N. 1099

ZGODOVINA MESTA KRANJA

UREDNIŠTVO
„NAŠA ŽENA"
TELEFON
40-37
LJUBLJANA, Komenskega 7

Kongresu AFŽ

delovni kolektiv žena

tekst. tov. Intex - Kranj.

PF 3

ZGODOVINA KRANJA

ZGODOVINA MESTA KRANJA

S SODELOVANJEM VSEUČ. PROFESORJEV
DR. W. SCHMIDA (GRAZ) IN DR. FR. STELETA (LJUBLJANA)

SPISAL

JOSIP ŽONTAR

1939

IZDALO MUZEJSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO V LJUBLJANI

494847

02 -08- 1998 199812123

Vse avtorske pravice je pridržal založnik prof. dr. jur. et phil. Jos. Žontar, Kranj
Tous droits réservés par l'éditeur Jos. Žontar, prof. dr. jur. et phil., Kranj, Yougoslavie

Tisk in klišeji Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani (Karel Čeč)

Spominu
Antona Koblarja

Deset let je minilo, odkar je Anton Koblar († 1928), ki mi je prvi kazal pota v zgodovinsko vedo, izrazil željo, naj spišem zgodovino mesta Kranja. Pregledal sem njegovo znanstveno gradivo, ki se nahaja sedaj v Državni biblioteki v Ljubljani, in ga skušal v teku devetih let kar se dá izpopolniti po arhivih in knjižnicah srednje in južne Evrope.[1]

V knjigi sem skušal opisati nastoj mestne naselbine, njeno rast, zastoj in ponovni dvig v teku stoletij do današnjih dni. Metoda, ki sem jo uporabil pri tem, se je oblikovala iz gradiva. Zavedal sem se, da predstavlja vsaka mestna naselbina organizem, nekak mikrokozmos, in da mora zaradi tega mestna zgodovina predočiti vse oblike in izraze njegovega življenja. Upošteval sem tudi razmerje med mestom in njegovim podeželskim okoljem (»mestno pokrajino«), odnošaje med oblikami življenja in organizacije v mestu in izven njega, medsebojne prijateljske in sovražne stike, vobče stoletne tokove gospodarskega, socialnega in splošno kulturnega značaja, ki so prodirali iz mesta v podeželje in obratno. Zato knjiga ni samo zgodovina mesta Kranja, marveč cele kotline in, kolikor je bil Kranj zmožen združiti gospodarsko življenje Gorenjske, tudi v bistvenih potezah zgodovina Gorenjske. Končno pa mestna zgodovina ni smela biti lokalna kronika najvažnejših dogodkov, marveč povezana in uvrščena v celotni zgodovinski razvoj našega naroda, da odkrije notranje sile, ki so oblikovale preteklost našega mesta. S tem želi biti knjiga živa vez med preteklostjo in sedanjostjo.

Arheološki uvod (str. 3—8) je napisal vseuč. prof. dr. W. Schmid (Gradec), poglavja iz umetnostne zgodovine (str. 115—150, 254—274, 373—383) je prispeval vseuč. prof. dr. Fr. Stelè (Ljubljana), za delo se obema iskreno zahvaljujem. Na pobudo načelnika drž. statistike, hon. vseuč. prof. dr. R. Andrejke (Beograd), in vseuč. prof. dr. M. Kosa (Ljubljana) je izšla knjiga kot publikacija Muzejskega društva za Slovenijo v Ljubljani. Knjiga je zrasla prav za prav s sodelovanjem

vseh stoterih, ki so mi pri sestavljanju tako ljubeznivo pomagali.[2] Zato velja vsem moja prisrčna zahvala!

Izdaja tako obsežnega dela je bila združena z velikimi stroški, ki so jih pomagali nositi: dr. Marko Natlačen, ban dravske banovine v Ljubljani, Občina mesta Kranja, Jugočeska, d. d. za tkalniško industrijo v Kranju, Hranilnica in posojilnica, reg. zadr. z neom. zav. v Kranju, Anton Adamič, veletrgovec in industrijec (Kranj), Franc Gorjanc, veletrgovec in industrijec (Kranj), pok. Elizabeta Lovšin, sestra pok. dekana A. Koblarja, posestnica (Ljubljana), in dr. Beno Sabothy, odvetnik in banski svetnik (Kranj). Naj bo mecenom na tem mestu izrečena v imenu Muzejskega društva za Slovenijo prav iskrena zahvala!

V Kranju, 1. novembra 1938.

Jos. Žontar.

I.

OD ZAČETKOV DO REFORMACIJE

Kranj v davnini

Siva skala, na kateri stoluje že dobrih 1400 let starodavni Kranj, je dala prostora za bivališče ljudem že v prvem tisočletju pred Kristom. Strmina nad Kokro in Savo je tvorila naravno utrdbo, ki je potrebovala varstva le na severnozahodni strani. Kranj je bil križišče starih trgovskih potov.

V bližini mestnega pokopališča so pri gradnji novih stavb (od l. 1893 do 1913) odkopali več žganih grobov, ki pričajo o predzgodovinskem pokopališču iz hallstattske dobe 6. in 5. stol. pr. Kr. Bronasta lasna igla s trikratno členkovito glavo, okrašeno s poševnimi zarezami, zlasti pa zapone različnih oblik dokazujejo daljšo dobo pokopavanja. Najstarejšo obliko imajo tri gladke ločne zapone z zavoji na obeh konceh, vzhodnoalpskega domačega porekla. Po obliki so istega izvora tudi tri najdene vaške vozlate zapone; ena teh zapon je okrašena s tenkimi obročki med vozli. pri drugi, močnejši, je v votlino iz brona vlito železno jedro. Ravno ta krajevna posebnost znači, da so bile zapone te vrste izdelane na Vačah, kjer se je v 6. stol. pr. Kr. razvila cvetoča domača obrt, ki je preskrbovala Zasavje in Gorenjsko. Zapone krasi včasih majhen gladek obroček ali votel bronast gumb.

Nekoliko mlajši sta dve čolničasti zaponi: večja je okrašena z vrstami vzporednih črt in zobčasto zlomljenih trakov; manjšo z vrvičastim okrasom stavim zaradi dolgega koritca za iglo na konec 6. stoletja; odlomljeno bronasto iglo so pri popravilu nadomestili z železno. Že iz 5. stol. je Certosa-zapòna z robatim hrbtom; na njeni igli visi s 6 ostmi okrašen obroček. Tudi železna tu najdena sekirica z ušesom spada v 5. stoletje.

Najvažnejša najdba na tem kraju je pa trinožnik iz ilovice, mešane z grafitom. Skledo s poglobljeno sredino in manjšim nastavkom za darila in kadilo nosijo robate kakor vesla oblikovane, medseboj podprte noge. Prednja stran nog je okrašena v vrvičasti ornamentiki s trikoti, zunanji rob sklede in nastavka pa z zobčastimi trakovi. Po

svojem starinskem značaju spada trinožnik iz Kranja še na konec 7. stoletja. Kot vzorec so rabili italske trinožnike iz brona, posebno v območju etruščanske kulture, od koder so prišli po trgovskem prometu v vzhodnoalpske dežele.

Naselbina, h kateri je spadalo to grobišče, je morala biti v bližini kokrskega mostu. Ob koncu 5. in v 4. stoletju so najbrž na ozemlju Kranja nastopili nemirnejši časi, ker se je preselilo pokopališče na savsko teraso pod Lajhom, bržčas obenem z naselbino, ki je morala biti okoli današnje cerkvice sv. Boštjana na Pungertu na pomolu med Savo in Kokro. Med grobovi kasnejšega srednjeveškega grobišča je ležalo več posameznih hallstattskih in keltskih predmetov, ki izvirajo iz grobov, ki so jih razdrli Langobardi. Sekirice iz brona in železa, starinska vijugasta zapona, vzhodnoalpska Certosa-zapona, zapona z ovnovo in zmajevo (greif) glavo, več bronastih lasnih igel in železne poznokeltske zapone, temnomodra steklena zapestnica, vse to kaže, da je bilo grobišče v rabi do Kristusovega rojstva.

V Kranju živeči Rimljani so imeli svoje pokopališče zopet na severnem robu mesta, kakor pričajo železni noži in žeblji ter dleto in žaga iz brona.

Posebno blagostanje pa je doživel Kranj v zgodnjem srednjem veku, ko so se naselili v njem Langobardi. Majhen, toda hraber rod Langobardov iz velike svebske narodne družine je prišel v teku stoletij iz svoje prvotne polabske domovine preko vzhodne Nemčije in Češko-Moravske v pokrajino med Donavo in Tiso, kjer so l. 505 premagali Herule, l. 567 pa Gepide. Okoli l. 546 so zasedli vso panonsko ozemlje s kranjsko deželo vred. To nam pričajo novci iz grobov Kranja: zlatniki bizantinskih cesarjev Zenona (478—491), Justiniana (527—565), Justina II. (565—578) in srebrnika vzhodnogotskih kraljev Teodorika (493—526) in Atalarika (526—534). Obširno, približno 750 grobov obsegajoče grobišče se širi pod Lajhom na prostoru sedanjega sejmišča in na bivšem Pavšlarjevem vrtu. Mrliče so pokopavali na današnji način v vrstah, večkrat dve ali tri osebe v istem grobu. Grobovi so bili obrnjeni proti vzhajajočemu soncu, za vzglavje so imeli mrliči velik kamen, včasih je bil grob tudi obložen ob robu z vrsto kamenja. Mrtveci so bili ogrnjeni v široke mrtvaške prte iz debele volne. Eden grobov je bil pokrit s smrekovo desko, drug mrlič je bil položen v rakev, od katere so se ohranili še železni okovi. Velik odstotek mrličev tvorijo ženske in otroci. Povprečna dolžina moških okostij znaša 1.60—1.70 m, največja so dosegla 1.86 in 1.90 m. Povprečna dolžina ženskih okostij niha med 1.50—1.60 m. Največja ženska je imela 1.77 m.

A Koblary

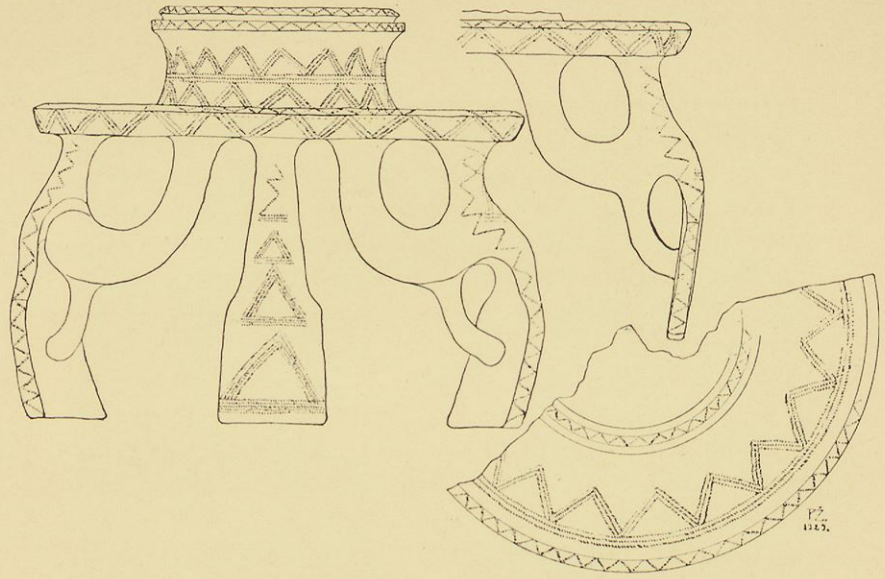

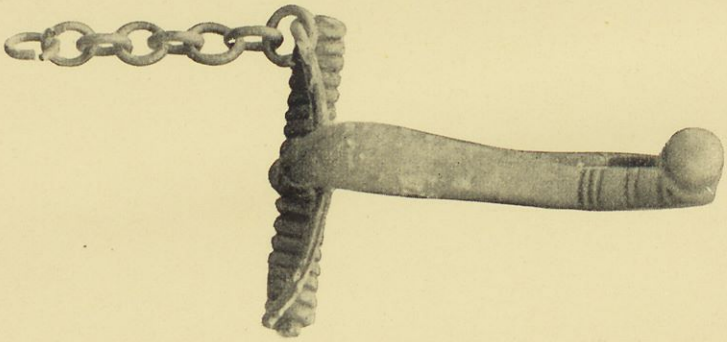

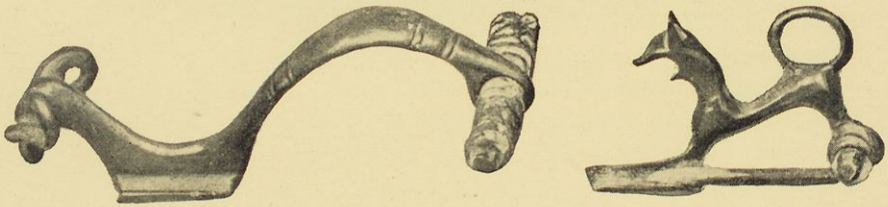

1.—4. Trinožnik iz ilovice, brščas darilnik (event. darilni oltarček). — Vzhodno-alpska certosa-zapona iz brona. — Zapona z ovnovo glavo, bron. — Zapona z zmajevo glavo, bron.

Večini grobov so bili pridejani svinjski zobje, posamezne črepinje posod in rdečilo za lase (bolus armeniaca). Svinjski zobje so veljali od pamtiveka kot močno čarovno sredstvo pred vplivom škodljivih hudobnih sil. Različne okraske in orožje so polagali mrtvecem v grob prav tako, kakor so jih nosili v življenju. V več primerih pa je bila vsa oprema (noži, zapone, koralde itd.) zložena skupaj na enem mestu, ob roki, kolenu ali za glavo. Oprema revnejših moških je obstajala le v glavniku, rdečilu, kresilnem kamnu in kresilniku, premožnejši so nosili nože in raznovrstne zapone. Glavniki v grobovih pomenijo, da so bili Langobardi svobodni možje, ki so smeli nositi dolge, neostrižene lase; podložnikom je bilo to prepovedano.

Le sedem moških je imelo vojaško opremo, ščit, sulico in meč. Meč, tako zvana spatha, ki so ga nosili ob desni strani, je izredne dolžine, ploščat in dvorezen. Sredina je bila včasih okrašena s srebrno vlogo v podobi zvitih trakov. Ročaj mečev, iz brona, je trikotne oblike. Nožnica je bila obita s srebrnim okovjem. Od ščita se je ohranila le izbočena železna konica. Sulica je bila močna in široka. V rabi je bil tudi lok, ker je bilo najdenih več puščic. Ne dolgo, suknji podobno gornjo obleko, je zapenjala na prsih srebrna zapona, usnjen pas je bil okrašen z bronastimi okovi in z bronasto ali železno spono sklenjen.

Bogata je bila oprema premožnih žena. Spodnje in gornje oblačilo iz belega platna je bilo speto za pasom s podolgovatimi, na rami pa z okroglimi srebrnimi in pozlačenimi zaponami. Na lepo okovanem usnjenem pasu je viselo žensko bodalce ali nožiček. Njegova nožnica je bila obložena s srebrnimi, pri preprostejši opremi pa z okovi iz pozlačenega bakra ali železa. Zapestnice iz pisanih korald, venci korald okoli vratu so izpopolnjevali ženski okras. V petih grobovih so ležali ostanki brokatnih pajčolanov, ki so bili z zlatom pretkani. Pajčolan je pokrival glavo in ramena, ob podbradku je bil z dvema majhnima srebrnima iglama staknjen. Preproste žene so nosile tkane pajčolane, ki so bili speti z bronastimi iglami. Najbogatejša gospa je nosila zlate uhane, v laseh je bila zataknjena zlata lasna igla. Druga gospa je imela istotako z emajlom vloženo zlato lasno iglo; za pasom pa železen nož, čigar ročaj je bil prevlečen z zlato pločevino. Ženski čevlji, bržkone sandale, so bili na mečah križem pritrjeni z dolgimi širokimi trakovi in pod kolenom povezani v pentljo. Konec trakov je bil obit s podolgovato pozlačeno srebrno ploščico, ki je navadno okrašena s klinastimi motivi in obrobljena z vrsto trikotov v niello-ornamentiki.

Največja raznovrstnost je očividna pri zaponah. Odlikujeta se dve veliki zaponi iz pozlačenega brona; na pravokotni ploskvi, okrašeni z zobčasto in valovito črto, stoje v voglih in v sredi okrogli almandini, dva pa tvorita oči v dveh ptičjih glavah. Trn zapone je imel obliko živalske glave. Podobne glave krasijo tudi spodnji rombični konec peterokrakih zapon, katerih površina je pokrita z raznimi skupinami črt, ravnih in valovitih, in je še posebej okrašena z almandini. Zapone s 5, 7 in 9 kraki in ravnim oglatim spodnjim koncem, so bogato pisane z meandri in cikcaki, vložene s črnim srebrom (niello). Okrogle zapone, zlate ali iz pozlačenega srebra, z okroglo nazobčanim robom so premrežene z vrstami mnogokotnikov in vložene z granatnimi ploščicami; te imajo tanke zlate podloge z ravnovrstnimi vzorci. Druga vrsta okroglih zapon iz pozlačenega srebra je okrašena z vretencem. Zapona v podobi ravnokrakega (arianskega) križca je edini spomin krščanstva v Kranju.

Pogoste so tudi ptičje zapone: naturalistične v podobi ptiča, čigar kljun, oko in perut je vložena z almandini ali pa s stilizirano dvostransko ptičjo glavo v podobi črke S. Ena zaponka je tudi sestavljena iz osmero med seboj zvezanih ptičjih glav, ki obkrožajo okroglo ploščo v sredini.

Ženski nakit izpopolnjujejo še srebrna ogledala, zlati, bronasti in železni prstani z razširjenim srednjim delom, ki dobiva obliko romba ali četverooglate plošče ter gladke srebrne in koščene lasne igle. Kot toaletne potrebščine rabijo kleščice iz brona in železa za puljenje nepotrebnih las, žlička za snaženje ušes. Ohranili so se tudi okovi ročnih torbic, ki so bile okovane s srebrnimi, z majhnimi polmeseci okrašenimi in na robu nazobčanimi ploščicami.

Raznolične so posebno koralde, ki so bile prvotno nanizane in spete v spono v podobi ∞. Poleg okroglih ploskih korald iz jantarja in kristala nahajamo posamezne podolgovate koralde iz kosti, jelenovega roga, eno tudi iz almandina. Velika večina pa jih je iz stekla, med njimi so tudi predzgodovinske koralde iz temnomodrega stekla z rumenimi in rdečimi valovitimi črtami, z rumenim očesom in zeleno punčico, koralde iz zelenega stekla, z rumenimi in modrimi očesi. Precej pogoste so koralde rimske oblike, v obliki soda, romba, srca, melone, okrogle, robate in nazobčane. Med koraldami so bili nanizani razni obeski iz modrega, belega in zelenega stekla, eden iz temnega stekla s svetlomodrimi grbicami in dva okrogla obeska z doprsnimi podobami dveh cesarjev (4. ali 5. stol.).

Posebnost grobov v Kranju pa pomenijo millefiori-koralde. Neprozorne steklene niti raznovrstnih barv v raznih vzorcih so vložene v obliko koralde, ki jo pokriva tanko prozorno steklo; bela, rdeča, zelena in modra barva se zlivajo v njih v pestro slikovitost. Nekatere so svetlo zelene z belimi očmi in belimi grbicami ali vložene z rožicami in pisanimi trakovi. Druge koralde zopet so iz rdeče ilovice, okrašene z valovitimi ali ravnimi rdečimi, rumenimi in zelenimi črtami. Zopet druge so iz črnega in brezbarvnega stekla, ali podolgovate narobljene oblike s srebrnim sijajem, koralde, ki se nahajajo pogosto tudi v staroslovanskih grobovih. Kosi razbitih millefiori-posod z belimi, nesorazmernimi lisami, in dna belih in rumenkastih kozarcev so služila večkrat za obesek.

Predmeti iz zlata, srebra in dragocenih kamnov so bili izdelani v Italiji ali morebiti v vzhodnih delavnicah, kjer je iskati izvore srednjeveške umetne obrti.

V Kranju pa je cvetela domača obrt izdelovanja glavnikov, ki jo lahko primerjamo z glavniško obrtjo v Puštalu pri Škofji Loki. V grobu mojstra glavnikarja so našli tudi orodje za okraševanje glavnikov. Rezljali so jih z navadnimi nožiči, majhno dleto je rabilo za okraševanje v črtah, dolbílo pa za polkroge. Za okras kroga s piko v sredi je rabila središčna os s črtalom. Glavniki so včasih preprostejši, vedno je pa gornji del ovalen ali stopnjevan. Glavniki so dvojni: enovrstni z enim grebenom ali pa dvovrstni z dvema grebenoma. V tem primeru ima glavnik pokrove čez zobe, ki so pritrjeni z bronastimi ali železnimi žebljički ob stranici. Enovrstni glavniki imajo le redko pokrov. Srednji del glavnika je včasih vzbočen, robat ali obložen s koščenimi ploščicami. Bogat in raznoličen je okras glavnikov. Preproste ravne in navpične črte v vrstah, poševne predelne črte, med njimi kratke navpične črte ob robu, med poševnimi črtami vrsta pik, trikoti s pikami, krog s piko v sredi, vse razporejeno v različno sestavljenih skupinah ali vrstah ali okoli bronastih žebljičev; vse te okraske dobimo na glavnikih, posebno pa na pokrovih. Značilen okras za zgodnjo srednjeveško dobo so stilizirane konjske in ptičje glave na koncu glavnikov: oko je krog s piko, robovi in sredina glav so pokriti s črtami in vrstami pik.

Svojevrsten pa je glavnik z graviranimi človeškimi in živalskimi podobami. Okoli človeške postave se gibljejo živali, ki se med seboj napadajo. Človek in živali so zelo preprosto risane, prazen prostor med njimi izpolnjujejo krogi s piko. Narisan prostor je dosedaj edinstven

in se ne da zadovoljivo razložiti. Podlago tvorijo očividno orientalski motivi.

Grobovi pod Lajhom so bili potreseni s črepinjami debelih, na roko delanih, neokrašenih lončenih posod. Chlingensperg[1] misli, da zato, da ne bi kdo kršil pokoja mrtvih in se mrtvi ne bi vračali. Toda bržčas so črepinje le simboličen ostanek celih posod, v katerih so dajali v prejšnjih časih mrličem jedila v grob. Kos pisane posode se je našel neznano kje v Lajhu: del lonca, okrašenega z vrstami vtisnjenih križastih krogov z značilnim motivom frankovskih loncev.[2]

Srednjeveške starine iz Kranja niso vse izvirna langobardska obrt. Vzhodnogotskega porekla sta veliki pravokotni zaponi s ptičjimi glavami, vzhodnogotske so tudi zapone z rombično oblikovanim sklepom, ki so jih prevzeli Langobardi in Franki iz italijanskih delavnic, stoječih pod vzhodnogotskim vplivom. Zapona z rombičnim sklepom se izoblikuje pri Frankih ob Renu in na severnem Francoskem v zapono z enakomerno široko končno ploščico; udomačila se je pri Alamanih in Turingih in dospela tudi k Langobardom, znamenje trgovskih ali diplomatskih zvez. Ptičja in S- zapona, ki so v Kranju pogoste, se naslanjajo na vzhodnogotske, le-ti pa na kitajsko-sibirske motive; poseben razvoj je doživela te vrste zapona zlasti pri Frankih. Vpliv Kitajske in Sibirije, seveda z avarskim posredovanjem, dokazujejo tudi srebrna ogledala.

Začetek langobardske naselbine v Kranju je določen približno z letom 546, ko so prejeli Langobardi od cesarja Justiniana Panonijo in vzhodno-alpske dežele. Kdaj je prenehala naselbina, je téže določiti. L. 568 so odšli Langobardi v Italijo. Toda vse kaže (novec Justina II. 565—578), da je Kranj tudi še nadalje ostal v langobardskih rokah. Tvoril je utrjeno postojanko v vrsti trdnjav, ki se raztezajo kot langobardski mejni pas (limes) od Duela pri Paternionu čez Hoischhügel pri Vratih in Kranj do ljubljanskega gradu (langobardske starine na vrhu), Svete gore nad Vačami in Sv. Lovrenca pri Polhovem gradcu. Po svoji osrednji legi predstavlja Kranj nekako glavno langobardsko oporišče v srcu Gorenjske. Ta mejni pas na vzhodu je držal bržkone do leta 610, ko so premagali Avari v veliki bitki furlanskega vojvodo Gisulfa. Na ta čas kaže tudi stilni razvoj kranjskih starin, ki so istovetne s stilom čedadskih in oglejskih delavnic iz druge polovice 6. stoletja.[3]

Zibel mesta

1. Kranjska kotlina do časov nemške nadoblasti.

Gorenjska ravan se širi onstran osamelcev Smledniškega in Búkovskega hriba, Šmárne gore in Rašíce tja do Kamniških planin, odrastkov Julijskih Alp in predalpskega hribovja. Proti severozapadu jo zapira gričevje, ki seže od severa do Dobrav ob Savi. Zato moremo govoriti o naravni enoti kranjske kotline, ki je prejela od narave svojo pokrajinsko posebnost in privlačnost.

Nizki svet ni ostal enoličen. Saj so reke Sava, Kokra in Tržiška Bistrica, ki se je v poledeniški dobi stekala nekaj časa pri Stružévem v Savo, izoblikovale celo vrsto teras, ki so dobile poseben izraz tam, kjer se približujeta in stekata Kokra in Sava. Tako je nastal kranjski pomòl. Kokra je vrezala ozko tésen, ki doseže pred izlivom v Savo globino 40 m. Ob robu kranjskega pomôla je ustvarila Sava strme stene, ki imajo šele v »Lajhu« enako globino kakor pri Kokri. Pomol sam je iz konglomerata, ki je bil nanesen pred prvo poledenitvijo ali v dobi prve poledenitve. Najbolj se je pomol zožil tam, kjer sta se zajedli Sava in Kokra najgloblje vanj. Sedlo, ki sta ga zarezali v osnovo, je segalo v približni širini 50 m od Grabna ob Kokri tja do vrha Jelénovega klanca. Kokra je torej tvorila takrat, ko je tekla še na približni višini kranjskega polja, vijugo (meander), nekako nad današnjim hujanskim mostom. Pri tem je obkrožila pomol nad Grabnom, izjedla sedlo ter se izlivala nekaj časa pri Jelénovem klancu v Savo, katero je odrivala proti nasprotnemu bregu.

Od kranjskega polja do glavnega toka Save štejemo štiri rečne stopnjevine z bolj ali manj strmimi jéžami. Prva najvišja terasa se oži proti jugovzhodu ter se umakne polici kranjskega pomola. Na tretji leži Suhadólnikov vrt. Nadaljevanje se dá slediti šele pri sejmišču, ker so vmes pri Jelénovem klancu z nasutjem izpremenili meščanske vrtove in občinski pašnik v cestišča. Najnižja (četrta) stopnjevina pada počasi od Suhadólnikovega vrta do sotočja Kokre in Save ter se

razširi šele pri mestni klavnici. Májdičev log (otok) in Spodnji Gáštej tvorita posebno teraso. Nasprotno najdemo pri Kokri le dve rečni stopnjevini. Višja poteka pod kranjskim pokopališčem, druga je tik nad današnjim tokom Kokre ter se znatno razširi šele pod hujanskim mostom.[1]

Na pomolu so ugotovila arheološka izkopavanja prve sledove človeškega bivanja v grobišču ilirskih Noričanov; sledimo ga nekako od mestnega pokopališča pri Sv. Križu preko pristave in skladišča g. M. Mayrja do Marijanišča.[2] S prihodom bojevitih keltskih Tavriskov v 2. stol. pred Kr. so nastale nove razmere, ki upravičujejo domnevo, da se je nastanil del okoliškega prebivalstva na kranjskem pomolu ter ustanovil majhno, mestu podobno naselbino, v kateri se niso bavili le s poljedelstvom in živinorejo, marveč tudi z obrtjo. O kulturi prebivalcev pričajo najdbe iz velikega grobišča na savskih terasah pod Púngertom, ki sega nekako od pričetka Kosovske ceste pri savskem mostu do tovarne »Standard« ter dosežejo največjo širino v predelu z značilnim ledinskim imenom »v Lajhu«.[3]

V dobi cesarja Augusta so zasedli Rimljani ob osvojitvi Vzhodnih Alp tudi kotlino Kranja. Njihova vojaška sila se je mogla uveljaviti brez posebnih prisilnih sredstev proti iliro-keltskemu prebivalstvu, ki je bilo razdeljeno v majhne plemenske enote. Iz strateških ozirov so poskrbeli osvajalci predvsem za vojaško cesto, ki naj bi vezala Italijo z vzhodom in severovzhodom preko Krasa in Emone (Ljubljane). Dokler je bila državna meja daleč ob Donavi, se Rimljani niso mogli posebno zanimati za gorenjsko ravnino, zakaj tu ni bilo važnejših naravnih bogastev, ki bi bila primerna za izkoriščanje. Zato je zelo verjetno, da so pridelili kotlino Kranja upravnemu okraju mesta Emone. Ostala so v rabi stara tovorniška pota iz prazgodovinske dobe, ki so vodila od severa preko prelaza Ljubélja in Jezêrskega vrha. Zveze z glavno vojaško cesto pri Ljubljani pa ne moremo točno navesti, ker manjka sistematskih raziskavanj za kranjsko kotlino. Najdbe na gradiščih pri Št. Vidu, Medvodah, Ladji in Naklem[4] utemeljujejo domnevo, da je šla zvezna pot skozi Medvode, prestopila Savo nekje pri Kranju ter vodila kot tovorniška pot čez Ljubelj v Virunum na Koroškem. Enako ni izključeno, da se je odcepila na levem bregu Save pri Črnučah neka pot, ki je držala preko Komende in Láhovič.

Skromne najdbe iz rimske dobe ne dopuščajo, da bi natančno predstavili obseg takratne meščanske naselbine na pomolu. Njeno jedro moramo najbrž iskati v Púngertu, ker sledimo rimske grobove

že na Mestnem trgu na obeh straneh nekako pri stari mestni hiši in na dvorišču Pávšlarjeve hiše št. 13. Najbrž je bila naselbina utrjena cestna postaja, ki je imela važnejši pomen šele v dobi pozne antike, ko se je krhal rimski imperij in so morali Rimljani braniti državno mejo že na panonsko-italski meji. Takrat so vobče zgradili celo omrežje obrambnih naprav v Alpah in na Krasu, ki naj bi zapirale sovražniku pot v Italijo. Neznani ravénski kozmograf (iz l. 670) našteva vrsto cestnih postaj v savski dolini med Kranjem in Trbižem. Pri njem izvemo tudi ime poznoantične naselbine na kranjskem pomolu »Carnium«, ki se pa nikdar ni razvila v mestno naselbino v pravnem pomenu (civitas).[5]

Postojanko na kranjskem pomolu so po padcu zahodnorimske države držale bizantinske posadke, nato pa vzhodnogotske čete. Sredi 6. stol. so se po razpadu države vzhodnih Gotov pomaknili preko našega ozemlja do Krasa in Julijskih Alp Langobardi. Takrat je branila kranjski pomol langobardska mejna straža, ki so jo umaknili proti koncu stoletja ob odhodu v Italijo pred prodirajočimi Obri in Sloveni.[6] Časi preseljevanja narodov niso bili ugodni meščanski naselbini »Carnium«. Višji in srednji sloji prebivalstva so morali prej ali slej propasti. Ostale so le nižje plasti poromanjenih prvotnih prebivalcev, ki so jih zvali Slovenci »Vlahe«. Bili so napol kmetje, napol pastirji, ki se niso posebno ločili od novodošlih Slovencev. Zato so se kmalu zlili v slovensko družbo, ki jih je zajela in poslovenila. Po njih ni ostalo v kotlini Kranja niti starih krajevnih imen.

Pri naselitvi Slovencev je odločala predvsem oblika tal. Mikala so jih tudi starejša selišča. Zato je bil selitveni tok močnejši ob vznožju Kamniških planin in Karavank, kakor pa na južnem robu kotline od Ljubljane do Kranja, kjer slučajno poznamo nekaj slovanskih grobov (v predmestju Gorenji Savi). Docela neposeljeni so ostali obsežni gozdovi, ki so pokrivali ravnino med Tržiško Bistrico in Kokro, oziroma med Kokro in Smledniškim hribom.[7]

O najstarejši slovenski vasi nimamo določne predstave. Prebivalci so se bavili najbrž pretežno z živinorejo, poleg tega so obdelovali polja, ki so bila raztresena po gozdu in logu v večjih ali manjših kosih brez zveze. Naselbinske edinice n. pr. hišne ali bratske skupnosti so uporabljale in uživale tudi nerazdeljeno zemljo (pašnik in gozd). Od teh pravic je bil odvisen gospodarski obstoj in razvoj srednjeveškega kmeta vobče.

V novih bivališčih se je oblikovala družba slovenske vasi s prilivom tuje krvi in pod vplivom novega duhovnega okolja. V koliko so bili

Slovenci v kranjski kotlini odvisni od Obrov, ki so mogli v nižinskem svetu pošiljati médnje svoje posadke, še ni ugotovljeno. Značilne so bile krepke naselbine svobodnih kosezov, ki so obdajale tako imenovani Vojvodni gozd od Naklega preko Žíganje vasi, Križev pri Tržiču, Hudega, Pópova, Brezij, Olšévka do Koséz pri Vodicah. Sledimo jih na Gorenjskem še n. pr. v Čéšnjici (Bohinju), Dobrávi, Gôrjah, Podhómu, Poljšíci in Žirovnici. Toda vse poznamo natančneje šele iz virov 14. in 15. stoletja in še ne vemo, v koliko segajo v najstarejšo dobo nazaj.[8]

Najbrž so ustvarile krvne in teritorialne vezi tudi v naši kotlini višje organizacijske enote — plemena.

Ob koncu 8. stoletja, v dobi Karla Velikega je nastopil popoln preobrat v političnem in duhovnem pogledu. Razpadla je sila Obrov. Nemštvo je pričelo prodirati na vzhod. Nemci so upokorili slovenska in obrska plemena. Položili so temelje za novo politično organizacijo. Ko je zajelo prevratno gibanje hrvaškega kneza Ljudevita tudi zgornje Posavje in je nastopila še bolgarska osvojevalnost, so hoteli Franki pospešiti uvedbo nemškega gospodarskega in pravnega reda z vključitvijo dotlej samo deloma odvisnih plemenskih držávic in z osnutkom krájin. Toda boji z Madžari so zadržali ta razvoj skoraj za sto let.

Šele v 10. stoletju je uspel nemški napad preko Ljubelja. Obnovili so svojo oblast nad kotlino.[9] Da bi zavarovali svojo posest, so utrdili na severnem in zahodnem robu strateško važnejše vzpetosti. V utrdbah (kastelih) pa so naselili bavarske čuvarje, tako imenovane gradiščane. Podrobna obrambna črta bi se dala ugotoviti le s sistematskim izkopavanjem številnih gradišč, ki so deloma iz poznejših stoletij. V jeseni l. 1935 je preiskal R. Ložar gradišče nad Pivko pri Naklem, l. 1936 je odkopal trgovec Edvard Dolenc pri svoji lovski koči na gradišču nad Bášljem pod Storžičem dele glinastih posod, ostroge in puščice. Pri obeh utrdbah so bili ugotovljeni leseni deli stavb, obdani z nasipi zemlje in kamenitni stolpi. Zaenkrat moremo le kastelu nad Bašljem približno določiti čas. O njem vemo iz listin, da je bil v začetku 12. stoletja že v razvalinah.[10]

Majhna, a krepka krájina (marka) z grofom na čelu, ki so jo uredili Nemci južno od Karavank, je imela v prvem navalu svoje težišče v kotlini Kranja. Njen središčni kraj je bila utrdba »Creina« na pomolu ob sotočju Save in Kokre. V skromnih razmerah 10. in 11. stoletja je imel kraj velik pomen. Tu je vršil mejni grof večkrat svojo upravno in sodno oblast. Naša zgodnjesrednjeveška naselbina je bila izhodišče za zmagovite pohode proti Madžarom. V teh bojih

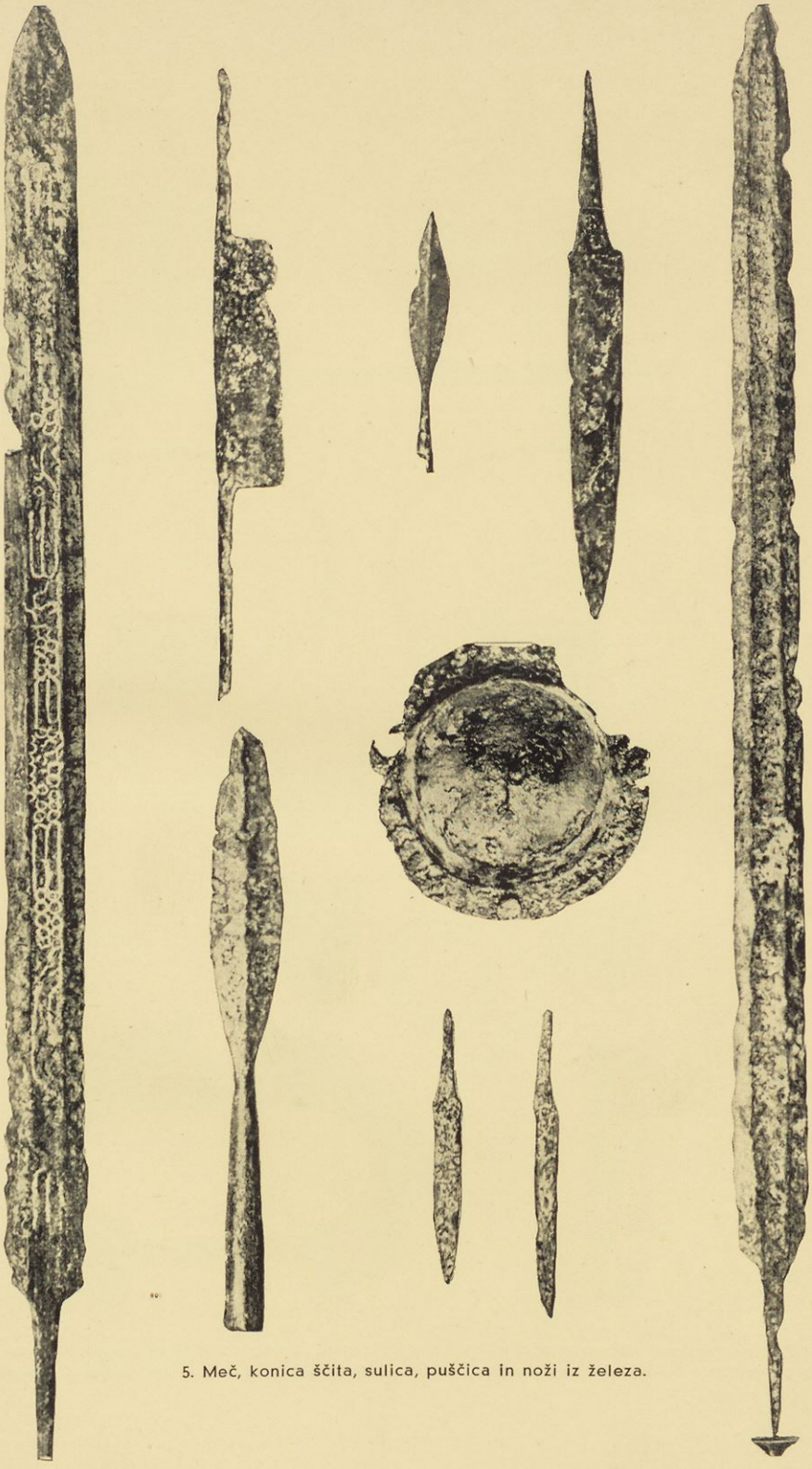

5. Meč, konica ščita, sulica, puščica in noži iz železa.

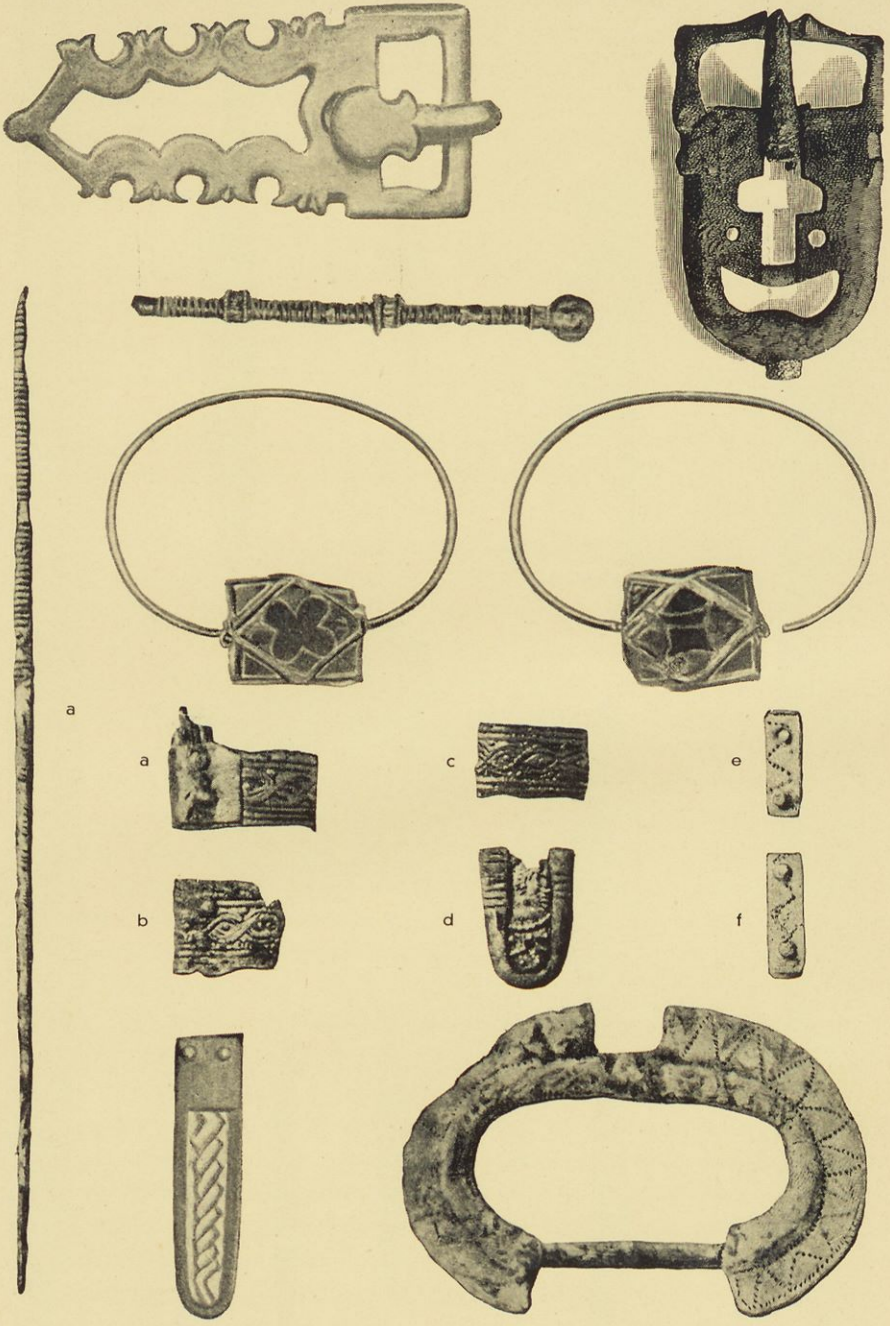

6. Srebrna zapona. — Bronasta spona. — Lasna igla in zlata uhana; a) bronasta lasnica. — Srebrni okovi bodalca (a—d); okov nožiča (e, f). — Pozlačena srebrna ploščica. — Del bronaste zapone.

I. GRADIŠČE NAD PIVKO PRI NAKLEM.

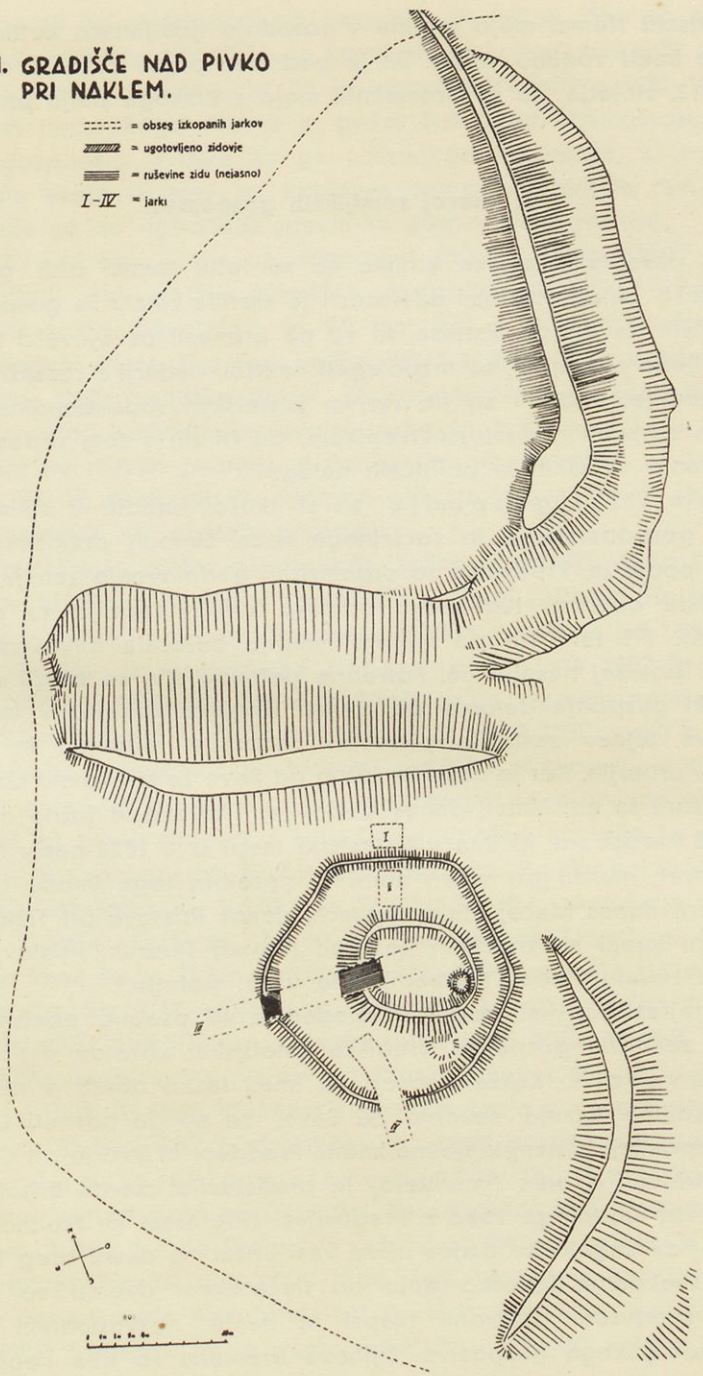

so potisnili Nemci mejo krajine v sosednjo ljubljansko kotlino, ki je pričela imeti vodilno vlogo. Bil je podoben pojav kakor v drugi polovici 12. stoletja, ko so premaknili mejo s Krškega polja preko Gorjancev.[11]

2. Razvoj zemljiških gospostev.

Po osvojitvi kranjske kotline so se lotili Nemci tudi gospodarskih nalog. Politični odvisnosti je sledila kmalu še gospodarska. Po načelih fevdnega sistema, ki so ga prenesli osvojevalci na novo pridobljene pokrajine, so razpolagali nemški vladarji z razsežnimi deli naše zemlje. Podarili so jih raznim plemiškim rodovom-dinastom in visokim cerkvenim dostojanstvenikom, da bi jih s tem usposobili za izvrševanje vojaških in političnih nalog.[12]

Zemljiški gospodje so si skušali urediti v smislu nemškega gospodarskega in socialnega reda čimbolj donosna gospodarska podjetja. Predvsem so organizirali obdelovanje zemlje. Morda so izvršili obenem tudi novo odmero kmetij (zemlje za polja in travnike). Pri tem sta po mojem mnenju odločala kakovost tal in socialni položaj naseljenca. Potrebne delovne sile so mogli dobivati zemljiški gospodje deloma po vaseh kranjske kotline. V vprašanju naselitve tujcev zaslužijo posebno pozornost krajevna in osebna imena v urbarjih. Ker je ozemlje južno od Save že strokovno obdelano, bi opozoril le na: Vorst, danes Čadovlje; Pfaffendorf južno od Nove vasi pri Preddvoru, ki ima v katastrski mapi iz l. 1826 naziv Popovo; Katzendorf, morda po vzoru nemških naselbin tega imena iz Kadalochsdorf, danes Mače; Maloczepitsch, danes Pristava pri Tržiču. Med osebnimi imeni so značilna: Bavarec (Payer) Praznik, Pristav, dočim nastopa Hrvat (Krabat, Crobath) šele v 15. stoletju.[13]

Z najrazličnejšimi vezmi gospodarske in osebne odvisnosti so uredili zemljiški gospodje središča kmetijskih obratov v tlačanskih dvorcih. Kakšen obseg so imeli lastni obrati v nižinskem svetu kotline Kranja severno od Save, se ne da posneti iz virov. Morda spominjajo nanj krajevna imena Preddvor in Dvorje pri Cerkljah. Nekak izločen dvorec (imuniteto) je predstavljal morda Britof, ki ga štejejo viri srednjega veka k Predosljam (Prerassel im Freithof). Značilno je, da segajo še danes njive vasi Britof na desni breg Kokre.[14]

Za vsakdanje kmečko delo na tlačanskem dvorcu so prišli v poštev predvsem pridvorni hlapci in dekle, nesvobodniki ožjega kroga zemljiškega gospostva. Njihova bremena so bila neomejena.

Ravnala so se po gospodarjevih potrebah in željah. Ako so prejeli od gospoda skromna bivališča na kmetijah, niso imeli nobenih pravic do zemlje. Vedno in vsak čas jih je mogel odstraniti iz njih. V neki razdalji od tlačanskega dvorca je pričel širši krog obvezancev zemljiškega gospostva. Tvorile so ga polsvobodne kmetije, ki so tudi odrajtovale svoje dajatve pri kakšnem dvorcu, opravljale tam neke tlake, imele pa so ugodnejši pravni in gospodarski položaj.

V višinskem svetu na severnem robu kotline, zlasti pa v dolini Kokre, so uredili zemljiški gospodje planinske pristave (»swaige«, curiae pascuales) in jih opremili s potrebnim številom živine.[15] Zagotovili so si s tem velike dajatve sira, ki je spadal med najvažnejša živila tedanje dobe. Mnoge pristave so sčasoma povečale površino obdelanega sveta, privzele k živinoreji še poljedelstvo ter se razvile pozneje v velike samotne kmetije ali zaselja. Nekatere pa so propadle in srečamo njihova imena le kot ledinska imena planinskih ali gozdnih predelov.

Za najstarejšo dobo ni mogoče točno ugotoviti, kako je bila razdeljena zemljiška posest v kotlini. Že v drugi polovici 10. stoletja (973, 989) sta prešli Selška in Poljanska dolina z ravnino pri Loki vred v oblast škofov iz bavarskega Freisinga.[16] Leta 1002 je prejel stolni kapitelj v Freisingu ozemlje Stražišče in kronsko posest med Lípnico, Savo in Soro, ki jih je freisinski škof okoli 1030 spojil z ostalo loško posestjo ter ustvaril zaključeno zemljiško gospostvo, v katerem je mogel smotreno in v velikem obsegu izvajati naseljevalno politiko, kakor nam ni znana drugod v kotlini Kranja. Malo kasneje se je razvilo zemljiško gospostvo škofov iz tirolskega Briksena,[17] ki je segalo od Dòbršnika pri Hrúšici do Tržiške Bistrice, preko nje pa čez Seníčno, Goriče, Leténice, Máče do Čádovelj in Žábelj na severu. Morda so imeli že za škofa Hártviga (1022—1039) ozemlje pri središču mejne grofije. Sredi 11. stoletja se omenja briksenska utrdba v Kranju s pripadajočimi zemljišči in nesvobodniki. Med 1050 in 1065 jim je prepustil Vencegoj svojo posest pri Kranju, okoli 1060 jim je podaril mejni grof Ulrik iz rodu Weimar-Orlamünde svoja posestva pri Tržiču in mline ob Bistrici. Bolj razdrobljena je videti posest, ki jo je prejel domači rod savinjskih mejnih grofov (bl. Heme Koroške)[18] na severu kotline Kranja od Trsteníka, Sv. Lóvrenca nad Bášljem preko Preddvôra, Brégа, tja do Túpalič in Luž. Ni pa izključeno, da je segalo njihovo gospostvo še dlje proti jugu. Tudi ne vemo, kakšen obseg je imela posest grofa Wernharda pri Goríčanah in Príbislava zahodno odtod (989).[19] Enako ne moremo natančno omejiti velike posesti

mejnih grofov iz rodu Weimar-Orlamünde, ki je segala od Karavank do Kokre, zlasti okoli Naklega, onstran Kokre pa v širokem pasu od Štéfanje in Šentúrške gore proti jugu v bližino Smlednika.[20] Poleg teh velikih zemljiških gospodov-dinastov je bilo tudi nekaj malih svobodnih posestnikov (zlasti kosézov), dočim je prišlo ostalo

II. Zemljiška gospostva v 11. in 12. stoletju.

prebivalstvo v večjo ali manjšo odvisnost od katerega izmed razvijajočih se zemljiških gospostev.

Ko je izbruhnil v drugi polovici 11. stoletja boj zaradi svetne investiture med papeštvom in cesarstvom, so se ga udeležili skoraj vsi svetni in cerkveni knezi, ki so imeli posestva na našem

ozemlju. Med pristaši cesarja sta se odlikovala briksenski škof Altwin in rod savinjskih mejnih grofov. Boj je bil dolgotrajen in težak. Ko pa je končno zmagala reformna cerkev v zvezi z nemškim plemstvom, so nastopile za cesarske pristaše silne posledice. Razsula se je velika posest savinjskih mejnih grofov na severu. Na njihovo mesto se je povzpela bavarska rodbina Andeških, ki je priženila iz dédiščine mejnega grofa Popona Weimar-Orlamünde prejkone l. 1101 tudi zemljé v vzhodnem delu kotline, tako da je združila nazadnje v svoji posesti predele Gorenjske od grebena Kamniških planin do Save in od gorskih prehodov pri Motniku do Kokre in Smlednika. Južno od ándeških zemelj je enako naglo zrastla posest frankovskih Spanheimov, ki je segala iz ljubljanske kotline ob Savi do Smlednika, Podréče in Goričán. Na zahodnem robu kotline je prešla posest Weimar-Orlamündskih v začetku 12. stoletja v roke istrske veje Ortenburžanov, ki so se lotili tudi po investiturnem boju močno razrahljane briksenske posesti.

Le v sredini kranjske kotline je ostal okrnjen kos nekdanje kronske posesti, uradno okrožje mejnega grofa Kranjske s Kranjem. Grofovske pravice z obsežno sodno oblastjo so ostale na tem delcu, ki sam zase ni mogel več zadoščati za oblast močnega mejnega grofa. Zato so oglejski patriarhi, na katere je 1077, oziroma ponovno 1093 prešla mejna grofija, postavili deželne grofe (comes de Creine), ki so imeli svoj uradni sedež v Kranju. Okoli l. 1141 je vršil to službo najbrž Popon II. Vovbrski. Kmalu nato so predali oglejski patriarhi ta drobec, na katerega so bile navezane tako važne javnopravne pravice do dobe Rudolfa Habsburškega, Andeškim kot uradni fevd deželnega grofovstva.[21]

Zaradi investiturnega boja se niso izpremenile samo posestne razmere. Še mnogo važnejša je bila preureditev družbe. Ko je med l. 1065 in 1077 prejel Henrik, brat briksenskega škofa Hartviga, s soprogo, plemenito Wezalo, utrdbo v Kranju v dosmrtni užitek kot protiuslugo za številna darila cerkvi v Briksenu, se navajajo med pritiklinami beneficiji ministerialov.[22] To je ena izmed prvih omemb novo nastajajočega družabnega sloja v vzhodnih Alpah sploh. Zemljiški gospodje so potrebovali namreč pri velikem obsegu svojih posestev mnogo služabnikov za dvorsko in vojaško službo ter za gospodarsko upravo. Zlasti cerkvenim knezom, ki so podpirali politiko nemških vladarjev, niso mogli zadoščati maloštevilni svobodni vazali, ki so jih privedli s seboj iz Bavarske. Privzeti so morali za službo na gradovih, v dvorcih, vaseh, pri upravi in sodstvu, zlasti pa

za vojaško konjeniško službo kot posadke na gradovih in v utrdbah tudi nesvobodne in polsvobodne iz našega naroda po vaseh kranjske kotline. Morda so med njimi imeli neko vlogo tudi kosezi. Sprva so bivali ti služabniki (ministeriales) morda v neposredni bližini svojega gospoda in bili vsak čas na razpolago za večje ali manjše bojne pohode, kakršnih v tej dobi ni manjkalo. Poleg njih so služili še nesvobodni vitezi (milites proprii) in oboroženi hlapci, ki so bili pogosto odvisni od kakega bogatejšega ministeriala. Vse te ljudi je dvignila njihova vojaška služba nad ostalo nesvobodno in polsvobodno prebivalstvo, pa tudi nad koseze, ki so bili po rojstvu svobodni, pa so se iz raznih vzrokov v teku stoletij zatekli pod zaščito mogočnega gospoda ter se zavezali dajati mu v znak zavarovanosti »odvetščino«. Tako so začeli izginjati razločki med stanovi po rojstvu, nastopil je prvi močnejši socialni dvig našega naroda, ki je bil tem pomembnejši, ker pri nas ni bilo širokih slojev svobodnikov, pa tudi ne večjega števila tujih plemiških rodov, ki bi krátili vodilno vlogo novo rastočim slojem.[23]

Za nadaljni razvoj sloja ministerialov in vitezov je bilo važno da so opremili te služabnike s službenimi zemljišči. Nastala je plast manjših zemljiških gospodov. V kotlini Kranja se je pričela nova in po mojem mnenju najvažnejša doba naseljevanja, ki gre iz 12. še v 13. stoletje. Razvila je kmečke naselbine do onega števila in obsega, kakor so ostale do 16. stoletja, ko so prirastli le še kočarji. Pri izvedbi naseljevanja so mogli obogateti mnogi ministeriali, podobno kakor rod vitezov Loških (de Lok) na freisinskem ozemlju.[24] V zvezi z razkosavanjem velikih zemljiških enot se pojavijo viteška bivališča po vaseh. Niso se pa mogla vedno razviti v gradove in so imela ponekod popolnoma kmečko lice. Le bogatejši rodovi ministerialov so zgradili gradove (Waldenberg, Gutenberg), po katerih so dobili imena. Vitezi so se večinoma imenovali po vasi, v kateri so bivali. Nekateri ministeriali (n. pr. iz Kamnika) so imeli tudi večjo dedno posest (alode), morda taki, ki so izhajali iz svobodnikov.

Iz službenega razmerja in nesvobodnosti je izvirala tudi omejitev ministerialov in vitezov v zakonskem in imovinskem pravu. Saj so mogle poroke med ministeriali dveh gospodov imeti za posledico odtujitev zemljišč in spore glede dediščine in pripadnosti otrok.[25] Vsi ti znaki neke pravne odvisnosti pa so izginjali, čimbolj je porastel politični pomen viteštva v teku 13. in 14. stoletja.

V 13. in 14. stoletju je bila vsa kotlina Kranja posejana z gradovi, dvorci in hišami ministerialov ter vitezov. Bilo je na stotine članov

tega sloja ter se razmere v kranjski kotlini niso razlikovale od razmer v sosednjem gornjegrajskem okraju, kjer je razpolagal okoli 1140 plemeniti Dietbald de Chagere sam z nekako 100 ministeriali obojega spola.[26] Potrebno bi bilo nadrobno rodoslovno preiskovanje, da bi mogli jasno spoznati ustroj tedanje viteške družbe na Gorenjskem.

Na zahodu so prevladovali ministeriali briksenske cerkve, ki so prešli v 13. stoletju deloma na stran ándeških grofov oziroma Ortenburžanov. Glavni grad je bil tu Waldenberg (razvalina Lípniškega gradu pri Radovljici), z značilno naselbino Láncovo pod njim. V 13. stoletju je bival tu krepak rod ortenburških ministerialov, ki je imel pri naseljevanju važno vlogo ter najbrž v 14. stoletju izumrl. Sprva je bil briksenski tudi grad Gutenberg (razvaline nad Bistrico pri Tržiču). Še l. 1320 omenja briksenski urbar, da bi moral biti med briksenskimi fevdi še Gutenberg, toda »Kranjci trdijo drugače«. Najbližji Gutenbergu je bil gradič Gutenau pri Seničnem. Po njem so se imenovali vitezi v 13. stoletju. Pri Žíganji vasi vzbuja pozornost ledinsko ime »Láncovo« (nasproti vasi Zadrága nad votlino). Grad, ki je stal na njivi »v hribu« med Žejami in Strahínjem, še ni ugotovljen (gl. št. 2 na risbi III.). Enako še ni raziskano gradišče s taborom na Žejski Dobravi ob izlivu Tržiške Bistrice v Savo (gl. št. 1 na isti risbi). Utrdbo nad Pivko pri Naklem smo že obravnavali (gl. št. 3 istotam). Vitezi se omenjajo tudi v Kovôrju, Dupljah (gradišče v bližini cerkve) in Naklem.

Med Tržiško Bistrico in Kokro sta znani gradišči: Málijevo pri Goričah in Klemenčevo pri Leténicah, ki še nista preiskani (gl. št. 5 in 4 na risbi III.). Od 12. stoletja dalje se nazivajo rodbine vitezov po Goríčah, Trsteniku, Beli in Bregu. Ob vhodu v dolino Kokre je stal ándeški Novi grad (Neuenburg). V njegovi bližini je nastal v 14. stoletju Turen pod Novim gradom. Po Preddvoru se je imenoval rod vitezov v 13. stoletju. Ministerial Bertolda Andeškega je bil Majnhard Šabab (v 12. stoletju), ki se je imenoval po Kokri. Od njega je izviral rod bogatih vitezov, ki so se zvali včasih po Velésovem, večinoma pa po gradu v Kamniku. Imeli so obilo posestev med Kamnikom in Kranjem.

Zlasti v ándeškem zemljiškem gospostvu so imele vse starejše vasi viteze, od Túpalič in Hotémaž do Visókega. Krepak rod so bili vitezi iz Olšévka, Češnjévka, Pešáte, Cerkèlj (de eclesia s. Marie) in Požénka. Glede gradišča pri Požénku še ni mogoče izreči nobene sodbe, ker še ni raziskano (gl. št. 7 na risbi III.). V 13. stoletju je nastopila viteška rodbina, ki se je zvala po

Strmolu. Malo vemo o vitezih iz Šenčurja, kjer je starejša naselbina gručasta vas okoli cerkve. Tudi po Brniku, Zálogu, Kosézah pri Vodicah (Edelingen), Sv. Valpurgi in po Vógljah so se imenovali vitezi 13. stoletja. Večji pomen so imeli ministeriali iz Smlednika v 12. in 13. stoletju, ki so imeli grad na Smledniškem hribu. Izumrli so morda okoli l. 1330.

Tudi v Kranju so v 13. stoletju vršili službo gradiščanov (kastelanov) ministeriali (n. pr. Gebhard, Jakob milites de Chrainburch, Linhart von Chreinburch). Celo po bližnjih Hujah je imel ime neki vitez v začetku 14. stoletja.[27]

V teku 14. in 15. stoletja je prehajal velik del majhne in zdrobljene posesti ministerialskih in viteških rodov, ki so polagoma nazadovali in tiho ugašali, v roke raznih cerkvenih ustanov (cerkva in samostanov) ter dveh krepkih in brezobzirnih plemiških rodov Ortenburžanov in Celjanov.

Cistercijanski samostan v Vetrinju na Koroškem je prejel kmalu po ustanovitvi l. 1142[28] prva oporišča ob vznožju Stôržiča. Med 1147 in 1154 jim je podaril Bertold Andeški neka posestva od sedmih studencev tik Kokre do Brégа in do potoka Suhe ter vrha Záplate nad Preddvôrom.[29] Istrski Ortenburžàn Majnhard II. jim je naklonil 1154 tri kmetije na Bregu, sedem kmetij in dve polji pri Preddvóru.[30] Grofica Hedvika, mati Bertolda Bógenskega, je dodala 1156 devet kmetij med potokom Kámnjekom ter sv. Lovrencem na Planíni in od Bášeljske Bele do gorskih vrhov.[31] Andeški ministerial Majnhard Šabab iz Kokre jim je prepustil l. 1147 dvorec v Preddvóru s pristavo in desetimi kmetijami.[32] L. 1207 so izpopolnili vetrinjski menihi svojo posest na Bregu ter tam kupili od ándeškega ministeriala Gerloha iz Kamnika, oziroma viteza Gebharda Kokrškega novih šest kmetij s pripadajočimi pašniki in gozdom.[33] Proti vzhodu so širili samostansko posest proti Túpaličam, kjer jim je prepustil Henrik Andeški eno kmetijo in več nesvobodnikov s posesti odvisnega klerika Humberta.[34] L. 1256 so pridobili še kmetiji na Možjánici od spanheimskega ministeriala Henrika Halleškega.[35] Sredi vetrinjske posesti je ležala nekdaj briksenska vas Máče, zdaj v posesti ministeriala Alberona iz Gutenberga. L. 1156 so mu ponudili Vetrinjci svoje posestvo v Vipavi v zameno za Máče.[36] Med 1205 in 1208 so priklopili še ostalo Gutenberško zemljo v Babnem vrtu.[37] L. 1221 so si s spretno poravnavo zagotovili dve kmetiji od Walterja iz Gorič.[38] Ministerial Konrad Gallo jim je odstopil l. 1254 svojo zemljo s podložniki v Póvljah.[39] Tako so izoblikovali preddvorski urad, čigar obseg je razviden iz poznejših urbarjev (1541, 1631)[40]:

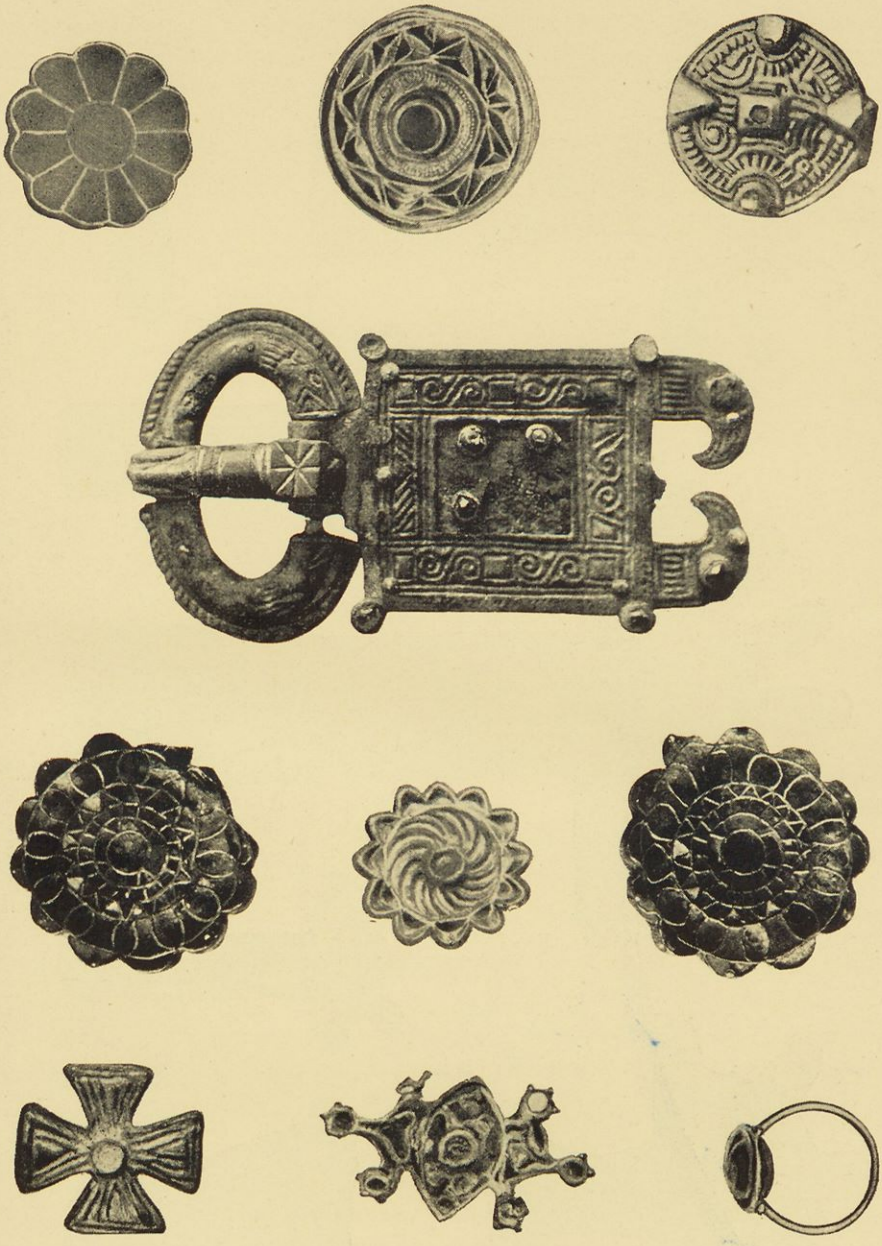

7. Okrogle zapone, leva vložena z granatnimi ploščicami. — Zapona s ptičjimi glavami, iz pozlačenega brona. — Okrogle zapone, nekatere vložene z almandini in granatnimi ploščicami, iz zlata in srebra. — Križec iz pozlačenega srebra. — Zapona, vložena z emajlom. Zlat prstan z almandinom.

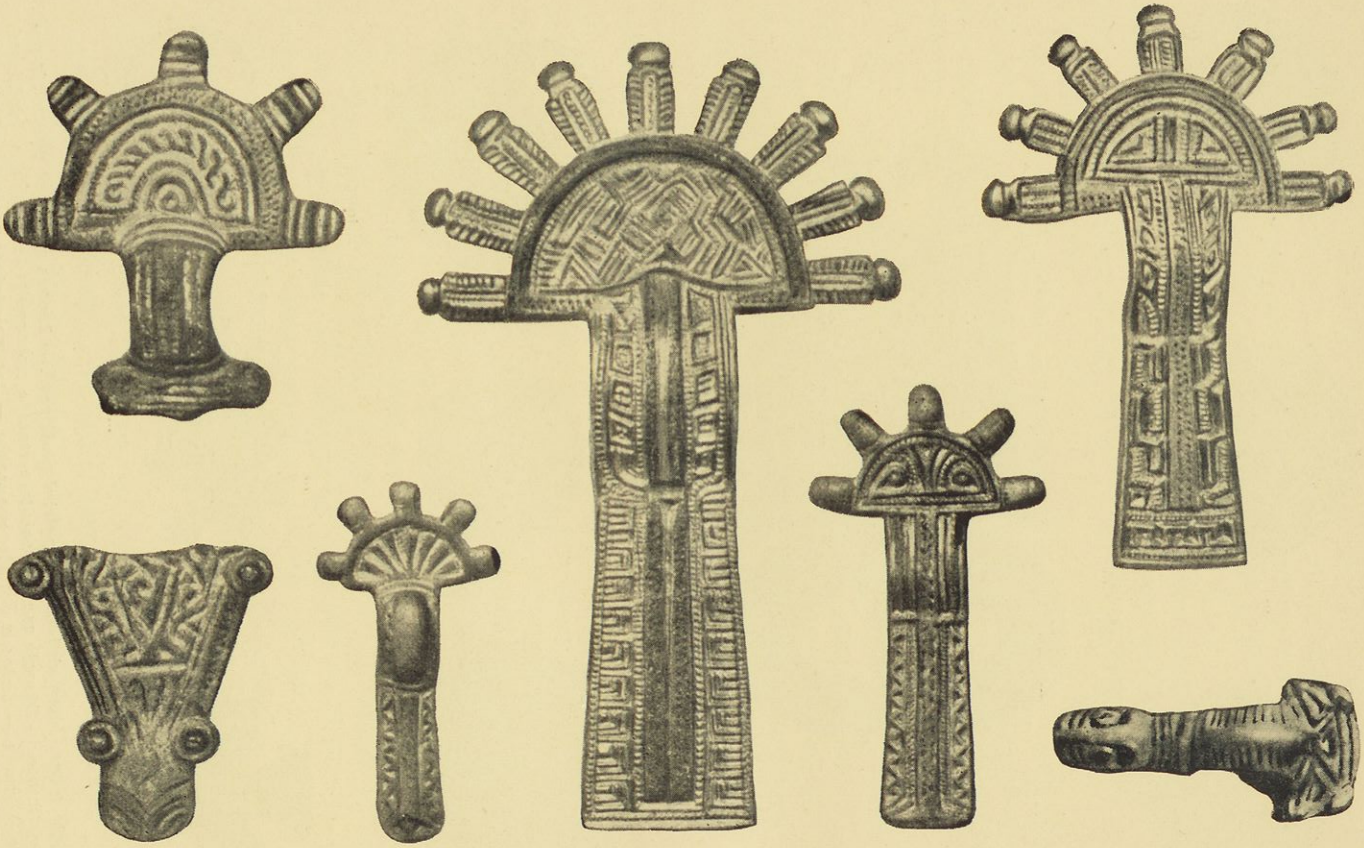

8. Zapone s kraki. — Spodaj: konec zapone z živalsko glavo iz pozlačenega srebra.

Preddvòr, Nova vas, Brég, Máče, Bášelj, Bábni vrt, Póvlje in Možjánica. Raztresena posest se je razprostirala v Bistrici pod Gutenbergom, Malocépičah (Pristávi pri Tržiču), na Beli, Mlaki, v Srákovljah, Prédosljah, Brítofu in na Rupi. Del drobcev je zamenjal skrbni samostan že

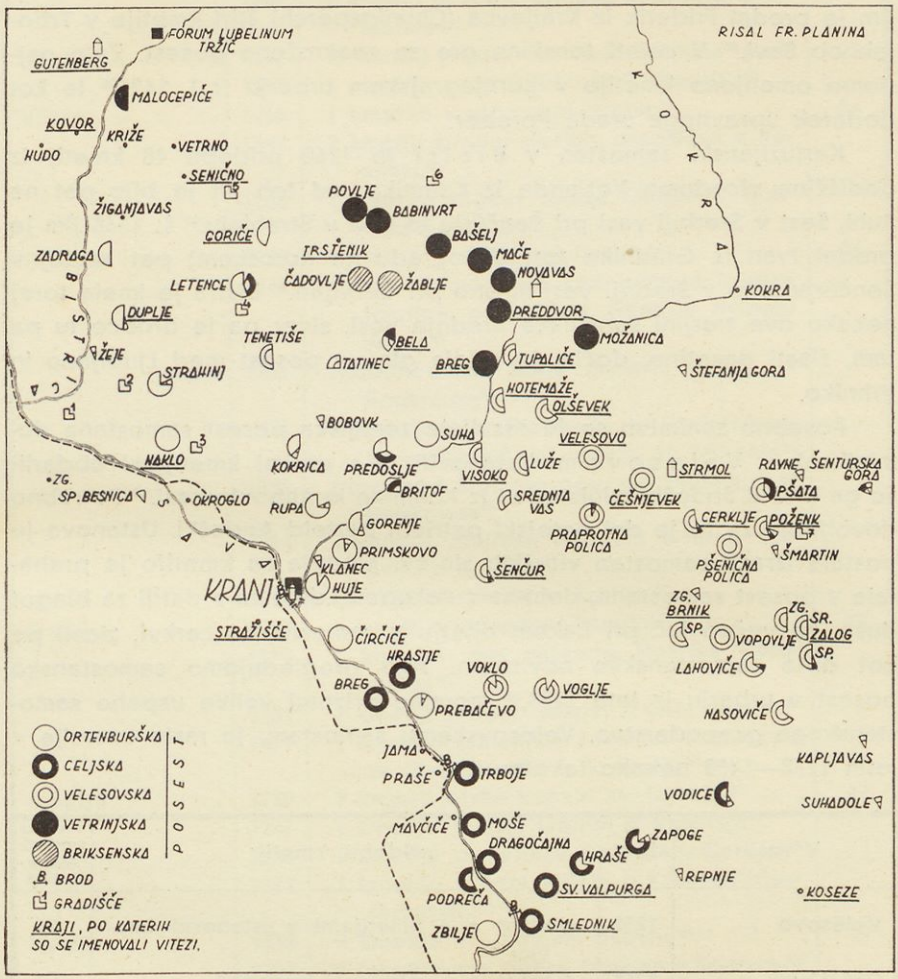

III. Zemljiška gospostva v 14. in 15. stoletju.

med 1270 in 1273 z Engelbertom Pratenovškim za kmetije pri Greifenfelsu (v bližini Žrelca) na Koroškem, ki so bile prikladnejše.[41]

Malo kasneje je nastala posest benediktinskega samostana v Gornjem gradu ob severnem in vzhodnem robu kranjske kotline.

L. 1228 so kupili menihi od bavarskega samostana sv. Marije v Diessenu pri Landsbergu 12 bivših ándeških kmetij na Štéfanji gori in dve v Olšévku.[42] Ministerial Vulfing iz Podkrnosa (Gurniz) jim je volil l. 1296 nesvobodno Marjeto, ženo Valjhuna iz Štéfanje gore.[43] V Vodícah in Kosézah jim je odstopil 1265 svojo posest vitez Ulrik iz Kosézа.[44] L. 1313 jim je prodal Friderik iz Králjevca (Chunigsperch) štiri kmetije v Trbojah ob Savi.[45] V celoti torej ne gre za zaokroženo posest. Zato najdemo omenjene kmetije v gornjegrajskem urbarju iz l. 1426[46] le kot dodatek upravnega urada Poréber.

Kartuzijanski samostan v Bistri je 1260 pridobil 48 kmetij iz dediščine vicedoma Verianda iz Kamnika; od teh jih je bilo pet na Suhi, šest v Srednji vasi pri Šenčúrju in dve v Strahínju.[47] L. 1368 jim je prodal Ivan iz Grádnika (pri Blatogradu na Koroškem) pet kmetij v Šenčúrju, eno v Srednji vasi in eno pri Cerkljah.[48] Bistra je imela torej nekako dve tretjini šenčurske Srednje vasi, sicer pa le drobce tu pa tam, zlasti desetine, dočim je ležala glavna posest med Ljubljano in Vrhniko.

Posebno zanimivo se je razvijala zemljiška posest samostana dominikank v Velesovem. Ustanovili in s prvimi kmetijami obdarili so ga l. 1238 ándeški ministeriali iz Kamnika in njihovi vitezi.[49] Potrebno dovoljenje za to je dal oglejski patriarh Bertold Andeški. Ustanova je postala izrazit samostan viteških slojev. Kmetija za kmetijo je prehajala v posest samostana, deloma z nakupom, deloma z darili za blagor duše, za večno luč pri kakem oltarju v samostanski cerkvi, zlasti pa kot dota samostanskim novinkam. Ako pregledujemo samostansko posest v urbarju iz leta 1458,[50] moramo priznati velike uspehe samostanskega gospodarstva. Velesovskemu samostanu je raslo ozemlje v letih 1238—1458 nekako takole:

V vasi	leta	pridobili kmetij	število podložnikov l. 1458
Velésovo	1238	dvorec s 4 kmetijami v ustanovni imovini[49]	18
Češnjévek	1238	1 kmetijo v ustanovni imovini[49]	12
	1330	dvorec prodala Diemuta, vdova Nikolaja iz Kamnika[51]	
	1347	mlin in ribnik prodal Jakl Peutel[52]	
	1357	1 kmetijo prodal Nikolaj iz Kamnika ml.[53]	
	1386	1 kmetijo prodal Friderik iz Strmôla[54]	
	1425	1 dvorec prodal Nikolaj iz Kamnika[55]	
	1458	1 kmetijo zamenjale z župnikom v Kranju[56]	

V vasi	leta	pridobilí kmetij	število podložnikov l. 1458
Políci	1238	14 kmetij dar gornjegrajskega opata Alberta[49]	17
	1302	2 kmetiji prodala Dietmar in Ulrik iz Greifenfelsa[57]	
Vóglje	1247	17 kmetij prodal Gerloh íz Kamnika star.[58]	22
	1313	1 kmetijo prodal Nikolaj iz Kamnika[59]	
Vôklo	1238	1 kmetijo v ustanovni imovini[49]	16
	1349	2 kmetiji prodal Gerloh, gradiščan v Kamniku[60]	
	1368	1 kmetijo prodal Tomaž Gubanec, ljubljanski meščan[61]	
Olšévek	1238	8 kmetij v ustanovni imovini[49]	26
	1248	dedno odvetništvo nad kmetijo koseza Martina prejeli od Henrika Svibenskega[62]	
	1301	nesvobodnika Jurija podaril Henrik iz Podkrnosa[63]	
	1333	1 kmetija dar Dietmarja iz Greifenfelsa za večno luč pri oltarju sv. Mihaela[64]	
	1346	gozd pod Štefanjo goro dar Dietmarja iz Podkrnosa[65]	
	1414	2 kmetiji obdržali v pravdi s farno cerkvijo v Kranju[66]	
	15 st.	kmetija dar rodbine Schrott[67]	
Brniki	1238	5 kmetij v ustanovni imovlni[49]	13
	1313	1 kmetija dar vojvode Henrika Koroškega[68]	
	1382	2 kmetiji prodal Gašper iz Greifenfelsa[69]	
	1471	1 kmetijo zamenjale z Ivanom Harischem za eno kmetijo v Podgorju[70]	
Cerkljè	1239	2 kmetiji bivše kapele sv. Tomaža[71] . . .	17
	1247	1 kmetijo prodal Gerloh iz Kamnika[72]	
	1248	3 kmetije dar viteza Konrada iz Cerkèlj[73]	
	1377	1 kmetijo prodal Viljem iz Kólovca (Gerlochstein)[74]	
Šenčúr	1238	4 kmetije v ustanovni imovini[49]	21
	1297	1 kmetija dar Ulrika, župnika v Šenčurju[75]	
	1321	1 kmetijo prodal Rapot Schrabas, vitez gospodov s Planine (Montpreis)[76]	
	1329	1 kmetijo prodal Bertold iz Gradnika[77]	
	1353	1 kmetijo prodal Dietmar iz Podkrnosa[78]	
	1360	1 kmetijo zamenjale z Nikolajem Sumerekerjem[79]	

V vasi	leta	pridobili kmetij	število podložnikov l. 1458
	1366	1 kmetijo zamenjale s Štefelom Zozterjem[80]	
	1375	1 kmetijo prodal Panzl od Sv. Petra[81]	
	1383 (1389)	4 kmetije prodal Ivan Blagoviški, župnik v Tržiču[82]	
Visóko	1239	3 kmetije kapele sv. Tomaža v Cerkljàh[71]	9
Hotémaže	1342	1 kmetijo prodal Lenart Zaepel iz Gutenberga[83]	7
Lúže	1238	1 kmetija v ustanovni imovini[49]	8
	1369	1 kmetijo dokupile[84]	
Túpaliče	1238	4 kmetije v ustanovni imovini[49]	9
	1376	mlin na Loki pri T. in 3 domce (hofstet) od Nikolaja Sumerekerja[85]	
	1382	dve kmetiji prodal Gašper iz Greifenfelsa[69]	
Srednja vas pri Šenčúrju . . .	1402	1 kmetijo prodal Friderik pl. Naimhofer, sodnik v Kranju za kapelo sv. Štefana[86]	2
Vópolje	1238	6 kmetij v ustanovni imovini[49]	6
Láhoviče	1324	1 kmetijo prodal Henrik, sin Bertolda iz Brnika[87]	8
	1360	1 kmetijo zamenjale z Nikolajem Sumerekerjem[79]	
	1362	1 kmetijo zamenjale z mekínjskim samostanom[88]	
Násoviče	1327	1 kmetijo prodal Henrik z Brnika[89] . . .	5
	1355	polsvobodnika podaril Erhard, sin Gêrloha iz Kamnika[90]	
Pešáta	1238	4 kmetije in en vinograd v ustanovni imovini[49]	4
Požének	1299	5 kmetij kupile od Konrada iz Gorič[91] .	11
	1385	1 dvorec prodal Nikoláj Wisent[92]	
	1423	1 kmetijo prodal Jakob iz Strmóla ml.[93]	
Zg. Zálog	1373	1 kmetijo prodala Elizabeta, žena Nikolaja Chranschrota[94]	13
Sp. Zálog	1351	1 kmetijo podaril Henrik, župnik v Cerkljàh[95]	
	1407	1 kmetijo prodal vicedom Osterman iz Kamnika[96]	
Šentúrška gora .	1384	1 kmetijo podaril župnik Jakob Strmolski za večno luč pri oltarju sv. Janeza Evang.[97]	1
Dvôrje	1450	1 kmetijo prodal Jakob iz Strmóla star.[98]	—
Sídráž	1421	1 kmetijo prodal Seifrid iz Kamnika[99] . .	1

V vasi	leta	pridobili kmetij	število podložnikov l. 1458
Vodíce	1329	1 kmetijo prodal Bertold iz Gradnika[77] .	3
Bobóvek	1418	1 kmetijo prodal Friderik z Brégа[100] . . .	2
Tenetíše	1404	1 kmetijo prodal Friderik pl. Naimhofer, sodnik v Kranju[101]	—
	1418	1 kmetijo prodal Friderik z Brégа[100] . . .	
Strahínj	1447	1 kmetijo prodal Ivan iz Strmóla[102] . . .	3

Samostanska posest je obsegala torej poleg desetinskih pravic, ki jih puščam ob strani, skoraj vso vas Velésovo, Češnjévek, obe Políci, Vašce, Vóglje in Vôklo, nekako nad dve tretjini Olšévka, polovico Bŕnikov, Cerkèlj, Šenčúrja, Visókega, Hotémaž in Luž, tretjino Túpalič in Srednje vasi pri Šenčúrju. Proti jugovzhodu so samostanska zemljišča obsegala skoraj vse Vópolje, dve tretjini Láhovič in Násovič, polovico Pešáte, Požénka ter Zg. in Sp. Záloga. Nadaljevala se je v kamniški kotlini. Samo majhne drobce (posamezne kmetije) je imel velésovski samostan na Štéfanji gori, Šentúrški gori, v Rávnah, Dvôrjah, Šmártnem, Káplji vasi, Suhadólah, Vodícah, Répnjah in Zapógah. Na zahod in jug so segale posamezne kmetije v Gorénje, Prímskovo, Klánec in Prebáčevo. Onstran Kokre je bila raztresena posest na Rupi, Kókrici, v Bobóvku, Strahinju, Žéjah, Dupljàh, Sebénjah in Snákovem.[103] Pri Beli, Tatíncu in Tenetíšah, kjer je bila velésovska posest nekoliko večja, se je dotikala vetrínjske in briksenske. Ob tej črti so nastali v 14. in 15. stoletju spori zaradi mejá, paše in sekanja gozda zlasti med šenčúrsko sosesko (podložniki Bistre in Velésovega), ki je zatrjevala stare pravice do gozdov in pašnikov v okolici Pôvelj (Medvédji dol, Globóki graben, V orlem in dr.) na eni in vetrinjskim samostanom na drugi strani.[104] L. 1402 in 1437 so izvedli nasprotniki dokazno postopanje pred namestnikom deželnega glavarja in vicedomom. Opat iz Vetrinja je predložil listino Bertolda Meranskega o darilu grofice Hedvike Bógenske iz l. 1156. Pri tej priliki so razmejili cerkvene posesti ter določili šenčúrski soseski vozno pot čez prédoseljski most do Bele in Čádovelj ter v ondotne gozdove.

Na vzhodni rob kranjske ravnine je segala deloma zemljiška posest samostana klaris v Mekínjah, ki je imela svoje težišče v kamniški kotlini. Ustanovitelji pl. Gallenbergi so že l. 1300 podarili med drugim eno kmetijo v Násovičah, 1307 pa zopet eno.[105] V Zálogu so kupile 1405 eno kmetijo od Jurija Polca.[106] Na Bŕniku so prejele nune 1329 eno kmetijo od viteza Eberharda iz Olšévka in njegovega so-

rodnika Henrika iz Brnikov.[107] Na Pešáti so kupile eno od viteza Henrika z Vranje peči (Rabensberg)[108] Na Šentúrški gori se omenja več samostanskih posestev. Kupile so jih l. 1368 od Galla iz Gallensteina, 1402 od Andreja, sina Vitka, meščana iz Kamnika in 1406 od Hermana pl. Werda.[109]

Celo samostan dominikank v Stúdenicah pri Poljčánah, ki je nastal nekako ob istem času kakor velésovski, je prejel l. 1264 v Šenčúrju 5 kmetij od Henrika iz Svibnega kot doto za hčer Nežo, ki je vstopila v samostan.[110]

Poseben pomen je doseglo veliko gospostvo, ki so ga zgradili na zahodnem robu kranjske kotline Ortenburžani. Že v začetku 12. stoletja jim je pripadla posest rodbine Weimar-Orlamünde med Karavankami in Julijskimi Alpami z gradom Waldenbergom (Lípniškim) in Kamnom pri Bégunjah vred. Oprti na borbene ministeriale iz Waldenberga so pridobili onstran Lípniškega potoka nizek svet ob Savi do Bésniškega boršta, Sv. Jošta in Šmarjétne gore. Na zadnji vzpetosti je bilo njihovo oporišče in upravno središče grad Stražišče (Wartenberg), čigar razvaline »na starem gradišču« na strmini nad Rákovico še razodevajo močno srednjo utrdbo z jarkom in več manjšimi okopi v nižjih legah. Po tem gradu se je nazival Ortenburžan Henrik (1145—1192).[111] Grad je obvladoval tudi pokrajino okoli Naklega, katero jim je zastavil grof Majnhard, da reši tasta Alberta Tirolskega, ki ga je imel ujetega Filip Spanheimski.[112] Ortenburžani so izkoristili tudi gospodarsko krizo, ki je zajela briksensko škofijo v času škofa Henrika († 1239). Odtujili so Briksenu ozemlja ob Tržiški Bistrici, ostal mu je le neznaten del 9 kmetij v Čádovljah in Žábljah; te so oddajali škofje v fevd (na pr. ministerialom iz Kamnika), pozneje pa z blejskim gospostvom vred zastavili.[113]

Tudi ob ándeško-spanheimsko-freisinski meji so se kósale sile med seboj. Mejna črta gospostev se je premikala. Čujemo o škodi, ki jo je povzročil mejni grof Henrik Andeški oziroma Bernard Spanheimski pri Loki v začetku 13. stoletja.[114] Freisinski škof Oton je kupil vasi Gostéče in Púngert[115] Značilen je poskus Freisinskih izneveriti ministeriale z Jeterbenka njihovim gospodom. V ta namen naj bi zastavili škofu posestva in postali s tem od njega odvisni.[116] V tem delu loškega gospostva se naseljevanje ni moglo razmahniti. Dolgo so stale kmetije na Jami zapuščene. Značilno je, da po mnenju P. Blaznika bavarska kolonizacija seže samo do stare »kranjske ceste« (via Chreinariorum). Onstran nje sta bili freisinski vasi Jama in Praše s slovenskimi naseljenci.[117]

V dobi tretje križarske vojske med leti 1192 in 1197, ko se je odpravljal tudi Oton II. Ortenburški na daljno pot v orient, se je nudila Freisinskim ugodna prilika, da za veliko vsoto odkupijo grad Stražíšče (Wartenberg) s posestvi vred.[118] Komaj je prišel škof do zaželene posesti, je dal podreti grajsko zidovje, češ da ima v bližnji Loki dovolj utrjen grad in se je bati, da se ne bi polastili Stražišča sinovi Otonovega pokojnega brata Henrika. Tudi kronika freisinskih škofov poroča, s kakšnimi žrtvami je odkupil škof Oton grad Wartenberg. Zadeva ni popolnoma jasna. Vsekakor so ortenburške interese branili ministeriali iz Waldenberga. Spor je bil poravnan šele dobrih 50 let kasneje, ko je grozila zaradi delitve posestev v hiši Ortenburžanov bratomorna borba. Po posredovanju vojvode Ulrika Spanheimskega sta delila dediščino Friderik I. in Henrik III. l. 1263.[119] Friderik je prejel med drugimi tudi grad Waldenberg s posestvi med Karavankami in Soro. Kmalu nato sta se morala Waldenberška ministeriala Henrik in Friderik odpovedati vsem pravicam do Wartenberga, vasi Stražišče in Okróglo.[120] Škof Konrad jima je obljubil gotovino 20 mark oglej. denarja in fevd z letnim donosom 3 mark. Ortenburžan Friderik pa se je odrekel spornemu ozemlju med obema gospostvoma, ne pa svojim nesvobodnikom, ki so se bili naselili na tem ozemlju. Zdaj šele so mogli Freisinski uvrstiti dobljeno v svoj »bavarski urad«.

Zelo razsežno posest na Gorenjskem so združili Ortenburžani v upravne urade (officia) s središči na gradu Lípnici in Kamnu (»amt ze Waldenburg und zem Stain«), nakelski (»amt ze Nakel«) in primskovski (»amt Prymska«).[121] Nakelski urad je obsegal:[122]

Vasi	Število kmetij	Vasi	Število kmetij	Pridobitev
Véliko Náklo . .	18	Súha	17	1304 kupil Friderik Ortenburški od bratov Dietmarja in Ulrika iz Greifenfelsa[123]
Málo Náklo . . .	2			
Pívka	7			
Polica	1			
Strahinj	13	Míle	1	
Dupljè	4	Prédoslje	3	
Zadrága	2	Kókrica	6	1369 kupil Oton Ortenburški od Nikolaja Sumerekerja[124]
Leténice	4			
Goríče	10			
Rúpa	6	Ilovka	2	
Lóka na Primskovem . . .	2	Mláka	1	
		„Naschauitzach" .	5	
Gorénje	7			

K primskovskemu uradu so spadale:

Vasi	Število kmetij	Pridobitev
Prímskovo	25	
Húje	4	1316 kupil grof Majnhard Ortenburški od Reinprechta in Ulrika Halleškega (fevd vojvode Koroškega)[125]
Stružévo	1	
Zbílje	10	1311 kupil grof Majnhard Ortenburški od Otona z Jéterbenka[126]
Vôklo	1	
Prebáčevo . . .	11	
Čírčiče	13	
Nova vas	10	
Sp. Besnica . . .	3	

Kot fevd so oddajali Ortenburžani gradič Gutenau v Seníčnem s pripadajočimi zemljišči v Véternem, Bistrici in Goričah, dvorec v Sp. Dupljàh, 4 kmetije in en mlin v Požénku ter mnoge desetine.[127]

Nekoliko kasneje se je pričelo v 14. stoletju razvijati v vzhodnem delu kotline Kranja gospostvo Žóvneških (od 1341 grofov celjskih).[128] Podobno kakor v dolini Savinje in Sotle so nakupovali tudi tu večje in manjše fevde. Pri tem so uporabljali denar, ki so ga jim stavili deloma na razpolago židovski bankirji v Ljubljani, Celju, Mariboru in drugod. Sami so posojali denar raznim plemičem (na primer gospodom iz Planine, iz Kamnika itd.) ter jih spravljali v vedno večjo odvisnost, zlasti ako so ti slabo gospodarili. Tako so ustvarili smledniško gospostvo, ki se je dotikalo pri Vôklem in Vógljah velésovske posesti. Ob tej meji je prišlo v 15. stol. do spora med velésovskim Vôklim in celjskimi Trbójami zaradi uporabe gozda na Dobrávi med Šmlédnikom in Vógljami.[129]

Smledniško gospostvo je zraslo nekako takole:

Vasi	Število kmetij	Pridobitev
Smlédnik	1	Glavni del gospostva je kupil Friderik Žovneški 1328 oz. 1332 od Henrika in Ulrika iz Planine (Svibenskega); dalje drobce 1334 od Henrika pl. Chranchperga in bratov; 1344 od kamniškega meščana Marka[130]
Sv. Valpúrga . .	1	
Dragočájna . . .	3	
Móše	7	

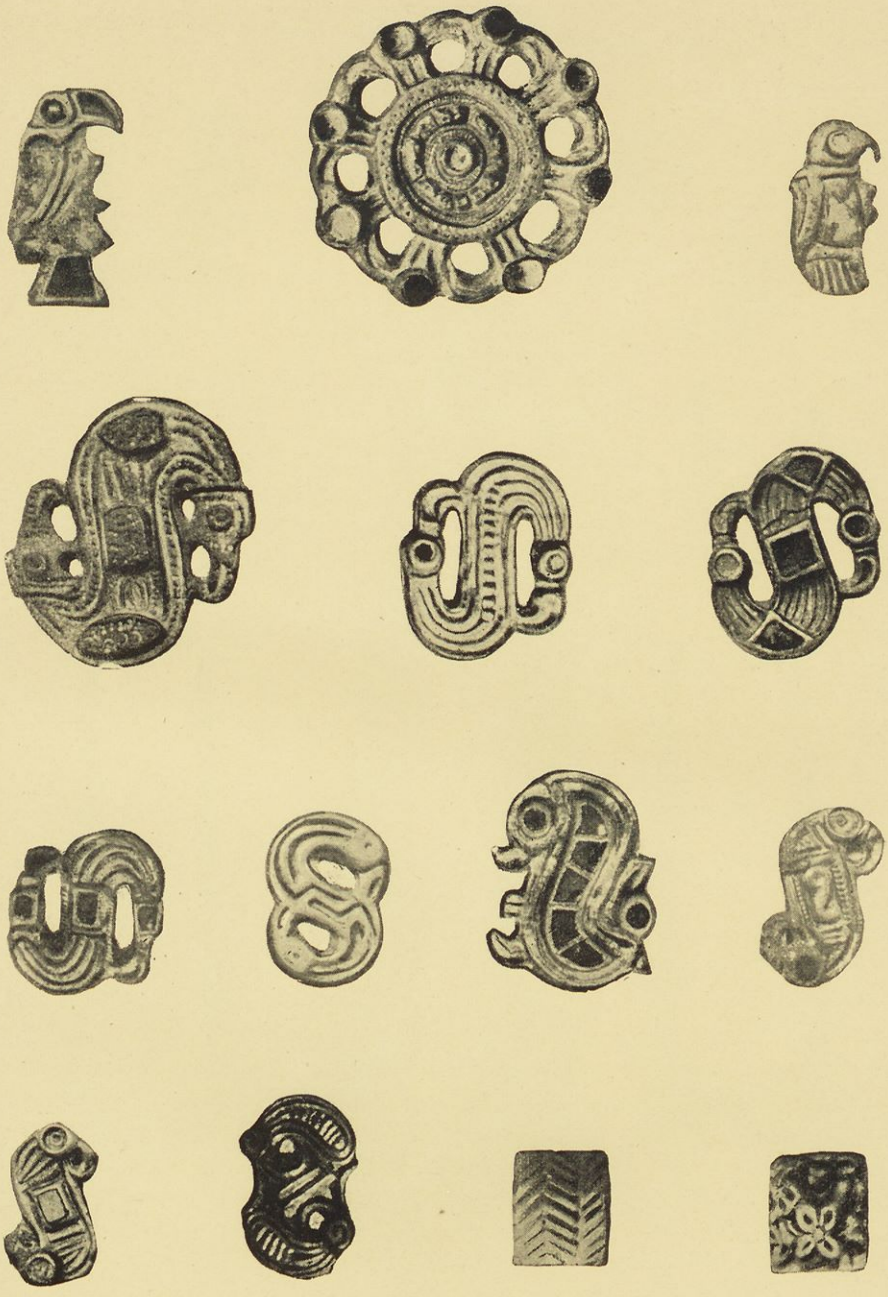

9. Ptičje zapone iz pozlačenega srebra. — Ptičje zapone v podobi črke S. — Pisane steklene koralde.

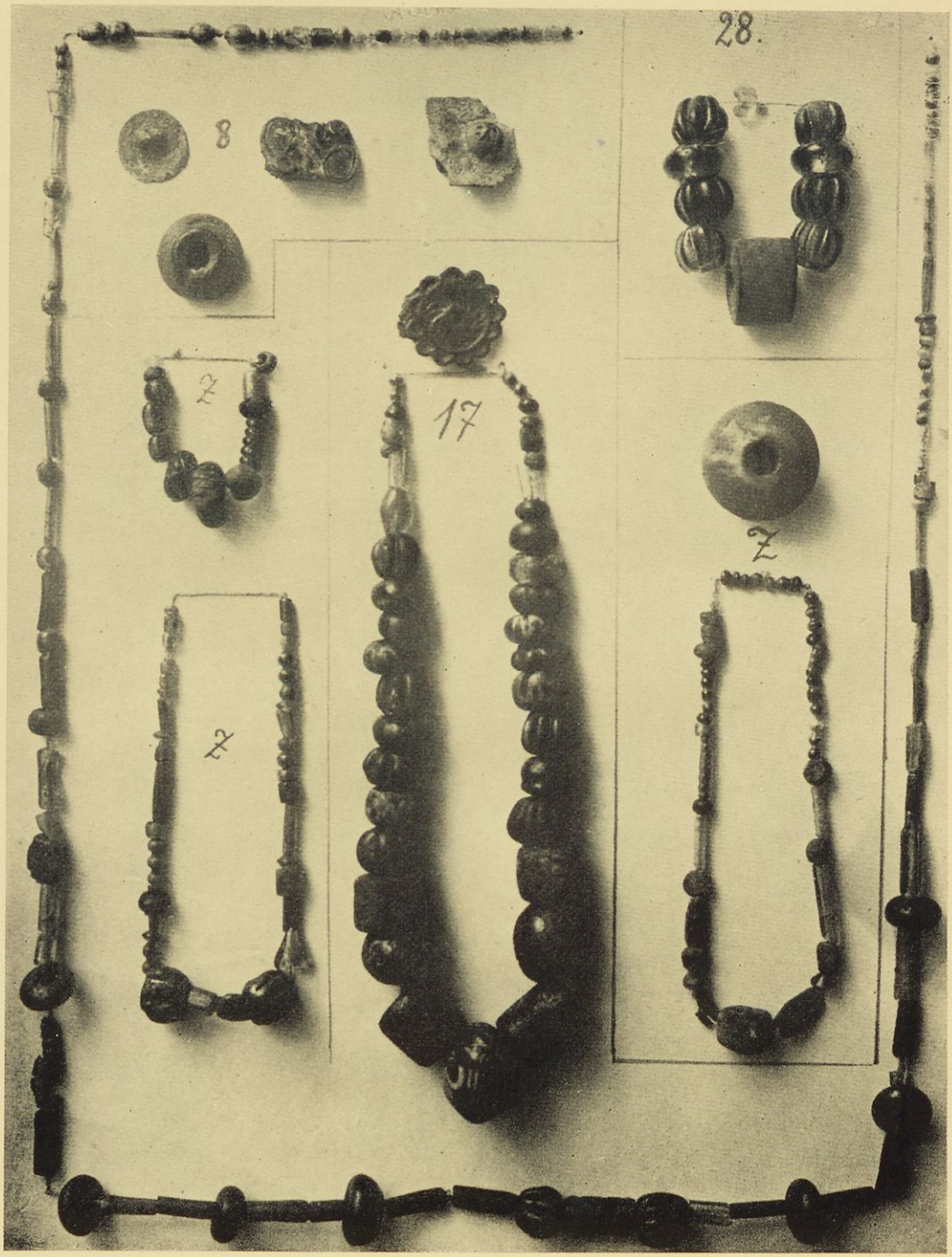

10. Koralde: 8 zapona s ptičjo glavo v podobi črke S; 17 okrogla zapona; Z vijček iz gline, istotako pod štev. 8.

Vasi	Število kmetij	Pridobitev
Trboje z brodom	20	Friderik Žovneški kupil 1313 od Friderika iz Králjevca (Chunigsperch) in 1340 od njegovega brata Ivana[131]
Breg	8 1/2	
Podréča	6	Friderik Žovneški kupil 1334 od Henrika Sauerja[132]
Šenčúr	4	Friderik Žovneški kupil 1337 od Henrika Gralanta in brata Ulrika[133]
Britof	6	istočasno
Lúže	1	1359 zamenjal grof Friderik Celjski z Weigandom Massenbergerjem[134]
Pešáta	6	
Cerkljè	1	1351 kupil grof Friderik Celjski od Ivana iz Kamnika[135]
Políca	2	
Požének	1	1359 zamenjal grof Friderik z Weigandom Massenbergerjem[134]
Láhoviče	1	1351 kupljeno od Ivana iz Kamnika[135]
Sp. Zálog	1	istočasno
Suhadóle	1	
Vodíce	7	grof Friderik Celjski kupil 1349 oz. 1353 od Jurija Zändela oz. Galla pl. Gallenberga[136]
Zapóge	6	
Hráše	5	
Imen pri Hrašah	1	
Polje pri Šinkovem turnu	1	grofje celjski kupili 1353 od Konrada Galla[137]

(Ostali del smled. gospostva leži izven kotline Kranja.)

Fevd deželnih grofov severozahodno od Kranja, ki je prišel v 12. stoletju v roke Andeških, se je preoblikoval pozneje v deželnoknežji krški urad z upravnim središčem v Kranju.[138] Obsegal je:

V vaseh	Kmetij		
	ok. 1420	1498	1569
Trstenik	6	6	9
Retnje	3 in 1 mlin	3 in 1 mlin	6 in 1 mlin
Kovor	2	2	2
Vadiče	2	2	2
Žíganja vas	2, 7 koseščin	9	11
Brdo	2	2	2
Veterne	2	2	3
Gozd	3	3	6

V vaseh	K m e t i j		
	ok. 1420	1498	1569
Križe	22 koseščin	22	19
Hudo	8 „	8	7
Popovo	1 „	1	1
Brezje pri sv. Neži	10 „	10	10
Sp. Duplje	1 vrt	2 vrta	1 vrt in 1 njiva

Tu so se stekale tudi dajatve odvetščine od cerkvene posesti v okolišu kranjskega deželskega sodišča (Freisinga na Dovjem, Briksena v Čadovljah in Žabljah, Vetrínja v Malocépičah in drugod, Velésova v Tenetíšah, Snákovem in dr.). V kriškem uradu so ohranili kosezi dlje časa svoj prednostni pravni položaj, nižje dajatve, ki imajo deloma značaj odvetščine in pravico razpolagati s kmetijami. Čim bolj pa se je trgala vez med kosezi in njihovimi koseščinami, tem bolj se je približeval položaj svobodnih kmetov onemu ostalih kmečkih podložnikov. V 15. in 16. stoletju so kmetje kriškega urada krepko branili osporavane pravice do paše in sekanja lesa na planinah nad Gozdom, na Javorniku in Tégoščah proti graščakom na Gutenbergu (Lambergom, pl. Zwickl) in Neuhausu (Paradeiserjem).

Nekdanja ándeška posest na severnem robu kotline in v dolini Kokre do Jezerskega (sedmih studencev) z upravnim središčem N o v i m gradom pri Kokri se je zdrobila v manjše kose. Večji del samotnih kmetij s pripadajočimi pristavami in planinskimi pašniki so pridobili v 14. stoletju celjski grofje. K njihovi posesti je pripadal tudi T u r e n pod N o v i m g r a d o m. Imeli so izključno pravico ribariti in plaviti les v Kokri. Vršili so odvetništvo v vaseh Tupaliče, Hotemože, Visoko, Luže in Srednja vas ter nadzirali in sodili ob cerkvenem proščenju na dan sv. Petra v vetrinjskem Preddvoru. Ob koncu 14. stoletja so oddajali celjski grofje g o s p o s t v o T u r e n[140] vitezom iz Podkrnosa, v začetku 15. stoletja pa rodbini Schrott (Bernhardu, Frideriku, Juriju, Jerneju). Zraven so spadale samotne kmetije v Zg. Kokri (Slapar, Záplata, Cêlar, Rékar, Povšnar, Kristan, Aklar) in na Sp. Jezerskem (Ažman, Mošnek, Nachtigal).

Manjši del posestev je ostal v zvezi z N o v i m g r a d o m. V 14. stoletju so šteli zraven kmetije v Sp. Kokri, vas Šmartin pri Cerkljah s pravico sodstva ob cerkvenem proščenju na dan sv. Kancijana in posamezne kmetije na Brniku (1), Beli (3), v Predosljah (1), Britofu (1), na Rupi (1) in v Dupljah (2). L. 1387 je kupil to gospostvo vitez Ernst Lobminger, ki je spadal med najodličnejše vazale Hugona iz Devina.[141]

Ko je l. 1399 izumrl rod Devinskih, so si lastili njihovi dediči, gospodje von Walsee pravice do Novega gradu.

Naselbine in posestva v Kokri so razvidna iz naslednje tabele:

Posest	Starejša imena	Imena danes	
3 km.	Pfaffendorf (1387), Fofowlach (1500) . .	Pópovo (1826) j. od Nove vasi	
3 km.	Pach (1455), Potoschach (1500)	Potóče	Potoče
1 km.	Pach (1387) Podakhar (1552)	Podákar	
1 z.	an der Drag (1455), Dragariza (1552) .	Draga	
1 km.	under dem Sand (1387) Podpesskar (1500)	Podpéskar	
mlin in žaga	Jablanica (1552); graščinska žaga je imela izključno pravico za žaganje stavbnega lesa, ki so ga splavili po Kokri	Jablanica Žagar	
1 km.	Sv. Jakob (1500: cerkovnik)	Sv. Jakob	
1 km.	am Lag (1500)	Lógar	Spodnja Kokra
2 km.	Zremsnich (1387), Zembschenikh (1552)	Čemšeník	
pl.	Crisowatitz (1500)	Križevatica	
1 km.	under Polan (1455), Na polaine (1552) .	Polájnar	
1 km,	na werdi (1558)	Nábernik	
1 km.	an der Eben (1387)	Zaravnikova raven	
2 km.	Dolges (1387)	Dóvješ	
1 km.	an dem Steg (1455)	Zapečnikova brv	
1 km.	Menig (1552)	Ménigar	
1 km.	zu der Wurzen (1455) Khorengne (1552)	Korenínšek	
2 km. in 2 pl. pr.	in der Ledenitz (1387) bei Unser lieb. Frauen in der Kanker im Ledennickh (1500)	?	
1 km.	gerewt Slapar (1455)	Slapar	Zgornja Kokra
1 z.	am Zellar (1455)	Cêlar	
1 km.	gerewt Saplat (1455)	Záplata	
5 z.	in der Ryek (1455)	Rékar	
1 z.	an der Polsa (1455), Polschin (1552) . .	Póvšnar	
2 km.	Obersuhadol, Undersuhadol (1552) . .	Suhadólnik	
1 km.	Kolgk (1552)	Kóglar	
1 km.	Nitschar (1552)	Neškár	
1 km.	na Larinauim (1552)	Lavrín	
1 km.	na Slugaum (1552)	Slúgovc	

Posest	Starejša imena	Imena danes	
pl.	Dolga niva (1552)	Dolga njiva	Zgornja Kokra
gozd	Garda dolina (1552)	Grda dolina	
1 km.	na pustotty (1552)	Péstótnik	
1 z.	darauf Kristan an dem gerewt (1455) .	Kristan	
1 z.	da Mathei sitzt (1455)	Matíjez	
1 km. (pl.)	im Hakel (1455)	Aklar	
1 km.	im Roba, Robschitz (1552)	Robce?	Spodnje Jezersko
1 km.	under dem Stain (1387), Sapetscho (1500)	Zapečjó	
1 z.	zum Törlein (1455), Sauratnik (1552) . .	Zavratnik	
1 km in 1 z.	in der Nepinn (1455)	Novne?	
pl.	Khosie vuorch (1552)	Kozji vrh	
pl. (km.)	Duol (1552)	Dôlar	
pl.	Sabulkouza (1552)	Bukovec	
pl.	Storsez (1552)	Storžič	
pl.	Staineritza (1552)	Štajnarica	
pl.	Stegelnitza (1552)	Stégovnik	
pl.	Feutscha (1552)	Fevča	
pl.	Jauernik (1552)	Javornik	
pl.	Slajkhoukha (1552)	?	
1 km.	Resman (1552)	Resman	
1 z.	da Hassman aufgesessen (1455)	Ažman	
1 z.	da Motschnik aufgesessen (1455) . . .	Mošnek	
1 z.	da Nachtigal aufgesessen (1455) . . .	Nachtigal	
1 km in 1 pl. pr.	da der Robniker aufgesessen (1387), im Roba (1552)	Robník	
1 km.	an dem See (1455)	pri Jézeru	

O p o m b e : km. = kmetija, z. = zemljišče, pl. = planina, pl. pr. = planinska pristava. Letnica v oklepaju pomeni čas, iz katerega je ime.[142]

Ko so izumrli Ortenburžani (1418), je prešla večina zemljiških gospostev severno od Save v roke celjskih grofov, ki so izročili upravo posestev svojemu vicedomu. Pod njegovo oblast je spadal tudi nakelski oskrbnik, ki je zbiral davščine podložnih kmetij in obračunaval z glavno upravo v Celju. Večji lastni obrati so postali za zemljiške gospode nepotrebni. Zato so oprostili celjski grofje svoje podložnike v nakelskem in primskovskem uradu vsake tlake (ročne, vozne in tovorne).[143] Pod takimi okoliščinami se je mogel okrepiti kmetski stan v kotlini. Širil se je kmetski beneficij v raznih oblikah svobodnega zakupa.[144]

Po tragični smrti zadnjega Celjana (1456) so se začele prilike obračati na slabše. Friderik III. je sicer priboril najvažnejše dele celjske dediščine (Novi grad pri Kokri, smledniško gospostvo, nakelski in primskovski urad). Vicedom v Celju je obdržal na zunaj upravo deželnoknežje posesti in jo izročil šele l. 1494 vicedomu v Ljubljani.[145] Toda deželni knez ni znal gospodariti in je zastavljal graščine in urade. Imetniki in upravniki zastavljenih oziroma v zakup oddanih posestev so pa poviševali kmetom dajatve in zahtevali zopet vse vrste tlake. Hoteli so se čim prej okoristiti, ker redno niso mogli vedeti, kako dolgo jim bo ostala za določeno vsoto deželnoknežja posest v rokah.[146] Že l. 1484 so bridko potožili podložniki iz Novega gradu in primskovskega urada, kako brezsrčno jih gonijo novi gospodje na tlako.[147]

Med imetniki zastavljenih graščin se je povzpela do izrednega položaja rodbina Ecker ali pl. Egkh (od l. 1560 baroni Egk in Hungerspach).[148] Štela je več krepkih gospodarskih talentov, pravih predstavnikov zgodnjega kapitalizma.

Pričeli so kot mali fevdniki celjskih grofov. L. 1436 je podelil Friderik Celjski Jakobu Eckerju več kmetij v Prebačevem in desetine v Predosljah. L. 1429 mu je prodal Gregor s Perovega kmetijo pri Goričah.[149] Njegova sinova Henrik in Krištof sta se udejstvovala kot deželnoknežja oskrbnika v l. 1457 in 1461 na Novem gradu pri Kokri, l. 1475 v Naklem.[150] Rastla je tudi rodbinska posest. Henrik Ecker je kupil l. 1495 od deželnega glavarja Viljema Turjaškega hišo na glavnem trgu v Kranju pred pokopališčem poleg hiše Jakoba Erjavca (Mestni trg 2). Cesar Maksimilijan I. mu jo je oprostil l. 1504 vseh davkov in drugih meščanskih bremen zaradi zaslug, ki si jih je pridobil njegov sin Jurij.[151] Jurij pl. Egkh je bil okoli l. 1494 upravitelj nakelskega urada, od l. 1497 cesarski svetnik, dvorni denarničar in zakladnik, od l. 1498 kranjski deželni vicedom. V trgovskih, rudarskih in drugih podjetjih si je nabral veliko premoženje ter posojal deželnemu knezu precejšne vsote (n. pr. l. 1507 3000 r. gold., l. 1510 zopet 3000 r. gold., v vojni z Benečani 20.000 r. gold. in dr.)[152]

Maksimilijan I. je podelil Juriju pl. Egkhu razne fevde, n. pr. desetine v kriškem uradu ter mu zastavil dohodke raznih uradov, da bi obrestoval dana posojila. L. 1503 je prejel Jurij v zastavo smledniško graščino za krajšo dobo, l. 1507 pa grad, mesto, mitnino in sodstvo v Višnji gori, kar je obdržal do l. 1533. L. 1510 je dobil kriški, nakelski in primskovski urad. L. 1514 mu je zastavil vladar dohodke mostnine, mestne mitnine in deželskega sodišča v Kranju ter mitnino na Vrhniki.[153] Najvažnejša posest pa je postalo gospostvo Novi grad pri Kokri, ki

mu ga je prodal Maksimilijan I. l. 1500 z vsemi pritiklinami vred. Jurij pl. Egkh ga je združil l. 1513 z gospostvom Turnom pod Novim gradom, ki ga je kupil od dedičev Jerneja Schrotta.[154]

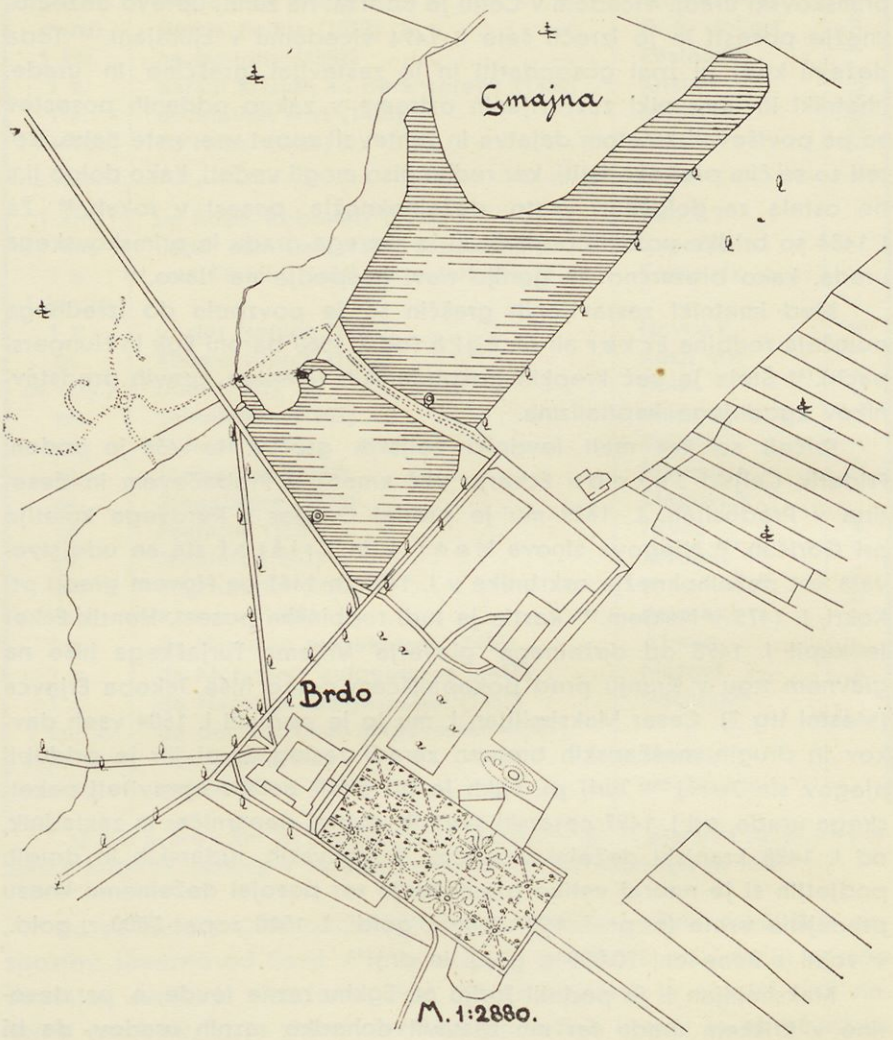

IV. Grad Brdo pri Kranju z ribniki (po katastr. mapi iz l. 1826).

V prvih letih 16. stoletja je pričel graditi velik in dobro utrjen grad v ravnini pri Predosljah na kraju, ki ga je zval narod B r d o.[155] Deželni knez mu je podelil zanj tudi pravico nižjega sodstva v območju enega streljaja.

V neposredni bližini gradu je tekel potok Vršek, ki ga je izkoristil Jurij pl. Egkh za napravo treh ribnikov.[156] Da bi imel dovolj vode na razpolago, je dal zvezati Vršek z rečnim sistemom Bélice na severu. Že dlje časa so se prepirale vasi Suha in Predoslje na eni strani ter Hrašče, Tatínec in Srákovlje na drugi strani glede uporabe vode Bélice. Pl. Egkh je odločil prepir v prid vzhodnim vasem. V bližini Bele so napravili jez in prekopali zvezo proti Suhi. Odločeno je bilo, da naj teče Bélica proti Suhi in žene ondotne mline in stope. Ako bi pa postala Bélica zaradi suše manjša kakor človeška glava, so morale vodne naprave v vaseh na vzhodu stati. Vodo Bélice so smeli uporabljati le kmetje v Srakovljah in Tatincu za napajanje živine.[157] Zaradi omenjene preureditve se je usmerila Bélica v teku stoletij bolj in bolj proti Predosljam, kar je imelo za posledico občutno škodo pri vodnih napravah na Kokrici, Ilovki in Rupi.

Pristave in graščinske njive zemljiškega gospostva pl. Egkhov so bile v bližini starega upravnega sedeža Novega gradu pri Kokri. Zdaj je uredil Jurij pl. Egkh lastni graščinski obrat v bližini Brda. Pridobil je več kmetij med Bobovkom in Predosljami od mesta Kranja in župnika Matije Operta.[158]

Jurij se je udejstvoval v vojnah z Benečani (1508—1518) kot goriški glavar. Tudi cesar Maksimilijan I. je bil dlje časa odsoten v bojih s francoskim kraljem Ludovikom XII.[159] Zato se je obračun glede Egkhovih posojil zavlekel do nastopa novega deželnega kneza, nadvojvode Ferdinanda, ki je potrdil l. 1526 Juriju dane fevde in l. 1528 deloma zvišal zastavne vsote pri omenjenih deželnoknežjih uradih. Šele l. 1531 sta popolnoma obračunala. Juriju sta ostala zastavljena le nakelski in primskovski urad.[160]

Jurij je imel tri sinove: Bonaventuro, Ivana Josipa in Franca Josipa. Najodličnejši med njimi je bil Ivan Josip, ki je združil večino brdske posesti. Posojal je vladarju za vojsko na Ogrskem nad 19.000 r. gold. L. 1547 je prejel v zastavo še smledniško gospostvo z deželskim sodiščem vred in zagotovil nakelski in primskovski urad tudi svojima sinovoma Jerneju in Adamu.[161]

Mestna naselbina

1. Gradnja.

Ko so pihali ostri vetrovi po široki cesti panonskega jarka od preseljevanja narodov do zloma madžarskega nomadizma, se je umaknil trgovski promet v zavetje gorenjskega klina. Oživele so pomožne poti preko Jezerskega vrha in prelaza Ljubelja z izhodi v Italijo preko Škofje Loke—Oslice in Bohinja—Bače. V osrčju Gorenjske na naravnem pomolu pri Kranju je nastalo važno prometno središče.

Pot, ki je peljala od severa in prestopila Kokro, je vodila preko pomola ter iskala po ježah savskih teras najlažjega prehoda čez reko. Ustavila se je na najširšem mestu police, kjer je stala najbrž že sredi 11. stoletja majhna farna cerkev, posvečena oglejskim mučencem sv. Kanciju, Kancijanu, Kancijanili in Protu; na to kažejo beneficiji klerikov, ki se omenjajo med leti 1065 in 1077.[1] Cerkev, ki je bila usmerjena po liturgičnih predpisih proti vzhodu, je tvorila s pokopališčem, kostniško kapelo in župniščem vred neko gradbeno celoto in je bila v 15. stoletju obdana z zidom.

Tam, kjer so se ustavljali zlasti ob sejmih, trgovci in obrtniki, razstavljali svoje blago naprodaj, se je razvilo t r ž i š č e z zasilnimi kolibami; te so se po njihovi stalni naselitvi umaknile trajnejšim, pa do 15. stoletja, še večinoma lesenim hišam.[2] Odmaknili so jih od poti, da stojnice in vozovi ne bi ovirali prometa. Nastal je pravokotni tržni prostor, ki omogoča, da ugotovimo približno število hiš najstarejše meščanske naselbine v Kranju, ki je s svojimi hišami obdajala ta prostor. Bilo jih je nekako 30. Pozneje, zlasti v 15. in 16. stoletju, so nekatere meščanske rodbine obogatele in želele bivati udobneje; zato so nakupili po več sosednjih hiš ob trgu in jih združevali v večja poslopja.

Takoj spočetka najbrž niso obstajale določene smernice pri naseljevanju. Toda talni načrt mestne naselbine, kakor ga še razodeva katastrska karta iz l. 1826, dokazuje, da je dodeljeval deželni knez

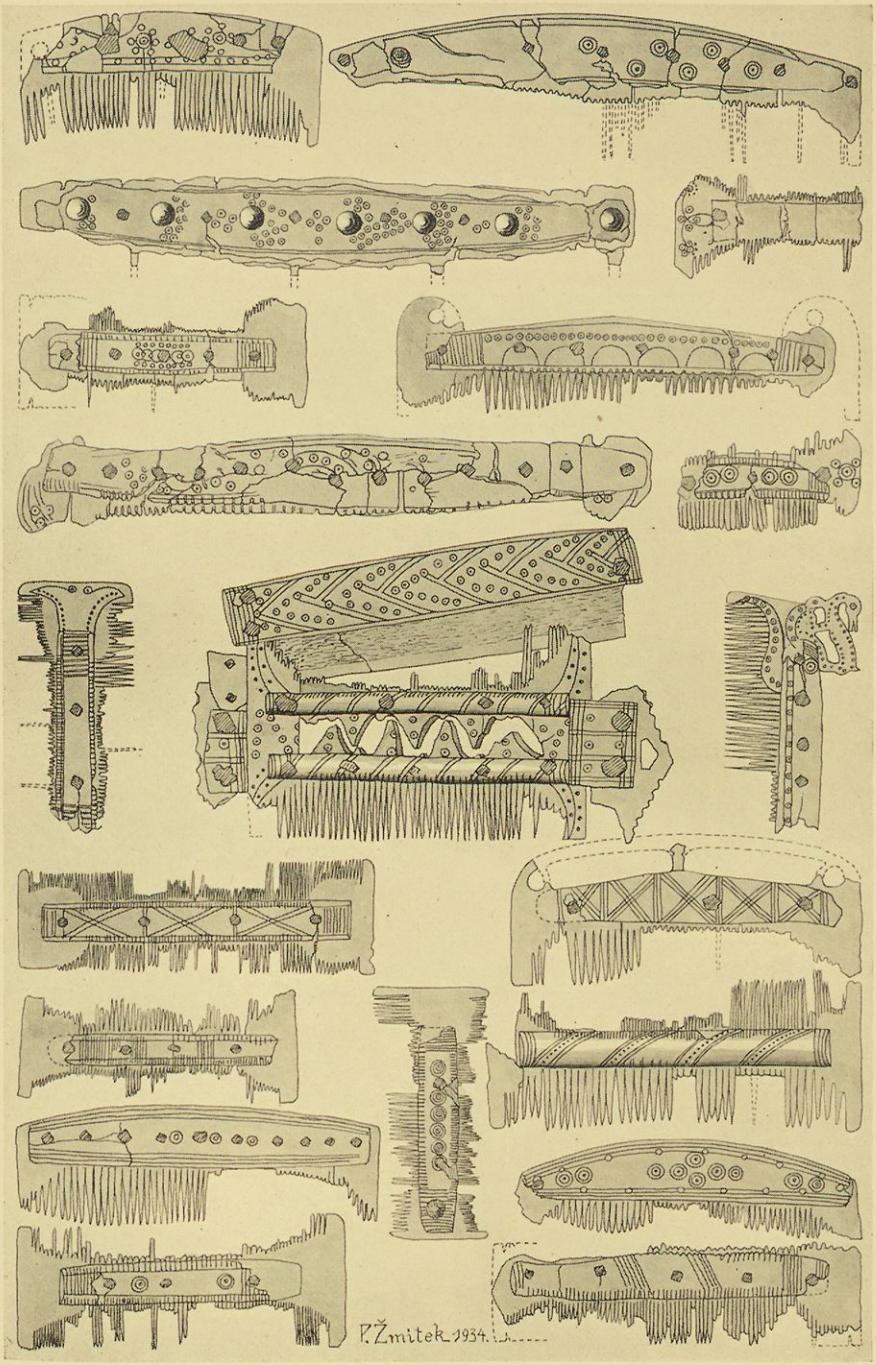

11. Koščeni glavniki.

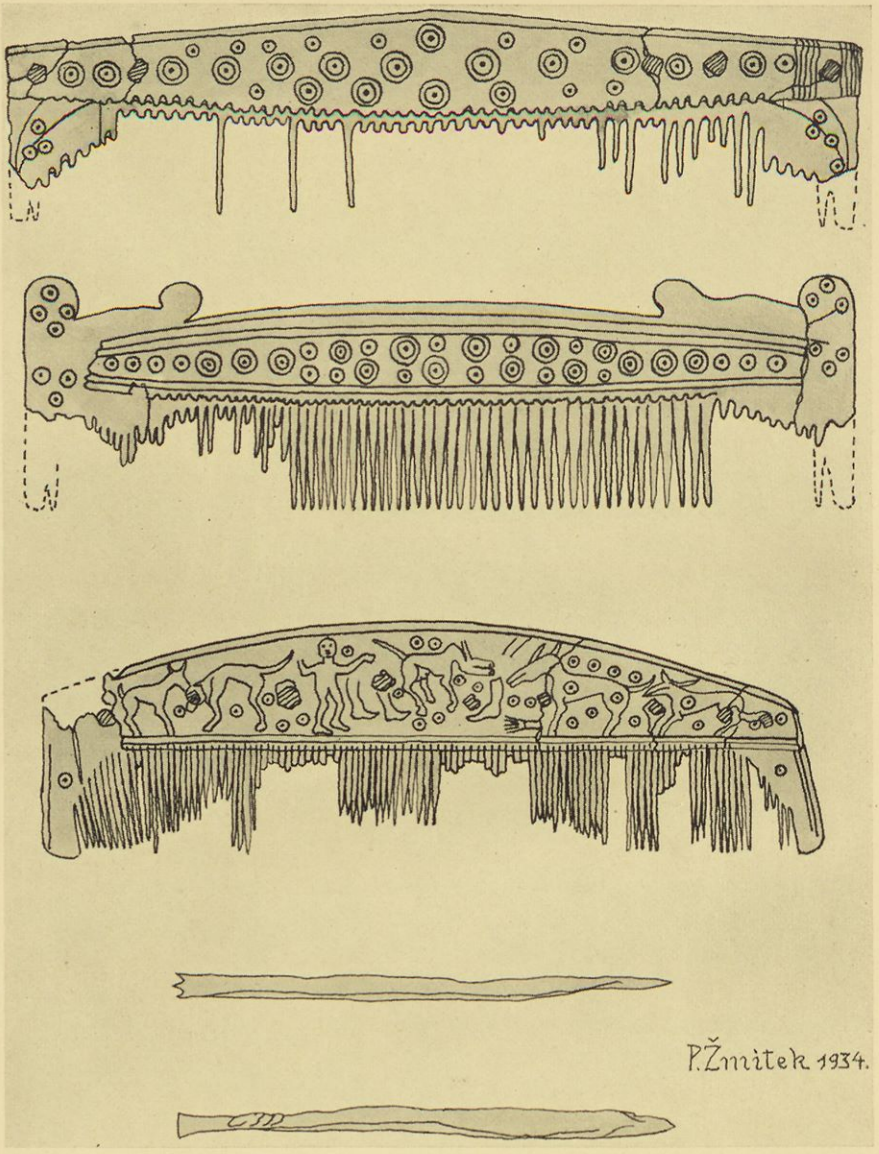

12. Spodaj dleto in središčna os s črtalom. Glavniki iz kosti; spodaj glavnik s podobami. — 13. Srebrnik vzhodnogotskega kralja Atalarika (526—534). — 14. Srebrnik langobardskega kralja Clepha (573—575).

kot gospodar zemljišča na kranjskem pomolu približno enako ozke, podolgovate kose zemeljskega površja. Vsi domci (Hofstet) so tvorili ozke trakove površja s širino nekako 6 m ob trgu, kjer so postavljali hiše. V globino so segali nekako do roba kranjskega pomola. Na drugem koncu so stala sprva gospodarska poslopja (hlevi) in vrtovi, pozneje, ko je začelo primanjkovati stavbnega prostora, pa tudi stanovanjske hišice.

Zaradi ožine domcev ni bilo mogoče z vozovi skozi hiše do gospodarskih poslopij. Zato so pustili najbrž od početka v določenih razdaljah na obeh straneh tržišča prehode kot nekake p r e č n e ulice; najdemo jih na katastrski mapi iz l. 1826 med hišami št. 103 in 104 (Tavčarjeva 4 in Mestni trg 3), pri Layerjevi ulici ter pod obokom hiše št. 114 (Mestni trg 13). Na drugi strani je bil prehod med farno cerkvijo in hišo št. 5 (Strossmayerjev trg 4). Prečna ulica je vodila do Kokre. V 15. stoletju pa jo je zaprl najbrž kranjski župnik Koloman de Manswerd, ki je brez dovoljenja mestnega sveta dal zgraditi novo župnišče na mestnih tleh.[3] Med staro mestno hišo (št. 1) in hišo št. 194 (Maistrov trg 1)je zopet prečna ulica; ta je tako široka, da je poudarjen rob zazidane stavbne ploskve in s tem tudi položaj m e s t n e h i š e. »Rotovž« je spredaj imel odprto lopo, zadaj pa posvetovalnico.[4] V ozadju omenjene prečne ulice je bilo morda nekdaj več stavb, ker nastopa od 18. stoletja naziv »Podrtina«.[5] Layerjevi ulici nasproti je bil tudi prehod, ki so ga kasneje zazidali s hišo št. 189 (Prešernova 2).

Poleg prečnih ulic so bile potrebne še g o s p o d a r s k e, ki naj bi olajšale dostop k posameznim gospodarskim poslopjem in vrtovom od zadaj, ne da bi bil moten promet na trgu. Tekle so le deloma vzporedno z glavno tržno cesto, ker so se morale prilagoditi obliki pomola. V srednjem veku se zovejo le na kratko: ulica nad Kokro, oziroma nad Savo. Pozneje, zlasti od 17. stoletja dalje, imajo značilna imena: Svinjska in Konjska ulica.[6]

Ob robu strmine pri Kokri in Savi pa je ostal še nezazidan prostor. Leta 1256 je dovolil vojvoda Ulrik, da zgrade Ortenburžani utrjen s t o l p ob savski strmini nekako nad mostom, ki je bil približno takrat postavljen.[7] Vendar v gradbenem razvoju Kranja ta utrdba ni igrala nikake odločilne vloge.

Tudi ob koncu pomola pri sotočju Kokre in Save je ostalo več nezazidane ploskve. O tem priča ledinsko ime »P u n g e r t« (Pungrat, Baumgarten, in Pomario, kakor ga vobče pogosto srečujemo bodi kot ledinsko ime (n. pr. pri Cerkljah), bodi kot krajevno ime (n. pr. pri Škofji Loki), navadno pa kot ime mestnega dela (n. pr. pri nemških

in holandskih mestih; povsod pomeni prvotno zelenjadne in sadne vrtove, ki so bili ob razširitvi mest priključeni mestnemu ozemlju.[8]

Vzporedno z izgraditvijo tržišča pri farni cerkvi so gradili hiše na obeh straneh tržne ceste, ki je vodila skozi mesto. V tej smeri razvoj ni mogel daleč, ker so se hiše bolj in bolj oddaljevale od gospodarskega središča, obenem pa se je manjšala brambna sposobnost kraja.

V gornjem koncu mesta je nastalo pri meščanskem špitalu in špitalski kapeli drugotno gospodarsko središče, ki je nekoliko podobno »novim trgom« pri drugih mestih, ki so se mogla v prostoru svobodneje razvijati kakor Kranj (n. pr. Ljubljana, Kamnik). Na obrt, ki je bila tu osredotočena, spominja naziv: Mesarska ulica.[9]

Ker je bil mestni svet zaključen, so morali prostor med Layerjevo, Jenkovo, Puharjevo in Prešernovo ulico na vseh straneh zazidati. Tu niso mogli odmeriti globokih parcel kakor v prvotni tržni naselbini okrog glavnega trga, ker bi se križale z drugimi deleži. Zato so porezali prostor od vseh štirih strani, t. j. od dveh tržnih plati, od ene gospodarske ulice ter od nastajajoče brambne ulice, ki je potekala za mestnim obzidjem.

Obzidje je tvorilo bistven znak mesta šele v poznem srednjem veku. Ne da se ugotoviti, ali je bila meščanska naselbina v Kranju obzidana že od vsega početka. Gotovo so pa okrepili brambni pas v teku 15. stoletja, ko so bili boji v bližini pogosti. Deželni knez je tudi l. 1475 zaradi turških napadov ukazal, da se morajo utrditi vsa mesta na Kranjskem, da bi v njih našli tudi prebivalci podeželja svoje zavetje. Redno so morali meščani sami vzdrževati obzidje in jarke. Le v izrednih primerih so odredili splošno deželno tlako. Takrat so pozvali kmečke podložnike iz bližnje in daljne okolice mesta, da celo rudarje iz selške doline, da bi s krampi, lopatami in drugim orodjem obnovili in popravili obzidje in utrdbe.[10]

Jasnejšo sliko o brambnih napravah si moremo napraviti šele od 16. stoletja dalje.[11] Zahodni, t. j. savski del mestnega obzidja se je pričenjal na krnu v Pungertu, potekal ob robu terase ter se končeval pri hiši št. 149 (Mencingerjev trg 10). Dolžina znaša približno 870 metrov. Na tem odseku je bilo najmanj sedem brambnih stolpov. Prvi je stal na skrajnem koncu savske terase v Pungertu. Drugega v njegovi bližini so večkrat, zlasti pa v 19. stoletju popolnoma prezidali, da bi nastanili v njem zapore. Zato ni ohranil nobenih sledov prvotnega lica. Tretjega, ki je stal ob potu iz Pungerta v Savsko predmestje k mostu, ki pelje proti Čirčičam, je dal lastnik sosednjega zemljišča podreti l. 1879.[12] Četrti, ki je na Šifrerjevem vrtu, je precej dobro

ohranjen in mu manjka le zgornji del. Peti stolp je pri gradu. Šesti, ki se je razlikoval od ostalih po obliki in velikosti, je stal »na Škrlovcu«. Njegova zunanja stran je merila 14 metrov, stranske strani pa po osem in pol metrov. Igral je v obrambi mesta zelo važno vlogo. Bil je dolga stoletja mestna orožarna. Sedmi stolp je bil levo od stopnic, ki vodijo od Jelenovega klanca navzgor.

»Na krvíci«, kjer se je obrnilo mestno obzidje, se je pričel del mesta, ki je bil po naravi najmanj zavarovan. Tu je ohranjeno nekako sto metrov starega brambnega zidu iz savskega kamenja, ki je vezano z apnom. Njegova širina koleba med 4 in 10 metrov. Najbrž so ga v teku stoletij zožili pri gradnji hiš ob tako zvani brambni ulici. Morda je imel nekdaj enotno širino okoli 10 metrov. V višino sega do šest metrov. Vrhu njega imajo hišni posestniki svoje vrtove. Ta brambni zid, ki je ustavil gradbeni razvoj srednjeveškega mesta v dolžino, je segal do hiše št. 146 (Mencingerjev trg 3). Tu je stala mestna »Tranča«. Nato je zavil brambni zid proti severovzhodu do dvojnih zgornjih mestnih vrat, špitalskega stolpa in obkrožil hišo v Kokrskem predmestju št. 18 in v mestu št. 149 (Mencingerjev trg 8 in 10). Nehal je z zadnjim brambnim stolpom v kotu, ki se vidi še danes od zunanje strani v tipični prvotni obliki.

Na vzhodni, t. j. kokrski strani, se ne da ugotoviti staro mestno obzidje. Večinoma je ta stran naravno utrjena.

Glavni vhodi v mesto so bila dvojna brambna vrata: pod roženvensko cerkvijo (Spodnja), pri hiši Mencingerjev trg 8 (Gornja). Mala vratca so obstajala še na savski in kokrski strani: »Savske durice« ali »mala vratca v Peklu«[13] na vrhu zgoraj omenjenih stopnic, ki vodijo od Jelenovega klanca v mesto, »Kokrske durice« v Zatišju. Stara je gotovo tudi steza, ki je držala iz Pungerta v Savsko predmestje.

Izven gornjih vrat je tekel mestni jarek (Graben), preko katerega je držal dvigljiv most. Pri mestnem »grabnu« je bilo troje kovačnic. Eno izmed njih, ki se da ugotoviti za hišo Na Skali 1, je podarila z opremo vred l. 1404 Jera, vdova po Marku iz Kranja meščanskemu špitalu za vzdrževanje luči v špitalski kapeli.[14]

Zunaj mestnega obzidja so bile pred vsem kmetijske pristave in delavnice obrtnikov, ki so uporabljali vodne naprave, n. pr. mlinarjev, usnjarjev, barvarjev, fužinarjev in dr. Predmestja na savskih terasah in proti kokrskemu mostu (Savsko in Kokrsko ali kapucinsko predmestje) so se krepkeje razvila šele po 16. stoletju.

Število hiš v srednjeveškem Kranju se ne da določiti niti približno, ker niso ohranjeni mestni urbarji oziroma davčne knjige. Tudi lego posameznih hiš moremo le redko ugotoviti. Pri odsvojitvenih poslih se omenjajo samo posestniki sosednjih hiš. Zato ne vemo, kje je stala stavba prvega po imenu nam znanega kranjskega hišnega posestnika Klocheleina l. 1298.[15] Plemiška hiša Henrika Eckerja je bila gotovo stavba št. 3 (Mestni trg 2), ker je označen l. 1495 njen položaj na trgu poleg farnega pokopališča. Hiša nakladničarja Lenarta Braunbarta v ulici nad Kokro, ki jo je kupil l. 1525 od meščana Ahaca Schneiderja, ustreza današnji hiši št. 171 (Bleiweisova ul. 31). Ta hiša je l. 1527 postala uradna mitničarska hiša, ohranila je svoj uradni značaj skozi stoletja ter tvorila do l. 1910 vložek v deželni deski.[16]

2. Vnanja usoda.

Ko je bil l. 1208 grof Henrik Andeški osumljen sokrivde pri umoru kralja Filipa, so skušali oglejski patriarhi iztrgati Andeškim Kranj z deželnim upraviteljstvom (grofovstvom) vred, toda zaman. Agneza, hči Otona Meranskega je mogla prinesti l. 1229 poleg ogromne andeške posesti tudi Kranj kot doto v zakon Babenberžanu Frideriku II. Bojevitemu.[17] Zato nahajamo v deželnoknežjem urbarju iz dobe okoli l. 1231 tudi dohodke od Kranja v vrednosti 30 mark graških pfenigov. Pri tem so upoštevane obenem dajatve v prirodninah.[18] Po nenadni smrti zadnjega Babenberžana (1246) se je poročila Agneza z Ulrikom III. Spanheimskim, ki mu je priznal tudi oglejski patriarh po daljši borbi l. 1261 Kranj s sodstvom v krajini.[19] Zato srečamo koroškega vojvodo Ulrika večkrat v družbi ministerialov in vitezov v Kranju. L. 1253 je poravnal tu spor med Henrikom Halleškim in freisinskim škofom Konradom II.[20] L. 1266 je prepustil v Kranju sinova svojega ministeriala Nikolaja iz Črešteža freisinski cerkvi.[21]

Za nadaljno usodo Kranja je postalo posebno pomembno, da je sklenil vojvoda Ulrik tesno zvezo z Ortenburžani proti goriškim grofom in oglejskemu patriarhu. Prepustil je Henriku in Frideriku Ortenburškemu del zemljišč na kranjskem pomolu ter dovolil, da zgradita utrdbo, jo ogradita in opremita s posebnim vhodom, vendar ne smeta uporabljati utrdbe v škodo meščanske naselbine v Kranju.[22]

V borbi za alpske dežele, ki se je razvnela po Ulrikovi smrti (1269), so zmagali sicer Habsburžani in prejeli l. 1282 staro oglejsko deželno grofovstvo v fevd. Toda Kranj je bil z ostalo deželo vred zastavljen

goriško-tirolskim grofom. Zaradi češke dediščine se je pozneje izprevrglo staro zavezništvo med Habsburžani in Goriško-Tirolskimi v hudo nasprotstvo. Majnhard Ortenburški je zasedel l. 1307 Kranj na poziv habsburškega vojvode Friderika. Obdržal ga je do poravnave med nasprotniki, ko mu je bilo obljubljeno, da prejme plačilo svojih terjatev iz dohodkov nekih mitnic.[23]

Komaj so dosegli l. 1335 Habsburžani posest mesta, že so pričeli zastavljati njegove dohodke. Rajnhartu Ostroviškemu so prepustili dohodke sodišča za vojaško službo proti češkemu kralju Ivanu Luksenburškemu.[24] Ko je sklenil vojvoda Albreht zvezo z ogrskim kraljem Ludvikom I. iz rodu Anjou (izg. Anžú) proti Benečanom, je zastavil l. 1356 mesto Kranj za 1872 in pol funtov dunajskih pfenigov vitezu Ivanu iz Kamnika, ki se je zavezal, da bo pripeljal 100 težko oboroženih mož ogrskemu kralju na pomoč.[25] Ob sklepanju ženitne pogodbe med vojvodom Leopoldom in Virido Viscontijevo iz Milana, so zavarovali l. 1365 nevestino doto in jutrnjo 100.000 zlatnikov za primer ovdovelosti med drugimi tudi z dohodki mesta Kranja.[26]

Proti koncu istega stoletja so prejeli celjski grofje poleg Kamnika, Kostanjevice, Višnje gore in drugih gradov tudi Kranj s kriškim uradom vred v zastavo. Bili so mogočni v mestu Kranju (»gewaltig in der stat zu Chrainburch«).[27] Nevarnost za mestne svoboščine je rastla, ko so podedovali Celjani l. 1420 ortenburško posest. Po smrti zadnjega Ortenburžana bi moral sicer pripasti bivši ortenburški grad v Kranju, ki je ležal v obgradju in obzidju mesta, kot deželnoknežji fevd Habsburžanom nazaj. Toda Herman Celjski se na to ni oziral ter se je polastil gradu, češ da ga mu je prepustil njegov vazal Ivan iz Kamnika. Slabost Habsburžanov je bila tolika, da so se l. 1431 pobotali in priznali Celjanom grad.[28]

Položaj mesta je postal naravnost kritičen, ko so bili celjski grofje l. 1436 od cesarja proti volji Habsburžanov povišani v državne kneze. Njihov gradiščan v Kranju, vitez Kacijanar, je s krepko roko tlačil meščane k tlom. Ni se brigal za pravice mestnega sodnika niti za meje kranjskega deželskega sodišča. Nasprotno pa je šel na roko podložnikom primskovskega urada ter jim dovoljeval sekati les v bésniškem gozdu, ki je pripadal kranjskim meščanom. Kam so merili celjski državni knezi, se vidi iz pritožbe kranjskih meščanov, da jim pošilja Celjan naravnost ukaze, ne oziraje se na pristojnost vicedoma.[29] Kranj naj bi postal mesto Celjanov!

Habsburžani niso hoteli priznati Celjanom danega dostojanstva ter so porabili vsako priliko, da bi oslabili nasprotnikovo moč. Ko se je

izneveril Frideriku Celjskemu vitez Erazem Stainer, ki je imel od l. 1428 dvorec v Seničnem in kmetije v Vetrnem, Goričah in Bistrici v fevd ter alodialno posest v Tenetišah, ga je vrgel fevdni gospod v ječo in oropal na podlagi razsodbe fevdnega sodišča vseh celjsko-ortenburških fevdov. Tedaj so pa vzeli Stainerja Habsburžani kot deželni knezi v zaščito in zahtevali, da se spor obravnava pred ograjnim sodiščem.[30]

Ne dolgo potem so izbruhnili boji med obema strankama, ki so se odigravali deloma v kotlini Kranja. L. 1439 je pridrl Jan Vitovec, vodja celjskih najemniških čet, napadel Turn pod Novim gradom ter ga požgal.[31] Ko sta se naslednje leto sprla brata vojvoda Friderik in Albreht zaradi delitve dežel, je bil Celjan Ulrik II. najdelavnejši Albrehtov zaveznik. Njegove čete so l. 1442 v temni noči zavzele Kranj in se utrdile v njem. V pouličnem boju so oplenile tudi župno cerkev in njen »žagrad« (zakristijo) ter odnesle tam shranjene listine meščanov in plemičev z dežele (n. pr. Lambergov z Gutenberga), ki so morali zaradi tega pozneje uvesti amortizacijski postopek.[32] Morda so bile pri tej priliki uničene tudi listine starih meščanskih svoboščin.

Toda oblast Celjanov in vojvode Albrehta je trajala kratko dobo. Dospela je močnejša najemniška vojska vojvode Friderika pod vodstvom Hartmana s Turna, naskočila in preplezala mestno obzidje ter zajela nasprotnikove čete s konji in opremo vred.[33]

Smrt zadnjega Celjana (1456) je preprečila nastoj celjske države. Začela se je ljuta borba za d e d i š č i n o. Vitovec se je pojavil zopet z vojsko na Gorenjskem in pustošil. Slabotni Friderik III. je skušal s pogajanji pridobiti plemstvo. V ta namen je bival tudi od 11. do 13. junija 1457 v Kranju.[34] Šele po smrti kralja Ladislava Posmrtnika, ki je bil glavna opora nasprotnikov, je bilo vprašanje celjske dediščine, z njo tudi gradu v Kranju, ki je odigral svojo veliko vlogo, rešeno v prid Frideriku III.

V drugi polovici 15. stoletja se je pojavil nov sovražnik. Pričeli so se vpadi T u r k o v, ki so prihrumeli skoraj leto za letom do Kranja ter pustošili ob Kokri ali Savi navzgor (zlasti v letih 1471, 1473, 1475, 1478, 1480, 1483, 1491).[35] Mesto je moralo utrjevati obzidje, vežbati meščane v orožju in vzdrževati na Šmarjetni gori grmade lesa za »kres«. Kmetje v okolici so bili le prepogosto prepuščeni sami sebi. Iskali so zavetja v gozdnih jamah in zgradili tabore okoli cerkva (n. pr. pri Požénku, Preddvoru, Žejah, Šmajdov grad pri Predosljah).[36] Kljub temu niso bili redki primeri, kakor na Mlaki l. 1478 ali na Visokem l. 1483, da so postale kmetije »puste«, ker so odvedli Turki kmečke podložnike z družinami vred v sužnost.[37]

Težke čase je krepko označil kranjski župnik Prospero da Camogli v pismu svojemu prijatelju Sagramoru iz Riminija, dne 12. novembra 1469: »Smo med ognjem in vodo..., imamo Baumkircherja (vodjo upornega plemstva na Štajerskem) ob ramenih, Turke na prsih in vojsko na Češkem« (proti husitom). [»Siamo inter ignem et aquam... havemo el Panchircher alle spalle, li Turchi al pecto e la guerra in Bohemia«].[38]

3. Prebivalci.

Meščanstvo je zraslo iz raznih plasti prebivalcev, ki so se naselili v Kranju. Temelje so mu položili trgovci in obrtniki, ki so prišli v dobi povečane gospodarske aktivnosti v srednji in južni Evropi iz nemških in italijanskih mest. Zdi se, da je bilo tja do 16. stoletja nemško naseljevanje posebno močno, vendar nam viri ne dopuščajo, da bi ugotovili število in pokrajine, iz katerih so bili priseljenci.[39] K njim moramo šteti prve po imenu znane kranjske meščane (burgenses) iz l. 1221: Bernharda, Eberharda in Volberta.[40] Prišli so iz dežel s krepko meščansko zavestjo. Zato so pospešili tudi pri nas proces pravne in socialne osamosvojitve novega sloja. Njim je dal mestni gospod dele zemljišč v taki obliki zajma, ki jim je priznaval popolno osebno in gospodarsko svobodo.

S tem je stopil mladi meščanski socialni red starejšemu zemljiško-gospostvenemu nasproti. V Kranju, ki je bil kratko dobo središčni kraj mejne grofije in ostal še pozneje upravno središče deželnoknežjega zemljiškega gospostva, so bivali ministeriali in vitezi, upravni in sodni uslužbenci ter oboroženi hlapci. Poleg njih niso manjkali osebno in gospodarsko odvisni podložniki, ki so opravljali nižje vrste poslov, n. pr. skrbeli za prehrano deželnega kneza ali njegovega namestnika, ako je mimogredé prenočil oziroma dlje časa bival v mestu. Shranjevati in uporabljati so morali živila in krmo (kokoši, sol, oves, seno, drva), ki so jih pripeljali kmetje kriškega urada.[41] Podobne uredbe so bile morda tudi v ortenburškem delu naselbine, ki je obsegal poleg utrjenega stolpa še sedem podložnih domcev.[42]

Mesto je bilo nadalje redno zbirališče številnega podeželskega plemstva, ki je prihajalo semkaj ob raznih prilikah, zlasti ob svečanostih. Tu je bilo življenje udobnejše. Odkar so opustili zemljiški gospodje večino lastnih obratov, so tem bolj utegnili trošiti svoje rente v prirodninah in denarju v mestni naselbini. Tu so si mogli nabaviti lepše in finejše izdelke, ki so jih pripravili mestni obrtniki

ali ki so prišli s prometom iz daljave na mestni trg. Nekateri plemiči so si kupili tudi hiše in vrtove v Kranju ter so se naselili stalno.[43] Sicer ne vidimo dovolj jasno, v kakšni meri so sodelovali ministeriali in vitezi iz kranjske kotline pri nastoju in organizaciji meščanstva, poudariti pa moramo zlasti za 13. stoletje najožje sorodstvene vezi med viteškimi rodbinami podeželja in najodličnejšimi meščanskimi krogi Kranja, n. pr. Ulrik, vitez s Poženka in kranjski meščan Henrik, imenovan Poelan, sta bila rodna brata.[44] Iz tega sklepam, da se je neki, morda le majhen del nižjega plemstva združil z novim meščanskim slojem in prešel vanj. Ti krogi so razpolagali z večjo zemljiško posestjo in so imeli tudi fevdno sposobnost. Uživali so zaradi tega poseben ugled in zavzemali vodilna mesta v novem sloju. Kljub temu ne moremo govoriti o kakšnem zaključenem krogu kranjskih mestnih patricijev.[45]

Tržišče je privlačevalo tudi kmečke prebivalce. Prihajale so delovne sile, zlasti rokodelci, iz podeželja. Čvrsta slovenska vas je bila skozi stoletja neusahljiv vir domače, slovenske kolonizacije, ki je prispevala najvažnejšo komponento za kranjsko meščanstvo. Ona je končno tudi odločala o narodnem značaju sloja. Prebivalci, ki so prispeli iz podeželja, so bili otroci podložnikov, torej pretežno nesvobodniki. Zato jih je mogel njihov gospod zahtevati nazaj. Toda mestno življenje je kmalu zabrisalo razlike po rojstvu. Razvilo se je pravno načelo, ki ga izražamo z rekom: mestni zrak daje svobodo.[46] To načelo je bilo ravno obratno onemu, ki je veljalo v podeželju: kdor se je priselil v območje graščine in bival tam leto in dan, ne da bi ga terjal njegov gospodar nazaj, je postal rojenjak graščinskega gospoda. Med svoboščinami mesta Kranja pa srečamo določbo, da so zastarale pravice zemljiškega gospoda do njegovega podložnika po enem letu in dnevu nemotenega bivanja v mestu.[47]

Čim bolj se je v poznem srednjem veku slabšal gospodarski in socialni položaj kmečkega prebivalstva, tem več podložnikov je pobegnilo z dežele in iskalo zavetja v mestu. Tako priseljevanje so skušali zemljiški gospodje preprečiti, toda v drugi polovici 15. stol. je šlo za obstoj mestnih naselbin pred napadi Turkov in drugih sovražnikov. Potrebno je bilo pomnožiti vrste meščanov, ki bi krepko branili naselbine v težkih časih. Zato je dovolil Friderik III. izjemoma in do preklica, najbrž l. 1478, da sme sprejemati kranjski mestni sodnik in svet v smislu azilnega prava za meščane one kmečke podložnike, rojenjake in rokodelske pomočnike, ki pridejo v mesto z namenom, da se tu stalno naselijo. V tem primeru ni bilo potrebno

15. Črepinjica s frankovskim pečatnim ornamentom (Nar. muzej, Ljubljana).

16. Spodaj: Najdbe iz gradišča nad Bašljem (iz dobe slovanskih gradišč 11.—12. stoletja); železni predmeti, železno orožje (puščica, sulična ost), dva steklena odlomka ter črepinje posod (vse v Narodnem muzeju v Ljubljani).

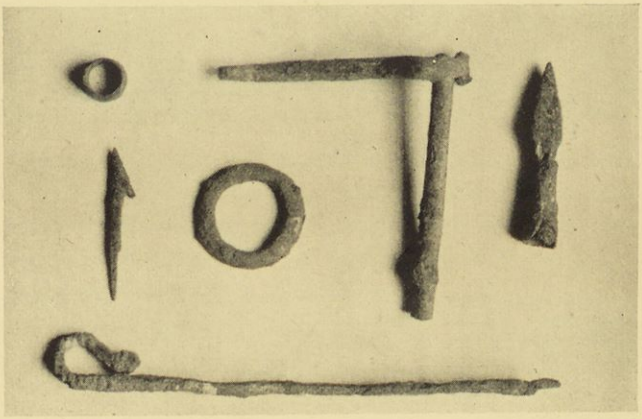

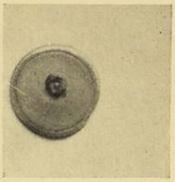

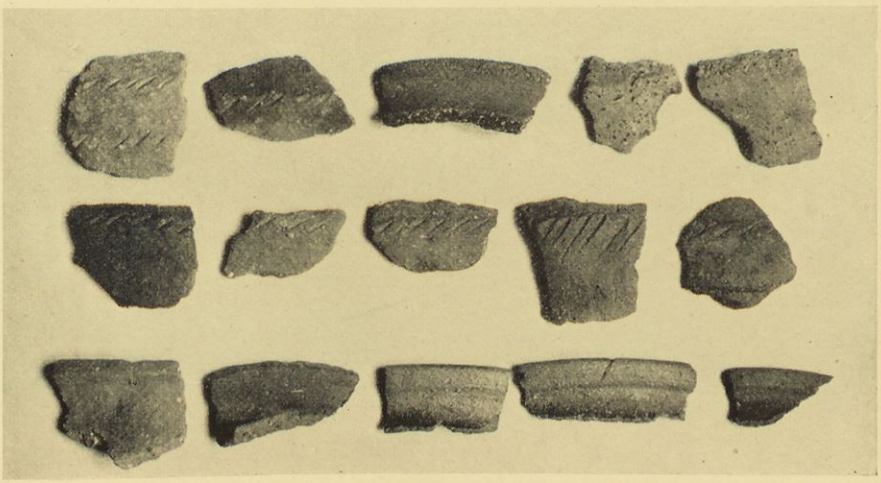

17. Grad Brdo s planinami v ozadju.

18. Grad Brdo pri Kranju.

čakati na potek enoletnega roka zastaranja. Mesto ni bilo dolžno izročati kmečke podložnike, ako bi jih kdo zahteval.[48] Te izjemne pravice sprejemanja podložnih oseb niso hoteli priznati graščaki. Zato je zahteval n. pr. okoli l. 1500 opat samostana Bistre, da mu izroče Kranjčani dva njegova »podložnika«, ki sta bila sprejeta med meščane in sta se poročila v meščanskih krogih.[49]

Za meščanski sloj so postali bistveni oni znaki, ki so ga ločili od fevdniških in kmečkih krogov. To so: svoboda osebe, svoboda zemljišča v mestu in pristojnost mestnega sodnika za pravne spore.[50]

Bivšo podložniško zemljo na kranjskem pomolu je porazdelil deželni knez med naseljence, ki so jo porabili deloma za stavbni prostor, deloma za vrtove. Odmerjeni kosi pa so bili tako majhni, da od njihovega donosa ne bi mogli živeti. Preživljala sta jih trgovina in obrt. Zato niso mogli naseljenci prevzeti zemljiške posesti v obliki viteškega fevda, še manj v obliki kakšne podložniške zemlje, ki bi vezala na tlako in dajatve. Kakor po drugih mestih vzhodnoalpskih dežel, se je razširil v Kranju svobodni dedni zakup po grajskem pravu, ki ni predpisoval davčnih obvez iz zemljiške posesti, marveč le neko majhno letno najemnino (census, Gruntdienst), ki je postala sčasoma neke vrste priznavalnina vrhovne lastnine deželnega kneza nad mestnim ozemljem. S koncem 14. stoletja pa je postajal meščan zmeraj bolj lastnik svojih hiš in drugih nepremičnin.[51] Dedni zakup po grajskem pravu pa se je razširil na vso zemljiško posest v mestnem obgradju. Preoblikoval je tudi fevdno posest, ki je postala s tem dostopna vsem meščanom. Končno je našel v 15. stoletju v obliki kmečkega zakupa s prodajno pravico pot v podeželje, kjer je do takrat prevladoval dosmrtni užitek za enega ali več rodov oziroma še neugodnejše dodeljevanje kmetij s pravico poljubnega odstranjevanja (Leibgeding, Freistift).[52]

Čim bolj je raslo število meščanov, tem bolj se je krepila zavest skupnosti in vzajemnosti (solidarnosti). Nastala je ona značilna miselnost meščanskega sloja, ki gleda in presoja vse pojave zunanjega sveta z mestnega vidika. Iz nje je vzklila ljubezen in požrtvovalnost za domači kraj kot lokalni patriotizem v najboljšem pomenu, pa tudi ozkosrčno, sebično iskanje meščanske koristi, ki je vedlo do nasprotij med meščani in kmečkim prebivalstvom podeželja.

Odkar je bila dovršena organizacija meščanstva, je bila uvedena tudi formalna podelitev meščanske pravice po mestnem svetu.

Sprejem za meščana je veljal le za dotično osebo in ne tudi za njegove potomce.[53] Novi meščan je moral položiti pred mestnim sodnikom slovesno p r i s e g o ter obljubiti »gospudi krejlu, deželskimu vivodi, rihtarju (sodniku) jenu ratu (mestnemu svetu), jenu gmejni (srenji) tiga mesta an zvest jenu pokorin burgar (meščan) biti, nih zapuvid, prepovid deržati, nih nuc (koristi) potrahtati (skrbeti) jenu škodo podstopiti (odvrniti)«. Prisegel je nadalje, da ne bo »nikoger na aufšlakih (nakladah), coleh (carinah), mostninah jenu nikoli nikir našemu gospodi krajlu oli gmejn mestu k škodi skrivši oli očitu prenesti (skozi pustiti) oli skozi pomagati, vse to dejati (storiti), kakor enimu zvestimu burgarju pruti nega gospodšini pristoji jenu sliši. Taku meni Bug pomagaj. Amen« (po obrazcu iz začetka 16. stoletja).[54]

Prebivalci srednjeveškega Kranja se niso nikdar zlili v e n o t e n meščanski sloj. Poleg polnopravnih meščanov (burgenses, cives, opidani, burger) so bili številni »gostači« (incolae, Inwohner), mali rokodelski mojstri, pomočniki, dninarji, hišna služinčad, ki jih moremo le izjemoma prištevati k meščanom v širšem smislu. Poseben pravni položaj so imeli p l e m i č i in njihovi služabniki, d u h o v š č i n a in »g o s t i«, t. j. tujci, ki so prihajali po trgovskem ali drugačnem poslu mimogredé v mesto, končno še p o d l o ž n i k i svetnih in cerkvenih zemljiških gospodov. O stalno naseljenih ž i d i h v Kranju ni sledov.[55]

Prebivalci so se v teku stoletij hitro m e n j a v a l i. Redko se je obdržala katera izmed meščanskih rodbin v polni gospodarski in telesni moči preko treh rodov. Navadno so kmalu obubožale, se odselile drugam ali izumrle. Na njihovo mesto so stopile druge. Kako nestalna in izpremenljiva je bila meščanska družba v Kranju, priča preglednica oseb, ki so plačevale od l. 1496 do 1626 dajatve za bivše ortenburške domce. V začetku 15. stoletja jih je imel od Ortenburžanov kot fevd vitez Ivan iz Loke, po njegovi smrti od Celjanov njegova vdova Ana, hči Ulrika Halleškega in njeni otroci.[56] Po l. 1494 so prešli domci v upravo vicedoma v Ljubljani. Zato jih najdemo v vicedomskih urbarjih[57] iz l. 1496, 1513—17 in 1527. Ob zastavitvi ortenburško-celjskih uradov pl. Egkhom nastopajo v brdskih urbarjih[58] za l. 1552 in 1558, nato zopet v vicedomskih računih[59] za l. 1581. Ko je prodal l. 1626 cesar Ferdinand II. nakelski in primskovski urad Nikolaju Volku in Vidu Jakobu, baronom Egkh in Hungerspach, so zopet vpisani v prevzemnem urbarju.[60] Vidi se, da je v 16. in 17. stoletju število hiš naraščalo.

Preglednica ortenburških domcev

1496	1513—1517	1527	1552	1558	1581	1626
Matevž Tuschar	Matevž Thwtscher	Gregor Gesell (zdaj Fabian)	Stokhrat	Stokhrat	Luka Messrer	Krištof Teuffenpacher
Martin Jesek	Martin Josek	Janže Kramer (od Uranitschevega domca)	Urban Galbry	Jernej Sorman	Blaž Weryez	Boštjan Glaser
Lovre Fleischakher	Lovre Fleischaker	Klemen Passawer	Peter Teuffenpacher	Peter Teuffenpacher	Jakob Wobner	Gregor Schott
Cristell	Cristell	vdova Sumerin	Krištof	Boštjan Schuester	Ahaz	Kancijan Wierkh
Pomynnek	Ponebek	Pominekin	Jakob Messrer	Gregor Messrer	Lovrenc Vidmer	Maks Khoscherokh
Janže Wienner	Cristell	Matevž Schaus	Mihael Bokalar	Gregor Wokhallar	Gabrijel Vuok	Lovrenc Sgoschyn
Pader	Herr Florian	Luka Rayenka	Gašper Hafner	Peter Khalcz	Andrej Leb	Uršula Widoukha
			Vrtovi:	Vrtovi:		Gregor Luschetz
			Gregor Hlatscha	Vida Paulitschsin		Balant Fakhin
			Peter Patzwall	Martin Khalcz		Urban Sittar a. Perne
			Pavel Sorman	Pavel Sorman		Jernej Starman
			Urša Pisenica	Matevž Jantschiz		Filip Stokhrat
			Tulminka	Tulminka		Jera, vdova Janeza Mlatisch

4. Ustava.

Kdaj in kako se je utrdba »Creina« v 11. stoletju razvila v mesto (civitas) »Creinburc« ali »Cherainburga« v začetku 13. stoletja, ne vemo.[61] Sredi 13. stoletja je bil gotovo že mestna naselbina v pravnem pomenu.[62] Toda njegovo pravno življenje je starejšega izvora. O tem nas prepričuje grb, ki ga je prejel Kranj v prvi polovici 13. stoletja od Andeških: enoglavega nekronanega orla rdeče (andeške) barve, ki je obrnjen proti gledalcu, se postavlja na noge, razprostira krila in obrača glavo na levo. Enakega orla najdemo v grbu dežele Kranjske do l. 1463. Kranj ga je obdržal do 16. stoletja, ko so stavili orlu knežji klobuk na glavo. Grb so vrezali tudi na pečatnike, s katerimi so potrjevali mestni sodniki važnejša pravna opravila. Napis najstarejšega pečata (Sigillum de Cherainburga) še ne omenja niti mesta niti meščanov (navadno sigillum civitatis ali civium).[63]

Ob času, ko se je pojavilo pri nas meščanstvo kot nov socialni in politični činitelj, je bil tip mestne ustave v sosednjih deželah na zahodu in jugu že izoblikovan. Pri nas se je križal šibkejši vpliv severne Italije z močnejšim vplivom južne Nemčije.

Prvi zametek organizacije meščanov predstavlja meščanska srenja ali »mestna občina« (communitas oppidi ali civium, gemain der purger). Spoznamo jo v virih prvič šele l. 1309, ko je kupila srenja za farno cerkev kmetijo v Tatincu, izključila pri tem od uprave nove cerkvene imovine župnika oziroma vikarja ter jo pridržala iz meščanskih vrst izbranim cerkvenim ključarjem.[64] Srenja je imela svoje zastopnike, ki so sprva urejali morda le tržne zadeve. Kajti občo upravo in sodstvo so imeli v rokah deželnoknežji uradniki in služabniki. Med njimi srečamo tudi deželskega sodnika, ki je prevzel obenem tudi funkcije tržnega ali mestnega sodnika. Dočim nastopata v Kamniku v 13. in v začetku 14. stoletja po dva sodnika istočasno (n. pr. 1299: Jacobus et Albertus, tunc judices in Stein)[65] ter viri točno razlikujejo med deželskim in mestnim sodnikom, poznamo istočasno v Ljubljani najbrž do l. 1335 celo tri sodnike, upravne organe deželnega kneza.[66] V Kranju pa najdemo vedno le enega.

Deželni knez je postavljal sodnike za daljšo dobo iz vrst nižjega plemstva, n. pr. Hermana der Unverricht (1309), Fritzleina (1329, morda do l. 1364), Hugona s Poženka (1375), Friderika pl. Naimhofer (1393—1403), Jakoba s Perovega (1412) in dr.[67]

Sredi 14. stoletja, nekako med 1350 in 1360 se je razvil iz srenje mestni svet. Njegovi člani so se zvali zaprisežénci (jurati,

gesworen), kar pomeni morda, da so stali mestnemu sodniku pri izvrševanju sodstva ob strani. Pomagali so tudi nadzirati poslovanje trgovcev in obrtnikov.[68] Sodnik je ostal kot deželnoknežji upravni organ izven organizacije meščanov. V tej dobi ustavnega razvoja je Kranj 18. februarja 1364 odobril in z drugimi notranjeavstrijskimi mesti vred jamčil za brnsko dedno pogodbo, ki so jo sklenili Habsburžani s češkim kraljem Karlom IV. iz rodu Luksenburžanov. Ker so vse tozadevne listine izstavljene isti dan, so morda zastopniki mest na skupnem sestanku pečatili listine. To bi bil prvi nastop kranjskih meščanov ob sklepanju meddržavnih pogodb. Šele od druge polovice 15. stoletja dalje so bili meščani pozvani med zastopnike deželnih stanov.[69]

Mestni svet ni mogel ostati dolgo brez svojega naravnega vodje — mestnega sodnika. Par desetletij po nastanku mestnega sveta sodnik ni bil več uradnik mestnega gospoda. L. 1421 oziroma 1423 je dovolil vojvoda Ernst o priliki, ko je bival v Ljubljani, da si volijo kranjski meščani ob sv. Juriju vsako leto iz svoje srede mestnega sodnika, izbranega pa predlože vicedomu kot namestniku deželnega kneza v potrjenje.[70] S to svoboščino so dosegli Kranjčani drugo stopnjo ustavnega razvoja. Prvi izvoljeni sodnik je bil najbrž Florian. Sledili so: Štrukelj, Truden, Šetina, Parilo, Sluga, Slejko in dr., ki spričujejo slovenski značaj mestne naselbine.[71]

Zakaj se je skoraj istočasno z vstopom mestnega sodnika razdelil mestni svet v notranjega in zunanjega (ali svet štiriindvajsetih), iz skromnih virov ni razvidno. Najbrž so obstajala nasprotja med ožjim krogom bogatejših meščanov in velikim številom malih obrtnikov in rokodelcev, ki so želeli nadzirati delovanje ožjega sveta.[72]

Notranji svet je ohranil kljub temu trajno vodstvo poslov mestne uprave. Ni dopuščal, da bi postopala zunanji svet in srenja na svojo pest, marveč ju je klical k sodelovanju le redkokdaj ob izredno važnih zadevah.[74]

Kajti v notranjem svetu, ki je imel tudi odločilno vlogo pri izbiri mestnega sodnika, so bili najuglednejši meščani, n. pr. l. 1424 sledeči: Florian, Klemen Kawrein, Jeronim Pawmburger, Erhart Hafner, Matej Poyebnuz, Matija Sok, Gregor Zalokar, Jurij Babič, Jakob Štrukelj, Jurij Kristanec, Janže Hladnik in Jurij Misel.[73]

S tem je bila dovršena mestna ustava. Kranj ni prejel v začetku 16. stoletja poleg sodnika še župana (n. pr. Ljubljana) ali starešino (n. pr. Metlika). Neke predpravice je imel po končani službeni dobi bivši mestni sodnik (stari sodnik, senior judex, alter richter).

Mesto in cerkev

1. Kranjska prafara.

Šele pod nemško nadoblastjo je bila dovršena pokristjanitev Slovencev. Cerkev je ustvarjala svojo upravno organizacijo v p r a f a r a h.[1] Kakor vse kaže, se je v oglejskem patriarhatu to delo vršilo le počasi. Zato nas tem bolj zanima vprašanje, kakšen o b s e g je imela prafara s središčem na uradnem sedežu mejnega grofa Kranjske.

Farno cerkev sv. Kancijana in tovarišev v Kranju prišteva Klebel[2] 10. stoletju. Spadala je torej med najstarejše c e r k v e - m a t i c e v deželi. Imela je vse bistvene znake in lastnosti srednjeveške farne cerkve. Ko so v 11. stoletju po reformah patriarha Rabengerja odpravili tudi pri nas tako zvano slovansko ali odmerjeno desetino, je prejemal kranjski župnik tretjino k a n o n i č n e d e s e t i n e (t. j. dajatve desetega dela dejanskih pridelkov).[3] Obveznost, da odrajtujejo župniku del desetine, je veljala ne le za kmetske podložnike, marveč načelno tudi za zemljiške gospode. Postala je stvarno breme, ki je zadelo vsakokratnega posestnika zemljišča. Desetinski dohodki so pripadali le duhovniku g l a v n e fare. Župniki prafará se niso hoteli odreči tem dohodkom tudi tedaj ne, ko se je del fare osamosvojil in je dobila katera izmed vaških kapel položaj in pravice župne cerkve. Na tej podlagi je mogoče, da obnovimo s precejšno gotovostjo ozemlje kranjske prafare.

Ob prodaji Novega gradu pri Kokri l. 1500 so naštete samotne kmetije v Zg. in Sp. Kokri, ki so bile dolžne dajati kranjskemu župniku tretjino desetine, medtem ko sta prešli ostali dve tretjini, do katerih je imel sprva pravico škof, v roke zemljiškega gospoda. Seznam desetinskih zavezancev kranjske fare iz doline Kokre do sedmih studencev je še popolnejši v urbarjih brdske graščine (iz l. 1552, 1558 in dr.).[4] Za ostali del prafare nam nudi dokaze urbar kranjskega župnišča iz l. 1601, ker starejši žal niso ohranjeni. Sestaviti ga je dal

skrbni škof Tomaž Hren, ki je bil pravi kranjski župnik. Da bi spravil zavoženo farno gospodarstvo v red, je dal ugotoviti župnikove pravice do prejemanja desetine v posameznih vaseh kotline Kranja. Tu srečamo vasi od Kokre preko Mač, Trstenika, Bašlja, Letenic, Seničnega do Križev. Onstran Bistrice omenja seznam še Podbrezje in Ljubno, onstran Kokre pa Klanec, Primskovo in Čirčiče. Fara je torej segala od gorá do mesta preko Bele, Suhe, Prédoselj in Kokrice.[5] Ker pa pripada uporabljeni urbar že 17. stoletju, nam pomagajo razpršiti vsak dvom v dokazovanju podatki v listinah, ki navajajo, da ležé med drugimi sledeči kraji v kranjski prafari: Suha (1304), Seníčno (1340), Bobóvk in Tenetíše (1418), Križe (1421), Klanec (1458), Kokra, Dóvješ, Čemšeník, Podpéskar, Britof, Predoslje (1500), Zg. in Sp. Bela (1539).[6] Zato smemo smatrati, da je ugotovljeno resnično ozemlje prafare. Ali se je kdaj držala meja prafare rečnih tokov Save in Kokre, nam ni znano. Zato tudi ne vemo, kako se je ustalila črta ob šenčurski in cerkljanski prafari in kako so ostale šenčurske Huje sredi kranjske prafare. Poudariti je treba, da je imel šenčurski župnik (od 1238 vikar) desetino na Hujah.[7] Kakor bomo še videli, se ujema ozemlje kranjske prafare precej z okrožjem starega kranjskega deželskega sodišča. Zato moremo trditi, da je temeljila v kotlini Kranja cerkveno-upravna razdelitev na osnovah svetne uprave.[8]

Razkroj ogromne prafare in osamosvojitev njenih posameznih delov kot samostojnih župnijskih ozemelj se je vršila pod močnim vplivom razvoja zemljiških gospostev. Na ozemlju prafare so bile zgrajene v teku časa številne cerkvice in kapelice. Tu pa tam nahajamo pri njih klerike, ki vršé bogoslužna dejanja. Vez pripadnosti k prafari se s tem še ni močno rahljala, ker so morali prebivalci vasi ob vélikih praznikih obiskovati svojo farno cerkev-matico. Toda začetek je bil storjen. Neka zavest samostojnosti se pojavlja, narašča in pride do izraza v nazivu vaške cerkve, ki jo pričnó imenovati »faro« n. pr. v neki listini iz l. 1427, ki obravnava prodajo travnika, trdijo, da leži Seníčno v kriški fari, l. 1455 je posvetil píčenski škof istotam cerkev sv. Jerneja, ki se zove podružnica župnije sv. Križa, toda še kasneje v letih 1494, 1500 itd. zatrjujejo pisci listin, da spada ta cerkev sv. Križa pod faro sv. Kancijana v Kranju.[9]

Izločitev nákelske župnije iz kranjske prafare se iz ohranjenih virov ne dá točno pojasniti. Pričela se je najbrž že v dobi, ko so zemljiški gospodje precej svobodno razpolagali s cerkvami, ki so jih zgradili. Ko so stopili Ortenburžani na plan, ni več govora o lastniških cerkvah,[10] marveč le o pravici odvetništva; ta izvira iz

sodne oblasti na ozemlju nakelske župnije, ki se v jedru krije z že znanim nakelskim uradom (Naklo, Strahinj, Duplje, Goriče). Zato se je moral patriarh ozirati pri podeljevanju beneficija na želje Ortenburžanov; tako je n. pr. l. 1346 po njihovi intervenciji postal nakelski župnik duhovnik praške škofije Nikolaj Seidlini.[11] L. 1394 je prepustil

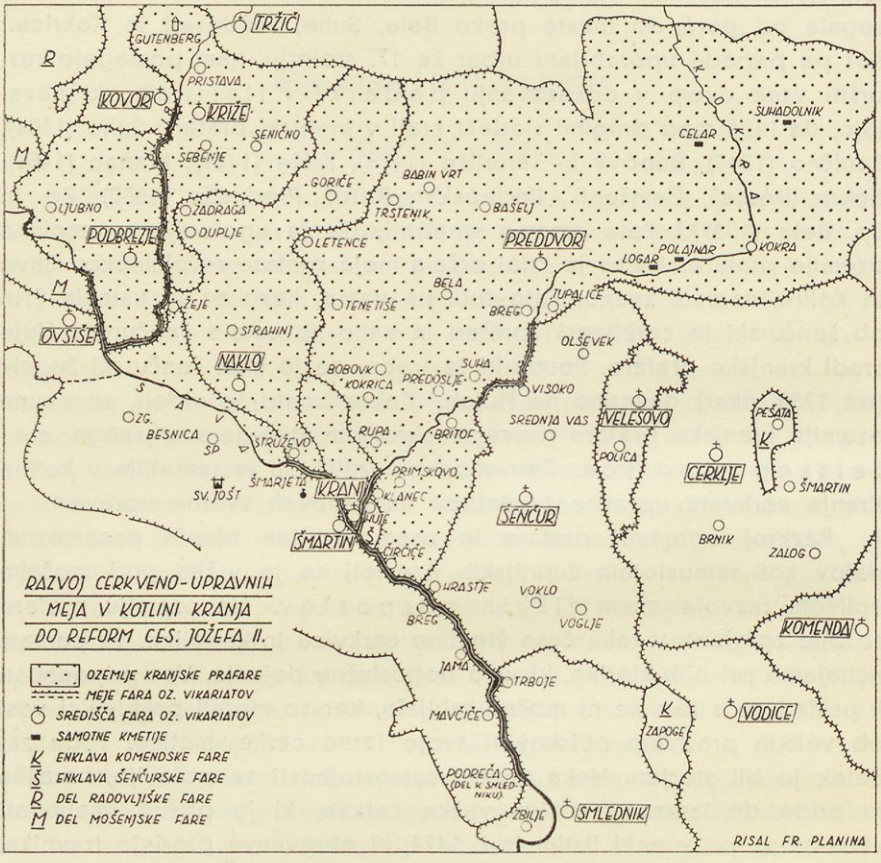

V. Kranjska prafara (na podlagi karte prof. M. Miklavčiča).

patriarh Ivan grofu Frideriku še p a t r o n a t in s tem okrepil ortenburške pravice pri oddajanju nakelske župnije.[12]

Na podoben način so uveljavili Celjani svoj vpliv pri v o d i š k i fari. Do 13. stoletja so jo patriarhi svobodno oddajali; nato pa so si lastili Celjani o d v e t n i š t v o nad cerkvijo v Vodicah, ki je ležala v njihovem gospostvu. Ob koncu 14. stoletja (1393) so prejeli še p a t r o n a t. Proti koncu 15. stoletja se je odluščila samostojna cerkveno-

19. Pogled na Kranj z zvonika župne cerkve proti severu.

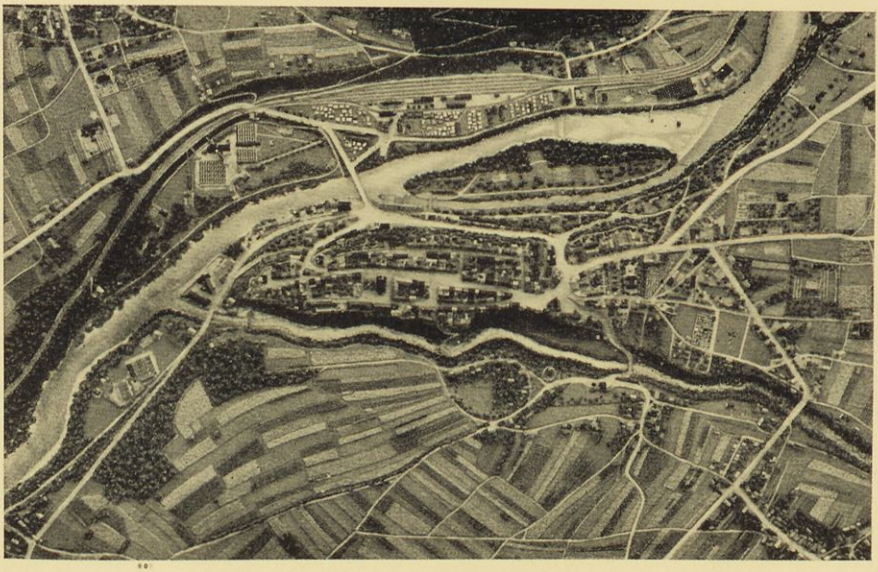

20. Kranj iz ptičje perspektive (po Selanovem reliefu mesta Kranja).

21. Brambni stolp v severnovzhodnem kotu s sledovi mestnega jarka (foto B. Koman).

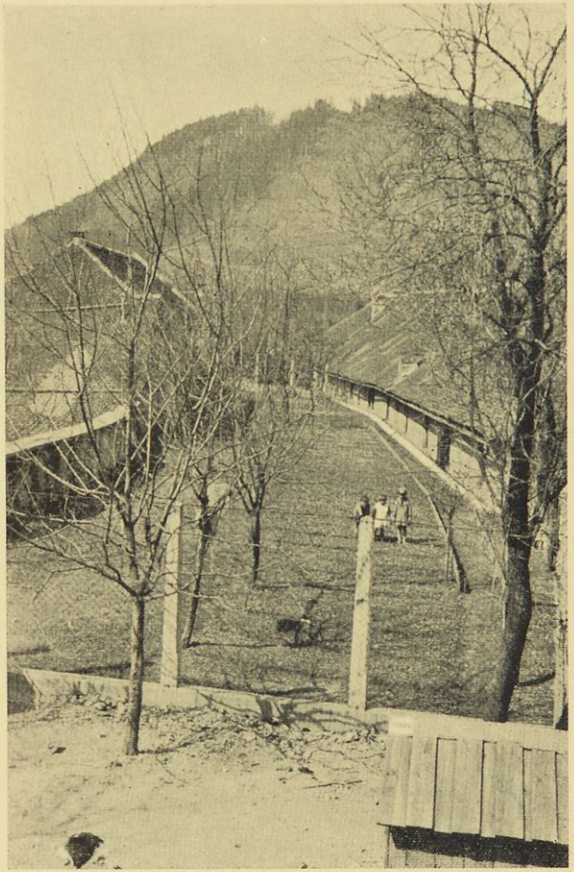

22. Vrh starega brambnega zidu v Puharjevi ulici (foto B. Koman).

upravna enota, smledniška župnija (vikariat od 1341), ki je ohranila vidne znake bivšega celjskega gospostva v pripadnosti Zbilj in dela Podreče onstran Save.[13]

Tam se je razprostirala ogromna šmartinska prafara od Ovsiš do Podreče. Njeno središče, cerkev sv. Martina, je stala ob savskem bregu tik kranjskega mostu.[14] Kakor vemo, se je ob Savi bil stoletni boj za oblast med škofi iz Freisinga in Ortenburžani. Ker so zmagali loški gospodje, je prirasla freisinskemu gospostvu l. 1263 vas Okroglo onstran reke. Posledica je bila, da je tudi farno ozemlje Šmartina seglo tja v bližino Žej.

Drugačen vzrok je razrahljal vezi med kranjsko prafaro in Predvorom. Ondotna cerkev je bila plemiška ustanova. Ko je prejel vetrinjski samostan prva posestva ob vznožju Storžiča, mu je podaril patriarh Peregrin I. 1154 cerkev v Preddvoru in kapelo v Túpaličah. Nastati je moral prepir med Vetrinjem in kranjskim župnikom, ki se je čutil ogroženega v svoji redni uradni oblasti, pa tudi prikrajšanega v dohodkih od pogrebov, volíl, desetine in darov (oblationes), ki so jih polagali verniki ob cerkvenem proščenju na oltar preddvorske cerkvice. Šele l. 1226 je bil rešen spor z dogovorom pred patriarhom Bertoldom Andeškim. Kranjski župnik je obdržal redno uradno oblast in desetino. Zato o izločitvi preddvorske podružnice iz kranjske prafare l. 1154 nikakor ne more biti govora. Samostan je ohranil posest obeh cerkva, pridržal je tudi pravico postavljati pri preddvorski cerkvi svetnega duhovnika, ki pa sme deliti sv. zakramente le samostanskim ljudem, drugim pa le s pristankom župnika v Kranju. Glede cerkvenih dohodkov so se zedinili, da gre polovica daril ob proščenju in tretjina dohodkov od pogrebov, volíl in drugega še nadalje župniku prafare.[15] Nadaljnji razmah preddvorske podružnice je bil odvisen od sposobnosti in delavnosti kranjskih župnikov.[16] Ko je izgubil v 16. stoletju Kranj svoje župnike in je zavladala v mestu splošna verska mlačnost, so odtrgali delavni preddvorski vikarji večino ozemlja kranjske prafare, tako da ji je ostala ob koncu istega stoletja le še neposredna okolica mesta.

Kriška in kovorska enota cerkvene uprave predstavljata skupaj približno ozemlje kriškega urada. Zato bi obe prisodili kranjski prafari, toda položaj Kovorja za starejšo dobo še ni raziskan. Kovorske desetine ni užival kranjski župnik. V 14. stoletju je bil beneficij združen (inkorporiran) s kostanjevškim samostanom.[17] Onstran Kokre je nastala sredi med šenčursko in cerkljansko prafaro l. 1238 župnija velesovskega samostana. Da bi tem bolj po-

skrbeli za telesne potrebe dominikank, so združili oglejski patriarhi v l. 1238 in 1353 šenčursko in cerkljansko faro s samostanom, tako da je prejemal odslej samostan farne dohodke, moral pa je skrbeti vikarjem za stanu primerno vzdrževanje.[18]

2. Kranjske cerkve.

Farna cerkev je imela že v 14. stoletju najmanj pet oltarjev: v prezbiteriju oltar farnih patronov, sredi cerkve oltar Matere božje, v ladji na evangeljski strani sv. Duha in sv. Rešnjega Telesa, na listni strani pa sv. Janeza Krstnika, sv. Janeza Evangelista in vseh apostolov. Z razširitvijo cerkve v 15. stoletju so prirasli: na evangeljski strani oltar sv. Nikolaja, sv. Katarine in sv. Jurija, na listni sv. Štefana, sv. Ane in sv. Uršule. Pozneje so postavili le še: oltar sv. Trojice, sv. Eligija in Mihaela nadangela.

Za vzdrževanje posameznih oltarjev, zlasti za opremo in razsvetljavo, so bile ustanovljene oltarne bratovščine.[19] Zdi se, da je bratovščina sv. Kancijana najstarejša, vendar ne vemo o njej mnogo.[20] V 14. stoletju so bile bratovščine N. Lj. Gospé pri oltarju M. B. in sv. Janeza, v 15. stoletju pa še sv. Nikolaja, sv. Duha, sv. R. Telesa, sv. Jurija, sv. Ane in sv. Uršule. Bratovščina oltarja M. B. je prejela odpustke l. 1357 in 1369 od senjskega škofa Protive, l. 1399 od škofa Gilberta Giorgi O. S. D., l. 1425 od pičenskega škofa Gregorja in oglejskega patriarha Ludovika II.[21] Meščani in plemiči so ji podarili več kmetij, nekaj pa jih je bratovščina kupila z volili članov. Ob koncu srednjega veka je imela: dve kmetiji v Sebenjah (prva kupljena l. 1350 od Nikolaja iz Mošenj, druga l. 1404 od Friderika pl. Naimhoferja),[22] eno kmetijo v Sp. Tenetišah (l. 1357 podarjena od Konrada Zaepela z Gutenberga),[23] dve kmetiji v Goričah (prva volilo Doroteje, vdove Jakoba s Perovega pred l. 1411, druga kupljena l. 1428 od Nikolaja iz Gorič),[24] eno kmetijo med Bobovkom in Kokrico (Periach), ki so jo zamenjali ključarji l. 1513 z vicedomom Jurijem pl. Egkhom za kmetijo v Stobu pri Domžalah,[25] en dvorec na Kokrici (kupljen l. 1423 od Nikolaja z Gutenberga),[26] njivo pred mestom (kupljena l. 1498 od mlinarja Jerneja Komotarja).[27] Bratovščina sv. Janeza je imela med drugimi dve kmetiji na Beli (prvo je prodal l. 1369 Marko iz Ljubljane, drugo l. 1372 Fricel iz Kranja).[28] Bratovščina sv. Nikolaja je posedovala v začetku 15. stoletja njivo v Velikem polju proti Rupi.[29] Bratovščina sv. Duha je prejela l. 1347 odpustke

od pičenskega škofa Martina.[30] Imela je njive v kranjskem polju. Oltarju sv. R. Telesa je prepustil l. 1372 Fricel iz Kranja zemljišče z mlinom na Sp. Beli.[31] Bratovščina pa je nastala šele po l. 1427, ko je podelil papež Martin V. častilcem sv. R. T. posebne odpustke.[32]

Bratovščinsko oziroma oltarno premoženje so upravljali cerkveni ključarji farne cerkve ali pa »cehmoštri« posameznih bratovščin. Skrbeli so za opravljanje slovesnih obletnic (aniverzarijev) s petimi ali tihimi mašami, očitno izpovedjo oziroma za razsvetljavo oltarjev. Nekatere obletnice niso imele določene zveze s kakšnim oltarjem, n. pr. Helene Bona, ki je zapustila l. 1374 denar, s katerim so kupili ključarji kmetijo v Žejah od viteza Jurija iz Dupelj.[33]

Ob koncu 14. stoletja so nastopile nove pravne oblike; namesto posameznih daril cerkvi v nepremičninah so ustanavljali meščani mašne kaplanije. Zbirali so primerno imovino, katere renta naj bi zadoščala za vzdrževanje duhovnika pri dotičnem oltarju oziroma bratovščini.[34]

L. 1398 je sklenil mestni sodnik s svetom in srenjo zbrati imovino za ustanovitev vsakdanje maše, ki bi se opravljala pri oltarju M. B. ob sončnem vzhodu. Z nakupom in darili so pridobili 10 kmetij (tri v Malocepičah, dve v Žiganji vasi, eno na Kokrici, tri v Predosljah, eno v Bobovku). Letna renta 12 mark ben. šil. naj bi služila za vzdrževanje »pobožnega« duhovnika, ki bo opravljal vsak dan sv. opravilo. Ko je bila ustanova odobrena od patriarha Antona de Gaeta in Hermana Celjskega, ki mu je bilo mesto zastavljeno, je izročil sodnik imovino župniku Leopoldu pl. Apfaltrernu (1401). Župnik se je zavezal vzdrževati poleg dosedanjegna števila farne duhovščine na lastne stroške še duhovnika, ki bo bral zornico. Ako bi zanemaril župnik svojo dolžnost, je bil upravičen mestni sodnik, da ga prisili k vestnemu izpolnjevanju dolžnosti.[35]

Pri tej mašni kaplaniji se stališče duhovnika ne loči od ostale pomožne farne duhovščine, ki jo je sprejemal in odpuščal kranjski župnik. Tudi namembna imovina je prešla v župnikove roke. Korak dalje je šla ustanovitev večnega kaplana bratovščine sv. Rešnjega Telesa. Bratovščini je položil temelje mestni sodnik Klemen Kawrein, ki je zapustil v ta namen 18 funtov dunajskih pfenigov. S tem denarjem je kupil l. 1435 Mihael Poegl mlin in stope.[36] Ivan pl. Liebenberg je prepustil l. 1445 za stanovanje bratovščinskemu kaplanu svojo hišo v mestu nasproti vrta Erazma Stainerja.[37] Med ustanovniki so bili: duhovniki šmartinski župnik Sigmund pl. Lamberg, poznejši prvi ljubljanski škof, Janez Gall, župnik v Dobu, Mihael,

župnik v Šenčurju; plemiči Erazem Stainer, Ivan pl. Liebenberg, Friderik Schrott in meščani Florian Preczner ter Mihael Poegl. Dogovorili so se z župnikom Matijo Keferjem ter mu dali za darove, ki jih je doslej prejemal na oltarju sv. R. T., eno kmetijo na Klancu.[38] S tem se je odrekel župnik vsem pravicam do bratovščinskega oltarja. Bratovščino pa je potrdil l. 1445 patriarh Lovrenc pl. Lichtenberg.[39]

Pravico izbirati in predlagati kaplana so imeli člani bratovščine. Potrjeval ga je kranjski župnik. Ako ga ne bi potrdil in umestil v teku enega meseca, je prešla pristojnost na patriarha (devolucija). Kaplan je bil dolžan opravljati vsak četrtek peto sv. mašo, razen tega še štiri tihe maše na teden pri oltarju sv. R. T. Da ne bi oviral ostalega bogoslužja v cerkvi, je smel pristopiti ob delavnikih šele, ko je opravil zornik berilo, ob nedeljah in praznikih pa po pridigi. Čeprav se ni smel mešati v zadeve farne duhovščine, je bil vendar dolžan skupno z njo opravljati molitve brevirja in pomagati ob potrebi pri podeljevanju sv. zakramentov, za kar je prejemal posebno nagrado od župnika.

Bratovščinska pravila, ki so bila izpopolnjena l. 1450, poznamo šele iz odobritvene listine Sebastijana Nascimbene, generalnega patriarhovega namestnika in vizitatorja v l. 1499. Bratovščina je imela prošta, štiri blagajnike (upravitelje) in navadne člane oz. članice (duhovnike in laike).

Glavna skupščina se je vršila ob osmini praznika sv. R. Telesa v farni cerkvi. Prisostvovati je morala večina članov, ki so plačali letni prispevek. Ob tej priliki so pregledali delovanje blagajnikov in volili nove fukcionarje. Posebno slovesno so nastopali člani in članice dvakrat na leto: v sredo v osmini praznika sv. R. T., ko so se vršile bilje in večernice (placebo), nato molitve za rajne pri kostniški kapeli ter ob osmini praznika, ko je bila procesija z bratovščinskim banderom v farno cerkev. Takrat so bile tri pete maše s pridigo ter molitve za pokojne člane in članice. Med tretjo sv. mašo je molil pridigar po veri slovensko »očitno izpoved«. Člani so morali biti navzoči pri vseh obredih s prižganimi svečami. Ako je umrl član, je poskrbela bratovščina za slovesen pogreb. Lepa navada je bila, da so spremljali štirje člani duhovnika z baldahinom, ako je nesel sv. popotnico bolniku v mestu.[40]

Največ dohodkov je prihajalo bratovščini iz podložnih kmetij, ki jih je prejela od dobrotnikov z obveznostjo, da opravi zanje določeno število petih in tihih maš z biljami in očitno spovedjo. Med drugimi je imela: eno kmetijo v Sr. Podbrezjah[41] (darilo Erazma Stai-

nerja iz l. 1463), eno kmetijo v Goričah[42] (darilo Jurija Kitzpühela, župnika v Selcih nad Škofjo Loko iz l. 1476), eno kmetijo v Lužah[43] (prodal l. 1475 Jurij Krainburger, meščan v Judenburgu), eno kmetijo v Mošah pri Smledniku[44] (prodal l. 1486 Volbenk pl. Gallenberg Mihaelu Ptičku, blagajniku bratovščine), dve kmetiji v Hrastju[45] (prvo podaril Gregor Operta, kaplan v Beljaku, drugo dr. Matija Operta, župnik in arhidiakon v Kranju, obe l. 1508), eno kmetijo v Poljčah[46] (dar vicedoma Jurija pl. Egkh iz l. 1508), mlin ob Bistrici pod Kovorjem[47] (od l. 1467 do 1498), pristavo pred mestom[48] (od l. 1497).

Darila v denarju (n. pr. 100 gold. ogrske veljave Ane Halleške iz l. 1517) in denar, ki so ga stržili za prodane nepremičnine, se je zbiral v bratovščinski skrinji.[49] Nalagali so ga plodonosno v posojilih kranjskim meščanom.[50]

Mesto kaplana bratovščine sv. R. T. v Kranju je bilo ugledno in zaradi obilih dohodkov tako zaželeno, da je uporabila l. 1495 Marija Blanka, soproga Maksimilijana I. tako zvano »pravico prve prošnje« (jus primarum precum) ter iz Wormsa obvezno priporočila kranjski bratovščini klerika Andreja Egkerja za kaplana.[51]

Pravna oblika oltarnega beneficija (beneficium perpetuum, Lehen), ki je bila v Kranju prvič uporabljena pri ustanovitvi opisane bratovščinske kaplanije, se je bistveno razlikovala od starejše mašne kaplanije. Ustanova je imela lastno premoženje, ki je bilo ločeno od cerkvene imovine v ožjem pomenu. Upravljal jo je kaplan in ne župnik. Kaplan ni imel več hrane v župnišču. Stanoval je v kaplaniji, ki jo je oprostil Friderik III. l. 1445 vseh davščin in meščanskih bremen.[52] Župnik ni mogel več odstavljati bratovščinskega kaplana, ker ni spadal k njegovim duhovskim pomočnikom. Nasprotno pa je porasel vpliv mestnega sodnika in sveta.[53]

Ko so sredi 15. stoletja povečali kranjsko župno cerkev, je dovolil mestni sodnik z obema svetoma, da se uporabi del imovine starejših bratovščin za obokanje ladij in notranjo opremo cerkve. Obenem so sklenili meščani ustanoviti pri oltarju sv. Jurija večnega kaplana.[54] Župnik Matija Kefer je pristal na to in se odrekel darovom, ki so prihajali ob praznikih na oltar sv. Jurija. Zato je prejel eno kmetijo na Kokrici.[55] Kaplanu so izročili 14 podložnih kmetij (dve v Struževem, eno v Žejah, eno v Zadragi, eno v Sebenjah, eno v Zalogu, eno v Tenetišah, dve v Tatincu, eno v Hraščah, dve na Beli, eno v Goričah, eno na Klancu) in štiri meščanske njive v kranjskem polju. Kot stanovanje so mu odkazali neko hišo v bližini župnišča, ki jo je mesto zamenjalo l. 1530 s škofom Krištofom Ravbarjem za župnijsko

hišo poleg Pankracija Vadige.[56] Kaplan je bil dolžan opravljati štiri tihe maše na teden pri oltarju sv. Jurija. Pravico prezentacije si je pridržal za kaplanijo sv. Jurija sodnik z mestnim svetom, potrjeval in nameščal ga je pa župnik. Vse ostalo je bilo urejeno kot pri oltarnem beneficiju bratovščine sv. R. T.

Isto pravno obliko stalnega beneficija srečamo pri nadaljnih ustanovah v farni cerkvi. L. 1483 so sklenile bratovščine M. B., sv. Kancijana, sv. Ane in sv. Uršule skupno zložiti potrebno imovino za stalni beneficij pri oltarju sv. Ane in sv. Uršule.[57] Župnik Matija Operta je privolil ustanovitvi, se odrekel darovom razen prvinam plodov ter prejel kot odškodnino njivo v kranjskem polju.[58] L. 1485 je preskrbel Operta v Ogleju, da je bila ustanova odobrena od patriarhovega zastopnika.[59] Nato je prejel kaplan v upravo in užitek štiri kmetije[60] (eno pri križu proti Golniku od sodnika Ivana Sluge, eno na Malem Logu, eno v Predosljah [?], eno na Hruševem v Tuhinjski dolini) eno pristavo in osemnajst njiv pred mestom (od teh eno v Strahéči dolini in eno pri vislicah).[61]

Beneficiat je prevzel obveznosti, da bo opravil pri bratovščinskem oltarju na teden štiri sv. maše, ob ponedeljkih pa pel mrtvaške molitve z libero za rajne dobrotnike. Ob izpraznitvi nadarbine je smel predlagati kandidata mestni sodnik in svet, ki je moral dati prednost duhovnikom, ki so bili rojeni v Kranju. Potrdil in umeščal pa naj bi beneficiata župnik.

Okoli l. 1500 je bil ustanovljen beneficij pri oltarju sv. Katarine. Kranjski meščan Klemen Parilo je podaril l. 1492 kelih, mašna oblačila in oltarne prte.[62] Potrebno imovino so prispevali duhovniki Jeronim Kreynich in Klemen iz Št. Petra v Furlaniji ter meščan Andrej Parula iz Kranja. Dali so tudi primerno odškodnino župniku za »jura parochialia«. L. 1518 je potrdil generalni vikar oglejskega patriarha opisani beneficij ter podelil patronatno pravico za prvi primer izpraznitve beneficija duhovniku Kreynichu, nato Andreju Parulu in njegovemu sinu Petru. Šele potem naj bi prešla pravica prezentacije na mestni svet. Potrjevanje in umeščanje kaplana sv. Katarine pa si je pridržal oglejski patriarh, ker je bil od l. 1511 dalje ljubljanski škof pravi kranjski župnik.[63] Dotacija beneficija nam ni znana. V 18. stoletju je imel le dve kmetiji (eno v Sp. Besnici, eno v Črni pri Kamniku), majhne drobce zemljišč v Zabukovju in Zlatem polju pri Kamniku ter dve njivi v kranjskem polju[64] (njiva pri vislicah, dar dedičev Andreja Parula iz l. 1522).[65]

L. 1494 je določil bivši mestni sodnik Ivan Sluga v svoji oporoki za ustanovitev beneficija pri oltarju sv. Nikolaja sledečo imovino: eno kmetijo pri cerkvi sv. Helene v Gradu, kovačnico pred zgornjimi mestnimi vrati, eno njivo v kranjskem polju, sprednjo polovico svoje hiše na trgu, 300 goldinarjev in pet srebrnih kupic za kelih. Bratovščina sv. Nikolaja je dodala tri njive.[66] Kranjski župnik je odobril pobožno ustanovo ter prejel za cerkev eno njivo v kranjskem polju kot nadomestilo za darove, ki so jih prinašali verniki na bratovščinski oltar. Za izvršilca oporoke je določil Sluga duhovnika Jurija Herrschla in sodnika Lenarta Puchelspergerja. Ker pa bližnji sorodniki niso hoteli dati imovine iz rok, jim je zagrozil patriarh s cerkvenim izobčenjem. Šele potem sta mogla izvršilca oporoke nakupiti z volilom 300 gold. 12 podložnih kmetij (tri v Búkovici, eno pri Smledniku, eno pod Šmarno goro, dve v Kostanju v Tuhinjski dolini, eno v Čirčičah, eno v Srákovljah, eno na Ilovki, eno na Loki, eno v Strahinju).[67] Beneficiat sv. Nikolaja je bil dolžan opravljati vsako sredo peto mašo zadušnico in vsak teden tri tihe maše ob času, ko ne bi oviral bogoslužja pri oltarju sv. Kancijana in M. B. Patronatno pravico je prejel mestni svet, pravico potrjevanja in umeščanja pa kranjski župnik.

Tudi pri bratovščini sv. Janeza je obstajal namen porabiti dosedanjo imovino za ustanovitev stalnega beneficija. To posnemam iz listine, s katero je podaril ljubljanski kanonik Nikolaj Sparawitz l. 1504 omenjeni bratovščini kmetijo na Duplici pri Kamniku;[68] toda do ustanovitve »večnega kaplana« ni več prišlo.

Sredi 15. stoletja je bila zgrajena cerkvica sv. Fabijana in Boštjana v Pungertu. Morda je nastala po zaobljubi zaščitnikom v kužnih boleznih, ki so obiskale mesto večkrat, n. pr. l. 1466, ko je bilo toliko bolnikov, da so jih morali nastaniti izven mesta na kranjskem polju pri župnikovem »Vidmu« v posebnem poslopju (Siechen Haus).[69] L. 1478 je podaril sodnik Janez Šetina za dovršitev obokov v pungerški cerkvici 10 goldinarjev. Imovino, ki se je polagoma zbrala,[70] je porabil ob koncu 15. stoletja mestni svet za ustanovitev stalnega beneficija pri oltarju sv. Boštjana. Kaplana naj bi prezentiralo mesto, potrjeval in umeščal pa župnik.[71]

Za srednji vek značilna požrtvovalnost kranjskih meščanov za božjo čast[72] se je pokazala zadnjič v velikem obsegu, ko so sezidali v prvem desetletju 16. stoletja nad spodnjimi vrati ob mestnem obzidju novo cerkev M. B., imenovano Roženvensko. Verniki so zbrali imovino za kaplanijo sv. Rožnega venca. Ko je bila cerkev dograjena in posvečena, se je obrnil l. 1518 mestni svet do ljubljan-

skega škofa Krištofa Ravbarja, ki je bil od l. 1511 pravi kranjski župnik. Prosil ga je za potrditev beneficija, za katerega so si pridržali prezentacijsko pravico, župniku pa pustili pravico potrditve in umeščanja.[73] Ravno takrat je moral Krištof Ravbar po naročilu Maksimiljana I. odpotovati na Poljsko h kralju Sigmundu I., da poravna spor med njim in moskovskim velikim knezom Vasilijem IV.[74] Zato trenutno ni mogel ugoditi kranjskim meščanom. Bal pa se je, da bi mestni svet v Kranju prosil za potrditev beneficija pri oglejskem patriarhu ali naravnost pri papežu v Rimu, še pred njegovim povratkom, ker bi to imelo usodne posledice za pravice škofa kot župnika v Kranju; zato je izdal Maksimiljan I. strogo prepoved,[75] da bi mestni svet kaj takega ukrenil. Šele po končani diplomatski misiji je potrdil škof Ravbar oltarni beneficij, čigar imovino so upravljali ključarji cerkve sv. rožnega venca.[76]

3. Kostnica.

Na pokopališču farne cerkve nahajamo najkasneje ob koncu 13. stoletja majhno stavbo, v katere spodnjem delu so shranjevali ob prekopavanju grobov najdene kosti umrlih župljanov, v gornjem delu pa je bila majhna kapela, posvečena Obiskovanju M. B.; tu je opravljala duhovščina sv. maše za rajne. Take vrste k o s t n i c e (carnaria) so bile v 13. stoletju močno razširjene na ozemlju vzhodnih Alp.[77] Bila je potrebna v Kranju, ker je bil sredi mestne naselbine zelo omejen prostor za pokopavanje, čeprav so uredili v 16. stoletju novo pokopališče okrog roženvenske cerkve.

Za razsvetljavo oltarja, za slovesne obletnice in druga bogoslužna opravila so podarili meščani in plemiči v teku 14. in 15. stoletja večje število kmetij in drugih nepremičnin, ki jih je užival vsakokratni nadarbinar kostnice. Tega je postavljal najbrž kranjski župnik. Le za posamezne darove poznamo izvor. L. 1308 je podaril Henrik, imenovan Poelan dve kmetiji na Hujah,[78] l. 1312 je prepustil Henrik iz Podkrnosa nesvobodnika Klemena na Visokem za svoj dušni blagor (neke vrste proanimatus = zadušnik).[79] L. 1317 je prodal Herman der Unverricht dve pusti kmetiji.[80] L. 1365 je zapustil kranjski kaplan Jakob eno kmetijo v Péčicah pri Sp. Dupljàh.[81] Naslednje leto sta zastavila Jakob in Ivan iz Ljubljane eno kmetijo v Goričah, ki sta jo dve leti pozneje prodala.[82]

Sredi 15. stoletja se je hotel polastiti kostniške imovine Henrik pl. Egkh. L. 1446 je zamenjal kostniško kmetijo v Péčicah za mestno

23. Brambni stolp na Šifrerjevem vrtu.

24. Pungert z brambnim stolpom iz kokrške globeli.

25. Najstarejši pečat mesta Kranja (iz l. 1344; v drž. arh. na Dunaju).

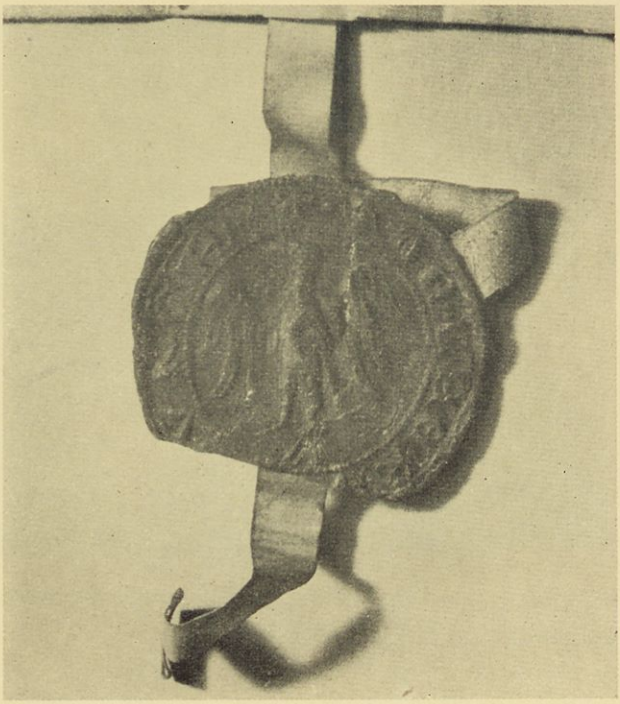

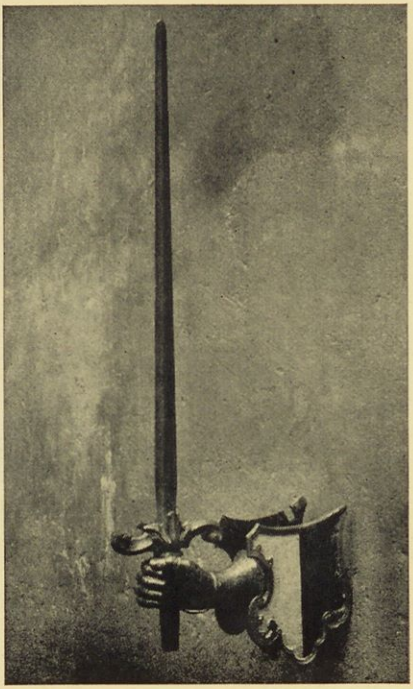

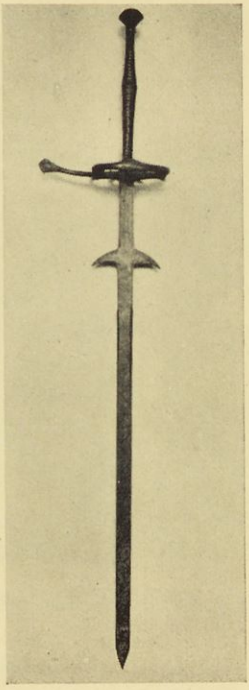

26. Tržna roka (v mestni hiši v Kranju).
27. Meč deželskega sodišča (v Nar. muzeju v Ljubljani).

posest na Brdu pri Predosljah,[83] kakor da bi šlo za njegovo dedno posest. Morda je želel svoj postopek opravičiti s tem, da je obnovil in prezidal okoli l. 1463 kostniško kapelo. Za zidavo potrebno apno je dal žgati pri Sv. Lovrencu nad Bašljem na tleh vetrinjskega samostana.[84] Ko je bil po smrti pičenskega škofa Jakoba l. 1467 od kranjskega župnika dr. Gašperja Spauerja starološki župnik Pankracij Ecker postavljen in umeščen na kostniško kaplanijo, je prišlo do ostrega spora. Novi nadarbinar je očital Henriku pl. Egkhu, da si je prilastil več kmetij, da je oddajal kostniške kmetije v kupno pravo, zahteval od njenih podložnikov tlako in davščine ter povzročil razna nasilja.[85] Patriarhov vikar, škof Peter Carli je dal l. 1483 po običaju časa izstaviti slovesno listino, s katero je bil izobčen iz cerkve Henrik pl. Egkh s pristaši, ki so mu pomagali oškodovati kostniška posestva. Ni mi znano, ali se je izvršila simbolična proglasitev najvišje cerkvene kazni v Kranju.[86] Najbrž je prišlo do sporazuma: kostniška kaplanija je ohranila večino stare posesti, postala pa je beneficij, ki ga je oddajal vsakokratni starosta rodu pl. Egkhov. Zato srečamo med brdskimi urbarji tudi urbar kostniške kaplanije, ki je imela n. pr. 1552 18 kmetij (ena na Mlaki [l. 1777 : 2], šest na Visokem [1777 : 11], dve na Hujah, dve na Kokrici [1777 : 3], eno v Predosljah, pet v Goričah [1777 : 8], eno v Oréhovljah [1777 : 2 na Milah]), eno pristavo in dve njivi pred mestom, kaplansko hišo za kostnico ob robu Kokre in hišico pri »durcih« nad Kokro.[87] Kako je bila v teku stoletij pozabljena protipravna preureditev kostniške kaplanije, priča urbar iz l. 1777, ki ga je sestavil in opremil s portreti in grbi beneficiat Peter Anton de Grandi. On ni vedel ničesar o starejši zgodovini. Zanj je ustanovitelj in največji dobrotnik kostniške kaplanije Henrik pl. Egkh.[88]

Pred kostnico je stal k a m e n i t n i s v e t i l n i k. V njem je gorela v spomin vernih duš vsako noč luč. Svetilnik je dal postaviti sredi 14. stoletja mestni sodnik Matej Ploedel. Za nabavo potrebnega olja so darovali razni meščani (n. pr. Ploedelovi dediči l. 1368, Martin Lotrič l. 1466, Ivan Sluga l. 1494, duhovnik Južina in kovač Lamprecht iz Tržiča ob koncu 15. stoletja) nepremičnine, n. pr. njivo, imenovano »Tlaka« v kranjskem polju.[89]

4. Meščanski špital.

Meščanski š p i t a l je stal na Mencingerjevem trgu nekako pri hiši št. 13 (stara h. št. 151). Njegove zgodovine ne moremo slediti v 13. ali 14. stoletje nazaj (n. pr. špital v Kamniku ali Ljubljani).[90] Sploh ne

vemo, kdaj je bil ustanovljen. Iz skromnih poročil od 15. stoletja dalje moremo le posneti, da je takrat že obstajal in da so se meščani zlasti v oporokah radi spominjali siromakov v špitalu. Zapuščali so jim n. pr. postelje, priboljšek v hrani (kruh, mesno juho ob določenih dnevih leta) ali obleko iz domačega kmečkega blaga z obveznostjo, da molijo za dobrotnike.[91] Podarili so špitalu nadalje podložne kmetije, n. pr. tri v Dupljàh[92] (ena dar Furijana iz Zg. Dupelj v l. 1528), eno v Podbrezjah,[93] tri v Tenetišah[94] (dve je prepustil Erazem Stainer l. 1460), dve v Hotémažah[95] (ena dar Jurija Krainburgerja iz Judenburga l. 1474), dve v Žejah, eno na Kokrici (dar Furijana iz Dupelj),[92] eno na Jami; meščanske pristave, vrtove in njive pred mestom[96] (n. pr. Ivan Šetina l 1478, Jera, vdova po Kancijanu Klarmanu l. 1512, Anastazija, vdova po Janžetu Rozmanu l. 1548), mesnice v bližini špitala[97] (okoli l. 1500), kovačnico[98] (l. 1404 od Jere, vdove po Marku iz Kranja), žitne desetine, n. pr. na hribu sv. Tomaža za Loko[99] (okoli l. 1542 od Antona Štruklja na 7½ kmetijah), v Dóslovičah pri Radovljici[100] (l. 1508 od Jurija pl. Egkha na treh kmetijah), na Lužah (od Matije Javornika na 12 kmetijah), v Láhovičah (polovična na 16 kmetijah).[101] Posebno važno je bilo volilo mestnega sodnika Mihaela Ptička l. 1497. Zapustil je svoj dvorec Prévolo pred Kranjem s pritiklinami, travnik »Lipnik« in Dormuševo kmetijo v Repnjah svojima hčerama pod pogojem, da plačujeta meščanskemu špitalu na leto dva funta pfenigov in 30 šilingov. Od tega zneska naj se potroši pol marke za špitalske siromake, ostalo pa za slovesno obletnico z dvanajstimi duhovniki. Ko pa bo izumrl rod obeh Ptičkovih hčerá, naj pripade Prévola s pritiklinami v popolno last kranjskemu špitalu.[102] Celotne dohodke meščanskega špitala moremo presoditi le na podlagi napovedi za davčno oblast, ki jo nahajamo vpisano v najstarejši giltni (deželni davčni) knjigi[103] iz l. 1536: 14 ren. goldinarjev, 19 krajcarjev in en pfenig.

V špitalsko hišo so sprejemali določeno število (največ 12) ubožcev, starčkov, bolnikov in slabotnih oseb ter jih oskrbovali s hrano, obleko, perilom in zdravíli do njihove smrti. Poleg tega so podpirali iz špitala še par revežev in bolnikov, ki so bivali v mestu.

V upravi meščanskega špitala se je najpreje uveljavil vpliv organiziranega meščanstva nasproti cerkvenim krogom.[104] Ob koncu srednjega veka je odločal mestni svet o sprejemu v špital. Imovino špitala je oskrboval špitalski mojster, ki je bil član notranjega sveta. Pred njim je polagal enkrat na leto račune. V 16. stoletju je meščanska socialna politika omejila dajatve kranjskega špitala načelno na meščane in pretvorila s tem špital v neke vrste meščansko hiral-

nico ali preskrbovalnico. O tem priča n. pr. pogodba o preskrbovalnini, ki se približuje po svoji pravni vsebini pogodbam o dosmrtni renti, ko je prepustila špitalu l. 1528 Kristina, vdova po zlatarju Krištofu, svojo pristavo z vrtom pred zgornjimi vrati pod pogojem, da jo sprejmejo v špital in jo oskrbujejo do smrti.[105] Tako poudarjanje odplatnosti je moralo škodovati resnično potrebnim ubožnim, ki niso mogli dati ničesar za sprejem v špital.

S špitalskim poslopjem v zvezi je bila špitalska kapela, ki je bila posvečena sv. Leonardu in sv. Antonu. Kajti v srednjem veku ni bilo telesne preskrbe brez dušne, ki so jo potrebovali siromaki. Sprva je opravljala božjo službo v kapeli farna duhovščina. V 14. stoletju je obstajala najbrž že špitalska bratovščina sv. Leonarda, ki je morda skrbela za opremo in razsvetljavo oltarja.[106] Največji dobrotnik kapele je postala plemiška rodbina Naimhoferjev, ki je imela precejšno alodialno in fevdalno posest v okolici, n. pr. na Visokem, v Tenetišah, Sr. Vasi, Sebénjah in drugje. Friderik pl. Naimhofer in Klara, vdova po sodniku Fritzleinu sta ustanovila okoli l. 1400 z dovoljenjem kranjskega župnika in z odobritvijo patriarha špitalsko kaplanijo sv. Leonarda, sv. Antona in sv. Florijana.[107] V ta namen sta prispevala štiri kmetije (dve v šenčurski Sr. Vasi, eno na Kokrici, eno v Rakovici pod Sv. Joštom), sedem njiv v kranjskem polju, en vrt poleg župnikovega vrta in dve kovačnici pred zgornjimi mestnimi vrati. Prezentacijo je smela vršiti rodbina pl. Naimhoferja, umeščal pa je kranjski župnik. L. 1415 je Viljem pl. Naimhofer po odpovedi kaplana Andreja predlagal Jurija Marchburgerja iz Kranja.[108] Ker je pa z njim izumrl plemiški rod, so se krčili dohodki špitalskega kaplana bolj in bolj. Zato je bil patriarh že l. 1454 pripravljen prepustiti patronat mestnemu svetu v Kranju, ako bi poskrbeli meščani za trajne in primerne dohodke.[109] Šele l. 1483, ko je nastal v farni cerkvi beneficij sv. Ane in sv. Uršule, je dozorel sklep sodnika Ivana Sluge in mestnega svetovalstva, da ustanove v kapeli sv. Leonarda in Antona stalni beneficij.[110] Svoj korak so utemeljili z značilnim nazorom, »da za dušno ozdravljenje bolnega človeštva in odpuščenje grehov nič ni koristnejšega kot Boga ljubiti ter z resnično pobožnostjo večati božjo čast«. V ta namen so zbrali meščani večjo imovino, med drugimi tri kmetije (eno na Klancu, eno v Tenetišah, eno v Goričah). Župniku Operti so dali kot odškodnino za darovanje ob cerkvenem proščenju eno njivo v kranjskem polju.[111] Novi beneficiat je bil dolžan opravljati vsak teden po tri tihe sv. maše, ob praznikih sv. Leonarda, sv. Antona in sv. Florijana pa slovesne pete sv. maše. Da ne bi oviral

bogoslužja pri farni cerkvi, je smel pristopiti k oltarju šele, ko se je končala maša zornica pri fari. Duhovnik je stanoval v bližini špitalske kapele. Ob nujni potrebi je moral pomagati župniku kakor ostali beneficiati v mestnih cerkvah. Patronatno pravico mestnega sveta je potrdil l. 1485 Butij de Palmulis, vicegerent oglejskega patriarha.[112]

5. Beneficij slovanskega oltarja v Aachenu.

Romanja meščanov kranjskih mest v Aachen k Marijini cerkvi in k relikvijam Karla Velikega so se pričela že v 14. stoletju.[113] Značilna so za vzhodnoalpske in ogrske dežele vobče. Izvirajo vsaj deloma iz gospodarskih vzrokov. Ugotovljeno je, da so prišli kolonisti iz Porenja v te predele vzhodnih Alp. Pa tudi trgovski odnošaji med Porenjem in podonavskimi deželami se dajo zelo zgodaj dokazati. Nadaljnji vzrok je bila narodna pobožnost, ki je prišla ob skupnih jubilejnih romanjih vsakih sedem let do izraza.

O ozkih stikih med slovenskimi pokrajinami in južno ter zahodno Nemčijo priča, da so se udeleževali teh romanj posebno v poznem srednjem veku tudi meščani iz Kranja. Zato najdemo v spravnih pogodbah kot pogoj za spravo z rodom ubijalca in kot opravilo za dušo umorjenega, obveznost romati v Rim in Aachen. Kranjski mestni pisar, ki je zabeležil l. 1517 v sodni knjigi pravno opravilo meščana Ivana Swartzfuessa o prodaji hiše v Pungertu Juriju Zajcu, je zapisal, da je bil izvršen prenos nepremičnine, ko je šel prodajalec v Aachen, da opravi svojo božjo pot (als er gen Ach zogen, seyn Khirchvart zw volbringen).[114]

Romarji so potovali preko Salzburga, bavarskih in württemberških krajev, kjer so uživali gostoljubje v raznih gostiščih, ter se zbirali ob Renu, da ob petju slovenskih pesmi skupno stopijo v mesto Köln ter počasté relikvije sv. Treh kraljev. Odtod so pohiteli naprej v Aachen, kjer so obiskovali posebno cerkev M. B. Da bi imeli romarji v tujini možnost opraviti sv. spoved v materinem jeziku, se je odločil sodnik in svet mesta Kranja skupno z Ljubljančani, da bo zbral potrebna sredstva za nakup večne rente, iz katere bi se vzdrževal duhovnik. Beneficiat naj bi opravljal enkrat na teden sv. mašo v cerkvi M. B. in bi bil ob času jubilejev, ko je bil naval romarjev posebno močan, Slovencem stalno na razpolago za spovedovanje. Kapitelj omenjene cerkve v Aachenu je ugodil prošnji mestnih svetov Kranja in Ljubljane iz l. 1495 ter določil za beneficij oltar štirih cer-

kvenih učenikov, ki se je pričel imenovati slovanski oltar, od 17. stoletja pa oltar sv. Cirila in Metoda. Prezentacijsko pravico sta prejela oba mestna sveta skupno in nerazdelno.[115] Prvi beneficiat je postal duhovnik Kristijan Scherberg († 1536), nato je bil predlagan Lambert Reitlinger († 1603).[116]

6. Odvetništvo in patronat nad farno cerkvijo.

Kranjska fara je spadala od najstarejših časov med fare, ki jih je patriarh prosto podeljeval.[117] V dobi vojvode Bernharda Spanheimskega so se pričeli prvi poskusi deželnega kneza, da bi pridobil patronat pri cerkvi sv. Petra pri Ljubljani.[118] Borba se je nadaljevala v 14. stoletju, ko so si za Henrika Koroškega lastili deželnoknežji organi izredne pravice pri oddajanju dohodkov župnije sv. Petra v zakup.[119] Še večji obseg je zavzel spor pod Habsburžanom Albrehtom II., ko je šlo tudi že za prezentacijsko pravico pri kranjski fari. Patriarh Nikolaj je vztrajno branil svobodo razpolaganja ter z najstrožjimi cerkvenimi kaznimi skušal ustrahovati nasprotnike. A tudi ti niso skoparili s krepkimi sredstvi. Grajski poveljnik in srenja mesta Ljubljane so pridržali l. 1348 župniku Mateju pri Sv. Petru užitek farnih dohodkov.[120] L. 1356 sicer še ni zmagal vojvoda Albreht II. popolnoma. Odreči se je moral patronatu nad kranjsko faro, obdržal pa je prezentacijo za župnijo Sv. Petra.[121] Borba je trajala naprej.

Svoj namen je dosegel deželni knez pri kranjski fari šele v 15. stoletju s spretnim pogajanjem. Ko je propadla v l. 1418 do 1420 svetna oblast patriarhov, je iskal patriarh Ludovik II. zavetja v slovenskih deželah.[122] Še bolj je trpel ugled cerkvenih krogov v dobi bazelskega koncila. Takrat srečujemo med uradniki cerkvenega zbora notarja duhovnika Jakoba iz Kranja. Nastal je razkol v oglejskem patriarhatu. Papež Evgen IV. je imenoval za patriarha Ludovika III., koncilski protipapež Feliks V. pa najprej Aleksandra, nato Lovrenca pl. Lichtenberga. Pri nas se je razdelila duhovščina z verniki v dva tabora. Posebno usodne posledice razkola so se pokazale v Kranju, kjer je bilo izpraznjeno mesto s smrtjo župnika Kolomana de Manswerda (l. 1434).[123] Že l. 1432 se je zanimal za farni beneficij Peter Polec, župnik v Šmartnem (v Moravčah) in izprosil pri Evgenu IV. provizijsko pismo za župno cerkev sv. Kancijana v Kranju. Obljubil je plačati del letnih dohodkov kot anate kakor hitro pride v posest fare. Toda v slovenskih deželah je ščitil Friderik III. koncilskega patriarha, ki je podelil kranjsko žup-

nijo Matiji Keferju. Čeprav ga je proglasila nasprotna stranka za vsiljenca, se je obdržal Kefer v svojem beneficiju.[124] Glavno korist od cerkvenega spora je imel deželni knez. Ko je stopil po posredovanju Eneja Silvija na stran rimskega papeža, je prejel od njega l. 1448 dosmrtno pravico patronata pri cerkvi sv. Kancijana v Kranju obenem s pravico predlagati škofu ordinariju sposobne kandidate za beneficij. S tem je bila patriarhu odvzeta svoboda razpolaganja.[125]

Naslednji korak je bil trajni patronat deželnega kneza nad kranjsko faro. Ko je podaril Pij II. (Enej Silvij Piccolomini) l. 1459 cesarju in njegovim dedičem faro Šmartin pri Kranju, je bil dan še neki kraj, ki ga ne moremo ugotoviti, ker ima pergamentna listina na dotičnem mestu luknjo. Klebel[126] upravičeno domneva, da gre za Kranj. Tako bi razumeli, da se je smatral Friderikov sin Maksimilijan I. za dednega patrona kranjske fare, česar ne bi mogel trditi, ako bi bil šele on prejel to pravico. Vse to se je zgodilo brez pristanka oglejskega patriarha. Nasprotje se je poglobilo, odkar je Friderik III. l. 1461 iz izrazito političnih razlogov ustanovil ljubljansko škofijo. Za vzdrževanje škofa in njegovega kapitlja so bile vtelešene (inkorporirane) pred vsem fare in kapele, nad katerimi so imeli nekdaj Ortenburžani oziroma Celjani patronatno pravico (n. pr. Naklo, Vodice, Smlednik, kapela sv. Petra na Pešati).[127] Kranj je ostal še v oglejski škofiji, toda deželni knez je preskrbel župnijo svojim dvornim kaplanom, n. pr. Matiju Operta. Zato ga je l. 1479 pozval patriarhov vikar, da dokaže, s kakšno pravico oskrbuje kranjsko župnijo.[128]

Do inkorporacije kranjske cerkve sv. Kancijana v menzalno posest ljubljanskega škofa je prišlo pod Maksimilijanom I. Cesar je želel gospodarsko okrepiti položaj škofa Krištofa Ravbarja s tem, da bi povečal dotacijo škofovske mize (mensa episcopalis).[129] Svojo namero je sporočil papežu in je mogel računati z njegovo odobritvijo. Drugače je stala zadeva s patriarhom. 16. avgusta 1502 mu je pisal, da želi združiti farno cerkev v Kranju s škofovo mizo in jo vtelesiti s polnim pravom (pleno jure), t. j. podeliti ljubljanskemu škofu pravico do dohodkov in službe (beneficija).[130] Priznal je, da spada fara pod duhovno jurisdikcijo patriarha kot ordinarija cerkve. Prosil pa je, naj dovoli želeno inkorporacijo in da naj bo naklonjen škofu Ravbarju, ki se bo obrnil v zadevi do njega. Na pristanek patriarha kardinala Dominika Grimano ni čakal. Kajti že s 17. avgustom 1507 je datirana cesarjeva inkorporacijska listina, ki daje škofu Ravbarju za kranjsko župno cerkev oni užitek in pravico razpolaganja, ki so jo imeli ljub-

ljanski škofje pri ostalih inkorporiranih farah.[131] Obenem je prenesel cesar na škofa svojo patronatno pravico.

Očividno je želel cesar inkorporirati škofiji ne le beneficij, marveč tudi združiti farni okoliš z ljubljansko škofijo. Do tega pa zaradi odpora oglejskega patriarha in izbruha vojske z Benečani ni prišlo.[132] Ko je umrl župnik Operta, je bilo nujno potrebno izvesti vtelešenje brez pristanka patriarha. Zato je ukazal cesar mestnemu sodniku, svetu in srenji, da predajo 29. avgusta 1511 ljubljanskemu škofu farno cerkev, župnišče in zapuščino Operte.[133] Ta dan je ob osmih zjutraj pričakal pooblaščence ljubljanskega škofa v odprti lopi mestne hiše sodnik s svetom. Kranjčani so stavili sledeče zahteve: 1. da bodo ljubljanski škofje oskrbovali bogoslužje v kranjskih cerkvah in bratovščinah kakor doslej; 2. da sme mestni sodnik s svetom »postavljati« kaplane, učitelje, cerkovnika in ključarje ter shranjevati cerkvene dragocenosti; 3. da ne bo ljubljanski škof niti sam niti po kom drugem odsvojil delov cerkvene imovine; 4. ker bo bival škof kot kranjski župnik izven mesta, je dolžan postaviti sposobnega vikarja, k i b o m e š č a n o m v š e č. Ako bi povzročil vikar zmedo ali uvajal novotarije, ga bo odstranil škof na zahtevo meščanov. Šele potem, ko so obljubili škofovi pooblaščenci izpolniti zahteve, je izvršil sodnik s svetom simbolično uvedbo v posest cerkve in njenih pritiklin. Pred župno cerkvijo so izročili pooblaščencem ključe cerkvenih vrat; nato so vedli pooblaščence do kora in jih posadili na župnikov sedež. Pred oltarjem je zapela zbrana duhovščina zahvalno pesem, v stolpu pa so se oglasili farni zvonovi.

Inkorporacija, ki jo je potrdil l. 1529 ponovno nadvojvoda Ferdinand,[134] je veljala, v kolikor je mogel razpolagati s kranjsko faro deželni knez kot najvišji odvetnik vseh cerkva v dednih deželah in kot patron, ki mu je bila fara najbrž podarjena od papeža. Patriarh nanjo ni pristal. Inkorporacija je bila obenem tudi združitev (unio) beneficijev. Vsakokratni ljubljanski škof je postal pravi župnik mesta Kranja (parochus habitualis) podobno kakor vsakokratni ljubljanski prošt po ustanovnem pismu ljubljanske škofije pravi radovljiški župnik.[135] Kot popolni lastnik inkorporirane župnije je imel škof pravico in dolžnost skrbeti za dušno pastirstvo v župniji z nastavitvijo prosto odstavljivih vikarjev. Inkorporacija se je nanašala samo na glavno nadarbino župne cerkve (farni beneficij), ne pa na ostale kaplanije, beneficije altaristov, le da je prevzel škof potrjevanje duhovnikov, ki je bilo odmenjeno župniku.[136] Oglejskemu patriarhu je ostala oblast »in spiritualibus« nedotaknjena. Župnija je ostala pod oblastjo pa-

triarha. Zato trdita n. pr. škof Ravbar in Jurij pl. Egkh (1515, 1517), da je Kranj v oglejski škofiji inkorporiran ljubljanskemu škofu.[137] Toda praktičnih koristi patriarh ni mogel več imeti od župnije. Pravica vizitacije je bila bolj breme. Z vizitacijami pa je hotel patriarh ravno izpričati svojo oblast nad kranjsko faro.

7. Župniki.

Mesto župnika v fari sv. Kancijana je bilo zelo ugledno in od mnogih zaželeno. V 13. in deloma še v 14. stoletju so prejemali to mesto skoraj sami Italijani. Mnogi so uživali po več beneficijev hkrati ter živeli daleč proč od Kranja, na patriarhovem dvoru v Ogleju, Vidmu ali Čedadu. Mnogi torej niso stalno bivali v Kranju, nekateri sploh nikdar niso prišli na službeno mesto. V takih primerih se je vršilo umeščanje in odpoved cerkvenemu zvanju po pooblaščenih zastopnikih. Zato razumemo meščansko srenjo, ki je nabavila l. 1309 kmetijo v Tatincu za farno cerkev, obenem pa prepovedala, da bi imel župnik posla z upravo, ker so odhajali farni dohodki v tujino.[138] V Kranju pa so vršili dušno pastirstvo skromno plačani vikarji, kaplani in podkaplani.[139]

O magistru Petru (l. 1226) vemo le, da je bil v Ogleju, Ulrika (l. 1251) srečamo v patriarhovem spremstvu v Tolminu.[140] Od l. 1311 dalje je užival farne dohodke Nikolaj iz plemiške rodbine Portis, ki obstoji še danes v Čedadu.[141] L. 1318 je zamenjal kranjsko faro za faro M. B. v Cadore. Novi »župnik« v Kranju je postal Tramontan de Portis, ki pa je prejel šele naslednje leto višje redove.[142] L. 1347 je kupil župnik Henrik, ki ga določneje ne poznamo, eno kmetijo v Malem Naklem od Gerloha iz Radovljice.[143] L. 1356 je bil župnik Venceslav v Ogleju navzoč pri prenosu relikvij sv. Feliksa v metropolitansko cerkev.[144] L. 1370 se omenja župnik Nikolaj, l. 1376 pa Pavel.[145]

Nekako sredi 14. stoletja se pričenja vrsta župnikov, ki izhajajo iz nemškega plemstva alpskih dežel. Odlično mesto zavzema magister Leopold pl. Apfaltrern. Bonifacij IX. ga je imenoval l. 1393 za kaplana rimske stolice, celjski grof Herman pa za svojega dvornega kaplana.[146] Sledil mu je magister Koloman iz rodu ministerialov de Manswerd, ki se je imenoval po Mannswörthu pri Schwechatu (Avstrija). Bil je med zadnjimi člani tega plemiškega rodu, ki seže v 12. stoletje nazaj.[147] L. 1394 je postal častni kaplan rimske stolice.

28. Sodni pečat mesta Kranja (15. stol.).

29. Veliki mestni pečat iz 16. stoletja.

30. Pečat rodbine Adlman (17. stol.).

31. Pečat župnika dr. Matije Operta iz l. 1494.

32. Pečat mestnega sodnika Antona Štruklja (15. stol.).

33. Pečat pekovskega ceha iz 17. stoletja.

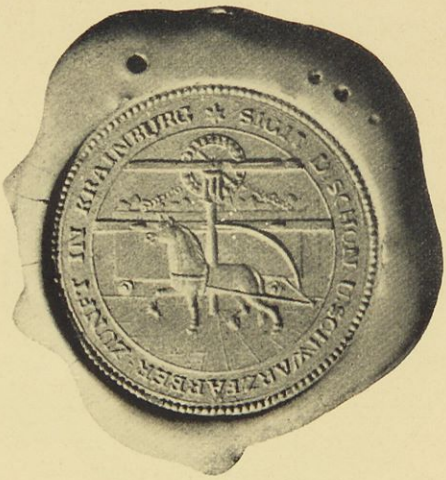

34. Pečat barvarskega ceha iz 18. stoletja.

35. Pečat tkalskega ceha iz 17. stoletja.

36. Pečat mestnega sodnika Andreja Slejko (1490).

37. Pečat rodbine Kumer (18. stol.).

Pridobil ni le fare v Kranju, marveč tudi kanonikat v Straßburgu pri Krki na Koroškem, proštijo na hribu sv. Virgilija v Brežah, župno cerkev v Kamnu (Junski dolini) ter postal tudi generalni vikar oglejskega patriarha.[148] Ko je prosila l. 1429 kranjska duhovščina za potrditev svojih svoboščin, je bil Koloman njen najodličnejši predstavnik.[149] Župni cerkvi v Kranju je prepustil l. 1412 v trajni spomin dragocen misal za oltar M. B., sv. pismo in Moralia papeža Gregorja Velikega (razlago knjige Job).[150] Okoli l. 1426 je zgradil novo župnišče na svetu, ki je pa pripadal mestu. Ker ni prosil za dovoljenje, so se pritožili meščani pri nadvojvodu Ernstu. Poravnali so se šele, ko je izročil Koloman tri hišice kot odškodnino za zazidani mestni svet.[151] Bogati župnik je skrbel tudi za svoje ožje sorodstvo in n. pr. kupil nečakoma l. 1412 od Jakoba s Strmola mlin pri Cerkljah z nesvobodnikom Jurijem Vebrom vred.[152]

Po Kolomanovi smrti (1434) je zmagal po daljšem sporu s Petrom Polcem Matija Kefer.[153] Sledil mu je dr. Gregor pl. Spauer, kanonik v Tridentu.[154] Odkar je imel Friderik III. patronat za cerkev sv. Kancijana, so prejemali dohodke kranjske fare njegovi miljenci. Najznačilnejši je bil humanist Prospero da Camogli (Kamulio), ki je bil doma v bližini Genove.[155] Do l. 1460 je bil v službi Franca Sforze, gospodarja Milana. Takrat ga je poslal Sforza k francoskemu kraljeviču Ludviku v diplomatski zadevi, malo kasneje v podobnem poslu na Angleško. Po smrti Franca Sforze je zapustil l. 1466 milanski dvor ter vstopil v službo Friderika III., ki mu je naklonil dohodke kranjske župnije. L. 1469 je bival maja meseca kot cesarjev poslanec v Florenci, avgusta istega leta je bil v Trstu navzoč pri pustošenju mesta ter izgubil pri tej priliki večino svojih knjig in ostale prtljage. Novembra je prišel v Kranj ter pisal značilno pismo prijatelju v Rimini, ki ga že poznamo.[156] Junija 1470 je poravnal po cesarjevem naročilu mejni spor med Trstom in Koprom. Le tu pa tam je prišel v Kranj, n. pr. l. 1475 ali takrat, ko je prepustil kmetijo farne cerkve na Suhi Juriju Polcu v Naklem.[157] L. 1477 se je vrnil kranjski župnik in apostolski protonotar Prosper da Camogli v Genovo nazaj, kjer se je udeležil političnega gibanja proti vladarju.

Nato je postal kranjski mestni župnik cesarjev dvorni kaplan Matija Operta. Patriarh ga sprva ni hotel priznati za župnika.[158] Pozneje mu je dovolil, da sme zapustiti svoje službeno mesto za nekaj let in oditi študirat na vseučilišče v Padovo.[159] Tam je stanoval s kamniškim župnikom Jurijem pl. Hertenfelserjem skupaj.[160] Po pro-

mociji za doktorja kanonskega prava se je vrnil Operta nekako l. 1480 v Kranj nazaj.

Patriarh mu je poveril težavno službo arhidiakona Kranjske.[161] Skušal je po svojih močeh dvigniti med duhovščino moralo in disciplino, ki je močno pešala. Nad leto dni je bival v Kranju duhovnik Ahacij Zulgenriter iz Ljubljane, imenovan Vipavec ali Jugovc, ki so ga obdolžili raznih deliktov. L. 1477 so ga dali v Kranju zapreti, pa jim je ušel.[162] Operta je dal zapreti tudi vikarja Petra Kodeljo, ki je delal velike dolgove in po gostilnah hujskal proti župniku.[163] Zaradi grešnega življenja je izobčil kranjskega gradiščana plemiča Lenarta z rodbino vred in dovolil šele po patriarhovem posredovanju sv. zakramente ženi in otrokom izobčenca.[164] Posebno težak položaj je imel nasproti ribniškim župnikom, ki niso hoteli več priznati gorenjskega arhidiakona nad seboj.[165]

Operta se je izkazal tudi kot odličen gospodar kranjske farne cerkve. Temeljito je popravil kranjsko cerkev in župnišče ter dal izkopati vodnjak v bližini župnišča. Ker bi dobivalo iz njega zdravo pitno vodo ne le župnišče, ki je moralo imeti doslej služinčad za donašanje vode, marveč tudi celo mesto, je dovolil l. 1499 namestnik oglejskega patriarha, da porabi župnik za napravo vodnjaka oni denar, ki ga je prejel ob ustanovitvi beneficijev sv. Ane in sv. Uršule ter sv. Nikolaja.[166] L. 1502 je kupil Operta t. zv. spodnjo Loko, ki je obsegala kmetijo in sosednji neobdelani svet in breg ob Kokri od izliva Kokre v Savo do Čirčič in vrha griča.[167] Spodnja Loka je bila podložniška posest, ki je spadala k primskovskemu uradu. Da bi jo oprostil vseh urbarskih dajatev, je izročil kranjski župnik vicedomu kmetijo v Strahinju. Kljub temu pa iz neznanih vzrokov »farovška Loka« ni bila črtana v vicedomskem urbarju.[168]

Po inkorporaciji fare l. 1511 je postal ljubljanski škof Krištof Ravbar pravi kranjski župnik. Ker je bil tudi oskrbnik samostana v Admontu in upravitelj sekovske škofije in se je udejstvoval v vojaških, upravnih in diplomatskih poslih vladarja, je oddajal kranjsko faro oskrbnikom.[169] Prvi je bil morda vikar Andrej, od l. 1516 do 1530 pa Andrej Cibavit, župnik v Trbovljah in Šenčurju ter vikar v Šmartinu. Užival je nekaj časa tudi beneficij sv. Jurija v farni cerkvi v Kranju.[170] L. 1526 si je kupil hišo v Kranju.[171]

V pogodbah, ki so se vsako leto ob sv. Juriju obnavljale, se nalaga oskrbniku dolžnost, da skrbi za redno opravljanje božje službe v cerkvah po stari navadi. Bistvena so določila o »absenci ali penziji«, ki jo je moral pošiljati oskrbnik škofu, o vzdrževanju cerkvenih

poslopij, o vinotoču v župnišču, o bremenih, ki odpadejo na nadarbino (davki, naklade) in o gostoljubju, ki ga mora nuditi oskrbnik škofovim služabnikom in znancem. Za kranjske kaplane je določena plača 6 do 8 funtov pfenigov in primerna hrana ter pijača.

Ohranjene so Cibavitove računske knjige[172] za l. 1520, 1523 in 1528. Delil je izdatke v štiri skupine. V prvo je štel vse, kar je potrošil po škofovem naročilu, n. pr. za fino sukno iz Nemčije, za platnene hlače in čevlje dvornemu norčku, za turškega konja, jastreba, kragulje in pse, za tržaške melone in špecerijo. Drugo skupino so tvorili izdatki za osebe, ki so prišle po škofovem naročilu v Kranj. Našteta je hrana in pijača ljudem ter krma živalim. V tretjo skupino je stavil stroške za prenos pisem, n. pr. iz Nürnberga, Beljaka (zlasti od znamenitega družabnika idrijske rudarske združbe Viljema Neumanna), Bleda in drugod. Zadnji so našteti posebe izdatki za kmetijski obrat (plevice, žanjice) in za popravila poslopij (n. pr. kopalnico na farovški Loki).

8. Pravni in gospodarski položaj duhovščine.

Ugotovili smo rastoče število farne duhovščine. Poleg župnika ali njegovega namestnika so bili še po dva kaplana in podkaplana farne cerkve ter najmanj osem beneficiatov in par diakonov. Duhovski naraščaj se je mogel izobraževati tudi v domači župnijski šoli v bližini farne cerkve.[173] Od l. 1423 do 1808 je služila kot šolsko poslopje in deloma še kot cerkovnikovo stanovanje skromna hišica čevljarja Flohela, ki jo je prepustil l. 1423 župnik Koloman mestu. V farni šoli so poučevali meščansko mladino v osnovah gramatike in drugih preprostih ved. Poleg duhovnikov-sholastikov so bili tudi svetni učitelji, zlasti za petje. Farna duhovščina se je zbirala redno, zlasti o praznikih h kornim molitvam brevirja. Pri tem so sodelovali tudi duhovski pripravniki. Od konca 15. stoletja dalje se omenja kanonični ali ordinacijski naslov »titulus mensae«, ki ga je podeljeval med drugimi mestni sodnik s svetom, Henrik pl. Egkh in velesovski samostan. Duhovski kandidat je bil upravičen zahtevati ob potrebi vzdrževalnino od omenjenih oseb.[174] K posvetitvi so pošiljali kandidate v Videm ali Oglej; včasih je dal patriarh dovoljenje, da sme pripravnika posvetiti v mašnika katerikoli škof.[175] Le izjemoma se je pripetilo n. pr. 1484, da je podelil generalni vikar tonzuro in nižje redove v kranjski farni cerkvi.[176] Nekateri duhovniki iz Kranja so nadaljevali svoje študije na vseučilišču ter dosegli celó stopnjo

profesorjev »svobodnih ved«, n. pr. Mihael in Gregor na dunajski univerzi (1446, 1448).[177]

Duhovščina je skušala varovati svoje stanovske privilegije,[178] predvsem »privilegium fori«. Po cerkvenem pravu je bil patriarh ali njegov arhidiakon pristojni sodnik klerikov v vseh kazenskih in civilnih zadevah. Enako so spadali vsi kazenski in civilni spori med laiki in kleriki pred cerkveno sodišče.[179] Tega pa meščani zlasti glede nepremičnin v obgradju niso hoteli priznati vsaj od 14. stoletja dalje. Enako so se upirali, da bi sodil župnik kot patriarhov generalni vikar o vseh zadevah laikov, ki spadajo pod pojem greha ali »spiritualia«, n. pr. o dajatvah cerkvam. Ker je n. pr. Koloman de Manswerd imenoma s prižnice grajal župljane in jim nalagal denarne kazni brez sodelovanja mestnega sodnika, mu je l. 1423 prepovedala tako ravnanje deželnoknežja komisija. Odslej je smel uporabljati prisilna sredstva proti določeni osebi le s sodelovanjem mestnega sodnika.[180] Enako se ni dal dosledno držati »privilegium immunitatis«, po katerem naj bi bili duhovniki oproščeni meščanskih bremen (davkov, stražarjenja).[181]

Dohodki kranjskega župnika so izvirali deloma iz dajatev podložnih kmetij. Za srednji vek ni mogoče prikazati nepremično posest župne cerkve, ker ni urbarjev. Le za nekatere kmetije poznamo listine o pridobitvi,[182] n. pr. v Tatincu iz l. 1309, v Sp. Dupljàh iz l. 1311, na Klancu iz l. 1445 in 1458, na Kokrici iz l. 1452. Na Kranjskem polju spominja še danes ledinsko ime »videm« (= dos ecclesiae) na nekdanjo pripadnost zemljišča k cerkveni imovini.[183] Važen vir cerkvenih dohodkov so bile desetine, ki smo jih upoštevali v drugi zvezi, in štolnina, t. j. pristojbina, ki jo je bilo treba plačevati župniku za opravljeno obredno dejanje.[184] Pomen pristojbin za sv. maše, podelitev zakramentov in pogreb je postajal v 15. stoletju večji, ker se je poznalo razvrednotenje denarja občutno pri denarnih rentah in se desetina ni dala zvišati. Meščani so tožili l. 1423, da zahteva župnik previsoke pristojbine za pogrebe. Zato je odločila komisija, da veljajo višje pristojbine le za hišne posestnike. Ako je umrl meščan nagle smrti in ni opravil zadnje velikonočne spovedi, je smel zahtevati župnik posebno pristojbino, ki se je že približevala deležu pri zapuščini. Med bremeni kranjskega župnika ne smemo prezreti pogostih papeških desetin.[185]

Dohodki posameznih kranjskih beneficijev in bratovščin (iz urbarščine in desetin) so bil vsaj toliki, kakor jih navajajo l. 1538 napovedi za giltno (deželno davčno) knjigo[186]:

Kaplanija

bratovščine sv. R. T.	23	gl.	50	kr.	— pfg.
oltarja sv. Jurija	25	„	42	„	2 „
„ sv. Ane in sv. Uršule . .	22	„	47	„	2 „
„ sv. Katarine	10	„	49	„	3 „
„ sv. Nikolaja	17	„	41	„	3 „
„ sv. Boštjana	25	„	40	„	— „
„ sv. rožnega venca . . .	8	„	41	„	2 „
„ M. B. v Kostnici	45	„	—	„	— „
„ sv. Leonarda (špitalska) .	21	„	5	„	— „

Bratovščina

sv. Kancijana	5	gl.	12	kr.	2 pfg.
Naše Ljube Gospé	3	„	20	„	— „
sv. Janeza	7	„	6	„	— „
sv. Katarine	1	„	40	„	— „
sv. R. Telesa	25	„	—	„	— „

Dohodki so s par izjemami bolj neznatni in se ne dajo primerjati n. pr. z donosom preddvorskega urada vetrinjskega samostana (137 gl. 40 kr.).[187] Vendar je prišel z oporokami in volili meščanov velik del njiv v kranjskem obgradju v cerkvene roke. Prenos teh nepremičnin se je izvršil s sodelovanjem sodnika in sveta. Zato ni mogla veljati v Kranju stroga amortizacijska naredba, po kateri ne bi smeli meščani podariti cerkvam ali bratovščinam kakšnih nepremičnin, ki so podvržene mestni upravi, marveč le njihovo denarno vrednost.[188] Šele Maksimilijan I. je skušal ustaviti nadaljnje naraščanje cerkvene posesti. Ukazal je l. 1509, da ne smejo meščani dovoliti prodaje zemljišč cerkvam v obgradju. Nasprotno so dolžni odsvojena odkupiti nazaj, da pridejo zopet v meščanske roke.[189]

Deželni knez je nalagal duhovščini izredne davke n. pr. l. 1446 za doto princesi Katarini.[190] V primerih vojske n. pr. l. 1490 je moral kranjski župnik poslati tudi svoje hlapce in konje.[191]

Ko je nastala zaradi napadov sultana Sulejmana II. l. 1526 silna stiska, je ukazal Ferdinand I., da se popišejo po cerkvah in bratovščinah cerkvene dragocenosti (denar, monštrance, križci, kelihi, patene). Še isto leto so pobrali tudi v Kranju večino cerkvene posode iz zlata in srebra ter pustili le na pol srebrne in bakrene predmete. Vse boljše stvari so odnesli v Ljubljano, stolkli v kepe ter prekovali v denar.[192]

Mesto in pravni red.

1. Deželsko sodišče.

Mejni grof je vršil kot kraljevi uradnik višje sodstvo v krajini. Vodil je prave ali redne sodne zbore (placita), ki so se sestajali trikrat na leto ob določenem času tudi v Kranju.[1] Svobodniki okoliša, torej pred vsem kosezi, so se jih morali udeleževati brez posebnega poziva. Ob koncu 14. stoletja kosezi v kriškem uradu niso imeli več lastne sodne občine pod posebnim sodinom, marveč so bili odvisni od sodišča v Kranju. Na njihove nekdanje predpravice je spominjala le še dolžnost, z orožjem spremljati kranjskega sodnika, ako je zasledoval hudodelca.[2]

Za pogostejše izvrševanje višjega sodstva niso zadoščali redni sodni zbori. Zato je postavil grof stalnega sodnika, ki je skliceval po potrebi izredne sodne zbore. Vodil jih je v grofovem imenu in odločal s pomočjo razsojevalcev.[3] V dobi investiturnega boja so skušali tudi pri nas v smislu državne zakonodaje utrditi deželni mir. Okrepili so krvno sodstvo in ustanovili tako imenovana deželska sodišča. Tako je grofov uradnik postal deželski sodnik.[4]

Okoliš kranjskega deželskega sodišča se je polagoma oblikoval iz ozemlja, ki je spadalo pod staro grofovsko sodišče v Kranju. Že v 10. in 11. stoletju so podelili nemški vladarji Freisingu in Briksenu za njihovo gorenjsko posest imuniteto.[5] S to pravico naj bi bila cerkvena posest izločena iz oblasti grofa in njegovih uradnih organov. Sodnik ni bil več upravičen pozivati nesvobodnike iz obeh posesti pred svoje sodišče. Tudi ni smel več terjati javnih dajatev in glob od podložnikov. Toda glede krvnega sodstva niso nastopile bistvene izpremembe. Šele l. 1257 je podelil patriarh Gregor freisinskemu škofu krvno sodstvo za Škofjo Loko.[6] To pravico deželskega sodstva je obnovil l. 1274 Přemysl Otakar II. in jo raztegnil na vso freisinsko posest, ki je spadala pod Loko, zlasti na Okroglo in Stražišče s Šmarjetno goro vred.[7] Po porazu češkega kralja je Majnhard Tirolski sicer l. 1277

odvzel Freisingu omenjeno pravico, toda Rudolf Habsburški, ki je sledil v razmerju do cerkvenih knezov Otakarjevemu zgledu, je ukazal, da mora freisinsko deželsko sodišče Loka ostati.[8] Odslej so se škofje stalno sklicevali na privilegij češkega kralja.[9]

Ker so imeli Andeški in Spanheimi nekaj časa sodstvo v krajini kot patriarhov fevd, so oblikovali kamniško in ljubljansko deželsko sodišče.[10] Prvo je segalo v začetku 15. stoletja do Kokre na

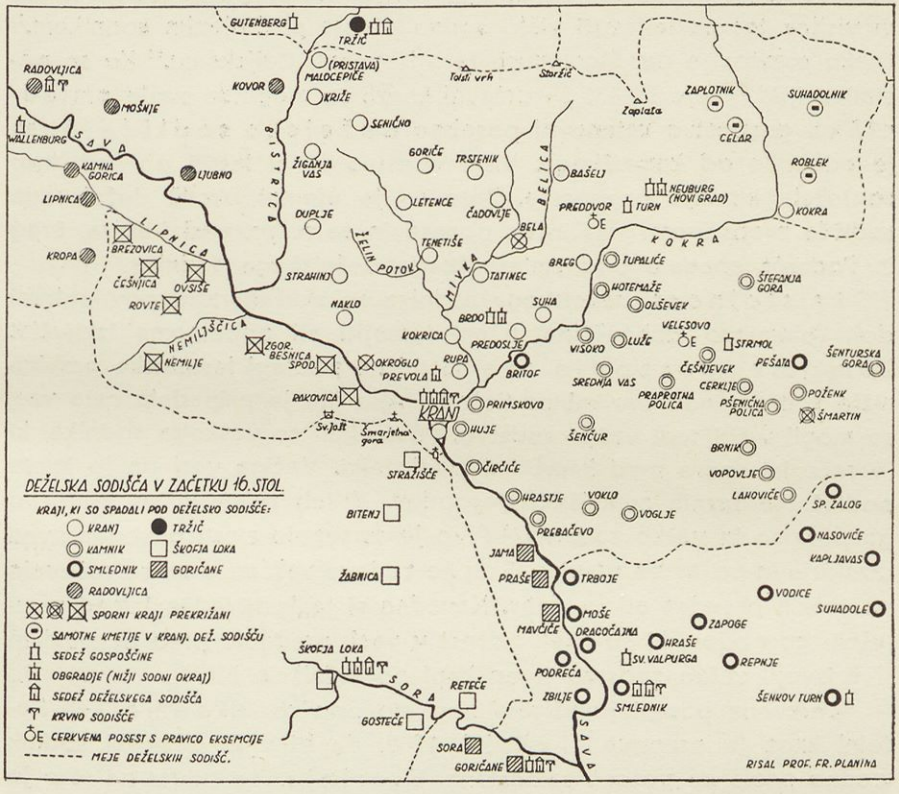

VI. Deželska sodišča (deloma po histor. atlasu alpskih dežel).

zahodu in Save na jugu, drugo pa do zidanega znamenja na vrhu gáštejskega hriba, kjer so se cepila pota proti Ljubljani in Loki.[11] Od ljubljanskega deželskega sodišča se je ločilo najkasneje l. 1470 goričansko, ki je pripadlo ljubljanskemu škofu.[12]

Med naštetimi okoliši se je raztezalo obsežno staro kranjsko deželsko sodišče. Sredi 14. stoletja je segalo po grebenu Karavank do prelaza Ljubelja, od tam na Jezersko k sedmerim studen-

cem, po dolini Kokre navzdol do izliva reke v Savo, nato po njej navzgor do grebena Karavank nazaj.[13]

V drugi polovici 14. stoletja pa so ustanovili Ortenburžani radovljiško deželsko sodišče.[14] S tem je izgubil Kranj višje sodstvo nad ozemljem onstran Tržiške Bistrice. Novo deželsko sodišče je bilo potrebno zaradi naraščajočega prebivalstva v gornjesavski dolini. Kralj Vaclav je podelil l. 1395 Frideriku Ortenburškemu pravico krvnega sodstva in ga pooblastil, da sme postavljati na svojih posestvih klado in vislice ter podeljevati višjo sodno oblast podrejenim sodnikom.[15] Enako pravico je dal Sigmund l. 1415 Hermanu Celjskemu.[16] Ko so postali celjski grofje l. 1436 še državni knezi, so mogli za svoje smledniško gospostvo ustanoviti posebno deželsko sodišče, ki se je odcepilo od kamniškega. Višje sodstvo so si lastili povsod, kjer so ležale kmetije gospostva. Zato se je ujemal okoliš deželskega sodišča z obsegom graščinske posesti in so n. pr. vasi Pešáta, Breg in Podreča spadale pod smledniškega deželskega sodnika.[17]

Pristojnost deželskega sodnika so skušali razni privilegirani sloji (plemstvo, duhovščina, tržani) omejiti ali popolnoma izključiti. Zemljiški gospodje so si lastili na podlagi lastninske pravice nižje sodstvo nad svojimi podložniki. Ako jim je pripadala cela vas, so mogli vršiti tudi vaško sodstvo. Postavljali so vaškega sodnika, ki je razsojal spore med kmečkimi podložniki. Večina vasi pa je imela podložnike raznih zemljiških gospodov. V teh primerih se je ločilo gosposkino in vaško sodstvo.[18] Prvo je obsegalo zlasti osebnopravna razmerja in posestne pravice. Skupne zadeve vaščanov so se reševale na vaških pravdah ali »večah«. Navadno si je lastil eden izmed zemljiških gospodov, ki so imeli posest v vasi, prednost pred ostalimi in si prisvojil vaško sodstvo izven kapi podložniških hiš.[19]

Cerkvena posest je uživala pogosto pravico eksemcije. Deželni knez je prepovedal okoli l. 1200, da bi vršil deželski sodnik uradne posle na posesti samostana Vetrinja. Le trikrat na leto je smel pozvati samostanske podložnike k sodnemu zboru, vendar jih ni smel siliti, da bi pokrenili tožbo pri njem. Zato so ostale deželskemu sodniku le težje kazenske zadeve, predvsem zločini zoper imovino (tatvina, rop, požig) ter zoper življenje in telo (težka telesna poškodba, uboj). Ako je bil izvršen zločin na samostanski zemlji, so ugotovili samostanski organi, ali gre sploh za primer krvnega sodstva. Šele potem so izročili skromno oblečenega hudodelca na meji nižjesodnega okraja biričem kranjskega deželskega sodnika. Zločinčevo premoženje pa je ostalo samostanu.[20] Enake predpravice so veljale

38. Prezbiterij župne cerkve z oltarjem po načrtu arh. I. Vurnika.

39. Ladja župne cerkve.

za zemljiško posest Stične (od l. 1256), Bistre (od l. 1260) in Mekinj (od l. 1338).[21] Pri razsojanju o zločinih velesovskih podložnikov naj bi sodelovala deželski sodnik in samostanski oskrbnik (od l. 1238). Ker so pa nastali spori o pristojnosti v 15. stoletju, je določil Friderik III. l. 1473, da spadajo pred deželskega sodnika samo »malefične« zadeve, kjer gre torej navadno za smrtno kazen.[22]

Podoben učinek kakor eksemcija je imela pravica obgradja (Burgfrid), ki jo poznamo pri raznih gradovih in pri mestu Kranju. Veljala je za neposredno okolico Novega gradu pri Kokri, Brda oziroma dvorca Prévole, pa tudi za meščansko posest v malem in velikem kranjskem polju.[23] Ako so zalotili zločinca v nižjesodnem okolišu omenjenih gradov, so ga morali predati na meji organom deželskega sodišča. Pri Kranju ni imelo obgradje tega bistvenega pomena, ker je upravljal od 15. stoletja dalje vsakokratni mestni sodnik za deželnega kneza tudi kranjsko deželsko sodišče. Žal ni ohranjen niti en zapis o mejah mestnega obgradja. Ker se pa v pravnih opravilih o meščanskih zemljiščih zelo pogosto omenja obgradje, mislim, da je imela označba še drug pomen. S tem naj bi se poudarilo, da gre za svet, na katerem so združena meščanska zemljišča, ki so pripadala posameznim hišam v mestu in za katera je veljal zakup po grajskem pravu.[24] Pri Novem gradu so pl. Egkhi poizkusili razširiti svoje pravice tudi na višje sodstvo ter jih raztegniti na vso svojo posest n. pr. na Beli in v Šmartinu pri Cerkljah. Pri tem je utegnil igrati vlogo spomin na 15. stoletje, ko so prejeli l. 1434 pl. Walsee za vsa svoja posestva krvno sodstvo. Spor je bil rešen šele l. 1571, ko je odločil dolnjeavstrijski regiment na podlagi urbarja iz l. 1498, da Novi grad nima višjega sodstva in da leži v kranjskem deželskem sodišču.[25]

Izvrševanje višjega sodstva je bilo pogosto odvisno od dobre volje gospodarjev v nižjesodnih okoliših. Ako so odrekli izročitev zločinca, si deželski sodnik ni mogel pomagati drugače, kakor da je razpostavil straže okrog okoliša in čakal, da se pojavi storilec na tleh, ki so pripadala deželskemu sodišču.[26]

Deželski sodnik ni le sodil zlasti v težkih kazenskih stvareh,[27] marveč je vršil tudi važne upravne pravice, s katerimi so bili združeni dohodki. V imenu deželnega kneza je upravljal almendo ali »gmajno« to je oni neobdelani svet (pašnike, loge in gozdove), ki ni bil v lasti ali najemu. Kdor je želel iztrebiti in obdelati del »gmajne« ali postaviti na njej kočo, se je moral javiti pri deželskem sodniku, ki mu je dal odmeriti zemljo. Vpisal jo je v urbar in določil zanjo javno dajatev. Ako se je kdo polastil zemlje brez pred-

hodne dovolitve, mu je dal sodnik podreti plot ograjnice in kočo razbiti. Iz pravice do gmajne je izvirala tudi lovska pravica, ki pa ni imela večjega gospodarskega pomena, ker si je pridržal deželni knez lov na véliko divjačino. Za meščane je prišel v poštev le lov na malo divjačino (reisgejaid), kamor so šteli najbrž lov na zajce, lisice, škodljive živali in ptice. Omenjajo se tudi hrupni lovi (brakade) Kranjčanov. Kmetom je dovoljeval deželski sodnik proti nizki dajatvi postavljati v gmajni hišice (pode) za ptičji lov, kjer so lovili ptiče navadno pod reto. Tudi uporabo tekoče vode je nadziral deželski sodnik, v kolikor ni bila v zasebni lasti ali s prepovedjo deželnega kneza odvzeta prosti rabi (panwasser). Meščani so smeli loviti ribe n. pr. v Kokri, Tržiški Bistrici in Belici razen ob času drstenja. Dovoljenje za postavitev obrtnih naprav ob vodah (mlinov in žag) pa je dajal deželni knez ali vicedom.[28]

Gospodarsko najvažnejši je bil užitek gozdov. Razlikujemo »gmajnske« in one gozdove, ki jih je izvzel deželni knez prosti rabi (panwald). Takšen je bil veliki boršt, ki se je raztezal med Naklim, Kokrico in Leténicami, ki se je zval od konca 15. stoletja dalje »Vojvodin boršt«.[29] V njem je bilo krasno lovišče (na medvede, rise, volkove). Ker so rabili kranjski meščani veliko množino lesa za stavbe in kurjavo in ga niso mogli dobiti dovolj po Savi iz Bohinja, je dovolil l. 1396 vojvoda Viljem, da smejo meščani do preklica jemati potreben les iz tega gozda.[30] Smeli so sekati le gnila ali stara, zlasti pa tista debla, ki jih je podrl veter ali sneg. Mlade nasade pa so morali varovati. Kranjčani so prevzeli Vojvodin boršt v upravo in postavili vsako leto enega izmed meščanov za gozdarja, ki je bil dolžan večkrat objezditi gozd in paziti, da se ne dela škoda pri mladih nasadih. Odkazoval je po sodnikovem naročilu meščanom in kmetom iz okolice debla, ki so jih smeli za majhno odškodnino podirati. Onstran Želin-potoka je bil mestni srenjski gozd in pašnik, ki so ga zasadili s smreko. Vendar so sekali v tem predelu le v skrajni sili, ako je nastal požar v mestu ali pa je voda odnesla mostove. Pravice do Vojvodinega borštа so potrdili meščanom vojvoda Ernst l. 1414, cesar Friderik III. l. 1493 in Maksimilijan I. Po njegovi smrti je l. 1521 odvzel Karel V. gozd mestu ter izročil začasno kranjskemu nakladničarju Lenartu Braunbartu, ki si je pridobil zaslug za pobijanje tihotapstva v mestni okolici. Od takrat je postavljal deželni knez gozdarje za Vojvodin boršt, ki so si lastili celo mestni gozd in pašnik ob Želin-potoku. Škoda, ki so jo utrpeli s tem zlasti revnejši meščani, je bila zelo občutna, ker so

pričeli skoraj istočasno pl. Kreygi, oskrbniki blejske graščine, ovirati Kranjčane v plavljenju lesa iz Bohinja.[31]

Gmajnski gozdovi so bili važni tudi za živinorejo. Tu so dobivali steljo. Ako je obrodila bukev ali hrast, so gnali svinje na pašo. Deželski sodnik je pobiral žirovino. Manjšega pomena je bila pravica kopati pesek, lomiti kamenje in žgati apno.

Ker so vršila cerkvena proščenja na deželi gospodarsko funkcijo sejmov, je dal deželski sodnik na dan proščenja po slovesni maši oklicati pravno zaščito ter pobiral mitnino in stojnino od obrtnikov in trgovcev, ki so prišli prodajat svoje blago. Zato so se pulila zemljiška gospostva za pravico varstva ob cerkvenem proščenju n. pr. pl. Egkhi ob sv. Tilnu na Beli. Schrotti so se hoteli v 15. stoletju vsiliti vetrinjskemu samostanu ob sv. Petru v Preddvoru, kar jim ni uspelo.[32]

Vsako leto so objezdili kranjski meščani okoliš deželskega sodišča. Na čelu sprevoda je jahal navadno mestni sodnik, spremljalo ga je več svetovalcev. Z njim so bili tudi drugi meščani, mladi in stari. Pojezdi so bili zelo slovesni. Imeli so velik pravni pomen. Obšli so vso mejo deželskega sodišča in ugotovili morebitne kršitve pravic po sosednih gospostvih. S tem so okrepili nedotakljivost meja. Seveda niso smeli priti pri tem preblizu kakšnemu tujemu obgradju, sicer so sledile pritožbe, da so zakrivili Kranjčani javno nasilstvo. Omenjena komisija je pregledala laze v okolišu sodišča. Pojezd je mogel biti tudi v zvezi z dolžnostjo deželskega sodnika, da izvede enkrat v letu karalno postopanje. V vaseh, skozi katere so jezdili, so morali sodišču podrejeni prebivalci po svoji vesti prijaviti nevarne osebe okoliša. Pri teh pojezdih je mlajši rod meščanov spoznal pravice svojih prednikov in si jih vtisnil v spomin.[33]

2. Borba za deželsko sodstvo z loškim gospostvom.

V severnovzhodni kot med Kranjem in Lipniškim potokom ni seglo sistematsko naseljevanje freisinskih škofov. Le v Stražišču je bilo že ob koncu 13. stoletja večje število loških podložnikov, toda večina je bila zaposlena pri obdelovanju vinogradov za Šmarjetno goro. Na Gorenji Savi sta bila le dva freisinska podložnika. Eden izmed njih je redno vzdrževal promet z brodom čez Savo, dokler niso zgradili v drugi polovici 13. stoletja kranjski meščani prvega lesenega mostu. V Besnici, ki je bila pokrita večinoma z gozdom, so imeli freisinski

škofje le po eno kmetijo v Zg. in Sp. Besnici. Tam so se priselili drugi, zlasti ortenburški rojenjaki in je naraslo število kmetij na 27. Pri Kranju je bila ob Savi zemljiška posest šmartinske cerkve. K njej je spadala tudi kmetija na Šmarjetni gori, ki jo je podaril l. 1342 župnik Henrik iz Gorij za obnovljeno cerkvico sv. Marjete.[34]

Šele iz 14. stoletja imamo dokaze, da so uživali kranjski meščani pod Šmarjetno goro neke kmetije. Takrat so najbrž tudi že gonili živino na pašo pod Šmarjetno goro, Sv. Jošt in v Besnico, od koder so dobivali drva in les za stavbe. V začetku 15. stoletja je uveljavil kranjski deželski sodnik svoje pravice onstran Save do meje freisinske posesti, ki je segla od zidanega znamenja na vrhu Gášteja do Gorenje Save.[35]

Spori med Kranjem in Freisingom so se začeli, odkar so prevzeli meščani upravo deželskega sodišča. Zdi se, da je šlo sprva le za pašne in gozdne pravice. Vrednost lesa je v 15. stoletju stalno naraščala. Freisinski škofje so želeli užitek gozdov čimbolj omejiti, Kranjčani pa prosto uporabo obdržati. Po smrti zadnjega Celjana so si lastili tudi višje sodstvo v vaseh Besnice, kjer so imeli podložniki in rojenjaki deželnega kneza večino nad freisinskimi.[36]

L. 1454 je odredil Friderik III. na prošnjo škofa Ivana IV. (1453—1473) prvo preiskavo o sporu. Za naslednika škofa Siksta (1473—1495) se je pripetil l. 1479 usoden dogodek, ki je zanetil stoletni spor.

Kmet Marko Ves je ubil pri šmartinski cerkvi nekega človeka. Še preden so ljudje pobrali mrliča in prijavili zločin, se je zatekel storilec v varstvo deželskega sodnika v Kranju ter mu plačal »krvavi penez« (denarius sanguinis). S tem je kupil varnost pred sodiščem. Nato je sklenil s sodnikovim posredovanjem spravno pogodbo s sorodniki ubitega. Ko je bila zadeva poravnana, je dal kranjski sodnik na tedenskem sejmu objaviti, da oblast nima ničesar več proti kmetu Marku in da lahko mirno gre, kamor hoče. Kmalu nato je bilo »žegnanje« na Šmarjetni gori. Kmet Marko se je oglasil tudi na njem. Tu so ga zgrabili biriči loškega deželskega sodnika zaradi storjenega uboja ter ga odpeljali v Loko in vrgli v grajsko ječo. Kranjčani so se pritožili pri cesarju, češ da pripada deželsko sodstvo pri Šmartinu kranjskemu mestu. Po reku, da se sme sila zavrniti s silo, so dali zgrabiti štiri loške podložnike, ki so jim prišli slučajno v roke. Ta korak represalij je bil uspešen. Na cesarjev ukaz so morali sicer izpustiti kmete, toda loški oskrbnik tudi kmeta Marka po osmih tednih ječe. Deželni glavar je prejel nalog, da pozove zastopnike obeh strank na narok 11. novembra 1479 v Ljubljano. Zadeva se je obravnavala nato

v Gradcu pred ostrogonskim nadškofom Ivanom Peckenschlagerjem. Cesar Friderik III. je postavil komisijo, ki naj ogleda sporne meje. Imenoval je za člane: ljubljanskega škofa Sigmunda pl. Lamberga, deželnega glavarja Sigmunda pl. Sebriacha in vicedoma Ahaca Hertenfelserja. Ob sv. Juriju l. 1480 naj bi se vršil prvi sestanek komisije. Toda zaradi vojske z Ogri je bil odgoden na november istega leta. Medtem je pobral kranjski sodnik Ambrož Huter na cerkvenem proščenju v Sp. Besnici (24. junija) deželskosodne dajatve. Hvalil se je, da bo storil isto na dan sv. Marjete na Šmarjetni gori. Komisarji so ga sicer pismeno posvarili, toda zaman. Takrat je bila v Kranju močna vojaška posadka, ki jo je poslal cesar, da brani mesto pred Turki. Komaj je napočil 20. julij, dan proščenja na Šmarjetni gori, je prikorakala močna četa vojakov z vihrajočo zastavo na vrh hriba. Po končani božji službi je razglasil kranjski sodnik, da ljudje ne smejo oditi v Stražišče. Določil je kramarjem prostor za stojnice in šotore. Na zeleni trati se je pričelo veselo rajanje in »hofiranje«. Kranjski sodni sluga pa je pobral mitnino in stojnino. Stražiški kramarji in »tabernarji« so pa zastonj čakali gostov. Bil je prvi ples na Šmarjetni gori. Dva dni kasneje se je ponovila ista igra na Okroglem. Bilo je »žegnanje« sv. Marije Magdalene. Ker je bil zastopnik loške gospoščine že navzoč, je premestil kranjski sodnik kramarske stojnice in plesalce na drug prostor. Nato je odstavil Huter loškega gozdarja in lovskega mojstra v Besnici ter poslal tja dva meščana iz Kranja. Naložil je tudi besniškim kmetom tlako, da gredo sekat hrastov les za Kranjčane.[37]

Šele 17. maja 1481 je bila glavna razprava pred deželnoknežjo komisijo v Kranju. Loški zastopniki (dr. Ivan Stadler, Jurij Gerstner, Jakob pl. Lamberg) so predložili tožbo. Zatrjevali so, da je nekdaj potekala deželskosodna meja med Kranjem in Loko sredi savskega mostu. Obroč, ki je bil tam prikovan, so imeli nekateri še živeči stari kmetje v rokah. Kdor je ušel kranjskim biričem, pritekel do obroča in ga preskočil, je bil varen pred kranjskim sodiščem. Kaznovalna pravica je prešla s tem na loško gosposko.

Loški so pripeljali tudi priče s seboj v Kranj. Na trgu pred odprto lopo mestne hiše se je trlo najmanj 400 oseb, ki bi bili kmalu napadli loške odposlance, ker so precej krepko branili pravice svojega gospoda. Eden izmed loških je grozil, da bodo delili deželsko sodišče in »gmajno« s Kranjčani tako, da bodo roke in noge ležale okrog. Pooblaščenci Kranja so vztrajali pri trditvi, da so že njihovi predniki nemoteno uživali sporne pravice. Ne dajo pa ničesar na izjave onih

80 starih kmetov, ki so jih pod pretnjo visoke globe loški prisilili, da so prišli pričat zanje. Saj se je celo pripetilo, da so kmete, ki niso hoteli iti sami, s silo naložili na vozove in jih pripeljali sem.[38]

19. maja je sledil sodni obhod meja. Komisija je objezdila z zastopniki obeh strank sporne meje. Kranjski sodnik jih je peljal najprej v bližino Orehka. Trdil je, da se začenja kranjska deželska sodnija že tam. Torej leže Labore, ki so pripadale kaplanu loške kostnice, že v kranjskem sodišču. Ljubljanski škof, ki je bil dlje časa šmartinski župnik in poznal razmere, je ostro zavrnil kranjskega sodnika. Nato so prišli po poti v Stražišče k brezovemu gozdu med Šmarjetno goro in Svetim Joštom. Kranjski sodnik je zopet pokazal meje in pristavil, da imajo Kranjčani do sem pravico paše. Pri tem pa jim dela škodo cerkovnik na Šmarjetni gori, ki je z dovoljenjem ljubljanskega škofa naredil laze v gozdu. Jezdili so zopet dalje. Kranjski sodnik je trdil, da sežejo deželskosodne meje Kranja do potoka Lipnice, preko vasi Ovšiše, Češnjica in Brezovica tja do Jamnika. Tudi na Jelovici imajo meščani staro pravico sekati les za kurjavo in stavbe, ki ga plavijo po potoku Kropi in Lipnici v Savo in dalje do Kranja. Da bi se prepričali o resničnosti teh trditev, so pozvali komisarji nekaj starih tržanov iz Radovljice. Vsi so soglasno izjavili, da to ni res, da so marveč na ozemlju, ki si ga lasté Kranjčani, vedno nemoteno vršili sodstvo loški oskrbniki. Zaradi tega so jim kranjski zastopniki očitali, da so držali s Celjani in kratili stoletne pravice Kranjčanov.[39]

Komisija je bila mnenja, da je njeno delo s krajevnim ogledom dovršeno. Mirnega sporazuma ni bilo mogoče doseči. Ker pa v cesarskem naročilu dokazno postopanje ni bilo izrecno navedeno, se ga niso lotili. Odposlali so spise cesarju, ki pa jih je že 7. julija vrnil in naročil, naj postopek nadaljujejo, vendar naj pazijo, da se cesarju ne bo kratila oblast v kranjskem deželskem sodišču. Komisarji so prevzeli nalogo in sporočili obema strankama, da bo 13. oktobra 1481 razprava. Škof Sikst je pooblastil freisinskega stolnega dekana dr. Ivana pl. Lamberga in kanonika Martina Schulerja ter jima izročil kot dokazno sredstvo od cesarja Sigismunda l. 1431 poverjeno Otakarjevo listino iz l. 1274. 20. oktobra je šele dospela deželnoknežja komisija v Kranj. Loški zastopniki so obnovili staro tožbo proti meščanom: Sporno ozemlje pripada z vsemi vrhovnostnimi pravicami freisinskemu škofu. Res je sicer, da so hodili Kranjčani po drva za kurjavo v Besnico, toda to jim je dovolil šele škof Bertold (1381—1410). Ako so pa želeli dobiti les za stavbe, za apnenice ali kope za kuhanje ogla, so vsakikrat prosili loškega oskrbnika. Nato so predložili kot dokazno sredstvo

listino kralja Otakarja, s katero je prejel škof deželsko sodstvo od Stražišča do Okroglega. Zelo spretno so prigovarjali pooblaščenci Kranja: Sporno ozemlje pripada cesarju. Od njega so prejeli Kranjčani n. pr. gozd Tatinec v Besnici kot fevd. Torej ima dejanski užitek cesar, proti kateremu je možen protidokaz le z osebami, ki so enakega rodu kakor on. Zato ne morejo biti kmetje priče proti cesarju. Otakarjeva listina nima dokazne moči. Saj so brali v neki kroniki, da se je polastil dežele s silo in ni bil upravičen podeliti freisinskim škofom kakšne pravice. Kljub temu so dopustili komisarji dokaz s pričami. Zaslišali so 83 kmetov. Kranjski meščani niso imeli zase niti ene priče, ki bi potrdila, da so vršili pred l. 1479 deželskosodne pravice v Besnici, na Okroglem oziroma na Šmarjetni gori. Kljub temu se komisarji niso hoteli odločiti popolnoma v korist loških, marveč so poslali cesarju sledeče predloge za mirno poravnavo spora: Meja kranjskega deželskega sodišča naj bi se začela na vrhu Gášteja pri zidanem znamenju, ki ima naslikan na eni strani avstrijski ščit, na drugi pa freisinskega z zamorcem. Od tu naj bi potekala meja ob šmartinski cerkveni posesti, preko Male Šmarjetne gore na »visečo peč« pri potoku Rákovici pod »starim gradiščem«. Kar leži proti Savi, naj pripade mestu razen vasi Gorenja Sava, ki ostane še nadalje z zemljo in sodstvom vred freisinskim škofom. Enako ostane Okroglo v loški deželski sodniji. Kranjčani pa obdržé pravico do drv iz Besnice za lastne potrebe, enako za stavbni les, apno in ogle. Loški zastopniki so želeli znižati še te pravice Kranjčanov. Po njihovem mnenju je dovolj, ako poteka deželskosodna meja od Gášteja naravnost k reki pod Gorenjo Savo. Tudi naj se omeji pravica do stavbnega lesa na potrebe mesta in ne velja za posamezne meščane.[40]

Toda freisinski škof se je motil, ako je menil, da bo neodločni Friderik III. nastopil proti Kranjčanom. Ker do Novega leta 1482 ni bilo rešitve iz cesarske pisarne, je prosil Sikst Gašperja pl. Lamberga, brata loškega oskrbnika, ki je bil vplivna oseba na cesarskem dvoru, naj posreduje za srečno rešitev zadeve. Pristavil je, da rad »pokloni« gospodom pri pisarni 100 gold. Toda zaradi vojnih časov se je zadeva zavlekla. Kranjčanom je bolj in bolj rasel pogum. Nad besniškim slapom ali Šumom pri Nemiljščici so bile kopeli, ki so jih obiskovali zaradi zdravilnega učinka proti revmi. Kranjčani so prišli, napadli loške kmete, ki so imeli tam lesene banje in jih posojali kopalcem, ter jim razbili posode na drobne kosce. Nato so objahali besniško »gmajno« in podrli tu pa tam plotove ograjnic. Ob proščenju so pobrali mitnino. Začeli so celo kopati železno rudo v Besnici. L. 1483 je kranjski sodnik

zopet prišel z oboroženci ob »žegnanju« iz mesta na Šmarjetno goro. Ker je videl, da so odšli ljudje že v Stražišče, je hitel za njimi in dal v Stražišču natepsti zastopnike loške gospoščine, ki so hoteli urediti običajno prodajanje in zabavo.[41]

Šele julija 1484 je Friderik III. na ponovne prošnje škofa Siksta postavil novo komisijo: škofa Sigmunda pl. Lamberga in glavarja Viljema Turjaškega. Do odločitve pa vendar še ni prišlo. Tudi loški oskrbniki so vračali Kranjčanom milo za drago. Podirali so jim apnenice, rubili konje, komate, sekire in drugo. L. 1485 so se pritožili Kranjčani pri cesarju, češ da loški kratijo cesarske pravice v kranjskem deželskem sodišču. Friderik III. je pooblastil škofa Sigmunda pl. Lamberga, stolnega prošta Petra Knauerja, deželnega glavarja Viljema Turjaškega in Jošta pl. Gallenberga, naj zadevo preiščejo. Obe stranki sta se trudili vplivati na odločujoče kroge pri cesarju. Ko je poslal l. 1486 loški oskrbnik svojemu gospodu kot novoletni dar v Freising pet tovorov istrske sladke rebule in en tovor fig, mu je hkrati sporočil, da njegov brat Gašper na vso moč dela pri cesarju, da bo zmagal škof nad Kranjčani in bo potekala deželskosodna meja pod Gorenjo Savo. Pa tudi Kranjčani so imeli dobre zveze. Njihov uspeh je bila listina, v kateri je l. 1488 Friderik III. na flandrijskem bojišču izrecno potrdil, da spada Okroglo pod kranjsko deželsko sodišče. S tem je bila ukinjena veljava Otakarjeve listine iz l. 1274.[42]

Spor med Kranjem in freisinskim škofom se ni premaknil z mrtve točke do smrti cesarja Friderika III. († 1493). Kranjski sodniki so se držali svojega naprej. L. 1494 n. pr. so dali zapreti na Gorenji Savi zaradi kaznivih dejanj freisinske podložnike. Ko je hotel zadevo preiskati deželni glavar, ni hotel priti sodnik iz Kranja k razpravi, češ da je zbolela njegova žena. Par dni nato pa je poslal slugo s hlapcem na Gorenjo Savo h kmetu Brešarju, ki je imel na vrtu votlo jablano. Dal je posekati drevo in se polastil čebelnega roja, ki je bil v njem. Ko se je pripetil na Okroglem uboj, je poslal loški oskrbnik sodnega slugo v vas, da ugotovi dejanski stan. Kranjski sodnik pa je dal loškega slugo zapreti, mrliča pa prepeljati v Kranj. Enako strogo je nastopal v Besnici. Ob cerkvenem proščenju sv. Janeza v Sp. Besnici je dal zapreti loškega gozdarja, pri proščenju sv. Tilna v Zg. Besnici pa lovskega mojstra, da ga ne bi mogel ovirati pri pobiranju dajatev. Gorje kmetom, ki so se drznili ustavljati kranjskemu sodniku ali ki so pričali proti Kranjčanom. To sta občutila posebno kmeta Rejc in Bratogoj. Rejc je branil Kranjčanom sekati les v gozdu. Pa je prišlo okoli 40 ljudi iz mesta pod vodstvom sodnika Kancijana. Klicali so Rejca iz

40. Ladja župne cerkve.

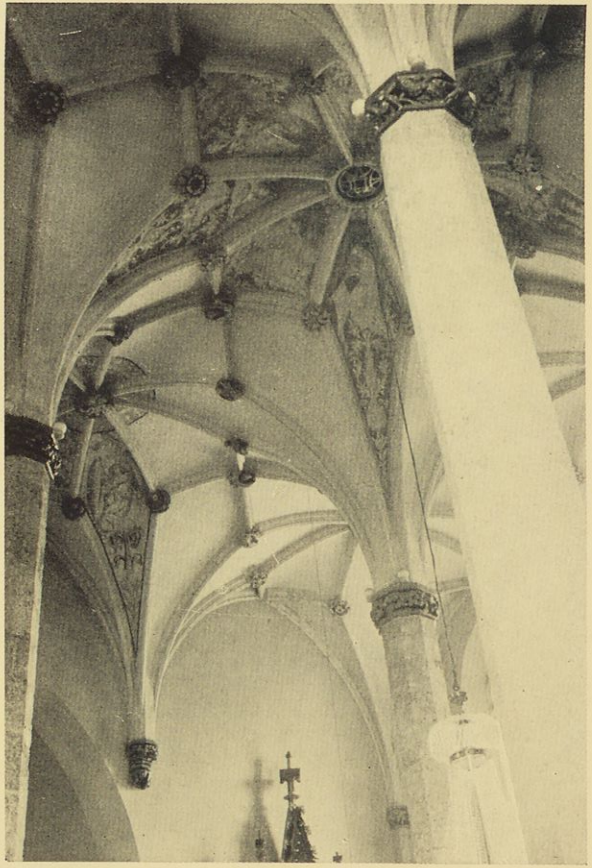

41. Oboki ladje župne cerkve.

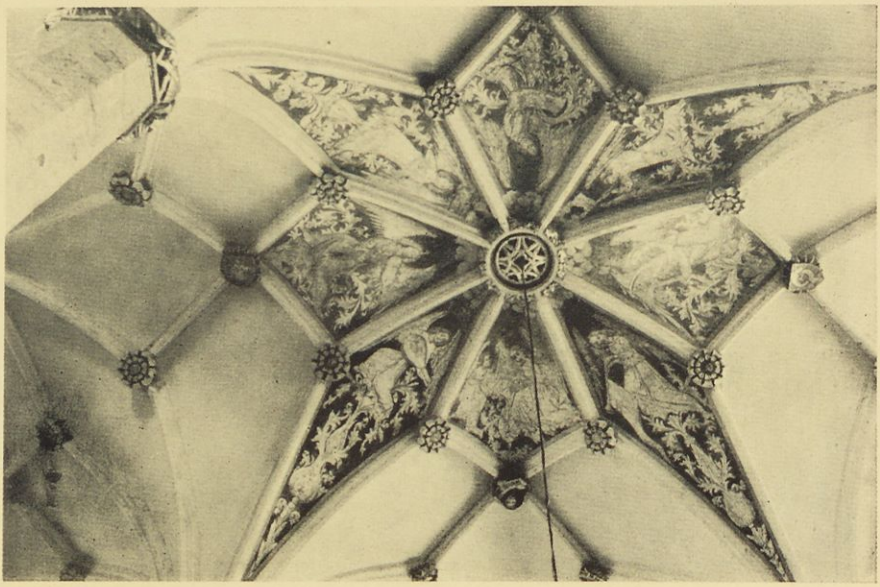

42. Zvezda »lepih angelov« na oboku župne cerkve (okr. 1460).

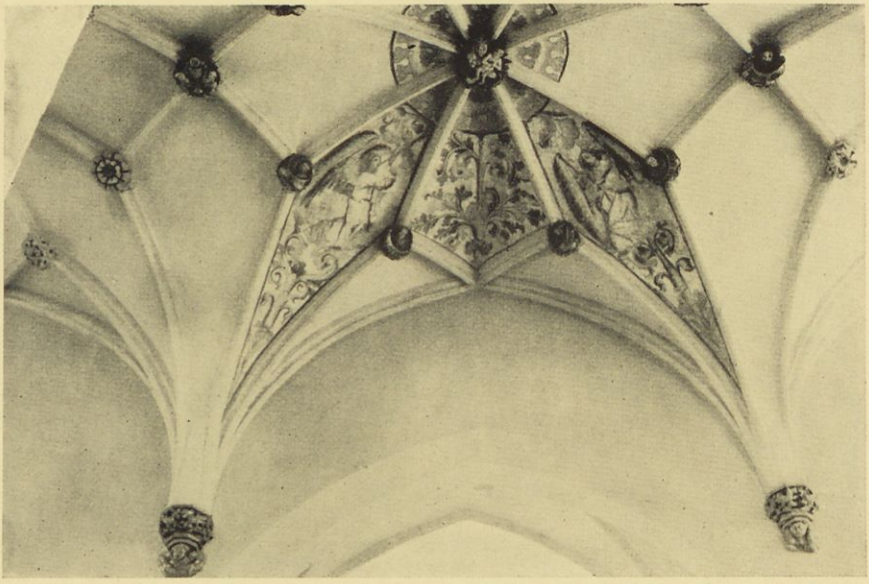

43. Slikarija na oboku nad slavolokom župne cerkve (konec 15. stoletja).

hiše. Ker se ni oglasil, so hoteli s silo vdreti v hišo. Ubranil se jih je, da je pričel streljati s samostrelom nanje. Zato se ni več upal v Kranj. Ko je prišel ob letnem sejmu njegov hlapec v mesto, so ga dali meščani kljub razglašeni svoboščini zapreti. Bratogoj je storil isto. Branil je Kranjčanom, da bi sekali les v Besnici. Ko so ga kranjski hlapci vrgli na tla, je priskočil Bratogojev sin na pomoč in ubil enega izmed Kranjčanov. Napadalci so odpejali mrtveca v Kranj. Drugi dan je prišla velika množica iz mesta, oborožena s puškami in samostreli. Toda Bratogoja sta ušla v selško dolino. Šele pozneje so starejšega Bratogoja ujeli. Umrl je v kranjski mestni ječi.[43]

Novi freisinski škof Filip (1498—1541), ki je bil obenem palatinski grof ob Renu in bavarski vojvoda, je zopet krepkeje zastavil v borbi proti Kranjčanom. Ko je prejel v Biberachu (Virtemberško) v pričo nadškofa v Trierju »regalia« od Maksimilijana I., je takoj v avdijenci opozoril vladarja na zlobne Kranjčane. Prosil je, naj določi vladar novo preiskovalno komisijo, ker bodo sicer stare priče pomrle in zadeva bo zastarala. Maksimilijan I. mu je ugodil ter določil škofa Krištofa Ravbarja, deželnega glavarja Viljema Turjaškega, Bernarda iz Raven (Raunacher), Jurija Elacherja in Vida Weltzerja za komisarje. Sestanek naj bi se vršil 14. junija 1501 v Kranju. Toda Elacher je bil nujno zadržan, drugi pa brez njega niso hoteli začeti. To je bilo freisinskima zastopnikoma dr. Maksu Herlinu in Ruprehtu Auerju, ki sta prišla z Bavarskega v Loko, skrajno neljubo. Poslala sta loškega meščana Volbanka Schwarza k deželnemu glavarju prosit, naj pride z ljubljanskim škofom v Loko, da bi jima predložili tožbene zahteve in si zagotovili dokaze. Ker se torej redni postopek ni mogel nadaljevati, je ukazal Maksimilijan, naj proglasi deželni glavar popolen mir med strankama in prevzame kot zastopnik deželnega kneza upravo v celem spornem ozemlju, dokler ne pade odločitev v rednem pravdnem postopanju. Ko je umrl Viljem Turjaški, je obnovil Ivan Turjaški isti deželnoknežji odlok. Deželni glavar je pošiljal zdaj svojega zastopnika na cerkvena proščenja, k oddaji toplic v zakup, k pobiranju žirovine in k izvrševanju sodstva.[44]

Šele naslednje leto je Maksimilijan I. na ponovno prošnjo škofa Filipa določil škofa Krištofa Ravbarja, glavarja Ivana Turjaškega in deželnega upravitelja Pavla Raspa za komisarje, ki naj pravdo dokončno rešijo. Škof Filip je poslal Gašperja pl. Lamberga, kanclerja dr. Štefana Sanderdorferja, magistra Petra Kalbsora in loškega meščana Volbanka Schwarza. Pričela se je pravda. 27. septembra 1507 je prejel kranjski sodnik prepis loške tožbe, prvega pripravljalnega

pravdnega spisa, v katerem so obrazložili loški dejanske okoliščine. Ko je minil enomesečni termin za odgovor, so dobili loški zastopniki kranjski odgovor v roke. Kranjčani so zelo spretno prigovarjali, da je tožba formalno pomanjkljiva. Meščani se ne smejo spuščati v pravdo, ker gre za oblast deželnega kneza. Deželni knez je gospodar spornega ozemlja. Kar so storili Kranjčani, je bilo zgolj izvrševanje oblasti deželnega kneza. Le v njegovem imenu in na njegov ukaz so vršili sodstvo in pobirali pristojbine. Pravica sodstva, gozdni in rudarski regal pritičejo le deželnemu knezu, ki je gospodar cele Kranjske. Iz vsega sledi, da ni možna litiskontestacija, s katero bi namreč obe stranki vstopili v pravdo.[45]

Decembra so predložili loški svojo r e p l i k o : Kranjčani ne vrše pravic deželnega kneza, ker je vladar svoječasno ukazal, naj preide sporno ozemlje v začasno upravo tretje, nepristranske osebe; pa tudi vladarjevega ukaza niso Kranjčani slušali. Ko je bilo razglašeno, da se bo pobirala žirovina od vseh, ki želijo gnati svinje na pašo, v Besnici, je kranjski sodnik Križe Škerl sam pobiral pristojbino in svinjska plečeta, ki jih je doslej prejemal loški lovski mojster. Kranjčani so pregnali freisinske podložnike, ki so stregli kopalcem v besniških toplicah, ter jim razbili čebre, banje in druge kopališke naprave. Še l. 1507 je sodnik Kancijan Kreuzer na Šmarjetni gori zavrnil slugo deželnega glavarja, ki je prišel pobirat pristojbine ob proščenju. Kranjčani so baje klicali: »Ubijmo loške, da bo konec te komedije!« Januarja 1508 je sledil drugi odgovor Kranjčanov. Izgovarjali so se, da so le silo zavrnili s silo, kar je po občem pravu dopustno. Tudi so pričeli s cerkvenim proščenjem na Šmarjetni gori, ker je prihajal sluga deželnega glavarja prepozno in se je pristransko držal v družbi z loškimi. Tožba freisinskih zastopnikov ni sumarna posestna tožba, marveč redna (ordinaria) in petitorna, torej temelji na lastnini. Zato gre še vedno le za zaslišanje. V loški d u p l i k i, ki je bila izročena marca 1508, so poudarili tožniki, da se opira tožba na posest (Gewere), ki se kaže v užitku spornega ozemlja, in na neupravičeno kršitev oziroma poseg Kranjčanov (u n d e v i). Zato naj se ugotovi »l i t i s c o n t e s t a t i o«. Zdaj naj bi sledilo dokazno postopanje. Loški so predlagali zaslišanje 42 prič. Preden pa so mogli predložiti posamezne »pozicije« ali »artikle«, je izbruhnila beneška vojska. Proglašeno je bilo mirovanje postopanja.[46] V tem času so imeli Kranjčani od 12. do 19. junija 1514 deželnega kneza kot gosta v svoji sredi. Maksimilijanu I. je v Kranju zelo ugajalo; hodil je v okolico na lov.[47]

Ker je prevzel Pavel Rasp službo loškega oskrbnika, je postala komisija nezmožna za nadaljnje delo. Dolnjeavstrijski regiment v Lincu je proučil med tem pravdne spise in odredil zadnji narok na Dunaju, ki se ga pa Kranjčani niso mogli udeležiti. Šele l. 1517 je odločilo omenjeno oblastvo, naj deželnoknežja komisija po želji loških izvede dokazno postopanje, zasliši priče in objezdi meje. Poleg ljubljanskega škofa Ravbarja in stolnega dekana dr. Štefana Klockerja so bili v komisiji še Sigmund pl. Lamberg in Ulrik pl. Wernecker, kostanjeviški glavar. Sprva niso bile vse osebe v deželi. Zato se je sestala komisija šele julija 1518 in določila narok za 30. avgust. Za Kranjčane je bil položaj skrajno neugoden, ker niso mogli računati na ugodne izjave prič. Zato so hiteli k vicedomu Erazmu Braunbartu v Ljubljano in prosili, naj jih zaščiti ter doseže preložitev naroka. O tem je izvedel tudi freisinski škof Filip, ki se je takoj obrnil do Maksimilijana s prošnjo, naj ne ugodi Kranjčanom. Vladar je prejel istočasno tudi spomenico meščanov Kranja, ki očitajo komisiji pristranost ter prosijo, naj jih zaščiti kot svoje zveste podložnike pred nenasitljivo loško gosposko. V borbi s freisinskim škofom so že porabili tisoče goldinarjev. Loški črpajo iz polne kašče freisinskega škofa, Kranjčani pa trošijo s trdim delom prisluženi denar.[48] Še preden je padla odločitev, je Maksimilijan 12. januarja 1519 umrl. Deželni glavar je ostal začasni upravitelj spornega ozemlja in moral pogosto poslušati tožbe loškega oskrbnika proti Kranjčanom. Enkrat so tožili, da so meščani posekali v Besnici na Močilniku 4000 debel, nasprotno pa niso pustili kmetom iz Okroglega ali Prebačevega, da bi si vzeli drva za kurjavo, drugič zopet, da je meščan Krahole iz Kranja na javni cesti v Besnici pretepel kmeta Rejca, da ga pa kranjski sodnik zaradi tega ni hotel kaznovati, niti storilca izročiti loški sodniji v kaznovanje, tretjič, da je sodnik dal zgrabiti nekega kmeta na Okroglem v sadovnjaku, dasi pripada sodstvo do kapi hiš freisinskim, v primeru »causa maior« pa deželnemu glavarju. Zopet četrti primer zaradi paše na Gorenji Savi. Živina kranjskih meščanov je delala na njivah škodo freisinskim podložnikom. Zato so jo rubili in zaprli, dokler ne bi bila škoda ocenjena. Kranjčani pa niso čakali tako dolgo; oprostili so zaprto živino in jo odpeljali domov.[49]

Komisarji so poskusili na svojo roko posredovati poravnavo med strankama. L. 1520 so predlagali, naj spada pod kranjsko deželsko sodišče ozemlje do Stražišča s Šmarjetno goro vred, besniška ravan z Rovnikom in Logom ter s cerkvenimi proščenji v Zg. in Sp. Besnici, na Šmarjetni gori in Okroglem. Vendar ostanejo freisinski cerkvi vse

pravice do vasi Gorenja Sava in Okroglo neokrnjene. Kranjčani smejo za svoje potrebe sekati les na pobočju Sv. Jošta, ki je obrnjeno proti Kranju, pa tudi v Besnici v Močilniku in Tatincu tja do Jamnika. Da ne bi prišlo več do sporov v sodstvu, naj se razdeli Besnica v dva dela. V goratem delu obdrže višje sodstvo Loški, v nizkem ga prevzamejo Kranjčani. Predlog dokazuje, kako so se povečale v teku 100 let »pravice« Kranjčanov s faktično oblastjo. Toda škof Filip predloga ni sprejel. Upal je doseči pri Karlu V. oziroma Ferdinandu I. popolno zmago nad Kranjčani ter obvestil komisarje, da ne pristane na predlagani sporazum.[50]

Tudi mesto Kranj je stavilo upe na novega deželnega kneza ter ga v posebni spomenici prosilo, naj uredi deželsko sodišče Kranj ter mu prisodi del kamniškega sodišča, na loško stran pa tako mejo potegne, kakor je bil zgornji predlog komisarjev. Ako se ob tedenskih sejmih kmetje iz okolice v mestu napijejo in sporeko, si ne skočijo v lase takoj, ker se boje mestnih stražarjev. Ko so pa prišli skozi mestna vrata, pa sunejo nasprotnika z nožem ali bodalom ter stečejo h Kokri. Hajd čez most, pa so na varnem v kamniški sodniji. Zato naj sega kranjska deželska sodnija od Možjanice na Olševek, Luže, šenčursko Srednjo vas, Voklo in do bližine Trboj. Od tod po poti do Save, onstran nje od Orehka čez Labore, Stražišče na Sv. Jošt, po razvodju besniškega boršta h kranjskemu potoku, ki priteče izpod Jamnika in se izliva v Nemiljščico.[51] Spor s škofi v Freisingu je tekel dalje.

3. Mestno sodstvo.

Ustanovitvi trga oziroma mesta je sledila izločitev naselbine iz deželskega sodišča. Nastal je nov nižjesodni okoliš (o b g r a d j e), v katerem je pričelo delovati m e s t n o s o d i š č e. Stvarna pristojnost mestnega sodišča je obsegala civilne in manjše kazenske zadeve meščanov. Osebna pristojnost pa se je ravnala po stanovskem načelu srednjega veka. Zato so se zagovarjali pred mestnim sodiščem samo meščani, ne pa duhovščina in plemstvo ter njihovi služabniki. Krajevna pristojnost se je raztezala v načelu na celo mestno obgradje, vendar so bile izjeme za plemiške in duhovske hiše v mestu pogostne.[52] V pristojnost mestnega sodišča so često posegala druga sodišča. Meščanom, ki so potovali po trgovskih poslih skozi tuje nižjesodne okoliše ali deželska sodišča, se je pripetilo, da so jih tožili zaradi denarja ali drugih terjatev pri sodišču kraja, kjer so se mimogrede

mudili. Včasih so jim celo pridržali ali zaplenili blago, s katerim so trgovali na tujih sejmih, da bi jih s tem prisilili, da plačajo dolg kakšnega someščana.[53] L. 1519 so n. pr. v Bakru s prisilnimi sredstvi terjali od kranjskega trgovca, da je prevzel poroštvo za plačilno obvezo nekega meščana iz Kamnika. Zadnje je spadalo že k primerom izvensodne samopomoči.[54] V pristojnost mestnega sodišča se je vmešavalo tudi cerkveno sodišče oglejskega patriarha ali njegovega arhidiakona.[55] Čim bolj se je krepila notranja organizacija meščanstva, tem bolj so skušali omejiti cerkveno sodstvo v mestnem okolišu. Enako so odklanjali vsak poskus pritegniti meščane pred deželno pravdo (ograjno sodišče) v Ljubljani, ki je bilo pristojno za plemstvo in ki mu je redno predsedoval deželni glavar.[56] Vedno so poudarjali svoj privilegij, da jih smejo tožiti le pred njihovim mestnim sodnikom, ne pa drugod.

Starejšo obliko mestnega sodišča je predstavljal sodni zbor ali »večа« (Banntaiding), ki ga je skliceval mestni sodnik in ki so se ga morali udeležiti vsi polnopravni meščani. Zbrana srenja se je posvetovala in je odločala na sodnikovo vprašanje. Razsodbo je proglasil sodnik. S tem je dobil izrek pravno moč. Podrobnosti o mestni »veči« ni mogoče več ugotoviti. V 15. stoletju nastopajo na sodnih zborih razsojevalci (Taidinger), ki so jih morda za vsak primer posebej izvolili iz meščanske srenje. Vendar se pojavljajo med razsojevalci večinoma člani notranjega sveta, zlasti stari sodnik. S tem se je pripravljal prehod k mlajši obliki mestnega sodišča, v katerem je prevzel mestni sodnik z notranjim svetom sodno oblast. Le poredko se je še pripetilo v začetku 16. stoletja, da je izrekla sodbo vsa srenja na sodnikov poziv.[57]

Po predpisu, ki ga je izdala deželnoknežja komisija za reformo mestne uprave v l. 1509, naj bi se sestajalo mestno sodišče četrtletno, po potrebi vsak mesec. Iz sodne knjige za l. 1517 do 1519 je razvidno, da je zborovalo redno šestkrat na leto, februarja l. 1519 pa zaradi hudega mraza in vetra ne. Po končanem zasedanju mestnega sodišča, ki je trajalo po potrebi par dni zaporedoma, je pogostil mestni sodnik prisednike sodišča, oba prokuratorja, mestnega pisarja in sodnega slugo.[58]

Mesto je prejelo od deželnega kneza tudi krvno sodno oblast. Vršil jo je mestni sodnik ne le v mestnem obgradju, marveč tudi v okolišu kranjskega deželskega sodišča. Vendar je potreboval še posebno pooblastilo (Bann und Acht), ki ga je podelil deželni glavar izvoljenemu sodniku po naročilu deželnega kneza.[59] Sodnik je moral

priseči, da bo »en glih pravi rihtar timu bozimu (ubogemu) koker bogatimu, bogatimu koker bozimu, glih pravo pravdo vošiti jeni dopomagati skozi eneriga svitu, daru, strahu oli skuzi eneri perjazni oli sovraštva verhindrat (zadržati), temveč naprej dopomagati jenu to, kar se v pravdi oli v svetu reče, pro (prav) naprej pernesti reči nikar tiga preoberniti jenu drugu skazati, vse to kar meni en pošten rat (svet) jenu gmajna (srenja) mej sebo sverojeno meni poroče, to isto zvestu glih deržati, to malu jenu to veliko, breš (brez) nih sveta ništer dijati, to hudu štrafati, malefici (hudodelstva) oli v druzih rečeh po mojem promošejnem, koker jest očo (hočem) tiga na moj duši užiti proti gospodi Bogu, Amen«.[60] Ta obrazec iz začetka 16. stoletja nam dokazuje rabo narodnega jezika v mestnem sodstvu.

D e ž e l s k o s o d i š č e je bilo pristojno za težke kazenske stvari, h katerim so prištevali zlasti uboj, rop, tatvino, posilstvo in težko telesno poškodbo. Sodilo je ne le meščane, svobodnike in kmečke podložnike, marveč po posebnem privilegiju tudi plemiške služabnike.[61] Ako je bil izvršen zločin v okolišu, je bil deželski sodnik dolžan zasledovati storilca s sodnimi slugami in drugimi osebami, ki jih je pozval na pomoč. Ko so ujeli zločinca, so ga zaprli v mestno ječo. Pred deželskim sodiščem pa se je pričelo kazensko pravdno postopanje, pri katerem so sodelovali tudi člani mestnega sveta z mestnim pisarjem vred.

Mestno sodišče je bilo pristojno tudi za podložnike in rojenjake zastavljenih deželnoknežjih uradov in gospostev v okolici. Ni pa smelo odločati o zadevah, ki so bile pridržane višjim uradom ali deželnemu knezu samemu n. pr. o carinah, mitninah, nakladah, trošarinah, zaplembi imetja, o imovini brez dedičev, o giltah (imenjih) in podobnem.[62]

Mestno sodstvo je nadziral deželni v i c e d o m v Ljubljani. Zato je bil sodnik dolžan, da se v zadevi, ki je ne bi znali meščani sami odločiti, obrne za svet do njega. Tudi priziv in pritožba sta šla od mestnega sodišča na vicedomsko sodišče. Vicedom je bil upravičen razveljaviti sodbo mestnega sodišča in odločiti sam. V enem primeru iz l. 1517 pa je poslal izkušenega ljubljanskega meščana, ki je poučil Kranjčane, kako bi bilo primerneje razsoditi.[63]

Od svojega urada je moral mestni sodnik plačevati ob sv. Juriju v vicedomski urad t. zv. s o d n i d e n a r kot neke vrste zakupnino. Ker so bili združeni z izvrševanjem krvnega sodstva večji stroški, je smel sodnik pri vsakem obsojenem hudodelcu odšteti po 5 mark šil. od te pristojbine za prehrano obtoženca, ki je bil zaprt v mestni ječi,

za hrano in plačo rablju in pisarju pri mučenju z natezalnico, da se doseže potrebno sodno priznanje. Ko pa je zastavil l. 1514 Maksimilijan I. Juriju pl. Egkhu med drugimi dohodki tudi omenjeni sodni denar, ni mogel več priti sodnik na svoj račun. Zato je trpelo kazensko sodstvo v kranjskem deželskem sodišču. Ferdinand I. je sicer ukazal l. 1526 vicedomu, naj poravna iz dohodkov svojega urada mestnemu sodniku stroške postopanja. Kljub temu se je bolj in bolj zanemarilo izvrševanje višjega sodstva. Zaradi velikih stroškov mestni sodniki niso več prosili pooblastil za krvno sodno oblast. S tem so zapravili v 16. stoletju samostojno izvrševanje krvnega sodstva, kar jim je bilo pozneje zelo žal. Krivdo so pripisovali svojim prednikom, češ da so bili preveč usmiljenega srca in da niso hoteli prelivati človeške krvi.[64]

Le v izrednih primerih se je sestala tretja vrsta sodišč, pri katerih so bili zastopani tudi meščani iz Kranja. Ako je prišlo do sporov med dvema soseskama ali vasema oziroma med meščani in plemstvom ali duhovščino v kakšnem kraju, je sestavil deželni glavar oziroma vicedom posebno t. zv. n e p r i s t r a n s k o s o d i š č e in poklical med prisednike tudi ugledne meščane Kranja n. pr. l. 1478 v nekem sporu v Kočevju ali l. 1527 ob sporu med Naklim in Pivko zaradi potoka Lebinice.[65]

V mestni naselbini ni veljalo obče »deželno«, marveč posebno »m e s t n o« pravo. V virih se pogosto omenja. Vendar s tem izrazom ni misliti na zbirko norm mestnega prava. Gre za posamezne s v o b o š č i n e, ki jih je podelil deželni knez meščanom, ali pa še pogosteje samo za pravna načela, po katerih so se sklepala pravna opravila v mestu. Žal ne poznamo za Kranj kakšne privilegijske knjige, v kateri bi bile pregledno zapisane mestne svoboščine, ki so bile ponovno potrjene od vsakokratnega deželnega kneza, n. pr. l. 1494 od Maksimilijana I. in l. 1524 od Ferdinanda I. Še bolj pogrešamo kakšno pravno knjigo, iz katere bi mogli sklepati o vplivu tujega prava na kranjsko mestno pravo. Odločalo je pri sodstvu le ustno o b i č a j n o pravo, ki je zadobilo občo veljavo vsled dolgotrajnega dejanskega izvrševanja.[66]

Zato morem prikazati značilne poteze z a s e b n e g a, k a z e n s k e g a in p r a v d n e g a prava, ki je veljalo v mestu ob koncu srednjega veka, le na podlagi skromno ohranjenega listinskega gradiva in edine stare sodne knjige mesta Kranja iz l. 1517 do 1519. Vpisovali so vanj prijave tožb, sodne poravnave in razsodbe; dalje upravne posle mestnega sodnika n. pr. oddajo mestnih mitnic ali

kmetij v zakup, kupoprodaje, zamene in dražbe hiš v mestu, oporoke in končno pravna napotila in ukaze vicedoma n. pr. l. 1517, da odslej ne smejo več dovoliti, da bi študentje nosili v mestu orožje. Ako so se sklicevale stranke v začetku 16. stoletja v sodnem postopku na pogodbo ali sklep, ki je bil zabeležen v starejši sodni knjigi, jo je predložilo mestno sodišče pri dokazovanju, dočim je morala v začetku 15. stoletja stranka še sama s pričami ali sodno listino dokazati, da je svoječasno zmagala pred sodiščem v pravdi. V tem pogledu so mogle biti sodne knjige, ki so jih vodili od poznega srednjega veka dalje, nekakšen predhodnik zemljiških knjig poznejše dobe, v katerih vpisi niso le pričali o stvarnih pravicah, marveč so jih tudi ustvarjali.[67]

V stvarnem pravu je bila najvažnejša razlika med premičninami in nepremičninami. Posest (Gewere) je bilo dejansko izvrševanje oblasti nad stvarjo na način, ki je bil zunanje viden. Lastnik premičnine je ostal njen pravi lastnik tudi, ako je prišla iz njegove dejanske oblasti. Ako mu je bila ukradena in jo je s krikom zasledoval, pa so jo našli pri tatu, ni smel zahtevati sodnik nagrade (Fürfang), da je spravil ukradeno blago ali storilca na dan. Prenos nepremičnine, ki je ležala v mestnem obgradju, se je vršil redno pred mestnim sodnikom s simbolično uporabo sodne palice. Prisedniki so bili hkrati sodne priče sklenjenega pravnega opravila, ki so ga vpisali v sodno knjigo in o katerem so izdali listino, ki jo je pečatil mestni sodnik s svojim zasebnim ali pozneje navadno z mestnim sodnim pečatom. Obstajale so razne značilne oblike solastnine n. pr. deleži hiš. Malo pozneje se je razvila še t. zv. lastnina nadstropja, ki so jo izpodrinila rimskopravna načela šele proti koncu 18. stoletja. Važna je bila retraktna pravica, ki je veljala za hišne posestnike v obgradju. Odsvojitev take nepremičnine v nemeščanske (plemiške, duhovske) roke se je dala preprečiti s tem, da je ponudil someščan v roku enega leta od sklenjene pogodbe kupnino in sam stopil v pogodbo. S tem so želeli meščani zabraniti, da bi prišle meščanske hiše v posest slojev, ki so bili po svojih stanovskih privilegijih oproščeni davščin in brambne dolžnosti. Zastava zemljišča za dolg se je vršila navadno v obliki starejše zastavitve, kjer je prejel upnik na zastavljenem zemljišču posest in užitek. To so vpisali v sodno knjigo. Pogostna je bila tudi kreditna oblika prodaje na odkup. Prodajalec je smel odkupiti nepremičnino nazaj proti vračilu kupnine in drugih dogovorjenih plačil. Iz prava o obligacijah naj navedem še, da so prejele listine o pogodbah, ki so bile sklenjene pred mestnim sodnikom, klavzulo jamčevanja. Pri sklepanju pogodbe izven mestnega sodišča se navaja

44. Del zvezde »lepih angelov« na oboku ladje župne cerkve.

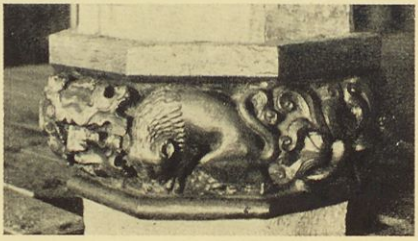

45—51. Sklepniki, kapiteli stebrov in konzole v ladji župne cerkve.

tudi manjši znesek, ki so ga pogodbene stranke in priče najbrž skupno zapile (likof). Pri raznih pogodbah, zlasti pri zakupnih, je bila navada dati ali jemati poroke.[68]

V pogledu r o d b i n s k e g a prava je poznalo mestno običajno pravo »rejence«, ki so imeli podoben položaj kakor adoptirane osebe. Mestno sodišče je postavljalo mladostnim osebam po potrebi skrbnika. Imovinske razmere med zakonci niso bile urejene enotno. Poleg dote, ki je pogosto predmet tožbe, ker ni bila plačana, dasi obljubljena, se omenja tudi jutrna. Kakor se zdi, je bila imovinska skupnost med zakonci manj v navadi. Po d e d n e m pravu je veljalo, da redno kmetje ne morejo dedovati meščanskih posestev, meščani pa ne kmečkih posestev na deželi. Zemljiški gospodje so hoteli, da deduje kmetijo dedič, ki bo prevzel vse obveznosti, ki so izvirale iz podložništva. Enakopravni dediči so delili zapuščino po načelu: starejši obrazuje deleže, mlajši pa si izbere delež. Imovina meščana, ki ni zapustil dedičev, je pripadla deželnemu knezu. Le milostnim potom je dovolil vladar, da so porabili meščani del zapustnikovega premoženja za javne namene n. pr. za popravo mestnega obzidja. Oporoke so bile pomembne zlasti zaradi volil cerkvam. Srečamo celo oporoko s sedmimi pričami (tremi duhovniki in štirimi možmi-sosedi).[69]

Izmed k a z n i v i h d e j a n j zoper življenje in telo so bili najtežjega značaja uboji. Kri je zahtevala kri. Zato je sledilo v starejši dobi usmrtitvi človeka maščevanje sorodnikov, ki so smatrali zasledovanje storilca za svojo zasebno stvar. Da bi se preprečilo takšno obračunavanje, so pospeševali zlasti cerkveni krogi sklepanje spravne pogodbe med storilcem in rodom umorjenca. Posredovali so prijatelji obeh strank, navadno kranjski meščani, v enem primeru tudi oglejski patriarh Ludovik. Prvi korak do sprave je bila prošnja storilca za odpuščenje, obljuba plačati za umorjenčevo dušo sv. maše ali obljuba, da bo storilec osebno šel na romanje v Rim ali drugam. Ob sklepanju spravne pogodbe je prisegel rod umorjenca, da storilcu popolnoma in nepreklicno odpušča ter da bo odslej miren in bo storilec varen pred njimi na cesti in v mestih. V enem primeru iz. l. 1425, ko so ubili trije meščani svojega someščana, se storilci štiri leta niso smeli vrniti nazaj v Kranj.[70]

Pri posredovanju sprave je igral važno vlogo tudi deželski sodnik, ki je bil dolžan na krik sorodnikov uvesti sodni postopek in prijeti storilca. V poznem srednjem veku mu je šla v primeru nasilne smrti dajatev krvavega peneza (denarius sanguinis) v znesku enega funta (goldinarja) in enega pfeniga. Ako je poslal storilec krvavi penez

deželskemu sodniku, preden je bil ugotovljen dejanski stan, mu je mogel sodnik dovoliti »varnost« (salvum conductum, Geleit). S tem je bilo preprečeno, da bi se uvedel postopek krvnega sodišča. Storilec se je mogel pobotati s sodnikom in z rodom umorjenca. Ker so se pa množili uboji ob koncu srednjega veka, je prepovedal Maksimilijan I. deželskim sodnikom sprejemati krvavi penez in dovoljevati »varnost« ubijalcem, kajti to pravico si je pridržal deželni knez. Zato srečamo v sodni knjigi mesta Kranja l. 1519 primer, ko je odpovedal sodnik »varnost« ubijalcu, ki mu je poslal krvavi penez. Pozval ga je, naj zapusti takoj okoliš kranjskega deželskega sodišča, ker bi moral sicer postopati proti njemu.[71]

Največkrat je imel sodnik posla s kaznjivimi dejanji zoper varnost časti. V vsakem primeru je najprej predlagal poskus poravnave. Stranki sta morali naslednji dan izbrati po štiri može, ki so poskusili doseči poravnavo. Ako ni uspela, je prišla zadeva k razpravi pred naslednjim zasedanjem mestnega sodišča. Kazen se je glasila navadno ne samo na globo, marveč tudi na častno kazen (prošnjo za odpuščenje pred pričami, udariti se po ustih, ki so izrekle žaljivko, nesti sramotilen predmet po mestu).[72]

Kazenska s r e d s t v a so bila različna. Najtežja kazen je bila smrtna, ki jo je izrekalo deželsko sodišče. Njen namen je bil ostrašiti druge, da ne bi sledili zgledu storilca. Izvršili so jo z obešanjem ali obglavljenjem. Na kraj, kjer so stale vislice kranjskega deželskega sodišča, še spominja naziv nekdanjega mestnega t r a v n i k a v kranjskem polju »gávgarica«. Na glavnem trgu je stal sramotni oder ali steber (Pranger), h kateremu so privezovali nekatere storilce. Zapor je mogel biti samostojna kazen, pa tudi izvršilno sredstvo, s katerim je hotelo sodišče prisiliti stranko, da plača svoj dolg ali izvrši drugo dejanje, h kateremu je bila zavezana. Največkrat in, kakor se zdi, najrajši je izrekal sodnik imovinske kazni, ker je imel pri njih sam glavni delež.[73]

Če izvzamemo razne oblike samopomoči (rubež živine, represalije) in zasačenje storilca pri težkem kaznivem dejanju, se je pričelo s o d n o p o s t o p a n j e redno na podlagi tožbe. Sodišče je moralo biti pravilno sestavljeno. Predsedovati je moral mestni sodnik; ako je bil odsoten ali v pravni stvari prizadet, pa njegov namestnik. Sodnik je držal v rokah sodniško palico, ki je imela obliko žezla iz kovine in bila okrašena z mestnim grbom. Postopanje je bilo strogo formalno. Sodišče se je oziralo samo na dejstva, ki so jih navedle in zatrjevale stranke v času zasedanja, t. j. dokler se ni dvignil sodnik s prisedniki

raz sedeže. Stranke so imele besednike, ki so jim pomagali postaviti besede na pravo mesto. Le izjemoma so smele poiskati stranke prokuratorje, t. j. pravdne zastopnike. Obtoženec je moral priti na poziv sodnika pred sodišče. Ako ga ni bilo k dvema zaporednima narokoma in ni mogel navesti upravičenega zadržka, je smel sodnik v kazenskem postopku s silo seči po njem, v civilni pravdi pa je tožitelj dosegel svoj zahtevek in prejel na zahtevo sodno listino o dobljeni pravdi. Ako je bil tožitelj zavrnjen, je smel toženec zahtevati, da mu da sodišče listino o oprostitvi od tožbe. Med dokaznimi sredstvi je postalo najvažnejše zaslišanje prič, ki jih je pripeljala stranka s seboj. Pričo, ki je morala priseči z dvignjenimi prsti in se nato dotakniti sodnikove palice, je sodnik opomnil, da bo »per ti telesni rotni« (prisegi), ki jo je prisegla kralju in mestu Kranju, povedala pravo resnico v rečeh, ki jih bo vprašana, da se pri tem ne bo ozirala na prijateljstvo ali sovraštvo, ki ga goji do kogar si bodi, marveč da bo izjavila popolno resnico, kakor gotovo upa na zveličanje duše ob koncu svojega življenja.[74]

V kazenskem postopanju pred deželskim sodiščem so skušali doseči priznanje storilca z mučenjem ali torturo. Vendar ni smel uporabiti tega sredstva, ako je obstojal le sum za storilčevo dejanje. Mučilne priprave so bile v mestnem stolpu, v katerega je bil vhod skozi špitalsko kapelo.

V izvršilnem postopanju so trikrat izklicali pred mestno hišo one nepremičnine, ki so bile zarubljene zaradi dolgov. Rubež je izvršil sodni sluga s simboličnim dejanjem s »tresko in rušo«. Nato je sledila sodna prodaja nepremičnin.[75]

4. Mestna uprava.

Mnogo javnih nalog so izvrševali sprva meščani sami. Krepko so prijeli za delo in gradili ter popravljali mestno obzidje s stolpi, javna poslopja, brambni jarek, ceste in mostove. K najstarejšim meščanskim bremenom je spadala tudi vojaška dolžnost. Meščani so sami skrbeli za vojaško opremo, strelno orožje in smodnik. Hodili so menjaje na nočne straže. Podnevi so imeli redno stražo pri mestnih vratih. Ob sovražnem napadu so hrabro branili rodno mesto. Zato so se udeleževali bojev izven mesta le izjemoma, ako jih je pozval deželni knez n. pr. l. 1378 v Furlaniji ali l. 1428 proti celjskim grofom.[76]

Osebno udejstvovanje meščanov se je moralo polagoma umakniti upravljajoči oblasti meščanske srenje in njenih organov. Srenja je pridobivala in upravljala mestno zemljiško posest: kmetije, njive, travnike, gozdove in pašnike.[77] Toda dohodki iz nepremičnin niso zadoščali za rastoče javne potrebe, zlasti za gradnjo prometnih sredstev. Z mostom čez Kokro je še šlo, ker so imela na njem interes zemljiška gospostva v kamniškem deželskem sodišču. Zato so dajali podložni kmetje tja do Vogelj, Vodic in Kaplje vasi po eno mero ovsa ali ajde na leto od zemljišča kranjskemu mestu za uporabo kokrškega mostu.[78] Drugače je bilo z mostom čez Savo, ki so ga zgradili kranjski meščani nekako sredi 13. stoletja. Freisinski škofje niso pospeševali njegove uporabe, ker so stremeli za tem, da osredotočijo gospodarski promet južno od Save v svoji Škofji Loki. Deroča Sava je prepogosto trgala mostno stebrovje ali odnašala cel most. Ljudje so bili zopet primorani bresti vodo ob nizkem stanju ali pa voziti se z brodom. L. 1454 je bil most tako potreben popravila, da je bilo nevarno hoditi čezenj. Patriarh Ludovik je dal meščanom Kranja za 20 let privilegij sto dni odpustkov, ki naj bi jih postali deležni vsi, ki bi prispevali za obnovo savskega mostu.[79]

Za nadaljnji razvoj je bilo važno, da je prejel mestni svet upravo tržnih naprav in prometnih dajatev, ki so jo vodili doslej deželno-knežji upravni organi. V to skupino so spadale pristojbine, ki so jih pobirali ob prodaji blaga na trgu pri obvezni uporabi mestne tehtnice in javnih mer ter mitnine, ki so jih jemali od živine, žita, soli, tkanin in kramarskega blaga pri mestnih vratih ob prihodu blaga v mesto oziroma na tedenskem sejmu ob prodaji.[80] L. 1487 je dovolil Friderik III. meščanom pobirati za redno vzdrževanje savskega mostu mostnino od vsega blaga, ki se vozi ali tovori preko njega. Polovico donosa pa so morali oddajati vicedomu ali njegovemu namestniku (upravitelju urbarja) na Gorenjskem.[81] L. 1509 je ustanovil Maksimilijan I. še nakladniški urad pri savskem mostu v Kranju. Upravo je izročil začasno mestnemu sodniku s svetom, ki je postavljal iz meščanskih vrst vsako leto nakladničarja, nakladniškega pisarja in dva finančna paznika (za nadziranje potov zaradi tihotapstva in za pregled bolet). Pisar je vodil register prejemkov za naklado in mostnino. Denar je stavil nakladničar v skrinjo, ki je imela dva ključa. Četrtletno pa ga je oddajal vicedomskemu uradu.[82]

Med mestnimi dohodki najdemo končno tudi neposredne davke. Sprva je predpisoval deželni knez mestu redni davek naravnost. Okoli l. 1420 je znašal 24 oglej. mark.[83] V urbarju iz l. 1437/38 nastopa

kot vladarjev dohodek iz Kranja znesek 200 gold., ki se ni več bistveno izpremenil, ker je bil pavšaliran. Vendar ni obsegala ta vsota le rednega mestnega davka, marveč tudi pristojbino za pravico tedenskega sejma, sodstva in mitnice, kar so od 16. stoletja dalje imenovali »remanenčni denar«.[84]

Mnogo težje breme je bil izredni davek, ki ga je terjal deželni knez sprva ob izrednih primerih n. pr. l. 1446 prispevek 250 gold. za doto princese Katarine, sestre Friderika III. Ako smemo sklepati iz davčnega zneska na gospodarsko moč mestnih naselbin, je bil takrat Kranj med deželnimi mesti na četrtem mestu (za Kamnikom in Novim mestom), pa še vedno n. pr. pred Celovcem.[85] V teku beneške vojne Maksimiljana I. se je izpremenil način obdavčenja. Prej je zahteval deželni knez izredni davek od mesta naravnost. Plačevali so ga vicedomu kot vladarjevemu finančnemu organu. Zdaj pa so dovoljevali davek deželni stanovi, ki so določili tudi delež, ki je odpadel na Kranj. Takoj pri prvi odmeri davka so zahtevali stanovi za 25 funtov pfenigov več kakor pa je predpisal do tedaj deželni knez. Ker niso hoteli Kranjčani plačati, so jih dali stanovi rubiti. Drugič je odjahal mestni sodnik z dvema svetovalcema v Ljubljano k deželnemu upravitelju prosit, naj jim znižajo davčni predpis. Toda zaman. Ko so jezdili kranjski meščani že domov, so prihiteli biriči deželnega upravitelja za njimi, jim zvezali noge pod trebuhom živali in jih tirali nazaj v mesto. Tam so jih zaprli v ječo, v Kranj pa poslali sporočilo, da bodo izpuščeni šele, ko pride davčna vsota iz Kranja.[86]

Razlikovati moremo dve skupini davkov, osebne ali davke po subjektu in realne ali davke po objektu. Odkar je bila vsota rednega davka pavšalirana, je moglo mesto pobirati višje zneske in porabiti previšek za mestne potrebe. O načinu porazdelitve davkov med meščane in o pobiranju nimamo podatkov. V kolikor so prišle kot predmet obdavčenja nepremičnin v poštev, so imeli meščani interes na tem, da je bilo v mestu čim manj hiš oproščenih davka. Plemiči in duhovniki pa so zahtevali že zaradi svojega stanu oprostitev od davkov. Deželni knez je določil s posebnimi oprostilnimi pismi, katere duhovniške in plemiške hiše v Kranju so proste davkov in ostalih meščanskih bremen. V nekaterih primerih je veljal specialni privilegij le za par let.[87] Na prošnjo meščanov je tudi večkrat opozoril plemstvo in duhovščino, ki je imela hiše v mestu ali se pečala z meščanskimi poklici, da morajo brezpogojno »trpeti« z mestom, to je plačevati davke kakor meščani. Ker je pa bilo težko uresničiti vladarjeve ukaze proti višjim stanovom, so se meščani večkrat rajši mirno pogodili n. pr.

l. 1534, ko je kupil škof Ravbar dve hiši v Kranju, so pristali na davčno prostost pod pogojem, da bo prepustil za to mestu davek od štirih cerkvenih hiš.[88]

Čim krepkejša je postajala mestna avtonomija, tem širši je moral biti delokrog mestne uprave. Njen samostojni razvoj je dosegel ob koncu srednjega veka svoj višek. Na čelu mestne uprave je stal vsakokratni mestni sodnik, ki je imel tudi kot deželski sodnik in upravitelj kriškega urada obsežne upravne funkcije. Vsako leto je oddajal mestne mitnine in mostnino na savskem mostu v zakup. Finančno upravo v ožjem smislu je vršil mestni blagajnik ali komornik. Mestni denar je moral plodonosno uporabiti za nakup nepremičnin ali za posojila. Mestni blagajnik in špitalski mojster, ki ga že poznamo, sta bila redno člana notranjega sveta. Pisarniške posle je opravljal zapriseženi mestni pisar, ki je spremljal mestnega sodnika k sejam deželnih stanov. Notarjev v srednjeveškem Kranju ne poznam; v začetku 16. stoletja se pogosto omenja v Kranju javni notar, duhovnik Franc Chyletz iz Drage pri Trstu.

Dolga je vrsta oseb, ki so opravljali večinoma v postranskem poslu mestne službe: mostni mojster, ki je imel dosti skrbi za stavbni les in popravilo mostov, gozdar za Vojvodni boršt, tržni nadzorniki, mostninar, nakladničar, nakladniški pisar, paznika, učitelj, podučitelj, mestni pot, vratarji, stražniki in biriči.[89]

Ugotoviti moremo, da je bil glavni in neposredni cilj mestne uprave ohraniti politično in gospodarsko samostojnost mesta; vendar je vidno, ponekod sicer bolj rahlo, udejstvovanje mesta skoraj v vseh panogah notranje uprave, ki so jo začeli imenovati ob koncu srednjega veka »policijo« (n. pr. skrb za izboljšanje cest in mostov, obrtna policija, nadzorovanje tržnega prometa, zlasti nadzorstvo nad mero in vago, aprovizacija, zdravstvena policija, skrb za ubožne in dobrodelne naprave, vpliv na šolstvo).[90]

Mesto in gospodarstvo.

1. Gospodarska politika meščanov.

Bistvo srednjeveškega mesta je obstajalo v tem, da je bilo središče gospodarskega prometa. Meščani so bili rokodelci in trgovci, ki so živeli od izmenjave pridelkov in izdelkov med mestom in podeželjem. Svoj gospodarski položaj so skušali utrditi in zavarovati s svoboščinami, ki so jim jih na njihovo prošnjo naklanjali deželni knezi. Vladarji so podpirali meščane v nasprotju s kmeti, ker so imeli korist od prometnih pristojbin in davkov, ki so jih pobirali v mestu.[1]

Čim bolj je naraščal obrtniški sloj v mestu, tem izrazitejša je postajala g o s p o d a r s k a p o l i t i k a meščanov, ki so želeli doseči izključno pravico do izvrševanja obrti in trgovine v vsej kotlini Kranja. Delitev dela in poklicev med mestom in podeželjem naj bi bila tako popolna, da bi se kmetje smeli pečati le s kmetijstvom. Tako bi bil uresničen ideal srednjeveškega meščana, ker bi imelo njegovo rodno mesto popolno gospodarsko oblast nad podeželjem in s tem doseglo a v t a r k i j o ali samozadostnost.[2]

Toda podeželje je imelo svoj gospodarski promet, ki je bil deloma starejši kakor mestna naselbina. Tu so bila tržna središča pri cerkvah in gradovih. Na cerkvenih proščenjih, ob nedeljskih tedenskih sejmih, v krčmah (tabernah) in po delavnicah podeželskih rokodelcev so kupčevali s pridelki kmetijstva in z izdelki starih domačih obrti (s platnom, lodnom, izdelki iz lesa in dr.). Prihajali so tudi potujoči trgovci in krošnjarji. Velikega pomena je bil tudi tovorniški promet kmetov v daljavo, ki so se ga lotili zaradi skromne zemljiške posesti, ki jih ni mogla docela preživljati, ali pa po naročilu graščakov.[3]

Da bi se preuredil gospodarski promet po meščanskih željah, je bila izdana p r e p o v e d p r e k u p č e v a n j a na deželi. Ves gospodarski promet naj bi se osredotočil v mestu. Tu naj bi prodajala zemljiška gospostva dajatve svojih podložnikov v prirodninah, semkaj naj bi pripeljal kmet svoje pridelke, tu nabavljal obrtniške izdelke

in se krepčal z vinom v meščanskih gostilnah. Da bi se mogli meščani poceni in v zadostni količini preskrbeti z živili in drugimi potrebščinami, so uvedli tedenski sejem ob ponedeljkih. Ves tržni promet se je smel vršiti le na glavnem trgu vpričo mestnih organov, ki so predpisovali uporabo mestne mere in tehtnice. Ako so imeli kmetje zalogo poljskih pridelkov pri kakšnem meščanu, niso smeli prodajati od hiše do hiše, marveč le na trgu. Enako je bilo prepovedano sklepati kupčije pred mestnimi vrati. Blago je moralo priti na trg in se ni smelo izvoziti, dokler niso bile krite potrebe meščanov. Zato je napravilo mesto v časih stiske zalogo žita ali soli.[4]

Ob začetku tržnega prometa so razobesili zastavo na mestni hiši. Odstranili so jo šele opoldne. Do tega časa so smeli kupovati življenjske potrebščine na trgu le meščani. Šele popoldne so prišli na vrsto tujci in nemeščani.[5] Preskrba mesta z živili je bila v rednih razmerah zagotovljena z opisanimi upravnimi ukrepi. Drugače je bilo v dobah gospodarskih stisk, ako so bile slabe letine, oziroma ako je poslabšal deželni knez denar, ko ni maral nihče dati blaga za malo vreden novec. Takrat je nastalo pomanjkanje in draginja.[6]

Medkrajevnemu prometu so služili letni sejmi, na katerih se je vršila zlasti trgovina z obrtniškimi izdelki. V srednjem veku so imeli Kranjčani samo dva letna sejma, prvega spomladi ob sv. Marku (aprila), drugega jeseni ob sv. Tilnu (septembra). L. 1565 so prestavili drugega na željo Ljubljančanov na nedeljo po sv. Mateju.[7] Ob času letnega sejma niso veljale običajne omejitve tujih obrtnikov in trgovcev. Smeli so prodajati tudi na drobno. Dovoljen jim je bil neposredni stik z odjemalci. Da bi privabili čim več tujcev, so izprosili l. 1493 za oba letna sejma pravico štirinajstdnevne »knežje svoboščine«. Na podlagi tega privilegija so uživali vsi udeleženci sejmov posebno zaščito življenja in imetja ob sejmskem času v obgradju. Kršenje »svoboščine« je kaznoval mestni sodnik z višjo globo kakor pa enako dejanje izven sejmskega časa. Vsak obiskovalec sejma je bil tudi varen pred pravnim postopanjem v civilnih in manjših kazenskih zadevah. Pričetek »svoboščine« so slovesno razglasili in pritrdili na mestni hiši tržno roko z mečem.[8]

Sebična gospodarska politika meščanov je tudi omejevala tranzit tujim trgovcem, ki so tovorili ali vozili blago preko kotline Kranja. Deželni knez je prepovedal na željo meščanov, da bi uporabljali tuji trgovci in tovorniki pota, po katerih bi mogli obiti mesto in most čez Savo pri Kranju. Trgovec, ki je prišel čez Ljubelj ali Jezerski vrh oziroma po gornjesavski dolini in hotel potovati dalje v benečanske

52. Sklepnik s podobo sv. Janeza Ev. iz neznane kapele v Kranju.

53—54. Dva sklepnika z obokov ladje župne cerkve.

55. Zgoraj: Relief Oljske gore nad glavnim vhodom v župno cerkev. — 56. Spodaj: Spodnji del zvonika in glavni portal župne cerkve.

kraje na jugu, je moral priti v mesto. Tu je bil dolžan razkladati svoje blago (jus depositionis), ga ponuditi meščanom na prodaj ter plačati mitnino in mostnino. Naslednji dan je smel potovati dalje. Isti predpis je veljal za povratek z juga.[9]

Tako so menili meščani, da bodo izključili tekmovanje tujih trgovcev in imeli proste roke za trgovino v okolici, ker so uživali tudi ugodnosti glede mitnin in mostnin.

V 14. stoletju so začeli meščani krepkeje izvajati načela svoje zavedne gospodarske politike. Toda kmalu so se prepričali, da nimajo proti sebi le kmečkih podložnikov, marveč tudi plemstvo in duhovščino, ki so predstavljali glavno politično moč v deželi. Deželni knez je sicer izdajal na prošnjo meščanov premnoge ukaze zemljiškim gospodom, naj pazijo, da bodo prinašali podložniki pridelke na mestni trg in da se ne bodo sami pečali s trgovino in obrtjo. Toda plemstvo se ni držalo ukazov.[10] Na Kranjskem je bil tovorniški promet kmetov preveč razvit. Zato niso mogli predpisati kakor na Štajerskem v začetku 15. stoletja, da morajo imeti tovorniki »boléte«, iz katerih bo razvidno, od koga so kupili ali prevzeli blago in kam ga peljejo.[11] Nasprotno so skušali pri nas zemljiški gospodje proti koncu 15. stoletja sami monopolizirati trgovino s pridelki podložnikov. Silili so jih, da so prodajali vse njim.[12] V okolici Kranja se omenjajo ob začetku 16. stoletja celo primeri, da so dali graščaki kakšnemu kmetu potrebni kapital za trgovanje na razpolago ter si izgovorili polovico dobička.[13] Ako so pa zasledili meščani kmeta, ki je tržil, so skrili njegovo blago po vaških cerkvicah, kamor ni segala oblast deželskega sodnika. Celo deželnoknežji oskrbniki niso ravnali drugače. Spomladi l. 1478 je izvozil n. pr. Ahac Hertenfelser na Novem gradu pri Kokri 100 tovorov žita v benečansko ozemlje Istre.[14]

Ob koncu srednjega veka, l. 1492 so podpisali Kranjčani z ostalimi mesti dežele vred dogovor, ki naj bi v bodoče urejal gospodarski promet v mestni okolici.[15] O b r t n i m o n o p o l naj bi veljal za podeželje do razdalje ene milje (nekako sedem in pol km). V tem pasu je bilo prepovedano po vaseh vsako izvrševanje obrti. Le trije za kmeta neobhodni obrtniki so bili izvzeti od prepovedi: en kovač, en čevljar in en krojač. Pri farnih cerkvah je smel biti po en gostilničar. Ako je točil vino župnik, ni smel nihče odpirati druge taberne.

T o v o r n i š k i p r o m e t kmetov pa je ostal. Smeli so še nadalje izvažati dolenjsko, goriško in hrvaško vino proti severu ter ga na Koroškem ali Štajerskem zamenjevati za železne izdelke. Železo pa

naj bi prodajali le v mestu. Boljših vrst južnih vin (vipavska, istrska, italijanska) ne smejo več kmetje izvažati, marveč jih morajo prodajati v deželi. Morsko sol smejo še nadalje uvažati z juga ter prodajati ali zamenjevati. Živino so smeli kupovati na Ogrskem, Hrvaškem ali južnem Štajerskem oziroma v Slovenski marki. Samo prašičev ne smejo na debelo prodajati po vaseh, marveč le v mestu. Kar pa na svojih zemljiščih pridelajo, priredé ali izdelajo (žito, živino, platno), smejo izvažati v primorska mesta. Nikjer v kotlini Kranja se ne sme več vršiti t e d e n s k i s e j e m, marveč le običajna cerkvena proščenja.

Veliko trgovino, zlasti z železom, živino, kožami in kolonialnim blagom so torej zahtevali meščani zase. Toda uveljaviti sklenjeni dogovor je bila težka stvar. Deželni knez ni imel organov za to. Kranjčani pa so bili sprti s freisinskimi škofi in s plemstvom v okolici. Kamniško deželsko sodišče je bilo pogosto zastavljeno raznim plemičem, ki jim obvezna pot skozi Kranj in gospodarsko območje ene milje ni bilo mar. Posebno je bolelo kranjske meščane, da se je razvijala živahna trgovina na Primskovem, kjer so kupčevali po krčmah s platnom, kožuhovino, železom in oljem. Tudi niso mogli preprečiti, da bi tuji trgovci ne obšli mesta in krenili iz Kokre proti Smledniku, čez Savo z brodom in dalje proti Ljubljani. Celo v kranjskem deželskem sodišču so našteli meščani v začetku 16. stoletja 22 novih krčem, ki so jih odprli kmetje, oziroma duhovniki (nakelski in šmartinski župnik) proti predpisom dogovora.[16] Šele po beneški vojski, ki je močno zavrla promet tovornikov, so l. 1522 tudi pri nas predpisali boléte za promet z žitom in živino.[17]

2. Trgovina v daljavo.

Življenjskega pomena za krepkejši gospodarski razmah mesta je bila trgovina z drugimi kraji in deželami. Pri tem je odločala usoda g o s p o d a r s k i h p o t o v, ki so vezala kotlino Kranja z glavnimi trgovskimi cestami.

V dobi preseljevanja narodov se je bil umaknil gospodarski promet v zavetje gorenjske ravnine. Zato je oživela tovorniška pot čez Ljubelj in Jezerski vrh, ki se je združila pri Kranju in se nadaljevala skozi Poljansko dolino, preko Cerknega, Tolmina in Kobarida do Čedada, Vidma in Benetk.[18] Prečna pot med dolino Drave in Save je ostala pomembna še tedaj, ko je prešlo zopet težišče gospodarskega prometa na kraško cesto, ker je ležal Kranj ob glavni zvezi spanheim-

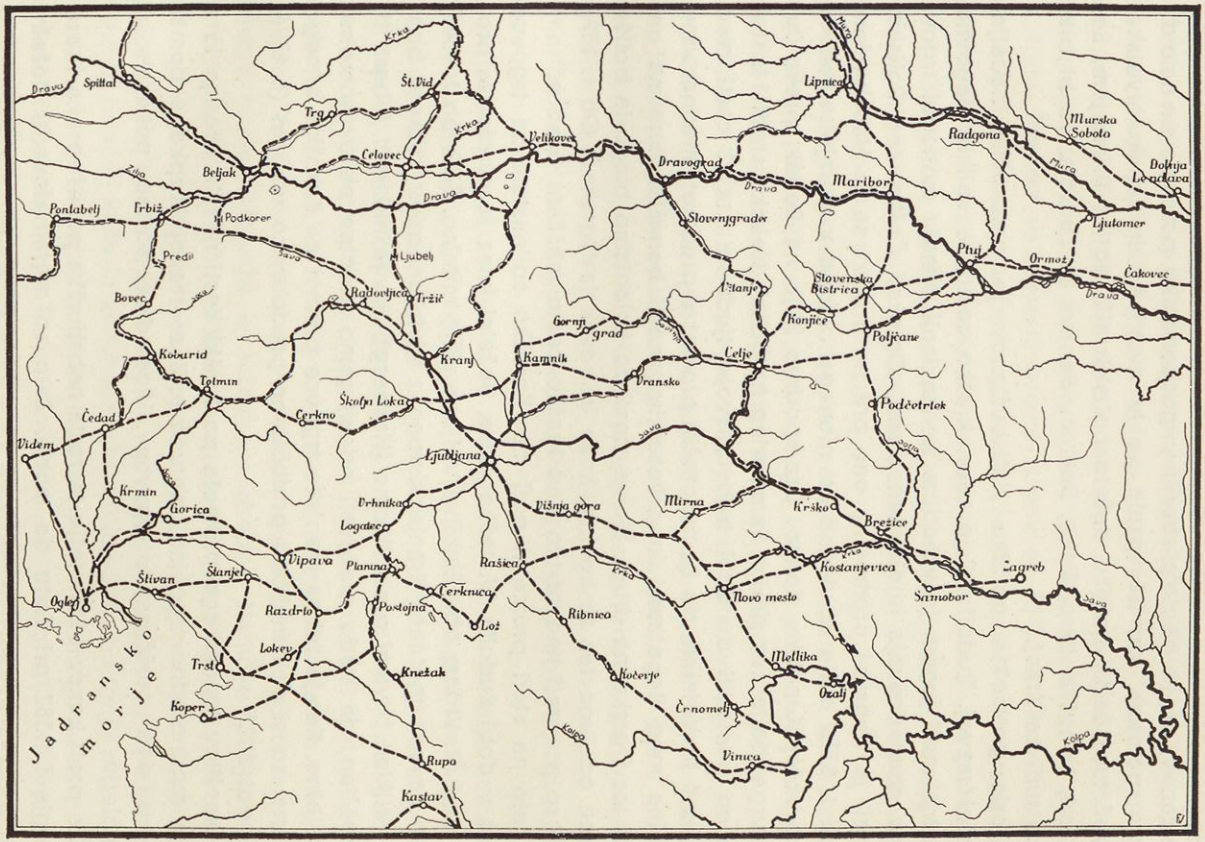

VII. Kranj v omrežju trgovskih potov srednjega veka (iz M. Kosove Zgodovine Slovencev str. 203).

skih dinastičnih ozemelj, med Ljubljano in Slovensko Kaplo — Velikovcem ter Št. Vidom ob Glini.[19]

Kraška cesta, h kateri je začel težiti del trgovskega prometa Kranjčanov, se je obetala razviti v gospodarsko pot mednarodnega pomena, ker bi vezala ne le avstrijske in ogrsko-hrvatske, marveč tudi češko-poljske dežele po najkrajši poti s Primorjem, Benetkami, beneško Istro, Reko, Bakrom, Senjem in Zadrom. To bi bilo važno tudi za Kranj.[20]

Toda prometna politika Habsburžanov je preprečila nadaljni uspešni razvoj. Rudolf IV. je zaprl kraško cesto za veliko blagovno trgovino med jugom in vzhodom ter naklonil Dunaju monopol trgovskega posredovanja med Benetkami, Ogrsko, Češko ter Poljsko. Usmeril je tranzitni promet na ono prečno pot, ki so jo Habsburžani že od l. 1335 dalje obvladali od njenega izstopa v gornjeitalijansko nižino skozi Kanalsko dolino, čez spodnjo Ziljo na Beljak, preko Judenburga, dalje čez prelaz Semmering na Dunaj. Nekako sredi 14. stoletja so postavili dunajski trgovci svoje ljudi na kraški cesti med Ljubljano in Vrhniko, da bi preprečili promet s predmeti mednarodne trgovine med Benetkami in primorskimi mesti beneške Istre na eni strani ter Ogrsko na drugi. Šlo je zlasti za kolonialno blago in boljše tkanine od juga ter za kovine, kože in vosek iz Ogrske.[21] Od l. 1393 dalje so prevzeli nadzorstvo nad kraško cesto meščani Gradca.[22]

Celo na stari prometni poti na Koroško so nastale za trgovce Kranja v dobi Rudolfa IV. težke ovire. Deželni knez je uvedel za promet med Št. Vidom ob Glini in Ljubljano višjo mitnino. Šele po l. 1366, ko so zavzeli meščani Kranja skupno z Ljubljančani v težkem boju in z velikimi žrtvami grad Planino (Hasberg), jim je naklonil Albert III. svoboščino, da bodo plačevali odslej samo prvotno nižjo prometno pristojbino. Ker je bil za kranjske trgovce promet na Koroško bitnega pomena, so si dali meščani pridobljeno predpravico večkrat (l. 1396, 1414) potrditi.[23]

Omejitev trgovskega prometa po kraški cesti ni bila usodna le z vidika mednarodne trgovine, marveč tudi za razvoj krepkega domačega sloja meščanskih trgovcev. Posledice so se pokazale v 15. stoletju.

Že proti koncu 14. stoletja je rasla habsburška posest preko Krasa in segla l. 1382 pri Trstu do morja. Zato so morali dovoliti deželni knezi trgovcem kranjskih mest, da so tržili v omejenem obsegu preko Krasa v beneške kraje in v Trst in proti severu na Koroško ter Štajersko, toda trgovati na véliko in neposredno z ogrsko-hrvatskimi

deželami naj bi ostalo pridržano meščanom Dunaja.[24] V začetku 15. stoletja je želel cesar Sigmund zavreti promet po kraški cesti. Hotel je prenesti vso levantsko trgovino na Genovežane ter parkrat prepovedal vsak promet čez Kras v beneško ozemlje.[25] Poskus mu sicer ni uspel, toda ponovili so ga v lastno korist meščani Trsta. Postopno so pridobili posest glavnih križišč ob poti v beneško Istro: l. 1427 Novi grad v Istri, l. 1433 Postojno, l. 1436 Mokovo, Ricmanje in Klanec pri Trstu. Povsod so usmerili promet trgovcev in tovornikov s Kranjskega v Trst.[26] Niso se bali ugovorov kranjskih mest niti prepovedi deželnega kneza, ki so se mu znali prikupiti s tem, da so mu pomagali v boju za celjsko dediščino zavzeti Kranj.[27] Zdaj jim je l. 1461 izpolnil deželni knez srčno željo in predpisal, da mora iti odslej ves trgovski promet v Istro preko Trsta.[28]

Vnela se je stoletna borba za svobodo prometa na kraški cesti, ki so se je udeležili tudi trgovci Kranja. Promet proti Ljubljani je že tako narasel, da so zgradili l. 1491 skupno s Tržičani in Radovljičani lesen most čez Soro pod goričanskim gradom pri izlivu Sore v Savo.[29]

Meščani kranjskih mest so nastopali z represalijami proti Tržačanom, Benečani pa so se borili tudi z orožjem za svobodno pot v istrska mesta in Benetke. Deželni knez pa je vedno znova obnavljal prometne predpise Trstu v korist.[30] Pri tem je bila najbolj oškodovana Reka, kamor so radi hodili trgovci Kranja. Pod avstrijsko oblastjo od l. 1465 je naglo nazadovala.[31]

V prometu preko Krasa, ki je v drugi polovici 15. stoletja naraščal, so se uveljavili številni tuji trgovci iz italijanskih, ogrsko-hrvatskih in iz južnonemških mest.[32] Kar se ni posrečilo domačim trgovcem kranjskih mest in tovornikom podeželja, je uspelo t u j c e m. Premagali so dunajski monopol trgovine z ogrsko-hrvatskimi deželami.[33] Najkasneje od druge polovice 15. stoletja dalje srečamo po naših mestih v Kranju, Ljubljani, Trstu, Reki pa tja do majhnih hrvatskih tržišč trgovce oziroma faktorje in komisionarje iz južne in zahodne Nemčije (Augsburga, Nürnberga, Dinkelsbühla, Kölna, Konstanza in od drugod). Lotili so se tudi trgovine na drobno in nastopali v podeželju po vaških cerkvenih proščenjih in na tedenskih sejmih ter prodajali tkanine, nakupovali živino in izvažali kože in kožuhovino.[34] Njihovega prodiranja niso ustavili deželnoknežji patenti, ki so ukazovali zemljiškim gospodom, naj preženó tuje krošnjarje in ne dovolijo, da bi ogrski, italijanski in gornjenemški trgovci prekupčevali v podeželju.[35] Trgovska spretnost in podjetnost ter kapitalska moč tujih trgovcev-poedincev in njihovih trgovskih družb je močno presegala domače trgovce. Zato jih tudi

ni zadržalo prekomerno podaljšanje razkladalnega roka v Ljubljani l. 1503 ali sploh prepoved, da bi tujci vozili z blagom skozi mesto.[36] Le en primer o podjetnosti Nemcev! Martin Altdorfer v Kranju je pričel okoli l. 1520 kopati svinčeno rudo v bližini Pòvelj nad Kranjem in jo izvažal preko Spittala in Zg. Dravograda daleč tja v tirolski Schwaz v topilnice.[37] Dokazuje nam, da so tržili meščani Kranja deloma tudi po gornjesavski dolini čez Beljak na Salzburg, na Tirolsko in v južno Nemčijo.[38]

Ko je izbruhnila vojska z Benečani (1508—1518), je prepovedal Maksimiljan I. za nekaj časa vsako trgovanje z beneškim ozemljem.[39] Pripravljal je popolno preusmeritev trgovskega prometa med nemškimi in ogrsko-hrvatskimi deželami, kar bi bilo postavilo Kranj na trgovsko pot mednarodnega značaja. Dal je namreč tržaškemu stavbeniku Hieronimu Deciju nalog, da izdela načrte in proračune za zgraditev vozne ceste skozi dolino Kokre in od Ljubljane do Trsta. Ker je pa cesar prej umrl, preden je bil storjen končni sklep, je odpotoval Decij s škofom Petrom Bonomom v Barcelono in predložil zadevo v posebni avdienci Karlu V., dediču avstrijskih dežel. Napotili so ga najprej na vladarjeve komisarje v Augsburgu, l. 1522 pa na Ferdinanda I. v Linzu.[40] Zaenkrat še ni prišlo do uresničenja načrta. Nasprotno je pomenila nesrečna bitka pri Mohaču l. 1526 hud udarec za trgovski promet z ogrsko-hrvatskimi deželami, ki je radi turškega zavzetja skoraj docela prenehal.[41]

Kranjski t r g o v c i so bili deloma iz vrst obrtnikov, ki so prodajali svoje izdelke, deloma kramarji in trgovci v ožjem pomenu. Le malo se jih je povzpelo do trgovine na debelo. Vsi so pa skušali obiskati čim več sejmov in cerkvenih proščenj. S trgovino v daljavo so se bavili večinoma le poleg krajevne trgovine.

Ako so tovorili ali vozili blago na daljni trg, so si nabavili navadno za povratno pot drugega blaga, da bi tako čim bolj izkoristili potovanje. Na Reki sta n. pr. spomladi l. 1439 dobavila brata Urban in Erman Crisanich (Križanič) 600 srpov in kos ter nakupila olja. V naslednjih letih se omenjata na reškem trgu večkrat Jurij Florian in Peter Pochlenech, ki sta prodajala železo in vzela za povratni tovor olja, žafrana in rozin.[42] Odkar so dosegli Tržačani obvezno pot v njihovo mesto, so nakupovali tudi kranjski trgovci na ondotnem trgu, n. pr. l. 1483 Simon Štrukelj in l. 1488 Lenart Uranitsch.[43]

P r e d m e t i trgovskega prometa, ki se je vršil preko Kranja, so razvidni iz tarif za pobiranje mitnine, mostnine in naklade iz l. 1479, 1487 in 1509.[44] Ako izvzamemo seno, drva, ogle in deske, je prišla

za promet v daljavo na prvem mestu v poštev živina. Tarife naštevajo bike, vole, teleta, konje, ovce in pitane svinje iz ogrskih in alpskih dežel. Pri sto glavah živine je bil dovoljen primeren popust. Zdi se, da so se pečali s to panogo trgovine zlasti kranjski mesarji, ki so nakupovali živino na južnem Štajerskem in jo gonili v kranjska ali beneška mesta. Radi bi se bili izognili neprijetni nakladi v Kamniku oziroma v Ljubljani in so gonili preko Most proti Ljubljani in na kraško cesto, kar je preprečil l. 1478 Friderik III. s tem, da je poslal finančne organe v Moste.[45]

Važen promet so bile nadalje kože. Tarife so ločile volovske, kravje, telečje, ovčje in kozje kože. Pri sto tovorih so dajali popusta. Krzno so dobivali večinoma iz ogrsko-hrvatskih dežel. Omenjajo se tudi polhove kože in kape polhovke. Za izdelke iz usnja (nizke in visoke čevlje, škornje) ni bilo potrebno plačevati prometne pristojbine, morda zato ne, da bi pospešili krajevno obrt. Trgovino z žitom, vinom in platnom (n. pr. hodničnim) so imeli deloma kmečki tovorniki v rokah. Podobno je bilo z morsko soljo, ki so jo smeli od l. 1390 dalje voziti le do Ljubelja in Slovenske Kaple. Tam so jo morali raztovoriti in prepustiti tržanom v prodajo. S tem je želel preprečiti deželni knez, da bi morska sol ne izpodrivala kamene soli iz Ausseea v Podravju.[46]

Velikega pomena je bila trgovina s kovinami (bakrom, cinkom in železom) in s kovinskim izdelki (n. pr. žeblji). Trgovci Kranja so kupovali železo na Koroškem oziroma na Kranjskem v središčih rudarstva in fužinarstva.[47] Pri tem so jih skušali ovirati meščani Velikovca, Št. Vida in Celovca, ki so zahtevali v drugi polovici 15. stoletja razkladalno pravico zase. Zlasti v Velikovcu so branili v začetku 16. stoletja Kranjčanom, da bi kupovali po prosti volji železo, kjerkoli bi hoteli.[48]

Pod kramarskim blagom, ki ga omenjajo tarife, razumemo zlasti kolonialno blago, dišave in južno sadje. Prinašali so ga iz Benetk in primorskih mest Istre. Boljše tkanine, n. pr. sukno, barhent, svila, žamet, atlas, haras, brokat, so dobivali deloma iz Italije, večinoma pa iz nemških in čeških dežel, n. pr. iz Münchena, Augsburga, Hofa, Dinkelsbühla, Schweidnitza.[49]

Kranjskega trgovca s tkaninami iz konca obravnavane dobe si moremo predočiti na podlagi inventarja Petra Schneiderja, imenovanega Kropfhauserja: kako je stal v fini volneni obleki, obšiti s kožuhovino, pokrit z baretom, z zlatim pečatnim prstanom na roki za prodajalniško mizo svoje suknarnice v pritličju svoje hiše na glavnem

trgu. Na mizi je imel vatel, tehtnico in bakreni možnar z železnim tolkačem. Poleg mize je stala skrinja, iz katere je postregel strankam z modro galico, minijem, žeblji, lovorjem, klejem in kadilom. Bogastvo njegove prodajalne so bile številne bale raznih finih tkanin, ki jih je imel razporejene po policah ob steni. V posebnem predalu je hranil zadolžnice svojih dolžnikov, ki jim je posodil denar proti ročni zastavi ali proti zastavitvi nepremičnin. Hranil je tudi listino, iz katere je bilo razvidno, da je lastnik kuksa in sicer ene devetine rudnika železa na Bukovščici pri Selcih.[50]

Tudi opremo stanovanjskih prostorov njegove hiše poznamo. V kuhinji je bil na odprtem ognjišču raženj in burkle za ponve. Zraven je bila kuhinjska posoda iz kositra (ponve, sklede, krožniki, vrči in bokali). V sobi je bilo na polici 17 srebrnih čaš s pokrovci, 12 lesenih žlic, ki so imele reclje okovane s srebrom; dalje se je nahajala v sobi postelja s pernicami in Kropfhauserjevo orožje: osem mečev, 4 puške, en jeklen in en železen oklep z ovratnikom in železnimi rokavi ter črna oklopna jopa. V kamri sta bili dve postelji s pernicami, ženin zlati in srebrni nakit, prstani, okrašeni z granati, turkizi in rubini ter obleke iz finega italijanskega in nemškega blaga, večinoma obrobljene s kožuhovino (plašči, krila, moderci, kožuhi, suknje, jope, zaponke in gumbi iz pozlačenega srebra).

Kropfhauser je imel večjo nepremično posest, med njimi tudi fevde. Zato ga najdemo v giltni (deželni davčni) knjigi med obdavčenimi meščani. Imel je domec v ulici nad Kokro, več njiv, kmetijsko pristavo pred mestom in razne desetine. Bavil se je deloma tudi z živinorejo, imel je štiri krave in dva konja.[51]

3. Obrt.

O prvih početkih rokodelskih obrti v tržni naselbini na kranjskem pomolu ne vemo ničesar. V najstarejšo dobo gre mlinarstvo, ki je bilo močno razvito po vsej kotlini ob Savi in njenih pritokih. Na podlagi mlinskega regala je dovoljeval deželni knez postavitev mlinov, ki jih najdemo kot fevde v rokah zemljiških gospodov, pozneje kot fevde ali v dednem zakupu meščanov in kmetov. V bližini Kranja so bili ob Kokri štirje mlini: prvi pri »Strahneči dolini«, drugi pod Klancem blizu hujanskega mostu »v pečeh«, tretji pod mestnim špitalom in četrti »v Lajhu«. Voda reke je bila zelo nestalna. Pogosto niso mogli mlini obratovati, ker je poleti nastopila huda suša oziroma je zamrznila

57. Nagrobna plošča župnika Kolomana, vzidana v steno župne cerkve.

58. Leseni poznogotski kip sv. Ane Samotretje v župnišču.

59. Beg patronov kranjske župne cerkve na krilnem oltarju iz Kranja v Nar. gal. na Dunaju.

pozimi Kokra. V začetku 14. stoletja so prejeli Ortenburžani prva dva mlina v fevd od Henrika Koroškega.[52] L. 1427 je imel meščan Mikse Messrer (nožar) mlin pri hujanskem mostu v fevd.[53] Posest mlina pod špitalom je pridobilo mesto postopoma, polovico z dovoljenjem vojvode Ernsta, polovico pa l. 1426 s pristankom vojvode Friderika. Računali so na donos, ki bi jim pomagal vzdrževati savski most. Zdi se, da so se premislili, ker so kmalu nato prepustili mlin meščanu Mateju Poyebnuzu.[54]

Na Savi je bilo več mlinov. Deloma so stali sprva na ladjah; pozneje so jih prestavili na breg. Voda je večkrat ob poplavah uničila mlinske naprave. Zato najdemo le redko kakšen mlin dlje časa v rokah iste družine. Vrsta savskih mlinov pri Kranju je začela med izlivom Kokre in starim mostiščem. Tu je postavil l. 1462 Ambrož Matutsch mlin na ladji; njegov naslednik Jurij Gorschik ga je preložil v začetku 16. stoletja na breg in povečal na pet tečajev ter dodal stope.[55] Pri savskem mostu je bil drug mlin, ki se je v 15. in 16. stoletju držal v rokah rodbine Komotar. Dalje nad mostom je bil še mlin pl. Kreyga. Pri Stružévem pod »Štajnékom« je obnovil l. 1527 Boštjan Schorn star podrt mlin.[56]

V mestni naselbini so se razvile razne panoge obrti: od ž i v i l s k i h obrti se omenjajo n. pr. mesarji, peki in gostilničarji, od panoge i z d e l o v a n j a o b l e k e i n o b u v a l a n. pr. čevljarji, krznarji, krojači in klobučarji, od panoge p r e d e l o v a n j a k o ž e i n l e s a n. pr. usnjarji, jermenarji, sedlarji, kolarji, mizarji in tesarji, od k o v i n s k i h obrti n. pr. zlatarji, nožarji, ključavničarji, ostrogarji in kovači. V mestu je bil tudi »p a d a r«, ki je imel v dednem zakupu mestno kopel ob Kokri. Meščani so se pogosto posluževali kopeli. Zato je prejemal padar, ki je bil brivec in ranocelnik, od vsake stanovanjske hiše v mestu po dva šilinga četrtletno. V začetku 16. stoletja se omenjajo v Kranju tudi: suknar, barvar, lončar in slikar.[57]

V teku 14. stoletja je število kranjskih obrtnikov zaradi dotoka slovenskega življa iz podeželja stalno naraščalo. Ob začetku 15. stoletja je bilo v Kranju že 14 mesarjev, 15 pekov in 40 čevljarjev. Rokodelci so krili predvsem potrebe meščanov, duhovščine in plemstva. Vendar produkcija za določene odjemalce ni bila značilna za srednjeveško obrt. Stremeli so pa tudi za tem, da si pridobe prednost pred rokodelci po vaseh podeželja in jih čim bolj izpodrinejo iz mestne okolice. Zato je bila gospodarska politika meščanov v prvi vrsti delo obrtniških krogov, ki so tudi trgovali s svojimi izdelki.[58]

V 14. stoletju so nastale v Kranju cerkvene bratovščine rokodelcev. V tej priljubljeni in obče razširjeni obliki so se mogli nemoteno uveljaviti tudi obrtniki nasproti javnosti. Najstarejša je bila najbrž bratovščina mesarjev, ki je oskrbovala oltar farnih patronov v župni cerkvi. Imela je tudi nekaj nepremičnin kot dar družine Štrukelj in Truden.[59] L. 1367 je bila ustanovljena bratovščina krznarjev. Med ustanovitelji je bil Mihael der Teutsche, ki je podaril bratovščini nepremičnine. Člani so skrbeli za okrasitev oltarja sv. Nikolaja, ki je bil zaščitnik bratovščine.[60]

V 15. stoletju pa so nastali izraziti rokodelski cehi. Pri tem sta se mogla ceh mesarjev in krznarjev opreti na starejšo skupnost v obliki cerkvene bratovščine. Rokodelski cehi so obdržali verske in družabne funkcije, ki so jih vršile cerkvene bratovščine. Privzeli pa so bistvene gospodarske funkcije, ki so prišle do izraza v cehovski obvezi.[61] Deželni knez je določil, da mora pristopiti k cehu vsak, kdor se želi pečati v mestu in obgradju z določeno obrtjo. Za nekatere sorodne stroke je bil ustanovljen skupen ceh n. pr. l. 1522 za čevljarje in usnjarje, ki so imeli patrona sv. Štefana.[62]

Rokodelski cehi so bili socialnopolitično nujno potrebni, ker so ščitili gospodarsko šibkejše pred premočno konkurenco. Ta jim je mogla groziti od obrtnikov v podeželju in drugih mestih, pa tudi od posameznih rokodelcev iste stroke, ki so želeli, oprti na svoj lastni kapital, svojo inteligenco in podjetniški talent, razširiti svoj obrat. S to protikapitalistično tendenco je srednjeveški ceh varoval zdrav meščanski sloj.

Rokodelska pravila je izdajal sprva večinoma deželni knez. V 16. stoletju so jih sestavljali tudi rokodelci sami in predložili mestnemu svetu. Odobril jih je vicedom z deželnimi svetniki. Notranjo avtonomijo cehov je podkopal rokodelski red za dolnjeavstrijske dežele, ki ga je izdal l. 1527 Ferdinand I. Po njem so morala biti cehovska pravila odobrena od deželnega kneza.[63]

Jedro cehovskih pravil je bilo določilo o obveznem članstvu. Kdor ni bil član, ni smel vršiti samostojno rokodelstva v mestu. Ako so zasačili kršilca predpisov, so mu zaplenili zalogo blaga. Isto je veljalo za tujega mojstra, ki je prodajal obrtniške izdelke izven letnega sejma. Tujci tudi niso smeli v malih količinah kupovati surovin na tedenskem sejmu.

Člani cehov so bili mojstri z njihovimi ženami, pomočniki in rokodelskimi učenci. Kdor je želel postati mojster, je moral izpolniti več predpogojev. Dokazati je moral zakonsko rojstvo in neoporečnost.

Od 16. stoletja dalje so zahtevali tudi, da je bil oženjen. Čevljarski mojster je moral v teku enega leta kupiti hišo v mestu in postati meščan. Dalje je moral dokazati kandidat za mojstra, da je sposoben sam izvrševati dotično obrt, torej da se je v redu izučil. O obveznosti potovanja pomočnikov še ni določb. Mojstrsko delo pri preizkušnji praktične sposobnosti se omenja pri čevljarjih in usnjarjih l. 1522. Moral je poznati ves proces strojenja in prirejanja usnja ter izdelovanja obuvala. Izdelati je moral šest vrst obuval (škornje, meščanske in kmečke visoke čevlje, moške in ženske nizke čevlje ter prožne ženske sandale). Ako kandidatu ni uspel le en izdelek, je moral vstopiti še za četrt leta v delo pri kranjskih mojstrih.[64]

Otroci mojstrov so imeli prednost pri prevzemu obrti pred drugimi. Po privilegiju iz l. 1449 so smele vršiti mesarijo hčere mesarskih mojstrov, ki so se poročile s pomočnikom ali sinom mesarskega mojstra, tudi ako bi zadnji ne bil izučen obrti. Ako pa bi se poročila vdova mesarskega mojstra, ki ni bila hči mesarja, z mesarskim pomočnikom, bi vendar prešla obrt na njene otroke iz prejšnjega zakona. Tako so skušali doseči dednost rokodelskega obrata v isti družini.[65]

Za vpis v ceh so morali plačati pristopnino. Končno je moral novi mojster pogostiti svoje stanovske tovariše z južino, pri kateri je krožil cehovski vrč z vinom. Pristopnina je bila pri raznih cehih različno odmerjena. Krznarji so dajali 1 gold. in dva funta voska za ceh, 1 gold. za mestno blagajno, čevljarji nekoliko manj. Tudi glede pristopnine so uživali otroci mojstrov nekaj ugodnosti.[66]

Število cehovskih načelnikov ali mojstrov je bilo različno. Bili so dolžni pregledati četrtletno obrtne delavnice rokodelcev, zlasti ognjišča. Zastopali so ceh na zunaj. Posredovali so pri kupoprodaji cehovskih zemljišč. Pri članskih sestankih so predsedovali. Skrbeli so za dostojno vedenje članov in razsojali v sporih med njimi. Hranili so cehovsko premično imovino (denar, knjige, listine, sveče, mrtvaške prte, zastave). Kot znak svojega dostojanstva so imeli ključe do skrinje in pušice. V teku leta so zaračunavali dohodke in izdatke ter polagali račun ob glavnem letnem zborovanju.

Dohodki ceha so se stekali iz pristopnin, letnih prispevkov in glob. Globe so bile določene večinoma v vosku. Dohodke so trošili zlasti za cerkvene namene. Z njimi so oskrbovali oltar cehovega zaščitnika. Pri tem oltarju so dali opraviti večkrat na leto sv. maše za žive in mrtve člane. Cerkev jim je bila kraj trajne povzdige k Bogu in pribežališče v nadlogah življenja. Poseben ponos je bila procesija ob prazniku sv. R. Telesa. Udeležili so se je vsi cehi z banderi. Vsak

mojster je moral nositi gorečo svečo. Da ne bi bilo prepirov, so določili pozneje tudi vrstni red za posamezne cehe.

Mnogo so porabili cehi tudi za svečan pogreb umrlih članov. Udeležiti so se ga morali mojstri in pomočniki. Podpirali so končno tudi bolne in siromašne mojstre in pomočnike s posojili in darili v denarju.

Posamezni mojster se je moral držati predpisov cehovske organizacije. Svojega obrata ni mogel razširiti preko mejá, ki jih je predpisovala obrtna politika časa, da ne bi bil ogrožen primeren gospodarski obstoj posameznemu obrtniku. Zato je bil mojster omejen v nakupu surovin in si ni smel napravljati večjih zalog. Posebno strogo je bilo prepovedano, da bi prevzel mestni obrtnik v prodajo izdelke podeželskih obrtnikov. Najbrž je veljal že v 16. stoletju predpis za pekovske mojstre, da morajo oddati pečene hlebe kruha v tako zvano »krušno kamro«. Tam je prodajal nastavljenec ceha, ki ni smel povedati strankam, od katerega mojstra je bil kupljeni hleb. Zato so vsak teden menjavali pekovski mojstri svoje police v krušni kamri.[67] Ostali obrtniki so morali prodajati na trgu na stojnicah, za katere je skrbelo mesto.

Do 16. stoletja še ni bilo število rokodelskih obratov v mestu določeno. Tudi ni znano, koliko pomočnikov oziroma vajencev je smel imeti posamezni mojster. Pomočniki in vajenci so bili na hrani in stanovanju pri svojih mojstrih. Razmerje med njimi je bilo vobče patriarhalno. Za odpoved službenega razmerja je veljal navadno štirinajstdnevni rok.

Vsi člani ceha so morali plačevati letne pristojbine v cehovsko blagajno. Udeležiti so se morali sestankov, na katere so bili pozvani. Najvažnejši je bil glavni cehovski zbor, na katerem so izbrali novo cehovsko upravo. Takrat so tudi grajali in kaznovali kršitve cehovskih pravil, med tem ko so bile kazenske stvari pridržane mestnemu sodišču.[68]

4. Kmetijstvo.

Srednjeveški Kranj ni nikdar izgubil agrarnega značaja. Kmetijstvo je bilo tudi važen gospodarski činitelj. Večina meščanov je imela njive in travnike v velikem in malem kranjskem polju, v delih, v Ločnah in Zlatem polju.[69] O poljedelskem obratu so pričala gospodarska poslopja v mestu in kmetijske pristave pred zgornjimi mestnimi vrati. V mestu je bila tudi precej razvita živinoreja (ovce, goveda,

svinje). Odkar so pomnili meščani 15. stoletja, je bilo določeno, da se mora vsa mestna živina pasti skupno pod vodstvom srenjskega pastirja. L. 1423 so dovolili izjemo kranjskemu župniku, ki je smel najemati odslej lastnega pastirja za farovško živino. Vendar s tem ni bila združena pravica do lastne gonje. Moral je pasti živino tam, kjer se je pasla ostala živina. Kjer se je ustavil srenjski pastir, se je moral še župnikov.[70]

V bližini mesta so bila tri večja zemljiška posestva (imenja): spodnja Loka ob ustju Kokre v Savo, zgornja Loka nad primskovskim mostom in Prevola. Rodbina Krabat[71] je imela nekaj časa obe Loki v posesti. Gornja je obsegala eno kmetijo in eno pustoto in spadala pod nakelski urad. Spodnjo je tvorila do l. 1461 le ena sama kmetija. Takrat so dodali sosedni neobdelani svet ob Kokri. L. 1458 je prejel Tomaž Krabat spodnjo Loko in eno kmetijo na Pivki kot dedni zakup s prodajno pravico. Kmetijo na Pivki je prepustil dve leti kasneje sinu Krištofu, ki je imel že zgornjo Loko od l. 1459. Oče je prodal spodnjo Loko l. 1477 ivanu Vidovcu. L. 1489 jo je kupil Simon Štrukelj in jo užival do l. 1502. Ko je umrl Krištof Krabat, je bil sin Kunc še nedoleten. Friderik III. je izdal v varstvo proti upnikom posebno zaščitno pismo, vendar ni mogel Kunc obdržati zgornje Loke, ki je prešla v posest Ivana Lokarja.[72] Mihaela Ptička, posestnika dvorca Prevole, poznamo že iz zgodovine mestnega špitala.[73] Imel je tudi polovično desetino na 17 kmetijah v Lahovičah, ki jo je prepustila njegova hči Marjeta poročena Zipperl l. 1524 Juriju Walchu.[74] Prevola je prešla na Ptičkovi hčeri, od njih na rodbino Uranitsch in nato v 16. stoletju na Harrerje.[75] Lenart Uranitsch, imenovan Puchlsperger, je imel desetino na 8 in pol kmetijah v Gorenji vasi v žirovski fari.[76] Njegov sin Jeronim je ostal pri trgovanju dolžan na nakladah in mu je dal Ferdinand I. zarubiti l. 1524 hišo na trgu in prodati na dražbi.[77]

Nekateri meščani so imeli kmetije v kupnem pravu v Naklem n. pr. Tomaž Krulec je prejel l. 1386 od Ortenburžanov koseščino v Malem Naklem. L. 1421 je prešla posest na sina Janeza, l. 1458 pa na vnuka Gašperja.[78] Na Klancu pri Kranju so imeli kmetije v kupnem pravu l. 1421 Jurij Movia in Peter Parula ok. 1520.[79] Na Mlaki je prejel Klemen Parilo l. 1478 v kupno pravo kmetijo, na kateri so gospodarja odvedli Turki v sužnost.[80]

Meščanske rodbine, ki so pridobile s trgovino in obrtjo večje blagostanje, so želele prejeti od deželnega kneza fevdno posest,

razna imenja (kmetije, desetine, urade), ki so dajala dohodke v denarju in prirodninah.

Ker so se listine o podelitvi fevdov bolje ohranile bodisi v izvirniku ali prepisane v raznih fevdnih knjigah, nam je s tem omogočeno ugotoviti najodličnejše meščanske rodbine poleg onih, ki smo jih doslej navedli.

Znana trgovska rodbina Florian je uživala od l. 1428 desetino na šestih kmetijah na Šenturški gori, od l. 1436 tri kmetije na Štajerskem (v Kostrivnici, Gabrovcu in Peklu pri Sevnici), desetine v Gorenji vasi, Virmašah in Sv. Duhu pri Škofji Loki.[81] Fritzlein in njegov rod je imel od 1374 do 1436 desetino na kmetijah v Trsteniku, Tenetišah, Letenicah in Srakovljah.[82] Ivan Kramer je imel od l. 1331 dalje dve kmetiji v Orehovljah.[83] Bogata trgovska družina Kreutzer je imela od konca 15. stoletja dalje posest v Bašlju.[84] Mesar Marko je užival od l. 1392 do 1400 desetino na desetih kmetijah v Predosljah in polovično desetino na 17 kmetijah v Lahovičah.[85] Rodbina Slejko je imela v 15. stoletju kmetijo v Malem Naklem in desetine v Letenicah.[86] Sodnik Ivan Sluga je kupil l. 1481 desetine od 12 kmetij v Babnem vrtu in Povljah, do l. 1489 je imel koseščino pri Križah, do l. 1491 polovično desetino v Lahovičah in od l. 1481 nakelski urad v zakupu.[87]

Srednjeveška umetnost v Kranju.

1. Poznogotska arhitektura.

Najvažnejši arhitekturni spomenik mesta je župna cerkev, ki s svojo obsežno gmoto obvladuje in izpopolnjuje zunanjo podobo naselbine. Po učinkoviti velikosti in bogati notranjščini predstavlja tudi enega najznamenitejših spomenikov naše domovine sploh. Ker nam pa za zgodovino njene gradnje manjkajo ravno najvažnejši podatki, moramo predvsem zajeti njeno sedanjo podobo, iz nje izluščiti bistvene poteze ter z njimi spraviti v sklad skromne podatke pisanih poročil.

Na zunaj se kaže cerkev kot velika kubična gmota, ki izzveneva na zahodni strani v višino z mnogokotno piramidno pokritim zvonikom, ki po svoji sedanji obliki dobro ustreza značaju celote. V vzhodni smeri jo dopolnjuje in zaključuje nižja in ožja gmota prezbiterija, čigar proste vogle podpirajo oporniki. Poznejši prizidki na severu in jugu prezbiterija so zabrisali jasnost prvotne zasnove, ker vzbujajo od zadnjih preureditev v 19. stoletju dalje vtis, da ima stavba v notranjščini prečno ladjo.

O pristno gotskem arhitekturnem snovanju nam priča tristrani apsidalni zaključek z močnimi, iz kamna zidanimi oporniki in visokimi, stene med njimi skoraj popolnoma nadomestujočimi okni, ki imajo vrhove okrašene s krogovičjem. Pravi arhitekturni značaj tega dela stavbe je precej oškodovan, ker so stene in oporniki enakomerno pokriti z nepristnim ometom. Prvotno so se izražale osnovne konstruktivne sestavine neposredno po skrbni izdelavi iz pravilno obdelanega kamna, ki ni potreboval beleža ali ometa. Tako so bili izvršeni: pritlični podstavek z venčnim zidcem, ki opasuje ves prezbiterij, čelni deli z vogli in strešicami opornikov ter obodi oken. Nasprotno pa so bili zidovi v mreži teh okvirov sestavljeni iz nepravilno lomljenega kamna, ki so ga pokrivali z ometom.

Arhitektonsko izredno bogat in v svojem izrazu posebno močan je zvonik. V glavnem, štirioglatem delu je sezidan iz pravilnih klad konglomerata. Na prosti prednji strani ga poživljajo do tretjega nadstropja obrobni profili poglobljenih ploskev v posameznih nadstropjih, v prvem in nad pritličjem razen tega tudi slepi krogovični pas. V tem nenavadno resnem in plemenitem izrazu podpira zvonik zlasti glavni portal, ki vodi v cerkev skozi njegovo pritličje. Portal obstoji iz pritličnega podzidka, ki je zvezan z ostalim podzidkom, in iz loka, ki je šilasto razpet preko vhodne odprtine. Njegove poševno v steno zarezane stranice so živahno profilirane in prehajajo brez kapitelov nezadržno v lok. Za okras portala služi relief Oljske gore, ki zapira trikotni vrh nad preklado vrat, in pa okrasna arhitektura, ki spremlja vhod ob zunanjem robu. Na že omenjeni skupni podzidek je postavljen na vsaki strani steber z gotskim, listnato okrašenim kapitelom. Na njem stoji fialni stolpiček s križasto rožo. Mednje je razpet po zunanjem robu loka nad vrati z grčami okrašen vsločen lok, ki ga krasi na vrhu tretja križasta roža.

Ker so stale nekdaj v neposredni bližini cerkve skromne stavbe (n. pr. cerkovnikova hišica in šola), je bil izraz gradbene celote močnejši kakor danes, ko so dolgočasno gladke cerkvene stene na vseh straneh proste.

Notranjščina je učinkovita, ker se družita v enoto stebriščna ladja in prezbiterij, ki ju veže šilasti, ne več prvotni slavolok. Te učinkovitosti ne moti kapela na severni strani, še manj pa prizidek na južni, ki je notranjščini zaprt. Večji pomen ima zvonik, ki sega daleč v prostor in ki je v pritličju zvezan z zahodnim, konstruktivno sestavnim pasom arhitekture v enotno notranjo lopo. Na tlorisu cerkve vidimo, da sestoji notranjščina iz pravokotnika ladje, ki oklepa tudi kvadratno osnovo zvonika, in pravokotnika prezbiterija, ki meri tretjino ladjine širine. Na vzhodni strani pa se končuje tloris z mnogokotno apsido, ki je zasnovana iz treh stranic pravilnega osmerokotnika. Ves prostor je obokan po gotskem načinu z rebri. V apsidalnem delu prezbiterija slone rebra na slabo razvitih, v vogle in k steni postavljenih polstebrih brez kapitelov, v ostalem delu pa na geometričnih konzolah. Šestero reber apsidalnega zaključka se stika v gladkem okroglem sklepniku, zahodni dve svodni polji pa sta prekriti s križastima obokoma z gladkima sklepnikoma. Lepotni vtis prezbiterija se opira na to elegantno, v višino se razvijajočo gradnjo iz krasnega, zlatorumenega kamna. Pri tem ga podpirajo tudi visoka in ozka okna zaključka. Seveda je bila razsvetljava v gotski dobi razdeljena drugače kakor

60. Mučeništvo patronov kranjske župne cerkve na krilnem oltarju iz Kranja v Nar. gal. na Dunaju.

61. Oljska gora na krilnem oltarju iz Kranja v Nar. gal. na Dunaju.

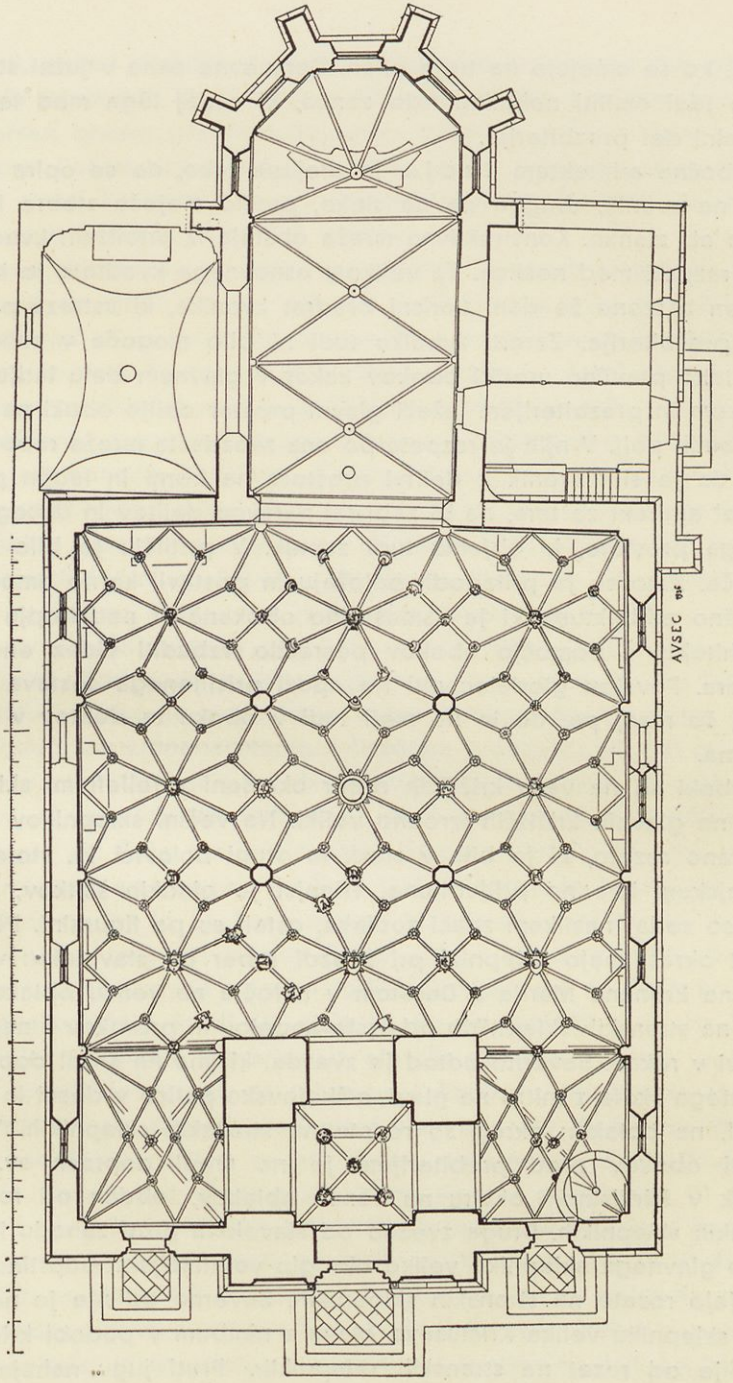

VIII. Tloris župne cerkve v Kranju (po risbi župnika Fr. Avseca).

danes, ko se omejuje na troje oken. Domnevna okna v južni steni so mogla tudi omiliti nekoliko trdo senco, ki sedaj léga med ladjo in apsidalni del prezbiterija.

Obočna arhitektura l a d j e je urejena tako, da se opira na zahodu na zvonik, drugod pa na sloke, prosto stoječe stebre in polstebre ob stenah. Konstruktivna mreža obstaja iz približnih kvadratov, ki so razpeti med nosilce. Za velikost osnovnega kvadrata je bil merodajen bržkone že dani tlorisni kvadrat zvonika, ki ustreza približni širini prezbiterija. Zaradi zvonika tudi ni bilo mogoče v zahodnem pasu tako pravilno urediti obokov kakor v glavnem delu ladje. Med zvonikom in prezbiterijem ležeči glavni prostor delijo oboki na devet kvadratnih polj. V njih je razpeta po ena zvezdasta mreža reber. Kjub temu da je silil zvonik k delitvi prostora na korni in ladjin pas, je stremel arhitekt za tem, da bi zabrisal naravno delitev in dosegel vtis večjega prostora, ki objema tudi zvonik. V pritličju je bilo to nemogoče. Zato se je prilagodil položaju in postavil korno emporo na pomožno arhitekturo, ki je samostojno obokana. V nadstropju pa se je arhitektu s pomočjo obokov posrečilo vzbuditi videz enotnega prostora. Površen gledalec niti ne opazi prisiljenega sestava mreže reber, še manj pa, da je na meji tudi v oboku ta delitev v resnici izvršena.

Oboki so na vseh križiščih reber okrašeni z reliefnimi sklepniki, ki so na glavnih križiščih izredno veliki. Na večini sklepnikov vidimo stilizirano rozeto, ki je bila v sredi in drugi polovici 15. stoletja na Gorenjskem izredno priljubljena. Trinajst je gladkih ščitkov, na katerih so sedaj naslikani znaki zodiaka, ostali so pa figuralni. Posebno bogat okras imajo sklepniki pri zvezdi reber ob slavoloku: v sredi doprsna kronana Marija z Detetom v naročju na vencu oblakov, obdana na stranskih sklepnikih od vrste angelov in prerokov z napisnimi trakovi v rokah. Severno odtod je zvezda, ki ima na sredi doprsnega bradatega škofa z mitro na glavi, s škofovsko palico v desni in knjigo v levi, na oblakih; okrog so rozete na stranskih sklepnikih. V južni zvezdi obokov pred prebiterijem je na sredi doprsen sv. Janez Krstnik v štirilistnem okviru na vencu oblakov, obdan od rozet na stranskih sklepnikih. Druga zvezda od slavoloka proti zahodu ima namesto glavnega sklepnika veliko okroglo ventilacijsko odprtino, ki jo obdajajo rozete na stranskih sklepnikih. Severno od nje je na srednjem sklepniku velika Kristusova glava z nimbom v podobi križa; obdana je od rozet na stranskih sklepnikih. Proti jugu nahajamo na srednjem sklepniku doprsno podobo brezbradega mučenca s krono

na glavi, palmo v desni in knjigo v levi, obdan je tudi od rozet na stranskih sklepnikih. Na srednjem sklepniku oboka v južnem delu kora je doprsen bradat prerok z napisnim trakom v roki. V loku, ki deli obok nad korom od ostalega v ladji, je na srednjem sklepniku na severni strani kosmata maska z grdim pogledom, na južni pa maska, ki ji rastejo iz ust in obrvi listi v obliki venca.

Okras sklepnikov je dobro premišljen. Njegovo bogastvo in pomembnost se stopnjuje od zahoda proti vzhodu, kjer doseže višek v zvezdi nad slavolokom. Razdelitev figur na sklepnikih je razumljiva, ako upoštevamo že znano razvrstitev oltarjev v farni cerkvi.[1] Pred vhodom v prezbiterij prav pod obokom z Marijo je bil oltar M. B., ki je v češčenju zavzemala drugo mesto v cerkvi poleg oglejskih mučencev sv. Kancija, Kanciana, Kancianile in Prota. Relief sv. Janeza Krst. je utemeljen z oltarjem istega svetnika pod njim. Na severu se relief škofa ujema z oltarjem sv. Nikolaja. Zato utegne biti neznani škof na sklepniku sv. Nikolaj. Morda je mučenec na južnem delu oboka sv. Štefan, čigar oltar je bil pod to obočno zvezdo.

V nadstropju zvonika je okras mreže reber uničen, ker se je obok podrl. Ohranjene so samo spačene glave, ki služijo za konzole. V pritličju zvonika je samostojen okras obokov. Na srednjem sklepniku je doprsna kronana Marija z Detetom v naročju, ki drži granatno jabolko v roki. Obdajajo ga štirje sklepniki. Na enem je mož s pokrivalom, ki je podoben klobuku, z na prsih prekrižanimi rokami. Na drugem so sv. Trije kralji s svojimi darovi. Predstavlja torej svojevrstno varianto poklonitve sv. Treh kraljev Mariji in Jezusu ter darovalca (donatorja) in je brez dvoma votivnega značaja. Po svojem zgodovinskem jedru je odmev časov, ko so romali kranjski meščani v Aachen in obiskovali pri tem tudi božjo pot pri sv. Treh kraljih v Kölnu (Kelmorajn).[2] Sredi 15. stoletja, ko so razširili kranjsko župno cerkev, je bil pritisk romarjev iz alpskih dežel v Porenju posebno močan. L. 1453 je nastala zaradi tega v Aachenu draginja in so sklenili mestni očetje zapreti pred njimi mestna vrata. Tudi v duhovniku, ki je upodobljen na tem reliefu, lahko domnevamo moža, ki je napravil to daljno pot in postavil spomenik oni gorečnosti, ki je ob koncu 15. stoletja ustanovila beneficij slovanskega oltarja v Aachenu.

Obočna arhitektura sloni na štirih slokih osmerokotnih stebrih in na enakih polstebrih iz konglomerata. Nad korom se opira na zvonik, ob slavoloku pa na dve figuralno okrašeni konzoli. Stebri in polstebri imajo kapitele, ki so okrašeni z gotskimi akantovimi listi. Le kapitela srednjega para stebrov nosita figuralni okras. Na severni konzoli ob

slavoloku je vpodobljena sključena postava, ki se opira z rokami na kolena in podpira listnati kapitel. Na južni je nag sključen hudič, ki podpira na enak način kapitel. Na kapitelu severnega stebra se vrste: sključen možak, ki opira roke na kolena, dve k tlom sklonjeni postavi v borbi, katerih leva lasá desno; v počep sključen mož, ki opira roke na kolena, na levo zleknjen bradač, ki opira glavo z desnico in spi, zopet v počep sključen mož in nato postrani nagnjena, na komolce oprta figura, ki se ji bliža bradata postava od leve. Južni kapitel kaže: spačeno masko s širokimi usti, ki ji rastejo kodrasti lasje iz brade, lic in obrvi; psa, masko, ki ji rastejo listi iz ust; psa, masko, ki ji iz čela rastejo listi in se vijejo ob ušesih; dolgouhega psa, po strani sključenega moža s koničastim klobukom, zmaja ali baziliska.

Arhitektonska pomembnost ladje je predvsem v zgledno obvladani prostornini. Z najmanjšimi sredstvi je ustvarjen idealen prostor dvoranskega tipa, pa katerem je pozna gotika tako nevzdržno hrepenela. Neznanemu stavbeniku se je posrečilo, da je popolnoma premagal triladjinost prostora in dosegel enotnost prostornine, ki je v okviru gotike presenetljiva. Ves prostor je prekrit z enotnim, čeprav bogato sestavljenim obokom, ki ga opirajo navidez skoraj igračkasto sloki stebri v taki višini, kjer se prostornina že oprošča vsakega dozdevnega pritiska obočnih gmot. Ako bi ne bilo na zahodni strani zvonika in treh vhodov, ki vodijo pod podkornimi lopami v glavni prostor, ne bi imeli občutka, da smo v triladjinem prostoru. Zdelo bi se nam, da se prostornina svobodno razliva po arhitektonsko danem prostoru in da nosilci obokov kot delilci prostorov sploh ne pridejo v poštev. V tlorisu je oblika glavnega prostora kvadratna. Zato je zaokroženost naravnost vzorna. Občina vernikov je bila tako popolnoma zbrana pred prezbiterijem, kakor je bilo to v srednjem veku kdaj sploh doseženo. To zaokroženost so zavestno iskali in namenoma poudarili sredino. O tem nas prepričujejo ostanki slik, ki smo jih našli ob obnovitvi cerkve l. 1934 po obokih. Med njimi so najstarejše one, ki krase srednjo svodno zvezdo. Razpeta je kot nekak baldahin med štiri sloke stebre, nosilce obokov. Slike so nastale verjetno takoj, ko je bila stavba dovršena. Predstavljajo v gotsko rastlinsko ornamentiko vpletene angele z godalnimi orodji. Okrog ventilacijske odprtine, ki nadomešča v tem oboku glavni sklepnik, se vrste v izredno lepi zvezdi angeli na imaginarno rdečkastem ozadju z mehkimi črtami in rahlimi barvnimi toni. Enako stopa v svetlo iz temnega ozadja rastlinski okras, ki harmonično dopolnjuje obrise angelov. Občudovanja vreden je izostreni lepotni čut snovatelja cerkve, ki je omejil ves slikarski okras na

to srednjo svodno zvezdo. S tem je poudaril idejo zaokroženega prostora, kar je storila deloma že arhitektura z opustitvijo sklepnika. Do vizitacije l. 1631 je visel v sredo cerkve križ (krucifiks),[3] ki je bil nedvomno obešen skozi ventilacijsko odprtino. Idejno je nadomeščal manjkajoči sklepnik. Srednji prostor pa je bil z njim prav posebno odlikovan kot žarišče vsega prostora za vernike S tem je tudi pojasnjen smisel slik, ki so razvrščene okrog prazne srednje odprtine. Prikazujejo na svojevrsten način pri nas močno razširjeno okrasno idejo: Odrešenika, ki je obdan od simbolov evangelistov in angelov s hvalnicami, godalnimi ali mučilnimi orodji.[4]

Tri sestavine so torej bistvene za značaj prostornine: ladja, prezbiterij in zvonik s podkorno arhitekturo. Izvežban opazovalec si bo stavil vprašanje, zakaj je pomaknjen zvonik tako brezobzirno v prostor za vernike, kjer prevladuje stremljenje prikazati, da se prostornina ne končuje pri zvoniku, marveč da ga objema. Dalje bo vsak opazil, da je lepotni izraz v arhitekturi prezbiterija bistveno drugačen od onega v ladji. Prezbiterij se odlikuje predvsem po svojih elegantnih merah ter strumno napetih črtah reber. Kamnoseški okras je omejen samo na skrbno izdelavo konstruktivnih sestavin. Arhitektura ladje pa je docela drugačna. Stavbenik je sicer uveljavil dobro premišljena sorazmerja. Pri razmeroma veliki širini prostora je uveljavil tako višino, ki ne pripušča dvoma, da je bil popolen gospodar svojih sredstev. Toda gre le za statično uravnovešeno razmerje nosečih in nošenih sestavin. Osnovni loki obokov so nekam potlačeni. Nikjer ne čutimo strumne napetosti obokov v prezbiteriju, marveč smotreno v majhne edinice razdeljeno, enakomerno prekrivanje prostora. Obstenski služniki, polstebri, ki nosijo sestav reber, rastejo v prezbiteriju iz tal, prehajajo brez prekinitve v obočne loke ter se umirijo šele v sklepniku. V ladji pa se stebri in polstebri s svojimi kapiteli dobro pripravijo za sprejem težkih obokov. Zato ne rastejo nosilci neprekinjeno v oboke. V prezbiteriju vlada najčistejša gotika z idealno izpeljano težnjo v višino. V ladji je sicer mojstrsko premagan pritisk gmote obokov k zemlji, pa ne z zakonom organske rasti, marveč z zakonom ravnovesja med nosilci in bremenom, med stebri, polstebri in oboki. Nad nosilci v ladji cerkve bi lahko razpeli ravne strope namesto zvezdastih obokov, ne da bi bila lepota posebno okrnjena. V prezbiteriju bi bilo to izključeno. Tu je živa napetost v sklepnikih se spajajočih sil bistvena sestavina lepotnega učinka. Zato je nemogoče, da bi bila nastala prezbiterij in ladja župne cerkve istočasno. Mirna statika v arhitekturi ladje se brez dvoma približuje renesansi, dočim je prezbiterij izraz

čistega gotskega čustvovanja, torej starejši od ladje. Enako nas sili neorganski položaj zvonika v enotnem okviru ladje k misli, da ne gre pri tem za enoten zasnutek. Ladja in zvonik nista nastala istočasno. To domnevo podpira tudi nepravilni položaj zvonika v arhitekturi ladje. Relief v glavnem portalu pod zvonikom je stilistično precej izrazit in dokazuje, da je zvonik starejši od ladje. Notranji arhitekturi vsiljeni značaj zvonika izključuje vsak dvom o starostnem razmerju. Stavbenik, ki je snoval ladjo, je računal z že obstoječim zvonikom. Moral je obstoječo župno cerkev s prezidavo povečati, pri tem pa ohraniti arhitektonsko popolni prezbiterij in odlično zidani zvonik. Ker je bil vezan po prezbiteriju na vzhodu in po zvoniku na zahodu, je mogel povečati prostor le z razširitvijo ladje. Pri tem je vzel za merilo velikosti novega prostora razdaljo med prezbiterijem in zvonikom, toda iz lepotnih ozirov ni smel preko velikosti kvadratne osnove. To osnovo je občutil in v opremi in v okrasju poudaril, kakor smo videli. Prostor bi pa mogel omejiti ob zvoniku, ki bi ostal izven njega. Potrebo po vhodnih iopah in pevskem koru bi lahko rešil s fasadnim delom stavbe na obeh straneh zvonika. Toda fini čut lepote je vodil stavbenika k sedanji rešitvi. Zabrisal je mejo med pomožnim delom stavbe ob zvoniku in z novim prostorom objel zvonik. S tem je postala prostornina navidez večja, dobila je izraz neoviranega razvoja do skrajnih mej tako, da praktična razdelitev v predprostor in glavni prostor, ki jo najdemo v pritličju, kljub zvoniku za vrhnji prostor skoraj ne obstoji.

Iz skromnih pisanih poročil ne moremo rekonstruirati zgodovinskega razvoja cerkvene gradnje. Navedba A. Codellija[5] o letnici 1291 »dve klaftri nad tlakom« oziroma o l. 1400 poleg krstnega kamna je popolnoma nezanesljiva. Enako se ne moremo zanesti na trditev Vonbanka,[6] da je župna cerkev v Kranju iz l. 1428. A. Koblar[7] je videl v notranjščini zvonika letnico 1491 ter jo je smatral za leto dograditve cerkve. Tudi po njegovem mnenju je bil prezbiterij zgrajen že prej. Na kamenitnem podstavku pod korom (sedaj levo od glavnega vhoda) se je ohranila letnica 1498, vendar ne vemo, na kaj se nanaša. Popolnoma zanesljivo in po svojem pomenu jasno je le listinsko poročilo iz l. 1452, ki ga poznamo iz zgodovine oltarnega beneficija sv. Jurija.[8] Mestni svet je dovolil, da se uporabi del imovine starejših bratovščin za obokanje ladij in notranjo opremo cerkve. Šlo je za obokanje obstoječe cerkve, ki je bila doslej v ladji prekrita z ravnim lesenim stropom. S tem je potrjen naš izsledek slogovnega razbora, da je prezbiterij starejši od ladje. Niso pa le obokali ladjo,

marveč ta del cerkve popolnoma nanovo sezidali. Morda so okoli l. 1452 z delom pričeli in okoli l. 1491 stavbo dovršili. Direktnih dokazov nimamo, ker se nam žal ni posrečilo razrešiti ostankov napisa, ki je naslikan na vzhodni steni zvonika nad orgelsko omaro. Verjetno je, da se nanaša na prezidavo cerkve. Že po barvah, v katerih je izvršen, pripada poznemu 15. stoletju kakor slikarija nad slavolokom. Spisan je v gotski frakturi, ki ne dopušča datiranja preko omenjene dobe. Sestavljen je iz dveh delov. Prvi obsega štiri vrste; drugi, ki je pisan z večjimi črkami istega sistema, se zdi, da je obsegal samo dve vrsti. Vendar je spodnji del sedaj zakrit z orgelsko omaro. Prvi napis je obsegal najbrž podatke o prezidavi cerkve, drugi pa kratko molitveno besedilo.[9]

Istodobno slikarijo smo mogli slediti na raznih mestih po obokih. Obsegala je v voglih svodnih polj slabo razvite gotske rastlinske okraske, po sredi polj pa v vodoravnih pasovih krajše napise, ki bi nam mogli dati marsikatero pojasnilo o postanku prezidave. Samo en napis se nam je posrečilo prebrati. Je še sedaj na oboku južnega dela stavbe in se glasi v gotski frakturi: Krainburger uidpen = kranjske vdove. Drugi napisi so vsebovali najbrž imena drugih stanov, zlasti bratovščin, ki so prispevale k prezidavi.

To so skromne ugotovitve iz pisanih virov; dopolniti jih moramo z umetnostnozgodovinskimi dejstvi. Ladja kranjske župne cerkve je prostornina poznogotskega dvoranskega tipa, ki je bil od srede 14. stoletja v različnih oblikah razširjen po srednji Evropi. V gotskem cerkvenem stavbarstvu je najznačilnejši razvoj od večladijskega razkosanega prostora v romanski in starejši gotski dobi k enotnemu prostoru pozne gotike. S tem so se pripravljali pogoji renesančne arhitekture (I. Cankar). Stremljenje po centralizirani mreži talne ploskve in enotni prostornini je zasidrano stilno psihološko v duševnosti gotske dobe. Vlogo pa so igrali tudi praktični momenti, zlasti potreba po čim popolnejši združitvi občine vernikov pri božji službi in pri pridigi, ki so jo gojili posebno beraški redovi. Ta ideal je postal merodajen tudi za farne cerkve.[10]

Dvoranska cerkev se je razvijala po raznih posredovalnih oblikah. Mednje spadata dvoladijska cerkev, ki je prva uresničila enoten prostor z enako visokimi temeni ladij, in stopnjevano obokana triladijska cerkev (Staffelkirche) n. pr. sv. Štefan na Dunaju. Tu je srednja ladja nekoliko višja od stranskih; kljub temu je že dosežen značaj enotne stebriščne dvorane. Še večji pomen so imele cerkve beraških redov, ki so zidali prve triladijske dvoranske cerkve v Avstriji.[11] Triladijske

dvoranske prostore so sicer zidali pred beraškimi redovi že drugi, n. pr. prezbiterije cistercijanci (1230 v Lilienfeldu, 1295 v Heiligenkreuzu), prostor za vernike pa dominikanci (ok. 1290 in 1295 v Tullnu in Retzu). Toda arhitektura beraških redov je imela daleko večji vpliv na nadaljnji razvoj stavbarstva župnih cerkva, ker so se nahajale njihove cerkve zlasti v mestih. Tudi se je pričela v deželah alpskega ozemlja živahnejša stavbna doba za župne cerkve šele proti koncu 14. in v začetku 15. stoletja. Namen teh cerkva je bil predvsem zbrati velike množice vernikov k božji službi in pridigi. To pa se je dalo doseči z načinom gradnje, ki je bil pri cerkvah beraških redov preizkušen.

Tudi tip kranjske župne cerkve je vsaj posredno posledica opisanega vpliva meniških cerkva na župne cerkve. Ugotovili smo pri njej: pravokotni, trodelni dvoranski prostor za vernike, ravno zaključene stranske ladje, podaljšani prezbiterij, ki ima razen mnogokotnega apsidalnega zaključka dolžino dveh svodnih enot. Končno manjka prečna ladja. Vse to je značilno za arhitekturo cerkva beraških redov.[12]

Toda župna cerkev v Kranju ima neke posebnosti, ki jo ločijo od navadnih stavb dvoranskega tipa v vzhodnih Alpah. Tam so izrazito podolžne stavbe, kar se kaže največkrat v večji širini srednje ladje v razmerju do stranskih ali pa v tradicionalnem razmerju dolžine do skupne širine vseh treh ladij.[13] Kranjska cerkev pa ima v svojem dvoranskem delu izrazito osredotočeno prostornino na kvadratni osnovi. Graditelja je k temu sicer prisilil obstoječi zvonik, toda iz tega je izvajal vse posledice. Tudi če pridamo k ladji zahodno, z zvonikom in korom zastavljeno svodno enoto, ne bi pridobil prostor one podčrtane smeri k prezbiteriju, ki jo ima pri izrazito triladijskih stavbah. Druga posebnost kranjske cerkve leži v tem, da je obokana z bogatimi zvezdastimi oboki, ki so naravnost potratno okrašeni s figuralnimi in dekorativnimi sklepniki.

Težnja poenotiti prostornino je vêdla do izredno slokih opor, stebrov in polstebrov, ki nosijo obok. Sestavljene nosilce so nadomeščali bolj in bolj z enostavnimi, ki se delé šele na prehodu v oboke na konstruktivne sestavine. Ta razvoj je jasno viden pri dvoranskem konceptu dvo- ali večladijskih cerkva v vrsti: avguštinska in minoritska cerkev na Dunaju, ki imata še sestavljene slope, frančiškanska cerkev v Gradcu, minoritska cerkev v Ennsu, dominikanska v Imbachu, cerkev »Am Hof« na Dunaju, ki imajo poligonalne enotne nosilce, in fračiškanska v Schwazu, ki ima okrogle stebre namesto

62. Vstajenje na krilnem oltarju iz Kranja v Nar. gal. na Dunaju.

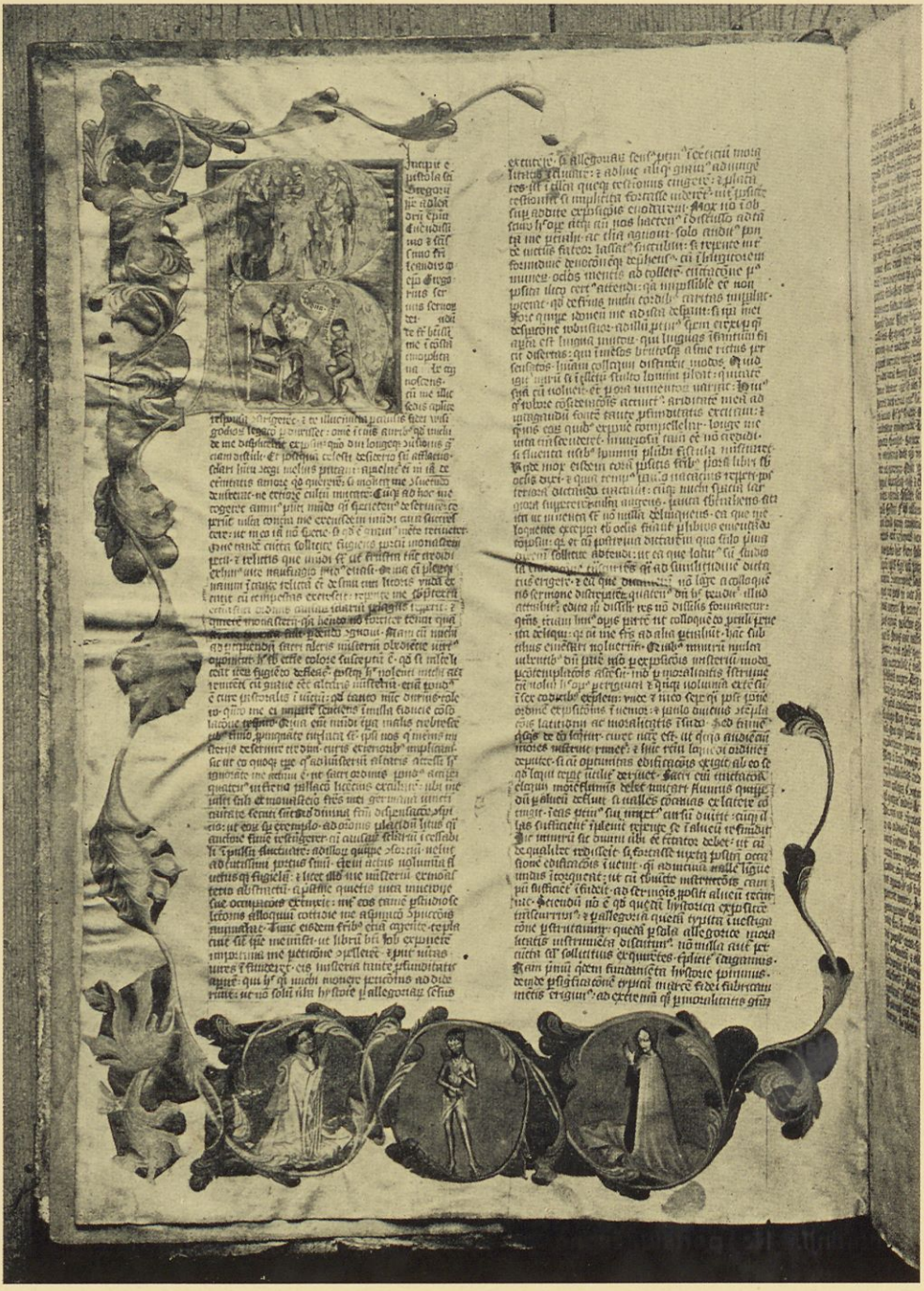

63. List s sliko darovalcev, župnika Kolomana in njegove sestre (?) v rokopisu Moralia ... iz 1410 v žup. arhivu.

slopov.[14] Slokost nosilcev je posebno značilna tudi za skupino stavb, ki se opirajo na dvorani kapele gospodov von Wallsee v minoritski cerkvi v Ennsu (okt. 1345) in župne cerkve v Pöllaubergu na Štajerskem. Od te skupine je prejel pobudo Hans Stethaimer († 1432), ki ni zgradil le na Bavarskem odličnih dvoranskih stavb, marveč tudi prezbiterij frančiškanske cerkve v Salzburgu.[15] Ennško-pöllauberška arhitektura se je uveljavila v 15. in začetku 16. stoletja preko Avstrije do Moravske, severne Ogrske, Sedmograške, pa tudi na Kranjsko, kjer je nastala cerkev v Crngrobu.[16]

Posebno občutje za prostor in značilno, skoraj potratno bogastvo kamnoseškega okrasja pa ima svoje sorodnice predvsem v domačem gradivu. Brez posebnega truda najdemo skupino cerkva, ki imajo iste značilne poteze: župne cerkve v Škofji Loki, Radovljici, Št. Rupertu na Dolenjskem, Cerknici ter dvoranski prezbiterij podružnice v Crngrobu. V bistvenih potezah se ujemajo s kranjsko župno cerkvijo: šest slokih kamnitnih stebrov, ki so postavljeni po trije v dveh vrstah, opira bogato okrašen zvezdast obok z enakimi temenskimi višinami vseh njegovih delov. Značaj dvoranskega enotnega prostora je uveljavljen tako dosledno, da je odstranjen vsak spomin na nekdanjo bazilikalno delitev prostora. Ker zavzema pri kranjski ali škofjeloški cerkvi zadnji prostorninski pas kor, se uveljavlja v ostalem prostoru sama po sebi osrednja orientacija prostora na kvadratični osnovi, za katero so vse smeri enakopravne. V Št. Rupertu in Radovljici je ta »vezani« sistem sicer nadomeščen s »prostim«, ki upošteva tradicionalni podolžni razvoj prostornine. Kljub temu je dvoranski značaj tudi tu močan. Posebne razmere so povzročile v Crngrobu svojevrstno rešitev, ki pa vendar nosi vse znake te skupine. O neposrednem prenosu ennške ali pöllauberške rešitve v Crngrobu ni mogoče govoriti,[17] ker je za crngrobski prezbiterij značilen ves kompleks rešitve od prostorninskega občutja do okrasitve po tipično zasnovanih obokih in kamnoseškem okrasju. Dopuščamo le možnost prenosa ideje, kako naj se za potrebe romarskih cerkva ustvari reprezentativni prezbiterij. Toda za kranjsko skupino bistvena mreža zvezdastih obokov je v Ennsu in Pöllaubergu osnovno različna od crngrobske.

Obravnavana skupina kranjskih cerkva je razen cerkniške natančno datirana. Najstarejša med njimi je ladja škofjeloške župne cerkve, ki ima na enem izmed sklepnikov letnico 1471, na enem poslikanih polj pa ime Thomas palier, ki je verjetno sodeloval pri gradnji. Na portalu župne cerkve v Radovljici je letnica 1495, v

Št. Rupertu pa 1497. Dvoranski prezbiterij božjepotne cerkve v Crngrobu je bil sezidan v l. 1521 do 1524 po načrtih loškega meščana in stavbenika Jurka.[18] Po strogem stavbnem načrtu in po mreži reber je škofjeloška cerkev najbližja kranjski. Obe predstavljata nekako klasično uresničenje ideala te skupine. Nedvomno je služila ena kot vzor drugi. Katera pa je starejša, se ne da ugotoviti s samim primerjanjem arhitekture. Škofjeloški obok ima dve posebnosti, ki se dasta razložiti samo kot variiranje (izpreminjanje) prvotne stroge oblike z v e z d e. Prva je obočna zvezda ob slavoloku, kjer je mreža reber, ki je v Kranju enostavno zvezdasta, in konstruktivno stroga, netektonsko zgoščena z očividnim namenom, da se poudari polje z Marijinim sklepnikom. To je v Kranju bolj naravno doseženo s kopičenjem figuralnega okrasja. Drugo razliko opazimo v srednji zvezdi, ki ima namesto glavnega sklepnika okroglo ventilacijsko odprtino. V Škofji Loki in v Št. Rupertu so dodali rebrom, ki se stikajo v sklepniku z odprtino, konstruktivno neutemeljene izrastke. Vse to govori za mnenje, da utegne biti kranjska cerkev prvotni vzor za druge, ki so njen strogi sestav že igračkasto bogatile.

Nadaljnjo oporo za ugotovitev starosti nam nudi s l i k a r i j a na oboku kranjske cerkve. Ohranjene so tri vrste stenskih slikarij: na osrednjem oboku v ladji, na oboku nad slavolokom in na votivnem oboku pod korom. Osem romboidnih sestavnih polj zvezde osrednjega oboka je poslikanih vselej z enim, na instrument svirajočim angelom, vogle polj pa pokrivajo košato listnate rastlinske veje. Le v smeri prezbiterija ležeče vzhodno polje je odlikovano pred drugimi z dvema angeloma. V diagonalnih poljih je izpolnjena spodnja polovica romboida z vejico osata, tako da klečé angeli na razširjajočem se listnem vencu cveta, drugod pa na nizkih šopih košatih rastlinskih vej. Muzikalni instrumenti, na katere svirajo angeli, so: bobenček (?), cimbale, trobenta z zastavico, harfa, ročne orgle, mandolina. Umetniški vtis slik je še danes izredno močan, čeprav so se ohranili samo obrisi z malenkostnimi ostanki barv. Razvrstitev figur je premišljena. Enotnost vtisa poudarja strnjeno temnordeče ozadje, na katerem se s tem večjo silo odraža risba figur in ornamentika. Malo spomenikov srednjeveške umetnosti imamo v svoji domovini, ki bi bili ohranili tudi za sodobnega človeka toliko čara kakor »lepi angeli« v kranjski farni cerkvi. Danes učinkujejo skoraj izključno s svojim grafičnim ogrodjem, ki je tako močno, da skoraj popolnoma nadomešča izgubljeno slikarsko sestavino. Danes visé ti »lepi angeli« sredi cerkve nekam v zraku; nekdaj pa je bil sredi te zvezde obešen križ. To je bil tudi

povod, da so okrasili ravno to zvezdo. Skupina angelov se torej nanaša vsebinsko na Kristusa kot kralja slave ali Sodnika, ki ga v tej ali oni obliki v gotskih cerkvah nikdar ne manjka.[19] Stilistično je ta slikarija, ki jo odlikujejo kar dosledno mehko potekajoče črte obrisov, izraz konservativnega stanja slovenskega slikarstva pozne gotike v prvih desetletjih po sredi 15. stoletja. Najdemo jo posebno v delu skupine slikarjev okoli delavnice Janeza Ljubljanskega in Mojstra fresk na Mačah. V zadnji, mlajši skupini se pojavljajo prvi elementi naprednejšega sloga n. pr v prelepem Kristusu, ki sedi na rami sv. Krištofa iz l. 1463 v Crngrobu, dalje v freskah na zunanjščini cerkve v Mačah iz l. 1467.

Tudi v razvojni vrsti danega motiva se dá določiti starost kranjskih slik na par desetletij. Motiv figur, ki so postavljene na ali med rastlinsko vejevje, je naravnost vodilen v poznogotski slikarski dekoraciji obokov. S tem je stremel slikar, da okrasi svodno polje enakomerno do skrajnih voglov. Od najstarejšega dela Janeza Ljubljanskega v prezbiteriju na Visokem iz l. 1443 do slik na obokih prezbiterija in južne stranske ladje iz l. 1524 v Prápročah gre vrsta spomenikov, pri katerih enkrat listnata veja sama krasi, drugič pa se druži s figuralnimi motivi v dekorativno enoto. Pogosto so pri tem figure svojevoljno vpletene v vejevje n. pr. v ladji stolnice v Gradcu iz l. 1464.

V razvoju sta značilni dve potezi: 1. trta se pokori sprva zakonu ploskovne dekoracije in njej ustrezajočemu načelu simetrične kompozicije.[20] Zato se izogiblje vtisu plastičnosti. Polagoma postaja trta v svoji kompoziciji bolj in bolj samovoljna in plastična. Listje krni, vedno večji in raznovrstnejši pa postajajo cvetovi. 2. pri figuralni okrasitvi dane ploskve je sprva figura glavni, veja stranski motiv. Pozneje začne prevladovati veja nad figuro in ves dekorativni učinek se opira le nanjo. Za zgodnji način rastlinsko in figuralno okrašenih ploskev je dober primer delo Janeza Ljubljanskega v prezbiteriju na Visokem (l. 1443). Vejice so samo pripomoček za zaokrožitev okraska in izpolnitev ploskve, kamor ne seže figura. V stolnici v Gradcu (l. 1464) je figura že potisnjena v ozadje in veja prevladuje. Primere take okrasitve najdemo tudi v ladji cerkve v Škofji Loki, kjer so datirane slike z nepopolno letnico (147.), in v Št. Rupertu, ki jih poznamo po risbah Matije Koželja. Nastale so najbrž kmalu po dovršitvi stavbe l. 1497.[21] Figure v Škofji Loki so vselej pravilno postavljene v ploskev, veje pa jih dekorativno dopolnjujejo v voglih.[22] Veja je še vedno zadržana v plastičnosti in krasi ploskve brez figur na enak

način kakor one s figurami, razvijajoč se iz voglov k sredini. V Št. Rupertu pa, kakor na Čelovniku in v Celju, je bujna veja s cvetovi nosilec dekorativnega ustroja slikarije.[23]

Preobrat v pozno, svobodno dekorativno smer se je izvršil torej okoli l. 1460. Slike osrednjega oboka v Kranju kažejo nekako klasično obliko starejše smeri. Ležé razvojno nekako v sredi med pojmovanjem te naloge pri Janezu Ljubljanskem ali pri Gospe Sveti in v Št. Rupertu, Gradcu ali Celju. Njihova kakovost je odlična, njihov slogovni značaj točno opredeljiv. Zato ne moremo s kranjskimi slikami preko šestdesetih let 15. stoletja in jih ni mogoče smatrati za mlajše od približno datiranih škofjeloških.

Po slikariji in arhitekturi moremo torej sklepati, da je kranjska cerkev verjetno starejša od škofjeloške. Sorodnosti v arhitekturi in kamnoseškem okrasju govorijo celo za to, da ju je izvršila ista stavbarska in kamnoseška delavnica. Glavna sklepnika, ki sta v obeh cerkvah posvečena Mariji in bogateje od drugih okrašena, predstavljata doprsno Marijo z nagim detetom na vencu oblakov. Motiv je obakrat isti in podan tako, da mora biti eden posnetek drugega ali pa sta oba posnetek tretjega osnovnega izvirnika. Skupna je tudi značilna obdelava v ploščatem reliefu.

Kranjska in škofjeloška cerkev sta najstarejši v skupini poznogotskih župnih cerkva dvoranskega tipa v Sloveniji. Vprašanje je, kje je vir tega stavbinskega tipa in katero izmed obeh mest ima prvenstvo za njegovo razširitev med nami. Pri obravnavanju dvoranskega tipa cerkve smo že poudarili pomen pozni gotiki lastne težnje po dvoranski obliki prostornine in bogoslužnega ideala t. zv. »pridigarske« cerkve beraških redov. Prezreti pa ne smemo socialnozgodovinskega motiva za hitri razmah tega stavbinskega tipa. Težnja po enotnem prostoru v poznogotski arhitekturi je tudi značilna posledica teženj meščanske kulture. »Pasivnost srednjeveškega meščanstva v cerkvenih občinah in gospodarskih korporacijah se je pretvorila v poznem srednjem veku v socialno aktivnost.«[24] Ta preobrat, ki je bil deloma posledica humanizma in predhodnik reformacije, je ustvaril v umetnostnem življenju in čustvovanju srednje Evrope tako zvano nemško posebno gotiko.[25] Od nekako 1350 do začetka 16. stoletja so tvorile Nemčija, Švica, Češka in avstrijske dežele umetnostno enotno ozemlje. Veliki duhovni preobrat, ki se je izvršil sredi 14. stoletja, se je odražal ravno v arhitekturi. Prelomili so z umetnostno preteklostjo in začeli načelno uporabljati čisto določne oblike prostora. Doslej se je opiralo občutje

za prostornino v cerkvenem prostoru na nezadržano gibanje v smeri oltarja in se je zaganjalo v tretji dimenziji v izredne višave. Zdaj pa je nastopila prostorninska umirjenost. Baziliko je nadomestila dvorana. Istočasno je prevladal v svètni arhitekturi, zlasti pri javnih stavbah (n. pr. mestnih hišah) enoprostorni tip. Ta prelom s preteklostjo pa je bil tako močan, da niso stavili samo novih stavb, ki bi ustrezale novemu, demokratičnemu čustvu,[26] marveč so tudi z ne manjšo vnemo v novem duhu prezidavali stare stavbe. Pri tem pa niso več stremeli, da bi prilagodili novo značaju starejšega in so največkrat prezidavali in dozidavali prezbiterije.[27] Podobno so postopali tudi pri nas. Povečane prezbiterije srečamo n. pr. v Ptuju, Laškem in Mariboru. Brezobzirno so dostavili novo k staremu pri kapiteljski cerkvi v Novem mestu. Izreden primer imamo pri cerkvi v Crngrobu.[28] Dvoranski ideal so uveljavili ob važnejših prezidavah zlasti v ladjah. To velja za Kranj, Škofjo Loko, pa tudi za največjo dvoladijsko dvorano pri Sv. Primožu nad Kamnikom (l. 1459), ki je nekako istočasna Kranju. Šele ko je stala dvorana že skoraj pol stoletja, so prizidali v Škofji Loki in pri Sv. Primožu povečani vzhodni del.

Umetnostnozgodovinsko izredno važna, naravnost klasična skupina naših dvoranskih cerkva s središčem na Gorenjskem je pa popolnoma osamljena tudi v slovenskem in južnovzhodnem alpskem ozemlju. Če primerjamo dvorano kranjske župne cerkve z dvoranskimi prostorninami nam že znanih cerkva v Avstriji, na Češkem in Bavarskem, opazimo važno razliko zlasti v sistemu obokov in v uporabi kamnoseškega okrasja. Razen starejših stavb, ki snujejo oboke še po strogem križastem sistemu rebrovja, ne najdemo pozneje nikjer enotnosti v organizaciji obokov kakor v kranjski skupini. Nemške dvoranske cerkve kažejo kar neskončne vrste svodnih polj, prepreženih z neštetimi rebri, ki se vijejo pogosto sem in tja.[29] Pri ustvarjanju takih rebernih mrež v pozni gotiki ima fantazija naravnost neskončne možnosti. Tudi tam, kjer uporabljajo podobno kranjski cerkvi zvezdaste sestave, ni doslednosti, ki je značilna za naše. Kljub bogastvu je naša skupina stroga in se celo v poznih delih ne vda igračkanju, ki sili tudi k nam preko Alp v drugače usmerjeni arhitekturi, n. pr. v Kranjski gori.

Dalje se razlikujejo severne skupine od naše po tem, da ne uporabljajo reliefno okrašenih sklepnikov v toliki meri kakor ona; pogosto se taki okrasitvi sploh izogibljejo. To velja tudi za Koroško in južno Štajersko (n. pr. cerkev na Ptujski gori iz nekako 1420).

Stroga konstrukcija obokov po pravilnih zvezdah in potratnost kamnoseškega okrasja, ki pokriva na sklepnikih vsa križišča reber, kapitele stebrov, slopov ter konzole, je značilna za največjo skupino naše podeželske poznogotske arhitekture na Gorenjskem, severnem Goriškem in v Slovenski Benečiji. Gre za skromne stavbe majhnih mer, ki imajo obokan večinoma samo prezbiterij. Za kamnoseški okras uporabljajo tipično ponavljajoče se motive: figuralne reliefe s podobami Krista, Marije in svetnikov; reliefe in konzole z doprsnimi figurami in maskami, ki jim rastejo listi iz ust ali obrvi; konzole s podobami oseb v počepu ali fantastičnih živalskih bitij; ščite in tipično stilizirane cvetove. Strogo obliko obokov po zvezdi najdemo prav tako na skrajnem vzhodnem koncu tega ozemlja v dvoladijski dvorani cerkve pri Sv. Primožu nad Kamnikom kakor tudi na skrajnem zahodu v prezbiteriju duplinske cerkve pri Sv. Ivanu v Čelè pri Landarju (Slov. Benečija), ki jo je zgradil l. 1477 Andrej Iz Škofje Loke.[30] Kamnoseški okras se je prenesel s prvotne zvezdaste oblike obokov tudi na druge mrežaste oboke. Čim bolj ga sledimo proti zahodu do mej Furlanije, tem bujnejši postaja. Tudi vsebina podob na Goriškem in v Slovenski Benečiji bolj in bolj bogati. Mariji z detetom in patronom se pridružijo evangelisti in drugo; na konzolah srečamo celo motive iz vsakdanjega življenja. S tem so začeli bogato figuralno okrašeni oboki tekmovati s sistemom slikanih »kranjskih prezbiterijev« (prim. pokopališko cerkev sv. Urha pri Tolminu ali v Sužidu pri Kobaridu). Cerkev sv. Janeza v Landarski jami se ujema v vsem s kranjsko skupino cerkva. Oboki so dosledno zvezdasti, sklepniki bogato kamnoseško okrašeni, motivi z majhnimi krajevnimi posebnostmi isti kakor na Gorenjskem. Ni dvoma, da je bil Andrej iz Loke eden tistih stavbarjev, ki so prenesli gorenjski tip gotskega prezbiterija na Goriško in v Slovensko Benečijo. Kras, ki je klasična zemlja kamnoseštva, pa je dal ugodna tla za bujnejši razvoj kamnoseškega okrasja, kakor so ga nudili kranjski vzori.[31]

Dejstvo, da je stavbinski način Andrejevega prezbiterija v Landarski jami iz l. 1477 tako strog, da se uvršča v najožjo skupino gorenjskih stavb tega tipa, in pa dejstvo, da so v primeri z goriško benečanskimi gorenjske stavbe strožje, torej razvojno starejše, nam dokazuje, da je ognjišče te krajevne stavbinske šole iskati na Gorenjskem. Ker je ladja cerkve Sv. Primoža nad Kamnikom datirana z l. 1459 in je v njej ta način že do vseh podrobnosti razvit, sklepamo, da so začetki tega načina sredi 15. stoletja.

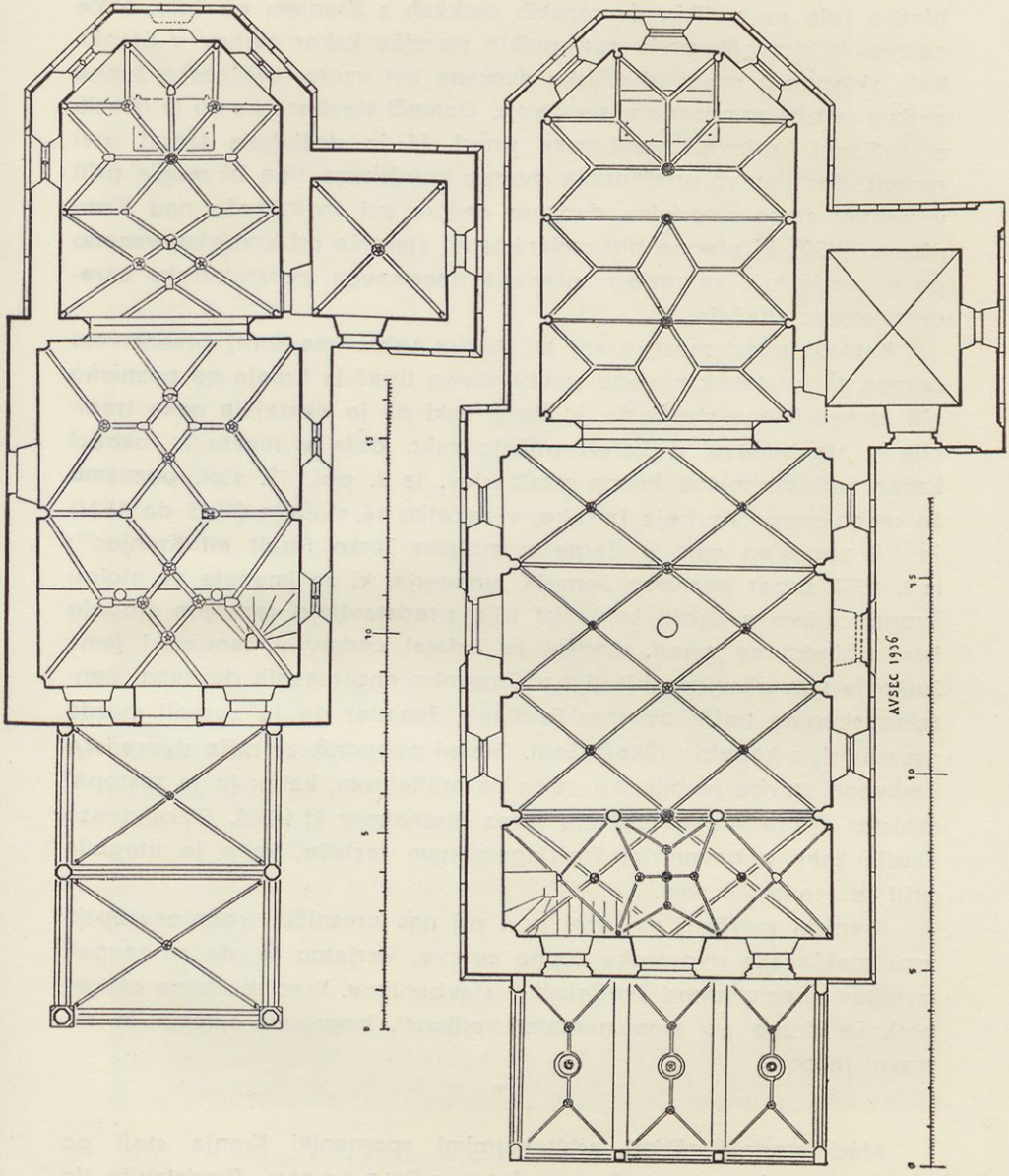

IX. Tloris pungerške in roženvenske cerkve (po risbah župnika Fr. Avseca).

Po vsem tem pa ni mogoče, da bi bila prišla pobuda za to stavbinsko šolo po velikih dvoranskih cerkvah s Kranjem na čelu. Male cerkve so v svojih prvih zastopnikih starejše kakor cerkev v Kranju. Zato sklepamo: misel triladijske dvorane kot vzora meščanske župne cerkve je bila prinesena s s e v e r a. Domači stavbarji pa so jo izrazili z oblikami krajevne stavbarske smeri, ki je doživljala takrat prvi razcvit. Kot domač predhodnik dvoran kranjskega tipa bi mogla priti v poštev samo dvodelna dvorana cerkve pri Sv. Primožu nad Kamnikom (1459), ki utegne biti malenkostno starejša od kranjske, vseeno pa ne zadostuje za razlago njenega posebnega, prostorninsko osredotočenega značaja.

Katero izmed mest, Kranj ali Škofja Loka, ima torej prvenstveni pomen za postanek novega stavbinskega tipa? Iz Kranja ne poznamo niti enega imena stavbarja. V Škofji Loki pa je obstajala neka tradicija v stavbarstvu, o kateri pričajo tako dela v mestu in okolici kakor tudi ohranjena imena stavbarjev. Iz 2. pol. 15. stol. poznamo že omenjenega Andreja iz Loke, v začetku 16. stoletja (1513 do 1524) je bil zaposlen celo v Zagrebu mojster Jurko Streit ali Kranjec[32]; iz l. 1532 zopet poznamo Jerneja Junauerja, ki se imenuje na stolpu župne cerkve v Škofji Loki. Vsi trije predstavljajo razvojne stopnje iste arhitekturne smeri. Andrej je izdelal cerkev v Landarski jami, Jurko je ustvaril v prezbiteriju v Crngrobu eno glavnih del monumentalne skupine naših dvoranskih stavb, Junauer pa je zgradil morda prezbiterij s kapelo v Škofji Loki. Glavni pobudnik za naše dvoranske cerkvene stavbe je bila b a v a r s k a arhitektura, kakor jo je zastopal mojster dvoranske arhitekture Hans Stethaimer († 1432). Ozke zveze Škofje Loke z bavarskim Freisingom nam razlože, kako je utegnila priti ta zamisel k nam.

Kranjski meščani so torej prvi pri nas uresničili srednjeevropski vzor meščanske dvoranske župne cerkve. Verjetno je, da so zaupali izvršitev enemu izmed škofjeloških stavbenikov. Kranjska farna cerkev prekaša druge po monumentalni velikosti, bogastvu okrasja in sestavni jasnosti.

*

Med srednjeveškimi arhitekturnimi spomeniki Kranja stoji po važnosti na drugem mestu c e r k e v v P u n g e r t u. Predstavlja tip v Sloveniji najbolj razširjene majhne gotske cerkve s pravokotno ladjo, nekoliko podaljšanim prezbiterijem pravokotnega tlorisa s tristranim, iz pravilnega osmerokotnika zgrajenim apsidalnim zaključkom

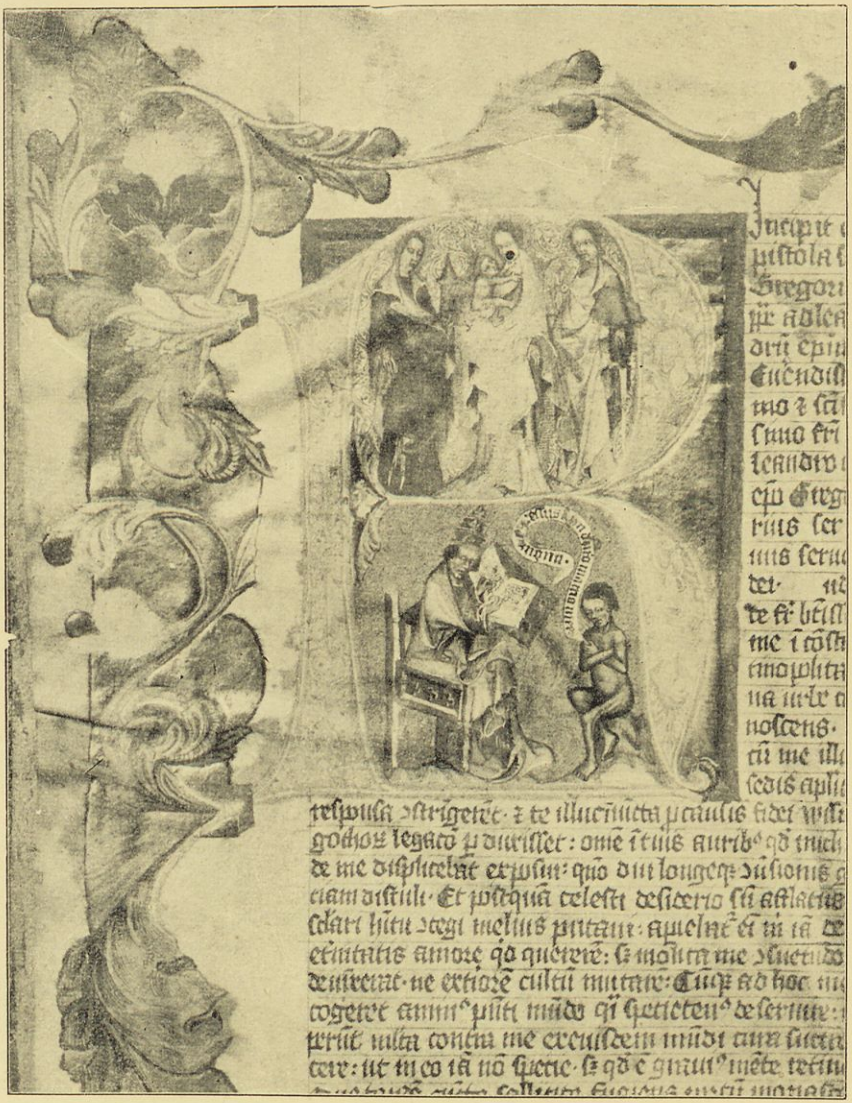

64. Uvodna slika v legendo o pobožnem Jobu v rokopisu Moralia . . iz 1410 v župnijskem arhivu.

65. Zaključna slika k legendi o pobožnem Jobu in grb župnika Kolomana v rokopisu Moralia . . . iz 1410 v župnijskem arhivu.

na vzhodni strani. Kot izjema med svojimi vaškimi vrstnicami je cerkev obokana tudi v ladji. Oboki v prezbiteriju in ladji so enotno zasnovani z naslonom na zvezdaste oboke. V vzhodnem delu je zvezda popolnoma jasno izražena, proti zahodu pa prehaja v kitasto mrežo, ki se prepleta v smeri osi. Oboki slonijo v ladji na tričetrtinskih obstenskih mnogokotnih stebrih, v prezbiteriju pa na konzolah. Po arhitekturi in bogatem kamnoseškem okrasju spada cerkev v Pungertu med stavbe znane lokalne gorenjske stavbarske šole in s tem dobro dopolnjuje sliko arhitekture v srednjeveškem Kranju. Kamnoseški okras predstavlja na temenu prezbiterija in na prvem temenskem križišču ob slavoloku v ladji dva figuralna sklepnika, na stranskih križiščih reber z izjemo zadnjega sklepnika na zahodu, ki kaže zvezdo, pa stilizirane cvetove in ščitke. Na enem izmed ščitkov je kamnoseški znak. Glavni sklepnik v prezbiteriju predstavlja tri z glavami skup obrnjene ribe v okrogli poglobljeni skledici — simbol sv. Trojice.[33] Na prvem sklepniku v ladji pa je upodobljena roka s puščico kot znak mučeništva sv. Boštjana, enega izmed cerkvenih patronov.[34]

Čas postanka obokov je določen z listino[34a] v čas okrog 1478, ko je 29. marca mestni sodnik Janez Šetina volil med drugim 10 gld. »zu volbringen den gvelb« te cerkvice. Z delavnico, ki je ustvarila župno cerkev, pa arhitektura in okras te cerkve nimata neposredne zveze, kar govori za to, da so bila dela na župni cerkvi takrat že dovršena.

*

Tretja med obstoječimi kranjskimi cerkvami je Roženvenska. Po svoji arhitekturi se popolnoma razlikuje od ostalih. V tlorisu predstavlja navadni tip poznogotskih majhnih cerkva s pravokotno ladjo in nekoliko ožjim prezbiterijem, ki ga zaključuje tristrani, iz osmerokotnika zgrajeni apsidalni konec. Prezbiterij in ladja sta gotsko obokana. Obok v prezbiteriju sloni na tričetrtinskih okroglih obstenskih stebrih, ki nosijo pungerški cerkvi podobno mrežo brez sklepnikov, razen na temenskih križiščih. Tam so preprosti sklepniki v obliki rozet. Oboki v ladji sloné na tričetrtinskih osmerokotnih obstenskih stebrih, so mrežasto rebrasti in imajo na križiščih rozete. Z zgoraj opisano glavno poznogotsko skupino gorenjskih cerkvenih stavb in delavnic ta cerkev nima nobenega stika. Njena zgodovinska pričevalnost je postala malenkostna, ker so jo l. 1892 ob temeljiti prenovitvi tako popolnoma oblekli v nove, v ometu posnete »korektne« oblike, da

je raziskovalec neprestano v dvomu, kaj je še pristno in kaj ponarejena forma. To moramo tem bolj obžalovati, ker je čas njenega postanka z listino 11. nov. 1518 točno določen[35].

2. Slikarstvo.

a) Gotski veliki oltar župne cerkve.

V dunajski Narodni galeriji (nekdanjem dvornem muzeju) visita dve obojestransko poslikani leseni tabli, ki imata velikost po 173× 104 cm. L. 1886 jih je prodala župna cerkev v Kranju za razmeroma visoko ceno 800 gl. Nakup so vpisali pod št. 24 iz l. 1886; prejeli sta inventarni številki 4058 in 4058 a »dve sliki, krilne podobe, predstavljajoč kranjske župne patrone« (zwei Gemälde, Flügelbilder, darstellend Pfarrpatrone von Krainburg). Tabli sta obtičali nato v skladišču dvornega muzeja. Iz te pozabljenosti so jih dvignili jeseni l. 1926, ko so priredili na Dunaju prvo razstavo avstrijske gotske umetnosti. Prirediteljem razstave ni bila jasna vsebina slik, ker so zapisali v razstavnem katalogu pod št. 67: »Dve krili oltarja. Na sprednjih straneh še nepojasnjene svetniške legende, na zadnjih Kristus na Oljski gori in Vstajenje. Avstrijski (?) slikar okoli 1520.« Danes predstavljajo kranjske slike eno izmed glavnih del v zbirki avstrijskega gotskega slikarstva Narodne galerije na Dunaju.[36] Katalog jih označuje kot delo neznanega štajerskega slikarja, ki je deloval nekako med 1490 in 1520.

Že l. 1926 sem se bavil strokovno s temi slikami[37] in domneval, da so nastale okrog l. 1510 v kakšni delavnici, ki leži ob romarski poti iz Kranjske v Aachen. Iz. Cankar[38] je iskal izvor v Wolgemutovem krogu v Nürnbergu okoli l. 1500. O. Pächt[39] je datiral slike med 1510 in 1520 ter jih pripisal štajerski skupini. Legende še vedno ni razrešil. Raziskovanje je postavil na trdno podlago šele O. Benesch s študijo o »Mojstru kranjskega oltarja«.[40] Opredelil je oltarno slikarstvo od dobe cesarja Friderika III. do devetdesetih let 15. stoletja in raziskal vse predpogoje kranjskega mojstra, ki jih je mogel najti v slikarstvu nekdanje Notranje Avstrije. Ugotovil je, da je deloval mojster kranjskega oltarja nekje na južnem Štajerskem, vzhodnem Koroškem ali na Kranjskem. Razvil se je iz avstrijskega slikarstva devetdesetih let 15. stoletja. Učil se je v kakšni dunajski delavnici, kar dokazuje domnevno njegovo mladostno delo, Križanje v muzeju

v Strassburgu, ki je sorodno slogu »Martyrienmeistra«. Za zrelí slog njegovega slikanja je bilo odločilno njegovo potovanje v spodnje Porenje v letih 1495 do 1500. V delavnici slikarja, ki ga pozna znanost kot »Mojstra oltarja sv. Jerneja« (Meister des Bartholomäusaltars), je sprejel v Kölnu elemente sodobnega n i z o z e m s k e g a slikarstva.

Njegov učitelj je bil sam učenec holandskih mojstrov. Morda je prišel kranjski mojster iz kölnske delavnice v delavnico Mojstra slike Virgo inter virgines v Delftu, kjer je poglobil posebno svoj ekspresivni izraz. Po povratku je ostal kranjski mojster v svoji alpski domovini še naprej zvest poznogotskemu izročilu, kar ga močno razlikuje od naprednejših slikarjev v njegovi okolici, ki pripravljajo pod vplivom avgsburške in podonavske smeri tla za manirizem.

K domnevnim delom slikarja kranjskega oltarja šteje Benesch še štiri table v graškem Joanneju s slikami Rojstva Jezusovega, Poklonitve sv. Treh kraljev, Mučeništva ter Mrtvega sv. Florijana. Dve drugi k istemu oltarju spadajoči sliki se nahajata danes v newyorškem Master institute of united art education. Istemu mojstru pripisuje končno tudi freske sv. Treh kraljev in Marije zaščitnice s plaščem v cerkvi pri Sv. Primožu nad Kamnikom. Ciklus Marijinega življenja v isti cerkvi pa naj bi bili po Beneschu med l. 1510 do 1515 slikali njegovi pomočniki.

T a b l e so poslikane po obeh straneh s tempera barvami. Slike predstavljajo Kristusa na Oljski gori, Vstajenje ter dva prizora iz legende patronov kranjske župne cerkve, njihov beg pred preganjalci in njihovo mučeniško smrt.

1. O l j s k a g o r a: V skalnati pokrajini, kjer vodi na levi v ozadje ozka dolinica, kleči spredaj v sredi pred skalo Kristus; na skali stoji kelih, nad njim plava angel s križem čez rame. Kristus obrača oči k nebu in roti z rokami Očeta, naj gre kelih trpljenja mimo njega. V ospredju na levi spi nazaj nagnjen Peter, na desni pa Jakob, ki se naslanja na trdo spečega Janeza. Po dolinici iz ozadja se prikazuje izza skale Juda, ki vodi vojake in kaže na klečečega Kristusa.

2. V s t a j e n j e: V hriboviti pokrajini s pogledom na mesto v ozadju na desni je spredaj v diagonalo postavljen zapečačen grob, ob katerem stoji z zastavo vstajenja v levici in z desnico blagoslavljajoči Jezus. Okrog groba so razvrščeni štirje speči stražarji; dva se naslanjata na pokrov groba. Iz ozadja na levi prihajajo žene z mazili.

3. B e g K a n c i j a i n t o v a r i š e v: Iz ozadja, kjer je vidno mesto ob morskem zalivu, ki utegne biti Gradež ali Oglej, vodi po

gričasti pokrajini pot v ospredje. Tu napravi ovinek od leve proti desni. Bela in črna mula peljeta voz s Kancijem, Kancianom, Kancianilo in Protom. Na ovinku proti desni je pravkar padla mula in s tem zadržuje beg, iz ozadja od mesta prihajajo oboroženi preganjavci.

4. Mučeništvo Kancija in tovarišev: V pokrajini, ki jo zapira v ozadju skalnat hrib z utrjenim srednjeveškim gradom, stoji spredaj na levi renesanski steber s figuro sedečega malika, ki se vrti in s tem povzroča zvončkljanje nastavljenih zvoncev. Pred kipom je postavljena giljotina, ki je pravkar odsekala glavo prvemu mučencu. Zmagoslavno se je dotika rabelj in vleče drugega mučenca, ki se poslavlja od tretjega. Med njima in rabljem stoji Kancianila, ki dviga oči in roke v molitvi. Za njo je drug rabelj, s turbanom na glavi, ki z dvignjeno roko in besnim izrazom priganja mučenca k nagli ločitvi. Okrog teh glavnih oseb so drugi rablji. Posebno pozornost zasluži mož s skrbno pristriženo brado in čepico na glavi, ki se drži z levico kožuhovinastega ovratnika svojega plašča. Iz njegovega vedenja je razvidno, da ni navaden gledavec. Verjetno je, da imamo v njem lastno podobo slikarja. Na levi v ospredju je še mladenič v bogatem oblačilu. Koketno se je postavil ob rob in vabi z elegantno kretnjo gledavca, naj opazuje dogodek. Pažnjo zasluži razen malikovega sedeža tudi slika srednjeveškega gradu, ki je izvršena z veliko podrobnostjo.

Vsebinsko in ikonografsko nas zanimata predvsem oba prizora iz legende patronov kranjske župne cerkve. Legenda[41], katere verzificiran in skrajšan primer se je ohranil kot »lectio« kranjskega antifonarja iz l. 1491, pripoveduje, da so živeli pod Dioklecianom v Rimu Kancij, Kancian in njuna sestra Kancianila iz rodu cesarja Karina, ki je upravljal Galijo in bil prijazen kristjanom. Ko je umrl, sta začela njegova sovladarja Dioklecian v Rimu in Maksimian v Iliriku siliti kristjane, da javno počaste malike. V nasprotnem primeru sta jim grozila s kaznimi. Naši svetniki, ki jih je poučil Prot v krščanski veri, so se odločili, da se umaknejo iz Rima v Oglej, kjer so imeli sorodnika Hrizogona, ki je bil vnet kristjan. V Ogleju pa je bilo preganjanje še hujše kakor v Rimu. Ječe so bile polne kristjanov. Ponoči so povprašali naši svetniki v zaporih po Hrizogonu. Izvedeli so, da je umrl pred šestintridesetimi dnevi mučeniške smrti pri kraju Aquae gradatae (Gradež) in da je bil tam pokopan. Nato so zapustili Kancij in tovariši ječo, začeli pridigovati o Jezusu in delali čudeže. O tem sta izvedela »praeses Dulcidius« in njegov »comes Sisinius«. Ukazala sta jim, da morajo darovati kadilo malikom. Ker so odklonili, sta odlo-

čila cesarja, da jih obglavijo. Kancij in tovariši so nato sedli na voz z vpreženima mulama in se odpeljali h grobu Hrizogona. Tako jim je naročil v prikazni Jezus, ki jim je napovedal, da bodo tam prejeli vence (mučeništva). Sizinij je zdirjal s svojimi za njimi in jih došel pri Aquae gradate. Tam se je svetnikom spotaknila ena mula in padla. Nato so jih preganjalci ujeli in pozvali, da darujejo Jupitru kadilo. Odgovorili so, da časte Boga, ki je ustvaril nebo in zemljo, morja in vse, kar je v njih. Vse pa, kar časti malike, bo zapadlo večnemu ognju. Nato jih je izročil Sizinij rabljem, da jih obglavijo. Pokopali so jih ob Hrizogonu. Legenda pravi, da so se odpeljali zato, da bi čimprej in javno pred ljudmi dosegli mučeništvo in postali podobni Eliju, ki ga je odpeljal ognjen voz v nebo.

Slikar kranjskega oltarja je izbral dva dogodka iz legende: beg in mučeništvo, ki sta tudi glavna nosilca pesnitve v kranjskem antifonarju in »berila, ki se navadno bere pri jutranjicah«, lectiones ad matutinum solitae recitari v starih oglejskih brevirjih. Zato je moglo služiti eno takih beril tudi pri snovanju slik.

Slike so krasile glavni oltar kranjske farne cerkve, ki ga opisuje zapisnik škofovske vizitacije[42] iz l. 1684: Veliki oltar je starinski. Ima lepo obliko in zelo veliko vrednost. Narejen je tako, da se odpira, in je ves pozlačen. V sredi kaže kipe patronov kranjske cerkve, na vrhu pa Križanega. Gre torej za navadni tip alpskega krilnega oltarja, ki je sestavljen iz omare s pozlačenmi kipi in kril, ki so okrašena s slikami. Iz velikosti kril, ki jo že poznamo, moremo sklepati tudi na velikost oltarja. Dopolniti moramo le še tako zvano predelo, podstavek, na katerem je stala omara in vrh, ki je bil postavljen na omaro in ki ustreza tako zvani atiki renesančnih oltarjev. Omara je bila približno 2 m široka in nekako 170 cm visoka. V njej so razvrstili štiri malo pod srednje človeško višino velike kipe. Na vrhu pa so obrobili odprtino omare z rezljanimi preslegastimi ornamenti krogovične ali rastlinske oblike. Predela je bila 70 do 80 cm visoka in nekako 2 m široka. Ne vemo, ali je bila okrašena s slikami ali pa z reliefnimi podobami. Slike so predstavljale navadno angele, ki razprostirajo Veronikin prt ali trpina Kristusa, ki stoji do pasu v grobnem sarkofagu in ga časté angeli ali Marija in sv. Janez. Tu pa tam najdemo tudi Marijo z mrtvim sinom v naročju (Pietà) ali Polaganje v grob. Vrh omare si moramo predstavljati kot izrezljan stolpičast nastavek, nekak baldahin, ki je sestavljen iz fial (gotskih stebričkov), krogovičja, lokov in križastih cvetov. Pod njim je bil križ s Križanim. Nastavek vrh omare je imel višino vsaj dveh metrov,

morda celo treh metrov, skupno z omaro pa je znašala višina kakih 5½ do 6 metrov. Omara se je zapirala z ohranjenimi, obojestransko poslikanimi krili. Ako sta bili krili zaprti, so bile vidne slike Oljske gore in Vstajenja, slika na predeli in kip Križanega na vrhu. Delavniško lice je kazalo samo prizore iz Kristusovega trpljenja. Kadar so pa odprli krila, se je pokazalo praznično lice oltarja. Estetska podoba oltarja se je bistveno izpremenila. Oltar je zablestel v zlatu, pestrejših barvah in razgibanih figurah. Vsebinsko je prevladovala misel na cerkvene patrone, katerih legendo so predstavljale slike na krilih. Z bogatim pozlačenim okoljem rezbarije se je ugodno spajala barvna pestrost teh slik, na katerih je naslikano tudi dekorativno krogovičje s posnetkom dveh kipcev. Morda smemo sklepati iz igračkaste oblike tega krogovičja na stilistični značaj resničnega krogovičja nad podobami mučencev v omari, iz razgibanih slik kipov z bogatimi, umetno nabranimi oblekami pa na značaj kipov v omari. S tem bi močno oživela predstava o žal uničenem oltarju. Z njim smo izgubili nedvomno eno največjih in najboljših del gotske umetnosti v Sloveniji. Bil je monumentalen, v svojem izrazu odličen skupen izdelek poznogotskega kiparstva in slikarstva.

Neprecenljiv in v svoji pričevalnosti idealno zgovoren pogled v umetnostno snovanje v vzhodnih alpskih deželah nam nudi delo slikarja kranjskega oltarja. V primeri s sodobnim umetnostnim dogajanjem na jugu in severu takratne Evrope je bil razvojno zaostal, kljub temu pa v umetnostnem izrazu izredno močan slikar. Ni mogoče, da bi pripadal umetnostno naprednemu ozračju takratnega Kölna, Nürnberga ali Augsburga. Tudi avstrijsko umetnostno ozemlje je temu delu toliko odmaknjeno, da ga ne moremo prišteti niti eni izmed znanih vodilnih delavnic. Kljub temu domnevamo, da je on udomačen nekje na tem ozemlju, ki pozna tudi konservativne in celo na videz neskladne pojave. Za slovensko umetnostno zgodovino bi bil najvažnejši izsledek, ako bi se dala dokazati istovetnost kranjskega slikarja s slikarjem pohoda sv. Treh kraljev pri Sv. Primožu, ki jo zamišlja Benesch. Res ga veže z njim neko splošno slogovno sorodstvo. V ta okvir idealiziranega poznogotskega realizma bi spadale slike pri Sv. Primožu, na Križni gori in deloma na Jezerskem. Četrto delo, ki je spadalo v ta okvir, je bil po vojski uničeni prezbiterij cerkve sv. Urha na pokopališču v Tolminu. Ako je Benescheva domneva pravilna, bi bil kranjski slikar osrednja osebnost te oblike poznega realizma, ki je omejen na Gorenjsko in sosednje severno Goriško.

b) Iluminirani rokopisi.

V bogatem župnem arhivu v Kranju vzbujajo pozornost trije iluminirani ali z m i n i a t u r a m i okrašeni rokopisi. Po starosti je prvi rokopis Moralij papeža Gregorija iz l. 1410, ki ga je podaril l. 1412 župnik Koloman skupno z dragocenim misalom za oltar M. B.,[43] nato sledi Antifonar v dveh zvezkih iz l. 1491.

Rokopis M o r a l i j je 345×500 mm velik folio, ki je vezan v lesene, s pergamentom prevlečene platnice, ki so okrašene s kovinastimi oboji. Že platnice uvrščajo rokopis med najvažnejše spomenike srednjeveške knjižne kulture v Sloveniji. Latinski tekst obsega 223 listov (117. manjka), ki so popisani v dveh stolpcih z gotsko minuskulo. Rokopis odlikujejo zlasti: barvaste, pozlačene in figuralno okrašene začetnice (iniciale), na enak način okrašeni robovi rokopisa ter rdeče in modro florirane (vitičasto okrašene) in velike barvaste, s finimi mrežicami izpolnjene začetnice.

Na listu 223 je zaključni zapisek: »V letu Gospodovem 1410 po naročilu častitega g. Cholomana de Manswerd, župnika v Kranju, sem to knjigo Moralij papeža Gregorija, po številu natančno 35 knjig, napisal jaz, Jakob z imenom Chatzpeck, tedaj član hiše in omizja omenjenega g. Cholomana, v petek pred praznikom sv. Jerneja apostola« — to je 22. avgusta 1410. (... latinski tekst: Anno domini millesimo quadringentesimo decimo procurante honorabili viro domino Cholomanno de Manswerd plebano in Krainburga presens liber morallum beati Gregorii pape, de quorum numero distincte sunt libri triginta quinque, qui scripti sunt per me Jacobum dictum Chatzpeck, tunc prefati domini Colomanni familiarem continuumque commensalem feria sexta ante festum beati Bartholomei apostoli.)

Miniaturni okras v obliki i n i c i a l je raztresen po vsem rokopisu, zlasti se odlikuje prvih petnajst listov. Miniature predstavljajo v tem delu svetopisemsko zgodbo o Jobu. Okras druge strani prvega lista (f. 1') obsega celo stran. Opira se na začetnico R. Od črke izhaja in se previja po robu listnata trta, ki je značilna za sodobno češko-avstrijsko rokopisno ornamentiko. Na spodnjem robu oklepa tri kroge s slikami. V srednjem je naslikan Kristus trpin, s trnjevo krono na glavi in prepasan s prtom. Desnico drži pred pasom, da se vidi rana, levico polaga na prsi. V krogu na levi kleči duhovnik, oblečen v belo haljo in plav škapulir. Roke so sklenjene k molitvi. Na glavi ima veliko tonzuro. V desnem krogu kleči v plav plašč odeta žena, ki enako dviga roke k molitvi. Nedvomno gre za votivno sliko, ki predstavlja

župnika in kanonika Kolomana de Manswerd. Morda je klečeča žena njegova sestra.

Pri podobi trpečega Jezusa, pred katerim molita donatorja, gre za varianto tako zvanega gregorijanskega Kristusa[44], ki je spadal med najbolj češčene nabožne podobe poznega srednjega veka. Izhodišče je bila bizantinska ikona, ki jo časte v cerkvi S. Croce v Rimu. Predstavlja doprsnega trpečega Jezusa. Pobožna legenda je trdila, da je mogoče z določenim številom sv. maš pred to podobo ali njenim posnetkom rešiti dušo iz vic, kakor je to nekdaj dosegel sv. papež Gregorij. Zato so to sliko pogosto, bolj ali manj prosto posnemali po izvirniku. Na njenem ozadju pa so slikali kot označbo kraja, kjer se je hranil izvirnik, orodja Gospodovega trpljenja, tako zvana arma Christi. Severna umetnost je naredila iz doprsne célo podobo ter jo vezala z raznimi mističnimi pomeni, posebno z evharističnimi ali moralno vzpodbudnimi. Nadomestila je arma Christi z orodji vsakdanjega življenja, češ da vsako delo in opravilo in vsako orodje, ako ga kdo zlorabi, lahko postane mučilno orodje za Odrešenika. Temu severnemu tipu gregorijanskega Kristusa ustreza slika v Moralijah. Rahlo nagnjena glava in roke položene pred životom tako, da se vidijo rane, so ikonografske naslednice rimskega izvirnika. Pobožna misel pa, ki veže klečeča darovalca (donatorja) s to podobo, se nam odkriva po legendi o maši sv. Gregorija in po raznih besedilih, ki spremljajo te vrste podobe v obliki »odpustkov« (Ablasstafel). Na taki sliki iz Fritzlarja[45] stoji zapisano, da bo deležen posebnih odpustkov, kdor zmoli tri očenaše in zdravamarije. Votivni napis na sliki darovalcev fresk v prezbiteriju špitalske cerkve v Slovenjgradcu naroča[46]: »Vsi, ki bodo gledali to podobo, naj zmolijo zavoljo Boga en očenaš, eno zdravamarijo in vero na čast Bogu in njegovi grenki muki v pomoč in tolažbo vsem vernim dušam, živim pa, ki so naročili to sliko, v poboljšanje njihovega življenja.« Ne moremo si misliti, da se nanaša besedilo na ciklus Kristusovega trpljenja, ki pokriva srednjo severno steno prezbiterija, še manj na podobo klečeče dvojice darovalcev. Verjetneje je, da je mérilo na posebno, danes uničeno podobo gregorijanskega Kristusa-trpina, ki je bila nad sliko darovalcev. S tem je osredotočala vso vzpodbudno vsebino obširnega pasijona kot »imago pietatis« — nabožna podoba v polnem pomenu besede.[47]

Tako podobo posnema kranjski primer. Misel na verne duše v vicah in želja po odpustkih, ki so zvezani z molitvijo pred to nabožno podobo, sta vodili tudi župnika Kolomana, ko se je dal upodobiti v

66—69. Kanonska slika (križanje) iz misala iz l. 1412 in tri slike iz legende o pobožnem Jobu iz rokopisa Moralia . . . iz 1410 v župnijskem arhivu v Kranju.

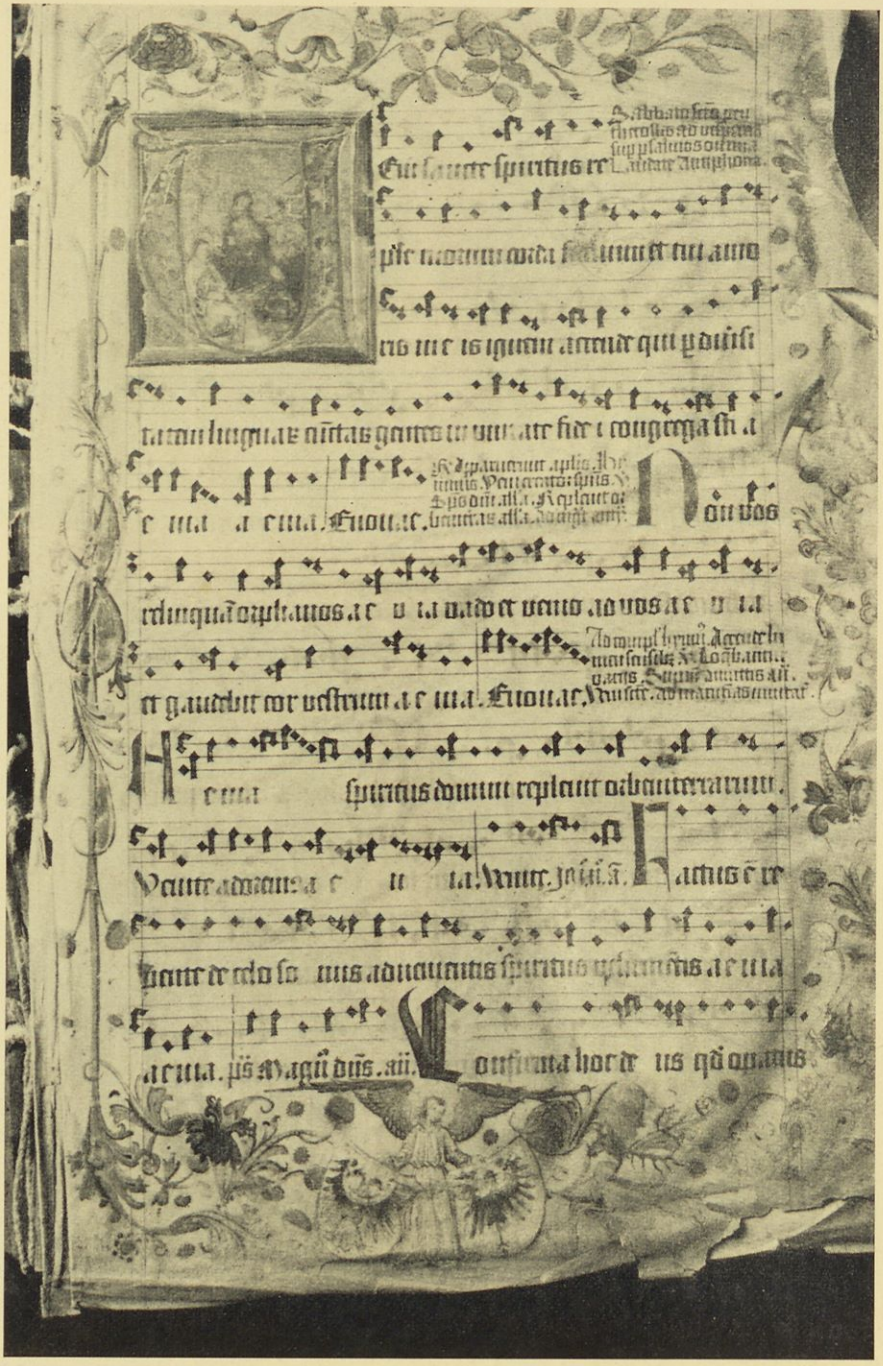

70. Prva stran antifonarja iz l. 1491 v župnijskem arhivu.

knjigi, ki jo je naročil. Kranjska miniatura tudi nazorno potrjuje, da je bila v onem času zavest o zvezi Gregorija Velikega z ikonografskim tipom trpečega Kristusa v resnici živa.

Na istem listu najdemo zgoraj vrisani v črko R še dve sliki. Zgornja ima nabožno vzpodbuden pomen, spodnja pa tvori uvod v ciklus miniatur svetopisemske zgodbe Jobove, ki je osnovni predmet Moralij papeža Gregorija. Prva predstavlja Marijo z Detetom na desni roki. Desno od nje je sv. Katarina, levo sv. Barbara. Marija posnema ikonografski tip »lepe Madone«, ki jo nahajamo na raznih čeških slikah in kipih, posebno na kipu Madone v umetnoobrtnem muzeju v Breslavi.[48] V delu slikarja (miniatorja) kranjskega rokopisa jo srečamo pozneje še enkrat v kodeksu S. N. 89 dunajske Narodne knjižnice.

Uvodna slika Jobovega cikla predstavlja sv. Gregorija s tiaro na glavi, ko sedi ob pisalnem pultu z dvema tintnikoma in piše v knjigo stavek: »Ut dolendo beatitudinem exponeret.« Pred njim na desni sedi nagi Job; roke ima prekrižane na prsih. Z levico drži trak z napisom: »Nudus egressus sum de ventre matris mee.«

Drugo sliko istega cikla nahajamo na f. 4 v iniciali U. Notranjščina je vodoravno razdeljena v dva dela. V zgornjem je naslikana družba pri pojedini pri mizi. Za mizo in ob straneh sedi sedem mož, spredaj s hrbti h gledavcu obrnjene tri žene. Spodnja slika predstavlja Joba s krono na glavi in plaščem čez rame. V desnici ima napisni trak: »Ne forte peccaverint filii mei et benedixerint deo in cordibus suis.« Oettinger[49] je ugotovil, da je vzel slikar za vzor Joba kakšen češki kip sv. Vaclava iz konca 14. stol. Od iniciale se vije v presledek med vrstami listnata trta, ki se ovija stebla; na vrhu je plav osatov cvet. Na spodnjem koncu se vijejo od njega po robu na obe strani listnate vitice, ki oklepajo v sredi krog. V njem se nahaja grb župnika Kolomana, na modrem polju zlat ptičji krempelj, ki drži zlat križ in izhaja iz bele peruti. Isti grb najdemo na nagrobni plošči Kolomana de Manswerd, ki je vzidana v severno steno kranjske župne cerkve.[50]

Tretja slika sledi na f. 8′ v začetnici S. Razdeljena je na dva dela. V zgornjem se kaže v vencu stiliziranih oblakov glava Boga; pod njo je v sredi hudič, ki se odpravlja z odločnim korakom proti levi. Na desni in levi od njega sedita frontalno ven obrnjena dva angela. Dva stoječa angela zaokrožata kompozicijo na straneh. V spodnjem delu sedi na gričastih tleh v sredi nagi Job, vase skljućen in nebogljen. Na levi za njim stoji hudič in ga biča, na desni pred njim pa žena in ga obdeluje z besedami.

Četrta slika je na f. 15' v črki B. Razdeljena je tudi na dva dela. Zgoraj sedi na tleh Job, ves pokrit s krvavečimi ranami. Na levi je hudič s povešenim bičem v desnici, z levico pa kaže nanj. Na desni stoji žena. Od Jobovih ust se vije navzgor napisni trak, s katerim zavrača njena očitanja: »Quasi una de multis mulieribus locuta es.« Spodnji prizor kaže Joba, ki sedi na tleh. Ob njem na desni prijatelj s prekrižanimi rokami žalostno zre predse. Na levi pa stoji žena, ki si trga obleko na prsih. Za njo sedi drugi prijatelj, ki se praska po glavi, tretji prijatelj pa sedi na desni in žalostno podpira lice z desnico.

Ostali del rokopisa nima figuralnega okrasja razen f. 99, kjer je v začetnico Q vrisana dopasna podoba brezbradega človeka, ki topo zre predsé.

Ob opisu srednjeveških rokopisov v Sloveniji (1931) smo ugotovili[51], da je pripadal miniator Moralij k češki miniaturni šoli in da obstoji sorodstvo med okrasom kranjskega rokopisa in onim rokopisa Dionysii de Borgo Sancti Sepulcri Expositio et declaratio super Valerium Maximum iz l. 1399 v semenišču v Briksenu. Nato se je posrečilo K. Oettingerju[52], ki je raziskal dunajske miniaturne delavnice iz konca 14. stoletja in prve polovice 15. stoletja, dokazati, da sta kranjski in briksenski rokopis delo istega umetnika. Pripisati mu moremo okras še štirih drugih rokopisov. Med njimi je najstarejši briksenski iz l. 1399, najmlajši S. N. 89 v dunajski Narodni biblioteki pa je bil spisan po l. 1414 v samostanu Rein za nadvojvodo Ernsta Železnega. Po njem ga zove Oettinger »miniatorja nadvojvode Ernsta« (Ernst-Miniator). Kranjski rokopis spada stilistično razvojno pred dunajskega, ki je mogel nastati med 1415 in 1420.

Mojster, ki je okrasil kranjski rokopis, je bil torej poklicni krasilec rokopisov. Vzgajal se je v delavnici, ki je obstajala kot podružnica češke miniaturne šole na Dunaju od sedemdesetih let 14. stoletja dalje. Verjetno je, da je vzel Ernst Železni v prvem desetletju 15. stoletja našega miniatorja z Dunaja na svoj dvor v Dunajskem Novem mestu. Župnik Koloman je dal torej v Kranju spisani rokopis okrasiti pri omenjenem miniatorju na nadvojvodovem dvoru v Gradcu ali l. 1411 v Dunajskem Novem mestu. Zadnje je tem bolj verjetno, ker že vemo, da je pripadal Koloman rodu ministerialov de Manswerd, ki so se imenovali po Mannswörthu pri Schwechatu (Avstrija).[53]

Misal je na pergament pisana knjiga v velikosti 34·5×27 cm, ki obsega 313 listov. Kaže gotsko knjižno minuskulo v dveh stolpcih.

Vezana je v lesene, z usnjem prevlečene platnice iz konca 15. stoletja. Razen kanonske slike je rokopis okrašen samo z inicialami v beli, modri, zeleni, rdečkasti, vijoličasti in zlati barvi. Začetnice na f. 8 (A), 21 (P), 30 (E), 128' (R), 147 (U), 152' (S), 162 (B), 163 (C), 191' (T), 198 (T), 201 (D) in 264' (E) so okrašene z listnatimi trtami istega sloga kakor inciale v Moralijah. Oba rokopisa je okrasil isti »miniator nadvojvode Ernsta Železnega«.[54]

Značaju figuralnih miniatur Moralij pa ne ustreza kanonska slika, ki se nahaja v misalu na f. 197'. Nedvomno je bila pozneje vlepljena v rokopis. Pokriva cel list in predstavlja v zlatem in zelenem okviru na vijoličastem ozadju Križanega na križu. Na levi od križa stoji Marija, na desni sv. Janez. Na voglih okvira so naslikani simboli evangelistov. Iz okvira rastejo listnate rastlinske vitice in ga spremljajo po robovih. Pod sliko sta dva modra ščitka z grbi in skupnim nakitom v obliki šlema. Na enem grbu je gotska majuskulna črka M. Trta, ki se vije od slike po robu lista, je drugačna, manj plastična kakor pri ostalih začetnicah te knjige. Je bolj ploskovita in bolj sorodna trtam avstrijske miniaturne smeri v sredi in drugi polovici 15. stoletja. Obdelava figur ustreza slogu mehkega gubanja oblek. Značilna je za alpsko slikarstvo prve polovice 15. stoletja. Predvsem je manj fina kakor pri miniaturah Moralij. Ravno trta nas sili v drugo četrtino ali celo proti sredi 15. stoletja. Zato smatramo kanonsko sliko kranjskega misala za izdelek zgodnje razvojne stopnje avstrijske smeri miniaturnega slikarstva srede 15. stoletja.

*

Po bogastvu miniaturne okrasitve se približuje Moralijam Antifonar iz l. 1491. Rokopis obsega dva zvezka, ki sta pisana v veliki gotski minuskuli in z notami. Vezan je v lesene, z vtisnjeno okrašenim usnjem prevlečene platnice. Prvi zvezek (pars hiemalis) v velikosti 575×395 mm obsega 248 listov. Drugi (pars aestivalis) v velikosti 555×395 mm obsega 233 listov. Oba sta enako okrašena z rdečimi, modrimi in črnimi majuskulami, barvastimi in figuralnimi začetnicami in obrobnim okrasom.

Na zadnjem listu prvega zvezka je zabeležil pisar: »Dovršil je pričujoče delo s pomočjo milosti božje Joannes von Werd iz Augsburga po porodu Device v letu odrešenja 1491 v osmini zmagoslavnega mučenca Lavrencija; ob času, ko so prodajali mernik rži po 4 zlate, pšenice po 5, ječmena po 3, ovsa po 2, za kar bodi za-

hvaljena presv. Trojica v večnih hvalnicah« (»Finitum est opus presens gratia diuina coadiuuante per Joannem von Werd de Augusta sub anno a partu virginis salutifero millesimo quadringentesimo nonagesimo primo in octava victoriosissimi martiris Laurentii; qua tempestate scapha siliginis vendebatur pro quattuor aureis, tritici pro quinque, ordei pro tribus, auene pro duobus, pro quo laudibus continuis collaudetur trinitas almipotens«).

V obeh zvezkih je posebno odlikovana prva stran. Na f. 2 prvega zvezka je velika začetnica V. V njej je naslikana na skrajšan način poslednja sodba: zgoraj Odrešenik, ki sedi na mavrici. Ogrnjen je z rdečim plaščem tako, da se vidijo na golih prsih in rokah petere rane. Ob ustih na desni je rdeč meč, na levi lilija. V zelenem polju spodaj je grob, iz katerega vstajata dve telesi, moško in žensko. Prvi, zastopnik zveličanih, ima roke sklenjene k molitvi, drugi zastopnik pogubljenih, si pokriva z rokami obraz. V trto z listi in cvetovi, ki pokriva robove strani, so vpleteni tile motivi: Drevesce, ki je vsajeno v posodi, cvetovi aceleje, bradata doprsna oseba v brokatnem plašču s praznim napisnim trakom, jelen, kukavica, pav, srna, bradata doprsna oseba s turbanom in praznim napisnim trakom in zajec. Na sredi spodnjega roba je angel z dvema grboma v rokah. Desni kaže modrega dvoglavega orla z belordeče šahastim polmesecem na prsih, levi pa rdečega orla na belem polju. Na levi je kukavica in maska.

Figuralne miniature v prvem zvezku so: Na f. 24 v začetnici H je Rojstvo Jezusovo s klečečo Marijo in Jožefom. Med njima leži na tleh Dete. V ozadju na levi so jaslice z oslom in volom. Na f. 49 najdemo v začetnici H Krst Jezusov v Jordanu. Nad skupino v odprtih nebesih Bog Oče in sv. Duh. Na f. 121 v začetnici V Vstajenje Gospodovo: Kristus vstaja iz sarkofaga z zastavo v rokah; zadaj se vidi glava spečega stražarja. Na f. 136' v začetnici S je Vnebohod Kristusov: Pod goro klečita Marija in eden apostolov; na vrhu gore se poznajo sledovi Kristusovih nog. Iz oblaka se kažejo noge in plašč k nebu se dvigajočega Odrešenika. Na f. 170' v iniciali S je Darovanje Jezusovo v templju: Na tempeljski mizi, ob kateri je na desni Marija, stoji nago Dete. Na f. 192 v začetnici M je Marijino oznanjenje: Na desno ob lesenem klečalniku kleči Marija. Na levi angel z napisnim trakom; golobček plava k Mariji. Na f. 206 v začetnici C na travnatih tleh stoji sv. Kancij s knjigo v levi in palmo v desni. Na f. 211 v začetnici E stoji sv. Peter s knjigo v levi, ključi v desni.

Naslovna stran f. 1 drugega zvezka je podobno okrašena kakor v prvem zvezku. Trta, ki se previja po robovih okoli besedila, ima cve-

tove in liste vrtnic. Vanjo so vpleteni tile motivi: dve doprsni figuri z napisnimi trakovi, angel, ki igra na mandolino, ptica, jelen, spodaj v sredi angel z dvema grboma. V začetnici U je slika Binkošti: V krogu apostolov sedi Marija; nad njihovimi glavami plavajo ognjeni jeziki.

Figuralne miniature tega zvezka so: Na f. 51′ v začetnici D Janez Krstnik v škrlatnem plašču in z zastavo s križem. Na f. 81 v iniciali S posvetitev cerkve: škof v infuli, z mašno knjigo v levi, z aspergilom v desni pred vrati cerkve. Na f. 133 v začetnici E kronana Marija z Detetom na roki, v modrem plašču stoji na polmesecu. Na f. 199 v začetnici E stoji apostol s sekiro v roki.

Moralia Gregorija Velikega iz l. 1410 in Antifonar iz 1491 predstavljata dve osnovni stopnji v razvoju miniaturne umetnosti v Sloveniji v 15. stoletju. Vmesno stopnjo pa predstavljata Antifonar in Gradual v knjižnici frančiškanskega samostana v Ljubljani iz srede oziroma druge polovice 15. stoletja. Vsi štirje rokopisi dokazujejo, da je šel razvoj miniaturne umetnosti pri nas vzporedno onemu v alpskih deželah. Vodilen motiv je listnata trta, ki se previja od inicial po robovih. Njeno prvotno obliko srečamo v češki miniaturni ornamentiki v drugi polovici 14. stoletja. Od nje jo je prevzela dunajska delavnica, ki je imela podružnico na dvoru Ernsta Železnega. Tako se je razširila po notranji Avstriji. Splošni način okrasitve je ostal od češke smeri dalje skozi vse 15. stoletje isti: V barvastem okviru je naslikana na zlatem dnu začetnica, ki ima telo pokrito z akantovim listnatim ornamentom. Črka oklepa na zlato ozadje naslikano figuralno miniaturo. Od obrobnih voglov črk rastejo in se vijejo po robovih rokopisa trte z akantovimi listi. Od prvotnega, precej zobčastega akanta, ki je komponiran precej ploskovito, se razvije v češko-avstrijskih delavnicah oblika, ki je značilna tudi za miniatorja nadvojvode Ernsta. Zavoji postanejo gostejši, listi se zvijajo, da bi poudarili plastične momente. Postanejo bolj mesnati in izgube ostre zobce svojih obrisov. Okrog tridesetih let 15. stoletja nastopijo novi momenti. Proti sredi stoletja se pridružijo vplivi nizozemske miniaturne smeri. Sočna, plastično občutena oblika listov in njihovih zavojev postane zopet bolj ploskovita. Akant prejme globoko zarezane ostre robove. Prehod med začetno in končno obliko zasledimo v ornamentih dunajskih delavnic prve polovice 15. stoletja, zlasti v okrasu rokopisov tako imenovane salzburške smeri n. pr. v misalu iz l. 1432 v samostanu sv. Petra v Salzburgu. Tako se je razvil sredi 15. stoletja poseben avstrijski izrazito pokrajinski (provincialni) tip rokopisnega okrasja, ki konser-

vativno vztraja na izročenem načinu in le malo privzema nizozemske vplive. Figuralna miniatura sledi v tem okviru splošnemu razvoju slikarstva 15. stoletja v alpskih deželah. Akantovi listi, ki krase črko samo, kažejo izrazito plastično smer. V obrobni trti postajajo zavoji vedno gostejši. Mednje se vpletajo pod nizozemskim vplivom naturalistični elementi s sličicami živali, zlasti ptičev in podobno. Ta oblika se je ohranila do začetka 16. stoletja v zelo homogeni, izrazito konservativni obliki. Kranjski Antifonar iz l. 1491 je lep primer končne razvojne stopnje. Njej najbolj sorodni okras imamo v delih salzburške miniaturne smeri druge polovice 15. stoletja. Ta sorodnost se razteza ne samo na ornamentiko, ampak tudi na figuralni del miniatur. Posebno značilni so obrisi drapiranih (oblečenih) posameznih stoječih figur. Zato moramo iskati neznanega miniatorja kranjskega Antifonarja v tej skupini in je malo verjetno, da je pisec Joannes von Werd iz Augsburga istoveten z njim.[55]

3. Kiparstvo.

Podobo o srednjeveški umetnosti v Kranju moramo izpopolniti še s spomeniki kiparske umetnosti, ki je bila, kolikor jo poznamo iz Kranja, najožje zvezana z arhitekturo. Žal so se nam tudi iz te upodabljajoče stroke ohranili samo maloštevilni ostanki, ki pa nam vseeno omogočujejo sklep, da je razvoj srednjeveškega kiparstva v Kranju sledil istim razvojnim tokovom kakor v ostali srednji Evropi. Pisani viri omenjajo razna kiparska dela v kranjskih cerkvah, katerih izgubo moramo tembolj obžalovati, kolikor bolj maloštevilni so ohranjeni spomeniki. V prvi vrsti mislimo na glavni oltar župne cerkve, katerega opis nam je ohranil zapisnik vizitacije iz l. 1684 in smo razpravljali o njem na str. 137. Vizitacija l. 1631 v župni cerkvi omenja kameniti tabernakelj, vzidan v steno prezbiterija ob oltarju na evangeljski strani. K njemu je vodilo troje stopnic. Predstavljati si ga moramo kot stolpičast kamnoseški izdelek, okrašen s fialami, krogovičjem in kipci ali vsaj s slikami. Obžalovati moramo tudi, da se nam ni ohranil leseni, do l. 1631 izpod stropa viseči Križani, katerega si lahko predstavljamo kot enega tistih velikih, v vzvišenem izrazu muke globoko ekspresivnih Križanih, ki jih občudujemo kot posebno učinkovite spomenike umetniškega snovanja na prehodu v novi vek po gotskih cerkvah srednje Evrope. Vizitacija 1661 poroča o oltarjih sv. Nikolaja, sv. Ane in sv. Uršule, sv. Jurija in sv. Katarine, da so opremljeni s starimi podobami (»icone veteri«), pod katerimi smemo domne-

vati stare, gotske kipe. O tem nas potrjuje poročilo vizitacije l. 1684, ki pravi o oltarju sv. Nikolaja, da je majhen, star in se odpira, ima pa kip sv. Nikolaja (»vetustum, parvum, aperibile, habens statuam eiusdem sancti«), kar pomenja, da je to bil krilni oltar s slikanimi krili in kipom v sredi, v omari. Prav tako si moramo predstavljati oltar sv. Ane in sv. Uršule, o katerem pravi zapisnik vizitacije l. 1684, da je majhen in star ter da ima v sredi kipe omenjenih svetnic (»parvum, vetustum, in medio statuae earundem sanctarum«). Tudi glavni oltar v Rožnivenski cerkvi popisuje vizitacija l. 1684 kot krilni oltar: Kadar je zaprt je v sredi podoba, na kateri so naslikane skrivnosti sv. rožnega venca, ako pa se odpre, se pokaže notri kip lavretanske Matere Božje (»clausum, in medio imago in qua picta sunt mysteria s. Rosarii, aperibile, deintus vero statua BMV. Lauretanae«). Tudi pod »staro podobo (icon)«, ki jo omenja vizitacija l. 1665 na oltarju sv. Janeza v cerkvi na Pungertu smemo domnevati gotski kip ali sliko svetega Janeza Krstnika.[56]

V primeri s temi izgubami, je število ohranjenih spomenikov, katere opisujemo po starostnem redu, zelo skromno, omogočujejo pa nam vseeno zanimiv pregled v razvoju kiparstva v Kranju od prvih desetletij XV. stol. do začetka XVI. stol.

1. Relief Oljske gore nad glavnim vhodom v župno cerkev: Vdelan je v šilasti vrh nadvratnega loka glavnega portala nad vodoravno preklado. Izklesan je iz gostega peščenca in ima votiven značaj. Kaže nam v sredi s pleteno ograjo zaprti vrt Gecemani, kjer kleči proti skalovju na desni obrnjen Jezus in sklepa roki v molitvi. Glavo dviga navzgor, kjer se mu v vencu stiliziranih oblakov prikazuje bradata glava Boga očeta. Na desni v spodnjem kotu sedijo trije apostoli in spijo naslonjeni na skale na levi. Na levi pa se izpod grička s stiliziranimi košatimi drevesi bliža ograji skupina srednjeveško opremljenih vojakov, katere vodi Juda, kažoč na Jezusa. V levem kotu spodaj kleči bradat človek, z odbitimi, nekdaj molitveno sklenjenimi rokami. Mož je darovalec tega reliefa. Meščan, plemič? Naša radovednost bo zastonj spraševala po njegovem imenu in stanu, dokler se ne najde kak pisan vir.

Ta relief, ki je po svojem stilističnem značaju dosti izrazito in umetniško zrelo delo, o čemer priča posebno učinkovita, po svojem izrazu prepričevalna skupina spečih apostolov, je važen pripomoček za določitev starosti prednice sedanje cerkve. Že zgoraj str. 122 smo ugotovili, da sta zvonik in prezbiterij starejša od ladje. Razen arhitekture prezbiterija, ki pa ni toliko izrazita, da bi jo mogli natančneje

časovno opredeliti, je ta relief glavni in edini časovno precej točno določljivi pomoček za ugotovitev časa postanka stavbe, kateri pripada. Stilistično in ikonografsko pripada naš relief krogu srednjeevropske gotike. V obeh smereh kaže značilne oblike konca XIV. stol. in prvih desetletij XV. stol.; vsekakor je za njegov postanek že popolnoma izključen čas okrog srede XV. stol. Če bi šlo za sliko, bi si upali ž njo komaj preko dvajsetih let XV. stol. Slog gubanja oblek namreč tako pri Kristusu kakor pri apostolih popolnoma ustreza idealistično plastičnemu slogu konca XIV. in prve pol. XV. stol., ki se začne v tridesetih letih polagoma razkrajati pod vplivom realističnih teženj pozne gotike. Pri nas in v nam sosednjih alpskih deželah so ta slog krstili kot slog prijetno, mehko se razvijajočih gub in milih obrazov (»weicher Stil«). Tako v slikarstvu kakor v plastiki je ta slog v prvih desetletjih XV. stol. sprejel močne vplive češke umetnosti, brez katerih bi tudi značilne oblike gub na našem reliefu ne bile mogoče. Razen opreme vojščakov, ki kaže na konec XIV. in začetek XV. stol., so za naše vprašanje važni predvsem klečeča postava Jezusova in sedeči apostoli. V češkem in alpskem slikarstvu te dobe neštetokrat srečujemo na podoben način kakor v Kranju drapirano postavo klečeče Marije ali Jezusa. Dolga suknja, ki se zgoraj prilega telesu in je le malo nagubana, se ob dotiku tal razširi pred koleni v njim nasprotnem loku naprej, tako da se robovi raztegnejo daleč okrog klečečih nog po tleh. Posebno značilen je dalje način gubanja obleke spodnjega dela sedeče figure sv. Janeza, ki obstaja iz dveh motivov, spojenih po dveh vmesnih gubah nad koleni: od desnega kolena navzdol visi bogato nabran konec obleke, ki ga v isti značilni obliki srečujemo v raznih inačicah ob bokih stoječih figur tega časa; na levo koleno pa se opira drug sestav, ki se po tleh na obe strani zvončasto razširja in v mehkih črtah izzveneva. Ves ta način drapiranja sedečih figur se ponavlja v isti obliki pri raznih spomenikih od nekako 1400 dalje, posebno pri takrat zelo razširjenih kipih tipa Pietà. Za primer navajamo Žalostno M. b. iz Badna pri Dunaju v Kaiser Friedrich-Museum v Berlinu, ki jo datirajo v čas okrog 1400.[57] Motiv nabranih robov pod desnim kolenom sicer ni tako izrazit, kakor na nekoliko mlajši Pietà v Umetnoobrtnem muzeju v Breslau (Nemčija) pod levim kolenom, je pa že jasno naznačen. Sestav ob levem kolenu pa je dan v vseh bistvenih potezah. Baročno kopičenje gub pri kranjskem reliefu je znak očitnega manirizma, ki je značilen za razvoj plastike tega sloga do nekako 1430, ko se mehko prelivanje gub pri tleh začne realistično lomiti. Ako kranjske figure primerjamo

71. Platnice antifonarja iz 1491 v župnijskem arhivu.

72. Iniciala S z miniaturo Vnebohoda Gospodovega v antifonarju iz 1491 v župnijskem arhivu.

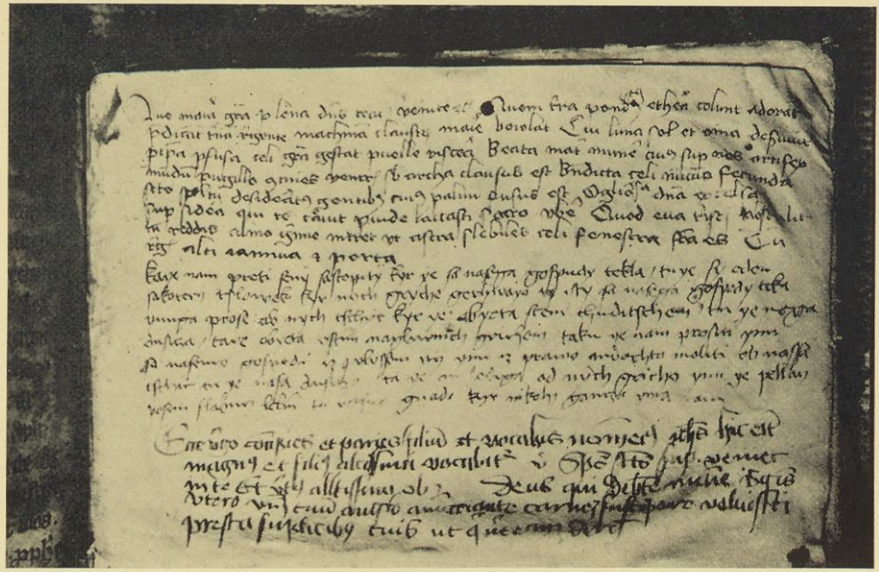

73. Slovenski tekst na listu 150 evangeliarja iz okr. 1450 v župnijskem arhivu. (Kaye nam preti seny sastopity, kyr ye sa nasega gospudy tekla: tu ye sy eden / sakotery tslowek, kyr nych gryche geriywayo, ty isty sa nasega gospudy teka / ynuga prose ob nych tschyr, kyr ye obyeta stem chuditschem tu ye nega / dusicza, taye obyeta vstim naglawnich grichem. Taku ye nam prositi ynu / sa nasemo gospodi iz vlyssem ny ynu iz prawo andochto moliti ob nassa / tschir, tu ye nasa dusicza, ta ye an lediga od nych gricho ynu ge pellay / posem slabim lebnu tu vetsno gnado, kyr nikoly gancza yma. Amen.)

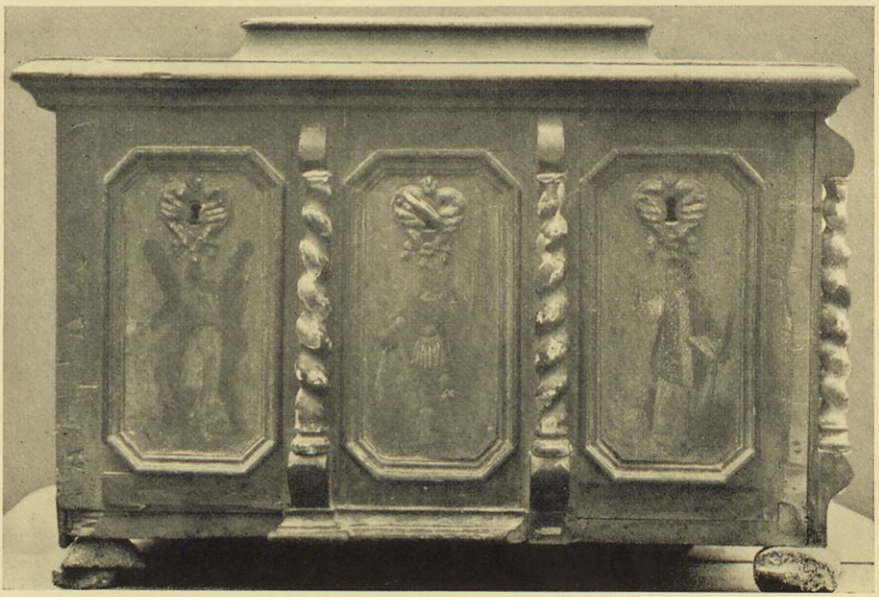

74. Skrinja pekovskega ceha iz 17. stoletja (zbirka ge. Kumer, Kranj).

z nekaterimi deli iz okr. 1420[57], se nam zdi za postanek kranjskega reliefa najverjetnejše drugo ali tretje desetletje XV. stol., to je čas župnikovanja Kolomana von Manswerda; obenem bi bil s tem določen tudi vsaj približni čas postanka zvonika in prezbiterija kranjske župne cerkve, ki ga nekateri navajajo z letnico 1428.

2. Kamnoseško figuralni okras ladje župne cerkve: opisali smo ga že zgoraj str. 118 in po primerjanju sklepnikov Marije z Detetom v Kranju in Škofji Loki ugotovili ozko sorodnost obojih del. To nas navaja k domnevi, da je kamnoseški okras obeh cerkva izvršila ista delavnica. Delo v Kranju obsega sklepnike okrašene z dopasnimi, na venec stiliziranih oblakov postavljenimi frontalnimi podobami svetnikov z njihovimi pridevki, sključene figure, ki nosijo oboke ob slavoloku, maske, ki krase nekatere konzole ter dva listnata in dva deloma živalska deloma figuralna venca, ki krasita kapitele stebrov. V vrsti naše kamnoseške, strogo arhitekturne plastike zavzema delo kranjsko-škofjeloške delavnice izredno višino. Po slogu ta dela, ki so skrbno izvršena, niso toliko izrazita, da bi jih bilo mogoče natančneje datirati. Odmevi načina prve pol. XV. stol. so vidni, ni pa še sledov poznogotskega realizma, tako da za datiranje v prva desetletja druge polovice XV.stol. ni ovir. Motivno opozarjamo posebno na sorodnost okrasitve kapitelov stebrov v Kranju z okrasitvijo podokenskih polic hiše št. 23 na Trgu v Kamniku. Vendar so v izvršitvi tako bistvene razlike, da ni mogoče govoriti o kaki delavniški skupnosti.

3. Sklepniki oboka nedoločene kapele: V mestni hiši v Kranju hranijo 2 sklepnika iz peščenca, ki sta se do l. 1934 nahajala v Bleiweisovi ul. št. 9. Eden predstavlja doprsno, frontalno obrnjeno podobo sv. Janeza Ev., ki drži v levici kelih, z desnico pa blagoslavlja. Hrbet tega reliefa kaže začetke šesterih reber, tako da je verjetno, da je to glavni sklepnik oboka neke sv. Janezu Ev. posvečene kapele. Drugi predstavlja doprsno frontalno figuro angela na stiliziranih oblakih, držečega pred seboj dva ščitka brez znakov. Na hrbtu se vidijo začetki treh reber. V primeri s sklepniki v župni cerkvi, s katerimi vežejo ta dva splošni slogovni znaki, gre za čisto kamnoseško obrtniške izdelke, ki spominjajo na večino arhitekturne plastike na Gorenjskem v 2. pol. XV. stol. Najbližje sorodnike imata v sklepnikih, vzidanih v stenah spodnje kapele na Malem gradu v Kamniku, v Utiku pri Vodicah in drugod v kamniškem okraju.

4. Sklepniki na obokih cerkve v Pungertu: Opisali smo jih na str. 133. Figuralno okrašena sta samo dva, prevladuje pa

motiv gladkih ščitkov. Postanek je približno datiran z listino iz l. 1478. Važno je predvsem, da ta okras ne kaže nobene zveze z delavnico, ki je okrasila ladjo župne cerkve.

5. Kip sv. Ane Samotretje. Nahaja se v vhodni veži v pritličju župnišča. Izrezljan je kot polplastika iz lesa in poslikan, toda polihromacija ni prvotna. Sicer pa je odlično ohranjen z izjemo Jezusove levice, ki je pri komolcu odlomljena. Po ikonografski obliki nam predstavlja tako imenovano Ano Samotretjo na način, ki je bil v raznih inačicah na koncu srednjega veka v Srednji Evropi splošno razširjen: Ana sedi frontalno na nizkem sedežu brez naslanjala. Z levico opira nago Dete, ki sedi na njenem levem kolenu, z desnico pa objema na desni stoječo Marijo. Marija ima krono na glavi, Dete je gologlavo. Z levico drži Marija plašč, v desni pa drži granatno jabolko, po katerem sega z desnico Jezus. Poznogotski dekorativni, tako imenovani baročni način gubanja oblek in tip glave sv. Ane ustreza času okr. 1500—1510, torej nekako času postanka slik Kranjskega oltarja. Ta slog, katerega klasični predstavnik je največji nemški kipar tega časa Vit Stwosz-Stoss, je bil takrat razširjen po vsej srednji Evropi in ga tudi v naših spomenikih pogosto srečujemo. Stilno razvojno je ta pogosto fantastično dekorativni in temperamentni slog prehodnik od poznogotskega realizma k severnjaški renesansi, katero v njeni po svoje zopet klasični obliki predstavlja v južni Nemčiji, ki je po zvezi Freising-Škofja Loka aktualna tudi za nas, delo Hansa Leinbergerja in Stefana Rottalerja. Za datiranje kranjskega kipa v čas okr. 1500 je važno, da še ne kaže nobenih sledov te severnorenesančne razvojne stopnje, ki je v raznih spomenikih Kranju sosednje Škofje Loke prav značilno zastopana.

Ker kip sv. Ane Samotretje ne kaže nadpovprečne kakovostne stopnje, smemo domnevati, da ga je izvršila kaka domača delavnica.

II.

OD REFORMACIJE DO NAPOLEONOVE ILIRIJE

Nove gospodarske sile

1. Zgodnji kapitalizem.

V prvi polovici 16. stoletja je naraščala gospodarska delavnost v gorenjski ravnini. Pojav je bil v zvezi s krepkim razmahom rudarstva. Tehniko rudarjenja so izpopolnili delavci in podjetniki, ki so prihajali iz Nemčije in Italije. Niso več kopali samo malih jam, marveč tudi globlje jaške z rovi. Poleg preprostih starejših oblik, kako so bili urejeni obrati, so se pojavile tudi večje rudarske združbe, katerih člani so prispevali le kapital in si izgovorili delež pri dobičku. Z rudarsko produkcijo so se množili tudi obrati, ki so topili rude, oziroma predelovali kovine.[1]

Med glavnimi idrijskimi fužinarji so bile zastopane vodilne plemiške rodbine iz okolice Kranja (pl. Egkh, Dietrichstein, Lamberg, Paradeiser). V mestu je bilo trgovsko skladišče cinobra in živega srebra; pošiljali so ga preko Beljaka in Salzburga v južno Nemčijo.[2] Meščane najdemo večinoma v podjetjih, ki so kopala železno rudo v odrastkih Karavank in Julijskih Alp (Kokra, dolina Bele, Bukovščica, Kropa, Kamna gorica).[3] Rudarska združba v Kokri, ki je začela z obratom na Vučelnici sredi 16. stoletja, je štela med glavne družabnike Matevža Krabata iz Kranja in Lenarta Dólarja iz Kokre.[4] Produkcija podjetja, ki je postavilo lastno topilnico in fužino, je znašala l. 1581 500 centov železa.[5] Da bi še povečali obrat, so izprosili l. 1585 od nadvojvoda Karla dovoljenje, iskati železne rude na posestvih velesovskega samostana. V poštev so prišla med drugimi najbrž tudi rudna ležišča na Štefanji gori pri Cerkljah.[6] Toda namero jim je preprečila velesovska opatica Marjeta, ki se je pritožila pri deželnem knezu. Graška vlada je razveljavila rudarski združbi dano pravico.[7]

Majhni obrati, ki so predelovali surovo železo v različne trgovske predmete (žeblje, podkve, žage itd.), niso bili le v bližini rudnikov, marveč tudi v ravnini ob Savi, Kokri, Tržiški Bistrici in Belici. V takih

obratih so bili udeleženi tudi kranjski meščani v obliki t. zv. fužinskih deležev ali »dnevov«.[8]

V Kranju kot prirodnem središču Gorenjske je bil tudi rudarski sodnik, odkar je obstajalo posebno kavzalno sodstvo za rudarske zadeve.[9] Ko so se zbrali l. 1573 zastopniki rudarskih podjetij Kranjske in Goriške v Kranju v hiši Gašparja Neffa in izvolili Feliksa Tolhopfa za prvega višjega rudarskega sodnika, se je tudi ta nastanil v mestu, od koder je bilo najbliže v posamezne rudarske kraje, ki jih je moral objezditi vsake kvatre ter vršiti rudniško in rudarsko »policijo«.[10] L. 1579 so izbrali Tolhopfu naslednika Gregorja Komarja (1579—1583). Volitev v Kranju se je udeležil Matevž Krabat za podjetje v Kokri, Janž Heinricher za združbo na Bukovščici. Zapisnik je vodil mestni pisar Andrej Sonce.[11] Ob koncu stoletja je bil višji rudarski sodnik kranjski meščan Mihael Harrer pl. Adelsbüchel.[12]

T r g o v i n a v d a l j a v o se je gibala nekako po istih gospodarskih potih kakor v prejšnji dobi. Glavna trgovska cesta je še vedno obšla gorenjsko ravnino na severu in vodila preko Beljaka v Kanalsko dolino. Trgovske zveze kranjskega meščana so segale na zahod in sever preko Beljaka in Salzburga, pa tudi na velikonočni sejem v Linzu, proti vzhodu do Ptuja in na turško mejo, kjer je postajala izguba ogrsko-hrvatskih tržišč bolj in bolj občutna. Proti jugu so izvažali čez Črni vrh in Bačo v Gorico, Furlanijo, Benetke, Romagno, Apulijo in Neapelj. Na kraški poti so se še vedno križali gospodarski interesi beneške Istre in Trsta.[13]

Kranj bi mogel postati važnejše t r ž i š č e zlasti za kovinske izdelke. Semkaj je težil del prometa s kovinami iz koroških topilnic in fužin (iz doline Bele in Labodnice, Hüttenberga) in iz trgovskih središč (Celovca, Št. Vida, Velikovca) preko prelazov Karavank.[14] Odkar so bile fužinarjem na Jesenicah, Javorniku, v Kropi, Radovljici in Tržiču vsaj deloma prepovedane bližnjice v Furlanijo, je šel izvoz njihovih izdelkov v precejšni meri preko Kranja.[15] Veljal je še vedno tudi predpis o obvezni poti preko Kranja za ves trgovski promet na Laško, ki se je vršil čez Ljubelj, Jezerski vrh ali Kranjsko goro.[16]

Za uspešno izkoriščanje prirodnih in gospodarskih predpogojev ter za sosredbo trgovine v rokah kranjskih meščanov pa je nedostajalo troje. Manjkala je dobra v o z n a c e s t a, ki bi vezala Koroško in Kranjsko. L. 1541 so pokrenili kranjski deželni stanovi staro prošnjo, naj da vladar zgraditi cesto skozi Kokro, ki bi jo uporabljali trgovci na potu v Trst in neapeljsko kraljestvo. Želja se ni izpolnila. Še deset let kasneje je bilo stanje kokrške poti naravnost obupno. Tovornik,

ki ga je presenetila nevihta v soteski, je rajši popustil svoj tovor pri Jezeru ali v Slovenski (pozneje imenovani Železni) Kapli, kakor da bi nadaljeval svojo pot, da le reši življenje.[17] Šele nadvojvoda Karel se je odločil, da dá temeljiteje popraviti ljubeljsko in ne kokrško cesto, kar je bilo za gospodarski razvoj Kranja usodno.[18] Drugo, kar je manjkalo mestu v 16. stoletju za krepko rast, je bila razkladalna pravica.[19]

Najbolj pa pogrešamo pri naših podjetnikih iz meščanskih in plemiških krogov dovolj velikega kapitala, ki bi jim omogočal, da bi uredili prodajo kovin na glavnih tržiščih tedanje dobe.[20] Zato niso bili kos velikim trgovskim družbam iz južne Nemčije in Italije, ki so posojale denar deželnemu knezu za upravne in vojaške namene, ga spravile v finančno odvisnost in prisilile s tem, da jih ni oviral pri stremljenju, da monopolizirajo trgovski promet s kovinami. Razne augsburške tvrdke (Höchstetter, Baumgartner, Herwart, Haug-Langenauer) so prevzele dobičkanosno trgovino z idrijskim živim srebrom.[21] Zanje ni imelo blagovno skladišče v Kranju večjega pomena. Tudi po l. 1575, ko je prišlo na pobudo Janžeta Khisla s Fužin do podržavljenja idrijskega rudnika, se ni obrnilo mnogo na bolje.[22] Le nekaj sto tovorov cinobra oziroma živega srebra na leto je odpremljal deželnoknežji nakladničar v Kranju proti Beljaku ali Salzburgu, od koder so pošiljali dalje v Nemčijo, pozneje tudi na Holandsko.[23] Meščani Kranja so imeli odslej le skromen delež pri dobavljanju živil, loja za razsvetljavo pri delu v jamah in drugih potrebščin za idrijski rudnik.[24]

Podobno samotrštvo je skušala pridobiti v drugi polovici 16. stoletja italijanska trgovska družba »Terzeria«. Pripadale so ji številne velike tvrdke, n. pr. Strozzi, Sacchi. Segla je najprej na koroška tržišča železa (Št. Vid, Celovec, Velikovec) in izvažala preko Beljaka v Furlanijo, Benetke in Neapelj, kjer je imela odlično urejena trgovska zastopstva. S tem je jemala trgovcem iz Kranjske zaslužek iz posredovalne trgovine s koroškim železom. Ista družba je uvažala na Kranjsko špecerijo in tudi tu skušala pridobiti monopol v izvozu železa.[25]

V zadnji tretjini 16. stoletja je pristopila še inflacija manj vrednega tujega, zlasti beneškega novca, ki je preplavil slovensko ozemlje tja do Karavank, Kamniških planin in Celja ter izpodrival boljši domači denar. Deželni knez se je lotil sicer raznih sredstev, toda ukrepi so prišli skoraj vedno prepozno in bili premalo učinkoviti. Devalvacija oziroma prepoved določenih vrst tujega denarja sta povečali stisko in zmedo v denarstvu, nista pa mogli ustaviti poplave s tujimi novčnimi vrstami. L. 1590 je morala vlada priznati obstoječe

stanje in določiti za južni del Notranje Avstrije do Ljubelja, Železne Kaple in Celja posebno »kranjsko« veljavo, ki je bila za nekako 11% nižja od »nemške« veljave onstran omenjene meje.[26]

Inflacija ni mogla močneje poživiti gospodarske delavnosti, ker je bila trgovina z železom in drugimi predmeti odvisna od nakupa v ozemlju z višjo denarno veljavo. Naravne posledice inflacije so bile: povišanje blagovnih cen, naraščanje draginje, s tem pa tudi poslabšanje življenja meščanskega sloja. Ob slabi letini je bila pogosto ogrožena preskrba mesta z živili.[27]

Proti koncu 16. stoletja se je tako iz raznih vzrokov poslabšal gospodarski položaj mesta Kranja. Zastajala je tudi rudarska produkcija zaradi velikih obratnih stroškov, deloma tudi zaradi izčrpanja rudnih polj.[28] Domača podjetnost je slabila. Tujci so izpodrivali domačine. Ob koncu stoletja se je pojavila najbrž tudi drzna angleška družba »Merchant adventurers«.[29]

2. Vezano mestno gospodarstvo.

Gospodarska politika meščanov se v 16. stoletju ni bistveno izpremenila. Namena, da bi obvladovali podeželje v gospodarskem pogledu, niso mogli doseči.[30] Boj proti kmečki trgovini in obrti je trajal dalje.[31] L. 1552 je obetal novi policijski red izboljšanje meščanskega položaja. Veljal je za vse notranje avstrijske dežele in jemal za podlago štajerske prilike. Tam je bilo zemljiškim gospodom in njihovim podložnikom vobče prepovedano trgovanje in prekupčevanje. Zdaj bi moralo veljati tudi za Kranjsko, da morajo zemljiški gospodje vse pridelke in izdelke podložnikov, ki jih ne bi porabili ali prodali doma, pripeljati na tedenske in letne sejme v mesta in trge ter jih tam ponuditi naprodaj. Toda višji stanovi (prelati, gospodje in vitezi) so nastopili krepko v obrambo starih pravic. Trdili so, da jim sploh ne bi bilo mogoče pripeljati pridelkov na mestni trg, ker so mesta predaleč in pota do njih preslaba. Kmetije so tako majhne, da podložniki brez kmečke trgovine sploh ne bi mogli živeti. Vse to ni bilo v skladu z dejanskimi razmerami na Gorenjskem. Neresnična je bila tudi trditev, da doslej kmetje niso prekupčevali in da na deželi nihče ni tržil z železom, suknom in špecerijo. Stanovi so si prizadevali dokazati celo, da ravnajo iz gole »ljubezni« do podložnikov in poudarjali sila važen razlog, da se bodo kmetje uprli, ako jim ne ugodi vladar. S tem so dosegli izpremembo člena o prekupčevanju, ki so

75. Del glavnega trga s staro in novo mestno hišo in zvonikom župne cerkve.

76. Stare hiše na Mestnem trgu.

77 Stara hiša v Bleiweissovi ulici št. 31.

78. Hiša, v kateri je bila nekdaj Layerjeva in Egartnerjeva delavnica v Jenkovi ul. 5.

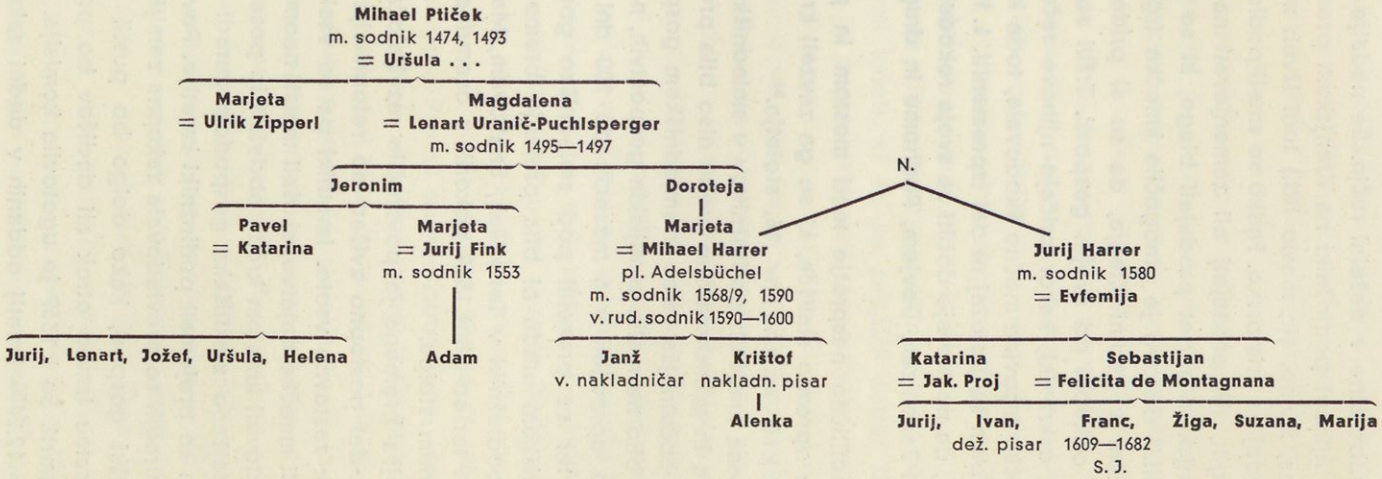

= poročen(a).

Rodovnik meščanskih rodbin: Ptiček—Uranič—Harrer.[68]

ga uvrstili med svoboščine v deželni ročin. Še nadalje so smeli zemljiški gospodje in njihovi podložniki na Kranjskem prodajati pridelke in izdelke (žito, les, živino, sir, maslo itd.) tudi izven mestnih sejmov in jih peljati naprodaj na Primorsko. Enako so smeli podložniki kupovati tudi pridelke drugih, jih prodajati ali zamenjavati na Goriškem ali Laškem in na Kranjskem zopet prodajati blago, ki so ga dobili tam v zameno ali kupili.[32] Gotovo je omogočila kmečka trgovina tudi nekaterim podložnikom v kotlini Kranja, da so si pridobili precejšno blagostanje in se odkupili od svojih gosposk. Tržili so pa tudi zemljiški gospodje in oskrbniki, kakor pričajo njihove računske knjige.[33] Meščanom je kmečka trgovina močno škodovala, toda kljub ponovnim prošnjam in pritožbam se položaj ni dal izpremeniti. L. 1566 so potožili kranjski klobučarji, da ne morejo dobiti za svoje rokodelstvo potrebne volne s hribov pri Jesenicah, Dovjem, Podhomu in drugod, ker so jo pokupili kmetje.[34]

Gospodarskopolitično nasprotje med mestom in podeželjem je bilo merodajno za oprezno stališče, ki so ga zavzeli kranjski meščani ob velikih kmečkih »puntih« 16. stoletja.[35]

Starejša bremena kmečkih podložnikov v smledniškem gospostvu, kriškem, nakelskem in primskovskem uradu niso bila pretežka. Obveznost tlake je bila občutnejša samo v smledniškem gospostvu, drugod majhna. Slabše je bilo na malih zemljiških gospostvih, n. pr. pl. Gallov z Rožeka, kjer so opravljali v 6 mesecih do 100 dni tlake in rajši zapustili kmetije ter se preselili pod smledniško gospostvo.[36] Tudi »odvetščina« v kriškem uradu ni bila prehudo breme. Pa še to so odklanjali dajati podložniki v Tenetišah, Snakovem, Malocepičah, Čadovljah in Žabljah ter so jih l. 1569 pokorili z osemdnevnim zaporom v kranjskem mestnem stolpu.[37]

Nova občutnejša bremena je povzročila razvijajoča se uradniška država. Vladar je dal postopno zvišati ob reformacijah urbarjev zastavljenih gosposk zastavne vsote. Imetniki pa so vsako tako priliko uporabili ter zvišali kmečke dajatve, skušali uvesti neomejeno dolžnost tlake ter prepovedovali kmetom krčiti, obdelati in poseliti »gmajne«.[38] Vse to je bilo olajšano zemljiškim gospodom zaradi pravnega razmerja, po katerem so prejemali podložniki kmetije. Povsod v omenjenih gospostvih in uradih so prevladovala zakupna zemljišča, pri katerih je odločal zemljiški gospod, kako dolgo bo pustil podložnika na kmetiji, oziroma komu izmed otrok ali dedičev bo pripadla kmetija ob podložnikovi smrti. Še l. 1569 je ugotovila komisija, da je v nakelskem uradu samo 12.26% kmetij oddanih v dedni zakup po kupnem

pravu, v kriškem po zenačenju koseščin s podložniškimi kmetijami 7.69%, v primskovskem 6.4% in najslabše v smledniškem gospostvu le 4.44% vseh kmetij.[39] Krojač Štefan s Primskovega je prejel v začetku 16. stoletja od brdskega oskrbnika kmetijo v časovno omejen zakup in plačal pri tej priliki 1 marko 24 pfenigov. Dal je tudi četrt vina za likof. Drugo leto mu je grozil oskrbnik, da mu bo vzel kmetijo, ter tako izsilil 40 šilingov in tovor vina za likof. Tretje leto se je ponovilo; dati je moral 12 šil., dva četrt vina in dva vatla lodna. Četrto in peto leto je odrinil po 12 šil. in po en četrt vina. Razen tega je moral odrajtovati še vse zemljiške dajatve in davke, pa vendar ni vedel, kako dolgo bo smel biti na kmetiji.[40] Tako ravnanje, ki ni bilo osamljeno, je moralo roditi občutek pravne negotovosti, skoraj brezpravnosti in privesti do zavesti, da je položaj nevzdržen.

Že l. 1514 so se vršila v Kranju pogajanja med cesarskimi komisarji in polhograjskimi kmeti, ki so se pritožili zoper Gašparja pl. Lamberga.[41] Takrat je popravljalo nad sto rudarjev mestne utrdbe. Prihodnjo pomlad je zagrnilo z neverjetno hitrostjo kmečko gibanje vso kotlino. Meščani so se zbali, da bi se rudarji pridružili »kmečki zvezi« in potegnili za seboj nezadovoljneže v mestu; zato so hitro poslali rudarje domov.[42] Šele po zmagi Jurija Herbersteina nad kmečkimi oddelki je nastopil mir. V Kranju so dali usmrtiti puntarske kolovodje, ostali udeleženci pa so se morali opravičiti pred komisarji in položiti po 1 gold. od hiše.[43] Pl. Egkhi so želeli izkoristiti kmečki poraz ter povečati podložniške dajatve, toda kmetje iz nakelskega in primskovskega urada so vložili pritožbo pri cesarju, ki je odločil l. 1516 njim v prid.[44] Ko se je deset let kasneje pripravljal nov upor gorenjskih kmetov in rudarjev, so slutili stanovi, kje je središče gibanja, ki je izhajalo s Koroškega. Poslali so 400 oboroženih jezdecev v Kranj in s tem preprečili razmah »kmečke zveze«.[45] Podložniki nakelskega in primskovskega urada so l. 1536 ponovno skušali doseči ugodno ureditev tlake.[46] V drugi polovici 16. stoletja se je lotila vlada iz zgolj fiskalnih razlogov, da prevede zakupne kmetije v kupne na zastavljenih državnih gospostvih in uradih. Komisarji so precej visoko cenili zakupne kmetije. Zato je nastala proti sprejemanju »kupne pravice« v smledniškem gospostvu tajna »kmečka zveza«, ki jo je vodil Pavel Mali. Razširila se je v nakelski in primskovski urad, kjer sta sodelovala Primož Stare, župan v Prebačevem, in Blaž Šenk, župan na Suhi. Da bi preprečili upor, je dala komisija v smledniškem gospostvu zapreti vse župane. S tem so prestrašili ostale kmete in dosegli, da so celo podložniki kriškega urada »prostovoljno« pristali na povišanje tlake.

Dogodki pojasnjujejo, kako je tlelo v l. 1572/73 tudi v kotlini Kranja. Zemljiška gospostva so sicer zmagala s pomočjo države, toda upori niso bistveno izpremenili gospodarskega in pravnega položaja gorenjskega kmeta.[47]

Mestne o b r t i so ohranile srednjeveško sliko. Ob Kokri so stali štirje mlini. Sredi 16. stoletja je imela rodbina Parula mlin v »Strahneči dolini«, ki je pripadal brdskim gospodom. Brdski mlin na Rupuščici je imela soseska na Rupi v najemu.[48] Trije mlini ob Kokri pod mestom so večkrat menjavali svoje gospodarje (1. l. 1569: Jakob Fleischaker, l. 1574: Mihael Harrer; 2. l. 1569: Zavrl, 1581: Jakob Sodar, 1595: Jernej Sodar; 3. l. 1569: Lovro Porenta, 1592: Ožbalt Porenta).[49] L. 1578 je pričel graditi Mihael Harrer večji mlin na pet tečajev.[50] Ob Savi so bili v bližini mostu trije mlini. Komotarjevi so prepustili svoj mlin Košorokovim. Drugega je kupil Janž Khisl; za njim ga je imela rodbina Mosconov z Ortneka.[51] Kmetje, ki so vozili žito v mline ob Kokri, oziroma na levem bregu Save, so bili oproščeni mitnine na savskem mostu.[52]

Vicedomski seznami navajajo dve večji fužini (valjalnici za železo), ki sta stali najbrž ob Savi. Eno sta imeli meščanski rodbini Omerza in Žolar (Soller), drugo pa je postavil Mihael Harrer. Ob Savi so bile tudi usnjarske delavnice. Kje je bila brusilnica in zvonarna, se ne da ugotoviti. Kovačnic je bilo l. 1569 deset.[53]

V mestni naselbini so imeli obrtniške organizacije: mesarji, krznarji, čevljarji in usnjarji, zlatarji, nožarji, ključavničarji in kovači, krojači, klobučarji, tkalci platna in izdelovalci sit.[54] Predpisi njihovih rokodelskih pravil kažejo, da so ostale kljub izpremenjenim gospodarskim prilikam težnje obrtnikov bistveno enake kakor v prejšnji dobi, ko je bila cehovska oblika organizacije gotovo najbolj primerna. Doba zgodnjega kapitalizma s povečano gospodarsko delavnostjo je šla brez koristi mimo mestnega obrtnika. Dočim so v zahodni Evropi razrahljali cehovske vezi, je vedlo razširjenje trgovine in obrti v podeželju našega mestnega obrtnika do skrajne ozkosrčnosti. Cehi so služili odslej bolj in bolj stremljenju, da obdržé rokodelstvo v rokah ozkega kroga upravičencev. Predpisi, ki so imeli svoj čas koristne posledice za izobrazbo rokodelskega naraščaja (obvezno članstvo, mojstrski izpit, potovanja pomočnikov), so šli sedaj izrazito za tem, da otežkočijo naraščaju osamosvojitev. Zvišali so pristojbine za sprejem v organizacijo, določili, koliko pomočnikov bo smel zaposliti posamezen mojster in podaljšali pomočnikom čas potovanja v tujini. S takim natezanjem cehovskih vezi se je poostrilo razmerje med

pomočniki in mojstri, ki je bilo doslej nekam patriarhalno. Pomočniki so se začeli zbirati v lastne organizacije, ki so povzročale mojstrom nevšečnosti, zlasti z izostajanjem pomočnikov od dela ob ponedeljkih. Nekatere panoge rokodelstev so imele pomočniške zveze, ki so segale preko deželnih meja. Žal ne vemo o kranjskih »jepergah« (obrtniških prenočiščih) te dobe ničesar. Ni nam znano, kje so bivali potujoči pomočniki in kako je bilo urejeno posredovanje dela, ali so opravljali ta posel kranjski pomočniki sami ali pa cehovski, oziroma najmlajši mojstri.[55]

Mestna obrt se je branila tudi proti novi obliki organizacije t. zv. z a l o ž n i š t v a , ki se je pojavilo pri nas v 16. stoletju ne le v trgovini s kovinskimi izdelki, marveč zlasti v panogah rokodelstva, ki so se v tej dobi močno razširile v kotlini Kranja. Predvsem najdemo v neposredni okolici mesta platnarstvo in sitarstvo v vaseh: Huje, Klanec, Primskovo, Gorenje, Britof, Čirčiče, Hrastje, Prebačevo, Labore, Breg, Drulovka, Orehek, Stražišče in Gorenja Sava. Polagoma je nastalo neko stalnejše razmerje med trgovcem in proizvajalcem na deželi. Platnarji in sitarji Kranja in okolice so želeli ustanoviti ob koncu 16. stoletja lastni ceh. Sestavili so posebna rokodelska pravila, vendar ni znano, ali jih je potrdila vlada.[56]

Položaj mestnih obrtnikov se je poslabšal proti koncu 16. stoletja tudi zaradi gospodarske krize, ki je bila posledica obravnavane inflacije. Povišale so se blagovne cene, toda ne enakomerno. Najbolj so narasle cene živil (žita, živine nekako za 300—400%, drv ok. 300%). Za star morske soli, ki je veljal ob začetku 16. stoletja 2 gold., so zahtevali l. 1593 7 gold., tako da so nameravali uvažati preko Ljubelja in Jezerskega vrha kameno sol iz Ausseeja. Najmanj so se zvišale cene rokodelskim izdelkom in delavske mezde.[57]

V vseh gospodarskih vprašanjih se je začela v drugi polovici 16. stoletja vedno bolj uveljavljati d r ž a v n a oblast, ki je stremela za tem, da poveže starejše mestne gospodarske edinice v državno celoto. Deželnoknežja gospodarska politika je omejevala samoupravo mesta in s tem rušila tudi vezano mestno gospodarstvo. Deželni knez je odločal, ali se dovoli oziroma prepove izvoz žita, oziroma živine iz dežele. Iz finančnih vzrokov je dovoljeval tudi izjeme in izdajal izvoznice zlasti tujcem, italijanskim trgovcem, ki so mu posojali denar. L. 1592 je dal izstaviti Vincencu de Porta izvoznico za 500 volov, dasiravno so zatrjevali mesarji v Kranju, da silno primanjkuje mesa.[58]

Dragoceno, dasi nepopolno sliko Kranja iz časa, ko je baš prekoračil gospodarski višek v 16. stoletju, nam nudi seznam h i š n i h

* rojen(a), † umrl(a), = poročen(a).

Jakob Snedic
špital. mojster 1579
m. sodnik 1581/2, 1585/6
|
Jurij Snedic
m. sodnik 1610—12
= **Helena . . .**
* ok. 1591, † 1685 Kranj

Matija
* ok. 1625 Kranj
† 1712 Kranj
= **Suzana . . .**

Blaž
* ok. 1631 Kranj
† 1684 Ljubljana
veletrgovec in notr. svetovalec
= **Ana Katarina pl. Dolničar (Thalnitscher)** [glej dodatek I.]

Franc
* 1640 Kranj

Andrej
* 1646 Kranj

Marko
* 1650

Marija
* 1663 Kranj

Nikolaj
* 1665 Kranj
= **Katarina Tičar**
9 otrok

Saloma
* 1668 Kranj

Mihael
* 1670 Kranj
† 1736 Kranj
5 otrok

Matija
* ok. 1672 Kranj
† ok. 1740 Kranj
6 otrok
med njimi
Ivan Kristijan
* 1704 Kranj
† 1738 Celovec
= **Marija Augustin roj. Thallmantschger** [glej dodatek II.]

Elizabeta
* 1673 Kranj

Marjeta
* 1677 Kranj
† (kot dete)

Marjeta
* 1678 Kranj

Barbara
* 1679 Kranj
† 1743 Kranj

Andrej
* 1683 Kranj
† 1741 Lendorf
= **Uršula Oswaldi**

Marija
* 1718 Lendorf

Katarina
= **Jur. Kuher**

Gašpar Schneditz
* 1720 Lendorf
† 1768 Mölbling
= **Veronika Jordan**

Uršula
† 1722 Lendorf
= **Martin Grinčič**

Magdalena
* 1726 Lendorf
= **Ivan Jordan**

Jožef
* 1743
† pred 1751

Elizabeta
* 1745

Gašpar
* 1747
kanonik
† 1821 Gospa Sveta

Karel-Deziderij
* 1749
† 1799
Klein Winklern

Jožef
* 1751
† pred 1755

Ivan
* 1753

Jožef
* 1755

Kristijan
* 1757
svetnik dv. komore v Passau
= **Regina Bauernfeind**

Kristijan

Jožef-Karel
* 1788 Passau
† 1847 München
|
otroci

Katarina
* 1760

Kristina-Barbara
* 1762 Mölbling
† 1764 Mölbling

Jan. Ev.-Štefan
* 1765 Mölbling
† 1843 Celovec
dr. med., prof. na liceju v Celovcu in Ljubljani, protomedik in gubernij. svetnik v Ljubljani
= **Marija Ana Jurie**
↓

Marija
* 1795 Celovec
† 1868 Celovec
= **Ferd. Hauser**
lekarnar

Jožef
* 1797 Celovec
† 1865 Benetke
= **Lucrezia Candito**

Celestina
* 1799 Celovec
† 1877 Gradec
= **Matija Pichs**
okr. komisar

Rudolf
* 1801 Celovec
† 1851 Celovec
uradnik okrož. blag. v Novem m. in Ljubljani

Henrieta
* 1803 Celovec
† 1859 Ljubljana
= **Tomaž Pauker**
sv. dež. vlade

Teodor-Avgust
* 1810 Celovec
† 1863 Ljubljana
sv. dež. sodišča
= **Josipina Mayr**

Karolina-Ivana
* 1812 Celovec
† 1839 Ljubljana
= **dr. Fr. pl. Hlubek**
profesor

Gvidon
preds. dež. sod.
= **Ana Krisper**

Avgust
* 1850 Ljubljana
† 1913 Preblau
dvorni svetnik
plemstvo 31. XII. 1912
= **Antonia nob. Farlatti**

Josipina
= **Albin pl. Lenkh**
preds. Leykam d. d.

Rudolf
† (kot otrok)

Marija
† (kot otrok)

Ivan
v. pošt. uradnik
= **Ema Wolf**
|
otroci

Oskar
* 1881 Celje
= I. **Maria Holenia**
II. **Dagmar bar. Bolfras**
|
otroci

Pavel
* 1882 Celje
= **Agata bar. Distler**
|
otroci

Albin
* 1883 Celje
† 1890 Gradec

Gilbert
* 1885 Celje
= **Margarita Rockhill**
(Peking)
|
otroci

Dodatek I.

Blaž Snedic

Jan. Krstnik
član zun. sveta
= **Ana Marija Hofstätter**

Ana-Rozalija
* 1674 Ljubljana
= **Ant. Dominik pl. Blanchard**

Marija Ana
= **Iv. Sigfr. pl. De Giorgio**

Maksimiliana Terezija
= **Sigmund pl. Wagner**

Dodatek II.

Ivan Kristijan Snedic

Marija Terezija
* 1729 Celovec
= **Fr. Übelbacher**

Franc Jožef
* 1732 Celovec
prošt
† 1809 Breže

Marija Ana
* . . .
† 1761 Celovec
= **Peter Huber**

Jožef
* 1734 Celovec
† 1734 Celovec

Matija
* . . .
† 1740 Celovec

Rodovnik kranjske meščanske, pozneje plemiške rodbine Snedic (pl. Schneditz).[77]

posestnikov, ki ga je predložil l. 1569 magistrat komisiji, ki je pregledovala deželnoknežjo posest.[59] Od 228 obdavčenih hiš sta bili dve že zapuščeni. Kranj je imel torej za eno tretjino več hiš kakor Kamnik l. 1516 (177 hiš) in polovico manj kakor Ljubljana l. 1600 (496 hiš).[60] Ako upoštevamo, da je prišlo na posamezno hišo (po mnenju Luschina) največ 8 oseb in da v seznamu niso vsebovane imunitete in mestna poslopja, dobimo za Kranj nekako 1900 prebivalcev. Mesto je bilo po izjavi oglejskega vizitatorja Pavla Bizancija še l. 1581 zelo lepo in obljudeno v primeri z drugimi naselbinami dežele razen Ljubljane.[61] Število prebivalcev se je v teku 16. stoletja močno izpreminjalo, ker je razsajala pogosto tudi kuga (n. pr. v l. 1553—1555, 1563, 1579).[62] V kolikor se da glede na različni postanek iz rodbinskih imen sklepati na narodnost, je utegnilo biti od 226 hišnih posestnikov 55% Slovencev, 41% Nemcev, 2% Italijanov, 1% Hrvatov in 1% Čehov. Po višini davka moremo razlikovati 25% majhnih domcev, 45.5% srednjih, 25% večjih in le 4.5% velikih hiš. Zadnjo skupino hišnih posestnikov so tvorili bogati trgovci. Razvoj sloja kapitalsko močnih je bil relativno šibek. Seveda bi si želeli izvedeti še marsikaj drugega o prebivalcih Kranja. Seznam iz l. 1569 molči o naselnikih (najemnikih in služinčadi), o mestnem proletariatu, ki ga ni manjkalo. Ako bi imeli davčne sezname za več zapovrstnih let, bi mogli ugotoviti, kako hitro se je menjavalo prebivalstvo. Ne vemo, od kod so prišle in kam odhajale meščanske rodbine, kako se je vršilo socialno dviganje in padanje posameznih družin, v koliko je nastopila zlasti v tretjem rodu nevarnost za družine in njihovo premoženje, ker je opešala sposobnost za gospodarjenje.

Med najodličnejše meščanske oziroma plemiške rodbine te dobe moremo šteti sledeče. Družina Banko je zavzemala med protestantskimi pristaši vidno mesto. Jernej je bil l. 1594 mestni sodnik, Tomaž l. 1569 posestnik dveh hiš; l. 1553 je prodal svojo pristavo krznarju Petru Kobilikarju.[63] Volk Burger, nakladničar in posestnik dveh hiš; v l. 1569—1572 je bil prideljen komisiji za prevedbo zakupnih kmetij v kupne.[64] Ambrož Ebenperger je imel gilto v Hotemažah.[65] Jurij Fink je bil mestni sodnik l. 1553.[66] Mihael Harrer, mestni sodnik 1568/69, posestnik treh hiš (1569), dvorca s podložniki v Dupljah, vrta v Sp. Dupljah in njive na polju nad Bistrico, postal drž. nakladničar 1575—1581. V fevd je imel tri kmetije na Klancu, eno v Tatincu (1580). L. 1569 je kupil kmetijo »Planavo« pri Šenčurju. Naslednje leto ga je sprejela šenčurska soseska za člana in mu dovolila, da po določenem vrstnem redu uporablja del velikega travnika »na selih«

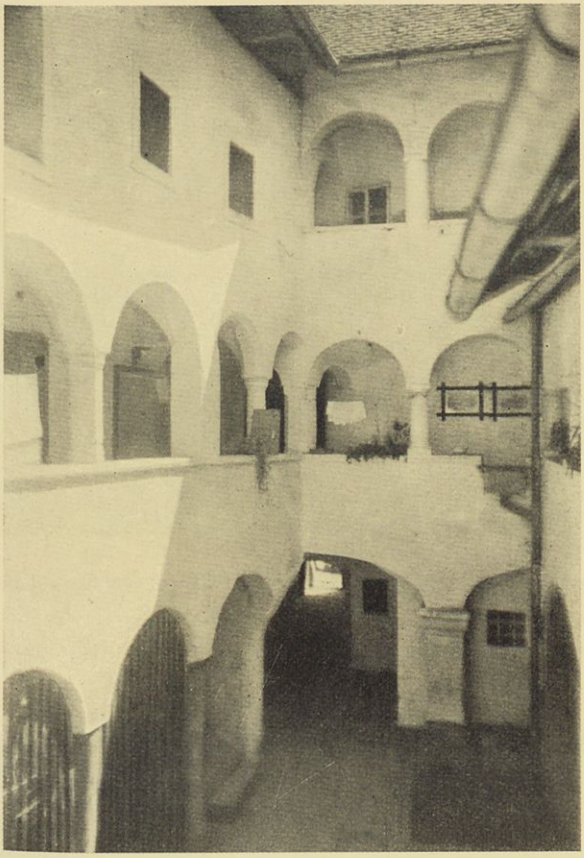

79. Arkadno dvorišče hiše štev. 13 na Mestnem trgu.

80. Spodaj: Rojstna hiša škofa dr. Jerneja Vidmarja v Lajhu, Kosovska cesta 20.

81. Kranj na banderu bratovščine pekov iz 2. pol. 18. stol. (zbirka A. Engelman, Kranj).

82. Platnice zapisnika pekovskega ceha iz 1772 (zbirka ge. Kumer, Kranj).

pri Šenčurju, ki ga je bil prodal l. 1451 vitez Erazem Stainer šenčurski soseski v korist farne cerkve. Ko pa je hotel Harrer prisiliti kmete, da bi mu odstopili omenjeni travnik v kupno pravo, so ga izključili iz soseske. Zato je prepustil l. 1595 »Planavo« Juriju Kreutzerju. Mihael Harrer se je udejstvoval najprej v vrstah protestantov, pozneje pa postal oskrbnik ljubljanskega škofa in v. rud. sodnik ter prejel plemstvo. Izmed sinov je bil Janž višji nakladničar v Ljubljani, Krištof pa l. 1592 nakladniški pisar v Kranju in zakupnik dohodkov kranjskega župnišča.[67] Mihaelov brat Jurij Harrer je bil m. sodnik l. 1580. Imel je desetine v nakelskem uradu, eno kmetijo v Gorenjah in eno na Mlaki. Kupil je tudi kmetijo, ki je bila podložna kranjskemu župnišču, od Marka Košoroka. Njegov sin Sebastijan je bil poročen s Felicito de Montagnana, sestro Polidorja, lastnika graščine Hrib pri Preddvoru. Imel je v kupnem pravu t. zv. Zgornjo Loko nad primskovskim mostom od brdskih gospodov. L. 1591 je zamenjal z dediči Pavla Uraniča Zgornjo Loko za dvorec Prevolo. Okoli l. 1600 je prišel v turško sužnost, iz katere ga je odkupil beneški trgovec Sebastijan Povarel. L. 1604 je prevzel po svaku Polidorju graščino Hrib. Njegova soproga je kupila l. 1609 preddvorski urad od vetrinjskega samostana.[68] Janž Heinricher je veljal za izredno bogatega. L. 1595 ga je naprosil vicedom, naj posodi vladarju večjo vsoto denarja proti zastavitvi mestne mitnice v Kranju.[69] Matija Kejhič je tržil na Ogrskem in prosil l. 1573 nadvojvoda Karla, naj mu preskrbi od brata Maksimilijana II. oprostitev od carine na ogrski meji.[70]

Nekako sredi 16. stoletja je kupil Janž Khisl s Fužin, ki je bil izredno podjeten in postal predsednik dvorne komore v Gradcu, star plemiški dvorec ob mestnem obzidju v Kranju ter ga prezidal v grad, ki je prejel l. 1578 z nadvojvodovim dovoljenjem naziv »Khislstain«. Vladar je oprostil grad meščanskih bremen in mestnega sodstva ter dovolil, da prejema Khisl vsako leto za popravilo stavbe potrebni les iz Vojvodnega gozda. L. 1566 je prevzel Juriju Kreutzerju iz gradu Kreuzhof (Golnik) zastavljeni kriški urad, ki ga mu je l. 1575 nadvojvoda Karel prodal. Janž Khisl je posodil vladarju velike vsote denarja, n. pr. l. 1574 7200 gold., za kar mu je odkazal nadvojvoda med drugim tudi remanenčni denar mesta Kranja; l. 1582 zopet 2333 gold. 20 kr., za kar mu je zastavil še mitnico na savskem mostu v Kranju. Do l. 1603 je imel tudi urbarski urad Kranj.[71]

Matevž Košorok, mestni sodnik l. 1549 in 1555, je imel mlin na štiri tečaje ob Savi; l. 1575 je prejel od nadvojvoda desetino na 14 kmetijah v Zalogu in Glinah.[72] Matevža Krabata, posestnika

dveh hiš (1569) smo že omenili. Janž Kreutzer, mestni sodnik v l. 1533 do 1548, je užival desetino od šestih kmetij v Bašlju; v Kranju je imel tri hiše (1569).[73] Matevž Kunstl je veljal tudi za zelo premožnega; imel je desetine od Lambergov s Črnelega v fevdu.[74] Gašpar Neff, oskrbnik vetrinjskega opata v Preddvoru in mestni sodnik v l. 1557 do 1565, nam je že znan.[75] Janž Rainfall, nakladniški pisar, je imel dve hiši v mestu (1569).[76] Rodbina Snedic, ki izvira najbrž iz Bele, predstavlja redek primer meščanske rodbine Kranja iz 16. stoletja, ki obstaja še danes.[77] Jakob Snedic je bil špitalski mojster l. 1579, v l. 1581/82 oziroma 1585/86 pa mestni sodnik; zavzemal je med katoliškimi pristaši vidno mesto. Janž Štrukelj, posestnik dveh hiš (1569), je bil udeležen v rudarskem podjetju v Kamni gorici.[78] Peter Teufenpacher, nakladničar ok. l. 1526, mestni sodnik l. 1548 in 1556, je imel tri hiše v Kranju (1569) in dvorec v Dupljah. L. 1553 je zastopal kranjska mesta pri sestanku deželnih stanov, kjer so obravnavali novi »policijski red«. Pridobil je plemstvo; spada torej med one meščane, ki jih je težnja po višjem socialnem položaju izneverila trgovstvu in meščanskemu sloju.[79] Rodbino Uranič-Puchlsperger, posestnico Prevole in desetin na Hujah, že poznamo.

3. Pravni red.

Med mestnimi svoboščinami, ki sta jih potrdila deželna kneza nadvojvoda Karel in Ferdinand (l. 1568, 1597),[80] so bile najvažnejše ustavne. Mestna ustava je ostala v bistvu, kakor se je bila izoblikovala v prejšnjem razdobju. Le volivni red so priredili Kranjčani po ljubljanskem vzorcu. Ob določenem dnevu se je sestal magistrat v mestni hiši. Ako je umrl v teku leta kakšen član mestnih korporacij, je privzel najprej notranji svet manjkajoče število oseb iz zunanjega, da je imel zopet 12 članov. Enako jih je nadomestil zunanji svet iz srenje, da je štel zopet 24 članov, srenja pa se je izpopolnila iz meščanstva vobče. Šele potem se je začelo izpreminjanje ali mutacija mestnih korporacij. Zunanji svet je poklical po prosti izbiri troje svetovalcev iz notranjega sveta v svojo sredo. Srenja pa je pozvala osem članov zunanjega sveta v svoj krog. Nato sta izpopolnila notranji in zunanji svet nastale vrzeli iz vrst širših korporacij, vendar nista smela upoštevati odpoklicanih oseb. Po izvršeni mutaciji je sledila volitev sodnika. Notranji svet je predlagal zunanjemu svetu in srenji dva kandidata. Ako se niso strinjali s predlaganimi kandidati, so imeli

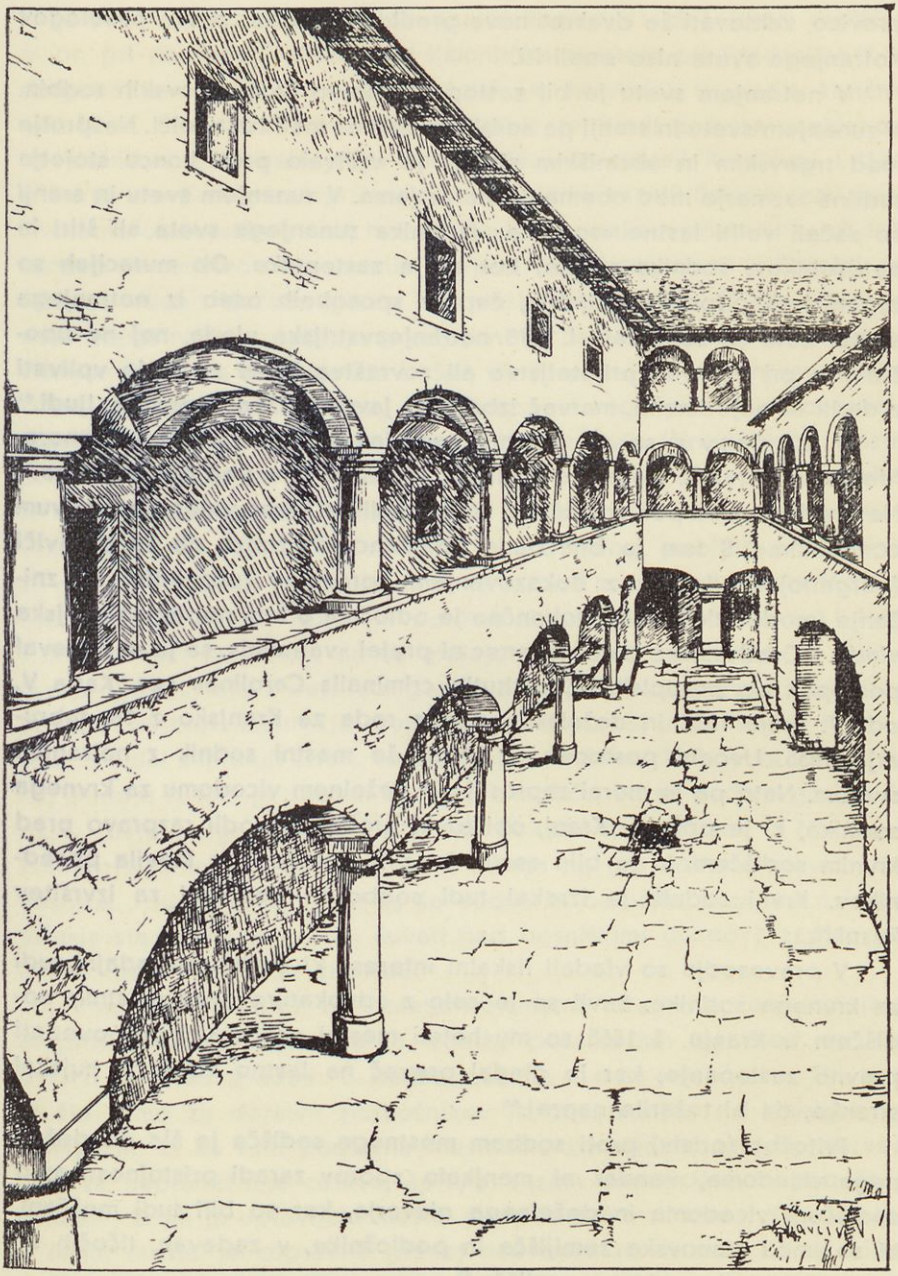

X. Dvorišče stare meščanske hiše na Mestnem trgu 13
(po risbi stud. techn. K. Kavčiča).

pravico, zahtevati še dvakrat nove predloge, vendar preko predlogov notranjega sveta niso smeli iti.

V notranjem svetu je bil zastopan omejen krog trgovskih rodbin. V zunanjem svetu in srenji pa so bili večinoma mali rokodelci. Nasprotje med trgovskim in obrtniškim slojem je vplivalo proti koncu stoletja tudi na razmerje med obema korporacijama. V zunanjem svetu in srenji so začeli voliti lastne »sodnike« (sodnika zunanjega sveta ali štiri in dvajsetakov, sodnika srenje) kot svoje zastopnike. Ob mutacijah so organizirali odpoklic neljubih, čeprav sposobnih oseb iz notranjega sveta. Zato je zahtevala l. 1598 notranjeavstrijska vlada, naj ne upoštevajo pri volitvah prijateljstva ali sovraštva in se ne dajo vplivati z darili in pojedinami, marveč izbero za javne službe sposobne ljudi.[81]

V sodstvu so se deloma nadaljevale srednjeveške razmere. Mesto je ohranilo deželsko sodišče, ki pa ni bilo več privilegirano.[82] Na uvedeni postopek sodišča je mogel vplivati samo vladarjev »salvum conductum«. S tem je bila dana obtožencu možnost, da se opraviči (purgatio) in doseže z dokazovanjem oprostitev (absolutio) ali znižanje (moderatio) kazni. Dokončno je odločala o tem notranjeavstrijska vlada v Gradcu. Ako pa obtoženec ni prejel »varnosti«, se je nadaljeval postopek po predpisih »Constitutio criminalis Carolina« ces. Karla V. od 27. julija 1532 in deželskosodnega reda za Kranjsko z 18. februarja 1535. Uvodni postopek je izvršil še mestni sodnik z notranjim svetom. Nato pa je moral zaprositi pri deželnem vicedomu za krvnega sodnika, ki je prišel v Kranj, oblikoval proces in vodil razpravo pred krvnim sodiščem, ki je bilo sestavljeno iz določenega števila prisednikov. Krvni sodnik je izrekel tudi sodbo in poskrbel za izvršitev kazni.[83]

V pravosodju so vladali fiskalni interesi, ki so bili merodajni tudi za krvnega sodnika. Bavil se je celo z advokaturo pred mestnim sodiščem v Kranju. L. 1555 so mu hoteli mestni svetovalci prepovedati pravno zastopanje, ker je gledal preveč na lastno korist in hujskal stranke, da bi tožarile naprej.[84]

Pritožba (priziv) proti sodbam mestnega sodišča je šla do deželnega vicedoma, vendar ni manjkalo sporov zaradi pristojnosti med sodiščem vicedoma in deželnega glavarja, ker so bili tudi meščani, ki so imeli stanovska zemljišča in podložnike, v zadevah, tičočih se teh, podsodni ograjnemu sodišču.[85]

Okoliš kranjskega deželskega sodišča še vedno ni bil povsod natančno ugotovljen. Spori so bili z baroni Egkh-Hungerspachi,

ki so ovirali meščane pri izvrševanju raznih pravic v deželskem sodišču, n. pr. pri ribolovu v Kokri nad kamnitnim mostom pri Predosljah.[86] V dolgotrajnem sporu z loškim gospostvom še vedno ni padla končna odločitev. Šmartinski vikar Matej Pisanic je kratil pravice meščanov do pašnikov pod gaštejskim vrhom. Zato so morali Kranjčani l. 1566 v dokaznem postopku izpričati, da niso nikdar pustili Šmartincem pasti živino na omenjenih tratah, marveč so jo ob vsakem poskusu zarubili.[87] Upravo in sodstvo nad spornim mejnim ozemljem, zlasti v Besnici, je vršil še vedno deželni glavar. Freisinski škof Henrik (1541—1551) je sicer zopet načel vprašanje o pripadnosti Besnice, toda deželni upravitelj in vicedom sta odločila l. 1547, da je pristojna notranjeavstrijska vlada in komora v Gradcu, da ukrepa o regalijah in vrhovnostni pravici. Pristojbino za pašo v bukovih gozdovih (žirovino) pa bosta pobirala nakladničar in nakladniški pisar v Kranju. Čeprav v odločbi iz l. 1547 ni bilo govora o želodu, sta prejela l. 1551 na pobudo Petra Teufenpacherja ista deželnoknežja organa nalog, pobirati pristojbino za pašo v hrastovih gozdovih. Zato se je pod novim freisinskim škofom Leonom (1552—1559) razmerje do Kranjčanov poostrilo. Ko so l. 1552 v Kranju dali razglasiti, da se morajo javiti vsi posestniki, ki nameravajo gnati svinje v besniške gozdove na pašo, in poravnati žirovino, je loški oskrbnik najstrožje prepovedal plačati kaj uradnikom v Kranju, sicer bo dal zapleniti živali. Lovski mojster v Besnici se je še norčeval, naj pridejo iz Kranja pobirat žirovino o božiču, ko se bodo v gozdovih pasle divje svinje. Škof Leon je tudi dokazoval s pričami iz Naklega, Primskovega in Žej, da meščanom Kranja ne gre nobena pravica do Besnice. Toda graška vlada se še vedno ni odločila. Kranjska nakladničarja sta obdržala nalog, čuvati nad besniškimi gozdovi, zapisovati mline, laze in pobirati žirovino.[88]

V mestni u p r a v i 16. stoletja ne smemo iskati določenih smernic in proračunov za dohodke in izdatke posameznih let. Med mestne d o h o d k e so spadali: 1. donos mestnih n e p r e m i č n i n. Pri tem ni šlo samo za dajatve podložnikov in desetinarjev na kmetijah in zemljiščih, ki so bila podložna mestnemu komornemu uradu, marveč tudi za nepremičnine cerkva, špitala, raznih beneficijev in pobožnih ustanov, ki jih je upravljalo mesto. Gospodarstvo ni bilo v 16. stoletju v redu; mesto je zapravilo precej nepremičnin. 2. d a v k i na hiše, zemljišča, obrt in osebe; oddajali so jih v dež. prejemniški urad. Davčno moč Kranja v prvi polovici 16. stoletja moremo presojati po nakladi v giltni knjigi iz l. 1538/39. Prvotni znesek 330 gold. so znižali

l. 1543 na 216 gold. 40 kr., kar ustreza nekako tretjini ljubljanske naklade (666 gold. 40 kr.), je pa za dvakrat višji od kamniške (106 gold. 40 kr.)[89] Od l. 1558 dalje so nalagali tudi Kranju plačilo dva in polkratne naklade, kar so občutili meščani proti koncu stoletja toliko huje, kolikor bolj je pešala njihova gospodarska moč. Meščani večinoma tudi niso mogli prevaliti dela dajatev na podložnike, kakor so ravnali zemljiški gospodje.[90] Po poravnavi l. 1542 so bili meščani dolžni napovedati pri hišah donos, oziroma prometno vrednost, pri trgovskih in obrtnih obratih pa oceniti in pripoznati donos. Kako se je to izvedlo, mi ni znano.[91] Pri hišnem in zemljiškem davku so vzeli pozneje za podlago neke nizke cenilne vrednosti. Podobno so ravnali pri mlinih in kovačnicah.[92] Davčni delež kranjskih mest in trgov so porazdelili na posamezne kraje že v Ljubljani. Odmero in porazdelitev davkov med posamezne meščane pa je izvršil davčni odbor, ki ga je postavil notranji svet v Kranju. Pri svojem delu bi moral ravnati vestno in nepristransko, vendar ni manjkalo pritožb zlasti v dobi napetosti med katoliki in protestanti, češ da plačujejo bogati meščani, zlasti mestni svetovalci, daleko manj kakor siromašni meščani. Najbrž je pretirana trditev, da so člani davčnega odbora nekajkrat več zajedli in zapili, kakor pa davčnega denarja nabrali.[93] Pobiranje denarja od hiše do hiše ni bil prijeten posel; prilegla se je malica in večerja na mestne stroške. Davkov niso v redu in radi plačevali. Zato je bil prisiljen l. 1542 magistrat odprodati mestno njivo, da poravna starejši davčni zaostanek.[94] 3. mostnine in mitnine. Do l. 1550 je bila mostnina na savskem mostu dana meščanom v zakup, pozneje so jo prejeli nekaj časa v zastavo. Meščani in kmetje s Huj, Klanca, Čirčič in Podreče so bili oproščeni mostnine; zato so pa morali pomagati pri popravljanju mestnih mostov ob Savi, Kokri in Sori. Ko je komisija l. 1569 ugotovila, da mesto ne skrbi redno za popravilo mostov, je izročila graška vlada oskrbovanje mostov nakladniškim uslužbencem v Kranju. Mitnine so pobirali zlasti pri mestnih vratih. V mitniški tarifi najdemo zdaj platno, loden, konjske odeje in leseno robo.[95] Vse to priča o podeželskih obrtih. Mitničarji so bili posebno strogi ob času epidemij. Takrat je bilo prepovedano uvažati vsako blago iz krajev, ki so veljali za okužene. L. 1563 so n. pr. zmetali nekemu ljubljanskemu trgovcu sedem tovorov sukna, ki ga je hotel s silo pripeljati v mesto.[96] 4. donos tržnih naprav. Za uporabljanje tržnih kolib ob letnih sejmih, za tehtanje in merjenje blaga so plačevali pristojbine. 5. pristojbine za uradno poslovanje, n. pr. pečatenje listin, prenos nepremičnin, podelitev meščanstva. 6. globe.

Med izdatke moremo šteti: 1. remanenčni denar in razne davke, ki jih je plačevalo mesto deželnemu knezu oziroma v deželno stanovsko blagajno. 2. prisilna posojila vladarju, n. pr. l. 1550 1000 gold., l. 1566 300 gold.[97] 3. plače mestnih uradnikov in uslužbencev, n. pr. mestnega pisarja, sodnega sluge. Podobno vlogo imajo razna »darila«, »miznine« mestnemu sodniku, blagajniku itd. Zelo značilni so veliki zneski za pijačo ob mestnih volitvah.[98] 4. stroške za popravila javnih stavb in mostov. Veliki so bili izdatki za les. L. 1553 so se obrnili do škofa Tekstorja, naj jim izposluje dovoljenje, da bi dobivali les iz blejskih in bohinjskih gozdov ter ga plavili do Kranja kakor nekdaj.[99] Prosili so tudi deželnega kneza, naj vpliva na imetnika blejske in radovljiške graščine, da jim ne bosta branila kupovati les za stavbe in kurjavo v Bohinju.[100] L. 1586 je bilo stanje javnih poslopij in mestnega obzidja že zelo slabo. Mestni špital je tako razpadal, da so bivali siromaki le s težavo v njem, na farni cerkvi je lezel stolp skupaj. Stolp »na Škrlovcu« ni imel več strehe; zato so morali spraviti topove iz njega v roženvensko cerkev. Na vsem mestnem obzidju okrog in okrog ni bilo več s skodlami krite strehe razen onih točk, kjer se je dotikala katera izmed meščanskih hiš mestnega obzidja. Takrat so meščani bridko obžalovali, da nimajo več »Vojvodinega boršta« na razpolago, saj so zaprosili kar za 1100 dreves.[101] 5. stroške pravosodstva. Zraven je spadalo: plača in oskrba krvnega sodnika in rablja, oskrba jetnikov, vzdrževanje mestnih ječ, naprava vislic. 6. za vojaštvo in vežbe v streljanju. Mesto je moralo prispevati za vojake najemnike, za orožje in oskrbovati kres na Šmarjetni gori; smodnik za alarmne strele pa so prejemali najbrž iz ljubljanske orožarne.[102] V dobi nadvojvoda Karla so se meščani zaradi turške nevarnosti zelo zanimali za »viteško spretnost« streljanja. Med tednom so se vežbali na strelišču le malo, bolj pa ob nedeljah in praznikih. Vladar jim je podeljeval redno letno podporo v znesku 15 gold., ki so jo porabili za dobitke pri tekmovalnem streljanju z lovskimi puškami in mušketami.[103] 7. za preskrbo mesta s pitno vodo. L. 1569 so opozorili deželnoknežji komisarji mestni svet, da je neobhodno potrebno napraviti vodnjak na glavnem trgu, do katerega bi speljali vodo iz studenca v okolici mesta. Neki delovodja je preračunal, da je za napravo potrebnih 200 cekinov. Magistrat je prejel od vladarja podporo 50 gold. Preprosti »vodovod«, ki so ga s skromnimi sredstvi dovršili, pa se omenja že l. 1605 kot neraben.[104]

Razvijajoča se uradniška država je omejevala mestno upravo in ji odvzela dvoje važnih virov dohodkov. Že l. 1521 je odvzel mestu vladar »Vojvodin boršt«. Pet sosednih vasi z 59 kmetijami (na Rupi 11, na Primskovem 22, v Gorenjah 7, v Britofu 16 in v Orehovljah 3) je obdržalo pravico, dobivati za lastno potrebo lesa iz gozda od dreves, ki jih je podrl veter.[105] Nadvojvoda Karel je želel spraviti gozdno gospodarstvo v boljši red; zato je postavil posebnega gozdarja s sedežem v Radovljici, ki so mu bili podrejeni gozdni čuvaji v Vojvodnem gozdu. Gozdar je imel gojiti žlahtno divjačino (srne, divje koze) in zatirati zveri (zlasti volkove). Paziti je moral, da niso sekali neupravičeni, marveč le na podlagi dovoljenja deželnoknežjih uradov. Tako so prejemali les iz omenjenega gozda n. pr. samostan Velesovo, grad Khislstain, kranjski vikarji, nakladničarji, v. rud. sodniki, pogorelci s Primskovega.[106] Kmetje bližnjih vasi pa se niso hoteli držati predpisov. V drugi polovici 16. stoletja so hodili vedno pogosteje, kar v večjh skupinah, z vozovi in oboroženi, ob nedeljah in praznikih, celo na velikonočni ponedeljek v »Vojvodin boršt« drevje krast. Zdaj so se pridružili kmetje iz Naklega, Pivke in Dupelj. Nekoč jih je prišlo nad dvajset. Ena skupina je hitro sekala in nakladala, druga pa stražila za kupi kamenja, da bi odbila napad, če bi se prikazali čuvaji.

Tako je moralo rasti število »upravičencev«, ki so dobivali les iz »Vojvodinega gozda« za stavbe in kurjavo. Gonili so tudi živino na pašo, grabili listje, želi praprot in nabirali gozdne plodove. Urbar iz srede 17. stoletja je dejansko stanje le potrdil. V njem najdemo poleg zgoraj omenjenih vasi še: Struževo, Pivko, Naklo, Duplje, Zadrago, Žiganjo vas, Letenice, Tenetiše, Sebenje, Srakovlje, Breg in Šenčur.

Kmetom, ki so bili prepričani, da jim gre užitek »boršta«, ni bilo všeč, ker je proti koncu 16. stoletja narastlo kajžarstvo ob robu velikega gozda. Z dovoljenjem urbarskega urada v Kranju so izsekavali rovtarji dele gozda in jih obdelali. Nastale so njive, vrtovi in travniki, ki so jih vpisali v urbar in obremenili z dajatvami. Zaskrbljeni so vpraševali podložniki, kaj jim je storiti v obrambo pašnih pravic. Nekam čudno so odgovarjali njihovi zemljiški gospodje. Eni so jim svetovali, naj si pomagajo sami. Kranjski meščani, ki jim je tudi bilo veliko na ohranitvi »Vojvodinega gozda«, ker so dobivali iz njega lesa zlasti za mostove, so govorili svojim podložnikom, kar bodo ukrenili drugi, naj še oni storé. V prvi polovici 17. stoletja je pa izbruhnila kmečka jeza z elementarno silo. Več sto oboroženih kmetov iz okoliških sosesk je vdrlo v gozd. Podrli so plotove ograjnic, poteptali njive in zažgali

83. Rezljani portal v mestni hiši iz l. 1638.

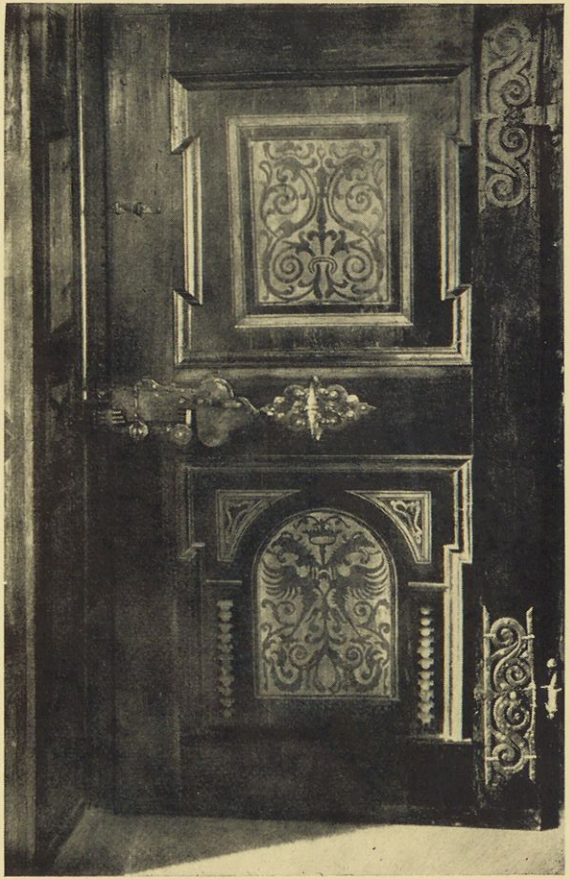

84. Z intarzijami okrašena vrata v mestni hiši iz l. 1638.

85. Naslovna slika bratovščinske knjige sv. rožnega venca iz 17. stol. (župnijski arhiv v Kranju).

86. Peter Anton de Grandi († 1784), beneficiat kostnice. Grba baronov Egkh-Hungerspach in de Grandi. (Urbar kostniške kaplanije iz l. 1777 v župnijskem arhivu v Kranju.)

nekaj koč. Po izvršenem dejanju pa nobena prizadeta zemljiška gosposka ni hotela pomagati pri zasledovanju storilcev.[107]

V tretjem desetletju 16. stoletja je izgubilo mesto tudi upravo nakladniškega urada. Deželni knez je postavljal nakladničarja, nakladniškega pisarja in paznike, ki so bili podrejeni višjemu nakladniškemu uradu v Ljubljani.[108] Uslužbenci so predpisovali, knjižili in pobirali pristojbine, izstavljali bolete ter preprečevali tihotapstvo. Od l. 1571 so prevzeli še oskrbo mestnih mostov ob Kokri, Savi in Sori. Po deževjih so morali pregledati mostove in poskrbeti za potrebna popravila. Nadzirali so tudi pobiranje mostnine na savskem mostu, ki so jo pa obračunavali z vicedomskim uradom. Okoli l. 1580 so naložili nakladničarju še upravo nad vicedomskimi podložniki, kočarji in mlinarji v kranjskem urbarskem uradu.[109]

Čeprav je bila službena plača precej skromna, so se mnogi kranjski meščani, celo bivši mestni sodniki, potegovali za te državne službice.[110] Pogosto so prosili dvorno komoro za priboljšek k plači ali nagrado iz sklada glob, ki so jih plačevali tihotapci. Nekateri so si pomagali sami s tem, da niso položili vsega denarja v uradno skrinjo, temveč ga posojali trgovcem in obrtnikom na obresti ali pa sami začeli tržiti. Če so stranke »mazale«, so izpustili v boletah razno blago ali pa zapisali tako nejasno, da se ni vedelo, ali je »nemško ali grško«. Najhuje je ravnal Andrej Gotscheer (1579—1581 pisar, 1583/4 nakladničar), ki sploh ni vodil računskih knjig, vsak teden odhajal po kupčiji v Kropo, kjer je nakupoval železo in ga prodajal v Gorico, doma pa je opravljala »službo« njegova žena. Nasprotno pa tudi ni manjkalo zvestih in vzornih uslužbencev, n. pr. Volk Burger (1566—1576 nakladničar) ali Peter Avnič (1585—1602), ki si je kupil tri kmetije v Struževem in si zgradil kmečki dvorec, na katerem je še danes vzidana plošča iz l. 1592.[111]

Protestantska reformacija

1. Prvi protestantski pristaši.

Razmerje med mestom in Cerkvijo ob koncu srednjega veka označujeta rastoča podjetnost meščanov in pojemajoča gorečnost cerkvenih krogov.[1] Delavnosti meščanov na gospodarskem področju se je pridružilo njihovo poseganje v cerkveno območje. Slabotnost cerkvenega in verskega življenja je postala očitna, odkar je izgubila kranjska fara l. 1511 svojega sposobnega, izobraženega in skrbnega dušnega pastirja ter postala gospodarska pritiklina mize ljubljanskega škofa, ki je oddajal dohodke kranjske fare navadno skupno s šmartinskimi kakor na dražbi najvišjemu ponudniku. Oskrbniki-vikarji, ki so sklenili s škofom najemno pogodbo, so se zavezali plačevati letno najemnino ali »absenco«, pa tudi oddajati večino denarnih dajatev farnih podložnikov, n. pr. primščino, mrtvaščino in globe. Pri tem so pa seveda tudi gledali, da prigospodarijo nekaj zase. Uredili so navadno tudi točilnico v župnišču. Ker so upravljali redno več nadarbin obenem, ni moglo biti govora o vestnem izpolnjevanju dušnopastirskih dolžnosti. Te so bile prepuščene slabo plačani, malo izobraženi in pogosto nezadovoljni nižji duhovščini, ki brez primernega nadzorstva in lepih zgledov pri višji duhovščini ni mogla trajno ohraniti neoporečnega nravnega življenja.

Vernike je bolelo zanemarjanje bogoslužja, zlasti v opravljanju ustanovnih sv. maš. Kranjčani so se morali čutiti kot čreda brez pastirja. Prevzela jih je nevolja do ljubljanskega škofa kot njihovega pravega župnika, ki so ga videli le nekajkrat na leto, ko je prihajal z večjo družbo in prirejal potratne pojedine. Slišali so tudi o njem, da slabo gospodari s premoženjem farne cerkve ter zastavlja farne desetine in podložnike (l. 1539 na Primskovem Ivanu Jos. pl. Egkhu,[2] l. 1541 v Letenicah, Podbrezjah, Dupljah in Seničnem Krištofu Kacijanarju[3], l. 1542 v Ljubnem, Pristavi, Žiganji vasi, Sebenjah, Potočah in Bistrici Baltazarju Kacijanarju[4], l. 1543 v Predosljah Ivanu Jos. pl. Egkhu, l. 1543 podložnike

na Kokrici, na Klancu, v Predosljah in Voklem kranjskemu mestnemu sodniku Ivanu Kreutzerju[5]).

V takem razpoloženju so bila srca vernikov pripravljena sprejeti ideje verskih reformatorjev, ki so se širile zlasti iz Nemčije. V dobi tako zvanega zgodnjega kapitalizma ob začetku 16. stoletja so bili gospodarski stiki z Nemčijo zelo živahni. Zato so mogli biti prvi sli novih verskih nazorov deloma trgovci in rudarji, pa tudi dijaki iz Kranja, ki so se šolali na nemških protestantskih univerzah, n. pr. v Tübingenu, Strassburgu, Wittenbergu in Leipzigu (l. 1509 Pankracij Krabat, l. 1514 Gregor Kreutzer, l. 1519 Ivan Gruber).[6] Protestantizem so širile tudi nemške in italijanske knjige, ki so jih uvažali na skrivaj.[7]

Že l. 1526 je izpričana naklonjenost protikatoliškim geslom za duhovnika Martina Fatigo v Kranju. Sledil je zgledu oglejskega arhidiakona dr. Erazma Steirerja, ki je širil iz Luthrovih spisov nove nazore po Gorenjskem.[8] Na pustni torek l. 1526 je hodil Fatiga v spremstvu prijateljev po mestu s krinko na obrazu, preoblečen kot škof. Dajal je na vse strani blagoslove in se norčeval iz obredov in katoliškega pojmovanja svečeništva. Na pepelnico je javno jedel meso in dajal tudi drugim dovoljenje za to. Meščani so se še zgražali nad duhovnikovim ravnanjem. Patriarh je želel sicer doseči, da bi storilca zaprla svetna oblast, toda avstrijski vladarji niso pustili oglejskim patriarhom kot podložnikom sovražne beneške republike, da bi izvrševali kakšno oblast pri nas.[9] Ljubljanski škof pa ni ukrenil kot kranjski župnik ničesar. Po Cibavitovi smrti (1530) je oddal faro Matiju Jsenhausenu v najem.[10] Bil je baje tako malo govornika, da so ljudje kar ušli iz cerkve, ako se je prikazal na prižnico.[11]

Protikatoliška smer se je naglo širila in utrjevala med meščani. Ohladili sta se za srednji vek značilni gorečnost in dobrodelnost meščanov za cerkve, bratovščine in oltarje. Trumoma so začeli izstopati iz bratovščine sv. R. Telesa. Kako se je porajal nov duh, se utegne videti tudi v sklepu mestnega sveta l. 1530, da se morejo uporabiti dohodki beneficija sv. Jurija za popravilo mestnega obzidja.[12] Tudi pod škofom Francem Kacijanarjem (1537—1544) je mogel protestantski krožek v Kranju neovirano rasti. Ko pa je ukazal škof Urban Tekstor (1544—1558) l. 1547 zapreti Primoža Trubarja in njegove glavne pristaše v Ljubljani, so povabili kranjski protestanti pobeglega stolnega vikarja Gašparja Rokavca v mesto.[13]

Razvoj mestne ustave, ki je bila velikega pomena za razširjenje reformacije, je dosegel ravno v tej dobi svoj višek. Sodnik z mestnim svetom je imel prezentacijsko pravico pri večini beneficijev v mestu.

S pomočjo cerkvenih ključarjev, ki so jih smatrali za mestne organe, je razpolagalo mesto s cerkvenimi stavbami. Tako so mogli Kranjčani dati na razpolago Rokavcu roženvensko cerkev za opravljanje bogoslužja. Omogočili so mu proti vikarjevi volji pot do prižnice. Saj so si že dlje časa želeli razlage »čistega evangelija« in obhajila pod obema podobama. Poskrbeli so pa tudi za vzdrževanje predikanta ter ga predlagali oglejskemu patriarhu za kaplanijo v omenjeni cerkvi. Rokavec, ki je bil že iz Ljubljane znan kot borben in strasten pristaš novega verskega gibanja,[14] je ostal stalno v Kranju in si kupil hišo.

Kmalu so tudi v Kranju izzvale mnogo pozornosti njegove slovenske pridige v roženvenski cerkvi, ki jih je imel vsako nedeljo po končani zornici v župni cerkvi. Precej brezpomembna oskrbnika-vikarja kranjske fare Ambrož Vošnjak in Jakob Scherer mu zdaleka nista bila kos. Ko pa je prišel l. 1550 za vikarja vneti in požrtvovalni Konrad Glušič, izvemo o sporih med katoliško in novoversko strujo. Neko nedeljo je razlagal Glušič v župni cerkvi evangelij o bogatinu in ubogem Lazarju ter omenil, kako se je spomnil pogubljeni bogatin svojih peterih bratov na zemlji. V zvezi s tem je obravnaval vikar tudi priprošnjo svetnikov. Še isti dan je odgovoril Rokavec v roženvenski cerkvi in razložil nedeljski evangelij ravno obratno, da svetniki ne morejo pomagati ljudem in da naj ljudje zato ne molijo k svetnikom. Posledice Rokavčevih govorov so se morale kmalu pokazati. Preprosti ljudje so mnogo govorili o tem in niso vedeli, komu naj verjamejo, ako pravi eden »da je belo, drugi da je črno«. Drugo nedeljo po sv. Trojici so obravnavali v cerkvi priliko o veliki večerji in o evharističnem zakramentu. Rokavec je trdil: »Kdor želi pravilno obhajati, mora dati ljudem obhajilo pod obema podobama. Kristus sam je dejal: Pijte iz njega (namreč: iz keliha) vsi! Tako je storil Gospod in ukazal storiti. Le papeži so nas oropali ene oblike.« Glede sv. maše je razlagal Rokavec, da tvorijo bistvo prave maše samo posvetilne besede pri povzdigovanju. Vse drugo so dodali papeži »kaker eno staro petlarsko oflikano bisago«. Rokavec je baje celo rekel, da se oblačijo papeži, ko mašujejo, v vrečo, ki je skrpana iz raznobarvnih koščkov. O tem je nastala sramotilna pesem, ki so jo peli po Kranju.

Glušič je klical Rokavca zaradi napadov na katoliške nauke na odgovor. Rokavec pa se je zagovarjal, naj mu dokažejo iz biblije, da morejo svetniki pri Bogu kaj izprositi za ljudi. Tudi svojih izjav o papežu ni tajil, češ da ima na razpolago učene spise za obrambo svojih trditev. Na Glušičevo sporočilo o Rokavčevih govorih je prepovedal ljubljanski škof predikantu maševati. Toda Rokavec se je

izgovarjal, da njemu nima ljubljanski škof ničesar ukazovati, ker nima kot kranjski župnik škofovske oblasti nad Kranjem in ker mu kot škof ni podelil nobene nadarbine. Obenem je naznanil zadevo oglejskemu patriarhu kot ordinariju.

Mestni svet, v katerem so imeli okoli l. 1554 protestanti že večino, je naklonil Rokavcu še nadaljnja dva beneficija, kaplanijo sv. Katarine v župni cerkvi in špitalsko kaplanijo. Glede prezentacije in umeščanja se pa niso držali določb ustanovnih listin. Niso se obrnili do župnika (ljubljanskega škofa), marveč do patriarha v Vidmu. Ker so vedeli, da bo 12. junija kranjski vikar Glušič po opravku odsoten, je prišel ta dan patriarhov komisar, mengeški župnik Matija, ki je bil naklonjen protestantskemu gibanju, in umestil na slovesen način Rokavca najprej v župni cerkvi na beneficij sv. Katarine, nato pa še v špitalski kapeli. Tam je župnik Matija pridigoval v nemškem jeziku ter napadal ljubljanskega škofa, ki se vmešava v patriarhove pravice v Kranju. Končno je prebral odlok patriarhovega generalnega vikarja Luke Bizancija, ki prepoveduje Rokavcu pod kaznijo izobčenja, da bi bil v čem poslušen ljubljanskemu škofu.

Glušič je obvestil o vseh dogodkih škofa Tekstorja.[15] Sporočil mu je, kako je kršil Rokavec vladarjev mandat od 20. februarja 1554, da morajo vsi ljudje k spovedi in prejeti sv. obhajilo po stari šegi pod eno podobo;[16] kako se protestantski nazori hitro širijo v mestu, ker se preprosti ljudje pridružijo vsemu, kar reče peščica odločnih protestantov. Vikar je tudi javil, da je začel mestni svet preganjati katoliške duhovnike v Kranju. Dvema beneficiatoma so že vzeli nadarbine, ostalim, ki so jih prejeli za časa škofa Ravbarja, so baje zagrozili isto. Mestni svet je zatožil pri vladarju tudi bratovščino sv. R. Telesa, v kateri so ostali včlanjeni večinoma le še duhovniki, da nima premoženjske uprave v redu. Zato je želel pridobiti mestni svet nadzorstvo nad bratovščino. Tako bi se polastili protestanti še te bratovščine, ki so jo oškodovali že s sklepom mestnega sodišča, da ni treba dolžnikom vračati izposojenega bratovščinskega denarja, ker ni primerno, da bi duhovniki posojali denar na obresti.[17]

Glušič je poslal škofu iz župnega arhiva vrsto prepisov listin, ki so dokazovale, da so potrjevali in umeščali špitalske kaplane kranjski župniki, n. pr. Operta. Pri beneficiju sv. Katarine pa je imela prezentacijsko pravico prav za prav katoliška rodbina Parula, ki jo je potisnil mestni svet v stran. Tudi je bila ta rodbina pripravljena odstopiti svojo pravico ljubljanskemu škofu.

Vprašanje škofovske oblasti nad kranjsko župnijo je postalo še bolj pereče, ko je prihitel aprila 1555 škof Tekstor v Kranj, da bi zajezil širjenje protestantizma. V slovenski pridigi, ki jo je imel v farni cerkvi, je opominjal meščane in kmete, naj ostanejo zvesti katoliški veri in ne sledijo zgledu gospodov »deželanov«, ki so odpadli od prave vere in hočejo prejemati obhajilo pod obema podobama. Deželni stanovi, ki so ravno takrat zborovali v Ljubljani, so se čutili užaljene in so se pritožili, češ da ščuva kmečke podložnike proti graščakom in naziva »deželane« odpadnike, dasi so »pošteni in pobožni ljudje«.[18]

V bistvu je šlo za vprašanje, ali je bil upravičen patriarhov namestnik potrditi Rokavca v omenjene beneficije. Patriarhu vobče ni bilo všeč, da se je udejstvoval škof Tekstor v Kranju. Bal se je, da bi utegnil priti s tem Kranj pod ljubljansko škofijo. Ko mu je pisal Ferdinand I., naj ne dela glede podeljevanja beneficijev težkoč ljubljanskemu škofu, se je postavil na stališče, da oni, ki brani svoje starodavne pravice, ne dela nikomur krivice.[19] Da bi zadevi prišel do dna, je naročil Ferdinand I. vicedomu, naj poskrbi od mestnega sveta izvirnike ustanovnih pisem za vse nadarbine ter pošlje Tekstorju overjene prepise.[20] Spor zaradi izvrševanja cerkvene oblasti v Kranju je prišel pred apostolskega nuncija, ki je rešil zadevo septembra l. 1555 tako, da ima ljubljanski škof kot patron in župnik kranjske fare svetno in duhovno upravo župnije, škofovska opravila pa ostanejo oglejskemu patriarhu; torej je ostala kranjska fara še vedno v oglejski škofiji.[21]

Najtežje posledice spora med patriarhom in ljubljanskim škofom so zadele kranjskega vikarja Glušiča. Rokavec je bil sicer klican pred patriarhovo duhovsko sodišče v Vidmu, ki ga je pa oprostilo vsakega suma krivoverstva. Patriarhov vikar je poslal odločbo Glušiču in ukazal, da jo javno razglasi. Glušič je odvrnil, da mu tega vest ne dopušča, ker je Rokavec pogosto v pridigah napadal katoliško vero. Ker torej ni izpolnil ukaza, ga je patriarh suspendiral a divinis,[22] škofu Tekstorju, ki se je zavzel zanj, pa sporočil, da mora Glušič iz Kranja, ker je pijanec, pohujšuje ljudi, pridiguje zmote, mašuje še naprej, dasi je bil suspendiran, zlasti pa, ker preganja tako dobrega duhovnika, kakor je Gašpar Rokavec.[23] Odslej je deloval Rokavec v Kranju z očitno podporo Luke Bizancija, generalnega vikarja oglejskega patriarha. Spor med patriarhom in ljubljanskim škofom je mnogo pripomogel h krepkemu razmahu protestantizma v Kranju. Pod novim škofom Petrom Seebachom (1558—1568) ni bilo več ovir.[24] L. 1559 je sicer po-

tožil cesarju o Rokavčevem delovanju v Kranju, toda sam si ni upal ukreniti ničesar.[25] Luteranstvo se je širilo tudi med kmečkim prebivalstvom kranjske kotline.[26] Zorelo je tudi Trubarjevo književno delo.[27] Prihajale so v deželo skrivaj prve slovenske tiskane knjige, ki so jih prodajali kramarji od hiše do hiše. Prišel je čas, da se duhovi popolnoma ločijo in da se privrženci protestantizma organizirajo.

2. Organizacija protestantske verske občine.

Ko se je vračal Primož Trubar na poziv deželnih stanov 25. junija 1561 v domovino, so ga mogli pozdraviti protestantski meščani Kranja v svoji sredi. Prenočil je v hiši Ivana Josipa barona Egkh-Hungerspacha na mestnem trgu.[28] Tu je izvedel, da je dospelo cesarsko povelje, naj mu onemogočijo povratek oziroma strogo nastopijo proti njemu, ako se pojavi v deželi. Kljub temu je nadaljeval Trubar naslednji dan svojo pot proti Ljubljani, da organizira čimprej »slovensko cerkev«, in ji da potrebno »ordningo«. Naloga superintendenta je bila težka. Potrebno je bilo, da uredi verske občine, ki so nastale v posameznih krajih, in jih poveže v enotno deželno cerkev. Med občinami izven Ljubljane, ki so že imele sposobne protestantske pastorje, je bil tudi Kranj. Trubar je potrdil Rokavca za pastorja, ki so mu nakazovali deželni stanovi letno plačo 50 gold.[29]

Rokavčevih uspehov je bil Trubar lahko vesel. Kranjski protestanti so znali že onemogočiti kranjskemu vikarju Juriju Wolfu redno opravljanje bogoslužja. Ko je pridigoval spomladi l. 1561 o češčenju svetnikov in tolmačil razliko med katoliškim in protestantskim naukom ter nato želel začeti s petimi litanijami vseh svetnikov, ni hotel učitelj spremljati na orglah, pevci in učenci ne peti in cerkovnik ne streči, ker jim je prepovedal mestni svet pomagati, ako bi se pele litanije v cerkvi.[30] Ko je izvedel Trubar, ki se je kmalu nato zaradi tiska knjig začasno vrnil v Urach, da nameravajo zapreti njegovega zvestega pomočnika, pastorja Rokavca, in ga pregnati iz dežele, se je potegnil zanj oktobra l. 1561 pri kralju Maksimilijanu. Prosil ga je, naj prepreči to nesrečo za pravo krščansko vero augsburške konfesije, ki ji je sam naklonjen.[31] Škof Peter Seebach je sicer ovadil Rokavca in dosegel, da je Ferdinand I. obnovil zaporno povelje l. 1562.[32]. Toda škofova akcija ni uspela; deloma, ker oglejski patriarh iz nasprotstva do ljubljanskega škofa ni hotel kaznovati Rokavca, deloma pa, ker so naprtili deželni stanovi škofu Seebachu samemu neprijetno preiskavo.[33]

Rokavec je žel že obilne sadove svojega dela; o božiču l. 1562 je imel okrog 300 obhajancev iz mesta.

Borbenost pastorja Rokavca se je izkazala tudi v letu kuge 1564. Mnogi meščani so se skušali izogniti okuženju in so zbežali iz Kranja. Mestni sodnik je dal z deskami zabiti hiše, v katerih so ležali bolniki, dal je zavezati zvonove in zapreti vse cerkve, da se ne bi zbirali ljudje in tako prenesli bolezen. Avgusta je razsajala bolezen najhuje. Vikar Jurij Steinmetz je spravil iz župnišča na farovško pristavo na Loki neko Felicito, s katero je imel dva otroka. V župnišču so ležali bolni hlapci in dekle. Vikarjev oskrbnik je tudi ušel in svojega gospodarja okradel. Poljskega dela ni bilo mogoče dovršiti. Tudi pri živini so zadele vikarja nesreče. Volk mu je raztrgal tri koze, več krav se je ponesrečilo na planini. Po cele dneve si niso upali ljudje na cesto. Šele o sv. Jerneju je nameraval vikar opraviti sv. mašo s pridigo pri železni ograji farnega pokopališča pod milim nebom. Ko pa je zvedel tisti dan, da umira njegova »zvesta izvoljenka« Felicita na Farovški Loki, je pozabil na vse in hitel k njej. To priliko je spretno porabil Rokavec, splezal na železno ograjo in pridigoval zbrani množici namesto vikarja, seveda v protestantskem smislu. Vikar Steinmetz je bil ves obupan, ker sta mu umrla na kugi Felicita in sin-edinec. Potožil je svoje gorje škofu Seebachu, zlasti smrt Felicite, ki je imela po njegovem mnenju »tako blaženo smrt, da so jo občudovali angeli in ne le ljudje«.[34] Obenem je poprosil škofa za kanonikat »ad baculum«,[35] ker ne more več vzdržati v Kranju proti »morilcu duš« Rokavcu. Škof se ga je usmilil in mu podelil zaželeni kanonikat, v Kranj pa poslal drugega vikarja.

Kranj je imel tudi neko skromno vlogo ob izvajanju protestantskih literarnih načrtov. Ker je ležal ob glavni zvezi Ljubljane z južno Nemčijo, kjer so delovali protestantski voditelji (baron Ivan Ungnad, Primož Trubar od l. 1565 dalje zopet), so potovali preko našega mesta razni sotrudniki, n. pr. pozimi l. 1562/63 Stepan Konzul, ki je iskal pripravnih ljudi za tiskarno v Urachu.[36] Ko je šlo za to, da spravijo protestantske knjige v deželo, ne da bi jih zaplenili ob meji, so sodelovali tudi kranjski trgovci, med njimi bogati sodnik Gašpar Neff[37]. Že v Nemčiji so porazdelili knjige v več skupin in jih zavili kot običajno trgovsko blago ali zabili v sode. Ob mitnicah so jih prijavili navadno kot kramarsko blago in poravnali predpisano pristojbino. L. 1563 so naslovili iz južne Nemčije protestantske knjige, ki so prihajale preko Beljaka, na trgovca Neffa v Kranju, ki je nekaj »Pavlovih poslanic do Korinčanov in Galatejcev« ter »Artikulov« v mestu spečal, ostale pa

87. Dr. Iv. Jak. Schilling († 1754), generalni vikar in kranjski župnik (v župnišču v Kranju).

88. Spodaj. L. Layer: Anton Hayne (1762-1832) mestni kirurg z ženo in sinom (v rodbini Koch v Ljubljani).

89. Leopold Layer, lastna podoba slikarja z ženo.

90. Leopold Layer, risba rok [1793] (Nar. muzej v Ljubljani).

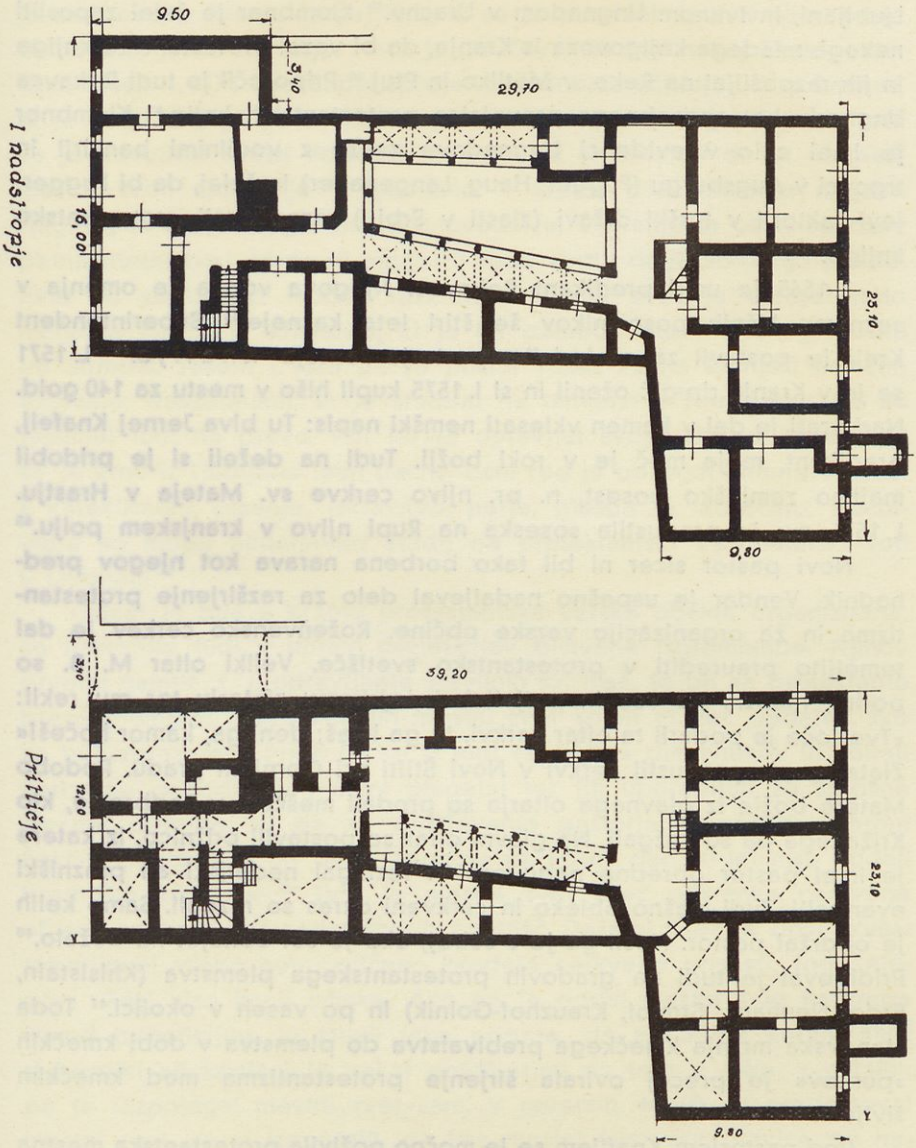

XI. Tloris stare meščanske hiše na Mestnem trgu 13
(po načrtih stud. techn. K. Kavčiča).

pretovoril naprej v Ljubljano.[38] Neff je tudi posredoval tajno korespondenco med Matijo Klombnerjem, pisarjem ograjnega sodišča v Ljubljani, in Ivanom Ungnadom v Urachu.[39] Klombner je želel zaposliti nekega mladega knjigoveza iz Kranja, da bi vezal protestantske knjige in jih razpošiljal na Reko, v Metliko in Ptuj.[40] Priporočil je tudi Rokavca Ungnadu kot sposobnega prevajalca protestantskih knjig.[41] Klombner je imel celo v evidenci Ungnadove zveze z vodilnimi bankirji in trgovci v Augsburgu (Fugger, Haug, Langenauer) in želel, da bi Fuggerjevi faktorji v turški državi (zlasti v Srbiji) razpečavali protestantske knjige.[42]

L. 1565 je umrl predikant Rokavec. Njegova vdova se omenja v seznamu hišnih posestnikov še štiri leta kasneje.[43] Superintendent Krelj je postavil za naslednika pastorja Jerneja K n a f l j a.[44] L. 1571 se je v Kranju drugič oženil in si l. 1575 kupil hišo v mestu za 140 gold. Nad vrati je dal v kamen vklesati nemški napis: Tu biva Jernej Knafelj, predikant, moja moč je v roki božji. Tudi na deželi si je pridobil majhno zemljiško posest, n. pr. njivo cerkve sv. Mateja v Hrastju. L. 1571 mu je prepustila soseska na Rupi njivo v kranjskem polju.[45]

Novi pastor sicer ni bil tako borbena narava kot njegov predhodnik. Vendar je uspešno nadaljeval delo za razširjenje protestantizma in za organizacijo verske občine. Roženvensko cerkev je dal temeljito preurediti v protestantsko svetišče. Veliki oltar M. B. so podrli, naložili na voz in peljali h kranjskemu zlatarju ter mu rekli: »Tvoj oče je podaril ta oltar cerkvi, tu ga imaš; deni ga, kamor hočeš!« Zlatar ga je prepustil cerkvi v Novi Štifti pri Gornjem gradu. Podobo Matere božje iz glavnega oltarja so prodali meščani v Podbrezje, kip Križanega pa so zažgali. Na glavni oltar so postavili prižnico, iz katere je imel pastor obredne nagovore in razlagal nedeljski ali prazniški evangelij. Tudi mašno obleko in cerkveni okras so razdali. Samo kelih je obdržal pastor. Nosil ga je s seboj, ako je šel obhajat na deželo.[46] Pridigoval je tudi na gradovih protestantskega plemstva (Khislstain, Brdo, Neuhaus, Strmol, Kreuzhof-Golnik) in po vaseh v okolici.[47] Toda stanovska mržnja kmečkega prebivalstva do plemstva v dobi kmečkih »puntov« je precej ovirala širjenje protestantizma med kmečkim življem.[48]

Pod pastorjem Knafljem se je močno poživila protestantska mestna šola v Kranju. Kdaj je nastala, ne morem ugotoviti. Zanjo so skrbeli tudi deželni stanovi. Nakazovali so šolskemu vodju »nemškemu in latinskemu učitelju« iz deželne blagajne po 24 ren. gold. letno. Mesto je dodalo 10 gold. ter mu nudilo prosto stanovanje in kurjavo. Kljub

temu učiteljev materialni položaj ni bil posebno ugoden, ker učenci niso redno plačevali šolnine. Zato noben učitelj ni dolgo obstal. L. 1572 je služboval v Kranju Jernej Has, ki se je po dveh letih vrnil v svojo domovino, južno Nemčijo. Nato je poučeval na šoli nekaj časa pastor sam. Jeseni l. 1574 so stanovi sprejeli začasno za učitelja Ivana Dachsa, ki je vodil tudi petje na koru v protestantskem svetišču. Čez pol leta se je naveličal svoje dolžnosti in popustil službo, ne da bi obvestil mestni svet. Odšel je v Ljubljano k svaku, proviantnemu mojstru Nagliču, in mu pomagal pri računovodstvu. V Kranju je ostal Dachsov petnajstletni brat, ki pa ni mogel v redu voditi dalje šolskega pouka. Zato so se učenci močno razkropili. Mestni svet je sprejel nato magistra Gregorja Kristanca, ki je bil domači učitelj otrok graščaka na Strmolu. Jeseni l. 1576 pa je postal šolski vodja kranjski meščan Sigmund Wassermann, ki je študiral na univerzi v Nürnbergu ter se razumel tudi na pravo. Pet let je opravljal svojo službo. Potem pa se je vrnil iz Ljubljane Ivan Dachs. Učni red je obsegal čitanje v zvezi s katekizmom, pisanje, računstvo, petje, glasbo in latinščino. Absolventi so mogli nadaljevati študij na protestantski višji latinski šoli v Ljubljani.[49]

Odkar je bila v Kranju protestantska verska občina organizirana, so nastopile tudi v upravi beneficijev bistvene izpremembe. Njihov prvotni namen, t. j. opravljanje številnih sv. maš, je bil za protestante brezpomemben. Večinoma jih mestni svet sploh ni več oddajal, ako so bili izpraznjeni. Prisvojili so si tudi zapuščine duhovnikov in zbirali cerkvene dohodke v mestni blagajni ter jih uporabljali za splošne mestne potrebe ali pa za vzdrževanje pastorja in učitelja. Baroni Egkh-Hungerspachi od smrti Magnusa pl. Egkha nad 40 let niso oddali kostniške kaplanije.[50] Tudi je mestni svet brez pristanka cerkvene oblasti odsvojil več nadarbinskih zemljišč. Deželni knez je sicer skušal razveljaviti vsako neupravičeno prodajo cerkvene posesti, toda njegovi ukazi niso imeli učinka. Ako pa je oddal mestni svet katerega izmed beneficijev, je stavil take pogoje, da so dobili kakšni stari duhovniki ali kaplani le nekaj goldinarjev na leto v roke, z ostalim pa je razpolagal mestni svet sam. V reverzih, ki jih je predpisoval mestni svet, so si izgovorili, da ima mestni svet vse pravice do nadarbine, kakor oddajanje kmetij po kupnem pravu, pravico, odsvojiti nepremičnine, porabljati denar za mestne koristi, zahtevati mrtvaščino, postavljati posebnega oskrbnika, ki bo pobiral urbarščino in plačeval davke; nasprotno pa se beneficiat ne sme vtikati v premoženjsko

upravo nadarbine in se mora zadovoljiti z denarjem, ki ga bo prejel od mesta.[51]

Ljubljanski škof Peter Seebach se ni pobrigal za te razmere. Šele na ukaz nadvojvoda Karla I. 1568 je zahteval od kranjskega sodnika in mestnega sveta poročilo o stanju beneficijev, toda odgovora ni prejel. Ko pa je došla graški vladi pritožba vikarja Antona Tekstorja iz Podbrezja, da je večina beneficijev v Kranju izpraznjena, da jih pa mestni svet noče podeliti katoliškim duhovnikom, je moral škof Seebach drugič pozvati Kranjčane, naj mu poročajo. Mestni svet se je zdaj odzval, postavil pa se je na nam že znano stališče, da ima pravico potrjevanja in umeščanja beneficiatov oglejski patriarh in torej ljubljanskega škofa kranjski beneficiji nič ne brigajo. Priznali pa so, da so oddali samo dva beneficija, dohodke ostalih pa uporabljali za plačilo velikih davkov in za druge »dobre« namene. Škof je nato zahteval točnejših podatkov z izvlečki iz urbarjev, koliko časa so posamezne nadarbine izpraznjene, toda glavnega vprašanja o pravicah oglejskega patriarha se ni lotil.[52]

Po smrti škofa Seebacha († 1568) je grozila tudi premoženju župnega beneficija podobna nesreča kakor onim nadarbinam, ki jih je upravljal magistrat. L. 1569 so pregledovali komisarji po naročilu nadvojvoda Karla deželnoknežje graščine in urade na Kranjskem in skušali prisilno prevesti zakupne kmetije v kupnopravne. Pri tem so naleteli v vicedomskem urbarju na Farovško Loko, ki je ostala pomotoma vpisana kot deželnoknežja posest. Uvrstili so jo v primskovski urad in izterjali od kranjskega vikarja Mateja Pisanica pristojbino 100 tolarjev za izstavitev nove listine o pravnem razmerju. S tem je prišla Loka pod oblast Ivana Jos. barona Egkh-Hungerspacha, ki mu je bil primskovski urad zastavljen. Ker mu kranjski vikar ni poravnal urbarščine in robotnine, je dal l. 1571 baron z Brda rubiti farovško živino na Loki. Bil je skrajni čas, ko je pojasnil zadevo novi škof Konrad Glušič na podlagi Opertovih listin iz kranjskega župnega arhiva in dosegel, da je prisodil nadvojvoda Karel Farovško Loko kranjskemu župniku prosto bremen.[53]

Končni cilj, po katerem so morali stremeti protestantski meščani Kranja, je bilo priznanje cerkvene organizacije po deželnem knezu. Tudi v tem oziru so zrli z velikimi upi v bodočnost, ker je podpiralo meščane plemstvo (gospodje in vitezi), s katerim so v versko-političnih zadevah skupno nastopali pri deželnem knezu. Stanovska država je doživljala svoj višek. Le stanovi so mogli dovoljevati deželnemu knezu potrebna denarna sredstva.[54] Toda že

l. 1572 je uspelo nadvojvodu Karlu na skupnem deželnem zboru v Brucku, da so postopali zastopniki mest ločeno od zastopnikov plemstva.[55] Zato je veljala graška »pacifikacija« le za plemstvo, ne pa za prebivalce deželnoknežjih mest, ki jih je proglašal vladar za komorno last, v katero se stanovi nimajo vmešavati.

Deželni knez je tudi pozval škofa Glušiča, naj pošlje v Kranj delavnega in sposobnega vikarja. Tako je prišel po smrti Andreja Schorna Matija Marcina za vikarja.[56] Kakor v Gorici je začel energično nastopati proti protestantom. Ker je bil zanje pastor bistvena opora, je naperil glavno borbo proti Knaflju. Že l. 1576 je ukazal nadvojvoda Karel, da mora magistrat odstraniti krivoverskega pridigarja iz mesta. Meščani ne smejo več k protestantskim pridigam in bogoslužju, marveč se morajo držati svojega pravega dušnega pastirja. V deželnoknežjih mestih namreč nimajo niti meščani niti deželni stanovi pravice izpreminjati vero. Mestni svet ni vzel sprva vladarjevih ukazov resno. Ko sta pa sledila prihodnje leto dva nova, ki sta grozila s kaznijo, so se obrnili meščani novembra l. 1577 do stanov v Ljubljani in jih prosili pomoči. Saj so bili dvajset let složni v borbi za verske zadeve. Tudi so jim stanovi poslali pastorja Knaflja in ga deloma vzdržujejo. Stanovi so sklenili sestaviti spomenico do nadvojvoda v precej ostrem tonu, pozneje so pa črtali v konceptu vse ostrejše izraze in se opirali v svoji vlogi v glavnem na dvoje. Že l. 1530 so njihovi predniki v Augsburgu pred Karlom V. priznali konfesijo protestujočih nemških knezov za svojo veroizpoved. Po njej so vedno živeli. Nadvojvoda Karel sam jim je l. 1576 ponovno potrdil graško »pacifikacijo«. Dalje so poudarili, da so tudi Kranjčani člani deželnih stanov. Zato naj jim pusti vladar pastorja, ker je zlasti v težkih časih turških vojsk in kuge posebno potrebna verska tolažba. Tudi kranjski mestni svet je v posebni vlogi prosil vladarja, da bi smeli še nadalje obdržati pastorja, ker jim je skrb za dušni blagor.[57]

Obe prošnji so izročili deželnemu knezu posebni poslanci, najbrž januarja l. 1578 na stanovskem zboru v Brucku ob Muri, ko je plemstvo izkoristilo vladarjevo stisko in poskusilo doseči versko svobodo tudi za meščane. Zaradi velike nevarnosti pred Turki je nadvojvoda sicer navidezno odnehal. V bruškem libelu je bilo poudarjeno, da vladar ne namerava zaradi vere preganjati meščane. Toda vrhovnostnim pravicam nad deželnoknežjimi mesti se ni odrekel in že l. 1579 je bilo pod vplivom nadvojvodove soproge Marije sklenjeno, postopoma ukiniti dane svoboščine.

Borba proti Knafliu, v kateri je imel vidno vlogo vikar Marcina, je tekla naprej. Marcina je bil v stalnih stikih z graško vlado, ki mu je poverila tudi nalogo, da poizve o upravi kranjskih mestnih beneficijev, zlasti, koliko znašajo dohodki, kdo jih oddaja, ali so bili beneficiati pravilno predlagani in potrjeni, končno, ali se redno opravlja služba božja v smislu ustanovnih listin.[58] Vikar je sporočil v Gradec, da mestni sodnik doslej še ni izpolnil ukaza glede pastorja, da se za dopise ljubljanskega škofa Glušiča sploh ne zmeni in da mu je sodnik odvrnil: »Mi smo člani deželnih stanov, torej veljajo verske svoboščine tudi za nas.« Zato je dospel 1. avgusta 1578 zvečer s posebnim slom iz Gradca ponovni ukaz, ki ni pretil s kaznijo samo glavnim krivcem, marveč tudi grozil z odvzemom mestnih svoboščin, ako ne odstranijo pastorja.[59] Pri magistratu so slutili, da izhaja vsa akcija za izgon Knaflja od vikarja Marcine. Da bi ga onemogočili pri ljubljanskem škofu, je sestavil mestni pisar Andrej Sonce pritožbo proti njemu. Meščani so razložili škofu, kako povzroča Marcina med njimi zdražbe, kako je pohlepen po denarju in nenraven, ker ima s svojo gospodinjo Katarino dva otroka. Tudi stari Trubar je izvedel o težavah protestantov v Kranju. Na oster, oseben način je obračunal v polemičnem letaku s »papežnikom« Marcino, ki je »pravu hudičevu sejme, ki v vsih žlaht grejhih prebiva« in ki »se je z mašnimi brati svejtoval inu naprej vzel, vse verne (t. j. protestante) rezegnati«.[60] Borba med protestantskim magistratom in kranjskim vikarjem se je s tem še bolj poostrila in dobila oseben značaj. Glušič ni hotel odpoklicati Marcine.[61] Izšli so še nadaljnji ukazi graške vlade, v katerih ni šlo le za pastorja, marveč tudi za mestnega pisarja Sonce. V tej »dušni stiski« se je obrnil magistrat do deželanov, ki so bili zbrani na dvorni pravdi v Ljubljani, ter jih prosil za božjo voljo, zaradi dušnega zveličanja in večne blaženosti, naj se jih usmilijo in posredujejo zanje pri nadvojvodu.[62] Toda še preden je prišel vladarjev odgovor na prošnjo stanov, se je umaknil pastor Knafelj iz Kranja. Za ogroženega pisarja Sonce so pa poskrbeli s tem, da so ga sprejeli v notranji svet in mu dali stalno plačo.

3. Protestanti na umiku.

Pastorja je sprejel pod gostoljubno streho gradu Brda stari baron Ivan Jos. Egkh-Hungerspach. Že desetletja je vneto deloval za protestantsko stvar.[63] Vsako leto je poslal kranjskemu pastorju novoletni

dar. Zdaj je naročil bolni graščak svojemu sinu Adamu, naj poskrbi za begunca. Dovolil mu je tudi, da vrši službo božjo v grajski kapeli. Ker je bilo v okolici nad 1800 protestantov in je bilo zaradi kuge nevarno puščati vsakogar v grad, je nameraval baron Adam s pomočjo deželnih stanov zgraditi v bližini večjo protestantsko cerkev. Knafelj je hodil tudi po vaseh pridigovat. Ob nedeljah in praznikih so se zbirali kmetje in protestantski meščani Kranja pri protestantski službi božji na Brdu.[64] Večkrat se je oglašal pastor tudi v Kranju, kjer je ostala njegova družina.

O delovanju protestantskih krogov v Kranju so bili pri graški vladi stalno poučeni. Prišel je ukaz, da ne sme dovoliti magistrat meščanom, da bi »letali« na Brdo. Da ne bi imel pastor povoda hoditi v Kranj, naj mu prodajo hišo in izroče denar.[65] Tudi barona Ivana Josipa je opozoril deželni knez bolj na rahlo, da meščani in kmečki podložniki zastavljenih deželnoknežjih uradov (Naklo, Primskovo, Smlednik) nimajo pravice, udeleževati se protestantskega bogoslužja. Starega barona, ki je bil vse življenje vdan vladarju, je očitek bolel. Vendar mu vest ni dopuščala, da bi zaprl svoj grad ljudem, ki želijo obiskati svojega dušnega pastirja. Jasno je spoznal, da obstaja močna razlika med izjavami nadvojvoda v Brucku l. 1578 in njegovim dejanskim ravnanjem.[66] Ko so zastavili naslednjo pomlad zastopniki kranjskih stanov v Gradcu vprašanje nadvojvodu, kako se da spraviti njegovo postopanje proti pastorju Knaflju in Kranjčanom v sklad z bruškim libelom, se je skliceval vladar na pridržek glede vere v deželnoknežjih mestih in ostal neizprosen. »Svobodo vesti« je razumel nadvoda drugače kakor stanovi.[76]

Po nadvojvodovem naročilu je Marcina strogo pazil na nasprotnike. Sporočil je, da se je vrnil spomladi l. 1579 pastor večkrat v mesto in da je krstil v svoji hiši otroka nekega podložnika ter obhajal skupino meščanov. Navedel je v poročilu, da so hodili na Brdo zlasti: mestni sodnik Ivan Junauer, špitalski mojster Jernej Banko, Štefan Piber, Boštjan Schlagen, Feliks Stockzandt, Jurij Zamblek, Primož Rozman, Andrej Mernhardt in Mihael Krabat. Vikar je tudi trdil, da mestni sodnik nalašč ni hotel odpreti uradnega dopisa, s katerim mu je bilo ukazano odstraniti pastorja. Šele po vnebohodu se je vrnil Knafelj na Brdo, kjer je krstil otroka Petra Teufenpacherja, nakladničarja v Kranju. Za krstni botri sta bili ženi Ivana Junauerja in Ivana Kreutzerja. Vikar je prijavil tudi sledeče dejanje protestantov. Ko je vodil na vnebohod običajno procesijo iz cerkve na polja, so sedeli na klopci pred hišo meščani Žirovšek, Schlagen in Zamblek in niso počastili

sv. R. Telesa, ko je šel sprevod mimo. Smejali so se in bingljali z nogami, da bi bil vikar skoraj padel. Na binkoštno nedeljo je poslal sodni upravitelj sluga, ki je prisilil cerkovnika, da mu je izročil orodje za pokop. Nato so izkopali grob na župnem pokopališču in pokopali ob petju psalmov nekega protestantskega someščana.

Graška vlada je klicala mestnega sodnika in omenjene tri meščane na odgovor. Morali so se javiti v Gradcu pred dvornim podkanclerjem dr. Volbenkom Schranzom. Ta dogodek so smatrali kranjski deželni odborniki za tako važen, da so obvestili o njem štajerske odbornike ter jih naprosili, naj gredo kranjskim meščanom, ki trpe preganjanje zaradi svojega verskega prepričanja, v Gradcu na roke. Ker so obdolženci odločno zanikavali svojo krivdo, so jih proti koncu avgusta 1579 izpustili. Deželni knez pa je imenoval komisijo (vicedoma Bonoma, stolnega prošta Freudenschuba in stolnega dekana Tekstorja), ki naj bi preiskala razmere v Kranju.

Novembra je prispela komisija v Kranj in se nastanila v župnišču. Magistrat je izjavil, da bo odgovarjal na tožbe katoliških meščanov le pod pogojem, ako se vzamejo v pretres tudi njegove tožbe proti vikarju Marcini, ki so jih poslali škofu Glušiču in Radlicu ter vladi v Gradec.[68] Vikar se je izgovarjal s »privilegium fori«. Vicedom je bil drugačnega mnenja. Želel je, naj se najprej razčistijo glavne pritožbene zadeve in šele nato nadaljuje s postopkom. Pritožbeni spis katoliških meščanov je očital magistratu, da jim je zamolčeval deželnoknežje ukaze in da so dovolili pastorju bivati v mestu, ker je preteklo poletje hišo popravil. V njej prebiva še vedno pastorjeva žena z otroki. Na pritožbo je pripomnil mestni sodnik, da ni dolžan klicati k čitanju vladarjevih ukazov druge osebe razen mestnih svetovalcev. Dalje so tožili katoliški meščani, da niso nadarbine pravilno oddane; premoženje beneficijev upravlja mestni blagajnik. Kaplanija sv. Katarine že od Rokavčeve smrti ni bila oddana. Magistrat se je zagovarjal, da je moral prevzeti premoženjsko upravo beneficijev, ker niso kaplani v redu plačevali davkov. Nekaj kmetij in desetin so morali zastaviti, ker niso zmogli dajatev za turške vojske, zlasti proviantnih voz in konj za pohod pri Sigetu (1566). K temu so se oglasili zopet katoliški meščani, da odmerja magistrat davke in druga javna bremena neenako. Peščica katolikov mora plačati več davkov kakor večina bogatih protestantskih meščanov. Ko so določali ob zadnjem vojaškem pohodu spremljevalce za pratež, sta bila od desetih mož samo dva protestanta. Katoliški meščani so tudi potožili, da nad 10 let mesto ne oskrbuje več luči pred glavnim oltarjem v farni cerkvi.

91. Leopold Layer, portretna risba (zbirka Ban. spomeniškega referata v Ljubljani).

92. Leopold Layer, skica za oltarno sliko sv. Mohorja in Fortunata (zasebna last).

93. Leopold Layer, skica za oltarno sliko sv. Mohorja in Fortunata (zasebna last).

Mestni svet se je zagovarjal, da to ni dolžnost mestne uprave. Toda nasprotna stranka je opozarjala, da je prevzel magistrat tudi premoženje bratovščine mesarjev in M. B., ki sta prej skrbeli za večno luč. Končno so se pritožili katoliški meščani, da magistrat ne trpi med mestnimi svetovalci zavednih katolikov. Iz notranjega sveta so izločili tri, iz zunanjega štiri meščane. Jakobu Snedicu so vzeli službo špitalskega mojstra in jo izročili Jerneju Banku. Vobče psujejo katoliške može s »papežniki«.

Šele spomladi l. 1580 se je vrnila deželnoknežja preiskovalna komisija v Kranj, da dovrši svoje delo. Morda je želela preprečiti, da bi raslo sovraštvo med meščani in prišlo do krvavih spopadov med obema strankama. Zdi se tudi, da je bil vicedom protestantom naklonjen, ker je skušal opravičiti ravnanje mestnega sodnika in prikazati ves prepir kot osebno razračunavanje med magistratom in vikarjem, ki bi se ga protestanti radi znebili. Na vso moč je silil obe stranki, naj skleneta poravnavo.[69]

Postopek proti protestantom je prišel na razgovor tudi na deželnem zboru, ki se je sestal novembra l. 1579 v Kranju, kamor so se bili umaknili stanovski zastopniki iz Ljubljane zaradi kuge.[70] Stanovski zastopniki so zatrjevali, da ne more biti govora o dovolitvi davkov, dokler se godé take očitne kršitve bruškega dogovora. Kljub pomirljivi izjavi nadvojvodovih komisarjev, da ne bodo imeli odslej povoda pritoževati se zaradi tega, je bil januarja 1580 kranjski sodnik Junauer ponovno klican v Gradec, zaprt v ječo in odstavljen, ker je dovolil, da je bival novembra prejšnjega leta pastor Knafelj dlje časa v Kranju.

Delavnost in borbenost katoliških krogov je rasla pod novim ljubljanskim škofom Janezom Tavčarjem (1580—1597), ki je prišel v Kranj. Bolelo ga je sicer neprimerno življenje kranjskega vikarja, toda zaradi te slabosti ni kazalo spraviti ob službo osebo, ki se je krepko borila za katoliško stvar in ji glede verskega nauka, opravljanja službe božje ter delitve zakramentov ni bilo kaj očitati. Zato je imel z njim usmiljenje ter ga pooblastil, naj mu sporoča imena meščanov, ki bi hodili na Brdo ter prejemali tam zakramente pri pastorju.[71] Globlje je posvetil v cerkvene razmere naslednje leto (1581) oglejski vizitator Pavel Bizancij, ki je našel ob svojem prihodu v Kranj le peščico katolikov. V farni cerkvi so stale omare, ki so bile napolnjene z žitom in drugim blagom. Oprema oltarjev je bila sila pomanjkljiva, shranjevanje sv. R. Telesa neprimerno. Glavno krivdo za razširjenje protestantizma je pripisoval vizitator slabostim, ki jih je ugotovil pri

kranjski duhovščini. Zato je verjel protestantskim meščanom, ki so mu slikali vikarja Marcino kot maščevalnega in razuzdanega človeka[72] ter namignili, da se bodo zopet pokorili »sveti cerkvi«, ako bi živel njihov vikar pobožno. Vizitator je pač gledal v Marcini tudi podpiranca ljubljanskega škofa, ki si je zadnjih dvajset let močno lastil cerkveno oblast v Kranju. Protestantski meščani niso ovirali oglejskega vizitatorja, ko je podelil nad 1200 osebam birmo in slovesno obnovil posvetitev roženvenske cerkve. Dosegli so pa le svoj namen. Generalni vikar Bizancij je tožil Marcino pred patriarhovim sodiščem. Borec za katoliško stvar je moral iz Kranja.[73]

Komaj pa je zapustil vizitator mesto, so se protestanti zopet polastili svojega svetišča. Vztrajali so dalje in upali, da se bo unesla tudi ploha nadvojvodovih ukazov in da se jim bo posrečilo obiti ukaze ali pa s pomočjo deželnih stanov doseči zaželeno versko svobodo. Namesto odstavljenega Junauerja so si izbrali za sodnika drugega zavednega luteranca Jurija Harrerja. Ko je izvedel nadvojvoda o tem, ga je odstavil in naročil vicedomu in ljubljanskemu škofu, naj poskrbita, da bo sodnik v Kranju iz katoliških vrst.[74] Mestni svet je zopet ubral politiko zavlačevanja. Zanašal se je še vedno na pomoč stanovskih odbornikov, ki jim je javil Harrerjevo odstavitev.[75] Ko pa je deželnoknežja komisija vsilila naslednje leto Jakoba Snedica za mestnega sodnika, so mu povzročali protestantje toliko težkoč, da je kmalu sam odstopil. Tako so si mogli zopet izbrati Ivana Junauerja za sodnika.[76] Enako vztrajno so podpirali pastorja Knaflja, ki je redno prihajal v mesto. Poleti l. 1580 je prizidal svoji hiši nov del. Meščani so pridno obiskovali tudi njegove pridige na Brdu. Učenci mestne šole so peli pri službi božji pod vodstvom Wassermanna, ki je deloval tudi književno. Prevajal je nemške cerkvene pesmi in pripravljal najbrž na pobudo ljubljanskega tiskarja Mandelca prevod katekizma.[77] Vladar ni mogel prisiliti mestnega sveta s ponovnimi ukazi, da bi prodal Knafljevo hišo in vrgel raz njo kamen z značilnim protestantskim napisom. Enako je ostal nekaznovan nakladničar Mihael Harrer, ki je pri krstni pojedini meščana Jakoba Olbena čital protikatoliško sramotilno pesem.[78] Daleč so šle težnje protestantskih krogov, ki so poslali na posvetovanje stanovskih odbornikov Notranje Avstrije someščana Tomaža Adlmana in Štefana Pibra. Šlo je za to, da zainteresirajo za usodo naših protestantov cesarja Rudolfa II. in nemške državne kneze.[79]

Nadvojvoda Karel je odgovarjal z vedno strožjimi upravnimi ukrepi. Ko je izvedel, da je bil ponovno izvoljen Junauer za sodnika

in Dachs poklican za šolskega vodjo, je oba odstavil in pozval vrsto protestantskih meščanov (Jurija Harrerja, Jerneja Banko, Schlagena in Straussa) v Gradec pred podkanclerja dr. Schranza.[80] L. 1585 je postal Jakob Snedic vdrugič mestni sodnik.[81] Tudi baronu Adamu z Brda je poslal ukaz, da ne sme puščati k pridigam in službi božji pastorja Knaflja niti kmetov niti meščanov, sicer ga bo zadela kazen.[82]

Cerkveno in versko življenje katolikov se pa z upravnimi ukrepi samimi ni dalo poživiti. V dušnopastirskem pogledu se v Kranju po Marcinovem odhodu ni obrnilo na bolje. Njegov naslednik in patriarhov arhidiakon za Gorenjsko je postal bivši kamniški župnik Franc Lapicida (Lathomus).[83] Dohodki župnije, zlasti desetine, so bile oddane Krištofu Harrerju v zakup.[84] Cerkvenih in župniščnih stavb ni nihče popravljal, zato se je streha na župnišču podrla. Ljudje so živeli v razkošju, nenravnosti in verski zmedi, o kateri pričajo tudi pojavi »štiftarjev« in bičarjev v mestni okolici.[85] O nevzdržnih razmerah se je prepričal škof Tavčar sam, ko je obiskal mesto l. 1593. Župljani so se pritoževali zoper vikarja Lapicido, da ne vrši predpisane službe božje in ne živi duhovniku primerno.[86] Jeseni istega leta je prišel na vizitacijskem potovanju še patriarh-koadjutor Franc Barbaro v Kranj. Vizitator ni imel usmiljenja s slabostmi kranjskega vikarja. Lapicida se je moral ločiti od ženske, s katero se je bil javno poročil. Moral je tudi v cerkvi vpričo ljudstva preklicati svoje zmote in prositi odpuščanja. Obsojen je bil na večdnevni zapor. Ko pa je izvedel patriarh-koadjutor, da vikarjevo poboljšanje ni bilo trajno, mu je po izvršenem postopku kot ordinarij kranjske fare odvzel službo. Obenem je pozval škofa Tavčarja, naj poskrbi za novega sposobnejšega vikarja. Postavil se je pri tem na stališče, da ima ljubljanski škof pravico, izbrati kranjskega vikarja, patriarh pa potrditi. Zato ni maral škof Tavčar iz cerkvenopolitičnih razlogov popustiti, da ne bi z izvršitvijo patriarhovega naročila molče priznal njegovega stališča, oziroma celo vzbudil vtisa, da je njegov sufragan.[87]

Šele l. 1595 je poslal škof Tavčar novega vikarja Krištofa Treiberja v Kranj. Dal mu je pooblastilo, da prevzame kot škofov komisar farno posest od Lapicide, ki je odhajal istočasno v Škofjo Loko. Pravno to ni bilo popolnoma v redu, ker je bil Lapicida že od l. 1593 odstavljen in kot tak ni bil upravičen predati »temporalia« novemu vikarju. Mestni svet v Kranju je bil na stališču, da je izpraznjeno mesto vikarja; zato bi moral po mnenju meščanov kakor l. 1511 magistrat izročiti cerkveno posest vikarju. Vsaj cerkveni ključarji bi morali pri tem sodelovati. Stara navada je bila, da so prejemali cerkov-

niki ključe farne cerkve ob umeščanju od ključarjev in ne od vikarja. Zato je dal magistrat farno cerkev zakleniti, ključe pa shraniti v mestni hiši. S tem je bilo onemogočeno vikarju, da bi vršil službo božjo in delil sv. zakramente. Bil je to tudi ponovni poskus protestantskih krogov, izkoristiti napetost med patriarhom in ljubljanskim škofom. Ko je izvedel o dogodku oglejski patriarh, je zopet poudaril, da bi moral biti novi vikar odobren od patriarha, kajti Kranj leži v oglejski škofiji in ljubljanskemu škofu gre samo uprava temporalij. Škof Tavčar je moral naperiti sodni postopek proti kranjskemu mestnemu svetu v Ljubljani in Gradcu. Kljub grožnjam z visokimi globami še tik pred praznikom sv. R. Telesa zadeva ni bila rešena. Vikar mesece in mesece ni mogel opravljati službe božje. Pravdni naroki so se vrstili tja do poletja l. 1597, ko je avgusta umrl škof Tavčar. Šele naslednje leto je prišla zadeva v red.[88]

Le počasi je rasla borbenost katoliških pristašev. Proti koncu stoletja so skušali onemogočiti predikantu Knaflju vsako dušnopastirsko udejstvovanje v kranjski kotlini. L. 1585 so se širile po Kranju govorice, da nameravajo nasprotniki napasti Knaflja. Velesovski kaplan je baje pravil v neki kranjski gostilni, da bodo prežali nanj v Češnjevku, ko bo šel na obisk v grad Strmol. O preddvorskem župniku so trdili, da je baje obljubil kmečkim fantom sod vina za pijačo, ako nabijejo predikanta, ko se prikaže pod gorami v Kokri. Loški kaplan Urban Wurzner pa je kmalu nato dejansko napadel Knaflja v Bitnju, ko se je vračal predikant iz Škofje Loke. Zato se je Knafelj rad odzval vabilu deželnih odbornikov, ki so ga prosili, naj prevzame začasno pridige v protestantski cerkvi v Ljubljani namesto obolelega Felicijana Trubarja in Krištofa Spindlerja.[89]

Gospodarski zastoj

1. Zaton protestantizma.

Novi vladar, nadvojvoda Ferdinand, je zadal protestantskemu gibanju uničujoče udarce. L. 1598 so prepovedali v Kranju vsako protestantsko bogoslužje in pokopavanje mrličev z luteranskimi obredi pod najstrožjo kaznijo. Učitelj Ivan Dachs je pobegnil h karlovškemu stotniku Juriju Gusiču. Prenehala je protestantska šola v Kranju.[1] Novembra l. 1599 je prejel predikant Knafelj na Brdu ukaz, da mora v osmih dneh zapustiti notranjeavstrijske dežele. Brdski gospod mu ni hotel odtegniti varnega zavetja. Ko pa je izvedel pastor, da ga nameravajo ujeti in celo grad zažgati, ako ga baron ne bi hotel izročiti, se je umaknil rajši sam v Tržič k Lovrencu Paradeiserju. Le ponoči je še zbiral zveste privržence okoli sebe, nato pa je odšel pozimi čez gore na Koroško.[2] Spomin nanj je ostal med narodom dolga stoletja. L. 1815 je kazal Natalis Pagliaruzzi Urbanu Jarniku, ko je bil pri njem na obisku, pri mostu v Predosljah mesto, kjer se je rešil po ljudski pripovedki predikant na svoji kobili z vratolomnim skokom preko prepada.[3] Še danes pripisujejo glavo, ki je upodobljena na reliefu, prej nad vhodom Florianove, zdaj v dvorišču Savnikove hiše v Kranju, nekdanjemu predikantu Knaflju.[4]

Že proti koncu l. 1600 je začela delovati reformacijska komisija. V spremstvu vojaštva je dospel škof Tomaž Hren 11. februarja 1601 v Kranj. Ker v zanemarjenem župnišču po odhodu vikarja Treiberja ni bilo primerne opreme, se je nastanil v hiši višjega rudarskega sodnika Mihaela Harrerja. Naslednji dan je sklical meščane ter s pridigo skušal vplivati, da bi se prostovoljno odrekli protestantski veri in položili katoliško prisego. Meščani so spoznali, da ni drugega izhoda, ali se izjaviti za katoliško vero ali pa prodati nepremično posest, plačati desetek od imovine in se izseliti. Večini je upadel pogum. Le štirje meščani, med njimi bogati Heinricher, so vztrajali pri svojem verskem prepričanju. Nato so pobrali vojaki po hišah

protestantske knjige in slike, jih znosili v bližino sramotilnega odra na trg ter jih sežgali. Pred škofom Hrenom in deželnim vicedomom se je moral odreči kranjski magistrat vsem pravicam, ki so jih dotlej izvajali meščani iz znane listine iz l. 1511. Obljubili so, da odslej ne bodo več nasprotovali postavljanju vikarjev in da tem ne bodo več zapirali cerkvenih vrat.[5]

Ker so bile ženske vobče stanovitnejše v verskem prepričanju, se jih je lotil škof Hren šele mesec kasneje. Tudi one so se odrekle protestantski veri.[6] Več posla je imela reformacijska komisija s protestantskimi »kosezi« v Križah pri Tržiču, ki jih je vodil kmet »Luter« Mikuš. Njegovi sinovi so ubili iz fanatizma katoliškega meščana Lovretiča v Kranju. Škof Hren je poslal oddelek vojakov v Križe pod vodstvom Krištofa Harrerja, ki je parkrat zasledoval udeležence pri umoru, izvršil ponoči hišne preiskave, pritiral več protestantskih kmetov v Kranj k zaslišanju in končno dal podreti Mikuševo hišo do tal. Zaradi tega poseganja v pravice zemljiškega gospoda so pl. Mosconi tožili Harrerja pred ograjnim sodiščem, toda nadvojvoda ni dovolil, da bi odločalo sicer pristojno sodišče proti članu »komisije za reformiranje vere«.[7]

Reformacijska komisija, ki se je udejstvovala v Kranju vsaj do l. 1604, je dala meščanom polno navodil za bodoče življenje in delovanje. Ukazala jim je pokorščino do oblastev, katoliško prisego na novo sprejetih meščanov, obvezen obisk službe božje, prejemanje zakramentov, izpolnjevanje postne postave, posvečevanje nedelj in praznikov, obnovo bratovščin in polaganje računov o premoženjski upravi cerkva, beneficijev, bratovščin in špitala pred župnim vikarjem. Do spolnjevanja ukazov in spreobrnjenja src pa je bilo še daleč.[8]

Še so imeli meščani in kmetje zaslombo v protestantskem plemstvu, nad katerim ni imela reformacijska komisija nobene oblasti. Škof Hren se je tega zavedal, saj se je baje l. 1607 zaklinjal v neki družbi v Kranju, naj ga zadene nenadna smrt, ako ne bo »reformiral« v treh mesecih še »deželanov« ali pa jih pregnal iz dežele.[9] Toda zunanje politične razmere tega niso dopuščale. Uspehi čeških protestantov so opogumili številne prikrite pristaše protestantizma tudi pri nas. V Kranju se je pojavil zopet šolski vodja Dachs. Deželni knez je moral ponovno ukazati mestnemu sodniku, naj kaznuje meščane, ki se ne drže postne postave in ki delajo o praznikih.[10]

Šele po odločilni zmagi nad češkimi »uporniki« je segel Ferdinand II. l. 1628 po protestantskem plemstvu. V teku enega leta naj bi prestopili v katoliško vero ali pa prodali svojo posest in se izse-

lili.[11] Baroni Egk-Hungerspachi so se cepili v protestantsko in katoliško vejo. Koroška in smledniška panoga, ki je komaj dve leti prej kupila dotlej zastavljeno smledniško gospostvo, sta zapustili domovino. Brdska panoga, ki je kupila l. 1626 nakelski in primskovski urad, je prestopila v katoliško vero. Proti sredi 17. stoletja pa je začela gospodarsko propadati, njena posest se je drobila in je prehajala v tuje roke.[12] Okoli l. 1670 je prešla brdska graščina na Jurija Žigo barona Gallenberga. Po njegovi smrti († 1697) sta jo prevzela sinova Volk Vajkard († 1733) in Baltazar († 1760), ki jo je prodal med l. 1744 in 1747 veletrgovcu Michelangelu Zoisu.[13] Graščino Turen pod Novim gradom je prodal l. 1667 Jurij Žiga baron Egkh knjigovodju deželnih stanov Adamu Dinzlu pl. Angerburg.[14] Podobno in še hitreje so se menjavali gospodarji graščine Hrib (Vetter, Zwingman, Papler, Höffer)[15] in Preddvora (od 1616 samostan Stična, pred 1646 Kacijanar, ob koncu stol. Benaglia pl. Rosenbach).[16] Stalen je bil na svoji grudi le krepak kmečki rod.

2. Ogrožena meščanska obrt.

Obrt, ki je bila glavni eksistenčni vir kranjskih meščanov, se ni več krepila v teku 17. stoletja. Število mlinov in fužin v neposredni bližini mesta se ni bistveno izpremenilo. Mlin v Straheči dolini je prezidal meščan Schmid v fužino; nov mlin je bil postavljen l. 1613 ob Savi nasproti Farovške Loke.[17] Vino so točili skoraj v vsaki tretji hiši v mestu, toda to ni spadalo med obrti v ožjem smislu, ki so bile vezane na pripadnost k cehom. Vino je vsiljeval špitalski mojster podložnikom špitala, ki so prinesli dajatve, mestni sodnik strankam, ki so hotele skleniti pravno opravilo pri njem, cesarski nakladničar trgovcem, ki so hoteli poravnati pristojbino za blago, pa tudi župni vikar ob krstih, porokah in pogrebih. Kdor je hotel srečno opraviti v uradih, je moral pač dati za pijačo.[18] O varjenju piva pa za 17. stoletje nimamo zanesljivih vesti.[19]

Samostojne cehovske organizacije so imeli: kovači, ključavničarji, nožarji in zlatarji skupno bratovščino ali ceh sv. Eligija in sv. Roka s svoboščinami iz l. 1497,[20] mesarji ceh sv. Kancijana,[21] čevljarji in usnjarji skupen ceh sv. Štefana s povečanimi pravicami iz l. 1665,[22], peki sv. Florijana s svoboščinami iz l. 1638,[23] krojači sv. Jurija z rokodelskim redom iz l. 1581 in 1660,[24] tkalci, sitarji in trgovci skupeh ceh sv. Trojice s svoboščinami iz l. 1599[25] in krznarji sv. Nikolaja s pravicami iz l. 1661.[26] Kranjski lončarji do začetka 17. stoletja niso

imeli lastnega ceha. L. 1601 so se priselili v Kranj bratje Ratajc iz Ljubnega, kjer so nad 30 let izdelovali glinaste posode, v katerih so žgali v Idriji cinober oziroma živo srebro. Na njihovo pobudo je bil ustanovljen l. 1604 lončarski ceh M. Božje v Kranju.[27]

Barvarji so spadali k ljubljanskemu cehu; l. 1673 so prejeli pravico ustanoviti v Kranju podružno (partikularno) cehovsko skrinjo skupno z barvarji Škofje Loke, Tržiča in Radovljice. Vsaka tri leta so ponesli ob glavnem cehovskem prazniku polovico dohodkov v Ljubljano, kjer se je vršil slovesen sestanek barvarskih mojstrov.[28] Medičarji (lectarji) in svečarji ter najbrž tudi jermenarji so pristopili k cehu v Celovcu; kotlarji in kleparji so pa imeli glavno cehovsko skrinjo v Gradcu.[29] Klobučarji so pripadali k ljubljanskemu cehu, ki je imel pravila po vzoru St. Pöltenskih klobučarjev. Ko pa so se kranjski klobučarji sprli z ljubljanskimi zaradi opravljanja mojstrskih del, je ukazal l. 1630 ljubljanski ceh kranjskim klobučarskim pomočnikom, da morajo takoj ustaviti delo pri svojih mojstrih. Obenem je naprosil ljubljanskega župana, da dá zapleniti kranjskim klobučarjem blago, ki bi ga pripeljali na sejem. Zato so se vpisali kranjski klobučarji v celjski ceh, ki je imel pravila urejena po vzoru dunajskih klobučarjev. L. 1633 pa so skupno s škofjeloškimi klobučarji ustanovili samostojen ceh sv. Jan. Evang. in Jan. Krstnika, ki je prevzel posebnosti t. zv. »Schenkhandwerk« t. j. da so dajali dopotujočim pomočnikom poleg prenočišča še darilo v denarju.[30] Enake vrste ceh so ustanovili mizarji, ostrogarji in puškarji skupno s ključavničarji, ki so izstopili iz kovaške bratovščine. Toda skupnost teh rokodelcev, ki jih ni vezala podobnost v uporabi surovin ali izdelkov, je bila zelo rahla. Že okoli l. 1650 so se vpisali ostrogarji in puškarji v ljubljanski ceh, v Kranju pa so se združili mizarji in ključavničarji v samostojen ceh sv. Barbare.[31] Tudi tkalci so se čutili zapostavljene v cehu sv. Trojice. Izstopili so in se pridružili tkalskemu cehu v Gradcu, ki jim je dovolil imeti podružno skrinjo v Kranju. Ker pa jim ni uspelo pritegniti v svoj krog maso podeželskih tkalcev, sami pa niso imeli dovolj sredstev za vzdrževanje lastne rokodelske organizacije, so se l. 1645 zopet poravnali in vrnili v ceh sv. Trojice, ki jim je obljubil, da bodo odslej volili cehovskega očeta menjaje enkrat iz vrst trgovcev in sitarjev, drugič pa iz vrst tkalcev.[32] Med rokodelce so šteli do l. 1784 tudi kranjske ranocelnike (kirurge) ali padarje, ki so pristopili l. 1680 k novo ustanovljenemu ljubljanskemu cehu sv. Kozme in Damijana.[33]

Iz rokodelskih pravil je razvidna trnova pot od učenca do mojstra. Učenec je moral biti zakonski sin poštenih staršev. Imeti

je moral poroka, ki je prevzel jamstvo, da se bo učenec vestno učil. Vzeli so ga najprej na poskušnjo. Ko jo je dobro prestal, so ga sprejeli za učenca pred odprto cehovsko skrinjo vpričo cehovskega zbora. Plačati je moral vpisnino. Po preteku učne dobe so ga na podoben način »oprostili« in proglasili za pomočnika. To pot je plačal pristojbino njegov mojster. Novi pomočnik je nato moral na pot za 3—4 leta v tujino. Šele potem bi mogel postati mojster, toda prednost so imeli sinovi kranjskih mojstrov; starši so jih mogli vsak čas proglasiti za pomočnike, ker niso bili dolžni opraviti predpisano učno dobo. Pred-

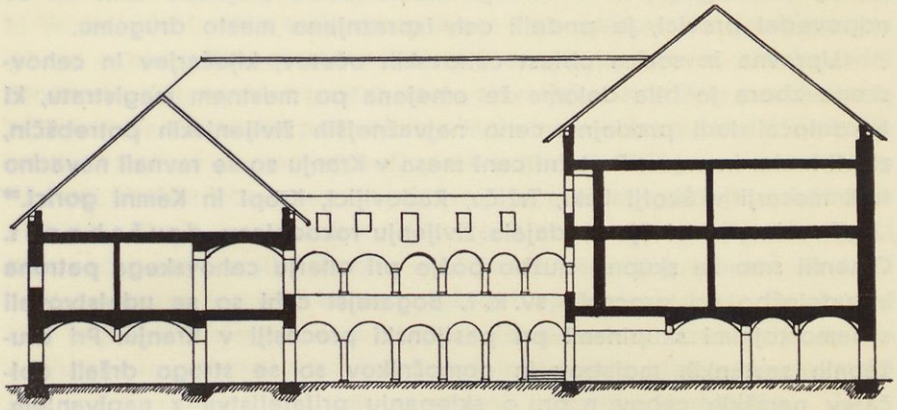

XII. Vzdolžni prerez stare meščanske hiše na Mestnem trgu št. 13 (po načrtu stud. techn. K. Kavčiča).

nost so imeli nadalje tisti pomočniki, ki so vzeli v zakon vdovo ali hčer mojstra. Ceh jim je mogel spregledati izvršitev mojstrskega dela. Ostali pa so se morali podvreči tej težki preizkušnji. Po odobritvi mojstrskih del je bil pomočnik sprejet in proglašen za mojstra ob zbranem cehovskem zboru šele, ko je položil visoko vpisnino. Sledila je končno še mojstrska pojedina, ki jo je moral prirediti novi mojster svojim stanovskim tovarišem.[34]

Pravila so skušala tudi gospodarsko urediti in zavarovati položaj rokodelskih mojstrov. Določeno je bilo število delovnih moči, odpovedni roki in delovni čas. Jermenarji niso smeli prodajati usnja, krojači ne uporabljati kožuhovine.[35] Preste kot posebnost je smel peči vsako leto samo en pekovski mojster.[36] Po dva mojstra posameznega ceha sta pregledala nekoliko kratov obrtniške izdelke, ki so jih prinesli zlasti na letnih sejmih naprodaj, ter slabe zaplenila ali pa naznanila nemarne rokodelce mestnemu sodniku. Vsa sila predpisov se

je obračala proti šušmarjem, t. j. proti podeželskim obrtnikom, ki bi smeli izvrševati obrt le, ako se »vkupijo«, t. j. vpišejo v mestne cehe. Po svojih močeh so si izposlovali kranjski cehi primerno območje: krojači ¼ milje hodá okoli mesta, čevljarji in usnjarji eno miljo, peki dve, krznarji celo osem milj hodá.[37] V tem okolišu ne bi smel nihče izvrševati dotičnega rokodelstva, ako ne bi bil član mestnega ceha. Višek predpisov 17. stoletja pa je tvorila t. zv. »cehovska zapora«, ki je omejila število mojstrov n. pr. pekovskih na šest, čevljarskih na sedem.[38] S tem je bila pot do samostojnosti obrtniškemu naraščaju skoraj onemogočena. Le ako je kateri izmed mojstrov umrl ali se odpovedal pravici, je podelil ceh izpraznjeno mesto drugemu.

Upravna in sodna oblast cehovskih očetov, ključarjev in cehovskega zbora je bila deloma že omejena po mestnem magistratu, ki je določal tudi prodajno ceno najvažnejših življenjskih potrebščin, zlasti kruha in mesa. Po tržni ceni mesa v Kranju so se ravnali navadno tudi mesarji v Škofji Loki, Tržiču, Radovljici, Kropi in Kamni gorici.[39]

Posebno obeležje je dajala življenju rokodelcev d r u ž a b n o s t. Omenili smo že skupno službo božjo pri oltarju cehovskega patrona in udeležbo pri procesiji sv. R. T. Bogatejši cehi so se udejstvovali s samostojnimi skupinami pri pasijonski procesiji v Kranju. Pri družabnih sestankih mojstrov in pomočnikov so se strogo držali običajev nemških cehov n. pr. o sklepanju prijateljstva z napivanjem, o rokodelskem znaku in cehovskem pozdravu, ki ga je moral znati vsak na pamet, sicer so ga neusmiljeno kaznovali.[40]

Tako je vleklo življenje srednjeveško obliko organizacije s seboj ter jo bohotno razpredlo. Pri tem pa se je zabrisala v pravni naravi razlika med prvotno rokodelsko organizacijo in cerkveno bratovščino rokodelcev. Izrazi »rokodelstvo«, »ceh« in »bratovščina« so odslej soznačni.[41] Nasprotja med obrtno ustavo in dejanskim položajem obrtništva pa pravila niso mogla prikriti. Obrtniška organizacija ni bila več opora zdravega rokodelskega srednjega sloja, marveč ustanova za maloštevilne privilegirance.

Vzrok tej pretvoritvi je iskati v poslabšanem gospodarskem položaju mestnih rokodelcev. Manjkala je zadostna zaposlitev, s tem pa tudi zaslužek. Ni je bilo skoraj vasi v kotlini Kranja, kjer ne bi tkali platna vsaj v zimskih mesecih. V sitarstvu je jelo prednjačiti Stražišče z Bitnjem. Šenčurska in cerkljanska soseska sta izdelovali volnene odeje.[42] Manjkalo tudi ni drugih rokodelcev po vaseh. Najbolj pa se je krepila tržiška naselbina, kjer so se ob ugodni prometni poti na Koroško specializirali v izdelovanju mezlana, korduanskega usnja in

kovinskih izdelkov. Ustanavljali so kljub ugovorom kranjskih cehov samostojne organizacije rokodelcev.[43]

Neodvisno od kranjskega mestnega trga je rasla tudi kmečka trgovina, so nastale stalne prodajalnice po vaseh, ki jih dotlej še ni bilo, in so se začeli redni tedenski sejmi na Hujah in v Stražišču.[44] Nevoščljivi kranjski meščani so tožili, da so nekateri kmetje, med njimi Urban Kimovec na Zg. Brniku, Jernej Burgar v Hrašah in Matija Hauman v Smledniku tako obogateli, da dajejo hčeram do 1000 tolarjev dote in si kupujejo plemiška posestva.[45]

Pobudo za borbo proti kmečki trgovini in obrti je dala Ljubljana, ki je sklicala l. 1602 sestanek mestnih zastopnikov. Za Kranjčane se ga je udeležil Krištof Harrer. Škof Hren je izposloval, da je izdal Ferdinand II. generalni patent, ki je dovoljeval kmečkim prebivalcem le trgovanje s pridelki poljedelstva in živinoreje ter z izdelki domačih obrti. Predpisal pa je najstrožje, da pripeljejo blago na mestni trg naprodaj.[46] Ista obveznost naj bi veljala tudi za gorenjske fužinarje v Tržiču, Kropi, na Javorniku (Posarelli) in Jesenicah (Bucelleni), ki niso več nudili svojih izdelkov meščanom naprodaj, marveč so sami tržili naravnost v Italijo in na Hrvaško.[47] Upravni ukrep se je obračal tudi zoper krošnjarje, zlasti Italijane iz Piemonta, Lombardije in Savojske, ki so prihajali spomladi v deželo z raznim blagom in prehodili vse vasi in sejme, proti zimi pa odnesli prihranke domov.[48]

Cesarski ukaz pa ni rodil želenega uspeha, ker ga graščinske gosposke v okolici Kranja niso hotele razglasiti, še manj pa se ravnati po njem. Zato so se mestni zastopniki v teku 17. stoletja še večkrat sešli (1620, 1622, 1628, 1646) in dosegli obnovitve patenta proti kmečki trgovini in obrti (1618, 1626, 1628, 1633, 1651, 1661, 1666, 1679, 1691, 1697); toda vsak trud je bil zaman.[49] Gospodarska funkcija mesta je ostala okrnjena.

Položaj mestnih obrti se je tudi poslabšal, ker je padla kupna moč mestnega prebivalstva. Kranj 17. stoletja je izgubil skoraj ves delež na trgovini v daljavo, ki je prešla v roke tujih, zlasti italijanskih apaltatorjev, katerim je dala finančna stiska države v roke izključno pravico prodajati določeno blago v inozemstvo. Med, ki so ga izvažali dotlej meščani Kranja z Gorenjskega v Linz, Salzburg (tvrdkama Pawman in Bauernfeind, ki še danes obstajata), Wasserburg o. l., München in Nürnberg, so morali od l. 1615 prepuščati pooblaščenim izvoznikom za ceno, ki so jo določali apaltatorji. Tvrdki Albertinelli in Milesi, ki sta se nastanili v Beljaku, sta imeli podobne predpravice za izvoz živine še tja do srede 18. stoletja; Orfej Bucelleni

od l. 1618 do 1637 za izvoz platna, Angelo della Porta dlje časa za uvoz soli, Domenico Donadoni in Iv. Krištof Liskutin od l. 1678 do 1704 za uvoz in prodajo tobaka. Kako osovraženi so bili apaltatorji, ki so si pridobili z brezobzirnim izkoriščanjem monopolov ogromne vsote, se vidi iz dejstva, da so v Kranju ubili uslužbenca apaltatorja tobaka.[50]

Meščanski srednji sloj je obubožal tudi zaradi silnih davkov, ki sta jih terjali država in dežela zaradi neprestanih vojsk. Med realnimi so se pridružili staremu rednemu davku še kontribucija, hišni goldinar, izredni davčni goldinar, karlovški denar, naklada na dimnike in ognjišča, izmed osebnih pa obrtni, telesni in premoženjski davek, tedenski belič in mesni krajcar.[51]

Vojske so prinesle še drugo gorje. Namesto majhnih posadk 16. stoletja so stopile velike armade vojakov najemnikov, ki so jih v času vojsk neprestano premeščali, v času miru pa trajneje nastanjevali. Od uskoške vojske do osvobodilnih vojsk Leopolda I. proti Turkom ob koncu stoletja so korakale vojaške čete leto za letom preko Kranja. Pogosto so jih nastanjevali v mestu tudi za daljšo dobo, zlasti čez zimo. Meščani so morali sprejeti vojake pod streho. Pri tem so se vedli vojaki, ki so imeli žene in otroke s seboj, skrajno surovo. Izzvali so neredke spopade. Že l. 1617, ko so bile nastanjene v mestu in okolici pomožne čete španskega kralja Ferdinanda III., so se sprli vojaki, meščani in kmetje na letnem sejmu sv. Marka. Proti večeru je navalilo nad 300 vojakov na kmete, ki so se umaknili na šmartinsko pokopališče pri savskem mostu. Začeli so biti plat zvona, da bi priklicali Kranjčane. Podivjani vojaki so zavzeli z naskokom pokopališče, pobili kmete in opustošili cerkev, kostniško kapelo in župnišče. Šele mesec kasneje je odpravil škof Hren s slovesno »reconciliatio« onečaščenje svetišča.[52] L. 1645 so morali premestiti vojake Ferrarijevega polka zaradi njihove nasilnosti iz Kranja v Škofjo Loko.[53] Novembra 1648 je dospel v Kranj oddelek konjenice polka kneza Gonzaga. Stotniku so določili stanovanje v hiši trgovca Mateja Kunstla. 10. novembra pa je izbruhnil po krivdi vojakov v omenjeni hiši požar, ki je uničil tudi sosednji poslopji. Vso škodo je moralo nositi mesto, ki je zabredlo zaradi tega v dolgove.[54]

Še hujši požar je nastal 11. avgusta 1668. Izbruhnil je v hiši trgovca Mateja Pogačnika na glavnem trgu. Z veliko hitrostjo je zajel hiše med trgom in Kokrsko ulico. Pogorelo je preko tretjine hiš, t. j. nad 60 stanovanjskih poslopij in 10 hlevov popolnoma, nad 20 hiš pa so morali deloma ali popolnoma podreti, da bi omejili požar. Večina ni mogla rešiti ničesar. Zgorele so dragocenosti, pohištvo,

trgovsko blago, živina in poljski pridelki. Pogorela je kostniška kapela in državna nakladniška hiša v Kokrski ulici. Uničene so bile tudi listine o mestnih svoboščinah. Škoda je bila cenjena preko 40.000 gld., Matija Pogačnik je sam utrpel 10.600 gld. V tej nesreči se je zaobljubil mestni svet, opraviti vsako leto slovesno procesijo s sv. R. Telesom iz farne cerkve v špitalsko kapelo, da bi bili v bodoče obvarovani požara. Stanovi so spregledali pogorelcem redni letni davek za tri leta v znesku 1022 gld. 52 kr., cesar Leopold I. pa je odobril denarno pomoč, t. zv. »požarni davek« v znesku 1500 gld. za najsiromašnejše pogorelce. Več pogorelcev pa je izjavilo, da vobče nimajo namena obnoviti svojih hiš, marveč se bodo izselili.[55]

Povrhu omenjenih nesreč se je pojavila pogosto tudi kuga. L. 1624 je razsajala po vaseh okoli Kranja, najhuje na Bregu in v Zg. Bitnju; v Kranju je bilo več obolenj naslednje leto. Preko pol leta se niso smeli vršiti tedenski sejmi. Meščani tudi niso smeli čez Savo v besniške gozdove po drva.[56] Hudo je divjala morilka v mestu samem zlasti l. 1657.[57]

Bistvena posledica gospodarskega zastoja je morala biti, da se je okrepil primitivnejši način gospodarjenja med meščanstvom. Mnogi so iskali zdaj preživljanja v poljedelstvu. O tem priča naraslo število pristav v predmestju in na kranjskem polju. Okoli l. 1640 se je že pokazala potreba porazdeliti prvo »gmajno« med meščane za njive.[58]

Ker se je v teku 17. stoletja močno izpremenila življenjska ráven meščanov, so se odražale posledice tudi v socialni strukturi mestnega prebivalstva. Na eni strani je stala zdaj množica obubožanih, preprostih, večinoma nepismenih rokodelcev in kmetovalcev, na drugi pa se je povzpela tenka plast višjega, skoraj aristokratskega sloja, t. zv. »žlahta«. Pripadniki višjega sloja so izvirali iz vrst rokodelcev ali kramarjev (trgovcev). Začetniki takih rodbin so bili prirodno nadarjeni, osebno skromni in podjetni ljudje, ki so se znali otresti dosedanjih predsodkov in ubrali brezobzirno pot pridobivanja. Kako so prišli do svojega velikega premoženja, je bila postranska stvar. Eni so začeli z založništvom, drugi s trgovino s kolonialnim blagom ali tekstilijami, večina je mnogo zaslužila z zakupom mestnih dohodkov (mostnin, mitnin), vsi so posojali denar na visoke obresti; ako se je posrečilo, so tudi špekulirali z valutami, za kar je bilo v Kranju ob meji med kranjsko in nemško veljavo kakor nalašč, posebno ko je prikipela zmeda v denarstvu do usodnega viška in se končala s temeljito devalvacijo.[59] Nekaj jih je obogatelo z oskrbništvom graščin, medtem ko so njihovi gospodarji obubožali. Otroci teh bogatašev so

že obiskovali razne šole, nekateri celo vseučilišča. Zato so pa s preziranjem zrli na množico siromašnih someščanov, ker so se smatrali za nekaj več kakor pa ljudje, med katerimi in od katerih so živeli. Začeli so se nositi gizdavo kakor plemiči; tudi dvobojevali so se.[60] Mnogi izmed njih so dosegli plemstvo (nobilitacijo). Toda potratno življenje je pogosto kaj kmalu izčrpalo od prednikov podedovano imetje. Po tretjem rodu se je bližala nevarnost, da izumro ali izgube svoje imetje. V tem primeru so se znašli potomci »žlahte« zopet med množico, h kateri niso več marali pripadati.[61]

Večino gospodarskih talentov je odneslo pridobitno življenje drugam v večja mesta. Njim je postal Kranj premajhen. Lep primer nudi rodbina Snedic. Poleg kranjske je nastala ljubljanska, koroška, salzburška in bavarska panoga. Blaž, sin vrvarja Jurija Snedica je odšel v Ljubljano. Pridobil si je dve hiši na Karlovški cesti. Postal je mestni komornik, veletrgovec in bankir. Imel je faktorje v raznih trgovskih središčih srednje in južne Evrope. Skupno z Janžem Lenartom Mülbacherjem je zalagal Vojno krajino.[62] Podobno je dospel l. 1689 podjetni Baltazar Blaznik iz Kranja prvi z ladjo, ki je bila obložena z blagom, vinom in soljo, po Savi v osvojeni Beograd.[63]

3. Kriza mestnega finančnega gospodarstva.

V področje mestnega magistrata ni spadala le uprava mestne kómore, ki je razvidna iz priložene preglednice, marveč tudi premoženjska uprava cerkva, špitala in nekaterih beneficijev.

Zemljiška posest ni bila velika. Meščanski špital je imel 9 kmetij, 7 koč, 3 travnike, žitno desetino na hribu Sv. Tomaža za Loko, na Lužah in v Láhovičah, 4 vrtove, 3 pristave, 33 njiv, 1 senožet in 5 mesnic v Kranju. Zraven ni spadal dvorec Prévola, ker so zamudili mestni očetje priliko, ko je prešla posest na Harrerje. L. 1632 je podaril prošt dr. Andrej Kralj 1200 gld. dež. v. kranjskemu špitalu za vzdrževanje dveh siromakov iz njegovega sorodstva. Župna cerkev je imela $7^1/_2$ kmetij, 4 koče, eno pristavo, dvoje vrtov in 30 njiv v kranjskem polju.[64] V dobi protestantske reformacije se je odtujilo mnogo cerkvenih in špitalskih nepremičnin, kakor je omenil škof Hren v poročilu papežu Pavlu V. l. 1616.[65] Vobče je nazadoval čisti donos mestnih nepremičnin, ker se je stopnjevala v teku stoletja davčna obremenitev do 80% kosmatega donosa.[66]

Zato so ostale kot težišče mestnih financ prometne pristojbine. Njihov donos je močno kolebal in zaradi opisanih gospodarskih prilik nazadoval. Zaostajal je za rastočimi mestnimi izdatki. Zato je iskal mestni svet vrsto novih podobnih dohodkov. L. 1604 so prosili za razkladalno ali propustno carino, ki naj bi jo plačali trgovci in tovorniki kot nadomestek vskladiščenja od blaga, katerega so vozili ali tovorili skozi ali mimo mesta. Škof Hren se je potegnil za svoje »pobožne ovčice« pri nadvojvodu, poudarjajoč, da je nujno potrebno pomagati Kranju, ki je prvo mesto dežele za Ljubljano in je bilo nekdaj njeno glavno mesto.[67] Ker so se pa uprli deželni stanovi proti nameravani obremenitvi trgovskega prometa, je veljala l. 1609 Kranjčanom dana pravica tranzitne carine samo za tuje trgovce.[68] Teh pa je prišlo tako malo mimo Kranja, da so podvojili l. 1637 z vladnim dovoljenjem tarifne postavke.[69]

L. 1639 je izprosilo mesto, da bi smeli obdržati ves donos mostnine na savskem mostu,[70] l. 1650 pa za nov letni sejem za živino na nedeljo po sv. Martinu, t. j. na dan, ko je bilo proščenje pri novozgrajeni kapucinski cerkvi.[71]

Ker pa vse to ni dosti izboljšalo finančnega stanja mesta, zlasti ker je naraščal gospodarski promet podeželja, mestni pa pešal, so poskusili zajeti podeželski promet s sličnimi prometnimi pristojbinami. Sklicevali so se na deželskosodno oblast in hoteli pobirati mitnino od trgovcev in kmetov-tovornikov v vsem okolišu kranjskega deželskega sodišča. Poslali so enega mitničarja v Kokro, drugega pa na cesto pri Kokrici in Pivki ter začeli izterjavati po kranjski mestni tarifi brez kakšne uradne odobritve. Mitničarja v Kokri so kmalu spodili deželni stanovi, ker so tam sami pobirali svojo mitnino (trošarino, Mittelding).[72]

Stroški za vzdrževanje mostov čez Savo, Kokro in Soro so spadali k rednim letnim izdatkom mestne kómore. Od l. 1603 do 1628 je bil kranjski nakladniški urad oddan v zakup stanovom, ki so se malo brigali za mostove.[73] Povodenj jih je večkrat (n. pr. 1611, 1615) poškodovala.[74] Zato so se Kranjčani v lastnem interesu zavzeli za popravo in obnovo. L. 1639 pa so prevzeli trajno obveznost, kar je povzročalo v l. 1639 do 1672 do 4000 gld. izrednih izdatkov.[75] Ugodno je še bilo, da so mogli izprositi od dvorne kómore potreben les po znižani ceni iz Vojvodinega gozda.[76] Ko pa je prodal Leopold I. l. 1667 omenjeni gozd Volku Engelbertu grofu Turjaškemu, ni mogel dokazati mestni svet, da ima pravico do lesa (jus lignandi), kakor župnišče, hiša barona Egkha, grad Khislstain oziroma okoliške kmečke soseske ter je izgubil še to ugodnost.[77]

Dohodki **A. Račun**

I. Zemljiška posest mesta (ok. 10 1/8 kmetij, njive v kranjskem polju, pašniki, gozdovi, kočarji, mlin)

1. Dajatve podložnikov v prirodninah in denarju (žito, mala pravda [Kleinrechte], robotnina, primščina, mrtvaščina)
2. Deželne in druge naklade kmečkih podložnikov
3. Zakupnina mestnih njiv
4. Davščina od uporabe mestnih pašnikov in gozdov

II. Davki in pristojbine

1. Davek in kontribucija od meščanskih hiš
2. Obrtni, osebni [Leibsteuer] in drugi izredni davki mestnih prebivalcev
3. Davščina od točenja vina in žganja, od mesnic in kovačnic
4. Pristojbina za prejem meščanske pravice
5. Pristojbina od prenosa meščanskih nepremičnin
6. Pristojbina za dovoljenje izselitve [odhodnina, Abfahrtsgeld] od imetja ob izselitvi oziroma od dote meščanskih hčerá, ki so se poročile drugam

III. Dohodki mestnega sodišča

1. Globe in odkupnine od telesnih kazni
2. Pristojbine za popis imovine umrlih meščanov

IV. Dohodki deželskega sodišča

1. Žitna desetina od lazov (novin) v deželskosodni „gmajni" na Rupi, pri Strahinju in Zg. Dupljah
2. Ribištvo v Savi, Kokri do Predoselj, Rupuščici, Belščici, polovici Tržiške Bistrice, Besniškem potoku in Nemiljščici
3. Pravica ptičjega lova
4. Pravica kamnoloma, ki so jo plačevali kamnoseki

V. Prometne pristojbine in trošarine

1. Polovico donosa mostnine in mitnine na mostu čez Savo
2. Bira ajde in ovsa od kmečkih podložnikov v 70 vaseh (25 dominijih) v kamniškem deželskem sodišču kot odmena za prosto uporabo kokrskega mostu
3. Mitnina pri spodnjih mestnih vratih
4. Mitnina pri zgornjih mestnih vratih od blaga, ki je prišlo čez most, ni pa stopilo v mesto
5. Stojnina (tržnina) pri letnih sejmih, ki so jo plačevali tuji kramarji in trgovci
6. Tehtarina: kmet, ki je prodal pridelke, je moral stehtati na mestni tehtnici in plačati pristojbino; enako mestni prebivalec, ki je kupil blago izven mesta ali na mestnem trgu in ga prodal naprej
7. Mestna merica žita: žito so morali dati izmeriti ob prodaji z uradnim kranjskim mestnim vedrom, ki je stalo na trgu pri mestni hiši; pri tem so vzeli od mernika pol vrča žita kot pristojbino
8. Merica vina in soli
9. Merica sukna in platna: blago so merili z mestnim tržnim vatlom
10. Pristojbina pekov za uporabo kruharne
11. Pristojbina za pravico trgovanja z leseno robo, lanenim semenom in oljem

---

B. Pobožne ustanove

1632	Dr. Andr. Kralja, prošta	1200	gld.	d. v.	1691	Matije Strupija	300	gld.	d. v.
1640	Gašp. Telbana, župnika	200	„	„	1692	Marije Resman	1700	„	„
1642	Eliz. Berdarini	900	„	„	1694	Jurija Rossa, župnika	1000	„	n. v.
1643	Ustan. za kapucine	300	„	n. v.	1698	Jakoba Killerja	187	„	d. v.
1647	Janža Kunstla	100	„	d. v.		2 pol. 17. stol. J. Merjasca	600	„	„
1648	Blaža Kušmana, župnika	1000	„	„		„ Seb. Reze pl. Rez.	250	„	„
1681	Marije Semen	300	„	„		„ Seb. Reze pl. Rez.	1000	„	„
1685	Marije A. Freiberger	238	„	20 kr.		„ M. Weinachta	100	„	„
1685	Andr. Ahačiča, župnika	1896	gld.	d. v.	1700	Jerneja Strupija	480	„	„

financ 17. stoletja.[78]

mestne komore

Izdatki

I. Davki

1. Deželne in druge naklade (davki po starem davčnem merilu v giltni [imenjski] knjigi, kontribucija, obrtni davek, remanenčni denar itd.)
2. Prisilna posojila deželnemu knezu

II. Plače in nagrade

1. Plače: mestnega sodnika, mestnega blagajnika, mestnega pisarja (tudi prosto stanovanje), notranjih svetovalcev, pravnega zastopnika mesta, 12 mestnih stražnikov, vratarjev, mitničarjev, mestnega bobnarja, učitelja, podučitelja, organista, mehača, dveh cerkovnikov, mestnega pota, oskrbnika kruharne, mestnega oskrbnika ali mestnega župana, dveh pastirjev
2. Darila deželnemu vicedomu in drugim uglednim uradnikom deželne uprave (n. pr. par koštrunov za velike praznike), mestnemu pisarju (v žitu)
3. Nagrade za nadziranje obrtnikov, za uradna pota
4. Pojedine mestnih svetovalcev

III. Izdatki za mestno in deželsko sodstvo

1. Kriminalni procesi: plača in prehrana krvnega sodnika, njegovega pisarja, rablja, krajevni ogledi, inkvizicija, naprava vislic
2. Plača deželskosodnega sluge, ki je tudi izobesil „tržno roko" ob pričetku letnega sejma in jo snel ob koncu; nagrada župnemu cerkovniku, ki je zvonil ob začetku in koncu letnega sejma
3. Nagrada mestnim stražnikom, ki so šli nadzirat 13 sejmov (cerkvenih proščenj) v deželskem sodišču
4. Objahanje deželskega sodišča in oklic njegovih meja

IV. Vzdrževanje mestnih stavb

Popravila razpadajočega obzidja, stolpov in jarkov, rotovža, šole, cerkovnikove hišice, hišice sodnega sluge, mitniških hišic (ob savskem mostu, pri Sp. in Zg. mestnih vratih ter v Medvodah), hišice za sodno zasliševanje

V. Vzdrževanje prometnih naprav

1. Poprava in obnova mostov: čez Savo v dolžini 120 sežnjev na 29 pol (koz), čez Kokro na 8 pol, čez Soro v dolžini 65 sežnjev na 14 pol, dvigljivega mostu pri špitalskih vratih ter 7 malih mostičkov v okolici
2. Poprava potov, zlasti na Gaštej in v Besnico
3. Poprava in obnova kolib za letne sejme

VI. Vzdrževanje cehovskih naprav

1. Najemnina za kruharno
2. Vzdrževanje javnih krušnih peči, ker zaradi nevarnosti ognja meščani niso smeli peči kruha doma

VII. Stroški vojaških prehodov in nastanitev

C. Dolgovi

1677	Bratovščina R. V. .	74	gld.	48	kr.	n. v.	1690	Lovro Killer . . .	1500 gld. — kr. d. v.
1677	Bratovščina R. V. .	237	„	2	„	„	1690	Seb. Reze pl. Rez. .	1000 „ — „
1680	Matija Žigon . .	1692	„	—		d. v.	pr. 1692	Jur. Ž. bar. Egkh	280 gld. dukatov
1681	A. Kat. Pirker . .	1000	„	—		n. v.	1693	Bratovščina R. V. .	74 „ 48 kr. n. v.
1688	Pl. Fürenpfeil . .	540	„	22	„	„	1694	Jur. Waizin . . .	2466 „ — d. v.
1689	Bratovščina R. V. .	600	„	—		„			

Izreden strošek je povzročila naprava v o d o v o d a. Okoli l. 1650 so montirali neki strokovnjaki iz Nürnberga in Salzburga veliko črpalko pod kapucinskim samostanom ob savskem bregu v hišici, ki nosi na Merianovi sliki Kranja naziv »vodna umetnost« (Wasserkunst). Črpalka naj bi gnala vodo po svinčenih ceveh v mesto, kjer je bilo po Hrenovem mnenju več vina ko vode. Naprava je stala okoli 4000 gld. in je obetala trajno rešiti vodovodno vprašanje. Nekaj dni po odhodu »strokovnjakov« pa je črpalka odpovedala; vsak poskus, da bi jo spravili v pogon, je ostal brezuspešen.[79]

Izredni izdatki so bili tudi združeni s p r i h o d o m L e o p o l d a I. l. 1660 k dedni poklonitvi na Kranjsko. Dne 6. septembra je dospel cesar iz Tržiča. Meščanski strelci so nastopili med bobnanjem v lepi vrsti in z razvitimi zastavami. Na Šmarjetni gori so pokali topovi; pri tem se je smrtno ponesrečil dr. Mihael Dienstmann, graščak Šentpetra (Schrottenthurn). Mestni svet je oddal cesarju mestne ključe na žametni blazinici ter ga spremil pod baldahinom v Weinachtovo hišo, kjer je cesar prenočil.[80]

Kritično je postalo stanje mestnih financ zaradi rastočih d a v č n i h bremen. Celokupno davčno vsoto so določili že v Ljubljani. Odmerili so jo pa po starem ključu 16. stoletja, ko so bile gospodarske razmere veliko ugodnejše. Porazdelitev davkov na posamezne meščane je opravil mestni sodnik z notranjim svetom, ki pa ni jemal za podlago trgovskega in obrtnega donosa, marveč hišni davek. Zato pa višji in premožni sloj, ki je bil zastopan v notranjem svetu in bil deloma oproščen davka in kontribucije ter vojaških nastanitev, ni prispeval sorazmernega dela za davščine. Večinoma je šlo v breme širokih mas, katerih davčna moč je bila zelo neznatna. Neprijetno je bilo pobirati davke od hiše do hiše. Mnogi so se branili plačati ali dajali v obrokih, prisilnih sredstev pa zopet ni kazalo prehitro uporabljati, ker bi utegnila užaljena srenja gorečega izterjevalca davkov ob prvi »mutaciji« vreči iz notranjega sveta.[81]

Zato so postali davčni zaostanki stalen pojav. Deželni prejemniški urad pa ni čakal. Denar so morali nekje dobiti. Segli so po onih glavnicah, ki so jih zaupali dobrotniki v dobi katoliške verske obnove mestnemu svetu za pobožne ustanove (maše, vzdrževanje siromakov).[82] Druga pot pa je bilo najemanje p o s o j i l na podlagi »carta bianca« ali na zadolžnice s t. zv. klavzulo na imetnika, kar je olajšalo prenos terjatev z navadno predajo papirja brez cesije.[83] Tako je krpal notranji svet finance od leta do leta, z resnico o finančnem stanju mesta pa ni upal na dan. Zunanji svet in srenja nista vedela, kako daleč že tiči

mesto v dolgovih. Tudi ni poskrbelo mesto za redno plačilno službo (plačilo 5—6% obresti, amortizacijo posojil).[84]

L. 1627 so prosili Kranjčani za znižanje remanenčnega denarja. Ker so postali davčni zaostanki pri nekaterih kranjskih mestih neizterljivi, jih je dal vladar 1654 in 1679 deloma odpisati ter jih vzel v račun pri izredni kontribuciji.[85] Kranjski mestni svet je porabil za plačilo davkov pobožne ustanove in vzel denar naposodo; zato je znašal njegov davčni zaostanek pri prejemniškem uradu 1679 samo 1157 gld. 14 kr. 3 pfg., pri Novem mestu pa 37.410 gld. 24 kr. 2½ pfg.[86]

Ko so pa zadeli mesto veliki požari drug za drugim, je postalo finančno stanje obupno. Še nadalje so odrajtovali davke in kontribucijo za pogorišča in zapuščene hiše. Takih je bilo ob koncu stoletja v starem delu mesta skoraj tretjina. Tudi število prebivalcev mesta je nazadovalo; v zadnjem desetletju 17. stoletja jih je bilo okoli 1600. Mestni svet je stalno moledoval za znižanje davčne osnove, češ da so njihovi predniki previsoko napovedali donos mestnih imenj (gilt). Prosili so, naj ugotovi deželnoknežja komisija gospodarsko stanje. Šele l. 1686 je odredil vladar, naj preišče vicedom razmere v Kranju in predlaga potrebne reforme. Preden pa se je lotil vicedom tega dela, so dosegli mestni dolgovi vsoto nekako 26.000 gld.[87]

4. Stari pravni red.

Kranjčani so bili ponosni na deželnoknežje svoboščine. Njihov privilegiran položaj pa je bil v nevarnosti, ko so prosili deželni stanovi l. 1635 Ferdinanda II., naj jim prepusti mesto, da ga prezidajo v trdnjavo, kjer bi imeli zavetje ob kmečkih uporih in sovražnih napadih. Mestni svet je poslal l. 1637 po Ferdinandovi smrti sodnika Janža Šetino na Dunaj, da prepreči namero stanov in doseže potrditev starih mestnih svoboščin. Odobril jih je tudi Leopold I. l. 1661. Ostala pa je neka nezaupljivost do plemstva. Morda zato niso hoteli pokazati listin niti I. V. Valvasorju, ko je zbiral gradivo za deželno kroniko.[88]

Volitev mestnih funkcionarjev in mutacija mestnih korporacij se je vršila po starem običaju na velikonočni torek po opravljeni službi božji. Izbrali so mestnega sodnika, v. komornika, v. špitalskega mojstra ter sodnika zunanjega sveta in srenje. Slovesna umestitev od vicedoma potrjenega sodnika se je vršila na dan sv. Marka. Kakor je razvidno iz sledeče preglednice, so bili mestni sodniki samo iz maloštevilnih vodilnih meščanskih rodbin; Iv. Fr. Weinacht je bil celih 11 let ne-

Vodilne meščanske rodbine 17. stoletja:

Adlman — Tomaž, trgovec (konec 16. stol.); sin Feliks, mestni sodnik 1601, 1642/3.
Freiberger — Simon, trgovec, m. sodnik 1640/1; sin Volbank, m. pisar; Jan. Krstnik († 1707), m. sodnik 1675—79, 1700/1.
Harrer — prim. rodovnik str. 157.
Kestner — Matija, m. sodnik 1604, 1615, 1643/4.
Kunstl — Matej, trgovec, m. sodnik 1648.
Merjasec — Jakob, trgovec, m. sodnik 1630—32; Janez, „vigshi kamrar" († 1683); Iv. Danijel, m. sodnik 1679—83.
Olben — Jakob, trgovec s siti, m. sodnik 1598; sin Jernej (žena: Marjeta Adlman), m. sodnik 1645—47, 1653/4.
Papler (pl. Papler) — Priselili se najbrž iz Stare Loke; Andrej, m. sodnik 1624; Ivan pl. Papler poročen z Rozino Katarino Zwingman, graščak na Hribu (Obergörtschach).
Pogačnik — Jurij, m. sodnik 1619; Matej, m. sodnik 1651.
Proj — Tomaž, m. sodnik 1609/10.
Resman — Matija, m. sodnik 1648/9, 1655—58.
Reze — Simon, nakladničar (1628—1646), m. blagajnik, nobilitiran (pl. Rezenheim); sin Sebastijan, nakladničar (1646—1680); Mihael, m. sodnik 1661/2.
Snedic — prim. rodovnik str. 162/3.
Sodar — Iv. Jakob, oskrbnik stoln. kapitlja v Ljubljani, pozneje solicitator v Kranju.
Soller — Jakob († 1700), m. sodnik 1695—98.
Šetina — Janž, m. sodnik 1632—40.
Škerlj — Gregor, m. sodnik 1601.
Weinacht — Matej, trgovec, m. sodnik 1628/9; sin Matija, m. sodnik 1656, 1662—70, (ž. Katarina Petschacher pl. Schöffert); njegov sin Iv. Franc pl. Weinacht (1656—1694), m. sodnik 1683—1694 (ž. Marija Magd. Merjasec).
Zipf — Jurij, m. sodnik 1620/1.

---

pretrgoma na tem mestu.[89] Sodnika zunanjega sveta in srenje sta zahtevala delež pri mestni upravi; večkrat jih srečamo kot souradnika (Mitbeamten) pri važnih poslih. Izjemoma je izbrala srenja kot svoje zastopnike odbor 8 članov. Listine je sestavljal zapriseženi mestni pisar ali sindik; sredi 17. stoletja je vršil te posle javni notar Jurij Medved, ki se je po šegi časa podpisoval »Ursus, juratus poligraphus«. Med funkcionarji se omenja tudi mestni stotnik, ki je vodil meščane pri vojaških vežbah.[90]

Nasprotstvo med mestnimi korporacijami je ostalo v 17. stoletju. Zunanji svet in srenja sta tožila, da sedé v notranjem svetu sami ožji prijatelji in sorodniki in da slabo gospodarijo z mestnim premoženjem. Mestni sodnik in notranji svet sta pa zopet trdila, da je srenja bolj

in bolj drzna, da se vtika v sodstvo in grozi vsakogar vreči iz mestnega sveta, ki ne bi prizanašal njihovim prestopkom. Pri mestnih sejah (Stadtrechten) so se pogosto prepirali in zmerjali mestni svetovalci ter končno razšli brez vsakega koristnega sklepa. Razsodni meščani so prosili vlado, naj ukine tudi v Kranju, kakor je to storila l. 1628 v Ljubljani, tako imenovano mutacijo ter postavi dosmrtne člane stalnega mestnega sveta (perpetuatio ad dies vitae).[91]

V 17. stoletju je bil stari spor za deželsko sodstvo s freisinskim škofom poravnan. Spretni diplomat Ivan Jurij Puecher pl. Walkersaich in Thann, stolni dekan freisinske škofije, je sklenil l. 1625 s kranjskim mestnim svetom kompromis, ki je pomenil zmago loške gosposke.[92] Mejo med obema deželskima sodiščema so potegnili od znamenja, ki je stalo na vrhu gaštejskega hriba, po hribu k jami in do plota Sigersdorferjevega polja. Od tu je potekala na zgornjo stezo do »Zdravilnega studenca« (danes ob poti na Kalvarijo), nato čez hribe in griče do »viseče peči« v Rakovici, kjer so zasekali znamenje križa. Ozemlje pod to mejno črto je pripadlo kranjskemu deželskemu sodišču razen ograjenih zemljišč freisinskega škofa in kmetij njegovih podložnikov na Gorenji Savi. Freisinski škof je obdržal tudi lov na veliko divjačino do Save in po savskih dobravah. Kranjčani so ohranili le manjši hrib, ne pa Šmarjetne gore, smeli so še tam pasti živino, grabiti listje ter lomiti kamen, niso pa imeli več deželskega sodstva, ne pravice drvariti (jus lignandi). Še sredi 19. stoletja so poznali v Kranju starodavno pravljico, kako so kranjski mestni svetovalci nekoč za južino prodali Ločanom Šmarjetno goro.[93]

V Besnici je ostala Kranjčanom pravica do potrebnega smrekovega, ne pa jelovega in hrastovega stavbnega lesa. Tudi ta pravica je bila krajevno omejena; segala je do Močilnika, Tatinca, Jamnika in Kranjskega potoka, ki se je izlival v Nemiljščico. V tem okolišu so smeli tudi pasti živino, grabiti steljo in zmerno žgati oglje. Ostal jim je nadalje ribolov v Besniškem potoku in Nemiljščici. Pravica, ki so jo obdržali v Besnici, je bila zelo neznatna, ker so jo morali deliti s kmeti iz enajstih vasi. Isto pravico so imeli kmetje z Naklega, Pivke, Okroglega in Žej, ki so šli čez Savo na Juričevem brodu; morali so razsekati les že v gozdu ter ga spravljati s čolnom ali tovorno živino domov. Enako pravico so uživali kmetje iz Gorenje Save, Struževega, Huj, Klanca, Čirčič, Hrastja in Prebačevega, ki so smeli z vozovi po les.[94]

Mestno in deželsko sodstvo se je vršilo kakor dotlej. L. 1638 so želeli Kranjčani pridobiti svojemu mestnemu sodniku staro pravico krvnega sodstva nazaj, morda zato, ker so povzročali cesarski krvni

sodniki izredne stroške imetnikom deželskih sodišč.[95] Ostalo pa je pri dosedanjem načinu, da so po potrebi zaprosili za krvnega sodnika v Ljubljani. Mestni sodnik je obdržal globe do 3 gld. zase, le višje vsote je stavil v mestne račune. Mestne svetovalce so za kazen zapirali na rotovžu, ostale meščane pa so vtikali v mestni stolp. Mesarje, ki so dajali slabo mero ali meso, so obsodili na »križ«, t. j. privezali so jih k tako imenovanemu mesarskemu znamenju za več ur ter jih izpostavljali zasmehu ljudi. Iz nižjesodnih okrajev so izročali »malefične« osebe kranjskemu deželskemu sodniku ob meji na določen način. Tako je predala l. 1668 Doroteja baronica Schrottenbach čarovnico Marino Slapar. V Kranju so jo mučili januarja 1669, da bi našli soudeležence; nato so jo obsodili na smrt.[96]

Med številnimi procesi 17. stoletja, ki so v zvezi z mestom Kranjem, omenim le dva pravnozgodovinsko zanimiva. Goriški grof Karel Thurn, ki je znan iz zarote Zrinjskega in Frankopana, je želel preprečiti kazenski postopek proti sebi ter je v ta namen navezal razmerje s soprogo dvornega kanclerja pl. Maurerja v Gradcu, da bi ukradla iz moževih spisov ves obremenilni material. Grof Thurn jo je celo pregovoril, da je sledila l. 1674 preoblečena v moško obleko njegovim ljudem preko Slovénjega Gradca v Kranj, kjer se je ustavila nekaj časa.[97] Drugi primer iz l. 1687 je v zvezi z uporom smledniških podložnikov proti graščaku Ivanu Peeru pl. Pernburgu, ki je po splošni težnji tedanjega časa povečal tlako v svojem gospostvu. Upor je zanetil najbrž francoski emisar, alkimist Peter Cattin na Strmolu. Vodil ga je kmet Jakob Stare. Šele spomladi l. 1688 so ga ujeli in zaprli v Kranju. Kmetje so želeli rešiti svojega vodjo. Čakali so zunaj mesta, kdaj ga bodo odpeljali v Ljubljano. Toda izredno sodišče se je sestalo v Kranju, mučilo Stareta in ga dalo obglaviti 6. aprila 1688 pred Spodnjimi mestnimi vrati nad savskim mostom.[98]

Katoliška reformacija

1. Priposestvovanje kranjske fare.

Ob rekatolizaciji Kranja, februarja 1601, je nastopil škof Hren silno odločno. Vpričo reformacijske komisije je umestil z vsem sijajem v pontifikalni obleki magistra Jan. Friderika Klemena za župnega vikarja in beneficiata kostnice, Andreja Fellmana pa za beneficiata sv. Katarine. S tem je dejansko posegel v uradno oblast patriarha kot krajevnega ordinarija, vendar si tega Hren najbrž ni bil svest, ker je smatral za samo ob sebi umevno, da vrši cerkveno oblast v kraju, ki ga je pridobil za katoliško vero nazaj. Tako pa je sprožil odločitev o cerkveni pripadnosti Kranja.[1]

Po patriarhovem naročilu se je pričel zanimati arhidiakon Sebastijan Trebuhan za dogodke in vprašal vikarja Klemena, kdo je odvezal krivoverstva kranjske meščane, ki so prestopili.[2] Zato se je moral tudi škof Hren kljub zaposlenosti v reformacijski komisiji poglobiti v vprašanje, kakšne pravice mu pripadajo do kranjske fare, ki je bila inkorporirana škofovski mizi. V gornjegrajskem arhivu je našel v naglici le listine o t. zv. eksemciji ljubljanskega škofa in o inkorporaciji gornjegrajskega samostana škofovski mizi. Menil je, da bo veljalo bržčas isto za Kranj, kar za župnije, ki so podrejene Gornjemu gradu.[3]

Želel je zadevo poravnati s patriarhom mirnim potom. Zato je naročil vikarju Klemenu, ki je spremil spomladi l. 1602 prošta Freudenschussa h kanoničnemu očiščenju v furlanski Videm, naj skuša iz omenjenih listin dokazati pravice ljubljanskega škofa do kranjske fare. Poudari naj tudi njegove zasluge za rekatolizacijo mesta.[4] Patriarh Barbaro pa je poznal deloma razmere iz svoje vizitacije l. 1593 in je bil informiran od arhidiakona, da uživajo ljubljanski škofje dohodke fare, nimajo pa jurisdikcije niti pravice postavljati župnikov v Kranju. Škof Kranja je ostal kljub inkorporaciji patriarh, ki potrjuje od ljubljanskega škofa predlagane župnike. Tu se vidi, da je zamenjaval patriarh inkorporacijo s patronatno pravico.[5] Isto stališče je zastopal

patriarh na škofijski sinodi v Gorici junija l. 1602, ki se je je udeležil škof Hren kot nadvojvodov komisar. Šlo je za uvedbo načel tridentinskega cerkvenega zbora. Ker je pa kršil patriarh stare pravice deželnega kneza, je Hren ugovarjal. Protestiral je tudi proti trditvi patriarha, da ima ljubljanski škof le pravico izbrati in predlagati, patriarh pa potrditi in umestiti kranjskega župnika.[6]

Patriarh je šel po začrtani poti dalje. Postavil je Klemena, ki dotlej po njegovem mnenju ni imel pravne posesti kranjske župnije, 10. septembra 1602 za župnika omenjene fare, trdeč, da je bila fara zaradi smrti prejšnjega rektorja cerkve izpraznjena (v resnici pa je vikar Treiber odšel v Škofjo Loko), in da škof Hren kljub večkratnemu pozivu ni predlagal sposobnega kandidata. Obenem je naročil patriarh arhidiakonu, kamniškemu župniku Trebuhanu, da umesti Klemena v zastopstvu ordinarija na kranjsko faro.[7]

Klemen ni smel slediti pozivu arhidiakona, da bi se dal ponovno umestiti. Zato ga je Trebuhan 10. marca 1603 suspendiral »a cura animarum« v času, ko je bilo najbolj potrebno pripravljati župljane na velikonočno spoved in sv. obhajilo. Vikar se ni več upal opravljati dušnopastirskih poslov, izgovarjajoč se Hrenu, da je bolan. Le v kostniški kapeli je maševal, ker je bil mnenja, da pri tem beneficiju nima patriarh jurisdikcije. Kljub temu ga je proglasil arhidiakon zaradi nepokorščine za iregularnega.[8]

Mirna poravnava spora je postala nemožna. Škof Hren se je obrnil do graškega nuncija Hieronima de Porzia; ta pa mu je bil gorak še iz l. 1598/9, ko se je de Porzia brezuspešno potegoval za tržaško škofijo, tržaški škof Ursin de Berthis pa za ljubljansko, a je zmagal Hren.[9] Zato je ostala ljubljanskemu škofu zadnja pomoč pri nadvojvodu Ferdinandu. Po posredovanju nadvojvodove matere se je obrnil do njega in želel doseči, da bi izposloval deželni knez v Rimu novo papeško bulo, s katero bi bila s potrebno pravno slovesnostjo izločena kranjska fara iz oglejske škofije. Pri tem se je skliceval Hren na tale dejstva: 1) da patriarh od l. 1507 dalje ni potrdil nobenega vikarja za Kranj, 2) da se inkorporacija kranjske fare mizi ljubljanskega škofa ni mogla izvršiti brez pristanka patriarha Grimana, 3) da je izvzeta vsa ljubljanska škofija iz oblasti patriarha, torej tudi Kranj, 4) da je p r i p o s e s t v o v a l ljubljanski škof kranjsko faro z nemoteno mirno posestjo nad 100 let (praescriptio canonica), 5) ljubljanski škof ima pravico neodvisno od patriarha nastavljati in odstavljati kranjske vikarje, ki se le v prispodobi (metaforično) zovejo župniki. Kranjski župnik je vsakokratni ljubljanski škof. Kakor ljubljanskega škofa ni treba prezen-

94. Leopold Layer, Zadnja večerja (župnišče v Kranju).

95. Leopold Layer, Čigav je denar (župnišče v Kranju).

96. Jos. Egartner?, skica za sliko za veliki oltar župne cerkve v Kranju (zasebna last).

tirati patriarhu, tako tudi ne kranjskega župnika v osebi škofa. Svoje vikarje pa sme svobodno nastavljati, ker pozna krajevne in osebne okoliščine bolje kakor »Lahi«, 6) patriarh ni odpravil verske škode, ki je nastala v Kranju po krivoverstvu, marveč škof Hren sam.[10]

Nadvojvoda je nato pozval junija 1603 graškega nuncija, naj proglasi vse patriarhove in Trebuhanove odloke glede vikarja Klemena za ničnе. Tudi naj poskrbi, da patriarh ne bo motil škofa Hrena v njegovih pravicah in svoboščinah.[11] Škof Hren se je pritožil tudi pri nunciju zoper nasilje arhidiakona Trebuhana. Prosil je, naj izvede postopek in razpiše narok za razpravo ter razsodi spor, zaradi katerega se pohujšujejo ljudje.[12]

Kmalu nato sta se sešla v Cerknici vikar Klemen in tržaški škof Ursin. Vikar je potožil svoje težave in prosil posredovanja pri patriarhu. Ursin mu je sporočil, da ga bo patriarh milostno sprejel, naj le takoj pride in se da umestiti za vikarja v Kranju. Ako pa bo še naprej živel v cerkvenih kaznih, ga bo kongregacija Sancti Officii oropala vseh beneficijev.[13] Ker pa Klemen ni prišel, ga je pozval Trebuhan zadnjič in nato izobčil iz cerkve.[14]

Hren je čutil, da je vse to naperjeno prav za prav zoper njega. Postavil je decembra 1603 izobčenega vikarja za gorenjskega arhidiakona ljubljanske škofije. Pospešil je tudi proces pred nuncijem. Klemen je dal januarja 1604 peremptorno citirati patriarha v Gradec, toda patriarh se ni odzval.[15] Zato je obrazložil Hren zadevo po svojem pravnem zastopniku pismeno. Skliceval se je tudi na papeško bulo Pija II. iz l. 1462, da nihče ne sme proglašati kazni nad duhovniki, ki so podrejeni ljubljanskemu škofu. Ako so pa bile kazni izrečene, so neveljavne.[16]

Graški nuncij ni hotel odločiti škofu Hrenu v prid. Patriarh je zagovarjal svoje stališče, da je razmerje med njim in škofom glede Kranja tako, kakor med njim in freisinskim škofom glede loške župnije. Freisinski škof je prezentiral, patriarh pa potrjeval župnika. Hren pa je nasprotno poudarjal, da je kranjska fara združena s škofovo mizo »per unionem, que nullam capit divisionem« (po združitvi, ki izključuje vsako delitev). Ljubljanska škofija je izvzeta iz oblasti patriarha in podrejena samo papežu.[17]

Zadeva se je zavlekla, ker se nadvojvoda ni maral mešati v prepir med cerkvenimi predstojniki, čeprav ga je prosil Hren ponovno za pomoč.[18] Patriarh je tudi svaril ljubljanskega škofa, naj si ne lasti jurisdikcije v kranjski fari, sicer ga bo tožil pri kuriji v Rimu.[19] Pozimi l. 1606 pa se je odločil Hren rešiti zadevo neodvisno od nuncija v

lastnem delokrogu. Marca 1607 je sklical škofijski konzistorij ter mu predložil zadevo kranjskega vikarja Klemena. Na podlagi ustanovne listine škofije, t. zv. eksemcijske bule Pija II. ter inkorporacijske listine Maksimilijana I. so odločili, da so vsi ukrepi patriarha in njegovega arhidiakona proti kranjskemu vikarju nični, da kranjski vikar ni podrejen patriarhu ali njegovemu arhidiakonu in da Kranj ne spada pod patriarhovo oblast.[20]

Nunciju de Porzia je sledil Jan. Krst. Salvago, ki je očitneje nasprotoval Hrenu. Ko je prejel l. 1607 dovoljenje, da sme vršiti vizitacijo ljubljanske škofije, je zbiral s posebno vnemo pritožbe proti Hrenu, zlasti pri kamniškem župniku Trebuhanu. Hotel je očrniti škofa tudi pri nadvojvodu, pa mu ni uspelo.[21] Hren se ni dal ostrašiti. Ko je umrl l. 1609 vikar Klemen, je postavil za naslednika kranjskega kaplana Janeza Rozmana.[22] Patriarh je zopet porabil priliko in zatožil škofa v Rimu, češ da noče nastavljati na farne beneficije župnikov, marveč odstavljive vikarje. V Kranju ni dopustil, da bi postavil patriarh župnika, samo da bi si prisvojil cerkvene in župnikove dohodke. Obrekoval je Hrena tudi pri novem nunciju de Ponteju.

Hren pa je vztrajal pri priposestvovani pravici do kranjske fare. Julija 1611 je imel v Kranju pontifikalno mašo in birmal 120 oseb.[23] Oktobra istega leta je dospel na vizitaciji v Kranj patriarhov namestnik tržaški škof Ursin de Berthis. Notranjeavstrijska vlada mu je dodelila za spremljevalca in deželnoknežjega komisarja škofa Hrena, ki ni dopustil, da bi šel Ursin v Kranju v župno cerkev in ondi maševal, marveč ga je peljal s spremstvom v hišo mestnega svetovalca Adama Rodla, kjer ga je fino pogostil, nato pa napotil, da je odšel v Kovor in Tržič. Naslednji dan pa je škof Hren podelil v kranjski farni cerkvi trem mladeničem tonzuro.[24]

Hrenovi nasprotniki so sicer uspeli, da je prišlo do ponovne vizitacije ljubljanske škofije, izvedel je pa ni novi nuncij Erazem Paravicini, ki ni bil naklonjen škofu Hrenu, marveč krški sufragan Sikst Carcanus.[25] Ob vizitaciji Kranja 28. oktobra 1620 je bila kranjska fara po smrti vikarja Rozmana ravno izpraznjena. Nihče se ni zglasil pri vizitatorju oziroma pri ljubljanskem škofu, ki bi kot zastopnik ordinarija uveljavil pravice do fare. Zato je mogel škof Hren postaviti Blaža Kušmana za novega vikarja in ga 1. novembra slovesno umestiti.[26] Šele dve leti kasneje je terjal novi oglejski arhidiakon pri vizitatorju Carcanu kranjsko župnijo, ki jo je baje pred nekaj leti prisvojil ljubljanski škof, za patriarha nazaj.[27] Bilo pa je že prepozno. Boj za posest kranjske fare je bil dobojevan.[28]

V teku opisane borbe je začel Hren tudi z gospodarsko obnovo kranjske fare. L. 1601 je postavil komisijo, sestoječo iz njegovega brata Andreja, Feliksa Adlmana in Krištofa Harrerja, ki naj bi pregledala zemljišča in desetinske pravice kranjskega župnika in sestavila urbar.[29] Ugotovitve o gospodarstvu v protestantski dobi so bile porazne. Desetine v Podbrezju, ki so bile vredne letno najmanj 100 gld., so bile oddane v zakup za borih 35 gld., desetine na Klancu in Kokrici v vrednosti 120 gld., pa za 38 gld. in podobno. Mnoge kmetije ali zemljišča so bila oddana brez vsake listine. Druge so bile v nevarnosti, da jih izgubi župnik za vedno. Šest in trideset let se je vlekla pravno zanimiva pravda za župniščno kmetijo na Leténicah. V kupnem pravu jo je užival Sebastijan Harrer, lastnik dvorca Prevole. L. 1604 je prodal omenjeno kmetijo, pri tem pa izvzel velik travnik »Kraj«, ki ga je priključii posesti Prevole. Po moževi smrti Felicita Harrer ni plačala mrtvaščine župniku. Sled za travnikom se je s tem zabrisala. Šele v teku splošne revizije je prišla zadeva na dan. Škof je zahteval travnik nazaj. O sporu je imelo odločiti t. zv. nepristransko sodišče, toda razsodniki so se obotavljali izreči razsodbo. Medtem je l. 1615 prešel dvorec v posest rudarskega sodnika Nikolaja Šinigoja za 3400 gld. Škof mu je dal zakrižati travnik. Preden pa so odločili nepristranski sodniki, je umrl l. 1629 Šinigoj. Njegova vdova se je sklicevala na pravico »vdovskega leta« in ni hotela priti k razpravi. Zdaj je dobil škof Hren pravdo, pa že naslednje leto umrl. Travnik je prišel pod sekvester. Varuhi Šinigojevih otrok so pa dosegli upostavitev v prejšnji stan. Pravda se je zavlekla še do l. 1645, ko je zamenjal najstarejši izmed sinov, beneficiat Iv. Friderik Šinigoj zadolženi dvorec Prevolo za hišo v Škofji Loki s stotnikom Gregorjem Toperzerjem; travnik v Leténicah pa je ostal kranjskemu župniku.[30]

2. Cerkvena in verska obnova.

Obnova se je morala začeti pri duhovščini. Potrebno je bilo dvigniti jo na staro stopnjo čistega in pobožnega življenja, da bi zopet nesebično in vestno vršila dolžnosti dušnih pastirjev. Reforme, ki jih je zahteval tridentinski cerkveni zbor, je pričel izvajati škof Hren, ki je tudi ljubeznivo svaril in opominjal vikarja Klemena in Rozmana, naj se ne spozabljata več in živita vzorno.[31] Njegovi nasledniki in njihovi generalni vikarji so nadzirali farno duhovščino s ponovnimi vizitacijami (l. 1631, 1652, 1656, 1665, 1672, 1674, 1684, 1693) ter

ji dajali navodila o upravljanju zakramentov, oltarjev, beneficijev, o katehezi in šoli, o rokodelskih cehih ter o nravnem življenju župljanov. Obnovili so tudi staro dolžnost kranjske duhovščine opravljati skupne korne molitve.[32] Polagoma je rasla vnema in požrtvovalnost župnih vikarjev in njihovih kaplanov. Posebno vnet je bil Filip Trpin (1639 do 1643), pozneje generalni vikar. Da bi imeli njegovi opomini več uspeha, je sestavil strogo pismo, naslovljeno na samega sebe in si ga dal doposlati iz škofijske pisarne, kakor da bi izhajalo od škofa. V njem ga graja ljubljanski škof zaradi malomarnosti in popustljivosti do faranov ter mu ukazuje, naj postopa po besedah sv. Pavla Timoteju ter kaznuje s cerkvenimi kaznimi meščane, ki ne gredo k velikonočni spovedi ali žive v divjem sovraštvu. Svoj namen je Trpin najbrž dosegel, ker je mogel pri sledeči vizitaciji škofa Buchheima izjaviti, da so prejeli vsi župljani razen treh sv. zakramente. Ko je odhajal v Braslovče, so žalovali meščani za priljubljenim vikarjem. Štirikrat je prosil mestni svet zanj pri škofu, da bi se vrnil, sklicujoč se pri tem po dolgem času zopet na stare »pravice« iz l. 1511. Zatrjevali so, da je bival Trpin noč in dan pri njih, dajal z besedo in dejanjem dober zgled, hodil s faro na procesije, prevideval bolnike in preiskoval o veliki noči od hiše do hiše, ali so bili vsi gospodarji pri spovedi in sv. obhajilu.[33] Trpinu so sledili vikarji: dr. Franc Josip Garzarolli pl. Garzarollshofen iz Trsta (1676—1686), gen. vikar in nekaj časa dekan bogoslovne fakultete na dunajski univerzi, magister Filip Jak. Trpin iz Šmartina (1686—1697) in dr. lv. Jakob Schilling (1697—1754), generalni vikar (1715—1744) in član ljubljanske učene družbe »Academia operosorum«. Med redkimi, ki so v 17. stoletju kaj slovenskega napisali, je bil Adam Skalar, najbrž iz Kranja, 1647—1651 kaplan, 1652 do 1658 župni vikar v Kranju, ki je priredil prvi asketični slovenski spis »Šula tiga premišluvana«.[34]

Kot sodelavci in deloma tudi kot tekmeci v dušnem pastirstvu so se naselili l. 1641 kapucini v Kranju. Pobudo za ustanovitev kapucinskega samostana je dal bogati trgovec Mihael Papler, graščak v Stari Loki, ki je volil v ta namen l. 1636 6000 gld. d. v. Izvršilci testamenta so menili, da bo tudi mesto Kranj prispevalo večjo vsoto za gradnjo, toda mestni svet se je izgovoril s propadom obrti.[35] Cesar Ferdinand II. je dovolil podporo 1000 gld. iz blagajne vicedomskega urada. Odkazal je tudi potrebni stavbni les v Vojvodinem gozdu, ki so ga posekali v »Krivi in Dolgi dolini« in »na Požarju«. Tam so tudi žgali apno in opeko.[36] Ko sta odobrila ustanovo redovni general kapucinov in ljubljanski škof, so kupili za stavbišče pristavo in vrt Andreja

Olbena pred zgornjimi mestnimi vrati. 5. avgusta 1640 je vložil ljubljanski pomožni škof Mihael pl. Kumberg temeljni kamen za cerkev. V štirih letih je bila dograjena stavba, ki je bila do l. 1657 krita s skodlami. 29. septembra 1644 je posvetil škof Buchheim cerkev s kapelico lavretanske M. B., ki jo je dal zgraditi škof pl. Kumberg v njej. V cerkvi so bili še 3 oltarji: sv. Gabrijela, sv. Matije in sv. Frančiška Seraf. Ker je bilo glavnemu dobrotniku ime Mihael, je bila tudi cerkev posvečena v čast nadangelu Mihaelu.[37]

Redovna družina se je nastanila v samostanskem poslopju poleg cerkve. Kapucini so se zelo priljubili kot pridigarji in spovedniki.[38] Za vzdrževanje redovnikov so skrbeli razni dobrotniki (n. pr. ljubljanski magistrat, smledniška graščina, deželni stanovi). Kranjski mestni svet se je zavezal dajati jim 25 funtov govedine, 1 cent olja, 1 tovor vipavskega vina, 20 funtov rib in 2 meri soli ali v denarju 92 gld. 10 kr. Miloščino je upravljal za kapucine navadno kak laik, t. zv. duhovni služabnik, v 18. stoletju se omenja tudi t. zv. duhovna mati kranjskih kapucinov, večkrat iz rodbine Mayr.[39]

Kranjska f a r a je obsegala od reformacijske dobe dalje samo mestno obgradje. S priposestvovanjem kranjske župnije pa se je okrepila stara skupnost med župnijo-matico in njenimi nekdanjimi podružnicami. Kakor je plačeval kranjski župni vikar ljubljanskemu škofu letno »pensio«, so morali odrajtovati subvikarji v Preddvoru, Križah in Podbrezju kranjskemu vikarju letno dajatev v denarju in po 7 pitanih kopunov.[40] Odkar se je poživilo versko življenje, je segla kranjska farna duhovščina v dušnem pastirstvu tudi v bližnje vasi, zlasti onstran Kokre, s tem pa zadela na velik odpor preddvorskega vikarja, pod katerega so spadale Kokrica, Rupa, Primskovo, Klanec in Čirčiče, ter šenčurskega župnika, pod katerega so štele Huje.[41] L. 1631 je odločil škof Scarlichi, da smejo kmetje iz bližnjih vasi prinesti otroke h krstu v Kranj samo od sv. Martina (11. novembra) do prve nedelje v postu. V omenjenem času sme kranjska duhovščina v okolici tudi bolnike previdevati in umrle pokopavati, velikonočno spoved pa morajo opraviti pri preddvorskem vikarju.[42] L. 1690 so pa zaprosile bližnje soseske, da bi smeli kranjski duhovniki tudi sicer izven zimskega časa in skrajne sile podeljevati zakramente razen sv. zakona.[43]

Po cerkvenih predpisih in umetniškem stremljenju časa so preurejali ljubljanski škofje n o t r a n j o s t c e r k v a i n k a p e l v K r a n j u. V župni cerkvi je bil dotlej tabernakelj v omarici, ki je bila vdelana v zid na evangeljski strani poleg glavnega oltarja. Sveta olja so hranili pri oltarju sv. R. Telesa. Krstilnik je stal na listni strani

za drugim stebrom. Med leti 1641 in 1656 so postavili lesen, znotraj pozlačen tabernakelj na veliki oltar in ga prekrivali z zagrinjalom liturgične barve. Sv. olja so pa prenesli v omarico, ki je služila dotlej za tabernakelj. Med l. 1631 in 1652 so podrli v cerkvi pet oltarjev: sv. Eligija, nadang. Mihaela, sv. Trojice, sv. Jan. Evang. in Jan. Krstnika ter sv. Štefana. Ostalo jih je še sedem: na evangeljski strani: sv. Rešnjega Telesa, ki je bil obnovljen l. 1644, sv. Katarine in sv. Nikolaja, na listni strani M. B., ki je bil dotlej sredi cerkve in so ga stavili tja, kjer sta bila drug poleg drugega oltarja sv. Trojice ter sv. Jan. Evang. in Jan. Krstnika, sv. Jurija ter sv. Ane in sv. Uršule. Oltarje, ki so dotlej stali deloma s hrbtno stranjo naslonjeni na stebre, so prislonili k steni. Krstilnik so prenesli k oltarju M. B. Križ, ki je visel v sredo cerkve, so namestili na tramu pod slavolokom. V cerkvi so postavili tudi dve spovednici in prižnico na evangeljski strani.

Za glavni oltar je služil še vedno gotski krilni s kipi farnih patronov in križem na vrhu. Na oltarju sv. R. T. je bil zgoraj kip trpečega Krista iz l. 1644, na sredi pa naslikana monštranca; oltarja sv. Katarine in sv. Nikolaja sta imela majhne gotske krilne oblike s kipi. Na listni strani je imel oltar M. B. oljnato podobo M. B., zgoraj pa kip sv. Trojice, ki krona M. B. iz l. 1661. Ostala dva oltarja sta obdržala svoj stari ustroj.

Cerkev v Pungertu je imela v notranjščini tri oltarje, v lopi četrtega, pri katerem se je brala maša na praznik sv. R. T., ko je prišla procesija iz mesta. Glavni oltar sv. Fabijana in Sebastijana je imel staro sliko; na evangeljski strani je bil oltar sv. Trojice s sliko, na kateri so bili nekako do l. 1680 upodobljeni sv. Blaž, sv. Dominik, sv. Andrej in sv. Anton Puščavnik, na listni strani pa je bil oltar sv. Jan. Krstnika, ki je prejel med 1672—1674 novo sliko.

Kostniška kapela je imela tri oltarje, glavnega M. B., ki je bil star gotski krilni oltar, dva stranska, ki nista bila posvečena in ki so jih odstranili med l. 1631 in 1665. V spodnjem delu stavbe je bila grobnica baronov Egkh-Hungerspach. Semkaj so spravljali tudi kosti s farnega pokopališča, na katerem je še vedno stal kamnitni svetilnik.

Špitalska kapela je bila prav skromna, neobokana stavba brez kora in zakristije, v tlorisu pravokotnik. Glavni oltar je bil posvečen sv. Leonardu. Na severni strani je stal oltar sv. Valentina. Med l. 1640 in 1660 so ga prenesli na nasprotno stran in zakrili železna vrata, ki so vodila iz kapele v zapore špitalskega stolpa. Pekovski ceh je oskrbel takrat novo sliko, na kateri je bil upodobljen na sredi sveti Florijan, na desni sv. Valentin, na levi pa sv. Andrej. Vratca so peljala iz špitala v kapelo; uporabljali so jih prebivalci špitala. Škof Scarlichi

je želel l. 1631, da bi prebili steno med špitalom in kapelo ter prekrili odprtino z leseno mrežo, da bi videli v špitalu stanujoči siromaki na oltar.[44]

Roženvenska cerkev je izgubila v protestantski dobi vso nepremično posest in cerkveno opremo. Že vikar Klemen je nabiral prispevke za novo oltarno sliko.[45] Bratovščina rožnega venca, ki je bila ustanovljena l. 1621 z bulo vizitatorja škofa Carcana in potrjena l. 1650 od ljubljanskega škofa Buchheima, se je potrudila za obnovo glavnega oltarja.[46] Škofa Carcan in Hren sta tudi podelila l. 1625 80 dni odpustka vsem, ki se bodo udeležili petih litanij M. B. in darovali za potrebe cerkve R. V.[47] L. 1662 je potrdil še papež Aleksander VII. odpustek sedmih let vsem obiskovalcem omenjene cerkve.[48]

Glavni oltar je prejel sliko, ki je predstavljala skrivnosti sv. R. V., in kip lavretanske M. B. Stranski oltar, najbrž na listni strani, kjer je bil v predreformacijski dobi oltar sv. Janeza, je dal postaviti okoli l. 1626 kranjski nakladničar Ivan Kralj.[49] Na evangeljski strani so zgradili oltar sv. Ane. Na pokopališču cerkve R. V. so pokopavali siromašne ljudi, v kripti cerkve pa plemiče, zlasti iz gradu Kislstein.

Med sredstvi za versko obnovo so se pokazale posebno uspešne bratovščine, procesije in podobne pobožnosti. Oživela je stara bratovščina sv. R. Telesa v farni cerkvi, ki se je pridružila l. 1656 nadbratovščini v Rimu, da bi postala deležna duhovnih dobrin, ki jih je uživala nadbratovščina.[50] Na novo je nastala bratovščina R. V. v roženvenski cerkvi. L. 1624 je vpeljal škof Hren t. zv. slovesno štiridesetturno češčenje sv. R. T., ki so se ga udeležili mestni sodnik, notranji in zunanji mestni svet, osem zastopnikov srenje, v. rudarski sodnik, ki je imel uradni sedež v Kranju, vse bratovščine, »gospudje, frave in njih drushina«.[51] Poleg glavne procesije na praznik R. T. so bile še druge, ki so jih prirejale bratovščine. Mestni svet je določal in vabil k šest in dvajsetim prošnjim procesijam (romanjem) na razne kraje, n. pr. na Šmarno goro, Skaručino, v Crngrob, Kokro, Ljubno, Radovljico in k M. B. na blejskem otoku.[52] Najznamenitejša je bila pasijonska procesija na veliki petek. Vršila se je po vsem mestu. Uvedla jo je bratovščina rožnega venca, ki je imela z njo mnogo stroškov. Predstavljali so Kristusovo trpljenje. Vpleteni so bili tudi komični prizori, pri katerih so nastopali posebno hudobni duhovi. L. 1674 je grajal škof Rabatta ob vizitaciji, da letajo na veliki teden »hudiči« kakor pustne šeme po mestu, nabirajo vino in kis ter ga dajejo tudi osebam, ki imajo krinke. Kranjski vikar je prosil, naj se napravi glede pasijonske procesije red. Vrši naj se na primernem

kraju. Mestni svet naj poskrbi za shranjevanje figur, ki so jih nosili v sprevodu. Vsaka cerkvena bratovščina in rokodelski ceh naj oskrbi svojo skupino. Ako pa ne bo reda, naj se pasijonska procesija prepove, ker bratovščina rožnega venca ne zmore več stroškov.[53] Zdaj so se najbrž zavzeli za pasijonsko procesijo kranjski kapucini. Razvil se je običajen tip pasijonske procesije, pri kateri so posamezne skupine hodile, oziroma se vozile po mestu, pri tem pa predstavljale prizore in deklamirale ali pele pesmi.[54]

Farna duhovščina je obračala tudi večjo pažnjo na pridigovanje. Razlagali so dele sv. pisma, po pridigi pa molili najpotrebnejše molitve, da bi se jih naučili neuki ljudje. Vsaj v postnem času so imeli izpraševanje za odrasle, ob nedeljah in praznikih pa je pripeljal podučitelj, ki je bil hkrati organist, otroke k popoldanskemu krščanskemu nauku v farno cerkev. Duhovščina je bila dolžna zapisovati imena obiskujočih otrok, jih izprašati nekaj kratov na leto ter nagraditi najboljše učence s primernimi knjižicami. Župni vikar je moral tudi v šoli nadzirati delo učitelja in podučitelja, ki jih je sprejemal magistrat za vsako leto na novo v službo. Prejemala sta poleg majhne plače v denarju štolnino od pétih maš in pogrebov ter snopno desetino v kranjskem polju.[55]

Kljub verski obnovi pa ne srečujemo več tiste gorečnosti v opravljanju sv. maš, ki je bila tako značilna za srednji vek. Sredi 17. stoletja so trdili v Kranju, da je potrebna naselitev kapucinov že zaradi tega, ker se je dotlej opravljala v farni cerkvi komaj trikrat na teden redna sv. maša. Stari beneficiji so izgubili velik del svojega premoženja, ostalo pa je bilo z davki preobremenjeno. Zato se beneficiati niso držali obveznosti, da bi stalno bivali v mestu (rezidenčne dolžnosti), pa tudi ne predpisanega števila maš. L. 1661 so združili skromni beneficij sv. Nikolaja z beneficijem sv. Ane in sv. Uršule. Dohodke beneficija sv. Jurija so pa uporabljali meščani za vzdrževanje organista.[56] Za nove mašne ustanove je manjkalo bogatih dobrotnikov iz meščanskih vrst. Pobožne ustanove so izvirale predvsem od duhovnikov samih; najbolje dotiran beneficij je ustanovil l. 1685 Andrej Ahačič, vikar iz Križev pri Tržiču, pri oltarju R. V. v roženvenski cerkvi. Pravico prezentacije je prejel mestni magistrat, pri katerem so se stekale glavnice za pobožne ustanove.[57]

Glede premoženjske uprave cerkvá, bratovščin in špitala je ostalo pri starem. Mestni sodniki so stali do konca 17. stoletja na stališču, da imajo skupno z notranjim svetom po prastari navadi, 40 letnem priposestvovanju ter po nekem dogovoru z ljubljanskimi

97. Leopold Layer, skica za sliko Marijinega vnebovzetja (Nar. muzej v Ljubljani).

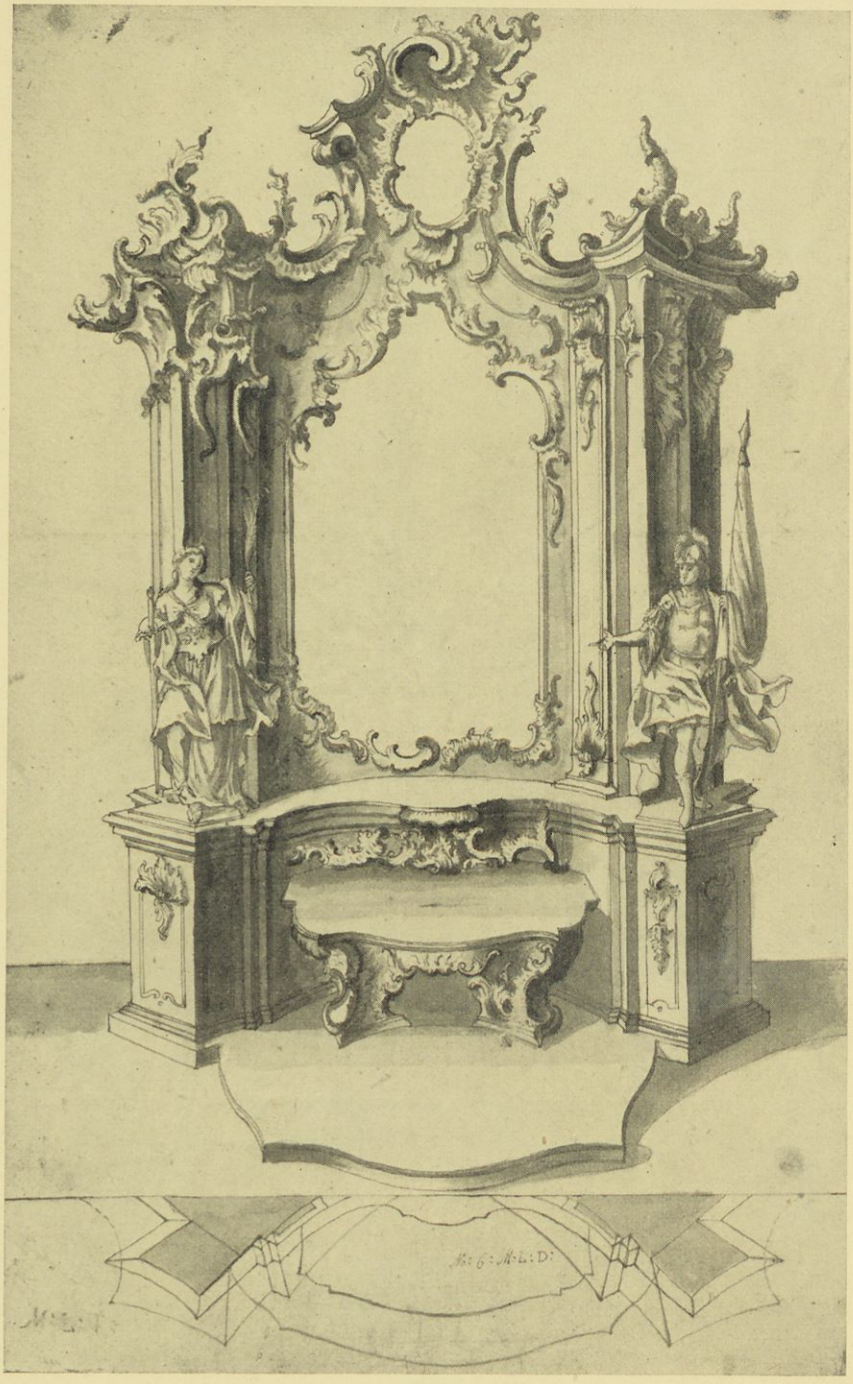

98. Marko Layer, osnutek za oltar (Nar. muzej v Ljubljani).

škofi pravico razpolagati s cerkvami v mestu glede njihovih dohodkov, cerkvene opreme, svetega posodja in tudi miloščine, ki se nabere v cerkvi. Samo dušno pastirstvo naj pritiče farni duhovščini.[58] L. 1674 so ob vizitaciji celo trdili, da imajo svoboščino odklanjati vikarja, ki bi jim ne bil všeč. Škof Rabatta je pa takoj oporekel in jim postregel z reverzom iz l. 1601, s katerim so se odrekli Kranjčani vsem pravicam, ako bi jih sploh imeli, glede postavljanja vikarjev.[59] Škofje so zahtevali večkrat v smislu določb tridentinskega koncila, da mora mestni svet ločiti premoženje špitala od premoženja mestne kómore ter predložiti špitalske račune. Ker pa poziv ni zalegel, je izrekel škof Buchheim l. 1647 krajevni interdikt, da se v špitalski kapeli ne smejo vršiti sveta dejanja, dokler ne izvršé ukaza. Škof je zagrozil celo sodniku in mestnemu svetu z interdiktom »ab ingressu ecclesiae«.[60] Enako trdovratno so se držali Kranjčani svojega »jus advocatiae« v prezentiranju beneficiatov, katerim so predpisovali posebne reverze, dokler jim jih ni razveljavil l. 1687 škof Žiga Herberstein in uradno določil obliko prezentacije za bodoče čase.[61]

V območju merkantilizma in prosvetljenstva

1. Pod prisilno upravo.

Na prelomu 17. stoletja je nastopila avstrijska država osvajalno pot v Podonavje in na Balkan. Istočasno je rasel vpliv onih krogov, ki so želeli, naj absolutistična država premaga tudi gospodarsko mrtvilo, izvaja po vzoru naprednih zahodnoevropskih držav gospodarsko politiko merkantilizma in s tem pripelje gospodarstvo iz srednjeveških, bolj ali manj agrarnih in rokodelskih oblik v moderne trgovsko-industrijskega razvoja.[1] Osrednji državni uradi so se jeli zanimati za industrijo in zunanjo trgovino. Po njihovem ukazu je stavljal vicedom razna vprašanja mestom: kaj izvažajo v inozemstvo (surovine, izdelke), zakaj nimajo »manufaktur« in tovarn, zlasti nagizdnega (luksusnega) blaga, za katero je šlo takrat mnogo denarja iz dežele, katero blago bi prišlo v poštev za izvoz na Angleško in Holandsko, ali so že dotlej kupovali angleško in holandsko blago, kakšne predloge stavijo glede ureditve zunanje trgovine, n. pr. s soljo.[2] Meščani Višnje gore so odgovorili, da ne vedo ničesar o holandskem in angleškem blagu in da nimajo kaj kupiti ali prodati.[3] Kamničani so odvrnili, da se ne smatrajo sposobne dati zaželena pojasnila o trgovini s soljo; menijo pa, da bo vicedom že tako odločil, da bo zanje najbolje.[4] Odgovori Kranjčanov niso znani, vendar dvomim, da bi bili mnogo pametnejši. Meščanska družba je tičala še pregloboko v nazorih srednjega veka. Bila je prepričana, da bo bolje zanjo le tedaj, ako se odpravi kmečka trgovina po starem dogovoru iz l. 1492 in ako ne bo imel noben tuj trgovec in krošnjar dostopa v pasu štirih milj okrog Kranja.[5]

Kranj je vidno hiral. To je potrdil l. 1704 vicedom Lanthieri dvorni kómori in predlagal odpis zapuščenih hiš in pogorišč v giltni knjigi. Mestni svet je delal nove dolgove, zastavljal mestne nepremičnine, zadolžnice starih dolgov pa so prehajale s cesijo, pa tudi brez nje, iz roke v roko.[6] Gregor Töttinger, župnik na Bledu (pozneje pri Sv. Pe-

tru — Ljubljana) jih je prevzel v l. 1701 do 1704 skupno za 3343 gld. 45 kr. nem. v.[7] Ker mu pa niso redno plačevali obresti, je vložil pri ograjnem sodišču tožbo na plačilo glavnice. Drugi upniki so sledili zgledu. Magistrat je bil v škripcih. Zahtevajoči upniki bi mogli po kranjskem izvršilnem redu na podlagi listine o dobljeni pravdi (Behabbrief) rubiti vso imovino mesta. Tako bi mogel dobiti upnik za terjatev v znesku 100 gld. v popolni užitek mestno imovino, ki bi bila vredna tisoče gld., ne da bi bil dolžan kaj izročiti.[8] Zato je prosil magistrat za 12 letni moratorij, sklicujoč se na znane vzroke kritičnega stanja mestnih financ in na dejstvo, da bi pri običajnem načinu izvršbe moral slediti popolen propad mesta.[9] Vicedom je prejel nalog, da preišče mestno gospodarstvo. Posredoval je najbrž, da je pristal l. 1710 Töttinger na odložitev izvršbe. Ker pa zopet ni prejel obresti v teku treh let, je obnovil Töttinger v začetku l. 1714 izvršilni postopek. Vicedom se je do dobrega prepričal, da je mnogo kriva slabih razmer malomarnost meščanov. Niso izterjevali davčnih zastankov, niso imeli niti mestnega urbarja. Pozval jih je k slogi, edinosti in delavnosti. V svojem poročilu vladi je predlagal stalen notranji svet po ljubljanskem vzoru in novo ocenitev mestnih dohodkov, sklicujoč se na citate iz pandektistov.[10]

Mestni svet se je ponovno pritožil proti rubežni mestnih dohodkov. Vlada je izdala decembra 1714 načelno odločbo, da se odslej tudi na Kranjskem ne sme iz dolžnikovega premoženja več odkazati in prisoditi, kakor pa znaša dolžna glavnica z obrestmi, povzročeno škodo in stroški procesa vred. Ker pa uživa mesto pravice pupilov, morajo zahtevajoči upniki tudi dokazati, da je bil posojeni denar uporabljen v mestno korist.[11] Zato niso prišli upniki do svojih terjatev, čeprav so imeli pravde dobljene. Matija Žigon, ki je imel zahtevati 1692 gld., pa je segel po starem učinkovitem načinu izvršbe. Ko sta bila l. 1717 sodnik Volk Nikolaj Adlman in Urban Piterle kot mestna zastopnika najbrž na deželnem zboru v Ljubljani, je prosil Žigon deželne odbornike, da so dali odpeljati oba z grajsko stražo v zapor, dokler nista dala jamstva za plačilo dolga.[12] Odslej je prepuščal mestni svet posameznim upnikom na račun njihovih terjatev mestne dohodke, zlasti prometne pristojbine, za več let v užitek.[13] S tem pa je vezal glavne vire mestne komore v času, ko bi moral skrbeti, da ne bodo prikrajšani življenjski interesi mesta ob izvajanju gospodarske politike merkantilizma.

Vlada je ukazala popraviti in razširiti ceste v gorenjski ravnini.[14] Šlo je za zvezo med rimskonemško državo, Tirolsko, Salzburško in

Koroško na eni strani ter jadranskim primorjem na drugi. Kranj je moral sodelovati v dveh cestnih okrožjih: proti Ljubelju in Podkorenu ter proti Ljubljani. Od l. 1713 dalje so popravljali tlačani cesto, ki je peljala od sedmih studencev v Kokri preko Hotemaž—Voklega do broda pod Šmarno goro in od križišča pri Hotemažah do Klanca pri Kranju.[15] Delo je napredovalo zelo počasi, ker je še l. 1725 potožil podjetni grof Christalnigg, da morajo železo in jeklo, ki so ga pripeljali po kokrski cesti do kranjske meje na vozovih, preložiti na tovorne konje.[16] L. 1723 so začeli z delom na poti od Preddvora do Kranja.[17] Nove dolgove je napravilo mesto zaradi razširitve ceste čez gaštejski hrib in mostov čez Savo in Soro.[18] Nameravali so tudi zboljšati cesto skozi mesto od Spodnjih do Zgornjih vrat, potem se je pa vlada odločila za gradnjo nove ceste pod mestom, kar je bilo v veliko škodo Kranju. Šele mnogo pozneje so mogli meščani zgraditi na lastne stroške zvezo med glavno cesto in mestom.[19] Za glavno komercialno črto na Koroško so določili ljubeljsko cesto. Z njo so posebno hiteli, ker je bil za l. 1728 napovedan cesarjev prihod k dedni poklonitvi na Kranjsko. Mesto je moralo tlakovati cesto od zgornjih do spodnjih mestnih vrat in popraviti mostove čez Savo in Soro. Ker pa niso zmogli denarja za to, so ga najeli pri kislsteinskem oskrbniku Juriju Čebulju. Slovesno so sprejeli meščani 25. avgusta 1728 Karla VI., ki je prenočil v hiši bivših brdskih gospodov.[20]

Vlada je želela tudi urediti in znižati m i t n i n e. Zahtevali so l. 1714, da predloži mestni svet tarifo in dokaže pravico do pobiranja prometnih dajatev. Štiri leta so odlašali Kranjčani z izpolnitvijo, ker niso imeli niti izvirnika niti poverjenega prepisa tarife in so pobirali mnogo več, kakor pa jim je bilo dovoljeno.[21] Da bi pospešila direktni vozovni promet s Trstom in Reko, ki sta bila od l. 1719 svobodni luki, je določila vlada l. 1728 in 1731 izredne oprostitve od mitnine za blago, ki je šlo naravnost v jadranski pristanišči ali iz njih.[22] Kranjčani pa so iskali drugod novih virov mestnih dohodkov. L. 1728 je dovolil dunajski tajni svet podružnico kranjske mostne mitnice v Medvodah. Na mostu v Medvodah naj bi plačali mitnino oni, ki bi se neupravičeno izognili savskemu mostu v Kranju. Graška vlada pa ni poznala krajevnih razmer in je izstavila dovoljenje v širši obliki tako, da so mogli zahtevati Kranjčani mitnino na mostu v Medvodah od vseh, ki so vozili blago čezenj. Zaradi živahnega gospodarskega udejstvovanja Loke in obeh dolin Sore je bil promet v Medvodah večji kakor čez savski most v Kranju. Toda tovorniki, trgovci in fužinarji so se branili dajati mitnino. Prvega mitničarja, ki so ga poslali Kranjčani, so ubili, drugega spodili,

tretjemu odsekali roko. Zdaj so morali dati mitničarju dva vojaka v obrambo. Ker je bila l. 1728 ukinjena stanovska mitnica (Mittelding) v Kokri, so začeli tam Kranjčani zopet pobirati mitnino od trgovcev in tovornikov, ki so prišli po kokrski cesti, sklicevaje se pri tem na predpis cesarja Friderika III. o obvezni poti preko Kranja.[23]

Država je podprla tudi s posebnimi svoboščinami ustanavljanje »manufaktur« in tovarn. Manufakture so bile srednja ali večja industrijska podjetja, ki so pritegnila manjše število delavcev iz njihovih stalnih domov v skupne obratne prostore. Tam so večinoma izvrševali začetno in končno stopnjo proizvajalnega procesa. Tako so n. pr. v tkalniški stroki pripravljali, odbirali in prali surovine v podjetju. Nato so predle, tkale in pletle kmečke družine po vaseh kakor dotlej v domači obrti vobče. Barvanje, tisk in apreturo izdelkov pa so izvršili zopet v podjetju. Podobno je bilo v sitarstvu in železarstvu. V manufakturah še niso prevladovali stroji.[24]

Češke in nemškoavstrijske dežele so prehitele tudi v industrijskem razvoju naše pokrajine. L. 1719 je nameraval ustanoviti v Ljubljani manufakturo za sukno Fr. Henrik pl. Raigersfeld (Rakovec), čigar rodbina je izhajala iz Rakovice pri Kranju, pa ni dobil dovoljenja.[25] Šele l. 1724 so prejeli kranjski deželni stanovi privilegij za suknarno na Selu pri Ljubljani, ki pa je bila dlje časa omejena v produkciji po predpravicah manufakture v Linzu.[26] V naslednjem desetletju so nastale prve manufakture za svileno blago v Ljubljani (Jernej Čebulj, De Werth in P. Toussaint). Vsi so se borili z velikimi težkočami. Manjkalo je kapitala in skušnje. Trgovci in obrtniki niso bili naklonjeni domačim industrijskim podjetjem.[27]

V nasprotju k neznatnim uspehom v ustanavljanju novih industrijskih podjetij je hitro naraščal trgovski promet z izdelki starejših obrti, zlasti izvoz železa in jekla iz gorenjskih in koroških fužin v Italijo in orient. Bil je večinoma v rokah veletrgovcev n. pr. Orientalske kompanije, Petra A. Codellija, njegovega družabnika in od l. 1735 naslednika Michelangela Zoisa.[28] Codellijev faktor v Kranju je bil Iv. Jernej Strupi, ki je imel ok. l. 1730 v trgovini s koroškim železom nad 100.000 gld. letnega prometa.[29]

Poživljenje gospodarstva dolgo ni pokazalo ugodnih posledic za mesto. Z rednimi dohodki niso krili niti tekočih potreb, še manj so mogli odplačevati stare dolgove. Ljubljanski jezuitje, ki jim je volil Töttinger svoje terjatve in vikar dr. Schilling, ki je zahteval glavnice pobožnih ustanov Jur. Rossa in M. Grussa, so se pritožili pri novem vicedomu Fr. Seifridu grofu Thurnu, radovljiškem graščaku. Aprila 1724

je ta dospel na uradno vizitacijo v Kranj. Meščani so ga sprejeli po starem običaju v orožju, mu streljali na čast s topovi z bastij in izročili celo na blazinici ključe mestnih vrat.[30] Izobraženi vicedom je takoj sprevidel, da je kriza v mestnem gospodarstvu prikipela do vrhunca, zakaj dolgovi so dosegli že vsoto 29.581 gld. 22 kr. V takem mestu se pač ne bi hotel naseliti »manufakturist« ali veletrgovec. Zato je izdelal načrt za sanacijo mestnih financ, ki pa je šel preko dosedanje mestne avtonomije. Ni več dovolil svobodnih volitev mestnih funkcionarjev, marveč je postavil za sodnika Volka N. Adlmana, za mestnega blagajnika in davkarja Iv. Bonaventuro de Grandija, nakladničarja v Kranju. Mestnemu svetu je ukazal, da mora sestaviti urbar, izdelati poslovnik za sodnika in pisarja ter določati davke meščanov samo v navzočnosti osmih zastopnikov srenje. Davčne in kontribucijske zastanke prejšnjih let morajo odslužiti meščani z javnim delom. Daril ne smejo več pošiljati vicedomu in njegovim uradnikom.[31]

Vodilni krogi meščanstva so se pritožili zoper vicedoma in ga opisali pri notranjeavstrijski vladi kot starega nasprotnika deželnoknežjega mesta Kranja, ki je kršil kot radovljiški graščak deželskosodne pravice mesta in si lastil pri zadnji vizitaciji vladarske pravice, ker si je dal na slovesen način izročiti mestne ključe. Mestni svet je s to ovadbo uspel; vicedom je prejel temeljit ukor, pa tudi ukaz, da ne sme kršiti svoboščin starega Kranja.[32] Mestno gospodarstvo pa sta pregledala dva nova komisarja, grof Lamberg in pl. Widerkhern, ki sta predlagala takojšnjo ureditev stalnega notranjega sveta, kar se je izvršilo februarja 1728. V notranji svet so bili postavljeni: Pavel Bobnar, Jurij Čebulj, Matija Soller, Vinko Kren, Atanazij Fischer, Feliks Čermelj, Fr. Griessing, V. Nikolaj Adlman, Anton Barbarigo, Maks Perger, Matija Snedic, Jan. Krst. Peterman.[33]

Komisarja sta hotela urediti tudi odplačevanje dolgov. Zahtevala sta od magistrata pobotnice o plačanih obrestih in glavnicah ter seznam upnikov, da bi izvedla klasifikacijo terjatev. Ker pa niti v roku enega leta niso izpolnili njune zahteve, je vicedom postavil Aug. Ludv. pl. Widerkherna za gospodarskega komisarja ali prisilnega upravitelja mestnega premoženja, vendar brez predhodne odobritve vlade. V smislu sanacijskega načrta, ki ga je sestavil vicedom, je imenoval komisar Bobnarja za m. sodnika in Ivana Wazina za blagajnika in mestnega pisarja. Davkar in blagajnik, ki ne smeta biti iz vrst notranjih svetovalcev, naj bi bila odvisna samo od njega. Zakupniki mestnih dohodkov naj bi odrajtovali odslej zakupnine naravnost

vicedomskemu uradu, ki bo odplačeval upnike po vrstnem redu v spisku in po klasifikaciji upnikov.[34]

Ko je postal l. 1732 pl. Widerkhern namestnik obolelega vicedoma, je imel še večjo oblast nad mestom. Želel je brezobzirno zatreti vse slabosti v mestnem gospodarstvu. Dotlej ni bilo reda v računih mestnih sodnikov in blagajnikov. Ti so navadno izkazali ob koncu leta primanjkljaj, ki naj bi ga jim plačalo mesto. Mestni dohodki so bili oddani po nizki zakupnini članom mestnega sveta, n. pr. savska mostnina za 700 gld., medtem ko jo je pl. Widerkhern oddal za 1200 gld. Imeli so po nepotrebnem 12 mestnih stražnikov; Widerkhern je znižal njih število na tri. S tem je postal prost dohodek v znesku 900 gld. Komisar je strogo prepovedal gostiti meščane ob volitvah. Ponovno je ukazal sestaviti mestni urbar in seznam davčnih zastankov, ki jih morajo izterjati z izvršbo ali pa po deželni šegi s tem, da dajo dolžniku v stanovanju ali hiši sneti vrata in okna. Mestni sodnik in svet ni bil več upravičen dovoljevati popust v davkih. Z varčnim gospodarstvom je poplačal prisilni upravitelj od l. 1730 do 1734 10.089 gld. 28 kr. dolgov. Pri tem mu je pomagal mestni pisar Wazin.[35]

Široke mase preprostih meščanov se niso razburjale zaradi omejitve mestnih svoboščin. Pač pa je zadelo ravnanje prisilnega upravitelja na silen odpor med kranjsko »žlahto«. Vodstvo opozicije proti vicedomu je prevzel Jurij Čebulj. Najprej so se poskusili znebiti mestnega pisarja. L. 1731 so predlagali pri volitvah Jurija Miheliča, toda vicedom ga ni potrdil.[36] Zdaj so prosili trgovca Iv. Jerneja Strupija, ki je imel v Ljubljani brata, odvetnika ograjnega sodišča dr. Iv. Frid. Strupija, naj ugotovita pri graških uradih, kakšno pooblaščenje je prejel komisar pl. Widerkhern, ki od l. 1734 ni bil več vicedomov namestnik. S primernimi darili je poizvedel Strupi pri vladi v Gradcu, da Widerkhernu ni bila dana tako obsežna oblast, kakor jo je izvajal v Kranju.[37] Zdaj je kranjski mestni svet pogumno odstavil Wazina in postavil Miheliča za m. pisarja, Strupija za blagajnika in Čebulja za m. sodnika. Vicedomov namestnik pl. Ruessenstein, graščak na Strmolu, pa je volitve razveljavil in hitel predložiti sanacijski načrt za Kranj graški vladi v odobritev. Poudaril je med drugim, da bi poplačal prisilni upravitelj v teku 30 let vse mestne dolgove in zbral premoženje za mesto najmanj 20.000 gld. Zdaj je v mestu polno zapuščenih hiš, obzidje pa tako razpadlo, da pride lahko kdorkoli v mesto, ne da bi mu bilo treba skozi mestna vrata. Pod prisilno upravo pa bi se meščani gospodarsko opomogli. Popravili bi hiše, dotirali svoje revne hčere, dali

sinove v višje šole in bi se lotili »manufaktur«. Vobče bi naraslo število prebivalcev.[38]

V Gradcu pa niso Ruessensteinovega načrta gladko potrdili, marveč so ga poslali junija 1724 kranjskemu magistratu v izjavo. Odgovor je sestavil za opozicijo dr. Strupi. Skušal je dokazati, da je načrt nepotreben in mestnemu gospodarstvu naravnost škodljiv. Mestnih dolgov ni zakrivila malomarnost meščanov, marveč nesreče, ki so zadele mesto, in vsakoletno menjavanje mestnih svetovalcev, ki niso mogli poznati javnega gospodarstva. Odkar imajo stalen notranji svet, je vse drugače. Tudi so prejeli l. 1728 dovoljenje pobirati mitnino na mostu v Medvodah. Trgovski promet na Gorenjskem je postal živahnejši, donos mitnin in mostnin v Kranju večji. Zdaj je še približno 18.000 gld. dolgov, ki jih upajo poplačati v 5 do 6 letih sami brez stroškov za prisilnega upravitelja. Vedno so se držali pri volitvah načela, da se je ozirati samo na sposobnost oseb. Vicedom in gospodarski komisar sta prekoračila svoj delokrog, ker ima samo vlada in kómora pravico odvzeti mestu svoboščine in postaviti komisarja s tako obsežnimi pravicami. Vicedom je hotel napraviti iz Kranjčanov navadne tlačane. Vtikal se je v svoji vnetosti za varčevanje v stvari, ki ga ne brigajo. Odredil je, da smejo v farni cerkvi goreti bele sveče samo ob praznikih in da sme dajati mesto za maše samo dolenjsko ne pa italijansko vino. Nazadnje bo ukazal, da se morajo v Kranju peči mašne hostije iz ajdove moke.[39]

S tem pravnim spisom sta odpotovala Jernej Strupi in Jurij Čebulj kot pooblaščenca opozicije 6. avgusta v Gradec. Do Ljubljane sta jahala, ker tu še ni bilo vozne pošte, v Ljubljani menjala denar pri bankirju in veletrgovcu Codelliju ter se odpeljala s poštnim vozom v Gradec. Da bi pridobila naklonjenost kanclerja, sta poslala njegovi gospe sodček (255 funtov) finega oljčnega olja, se preoblekla, nataknila lasuljo in kito, dala nagrado kanclerjevim uslužbencem ter bila kmalu sprejeta. S spretnim vplivanjem sta uspela, dobila cesarsko resolucijo, s katero je bil Wazin odstavljen in vsi Ruessensteinovi ukrepi razveljavljeni. Zmagoslavno sta se odpeljala 21. avgusta iz Gradca ter plačala ekstra-poštni voz prav do Kranja. Potrošila sta pa 247 gld. 37 kr.[40] Cesarsko resolucijo za vicedoma sta prinesla kar s seboj in jo predala vicedomskemu uradu v Ljubljani. Po vsej deželi je šel glas, kako so jo zagodli Kranjčani deželnemu vicedomu. Na slovesni seji vseh treh mestnih korporacij sta poročala odposlanca o uspehu; izvolili so dva blagajnika, kakor so ukazali v Gradcu (Jos. Hölzla in Iv. K. Visintina) in m. pisarja Miheliča. Medtem pa se je vrnil grof

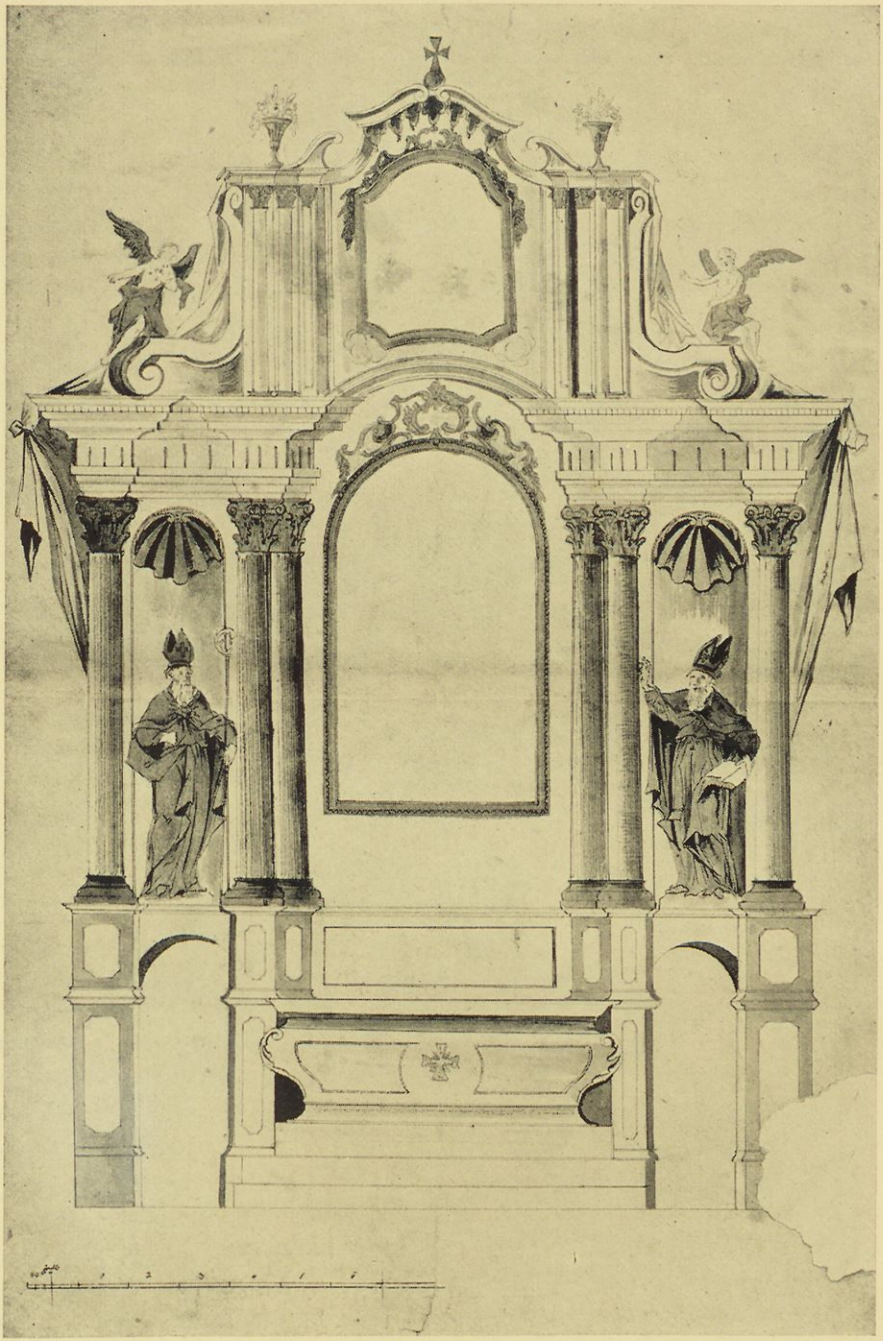

99. Alojzij Goetzl, osnutek za oltar (Nar. muzej v Ljubljani).

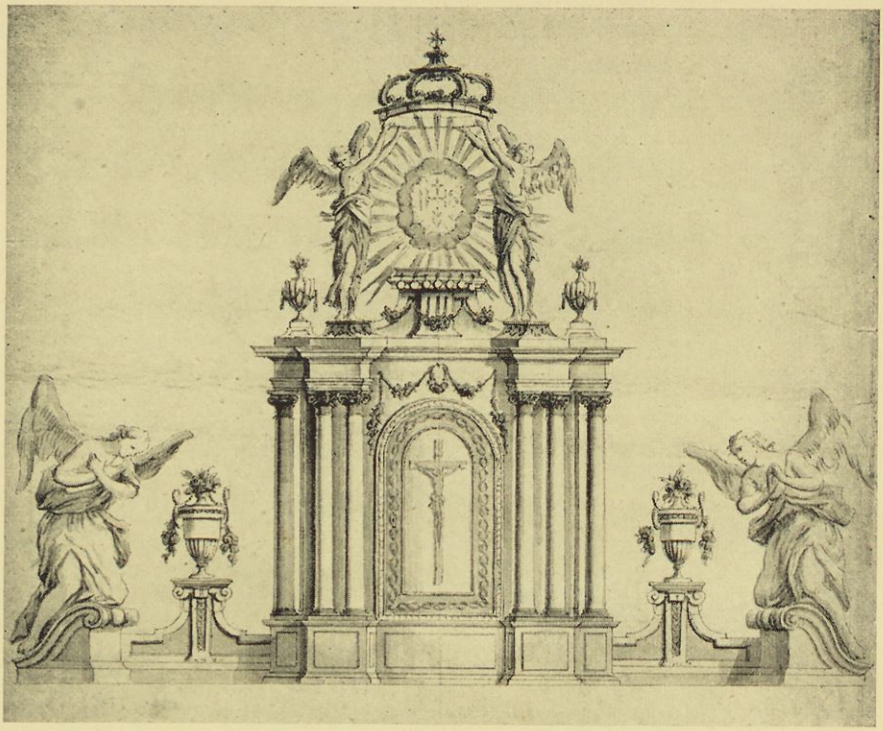

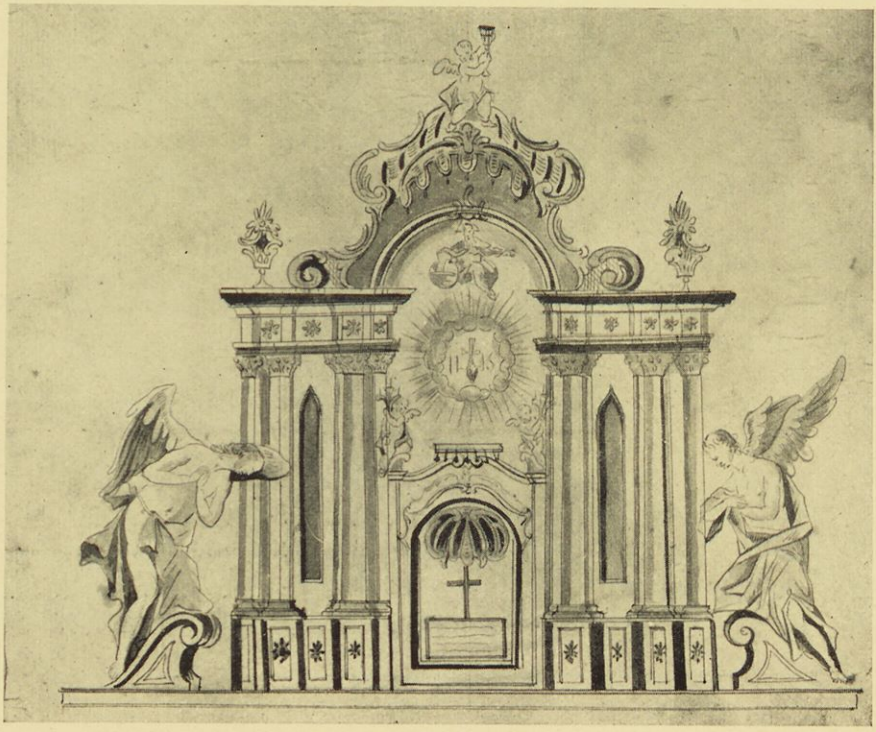

100. Zgoraj: Jožef Egartner, osnutek za tabernakelj (Nar. muzej v Ljubljani).
101. Spodaj: Leopold Goetzel, osnutek za tabernakelj (Nar. muzej v Ljubljani).

Thurn na svoje službeno mesto in vložil rekurz na vlado, nato pa naravnost na cesarja na Dunaj.[41] Trdil je, da sta rušila Čebulj in Strupi njegovo avtoriteto in se nespoštljivo izražala o njem. Tajni svet na Dunaju je klical graško vlado in kómoro na odgovor, zakaj sta ovirali vicedoma pri obnovi kranjskega mestnega gospodarstva. Spomladi l. 1735 je odgovorila graška vlada, da vicedom grof Thurn ni nikdar predložil sanacijskega načrta v odobritev, Ruessensteinov projekt pa je kratil mestne svoboščine, na katere paziti je njihova dolžnost. Dunajski tajni svet pa se s tem odgovorom ni zadovoljil, marveč je zahteval izčrpno utemeljitev, ker se svoboščine ne smejo zlorabljati in ker sumljivih in nesposobnih oseb ne smejo postavljati za mestne funkcionarje. Očitek je letel na Čebulja, Strupija in Miheliča, zato je obvestila vlada omenjene osebe, ki so predložile obrambne spise. Duhovito je odgovarjal Čebulj, da se odreka kislsteinskemu oskrbništvu, ako je to ovira za njegovo potrditev mestnim sodnikom, ker vendar ne gre, da bi po beneškem vzoru pozivali od drugod sposobne ljudi, da postanejo za borih letnih 24 gld. mestni sodniki v Kranju.[42] Vlada v Gradcu je izdelala 117 listov obsegajoč odgovor, v katerem je zavrnila očitke dunajskega osrednjega urada, da je preprečevala sanacijo mesta Kranja. Ves uspeh gospodarskega komisarja gre na račun občega poživljenja gospodarstva. Mesta in trgi na Kranjskem so dolžni na davkih 144.011 gld. 32 kr. 1/2 pfg. To so:

Črnomelj	5.020 gld.	53 kr.	1 pfg.
Kamnik	16.271 „	4 „	½ „
Kostanjevica . . .	3.458 „	45 „	3 „
Krško	23.682 „	3 „	— „
Metlika	9.359 „	47 „	1 „
Novo mesto . . .	52.631 „	55 „	2 „
Lož	7.076 „	24 „	1 „
Višnja gora	29.522 „	39 „	— „

Kranj pa da ni ničesar dolžan na davkih. Zato naj pošljejo pl. Widerkherna in Wazina v Novo mesto, kjer bo dosti posla zanje. V Kranju ne rabijo komisarjev brez uradnih navodil. Zakaj se ni brigal vicedom za ostala mesta, ki imajo tolike davčne dolgove? Zato naj ostanejo mestne svoboščine Kranja.[43]

Vicedom grof Thurn je še vedno upal na zmago in poslal spomladi l. 1736 pl. Ruessensteina v Kranj, da prevzame prisilno upravo, odstavi sodnega upravitelja Jakoba Prešerna, postavi zopet Bobnarja za sodnika, Wazina za pisarja in blagajnika ter odstrani vse Čebuljeve pristaše iz notranjega sveta. Toda Čebulj in Strupi sta razpolagala z

Vodilne meščanske rodbine 18. stoletja:[44]

Adlman — Volbank Nikolaj (1666—1729), m. sodnik 1705/6, 1714—18, 1722—24, 1728/9.
Bobnar — Pavel, mojster kovaškega ceha, m. sodnik 1725/6, 1730—37.
Crobath — Iv. Andrej († 1783), oskrbnik graščine Kislstein, m. sodnik 1765—1783.
Čebulj — Jurij († 1758), oskrbnik graščine Kislstein, trgovec, m. sodnik 1738—42, 1744, 1746, 1749—53.
Duler — Ivan, trgovec, predstojnik ceha sv. Trojice, m. blagajnik 1761/2.
Florian — Mihael (1732—1784), trgovec, se priselil ok. 1750 iz Ribnega pri Bledu; sin Karel (1768—1842), m. blagajnik 1798—1800.
Galé (Gallé) — Martin, trgovec, m. sodnik 1761—64; Nikolaj († 1785; ž. Marija Bodlaj), m. sodnik 1783, upravitelj m. sodišča 1785.
De Grandi — Ivan Bonaventura, nakladničar, se priselil iz Beneškega; m. blagajnik 1724—30.
Hauptman — Jan. Krstn., upravitelj m. sodišča 1792.
Hayne — Gotfrid, kirurg in trgovec († 1748); sin Franc Jos. (1727—1801), kirurg, m. blagajnik 1773—84, 1787—1794.
Kos — Valentin, barvar, upravitelj m. sodišča 1788, 1794.
Mayr — Jurij, m. blagajnik 1737—41; Anton († 1786), m. blagajnik 1784/5.
Mayr — Jan. Krst. († 1806), c. kr. poštar, gostilničar (Stara pošta), upravitelj m. sodišča 1798—1800.
Oman — Jan. Krst., trgovec, upravitelj m. sodišča 1788, 1791, 1793.
Prešern — Jakob (1692—1773), jermenar, sorodnik prošta Prešerna, se priselil iz radovljiške fare; sodni upravitelj 1736, 1765, 1768.
Rauscher — Iv. Jurij, jermenar, m. blagajnik 1760—68.
Romaldt — Iv. Peter (1711—1761), mojster pekovskega ceha, m. sodnik 1754—56, 1760.
Skarja — Ignacij (1760—1837), mestni sindik in justiciar 1789—1800.
Soller — Matija († 1721), m. sodnik 1708/9, 1721.
Staber — Jan. Krst., upravitelj m. sodišča 1783, 1787, 1790.
Strupi — Jernej († 1713), m. sodnik 1703—5, 1710—13; sin Iv. Friderik (1673 do 1725), m. sodnik 1718, 1720; otroci: Iv. Jernej (1703—1776), trgovec, mestni sodnik 1743/4; Iv. Friderik IUDr., odvetnik ograjnega sodišča v Ljubljani.
šliber — Jernej, m. blagajnik 1754—60.
Visintin — Iv. Karel († 1766), trgovec, m. blagajnik 1745—47, m. sodnik 1757—59.

---

dovolj »močnimi« zvezami. Dosegla sta, da je ukinil julija 1737 tudi dunajski tajni svet prisilno upravo.[45]

Čebulj je postal mestni sodnik. Skupno s svojimi prijatelji v stalnem notranjem svetu je imel vso oblast. Zdaj se ni bilo treba bati »mutacij«. Pri volitvah mestnega sodnika je zmagal Čebulj štiri leta zapovrstjó na ta način, da mestni pisar ni beležil imen volivcev in za koga so glasovali, marveč da je delal črtice na papir tako, da je

bilo nekaj kratov za Čebulja več glasov oddanih, kakor pa je bilo volivcev. Drugič pa je izpustil mestni pisar črtice pri onih kandidatih, ki mestnemu svetu niso bili ljubi. Sodnikom srenje pa niso dovolili kontrole volivnega postopka.[46]

Zavladala je stara nemarnost v mestnem finančnem gospodarstvu. Kljub temu, da mestni dolgovi še malo niso bili poplačani, si je zvišal sodnik plačo od 24 na 60 gld. Tudi notranji svetovalci so prejemali zopet plače, ki jih je bil ukinil prisilni upravitelj. Zopet so postopali neenako pri nastanjevanju vojaštva, ki je povzročalo pogoste spopade z meščani.[47] Krivično so odmerjali tudi obrtni in premoženjski davek. Sodnik je ravnal z maso revnih rokodelcev, ki pogosto po več mesecev niso imeli kosa kruha pri hiši tako, kakor je delal prej s podložniki kislsteinske graščine. Še na misel mu ni prišlo, da bi obvestil srenjo o stanju mestnega gospodarstva. Za majhne prestopke je dal meščane zapreti v mestni stolp. Kdor je hotel kaj doseči pri njem, je moral dati v njegovi točilnici za pijačo. Notranji svetovalci so s preziranjem zrli na člane zunanjega sveta in srenje. V svoje vrste so sprejemali samo sorodnike in prijatelje.

O veliki noči l. 1743 pa so se pri volitvah mestnega sodnika glasovi močno cepili; na pritožbo srenje je prišel vicedom Henrik grof Orzon v Kranj. Zunanji svet in srenja so mu potožili o silnem neredu, ki vlada, in o zapravljanju mestnega premoženja. Vicedom se je prepričal, da še vedno nimajo sestavljenega mestnega urbarja, da meščanom nočejo potrditi plačila davkov v knjižicah. Ukazal je, da odslej ne sme več nabavljati in plačevati mestni sodnik z notranjim svetom sam, marveč le skupaj z zastopniki zunanjega sveta in srenje. Srenja je tudi pokrenila, naj bi mesto kupilo za rotovž bivšo Weinachtovo hišo (Mestni trg 1), v kateri bi namestili v pritličju kruharno, tehtnice in mernice, prvo nadstropje bi uporabili za uradne prostore, drugo pa za nastanjevanje častnikov. Ob skupni seji vseh mestnih korporacij je izrazil vicedom lepe želje o strahu božjem, ljubem miru, krščanski edinosti in sporazumu, ki naj bi vladal med meščani. Bili so odmevi davne dobe, ki je jemala slovo. Bil je zadnji uradni obisk vicedomov v mestu.[48] Vicedom je želel tudi postaviti v Kranju upravitelja iz vrst meščanov, ki bi skrbel za odplačevanje mestnih dolgov in za rešitev zastavljenega in odsvojenega mestnega premoženja. Preden pa je dospelo dovoljenje z Dunaja, je cesarica Marija Terezija l. 1747 odpravila vicedomski urad. Ustanovljena je bila deželna vlada (reprezentanca in kómora) s popolnoma uradniško upravo.[49]

V Kranju se gospodarske in socialne razmere niso obrnile na bolje. Nasprotno, mestni dolg je rastel. L. 1747 je moral mestni svet najeti 6000 gld., da odrajta prisilno posojilo vladi, ki je potrošila 3438 gld. za odkup zemljišč pri regulaciji plovbe po Ljubljanici in Savi, ostalo pa za odstranitev skalovja pri Prusniku v bližini Zagorja ob Savi.[50] Nasprotje med vladajočimi krogi in siromašno množico Kranjčanov se je močno poostrilo. Prišlo je do nemirov. Morda stoji s tem v zvezi tudi silen požar, ki je izbruhnil 20. avgusta 1749 okoli četrte ure popoldne ob jasnem dnevu nenadoma na več krajih mesta istočasno. Upepelil je razen nekaj hiš, zlasti v Kokrskem predmestju, vse mesto. Smrt je našlo tudi 20 oseb v starosti od 12 do 70 let. Kapucin Anton Scussa pripisuje v svojem »diariju« nesrečo božji kazni, ki je zadela mesto. Še štirideset let kasneje omenja Büsching v svoji »Erdbeschreibung«, da je zažgala mesto malopridna drhal. Vlada je dovolila običajno podporo t. zv. požarni davek v znesku 4000 gld., obljubila je tudi pogorelcem, ki bi obnovili stavbe, petletno davčno prostost zanje. Mnogim pa je stisnila nesreča beraško palico v roke. Izselili so se iz mesta.[51]

Ob silnem požaru so zgorele tudi listine mestnih svoboščin, ki so jih potrdili cesar Jožef I. l. 1706, Karel VI. l. 1719 in Marija Terezija l. 1742. Dotlej so bile mestne pravice formalno še nedotaknjene.[52] Še je vršil mestni sodnik z notranjim svetom 12 članov samostojne funkcije v gospodarstvu, policiji in sodstvu. Obstajal je tudi zunanji svet s 24 in srenja s 35 člani, ki se pa nista mogla več dosti uveljavljati. Vstop v meščanske vrste je bil še otežkočen s t. zv. retraktno pravico (pravico prvenstva pri nakupu). Kupec njive v kranjskem polju se je moral umakniti posestniku sosednega zemljišča in mu izročiti nepremičnino proti plačilu kupnine in drugih stroškov. Na podlagi znane listine Maksimilijana I. iz l. 1509 je skušal mestni sodnik ponovno prisiliti zunanje posestnike, da mu odstopijo nepremičnine v kranjskem polju, n. pr. ključarje strahinjske cerkve. Toda vicedomsko sodišče je odločilo, da v tem primeru ni mogoče izvajati pravice prednosti pri odkupu.[53] Opazili smo pa že številne znake, da meščanstvo ni več tvorilo enote kakor v srednjem veku, da ni bilo več izrazit stan po poklicu. Pešal je smisel za skupnost, povsod so silili osebni interesi v ospredje. Zato ni čuda, ako je podeljeval mestni svet pravico meščanstva tudi osebam, ki niso bivale v mestu in niso imele meščanskih hiš, marveč so stanovale v vaseh in bile podložne zemljiškim gospostvom, pa so se bavile s trgovino, n. pr. l. 1746 več trgovcem v Stra-

žišču. Taki »podeželski« meščani so plačevali v Kranj samo obrtni davek.[54]

Mestni svet je vršil še na patriarhalni način premoženjsko upravo mestne kómore, špitala, beneficijev, pobožnih ustanov in cerkva kakor v 17. stoletju, ne da bi se držal pri tem točnih meja med posameznimi premoženjskimi deli. Socialno skrbstvo je bilo prepuščeno večinoma zasebni dobrodelnosti. Značilne so bile za obravnavano dobo ustanove župnika Jurija Rossa iz l. 1713 in generalnega vikarja dr. Schillinga iz l. 1752 za doto ubožnih meščanskih hčera v Kranju.[55]

Vsako leto se je še vršilo svečano objahanje deželskosodnega okoliša. Zastopniki mesta so pregledali meje in pazili na neupravičeno uporabljanje »gmajne«. Zaradi stroškov za krvnega sodnika, za »visa reperta« mestnega kirurga, za pogone potepuhov, zlasti ciganov in za preskrbo kaznjencev so občutili izvrševanje deželskega sodstva kot breme. Vendar v Kranju ni kazalo po šegi drugih mest v deželi dovoliti, da bi obešali kaznjenci pri mestnih ječah mošnjičke za milodare, ker so bili zapori preveč na samem in bi utegnil kdo vtakniti pilo v mošnjiček in s tem omogočiti, da kaznjenec pobegne.[56]

Stari pravni nazori so še vladali v poslovanju mestnega in deželskega sodišča v Kranju. O tem priča zanimivi proces o žaljenju Boga (crimen laesae maiestatis divinae) iz l. 1742 do 1745. Kranjski mesarji se niso hoteli držati pri prodaji mesa predpisov o meri in kakovosti. Zato je sklenil mestni svet l. 1742 obnoviti t. zv. mesarsko znamenje. Mesarski ceh je bil ogorčen. Na cehovskih sestankih, ki se jih je udeležil tudi mestni pisar Mihelič kot cehovski komisar, so obravnavali zadevo. L. 1743 so prosili vicedoma ob vizitaciji, naj dá odstraniti križ z železjem, s katerim so vezali obsojene mesarje za roke in vrat. Ker pa njihovi želji ni bilo ugodeno, je izginilo neko noč železje z znamenja, kmalu nato pa je neko jutro visel na lesu lep zrezljan in poslikan Kristusov kip. Nad glavo Križanega je bil prilepljen listek z napisom: Kralj mesarjev. Ljudje so se silno razburili. Trdili so, da gre za sramotenje Boga. Sumili so takoj kranjske mesarje. Menili so, da so pribili mesarji Boga nalašč na sramotno znamenje, kakor da bi ga hoteli vnovič križati. Zahtevali so, naj kaznujejo storilca s smrtno kaznijo.

Sodnik Jernej Strupi je želel zagotoviti »corpora delicti«. Dal je sneti kip, toda kranjski provikar mu ga je odnesel v župnišče in ga ni hotel izročiti, češ da spada zadeva pred duhovsko sodišče. Zato je mogel poslati mestni sodnik vicedomu v Ljubljano samo napise in

kos križa, ki ga je dal odžagati. V teku preiskave je bilo ugotovljeno, da je zrezljal kip meščanski mizar in kipar Peternel. Zaslišan o tem, kdo je delo naročil, ni hotel dati Peternel odgovora, dokler je bil navzoč pisar Miheličč. Ko pa je odšel zapisnikar, je izpovedal, da je naročila kip Miheličeva žena. Mestni sodnik jo je dal takoj pripreti, toda njen mož je skrbel, da je ušla stražnikom. Vicedom pa ni verjel, da je naročila Miheličeva delo sama od sebe. Delikt žaljenja Boga je spadal po deželskosodnem redu pred graško vlado, ki je ukazala krvnemu sodniku v Ljubljani, naj izvede proces. Pisali so tudi škofu, naj ukaže kranjski duhovščini, da izroči kip. Ker pa tega ni hotela storiti, se je zadovoljila vlada z obrisom kipa na papirju, ki so ga priložili kazenskim spisom. Proti pobegli Miheličevi so izdali tiralico.

Končna odločitev, ki je padla l. 1745 na Dunaju, se je pa močno razlikovala od predlogov nižjih sodnih oblastev. V duhu novega časa niso potrdili predlaganih težkih kazni zaradi žaljenja Boga, marveč obsodili samo — na plačilo stroškov postopanja, pa ne le osebe, ki so sodelovale pri tajnem pritrjevanju kipa, marveč tudi kranjski mestni magistrat, ki je postavil mesarsko znamenje preblizu cerkve.[57]

2. Pod oblast policijske države.

Reforme Marije Terezije so uvajale nov pravni red, ki je utesnjeval in spodrival starega. Deželnoknežji Kranj je bil dotlej podrejen samo vicedomu. Zdaj je prišel pod nadzorstvo l. 1748 ustanovljenega okrožnega urada za Gorenjsko, ki je naglo širil svoj delokrog, da v nekaj letih skoraj ni bilo funkcije sodnika in mestnega sveta, za katero se ne bi zanimal omenjeni urad. Zdi se, da so smatrali mestece, ki se je šele dvigalo iz ruševin, za nebogljenca, ki mu je treba uravnati vsak korak. Da bi bili poučeni o vsem dejanju in nehanju v mestu, ni smel več sodnik s svetom reševati važnejših zadev ustno in na kratko. Po l. 1754 so morali sestavljati zapisnike in jih predlagati okrožnemu uradu. O marsičem je odločal odslej okrožni urad ali pa deželna vlada, zlasti kadar so se stranke pritožile.[58]

Obrise okrajnih oblastev so začrtale vojaške reforme. Potrebno je bilo določiti naborne okraje, iz katerih bi dobila vojaška oblast rekrute za posamezne kompanije. Pri razdelitvi kotline Kranja v naborne okraje se niso mogli opreti na zemljiška gospostva, ki so imela podložnike po raznih vaseh. Tudi deželska sodišča niso pred-

stavljala zaključenih ozemelj. Zato so vzeli za podlago cerkveno razdelitev. Po več fará so združili v en naborni okraj. Posle, ki so spadali v kompetenco nabornega okraja, pa je poverila država enemu izmed gospostev na njegovem ozemlju.[59] Organizacija nabornih okra-

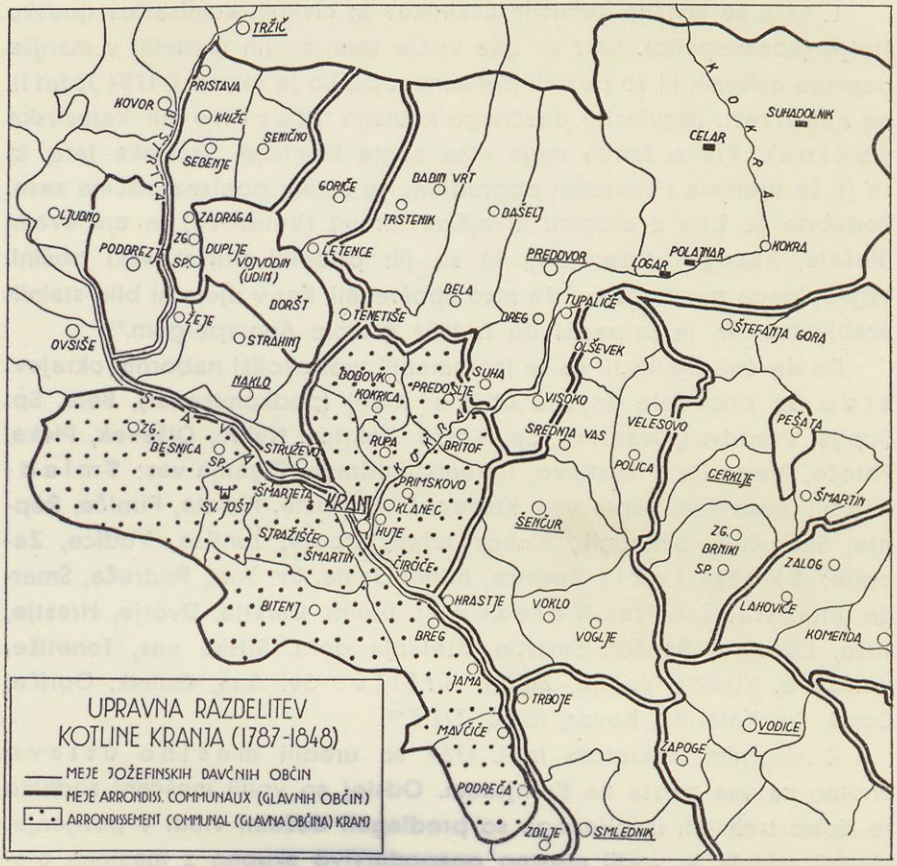

XIII. Jožefinske davčne občine v kotlini Kranja (po podatkih prof. M. Miklavčiča).

jev dolgo ni bila dovršena. Sprva v l. 1771 in 1780 so dodelili kranjsko in smledniško faro brdskemu okraju, nakelsko, šmartinsko, kriško, kovorsko, tržiško, preddvorsko, šenčursko in jezersko faro tržiškemu okraju, velesovsko, cerkljansko, vodiško in komendsko faro velesovskemu okraju. L. 1783 pa je prejel Kranj višji naborni komisariat, h kateremu so spadale fare Kranj, Naklo in Šenčur; k podkomisariatu

Brdu pa fare Velesovo, Preddvor, Jezersko in Cerklje, k podkomisariatu Smledniku fari Smlednik in Vodice, k podkomisariatu Tržiču fare Križe, Kovor in Tržič. Ker pa mesto Kranj ni zmoglo konskripcijskih poslov v nakelski in šenčurski fari, so prenesli višji komisariat na brdski dominij, Kranju pa je ostal podkomisariat v domači fari.[60]

L. 1770 so izvršile komisije častnikov in civilnih komisarjev ljudsko štetje (konskripcijo). Kjer so bile večje fare, so jih razdelili v manjše popisne odseke, ki so postali pomembnejši, ko je ukazal l. 1784 Jožef II. po njih izvesti regulacijo davčnega katastra (davčne ali katastrske občine). Preko farnih mejá niso segle komisije. Kranjska fara, ki se je še ujemala z mestnim obgradjem, je ostala popisna občina zase. Podobno je bilo z drugimi manjšimi farami (Velesovo) in enklavami (Pešata, Zapoge) razen Huj, ki so jih pridelili primskovski občini. Vojvodinega gozda najbrž še niso upoštevali, ker v njem ni bilo stalnih prebivalcev in je pripadal do l. 1804 grofom Auerspergom.[61]

Po davčni regulaciji so se izpremenili tudi okoliši nabornih okrajev. Brdu so pripadale davčne občine: Kranj (podkomisariat), Bela, Sp. Duplje, Preddvor, Jezersko, Sp. Kokra, Kokrica, Naklo, Olševek, Pivka, Potoče, Predoslje, Primskovo, Trstenik, Zadraga, Žiganja vas; Smledniku: Bukovica, Kapla vas, Klanec, Križ, Moste, Pešata, Pirniče, Repnje, Skaručina, Smlednik, Šinkov turen, Trboje, Tunjice, Vodice, Zapoge; Škofji Loki: Besnica, Bitenj, Jama, Sv. Jošt, Podreča, Šmartin, Stražišče, Žabnica; Velesovu: Brniki, Cerklje, Dvorje, Hrastje, Luže, Okroglo, Šenčur, Šmartin, Štefanja gora, Stiška vas, Tenetiše, Velesovo, Visoko, Voglje, Zalog; Tržiču: Sv. Ana, Golnik, Goriče, Gozd, Sv. Katarina, Kovor, Križe, Tržič.[62]

Z dvornim dekretom iz l. 1769 so uredili mestno ustavo enotno za vsa mesta na Kranjskem. Odslej so volili meščani sodnika za dobo treh let. Izvoljenega so predlagali deželni vladi v potrjenje. Mestni sodnik je vodil mestno gospodarstvo skupno z mestnim blagajnikom, ki je bil izbran za enako funkcijsko dobo. Navadno so volili isto osebo večkrat zapovrstjo. Ivan Andr. Crobath je bil 18 let mestni sodnik, kirurg Franc Jos. Hayne isto toliko časa mestni blagajnik. Manjše pravice je obdržal odbor štirih notranjih in štirih zunanjih svetovalcev, ki so bili stalni. Ako njihovo število ni bilo popolno, so dopolnili manjkajoče člane notranjega sveta iz zunanjega, zunanjega sveta iz srenje. Na nekdanje sodelovanje meščanov pri javni upravi je spominjal predstojnik (prej sodnik) srenje, ki so ga izbirali vsako leto na velikonočni torek.[63]

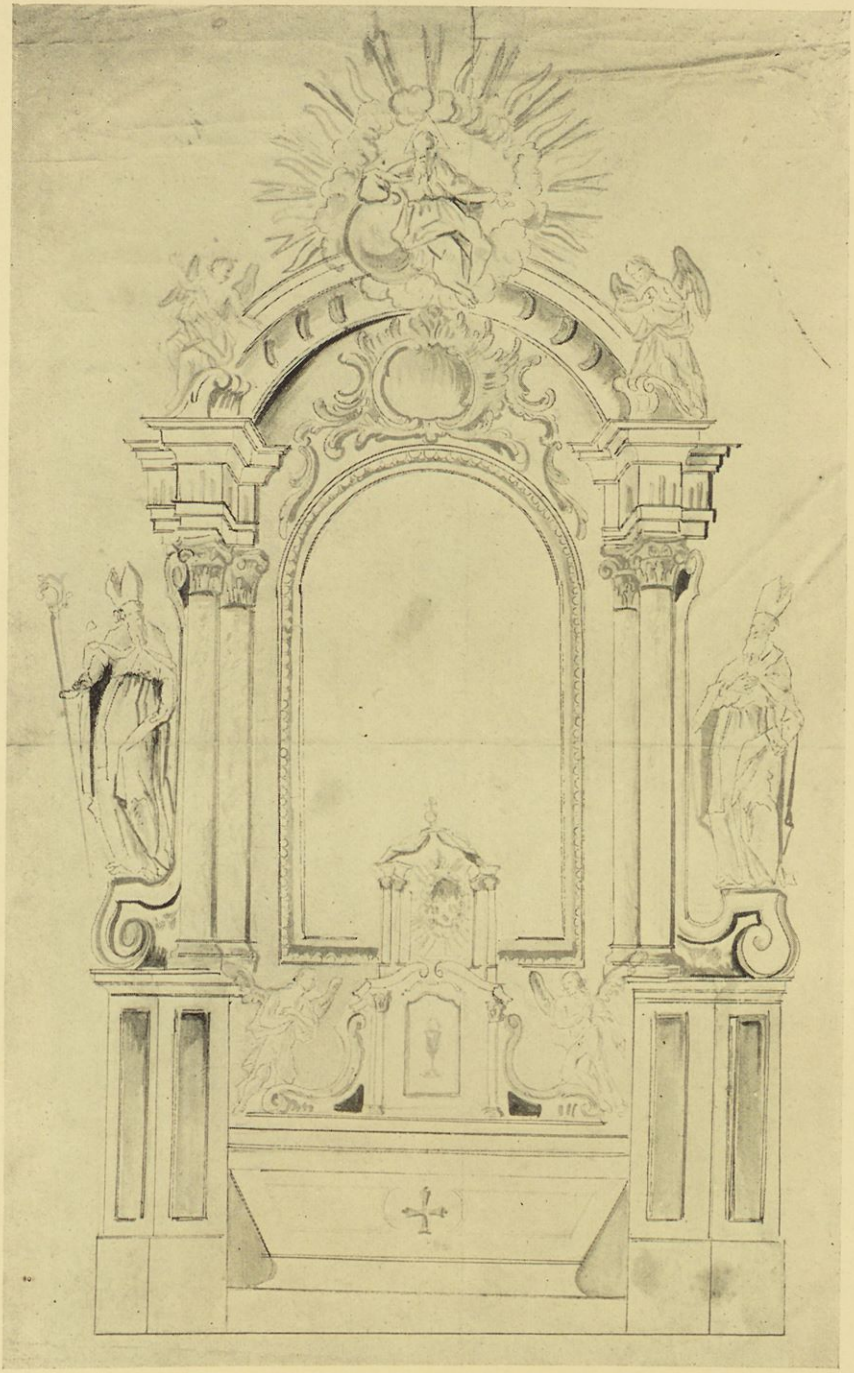

102. Gašpar Goetzl, osnutek za oltar (Nar. muzej v Ljubljani).

103. J. M. Kremser - Schmidt, patroni zoper kugo (1773) v cerkvi v Pungertu v Kranju.

Glavna zahteva državnih oblastev je bila, da mora vladati v mestnem gospodarstvu r e d. Zato so ukazali ločeno upravo: a) rustikalne kómorne gilte (t. j. zemljiško gospostvo mesta), b) mestnih financ v ožjem smislu (t. j. domestikalni račun), c) špitala in drugih dobrodelnih ustanov ter d) cerkvá in beneficijev.[64]

Državna komisija za dobrodelne ustanove je terjala izkaz ustanov in njihovih glavnic. Mestni sodnik je moral izstaviti za cerkvene beneficije nove ustanovne listine. Komisija se je tudi zanimala za premoženjsko stanje meščanskega š p i t a l a. L. 1760 je postavila dva komisarja za upravo špitala (župnika Jan. Ev. Kraškovica in dr. Maks. Ant. Jugovica). Brez njihove privolitve ni smel sodnik s svetom ničesar več ukreniti glede špitala. Komisarja sta morala paziti, da so prejeli siromaki vse, kar jim je šlo. Sestaviti sta morala točen urbar in preceniti špitalsko premoženje. L. 1769 je odločila vlada, da se špitalska posest proda.[65] Naslednje leto se je vršila licitacija; 10 podložnih kmetij, 7 koč, 4 travnike, 38 njiv, 3 pristave, 4 vrtove, célo desetino na 12 kmetijah na Lužah, polovično desetino na 16 kmetijah v Lahovičah, na $7^1/_2$ kmetijah pri Sv. Tomažu za Loko in dominikalno njivo v malem kranjskem polju je kupil Mihael Florian za 12.400 gld.[66] Ostala je še ena hiša na Kokrici in 5 mesnic v mestu, ki jih je kupil l. 1773 kirurg Fr. Jos. Hayne. K skupičku 15.300 gld., ki so ga naložili v 4% obligacijah kranjske dežele oz. ljubljanskega mesta, so dali še 2000 gld. iz volila Kranjčana Jos. Antona Schiffrerja pl. Schiffersteina, dvornega kaplana cesarice Eleonore, soproge Leopolda I., infuliranega prošta, mestnega župnika in dekana v Laa (Avstrija), ki je ustanovil l. 1732 kanonikat pri ljubljanski stolnici, kupil l. 1733 temporalia mengeške fare za 16.000 gld. in pred l. 1747 preddvorsko graščino. V testamentu je določil, da se preddvorska graščina proda in denar porabi za dijaške ustanove, ki naj jih uživajo njegovi sorodniki oziroma dijaki iz Kranja. Preddvorsko posest so upravljali do l. 1796 njegovi sorodniki (kanonik Volbank Karel 1756—1769, Andrej 1769—1782, Franc 1782—1796), ki so deponirali glavnico pri komisiji za dobrodelne ustanove.[67]

Upravitelj kranjskega špitala je vzdrževal po l. 1773 z obrestmi 692 gld. (od glavnice 17.300 gld.) 12 siromakov. Državna komisija je predpisala, da sme potrošiti dnevno za vsakega po 7 krajcarjev. Določila je tudi jelovnik za posamezne dneve v tednu in priboljške ob praznikih. Špitalski upravitelj je moral skrbeti tudi za potrebno obleko, perilo in zdravila.[68]

"D o m e s t i k a l n i r a č u n i mesta so izkazovali leto za letom primanjkljaj.

Primanjkljaji letnih računov[69]					Mestni dolgovi[70]				
1757:	998	gld.	39	kr. 2 pfg.	1760:	18.810	gld.	—	kr. 2 pfg.
1758:	55	„	19	„ 2 „	1761:	19.127	„	55	„ 1 „
1759:	126	„	39	„ 3 „	1764:	19.460	„	3	„
1760:	75	„	52	„	1765:	19.469	„	53	„ 1 „
1761:	106	„	49	„ 3 „	1767:	22.203	„	23	„
1763:	294	„	11	„ 2 „	1768:	22.487	„	56	„ 3 „
1764:	717	„	41	„ 1 „	1772:	17.820	„	25	„
1765:	114	„	9	„	1778:	15.208	„	54	„
1766:	206	„	47	„ 1½ „	1789:	8.755	„	47	„
		i. t. d.			1790:	10.706	„	½	„

Dohodki so nazadovali, ker je vlada regulirala zasebne mitnice in znižala tarife. Ob reviziji mesto ni moglo predložiti nobenih dokazil za mitnice pri mestnih vratih in na Kokrici. Referent Franc pl. Raigersfeld je trdil, da je pobiralo mesto razne mitnine protizakonito in uporabljalo njihov donos na nedovoljen način. Po l. 1757 so smeli v Kranju pobirati mitnino samo od konj, voz ali živine, ne pa po teži, meri, številu ali vrednosti blaga. Tudi propustna carina je odpadla. Po novih tarifah je bila znižana tudi savska mostnina, deželskosodna mitnina, stojnina in tehtarina. Ker ni bilo več interesentov, ki bi jemali v zakup pravico prodajati leseno robo, klati prašiče i. p., so usahnili tudi ti viri. Kmetje v kamniškem sodišču so se branili dajati biro ajde in ovsa, ki je nesla dotlej 197 mernikov ajde in 12 mernikov ovsa na leto.[71]

L. 1763 je tožil mestni sodnik, da ne bodo mogli nikdar odplačati dolgov, ker se mestni izdatki vedno množe. Cest sicer niso več sami vzdrževali, morali so pa dajati od l. 1751 letni pavšal 200 gld. v cestni fond.[72] Za nastanjevanje vojaštva so zgradili »quasi kasarno«; da bi dobili potreben denar, so prodali l. 1756 pet pogorišč.[73] Po požaru so se bavili zopet z vodovodnim vprašanjem. L. 1750 se je zavezal inženir-poročnik Aleksander pl. Thierry skopati vodnjak v mestu. Trdil je, da so globoko v zemlji zadostne vodne žile. Taterman za vodnjak je vlil kranjski zvonar Iv. Kristijan Rieser. Predstavljal je Jupitra z dvema kačama. Kiparska dela pri vodni napravi je izvršil Valentin Vrbnik, slikarska pa Marko Layer. V koliko je ta vodnjak ustrezal svojemu namenu, ni znano. Dvajset let kasneje je obnovil Kranjčanom hidravlični stroj za dviganje vode iz Save znameniti fizik p. Gabriel Gruber D. J. Vodovod so dovršili z brezobrestnim posojilom meščanov, ki so ga vračali iz donosa t. zv. domestikalnega prispevka, ki so ga plačevali hišni posestniki od l. 1771 do 1815.[74]

Zaradi pomilovanja vrednega položaja mesta je dovolila dvorna komora nove vire dohodkov. L. 1764 so odobrili zopet mostno mitnico v Medvodah. Postala je glavna mitnica z véliko tarifo, ne da bi prej rešili vprašanje, ki ga je zastavil pl. Raigersfeld, ali so bili Kranjčani vobče kdaj upravičeni pobirati medvodsko mitnino.[75] Poseben pomen je imel izredni mostni krajcar (Extrabrückenkreuzer), ki ga je naklonila dvorna komora l. 1771. Na savskem in medvodskem mostu so pobirali po tarifi iz l. 1772 od vsakega konja še 1 krajcar. Dovoljenje je bilo dano zaenkrat samo za 3 leta, bilo pa je ponovno podaljšano do 1808. Donos je moral sodnik četrtletno izročati deželni blagajni, ki je odplačevala mestni dolg.[76]

V sodstvu niso nastopile večje spremembe v dobi Marije Terezije. Po l. 1749 so smeli le vsaka tri leta objahati deželsko sodišče.[77] L. 1767 je izdala vlada instrukcije za krvnega sodnika, da ne bi preveč odiral imetnikov deželskih sodišč.[78] Tri leta kasneje je stopil v veljavo namesto kranjskega deželskosodnega reda enoten kazenski zakonik in postopnik »Constitutio criminalis Theresiana«.[79] Deželsko sodišče je imelo mnogo opravka z rokovnjači, zlasti Rezijani, in vojaškimi beguni, ki so ropali in kradli v večjih skupinah (n. pr. družba črnega Jakoba t. zv. Lačenperga) in se skrivali zlasti v Vojvodinem gozdu.[80]

Pod Jožefom II. je imel izginiti stari pravni red popolnoma. To je izrazil vladar l. 1784, ko je izjavil, da ga ne vežejo stare mestne svoboščine in si pridržal pravico jih izpremeniti ali docela ukiniti.[81] V centralistično urejeni uradniški državi ni bilo več prostora za mestno avtonomijo. Mestna uprava je morala postati sestaven del velikega uradnega ustroja države.

Zato je predpisal Jožef II. l. 1785 novo organizacijo magistratov. V mestnih poslih odslej ni imel več glavne vloge mestni sodnik, marveč sindik ali justiciar, ki je bil pravno izobražen in ki je položil izpite pred državno oblastjo. Sindik je bil tudi najvažnejša oseba magistratnega sveta poleg sodnega predstojnika in treh članov iz vrst meščanstva, ki so morali opravljati svojo službo brezplačno. Zato odslej ni bilo več v Kranju mestnih sodnikov, marveč le upravitelji sodišča, za kratko dobo. Organizirani magistrat naj bi vršil poleg obče premoženjske uprave zlasti sodne, policijske, zemljiškoknjižne in depozitne posle. Najmanjši stroški za vzdrževanje magistrata so bili preračunani na letnih 450 gld.[82]

V Kranju pa so izkazovali domestikalni računi še vedno primanjkljaj; tudi mestni dolgovi niso bili še poplačani. Zato zaenkrat ni bilo mogoče organizirati popolnega magistrata. Le sindika so nasta-

vili (l. 1787 začasno Gašp. L. Feichtingerja, od l. 1789 Ign. Skarja).[83] Ona mesta, ki niso zmogla sredstev za magistrate, oziroma pri katerih je potrjevalo sodbe njihovih sodišč kakšno zemljiško gospostvo, so municipalizirali t. j. podredili bližnji zemljiški gosposki. To se je zgodilo l. 1788 Radovljici, 1790 Kostanjevici, 1795 Krškemu, 1805 Škofji Loki.[84] Zaradi neurejenih mestnih financ je prišla pri državnih uradih tudi municipalizacija Kranja večkrat na razgovor. Državno kameralno knjigovodstvo, ki je kontroliralo kranjske mestne račune, je nastopalo proti tej nameri, češ da bi bilo res škoda municipalizirati tako mesto, ki bi se mu dalo s primerno ureditvijo pomagati.[85]

Država je hotela prevzeti preskrbo revežev popolnoma v svoje roke. Zato je ukinila l. 1787 kranjski meščanski špital. Sedem siromakov, ki niso bili bolni, so porazdelili po mestu in jim dajali dnevno porcijo v denarju (6—7 krajcarjev) na roke, bolne so nameravali oddati v bolnico, ki je bila ustanovljena v Ljubljani. Poslopje meščanskega špitala bi morali prodati. Deželni fizik (zdravstveni referent) v Kranju pa se je potegoval za to, da bi ostalo poslopje za težko bolne.[86] Pri pobožnih ustanovah je zahtevala država, da glavnice vplačajo v drž. kameralni plačilni urad, ki jih je imel naložiti v javnih obligacijah. Ker pa mesto tega ni zmoglo, so vknjižili l. 1787 dolžne vsote na mestna posestva in dohodke.[87]

Po smernicah prosvetljenega absolutizma je odvzela država mestu tudi šolo. L. 1784 je prišel ravnatelj ljubljanske normalke Blaž Kumerdej v Kranj, da uredi državno dvorazredno ljudsko šolo (trivialko). Šolsko poslopje sicer ni bilo primerno, toda siromašnega mesta ni bilo mogoče siliti, da bi zgradilo novo. Tudi učiteljske plače se niso izboljšale. Z gubernialno naredbo so bili l. 1787 odpuščeni cerkovniki na Primskovem, na Hujah in v Čirčičah. Njihovo biro naj bi dajali kmetje odslej učiteljem v Kranju. Okrajna komisariata na Brdu in v Velesovem naj bi pazila, da bodo hodili v kranjsko ljudsko šolo otroci iz Rupe, Primskovega, Gorenj, Klanca, Huj in Čirčič.[88]

Kontrola mestnega gospodarstva je postala stroga, naravnost malenkostna. Mestni blagajnik je moral predlagati račune s prilogami in opombami okrožnemu uradu, ki jih je oddajal c. kr. kameralnemu knjigovodstvu. K računu rustikalne komorne gilte je pripomnilo drž. oblastvo l. 1784, kdaj bodo prevedli osem zakupnih zemljišč v kupne. Pri domestikalnih računih se je ljutilo nad izdatki za božična darila mestnim uslužbencem, za »sacra votiva« (107 gld. 18 kr.), češ da naj plačajo meščani sami za procesije, maše in pridige, nad izdatki za smodnik ob prazniku sv. R. T. (10 gld. 55 kr.), češ da

streljanje prav nič ne poveča božje časti.[89] Ker se blagajnik ni pokoraval predpisom, so ga odstavili, toda z njegovim naslednikom niso bili dosti bolj zadovoljni. Zato so poslali l. 1794 c. kr. knjigovodstvenega registratorja Franca pl. Breckena v Kranj. In čuda; mestni račun za l. 1790, pri katerem je izkazal Hayne deficit 19 gld. 31 kr. ¼ pfg., je dal po Breckenovi reviziji presežek 939 gld. 3½ kr.[90]

Med viri mestnih dohodkov so odpadle l. 1782 merice žita, ki so vrgle prejšnje leto še 786 gld. Neupravičeno jih je ukinil mestni sodnik, sklicujoč se na dvorni dekret, ki je oproščal žitno trgovino na debelo mestne pristojbine meric.[91] L. 1785 je bila odpravljena tako zvana odhodnina. L. 1788 je odpadel tudi 20. belič pri prodaji nepremičnin.[92] Tudi medvodsko mitnino so nameravali znižati. Priporočali so, naj nadomesti mesto izgubo s krajevno trošarino (akcizo) na vino in žganje, katere pa so se branili kranjski gostilničarji.[93]

Precej stroškov je imelo mesto z davčno regulacijo, ki je položila temelje davčni in poznejši krajevni občini Kranja.[94] Od l. 1784 dalje so bili v zastanku s prispevkom za cestni fond.[95] Za popravilo mestne hiše, stolpov in obzidja niso imeli več sredstev. Rotovž je bil v tako slabem stanju, da so morali sindiku poskrbeti stanovanje v zasebni hiši. L. 1785 so nameravali podreti špitalski stolp, ki je razpadal. Posebno nevarno je bilo ob cesti nasproti kapucinski cerkvi, kjer so morali posestniki vrtov odnesti zgornje dele podirajočega se obzidja, da ne bi padale skale na pot. L. 1794 je bilo že toliko razvalin, da so hoteli iz njih zgraditi nov rotovž.[96]

Za javno varnost so morali skrbeti meščani sami. L. 1787 se jim je posrečilo ujeti v Stražišču s sodelovanjem N. Pagliaruzzija devet hudodelcev, ki so bili ušli iz beneških galej. Prepeljali so jih v Ljubljano, kjer so občudovali kranjske meščanske strelce v zelenih oblekah.[97]

Temeljite so bile s o d n e reforme. Od l. 1782 je bilo deželsko sodišče podrejeno višjemu kriminalnemu sodišču v Celovcu. Jurisdikcijska norma za Kranjsko je postavila l. 1784 za civilne zadeve stalno mestno sodišče namesto periodično se sestajajočega sodnega zbora (mestnega sveta).[98] Po organizacijskem patentu iz l. 1787 je imelo prenehati tudi kranjsko deželsko sodišče. Že so preračunavali znesek, ki bi ga moralo prispevati mesto po večletnem povprečku deželskosodnih stroškov za kriminalno sodstvo, ki bi ga prevzel edini organizirani magistrat dežele v Ljubljani.[99] Preden pa je bil načrt izveden, je umrl Jožef II. († 1790). Zato je ostalo kranjsko deželsko sodišče. Stara mestna ustava pa ni več oživela. Tudi prejšnjega meščanskega duha ni bilo več nazaj.

3. Kranjska župnija.

Baročna doba s svojim veseljem za slovesne javne nastope in svojo čustvenostjo, se je kazala tudi v krepko razgibanem verskem življenju kranjske fare. Priljubljenim starejšim bratovščinam se je pridružila l. 1707 škapulirska bratovščina karmelske M. B., ki je bila odobrena l. 1709 v konventu sv. Marije de Scala v Rimu. Meščani so naklonili bratovščinam obilo darov v denarju in deloma tudi v nepremičninah. Skoraj vsako nedeljo se je vrstila procesija v mestu iz ene cerkve v drugo ali pa iz mesta na bližnjo ali daljno božjo pot. Glavne bratovščinske praznike so obhajali s slovesno službo božjo, pri kateri so sodelovali tudi s pavkami in trombami. V l. 1737/38 so izprosili od papeža Klementa XII. odpustkov za bratovščinske oltarje. Radi so se udeleževali tudi porcijunkulskih odpustkov pri kapucinih, ki so uvedli v Kranju pobožnost križevega pota. Bratovščina sv. R. V. je še vedno prispevala za vsakoletno pasijonsko procesijo, pri kateri je sodelovalo do 300 oseb.[100]

Dušno pastirstvo v bližnjih štirih vaseh okrog Kranja še vedno ni bilo zadovoljivo urejeno. Na pritožbo preddvorskega vikarja je odredil generalni vikar l. 1748 in 1761, da sme podeljevati kranjski župnik samo v skrajni sili zakramente v vaseh, ki spadajo k preddvorski fari, in da mora tudi v takih primerih izročati polovico štolnine preddvorskemu vikarju.[101]

Notranjost kranjskih cerkva se v prvi polovici 18. stoletja najbrž ni bistveno izpremenila. L. 1703 je kupilo mesto dvoje zvonov za farno cerkev, župnik dr. Schilling je dodal l. 1714 mrliški zvonec. Okoli l. 1718 so obnovili meščani orgle in dali popraviti stolp cerkve R. V. L. 1728 je pričel graditi šmartinski župnik Urban Kavalier novo cerkev pri Stražišču, ker je bila stara cerkev pri savskem mostu večkrat ogrožena ob poplavah Save. Vse soseske od Češnjice do Podreče, razen Stražišča in Bitnja, so ugovarjale, da zaradi revščine ne bodo zmogle tolikih bremen. Kljub temu je župnik uspel; l. 1737 je bila nova cerkev dograjena. L. 1729 so dovršili tudi novo cerkev M. B. na Primskovem v preddvorski fari. Kot osemdesetleten starček se je vrnil l. 1744 bivši generalni vikar dr. Iv. J. Schilling v Kranj. Po silnem požaru l. 1749 je obnovil župnišče v obliki reprezentativne, plemiške stavbe baroka.[102]

Pod novim župnikom Jan. Ev. Kraškovicem (1757—1780) najdemo prve sledove cerkvene struje janzenizma. Konvent bratovščine R. V. je sklenil l. 1757 morda na župnikovo pobudo, da ne sme odslej

blagajnik ničesar trošiti za obleke pri pasijonskih procesijah. Zaradi tega so prenehale te častitljive prireditve v Kranju. Nova struja tudi ni bila naklonjena kapucinom. L. 1761 so jim naročili, da se mora njihova služba božja končati pred deveto uro, da ne bi opuščali ljudje cerkvenih opravil pri fari. Kraškovicu je tudi uspelo zatreti v Kranju procesije (romanja), na katerih je bila navada prenočevati. Škof Karel Herberstein ga je ob vizitaciji l. 1771 pohvalil in ga postavil za člana, od l. 1776 za predsednika škofijskega konzistorija.[103]

Za Jožefa II. je prišel janzenistični rigorizem še bolj do veljave. Župnik Kraškovic je nastopal proti procesijam, romanjem, proti pobožnosti križevega pota, bratovščinam in odpustkom. Kranjskim kapucinom so prepovedali l. 1781, da bi omenjali porcijunkulski odpustek »Toties quoties«. L. 1787 so prepovedali figuralno in instrumentalno godbo v cerkvi. Razliko časov so občutili verniki zlasti pri zakramentu sv. pokore in sv. obhajila. Kaplan Jožef Rihar (1787/8) je bil silno strog; le malokdo je dobil pri njem odvezo. Zato so imeli ljudje tem rajši kaplana Mihaela Hofmana (1787—1793), ki ni bil rigorist.[104]

Ukinitev starih samostanov (kartuzijanskega v Bistri, dominikank v Velesovem in klaris v Mekinjah) je napravila l. 1782 konec njihovim zemljiškim gospostvom v kotlini Kranja. Upravo nepremičnin je prevzelo drž. kameralno gospostvo v Velesovem. Ista usoda je zadela naslednje leto bratovščine. L. 1785 so ukazali zapreti nepotrebne podružne cerkve in kapele, v Kranju špitalsko in kostniško kapelo ter cerkvico na Šmarjetni gori. Naslednje leto tudi kapucinskega samostana niso več smatrali kot potrebnega za dušno pastirstvo. Okrožni komisar Iv. K. pl. Klaffenau je razglasil 4. septembra 1786 v refektoriju zbranim osmim duhovnikom in trem bratom-laikom, da je samostan ukinjen in da ga morajo v treh dneh zapustiti. Kapucini so odšli večinoma v Škofjo Loko, p. Arhangel Peric pa je postal 1787 prvi župnik nove predoseljske fare. Okrožni komisar je popisal samostansko premoženje in v svoji gorečnosti vnesel v seznam tudi miloščino, ki jo je nabral za kapucine t. zv. duhovni oče. Skupno premoženje je bilo cenjeno na 2518 gld. 59¼ kr.[105]

Okrožni urad je želel porabiti kapucinska poslopja za kak občekoristen namen. Zahteval je predlogov od stanovskega odbora, kranjske kmetijske družbe, okrajnega komisariata na Brdu, magistrata v Ljubljani, mestnega sodišča, župnika Kraškovica in poštarja Jan. Krstn. Mayrja v Kranju. Le prva dva sta se izjavila za prodajo nepremičnin, ljubljanski magistrat za ustanovitev sirotišnice, ostali za ustanovitev štirirazredne glavne šole, ki bi bila za Kranj nujno potrebna. Siromašni

meščani ne morejo šolati svojih otrok v Ljubljani. Ako bi se uredila glavna šola v Kranju, bi študirali v mestu tudi otroci trgovcev in »fabrikantov« z Gorenjske, od česar bi imeli korist meščani, ki bi jih sprejemali na hrano in stanovanje. Kapucinska cerkev bi se dala porabiti za šolsko mašo.[106]

Gubernij je pristal le deloma. Dovolil je, da se prepusti samostan mestu za nemško šolo, v poslopju pa urede šolske sobe in stanovanje za učitelja. Cerkev in vrt pa je ukazal postaviti na dražbo. Maja 1788 so prodali vrt s šupo Iv. Rechbergerju za 941 gld., cerkve pa, ki je bila cenjena na 800 gld., ni hotel nihče kupiti. Ljudje so »entuziastično« zahtevali, da se mora obdržati za prvotni namen. Dražbo so ponovili oktobra 1792. Kirurg Anton Hayne je nudil 800 gld., vendar je stavil neizpolnjive pogoje. Avgusta 1793 pri dražbi spet ni bilo ponudnikov. Zdaj je predlagal dr. med. Anton Bernik, okrožni fizik v Kranju, naj uporabijo cerkev za bólnico. Brez bolnišnice v mestu, kjer je tako zdrav zrak, ne bosta niti zdravstveni referent niti lekarna dosegla svojega namena. Ker so pa prevladovali fiskalni interesi pri guberniju, je prišla cerkev ponovno na dražbo avgusta 1795 in novembra 1796, ko jo je kupil Andrej Bolaj.[107] L. 1789 so podrli kostniško kapelo, z njo tudi leseni hodnik, po katerem je prihajala nekdaj rodbina brdskih gospodov iz sosednje hiše (Mestni trg 2) k maši. L. 1792 se je vršila dražba špitalske kapele. Ker prvič ponudba ni dosegla cenilne vrednosti 310 gld. 50 kr., se je ponovila licitacija januarja 1793, ko je kupil kapelo Anton Pavlin za 427 gld.[108]

Sledila je postopna l i k v i d a c i j a premoženja ukinjenih cerkvenih bratovščin in beneficijev. Gilto kaplanije sv. Jurija (15 kmetij, 5 kočarjev, 3 njive) so združili z gilto mestne župne cerkve. Tri druge beneficije (Ahačičev, sv. Leonarda in sv. Katarine), ki jih je užival gornjegrajski župnik Jan. Ev. Crobath (1745—1810), sin bivšega m. sodnika Andreja Crobatha, so nameravali porabiti za dotacijo dveh novih kaplanov. Kaplanijo sv. R. T., ki jo je užival zadnji »večni kaplan« Anton Celikar, so tudi smatrali za kuratni beneficij in je niso ukinili. Nepremičnine ostalih beneficijev in bratovščin, ki so bile cenjene na 14.809 gld. 3¾ kr. so razprodali od l. 1785 do 1789.

Posestva bratovščine sv. Kancijana je kupil Fr. Pegam; to gilto je prevzel pred l. 1809 Karel Florian. Desetine rožnovenske in škapulirske bratovščine je kupil Jernej Pavlič ml., posestva bratovščine sv. R. T. Jernej Pavlič ml. in Mihael Florian. Pavličev del je prešel pozneje v posest V. Pleiweissa. Del Florianove gilte pa je kupil l. 1791 Fr. Kumer. Posestva beneficijev sv. Nikolaja, sv. Uršule, sv. Fabijana in Sebastijana

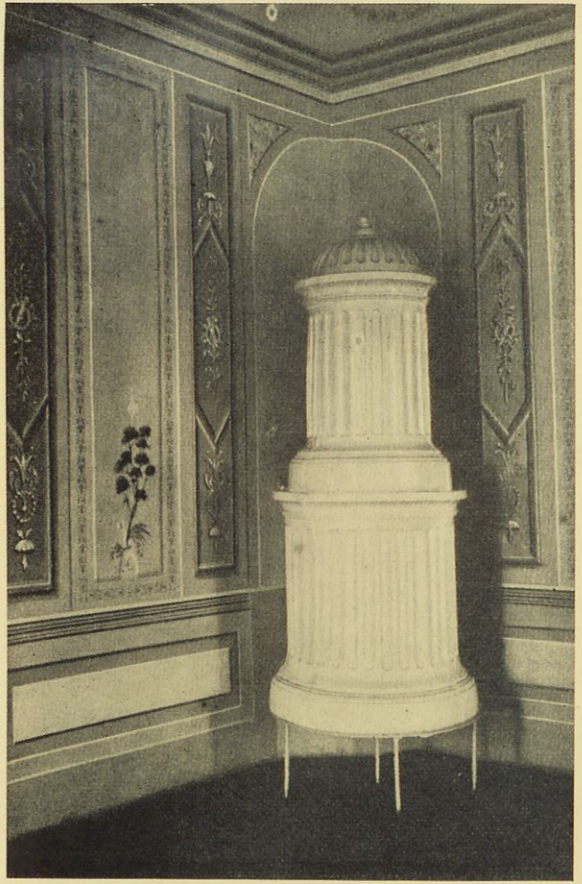

104. Biedermeierska soba v župnišču.

105. Alegorično poučna slika, izdelek Layer-Egartnerjeve delavnice (zbirka Pavšlar v Kranju).

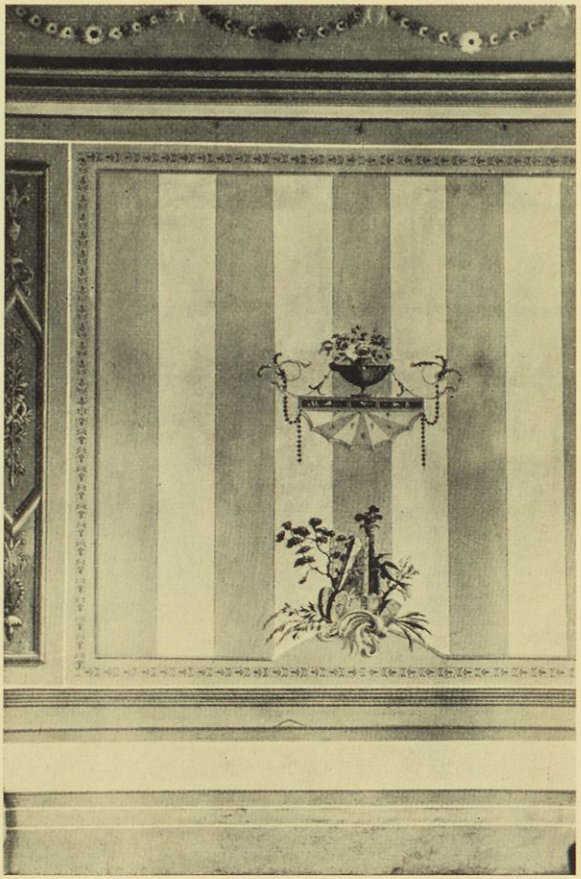

106. Biedermeierska sobna slikarija v župnišču.

107. Tapeta iz konca XVIII. stol. v župnišču.

ter eno njivo bratovščine R. V. je pridobil Jos. Hauptman, ki je kupil l. 1796 še nepremičnine kostniške kaplanije in vse združil v t. zv. visoško gilto (gült Waisach).[109]

Trajne koristi za mesto in njegovo okolico je bila regulacija škofij in fara na Kranjskem. Do l. 1788 sta vršila na ozemlju kotline Kranja dva ordinarija škofijsko oblast: oglejski patriarh (od l. 1751 goriški nadškof) in ljubljanski škof. Pod prvega so spadale fare Šenčur, Cerklje, Velesovo in Komenda. Goriški nadškof jih je združil l. 1760 v t. zv. velesovski distrikt. Podobno enoto je tvoril na tleh ljubljanske škofije kranjski komisariat. Med l. 1783 in 1785 pa so uredili dekanije. Dekanija Kranj je obsegala do l. 1794: fare Kranj, Naklo, Podbrezje, Ljubno, Preddvor, Križe, Kovor in Tržič ter lokalne kaplanije Predoslje, Trstenik, Kokro, Duplje, Goriče, Lom in Sv. Ano. L. 1794 ustanovljena nakelska dekanija je prevzela od kranjske: Naklo, Križe, Tržič, Lom in Sv. Ano, kranjska pa je prejela od mengeške Smlednik in Trboje, od cerkljanske Primskovo.[110]

Med kraji, kjer bi bilo potrebno ustanoviti lokalne kaplanije, je predlagalo škofijstvo l. 1782 tudi Primskovo. Nova lokalna kaplanija bi obsegala Primskovo, Gorenje, Klanec, Rupo in Čirčiče iz preddvorske in Huje iz šenčurske fare. Deželna vlada ni priporočala predloga, ker je ležal kraj preblizu Kranja. Zato so poudarili l. 1786 zastopniki primskovske soseske v posebni prošnji nujno potrebo ustanovitve lokalne kaplanije, ki bi obsegala Primskovo, Gorenje, Rupo, Britof, Klanec, Huje in Čirčiče. Trdili so, da je zveza s Kranjem zelo slaba, ker Kokra večkrat most odnese. Otroci so morali dotlej h krščanskemu nauku v Preddvor, v Kranj pa ne bodo šli, ker jih meščanski otroci žalijo. Obljubili so tudi, da bodo zgradili svojemu kaplanu hišo. Preden je bila prošnja Primskovljanov rešena, so priključili Primskovo, Gorenje, Klanec in Čirčiče kranjski fari, Rupo pa predoseljski. Vaščani Rupe niso bili s tem zadovoljni; prosili so, da jih priključijo kranjski fari. Pod isto faro so prišle l. 1789 še Huje. Toda šenčurska duhovščina je še vedno hodila maševat na Huje. Zmedo je povečalo še škofijstvo, ki je hotelo ugoditi Primskovljanom in predlagalo, naj premesti vlada beneficiata Smole-Debeljakove ustanove (iz l. 1744) iz Šenčurja na Primskovo. Le nerad je ubogal omenjeni beneficiat in se preselil l. 1791. Ker so mu pa odkazali Primskovljani borno kmečko kočo za stanovanje, jih je čez 14 dni zapustil. Razmerje med Primskovljani in Šenčurjani je postalo zaradi tega silno napeto. Deželnemu glavarstvu je bilo kar žal, da je dovolilo premestitev beneficiata, saj Primskovljani niso imeli pravic do šenčur-

skih beneficijev. Rado bi bilo ustreglo željam, pa ni vedelo kako. Med tem so se obrnili Primskovljani naravnost na cesarja Franca I., ki je dovolil l. 1793, da se nastavi na Primskovem ekspozit, ki bo odvisen od šenčurskega župnika. Plačo bi dobival deloma od srenje, deloma iz verskega zaklada. Pod ekspozituro bi spadale Primskovo, Gorenje, Čirčiče, Klanec in Huje. Toda izvedba je zadela na stare težkoče. Vaščani iz Čirčič so izjavili, da vendar ne bodo hodili preko Kranja na Primskovo k maši. Hujance je spodbudil šenčurski župnik, da so prosili pod šenčursko faro nazaj. Primskovemu ekspozitu je ostala samo domača soseska (Primskovo, Gorenje, Klanec). Podredili so ga župniku v Kranju.[111]

S prvim ekspozitom Gregorjem Rejcem Primskovljani niso bili zadovoljni. Bil je strog janzenist. Odrekal je velikonočno obhajilo. Ako so ga klicali k bolniku, je sporočil, naj pošljejo prej po zdravnika. Soseska je prosila, da bi smela v cerkvi postaviti slike križevega pota. Kranjski župnik Jožef Gollmayer (1785—1799) je kar naročil janzenistični križev pot, ki ga pa primskovska soseska ni marala prevzeti niti plačati. Postavila je križev pot po svojem okusu in brez vednosti kranjskega dekana ter po stari navadi romala v procesiji od ene podobe do druge.[112]

V drugi polovici 18. stoletja so kranjski župniki močneje preurejali notranjost farne cerkve. Po l. 1771 so premestili krstilnik v bližino cerkvenih vrat. Na južni strani cerkve so prizidali zakristijo. V cerkvi so zazidali troje visokih gotskih oken, dve pa spremenili v štirikotni okni. Stari gotski glavni oltar jim zdaj ni bil več všeč. Potegovali so se za veliki oltar frančiškanske cerkve v Ljubljani. Načrte za novi oltar je odobril dež. inženir Jos. Schemerl. Postavili so ga l. 1790. Vsa dela so izvršile domače umetnoobrtne delavnice (slikar Leopold Layer, kipar Iv. Stimer in pozlatar Iv. Banko). Stranski oltarji so bili po mnenju janzenistov sploh odveč, ker bi se morale vse sv. maše opravljati pri glavnem oltarju. L. 1791 je želel dekan Gollmayer odstraniti dva stranska oltarja, najbrž oba krilna, toda zadel je na odpor mestnega sodišča, ki se je sklicevalo na mestno pravico »odvetništva«. Župnik se je zatekel sicer k okrožnemu uradu za pomoč, toda po smrti Jožefa II. je odklanjala svetna oblast prenapeto strogost janzenistov. Zato je okrožni glavar predlagal, naj pojasni župnik faranom, da ne bo odstranil obeh oltarjev, marveč jih samo nadomestil z novimi, pri katerih bodo mogli častiti iste svetnike. Meščanska srenja je celo dosegla l. 1794, da je smela prenesti priljubljene slike križevega pota iz bivše kapucinske cerkve v farno.[113]

4. Med starim in novim gospodarskim redom.

Gospodarsko stanje mesta se kaže v številu prebivalstva. Prvo štetje hiš in duš kranjske fare je izvršil župni upravitelj l. 1754. Naštel je 210 hiš in 1500 prebivalcev, kar bi približno odgovarjalo stanju neposredno po požaru.[114] Še l. 1758 je bilo poleg zapuščenih hiš 55 pogorišč, ki so jih spremenili v vrtove.[115] V naslednjih desetletjih je število prebivalcev počasi naraščalo. Morda je učinkovala tudi desetletna davčna prostost za nove stavbe, ki je bila dana l. 1769. Po rokopisih iz okrog 1780, ki se opirajo na uradne podatke, je štelo mesto (= predjožefinska fara) l. 1778 245 hiš in 1709 prebivalcev (786 moških, 923 žensk, 420 družin), ok. l. 1780 pa 1744 prebivalcev.[116] Ob ureditvi fare okoli l. 1782 so navedli za dele mesta in današnja predmestja sledeče[117]:

Mesto		Kokr. predm.		Savsko predm.		Skupaj		Primskovo			Gorenje			Klanec			Huje			Čirčiče			Rupa
hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	kmetij	kočarjev	prebivalcev	kmetij	kočarjev	prebivalcev	kmetij	kočarjev	prebivalcev	kmetij	kočarjev	prebivalcev	kmetij	kočarjev	prebivalcev	prebivalcev
197	1255	35	188	37	177	269	1620	25¾	12	218	6½	4	80	12	15	168	6	5	82	15	17	173	210

Vpogled v strukturo mestnega prebivalstva omogoča preglednica, ki je sestavljena po seznamu zavezancev obrtnega davka iz l. 1786.[118]

	Živilske obrti						Izdelovanje obleke in obuvala								T. zv. Schenkhandwerke		
trgovci	gostilničarji	pivovarji	mlinarji	peki	mesarji	medičarji	čevljarji	krojači	krznarji	klobučarji	barvarji	vrvarji	tkalci platna	pletilci nogavic	izdelovalci trakov	mizarji	ključavničarji	puškarji in ostrogarji
30	34	3	4	13	7	2	11	11	9	6	6	5	2	1	1	20		

Kovinske obrti				Predelovanje kamna, zemlje			Predelovanje kože in lesa						Umetne obrti			Razne		
kovači	nožarji	izdelovalci igel in zaponk	kotlarji	kamnoseki	lončarji	steklarji	usnjarji	jermenarji	pasarji	sodarji	sedlarji	irharji	slikarji	kiparji	pozlatarji	urarji	izdelovalci gosli	milarji
19		4	1	3	3	2	6	6	3	4	1	1	3	2	2	2	2	1

Med trgovci so všteti tudi kramarji, ki so imeli večino. Saj je štela Ljubljana, ki je imela l. 1788 10.407 prebivalcev, l. 1786 le 21 trgovcev in 16 kramarjev.[119] Za l. 1758 poznamo imena trgovcev Kranja (14): veletrgovec Fr. S. Jugovic, srednji trgovci Al. Benedičič, N. Oman, M. Galé, mali trgovci L. Bodlaj, Iv. Duler, A. Farger, A. Gogala, A. Laybacher, J. Pavlič star., M. Pičman, J. Nep. Romaldt, J. K. Staber in J. K. Visintin.[120] Malo kasneje so se priselili oziroma prišli do veljave M. Florian, Jak. Jalen star. in Blaž Terpinc. Mihael Florian (1732—1784) iz Ribnega je tržil z deželnimi pridelki in hitro obogatel. L. 1752 je kupil hišo nasproti rotovža (Maistrov trg 1), l. 1754 zemljišča v velikem polju, vrt in pristavo pred zg. vrati od L. Ahačiča, l. 1760 iz zapuščine A. K. Jugovic travnik nad Kokro v malem polju, l. 1764 njivo od Iv. Untersingerja, isto leto od Neže Rebeke baronice Gallenfels dvorec Zagorico (Boben) pri Bledu za 5000 gld., l. 1769 od tasta Jak. Prešerna njivo nad Kokro »na pesku« v malem polju, l. 1770 špitalsko gilto, l. 1775 Rieserjevo posest »v Lajhu« in l. 1782 njivo »v delih« od vdove A. Mihelič.[121] Tako je združil zemljišča od pristave v Kokrskem predmestju (zdaj tovarna »Semperit«) do sedanjega mosta čez Kokro. Jakob Jalen star. († 1817), vinski trgovec iz Lesc, je kupil ok. l. 1770 gostilno na Ljubljanski cesti 1. Blaž Terpinc (1759—1836) se je priselil z Bleda, kjer je bil njegov oče Marko polzemljak. Spretno je kalkuliral donos mostnin in mitnin ter jih vzel v zakup. Tržil je tudi z vinom, usnjem in deželnimi pridelki. Ok. l. 1780 je kupil hišo na Mestnem trgu 13. Imel je sina Fidelisa (1799—1975) in hčere: Marijo (1785—1856), ki se je poročila s Karlom Florianom star., Kancianilo (1789—1856), ki je vzela poštarja Jos. Skarjo, in Katarino (1802—1825), ki se je poročila s trgovcem in gostilničarjem Iv. Mavr. Mayrjem.[122]

Kupčija se je vršila še vedno predvsem na sejmih v deželi. Na tedenskem sejmu v Kranju so nakupovali gorenjski fužinarji potrebna živila, zlasti žito za svoje revirje. Jeseni oktobra meseca je bil živahen letni sejem za konje. V drugi polovici 18. stoletja se je razmahnila tudi trgovina v daljavo. Trgovce Kranjčane najdemo na tržiščih Hrvaške in Italije, v jadranskih pristaniščih Trstu in Reki ter na sejmu v Salzburgu.[123]

Med obrtniki gre prvo mesto kranjskim gostilničarjem, ki so l. 1786 stočili 59.000 mer vina, 7740 mer žganja in 6600 mer piva. Posebno obiskane gostilne so bile: Ant. Mayrja, M. Laha, Iv. Rechbergerja, Iv. Hauptmana, Al. Lokarja, J. Krst. Mayrja in Fr. Pegama. Pivovarne so imeli Sim. T. Josek, Ant. Mayr in Tom. Trebar.[124] Izmed mlinov je bil največji ob Savi nad mostom na šest tečajev,

ki ni imel posebnih rák ali vodotočev, ker so visela mlinska vretena premično na železnih verigah, tako da se je moglo kolo dvigniti ali niže spustiti, kakor je bilo stanje vode.[125] Skozi več rodov se je držala ista obrt v nekaterih družinah, n. pr. pekovska pri Kumrovih, mesarska pri Šumijevih, barvarska pri Pirčevih, kamnoseška pri Puharjevih in nožarska pri Engelmanovih. Ok. l. 1750 je uredil livar Iv. Kristij. Rieser zvonarno na mestni gmajni, »pod skalo« (v Lajhu). Sprva je imel dosti naročil; ulil je zvonove za Tenetiše l. 1753, za Sr. Belo, Rodine in Olševek l. 1755, za Sv. Marjeto, Radovljico, Lesce l. 1758, za Drulovko l. 1761, za Zg. Duplje l. 1763, za Ribno, Otoče in Sp. Besnico l. 1764. V l. 1762—65 je imel kostniška posestva v zakupu. L. 1768 pa je moral prepustiti zaradi dolgov svojo hišo Fr. Ign. Jabornigu iz Tržiča. Z obratom je popolnoma prenehal l. 1775, ko je prodal zvonarijo M. Florianu, ki je odkupil tudi hišo od Jabornigove vdove.[126]

Knjigovezi in knjigarji so bili v Kranju najbrž že v začetku 18. stoletja. Takrat si je lastil augsburški knjigovez Labhart v smislu privilegija iz l. 1689 izključno pravico za prodajo nemške kmečke pratike po cesarskih deželah. L. 1706 se je pritožil, da so razni meščani v Kranju pratiko ponatisnili in prodajali. Proti koncu stoletja se omenja kranjski knjigovez Ign. Kremžar, ki je dal koroško kmečko pratiko na slovenski jezik prevesti in natisniti v Celovcu. Zato je imel posla z ljubljanskim tiskarjem Egerjem, ki se je bal, da ne bi ponatisnil njegove pratike.[127]

V naši preglednici pogrešamo ranocelnike in zdravnike; od l. 1784 kirurgija in medicina nista bili več rokodelstvi. Kranjski kirurgi, ki so imeli tudi brivnico, so bili: Atanazij Fischer († 1743), Fr. Jos. Holzer († 1751), Ant. Šugelj († 1794), Fr. Jos. Hayne († 1801) in njegov sin Anton († 1832).[128] Ok. l. 1780 so postavili v Kranju uradnega zdravnika dr. med. Karla Weikarda († 1784); sledila sta mu dr. Ant. Bernik in od l. 1794 dr. Iv. Jos. Stroj.[129] L. 1717 je umrl v Kranju dr. med. Gregor Oglar — Carbonarius de Wiesenegg, telesni zdravnik carja Petra Velikega.[130] L. 1787 je ustanovil Karel Nič stalno lekarno v Kranju.[131] Šele l. 1770 je dobilo mesto postajo jezdne, malo kasneje tudi vozne pošte, kjer so se dvakrat na teden ustavljali poštni vozovi, ki so prihajali iz Ljubljane in Celovca oziroma Beljaka.[132]

Malomestni značaj naselbine je podčrtavalo še kmetijstvo, s katerim so se bavili prebivalci. Ob davčni preosnovi so izvzeli iz uprave mestne komore 53 posestnikov, ki so imeli njive s pristavami na kranjskem polju ter jih dodelili upravi t. zv. »svobodnikov« (Freisassen).[133] V drugi polovici 18. stoletja je ukazala vlada porazdeliti

srenjske pašnike med hišne posestnike (med l. 1750 in 1760 Veliko brdo, 1772 Brezje, 1785 »gmajno« na Kokrici). Pristaši fiziokratizma so smatrali stare »gmajne« za ovire racionalnega gospodarstva, niso pa upoštevali velikih koristi, ki jih je dajala skupna posest vsem.[134]

Slika, ki jo nudi statistika obrtnikov, je morala biti v prvi polovici 18. stoletja še izrazitejša. Gre za majhne rokodelske obrate z enim pomočnikom ali dvema vajencema,[135] ki so delali skoraj izključno za krajevne potrebe (t. zv. policijske obrti) in ki so bili vezani na pripadnost k cehom. Najuglednejši je bil pekovski, ki mu je potrdila pravila Marija Terezija l. 1756. Sprejemal je pa tudi izredne letne in dosmrtne člane nerokodelce, ki so bili deležni cehovskega bogoslužja. Vodili so ga cehovski očetje: Matija Snedic (1729—1741), Iv. P. Romaldt (1741—1759), Jan. Krstn. Rus (1759—1772), Jan. N. Kazmun (1772—1780), Kancijan Šmon (1780—1782), Jan. Kazmun (1782—1785), Jak. Kodra (1785—1795), Fr. Kumer (1795—1797) in Iv. Janežič (1797 do 1801). Pekovski ceh je imel posebno pomočniško organizacijo s pravili iz l. 1772, ki so predpisovala n. pr. da morajo prihajati pomočniki k mesečnim sestankom s palico, rokavicami in zapetim suknjičem.[136] Ceh klobučarjev Kranja, Škofje Loke in Radovljice je prejel nove svoboščine l. 1742. Število klobučarskih delavnic v Kranju so omejili na osem.[137] Ceh čevljarjev in usnjarjev pa je razpadel. Čevljarjev je bilo v cehu več (8 mestnih in 30 podeželskih) kot usnjarjev (9 mestnih). Zato usnjarji niso prišli pri volitvah v cehovsko upravo. Ko je hotel sodnik Čebulj l. 1738 ugoditi usnjarjem, da bi se menjavali v vodstvu ceha, so se odločili čevljarji za razdružitev. Iz ene močne sta nastali dve ločeni organizaciji usnjarjev in čevljarjev[138] s pravili iz l. 1743 in 1773.

Cehovstvo je bilo sila trdoživo. L. 1732 so ga želeli reformirati s patentom o rokodelstvih. Sestanki obrtnikov so se smeli vršiti odslej le z vednostjo in v navzočnosti komisarjev, ki jih je postavljal mestni svet. Razliko med glavnimi in podružnimi skrinjami so ukinili. Namišljeno prednost t. zv. Schenkhandwerke pred drugimi cehi so odpravili. Prepovedali so tudi razne običaje in razvade cehovskega življenja. Pomočniki so morali izročiti svoje listine cehovskemu očetu, ki jih je shranil in vrnil šele ob odpovedi skupno s potrdilom (izkazom) o delu in vedenju. Tudi otroci in vdove mojstrov ne bi smeli imeti prednosti pri podeljevanju mojstrske pravice.[139]

S tem je bila ukinjena politična avtonomija cehov, njihovi temelji t. zv. cehovska obveza in zapora pa so ostali. Mojstrska pravica ali rokodelski »jus« je bil predmet kupoprodaje, ki ga je prevzel včasih

tudi ceh sam, da bi zmanjšal s tem število obratov. O ozkosrčnosti in okostenelosti cehov pričajo spori med obrtnimi panogami, katerih produkcijska območja so se dotikala. Zaradi neupravičenega posega v pristojno področje so se tožarili po razdružitvi čevljarji in usnjarji, kdo je upravičen prodajati podplatno usnje; kovači so zasledovali ostrogarje, ki so predelali železo v uzde in verige, peki gostilničarje, ki so postregli gostom z doma pečenim kruhom, gostilničarji zopet peke, ki so točili vino.[140]

Med obrtmi Kranja so bile malo zastopane panoge, ki so proizvajale za trgovino v daljavo (t. zv. komercialne obrti). Zato se je zdel l. 1780 tehnologu Benediktu Fr. Hermannu Kranj sila neznaten v primeri z živahno delavnim Tržičem. Naša preglednica upošteva le samostojne obrtnike, ne pa delavcev. Med temi obrtniki so bili: Nikolaj Pleiweiss iz Trstenika, ki je kupil l. 1782 hišo v Bleiweisovi ulici 23, in »mušlinar« Anton Terpinc, brat Blaža T., ki je uredil delavnico v Layerjevi ulici 8.[141]

Komercialne obrti so uspevale v podeželju, kjer je dajala domača obrt izdelkov za izvozno trgovino. Sem je štelo predvsem železarstvo, ki je doseglo v 18. stoletju svoj drugi višek. Rudo so kopali na robeh kotline pri Strmolu, Šinkovem turnu, Velesovem, Zapogah, pod Šmarjetno goro in Sv. Joštom. Majhne fužine so obratovale ob Tržiški Bistrici, na Beli, na Visokem in v Kranju. Večje fužinarske združbe so bile v Kropi in Kamni gorici. Izdelke so prodajali deloma trgovcem v Kranju.[142] Večino izvozne trgovine pa je združil v svojih rokah Michelangelo Zois. Sredi 18. stoletja je imel vrsto rudnikov in fužin na Gorenjskem (Javornik, Stara Fužina i. dr.), graščini Strmol in Brdo, h kateri je kupil l. 1760 tudi lovsko pravico od kneza Auersperga. Strmol je prodal l. 1769 Fr. Ks. Dietrichu. L. 1773 je odobrila cesarica Marija Terezija ustanovitev rodbinskega fidejkomisa za brdsko graščino, ki naj bi jo užival moški rod Zoisov. Ko pa bi izumrl, naj bi pripadla posest ljubljanski sirotišnici. Prvi je prevzel graščino l. 1776 baron Žiga Zois, ki je dobil po očetovi smrti († 1777) tudi fužine in rudnike.[143]

Zelo razširjeno je bilo v kotlini platnarstvo. Kmetje so predli laneno prejo in tkali platno (navadno in polpražnje), širše po ravninskih, ožje po gorskih vaseh. Platno so barvali deloma v Kranju in Tržiču. Izvažali so ga preko jadranskih pristanišč, zlasti pa na glavno tržišče v Sinigaglio (Italija).[144]

Tudi volno so predelovali po vaseh v sukno, polsukno (mezlan) in loden. Majhne valjalnice so bile n. pr. v Predosljah, okolici Šen-

čurja in Velesovega. Volnene nogavice so pletli po kmečkih hišah, pa tudi v Kranju, zlasti pa v Tržiču. Z žimarstvom so se bavili zlasti v Stražišču, Bitnju in Vodicah; sita je izvažal Iv. Jos. Jenko pl. Jenkensheim (Stražišče) v Italijo (Sinigaglia), na Francosko, Holandsko in Špansko. Žimo so dobavljali založniki v Podbrezju in Ljubnem iz Bavarske, Češke in Šleske.[145] Leseno robo (škafe in sode) so izdelovali v Britofu.[146]

Pod vplivom merkantilističnih stremljenj je skušala država po l. 1760 pospešiti gospodarski razvoj, razviti obrt in industrijo do take stopnje, da ne bi le krila vse domače potrebe, marveč tudi izvažala. Istočasno so nameravali zaščititi produkcijo s prepovedmi uvoza inozemskih proizvodov.[147]

Na Kranjskem so vzpodbujali k izboljšanju produkcije obstoječih domačih obrti. Gorenjskemu železarstvu je začela odjemati švedska konkurenca tržišča v Italiji. Izvoz se je obrnil bolj v Levanto. Nujno potrebno je bilo modernizirati primitivni način topljenja rude, uporabljati premog namesto lesnega oglja, povečati in s tem poceniti produkcijo; toda manjkalo je potrebnega kapitala.[148] V platnarstvu so priporočali finejšo prejo in lepše beljenje. Za izvoz na Francosko, Špansko in v Levanto je bilo potrebno se prilagoditi okusu odjemalcev. Zato so prosili l. 1768 za nekaj mojstrov iz Šleske, ki bi vežbali kmečka dekleta na izboljšanih predilnih pripravah in uredili skupno belilnico za celo Gorenjsko.[149]

Uvesti so hoteli tudi več novih domačih obrti. Odkar je bilo od l. 1762 izdelovanje bombažnega blaga prosto, so priporočali, naj se kmečko prebivalstvo nauči presti bombaževo prejo namesto lanene. Računali so na uspeh in niso dovolili l. 1769, da bi ustanovili Angleži James in Gilbert Usher in John Walker privilegirane tovarne bombažnih izdelkov na Kranjskem. Toda zaman je bil vsak poskus. Predice se niso hotele potruditi. Usodno je bilo, da so omalovaževali bombaž, ki je v naslednjem stoletju spodrinil laneno prejo in pokopal naše platnarstvo.[150] Nekoliko več upov je dajalo svilarstvo, ki so ga silili uvesti. Na Kranjskem polju in po vaseh so uredili od l. 1763 dalje manjše zasade murvinih dreves in gojili sviloprejko. Toda industrija svilenih izdelkov kar ni hotela oživeti; Čebuljevo podjetje je propadlo okoli 1763, na novo sta začela Zanetti in Cerar v Ljubljani.[151] Pletenje slame (slamnikarstvo), ki so ga uvedli, se je ukoreninilo na Suhi. Čipkarstva so se oprijeli v škofjeloški okolici.[152]

Na Kranjskem je manjkalo še pravega smisla za ustanavljanje industrijskih podjetij.[153] Pomembni industrijci so bili poleg Zoisov

108. Slika na stropu stopnišča v nekdanji Egartnerjevi hiši iz l. 1840 (Jurij Tavčar).

109. Janez Franč. Gladič, Mihael Dienstmann na mrtvaškem odru (1660); Nar. galerija v Ljubljani.

110. Leopold Layer, sv. Florijan gasi požar ob župni cerkvi v Kranju l. 1811.
(Last dr. B. Sabothyja v Kranju).

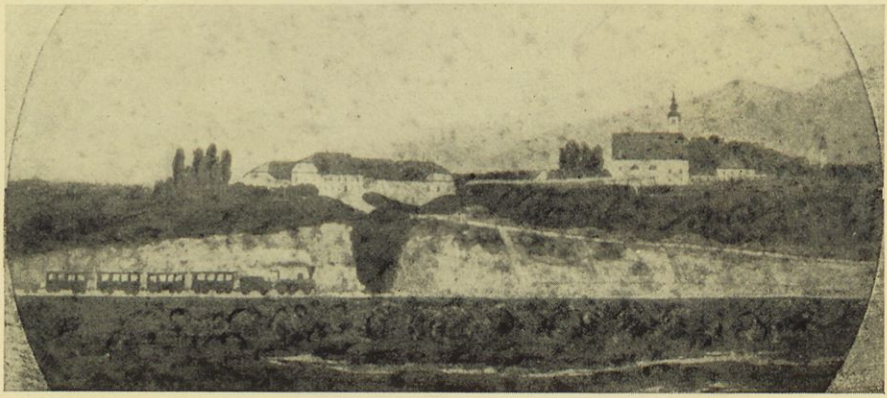

111. Gaštej pri Kranju l. 1867 (foto Al. Račić).

samo Desselbrunner in Ruardi (lastniki suknarne na Selu, bivše Bogatajeve manufakture nogavic v Višnji gori in fužin na Savi).[154] Edino manufakturno koncesijo v kotlini Kranja je prejel l. 1769 Jos. Demšar, sin Matevža D. iz Loke, ki je pričel izdelovati žimnate ovratnice. Dunajski državni urad za pospeševanje obrti in trgovine (Komerzienhofrat) mu je pridelil vasi Stražišče in Bitenj kot delavska distrikta. Tamkajšnji delavci-sitarji ne bi smeli odslej za nikogar drugega delati; nihče bi ne smel delavcev odjemati podjetniku, ki se je zavezal dajati delavcem primerno mezdo. Demšar, ki je dobavil že prvo leto okoli 170.000 žimnatih ovratnic vojaški upravi, je začel izvažati sita tudi na Angleško.[155] Vdovi Jos. Jenka je bilo težko vzdržati nasproti takemu tekmecu. Njeno podjetje je prevzel zdravnik Natalis Pagliaruzzi, ki se je priselil med l. 1772 in 1777 iz Kobarida in se poročil z njeno hčerjo Frančiško. Uredil je v Stražišču vzorno manufakturo za žimnate izdelke. L. 1792 je kupil graščino Kislstein in se preselil v Kranj.[156]

S pospeševanjem komercialnih obrti, ki jih je država postopno oprostila cehovske obveze, je padal pomen cehov. Po l. 1755 niso več dovolili ustanavljati novih. Jožef II. ni hotel več potrjevati cehovskih svoboščin.[157] V tej dobi je bila odločena tudi stoletna borba zoper kmečko trgovino. Tja do srede stoletja je zastopal ljubljanski magistrat interese meščanov. L. 1737 je sklenil zadnji dogovor s stanovi, ki se pa ni razlikoval od patenta iz l. 1602.[158] Po l. 1770 so prevladala fiziokratska načela. Zato so morale odpasti tudi srednjeveške tržne svoboščine mesta. Prosta je postala trgovina s soljo l. 1780, trgovina z žitom na veliko l. 1782. Odpadla je prepoved prekupčevanja v mestnem okolišu. Po l. 1784 mestni trgovec in obrtnik ni bil več zaščiten pred konkurenco iz drugih avstrijskih dežel. L. 1787 so prenehale tudi stare predpravice meščanov pri nakupu in prodaji na tedenskih in letnih sejmih. Zveza med sejmskimi svoboščinami in tržnim značajem naselbine je bila pretrgana. Odprava nevoljništva (rojenjaštva) l. 1782, je omogočala priseljevanje z dežele. Ukinitev retraktne pravice l. 1786/7 pa je olajšala nakup nepremičnin. Prihajal je nov rod kranjskih meščanov, ki ga spoznamo iz Layerjevih portretov.[159]

J. M. Kremser-Schmidt

Pungerška cerkev hrani v velikem oltarju največjo slikarsko umetnino sedanjega Kranja, sliko svetih priprošnjikov zoper kugo, ki jo je, kakor poroča signatura na desni spodaj pod otrokom, na platno z oljnimi barvami naslikal l. 1773 eden največjih slikarjev avstrijskega baroka Martin Johann Kremser-Schmidt.

Slika je približno 190 cm visoka in 1 m široka ter predstavlja spodaj zemljo s prizori kužne nadloge, zgoraj pa na oblakih skupino kužnih priprošnjikov, patronov pungerške cerkve sv. Boštjana in sv. papeža Fabijana ter sv. Roka. Prizor na zemlji kaže spredaj od leve proti desni v diagonali vznak položeno ženo čisto brez moči. V drugi diagonali se od desne proti levi kobaca pod njeno levico otrok in tiplje po njenih prsih. Iz ozadja se sklanja čez vzglavje k nji popolnoma v temo pogreznjena oseba in ji po žlici daje zdravilo. Z levico si tišči nos zaradi smradu, ki se širi od nje. Na levi ob vznožju ležeče žene čepi goloram mož in se žalostno sklanja. V oddaljenosti v ozadju je naslikan v poltemi, ki jo osvetljuje žarek, prodirajoč od zgornje skupine skozi oblake, prizor kužnih obolenj z duhovnikom, ki deli okuženim sveto popotnico.

Zgornja skupina je razdeljena po presledku, skozi katerega se v diagonali od desne zgoraj razliva proti levi navzdol iz nevidnega vira svetloba, v dve skupini, katerih prednja, sedeči sv. Rok, je dana samo v obrisu kot temna kulisa, ki se od desne proti levi vriva proti sredini. Vzporedno z njim sedita na nasprotni strani polno osvetljena sv. Boštjan in Fabijan. Diagonalo, v kateri sta razvrščena, podaljšuje proti desni v ozadje angel, ki se obrača k Fabijanu med njegovo tiaro in mečem mučeništva.

Spodnji del slike, prizor na zemlji, je ves vase zaprt, pogreznjen v doživljanje strašne šibe božje, ki osredotočuje vse skrbi nase; le onemogla žena obrača svoj ugašajoči pogled navzgor in se v zadnjih vzdihljajih zateka za pomoč k nebeščanom. Turobno razpoloženje spodnje skupine izraža simbolično zelo učinkovito mrak, ki odeva

vse razen žene z brezupno temo. Le žarek, ki se medlo preliva skozi oblak preko ramen duhovna na skupino obolelih, vzbuja vsaj rahel up na duhovno ozdravljenje ubogih trpinov v večnem življenju. Toda tudi telesno ozdravljenje je mogoče, ako zaupamo v moč nebeških priprošnjikov! Onemogla žena v ospredju se ne ozira zastonj k njim, kajti že jo je oblila svetloba nebeške milosti. Izhajajoč iz ozadja diagonalnega presledka na desni zgoraj se le bežno lovi po oblikah angela in sv. Fabijana, z vso silo pa osvetljuje rahlo naprej pomaknjenega sv. Boštjana. Zdi se, da se lomi ob njem v pravokotni smeri, tako da se z nezmanjšano močjo razlije na bolno ženo.

Svetloba nebeške milosti, sv. Boštjan in bolna žena so trije glavni vsebinski momenti te slike. Po Boštjanu, patronu cerkve na Pungertu, bo deležna žena milosti telesnega ozdravljenja! Njegov drug Fabijan se z zaupanjem obrača navzgor k nevidni, višji moči; tudi Rok je samo posrednik: on vidi bedo pod seboj in se, kažoč rane na nogah, proseče obrača k Boštjanu, naj se on usmili žene. Ker se je, odbita po svetli postavi Boštjanovi, nebeška svetloba razlila nanjo, smo prepričani, da je žena rešena smrti; o tem govori tudi ustrezajoča kretnja Boštjanova. Gledalec je bil pretresen od obupne tragedije, ki se je pripravljala: nebogljeno dete, ki se kakor črviček plazi okrog umirajoče bolnice in stika za njenimi prsmi, bo postalo sirota sredi pomora, ki je objel vso okolico, ko bi najbolj potrebovalo materine pomoči! Toda v tem trenutku gledalec že ve, da do tragičnega konca ne bo prišlo, ker je po priprošnji kužnih patronov božje usmiljenje posijalo na človeško revščino.

Kremser-Schmidt je v ti svoji sliki dokazal vse svoje mojstrstvo. Kakor nekdaj velikemu mojstru luči, uveljavljajoče se v temi, Rembrandtu, ki mu je bil eden glavnih vzornikov, je tudi njemu svetloba izvor umetniške moči. Svet, ki ga predstavlja, je pogreznjen v brezupno, brezoblično temo, svetloba pa v zanesljivo zmagoviti borbi po kosmih trga iz nje oblike, telesa, prizore. V tem izrazito iluzionističnem načinu ustvarjanja slik je občudovanja vredna veličina slikarja Kremser-Schmidta. Ves sestav slike je tak, da čim bolj poudari odločilno vlogo svetlobe. Temu služi predvsem tudi značilna temna kulisa postave na oblaku sedečega sv. Roka, ki je pomaknjena od desne proti sredini. Svetloba ustvarja kompozicijo, ona odkriva njen smisel, ona prav posebno podčrtuje njeno vsebino. Notranja in zunanja oblika slike, vsebina in njen materialni pojav se čudovito skladata. Materialna luč, ki se iz nevidnega vira izhajajoča odbija ob sv. Boštjanu, ustreza duhovni luči, ki iz brezupnega položaja ustvarja čudež. Kakor za

duhovno luč čudežev ni pregrad naravnega reda, tako tudi materialna luč, ki veže pojavnosti naslikanega prizora v učinkovito celoto, z lahkoto preskakuje pregrado teme, ki se ji je postavila na pot. Dve diagonali se sečeta v središču naše slike, diagonala teme in diagonala svetlobe. Prvo predstavlja iz levega spodnjega kota navzgor naraščajoča temna kulisa, otipljiva v žalujoči skljućeni postavi osebe pri ženinih nogah in v sv. Roku, sedečem na oblaku ob desnem robu slike nad glavo bolnice. To temno diagonalo ponavlja smer ležanja ženine postave, ki je tako označena kot plen temne sestavine slike. Rešuje pa jo iz tega objema diagonala svetlobe, ki ni tako otipljiva kakor diagonala teme, a je zato v svoji smeri od leve zgoraj v podobi sv. Boštjana do desne v kotu spodaj na prsih bolnice tem bolj prepričevalna in zmagujoče izrazita, ko brez težave preskoči temno pregrado ter si jo potisnjeno navzdol podredi.

Pungerška slika je podpisana z imenom M. J. Kremser-Schmidta in časovno označena z letnico 1773. Pada torej v prva leta delovanja tega proslavljenega in v cerkvenih krogih priljubljenega, zadnjega velikega slikarja avstrijskega baroka v Sloveniji. Kakšne zunanje vezi med njim in naročniki so povzročile, da so ga zaposlili za naše cerkve, ni znano, verjetno pa je, da je taka zveza obstajala vsaj med njim in eksjezuitom Gabr. Gruberjem, ki je prihajal med l. 1770 in 1772 zaradi vodovodne naprave v Kranj in kateremu je Kremser-Schmidt pred l. 1781 na presno poslikal kapelico v t. zv. Virantovi palači v Ljubljani. Zato se je moral muditi slikar osebno pri nas. Povod za naročila pri njem pa je nedvomno dejstvo, da je okr. 1770 izumrl rod pomembnejših slovenskih baročnih slikarjev ter je preko l. 1769 živel samo še Ant. Cebej, ki pa izgleda, da je tudi umrl v naslednjem desetletju.

Kakor avstrijsko baročno slikarstvo sploh, je tudi slovensko slonelo predvsem na italijanskem. Važno vlogo je igrala beneška šola, ki je pri nas od konca XVI. stol. vplivala tudi direktno po delih Tintoretta, Palme ml. in drugih, izvršenih za slovenske cerkve. Kremser-Schmidt se je v slikarja razvil iz domačega slikarskega izročila, po katerem je sprejel iste elemente, ki so bili v splošnem merodajni za slikarstvo pri nas, črpal pa je tudi v svojem zrelem razvoju predvsem od Italijanov, posebno od Benetk, kjer se je verjetno osebno učil. Tako je predstavljal v času, ko je odmirala domača generacija slikarjev, prav on njeno naravno nadomestilo in celo bistveno dopolnilo, ker je njegova umetniška kakovost daleč presegala ono naših slikarjev. Po ikonografski kompoziciji je bil pogosto odvisen od istih vzorov kakor domači slikarji, posebno Metzinger, tako da se je poznejšim rodovom

zdelo celo, da je obstajala kaka vez med njima in da je Schmidt Metzingerja celo posnemal.

Ko je Kremser-Schmidt (1718—1801) l. 1773 ustvaril pungerško sliko, je bil na višku svoje umetniške moči in razvoja. Prva dela za Slovenijo je ustvaril dve leti poprej, l. 1771 za Velesovo v bližini Kranja in je veliki vtis, ki so ga velesovske slike naredile na sodobnike, bržkone zunanji povod za kranjsko naročilo. Z velesovskimi, gornjegrajskimi in s sliko sv. Marjete v Dolu pri Ljubljani ter za Gabr. Gruberja slikanim Marijinim oznanjenjem v Ljubljani predstavlja pungerška slika enotno skupino, izražajočo zreli Schmidtov slog, do katerega se je razvil v šestdesetih letih, ko se je otresel tujih vzorov, in na slikarsko razpoložene Italijane, posebno Benečane, kakor so Piazzetta, Magnasco, Nogari in Crespi, ter na Rembrandta oprt razvil svoj lastni, izrazito slikarski chiaroscurni slog. Njegovo bistvo je v tem, da na poudarjeno slikarski način plapolajoča, iz nevidnega vira izvirajoča luč po kosmih oblikuje iz osnovne temnorjave teme telesne prikazni. Vse posebnosti in vrline tega načina se izražajo v pungerški sliki, ki zavzema prav po ti doslednosti in tesni spojenosti zunanjega, vidnega in notranjega, vsebinskega izraza eno prvih mest med njegovimi slikami v Sloveniji in v njegovem delu sploh.

Ko je ta slika nastala in bila postavljena v oltar v Kranju, je obstajala v Kranju umetno-obrtna delavnica Marka Layerja, ki je izdelovala oltarje in cerkvene slike. Markov sin Leopold, poznejši priljubljeni slikar, je bil v 21. letu in se je že udejstvoval v očetovi delavnici. Njegov ideal je bil, kakor dokazuje dokaj trdo in začetniško kopirana slika sv. Janeza Nep. v Šmartnem pri Kranju, datirana z letnico 1772, Valentin Metzinger. Nadaljnji razvoj Leopolda kot slikarja pa kaže, da je Kremser-Schmidt pri njem popolnoma izpodrinil Metzingerjev ideal in mu pokazal novo smer, o čemer razpravljamo v posebnem poglavju. Da pa je Leopold Layer prav pungerško sliko, ki mu je bila najbližja, temeljito študiral, priča dejstvo, da je postal kompozicijski shema pungerške slike za Layerjeve večje oltarne slike glavno oporišče. O tem pričajo tudi v naši knjigi objavljene skice Leopolda Layerja in njemu najbližjega J. Egartnerja za oltarne slike sv. Mohorja in Fortunata in patronov kranjske cerkve. Glavna skupina kar doslovno posnema sestav pungerške, vloga svetlobe je ista, samo da si Layer kljub prizadevanju ni mogel nikdar prav osvojiti umetniškega bistva Schmidtovega slikarstva.

Tako imamo v pungerški sliki razen njene absolutne umetnostne vrednosti predvsem tudi umetnostno zgodovinsko pričo prvega reda.

Slikarska in podobarska obrt v Kranju

1. Splošni pregled.

V zvezi s katoliško obnovo, ki je sledila reformaciji, opažamo tudi v Sloveniji kakor v vsi Srednji Evropi živahno umetnostno, posebno pa umetno-obrtno delavnost, ki se opira v začetku XVII. stol. na izjemno osebnost škofa Tomaža Hrena. Proizvodi te delavnosti, ki so se nam ohranili posebno po naših cerkvah, pričajo, da ne gre za dela višjega umetnostnega reda, ampak za izdelke dobro organizirane slikarske in podobarske obrti, za katero vidno zaostaja stavbarstvo. Bogato rezljani tako zvani zlati oltarji, slike, ki jih pogosto krasijo, pa tudi samostojne slike nabožne in krasilne smeri, slikani oboki, leseni stropi in oltarni antependiji pričajo o živahni delavnosti, ki si je ni mogoče misliti osredotočene na kako osrednjo delavnico, ampak porazdeljeno po manjših središčih v mnogih obrtniških delavnicah. Vsa ta delavnost, katere podeželska središča so do sedaj še premalo preiskana in znana, ima značaj izrazito neosebnega, ljudskemu umetnostnemu snovanju približanega toka ustvarjanja. Svojo moč črpa v delavniški organizaciji, ki jo nadzorujejo obrtniški cehi, pobude pa se prenašajo iz delavnice v delavnico po živahnem izmenjavanju pomočnikov, ker spada v vzgojni red bodočega mojstra, da je bil določeno število let na potovanju v tujini. Ta na cerkev in umetnostne ideale množic oprta delavnost je ozko zvezana z zemljo, kjer nastaja, in z njenim umetnostnim izročilom; zato je izrazito konservativna in kljub številnemu nastopanju umetniških imen končno le kolektivna. V tej plasti umetnostnega in umetno-obrtnega ustvarjanja je Kranj od 2. polovice XVIII. stol. dalje pridobil pomen, ki presega meje njegovega ožjega vplivnega okrožja in se razteza deloma po vsi Sloveniji, kolikor včasih ne celo preko nje. Čeprav nimamo vselej prič delovanja teh delavnic, se gotovo ne motimo, če jih smatramo že od prvih pojavov dalje za delavnice, ki so skupno služile slikarstvu in podobarstvu. Obe obrti sta bili že od gotske dobe vsaj v alpskem ozemlju in v Srednji Evropi

sploh tako tesno zvezani, da je pogosto naravnost težko ločiti delo podobarja in slikarja. Saj je prav za prav šele slikar in pozlatar dodelil podobarskemu delu tisto pravo obliko »zlatega oltarja«, ki jo cenimo kot najvišji izraz lepotne kulture te struje. Brez slikarjevega sodelovanja bi ti izdelki predstavljali samo mrtve podlage brez tistega bistvenega dopolnila, ki jim daje značaj popolne dovršenosti.

Prvi predhodniki umetno-obrtnih delavnic so znani iz 17. stoletja: slikar Jurij Brecelj (Wrezl) l. 1610, podobar Jeronim Ižanec (Jesanz, 1656—64), slikar Iv. Michor († 1686), slikar Jan. Krstn. Staro-vašnik (1657—1743), slikar Mihael Tiringer in njegov sin Ivan Baltazar (r. 1643). Sledili so v 18. stoletju: slikar Albrecht (ok. 1740), slikar Matija Arhar († 1727), slikar in pozlatar Franc Banko in njegov sin Ivan, slikar Anton Debeljak (1731—1784) in njegov sin Ivan, mizar in kipar Ivan Peternel (ok. 1745), podobarji Ivan (1753 do 1835) in Anton Stimer (1791—1851), slikar Mihael Vajt, kipar Anton Verbnik in njegov sin Ivan ter Valentin Verbnik (sredi oz. ob koncu 18. stol.).[1]

Daleč po Sloveniji pa so zaslovele kranjske delavnice po rodbini Layer.[2] Domnevajo, da se je priselila iz Tirolskega. Prvi zastopnik te rodbine v Kranju je bil Gregor, ki je imel troje sinov: Andreja (r. 1685), Josipa (1688—1744) in Jurija (r. 1692). Josip je naslikal l. 1722 bandersko sliko sv. Marjete za Jereko v Bohinju.

Prva kolikor toliko otipljiva osebnost med umetniki in obrtniki te rodbine pa je Josipa L. sin Marko Layer (rojen 12. aprila 1727, umrl 27. decembra 1808). Da ni bil samo slikar, ampak je njegova delavnica izvrševala tudi podobarska in pozlatarska dela, nam dokazuje delavniška zapuščina Layerjev, kolikor je ohranjena v zbirkah Nar. muzeja v Ljubljani. Več spretno risanih osnutkov za oltarje nosi začetnice njegovega imena. Izmed njegovih slikarskih del poznamo sv. Andreja v Zbiljah iz l. 1762, Ecce Homo na Otočah iz l. 1763 in sv. Janeza Krstnika v Sp. Besnici iz l. 1769. Kakor dokazuje slika v Zbiljah, se je naslanjal na najuglednejšega ljubljanskega slikarja svoje dobe V. Metzingerja.

Višek je ta delavnica doživela pod njegovim sinom Leopoldom Layerjem, največjim slikarskim talentom novejše dobe v Kranju, o katerem bomo govorili v posebnem poglavju. Z njim sta sodelovala v očetovi delavnici njegova brata Valentin (rojen 6. februarja 1763, umrl 5. julija 1810) in Anton (rojen 4. junija 1765), o katerih delu pa smo prav malo poučeni, ker je popolnoma utonilo v rodbinski skupnosti očetove delavnice in od l. 1808 dalje delavnice starejšega brata

Leopolda. Ta ni imel otrok; zato je posinovil sorodnika svoje žene ter svojega učenca in delavniškega sotrudnika Jožefa Egartnerja, ki se je poprej pisal Pessentheiner in bil rojen 27. marca 1809 v Gmündu na Koroškem.

Delavnica Layerjev-Egartnerjev se je nahajala v hiši št. 52 v Kranju (sedaj Jenkova ul. 5), ki je prav zanimiv spomenik starega Kranja. Na zunaj jo je označeval izvesek, naslikan po Jožefu Egartnerju. Predstavljal je ženo kot simbol slikarske umetnosti, katera kaže z desnico na Marijo Pomočnico. Spodaj se angelci igrajo s šestilom in drugimi slikarskimi pripravami; kip na desni pa spominja na kiparstvo. Na stropu nad stopnicami v 1. nadstr. je naslikal Egartnerjev učenec Jurij Tavčar iz Idrije dva vola, ki vlečeta voz sena, ob katerem stopa kmet. Tudi zunanjščina hiše spada med najzanimivejše v Kranju. Odlikuje jo dobro pretehtana zunanjost, katere glavni elementi so portal in biedermeiersko zamrežena okna z letnico. Vse to kaže, da je prvotno hišo temeljito prenovil J. Egartner.

J o ž e f E g a r t n e r je bil kot slikar učenec Leopolda Layerja. V nekaterih slikah kakor v veliki podobi kranjskih farnih patronov, ki je visela nekdaj v glavnem oltarju župne cerkve, se kaže še neposreden vpliv Layerjevega sloga tako v monumentalno zasnovani, še z baročno dediščino zvezani, na Kremser-Schmidta se opirajoči veliki kompoziciji kakor v tipih in izrazu glav ter značilnem Layerjevem koloritu in obdelavi. V senci dediščine in delavniškega izročila svojega drugega očeta in učitelja je Jožef Egartner ustvaril še več prikupnih slik, čeprav nosi vse njegovo delo že čisto epigonski značaj in je že pod njim padla delavnica na stopnjo obrtniškega, slikarsko-pozlatarsko-podobarskega podjetja, živečega od dobrega imena, ki mu ga je utemeljil Leopold Layer. Ker je prevzel Egartner ves delavniški aparat od L. Layerja, je razumljivo, da se pri njem neprestano ponavljajo iste kompozicije, tipi, obleke in kretnje, kakor jih poznamo iz Layerjevih del. Zanj in za vse nasledstvo ima Leopold Layer isto vlogo neizčrpnega zbirališča pobud, kakršno je imelo za velik del Leopoldovega slikarskega dela takratni kranjski umetnostni niveau daleč prekašajoče delo J. M. Kremser-Schmidta. Kakor že Marko in deloma tudi Leopold Layer se je tudi Egartner sem in tja naslanjal na Metzingerjeve vzore. Za presojo njegovega dela so važna predvsem datirana dela, ki so, kolikor so nam znana, skoraj vsa iz zadnjega desetletja njegovega življenja: 1838 sv. Urh v Nar. muzeju, 1839 sv. Florijan v Sostrem, 1844 Marijino rojstvo na Sv. Gori nad Litijo, 1845 sv. Matevž v Stražišču, Zadnja večerja v Nar. muzeju in sv. Justina pri Sv. Križu

112. Gotski relief v Savnikovi hiši (XV./XVI. stol.).

113. Napis na hiši meščana in nakladničarja Avniča (Struževo 14).

114. Proslava otvoritve novega gimnazijskega poslopja l. 1897.

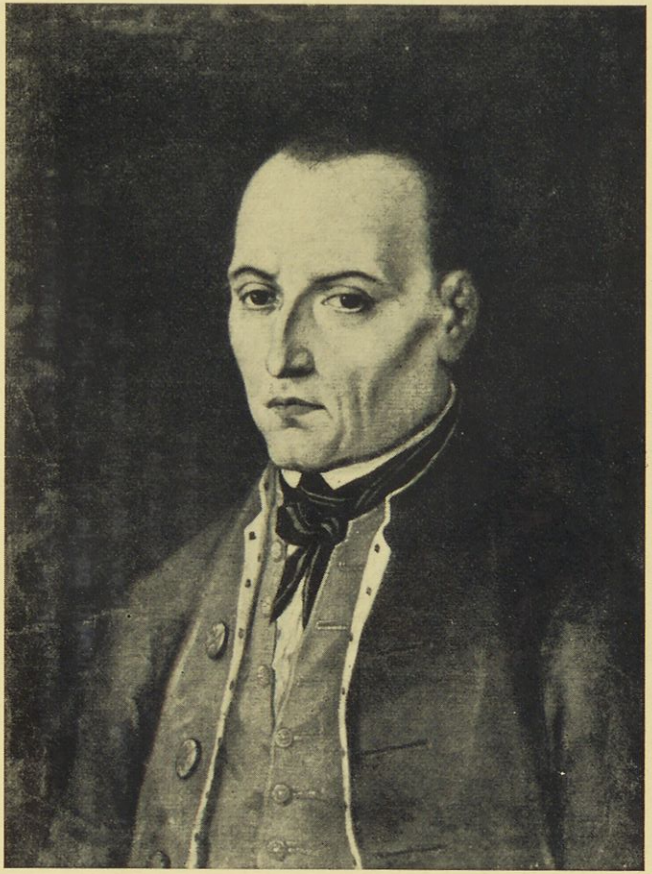

115—116. Leopold Layer, Karolina Steiner om. Windischer (1810—1886), Anton Windischer (1799—1869), trgovec (Nar. muzej v Ljubljani).

nad Jesenicami, 1847 sv. Jožef z Jezuščkom na Dobovem ter 1849 sv. Martin za Ig. Za njegov rokodelsko poljudni način slikanja so posebno značilne slike na oboku severne cerkve pri Treh farah pri Metliki, ki so nastale v letih 1834/35.

Po smrti očeta 2. maja 1849 je prevzel delavnico Jožef Egartner ml., rojen v Kranju 14. oktobra 1833 in umrl istotam 24. maja 1905. Bil je slikar in podobar; prevzel je delavniško tradicijo od očeta, ki je pa pod njegovo roko polagoma izhirala. Njen vpliv se je sredi XIX. stol. umaknil popularnosti delavnice Štefana Šubica v Poljanah nad Škofjo Loko. Iz te delavnice je izšel oplojen po slikarstvu bratov Janeza in Jurija Šubicev utemeljitelj nove slikarsko-obrtniške delavnice v Kranju Matija Bradaška, katerega ime je popolnoma izpodrinilo Egartnerjevo nasledstvo.

Podobna usodi Layerjevega neposrednega nasledstva v delavnici v Kranju je tudi usoda njegovega nasledstva drugod, kjer so si posamezni njegovih učencev ustvarili lastne podobarske pa tudi slikarske delavnice. Priznati pa je treba, da je bil vpliv teh podeželskih delavnic zelo velik in je pogosto segel preko slovenskih mej tudi na Hrvatsko. Značilno je zanje, kako se v njih vedno bolj izgublja solidno delavniško izročilo in se prevrača v samouški diletantizem. Pogosto tudi so se te delavnice izrodile v podeželska podjetja za cerkveno obrt, ki so podobarski del svojih naročil izvrševala z naročili iz tirolskih in drugih delavnic.

Tak je bil Jakob Mikše, posestnik, podobar in pozlatar v Cerknici (rojen 1. julija 1789), ki je delal nekaj časa v Layerjevi delavnici in potem samostojno izvrševal podobarsko in slikarsko obrt v Cerknici, kjer je umrl 3. decembra 1864. Njegova dela so raztresena po Kranjskem, Primorskem in Hrvatskem.

Tak je bil, kolikor ne še slabši, tudi Matej Goričnik, slikar in podobar v Radovljici, rojen v Poljčah 10. septembra 1790. Izučil se je pri Layerju in se naselil v Radovljici, kjer je umrl 13. septembra 1862. Njegov pomen v zgodovini naših podeželskih delavnic pa je v tem, da je bil njegov učenec talentirani podobar in glava pozneje zelo znane podobarske delavnice v Radovljici, Janez Vurnik.

Iz soboslikarske obrti so silili v cerkveno umetno obrt člani kranjske rodbine Bizjak. Franc Wissiak, rojen 10. oktobra 1810, umrl 21. maja 1880, nosi v svojih slikarskih delih sledove Layerjevega vpliva, ki jih je mogel sprejeti še od Leopolda samega ali pa od J. Egartnerja. Slikarja sta bila tudi njegova sinova Anzelm, rojen

21. aprila 1837, umrl 9. marca 1876, in Edvard, rojen 11. oktobra 1841, umrl 21. julija 1874.

Vzporedno z Layerjevo delavnico, ki je bila v svojih prvih predstavnikih predvsem slikarska, se je razvila v Kranju še delavnica rodbine Goetzl, ki je bila v prvi vrsti podobarska in pozlatarska, pa tudi soboslikarska. Prvi njen predstavnik v tej obrti je bil najbrž Ivan Goetzl, ki je imel dvoje sinov: Tomaža in Josipa. Josip Goetzl (rojen v Kranju 17. marca 1754, umrl 1806) je bil učenec Marka Layerja. Tako bi bila podana zveza teh dveh delavnic. Pod vplivom Leopolda Layerja sta bila kot slikarja njegova sinova Gašper Luka (rojen 4. januarja 1782, umrl 23. julija 1857) in Franc Ser. (rojen 12. novembra 1783, umrl 19. maja 1855). Slikarska dela teh dveh bratov kažejo prav odločen vpliv Leopolda Layerja in si ju ne moremo misliti izučenih drugače kot pri njem. Vzporedno z njemu najbližjim Jožefom Egartnerjem predstavljata ona dva prvi epigonski rod, čigar delo je že zdrknilo na povsem obrtniško stopnjo; približuje se pogosto ljudski stopnji slikarskega ustvarjanja, vsebuje pa vseeno še toliko formalne kulture, da je pogosto tudi za ljubitelja še zanimivo.

Leopold Layer, J. Egartner in brata Goetzla predstavljajo tisti rod popularnih slikarjev v 1. pol. XIX. stol., ki je postal usoden za razvoj ljudskega umetnostnega okusa med Slovenci, ker ga je počasi, skoraj neopazno poniževal prav do stališča samouštva in skrajnega diletantstva. To propadanje tradicije se zrcali tudi v delih bratov Goetzlov, zato je kronološka vrsta njihovih pogosto signiranih del važna. Za Gašperja Luko so to tale dela: 1825 sv. Anton Pad. in sv. Florijan v župnišču na Dobravi pri Kropi ter sv. Anton Pad. v franč. cerkvi v Brežicah, 1827 Marija in sv. Anton v župnijski cerkvi v Naklem, 1835 sv. Ana na Šmarni gori, 1837 sv. Jožef v Višnji gori, 1841 sv. Kancijan in tov. za Ježico in Angel varuh na Pungertu v Kranju, 1842 križev pot v cerkvi sv. Nikolaja na Taboru, 1843 sv. Jožef in sv. Vid v Zapogah, 1846 Zaroka sv. Katarine in sv. Janez Nep. v župnišču v Škofji Loki ter sv. Peter v kaplaniji v Selcih. Posebno se opazuje, kako se v njegovem delu polagoma izgublja smisel za porabo značilnega kasnega načina Leop. Layerja, ki si ga je prikrojil po iluzionističnem Kremser-Schmidtovem načinu. V delih bratov Goetzlov izgubi ta že pri Layerju zgolj epigonski način vsak resen smisel in vodi v razkroj delavniško priučene forme.

Iz vrste slik Franca Ser. navajamo tale datirana dela: 1815 freske v Križah pri Tržiču, 1846 v cerkvi sv. Antona pri Žužemberku

slike sv. Antona Pad., sv. Brunona in sv. Vincencija z Urbanom, 1847 sv. Janez Ev. v Žužemberku.

V delavniško skupnost tega drugega rodu Goetzlov spada tudi Gašperja Goetzla sin Franc (rojen 14. septembra 1807, umrl 8. avgusta 1865).

Tretjo stopnjo razvoja te delavnice predstavlja Karol Goetzl (rojen 6. novembra 1816, umrl 22. januarja 1892), pri katerem že prevladuje za sredo in 2. pol. XIX. stol. značilno podobarstvo in pozlatarstvo.

Zadnji zastopnik te rodbine v Kranju je bil sin Franca Ser. Alojzij Goetzl (rojen 21. maja 1820, umrl 23. januarja 1890); o njem velja isto kakor o Karolu Goetzlu.

Rodbinsko obrt sta prenesla iz Kranja v Ljubljano Alojzijeva brata Leopold (rojen 22. oktobra 1817) in Avgust (rojen 2. septembra 1829). Pridružil se jima je vnuk Franca G. Aleksander Goetzl (rojen v Trstu 15. januarja 1843, umrl v Ljubljani 1888), ki je ustanovil ljubljansko vrsto podobarjev Goetzlov. Njegovo tradicijo sta nadaljevala sinova Aleksander in Karol G. (rojen 1875, umrl 26. jan. 1938). V isti stroki je deloval v Ljubljani njegov nečak Karol G. ml.

Razvoj Layerjeve in Goetzljeve delavnice v Kranju je tipičen za razvoj in stanje naše podeželske umetne obrti v XIX. stol. Kranj sam jim ni mogel nuditi tiste pobudne moči, ki bi jo potrebovali zato, da se vzdrže na stopnji kulturnemu napredku dežele služečih ustanov. Propad delavniške kakovosti, ki ga opažamo tu, je od razkroja cehovskih organizacij dalje sicer splošen in ni značilen samo za Kranj. Sodelovali pa so nedvomno prav tu tudi drugi momenti, tako posebno gospodarski in socialni. Tako pri Layerjevi kakor pri Goetzljevi delavnici opažamo, kako se sile, poprej osredotočene v večji delavnici pod sposobnim, odgovornim vodstvom, razpršujejo na vse strani, kako se posamezniki osamosvajajo in boreč se za obstanek ustanavljajo lastne delavnice, ki so prav za prav le delavnice ustanoviteljev samih. V njih na pol dozorevajo mlajše moči, ki streme zopet le po samostojnem udejstvovanju. Tako se solidna dediščina baročnih in tudi še rokokojskih delavnic vse bolj drobi, manjša se od generacije do generacije in nazadnje ne ostane dosti več kot od sile, da se je treba preživeti, gnana volja do dela, ki ji je pa kot orodje udejstvovanja ostalo samo tehnično znanje mešanja barv, zlatenja in rezbarjenja, dočim sta disciplinirani okus in iznajdljiva prožnost pri porabi motivov popolnoma zamrla.

V tem stanju se je selila odmirajoča obrt Goetzlove rodovine v Ljubljano, kjer je dobila nov pogon v obrtni šoli. Po ti so začele hirajoči umetni obrti dotekati nove pobude, s katerimi se pa zadnji ostanki teh delavnic v Kranju niso mogli več okoristiti.

Izvrstno ilustracijo tega razvoja nam nudi delavniški inventar Layer-Egartnerjeve in Goetzljeve kranjske delavnice, kolikor nam je ohranjen v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani v mapi z naslovom »Zapuščina Layerja, Egartnerja in drugih iz Kranja«. Zbirka vsebuje razne grafične predloge, risbe, skice in kompozicije, posebno pa lepo vrsto podobarskih osnutkov od Marka Layerja do Alojzija Götzla. Posebno od teh dveh je več listov tudi označenih, kar je tem bolj dragoceno, ker se med njima, to je med sredo XVIII. in sredo XIX. stoletja giblje kvalitetni okvir te zbirke. Slogovno se vrste osnutki v duhu poznega baroka s prvimi pojavi rokokoja, bujnega rokokoja, klasicizma in raznih epigonskih oblik vseh teh slogov, kakor so se vrstili po klasicizmu tja do šestdesetih let XIX. stol. Mnogi teh listov, posebno kolikor so signirani z začetnicami M:L:P: (Marx Layer Pinxit) ali kolikor jih domnevno moremo pripisati Leopoldu Layerju, Egartnerju in starejšim Goetzljem, so deloma naravnost biseri spretne peresne risbe, lavirane po takratnem načinu s tušem. Ti listi tudi zgovorno pričajo o tem, da gre za skupino ljudi, ki so ozko odvisni drug od drugega. Listi Alojzija Goetzla so logično nadaljevanje tega načina in so še vedno močno učinkoviti. Iz njih diha zadnji odmev nekam abstraktno čutnega, močno prefinjenega rokokojskega spiritualizma. Vsekakor formalna kultura teh listov daleč nadkriljuje izvršena dela tega podobarja in je razložljiva iz dobre delavniške tradicije, katere je bil v rani mladosti deležen. Zmeda, ki je nadvladala v teh delavnicah okrog srede XIX. stol., je polagoma te kali zamorila in dolgo pred njegovo smrtjo uničila dediščino XVIII. stol., ki v teh risbah še živi. Vsekakor je bila tradicija v delavniški podobarski risbi teh mojstrov bolj trdoživa kakor v slikarstvu, kjer se je izrabila prav kmalu po Layerjevi smrti. Layerjev vpliv se javlja tudi v risbi s peresom ali svinčnikom teh mojstrov, ker se vsem pozna odmev njegovega značilnega risarskega načina, ki si ga je prisvojil pod Kremser-Schmidtovim vplivom: gre za neke vrste impresionistično, tenko obrisno risbo, ki se pri naslednikih vedno bolj izpreminja v tenko narejeno nervozno obrisno risbo.

Tretjo pomembnejšo umetno-obrtno delavnico je v Kranju ustanovil Matija Bradaška (rojen 16. februarja 1852), ki se je izučil podobarstva in slikarstva v Šubičevi delavnici v Poljanah in se je l. 1875

naselil v Kranju. Njegova delavnica je bila v prvi vrsti slikarska. Gojil je cerkveno stensko in oltarno slikarstvo. V načinu dela, koloritu in včasih tudi v kompoziciji se pozna vpliv načina slikanja bratov Jurija in Janeza Šubica. Tudi njegova delavnica je slovela po vsi Sloveniji in deloma tudi na Hrvatsko. Z njim sta sodelovala njegova sinova Anton († 1922) in Matija. Zadnji je prevzel očetovo delavnico in še sedaj deluje v Kranju. Izučil se je pri očetu, okoristil se z raznimi drugimi vplivi in se tudi peča v prvi vrsti s slikarstvom.

2. Slikar Leopold Layer.

Opisani umetno-obrtni delavniški miljé je dal slovenski umetnostni zgodovini enega najpopularnejših slikarjev, Leopolda Layerja. Iz njegovega življenja ne poznamo veliko podrobnosti, vseeno pa nam jih je znanih toliko, da si moremo zamisliti njegov umetniški postanek in razvoj, in da vsaj v splošnem lahko opredelimo njegovo relativno pomembnost v zgodovini slovenskega slikarstva. Rojen je bil 20. novembra 1752 v Kranju kot sin slikarja in podobarja, vodje takrat že dobro znane umetno-obrtne delavnice, Marka Layerja[3]. Nobenega dvoma ni, da je prve pobude in prvi pouk dobil v očetovi delavnici, v kateri je pozneje do očetove smrti l. 1808 s svojima bratoma Valentinom in Antonom tudi sodeloval. Pri očetu se je izučil predvsem rokodelske in tehnične strani slikarske in podobarske umetnosti. Do stopnje priznanega slikarja pa se je razvil po lastni pridnosti in talentu. Gotovo je, da ni obiskoval nobene javne slikarske šole. Pouk v očetovi delavnici se je mogel vršiti v istem okviru kakor v drugih sodobnih delavnicah, po risanih in tiskanih predlogah in po rokopisnih učnih sistemih za risanje, katerih odlomki so se nam ohranili v njegovi delavniški zapuščini v Narodnem muzeju v Ljubljani. Tu se je vadil anatomsko obvladati človeško telo in si ustvaril o njem idealne, nekam »kanonsko« zasnovane podobe za razne življenjske dobe. Po tiskanih predlogah je študiral oblike telesa in njegovih delov, posebno tudi oblike in gibe glave, rok in nog. Kompozicije se je učil po delavniških risbah, ki jih je hranil oče, in po grafičnih reprodukcijah slavnih slik renesanskih in baročnih mojstrov ter beneških slikarjev sodobnosti. V njegovem inventarju igrajo važno vlogo Piazzetta, Grasso, Tiepolo, Amigoni, Sebastiano Rizzi in drugi. Knjiga 112 bakrorezov, izdana l. 1763 po Pietru Monacu v Benetkah, katero navaja V. Steska, mu je bila gotovo važna opora. Da ta pouk, ki si

ga je pozneje izpopolnil deloma s študijami po naravi, za čas, ko se je že uveljavljal klasicizem, ni bil najmodernejši, ampak se je gibal v okviru odmirajočega načina srede XVIII. stol., nam dokazuje posebno dejstvo, da v tem gradivu pa tudi v ohranjenih delih Leopolda Layerja ne najdemo nikake sledi takrat modernega študija po antikah, oziroma vsaj po risanih posnetkih po njih, kar je dokazano za učno dobo njegovega sodobnika ljubljanskega slikarja Janeza Potočnika[4]. Ideal, ki mu ga je s svojim ukom vcepil oče, je bil ideal, ki ga je sredi XVIII. stol. v Sloveniji uresničil glavni slikar našega baroka Valentin Metzinger. Mladi Leopold L. pa je doživel nekako s pet in dvajsetimi leti nepričakovan vpliv od zunaj, ki je postal usoden za njegov nadaljnji razvoj, ker je deloval na učenca skromne podeželske delavnice kot odkritje višje resnice z drugega, popolnejšega sveta. Ta vpliv je dobil od najboljšega takratnega avstrijskega slikarja v oljnem načinu, Janeza Martina Kremser-Schmidta. Tradicija, ki so jo sporočili sedanjosti Layerjevi učenci, sicer odločno trdi, da se osebno ni nikdar sestal s tem slavnim umetnikom in tudi, da je svojo umetnost zajel čisto iz sebe in svojega prirojenega talenta. Toda vse delo Leopolda L., ki se nam je v obilnem številu ohranilo, jasno priča prav nasprotno: 1. svoje slike v zreli dobi pogosto sestavlja iz skupin, posnetih po Kr.-Schmidtovih, 2. v svoja dela prevzema posamezne Kr.-Schmidtove figure, 3. prevzema v celoti ali z malimi spremembami Kr.-Schmidtove kompozicije, 4. kosmičasti, za velik del Layerjevih slik, posebno pa za njegove epigone značilni način slikanja je prikrojen po Kr.-Schmidtovem formalnem iluzionizmu, 5. po Kr.-Schmidtu je prikrojen tudi po obrisih nemirno raztrgani način risbe L. Layerja in njegove delavnice. Za nas ni nobenega dvoma, da je Leopold Layer posredno ali neposredno Kremser-Schmidtov učenec. Izročilo[5], da je povsem samonikel, odločno zanikajo ohranjena dela, zato je treba prišteti to v delavnici se vzdržujočo trditev med legendarne poteze v Layerjevem življenjepisu in mu jo je, kolikor izvira od njega samega, narekovala neredka pretirana umetniška samozavest. Dejstvo je torej, da, če mogoče res ni osebno poznal Kremser-Schmidta, je vsekakor zelo natančno študiral njegova proslavljena dela ne samo po bakropisnih reprodukcijah, ki jih je hranil v svoji delavnici, ampak tudi po originalih v Kranju, Velesovem, v Ljubljani in v Gornjem gradu.

Oženil se je z Marijo Egartner s Koroškega, katere sorodnika Josipa Egartnerja, poprej Pessentheinerja iz Gmünda, je, ker sam ni imel otrok, pozneje posinovil in ga izučil slikarstva. Njegovo živ-

ljenje je od časa, ko ga je oplodilo Kremser-Schmidtovo delo, teklo enakomerno naprej, njegovo delo pa je nihalo v široki plasti udejstvovanja med slikarskim rokodelstvom in posameznimi, nedvomno iz umetniške vneme porojenimi deli. Svet, v katerem je živela in snovala njegova domišljija, so predstavljali tradicionalni delavniški pripomočki v že omenjeni zbirki bakrorezov, risb, skic, kompozicijskih študij, anatomskih predlog, in le po tem od slučaja odvisnem ovinku so prihajale k njemu nove, sevé zopet papirnate pobude. Kremser-Schmidtov intermezzo, ki je zastrl spomine na Metzingerja in domači barok, mu je tako čisto naravno ostal vse življenje ideal slikarja nad vse slikarje. Ozki svet pa, v katerem je bil vzgojen in v katerem je živel in deloval, mu kljub izbornemu talentu ni dopuščal, da bi se bil mogel poglobiti v bistvo njegovega dela in mu slediti v svet čistega slikarstva.

Majhen, za njegovo umetnost nevažen preriv je povzročila v enoličnem Layerjevem življenju šele francoska okupacija Kranja v letih 1809 do 1813. Zalotili so ga namreč, da je s svojim bratom Valentinom ponarejal papirnati denar. Dne 26. junija 1810 so ga aretirali in grozila mu je celo smrtna kazen. Rešen je bil šele l. 1813, ko so bili Francozi prisiljeni zapustiti Kranj[6]. V ječi se je zaobljubil Mariji na Brezjah, ki takrat še niso slovele kot danes, in l. 1814 v izpolnitev te obljube tja poklonil sedanjo slavno milostno sliko Marije Pomočnice.

Umrl je dne 12. aprila 1828 v svoji rojstni hiši v Kranju št. 52, ki je bila še dolgo znana v mestu kot umetniška hiša. Užival je sloves zelo spretnega, urnega in plodovitega slikarja; to potrjuje tudi njegovo v kar nepregledni množini ohranjeno delo.

Okrog pol stoletja je Leopold L. deloval kot slikar v Kranju, si osnoval priznano delavnico in velik del sedanje Slovenije zalagal s cerkvenimi slikami. Gotovo je, da ni vsega lastnoročno izvrševal, ampak da si je kot vsak podjetnik pomagal s pomočniki, predvsem, da so delovali skup v prvi dobi on, njegov oče Marko, ki je umrl šele l. 1808, in oba brata, v zadnji dobi pa njegov posinovljenec in naslednik v delavnici, Egartner. Tako je verjetno in gotovo, da gre pod imenom Layer mnogo slikarskih izdelkov, ki sploh niso dela Leopolda, ali kjer je mogoče on dodal samo zadnjo potezo, vseeno pa ostane dejstvo, da umetnostna cena pripada predvsem njegovemu lastnoročnemu delu in je edini pravi nosilec tega, kar v umetnosti imenujemo in priznavamo kot layerjevsko, le Leopold. Značilno je tudi, da je z redko izjemo očeta Marka edino on podpisoval svoja

dela in tako tudi sam ločil povprečna rokodelska delavniška dela od svojih lastnih. Za našo umetniško posest ni nobena škoda, če v množini ohranjenih povprečnih del Layerjeve delavnice ne bo nikdar mogoče določiti del njegovih bratov in nesigniranih del njegovega očeta. Za umetnostno zgodovino obstaja torej samo slikar Leopold Layer, za zgodovino slikarske obrti pa Layerjeva slikarska delavnica v najširšem smislu.

Koliko je producirala Layerjeva delavnica, nam dokazuje že seznam ohranjenih in doslej ugotovljenih del, ki obsega pri Steski, ki je zbral največ podatkov o tem slikarju, v Carnioli 1914 celih 15 strani.

Podpisanih, torej v glavnem gotovo lastnoročnih del Leopolda Layerja pa je le razmeroma majhno, lahko pregledno število. Ker se raztezajo na vse njegovo petdesetletno delovanje od sedemdesetih let 18. stol. do njegove smrti, nam ona sama najbolje in najodločneje pričajo o umetnosti Leopolda Layerja in njenem razvoju. Po seznamu V. Steske so to sledeča dela: 1772 sv. Janez Nep. v Šmartnem pri Kranju (kopirana po Metzingerju), 1776 Marijino vnebovzetje v Braslovčah, 1779 sv. Jedert in sv. Urban v Sp. Brniku (V. Steska poudarja Metzingerjev vpliv), 1782 sv. Egidij v Zg. Besnici, 1791 Rojstvo Jezusovo iz Smlednika v Škofijskem muzeju v Ljubljani (po Sebastijanu Rizziju, v tipih in obdelavi že pristno njegovo), 1793 sv. Peter v Naklem (po Bernardu Strozziju), 1796 sv. Vid v Št. Vidu nad Ljubljano, Marijino oznanjenje v Crngrobu (po Kremser-Schmidtu v Velesovem), 1797 Križev pot v Trbojah, 1799 Zadnja večerja v župnišču v Kranju, 1803 sv. Ignacij Loj. v Zasipu, 1814 Marija Pomočnica na Brezjah (po originalu L. Cranacha, ki je sedaj v Innsbrucku; posnetki so bili v Sloveniji že poprej razširjeni in češčeni), isto leto stenske slike v milostni kapelici na Brezjah, 1815 stenske slike v prezbiteriju v župni cerkvi v Tržiču, 1817 sv. Notburga iz Rakitnika v Škofijskem muzeju v Ljubljani, 1822 Smrt sv. Jožefa v Kranjski gori, 1824 Bratje prodajo egiptovskega Jožefa v sužnost (bila v lasti dr. Fr. Perneta), 1825 sv. Janez Nep. v grajski kapeli v Tustajnu, 1828 sv. Kajetan v Križah pri Tržiču, Brezmadežna v uršulinskem samostanu v Škofji Loki.

Iz značaja teh za presojo Layerjevega dela osnovnih slik posnemamo, da je sprejel mladi Leopold v očetovi šoli slikarski način, ki se je oblikoval v slikarskih delavnicah Kranjske pod vplivom največjega baročnega slikarja Slovenije v prvi polovici 18. stol., Lotrinžana, a popolnoma udomačenega Valentina Metzingerja. Kot značilno navajamo posebno najstarejšo znano njegovo, l. 1772 po Metzingerju kopirano sliko sv. Janeza Nep. v Šmartnem pri Kranju. Vsa zgodnja

117. Karel Florian (1808 — 1877), last Hilde Kraelitz pl. Greifenhorst, Dunaj.

118. L. Layer, Anica Florian (1808—1834), zbirka Pavšlar, Kranj.

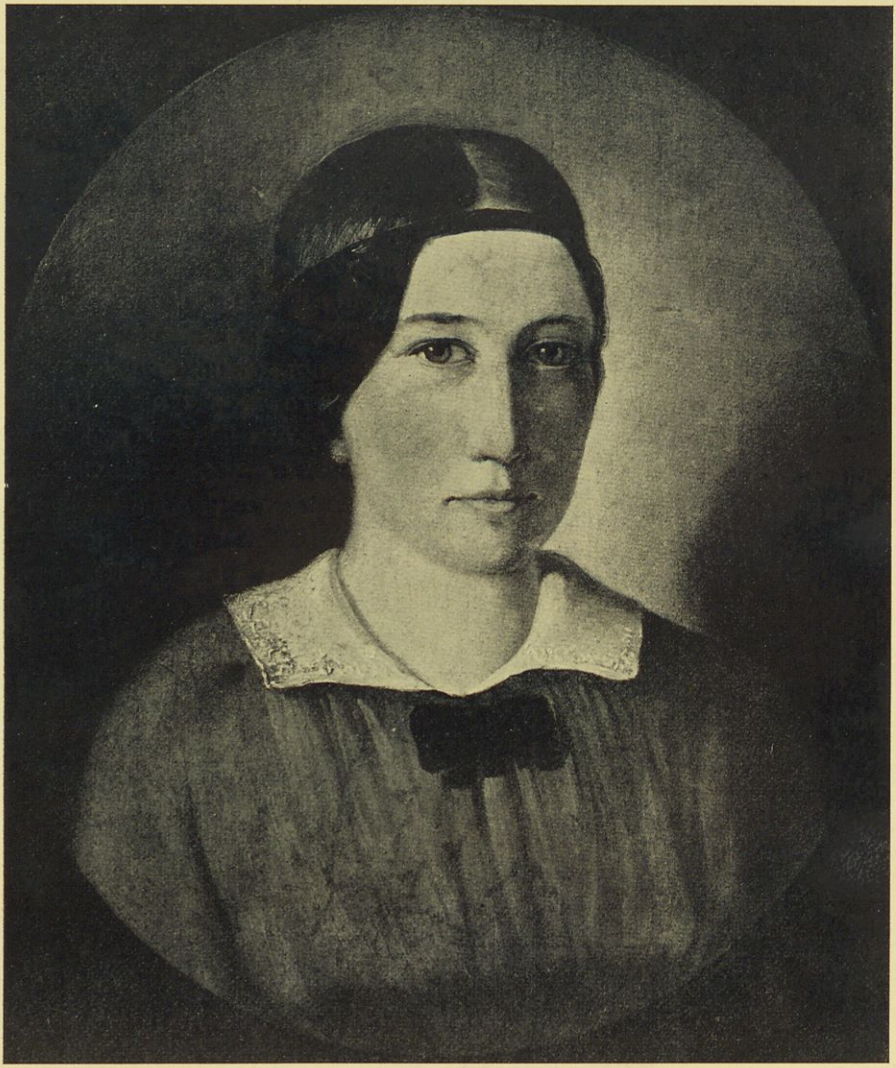

119. Portret Katarine Eržen, soproge Karla Floriana (1831–1894). Last Hilde Kraelitz pl. Greifenhorst na Dunaju.

dela Leopoldova nosijo kakor dela njegovega očeta sled vpliva tega mojstra tako v načinu slikanja, v koloritu, to je načinu barvanja predmetov, ter v izbiranju in sestavljanju figur v skupine. Ta značaj pa se pri Leopoldu kmalu umakne drugemu, ki ima svoj izvor v že imenovanem avstrijskem slikarju J. M. Kremser-Schmidtu. Ta je l. 1771 izvršil krasno serijo sedmih oltarnih slik za samostansko cerkev v Velesovem, l. 1773 sliko priprošnjikov zoper kugo za Pungert v Kranju, l. 1773 in 1778 drugo serijo za novo škofijsko cerkev v Gornjem gradu, pred l. 1781 pa stenske in oltarno sliko v Virantovi hiši v Ljubljani. Poleg teh del je ustvaril za Slovenijo še celo vrsto drugih slik. Ko je Leopold gotovo že med l. 1771 in 1780 spoznal Kremser-Schmidtova dela, so ga ta tako prevzela, da je odslej njegova umetnost mesto tradicionalno kranjskega metzingerjevskega značaja dobila Kremser-Schmidtov značaj. Ta značaj je Leopold tako postavil v osnovo svoje šole, da je ostal, kakor smo videli zgoraj, značilen zanjo prav do njenega konca v drugi polovici 19. stol. Ta vpliv se je raztezal predvsem na to, da je Leopold kopiral posamezne Kremser-Schmidtove slike kakor posebno znano Oznanjenje iz Velesovega in ga z učenci vred pogosto ponavljal. Še raje pa je kopiral posamezne figure iz Kremser-Schmidtovih slik in jih potem po svoje sestavljal v nove skupine in slike. Vse te reči bi bil lahko res, kakor trdijo učenci, prejel od mojstra tudi, če bi ne bil nikdar videl njegovih del. Ker pa je, odkar je njegova dela spoznal, pričel tudi drugače slikati in sicer tako, da se jasno vidi, da mu je imponiral posebni, rafinirani način njihove izvedbe, katero je skušal posnemati, moramo z gotovostjo zaključiti, da je prav gotovo dobro poznal njegova dela in jih pridno študiral v originalu. Layer pa Kremser-Schmidtovi tehniki ni bil kos in je iz nje napravil lastno, nasproti prejšnjemu gladkemu kot kosmičasto raztrgano označeno obdelovanje slikane površine; vendar pa mu manjka bistvena rafinirana poteza velikega vzora, pri katerem čutite slikarjevo borbo z osnovno temò, ki pokriva platno, in iz katere v kosmih luči na neskončno nematerialen, predvsem optičen način čara videz žive, a telesno nikdar otipljive prikazni. Pri Layerju se je pod tem vplivom spremenil samo način risanja in modeliranja površine teles, ne pa tudi bistvene osnove pojmovanja ter slikarskega podajanja in predstavljanja vidnega sveta. Istočasno je Layer spremenil tudi tradicionalno barvnost svojih slik in ji dal značilni živahni kolorit svoje delavnice, ni pa mogoče trditi, da je tudi to prevzel od Kremser-Schmidta, ampak je razložljivo edino iz stremljenja po poenostavitvi sredstev, ki je za delavniško produkcijo neobhoden predpogoj.

Največ svojih del je Leopold Layer ustvaril v oljni tehniki in pretežno večino za cerkve. Delal pa je tudi v fresko tehniki, znanih je celo nekaj pastelov. Predmetno prevladuje pri njem verski predmet, ohranilo se je pa tudi več razmeroma zanimivih portretov. Razen teh, ki so narejeni po naravi, je izvor njegovih pobud, kakor smo že omenili, izključno v posnemanju raznih tiskanih ali slikanih predlog po slikah priznanih starejših mojstrov. Nasproti našemu današnjemu pojmovanju izvirnosti pa ga moramo vzeti v obrambo, ker so to v njegovi dobi delali tudi največji slikarji in so vso originalno moč svoje iznajdljivosti in fantazije osredotočili na to, da so iz prevzetih figur ali tudi skupin sestavljali nove kombinacije in kompozicije. Ves njihov umetniški trud se je osredotočil potem na čim popolnejšo osebno tehnično izdelavo, na posebnosti v barvni obdelavi in na izvedbo vsakemu resničnemu umetniku lastnih tipov obrazov in ljudskih postav sploh. Tako ne glede na to, da si je Layer motiv nedvomno izposodil iz kakega bakroreza, brez obotavljanja lahko priznamo umetnostno vrednost njegovi ljubki sliki v cerkvi v Zasipu, ki predstavlja sv. Jožefa, pitajočega dete Jezusa, ali simpatičnemu tesarju Jožefu v Narodnem muzeju v Ljubljani, sv. Filipu Neriju, obdanemu od šolarjev v Zasipu, in podobno. Tem večjo vrednost pa imajo njegovi portreti, ki nam predstavljajo Layerjeve sodobnike, takratne Kranjce, v vsi njihovi stvarni resničnosti brez vsakega plemiškega baročnega napuha, ki je bil še v Layerjevih mladih letih predpogoj za uspeh tudi portretne slike. Layer kot čuteč, za skromno stvarno lepoto vsakdanjega človeškega bitja sprejemljiv umetnik se nam prikazuje predvsem v teh žal, le maloštevilnih delih.

Del, ki nosijo pečat layerjevske umetnosti, se je, kakor že poudarjeno, ohranilo širom po Sloveniji izredno veliko. Naš namen pa more biti samo, da opozorimo na najvažnejša, ki imajo predvsem tudi umetniško vrednost ali zaslužijo iz kakega posebnega vzroka posebno pozornost. Med temi zadnjimi je na prvem mestu slavna milostna slika Marije Pomočnice v romarski cerkvi na Brezjah. Ta slika, ki jo je Layer naslikal l. 1814, da izpolni svojo obljubo, je kopija po slavni Maria Hilf iz župne cerkve v Innsbrucku, katero je v začetku 16. stol. naslikal znani nemški slikar Luka Cranach st. Layer, ki je svojo sliko naredil po neki drugi kopiji te slike in ne po originalu, se ni niti najmanj potrudil, da dá resnično kopijo, ampak jo je podal po svoje. Tudi po obdelavi ne vzbuja ta slika prav nobenega izrednega interesa in nam je samo dokaz, kako je slava v verskem življenju množic velepomembnih slik popolnoma neodvisna od njih umetniške vrednosti.

Po umetniški strani opozarjamo predvsem na sledeče Layerjeve slike: slike v cerkvi v Zasipu pri Bledu, Sveta noč v župnišču v Kranju, Čigava je podoba in napis? istotam, slike v cerkvi sv. Valburge pri Smledniku, Križev pot v škofijskem zavodu v Št. Vidu, več slik v lasti muzeja in Narodne galerije v Ljubljani itd. Med freskami je zelo zanimiva stropna slika pri sv. Jožefu nad Tržičem, kjer je Layer naslikal spodaj pogled na takratni Tržič; važne so freske v prezbiteriju župne cerkve v Tržiču; dalje žal nekoliko preslikane freske okrog oltarja sv. Trojice v Tunjicah in freske na neki hiši v Ljubnem pri Podnartu. Z umetniške strani pa vzbujajo, kakor že povedano, posebno pozornost zaradi njihove iskrene stvarnosti žal le v malem številu ohranjeni portreti: predvsem seve dva lastna portreta, Anton in Jos. Hayne, in skupinski portret, ki je bil razstavljen na razstavi Narodne galerije v Ljubljani.

Bolj kakor v oljnem slikarstvu, kjer je njegovo delo logično nadaljevanje baročne tradicije z važno iz odmevov rokokoja in klasicizma razložljivo spremembo, da so njegovi prizori izgubili precej baročne vzvišenosti in se po svoji idilični vsebini približali vsakdanjemu človeškemu čuvstvovanju, pa se nam odkriva Layer kot otrok novega časa v svojih freskah in portretih. Ohranil se nam je en lastni portret, slikan na les, pri M. Bradaški v Kranju, drugi, ovalne oblike, v lasti pok. dekana A. Koblarja, je predstavljal L. Layerja s šestilom v roki in njegovo ženo z avbico na glavi. Tretji, s svinčnikom risani lastni portret, ki je bil tudi last M. Bradaške, kaže, da ga je slikar naredil ogledujoč se v zrcalu. V njegovem duhu je naslikan tudi družinski portret, priobčen v katalogu retrospektivne razstave l. 1910 v Ljubljani, ki ga je naslikal J. Egartner. Ohranilo se je tudi več drugih portretov, ki jih moremo pripisati enemu izmed teh dveh slikarjev. Odlikuje jih skromna nezastrta resničnost, tako da moremo layerjevske portrete smatrati za posebno obliko našega meščanskega portretnega slikarstva in za prve pojave porajajočega se romantičnega realizma XIX. stol.

Tudi v kupolni freski Izročitev zapovedi Izraelcem na Sinajski gori v župni cerkvi v Tržiču se nam kaže kot predstavnik nove, baročni in rokokojski notranje že odtujene dobe[7]. Zanj je baročni iluzionizem že mrtev. Dogodek se ne vrši več v zračnih višavah, ampak na trdnih realnih tleh, kjer ni potrebe več po umetnih iluzijah komplicirano skrčenih pogledov na prizore in osebe, ampak se prizor razvija pred gledalcem v krogu ob robu podnožja kupole. Mogoče, da je tudi ta novi način prevzel Layer posredno od svojega priljubljenega mojstra

Kremser-Schmidta. K temu nas navaja dejstvo, da je podobno kompozicijo porabil za svètno vsebino v kupoli stopnišča v Virantovi hiši v Ljubljani A. Herrlein in se domneva, da je pri nji kumoval v isti hiši zaposleni Kremser-Schmidt. Kako si v na videz skromnih delih provincialnega značaja, kakor je Layerjeva kupola v Tržiču, podajajo roke preko meja daljnih dežel sorodne ideje, pa nam kaže dejstvo, da je na isti način, le da vsebinsko skrajno naturalistično, zasnoval eno svojih največjih in v svoji dobi in v miljeju, v katerem je slikal, izredno revolucionarnih del tudi veliki Layerjev sodobnik Francisco Goya v kupoli s čudeži sv. Antona v cerkvi sv. Antona v Madridu.

Po povedanem se pri sicer konservativnem Layerju ne bomo čudili, če je prav on naslikal na podnožju stropne freske sv. Jožefa, plavajočega v nebo k sveti Trojici, prav učinkovito pokrajino s pogledom na Tržič in se tudi v tem oziru pridružil prvim našim sodobnim krajinarjem.

Število Layerjevih ali bolje rečeno layerjevskih del je ogromno; nihče, razen Metzingerja, še tudi danes ni tako popularen kakor on in od nobenega nimamo tako velikega števila ohranjenih del. Skoraj si upamo trditi, da na Gorenjskem ni cerkve ali da je vsaj ni bilo, ki ne bi imela kake Layerjeve slike; že število križevih potov tako zvanega janzenistovskega, danes cerkveno ne več popolnoma porabnega tipa in pasijonskih slik za veliki teden, izdelanih v njegovi delavnici, je veliko. Njegova dela se raztezajo dalje predvsem na vso ostalo Kranjsko, bližnjo Štajersko, Goriško in Koroško, kjer je imel zveze po ženi, ter na Hrvatsko. Celo v galeriji graškega Joanneja se nahaja nekaj njegovih manjših slik, druge pa je ljubitelj zanesel celo v Spitall na Semeringu in na Dunaj. Priljubljenost Layerjevih del temelji predvsem na poljudnosti izbire motivov in prizorov, na pripovednih detajlih, s katerimi okroži glavni prizor, in na enostavni barvnosti njegovih del. Kdor si enkrat zapomni njegovo rdečo, modro, zeleno ter rumeno barvo in njegove značilne obraze, del njegove delavnice ne bo več zgrešil.

Že iz do sedaj povedanega nam je postalo jasno, da gre pri Leopoldu Layerju za slikarja srednje in ne splošno umetniške pomembnosti. Večina njegovih del in del njegove delavnice se giblje v okviru slikarske obrti in ima torej le vrednost umetno-obrtnih proizvodov. Zaradi redkih drugih del pa je vseeno nedvomno, da vzbuja Layer interes tudi kot umetnik in ne samo kot obrtnik. Ako je pa mož v ozkih razmerah svojega rodnega mesta vseeno dosegel to višjo stopnjo, je obenem že tudi jasno, da je za Kranj, kjer je delal in

živel, njegov relativni pomen neprimerno večji. Saj je on najvišji umetniški pojav, ki se je izkristaliziral v miljeju tega mesta, kolikor moremo presoditi za nekaj sto let nazaj. Tri generacije Layerjev so delovale kot slikarji v Kranju od zač. 18. stol. dalje do Leopoldove smrti; on pomenja njihov višek, on je edini v teh treh generacijah, ki je iz umetne obrti prestopil mejo v umetniško pomembno. Dve generaciji sta delali potem za njim in črpali iz zakladnice elementov njegove delavnice, predvsem njegov posinovljenec in mestoma najboljši med njimi, Josip Egartner, ter rodbina Goetzlov. Kakor od starega očeta pomen delavnice narašča do razcvita v Leopoldovem delu, tako po njegovi smrti naglo pada in degenerira, dokler v drugi polovici 19. stol. ne izumrje na še nižji stopnji, kakor je bila ona, s katero so pred 150 leti pričeli. To padanje, ki seže končno skoraj celo pod nivó kvalitetnega rokodelstva, nam po drugi strani še bolj dviga Leopolda kot edini vrh kranjske slikarske šole. Njegova relativna lokalna vrednost s tem neprimerno narašča, ker je zgodovina te šole živ dokaz, kako težko se v podeželskem mestecu more razviti prirojeni umetniški talent in kako močan mora biti, da sploh prekorači mejo obrtniškega in doseže vsaj najnižjo stopnjo samostojnega ustvarjanja, ki je predpogoj za to, da komu priznamo umetniško stopnjo.

Tudi v razvoju slovenske umetnosti sploh pripada tako Layerju kakor Matevžu Langusu samo relativna vloga in pomen. Čas, v katerem je Leopold deloval, je v zgodovini buren, umetnosti ne posebno prijazen čas. V posledicah francoske revolucije in nji sledečih vojen se je naglo obrabila tradicija velike baročne umetnosti prve polovice 18. stol., ki je tudi Sloveniji dala razmeroma velike umetnike, Metzingerja, Cebeja, Berganta, Jelovška in Robbo, in močne umetnine. V tej kritični dobi pa si je naša umetnost morala izposoditi iz Avstrije Kremser-Schmidta; stalno je delal pri nas iz Nemčije doseljeni Bavarec Andrej Herrlein, edini domačin večjega znanja pa je bil J. Potočnik. V tej družbi pa Layer svojo pozicijo relativno vzdrži in je po nekaterih potezah celo simpatičnejši od teh dveh. Bil je to izrazit čas družabnega in političnega preloma, ki tudi na procvit umetnosti ne vpliva preblagodejno, čas, ko bi bil umetnik večje kvalitete podobno kakor Luka Moser z nad Bodenskega jezera l. 1431 na Tiefenbronnskem oltarju lahko obupano vzdihnil: »Schri kunst schri und klag dich ser, dein begert jetz niemer mehr, so o we 1431 Lucas Moser maler von wil meister des werx, bit got vir in.«

Toda tudi drug znani vzdih iz slikarjevih ust velja za take dobe, kakor je bila Layerjeva, vzdih, ki ga je l. 1520 na velikem oltarju

nekdaj tudi Slovencem znane božje poti pri sv. Krvi na Koroškem zapisal slikar Wolfgang: »Andere jar, andere mär, spricht Wolfgang Maller etc. der hat das werch volendt.« Novi čas, nova pesem velja tudi za našo umetnost, kakor se nam javlja po Layerju. Že po svojem razmerju do človeka je Leopoldova umetnost značilno različna od aristokratične baročne. In Layerjeva zasluga je, če je on količkaj zavedno in ne samo instinktivno tako delal, da je izbiral iz svojih predlog take poteze, snovi in motive, ki so bili p o l j u d n i. On je tako vsaj v praksi, če ne tudi po zavednem hotenju tisti, ki je našo umetnost približal masi, jo torej v duhu časa demokratiziral, če tako hočete. Že omenjena slika, kako Jožef pita malega Jezuščka, ali domača pripovednost sicer po italijanski predlogi posnete slike Kristusovega rojstva v muzeju v Ljubljani in cela vrsta drugih pričajo o tem, kar želim poudariti. Layer pa je umetnost še na drug način demokratiziral ali jo, bolje rečeno, pomeščanil s svojimi preprosto stvarnimi portreti sodobnikov. V teh portretih se nam prvič v naši umetnostni zgodovini pokaže vsakdanji človek, v nepotvorjenih svojih človeških potezah, dočim je baročni portretirani plemič skušal z vso mogočo sijajno navlako okoli sebe in s svojo pozo dokazati, da je nekaj več kot ljudje, med katerimi in od katerih živi.

Tako se nam Layer, postavljen v perspektivo svojega časa, pokaže vseeno bolj zanimiv, kakor je prav za prav absolutno vzet kot umetnik, če ga gledamo iz perspektive čisto umetnostnih tendenc.

III.

OD NAPOLEONOVE ILIRIJE DO JUGOSLAVIJE

Pod francosko oblast

1. Doba francoskih vojsk.

Gesla velike francoske revolucije so se razlegala tudi v gorenjsko ravan. Celo preprosti meščani Kranja so čutili, da nastaja nova doba. O tem pričajo skromni verzi o »novi krami«, ki jih je spesnil Pavel Knobl, učitelj kranjske trivialke (1796—1802).[1] Najbrž so bile usmerjene proti obstoječemu socialnemu redu tudi »uporniške« slovenske pesmi, ki so izšle okoli l. 1793 v založbi kranjskega knjigoveza Ign. Kremžarja.[2]

V ustavi in upravi mesta pa ni bilo sledov o novih idejah. Sindik, ki ga je postavila državna oblast, je bil glavna oseba nepopolnega kranjskega magistrata. Čeprav je bil plačan iz mestne blagajne, se je čutil bolj državnega uradnika kakor pa funkcionarja mestne uprave. Mestno sodišče je moralo vršiti tudi posle podkomisariata. Opravljalo je za državo zlasti razglašanje ukazov, vojaške stvari (novačenje, konskripcijo, priprego, nastanjevanje, preskrbo z živili) in gradnjo cest. Staro deželsko sodišče je bilo le neprijetno breme. Mestno sodišče je smelo samo zaslišati obdolženca (sumarni postopek), nato pa je moralo predložiti zadevo kriminalnemu višjemu sodišču v Celovcu, ki je odločilo, ali naj se nadaljuje s kriminalnim postopkom. Izvedel ga je delegirani krvni sodnik v Kranju, spise s predlogom sodbe pa je moral odposlati nazaj v Celovec. Tam so izrekli sodbo, izvršilo pa jo je deželsko sodišče v Kranju. Še en siten posel je opravljal magistrat za državo. Odkar so preklicali l. 1790 davčno reformo Jožefa II., je moral zopet izterjevati davke od mestnih prebivalcev. To se pa vedno ni dalo pravočasno izvršiti, zlasti ako je bila slaba letina. Okrožni urad je postavljal tudi špitalskega upravitelja; ta je moral razdeljevati podpore petnajstim siromakom iz donosa obligacij, ki so bile razen špitalske hiše edino premoženje ustanove.[3]

Med viri mestnih dohodkov so bile pomembnejše samo prometne davščine (mitnine in užitnine). Šele l. 1806 je odkrilo drž. knjigovodstvo, da so bile neupravičeno ukinjene merice žita.[4] Trn v peti so bile deželnim stanovom mestne mitnine na savskem in medvodskem mostu in t. zv. izredni mostni krajcar. Ponovno so prosili vlado, naj jih ukine.[5] Nad kameralno cestnino, ki jo je pobirala država pri bivši kapucinski cerkvi, se pa niso spotikali. Vlada je pustila mestu še nekaj časa omenjene dohodke, l. 1808 pa prevzela mitnino na savskem in medvodskem mostu v lastno upravo. Izguba bi se bila dala nadomestiti z mestno naklado od potrošenega vina, toda dvorna pisarna tega ni dovolila. Glede odškodnine za odvzete mitnine so se sicer začela pogajanja spomladi l. 1809, toda prehiteli so jih vojni dogodki.[6]

Državna oblast je nadzirala finančno gospodarstvo; odrejala je, za katere namene se sme trošiti denar, pri tem pa ni pazila na ravnovesje med izdatki in dohodki. Zato za samostojno pobudo meščanov ni bilo mesta. Za vsak najmanjši izdatek iz mestne blagajne so morali iskati odobritve pri državnih oblasteh, ki so uradovale počasi in odločale brez razumevanja dejanskih potreb. Naročale so jim, naj plačajo čimprej stare dolgove, n. pr. drugo polovico Töttingerjeve glavnice (prvo je poravnalo mesto l. 1791).[7] Toda od kod naj vzamejo dohodke, ko so izčrpali redni izdatki vsa sredstva. Mesto je dajalo sindiku plačo in stanarino, ker v rotovžu, ki je imel strohnele strope in zadnjo steno zbito iz desk, ni mogel stanovati.[8] Vsako leto so bili stroški s popravljanjem mostov, mestnih potov in hidravlične naprave, ki je dvigala vodo v mesto. L. 1792 so morali postaviti hleve za erarično žrebčarno na »gmajni« ob Savi, l. 1799 pa poskrbeti za neobhodno gasilno orodje.[9] Ko je odredila vlada, da se prične graditi zveza med kokrsko in kamniško cesto, so zopet pritegnili mesto. L. 1793 so se sestali zastopniki prizadetih dominijev v Cerkljah. Sklenili so, da razširijo dotedanjo t. zv. malo cesto, ki je peljala preko Klanca—Šenčurja—Sp. Brnikov—Lahovič—Nasovič v Moste. Ročno in vprežno tlako naj bi opravili podložniki iz vasi, ki niso bile oddaljene nad eno uro od ceste. Mestno sodišče v Kranju je moralo prevzeti nadzorstvo nad prvim odsekom v dolžini 2518 sežnjev. Izvršitev dela pa se je zavlekla zaradi vojnih časov do l. 1800.[10]

Med izrednimi izdatki so bila zlasti vojna posojila in rekvizicije. Začela so se s »prostovoljnimi« posojili l. 1792/3 in postala nato prisilna v l. 1794—1797, 1805/6 (avstrijska in francoska) in 1809 (enako).

Pri tako slabem finančnem stanju mesto tudi ni moglo skrbeti za kulturne ustanove, zlasti ne za šolo. Le peščica premožnejših meščanov je mogla najeti domače učitelje, velik del mestnih otrok pa sploh ni obiskoval kranjske trivialke, ki je bila zelo zanemarjena. Poučevali so v nemškem jeziku, le pri krščanskem nauku so deloma uporabljali slovenščino. Učitelja sta morala živeti ob pičlih dohodkih, ki so ostali od nekdanjih prejemkov učitelja in podučitelja-organista mestne šole. Na stroške zemljiških gosposk v šolski občini so urejali nove šolske prostore v bivšem kapucinskem samostanu. L. 1793 je delo zastalo; dekan Gollmayer je predložil obračun, a ta se je »izgubil«.[11] Načel je zopet šolsko vprašanje njegov naslednik, ekscistercijanec Avguštin Sluga (1800—1842). Smilila se mu je kopica otrok, ki so se stiskali po tesnih sobicah šole pri cerkvi; odhajali so po dovršenih dveh razredih domov k rokodelstvu in kmetijstvu, ker niti najbolj nadarjenih niso mogli njihovi starši pošiljati v »latinske« šole v Ljubljano. Goreč za napredek šolstva in za izobrazbo nadarjene gorenjske mladine je zaprosil dekan pri škofijstvu za kateheta. Poslali so mu jeseni 1801 novomašnika Iv. Bedenčiča, ki je prevzel poučevanje verouka v obeh razredih trivialke, pa tudi vse predmete tretjega, t. j. prvega latinskega razreda, ki ga je ustanovil l. 1802 župnik Sluga na lastno roko in na svoje stroške. Dajal je namreč katehetu vso oskrbo in letno plačo 150 gld. V prvem letu je imela kranjska glavna šola 113 učencev (1. razr. 39, 2. razr. 47, 3. razr. 27). Takrat je bilo vobče majhno število za šolo doraslih otrok, ker je umrlo l. 1798 v mestu 65 otrok za kozami, l. 1801 pa zopet 30.[12]

Nova glavna šola še ni bila odobrena. Zato je prosil Sluga avgusta 1802 študijski konses, naj dá izprašati absolvente tretjega razreda. Na župnikove stroške sta prispela iz Ljubljane okrožni šolski komisar Blaž Kumerdej in gimnazijski prefekt Florijan Thanhäuser. Ker sta se prepričala, da so učenci zelo dobro poučeni, sta priporočala vladi, naj ustanovi v Kranju redno glavno šolo. Pri tem sta se sklicevala na dejstva, da je Kranj središče Gorenjske, ki ima izredno talentirano mladino, dalje da je število učencev v Kranju večje kakor na kamniški glavni šoli, da je v Kranju zdrav in čist zrak, ki ga tako pogrešajo v Ljubljani, končno da bi bil s kranjsko glavno šolo razbremenjen tretji razred normalke v Ljubljani. Tudi škofijski konzistorij je podprl dekanove težnje in predlagal celo ustanovitev gimnazije v Kranju. Toda deželna vlada je le začasno dovolila tretji razred ljudske šole pod pogojem, da se podvržejo učenci dvakrat na leto izpitu pred gimnazijskim prefektom iz Ljubljane.[13]

Ko je postal Sluga l. 1804 po reorganizaciji šolstva šolski nadzornik, je sprožil tudi vprašanje novega šolskega poslopja. Kapucinski samostan se mu ni zdel nikakor primeren za šolske namene, ker je bil daleč zunaj mesta, ob živahni komercialni cesti in pozimi težko dostopen. Katehet, ki je stanoval v župnišču, ne bi mogel nadzirati pouka. Bolezen in smrt Kumerdeja je zavlekla zadevo do junija l. 1806, ko se je zbrala uradna komisija, ki je ugotovila, da se staro šolsko poslopje pri farni cerkvi ne da več popraviti. Ker je bil kapucinski samostan namenjen za vojašnico, so se na dekanov predlog odločili za kaplansko hišo bratovščine sv. R. T.[14] Mnogo teže je bilo zagotoviti plače trem učiteljem glavne šole in učiteljici ročnih del t. zv. industrijske šole. V poštev so prišle: mestne desetine v Brezju, ki so bile še sporne, cerkovnikova snopna bira, šolnina, prispevki cerkva v fari in vikariatih, dohodki onih treh beneficijev, ki jih je užival gornjegrajski dekan Chrobath, o katerih so menili, da so beneficia curata, pa tudi dotacija iz normalnošolskega sklada. Požrtvovalni dekan je bil pripravljen prevzeti zase in za svoje pravne naslednike obveznost, da bo dajal katehetu oskrbo in letno plačo. Dvorna pisarna pa tako obsežne obveznosti ni odobrila.[15]

Ker so izplačali deželni stanovi kupnino za kapucinski samostan in so prevzeli prebivalci šolske občine ročno in vprežno tlako, je delo za novo šolsko poslopje hitro napredovalo. Julija 1808 so podrli staro šolo pri cerkvi, ki je služila 385 let svojemu namenu. Odstranili so tudi mežnarijo in zid okrog farnega pokopališča, ker je bilo novo župno pokopališče od l. 1798 že izven mesta. Iz kaplanije se je izselil 84 letni beneficiat Celikar. Dekan je kupil še sosednjo hišo Franca Blaznika in jo dal podreti. Nova stavba je bila v surovem dovršena maja 1809.[16]

Tudi v d u š n e m p a s t i r s t v u se je pričel z Avguštinom Slugo nov tok. Že s posebnim načinom pridigovanja, ki je bil svojstven menihom, si je znal pridobiti župljane, še bolj pa, ker je nastopil proti janzenističnemu rigorizmu. Ni dovoljeval strogih mer pri zakramentu sv. pokore in budno pazil na svoje kaplane, kaj so govorili s prižnice in kako so ravnali pri spovedovanju. Zato ni bil zadovoljen s katehetom Bedenčičem, ki je bil izrazit janzenist. Spovedna praksa kranjskega župnika je bila v tako močnem nasprotju z nazori tedanje svetne duhovščine, da ji je posvetil Bedenčičev prijatelj Anton Traven razpravo »De vera conversione ad digne percipiendam absolutionem contra unum laxum parochum«.[17]

Delokrog kranjskega dekana je stalno rasel, ker so ukinili l. 1801 cerkljansko, l. 1808 pa še nakelsko dekanijo in pridružili večino župnij kranjski dekaniji. Tudi primskovski ekspozituri so bili šteti dnevi. Že l. 1801 je moral imeti nadškof Brigido posebne namene, ko je premestil p. N. Gutmana drugam in šele l. 1804 dovolil, da se je nastanil na Primskovem bolehni Gregor Stendler. L. 1808 je predlagal škof Kavčič vladi, naj ukine primskovsko ekspozituro. Kaplanija bratovščine sv. R. T. pa je bila odpravljena l. 1808; njene nepremičnine je prevzela drž. graščina v Velesovem.[18]

Od dobe Jožefa II., ki je zahteval, da se drži vsak, ki uživa kakšen beneficij, rezidenčne dolžnosti in osebno izpolnjuje obveznosti, ki so združene z beneficijem, je bil kranjski župnik duhovnik s stalno dušnopastirsko službo. Od konca 18. stoletja tudi ni več predlagal računov škofijstvu. Ljubljanski škof se je zadovoljil z majhno denarno dajatvijo, ki pa kmalu ni bila več v razmerju z dohodki kranjske fare. Mestni magistrat je vršil odvetniško pravico nad farno cerkvijo, postavljal cerkvene ključarje in cerkovnike, podpisoval cerkvene račune in jih predlagal okrožnemu uradu. Patronatno pravico nad kranjsko faro in njenimi vikariati pa je obdržal ljubljanski škof. Ker je postala težko breme, je želel nadškof Brigido l. 1803 odstopiti dekanu patronat nad vikariati v Preddvoru, Podbrezjah, Križah in Ljubnem. Sluga je bil pripravljen ustreči, zadeva se je zavlekla do francoskega medvladja.[19]

Po smrti Leopolda II. vlada ni več dajala krepkih smernic za uvajanje novega gospodarskega reda. Ko so obnovili l. 1792 prepoved prekupčevanja v mestni okolici in okrepili položaj cehov, se je zdelo, da se vrača staro stanje.[20] Kranjski obrtniki so računali, da bo pomen njihovih cehov trajen, ker so skupno nabavili l. 1806 bakren model za tiskanje potrdil o delu in vedenju vajencev in pomočnikov; ta potrdila so nosila zgoraj sliko mesta ob koncu 18. stoletja (glej sl. 147).[21] Reakcijo so hoteli izkoristiti tudi kranjski trgovci in kramarji, ki so želeli l. 1795 ustanoviti po vzoru ljubljanskih stanovskih tovarišev ceh s posebnimi svoboščinami, česar pa državna oblast ni dovolila.[22] Vobče niso pokazali kranjski cehi smisla za gospodarski napredek, le spletkarili so proti podelitvam obrtniških pravic in se borili za krajevni monopol. Pekovski ceh se je n. pr. pritožil proti nalogu okrožnega urada, ki je ukazal l. 1800, da morajo sprejeti Jurija Poguca za člana. Mizarji so se branili l. 1802 proti istemu uradu, ki je dovolil slikarju Leop. Layerju, da uvaža mizarske izdelke iz Tržiča.[23] Komercialne obrti so bile v začetku 19. stoletja že nekoliko bolj zastopane v Kranju kakor poprej, vendar je obstajala še vedno razlika

med mestom in podeželjem. Za izvrševanje tkalstva je bilo v mestu potrebno dovoljenje, dočim je bila ista panoga zunaj njega prosta. Zato je bilo gospodarsko težišče še vedno v podeželju, kjer so se prepletali kmetijski in industrijski interesi, toda žal industrializacija ni napredovala v tehniki obratovanja. Prevladovala je domača obrt in t. zv. založništvo (prekupčevanje).[24] Kranj je imel le v toliko gospodarski pomen, v kolikor je uspelo meščanskim trgovcem združiti v svojih rokah trgovino z izdelki domačih obrti podeželja. V fužinarstvu ni igral večje vloge. Živahno iskanje rud je ponehalo. Edino rudosledno pravico za živo srebro pri Tupaličah si je pridobil l. 1806 Jan. Nep. Gandini, graščak na Hribu.[25] Na severnem robu pri Kokri so obratovale Fuchsove fužine. Z železnimi izdelki iz Krope in Kamne gorice so tržili: Luka Bodlaj († 1813), ki je imel skladišče v Trstu, njegov sin Franc Ks., ki se je preselil v Kropo,[26] Jos. Hauptman, čigar hčere so se poročile s fužinarji v Kropi, Terezija z Ign. Robičem, Jožefa z Lovrom Globočnikom in Elizabeta z Jern. Iv. Globočnikom, ki je prejel tudi visoško gilto.[27] V žimarstvu sta bila glavna založnika Natalis Pagliaruzzi in Anton Lokar. Prvi je zaposljeval nad sto družin. Cesar Franc mu je podelil l. 1809 viteško plemstvo; naslov si je nadel po kranjski graščini, ki ji niso znali več tolmačiti imena in ga izvajali od kremena ter dosledno pisali »Kieselstein«.[28] Natalisov sin Žiga (1781—1855) si je kupil l. 1809 Szögyenyjev (Cekinov) grad pri Ljubljani.[29] Lokar in Pagliaruzzi sta imela »tovarne« v Stražišču, kjer so čistili in izravnavali žimo ter jo oddajali delavcem po vaseh.[30] Z izdelki tkalskih obrti v okolici sta kupčevala tudi Jernej Pavlič ml. (1750—1822) in Val. Pleiweiss star. (1785—1866).[31] Med komercialne obrti je spadalo tudi založništvo knjig, s katerim sta se bavila knjigovez Ign. Kremžar, ki je izdal okoli 1801 Knoblov slovenski prevod povesti o Genovefi nemškega kapucina Cochema, in poštar Jan. Krst. Mayr, ki je naročil l. 1795 pri ljubljanskem tiskarju Egerju drugo izdajo Redeskinijevih (68 svetih) pesmi.[32] Gospodarskim talentom je postalo mestece premajhno; odhajali so zlasti v Ljubljano. Tam se je uveljavil kot trgovec in industrialec Franc Gallé, sin bivšega mestnega sodnika Nikolaja. V dobi francoskega medvladja je bil izrazit frankofil, municipalni svetnik in član francosko-ilirske lože. L. 1826 je kupil gospostvo Bistro. Okoli l. 1805 je odšel v Ljubljano Simon Jalen (1776—1848), sin Jakoba J., ki je postal bogat vinski in žitni trgovec. L. 1817 je kupil od graščaka Perkota gostilno na vogalu Dunajske ceste 2 z vrtovi in njivami, ki so segale do Kolodvorske ulice. Jožef Mayr (1777—1851), sin poštarja Jan. Krstnika, je odprl lekarno v Špitalski (Stritarjevi) ulici, l. 1813 pa

se je preselil na Sv. Petra cesto (danes lekarna mag. Rih. Sušnika). Še dlje so odšli Kranjčani, ki so se šolali na univerzah, n. pr. sinova kirurga A. Hayneja, Anton († 1853), ki je postal ravnatelj živinozdravniške šole na Dunaju in znan slikar, Jožef († 1835), profesor botanike na Joanneju v Gradcu, ali Florijan Sentimer (roj. 1786), sin kleparja (Cerkvena ul. 7), ki je postal zdravnik v Moskvi.[33]

Bistvena posebnost Kranja je bil njegov tedenski sejem za žito, ki je bil po prometu največji na Kranjskem in baje v Notranji Avstriji sploh. Celo tuji trgovci so imeli v našem mestu svoja skladišča za deželne pridelke, n. pr. M. Knez iz Pirnič.[34] Mnogi kranjski meščani so kmetovali. Zato jih je hudo zadelo, ko je prenehala l. 1808 mitniška oprostitev, ki so jo uživali dotlej na savskem mostu skupno s soseskami Huje, Klanec, Čirčiče in Struževo pri vožnjah drv in stelje iz Besnice.[35] Maščevalo se je, da njihovi predniki niso obdržali gozdnih in pašnih pravic v Vojvodnem gozdu. Ko so turjaški knezi razdelili l. 1804 omenjeni gozd med vse, ki so imeli »pravico drvarjenja« (jus lignandi), so prejele deleže vasi, ki so hodile že dotlej sekat, graščina Kieselstein in kranjski župnik (ok. 20 oralov), kranjski meščani pa nič.[36]

Vsa doba je potekala pod vplivom francoskih vojsk. Sprva so morali meščani (v l. 1792 do 1796) le prispevati k stroškom oboroževanja (vojna posojila). Po avstrijskem porazu v Italiji l. 1797 pa so zajeli vojni dogodki tudi naše kraje. Nadvojvoda Karel je želel izvesti protinapad preko gornjesavske doline. Ko pa je zvedel v Kranju, da je Pontabelj že v francoskih rokah, se je umaknil na Koroško. Za njim so hitele francoske čete pod gen. Bernadottom, ki so dospele 5. aprila v Kranj. Postavili so topove na trgu in primorali meščane, da so preskrbeli vojaštvo z zahtevano količino živeža in krme. Naslednji dan so odšli proti Tržiču. Po sklenjenem premirju so se sicer vračali, toda še ves april so imeli kmetje in meščani posla z vojaškimi transporti.[37] Drugič je zasedlo francosko vojaštvo Kranj po Napoleonovih zmagah novembra 1805. Mestno sodišče je moralo izročiti polkovniku Houssinu (od 6. huzarskega polka) »darilo« 1800 gld., da je obvaroval meščane pred plenjenjem in požiganjem. Ker pa te vsote niso zmogli, jo je velikodušno posodil Natalis Pagliaruzzi. V težkih vojnih časih je skrbela za red in mir v mestu in okolici uniformirana meščanska četa strelcev, ki so jo vodili stotnik Žiga Pagliaruzzi, kapitan lekarnar K. Nič, poročnik pek Fr. Kumer in podčastnika Jur. Schwarz in Jern. Kušman.[38]

Aprila 1809 so postavili 9. avstrijski armadni zbor v savski dolini od Ljubljane do Trbiža. Mestno sodišče in kranjski obrtniki so morali

skrbeti za potrebščine, plačilo zanje so pa dobili šele 20 let pozneje. Ko so uspeli Francozi na črti Trst—Ljubljana, so morale avstrijske čete oditi proti Celju. Le na Dolenjskem se je še držala avstrijska uprava in pošiljala ukaze v Kranj. V kotlini mesta so se prerivali umikajoči se avstrijski in prodirajoči francoski oddelki. Kranjskemu župniku so ukradli v enem mesecu raznih predmetov za 990 gld. Med 4. in 16. junijem so pasirale kotlino čete generala Marmonta, ki je odšel proti Trojanam. Zaskrbljeni župnik je poslal za četami ogleduha, ki so ga zajele avstrijske čete pri Žalcu. Njihov poveljnik je poučil v posebnem pismu Slugo, naj rajši tolaži Kranjčane, da ostanejo dobri državljani, in se ne vtika v politiko. Šele julija 1809 so ostale francoske čete pod gen. Severollijem in Zucchijem stalno v Kranju. Častniki so se nastanili v šestih najlepših sobah župnišča in povzročili dekanu stroškov preko 4000 gld. Tudi pri kranjskih trgovcih so temeljito rekvirirali.[39]

2. Doba Napoleonove Ilirije.

Po ustanovitvi »Ilirskih pokrajin« so začeli Francozi uvajati reforme v smislu idej revolucije. Prvo bistveno izpremembo opazimo v davčni upravi. Pobiranje davščin je prevzel državni davkar, ki mu je bil prideljen izvršilni organ. Zemljiški davek so pa odmerili Francozi po jožefinskem katastru. S tem so prišle do veljave jožefinske davčne občine, ki so služile za podlago drugi bistveni reformi, političnoupravni razdelitvi dežele, ki je pometla s kranjskim magistratom in hotela odpraviti vsako razliko med mestom in podeželjem. Po več davčnih občin so združili v komuno (arrondissement communal).[40] Po dokončni organizaciji l. 1811 je štela nova občina mesta Kranja 7548 prebivalcev in obsegala mesto in vasi Primskovo, Klanec, Huje, Čirčiče, Rupo, Kokrico, Predoslje, Britof, Besnico, Sv. Jošt, Stražišče (Šmartin), Bitenj, Breg, Drulovko, Jamo, Mavčiče, Podrečo in Praše. Višjo upravno enoto je tvoril okraj (kanton). H kantonu Kranju so spadale občine Kranj, Naklo, Loka, Tržič, Preddvor, Cerklje, Šenčur, Smlednik in Vodice. 1. januarja 1813 je postal Kranj tudi središče novemu distriktu, ki je obsegal celo Gorenjsko (kantone Kranj, Škofjo Loko, Radovljico in Kamnik). Njegov prvi in zadnji poddelegat je bil Fr. Tercy, literarno delavni svak Ch. Nodier-ja.[41]

Vlada je postavila za mêra občine Kranj Natalisa Pagliaruzzija, za prvega pristava Andr. Orehovnika in za municipalne svétnike dvanajst najpremožnejših občanov. Vso upravno oblast je imel mêr,

pristav je le zastopal zadržanega predsednika občine ali vršil one funkcije, ki mu jih je ta poveril. Svétniki so le razpravljali o občinskih potrebah. Z ustanovitvijo nove politične občine je izgubilo mesto svoje pravice in svoboščine. Ukinjen je bil mestni dominij, njegovo premoženje je prevzela občina razen pašnikov in gozdov, ki so jih podredili upravi državnih posestev (Bureau des Domaines). Nove vire dohodkov so odkazali občini z uvedbo užitnine (od mesa, pijač, kuriva in materialij) in z dokladami na neposredne davke (zemljiški, osebni in obrtni). Občinske račune pa je vodil drž. davkar. Meščanski špital ni več podeljeval podpor, ker francoska vlada ni plačevala obresti od obligacij, ki so imele fonde v Avstriji.[42] Delokrog občinske uprave je razviden iz sledečega proračuna občine Kranj za l. 1812, ki je sestavljen po navodilih gen. intendanta grofa Chabrola iz l. 1811.[43]

Proračun dohodkov in stroškov občine (arrondissement communal) Kranj za leto 1812.

I. Bolnišnice		**Opombe:** *Ni nobene bolnišnice v občini Kranj.*
II. Mestnega dolga	787,60	
III. Mestnih dohodkov		
a) izredni dohodki	735,50	
b) redni dohodki [5% doklada na zemljiški in osebni davek po znesku davčnih seznamov]	1.632,50	*po seznamih*
Patenti (davek za izvrševanje obrti in trgovine)	186,96	*po seznamih*
Policijske globe	250,—	*250 frankov je treba odbiti od dohodkov v smislu dekreta s 17. maja 1809, ki ustvarja iz donosov policije skupen fond.*
Najemnina občinskih hiš in naprav	—	*Občinska poslopja ne zmorejo nikakega donosa, ker služijo vsa javnim potrebam.*
Zakupnina kmečke posesti občine	80,—	*Zakupnina*
Dajatve in neusahle rente	1.113,26	
Tehtarina, merosodna pristojbina, merovina v čistem donosu	978,96	*enako*
Užitnina	7.435,14	*enako; tarifa te pravice je priložena.*
Oddajanje tržnice	—	
Oddajanje prostorov na sejmih in trgih	226,26	*tudi ta pravica je oddana v zakup.*
Izstavljanje izpiskov iz civilnih stanovskih matrik	200,—	*ta donos je preračunjen na 200 frankov po gener. intendantu sorazmerno prebivalstvu.*
Druge odprave upravnih listin	—	
Oddaja gnoja	—	
Skupaj	11.853,08	
Ponovitev.		
Izredni dohodki	735,50	
Redni dohodki	11.853,08	
Skupna vsota dohodkov	12.588,58	

IV. Rednih mestnih stroškov

1. Upravni stroški, določeni po 50 centimov na osebo	3.774,—	*po 50 centimov na osebo pri 7548 prebivalcih. Plače poljskih čuvajev in biričev mêrije so vštete v tej vsoti.*
Kontribucija za občinska posestva	57,08	*Gener. intendant pripominja, da je kontribucija naložena na hiše, ki niso donosne, ker služijo javnim potrebam, in da so oproščene v smislu navodila finančnega ministra z dne 28. nov. 1808. Torej bo treba reklamirati s strani občine; toda ker je načelo, da morajo biti zapadli roki kontribucije plačani kljub reklamaciji in brez povračila, ostane ta člen za označeni znesek vpisan.*
10% čistega donosa užitnine (za preskrbo vojaštva s kruhom)	698,46	*od 7.435,14*
10% tehtarine in merovine (namen zneska določi gener. intendant po potrebah)	97,89	*10 % od 978,90*
Najemnina ali vzdrževalnina mestne hiše	200,—	
Javna ura	100,—	
5% rednih dohodkov za rezervno kompanijo (rezervne kompanije v Ilir. provincah še niso ustanovljene)	—	
Popust davkarju-računovodju (percepteur des contributions) po 3 odstotke od rednih dohodkov	300,—	*kot fiksna plača.*
Deseti del zemlj. dohodka za javno bogoslužje	2,29	*od 22,92 kontribucije za . . .*
Odstotek za invalidski dom	118,53	*1% rednih dohodkov, po odštetih 250 fr., neupravičeno vnesenih med dohodke kot donos policijskih glob (po dekretu od 25. marca 1811).*
Dodatek k 5% od rednih dohodkov	—	
2% rednih dohodkov kot prispevek plači prefekta (= intendanta; po dekretu od 11. jun. 1810 gre polovica njegove plače v breme občin province)	228,05	*2 % od 11.853,08*
Obresti glavnic, ki so naložene pri občini	405,48	
2% za zapore	242,06	*preneseno v 2. poglavje.*
1% za zdravstveno službo	121,03	
2. Plača policijskega komisarja	400,—	*ker šteje občina 7548 duš, bi morala plača policij. komisarja znašati 800 frcs. v smislu odloka z dne 17. germinala 11. leta (= 7. aprila 1803). Polovica za 6 mesecev znaša 400 frcs., po pomoti so vnesle krajevne oblasti samo 300 frcs.*
Isto za 2 policaja	400,—	*za 2 policaja.*
Požarni čuvaj	100,—	
Ceste (po zak. od 11. frimaire l. 7 [= 1. dec. 1798] mora skrbeti občina za vzdrževanje stranskih cest in potov)	400,—	
Razsvetljava	—	
Gasilske priprave	200,—	
Varnostna naprava pri mirovnem sodišču	600,—	

Plača zdravnika	(200,—)	*gener. intendant pripominja, da zdravnik in ranocelnik ne smeta biti občini v breme in zato ne predlaga zanju nikake plače.*
Plača kirurga	(50,—)	
2% za ječe	228,05	*Preneseno iz 1. pogl., sporočam, da mora spričo odločbe Nj. Vel. z dne 12. jan. 1811 trošek za ječe in varnostne naprave v celoti pasti v breme mest, kjer so omenjene stavbe.*
1% za zdravstveno službo	114,00	
Pokopališče, stroški vzdrževanja, njegovo obzidje	—	*v breme cerkvene fabrike.*
3. 1/15 vseh dohodkov za fond za nastanjevanje vojaštva (po navodilu Drž. sveta z dne 26. aprila 1811)	790,20	*Ena petnajstina rednih dohodkov po odbitku 250 frcs., ki so bili neupravičeno vneseni med prejemke kot donos policijskih glob.*
4. Javna dela	770,—	*za vzdrževanje mostov (300 frcs.) in vodnjakov (470 frcs.).*
5. Javna pomoč (socialno skrbstvo)	—	
6. Prispevek za dijaški konvikt (tako imenovano burzo) na liceju v Ljubljani	177,79	*po mnenju gener. intendanta na občino odpadajoči delež stroškov za licej v Ljubljani (t. j. četrtina zneska za mesto v penzionatu).*
Gimnazija	—	
Nagrade za vzpodbudo učencem	—	
Knjižničar	—	
Stanarina ljudskošolskim učiteljem	400,—	*za 2 učitelja je strošek nizek.*
7. Stanovanje župnika	—	
Nagrada pomožni duhovščini (kaplanom)	500,—	
Velika popravila, najemnina cerkve	—	
8. Javne svečanosti (n. pr. rožne device)	200,—	
Nepredvideni stroški	300,—	
Skupaj	11.561,84	

V. Izrednih stroškov

Izredna popravila pri občinski hiši, poškodovani po požaru	300,—	*Zahtevam proračun.*
Novo pohištvo občinske hiše, potrebno zaradi ognja, ki je uničil prejšnje	60,—	
Črpalka v savskem predmestju	246,—	*Zahtevam dokaz izdatkov.*
2% kot prispevek za gradnjo ubožnice v départementu (= provinci)	237,06	*občini pripadajoč delež stroškov zahteva ta izdatek za gradnjo te naprave.*
Skupaj	843,06	

Splošna ponovitev

Po odbitku rednih stroškov ostane razpoložljivih	1.026,74
Izredni stroški	843,06
Razlike: primanjkljaj	—
presežek	183,68

Podpisani

N. Pagliaruzzi, maire (predsednik občine)
Orehovnik, pristav
Tadej Josek, član mestnega sveta
Karel Florian, član mestnega sveta.

(Proračun je bil pregledan od intendanta Kranjske 20. junija 1812, od generalnega intendanta 24. junija 1812, odobren od Državnega sveta v Parizu 11. januarja 1813.)

Francozi so ukinili kranjsko deželsko sodišče in odpravili sodno oblast zemljiških gospodov. Tudi plemstvo in duhovščina sta izgubila privilegirano podsodnost. Bivši sindik Ign. Skarja je postal drž. mirovni sodnik kranjskega kantona, ki je bil pristojen za civilne spore do vrednosti sto frankov. Preko te vsote je smel sklepati le poravnave. V kazenskih stvareh je bil pristojen samo za manjše prestopke. Višje civilno in kazensko sodstvo je vršil tribunal prve stopnje v Ljubljani. Za javno varnost je zelo uspešno skrbela kantonska žandarmerija, ki je na konjih vsak dan pregledovala ceste in pota v okolici.[44]

Za uspešno delovanje nove občinske uprave bi bilo potrebno troje: izdatni finančni viri, odprava zemljiških gospostev, ki so bila nezdružljiva s francoskim načelom o enakosti občanov-državljanov, in zadosten smisel za sodelovanje občanov v javni upravi. Zadnji pa je bil zopet odvisen od izobrazbe. V tem pogledu so budili velike upe načrti za šolsko in prosvetno organizacijo ilirskih pokrajin, ki jih je pokrenil maršal Marmont, ker so obenem tudi pospeševali narodni jezik.[45]

V vojnem letu 1809 je prenehal tretji razred kranjske glavne šole. Njen vodja in katehet Andr. Albrecht (iz Idrije), ki je sledil l. 1805 Iv. Poderžaju (iz Ljubljane), je odšel aprila 1810 za vikarja na G. Krko. Francozi so odvzeli župniku upravo ljudske šole in jo izročili občini, ki je postavljala učitelje dvorazredne primarne šole. Namestili so jo v zasilnih prostorih bivšega kapucinskega samostana. Na pobudo Marmonta pa je bila z naredbo dne 10. oktobra 1810 ustanovljena državna gimnazija v Kranju. Ker se je moralo v smislu čl. 10 pravilnika o pouku in disciplini na ilirskih gimnazijah z dne 10. avgusta 1810 pričeti šolsko leto že 4. novembra, je moral mêr pohiteti s pripravami. Učne moči so se deloma same priglašale. Vikar Albrecht je vložil prošnjo, toda za ravnatelja gimnazije je bil na Pagliaruzzijev predlog imenovan novi kranjski kaplan Jož. Dagarin. Od učiteljev bivše glavne šole so sprejeli samo Jož. Mikša (iz Novega Městka na Češkem), ki je bil dober glasbenik. Iz Stare Loke se je prijavil Francoz Bernard Bellouard, upokojeni vojaški kaplan (iz Cavaillona, arrond. Avignon). Teže je bilo preskrbeti gimnaziji primerne prostore. V surovem stanju dovršenega šolskega poslopja mêr ni hotel uporabiti, ker je bilo preblizu njegove graščine. Zato je na njegovo pobudo naprosil intendant kranjskega dekana, naj vsaj začasno odstopi v obsežnem župnišču tri sobe. Sluga je uvidel veliko korist, ki jo bo imel Kranj od gimnazije, in je prepustil tri sobice v pritličju, ni pa slutil, da mu namerava mêr polagoma odvzeti pravico do proste uporabe župnišča.[46]

9. novembra se je vršila prva plenarna konferenca, na kateri so razdelili predmete takole: Dagarin je prevzel latinščino, zemljepis in zgodovino, Bellouard francoščino in sistem mer, Mikš italijanščino in aritmetiko, za ravnateljevega namestnika so pa določili kaplana Jur. Zupana (iz Zasipa), ki je obljubil pomagati brezplačno. Sprejemni izpit za prvi razred je napravilo štirideset učencev, v drugega jih je vstopilo devet. Ker so bili v francoščini vsi dijaki začetniki, jih je razporedil Bellouard po napredku in nadarjenosti v tri oddelke. Profesorji so se trudili po svojih močeh. Mikš in Bellouard nista obvladala slovenščine v zadostni meri, čudno pa je, da se tudi Dagarin in Zupan nista držala pravilnika, ampak predavala v nemščini. Manjkalo je tudi slovenskih učbenikov. Toda Vodnik se je lotil z nenavadno vnemo spisovanja učnih knjig. V drugem tečaju je dospel na zavod njegov »Keršanski nauk za ilirske dežele«, L'Homondova »Francoska pismenost« pa je izšla šele naslednje leto. Tudi za nauk o merah in utežih ni bilo dobiti v knjigotrštvu potrebnih knjig. Kljub vsem težkočam se je vršil pouk od konca novembra redno.

V drugem tečaju je zadela mesto grozna nesreča, ki je odločila tudi o usodi kranjske gimnazije. Požar, ki je izbruhnil 18. maja 1811 ob pol dveh popoldne, se je zaradi vetra hitro razširil, zajel in uničil vasi Huje in Klanec ter upepelil hiše okrog mestnega trga, vzporedni ulici hiš in Kokrsko predmestje s pristavami. Rešili so samo Savsko predmestje, kranjski grad in cerkev v Pungertu s sosednjimi hišami. Škodo so cenili preko tri sto tisoč frankov. Sedem in dvajsetim hišnim posestnikom je zgorelo vse. Po požaru so se morali pri pozidavi hiš držati stavbenega reda, ki ga je predpisal 29. julija 1811 guverner Bertrand za Kranj in Tržič.[47] Občina je zgradila novo mestno hišo, o obnovi župnišča pa ni hotel mêr ničesar slišati. Na Pagliaruzzija so merile župnikove besede raz prižnico: »Dragi farani, le poskrbite, da bo župnišče kmalu pokrito. Le dovažajte les in postavite ostrešje! Moja dolžnost ni, da ga pokrijem, saj je postalo župnišče občinska hiša, ker imajo vaši otroci šolo v njem!« Ker pa ni bilo podpore od nikoder, je moral najeti dekan posojilo. Dal je začasno pokriti župnišče z deskami. Nato se je nadaljeval pouk v gimnaziji. Toda od 49 dijakov se jih je vrnilo samo 30, na ljudski šoli od 185 učencev samo 124. Zato tudi pri zaključnih izpitih meseca avgusta ni bilo pravega razpoloženja. Končni izid ocenjevanja je bil le dober. S težko slutnjo je sklenil Dagarin svoje letno poročilo.

Medtem se je pripravljala nova ureditev ilirskih šol. Marmontovi nasledniki so bili mnenja, da je bilo šolstvo po naredbi iz l. 1810

preširoko zasnovano. Organizacijski dekret od 15. aprila 1811 je poznal le državne liceje in občinske kolegije z gramatikalnimi in humanitetnimi razredi. Kranju niso dovolili državnega liceja, kolegija pa občina po silni nesreči ni bila v stanu vzdrževati. Zato je ostala samo ljudska šola, ki so jo premestili v župnišče. Ko je pa odstopil spomladi l. 1813 župnik na željo škofa Kavčiča novemu poddelegatu Tercyju in nadzorniku registracije in domen Belliju pet sob v župnišču, se je morala umakniti ljudska šola v Pegamovo hišo (Jenkova ul. 13).[48]

Cerkvenopolitične reforme je začel uvajati guverner Bertrand. 29. decembra 1811 so razglasili v Kranju revolucijski koledar. Odpravili so razne praznike in procesije. Po 1. januarju 1812 so sklepali civilno poroko pred prvim pristavom kranjske občine. Leto dni kasneje so odvzeli župniku vodstvo matičnih knjig. Prvemu pristavu so morali pokazati novorojence iz vse občine v mêriji Kieselstein. Premoženje cerkvá je upravljal tako imenovani fabriški svet (conseil de fabrique de l'église), ki so mu pripadali Jos. Fock, S. T. Josek in Bl. Terpinc.[49] V težkih časih so si želeli meščani duhovne tolažbe, toda jožefinci pri škofijstvu niso dovolili, da bi se vršile v roženvenski cerkvi litanije pred izpostavljenim sv. R. T.[50] Leta 1813 je postalo pomanjkanje duhovnikov občutno. Zato je želel dekan Sluga spraviti tudi Huje pod kranjsko faro. Francoska upravna oblast je pristala, izvedba pa se je zavlekla.[51]

Pod francosko oblastjo so se bistveno izpremenile tudi gospodarske razmere. Napoleonova Ilirija je bila ustanovljena tudi zaradi tega, da se izvede celinska zapora ob jadranski obali. Zato so ustavili Angleži ves promet iz naših krajev po Jadranskem morju in preprečili zlasti izvozno trgovino železnih izdelkov v Levanto, kjer se je že dotlej borila zlasti proti švedski konkurenci. Obenem so bili prekinjeni stoletni gospodarski odnošaji z avstrijsko Koroško in Štajersko, nasprotno pa je varovala Italija svoje železarstvo z visoko carino. Položaj železne industrije in trgovine na Gorenjskem je postal brezupen.[52] Zato je želel Žiga Zois odprodati l. 1812 svoje bohinjsko podjetje Fr. Bodlaju, da bi ustavil neizogiben propad.[53] Marmont je uvidel, da je potrebno tehnično dvigniti našo obrt.[54] To bi posebno koristilo tkalski obrti, ki je laže prestala gospodarsko krizo, vendar bombaža, ki so ga vozili iz Levanta na Francosko, niso smeli predelovati pri nas. Ker ni bilo prometa z Avstrijo, je bilo mrtvo tudi prevozništvo. Pošta je obratovala po starih smereh. Kranjsko postajo je prevzel po smrti J. Krst. Mayerja njegov sin Emanuel, ki se je odpovedal l. 1809. Nato je postal poštar Jos. Skarja.[55]

Francozi so odpravili na podlagi zakona z dne 14. junija 1791 tudi pri nas vse cehovske svoboščine, zlasti tako imenovano cehovsko zaporo. Namesto realnih obrti so stopila osebna upravičenja, tako imenovani patenti. Kdor je plačal predpisani obrtni (patentni) davek, se je smel baviti s poljubno obrtjo.[56] Nekateri kranjski obrtniki so zabredli v vojnih letih v težave. Zaradi revščine je zašel na stran pota celo slikar Leop. Layer, ki so ga zasačili l. 1809 pri ponarejanju avstrijskih bankovcev.[57] Gospodarska svoboda, ki so jo uvedli Francozi, bi gotovo sčasoma povečala delavnost in podjetnost mestnih prebivalcev, ko bi bile premagane začetne težkoče v denarnih in prometnih zadevah. Nekateri meščani so se hitro znašli v novem položaju in obogateli kot vojaški dobavitelji ter zakupniki.[58]

Manjkalo pa je vere v obstoj »Ilirskih pokrajin«. Že avgusta 1813 so se vneli odločilni boji za gornjesavsko dolino. Zadnjič so praznovali 15. avgusta Napoleonov rojstni dan in obdarili dve nevesti (»rožni devici«). Deset dni kasneje so stale francoske čete avstrijskim ob koroški meji nasproti. Gen. Belotti je napadel 29. avgusta okope na Ljubelju, toda moral se je umakniti pred sovražnikom, ki je začel prodirati čez Ljubelj in skozi dolino Kokre. Zdaj se je maščevalo, ker niso utrdili Kranja in sosednjih vrhov, kakor je predlagal Marmont. Francoske čete so se skušale postaviti v bran pri mestnih vislicah ob nakelski cesti; ko so pa zvedele, da jih hoče sovražnik obiti preko Predoselj, so se umaknile na križišče nakelske in kokriške ceste »pri Vekseljnu«. Kranjska posadka je zasedla pokopališče. Zadnja postojanka Francozov je bila pri mitnici med kapucinsko cerkvijo in »Staro pošto«, kjer so skopali jarke in postavili topove. Belotti se je čutil zaradi hitrega prodiranja Avstrijcev ogroženega in se umaknil ponoči čez savski most ter se utrdil na Gašteju in Kalvariji, kjer pričajo o bojih grobovi francoskih vojakov, ki so jih odkopali pred nekaj leti pri gradnji hiš. Vrhovni poveljnik podkralj Evgen Beauharnais ni bil zadovoljen z Belottijevim umikom in mu je ukazal, da takoj zavzame važno strateško pozicijo nazaj. V začetku septembra je premestil tudi glavni stan v Kranj. Bival je v gradu Kieselstein do 10. septembra. Žiga Pagliaruzzi, ki je bil takrat pri svojem očetu, je skušal pomagati po svojih močeh Francozom z ogleduhi. Toda zaman. Gen. Belottija, ki je odšel 8. septembra po levem bregu Save proti Mengšu, so avstrijske čete porazile in ujele. Manjši boji med sovražnikoma so se vršili pri Kranju še med 16. in 20. septembrom, 22. okoli poldne pa so odšle francoske čete z uradništvom iz mesta, ki je imelo v teh bojih tako važno vlogo.[59]

Od restavracije do revolucije

Po avstrijski reokupaciji so se zganili nekdanji privilegirani sloji zemljiških gospodov in meščanov ter skušali doseči obnovitev stanja pred francoskim medvladjem. Za stare stanovske pravice so prosili l. 1814 med drugimi Natalis Pagliaruzzi, Alojzij Urbančič, graščak na Turnu in v Preddvoru ter župnik Avg. Sluga.[1] Tudi kranjski meščani so si želeli mestno ustavo in upravo iz dobe pred l. 1809 nazaj. Ko je obnovil vladar l. 1818 deželne stanove, so se razveselili in poslali v dar 212 vatlov platna vojaškemu vzgojevališču v Ljubljani.[2]

Do 1. avgusta 1814 je še poslovala kranjska mêrija. Po likvidaciji komunalne blagajne pa je dobilo mesto ono premoženje in rektificirane dohodke nazaj, ki jih je imelo leta 1809. Gilta mestnega komornega urada je prevzela po ukinitvi francoskega hipotečnega urada tudi vodstvo zemljiške knjige. Mestni dominij je zastopalo predstojništvo mesta, ki je upravljalo gospodarske zadeve pod nadzorstvom državnih oblastev. Politične uprave, sodstva in davčne uprave pa mesto kljub ponovnim prošnjam in predlogom ni več prejelo. Glede političnoupravne razdelitve dežele je učinkoval francoski vzor, vendar težišče ni bilo več v arrondissementu, ki so ga zdaj imenovali glavno občino, marveč v okraju, ki je pa obsegal samo glavni občini Kranj in Naklo. Vlada je poverila okrajno upravo vodilnemu dominiju, graščini Brdu pri Kranju. Ta okrajna gosposka pa ni opravljala le političnih poslov, pupilarnih in zapuščinskih zadev ter davčnih poslov, marveč tudi sodstvo, razen civilnega nad duhovniki in plemiči ter kazenskega vobče, ki ga je vršilo združeno mestno in deželno sodišče v Ljubljani. Vlada ni obnovila kranjskega deželskega sodišča in podložniških (patrimonialnih) sodišč, likvidirala je tudi mestno sodišče. Kantonalne žandarmerije ni bilo več; zato so se pomnožili rokovnjači, ki so se skrivali zlasti v Vojvodnem gozdu in strahovali mestno okolico.

120. Ana Prohinar por. Jalen (1808—1859). Last svetn. Ot. Ketteja v Ljubljani.

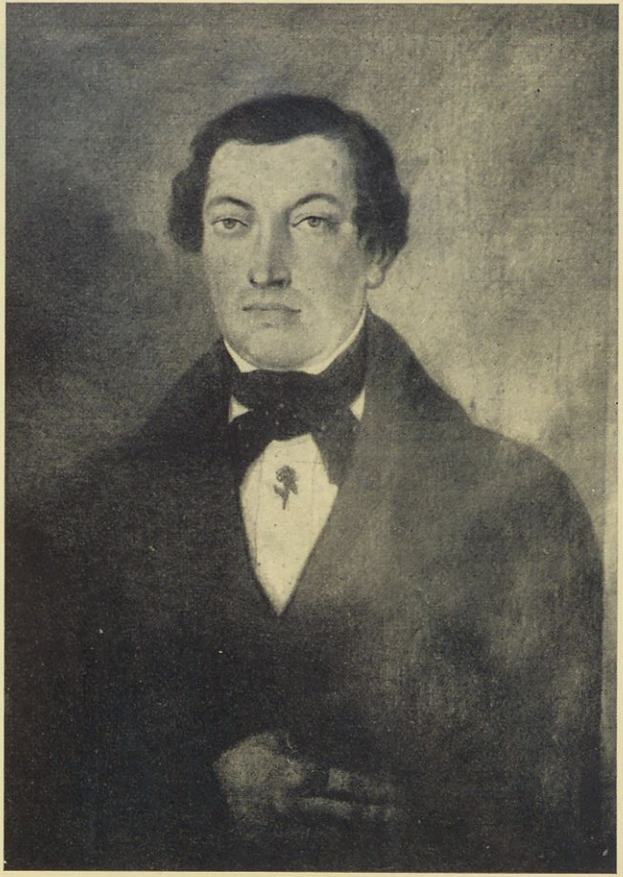

121. Jakob Jalen (1808—1871), trgovec in posestnik.

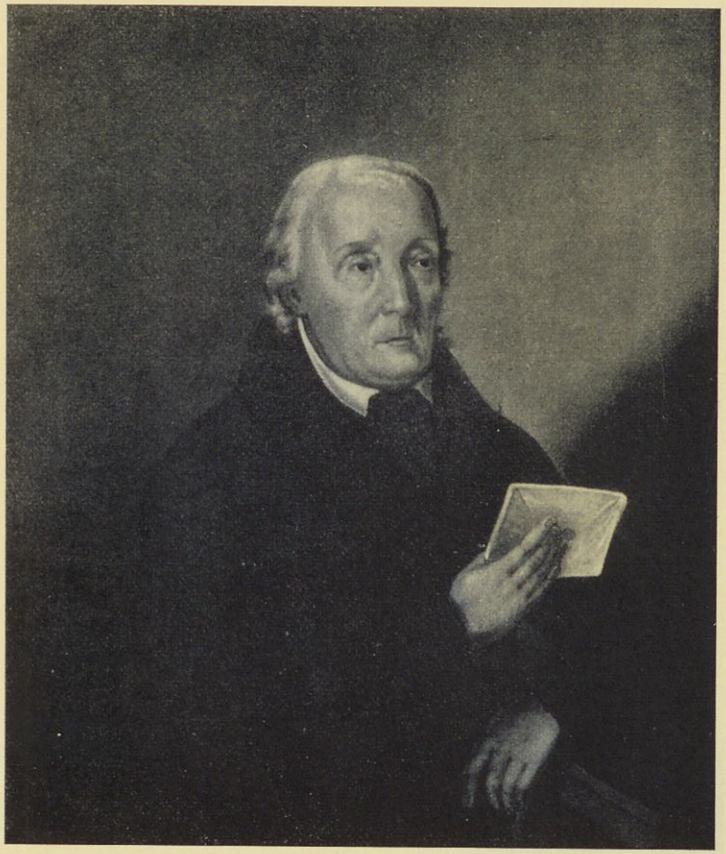

122. M. Langus, Blaž Terpinc (1758—1836), trgovec, zbirka Pavšlar, Kranj.

123. Andrej Herrlein, Jos. Skarja (1792—1861), poštar, zbirka Pavšlar, Kranj.

Okrajna gosposka je morala nastavljati sposobno osebje in skrbeti za zapore, zlasti za zavarovanje zločincev, ki jih je izročala omenjenemu kriminalnemu sodišču v Ljubljani. Vse to je povzročalo gosposki mnogo stroškov; zato je smela obdržati sodne pristojbine, tako imenovano mrtvaščino in del pobranega zemljiškega, osebnega in obrtnega davka. Za razglaševanje in izvajanje oblastvenih odredb, zlasti za vršitev tako imenovane policije so skrbeli v kranjski glavni občini oziroma v posameznih podobčinah (t. j. davčnih občinah) predstojniki (»rihtarji«), ki jih je postavljala okrajna gosposka. Tudi mesto Kranj je tvorilo posebno podobčino z občinskim predstojnikom in dvema voljenima odbornikoma, ki so zastopali občino.[3] Definitivno je bil določen obseg kranjske občine šele v l. 1826/27, ko so izdelali zemljiški kataster (741 oralov ali približno 426 ha).[4] Tako se je dokončno pripravljal prehod meščanske občine v politično občino.

Baron Karel Zois se je hitro naveličal uprave okr. gosposke. L. 1815 se je ponudil Natalis Pagliaruzzi, da jo prevzame, pa tudi on se je kmalu prepričal, da dohodki ne krijejo stroškov uprave. Toda znebiti se prostovoljno prevzetega bremena ni bila lahka stvar. Sicer jo je želelo dobiti predstojništvo občine Kranj kot reprezentant lastnika mestnega dominija, toda meščani so stavili pogoje, ki so bili z načeli javne uprave nezdružljivi. Želeli so namreč sami izbirati uradnike, jim določati plačo, dnevno pregledovati uradne spise in nadzirati uradne blagajne. Pri tem pa je imelo mesto skoraj vsako leto primanjkljaj v računih in ne bi moglo jamčiti za poverjeni javni denar. Ker pa v vsem okraju ni bilo drugega zemljiškega gospostva, ki bi bilo pripravljeno prevzeti upravo, so začeli l. 1817 pri guberniju resno razmišljati o ustanovitvi drž. okr. komisariata v Kranju. Na vsak način je moral biti sedež okrajne uprave tu, kjer je bila poštna postaja, postaja za vojaške pohode in za pripregо. Kranj je ležal ob glavni komercialni cesti na Koroško, Tirolsko in Salzburško, bil pa je tudi v zvezi z dunajsko cesto po novi poti v Kamnik. Medtem ko se je zadeva okrajne gosposke leno vlekla skozi razne uradne instance, je tolažil gubernij Pagliaruzzija, naj vztraja. Da bi povečali dohodke kieselsteinske okrajne gosposke, so hoteli priklopiti predvorsko glavno občino kranjskemu okraju, toda vse vasi razen Spodnje Bele in Suhe so želele ostati pri velesovskem okraju, kjer je vršila upravo drž. graščina Velesovo. Tamkajšnji okr. komisar Višnar je prvi prišel na misel, naj se združita kranjski in velesovski okraj in prestavi sedež skupne uprave v Kranj. Na Dunaju se niso mogli

Vodilne meščanske (plemiške) rodbine prve polovice 19. stoletja:[4a]

Florian — Karel star., m. blagajnik in komornik 1800—1807, upravitelj m. sodišča 1808/9, municipalni svetnik 1811—1814, m. komornik in blagajnik 1817—1821, m. odbornik 1834—1836; sin Karel ml., poslanec v deželnem zboru 1848.

Fock — Rodbina se je priselila s Češkega; ljubljanska panoga: Dominik († 1790), milar na Karlovški c. 23, l. 1778 sprejet med ljublj. meščane; njegov sin Andrej (1781—1829); milarsko podjetje je prenehalo ok. 1820; kranjska panoga: Jožef Vaclav, milar in svečar († ok. 1815); njegov sin Maks (1789—1859), m. sodnik in poslanec v postulatnem deželnem zboru 1834—1836.

Globočnik — Jernej Iv., trgovec (ž. Elizabeta Hauptman), m. sodnik 1817—1821, m. komornik 1823—1826, 1831.

Hauptman — Andrej, m. odbornik 1840—1843.

Jalen — Jakob, m. odbornik 1834—1836.

Josek — Simon Tadej, pivovar, upravitelj m. sodišča 1804—1807, municipalni svetnik 1811—1814, m. komornik in blagajnik 1814—1816, 1822/3.

Kumer — Anton, pek. mojster, m. blagajnik 1808—1811, m. sodnik 1814—1816.

Lokar — Anton, trgovec, m. odbornik 1818, 1831/2; sin Konrad, tovarnar sit, m. odbornik 1837—1839, m. sodnik 1840—1849.

Marenčič — Jurij, m. odbornik 1817—1819.

Mayr — Jan. Krstnik, c. kr. poštar († 1806), upravitelj m. sodišča 1800—1803; sin Emanuel, odbornik 1823, 1826/7; Iv. Mavr. Mayr, trgovec, m. odbornik 1840—1843; Franc, pivovar in trgovec, m. blagajnik 1835, m. odbornik 1843—1845.

Orehovnik — Andrej, oskrbnik graščine Kieselstein (ž. Rozalija Crobath, hči bivš. m. sodnika), zakupnik graščine v Tržiču 1800—1806, prvi pristav arrondiss. commun. Kranj 1811—1814, m. odbornik in vodja zemljiške knjige pri mestu 1816—1821.

Pagliaruzzi — Natalis (1746—1838) pl. Kieselsteinski (od l. 1809), mêr arrondiss. communala Kranj 1810—1814, upravitelj okrajne gosposke (za glavni občini Kranj in Naklo) 1815—1826; sin Mihael, posestnik graščine Golnik 1822—1847, tajnik mêrije 1811—1814.

Pirc — Urban, lekarnar, m. odbornik 1831/2.

Pleiweiss — Valentin, trgovec, m. komornik 1834—1836, 1843, m. sodnik 1837—1839.

Prelesnik — Matija, oskrbnik graščine Kieselstein, notaîre imperiale kantona Kranj 1811—1814.

Prevc — Gašper, trgovec, m. odbornik 1839.

Prohinar — Ivan, trgovec, m. odbornik 1814—1816.

Skarja — Ignacij (1760—1836), lastnik dvorca Prevole 1801—1824, sindik in justiciar 1800—1811, mirovni sodnik kantona Kranj 1811—1814, sodnik pri okr. gosposki Kieselstein 1815—1816; sin Josip, c. kr. poštar (1792—1861), m. sodnik in vodja zemlj. knjige 1822—1833.

Schwarz — Jurij, m. odbornik 1814—1816, 1823—1827.

odločiti. Zato je moral gubernij še naprej tolažiti Pagliaruzzija in mu je obljubil preskrbeti pomožnega uradnika. Ko se je pa Pagliaruzzi l. 1821 že sedmič odpovedal upravi in zahteval odškodnino za utrpelo škodo, so napravili pri vladi še zadnji poskus. Ponudili so upravo baronu Jos. Dietrichu, novemu lastniku tržiškega dominija, ki je pa odklonil. Šele tedaj so dovolili združitev kranjske in velesovske okr. gosposke z uradnim sedežem v Kranju. S 1. novembrom 1826 je začela uradovati »Združena velesovska okrajna gosposka« v Kranju.[5] Ker prostori v rotovžu niso zadoščali, so najeli l. 1827 hišo Jak. Jalena (Prešernova 1). V pritličju so namestili davkarijo, v prvem nadstropju uradne prostore komisarja in sodnika, v drugem pa zasebno stanovanje komisarja. V poslopju so bili tudi zapori; leta 1832 pa je prepustilo mesto okr. gosposki stolp v Pungertu in zraven njega stoječo stražnico, ki so jih priredili v ječo za zločince.[6] Uradni posli v obsežnem okraju so hitro naraščali. Zato je prosil komisar l. 1841 za pomnožitev osebja, toda verski zaklad, ki je bil lastnik upravo vodeče velesovske graščine, ni pristal, marveč se je odpovedal upravi. Nato je morala vlada ustanoviti s 1. novembrom 1844 dva drž. okr. komisariata, 2. razreda v Kranju in 3. razreda v Velesovem ali Olševku. Dokler za poslednjega ne bi bil definitivno določen uradni sedež, naj bi za oba vodil posle deželnoknežji okrajni urad v Kranju.[7] Istočasno je prešla enklava občina Pešata v politično in sodno upravo kranjskega okr. urada.[8]

Za prvega vodjo drž. okr. urada v Kranju je bil imenovan Iv. Pajk, ki je zahteval, da se poiščejo novi prostori za urade. Jalen, ki je želel obdržati urad v svoji hiši, je bil pripravljen prezidati svoje tri sosednje hiše št. 130, 129 in 128 (Prešernova 1, Mestni trg 19 in Layerjeva 2) v enotno uradno poslopje, ako sklene državna uprava najemno pogodbo za daljšo dobo. Josip Skarja pa je ponudil poštno poslopje v bivšem kapucinskem samostanu, ker je nameraval prevzeti hišo svaka Fid. Terpinca v mestu št. 114 (Mestni trg 13). S tem je bilo sproženo vprašanje premestitve okr. urada iz sredine mesta, kar je razburilo meščane, ki so predložili junija 1845 guvernerju baronu Jož. Weingartenu prošnjo s 109 podpisi meščanov, da ostane pri starem.[9] Energični okr. komisar Pajk je tudi zatrl s pomočjo vojaštva rokovnjaško svojat v okolici, za kar so mu bili kmetje hvaležni. Postopal je tudi strogo z razgrajači in pijanci v mestu.[10]

Mestno gospodarstvo je stalo na trhlih tleh. Starih dolgov je imelo mesto še 7030 gld. 47 kr.[11] Nov dolg je zopet nastal, ko so se zavezali meščani odškodovati lastnike hiš (zlasti pri zgornjih in

spodnjih mestnih vratih, špitalske kapele), ki so jih morali po požaru l. 1811 na zahtevo drž. oblasti podreti.[12] Dohodkov, ki so izvirali iz srednjega veka, je bilo vedno manj. V zemljiški posesti mesta najbrž še ni bilo bistvenih sprememb. Podložnike so imeli v Struževem, na Pivki, v Naklem, Dupljah, Zadragi, na Kokrici, Rupi, v Predosljah, na Suhi, v Šenčurju, Mošnjah, Šmartinu in Stobu.[13] Deleže »gmajne« v Brezju, ki so pripadali mestnim poslopjem, so oddajali v zakup. Z ukinitvijo deželskega sodstva je odpadla mitnina na Kokrici in pri Naklem, ostala pa je snopna desetina na Rupi, pri Strahinju in pri Zg. Dupljah. Za ribištvo v Besniškem potoku se je vnel l. 1831 spor z loško drž. gosposko, ki si je lastila pravico do ribolova. Kranjsko mestno predstojništvo ni poznalo starih mestnih pravic in je pripoznalo to pravico loški gosposki.[14] Tudi prometne davščine so usihale. Mostnino in mitnino na savskem mostu je pobirala država ali oddajala v zakup. Biro ajde in ovsa so mnogi kmetje osporavali in je niso več dajali, pravde pa mesto ni tvegalo. Tarifo za mitnino pri mestnih vratih in za tehtarino je drž. oblast l. 1825 močno znižala. Donos stojnine ne bi smel služiti za splošne občinske potrebe, marveč samo za kritje stroškov, ki so bili združeni s prireditvijo letnih in tedenskih sejmov. Merice vina, sukna in platna so donašale vedno manj; zadnje so morali zaradi nazadovanja domače obrti v podeželju okoli l. 1840 oddajati pod izklicno ceno v zakup.[15] Neznaten nov dohodek se je obetal mestu od mestnih mesnic. Zanje je zgradil l. 1827 ljubljanski trgovec Gašper Kanduč poslopje, v katerem so morali odslej mesarji klati in sekati meso, na spodnji mestni gmajni.[16]

Med izdatki je treba poleg davkov omeniti plače raznim funkcionarjem, n. pr. mestnemu sodniku, m. blagajniku (komorniku), vodju zemljiške knjige, m. potu, čigar služba je bila skorajda dedna v rodbini Pavšlar, in dvema stražnikoma, ki sta bila hkrati nočna čuvaja.[17] Tudi obč. odbornika sta si zaželela l. 1836 plače iz donosa taks za potrdila o vpisih v zemljiško knjigo.[18] Meščani se zdaj tudi za zadnje ostanke mestnih utrdb niso brigali več; l. 1844 so prodali na dražbi enega starih mestnih stolpov Mateju Weinbergerju, hišico sodnega sluge so pa podrli že deset let poprej.[19] Mesto je moralo vzdrževati most čez Kokro pri Hujah, vendar je bila občutno potrebna boljša zveza. Zato je predlagal komisar Višnar l. 1826, naj dá gubernij zgraditi nov kamniten most čez Kokro. Po načrtu tehničnega asistenta Presterla naj bi imel most en lok z razpetino 30 m in debelino loka 1.25 m. Prostor za gradnjo so izbrali tam, kjer so bili bregovi Kokre najbližji. Obdelane skale so navozili z Jezerskega in iz Škofje Loke. Zaključni

kamen na vrhu oboka so položili po štirih mesecih dela dne 19. novembra 1827 v navzočnosti guvernerja barona Jož. Schmidburga. Po odstranitvi opažev se je podal obok sicer le za štiri cole, toda v tehniki izvedbe je bila groba napaka. Oporišče na levem bregu je bilo premalo poglobljeno in je zdrčalo 12. junija 1828 proti večeru s silnim truščem od skal, na katere je bilo opeto, baje ravno ob času, ko so priredili komisarju Višnarju podoknico v Kranju. Ljudje so se mostu tako hitro navadili, da so morali oktobra 1828 napraviti na istem mestu zasilen lesen most, ki pa je vzdržal le nekaj let.[20] Zato se je moralo mesto bolj brigati za svoj hujanski most.

Vodno črpalko ob Savi je bilo treba pogosto popravljati. Po opisu H. Coste je gonila Sava vodno kolo z lopatami. Na vretenu vodnega kolesa je bilo pritrjeno drugo kolo, ki je segalo v grebenasto kolo ter gonilo vzvod, s tem pa tudi bat črpalke, ki je pritiskal vodo v mestni vodnjak na trgu.[21] Ta hidravlična naprava je bila preveč izpostavljena vremenskim neprilikam. Ob visokem stanju Save se je nabralo blato, zamašilo cevi in ustavilo stroj, ob hudem mrazu se je naredil na vodnem kolesu led ali pa je zmrznila voda po ceveh.[22] Na Škrlovcu je prihajala savska voda v mesto. Od tu je leta 1818 nameravalo mestno predstojništvo speljati vodo na Grajski trg, kjer bi bil napajalnik za živino.[23] Pri vodnjaku na glavnem trgu je bil lesen »bazén«. L. 1837 so postavili kamnitnega, sredi njega piramidni nastavek s kroglo in mestnim grbom na pozlačeni pločevini.[24] Od tod je tekla voda k vodnjaku za mestno hišo, kjer je bil tako imenovani svinjski trg, ki so ga pa morali na zahtevo okr. gosposke l. 1838 preložiti na teraso ob savskem bregu.[25] Šele l. 1840 se je posrečilo skopati pri župni cerkvi nekako 16 m globok vodnjak, ki je dajal dobro pitno vodo.[26]

Državna oblast je želela, da bi izboljšalo mesto skromno pouličnо razsvetljavo, ki so jo oddajali v zakup in predpisovali za vsako prepozno prižgano ali prezgodaj ugašeno leščerbo-oljevko 12 krajcarjev globe, za vsako neprižgano pa dvakrat več.[27] Od l. 1824 je imelo mesto dve brizgalni; gasilno orodje (lestve, kavlje in vedra) so shranjevali ob ograji župniščnega vrta pri cerkvi. Skoraj vsako leto je moralo skrbeti mesto za nastanitev vojaštva; zato je imelo posebnega nastanjevalca (kvartirmojstra). Neprijetnega bremena se je želelo znebiti l. 1841 mestno predstojništvo s tem, da je sklenilo v smislu lombardsko-beneškega sistema nastanjevanja, ki je veljal pri nas, kupiti v Savskem predmestju hišo št. 12 (Ljubljanska c. 7) za mestno vojašnico, v kateri bi imelo prostora dve sto mož.[28]

Za ureditev mestnega finančnega gospodarstva je bilo nujno potrebno poplačati stare dolgove, zlasti glavnice pobožnih ustanov, ki so bile v prejšnjih stoletjih naložene pri mestu. To bi se dalo storiti z odškodnino, ki je pristajala mestu za (l. 1808) odvzeti mitniški privilegij in iz njega izvirajoče dohodke. Žalibog meščani niso bili v stanu dokazati z listinami, kdaj in kako so pridobili omenjeni privilegij. Zato je bila odškodnina, ki jo je prisodila vlada mestu l. 1824, precej skromna, pa še od te vsote je šlo za plačilo omenjenih glavnic samo 3465 gld. 47 kr., ostalo pa za poravnavo škode, ki je nastala strankam zaradi nerednega uradovanja bivšega mestnega sodišča.[29] Za kritje primanjkljaja v letnih proračunih mesta ni bilo več doklad k neposrednim davkom na razpolago, pač pa je bila vlada pripravljena dovoliti občinsko naklado na užitnino.[30] Kljub veliki zmedi v premoženjski upravi so bile pri občini precej patriarhalne razmere. Le tako je razumljivo, da je mogel l. 1832 prepisati Blaž Terpinc svojo usnjarno in mlin za ježice v Lajhu na Karla Floriana ml. kot neobdelan svet z vrednostjo 8 gld. 12 kr. in ne po dejanski vrednosti 4000 gld.[31] Zato je skušala okr. gosposka čim bolj vezati mestnemu predstojništvu roke. Že l. 1820 je nastal spor, ali je pristojno mestno predstojništvo sklepati pogodbe brez odobritve okr. gosposke. Okrožno glavarstvo je odredilo okoli l. 1845, da se morajo vršiti vse oddaje mestnih dohodkov v zakup pri okr. komisariatu in ne več na občini, da se preprečijo nedovoljeni dogovori s člani mestnega predstojništva. Komisar Pajk je izdal še strožje določbe. Mestno predstojništvo bi moralo odslej naznaniti vsa nameravana javna dela okr. komisariatu, ki bi opravil licitacijo in odobril izvršena dela. Vsi spisi bi se morali pošiljati preko okr. komisariata; mestna blagajna bi smela izplačevati le proti pobotnicam, ki bi jih vidiral okr. komisar. Zaradi teh težkih predpisov se je pritožilo mestno predstojništvo pri okrož. glavarju, ki je odločil, da sme komisar tako postopati le, ako obstaja utemeljen sum nepoštene premoženjske uprave.[32] Nekajkrat je nameraval gubernij preosnovati mestno finančno gospodarstvo in v ta namen likvidirati mestno premoženje, ugotoviti vse dohodke, aktivne in pasivne zastanke, toda mestna blagajna ni zmogla stroškov za uradno komisijo.[33]

Po vrnitvi Avstrijcev je bil obnovljen stari ustroj š o l s t v a. Že ob koncu septembra 1813 je prevzel dekan Sluga posle okr. šolskega nadzornika in odločno zavrnil vsak poskus mêra Pagliaruzzija, vmešavati se v šolske stvari.[34] Z veliko vnemo je skušal čimprej obnoviti glavno šolo. Uspelo mu je dovršiti do l. 1816 novo šolsko poslopje

s prispevki dominijev, patrona farne cerkve in všolanih občin (mesto in vasi: Struževo, Kokrica, Mlaka, Ilovka, Rupa, Gorenje, Primskovo, Klanec, Huje, Čirčiče).[35] Razpadajoči bivši kapucinski samostan so postavili l. 1818 na dražbo. Prvič sta se zanimala zanj spediter Wagentrutz in mestna občina, ki bi rabila stavbo za hrambo gasilskega orodja, vojašnico ali epidemijsko bolnišnico. Na ponovni dražbi pa je kupil razvaline Jos. Skarja, ki jih je prezidal v poštno poslopje.[36] Po dekanovi zaslugi je bil l. 1815 zopet začasno dovoljen 3. razred ljudske šole. Katehetu, ki je prevzel obenem vodstvo glavne šole, je dajal Sluga zopet vso oskrbo in letno plačo. Za trajno dotacijo kateheta je želel porabiti beneficije sv. Leonarda, sv. Katarine in t. zv. Ahačičev beneficij, ki naj bi jih užival vsakokratni kranjski župnik, zato pa dajal katehetu oskrbo in plačo. Mestno predstojništvo kot patron omenjenih beneficijev je pristalo na to, škofijstvo je znižalo l. 1818 število obveznih ustanovnih maš na 104 na leto, vlada pa je odobrila ustanovno listino o dotaciji šele okoli l. 1835.[37] Stare težkoče so se ponovile pri zbiranju krajevnega šolskega sklada, iz katerega naj bi prejemali plačo učitelji glavne šole in učiteljica ročnih del. Novih in stalnih virov, ki jih ne bi poznali od prej, niso našli. Zopet so združili službo organista in cerkovnika z učiteljsko. Učitelj 1. razreda je najemal hlapca, ki ga je nadomeščal v cerkvi, ako je imel opravka v šoli. Ob času žetve pa je moral prosjačiti cerkovnikovo snopno biro po polju in vzeti za ljubo vse, kar so mu dali.[38]

Vodje in kateheti glavne šole so bili:[39] Andrej Potočnik 1814—1816, Urban Ziherl (iz Lipice pri Šk. Loki) 1816—1820, Matija Kerč (iz Predvora) 1820—1830, Andr. Pečar (iz Kranjske gore) 1830—1834, Blaž Vombergar (iz Police pri Cerkljah) 1834—1836, Jurij Krašovec (iz Blok) 1836—1842 in Jurij Grabner (iz Št. Jerneja) 1842—1848. Med učitelji se je odlikoval Leopold Stattin (iz Kematena v G. Avstriji) 1815—1821, ki je nabral v Kranju l. 1819 za Društvo prijateljev glasbe na Dunaju 26 slovenskih cerkvenih pesmi, ki so bile med ljudstvom udomačene.[40] Prostovoljno in brezplačno so učili otroke pisati in brati izven šole (t. zv. nedeljske šole): kaplan Gašper Soklič, katehet Ziherl, učitelji A. Engelman, K. Götzl, Leop. Stattin in tudi nekaj starejših žen v Kranju. Pouk se je vršil v slovenskem in nemškem jeziku. Število šolo obiskujočih otrok je hitro raslo; l. 1814 jih je bilo v dveh razredih 158, l. 1846 v treh že 315.[41]

Dekan Sluga je poskusil na podoben način, kakor mu je uspelo z glavno šolo, ustanoviti še gimnazijo. Jeseni 1819 je začel v župnišču s prvim gramatikalnim razredom; toda gubernij, ki ga je

provizorično potrdil, ga je obenem proglasil za zasebno podjetje dekana, ki se ne loči od onih šol, kakor jih imajo duhovni po kmetih. Učenci, ki bi želeli nadaljevati svoje študije na kakšni javni gimnaziji, bi morali polagati izpite. Gimnazijski prefekt pa ne bo več prihajal k izpitom v Kranj, kakor je želel Sluga.[42] Ta odločba je zagrenila bolehnemu dekanu nadaljnje delo na šolskem polju. Že prejšnje leto je prevzel vzdrževanje šolskega poslopja krajevni nadzornik S. T. Josek, l. 1822 je prešla uprava krajevnega šol. sklada v roke mestnega predstojništva in l. 1831 je oddal Sluga posle okr. šol. nadzornika nakelskemu župniku Blažu Blazniku, ki jih je vodil do 1842.[43] Kljub temu težnja po ustanovitvi gramatikalnih razredov v Kranju ni prenehala. Mestno predstojništvo je bilo pripravljeno l. 1824 uvêsti krajevno naklado 1 krajcarja od mere vina in $1^1/_2$ krajcarja od mere žganja, da bi se vzdrževala gimnazija, ki bi jo nastanili v povečanih prostorih ljudskošolskega poslopja. Gubernij pa je zavrnil prošnjo z utemeljitvijo, naj poskrbi mesto najprej za potrebe glavne in dekliške šole, potem naj šele razmišljajo o gramatikalnem zavodu. Tudi nima drž. uprava namena, povečati števila študentov, ki ne bi mogli dobiti službe.[44]

Novembra 1813 je bilo vpeljano v kranjski župniji bogoslužje, kakor je bilo v navadi pred l. 1809. Vodstvo matičnih knjig pa je prejel župnik šele s 1. julijem 1814. Pregledati in izpisati je moral civilne registre kieselsteinske mêrije, vendar se je izkazalo, da so njegovi zapisi, ki si jih je napravljal tudi v dobi francoskega medvladja, točnejši.[45] Škofijstvo je l. 1816 ponovno izrazilo željo, naj prevzame župnik patronat nad vikariati v Preddvoru, Podbrezjah, Križah in Ljubnem. Sluga je zdaj odločno odklonil.[46] Saj so se dohodki duhovščine občutno zmanjšali, ker je bilo premoženje beneficijev in drugih pobožnih ustanov naloženo v državnih obligacijah, ki so dajale nizke obresti v malo vrednem papirnatem denarju. Zato je dalo škofijstvo ok. l. 1818 pregledati listine vseh pobožnih ustanov in reduciralo število ustanovnih maš.[47] Pri tem je bilo načeto staro vprašanje odvetništva nad farno cerkvijo. Mestno predstojništvo ni hotelo o tem ničesar slišati, ker je bil odvetnik odgovoren za upravo cerkvenega premoženja. Dekan je mogel iz župnih arhivalij samo to ugotoviti, da je ljubljanski škof patron župnije. Škof Avg. Gruber je bil pripravljen združiti odvetništvo s patronatom, toda gubernij ni na to pristal in odločil l. 1821, naj prevzame odvetništvo mestno predstojništvo, saj je prejšnji mestni magistrat postavljal ključarje in cerkovnike.[48]

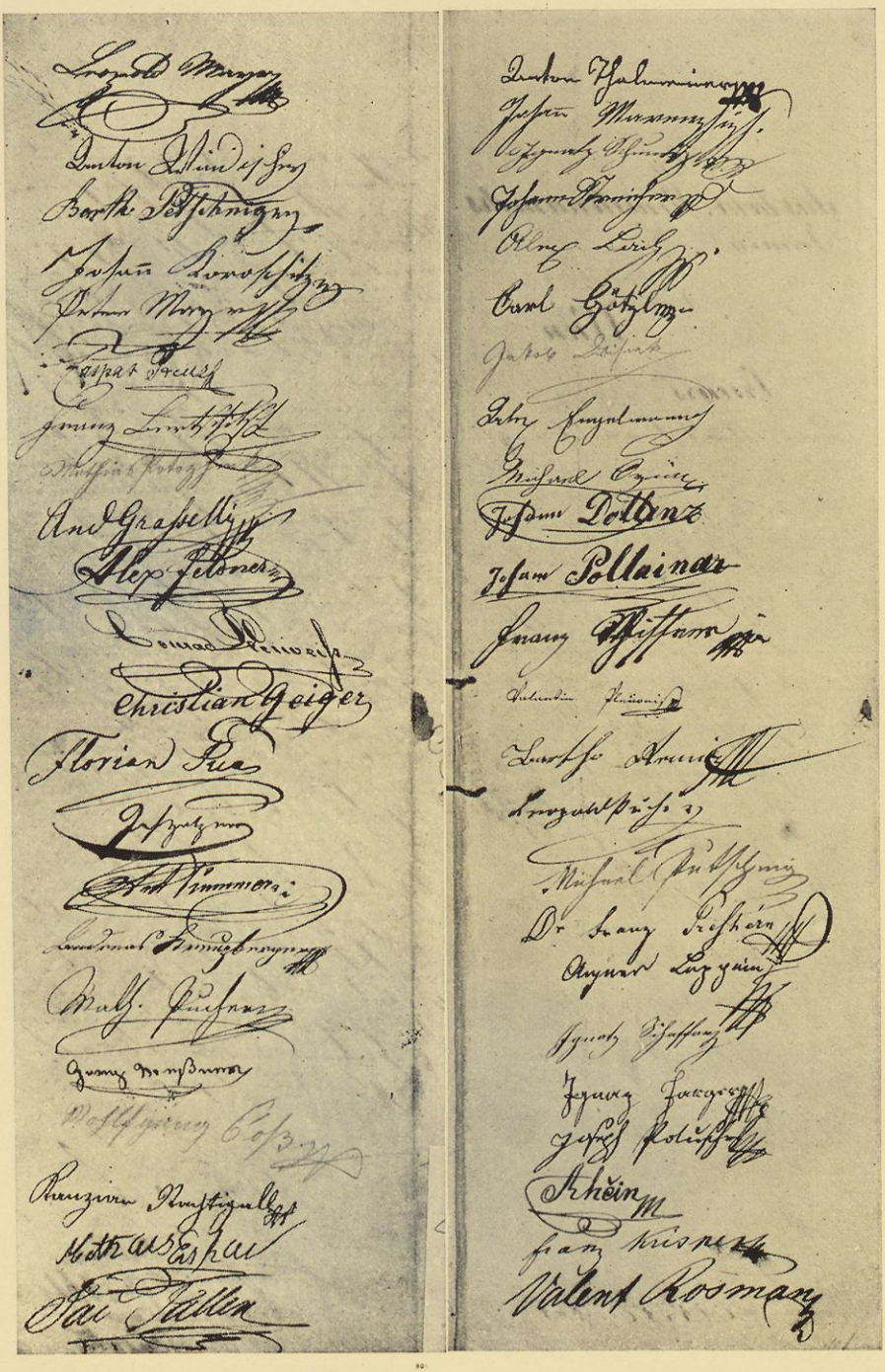

124. Podpisi na Prešernovi spomenici za notranje ministrstvo na Dunaju z dne 7. junija 1848 (gubern. arh. v Narodnem muzeju v Ljubljani).

125. Konrad Pleiweiss (1817 — 1865), trgovec.

126. Franc Krisper (1818—1898), trgovec.

127. Iv. Mavr. Mayr (1798—1871), trgovec in gostilničar.

128. Rodbina Hieronima Ullricha (1812—1866). Poleg njega sin Gaber (padel pri Kraljevem gradcu 1866), hči Pavlina in ml. sin Ferdinand.

V dušnem pastirstvu so bila občutna nasprotja med jožefinsko-janzenistično strujo, ki je še odločala na vodilnih mestih, in novejšo smerjo, ki je želela obnoviti ljudske pobožnosti. Križev pot so opravljali v dekaniji na različne načine. Nekateri duhovniki so se posluževali postajnih slik na prostem in vodili zlasti v postnem času vernike od ene postaje do druge. Drugi pa so dali napraviti v cerkvah slike po evangelijih in govorili zaničljivo o starih slikah. Dekan Sluga je priporočal križev pot po Leonardu Portomavriškem, vendar ni vsiljeval ljudem določene oblike podob.[49] Na njegovo pobudo je imel med 1818 in 1826 nabožni pisatelj Mihael Hofman večkrat duhovne vaje (ljudski misijon) v Kranju.[50] L. 1827 jih je vodil šmartinski kaplan Fr. Baraga, s čigar dušnopastirskimi nazori se je Sluga strinjal.[51] Nasprotje med omenjenima strujama se je pokazalo tudi oktobra 1825 ob vizitaciji škofa A. Wolfa, ki je štel splošno priljubljenemu staremu kranjskemu župniku v zlo, da ga ni lepše pozdravil in zaradi slabega zdravja odklonil spremljati ga po dekaniji.[52] Sorazmerno malo duhovskega naraščaja je izhajalo iz Kranja v prvi polovici 19. stoletja. Posebno se je odlikovala kamnoseška rodbina Puhar, iz katere je bil tudi kaplan Iv. Avgust (1814—1864), izumitelj fotografije na steklenih ploščah.[53]

Kranjska dekanija je obsegala 29 duhovnij (16 v velesovskem okraju, 8 v radovljiškem, 3 v smledniškem in 2 v mekinjskem).[54] Hujanci še vedno niso marali priti pod kranjsko faro, šele l. 1845 je prosilo šest tamkajšnjih gruntarjev za priključitev.[55] S smrtjo Gr. Stendlerja († 1814) izpraznjeno primskovsko ekspozituro so ukinili. Kranjski župnik je prevzel njene matične knjige in moral oskrbovati novo podružnico v vseh dušnopastirskih zadevah. Upravljal je tudi primskovsko gilto M. B., ki je nastala l. 1723, ko je podarila kriška graščina srenji v Gorenjah gmajno »na Staneh«, ki so jo porazdelili posestniki med seboj. Kranjski župnik je oddajal tudi vsako leto šestim najrevnejšim brdskim podložnikom podpore, kakor je določala ustanova barona Zoisa iz l. 1821.[56] Primskovljani so sicer večkrat prosili pri škofijstvu za novega duhovnika, toda dovolili so le, da se je naselil na Primskovem duhovnik-upokojenec, ki je bil v dušnopastirskih zadevah popolnoma odvisen od kranjskega župnika.[57]

Notranjost farne cerkve se ni izpremenila. Ostal je glavni oltar iz konca 18. stoletja, ki se škofu Wolfu ob vizitaciji l. 1825 ni zdel posebno lep.[58] Župnik se je neumorno trudil, da popravi in obnovi cerkvene stavbe. L. 1818 je dal podreti pri župniščnem vrtu leseno ograjo in jo nadomestil z zidom, ki ga je hotel postaviti $3^1/_2$ čevlja

bliže k župni cerkvi, česar pa mestno predstojništvo ni dovolilo. V l. 1825 do 1829 je obnovil streho župnišča. Na pokopališču je zgradil l. 1825 kapelo sv. Križa, ki jo je posvetil škof Wolf l. 1836. Nov zid in križev pot pa je bil napravljen šele 1840. Župni cerkvi so napravili l. 1824 najprej začasno streho v obliki kape, l. 1836 pa zgradili za farno cerkev tako značilno kamnitno piramido zvonika, jo prekrili z bakrom, dovršili tudi cerkveno streho in jo pokrili z opeko.[59] Tudi podružnične cerkve so popravljali: l. 1829 pungerško, l. 1838 rožensko in v l. 1836 do 1838 cerkev na Rupi. Proti volji kranjskega mestnega predstojništva kot odvetnika cerkve je smela soseska na Rupi postaviti dva nova stranska oltarja, ki jih je izdelal Jos. Egartner.[60]

Število prebivalcev mesta in predmestij je ostalo konstantno, ako primerjamo stanje iz l. 1782 z onim iz l. 1817, ki ga predočuje sledeča tabela:[61]

Mesto		Kokr. predm.		Savsko predm.		Skupaj		Gorenja Sava		Primskovo		Gorenje		Klanec		Huje		Čirčiče		Rupa		Struževo	
hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev
186	1277	29	171	37	264	252	1712	27	159	48	261	12	76	28	145	18	86	38	190	32	181	25	114

Število hiš v mestu se je zmanjšalo po požaru l. 1811 za 4.67% (—11). Tudi v naslednjih desetletjih so bili požari pogosti: 1816 na Primskovem, 1818 na Klancu, 1832 v Savskem predmestju, 1838, 1842/3 v mestu, 1845 na Hujah, 1849 na Rupi.[62] Skoraj nespremenjeno stanje prebivalstva ob začetku razdobja je posledica francoskih vojsk in lakote, ki je dosegla l. 1817 svoj višek.[63] Epidemije, n. pr. kolera v l. 1831/2 in zlasti 1836, so sicer še pozneje pospeševale izpremembe v stanju,[64] vendar je naraščalo število prebivalcev in doseglo l. 1850:[65]

Mesto s predmestji	Primskovo in Gorenje	Klanec	Huje	Čirčiče	Rupa	Struževo
prebivalcev						
(1846 : 2008)[66] 2019 (+307)	504 (+167)	200 (+55)	107 (+21)	202 (+12)	199 (+18)	157 (+43)

Ugodni razvoj populacije je bil deloma posledica sorazmerne gospodarske svobode. Sprva so pričakovali obrtniki, da

pride z avstrijsko restavracijo zopet cehovski ustroj do veljave. Kranjski peki so kar vložili prošnjo, da jim potrdijo stare svoboščine. Toda starega stanja ni kazalo obnavljati, ker so ostali iz francoske dobe t. zv. patentni obrtniki, ki niso imeli pravic cehovskih mojstrov. Vobče vlada ni pustila, da bi si lastili obrtniki kakšne namišljene predpravice ali se držali običajev t. zv. Schenkhandwerke, ni pa branila, da so obnovile nekatere obrtne panoge prostovoljno svoje »cehe«, ki pa niso imeli več prejšnjega značaja, ker ni bilo obveznega članstva. Bile so bolj dobrodelna društva in cerkvene bratovščine, ki so se udeleževale bogoslužja, dajale opravljati ustanovne maše in sprejemale za člane tudi osebe, ki z dotično obrtjo niso imele nič skupnega. Zato so likvidirali ti »cehi« drug za drugim. Odslej ni bilo več skupnosti, ki bi skrbela za ohranitev posameznega obrtnika. Nastopil je neizprosni boj za obstanek.[67]

Državna oblast, ki je dajala dovoljenje za izvrševanje obrti, je vprašala občinsko upravo za mnenje in upoštevala krajevno potrebo le poredko, kvečemu pri t. zv. policijskih, ne pa pri komercialnih panogah. Toda ta razdelitev obrti je bila precej samovoljna in spremenljiva. L. 1844 so šteli zraven tudi čevljarje, ki jih je bilo 16 v Kranju in 5 na Klancu, ker niso delali samo za krajevne potrebe, marveč tudi razpošiljali izdelke drugam.[68] Kranjski obrtniki so se pogosto pritoževali proti podelitvam novih obrtnih dovoljenj, češ da je rokodelcev dotične vrste v mestu dovolj in da še ti niso dosti zaposleni.[69] Meščani so bili še vedno mnenja, da ne sme državna oblast dajati obrtnih pravic za vasi v okolici, n. pr. za Huje, ko morejo tamkajšnji prebivalci kriti svoje potrebe pri kranjskih obrtnikih. Tudi so želeli Kranjčani varovati krajevni monopol, ko so prosili, naj se prepove tujim kramarjem dostop na tedenski sejem.[70]

Ko je hotel ustanoviti l. 1835 Martin Pečnik novo milarno, se je pritožil Maks Fock proti podelitvi obrtne pravice. Toda gubernij je stal na stališču, da je milarstvo od l. 1825 prosta obrt.[71] Pečnik je opustil najbrž svojo namero, ker se pozneje omenja samo njegova izdelovalnica spodija (kostnega oglja).[72] Fock pa je želel poleg svoje obrti pričeti še s trgovino z živili, ki je dotlej še ni bilo v Kranju. Tega mu pa okrajna gosposka sprva ni hotela dovoliti, češ da v Kranju taka trgovina sploh ni potrebna, ker se morejo meščani ob ponedeljkih preskrbeti z živili za ves teden, pa tudi zato ne, ker prosilcu, ki izvršuje najboljšo obrt v mestu (milarstvo), ni potrebna še druga.[73] Sodarji so se pritožili l. 1842, da Peter Mayr ne bi smel dobiti obrtne pravice, ker se ni pravilno izučil in popotoval na tujem.[74] Nekaterim obrtnim pano-

gam, zlasti krznarjem (l. 1826: 4, 1853: 2, 1875: 1) je škodovala izpremenljiva moda. Značilno pa je, da je naraščalo še naprej število malih pivovarn (l. 1826: 4), ki so imele sezonski obrat.[75]

Velik del obrtnikov se je bavil tudi s kmetijstvom. Ker niso imeli lastnih gozdov in pašnikov, so še vedno hodili skupno s prebivalci Gorenje Save, Struževega, Klanca, Huj, Čirčič in Prebačevega v Besnico. Besničani pa so skušali z izsekavanjem gozda prikrajšati užitek Kranjčanom. Ob paši in košnji je prišlo do rubežni živine, pretepov in pobojev. Gubernij je želel posredovati l. 1835, toda zaman. Prišlo je do tožbe, v kateri so se Kranjčani uspešno sklicevali na kompromis iz l. 1628.[76]

Od malomeščanske družbe se je ločila tenka višja plast buržoazije. Podlago za njeno bogastvo je dajala po večini trgovina z žitom, živino in deželnimi pridelki. V Kranju je bilo največje tržišče za žito v deželi, čigar žitni kup so priobčevale kot merodajnega tudi ljubljanske »Novice«. Na tedenski sejem so prihajali kupovat iz Sp. Koroške in Štajerske, ob slabi letini celo iz Tirolske, Salzburške in Italije.[77] Letni sejem za konje se je vršil na levem bregu Save pod mestom, kjer so delili vsako leto tudi nagrade za pospeševanje konjereje.[78] V začetku avgusta je bil pod »Jelenom« ob Savi čebelarski sejem.[79] Od l. 1839 dalje je imelo mesto pet rednih letnih sejmov: 25. aprila, 1. avgusta, 21. septembra, 18. oktobra in 11. novembra.[80] V tej dobi se je začela tudi trgovina z lesom.[81] Manjši del omenjenega sloja je ustanovil industrijska podjetja, t. zv. manufakture. V sitarski panogi poznamo že Natalisa Pagliaruzzija, ki je izročil l. 1830 svojo »tovarno« sinu Mihaelu, ki pa jo je prepustil deset let kasneje sinovoma Antona Lokarja, Konradu in Rudolfu, ki sta prevzela že l. 1835 očetovo tvrdko in zaposljevala od l. 1840 preko 300 oseb.[82] Nekoliko manjša sitarska podjetja so imeli: v Kranju Gašper Prevc, bivši učitelj v Šmartinu († 1858), v Stražišču pa Anton Globočnik (1780—1861), čigar hči Frančiška se je poročila l. 1833 s Kranjčanom Francem Jugovicem (1800—1877), ki je dlje časa služboval v neki tržaški veletrgovini z bombažem.[83] V suknarstvu je ustanovil Valentin Pleiweiss star. kocarijo, ki je zaposlila s predicami na deželi vred okoli 100 oseb.[84] S krepko roko je vzgojil svoj rod: Janeza, živinozdravnika in tajnika kmetijske družbe v Ljubljani, Valentina ml., trgovca z deželnimi pridelki v Ljubljani, pozneje veletrgovca na Dunaju, Konrada, ki je prevzel l. 1843 kranjsko podjetje, ko se je preselil oče v Ljubljano, in Marijo Jožefo, soprogo trgovca Fr. Ks. Souvana v Ljubljani.[85]

Izreden podjetniški in organizatorni talent je bil Fidelis Terpinc, sin Blaža Terpinca.[86] Že s 16. letom je pričel delati v očetovi trgovini z deželnimi pridelki. Z očetovo pomočjo je ustanovil kocarijo v Lajhu, v kateri je stalno delalo nekako 10 delavcev, 80 družin na deželi pa se je preživljalo s prejo arovice. Poleg kocarije se je lotil še trgovine s slamniki iz domžalske in mengeške okolice. Novo razdobje zanj je nastopilo, ko je kupil deloma tudi z očetovim denarjem l. 1826 državno graščino Fužine. Kranjsko kocarijo je prepustil Karlu Florianu ml., ki je po dovršenem liceju l. 1829 stopil v trgovino svojega deda Blaža Terpinca;[87] ta mu je podaril l. 1832 tudi usnjarno z mlinom za ježice. Fidelis pa se je razvil v prvega slovenskega industrijca v pravem smislu besede, ki je uvedel v svojih podjetjih moderni strojni obrat in ustanovil poleg številnih drugih tovarn skupno s Francem Galletom papirnice v Vevčah in Goričanah.[88]

Izdelki kranjskih manufaktur so uživali dober sloves in bili odlikovani na obrtnih razstavah l. 1838 v Celovcu, l. 1841 v Gradcu, l. 1844 v Ljubljani in l. 1845 na Dunaju.[89]

Tretji in najmlajši element kranjske družbe je bil birokratski. Semkaj so šteli predvsem drž. uradniki okr. gosposke (okr. komisariata), častniki garnizije, distriktni fiziki [dr. med. Jos. Stroj iz Britofa († 1828), dr. Napret], zasebni zdravniki [dr. Ant. Bežek iz Postojne], kirurgi [Luka Perg, Franc Demšar († 1847), Tomaž Pirc (1813—1880), ki se je preselil l. 1850 v Tržič] in lekarnarji [Urban Pirc, v čigar lekarno je vstopil l. 1832 mag. pharm. Sebastijan Šavnik, sin kmeta Valentina Š. iz Mač (Koroško), ki je študiral na praški medicinski fakulteti; l. 1835 je kupil od Pirčeve vdove lekarno z zalogo].[90] Januarja l. 1846 je ustanovila vlada podeželsko advokaturo v Kranju, ki jo je prejel 22. julija 1846 dr. France Prešeren.[91] V drugi polovici septembra je prišel v Kranj »s trebuhom za kruhom«. Privedel je s seboj sestro Katro in Andreja Rudolfa, nezakonskega sina Andreja Smoleta in Marije Rudolf. Stanovanje in pisarno je najel v bližini okr. komisariata v hiši Fr. Mayrja (Bleiweisova 8). V kratkem si je pridobil kot spreten jurist obsežno klientelo. Potreboval je še drugega pisarja in sprejel Primoža Sokliča iz Kranja.[92] Med svoje stranke je mogel šteti najodličnejše zastopnike poslovnega sveta, trgovce in industrijce v Kranju (K. Floriana, Val. in Konr. Pleiweissa, Fr. Mayrja, V. Killerja), v Tržiču (St. Killerja s Pristave, Mallyja, Jos. Peharca, K. in Jak. Pollaka, Jos. pl. Dietricha), na Savi pri Jesenicah (V. Ruarda), zemljiška gospostva (pl. Pagliaruzzija, Ant. Zoisa, blejsko graščino), duhovščino (n. pr. Blaža Blaznika), pa tudi kmetsko prebivalstvo (n. pr. Strupija iz Čirčič).[93]

V dobi Metternichovega absolutizma je bilo naše malomeščanstvo narodno nezavedno in brezbrižno. Le redki izobraženci so se v prvih desetletjih 19. stoletja navduševali za slovenščino. Preroditeljskemu gibanju je stal blizu župnik Avg. Sluga, o čigar vsestranskem zanimanju priča bogata knjižnica, ki jo je podaril l. 1841 ljubljanskemu škofu kot patronu župnije s prošnjo, naj ustanovi v župnišču dekanijsko knjižnico za duhovščino. Njen osnovni del je izviral iz knjižnih zakladov cistercianskega samostana v Kostanjevici, vendar je župnik svojo biblioteko stalno izpopolnjeval.[94] V abecednem boju proti metelčici je pravilno poudaril Sluga l. 1833, da se morajo Slovenci glede slovstva približati drugim Slovanom, ne pa se oddaljevati.[95] Koroški preroditelj Urban Jarnik, ki je obiskal jeseni 1815 Pagliaruzzijeve, je sporočil s posebnim veseljem Kopitarju, da se ta plemiška družina ni sramovala govoriti slovensko;[96] pri tem pa je Natalis, ki je iskal v starosti utehe v veri, prevedel l. 1824 v italijanščino nemški celovški molitvenik in ga izdal v Padovi pod naslovom »Raccolta di diverse orazioni«.[97] Majhni krog oseb, ki se je zanimal v predmarčni dobi za slovenščino in kazal prve znake narodne zavednosti, se dá ugotoviti iz seznama prvih naročnikov »Kmetijskih in rokodelskih Novic« (1843/4). Vsi so pripadali višji plasti: župnik Dagarin in trgovci Jan. Holzer, Konr. Lokar, Fr. in Matevž Mayr, Jur. Marenčič in Konrad Pleiweiss.[98] Do popolne izpremembe v jezikovnokulturni praksi pa je bilo še daleč. Večjega zanimanja in globljega razumevanja za lepoto slovenske pesmi in slovenske književnosti pa ni bilo pričakovati od kranjske družbe, ker se je meščanstvo in izobraženstvo zadovoljevalo z nemško knjigo. Zato se je moral čutiti Prešeren, ki je prišel v Kranj duševno potrt in zagrenjen, močno osamljenega.[99]

Družabno življenje se je sicer ravno ob Prešernovem prihodu v Kranj razgibalo. Dotlej so se zadovoljili meščani s prijateljskimi pogovori na klopcah pred hišami, kjer so posedali zvečer ali ob nedeljah popoldne in preudarjali novice; radi so tudi zahajali v gostilne, ki jih je bilo 48, ali pa v prvo kranjsko kavarno Švicarja Florijana Pua († 1860). Jeseni 1846 pa so pokrenili bratje Lokar in gradbeni asistent Franc Potočnik ustanovitev bralnega in zabavnega društva »kazine«. Tu naj bi bilo središče družabnega življenja, kjer bi se zbirala elita Kranja in okolice. V društvenih prostorih na Mestnem trgu 2 so se shajali člani, da so brali ne le domače, marveč tudi inozemske časopise, ki jih je predhodno cenzuriral društveni kurator komisar Pajk. Strogo je pazil, da ne bi dobili meščani prepovedanih časopisov, brošur in knjig v roke.[100] Čeprav je bil tudi sam

član kazine, ni dovolil, da bi dobilo društvo obrtno dovoljenje postreči svojim članom ob predpustnih veselicah in družabnih večerih z jedjo in pijačo.[101] V kazini se je mogel sestajati tudi Prešeren z vsemi onimi, o katerih vemo, da so bili njegovi ožji znanci: z Jož. pl. Vestom, profesorjem za kmetijstvo na ljubljanskem liceju in lastnikom gradu Šentpetra, njegovim sinom Viktorjem, predsednikom celovškega dežel. sodišča, njega sestro Marijo por. Gasparini, trgovcem V. Killerjem, komisarjem pl. Andriolijem, Urbančičevimi s Turna, brati Lokarji, Jeronimom Ullrichom, ravnateljem Zoisovih fužin na Javorniku, zlasti pa s Karlom Florianom, katehetom Jurijem Grabnerjem in kaplanom Kajetanom Hueberjem (1846—1848).[102] Zadnji je prosil oktobra 1846 pri guberniju za dovoljenje, da bi smel izdajati versko-književni tednik »Apostel Kranjski« z literarno prilogo »Iskre«. Želel je združiti versko in književno plat ter poudaril, da nad 10 milijonov južnih Slovanov nima takšnega časopisa, ki bi bil tako potreben. Ako je omenil v prošnji, da ima zagotovljene najboljše sotrudnike, ali ne bi človek menil, da je imel v mislih pri tem tudi Prešerna? Gubernij je odstopil vlogo škofu Wolfu, ki je izjavil, da manjka prosilcu za urednika potrebna razsodnost, ter predlagal, naj odkloni gubernij prošnjo, ne da bi omenil pri tem ljubljanskega škofa.[103]

Prešerna so vabili tudi na zabave v grad Kieselstein, ker je bil s Pagliaruzzijevimi že iz Ljubljane znan, ko je bil nekaj časa za domačega učitelja v Cekinovem gradu.[104] Toda meščanska družba je bila preveč vnanja, čislali so ga sicer kot spretnega jurista, se smejali njegovim duhovitim šalam in prigodnim satiram, milovali ga kot prezíranega genialnega moža, toda razumeli ga niso. Veliki pesnik je nosil trpljenje sam. Ni našel več sorodne duše, kakor je bil Čop s širokosrčnim in duhovitim umom. Morda mu je bil Karel Florian ml. še najbližji. Svojih svobodoumnih nazorov tudi v Kranju ni nič izpremenil. Medtem ko se je udeležila kranjska noblesa in uradniki nedeljske maše ob enajstih, je šel Prešeren samo do cerkve in zavil nato v krčmo nasproti nje. Ko pa je prišel cerkovnik vrata farne cerkve zapirat, ga je poklical Prešeren in mu plačal za polič vina, češ naj gre zanj mašo poslušat.[105] V kranjskem okolju pod vtisom svojih življenjskih prilik ni mogel več dobiti pobud za nadaljnje literarno udejstvovanje, ki ga je zaključil s prireditvijo izdaje »Poezij«. Udajal se je pijači še bolj kakor prej, kar je imelo za njegovo zdravje in gmotne razmere usodne posledice.[106]

Od revolucije do ustavnosti

Le ozek krog izobražencev, ki je čutil, kako duši policijska država vsak pojav miselnega in političnega individualizma, in ki je mogel zasledovati iz vtihotapljenih brošur in časopisov dogodke v Evropi, se je zavedal, da je obstoječe stanje nevzdržno.[1] Širše plasti obrtniškega in kmečkega sloja so postale nemirne šele zaradi težke gospodarske stiske, ki je bila posledica dolgotrajnih slabih letin od 1845 do 1847. Kmetje so čutili težo graščinskih in državnih dajatev tem huje.[2] Spomladi l. 1847 so se uprli v okolici Cerkelj, jeseni istega leta so zažgali Šenčurjani kieselsteinski kozolec, da bi se otresli dajatve desetine.[3] Januarja 1848 je odrekla skupina meščanov in kmetov, ki sta jo vodila Fr. Mayr in Karel Florian, desetino kranjskemu župniku in vložila po dr. Fr. Prešernu tako imenovano pozivno tožbo, ki naj bi ugotovila, da dajatvena obveznost ne obstoji več.[4] Draginjo živil so občutili v mestu predvsem rokodelci. Februarja 1848 so napravili v Kranju prvo večjo poskušnjo konjskega mesa, na katero so povabili morda tudi Prešerna, ki je spesnil šaljivo prigodnico v odgovor na staro zabavljico: »V Krajnji smo konja pobili, v Naklo pa koline vrnili.«[5]

Po padcu starega režima na Dunaju je doživel tudi Kranj na poseben način p r e v r a t n e d n e v e marca 1848. Rudolf Lokar in Konrad Pleiweiss sta prinesla vesti z Dunaja, kjer sta bila po trgovskih poslih. Karel Florian je hitel sporočati novice prijatelju Prešernu, ki je bil tiste dni nekaj bolan. Pesnik se je zelo razveselil, dejal pa je, da je prišlo vse to za petdeset let prezgodaj, ker je bil mnenja, da ljudje še niso zreli za politično svobodo in ne bodo znali v svoji neizkušenosti izkoristiti pravic. Ko so zvedeli v nedeljo, 19. marca, o demonstracijah v Ljubljani, so hoteli posnemati tuje vzglede tudi v Kranju. Proti večeru so se zbrali nezadovoljneži pod vodstvom gostilničarja in trgovca Ivana Holzerja in bivšega Pagliaruzzijevega oskrbnika na Golniku, Aleša Feldnerja, ter navalili na stanovanje komisarja Pajka. S klici: »Vun s Pajkom, oblastva ni več!« so ga po-

129. Franc Kumer (1795—1866), pek in trgovec.

130. Tomaž Pirc (1813—1880), kirurg.

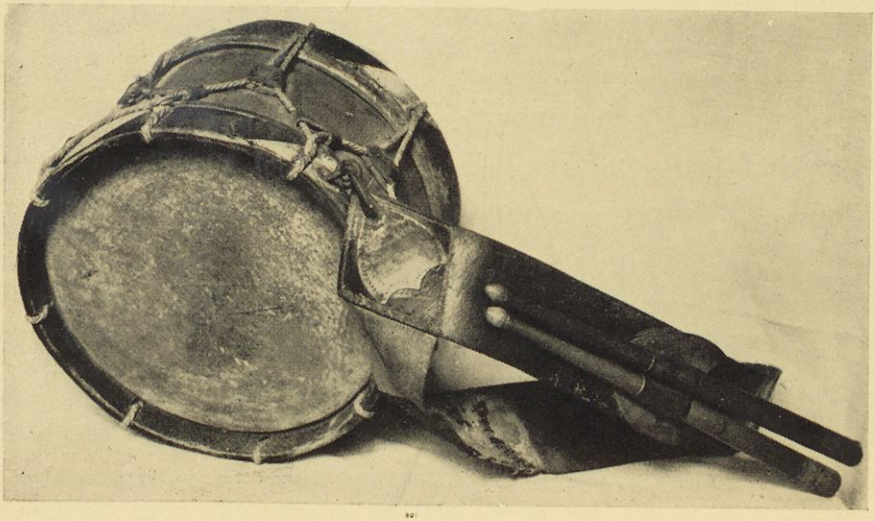

131. Boben kranjske narodne straže iz l. 1848 (Muzej v Ljubljani).

132—133. Nagrobna spomenika pesnikov dr. Fr. Prešerna in Simona Jenka na pokopališču v Kranju.

zivali, naj odstopi. Nato je odšla množica proti Spodnjemu trgu, kjer so bili društveni prostori kazine. Tam so našli sodnika Filipa Konška, ga dvignili na ramena, nesli v mestno hišo in proglasili za novega okrajnega predstojnika.[6] Prevratno gibanje je zajelo sprva vse sloje, toda resnejši meščani, med njimi tudi Prešeren, niso odobravali nastopa proti komisarju. Dogodki tudi niso prekoračili mejá takrat običajnih »mačjih godb«, ker so se zbali meščani krvavih spopadov s kmeti iz okolice, zlasti iz Naklega, o katerih se je širila vest, da se zbirajo in da nameravajo priti komisarju na pomoč.[7] Pajk je vztrajal na službenem mestu in ni pobegnil, kakor n. pr. kranjski davkar pl. Franken, marveč le sporočil v Ljubljano o položaju, ki je nastal v Kranju. Ko je prejel v ponedeljek (20. marca) zjutraj okrožni glavar baron Mac-Neven obvestilo, je izprosil četo ulancev in odhitel proti Kranju. Pri Medvodah je naletel na davkarja Frankena, ki je trdil, da divjajo v Kranju krvavi boji. Zato so pognali jezdeci svoje konje, da dospejo pravočasno na pomoč. Drveli so po roženvenskem klancu navzgor. Opazili so množico ljudi na trgu in menili, da imajo opraviti z demonstranti, ki jih morajo razpršiti. Že so nastavili sulice, ko se je spomnil okrožni glavar, da je v Kranju ob ponedeljkih tržni dan in da so na trgu samo živahni sejmarji. Želel je prikriti mučno zadrego in poslal ulance na »Staro pošto«, sam pa je odšel v mestno hišo, kamor je dal poklicati mestno predstojništvo.[8]

Po vzoru drugih krajev so ustanovili tudi v Kranju narodno stražo kot brambno organizacijo za meščanske interese.[9] Proti koncu aprila so se opremili gardisti z značilno uniformo, višnjevo suknjo, sivimi hlačami z rdečim obšivom in klobukom s pokonci stoječim žimnatim čopom. Maja je štela narodna straža že dve kompaniji z 257 možmi in godbo s 24 godbeniki. Glavni poveljnik je bil Konrad Lokar, njegov pribočnik Ivan Holzer, stotnik prve kompanije Jakob Jalen, druge pa Iv. Mavr. Mayr. Prešeren ni spadal k častnikom, bil je baje vojaški sodnik, kirurg Tomaž Pirc pa vojaški zdravnik.[10] Sprva je bila kranjska garda slabo oborožena. Baron Zois ji je prepustil lovske puške, ki so jih bili zaplenili njegovi čuvaji divjim lovcem. Ker pa to ni zadoščalo, so prosili za 250 perkusijskih pušk iz vojaškega skladišča v Ljubljani. Te so bile pa rezervirane za armado generala Radeckega, ki je poslal po zmagi pri Custozzi iz Italije kranjski narodni straži 200 pušk na kamen.[11] Zdaj so moško patruljirali gardisti po mestu in okolici, streljali ob nedeljah popoldne na gaštejskem pašniku na tarčo, še rajši pa delali izlete v sosednja mesta in krepko popivali.[12] Dne 13. avgusta se je vršil velik tabor na sav-

skem otoku (Majdičevem logu), kjer so se pobratili z ljubljanskimi gardisti, ki jih je pripeljal dr. J. Bleiweis.[13]

Meščani so gojili nebroj želja in teženj za bodočnost; prave jasnosti pa ni bilo. Karel Florian je sestavil peticijo in jo predložil kot mestni zastopnik 6. aprila 1848 na stanovskem deželnem zboru v Ljubljani. Zahteval je, da se dovoli tudi kmečkim poslancem dostop v deželni zbor, mestom pa dá popolna samouprava. Kmečke davščine naj se ukinejo proti odškodnini, ki naj jo plača država. Svobodoumno stališče je izražal predlog, naj sekularizira država cerkveno premoženje, zato pa prevzame plačevanje duhovščine. Slovenščina naj pride do veljave v šolah in uradih. Država naj izboljša nižje in višje šolstvo, ki naj bo kronano z univerzo v Ljubljani. Za varstvo osebe in imetja naj skrbi žandarmerija, odpravi naj se pa batinanje, ki so ga poznali v Kranju najbrž iz Pajkove prakse. Na deželnem zboru pa značilne kranjske peticije niso hoteli staviti na dnevni red razprave.[14] Zato se je oglasil Florian 11. aprila v »Laibacher Zeitung«, naj objavijo spomenico meščanov Kranja, ker se ne boji kritike izobraženih prijateljev domovine in napredka.[15]

Medtem se je pospešil spor zaradi nameravane premestitve okrajnega urada v Kokrsko predmestje. Skarja je imel po svaku Terpincu odlične zveze z odločujočimi uradnimi krogi v Ljubljani. Čeprav so zatrjevali pri guberniju kranjskim meščanom, da ni govora o premestitvi, je odredil Mac-Neven krajevni ogled, h kateremu pa niso vabili niti mestnega predstojništva niti meščanov. S tem so dosegli, da ni bilo ugovorov, in na to oprt je dovolil gubernij v začetku maja, da se prestavijo uradne pisarne v predmestno hišo Skarje, s katerim ni le sklenil najemne pogodbe za 20 let, marveč mu tudi izplačal 1000 gld. predujma, da preuredi poštno poslopje v pritličju za davkarijo in sodno pisarno, v prvem nadstropju pa za političnoupravno pisarno in komisarjevo stanovanje. Odgovor na to ravnanje gubernija je bil krepak protest, ki ga je naslovil Prešeren 14. maja na deželni prezidij in ki ga je podpisalo 90 meščanov. Prešeren ni le spretno uporabil starejših razlogov, ki so govorili proti premestitvi, da je namreč poštno poslopje vlažno in mrzlo ter izpostavljeno požaru in vlomu, marveč tudi izrazil svojo vero v zmago revolucije in demokratskih načel ter poudaril, da pričakujejo v Kranju novo komunalno ustavo, ustanovitev okrajnega kolegialnega in porotnega sodišča, za kar ne bo zadoščalo poštno poslopje. Ker pa gubernij ni hotel več spremeniti svoje odločitve in je zavrnil protest, je sestavil Prešeren v začetku junija spomenico na notranjega ministra na Dunaju, ki jo je

podpisalo okrog 80 meščanov. V njej je razkril zahrbtno delovanje političnih oblastev od komisariata do gubernija, njihovo zanemarjanje občnih interesov mesta v korist poedincem ter nesposobnost uradov, ki so jo pokazali zlasti pri znanih marčnih dogodkih. Na to vlogo je sistiralo finančno ministrstvo preureditev poštnega poslopja in odložilo premestitev okrajnega urada, toda Skarja je imel veljavno pogodbo v rokah.[16]

Meseca aprila 1848 se je pojavil še problem Velike Nemčije. Razpisane so bile volitve za frankfurtski nemški narodni parlament. Večina kranjskih meščanov z uradništvom vred še ni imela prebujene narodne zavesti, iz Ljubljane pa ni bilo navodil. Pravočasno so dospeli odposlanci »Slovenije«, društva slovenskih visokošolcev na Dunaju, in pomagali organizirati sorodno »Slovensko društvo« v Ljubljani. Na politični agitaciji so prišli »Slovenijani« tudi v Kranj, toda meščani so zavrnili visokošolce, ki so zastopali idejo Zedinjene Slovenije in svarili pred frankfurtskimi volitvami.[17] Nasprotno pa je pristopila po vaseh kranjske kotline mlajša duhovščina k ljubljanskemu »Slovenskemu društvu« v večjem številu, n. pr. preddvorski kaplan Lovro Pintar, ki je navdušil Josipino Urbančič-Turnograjsko († 1854) za slovenski jezik in književnost,[18] šmartinski kaplan Luka Stanovnik, šenčurski Jože Križnar in kokrski Valentin Ravnikar. Celo kmetje n. pr. Jak. Strupi iz Čirčič, so se vpisali. V Kranju pa so pristopili samo trije: brata Lokar in Konrad Pleiweiss.[19] Veliko večino meščanov bi mogli prištevati onim, ki so opozarjali deželnega predsednika na politično rovarjenje članov dunajskega in ljubljanskega »Slov. društva« ter prosili, naj se prepove duhovščini in uradništvu vsako sodelovanje pri agitaciji, ki bi prekoračila nedolžno veselje in navdušenje za deželni jezik.[20] Pri prvih volitvah 26. aprila so izbrali v Kranju volilne može (Jak. Jalena, Konr. Lokarja, Fr. Mayrja in Val. Pleiweissa), ki naj bi 5. maja skupno z volilnimi možmi iz ostalih gorenjskih okrajev (Škofja Loka, Radovljica, Kranjska gora) izvolili okrajnega poslanca, za katerega se je ponujal Konšek. K drugim volitvam je prišlo od 121 volilnih mož 94. Preden pa so začeli voliti, je nagovoril navzočne kaplan Stanovnik in jih opozoril na nevarnost, ki grozi Slovencem, ako se priključi Kranjska k Nemški zvezi. Dekan Dagarin je hotel po škofovem naročilu vzeti kaplanu besedo, toda kmetje so se zavzeli tako energično zanj, da se je Dagarin umaknil. Stanovnikov nastop je učinkoval. Kljub trikratnemu glasovanju ni prejel noben kandidat absolutne večine. Volitev so se udeležili vsi volilni možje iz vrst meščanov, uradnikov in trgovcev, od kmetov le osem, skupaj 29 (pri

tretjem glasovanju samo 26) oseb. Ostalih 65 kmetov pa je protestiralo proti volitvam in izjavilo, da se nočejo priključiti k nemški državi. Bili so dotlej dobri sosedje z Nemčijo in hočejo tudi ostati. Nemčija pa naj uredi svojo državo, kakor sama želi; pač pa bodo volili poslance za dunajski parlament. Z 10 glasovi je bil izvoljen sodnik Konšek.[21] Ker pa so se izvršile volitve proti volji večine volilcev, je razveljavilo ministrstvo kranjske volitve in razpisalo naslednje leto, 3. marca 1849 naknadne dopolnilne volitve za kranjski okraj. To pot so ponovno protestirali volilni možje iz kmečkih vrst proti nameravanim volitvam, češ da iz narodnih in gospodarskih ozirov nimajo ničesar iskati v Nemčiji.[22]

Še enkrat je mogel morda Prešeren sodelovati pri sestavljanju prošnje, ki jo je naslovilo mestno predstojništvo v začetku julija na ministrstvo notranjih zadev. Meščani so izrazili željo, da bi tvoril Kranj po novi municipalni in komunalni ustavi samostojno občino z lastnim političnim in gospodarskim delokrogom. Za obrtniški živelj je bila značilna težnja, naj bi omejila državna oblast podeljevanje obrtnih upravičenj. Toda ministrstvo, ki samo ni vedelo, kakšna bo nova ustava, jih je tolažilo, naj počakajo na razprave državnega zbora, ki se je sestal na Dunaju.[23] Medtem so se pojavili proti koncu julija prvi težji znaki Prešernove smrtne bolezni. Potrla ga je tudi smrt prijatelja dr. Crobatha v Ljubljani. Tako se utegne razložiti poskus samomora, ki ga je izvršil v Jalenovi gostilni »pri Jelenu«. Rešili so pesniku življenje, toda vidno je hiral. Jeseni je obležal; z njegovo odvetniško kariero je šlo h kraju. Ker prejšnja leta, ko je primerno dobro zaslužil, ni ničesar prihranil, je moral trpeti v bolezni ne le telesne muke, maveč tudi pomanjkanje, ki so ga lajšale darežljive roke brata župnika Jurija in naklonjenost Ane Jalenove, ki je ohranila tudi pesnikove zadnje izreke.[24] Ko je zatisnil Prešeren 8. februarja 1849 svoje trudne oči, je bila politična reakcija pod novim vladarjem že na pohodu.

Patent z dne 4. marca 1849 je vsilil ustavo, ki je ločila politično upravo od sodstva.[25] Odpadla so okrožna glavarstva, kranjsko-velesovski okraj se je povečal za okraj Smlednik, glavno občino Vodice, katastrske občine Lahoviče, Dobrava, Zalog, Zbilje in Žeje; naslednje leto pa so odpadle zopet kat. občine Bukovica, Repnje, Lahoviče, Dobrava, Zalog, Šinkov turen, Vodice, Vesca in Polje, ki so jih priključili kamniškemu okraju, Šmartno, Pirniče, Tacen, Zbilje in Žeje pa so dodelili okraju Ljubljana-okolica.[26] Po Pajkovi premestitvi v Radovljico je prevzel decembra 1849 vodstvo kranjskega okrajnega

glavarstva Pauker, ki je skušal s prijaznostjo pridobiti naklonjenost meščanov.[27] Ko so pa zlasti kmetje iz okolice zahtevali slovensko uradovanje, ni hotel ustreči. Trdil je sicer, da ni nasproten slovenskemu jeziku, da pa mora o tem šele odločiti deželno predsedstvo.[28] Po predpisih marčne ustave so ustanovili v Kranju ne le okrajno sodišče za kranjski sodni okraj, marveč tudi okrajno kolegialno sodišče za kranjski, tržiški in loški okraj. Ko pa je bila decembra 1851 ukinjena omenjena ustava, je odpadlo okr. kolegialno sodišče, l. 1854 so združili zopet politično upravo in sodstvo v c. kr. mešani okrajni urad, ki ga je vodil Jos. Derbitsch.[29] Naslednje leto so najeli nove prostore za političnoupravne urade v gradu Kieselsteinu, medtem ko je ostalo sodišče v Skarjevi hiši. Od l. 1850 je obstojala v Kranju orožniška postaja, dve leti pozneje je bil ustanovljen notarski urad. Zdaj so razpustili tudi narodno stražo, češ da nima pravega področja. Vojaške predmete so morali oddati meščani v Ljubljano, zastavo je rešil adjutant Konrad Geiger, iz mečev pa so si dale napraviti kranjske gospodinje kuhinjske nože.[30]

Največjega pomena je bil provizorični občinski zakon z dne 17. marca 1849, ki je temeljil na načelu, da je svobodna občina osnova svobodne države. Namesto prejšnje omejitve in nesamostojnosti, naj bi stopila samouprava. Ko je padel s kmečko odvezo še patrimonialni sistem, bi mogla oživeti moderna p o l i t i č n a o b č i n a, ako bi bila odmerjena zakonu trajna veljava.[31] Pri prvih občinskih volitvah dne 2. avgusta 1850 so izbrali v Kranju za odbornike osebe, ki so bile delavne v prevratnih dneh. Naslednji dan so izvolili odborniki občinsko predstojništvo: Konrada Lokarja za župana, Fr. Mayrja, Jak. Jalena in odvetnika dr. V. Hradeckega za svetovalce.[32] Po ukinitvi marčne ustave pa je tirala vlada občino v staro odvisnost s tem, da si je pridržala l. 1852 potrjevanje obč. predstojništva in važnejših sklepov občinskega odbora.[33] Ko je potekla l. 1854 funkcijska doba prvega obč. odbora, je pripravljala vlada že nov občinski zakon in ni hotela dovoliti volitev. Izpremembe v obč. predstojništvu so nastopile le v toliko, v kolikor so bile nujne zaradi smrti Fr. Mayrja († 1854) in dr. V. Hradeckega († 1855); kot obč. svetovalca sta vstopila Iv. M. Mayr in Konrad Pleiweiss. Ko je l. 1857 prišlo podjetje bratov Lokar v plačilne težkoče, je prevzel županske posle namesto odstopivšega Konrada Lokarja Jakob Jalen.[34] Šele s cesarskim patentom z dne 24. aprila 1859 je bil objavljen nov občinski zakon, ki je poznal zopet večje razlike med mestnimi in kmečkimi občinami. Takrat je bila dana mestu Kranju prilika, da bi dobil magistrat. Občinski zastop pa je izjavil avgusta

l. 1859, da mesto nima potrebnih sredstev zanj, pridržal pa si je po § 110 omenjenega patenta pravico, urediti magistrat pozneje, ko bodo sredstva na razpolago.[35]

Provizorni občinski zakon je priznaval občini precejšen naraven (samostojen) delokrog, ki je obsegal vse, kar se je tikalo v prvi vrsti občinskih interesov in je mogla izvesti občina z lastno močjo in v svojih mejah. H gospodarskim funkcijam samostojnega delokroga je štela svobodna uprava občinskega premoženja, ki je postalo kaj skromno. Med starimi viri ni bilo več raznih meric ter bire ajde in ovsa za kokrski most.[36] Nepremičnine so donašale zelo malo (1851: 76 gld. 33 kr.).[37] Vodstvo zemljiških knjig za bivši mestni dominij in ostale gilte je prevzel državni zemljiškoknjižni urad v Kranju. Ker je bila odslej naloga občine skrbeti tudi za svoje občane, ako so prišli v potrebo in stisko, so združili novembra 1850 špitalski fond, ki ga je upravljala občina že dotlej, z ubožnim zavodom, ki ga je oskrboval župnik z dvema tako imenovanima ubožnima očetoma. Naslednji mesec je kupila občina hišo št. 26 v Pungertu (Trubarjev trg 2) in jo uporabljala do današnjih dni kot ubožnico.[38] Občinski odbor je bil tudi dolžan vzdrževati občinske ceste in pota. L. 1853 je prevzela država kokrski most pri Hujah, obenem s cesto iz Kranja v Kokro, v oskrbo; dala je most obnoviti in dvigniti za en seženj.[39] Nov vodnjak so dali skopati l. 1854 na zgornjem koncu mesta za »Škurtom« (Bleiweisova c. 2). Sredstva zanj je volil občini l. 1853 na Dunaju umrli ravnatelj Anton Hayne.[40] Leta 1859 so zasadili drevored za »Fidrom« (Savski park).[41]

Med oblastvene funkcije v samostojnem delokrogu smemo šteti zlasti skrb za varnost osebe in imetja, stavbeno in požarno policijo ter nadziranje tržnega prometa. Vsak mesec so predpisali maksimalne cene mesa in kruha. L. 1857 so določili n. pr. da se smejo prodajati lončarski izdelki samo v Pungertu. Poleg naravnega delokroga je imela občina še prenesenega, to je sodelovanje pri poslih drž. uprave, h kateremu je bila občina po zakonu obvezana.[42] Za uspešno delovanje občinske uprave pa niso zadoščali letni dohodki, ki so zaostajali daleč za izdatki. Proračunske primanjkljaje je krila občina do l. 1850 samo z 10% doklado k posrednim davkom, naslednje leto pa že s 15% doklado k posrednim in 10% k neposrednim davkom, kar so pozneje le neznatno znižali (12—12½% dokl. k posrednim).[43]

V šolstvu se je obetal l. 1848 večji napredek, ker je določal ministrski odlok, da se prične jeseni istega leta poučevati na kranjski glavni šoli v slovenščini. Toda v dobi reakcije so ostale določbe na

papirju, ker vlada ni dovolila, da bi se razvilo šolstvo na narodni podlagi.[44] Pouk se je vršil še naprej po večini v nemščini, tako da otroci pogosto niso razumeli, kaj so se učili.[45] Nadzorstvo nad šolo in učiteljstvom je prejela po konkordatu iz l. 1855 cerkvena oblast.[46] V petdesetih letih je bil vodja glavne šole in katehet Jan. Globočnik iz Cerkelj (1848—1862),[47] okrajni šolski nadzorniki pa so bili dekani: J. Dagarin (1842—1850), Ant. Kos (1850—1858) in Jan. Reš (1858—1874).[48] L. 1856 je postala kranjska šola štirirazrednica. Zato so morali razširiti šolsko poslopje; pri tem so se brezuspešno branili vaščani Primskovega in Čirčič prispevati za stroške.[49]

Svobodoljubno gibanje kranjskih meščanov je hitro minilo, ker se ni razraslo v narodnopolitično borbo, ki bi združila Slovence za skupne cilje. Odkar so dosegli kmetje oprostitev od tlake in desetine, tudi niso kazali več zanimanja za politična vprašanja. Meščani so klonili pri prvem pritisku absolutistične vlade in niso upali več razpravljati o narodnih in političnih vprašanjih. Občevalni jezik je bil zopet skoraj izključno nemščina. K a z i n s k o d r u š t v o, ki se je razšlo l. 1852, se je obnovilo dve leti kasneje na pobudo župana Lokarja. Vodil ga je najbrž do l. 1858 Rudolf Lokar († 1871 v Zagrebu). V kazino so zahajali večinoma uradniki, nad katerimi je izvajal oblast okr. glavar Derbitsch. Zato niso imeli naročenega niti enega slovenskega časopisa.[50] Poseben strah je imela državna oblast pred tajnimi društvi. Tako je opozoril l. 1859 policijski minister Kempen kranjskega deželnega predsednika na preddvorskega kaplana Pintarja, ki je delal baje skupno z dr. L. Tomanom in drugimi pristaši na ustanovitvi slovenske države.[51] Mladini so budile in krepile narodno zavest pesmi genialnega Prešerna, čigar grob so hodili obiskovat njegovi prijatelji in častilci, ki so mu postavili l. 1852 nagrobni spomenik. Na Prešernovem grobu sta vzplamtela v trajni ljubezni do naroda in domovine dijaka Alfonz Moschè in Avguštin Šenoa, ki sta prišla najbrž l. 1855 k Mayrjevim na »Staro pošto« na počitnice.[52]

Dekan Anton Kos, ki je postal l. 1858 stolni prošt in generalni vikar v Ljubljani, je prenovil notranjost župne c e r k v e v gotskem slogu. Potrebne načrte je napravil podobar Jan. Vurnik iz Radovljice. L. 1852 so odstranili baročni veliki oltar in ga odpeljali v župno cerkev v Goričah, ki je bila ravno dovršena. Na novo so priredili kapelo nasproti zakristije, kjer je bila dotlej shramba. Jeseni l. 1854 so postavili dva nova stranska oltarja v ladji in enega v kapeli, nove orgle, ki jih je napravil mojster Peter Rojc v Podbrezjah, in novo prižnico, ki jo je izdelal Matej Tomc v Št. Vidu nad Ljubljano. Naslednje leto je

dovršil Vurnik še veliki oltar, ki je bil sestavljen iz treh delov, od katerih je bil srednji višji, stranska nižja pa sta imela kipe sv. Petra in Pavla pod gotskima strešicama. Nekako tri metre visoki tabernakelj, s predrtim stolpičem je nosilo osem stebričev. V gotskem slogu so predelali tudi krstni kamen, križev pot, božji grob in cerkvene klopi. Gotska okna so dobila pisana stekla.[53]

Prebivalstvo mesta je v petdesetih letih zelo počasi naraščalo; v okoliških vaseh, ki spadajo danes h kranjski občini, pa je celo nazadovalo. Pojav se ne da razložiti kot posledica pogostih epidemij, n. pr. kolere v l. 1855—1857, ko je v Kranju ljudi kar streslo, ako so zagledali belca, ki je vozil mrliče iz mesta, in legarja l. 1860. Z železnico, ki je začela obratovati na slovenskem ozemlju l. 1846 oziroma 1857, je prišla do veljave industrijska ali tehnična revolucija (nadomestitev ročnega dela s strojnim obratom).[54] Industrijski izdelki so pričeli prihajati v večjih množinah v kotlino Kranja. To je občutila predvsem tkalska hišna obrt. Ljudje so začeli opuščati domačo nošo in kupovati cenejše tovarniške izdelke. Platnarstvo med Smlednikom, Loko in Kranjem je začelo pojemati. Deloma so bili tkalci sami krivi, ker so izdelovali platno iz beljene preje, zaradi česar je dobilo platno videz volne in se je hitro obrabilo; tudi so primešavali bombaž.[55] Ker kmečko prebivalstvo ni več našlo doma dovolj postranskega zaslužka, se je začelo izseljevati v industrijska in prometna središča.[56] Nazadovanje platnarstva in suknarstva so občutili tudi barvarji v Kranju, ki so barvali večinoma za plačilo in bili bolje zaposleni le nekako tri mesece na leto.[57] Zato je bil tem večjega pomena poskus Mateja Pirca (1824—1891), da bi ohranil kmečko platnarstvo v kranjskem in loškem okraju na konkurenčni višini. Študiral je na rudarski akademiji v Baňski Štiavnicí in postal ravnatelj rudnika na Toplicah pri Hotavljah. L. 1856 pa je prevzel barvarsko obrt doma in uredil obrat, ki je zaposloval okoli sto tkalcev po vaseh, zlasti v Besnici in v loških hribih.[58] Tudi za železarstvo je bilo desetletje kritično. Propad manjših obratov je postal neizbežen. Produkcija Fuchsovih fužin v Kokri, ki so uporabljale še vedno starejše metode proizvajanja, je znašala okoli l. 1854 le 4400 centov kovnega železa.[59]

Uvoženi industrijski izdelki so izpodrivali proizvode krajevnih obrti. Neizprosni boj za obstanek malih obrtnikov je prihajal do izraza v sklepih občinskega odbora, kjer so skoraj stalno odklanjali prosilce za obrtna dovoljenja n. pr. usnjarje, čevljarje, sedlarje in ključavničarje, češ da ni krajevne potrebe. Dvema mesarjema v mestu (Ign. in Iv. Šumiju) na ljubo so celo prepovedali prinašati meso z dežele v mesto

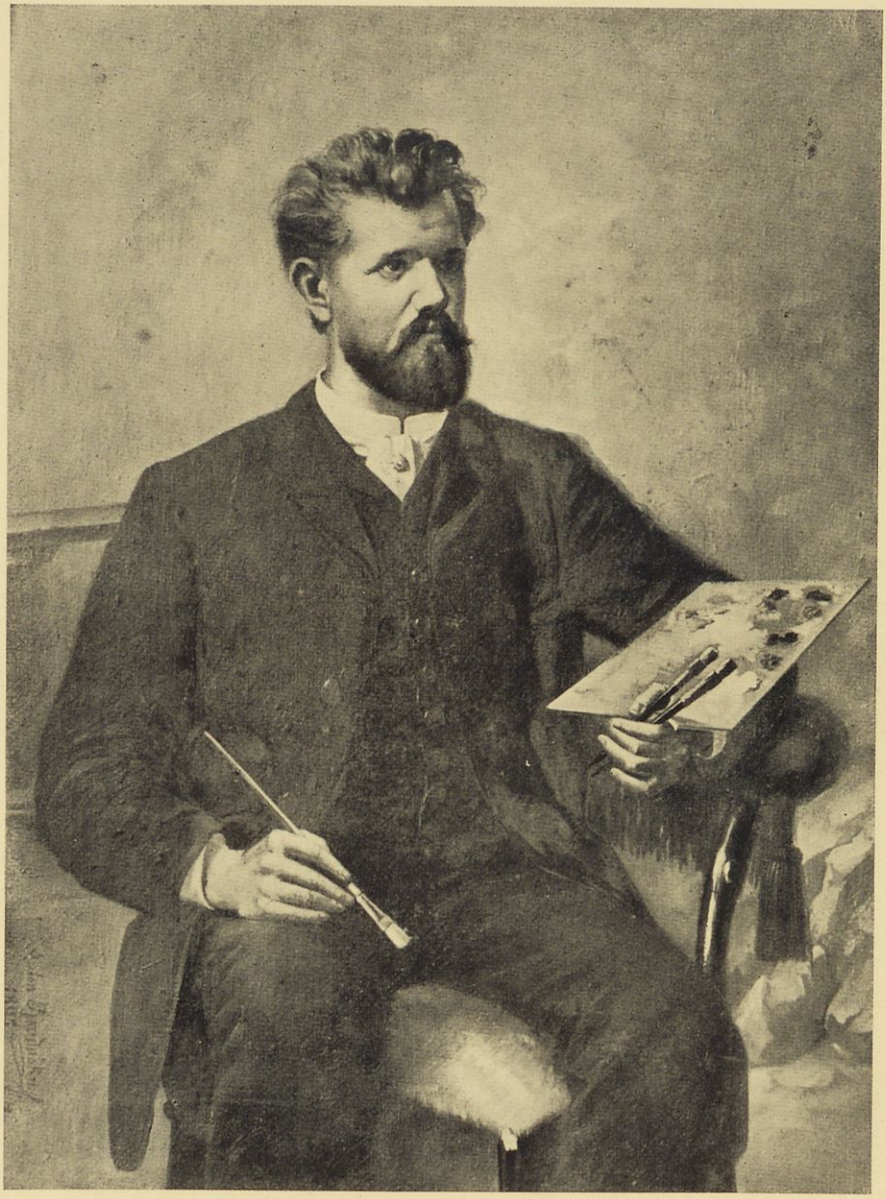

134. Matija Bradaška (1852—1915) slikar, lastna podoba (1893).

135. Literarno-zabavni klub v Kranju l. 1880. Sede od leve: Matajc L., Novak A., Sajovic Ferd, Killer V., Pirc Matej, prof. Karlin Martin. Stoje: Majdič V., prof. Franke Iv., dr. Tavčar Iv., prof. Skaberne Fr., Wirth, Pezdič Iv., Pučnik K., Mayr Peter.

naprodaj.[60] Vlada pa je pospeševala obrtno svobodo, ki je bila uzakonjena l. 1859. Od navadnih gostiln (vinotočev) so se začela razlikovati tako imenovana gostišča s prenočišči, med katerimi je po pripovedovanju nemškega pisatelja Albana Stolza (l. 1848), hrvatskega književnika Avgusta Šenoe (ok. l. 1855) in politika dr. Jos. Vošnjaka (1859—1861) prednjačila »Stara pošta«.[61] V petdesetih letih je dobilo mesto drugo kavarno, ki jo je odprl Kristijan Geiger, peto pivovarno, ki jo je ustanovil Jak. Jalen v prizidku bivše kapucinske cerkve, in drugo milarno, ki jo je vodil Iv. Gonce iz Belovara.[62] Malim obrtnikom je manjkala primerna strokovna izobrazba in zadosten kapital. Kreditne razmere se pa niso mogle izboljšati, ker se ni uresničila l. 1852 želja obč. sveta, da bi bila ustanovljena mestna hranilnica.[63]

Medtem ko je obrt nazadovala, je širila svoj delokrog trgovina. Več obrtnih panog je prevzela trgovina popolnoma. Nekateri obrtniki so si skušali pomagati na ta način, da so začeli trgovati z blagom, ki so ga dotlej sami izdelovali. Odslej so izvrševali obrtno delo le v toliko, da so prikrojili uvožene predmete krajevnim potrebam. Najvažnejše panoge trgovine so še vedno bile: kupčija z agrarnimi produkti, zlasti z žitom, in trgovina z živino, zlasti s konji. Kranjski sejmi so bili precej živahni; prodaja na drobno je bila celo obilnejša kakor v Ljubljani. Kranj je bil še »Manchester« sitarjev in trgovcev s siti.[64] Po smrti Gašperja Prevca († 1856) in polomu tvrdke Rudolfa Lokarja (l. 1857) se je uveljavil v sitarski panogi Primož Hudovernik.[65] Nove trgovske tvrdke sta ustanovila Tomaž Pavšlar star. in Franc Krisper (1818—1898), začetnik kranjske panoge Krisperjev, ki so izhajali od »vzornega učitelja« Antona Krisperja (1779—1859) v Slov. Bistrici.[66] Usnjarskemu podjetju v Kranju je položil temelje Karel Pollak iz Tržiča, ki je kupil l. 1839 Florianovo usnjarno za sina Jakoba († 1856). Občinski odbor mu ni hotel dati dovoljenja, da bi prodajal podplatno usnje na drobno v Kranju, pa si ga je priboril. L. 1865 je prešlo Pollakovo podjetje v roke Tržičana V. Mallyja.[67]

V območju meščanskega liberalizma

Vojnim porazom v Italiji je moral slediti l. 1860 notranjepolitični prevrat. Zopet so oživele svobodoljubne, pa tudi narodne težnje. Ko je bilo ob obnovitvi ustavnosti potrebno staviti določene narodne zahteve, je pobiral podpise za spomenico ministrskemu predsedniku Schmerlingu zdravnik dr. Jos. Vošnjak, ki se je pa preselil že v začetku l. 1861 v Ljubljano. Zato so prišli ob volitvah februarja 1861 skoraj sami komodni »oseminštiridesetletniki« v občinski odbor. Župan Konrad Lokar je bil izbran mesec dni kasneje še za poslanca mest Kranja in Škofje Loke v deželnem zboru. Še slabše je bilo v podeželju, kjer se ljudje niso upali zameriti okr. glavarju Jos. Derbitschu, ki je kandidiral, in so ga izvolili za deželnozborskega poslanca.[1]

Ko pa so prišle l. 1864 razne nerednosti v občinskem gospodarstvu na dan, sta odstopila oba občinska svetovalca. Sledile so volitve, pri katerih so pomedli z nesposobnimi starejšimi možmi in izbrali po navodilih narodnega volilnega odbora prve mlajše moči, ki so že zrle svet s sodobnih narodnopolitičnih vidikov. Županu Sebastijanu Šavniku sta stopila ob stran svetovalca Iv. Marenčič in Matej Pirc. Pri volitvah julija 1866 je prevladala mlajša struja. Energični Matej Pirc je prevzel vodstvo občinskih poslov. Med odborniki srečamo trgovca Leopolda Jugovica, Tomaža Pavšlarja star. in prof. Janka Pajka, ki je našel v mestnem arhivu prepis slovenskih priseg mesta Kranja iz 16. stoletja. Pod novo občinsko upravo so uvedli slovensko uradovanje v mestni hiši, sejne zapisnike je pisal »perovodja« Pajk v slovenščini. Nastopili so tudi v obrambo pravic slovenskega jezika v vsem javnem in družabnem življenju. Novembra 1866 je naslovil Pirc peticijo na deželni zbor, naj se da slovenščini enakopravnost v ljudskih in srednjih šolah. Tako se je uveljavil Kranj poleg Ljubljane kot edino težišče takratnega političnega življenja v deželi. Borbeni kranjski župan je stremel še više, ni pa računal z mlačnostjo in zamerljivostjo meščanov. Kandidiral je na deželnozborskih volitvah januarja 1867, dobil pa samo

59 glasov, njegov nasprotnik Nemec, škofjeloški okrajni predstojnik pl. Höffern pa 93. Sreča je bila, da je razpustila vlada takoj nato deželni zbor zaradi državnopravne adrese; sledile so dva meseca kasneje nove volitve, pri katerih je gnala sicer vlada uradnike v boj zoper narodne kandidate, toda zmagal je Leopold Jugovic s petimi glasovi večine nad pl. Höffernom, za katerega je delal na vso moč glavar Derbitsch. Kmalu nato so se organizirali v Kranju pristaši vladne stranke pod vodstvom poštarja Skarje. Pri deželnozborskih volitvah julija 1869 je bila borba še ostrejša. Uradniki in nemškutarski trgovci in obrtniki so ogrožali zmago. Jugovic se je vzdržal samo še z glasovi zavednih kranjskih gospodinj, ki so imele volilno pravico. Zato pa je imel Derbitsch več uspeha pri občinskih volitvah istega leta. Proti narodnemu županu Pircu, ki se je bil zameril nekaterim meščanom zaradi svoje odločne delavnosti v dobrobit mesta, so se združili glasovi uradnikov (razen prof. Toma Zupana), nemškutarskih in malo zavednih meščanov; celo bivši župan Lokar, ki je stanoval po konkurzu v l. 1867 kot ubog gostač v nekdanji lastni hiši, je agitiral proti Pircu. Vladna stranka si sicer ni upala predlagati za župana izrazitega Nemca, marveč starega konservativnega Seb. Šavnika, toda po Pirčevem porazu se je začelo zopet nemško uradovanje na občini. Zmagal je prav za prav glavar Derbitsch, ki je dobil odločilen vpliv v vseh važnejših zadevah občine, da so mu rekali »kranjski paša«.[2]

O delavnost konservativnih kranjskih meščanov v občinski upravi ni imel dr. Vošnjak l. 1860 posebno dobrega mnenja. Trdil je, da vedo pač sto nasvetov, kako bi se izboljšalo to in ono, za delo v korist mesta pa ne prime nihče. Vsak skrbi preveč zase! Ostra sodba je bila žal upravičena. Občinski odborniki niso hodili redno k sejam in so pustili županu po mili volji »gospodariti«. L. 1862 je poravnal drugo polovico nekdanje Töttingerjeve ustanovne glavnice, najel večje posojilo za dozidavo ljudskošolskega poslopja in naročil iz livarne grofa Christalnigga pri Sv. Janezu na Koroškem nov vodovodni stroj, ki je dvignil v eni uri 480 škafov vode iz Save v mesto. Prevzel je še celo vrsto drugih plačilnih obveznosti, za katere občinski odbor ničesar ni vedel. Občinske doklade (1860—1864: 10% k neposrednim, 12½% k posrednim, 1864/5: 15% k posrednim davkom) niso zadoščale za kritje. Ker ni bil vodovodni stroj pravočasno plačan, bi bila morala priti decembra 1864 mestna hiša na dražbo. Rešili so jo in poravnali dolg prostovoljno požrtvovalni meščani Tomo Pavšlar star., Matej Pirc, Konrad Pleiweiss in Franc Šifrer. Sanacijo mestnih financ je izvedel župan Pirc, ki je dosegel povišanje doklad (15% k ne-

posrednim, 20% k posrednim davkom). Vobče je bil občinski odbor v l. 1866—1869 živahno delaven. Obnovili so prepoved prekupčevanja živil na tedenskih sejmih, kar je koristilo zlasti revnejšim. Od l. 1863 je bila sicer petrolejska razsvetljava po mestu, toda samo v času od sv. Mihaela do sv. Jurija. Zdaj je odredil odbor, da se prižgo svetilke vedno, kadar so temne noči. V mestni hiši so dali urediti občinske zapore, »pod kloštrom« pa zasadili občinsko drevesnico za pouk šolske mladine v sadjarstvu. Nameravali so izboljšati tlak in se zavzemali za gradnjo novega mosta čez Kokro iz sredine mesta. L. 1866 je prosil občinski odbor za ustanovitev brzojavne postaje v Kranju. Ko so razpravljali l. 1868 v dunajskem parlamentu o gradnji gorenjske železnice, je zastopal odbor tudi interese mesta. Končno je bilo sproženo tudi vprašanje nove občinske ceste pod Šmarjetno goro na Gorenjo Savo in v Besnico, ki je postala tem bolj potrebna, ker so prešli s 1. oktobrom 1866 besniški gozdovi v last občin, ki so bile dotlej služnostno upravičene. Zaradi stare pravice drvarjenja, je dobila vsaka hiša v Kranju svoj del v Zg. Besnici, v Sp. Besnici pa vaščani Struževega, Huj, Klanca, Čirčič, Hrastja in Prebačevega.[3]

V šestdesetih letih se je uresničila stara želja meščanov. Poleg glavne šole, ki jo je vodil katehet Janez Globočnik do 1861, nato pa Mihael Lazar (iz Čemšenika) 1862—1870, so dobili klasično nižjo g i m n a z i j o. Na pobudo J. Globočnika je prosilo občinsko predstojništvo l. 1861 ministrstvo, da ustanovi srednješolski zavod v Kranju, ki bi razbremenil razrede na ljubljanski gimnaziji. Občina se je obvezala skrbeti za prostore, kurjavo in potrebna učila. Nalogo in pomen kranjske nižje gimnazije je opredelil Jos. Vošnjak že l. 1860 popolnoma pravilno: zaželena srednja šola naj bi koristila meščanom v gospodarskem pogledu. Narastlo bi število prebivalstva, s tem pa tudi poraba živil in drugih potrebščin. Še mnogo važnejše pa bi bilo, da se vzgoji gorenjska mladina na novi srednji šoli v narodno zavedne izobražence, ki naj bi prekvasili narod. Vse to pa je zaviselo zlasti od profesorjev, ker je imel zavod nemški učni jezik. Poleg manj pomembnih ravnateljev Valentina Konška (1861—1862) in Lovra Kroba (1862—1885) je deloval gimnaz. učitelj verouka, bivši katehet glavne šole, J. Globočnik (1862—1864). Ustanovil je slovensko dijaško knjižnico, ki ji je podaril škof Strossmayer 73 knjig. Zanimanje za slovensko književnost sta uspešno budila med dijaki prof. J. Pajk (1864—1867) in Tomo Zupan (1868—1879). Ugotoviti moremo prve skromne poskuse literarnih krožkov, ki sta jim pripadala med drugimi Blaž Grča in Fr. Remec (»Kmetov«). Majhen, lep pevski zbor je vežbal Janko Žirovnik.

Narodno zavedne meščane je bolelo zapostavljanje slovenščine na kranjski gimnaziji; saj je moral katehet Brodnik (1864—1868) prositi l. 1866 za dovoljenje, da bi smel vsaj ob nedeljah in praznikih pridigovati dijakom v slovenščini. Ni bila brez uspeha peticija kranjskega občinskega sveta po ureditvi učnega jezika na srednjih šolah v smislu načela o enakopravnosti narodov, ker je vlada l. 1870 preustrojila zavod v realno gimnazijo s slovenskim učnim jezikom, ki bi se moral postopno uvesti.[4]

Važno vlogo pri prebujenju meščanstva je imela narodna čitalnica. Komaj je prenehal pritisk absolutistične vlade, je začela hirati kazina. Životarila je še tja do l. 1866, nato pa likvidirala zaradi pomanjkanja članov. Prodali so pohištvo in najeli majhno sobico za nemško »bralno društvo«. Mlajša generacija meščanov pa je ustanovila januarja 1863 čitalnico, ki si je izbrala za prvega predsednika Mateja Pirca, za tajnika pa Karla Šavnika. Med odborniki je bil tudi požrtvovalni katehet Globočnik. Sprva je imela čitalnica skromne prostore v hiši Mestni trg 1, nato pa se je preselila v prostore bivše kazine. Takoj ob ustanovitvi je štela 85 članov; število je narastlo na 116 ob koncu l. 1863 in ostalo na tej približni višini do konca l. 1870. V društvu so složno sodelovali laiki in duhovniki. Državni uradniki se sprva niso upali blizu. Redka izjema je bil zemljiškoknjižni uradnik Karel Pec, ki je bil dlje časa tudi edini ud Mohorjeve družbe v Kranju in med prvimi člani Slovenske matice. V čitalnici se je udejstvoval tudi pesnik Simon Jenko, ki se je preselil julija 1869 z odvetnikom dr. Val. Prevcem v Kranj in tu umrl 18. oktobra istega leta. Kranjska čitalnica ni bila samo bralno društvo, gojila je tudi družabnost z »besedami«, s petjem, deklamacijami in plesom. Vsaka družabna prireditev je bila manifestacija za narodno zavest. Čitalniški pevski zbor je sodeloval tudi pri cerkvenem petju. Brez predhodnega dovoljenja se je lotila čitalnica še dramatske umetnosti, za kar je dobila l. 1866 uradni opomin deželnega glavarja. Čitalnica je tudi prevzela častno nalogo oskrbovati grobove pesnikov Prešerna in Jenka.[5]

Ko je obiskal junija 1864 »Južni Sokol« v svojih slikovitih nošah Kranj in priredil prvo javno telovadbo na vojaškem vežbališču pod Gaštejem, se je navdušila mlajša čitalniška generacija pod vodstvom Leopolda Jugovica za novo društvo. Naslednje leto se je že osamosvojila kranjska podružnica »Južnega Sokola«, ki je štela 19 članov. Telovadišče si je uredila na grajskem (Kalkerjevem) vrtu (danes Kralja Petra park), vendar so imeli dosti sitnosti s plezalnim drogom, ki so ga dobili od topničarjev z Gašteja. Naenkrat je postal nevaren za

življenje. Okr. glavar je ukazal, da ga takoj odstranijo ali pa zavarujejo s strelovodom. Šele na rekurz je dovolila deželna vlada uporabo droga. Podružnica je delala pogoste izlete v okolico. Ko pa je vlada razpustila l. 1867 »Južnega Sokola« zaradi spopadov z nemškimi »turnarji«, je prenehalo delovanje njene kranjske podružnice. Že naslednje leto je bilo obnovljeno telovadno društvo »Sokol« v Ljubljani, ki se je pridružilo praškemu Sokolu kot matici vsega sokolstva. Zdaj je mogla kranjska narodno zavedna mladina poživiti januarja 1870 »Gorenjskega Sokola« v Kranju, ki se je pa razlikoval po kroju (modrih srajcah in klobukih z rdeče-belimi cofi) od ljubljanskega društva.[6]

Primskovljani so zopet prosili za samostojno e k s p o z i t u r o, ki bi bila neodvisna od kranjskega župnika. Dekan Reš je bil načelen nasprotnik takšne duhovnije; bil je mnenja, da se odtujijo prebivalci farni duhovščini, ne oklenejo se pa svojega duhovnika. Nasproti župni duhovščini trdijo, da imajo svojega »gospoda«, ekspozitu pa pravijo: »Oni nimajo z nami nič zašafati, saj niso fajmošter.« Bolehnemu primskovskemu duhovniku Jos. Križnarju (1860—1864), ki je večkrat razlagal krščanski nauk skoraj v prazni cerkvi, je dejal neki primskovski posestnik: »Če sem tudi sam v cerkvi, mor'jo vendar keršanski nauk deržati, saj jih zato plačamo.« Potrebno bi bilo po mnenju kranjskega dekana, da obdrži popoldansko službo božjo in pouk otrok farna duhovščina, zlasti ker so Primskovljani slabše v veri poučeni kakor pa vaščani Rupe in Čirčič. Zato je odločilo škofijstvo, da ostane glede primskovske duhovnije pri starem tudi pod Blažem Vombergarjem (1864—1884), ki je bil zaradi svoje šegavosti zelo priljubljen.[7]

Število p r e b i v a l c e v mesta je počasi in neznatno naraščalo (v l. 1850 do 1869 prirastek 307), v okoliških vaseh pa precej nazadovalo (1850—1869: za 105). Požari so bili pogosti: l. 1861 v Kokrskem predmestju, 1867 v Kokrskem predmestju, na Hujah in Primskovem, 1869 pa na Klancu.[8]

Medtem ko so bila šestdeseta leta v splošnem doba hitrejšega g o s p o d a r s k e g a napredka v srednji Evropi, je prihajal pri nas agrarni značaj pokrajine bolj in bolj do izraza. V prvi polovici desetletja so si obetali meščani koristi od sviloreje. Florian je zasadil preko tisoč murvinih dreves in dal napraviti pri svoji pristavi posebno poslopje za svilorejo. V drugi polovici desetletja pa so se zavzeli meščani in okoličani (zlasti A. Net na Kokrici) za umno sadjarstvo. V obrti in industriji ni bilo napredka. Manjkalo je kapitala in strokovne izobrazbe. K. Florianova izdelovalnica volnenih odej je bila v tehničnem pogledu skromno urejena. Imela je motor na vodni pogon

z 8 KS, mikalni stroj, trgalnega volka, kladvasto valjavko, stiskalnico, škarje za striženje in dve statvi. Zaposlovala je deset delavcev. Železarstvo je trajno nazadovalo. Fužine Ant. Fuchsa so izdelale letno le ok. 1800 centov železnih izdelkov (pločevine, palic). Tarifna politika južne železnice, ki je bila od 1858 v rokah finančne skupine Rotschild-Talabot, je bila za gospodarski razvoj mesta skrajno neugodna. V podeželju je hirala domača obrt; odkar je bila l. 1863 zgrajena proga Maribor-Beljak tudi ni bilo več prejšnjega zaslužka s prevozništvom. Tedenski sejem za žito je bil sicer še živahen, toda količina prodanega žita je močno nazadovala. Med najvažnejšimi trgovci Kranja šestdesetih let omenimo: Fr. Dolenca (od 1860), V. Killerja, Fr. (pozneje R.) Krisperja, Iv. Marenčiča, Fr. Omerso in Ferd. Sajovica (od 1864).[9]

Nadaljnji razvoj mesta je bil odvisen od rešitve prometnih vprašanj. Potreben je bil nov most čez Kokro. Dotedanja cesta po strmem klancu čez hujanski most je bila bolj podobna, da drži kam v Črno goro kakor pa v Kranj. Odločilnega pomena pa je moralo biti vprašanje gradnje železnic. S prodajo južne železnice je bil oškodovan gospodarski razvoj alpskih in kraških dežel, zlasti pa Trsta, ker je omenjena francoska družba neizprosno izkoriščala svoj monopol. Zato je nastal že v začetku šestdesetih let načrt nove jadranske proge, ki bi bila od južne železnice neodvisna. Že l. 1863 so govorili, da bo potekala ta proga preko Ljubelja, toda zastopniki in zaščitniki južne železnice so znali preprečiti, da bi nastal načrt za direktno zvezo. Tako imenovana Rudolfova železnica, ki naj bi vodila od Donave proti Beljaku, je bila speljana v tolikih vijugah, da je bila za četrtino daljša od južne. Pa še to so gradili samo v delnih progah. Odločili so se za ovinek preko Trbiža ter zvezali to progo z ljubljansko postajo južne železnice, zaradi česar je bila gorenjska železnica sprva obsojena biti pasivna, od južne železnice odvisna lokalna proga.[10]

Po porazu v avstrijsko-pruski vojski l. 1866 je postala gradnja železnic na jugu še aktualnejša. Avstrija je morala graditi. Kljub temu so smatrali dr. L. Toman in tovariši koncesijo za gorenjsko železnico, ki jo je dal Beust l. 1867, za velik političen uspeh, pri katerem so pozabili na svoj državnopravni program in glasovali za avstro-ogrsko nagodbo. Na trasiranje omenjene proge je imel usoden vpliv Toman, ki je želel pomagati svojim rojakom v Kropi in Kamni gorici. Zato se niso ozirali na prošnje rudarske združbe v Kokri, Edvarda in Ivana Urbančiča (Turen), da bi šla proga pri Drulovki na levi breg Save, odtod pa po ravnini do Kranja, kjer bi bila postaja za kranjskim po-

kopališčem. Po želji Tržičanov bi potekala trasa dalje preko Naklega, Križev, Kovora, ob vznožju Dobrče in preko Begunj na Žirovnico. Na kranjsko postajo bi težil ves promet od Šmarne gore do Kranja, ne le kmetijska, marveč tudi gozdarska in rudarska produkcija kokrske in tržiške doline. Toda obveljal je predlog koncesionarjev, da bi šla železnica pri Drulovki na desnem bregu Save navzdol, kjer bi bil v globeli, v stražiški občini, pred savskim mostom kolodvor za Kranj. 10. junija 1868 je bil zakon o gradnji železnice Ljubljana—Trbiž sprejet v državnem zboru. Jeseni 1869 so začeli z delom, ki je bilo naslednje leto dovršeno.[11]

V začetku sedemdesetih let je bilo javno življenje v Kranju že močno razgibano. Leopold Jugovic je obdržal svoj deželnozborski mandat pri volitvah junija 1870 in decembra 1871. Deželni zbor ga je izbral tudi za državnega poslanca iz kurije mest in trgov. V občinskem odboru so odločali še nemškutarji. Ko pa so demonstrirali po naročilu ljubljanskega konstitucionalnega društva proti novi šolski zakonodaji, ki jo je pripravljala federalistična Hohenwartova vlada, je zbral Matej Pirc podpise za protest, ki ga je poslal ministrstvu za uk in bogočastje, da ne bi mislili na Dunaju, da se strinjajo meščani s sklepom občinskega odbora. Narodna stranka v Kranju je bila složna. Zato je dosegla svoj cilj tudi pri občinskih volitvah novembra 1872. Nemškutarji so bili sprva precej samozavestni. Sklicali so zborovanje v mestno hišo in priredili pojedino v »bralnem društvu«. Toda manjkal jim je primeren kandidat za župana. Zato so začeli že agitirati, naj se ljudje volitev ne udeležijo. V zadnjem hipu so pridobili Franca Dolenca, ki je bil v šestdesetih letih še delaven odbornik čitalnice, zdaj pa je krenil v tabor nemških liberalcev. Glavar Derbitsch je pripeljal na volišče četo 25 uradnikov, ki so morali strumno oddati glasove za nemškutarskega kandidata. Z Nemci so potegnili oni obrtniki in trgovci, ki so se držali načela: ako tega ne volim, izgubim odjemalca. Kljub vsemu so dobili narodnjaki dve tretjini glasov; Leopold Jugovic je bil izvoljen še za župana. Derbitsch pa je potožil v poročilu vladi, da je kriva nemškega poraza predvsem duhovščina.[12]

Prišli so pa še težji časi. Vso oblast v državi je dobila nemško-liberalna vlada Auersperga-Lasserja in jo je temeljito izrabila. Gorje državnemu uradniku, ki se je spozabil in pokazal svoje narodno mišljenje. Zadoščalo je, da je pogosto zahajal v čitalnico, pa so ga prestavili v tuje kraje. Velika nesreča za politično življenje Kranja je bila, da je moral Leopold Jugovic opustiti zaradi gospodarskega

136. „Gorenjski Sokol" v Kranju ob tretji ustanovitvi l. 1896. Spredaj: Hacin, Bidovc Ant., Roš Simon, Bidovc Janez, Engelman J., Ažman Karel; stoje v prvi vrsti od leve: Puhar Alojz, Ažman Matija, Smole, Tonejc, Eržen Gašper, Omersa Fr., Majdič Vinko, dr. Prevc Fr., Berjak Fr., Mohor Janez, Depoli Karel, Žebre Janez, Drinovec Karel; v drugi vrsti: Vester, Köstl Silv., Sirc Fr., Polak J., —, Kostevc I.; v zadnji vrsti: Šumi Alojz, Vajt Fr., Rakovc Fr., Depoli Jurij.

137. Prostovoljno gasilno društvo v Kranju l. 1898. Spredaj: Sirc J., Markelj R., Puhar J., Eržen Fr., Köstl J., Špenko Fr., Čelešnik J., Celar Al, Komatič Fr.; v drugi vrsti: Rausch, Markič Leop., Reš Otm., Polak Ferd., Jäger K., Fock Ign., Mayr P., Krisper R., Šumi Fr., Pečnik Al., Heidrich; v tretji vrsti: Primožič, Hafner M., Lukman Jurij, Pangerc Gr., Šubic Jern., Mihelič V., Grašič P., Drukar A., Zupan Fr., Drinovc L, —; v četrti vrsti: Roš, Pravst A., Killer Avg., Koblar Edv., Ažman Mat., Zadražnik Fr., Vrhovnik, —, Rakovc Al., Grohan L., Kikl, Bradaška M.; v zadnji vrsti: Pikuš Gr., Modrijan, —, Podrekar, —, Mihelič Jern., Verbič Fr., Česenj, Zupanc J., Gogala Jos., —.

138. Mešani zbor Narodne čitalnice l. 1897. Spredaj: Ida Mally-Mikuš, Karel Šavnik; sede od leve: Marija Krisper-Korošec, Leopoldina Corazza, Fani Jugovic, Marjeta Kikel-Smole, pevovodja prof. Anton Štritof, Marija Golob, Fani Ullrich, Inka Krisper, Karolina Pantar; v drugi vrsti: Pavla Pantar-Dernič, Valentina Šumi-Plut, Helena Pavšlar, Ana Šumi-Rus, Ida Matjašič-Mišič, Zofija Pučnik-Peterlin; v tretji vrsti: Zotmann Karel, Rooss Albert, Drukar Avgust, inž. Bloudek Lev, Kummer J., Bergant Mihael, Drukar Anton, Splihal Franc, Rus Vilko.

poloma nadaljnje javno delovanje. Avgusta 1874 je odstopil kot župan. Na njegovo mesto je prišel lekarnar Karel Šavnik. Ob volitvah v trgovsko in obrtno zbornico l. 1875 je postalo očitno, da je dovoljeno vsako nasilje, samo da se prepreči zmaga Slovencev. Kranjski Nemci in nemškutarji pod vodstvom usnjarja V. Mallyja so napeli vse sile. Derbitsch je dal z zvijačo odvzeti volilnim upravičencem izjave. Zato ni mogel uspeti narodnjak Ferd. Sajovic. Višek narodnega boja pa je bil dosežen ob deželnozborskih volitvah julija 1877. Živahno je agitiral škofjeloški tovarnar Krenner za kandidata nemških liberalcev Franca Dolenca. Vladni pritisk je bil silen. Toda slovenska svetna in duhovska inteligenca je delovala požrtvovalno v bratski slogi. Ko je čutil Derbitsch, da utegne dobiti narodni kandidat Šavnik večino, je dal po uradnem biriču odvzeti petnajstim osebam že izstavljena volilna pooblastila. Od 222 volilnih upravičencev je oddalo glasove 185. Šavnik je prejel 94, Fr. Dolenc 90 glasov. Zmago so odločili štirje glasovi narodnozavednih meščank. Narodna zmaga v Kranju je bila tem pomembnejša, ker so povsod drugod po mestih in trgih zmagali Nemci. Tudi kranjske volitve so skušali ovreči, pa jim ni uspelo. Zato so se tem grje maščevali nad kranjsko gimnazijo. Oktobra 1878 je bil Šavnik potrjen za deželnozborskega poslanca ob času, ko je šla Auerspergova vlada nasilja pod vplivom balkanskih dogodkov že k zatonu.[13]

Trenutnemu navdušenju po narodni zmagi pa ni sledilo v Kranju podrobno delo za politično organizacijo meščanstva. Manjkalo je gospodarske in kulturne moči. Zato je slabela tudi politična samozavest. Le tako se dá razložiti, da l. 1879 ob občinskih volitvah Slovenci niso merili svojih moči z Nemci in nemškutarji, ki jih je naštela uradna statistika v Kranju 192, marveč so sklenili proti volji radikalne struje narodnjakov (M. Pirc, dr. J. Kocuvan, dr. Iv. Tavčar) kompromis, ki je privedel med občinske svetovalce poleg T. Pavšlarja star. in Ferd. Sajovica še Fr. Dolenca.[14]

Občinski odbori sedemdesetih let so skušali držati občinske finance v redu in so dobro gospodarili z dokaj skromnimi mestnimi dohodki. Oddajali so v zakup stojnino, tehtarino in ribištvo. Da se donos tehtarine ne bi zmanjšal, so obnovili l. 1875 prepoved, da bi tehtali zasebniki blago na tedenskih in letnih sejmih. Želeli so uvesti neke vrste mitnino, kakor so jo pobirali nekdaj pri mestnih vratih, toda po obstoječih predpisih to ni bilo dopustno. Občinskih doklad niso zvišali. Izdatki so šli predvsem za vzdrževanje mestnih poslopij in naprav (mesnice, shrambe za ognjegasno orodje, vodo-

vodnega stroja, ki so ga obnovili l. 1878). Za dekliške ljudskošolske razrede je morala preskrbeti občina nove prostore. Tudi za ohranitev nižje gimnazije so morali po dogovoru iz l. 1880 doprinesti nove žrtve. V l. 1876/77 so uredili prvo kanalizacijo. Večjega pomena je obetala biti nameravana ustanovitev sirotišnice, za katero je volila Viljemina Skarja 4000 gld. Dr. J. Mencinger je predlagal združitev te ustanove s t. zv. meščanskim špitalom (ubožnico), česar pa ni odobrila dežel'na vlada. Enako se ni uresničila težnja ustanoviti za gospodarsko osamosvojitev prepotrebno »Gorenjsko hranilnico« v Kranju. Pripravljalni odbor je prejel že predhodno dovoljenje in sklical 21. junija 1871 ustanovni občni zbor. Zadeva pa je zadela na velik odpor bogatih meščanov, ki so posojali denar obrtnikom in kmetom, in se je zavlekla. Povzel jo je dr. J. Mencinger, ki je nastopil proti oderuštvu. Priredil je pravila, tu pa je preklicalo po borznem polomu l. 1873 notranje ministrstvo dano dovoljenje, sklicevaje se na neugodne denarne razmere, ki so nastopile na Dunaju in ki so se kazale v močnem padcu borznih vrednot.[15]

Občinski odbor je pospeševal razvoj mlinske industrije Petra Majdiča in mu dovolil razširiti obrat ter porabiti pri tem mestni svet. Zavaroval pa je vodopravne pravice pri mestnem kolesu za dviganje vode in sklenil z njim 5. avgusta 1879 služnostno pogodbo. Mestna občina je dovolila Majdiču razširiti stanovanjsko poslopje do kolesnice vodne črpalke, vendar s tem ne bi smel biti vodotok črpalke prikrajšan. Pri tej priliki so omejili mestni vodotok (96 cm višine, 1·16 m širine zunaj). Mestna občina je obdržala trajno prost dohod k vodnemu kolesu, zapornici in vodotoku črpalnice. Obenem si je pridržala pravico zvišati ali povečati vodovodno napravo.[16]

Učitelji g l a v n e š o l e so težko prebili ob borni plači in trdem vladnem pritisku. Le redki so ohranili narodno zavest in delovali v čitalnici. Zadnji katehet in vodja glavne šole je bil Fr. Špendal (iz Št. Vida pri Stični) 1870—1874; sledil mu je kot šolski vodja nadučitelj Mihael Kuster (iz Olševka) 1874—1893. L. 1878 so uredili na šoli dekliške razrede. Siromašni mladini sta izkazala veliko dobrot trgovca Val. Pleiweiss na Dunaju in Iv. Marenčič v Kranju.[17]

Minister Jireček je odredil oktobra 1871 utrakvizacijo nižje g i m n a z i j e v Kranju. Odslej je imel zavod tri leta slovenska letna poročila. Tudi kataloge je pisal T. Zupan slovensko. Nato pa je nemškoliberalna vlada ponemčila zavod l. 1874 in se sklicevala pri tem na majhno število dijakov, češ da pošiljajo starši otroke rajši v šole, kjer se poučuje v nemščini. Toda vzrok je tičal drugje. Zavod je imel

samo nižje razrede; zato so dajali mnogi svoje otroke rajši v Ljubljano, kjer so mogli tudi dovršiti srednjo šolo. Tudi niso imeli v Kranju društva za podpiranje siromašnih dijakov. Le nekateri zasebniki so dajali dijakom zastonj hrano. Pod nemško liberalno vlado so morali narodno zavedni profesorji mnogo pretrpeti. Karel Glaser, ki je prišel na kranjsko gimnazijo l. 1875, se je sicer posvetil predvsem znanosti, ni pa zanemaril svojih dolžnosti do naroda in deloval kot pevovodja pri čitalnici v l. 1875/76. Ko se je začela srbsko-turška vojska l. 1876/77, je dal duška veselju nad zmagami srbske vojske v družbi pri »Jahaču«, kar so nesli ravnatelju Krobu na uho. Ravnatelj, ki je sovražil Glaserja kot odločno narodnega moža, ga je ovadil tudi, da je proslavljal srbskega kneza Milana Obrenovića v šoli. Zato je bil Glaser februarja 1877 kazensko premeščen v daljno šlesko mestece Weidenau. Značilno za malodušnost kranjske družbe je bilo, da je imel samo T. Zupan pogum ga spremiti na kolodvor. Nemci so zadali kranjski gimnaziji še težji udarec. Takoj po zmagi narodne stranke julija 1877 je poročal ljubljanski »Tagblatt«, da so praznovali volilno zmago na nečuven način. Pri obhodu z godbo se je odlikovala pijana gimnazijska mladina, ne da bi to preprečil občinski zastop. To zlohotno obrekovanje, ki je izviralo iz kranjskih nemškutarskih vrst in od prof. Alv. Wouwermansa, je ovrgel spretno prof. T. Zupan, ki je dokazal, da se omenjenega obhoda dijaki niso mogli udeležiti, ker je bila istočasno šolska spoved in jih je sam nadziral v cerkvi. Kljub temu je bilo maja 1878 odločeno, da se mora kranjska gimnazija ukiniti. Pri tem niso mogli kranjski nemškutarji zatajiti svoje škodoželjnosti, da gre ukinitev na račun maščevanja za narodno zmago prejšnjega leta. Vlada se je izgovarjala, da mora varčevati, pri tem pa je ustanavljala srednješolske zavode drugod; trdila je, da ima kranjska gimnazija premalo učencev, pri tem pa je bilo drugod 18 srednjih šol, ki so jih imele še manj. Občinski odbor je sklenil takoj julija 1878, naj gre deputacija k deželnemu predsedniku in na Dunaj prosit za nadaljnji obstoj zavoda, toda deželni šolski svet je sporočil sklep ministrstva, da je vsako pogajanje brezuspešno. Kljub temu je načel septembra Oton Detela vprašanje kranjske gimnazije na zasedanju deželnega zbora. Deželni predsednik se je izgovarjal, da nameravana ukinitev zavoda nima političnega ozadja, vendar ni hotelo ministrstvo predložiti cesarju prošnje deželnega zbora za ohranitev gimnazije. S šolskim letom 1880/1 bi moral zavod popolnoma prenehati. Ob nastopu Taaffejeve vlade pa je dosegel župan Šavnik s pomočjo dež. predsednika Andreja Winklerja, da je bila gimnazija reaktivi-

rana, vendar je morala občina prevzeti poleg dotedanjih obveznosti še plačevanje letnega prispevka 1000 gld. za štiri razrede.[18]

Društveno življenje v čitalnici in »Sokolu« je bilo v začetku sedemdesetih let izredno živahno. Nemškutarski krogi niso mogli prirediti niti predpustnih veselic in so morali pripeljati častnike in železniške uradnike iz Ljubljane za plesalce. Pod čitalniškim predsednikom Leop. Jugovicem (1871—1873) sta vodila pevski zbor prof. M. Vodušek in učitelj Alojzij Račič. Pri dramatskih prireditvah so sodelovale zlasti Jugovičeve in Ullrichove gospodične. L. 1872 je poskrbela čitalnica za Jenkov spomenik, ki ga je izdelal J. Vurnik. Ob odkritju spomenika septembra 1873 se je vršil neke vrste ljudski tabor, pri katerem sta govorila dr. Jos. Vošnjak in dr. Val. Zarnik.[19]

Ko pa je nastopil vedno hujši vladni pritisk, je začelo hirati življenje v narodnih društvih. »Gorenjski Sokol«, ki je polagal na izlete po deželi in paradne nastope večjo važnost kakor pa na telovadbo, je kmalu zamrl. Tudi čitalnici je manjkalo programatskega dela. Mencinger, ki je bil odprl decembra 1871 odvetniško pisarno v hiši št. 145 (Mencingerjev trg 2), je brez uspeha poskusil organizirati društvo. Zapustili so lepe prostore pri Mayrju in se umaknili v tesne sobice »pri Jahaču« v Kokrskem predmestju, kjer niso mogli več prirejati gledaliških iger. Istočasno pa je oživelo kazinsko društvo, ki mu je dal Fr. Dolenc prostore na razpolago. Mnogo meščanskih vetrnjakov je privedla dobičkaželjnost in nezavednost na prireditve kazine. Pristopilo je tudi precej članov čitalnice, celo nekaj čitalniških odbornikov je sodelovalo v kazinskem društvu. Šele vedno krepkejše poudarjanje nemške miselnosti, prirejanje »deutsche Feier« ter igranje in popevanje »Wacht am Rhein« jim je odprlo oči, da so spoznali, v kakšno družbo so zašli. Zato se je mogla proti koncu desetletja zopet okrepiti čitalnica. Vrnila se je nazaj v Mayrjevo hišo, pa ne več v stare dvorane kakor prej, ker jih je zasedla medtem davkarija. Za preroditev čitalnice sta si pridobila največ zaslug dr. Mencinger in prof. Skaberne. Mencinger je bil s svojo izobrazbo, duhovitostjo, šaljivostjo, pa tudi dostojanstvenostjo težišče narodne družbe v Kranju.[20]

Po nenadni smrti dekana Jan. Reša († 1874) je prejel župnijo Anton Mežnarec, ki je bil že od l. 1857 kaplan v Kranju. Z veliko vnemo se je lotil obnove kranjskih cerkva. Dela pri pungerški, roženvenski in farni cerkvi so trajala s presledki od l. 1877 do 1893. Pri fasadi župne cerkve je prišel gotski slog še bolj do izraza. Kamnoseška dela je izvršil po večini J. Vurnik iz Radovljice. Veliki oltar sta

preuredila Alojzij Goetzl in ljubljanski kipar Franc Zajec. Podrli so visoki nastavek oltarja in postavili kip Matere božje z dvema angeloma in šestero svetnikov, ki so ostali do l. 1934. Cerkev v Pungertu je slikal Matija Bradaška. Da bi dobil sredstev, je prodal Mežnarec s posredovanjem prof. Franketa slike gotskega velikega oltarja iz 16. stoletja za zbirke dvornega muzeja na Dunaju. Poleg župnišča je zgradil palačo, t. zv. »škofijo« ljubljanski škof Jernej Vidmar, ki je bil rojen l. 1802 v Savskem predmestju 39 (Kosovska c. 20). L. 1873 je kupil od Helene Globočnik za 13.200 gld. t. zv. visoško gilto, h kateri je spadala hiša št. 173, tri njive in trije travniki v kranjskem polju, en travnik pri Goričah in trije gozdovi (v Besnici, pri Tenetišah in v Vojvodnem borštu). Po svoji resignaciji l. 1875 je bival v Kranju do smrti l. 1883.[21]

Statistika prebivalstva kaže, da so se g o s p o d a r s k e razmere v sedemdesetih letih trajno slabšale. V mestu je nazadovalo število prebivalstva od 1869 do 1880 za 0·56%, v okoliških vaseh, ki spadajo danes h kranjski občini, pa za 11·4%. Nasprotno pa je raslo v istem razdobju število prebivalcev Tržiča. Velik požar na Hujah in Klancu, ki je upepelil marca 1878 22 posestnikom hiše in gospodarska poslopja, je bil zadnji povod za ustanovitev prostovoljne požarne brambe v Kranju. Njen prvi poveljnik je bil Matej Pirc.[22]

Gorenjska železnica ni prinesla kranjskim obrtnikom zaželene koristi. Preglednica samostojnih obrtnikov v Kranju iz l. 1875, ki je

Živilske obrti					Izdelovanje obleke in obuvala						Kovinske obrti				
mlinarji	peki	pivovarji	medičarji	kavarnarji	čevljarji	krojači	krznarji	klobučarji	barvarji	vrvarji	kovači	ključavničarji	puškarji	kotlarji	kleparji
3	4	1	1	2	13	4	1	3	1	3	9	5	1	1	1

Predelovanje kamna, zemlje			Predelovanje kože in lesa						Razne						
kamnoseki	lončarji	steklarji	strojarji	jermenarji	sedlarji	irharji	mizarji	sodarji	urarji	milarji	svečarji	dežnikarji	glavnikarji	dimnikarji	knjigovezi
2	1	1	2	1	3	1	7	2	1	1	1	1	2	1	1

sestavljena po podatkih trgovske in obrtniške zbornice, kaže, da je nazadovalo število obrtnih podjetij zlasti v onih panogah, ki so bile do 19. stoletja za mesto tako značilne.[23]

Umetnih obrti sploh ni bilo več v mestu. Tudi domače obrti v podeželju so izumirale. Načrti o napravi predilnic lanu na Gorenjskem l. 1874 so bili samo pobožna želja v času splošne gospodarske depresije. Položaj kmetskega stanu se je vobče slabšal, ker ni bil kos silam gospodarskega liberalizma. Izseljevali so se v industrijske predele, pa tudi v tuje države. Po zgraditvi železnice so pričeli izgubljati sejmi svoj stari pomen, ker se ljudje niso več zadovoljili z izdelki domačih in mestnih obrti in so zahtevali modne izdelke, ki jih je uvažal trgovec po železnici. Z otvoritvijo gorenjske proge je bila postavljena tudi Florianova kocarija pred odločitev, ali povečati in modernizirati obrat po vzoru Škofjeločana Krennerja, ali pa prenehati. K. Florian je storil l. 1877 poslednje. Podoben je bil položaj v železarstvu. Fuchsove fužine v Kokri so ostale izven nujno potrebne asociacije in modernizacije železarskih obratov, ki jih je izvedla v l. 1870 do 1874 Kranjska industrijska družba. Samo v žimarstvu in sitarstvu (Pr. Hudovernik, Franč. Jugovic) se je dala uspešno držati starejša oblika manufakture. Nove trgovske in obrtne možnosti, ki so bile dane z železnico, so pogodili navadno tujci prej kakor domačini. V lesni industriji in trgovini so se pojavili predvsem Italijani, ki so nagromadili na pristavah v Kokrskem predmestju toliko lesa, da je morala občina predpisati, da ne smejo segati skladovnice preko 5 metrov v višino.[24]

Edino večje domače industrijsko podjetje, ki je bilo ustanovljeno v Kranju v sedemdesetih letih, je bil umetni mlin Leopolda Jugovica iz Aleksandrije (Egipet). Moko je izvažal preko Trsta na Francosko, Angleško, v Istro, Dalmacijo in v Afriko. Toda zaradi velikih investicij je zašel v denarno zadrego. Ob silni zaposlenosti kot župan in deželni poslanec ga je tirala nepoštenost uslužbenca in družabnika v gospodarski propad. Vrnil se je v Aleksandrijo, kjer je umrl l. 1877. Na njegovo mesto pa se je povzpel Peter Majdič iz Jarš pri Mengšu, ki je kupil l. 1874 Jugovičev mlin, izboljšal dotok Save in postavil prvo turbino s 100 KS. Z veliko energijo se je uveljavil s svojimi mlevskimi izdelki najprej na Koroškem. Sreča ga je spremljala, da je mogel polagoma povečati in modernizirati mlinski obrat.[25]

V prometnem pogledu je pridobil Kranj z novim, železnim mostom čez Kokro. Že l. 1874 so začeli delati oporišča za most na istem mestu, kjer je stal nesrečni most komisarja Višnarja. Delo pa je bilo prekinjeno, ker je podjetje, ki je bilo delo prevzelo, propadlo.

Naslednje leto so znova začeli in položili železno konstrukcijo v višini 28 m nad Kokro. Šele novembra 1876 je bil most dovršen in izročen prometu. Istočasno so zgradili dovozno cesto k železnemu mostu preko kranjskega polja. Zdaj je postal stari leseni hujanski most nepotreben. Država ga ni več hotela oskrbovati, tudi mestna občina ni marala prevzeti obveznosti popravljanja. Kljub temu ga niso podrli, ker so prosili zanj Hujanci in Klančani ter se zavezali popravljati ga na svoje stroške.[26]

Gorenjska železnica je imela večji pomen le kot zveza vzhodnih pokrajin (zlasti Hrvatske in Slavonije) s Tirolsko. Zato so se pojavljali vedno novi predlogi in načrti, ki so utegnili imeti tudi za gospodarski razvoj Kranja velik pomen. V Ljubljani je bil ustanovljen l. 1869 konzorcij za gradnjo železnic pod vodstvom V. C. Supana, predsednika trgovske zbornice, ki si je zamislil zgraditev železniškega omrežja na jugu nekako takole. Glavna proga naj bi potekala iz Trsta v smeri: Bazovica—Divača—Senožeče—Razdrto—Predjama—Hotedršica—Žiri—Šk. Loka—Kranj—dolina Kokre—Jezersko—Št. Vid ob Glini—Zeltweg. Stranske proge bi bile: Šk. Loka—Idrija—Vipava—Gorica, Kranj—Tržič in Kranj—Šenčur—Velesovo—Kamnik. Vlada je bila prepričana o potrebi, podaljšati tako imenovano Rudolfovo železnico proti jugu. Trgovinsko ministrstvo je priporočalo predilsko progo: Trbiž—Predil—Gorica—Trst; drugi so bili bolj za pontabeljsko črto. Proti tej so nastopili pristaši in plačanci Južne železnice. Ves pomen je izgubil pontabeljski načrt po francosko-nemški vojni 1870/1, ko sta pričeli graditi Italija in Nemčija alpske proge, ki naj bi usmerile svetovno trgovino iz Sredozemlja na Severno in Vzhodno morje. Predilska proga pa ne bi bila v stanu streti monopol Južne železnice. Zato so postavili tržaški gospodarski krogi nov načrt proge, ki bi bila od južne železnice docela neodvisna: Trst—Divača—Senožeče—Škofja Loka—Kranj—Ljubelj—Celovec—Launsdorf. Ta proga bi bila ne le najbližja zveza med Jadranom in industrijskimi predeli alpskih in sudetskih dežel, marveč tudi po otvoritvi sueškega prekopa najvažnejša prometna zveza Sredozemlja s Severnim in Vzhodnim morjem. Z njo bi postal Kranj eno glavnih železniških križišč, ker bi se od tu odcepila vzhodna črta preko Kamnika—Motnika in Celja na Ogrsko.[27]

Z nastopom Taaffeja je odnehaval vladni pritisk. Razpisane so bile državnozborske volitve, pri katerih so morali drž. uradniki ohraniti brezpogojno nevtraliteto. Upokojen je bil osovraženi glavar Derbitsch; na njegovo mesto je prišel prijazni Jož. Merk (1882—1889). Pražákove

jezikovne naredbe je odločno izvajal na kranjskem okr. sodišču adjunkt Iv. Škerlj, ki je bil zlasti med kmeti zaradi ljubeznivega nastopa in slovenskega uradovanja zelo priljubljen. V deželnem zboru sta zastopala mestne interese poslanca: Oton Detela v l. 1883 do 1889 in dr. Iv. Tavčar od 1889 do 1895.[28]

V občinski politiki pa so vladale v osemdesetih letih nezdrave razmere. V meščanstvu je bila na eni strani množica precej siromašnih in preprostih rokodelcev ter kmetovalcev, na drugi pa tenka plast premožnih, nekega višjega sloja, ki je želel obdržati vodstvo občinskih poslov brez političnega boja, ker bi moral ta biti načelen. Vodilne rodbine iz omenjenega sloja, zlasti zmerni Šavnik, so bili mnenja, da je možno in koristno obdržati složno in mirno sožitje med meščani brez ozira na narodnost in svetovni nazor. O borbenosti za narodno stvar ni bilo govora. Še vedno se je bohotno šopirila nemščina v mestni hiši. Celo desetletje l. 1882, 1885 in 1888 je sklepala vodilna plast slovenskega meščanstva v Kranju kompromise z nemškutarji, ker pravih Nemcev v mestu skoraj ni bilo. In še teh nemškutarjev ni mogla našteti uradna statistika l. 1890 več ko 82. Nespremenjen je ostal občinski svet z županom K. Šavnikom in svetovalci T. Pavšlarjem star., F. Sajovicem in Fr. Dolencem.[29]

Boj polovičarstvu in slogaštvu je napovedal notar Viktor Globočnik, ki je prišel l. 1885 v Kranj. L. 1889 je vstopil skupno s Ferd. Polakom v občinski odbor. Začel je organizirati narodno napredno stranko. Zbiral je mlajšo generacijo, zlasti visokošolce ter jih krepil v svobodomiselstvu in radikalnem nacionalizmu. Slediti je morala ločitev duhov po svetovnem nazoru, ki je morala priti do izraza tudi v občinski politiki.[30]

Občinski odbor je imel mestne finance v redu in gospodaril v okviru skromnih sredstev. Občinske doklade so ostale nespremenjene. Po deželnem zakonu o ribolovu iz l. 1888 so se morali spremeniti dohodki iz ribištva. Vodne proge, v katerih je izvrševala dotlej mestna občina ribolov po svojih zakupnikih, so bile pripoznane za samosvoje ribarske okraje po omenjenem zakonu. Šele l. 1894 pa so bili ti okraji docela ločeni. Pri tem je izgubila mestna občina na sulcih najbolj donosno vodno progo v Savi od jezov Majdičevega mlina in v Kokri od izliva do jeza pri mlinu v Lajhu. Pridelili so jo smledniškemu ribarskemu okraju barona Lazzarinija. Mestu sta ostala ribarska okraja št. 12 (v Savi, skupno z delom ribarstva v Tržiški Bistrici in Nemiljščici) in št. 14 (v Kokri, skupno z delom ribarstva v Belici in njenih pritokih). V razdelitvi ribištva so se še vedno zrcalile

139. Moško pevsko društvo „Kranj" l. 1899. Sede od leve: Puhar A., Puhar J., Jeglič R., Rebolj L., Mohor M., Štirn J., Anzelc I., Marinšek I.; stoje v drugi vrsti: Žebre Al., Kavčič Fr., Štular Fr., Potušek J., Urbas A., Grašič J., —; v tretji vrsti: Poklukar M., Blaznik L., Poličar I., Drinovec K.; spredaj ležita: Jezeršek Fr., Šink J.

140. Prvi osmošolci drž. gimnazije v Kranju l. 1901. V prvi vrsti od leve: Šavnik P., Ažbe J., Perne A., Porenta Fr, Sorčan I.; v drugi: Cof I., Vrhovnik Fr., Bernard A., prof. dr. Žmavc J., Meš (Mešek) J., Kos J., Kozelj M., Demšar A.; v tretji: Osel (Stenovec) A., Sabothy B., Kralj J., Noč I., Čebulj J., Hacin J., Podboj Fr., Dev Fr., Eržen V., Pezdič Fr.; v zadnji: Ipavc Jos., Pirnat I., Rostohar M., Sajovic E., Premrou VI., Ušlakar I., Janc I., Dagarin M.

srednjeveške ureditve. Poseben pomen je dobila mestna vodna sila v Savi, ker je razširjal tovarnar Peter Majdič, po l. 1887 pa njegov sin Vinko, svoj obrat v neposredni bližini hišice, v kateri je bila vodna črpalka. Majdič je zaprosil občino, da bi smel zazidati mestni svet od savskega mosta do črpalnice. Proti temu je nastopil Tomaž Pavšlar star. Majdič je uspel, zlasti s pomočjo dr. Mencingerja. Občinski odbor mu je odstopil večji del mestnega zemljišča ob mostu in mu prepustil tudi ondotni mestni vodnjak. Zadovoljil se je z Majdičevo izjavo, da zaradi razširjenja mlina mestna vodovodna naprava tudi pri najnižjem stanju Save ne bo trpela pomanjkanja vode. Usnjar J. N. Pollak je bil prepričan, da bo s tem hišica črpalne naprave stisnjena med obe poslovni poslopji Majdičevega mlina in da bo postala vodopravna pravica mesta iluzorna. Pritožil se je proti sklepu občinskega odbora, ki ga je pa nadrejena oblast potrdila. Zato je morala občina vrniti Marenčičevim 1000 gld., ki jih je bil podaril l. 1876 Iv. Marenčič mestu pod pogojem, da ne bodo enostransko pospeševali Majdičevih interesov. Podjetni Majdič je segal še naprej po občinskem zemljišču. Mesto ni ugovarjalo, ko je napravil streho ob mlinskem poslopju in izravnal prostor pred njim. L. 1886 mu je občina formalno prepustila prostor od mlina do državne ceste.[31]

Med izdatki je bilo na prvem mestu vzdrževanje nižje gimnazije po dogovoru iz l. 1880. Občinski odbor je želel poudariti obisk cesarja Fr. Jožefa l. 1883. Dal je odstraniti lepi kamnitni bazen pri vodnjaku na glavnem trgu in ga zamenjal z litoželeznim iz Auerspergove livarne v Dvoru. Za primerno javno kopališče se je zavzel okrajni zdravnik dr. Edv. Šavnik. Ko so gradili ljubljanski vodovod, se je pojavila tudi v Kranju misel, napraviti potreben vodovod. Naprosili so inž. Smrekarja, da je pregledal l. 1889 studence na Okroglem, nad Rupo in v Kokri, toda zaradi gimnazijskega vprašanja, ki je delalo mestu mnogo brige, se s to zadevo niso mogli temeljiteje baviti. Sirotišnica in hiralnica po zamisli Viljemine Skarja se tudi ni dala uresničiti. Val. Pleiweiss je ustanovil ob smrti († 1881) fond za oskrbovanje revnih šolarjev z obleko, Fr. Omersa pa l. 1884 ustanovo za podpiranje mestnih revežev. Za socialno skrbstvo v občini še ni bilo dosti smisla. V mestni ubožnici na Pungertu je imelo prostora nekako 18 revežev, ki so pa bili navezani na miloščino. Tudi načrt ustanovitve regulativne mestne hranilnice, ki ga je postavil V. Globočnik, se zaradi odpora nekaterih bogatašev še ni dal uresničiti v osemdesetih letih. Nekateri občinski odborniki so se potegovali za preložitev topniške baterije v Kranj. Za olepšavo mesta je ukrenila občina marsikaj koristnega. L. 1884 so

zasadili kostanje na »Podrtini«, l. 1886 so kupili na predlog dr. Edv. Šavnika pristavo graščine Kieselstein v Kokrskem predmestju in uredili tam drevored »Zvezdo«, l. 1888 pa so povečali savski drevored.[32]

Kranjska ljudska š o l a je imela slovenski učni jezik, vendar se je poučevala nemščina kot obvezen predmet, za kar je dajal deželni odbor posebne nagrade. Dekliška šola je postala l. 1883 samostojna dvorazrednica, vendar je ostala z deško šolo pod skupnim vodstvom nadučitelja Kustra. L. 1889 je predlagal občinski odbor spremembo šolskega okoliša. Izločili so vasi Primskovo, Gorenje, Klanec, Huje in Čirčiče. L. 1883 je bila ustanovljena obrtna nadaljevalna šola v Kranju. Nižja gimnazija je imela v šol. l. 1883/4 zopet vse štiri razrede. L. 1885 je prevzel vodstvo zavoda visoko izobraženi Fr. Wiesthaler. Pri dijakih sta bila priljubljena prof. Fr. Gerdinič in M. Karlin. O literarnih krožkih med dijaki ni dosti sledov. Proti koncu desetletja je ustanovil in urejal Rudolf Maister kot četrtošolec dijaški list »Inter nos«.[33]

Gimnazija je imela malo učencev. To je izkoristil minister Gautsch in izdal 29. julija 1887 pod pretvezo štedljivosti odlok, da se opusti nižja gimnazija v Kranju, ki je štela 85 učencev. Silno razburjenje je prevzelo meščane. Na volilnem shodu drž. poslanca dr. Poklukarja so sprejeli resolucijo, da nasprotuje odlok pravici staršev do izobraževanja njihovih otrok, interesom države, ker se bo morala zaradi ukinitve kranjske gimnazije ustanoviti v Ljubljani nova gimnazija, končno da je odredba žaljiva za ves slovenski narod, ki sme zahtevati, da se ne ravna s slovensko nižjo gimnazijo v Kranju strože kakor pa s slabše obiskovano nemško gimnazijo v Kočevju. Občinski odbor je želel nameravano ukinitev prvega razreda tudi s tem obrezuspešiti, da je sklenil 12. avgusta prevzeti vse stroške za pouk v prvem razredu. Ravnatelj Wiesthaler je bil pripravljen poučevati brezplačno. Za dijake bi oskrbeli ceneno hrano v dijaški kuhinji, ki so jo sklenili ustanoviti na dr. Šavnikov predlog po vzoru ljudskih kuhinj. Toda zdaj se je pokazalo, koliko velja kompromis med Slovenci in Nemci. Nemškutarji so razkrili vse načrte mestne občine na tendenčni način v dunajski »Neue Freie Presse« (8. sept. 1887), češ da zbira v Kranju duhovščina prispevke za gimnazijo in da namerava poslanec Šuklje zagroziti naučnemu ministru, da pojdejo Slovenci v opozicijo, ako ne pusti gimnazije v Kranju. Minister Gautsch je gladko odklonil prošnjo kranjske mestne občine, da bi vzdrževala iz lastnih sredstev prvi razred. S tem je razrušil pogodbo mestne občine iz l. 1880. Deželni in državni poslanci so se trudili za ohranitev zavoda. Vse gorenjske občine od Kranjske gore do Mavčič so se potegovale zanj. Občinski odbor je

rotil poslance, naj ne odnehajo od zahtev po kranjski gimnaziji. Kljub temu so postopoma demontirali zavod v l. 1887 do 1890. Naučni minister se je pri tem naravnost norčeval iz poslancev. Enkrat je izjavil, da ostane gimnazija razpuščena, drugič pa je zopet tajno izjavljal, da stvar glede zavoda še ni končno rešena. Odločno pa se niso upali nastopiti poslanci. Dr. Poklukar ni hotel sklicati l. 1889 protestnega shoda, kjer bi zahtevali popolno gimnazijo za Kranj. Pri vsem tem je imela država škodo, ker so morali jeseni 1888 nastaviti v Ljubljani 16 novih suplentov in naslednje leto ustanoviti drugo gimnazijo v Ljubljani. Kranjski zavod pa je prenehal l. 1890.[34]

Zaradi izpremenjenih notranjepolitičnih razmer je začelo kazinsko društvo hitro nazadovati. Ko je prezidal Fr. Dolenc hiši št. 135 in 136 v enotno poslopje, se je l. 1883 umaknila kazina k »puščavniku« (št. 140), kjer se je l. 1887 razšla. Na pobudo dr. Iv. Tavčarja, ki je bil v l. 1877 do 1881 koncipient dr. Mencingerja, je nastal najbrž l. 1880 literarno-zabavni klub, ki so mu pripadali: prof. Iv. Franke, prof. M. Karlin, trgovec V. Killer, tovarnar V. Majdič, trgovec L. Matajc, gostilničar P. Mayr, A. Novak, nadučitelj Iv. Pezdič, trgovec M. Pirc, krojač K. Pučnik, trgovec F. Sajovic, prof. Fr. Skaberne, dr. Iv. Tavčar in priv. uradnik Fr. Wirth. Naslednjo zimo 1881/2 je ustanovil dr. Mencinger »akademijo«, ki je štela deset članov: Mencinger (rector magnificus), Iv. Franke, M. Karlin, V. Majdič, P. Mayr, Iv. Pezdič, M. Pirc, Fr. Skaberne, dr. Edv. Šavnik in Iv. Škerlj. Na periodičnih sestankih so predavali člani, zlagali pesmi prigodnice, Frankè pa je risal podobe. Po Mencingerjevem odhodu l. 1883 je razpadla ta lepa skupnost. Poleg nje je obstojal še godbeni klub narodno zavednih inteligentov, ki ga je osnoval okr. komisar Klein, nato pa vodil skladatelj Viktor Parma, koncipist pri okr. glavarstvu. Sodelovali so: prof. Fr. Gerdinič, učitelj Edm. Lacheiner, Iv. Pezdič, C. in K. Pirc, uč. Jur. Režek in dr. Edv. Šavnik. V narodni čitalnici so se kazale strukturne spremembe kranjske družbe. Duhovščine ni bilo več med njenimi člani. Po Mencingerju je napravil Iv. Škerlj zadnji brezuspešni poskus pritegniti vse sloje. Nato pa je postal čitalniški predsednik V. Majdič, ki je podčrtal nazor, da je čitalnica pridržana višjim plastem meščanstva. Ko je pevski zbor, ki ga je vodil učitelj Edm. Lacheiner, sodeloval pri neki čitalniški prireditvi in niso pustili pevcem plesati pri veselici, je prišlo to do jasnega izraza. S tem je odbila čitalnica zlasti obrtniške kroge in priseljence s kmetov. Iz njihovih vrst se je porodila želja po novem društvu, ki bi skrbelo za izobrazbo in pošteno zabavo. Tako je nastalo kot reakcija proti čitalnici pod vodstvom Jern. Švelca in dr. Prevca

julija 1886 »Slovensko bralno društvo«, ki se je nastanilo pri Mavrilu Mayrju. Vsa društva pa so imela pretežno zabavni značaj. Za povzdigo narodne omike v mestu in okolici, kjer je bilo v kranjskem sodnem okraju l. 1880 še 56.21% nepismenih, se pa niso še zanimali.[35]

Po smrti Blaža Vombergarja so skušali Primskovljani ponovno v l. 1884, 1898 in 1904 doseči samostojno lokalno kaplanijo, vendar brez uspeha.[36]

Razvoj p o p u l a c i j e je razviden iz sledeče razpredelnice.[37]

V letu	Mesto		Kokr. predm.		Savsko predm.		Gor. Sava		Prim-skovo		Gore-nje		Klanc		Huje		Čirči-če		Rupa		Struže-vo		Skupaj	
	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev
1869	195	1733	38	289	45	304	33	211	65	336	21	112	34	204	22	138	40	184	39	170	28	120	560	3801
1880	180	1577	37	287	43	449	37	214	70	344	21	104	34	167	21	90	40	186	38	154	28	104	549	3676
1890	180	1428	43	297	46	437	37	214	72	335	21	90	36	172	22	91	41	207	38	163	28	103	564	3537
1900	174	1553	49	519	43	392	35	238	72	362	20	83	31	189	18	118	41	201	30	164	20	98	533	3917
1910	176	1593	64	597	42	390	37	259	78	378	20	90	36	215	19	103	44	197	32	162	22	124	570	4108

V osemdesetih letih je število prebivalcev še huje nazadovalo (za okroglo 7%), ker so izgubili gimnazijo. G o s p o d a r s k a kriza, ki je zajela v sedemdesetih letih Srednjo Evropo, je pritisnila z vso silo malega obrtnika in kmeta, da se je morala zanimati za njihovo usodo državna oblast. Zopet je oživela misel obveznih obrtniških organizacij. Platnarstvo je životarilo samo v okolici Smlednika, Škofje Loke in v Besnici; ponekod so sicer izdelovali še copate, pletene jope in navadne preproge, toda izdelki so bili enolični, skoraj neokusni, da nikakor niso bili zmožni tekmovati z industrijskimi proizvodi. Sitarstvo je trpelo zaradi previsoke carine. Bogatilo je le nekaj posameznikov. Delavci so bili preskromno plačani in izkoriščani od podjetnikov, ki so jim deloma prodajali na račun mezde živila in druge potrebščine.[38]

Industrijski napredek je bilo opaziti samo v mlinarstvu. Tomaž Pavšlar ml. je predelal mlin v Lajhu in žago za izdelovanje lesnih žebljev v valjčni mlin. Kot edini velikopotezni gospodarstveniki so se izkazali Majdiči. Petru Majdiču je sledil trgovsko naobraženi sin Vinko, ki se je specializiral v mlinski stroki. S priznano odličnimi mlevskimi izdelki je prodiral na Primorsko, v Trst in preko njega v Dalmacijo ter daleč v zahodno Evropo.[39]

L. 1888 je bila ustanovljena v Kranju prva skromna tiskarna. Koncesijo je pridobil knjigovez Ign. Reš, ki je kupil majhen, star tiskarski stroj v formatu ok. 24×36 cm od A. Queiserja, tiskarja v Amstettenu, čigar rodbina je izhajala iz Kranja. Črke je shranjeval v škatlicah za žveplenke. Tiskarna, ki je bila nastanjena v hiši št. 154 (Mencingerjev trg 17), je bila malo zaposlena. Zato je imel Reš v svojem poslovnem prostoru še košare z žemljami in hlebi kruha, ki ga je prodajal.[40]

Vprašanje jadranske proge je bilo celo desetletje za Kranj aktualno. Vojaški krogi so se izrekli proti načrtu predilske železnice in s tem je propadel. Pa tudi vprašanje t. zv. loške proge (Divača—Škofja Loka) se ni premaknilo z mrtve točke. Prošnje državnih in deželnih poslancev ter raznih trgovskih in obrtnih zbornic so se vrstile druga za drugo. Šele l. 1882 je izjavila vlada, da je pripravljena graditi del nameravane trase, t. j. zvezo Divača—Herpelje—Trst. Preden pa je to l. 1885 izvršila, so utrpeli naši kraji s Trstom vred nepopravljivo škodo, ker sta bili dograjeni šentgothardska in arlberška proga (1882, 1884), ki sta speljali promet na Genovo. Novi prepiri so se razvneli glede podaljška loške proge proti severu, ali čez Ture ali čez Karavanke. Celovška trgovska zbornica je povabila l. 1884 kranjsko mestno občino, naj sodeluje pri konzorciju za gradnjo železnice preko Ljubelja skozi Rož. Kljub eminentni važnosti ni bilo v Kranju nobene požrtvovalnosti za stvar. Mesto je pač gospodarsko nazadovalo. Za progo: Trst—Divača—Kranj—Tržič—Ljubelj—Celovec—Launsdorf in njen podaljšek v St. Georgen—Rottenmann—Selzthal—Linz—Budějovice—Prago se je izjavila l. 1885 praška trgovska zbornica, naslednje leto pa tudi baron Jos. Schwegel v kranjskem dež. zboru; označil jo je kot najvažnejšo alpsko transverzalko, ki bi jo bilo nujno potrebno zgraditi, da se odpomore splošni gospodarski stiski v deželi. Soustanovitelj Kranjske industrijske družbe Karel Luckmann je želel uresničiti na tej trasi lokalno progo Kranj—Tržič čimprej. L. 1889 pa se je pojavil nevaren tekmec loškemu projektu — predlog bohinjske železnice: Lesce—Bohinj—Sv. Lucija—Gorica. Proti temu so sklicali pristaši proge Divača—Šk. Loka 28. julija sestanek v Celovcu, ki so se ga udeležili zastopniki dež. odborov Kranjske, Koroške, Istre, Trsta in Gornje Avstrije ter delegati trg. zbornic Ljubljane, Celovca, Linza in Češke, in zahtevali zgraditev proge Divača—Kranj—Celovec, ki bi bila samostojna in najkrajša zveza Trsta z industrijskimi deželami severa.[41]

V začetku devetdesetih let se je začela približevati Taaffejeva vlada nemškim liberalcem. V boju za ravnopravnost Slovenci niso več dosegali vidnejšega napredka. V Kranj je prišel za okr. glavarja dr. Mih. Gstettenhofer (1890—1901), ki ni bil vešč slovenščini. Vsi politični konceptni uradniki kranjskega glavarstva so zdaj navedli pri ljudskem štetju nemščino kot občevalni jezik. Razmere na omenjenem uradu je najbolje označil l. 1892 dr. Iv. Tavčar v deželnem zboru s primerom, kako je neki kmet iz Davče iskal brezuspešno uradnika, ki bi slovensko razumel, in je moral coklati isto pot nazaj, ne da bi bil kaj opravil.[42]

V Kranju sta udarili prvič v deželi pri državnozborskih volitvah marca 1891 konservativna in narodnonapredna stranka skupaj. Medtem ko so se zedinili drugod za enega skupnega kandidata, so bili tu konservativci za starega Antona Globočnika pl. Sorodolskega, vladnega svetnika v pokoju, naprednjaki pa za dr. Tavčarjevega koncipienta dr. Danila Majarona. Posledica slogaštva in kompromisne politike v Kranju je bila, da se je zvezal župan Šavnik z dekanom Mežnarcem, ki se je branil podpisati zaupnico za dr. Mahniča. Konservativci, s katerimi so šli to pot tudi nemškutarji, so izvajali pri agitaciji precejšen pritisk. T. Pavšlar star. je agitiral od hiše do hiše, Mežnarec pa je nastopil s prižnice proti radikalnim pristašem Majarona, za katerega so se trudili zlasti kranjski akademiki. Zmagal je Anton Globočnik z 68 glasovi, medtem ko je dobil Majaron samo 38 glasov. Narodnonapredna struja mlajše meščanske generacije, ki jo je vodil notar Globočnik, je sicer zamerila županu njegovo ravnanje, dosegla pa je oktobra istega leta svoj prvi uspeh; odletelo je iz seznama kandidatov za občinske odbornike več konservativcev in nemškutarjev. V. Globočnik je dosegel kmalu še več. Novembra 1895 je priboril deželnozborski mandat Kranja in Šk. Loke po zmagi nad dr. Iv. Šušteršičem, ki je izhajal po svoji materi iz rodu kranjskih Jalenov. Pri občinskih volitvah v začetku l. 1895 je prišlo v občinski odbor več zastopnikov mlade radikalne struje, med njimi Ciril Pirc in Ivan Rakovec. Zahtevali so od župana Šavnika, da jih upošteva. Ko so ga pa kritikovali junija 1896, češ da prezira sklepe občinskega odbora, se je Šavnik kar odpovedal županovanju. Do skrajnosti pa ravno takrat ni kazalo iti narodnonapredni stranki, ki je prišla zaradi izredne delavnosti katoliškonarodne stranke v neprijeten položaj. Zato so se spravili s Šavnikom.[43]

Ko se je odpovedal Ant. Globočnik pl. Sorodolski državnozborskemu mandatu v gorenjskih mestih, se je potegoval zanj njegov

Vodilne meščanske rodbine od 1850 do 1918:

Dolenc — Franc († 1901), veletrgovec, obč. svetovalec.
Globočnik — Viktor († 1898), notar, obč. svetovalec, deželni poslanec 1895 do 1898.
Jalen — Jakob († 1867), trgovec in gostilničar, župan 1857—1861.
Jugovic — Leopold († 1877), trgovec in posestnik mehan. mlina, deželni poslanec 1867—1877, župan 1872—1874, državni poslanec 1871—1873.
Lokar — Konrad, tovarnar sit in trgovec, župan 1850—1857, 1861—1865; deželni poslanec 1861—1866.
Majdič — Peter († 1908), industrialec, občinski svetovalec; sin Vinko († 1924), veleindustrialec, obč. svetovalec.
Pavšlar — Tomaž star. († 1898), trgovec, obč. svetovalec; sin Tomaž ml. († 1923), posestnik valjčnega mlina in podjetnik, obč. svetovalec.
Pirc — Matej († 1891), trgovec, župan 1866—1869; sin Ciril, trgovec, deželni poslanec 1901—1912, župan 1921—1936.
Polak — Ferdinand († 1928), trgovec, župan 1911—1921.
Sajovic — Ferdinand († 1905), trgovec, obč. svetovalec; sin Janko († 1931), trgovec, obč. svetovalec.
Šavnik — Sebastijan († 1885), lekarnar, župan 1865—1866, 1869—1872; sin Karel († 1922), lekarnar, obč. svetovalec 1872—1874, župan 1874—1910, deželni poslanec 1877—1883; dr. Edvard († 1931), okr. zdravnik, obč. odbornik.

---

rojak, kurat ljubljanske prisilne delavnice, Anton Koblar. Bil je političen disident, toda kot nasprotnik škofa Missie in borec za narodnost in slovanstvo ni bil daleč od narodnonapredne stranke, ki se ga je oklenila, ko je branil na prvem slovenskem katoliškem shodu l. 1892 Ciril-Metodovo družbo in slovensko vseučilišče v Ljubljani. Z voditeljema napredne stranke Iv. Hribarjem in dr. Iv. Tavčarjem se je udeležil l. 1893 slavja tridesetletnice kranjske narodne čitalnice. Februarja 1896 je kandidiral na programu narodnonapredne stranke in dobil državnozborski mandat po zmagi nad Gabrijelom Jelovškom, kandidatom katoliškonarodne stranke. Toda še isto leto je začel izdajati s tovariši krščansko socialni tednik »Slov. list« ter udaril po politični zvezi narodnonapredne stranke z Nemci. Ko pa je razpisala Badenijeva vlada v začetku l. 1897 volitve v državni zbor, mu ni več zaupala napredna stranka mandata v gorenjskih mestih. Poskusil je na svojo pest, pa ni uspel proti dr. A. Ferjančiču.[44]

Medtem se je poostrilo v občinskem odboru nasprotje med pristaši T. Pavšlarja ml. in notarja Globočnika, ki je prišlo v vodovodnem vprašanju do izbruha. Pri občinskih volitvah so radikalni naprednjaki strli Pavšlarjevo krilo. Pavšlar se je nato začel približevati Antonu

Koblarju, ki je dal kranjskim »nezadovoljnežem (malkontentom)« svoj »Slov. list« na razpolago. Po nenadni smrti notarja Globočnika je dal tudi Pavšlar pobudo, da je kandidiral Koblar kot politični disident oktobra 1898 pri deželnozborskih volitvah v Kranju in Škofji Loki. V Škofji Loki je še pičlo zmagal, v Kranju pa propadel zaradi discipline v vrstah napredne stranke. Razcep v kranjski občinski politiki je izviral sprva bolj iz osebnih nasprotij. Pavšlar je skušal zbrati okrog sebe vse nezadovoljne elemente v mestu, ki jih je bilo treba iskati zlasti med obrtništvom in delavstvom, za katero se je dotlej narodnonapredna stranka manj zanimala kakor pa socialni demokrati in krščanski socialci pod vodstvom dr. J. Ev. Kreka. Prvo tajno socialnodemokratsko zborovanje julija 1896 je sklical slikar Goetzl na »Staro pošto«. Udeležili so se ga poleg stražiških delavcev tudi kranjski rokodelci. Govoril je krojač Železnikar iz Ljubljane in delil brošuro »Delavec in svoboda«. V političnem gibanju obrtnikov je zrl Pavšlar vzvod, s katerim je upal vreči vodilne kroge v občini ter priti zopet na krmilo. Manjkalo pa mu je sposobnosti in izobrazbe, potreboval je spretnega političnega vodjo za »obrtno stranko«. Menil ga je najti v Ant. Koblarju, kateremu je pomagal, da je postal po smrti Mežnarca kranjski župnik namesto za to že določenega A. Žlogarja, župnika v Kranjski gori. Na čelu kranjske občinske uprave pa je stal častitljivi župan K. Šavnik, ki so mu izrazili l. 1899 ob pet in dvajsetletnici županovanja simpatije vsi sloji meščanstva brez ozira na politični in svetovni nazor. Moško pevsko društvo »Kranj« mu je poklonilo marmorno ploščo, v katero je bila vdolbena pesem, ki jo je bil zložil za ta namen Fr. Finžgar.[45]

Osrednje vprašanje občinske g o s p o d a r s k e p o l i t i k e v prvi polovici desetletja je bila obnova kranjske gimnazije. V občinskem odboru je zmagal nazor, da potrebuje mesto iz gospodarskih in kulturnih razlogov popolno srednjo šolo. Zato so prevzeli l. 1894 težko breme, zgraditi gimnazijsko poslopje, ga izročiti brezplačno učni upravi, ga vzdrževati v dobrem stanju in plačevati kurjavo. Sodelovali so tudi pri ustanovitvi dijaške kuhinje. Glede prostora za gimnazijsko poslopje je bil notar Globočnik mnenja, da bi bila najbolj primerna Šavnikova pristava, ki pa iz rodbinskih razlogov ni bila naprodaj. Zato so se odločili za župniščno in Križnarjevo pristavo nasproti »Zvezde«. Mežnarec je bil pripravljen odstopiti cerkveno zemljišče, ako mu kupi občina t. zv. Žolarjevo hišo s travnikom vred. Gimnazijsko poslopje, ki je bilo preračunano na 88.000 gld., je zgradila Kranjska stavbinska družba; naknadno so prizidali nad telovad-

141. Godbeni klub skladatelja V. Parme l. 1882. Sede: učitelj Lacheiner Edm., vladni koncipist Parma V., Pirc C.; stoje: Peršl, Pirc K., prof. Gerdinič Fr., dr. Šavnik Edv., učitelj Režek J.

142. Ob 25 letnici županovanja lekarnarja Karla Šavnika l. 1899. V prvi vrsti: dr. Šavnik Ed., Dolenc Fr., dr. Štempihar V., Šavnik Karel, Šajovic Ferd., Majdič V., dr. Globočnik Ed.; v drugi: Korošec A., Polak Ferd., Krenner Fr., Pirc C., Mayr Mavr., Štritof Anton, Pučnik Konr., dr. Korun Val., Golob Jos.; v zadnji: Mayr Peter, Šinkovec Ant., Rakovc Iv., Šumi Fr., Fock Ign., Matjašič M.

143. Odbor Narodne čitalnice ob 50 letnici društva l. 1913. Sede: Mikuš L., Valenčič Iv., prof. Pirnat M., Novak V.; stoje: Rus V., Ivanc Fr., dr. Kušar J., Luznar Fr., Fock M., Novak Fr.

144. Telovadni odsek „Orel" ob ustanovitvi l. 1909. Sede: Virčič Peter, Demšar M., Puhar Iv., Florjančič J., Skrem M., Tratnik; stoje v drugi vrsti: Šorli A., Pečnik Ign., Sajovic, Pogačar, Uršič Fr., Hočevar, Žebre Fr., Krč A.; v zadnji: Štern J., —, Lapuh J., Jakopič R., Bohinc. Jenko, —.

nico še gimnazijsko kapelo s prostovoljnimi prispevki duhovščine in meščanov za 8900 gld. Vanjo so postavili Vurnikov oltar s sliko »Sedež modrosti« dunajskega slikarja Kastnerja, vendar je ostala vsa notranja oprema kapele last župne cerkve. Zaradi gradnje gimnazijskega poslopja so povišali l. 1895 doklade na neposredne davke od 10 na 30%.[46]

Komaj je bila zadeva gimnazije urejena, je predlagal l. 1896 T. Pavšlar ml., da se pristopi k rešitvi vodovodnega in električnega vprašanja. V. Majdič je vpeljal že l. 1892 elektriko v mlinskem obratu in bil pripravljen omogočiti tudi mestno razsvetljavo. Po zamisli T. Pavšlarja pa naj bi napravilo mesto pri svoji vodni črpalki turbino s 35 KS, ki bi gonila sesalke in dvigala v dvanajstih urah toliko vode, kolikor zadošča za 5000 oseb, ostalih 12 ur pa bi gonila ista turbina stroje za proizvajanje električnega toka za okrog 450 žarnic. Občinski odbor je izvolil vodovodno-električni odsek pod predsedstvom dr. Edv. Šavnika; v njem je bil tudi V. Majdič. T. Pavšlar si je dal napraviti načrte in proračune za vodovod po vzoru ljubljanskega, ki bi bil namenjen izključno za mesto. V poskusne namene je dal skopati v Lajhu vodnjak in ugotovil v globini sedem metrov dobro pitno vodo. Na to oprt je predlagal, da napravijo v bližini mestne črpalke med mlinom in hišo V. Majdiča vodnjak ter napeljejo dobljeno talno vodo s pomočjo sedanje črpalne naprave v mesto. Vodovodni odsek pa je sklenil prositi za strokovno mnenje deželnega inženirja (pozneje prof. na praški tehniki) I. V. Hraskega. Ta pa je izdelal načrt za gravitacijski vodovod, ki bi uporabljal vodo iz Čemšenikarjevega studenca v Kokri; načrt pa je bil veliko dražji in zato izvedljiv le skupno s sosednimi vaškimi občinami (Šenčur, Predoslje in Voglje). Vodovodno vprašanje je igralo nato bistveno vlogo pri občinskih volitvah l. 1898. Pavšlar in vodovodni odsek sta izdala drug proti drugemu polemične spise. Pavšlar je posebno poudaril, da voda iz Čemšenikarjevega jarka ne bo zadoščala, ako bo mesto porastlo. Po zmagi nad Pavšlarjem je sprejel občinski odbor načrt Hraskega, medtem ko je dež. zdravstveni svet odklonil Pavšlarjevega. V vaseh okoli Kranja so bili dlje časa precej nezaupni; nekatere vasi so se izrekle proti vodovodu. Spomladi l. 1899 je zaprosilo občinsko predstojništvo za deželno podporo k projektu Hraskega, čigar stroški so bili preračunani na 570.000 kron. Maja naslednjega leta je priznal deželni zbor koristnost naprave in zagotovil 25% deželnega prispevka.[47]

V. Globočnik je stavil v l. 1890 in 1893 predlog za ustanovitev regulativne mestne hranilnice. Julija 1893 je bila zamisel uresničena.

Njen ustanovitelj je bil njen prvi predsednik. Tudi kopališko vprašanje je želel V. Globočnik temeljito rešiti. V l. 1890/1 so nameravali napraviti gorke kopeli v Pungertu ali pa na Škrlovcu. Ko pa ni bilo mogoče l. 1892 ustanoviti zasebne družbe za napravo kopališča, je poseben kopališki odsek pod vodstvom Globočnika predlagal občinskemu odboru nakup ene izmed hiš Jenkova ul. 8, 27, 29 ali 31 za toplo kopel, za mrzlo kopel ob Kokri pa so prišli v poštev razni prostori, med katerimi je najbolj ugajal breg pri mlinu »v pečeh«, toda Katarina Florian ga ni hotela prodati. L. 1890 je predlagal okr. zdravnik dr. Edv. Šavnik ustanovitev okr. bolnišnice v Kranju, ki bi utegnila služiti za vso Gorenjsko. L. 1895 je kupila občina Weinbergerjevo hišo v Pungertu (Trubarjev trg 3) in jo prezidala za bolniške, oziroma šolske prostore. Pri tej priliki so posekali tudi znamenito staro lipo v Pungertu. Zaman se je trudila občina za podržavljenje pošte v Kranju. Vlagala je prošnje l. 1892, 1896, 1898, 1900 in 1910, toda ministrstvo jih ni upoštevalo, čeprav je imela kranjska pošta večji promet kakor nekatere druge že podržavljene pošte v deželi. Na pobudo dr. Šavnika so zasadili obč. pašnik pod Jelenovim klancem (1893—1895), in napravili v l. 1897 do 1900 pešpot vzporedno z Jelenovim klancem iz gramoza, ki so ga izkopali ob gradnji velike M. Mayrjeve kleti (Šavnikova pot).[48]

Od l. 1890 so obiskovali kranjsko ljudsko š o l o samo še otroci iz mesta. Jeseni l. 1891 je prevzela Franja Jugovičeva samostojno vodstvo dekliške šole (1891—1919), l. 1894 pa je postal vodja deške šole nadučitelj Iv. Pezdič (1894—1912). Okoliške vasi so dobile l. 1892 lastno šolo na Primskovem. Državni in deželni poslanci so se borili neprenehoma za obnovitev kranjske gimnazije, od deželnozborske resolucije novembra 1890 pa ne več za nižjo, marveč za popolno gimnazijo. Čeprav so hodili slovenski državni poslanci s Hohenwartom in z vlado, se vendar ni premaknilo gimnazijsko vprašanje z mrtve točke do l. 1893. 21. marca 1893 so intervenirali župan Šavnik, notar Globočnik in Ferd. Sajovic kot mestni zastopniki na Dunaju pri ministru Gautschu. Obljubili so zgraditi moderno gimnazijsko poslopje. Minister je izjavil, da ni ukinil kranjske gimnazije iz mržnje do mesta, marveč, ker zavod ni ustrezal zahtevam učne uprave. Ako zavod ne bi hiral in bi res razbremenil ljubljansko gimnazijo, ne bi imel ničesar zoper gimnazijo v Kranju. Odločitev pa je padla po zaslugi Fr. Šukljeta pod Badenijevo vlado. Minister Madeyski je obljubil januarja 1894 popolno gimnazijo, julija pa je bil uradni akt o ustano-

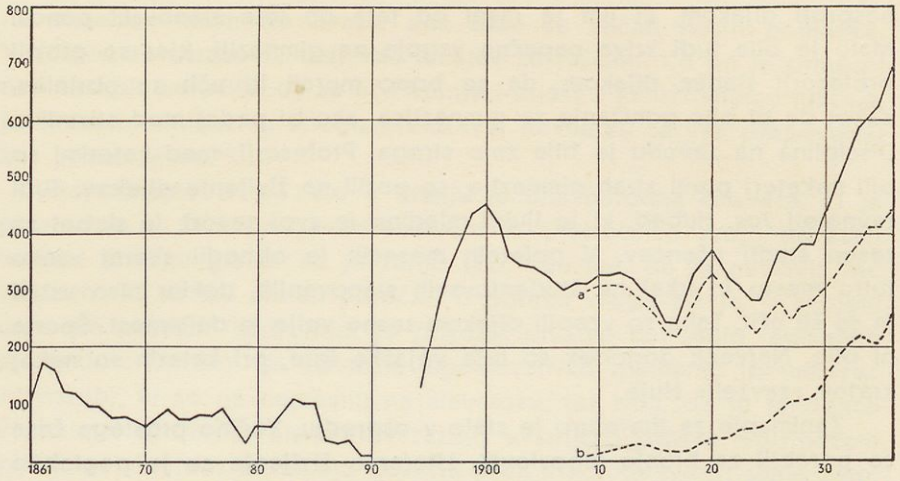

1861/2 2 razreda, 1862/3—1877/8 4 razredi, 1878/9—1880/1 postopno ukinjevanje, nato izpopolnjevanje do 1883/4 ter postopna ukinitev do 1890. 1894/5 2 razreda, nato postopna razširitev v 8 razredov.

XIV. Diagram dijaštva na drž. gimnaziji v Kranju v l. 1861 do 1938. (a = učenci, b = učenke)

vitvi podpisan. Jeseni se je začel pouk še v starem ljudskošolskem poslopju. Tri leta kasneje 18. septembra 1897 pa se je preselil zavod ob veliki svečanosti v novo gimnazijsko poslopje.[49]

Število dijaštva je zdaj hitro raslo. Kranj je postal pravo dijaško mesto. Marsikje so bile v eni hiši po dve ali tri dijaške gospodinje, vsaka s celim tropom mlajšega in starejšega dijaškega naraščaja. Večina dijakov je bila kmečkega stanu, tudi sinovi obrtnikov iz vse Gorenjske so študirali v Kranju. Meščanskih otrok, tako imenovanih »kratkohlačnikov« je bilo komaj 10% vseh dijakov na zavodu. Mnogi meščani so imeli dohodke od dijakov. Vendar je bilo razpoloženje meščanstva do dijakov različno. Posamezne družine so podpirale dijake; velik dobrotnik je bil dr. Edv. Šavnik. Ubožnejši so bili navezani na dijaško kuhinjo. Nerazpoloženje nekaterih meščanov do gimnazije je imelo deloma vzrok v tem, da niso mogli meščanski otroci uspešno tekmovati z nadarjenimi kmečkimi fanti, katerim so dali tu pa tam več ali manj jasno razumeti, da spadajo tako rekoč med berače. Šele višješolci so dobili izjemoma dostop v fine meščanske rodbine, kjer so jih čislali zlasti kot pevce. Lep moški zbor je vežbal pod pokroviteljstvom dr. J. Žmavca V. Cenčič. Značilno nasprotje je nastalo med gimnazijci in obrtniškimi vajenci in pomočniki. Zdi se, da so se bali za svojo družabno pozicijo v mestu

nasproti dijakom, ki jim je rasel od leta do leta stanovski ponos. Malo je bila tudi kriva napačna vzgoja na gimnaziji, kjer so grozili profesorji slabim dijakom, da se bodo morali iti učit za obrtnika, kakor da bi bilo ponižanje za gimnazijca, ako bi padel med obrtnike. Disciplina na zavodu je bila zelo stroga. Profesorji, med katerimi so bili nekateri pravi strah gimnazije, so pazili na življenje dijakov. Tudi ravnatelj Jos. Hubad, ki je ljubil mladino in svoj zavod, je skrbel za resen študij učencev. V poletnih mesecih je obhodil skoraj vsako jutro mesto in trkal na študentovskih stanovanjih, dokler niso vstali in se šli učit. Tako so vcepili dijakom resno voljo in delavnost. Športa ni bilo. Največji dogodek so bile vojaške igre, pri katerih so nekaj kratov »zavzeli« Huje.

Zanimanje za literaturo je stalo v ospredju. Večino prostega časa so porabili za branje leposlovja. Literarno življenje se je poglobilo med kranjskim dijaštvom v šol. l. 1896/97, ko sta prišla v Kranj študirat Mih. Rostohar in France Terseglav. Nastal je krožek, ki se je tajno sestajal »pri Pleiweissu« ali pri P. Mayrju. Pripadali so mu poleg omenjenih še Jos. Hacin, P. Šavnik, Evgen in Gvidon Sajovic, Jos. Ribarič in Iv. Ušlakar. V njihovem krožku se je oglasil tudi Milan Marjanović, ki je izdajal »Našo nado« in govoril o južnem slovanstvu. Dijaki so začeli izdajati tudi svoj list »Brstje«, v katerega je pisal n. pr. Terseglav iz zgodovine filozofije, Jos. Hacin, ki je prevedel Tolstojevo »Vstajenje«, je priobčeval svoje pesmi, Evg. Sajovic pa članke o telovadbi. Bili so idealisti, panslavisti, svobodomisleci in navdušeni narodnjaki, kar so pokazali tudi ob smrti notarja Globočnika. Dijaški list »Brstje« pa je bil zamorjen v letu svojega rojstva. V. Grundner je narisal ob njegovem žalostnem koncu zanimivo sliko z naslovom: Brstje, cvet in sad. Prva je predstavljala sestanek uredništva in sotrudnikov v tičev in poezije polni Straheči dolini, cvet je kazal, kako je izšel list in ga bero vsi z veseljem in svetim ponosom, sad pa je bil, da je prišlo uredništvo (Rostohar) in sotrudniki v karcer. Ta prvi neuspeh je pognal sicer literarno delovanje iz javnosti, ni ga pa uničil. Skoraj na vsakem dijaškem stanovanju so imeli svoj list, ki pa ni dočakal dosti let. Precej sotrudnikov sta imeli: »Zvezda«, ki jo je urejal Iv. Langerholz, in »Vesna«, v katero so pisali A. Markež in Tom. Klinar. Pesniški proizvodi nekaterih dijakov so našli pot v predale raznih listov. Gvidon Sajovic (»Gvido Anin«) jih je priobčeval v »Gorenjcu«; Janku Pretnarju (»Narjan Pretko«) je povzročila panslavistično navdahnjena »Peričniku« v Domu in Svetu 1900, da je moral zapustiti kranjsko gimnazijo. Vseslovansko mišljenje dijaštva je prišlo

na poseben način do izraza. Kot znak so začeli nositi polhovke. Višješolci so ustanovili tudi več tečajev za ruščino. Ko pa je prinesel nek časopis poročilo, da se uče kranjski dijaki z veliko vnemo ruščine, je ukazalo ministrstvo strogo preiskavo. Ravnatelj je vse prepovedal kot protidržavno.[50]

Najvažnejše društvo v Kranju je bila narodna čitalnica, ki je praznovala l. 1893 pod predsedstvom V. Globočnika svojo trideseletnico. Okrajni glavar se je zanjo tako zanimal, da je nastavil več vohunov, ki so mu morali poročati o poteku vsega slavja. V svojem uradnem poročilu dež. vladi je prikazal društvo kot leglo radikalnih elementov. Opozoril je zlasti na jugoslovansko znamenje (polumesec z zvezdo), ki so ga namestili na slavoloku, ter trdil, da je tendenca v čitalnici združenih elementov razbiti avstrijsko državo. Patriotizem kažejo le na videz in nočejo govoriti proti vladi naravnost samo zato, ker se ravno pogajajo za gimnazijo. Na pokopališču bi se bil moral vršiti po stari navadi slavnostni govor na Prešernovem grobu, toda škof dr. Missia je to prepovedal. Kljub temu je nastopil notar Iv. Plantan in protestiral proti takšni prepovedi. L. 1895 je bil ustanovljen mešani zbor, ki ga je vežbal prof. Ant. Štritof. Za njim je prevzel čitalniški pevski zbor V. Rus, ki ga je vodil s presledki do l. 1926. Izlete po deželi je prirejalo Slov. bralno društvo, ki je imelo pevski in tamburaški zbor. Naraščajoče obrtniško in delavsko gibanje je rodilo l. 1898 moško pevsko društvo »Kranj«. Ustanovil ga je Janko Majdič. Za pevovodjo so izbrali Mihaela Mohorja, organista v Šmartinu, ki se je preselil nato v Kranj. Člani so nosili značilno črno obleko, plave srajce in velike mehke klobuke s širokimi kraji. Gojili so slovensko narodno in sploh slovansko petje.[51]

Ko je nastopil preporod slovenskega sokolstva s prevzemom Tyrševe sokolske ideje, je dal notar V. Globočnik pobudo za obnovo »Gorenjskega Sokola« (od 1907 telovadnega društva »Sokola«) v Kranju. Sprva ni bilo pravega razumevanja pri meščanih; celo na odpor so zadeli. Na ustanovnem občnem zboru 21. decembra 1895 je navdušil mladino V. Murnik za sokolske ideje. Za delo so prijeli predvsem Feri Sajovic († 1905), Franc Omersa ml. in Gašper Eržen. Telovadnico so uredili sprva v Prevčevi hiši, od l. 1900 pa v udobnejših prostorih V. Omerse.[52]

Gospodarska depresija je trajala tja do srede desetletja. Potem pa so se razmere počasi boljšale. Cene kmetijskih pridelkov so polagoma rasle. Mestna hranilnica je pomagala h gospodarski osamosvojitvi slovenskega obrtnika in trgovca. Na zunaj pa se obličje

mesta zadnjih pet in dvajset let ni spremenilo. Potres l. 1895 je poškodoval močneje le nekaj hiš, zlasti v Layerjevi ulici. Tedenski sejem je ostal precej živahen, vendar niso imeli več meščani predpravic pri nakupu živil. Že zunaj mesta so prestrezali prekupci kmetom in kmeticam pot ter jim odkupovali pridelke. Kupčija s proizvodi hišnih obrti je odmirala.[53]

Nov razmah se je kazal v mlinarstvu in usnjarstvu. Majdič je dogradil svoj mlin, ga opremil v l. 1893 oz. 1897 z novimi turbinami s 300 KS. Žito je dobival iz Vojvodine in Rusije, dobavljal pa izdelke na Koroško, Salzburško, Tirolsko, Predarlsko in v Dalmacijo. Usnjarna ob Savi je prišla l. 1893 v roke Karla Pollaka, sina prvotnega lastnika Jakoba P. nazaj. Novi lastnik jo je preuredil in povečal do l. 1900. Začel je tudi z izdelovanjem svinjin za konfekcijske in sedlarske namene. Izvažal je zlasti v Nemčijo in Anglijo. L. 1900 je kupil še v Ljubljani tovarno in preselil tja fabrikacijo zgornjega usnja in svinjin, v Kranju pa specializiral obrat za podplatno usnje in usnje za sedlarske namene. Kapaciteta izdelave je narasla na okrog 1000 kg dnevno. Pri železniški postaji je bilo ustanovljeno l. 1891 Schmidovo podjetje za impregnacijo lesa (brzojavnih drogov). V Kranju je obstajala samo še Mayrjeva pivovarna, ki je varila do 5000 hl piva na leto.[54]

V začetku devetdesetih let je postal projekt ljubeljske proge posebno pereč. Občinski odbor si je bil svest važnosti proge Kranj—Celovec in je pozval občinsko predstojništvo, naj dela na tem, da bo stala nova železniška postaja na levem bregu Save v neposredni bližini mesta. Projekte je študiralo gener. nadzorstvo držav. železnic in naročilo tudi geologu Fr. Tellerju, da pregleda geološke razmere. Trgovinsko ministrstvo si je zamislilo ljubeljsko progo kot glavno železnico druge vrste z mešanim sistemom (adhezija in zobotvorna moč po sistemu Abt). Izhajala bi iz Celovca (postaja južne železnice) v Žihpolje; tu bi sledil prvi klanec proge, ob humprškem vznožju v Rožno dolino do postaje Kožentaver. Nato bi se dvigala v treh odsekih proti Ljubelju (postaja Podljubelj — ogibališče Sopotnica), ob koncu tretjega odseka postaja Sv. Lenart. Nato bi sledil 4845 m dolg predor. Ob izstopu bi bila postaja Sv. Ana; nato pa sestop v dveh odsekih, ogibališče Dobrin. Tam, kjer bi prišla železnica v ravnino, naj bi bila postaja Tržič. Šele od tu bi šla adhezijska proga v dolžini 15 km z naklonom 18.3‰ čez Duplje v Kranj, kjer bi bil most čez Savo. Po zaključenih študijah je izjavila vlada, da namerava najprej zgraditi obe dovozni progi: Kranj—Tržič in Celovec—Kožentaver kot lokalni progi s sodelovanjem dežel in drugih interesentov. V ta namen je

bil aprila 1893 ustanovljen pod vodstvom barona Schwegla konzorcij za delno progo Tržič—Kranj. V njem pa so bili zastopani samo tržiški industrijci (baron Born, F. Demberger, A. Gassner, E. Glanzmann, K. Luckmann, K. Moline, S. Rieger), ne pa Kranjčani. Deželni zbor je zagotovil maja podporo 50.000 gld., oktobra se je izvršila še revizija trase. Tu pa so se naenkrat pojavili pomisleki pri trgovskem ministrstvu iz obratnotehničnih vzrokov, češ da so prevelike strmine in da je predor (na severu v 813 m, na j. v 767 m) previsoko, da bi bil možen živahen promet. Ko je nastopila še sprememba v trgovskem ministrstvu, je projekt padel. Občina Kranj se je potegovala z drugimi interesenti vred februarja 1894 v dežel. zboru, naj se pospeši gradnja ljubeljske železnice, tudi v državnem zboru so vložili prošnjo, naj se upošteva omenjena proga v zakonskem predlogu o lokalnih železnicah, toda vlada je izjavila, da stoji ta proga v tesni zvezi z vprašanjem druge jadranske železnice in da se mora čakati na odločitev v tej zadevi. Vpliv činiteljev južne železnice je bil silen. Geolog Fr. Teller je dobil nalog, da študira geološke razmere glede trase čez Medvedji dol in s predorom skozi Stol. Zaradi neugodnih geoloških razmer na meji med Karavankami in apneniškimi Alpami pa je odklonil Teller to traso. S tem pa ni padel projekt bohinjske proge: Gorica—Bohinj—Lesce—Medvedji dol—Celovec, čeprav je bilo ugotovljeno, da bo stala 16 milijonov gld. več kakor loška. Ko je bilo ustanovljeno posebno železniško ministrstvo in so zopet razpravljali o projektih železniških gradenj, se je februarja 1896 zavzel Viktor Globočnik v dež. zboru za loško progo. Zdaj pa je delal že isti baron Schwegel, ki je l. 1886 vneto govoril za loški projekt, skupno z zastopniki Kranjske industrijske družbe za bohinjsko progo. Nov izgovor proti loški progi je bil, da bi pospeševala bolj Reko, kakor pa Trst. V škodo Kranju je predlagal sedaj celo, da tudi ne kaže zvezati Tržiča s Kranjem, marveč s kakšno postajo severno od tod, morda pri Lescah ali Žirovnici, ker se bo najbrž od tam odcepila bohinjska železnica. V. Globočnik, ki je temeljito proučil železniški problem, se je postavil Schweglu krepko po robu, ni pa dobil dosti podpore od dr. Iv. Tavčarja. Istočasno se je vršila borba na Dunaju, kjer je deloval drž. poslanec A. Koblar. Želel je predstaviti min. predsedniku Badeniju deputacijo za loško progo, Schwegel pa drugo za bohinjsko, toda Badeni ni sprejel nobene. Zato se je oglasil Koblar ob proračunski razpravi in v temeljitem govoru pojasnil, da avstrijska politika ne skrbi za Trst v oni meri kakor ogrska za Reko in da sme priti kot nova jadranska proga samo loška trasa v poštev, ker je najcenejša, najkrajša, vojaško naj-

bolj zavarovana in industriji in trgovini najugodnejša zveza. Nasprotno bi turska železnica pospeševala interese Nemčije. S Koblarjem je sodeloval zlasti dež. poslanec Cesare Combi v Trstu, ki je izdal vrsto brošur. Koblar je bil mnenja, da bo mogel prodreti proti svojim močnim nasprotnikom s stvarnimi razlogi. Oktobra 1896 je sporočil Šavniku, naj pride deputacija občine v zadevi železnice na Dunaj, toda župan je to odklonil, češ da se vrši ravno obravnava v zadevi gimnazije. Januarja 1897 se je oglasil Koblar ponovno ob specialni debati za proračun železniškega ministrstva. Čutil je, kako nevidne sile južne železnice preprečujejo konkurenčno jadransko progo. Ker so prej ugovarjali, da ljubeljska proga ne bi bila tehnično v stanu zmagovati večjega prometa, je predlagal Koblar po tehničnih merjenjih iz l. 1896 tržiško postajo ob cesti v Bistrico v višini 545 m, ljubeljski predor na kranjski strani v višini 691 m, na koroški pa le v višini 613 m; predor sam bi se pa podaljšal na 8.4 km. S tem bi postala vsa ljubeljska proga adhezijska z maksimalno naklonjenostjo 25‰. Ob času, ko je govoril Koblar o loški progi, je bilo vprašanje druge jadranske proge že definitivno rešeno. Minister se je odločil za bohinjsko in tursko traso. Zdaj je moral braniti V. Globočnik še zadnji up mesta Kranja; lokalno progo Kranj—Tržič, toda finančni odsek dež. odbora je zvišal deželno podporo na 75.000 gld. in jo pridržal tržiški progi tudi za tedaj, če ne bi potekala v Kranj, marveč čez Begunje—Poljče—Rodine—Smokuč—Breznico v Žirovnico ali Lesce. Ker je bilo s tem prizadeto življenjsko vprašanje mesta, je vlagal občinski odbor še nadalje prošnje za gradnjo ljubeljske proge v deželnem zboru, tržiški nemški kapitalisti pa so že sestavljali tehnična in komercialna poročila za progo Tržič—Lesce.[55]

V borbi s Koblarjem so spoznali pristaši narodnonapredne stranke v Kranju potrebo, da si ustvarijo lastno politično glasilo. Tako je pričel izhajati na prelomu stoletja »Gorenjec«, ki sta ga urejala C. Pirc in Iv. Lampret. Koblar je ostro napadal v »Slov. listu« tudi zmernega K. Šavnika. S tem je odbil tudi tiste, ki bi jih mogel pridobiti za pristaše v občinski politiki. Pripomogel je tudi, da se je še bolj krepila sloga med pristaši Cirila Pirca in Karla Šavnika. Tomaž Pavšlar ml. je oblikoval gospodarsko stranko, v kateri so se udejstvovali zlasti: Janko Majdič, Iv. Cof, F. Hlebš, Fr. Šumi in Karel Florian, ki je sledil zgledu svojega svaka Pavšlarja. Veliko so si obetali od A. Koblarja, ki je prišel za župnika v Kranj ter takoj prijel za politično delo v mestu. Maja 1901 sta pomerili obe frakciji svoje

145. Kranj v M. Merianovi, Topographia Provinciarum Austriacarum Austriae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Tyrolis etc. Frankfurt a. M. 1649.

146. Kranj v I. W. Valvasorja, Ehre d. Herzogthums Krain, Nürnberg 1689.

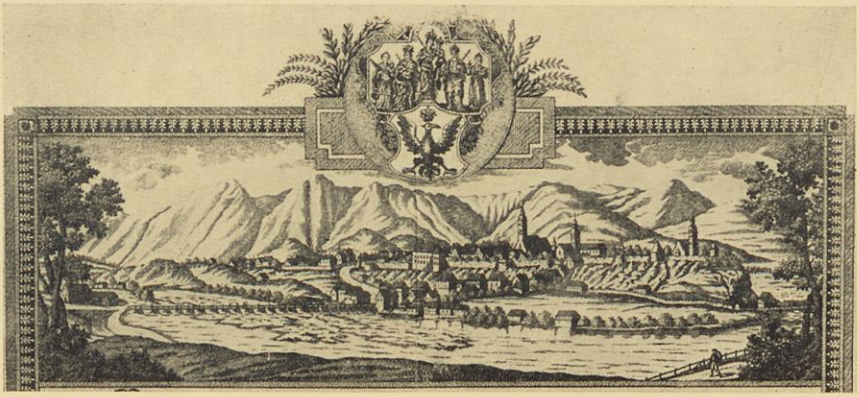

147. Kranj na cehovski diplomi iz konca XVIII. stol.

148. Kranj na litografiji iz sr. XIX. stol. (Nar. muzej v Ljubljani).

149. A. Z(eiler), Kranj l. 1892 (mestna hiša v Kranju).

moči pri občinskih volitvah. Naprednjaki so imeli najboljšega kandidata za župana, častitljivega Šavnika, ki je zmagal z večino 49 glasov. Koblar je mogel priti v občinski odbor samo kot namestnik virilista K. Pollaka; tu je zastopal vedno svoje odločno katoliško, socialno, slovensko, pa tudi vseslovansko mišljenje. Septembra istega leta je poskusil svojo srečo pri deželnozborskih volitvah, kjer ga je porazil vodja naprednjakov Ciril Pirc z večino 63 glasov.[56]

Katoliška narodna stranka je zastavila tam, kjer je bila napredna stranka manj delavna, pri gospodarskih in socialnih vprašanjih. Dr. Jan. Ev. Krek je priredil l. 1902 prvi shod v gostilni pri »lectarju«; pripravljal je ustanovitev katol. delavskega društva. Toda pri volitvah v bolniško blagajno ni bilo uspeha. K. Šavnik, ki je kandidiral za župana tudi l. 1904 in 1907, je potegnil vedno večino za seboj. Pri zadnjih volitvah ni imel protikandidata. Zato je bila udeležba precej neznatna (19.6% volivnih upravičencev). Gospodarska stranka je napela vse sile pri deželnozborskih volitvah l. 1908. Tom. Pavšlar in Jos. Hafner sta kandidirala proti C. Pircu, ki je zmagal ob 90% udeležbi volivcev z večino 43 glasov. Ob koncu desetletja pa se je poslovil K. Šavnik iz javnega delovanja po šest in tridesetletnem županovanju.[57]

Najvažnejša briga občinske gospodarske politike v desetletju 1900—1910 je bilo vodovodno vprašanje. Maja 1900 je zagotovil deželni zbor na Hribarjev predlog 25% prispevek k stroškom. Tudi poljedelsko ministrstvo je odobrilo decembra 1901 načrt, obljubilo pa je prispevati samo 40%. Komisijska obravnava o vodovodnem načrtu je bila junija 1902. Sklenili so zajeti Čemšenikarjev vrelec v Kokri, ga speljati po grapi do vznožja in po kokrski cesti do Kranja. Pri Visokem bi šel vod na Luže—Šenčur—Voklo—Voglje, pri železnem mostu čez Kokro pa odcep na Klanec—Huje in Rupo. Pri Tupaličah bi stal glavni vodni rezervoar, na Kranjskem polju pa stolpni zbiralnik za mesto. Potrebno je bilo, da se sprejme poseben deželni zakon o preskrbi Kranja in okoliških vasi z vodo. Toda zaradi obstrukcije v deželnem zboru l. 1903 ni bilo mogoče ničesar doseči. Medtem je zastavil T. Pavšlar vse sile, da prepreči izvršitev vodovodnega projekta. Pritožil se je proti podelitvi koncesije pri poljedelskem ministrstvu in, ko tam ni uspel, še pri upravnem sodišču. Ko je postal C. Pirc deželni poslanec, se je posvetil predvsem srečni rešitvi vodovodnega vprašanja. Ob prvi ugodni priliki je stavil l. 1905 nujni predlog glede kranjskega vodovoda. Pri tem ga je podpiral zlasti poslanec Fr. Povše. Dež. zakon je bil sprejet, dež. prispevek pa zvišan na 30%. Pavšlar je trdovratno branil svoje stališče še dalje. Sklical je pro-

testni shod v Kranju in prosil deželno vlado, naj nikar ne predloži zakonskega osnutka vladarju v podpis. Kljub temu je bil januarja 1907 sankcioniran, vodovod pa v l. 1909 do 1911 zgrajen. S tem je bil dan važen predpogoj za rast mestne naselbine, zlasti v smeri proti severu na Kranjsko polje.[58]

V vprašanju mestne električne razsvetljave občinski odbor ni prišel preko pripravljalnih razgovorov. Ko je ponudil l. 1901 Ad. Kreuzberger dobaviti električni tok iz elektrarne, ki jo je zgradil ob Kokri, je predlagal Koblar, naj se preišče porabnost mestne vodne sile na Savi in napravi proračun za mestno razsvetljavo v lastni režiji. Koblar je tudi poudaril, naj stori občina več za socialne namene. Izjavil je l. 1903, da bi bili v Kranju nujno potrebni bolnišnica in sirotišnica. Ker pa pri občinskem odboru ni našel razumevanja, je ustanovil l. 1904 Vincencijevo družbo in l. 1906 ponovil prošnjo, naj se dovoli omenjenemu dobrodelnemu društvu, da nastavi usmiljenke iz Zagreba v mestni zasilni bolnišnici na Pungertu. Toda obč. odbor je bil mnenja, da more zgraditi primerno opremljeno bolnišnico samo zdravstveno okrožje s pomočjo vlade in dež. odbora, za kar se je zavzel l. 1910 tudi poslanec C. Pirc v dež. zboru. Skromno je rešil občinski odbor kopališčno vprašanje, ko mu je prepustil leta 1900 Ig. Fock potreben prostor v Dolu. Ob gradnji tržiške železnice je brezuspešno skušala občina doseči razširitev oz. preureditev kranjskega kolodvora. Precej stroškov so imeli tudi z vzdrževanjem petega razreda dekliške ljudske šole. L. 1902 se je izkazala potreba razširiti gimnazijsko poslopje; prizidek je bil dograjen jeseni naslednjega leta. L. 1903 so zgradili novo mestno klavnico. Stari kanali so bili prenizki in so že razpadali. L. 1909 so napravili načrte za novo kanalizacijo na podlagi izplakovalnega sistema. Mestna hranilnica se je lepo razvijala in nudila tudi mnogim občinam posojila. Občinske doklade so ostale nespremenjene: 30% na neposredne davke in 30% na užitnino.

L. 1909 so bili preloženi letni sejmi na prvi ponedeljek v maju, septembru, oktobru, novembru in decembru.[59]

Ob prelomu stoletja je dosegla kranjska g i m n a z i j a največje število učencev (457). Od vseh vetrov so prihajali. V lepi slogi so živeli Gorenjci s Štajerci, Dolenjci in Primorci. Dobrodušnost ravnatelja Hubada († 1906) je v tem pogledu blagodejno vplivala. Prevladoval je še nadalje kmečki živelj, toda od ustanovitve škofijske gimnazije v Št. Vidu n. Lj. (1905) so odhajali tjakaj mnogi odlični in nadarjeni

fantje z dežele. V tem oziru je malo pomagal dijaški konvikt, ki je obstojal od l. 1904 v tako imenovani škofiji in ki ga je vodil sprva prof. dr. J. Gnidovec, nato pa dr. Jos. Debevec.

Svetovnonazorna diferenciacija med kranjskim dijaštvom je postala očitna. Pospešil jo je katoliški shod l. 1902, pa tudi neko nezadovoljstvo z obstoječim političnim položajem, idealizem in hrepenenje po dejanjih. Nastala je predvsem močna radikalna struja, ki je odrekala sprva vsem obstoječim političnim strankam odobravanje. Njene smernice, ki so prihajale v »Omladini« do izraza: skrb za samoizobrazbo, širjenje ljudske prosvete med preprostim ljudstvom s pomočjo knjižnic in predavanj, proučevanje socialnega vprašanja, narodna obramba, vse to je mikalo kranjske dijake. Podobno so se širile nove ideje po »Zori« med srednješolce: poglobitev verske misli, resno delo za bodoči poklic, praktično delo med slovenskim ljudstvom, stremljenje po dr. Krekovih smernicah priti v stik s preprostim ljudstvom, zlasti z delavstvom. Obe glasili sta se hitro širili med dijaštvom, da je imel končno vsak razred svojega poverjenika. Nižješolci so se čutili počaščene, če so prihajali mednje »somišljeniki« iz višjih razredov in jim prigovarjali, da pristopijo k tajni kulturnopolitični organizaciji in prihajajo k sestankom.

Naravnost intimno je bilo razmerje med visokošolci in srednješolci. Tisti, ki so zapustili kot prvi ideologi gibanja kranjsko gimnazijo, so postali nekaki pokrovitelji organizacije in so ostali z dijaki v stiku tudi po odhodu na vseučilišče, kjer so imeli po akademskih društvih v Gradcu, na Dunaju in v Pragi posebne srednješolske odseke, ki so skrbeli za vzgojo srednješolskega naraščaja. S temi tovariši so si kranjski dijaki pogosto dopisovali in ob počitnicah ali jeseni, preden so se vrnili na univerze, so prišli vseučilišniki v Kranj predavat in debatirat o raznih kulturnih, socialnih in političnih vprašanjih. Katoliško narodnim dijakom so prihajali predavat zlasti Iv. Grafenauer, Iv. Dolenec in nekateri bogoslovci, zlasti Andr. Orehek. Profesorji kranjske gimnazije, dr. Jos. Debevec, Evg. Jarc in Bog. Remec so intenzivno posegali v njihovo gibanje. Obče zanimanje so pobudili med kranjskim dijaštvom sestanki Greg. Žerjava, ki jih je prirejal od l. 1903 dalje zlasti pri M. Mayrju. Poudarjal je, da se mora rešiti študent starih »burševskih« razvad krokanja ter delati »iz naroda za narod«. Šlo je proti Tavčarjevim starinom, pa tudi proti katoliškemu gibanju, ker je trdil, da vera ne spada v politiko in da je privatna zadeva. Vrhovno vodilo bodi nacionalna misel! V Kranj so prihajali tudi Jos. Breznik, O. Fettich-Frankheim, Fr. Pavlič, Ad. Ribnikar in Vek. Zalokar. Posebno požrtvo-

valno se je brigal za kranjske dijake V. M. Zalar, odbornik ljubljanskega dijaškega prosvetnega društva »Prosvete«.

Šibkejši so bili stiki kranjskih dijakov s socialno demokracijo in z Masarykovimi realisti. Pod vplivom prof. dr. Drag. Lončarja, A. Dermote, Alb. Prepeluha (Abditus) in Čeha Drtine je rasel zlasti Lenart Lotrič. Ravnatelj Hubad ni dovolil dijakom obiskati Lončarjevo predavanje o delavstvu (v šolskem letu 1905/6).

Med začetniki in voditelji narodnoradikalnega gibanja v Kranju najdemo Iv. Stanonika, R. Krivica in Blaža Liparja; med katoliško narodno strujo so se odlikovali iz starejše generacije: J. Mazovec, Jak. Mohorič, Fr. Stelè in Lovro Sušnik, iz mlajše pa: bratje Basaj, Fr. Jež in M. Tomazin. L. 1906 je bila omenjena struja med maturanti tako močna, da jih je karikiral H. Smrekar v »Osi«, kako darujejo v pušico za škofove zavode. Sestanki kulturnopolitičnih organizacij so se morali vršiti tajno kje v bližnjih gozdovih ali zapuščenih gostilnah; katoliškonarodni so našli včasih tudi zavetje pri Remčevih na Rupi ali v dijaškem konviktu, narodnoradikalni pa pri raznih meščanih v mestu.

Tekmovanje med obema strujama je bilo predvsem agitačne narave. Vsi so gledali, da bi pridobili čim več članov. Kljub ločitvi duhov so ohranile prve generacije dijakov iskreno prijateljstvo med seboj. Sem in tja je prišlo tudi do sestankov obeh struj, na katerih so burno debatirali o načelnih vprašanjih. Posebno značilna je bila javna diskusija v podstrešni sobi gostilne v Rakovici, kjer je bil glavni govornik katoliškonarodnih Fr. Jež, radikalnih pa Vek. Zalokar. Končala se je skoraj po zgledu srednjeveških diskusij za časa Lutra. Šele proti koncu desetletja, ko sta se približevali obe struji bolj in bolj obstoječim političnim strankam in je prepovedal deželni šolski svet naročati in čitati »Omladino«, se je razmerje med dijaki poostrilo. L. 1910 so imeli kranjski abiturienti celo ločeno svoji odhodnici, pri Mayrju in v »Ljudskem domu«.

Narodna zavest je prišla med kranjskim dijaštvom pogosto in krepko do izraza. Ob stoletnici Schillerjeve smrti (1905) v mnogih razredih ni hotel noben dijak prevzeti deklamacije za proslavo, za kar so bili kaznovani s skupnim zaporom. Pogoste so bile diskusije o problemu malega slovenskega naroda. Narodnoobrambno delo je prevzelo vse. Bili so krožki, ki so nabirali narodno blago in pošiljali prispevke prof. dr. Štreklju v Gradec. Priključili so se »Počitniški zvezi« v Ljubljani in nabirali knjige za ustanovitev potujočih knjižnic. Osmošolci l. 1906/7 so sami nabrali par sto knjig in jih predali s primerno prireditvijo v Št. Jakobu v Rožu. Zanimanje za južne Slovane je bilo

predvsem literarno. Igraje so se naučili mlajši dijaki od starejših cirilice. Ob počitnicah pa so jo mahnili prav radi tudi proti jugu na Hrvatsko in v Bosno.

Kranjsko dijaštvo je doseglo v opisanem desetletju višek kulturnega izživljanja. Dijaki obeh struj so se resno trudili vsestransko se izpopolniti. Naravnost strastno so čitali knjige. Učili so se slovanskih jezikov in se poglobili v razne panoge znanosti. Na dijaških mizah so ležala temeljna dela iz filozofije, apologetike, prirodoznanstva, kulturne in umetnostne zgodovine. Ob popoldnevih pa so hodili dijaki med krasnimi gorenjskimi njivami s kakšno pesniško zbirko v rokah. Zato so bila pestra in kvalitetna mesečna predavanja višješolcev pri slovenščini in nemščini. Literarnih krožkov je bilo vse polno. V dijaškem konviktu je bil živahno delaven krožek Fr. Steleta, J. Mazovca in Andr. Snoja. Petošolec Lovro Sušnik je zbiral svoje sotrudnike (J. Mazovec, Maks Gruden, Iv. Majhen) na farovški Loki pod mogočnim gabrom in izdajal »Brstje«, četrtošolec Fr. Albrecht je sklical sestanek pri pungerški cerkvi in ustanovil svoj literarni krožek, ki je izdajal list, v katerem je največ prispeval sam (»Rusmir«). Tudi na dijaških stanovanjih, n. pr. v Pavšlarjevi hiši (Mestni trg 14), na Žolariji (Jezerska cesta 2), pri Virantovih (Ljubljanska c. 7) in pri Jakofčiču (Gasilski trg 5; list: Cvet in sad, urednik M. Reš) so pisali liste.

Profesorji so bili povečini dobri. S hvaležnostjo se spominja cela generacija dijakov vsestransko delavnega dr. Jos. Tominška, dr. Jos. Debevca, ki je potegnil za seboj s poukom v klasičnih jezikih, pa tudi zbudil zanimanje za slovanske literature (češko, poljsko, rusko). Želel je poučevati češčino, pa je preveč dišalo po slovanski vzajemnosti. Zato je bila prva učna ura tudi zadnja. Dijaki so se nato skrivaj učili češčine pri kaplanu V. Hybašku. Šele italijanščino so dovolili poučevati Debevcu. Za francoščino je vnemal Evg. Jarc, ki je bil tudi odličen pedagog. S svojo osebnostjo je vplival kleni klasični filolog Ant. Zupan. V srbskohrvatsko literaturo je intenzivno uvajal M. Pirnat, ki je rad prihajal med dijake. Imel je izreden govorniški talent.

Šport še ni bil moderen. Dijaki so imeli svoje igre na gaštejskem travniku pod nadzorstvom profesorjev. Telovadbo so gojili precej močno. Pri »Sokolu« je vodil dijaško telovadbo Evgen Sajovic. Tudi glasba jih je zanimala. V l. 1903 do 1906 je bilo močno gibanje za spiritizem.[60]

V začetku desetletja je omejevala čitalnica svoje delovanje še vedno le na meščanske kroge v ožjem pomenu. Nekateri odborniki so skušali polagoma razširiti društveno delovanje. Ustanovili so l. 1907.

javno knjižnico in pričeli z ljudskimi predavanji. Prof. M. Pirnat je pokrenil tudi ljudsko galerijo in želel ustanoviti krajevni muzej, pa ni našel potrebnega odziva. Iz čitalniških vrst je izšla l. 1908 tudi misel zgraditi skupno streho »Narodni dom« za vsa narodnonapredna društva. V razvoju »Gorenjskega Sokola« je bil najvažnejši dogodek ustanovitev vaditeljskega zbora iz l. 1901. S tem je postal matica vseh nastajajočih sokolskih društev Gorenjske. Med vaditelji so si priborili posebnih zaslug Janko Šavnik, Evgen in Janko Sajovic in Mir. Ambrožič. Po vsesokolskem zletu l. 1904 se je delo še poglobilo. L. 1907 se je osnoval ženski odsek z vaditeljskim zborom pod načelnico Hani Sajovičevo. Tri leta pozneje so se združila gorenjska sokolska društva v skupno sokolsko župo s sedežem v Kranju. Odkar je prepovedala šolska oblast mladini telovadbo pri »Sokolu«, je obstajal tajni dijaški »Sokol« v Kranju.[61]

Dekan Koblar je začel delo takoj tudi na prosvetnem polju. Ustanovil je izobraževalno in zabavno društvo, ki naj bi delovalo z istimi sredstvi kakor čitalnica, s pevskimi nastopi, gledališkimi igrami, veselicami in javno knjižnico ter zajelo širše plasti, obenem jih pa odvrnilo od verske brezbrižnosti. Ustanovnega občnega zbora decembra 1902 pri »Pijemontezarju« se je udeležil tudi Jan. Ev. Krek. Društvo je imelo najprej svoje prostore pri »Novi pošti«. Tu je žrtvoval dr. Jos. Debevec mnogo časa za prirejanje zabav in gledaliških iger. Znani so postali posebno kupleti, ki jih je spesnil dr. Debevec, pel pa jih je brivec Iv. Potušek. Pri izobraževalnem društvu so sodelovali zlasti: prof. Evg. Jarc (prvi predsednik), Bog. Remec, Ant. Sušnik in Ant. Dokler. Pevski zbor sta vežbala Mih. Mohor in prof. M. Bajuk. Koblar je zgradil društvu »Ljudski dom«, ki je bil otvorjen julija 1909. Slov. bralno društvo in moško pevsko društvo »Kranj« pa sta se razšli, prvo l. 1908., drugo l. 1911. Septembra 1909 je bil ustanovljen »Orel«, telovadni odsek izobraževalnega društva »Kranj«. V prvih odborih so delovali zlasti Fr. Bohinc, Janko Florijančič, Fr. Gorjanc in Ant. Mohor. Pristopali so zlasti obrtniki in kmečki fantje iz okolice. Telovadno orodje je nabavilo društvo »Kranj«; vendar je ovirala krepkejši razmah prevelika odvisnost odseka od izobraževalnega društva. Inteligenca z neznatnimi izjemami ni sodelovala pri »Orlu«.[62]

Župnik A. Koblar (1900—1928) se je udejstvoval tudi na socialno-skrbstvenem polju. Ustanovil je l. 1904 dijaški konvikt in Vincencijevo družbo, poklical l. 1906 usmiljenke sestre Vincentinke iz Zagreba in zgradil l. 1909 sirotišnico (Koblarjeva ulica 2).[63]

Prebivalstvo je neznatno naraščalo v Kranju za 4.7%, v okoliških vaseh pa za 5.1%. Kranj je dobil svoj prvi umetniški spomenik Fr. Bernekerjev Vodnjak s kipom sv. Jan. Nepomuka, ki je bil postavljen l. 1911 v smislu volila Iv. Majdiča († 1908).[64]

Meščani so se začeli bolj zanimati za gospodarska podjetja. Predvsem so se pojavili načrti večjih hidroelektričnih central. Manjšo elektrarno je zgradil v tesni Kokre v bližini železnega mosta Ad. Kreuzberger s 65 KS; podjetje pa ni uspevalo. L. 1909 je kupila elektrarno na dražbi Marija Mayr. Ogromne načrte je gojil T. Pavšlar ml. Mizar Iv. Pintar ga je opozoril na vodne sile Save pri »Zarici«, kjer prihaja Sava v pečine pod Čirčičami. Pavšlar si je dal napraviti načrte za vodno napravo s 13.7 m visokim jezom pri Drulovki. Po taki napravi bi bil ogrožen Majdičev mlin. Zato je ta ponudil Pavšlarju precejšno vsoto denarja, ako odstopi od svoje namere. S tem pa je še bolj spodbudil Pavšlarja, ki mu je pa manjkalo potrebne strokovne izobrazbe in preudarka. Spustil se je v borbo z Majdičem, pa tudi z mestno občino, ki je branila svoj gaštejski pašnik. Zaradi nameravanih vodnih naprav je bilo namreč pričakovati sprememb v vodni strugi in poškodb na bregovih in pri jezovih; vse to bi bilo tudi v kvar mestnemu vodnemu kolesu. Strokovnjaki so celo trdili, da bi segalo nagromadeno kamenje do Majdičevega jeza, Gaštej bi bil pa stalno poplavljen. Januarja 1901 je odločila deželna vlada, da izvršitev Pavšlarjevega vodnega načrta pri Drulovki iz javnih ozirov ni dopustna. Tudi poljedelsko ministrstvo se je postavilo na isto stališče.

Zato je pomaknil Pavšlar svoj načrt nekoliko naprej med vasi Breg in Hrastje. Vršil se je l. 1901 nov ogled, vendar je bil zaradi pomanjkljivosti načrtov odgoden. Pavšlar si je hotel zavarovati vodne sile in je sklepal opcijske pogodbe. Ni pa pripravljal samo tega podjetja. L. 1903 je prosil za predkoncesijo za gradnjo ozkotirne električne cestne železnice Lesce—Bled. Po načrtu iz l. 1904 bi stala hidroelektrična centrala 4500 m pod savskim mostom s temeljnim jezom v strugi z dolžino 78 m, 6 m nad gladino. Vsled tega bi se dvignila gladina vode za 9 in pol metra. Na desni bi bil dotok v vodni kanal, ki bi peljal k centrali na Bregu s 4 turbinami po 800 KS, od tu bi šla voda zopet nazaj v savsko strugo. Proti Pavšlarjevemu načrtu je nastal na pobudo V. Majdiča konkurenčni načrt Jos. Lenarčiča iz Vrhnike in Petra Majdiča iz Celja. Po njihovi zamisli bi imela vodna naprava 48 in pol metra dolg premakljiv jez v strugi, kjer bi se dvignila gladina za 5 in pol metra. Na drulovški strani bi bil vodni kanal do štirih turbin po 600 KS.

Šele l. 1909 je dobil Pavšlar koncesijo za hidroelektrično centralo pri Jami. Medtem je bil že izgotovljen načrt deželne elektrarne pri Žirovnici. Pojavil se je tudi načrt deželne električne centrale na Savi med Kranjem in Smlednikom, pa tudi načrt železniškega ministrstva za elektrifikacijo gorenjske proge. Ko pa bi moral Pavšlar svoje namene izvesti, mu je zmanjkalo sredstev. Iskal jih je pri Glavni posojilnici, zadr. z neom. zav. v Ljubljani, ki je zahtevala poroštvo Karla Floriana ml.[65]

Majdiči so krepko branili in utrjevali svojo pozicijo. L. 1910 je kupil Vinko Majdič zagrebški paromlin, njegov brat Peter, posestnik valjčnega milna v Celju, pa je prevzel l. 1903 Killerjevo trgovino z železnino v Kranju. K. Pollaku je uničil decembra 1908 požar del tovarniških naprav. Podjetnik pa je moderniziral obrat in ga dvignil na kapaciteto 2000—2500 kg dnevno. Edmund Kocbek je začel l. 1909 v Končevi hiši na tovarniški način izdelovati obleke in perilo. Iv. Pr. Lampret iz Ljubljane je vzel l. 1899 Reševo tiskarsko koncesijo v najem. Uredil je dokaj moderno tiskarno v hiši Maistrov trg 1; tu so tiskali politični in gospodarski tednik »Gorenjec«. L. 1906 se je preselila tiskarna na Florianovo pristavo v Kokrskem predmestju, kjer je ostala do l. 1911. Ker je preplavilo Gorenjsko tuje pivo, je postal položaj Mayrjeve pivovarne nevzdržen. Prisiljena je bila pristopiti h kartelu pivovarn. Ign. Fock je preuredil l. 1907 svoj obrat v tovarno za milo, surovi margarin in kristalno sodo.[66]

Z a d r u ž n i š t v o se je lepo širilo. V Kranju je bila ustanovljena l. 1907 »Hranilnica in posojilnica, reg. zadr. z neom. zavezo«, ki se je nastanila l. 1909 v »Ljudskem domu«. Med ustanovitelji najdemo poleg dekana Koblarja glavne zastopnike gospodarske stranke (T. Pavšlar ml., F. Hlebš, M. Mayr). V podeželju so nastale zlasti mlekarske zadruge (n. pr. 1904 v Naklem, 1906 v Predosljah, Cerkljah). Prvi primer industrijske podjetnosti v okolici pa je bila l. 1906 ustanovljena tovarna lanenega olja Zabret in Huter v Britofu.[67]

V prometnem pogledu je pridobilo mesto v prvem desetletju dvajsetega stoletja dvoje: precej ozek savski most, ki je bil dograjen l. 1910, in lokalno železnico Kranj—Tržič. Ko je bilo odločeno, da se bo odcepila bohinjska proga pri Jesenicah, ni kazalo speljati proge iz Tržiča proti severozahodu. Zopet je stopil v ospredje stari načrt lokalne proge v Kranj, ki bi se dala ob ugodni priliki še vedno podaljšati preko Škofje Loke v Poljansko dolino — Idrijo. Julija 1903 je bil potrjen zakon o gradnji lokalne normalnotirne proge Kranj—Tržič. Naslednje leto se je vršil politični obhod trase. Kljub temu je

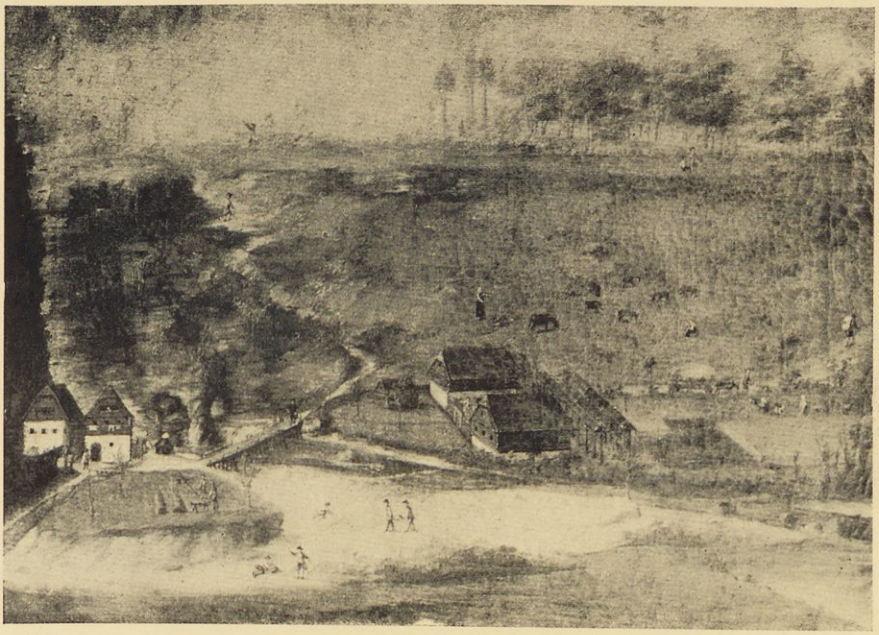

150. Farovška pristava na Spodnji Loki v 18. stol. (zbirka v župnišču v Kranju).

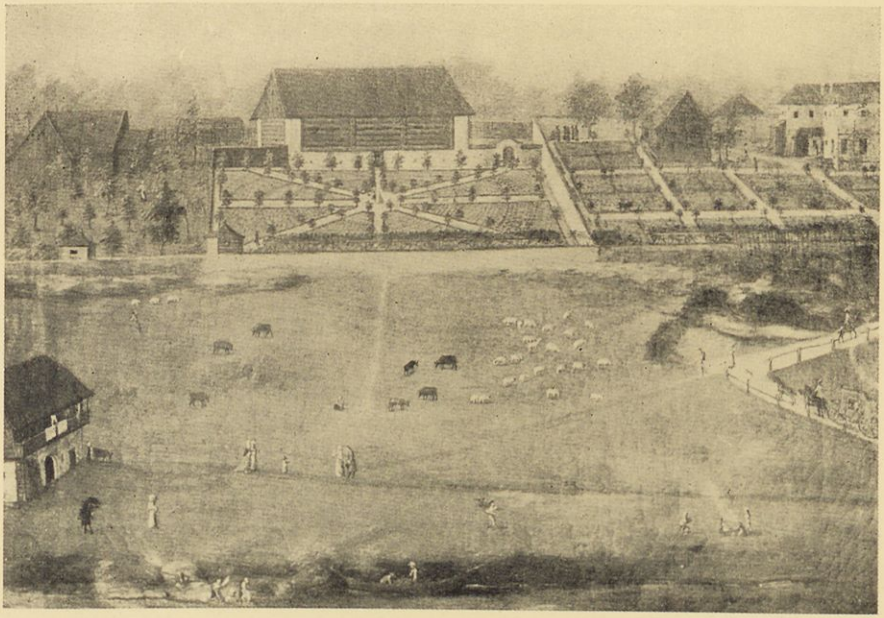

151. Farovška pristava pri kapucinskem samostanu z mestno gmajno ob Savi v 18. stoletju (zbirka v župnišču v Kranju).

152. Župnišče in šola v l. 1753 (zbirka v župnišču).

153. Župnišče in škofija z župno cerkvijo od jugovzhoda.

zahtevalo l. 1905 ministrstvo spremembo trase in povečanje nagnjenosti od 17 na 20‰, da bi se zmanjšali gradbeni stroški. Šele spomladi l. 1906 so pričeli z delom. K slovesni otvoritvi julija 1908 pa niso vabili iz Kranja niti župana, niti slovenskih občinskih odbornikov, marveč le Nemce in nemškutarje. Tudi vozni listki so bili sprva nemško-italijanski!

Ker pa druga jadranska proga po dolini Soče ni izpolnila svojega namena — bila je enotirna in vojaško slabo zavarovana — se je pojavil l. 1910 nov projekt: Polzela—Kamnik—Kranj—Škofja Loka—Žiri. Zanj se je zavzemal v Kranju zlasti dekan Koblar.[68]

Po Šavnikovem odstopu je bil izvoljen za župana Ferd. Polak. Idejna vodja narodnonapredne stranke v mestu pa sta bila Ciril Pirc in dr. Val. Štempihar. Gospodarski propad T. Pavšlarja je oslabil »gospodarsko stranko«, škodoval pa je tudi katol. narodni stranki, ki ji je manjkalo po odhodu agilnih profesorjev spretnih in požrtvovalnih sotrudnikov na političnem polju. Koblarju je sicer uspelo odkupiti l. 1911 Lampretovo tiskarno in uporabljati »Gorenjca« kot svoje politično glasilo, toda takoj je nastopila pod staro Reševo koncesijo »Sava«, kar je razvnelo precej divjo politično borbo. L. 1913 C. Pirc ni več kandidiral za deželnega poslanca; njegov mandat je pridobil dr. K. Triller, ki je zastopal mesto do l. 1918.

Mesto je imelo skoraj izključno slovensko prebivalstvo, saj je navedlo l. 1910 samo 57 oseb nemški občevalni jezik. Slovenski meščani pa še niso razvili krepke zavesti o narodni skupnosti, niso gojili enotnih narodnih ciljev, marveč so živeli tjavendan razprti med seboj in zakopani v krajevne in vsakdanje, pogosto zelo egoistične brige.[69]

Po zgraditvi kranjskega vodovoda, ki so ga podaljšali l. 1913 do Čirčič, Hrastja in Prebačevega, je stopilo zopet vprašanje mestne elektrarne v ospredje. Načelnik električnega odseka inž. Křivanec je predlagal, naj uporabi občina vso svojo vodno moč, ki jo je cenil T. Pavšlar previsoko na 54 do 72 KS. Septembra 1911 je zaprosila občina za dovoljenje, da bi smela postaviti namesto vodnega kolesa turbino. Majdič je želel, da bi jo premestili na prostor med Mayrjevo pivovarno in savskim mostom. Ker je bil pa inž. Křivanec l. 1912 premeščen v Postojno, je zadeva zastala do naslednjega leta, ko je prišla deželna elektrarna v dež. zboru na razgovor. Zdaj so pohiteli v Kranju z vodopravno obravnavo in zaprosili pri deželnem odboru za večje posojilo, ki pa je bilo spomladi l. 1914 odklonjeno z motivacijo, da je vodna sila, ki je na razpolago, premajhna in proračunani stroški prenizki.

Dež. odbor je predlagal občini, da priključi mesto omrežju deželnih elektrarn, ki bodo v kratkem podaljšale svoj daljnovod do Kranja. Iz zdravstvenih in tehničnih ozirov je bilo nujnejše, da se je bavil obč. odbor z načrtom gradnje novega ljudskošolskega poslopja. V njem bi dobila po predlogu V. Rusa svoje prostore tudi dekliška meščanska šola, ker dekletom gimnazijske študije ne nudijo primerne izobrazbe. Enako potrebna je bila moderna kanalizacija. Za njeno izvedbo so najeli posojilo pri mestni hranilnici. Delo pa je zastalo l. 1915 zaradi vojske. Na željo obč. odbora je izdelal inž. Štembov l. 1911 tehnično precej nepopoln regulacijski načrt, ki je predvideval v predmestjih strnjeni način zazidave, kar je utemeljeno grajal prof. M. Pirnat, ki je predlagal vile ali stanovanjske hiše sredi vrtov. Občinske doklade na neposredne davke so bile zvišane l. 1911 na 40%.[70]

Med dijaki kranjske g i m n a z i j e je hitro nazadoval odstotek kmečkih fantov. Svetovnonazorna, še bolj pa politična opredelitev je postala tako izrazita, da v višjih razredih dijaki niso hoteli niti skupaj sedeti, ako niso bili enakega nazora. Obe struji sta imeli s sodelovanjem visokošolcev svoje kulturnopolitične organizacije kakor dotlej, toda njihovo delovanje ni bilo več tako poglobljeno. Zmagovita balkanska vojska pa je predramila kranjske dijake. Z navdušenjem so brali poročila o bivših kranjskih dijakih, dobrovoljcih M. Čopu in Bl. Liparju, ki so se udeležili bojev v črnogorski vojski. Zavest pripadnosti k neki širši, jugoslovanski skupnosti, se je vzbujala. Od čustev do načrtov in sklepov pa so našli pota le redki, ki sta jih pridobila Ad. Ponikvar in Iv. Endlicher, ki sta prišla ustanavljat v Kranj krožek »Preporodovcev«. Novo gibanje je zavrglo dotedanje podrobno narodnoobrambno delo in politično borbo med katoliško-narodno in narodno-napredno stranko za oblast v deželi, ker ni upoštevala niti slovenskega naroda v celoti. Idealna mladina je zrla rešitev malega slovenskega naroda le v politični skupnosti s Hrvati in Srbi. Postavila si je visok cilj, združitev jugoslovanskih narodov v samostojni državi, ki pa je bil dosegljiv samo z revolucionarnimi sredstvi. Gibanje se je širilo tajno in zajelo v teku dveh let nekako 50 srednješolcev, med katerimi sta se odlikovala Ant. Gnidovec in Fr. Rant. Na zunaj so se pokazali znaki tajne revolucionarne organizacije kranjskih srednješolcev šele marca 1914 ob petstoletnici zadnjega ustoličenja koroških vojvod na Gosposvetskem polju. Takrat je prišlo naročilo iz Ljubljane, naj se priredi dijaški štrajk. Na predvečer 18. marca je bil sestanek dijakov na Pungertu, vendar ni bilo potrebne enotnosti za

skupen nastop. Organizaciji »Preporodovcev« ni bilo dano, da bi bila prekvasila s svojimi idejami večino kranjskih dijakov. Le redki so razumeli gibanje, še manj pa jih je bilo, ki so imeli pogum, zagovarjati kranjske dijake, ko so nastopili po vidovdanskem atentatu junija 1914 dnevi preganjanja. Ravnatelj Fajdiga je odločno nastopil, ko je skušala politična oblast čim več dijakov spraviti v preiskavo. Sreča je bila, da je vodil nato sodno preiskavo O. Dev, ki je postopal ljubeznivo in dal možnost dijakom, da so se uspešno branili.[71]

V desetletju pred svetovno vojsko sta pogrešali obe telovadni društvi šolsko mladino v svojih vrstah. Pri »Orlu« sta skušala poživiti delovanje dr. Jak. Kotnik in Val. Fister. Dekan Koblar je dogradil l. 1914 še drugo poslopje sirotišnice s kapelo.[72]

Naravnost tragično je bilo, da domačinom večinoma ni uspelo ustanoviti industrijskih podjetij. Propad Glavne posojilnice je pokopal Pavšlarjeve visoke načrte. Za seboj je potegnil in uničil tudi staro kranjsko rodbino Florianovo. Zdaj je moral podleči Pavšlar tudi v pravdi z Majdičem za razdelitev vodne moči pri gornjesavskem jezu. Podobno je propadel poskus Marenčiča in Windischerja, ustanoviti tovarno čokolade in kanditov. V. Majdič pa je širil svoje delovanje proti jugovzhodu (Zagreb, Karlovec), K. Pollak je dokupil sosednje Pavšlarjevo posestvo in mlin ter zgradil lastno ekstrakcijo. Novo tiskarsko koncesijo je pridobilo l. 1911 Tiskovno društvo v Kranju, medtem ko je nadaljevala tiskarsko obrt pod Reševo koncesijo d. d. Sava. Jedro prebivalstva je tvoril obrtniški in trgovski srednji sloj; en obrtniški mojster je prišel nekako na 16 prebivalcev.[73]

Ko je izbruhnila l. 1914 svetovna vojska, so omejili politično svobodo, potlačili politično življenje, toda nasprotstva med meščani so ostala in se kazala v nelepi luči. Za narodno zavedne so nastopili dnevi preskušnje in trpljenja. Iz meščanskih vrst so morali na vojsko ravno najboljši in najdelavnejši. Zato je zavladalo v mestu mrtvilo. Skoraj popolnoma je prenehalo delovanje narodnih društev, zlasti »Sokola« in »Orla«. Šele l. 1917 se je posrečilo kaplanu Prebilu († 1918), da je zbral nekaj naraščajnikov in s tem dosegel, da ni zaspala v Kranju misel »Orla«. Vpoklicani so bili tudi vsi odborniki čitalnice; C. Pirc je preprečil, da oblast ni razpustila društva. Ker je morala odstopiti svojo dvorano učni, oziroma vojaški upravi, ni mogla več prirejati iger in predavanj, le skromen pevski zbor in ljudska knjižnica sta ostala.[74]

Ljudje so sprva napeto prisluškovali vestem, ki so prihajale z

bojišč, kjer so se borili svojci, in so upali na skorajšnji konec vojske. Kmalu so pa spoznali učinke vojnih nadlog od blizu. Prihajali so begunci iz Galicije in Bukovine. Izprazniti so morali gimnazijsko poslopje, v katerem so nastanili marca 1915 rekonvalescentni oddelek št. 97, od junija istega leta dalje pa rezervno bolnišnico »Zavidović«. Dijaki so se preselili v ljudskošolsko poslopje, jeseni 1915 pa so najeli zanje prostore v zasilni bolnišnici v Pungertu, v »Ljudskem domu« in čitalnici. Tudi ljudska šola se je potikala po zasebnih hišah. Po vojni napovedi Italije je spadalo mesto v širši vojni pas. Pritisnili so še primorski begunci. Na Gašteju so uredili vojaško konjsko bolnišnico pod vodstvom dr. L. Bosnića.[75]

Italijanski neuspehi ob Soči in zmagoviti pohodi nemških in avstrijskih čet v Rusijo in Srbijo so krepili samozavest nemštvu. Vedno bolj so poudarjali vladni krogi, da gre za »nemško vojno«. Za vsako svobodnejšo besedo sta bila kranjska tednika »Gorenjec« in »Sava« zaplenjena. Ko se je pa drznil »Gorenjec« v začetku l. 1916 nastopiti proti strogim rekvizicijam in nespametni vojni zvezi z Nemčijo, so ga 17. marca ustavili, dekanu Koblarju pa je predla trda. Vojaška oblast ga je hotela po prekem sodu justificirati. Le s težavo se je posrečilo omiliti kazen na konfinacijo v Zagrebu, kjer je bival Koblar »v zatišju« in stopil v stike s hrvatskimi politiki. V Kranju pa so začeli vneto pobirati podpise za prošnjo, da bi dobili ljubljenega župnika nazaj. Tako so »otajala leta gorja in trpljenja v politični borbi oledenela srca«. Po šestih mesecih se je smel vrniti dekan Koblar po posredovanju Jugoslovanskega kluba domov.[76]

L. 1917 je moral prenehati tudi tednik »Sava«. Takrat je zorel v vojaških krogih načrt za velikopotezni napad na italijanskem bojišču, za katerega so pridobili tudi nemško vojaško pomoč. V Kranju se je nastanil generalni štab 14. nemške armade pod vrhovnim poveljstvom gen. Otona pl. Belowa, ki je skrbno in točno izdelal vse priprave za napad. Da bi olajšali razmeščanje vojaštva, so uredili v Bitnju železniško postajališče. Vojaški krogi so zdaj obžalovali, da ni bila zgrajena strateško važna proga Kranj—Škofja Loka—Trst. Zato so morali prepeljati ves vojaški material po cestah in najvažnejše celo ponoči. Med Kranjem in Ljubljano so razmestili 4. divizijo pehote. 22. oktobra sta dospeli preko Ljubelja in Jezerskega vrha še dve diviziji. Dva dni pozneje je bila italijanska fronta pri Kobaridu prebita. Šele po tej uspeli ofenzivi se je smel novembra 1917 začeti šolski pouk v Kranju.[77]

Svetovna vojska je zaustavila tudi redno gospodarsko življenje mesta. Država je uvedla prisilno gospodarstvo, ki je zajelo vse pa-

noge (blago, kapital, delo, stanovanja). Razpisali so pogosta, skoraj prisilna vojna posojila. Aprovizacijske odredbe so določale količino blaga za osebo, čas, ceno in način prodaje ter s tem povzročile tajno in zakotno menjavanje blaga med mestom in podeželjem. Pomanjkanje surovin je škodovalo redni obrti in industriji. L. 1916 je prenehala obratovati pivovarna Mayr. Tovarna Pollak, ki je bila proglašena l. 1914 za državno varovano podjetje, je delala skoraj izključno za vojaške dobave. Vojaška oblast je faktično upravljala tudi Mayrjevo elektrarno. V drugi polovici vojske so začele naraščati cene blaga. Z razvrednotenjem denarja se je začel proces obubožanja srednjega sloja, v rokah poedincev, ki so znali spretno in brezobzirno izkoriščati prilike, pa se je kopičilo bogastvo (»les nouveaux riches«). Ljudje so postajali bolj in bolj nezadovoljni in otopeli, ker so trpeli vedno hujše pomanjkanje.[78]

Politično nasprotstvo pa se je umirilo. Ko je bil sklican spomladi l. 1917 državni zbor in je podal »Jugoslovanski klub« tako imenovano majniško deklaracijo, so se predramile ljudske množice po triletnem mrtvilu, zlasti ker se je kot prvi izjavil za deklaracijo ljubljanski škof dr. Anton Bon. Jeglič. Vzbudilo se je živahnejše politično gibanje. S posebnim navdušenjem so se odzvale žene in dekleta pozivu, naj podpišejo deklaracijsko listino. Šele decembra 1917 se je izrekel tudi kranjski občinski odbor za deklaracijo. Tudi med kranjskimi inteligenti so bili tedaj že nekateri, ki so izgubljali vero v avstrijsko državo, toda narodnega radikalizma ni bilo, ker je tičala mlajša generacija v vojaških suknjah. Pa tudi tja na fronto je začel prodirati vpliv deklaracijskega gibanja in razkrajal udarno moč avstrijske armade, kakor se vidi iz zaupnih poročil odsekovih poveljnikov v arhivu Boroevićeve armade. Val idealne jugoslovanske misli je prevzel tudi kranjsko dijaštvo, ki mu je dal l. 1917 prof. Makso Pirnat († 1933) pobudo za ustanovitev lista »Naše pismo« (urednik Fr. Planina). Poleg njega je nastal naslednje leto še dijaški list »Prvi upi«, ki ga je urejal Val. Jemec.[79] Narodno gibanje je dobilo l. 1918 še večji razmah in doseglo avgusta svoj višek z ustanovitvijo Narodnega sveta pod predsedstvom dr. A. Korošca. Ko so metali antantni letalci Trumbićeve letake, je obsodil deželni odbor Trumbićevo »veleizdajalsko« delovanje in zahteval enako izjavo od vseh občin. V kranjskem občinskem odboru pa je protestiral C. Pirc proti tej zahtevi. 21. septembra 1918 je obiskal mesto dr. A. Korošec, ki ga je pozdravil C. Pirc kot »voditelja slovenskega naroda in jugoslovanskega apostola«. Bila je veličastna manifestacija za jugoslovansko idejo.[80]

Kranj v Jugoslaviji

Ko je bila prebita v drugi polovici septembra 1918 bolgarska fronta, so začeli prehitevati svetovnozgodovinski dogodki drug drugega. Naslednji mesec je zapečatila Wilsonova beseda usodo Avstro-Ogrske. 26. oktobra je odstavil Narodni svet za Slovenijo deželnega glavarja v Ljubljani, dan kasneje je bil v Kranju ustanovljen krajevni odbor Narodnega sveta, ki so mu pripadali: C. Pirc kot predsednik, dekan A. Koblar, podpredsednik, dr. R. Marn, tajnik, dr. T. Klinar, blagajnik, in Fr. Šemrov, namestnik. Širši odbor za kranjski okraj je bil sestavljen šele 4. novembra; tvorili so ga odvetnik dr. F. Černe, posestnik Iv. Brodar (Hrastje), dekan A. Koblar, kaplan Jernej Hafner, trgovec Fr. Berjak in odv. Fr. Šemrov. Ko pa je prenehala 28. oktobra obstajati avstroogrska monarhija, je nastopila splošna zmeda, ker ni bilo nič dogovorjenega glede prevzema oblasti in ureditve uprave za ta primer. Narodni svet in njegovi krajevni odbori pa niso uživali potrebne avtoritete. Meščanstvo je dalo sicer 29. oktobra duška veselju, da je konec vojske in da je zaživelo novo življenje v svobodni državi združenih Slovencev, Hrvatov in Srbov, toda ljudje so menili naivno, da bo vse potrebno storila antanta in da bodo same po sebi uresničene vse narodne težnje.[1]

Ko so dospele vesti o razpadu Boroevićeve armade, je bil sklican krajevni odbor Narodnega sveta še isti dan k seji, da bi razpravljal o potrebnih ukrepih. Umik soške armade se je moral vršiti preko slovenskega ozemlja na črti Gorica—Škofja Loka—Smlednik in po železnici od Jesenic, zlasti iz Koroške in Tirolske. Mogel je imeti nepreračunljive posledice za mesto in okolico. Iz Ljubljane je dospel stotnik J. Bedenk, ki je imel nalog, da sestavi iz zanesljivih domačih ljudi oborožene vojaške oddelke, ki bi skrbeli za red in mir ter razorožili vračajoče se avstrijsko vojaštvo neslovanske narodnosti.[2]

Istočasno se je zamajala avstrijska fronta proti Italiji. Vojaki so začeli grabiti zaloge živil, obleke, denarja in drugega eraričnega

blaga ter odhajali. 31. oktobra se je začel splošen umik čet. Mase so se valile v zaledje in puščale na cestah in po poljih orožje in vojaški material.[3]

Kranjska narodna straža je vršila službo ne le v mestu, marveč zlasti na kolodvoru, kjer se je vozilo mimo vojaštvo v času od 1. do 15. novembra. Vračali so se večinoma raztepeni drobci vojaških oddelkov, deloma slabo oblečeni in sestradani, pa tudi čete, ki so nastopile pot v domovino strnjene in v lepem redu. Narodna straža je imela težko nalogo razorožiti vojake in zapleniti eraričnо blago ter ga spravljati v skladišča v mestu. Ker je bila sprva prešibka, se je pripetilo prve dni novembra, da je sedemdeset tujih vojakov razorožilo oddelek kranjske narodne straže na kolodvoru, pobralo zaplenjeno blago in se odpeljalo naprej. Med vračajočim se vojaštvom so bili tudi Slovenci. Pozivali so jih, naj sodelujejo pri ureditvi narodne države, toda večinoma so mislili le na lastno udobnost in hiteli domov, da se znebé neljube vojaške suknje. Ako je zadržal poveljnik kranjske narodne straže čez dan nekaj vojakov in jih postavil za straže h kakemu vagonu, ki je bil poln raznega blaga, so jo popihali ponoči, drugo jutro pa je bil vagon izropan. Niso hoteli služiti toliko tednov lastnemu narodu, kakor so prej let krvaveli za tujca (Drag. Lončar).[4]

Velika nevarnost je začela groziti meščanom, ker so se polagoma vrinili v kranjsko narodno stražo številni nezanesljivi ljudje, ki so organizirali neke vrste »zeleni kader«. Želeli so pleniti po mestu in obračunati z vojnimi dobičkarji. 6. novembra so se pojavili na vratih raznih meščanskih hiš seznami oseb, ki jih namerava »zeleni kader« pobiti. Ko je prispel 7. novembra vlak bosenske pehote na postajo, so se skušali polastiti člani »kadra« strojnic, ki so jih imeli Bosanci. Ker jim to ni uspelo, so zvabili precej Bosancev v mesto na »Staro pošto«; tam so skupaj popivali in snovali načrte za napad meščanov. Okoli desetih zvečer so začeli kričati »Ven z meščani!« in streljati. Narodna straža je morala skupaj z orožniki oblegati »Staro pošto«. Uspelo jim je zadušiti poskus upora. Ko je padel desetnik Pr. Šumi, ki je imel fes na glavi, so se Bosanci silno razburili, ker so menili, da je bil ubit njihov tovariš. Le s težavo je uspelo spraviti bosanske pešce na postajo, od koder so se takoj odpeljali dalje. Krajevni odbor pa je prosil za nujno pomoč iz Ljubljane.[5]

Okoli 10. novembra so ustavili na kranjskem kolodvoru tudi prtljago generala Boroevića. Zaplenili so pohištvo, avto, blagajno in druge predmete razen arhiva, ki so ga zmetali na tir. Zanj ni bilo zanimanja

med meščani. Rešil ga je dekan Koblar in ga dal prepeljati na sedmih vozovih v župnišče, kjer ga je površno uredil in ponudil pozneje predsedniku dež. vlade dr. J. Brejcu za Narodni muzej v Ljubljani. Toda dr. Brejc ga iz neznanih vzrokov ni hotel prevzeti in je dal nalog, naj ga odpeljejo v Zagreb; ta arhiv je po svojih vojaških in vohunskih poročilih neprecenljive vrednosti za zgodovino svetovne vojske.[6]

Brezskrbnost in nedelavnost Slovencev je imela zlasti za slovensko Koroško težke posledice. Nemci so se kmalu znašli iz trenutne pobitosti ter začeli vpadati na slovensko ozemlje. S prvim decembrom 1918 je bilo sicer razglašeno zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev ter je prenehala prevratna doba, ni pa bilo rešeno vprašanje naših narodnih mejá, ki jih niso upoštevali Nemci in Italijani. Poverjenik za narodno brambo dr. L. Pogačnik je pozval vse narodno zavedne Slovence, naj prihité prostovoljno reševat slovenski Korotan. Iz Kranja se je odzvalo h koroški legiji januarja 1919 komaj deset prostovoljcev in še te je večinoma zbral kaplan Jernej Hafner. 7. januarja so jih poslali v boj pri Podrožci, kjer so hrabro vztrajali pet dni. Zdaj so pokazali tudi kranjski dijaki, da ljubijo svojo domovino in da so pripravljeni tudi žrtvovati se zanjo. Višješolci, bivši vojaki, so sklicali sestanek pri »Jezeršku« in sklenili oditi v koroško legijo. 10. januarja se je odpeljalo 48 dijakov s prof. dr. S. Dolarjem vred v Ljubljano. Nekaj dijakov je odšlo že prej naravnost na Ljubelj. Kranjske dijake so pridelili v Ljubljani 3. četi koroških legionarjev, ki se je vežbala v Ljubljani in Radovljici pod vodstvom Rud. Badjure in Maksa Hočevarja ter opravljala nato patruljsko službo na Golici do februarja 1919, ko se je oblikovala jugoslovanska redna vojska.[7]

Z ustanovitvijo kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so dobili tudi Slovenci svojo narodno državo in svojega narodnega vladarja. Namestnik Nj. Vel. kralja Petra I., Nj. Vis. regent Aleksander je l. 1920 na najslovesnejši način vzel v posest slovensko zemljo. Prisrčno in navdušeno so ga sprejeli v Kranju 28. junija 1920. Ko pa je umrl kralj Peter I. Osvoboditelj, se je mesto Kranj kot prvo v Sloveniji oddolžilo njegovemu spominu in mu postavilo pred Narodnim domom spomenik, ki ga je izdelal kipar Tine Kos. Nepozaben bo ostal za vedno 1. avgust 1926, ko sta prisostvovala odkritju spomenika Nj. Vel. kralj Aleksander I. Zedinitelj in kraljica Marija. Še posebno prisrčno je postalo razmerje mesta do dinastije Karađorđevićev, odkar si je izbral l. 1935 za svoje letno bivališče grad Brdo Nj. kr. Vis. knez namestnik Pavle.[8]

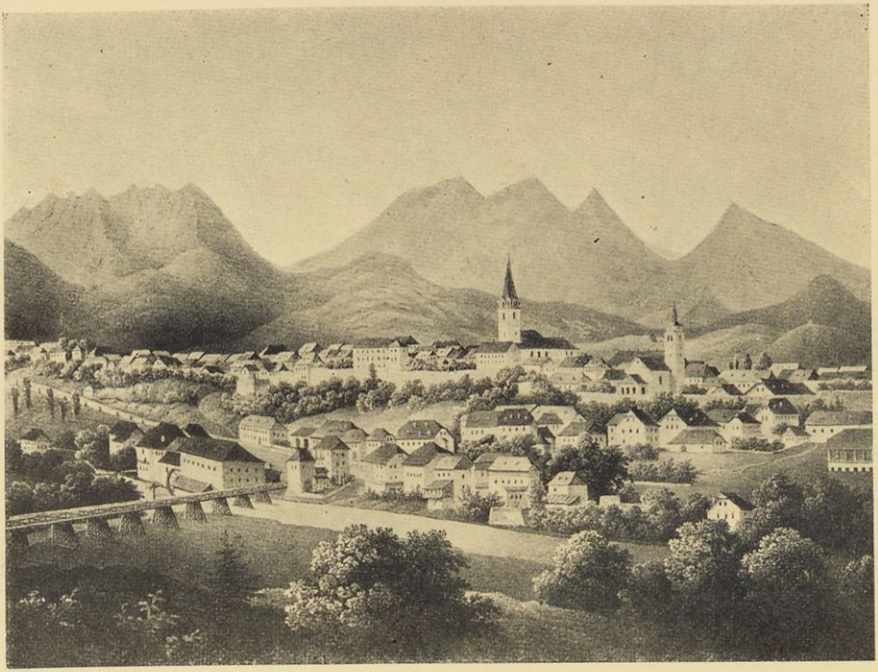

154. Kranj na litografiji iz sredine XIX. stoletja (Nar. muzej v Ljubljani).

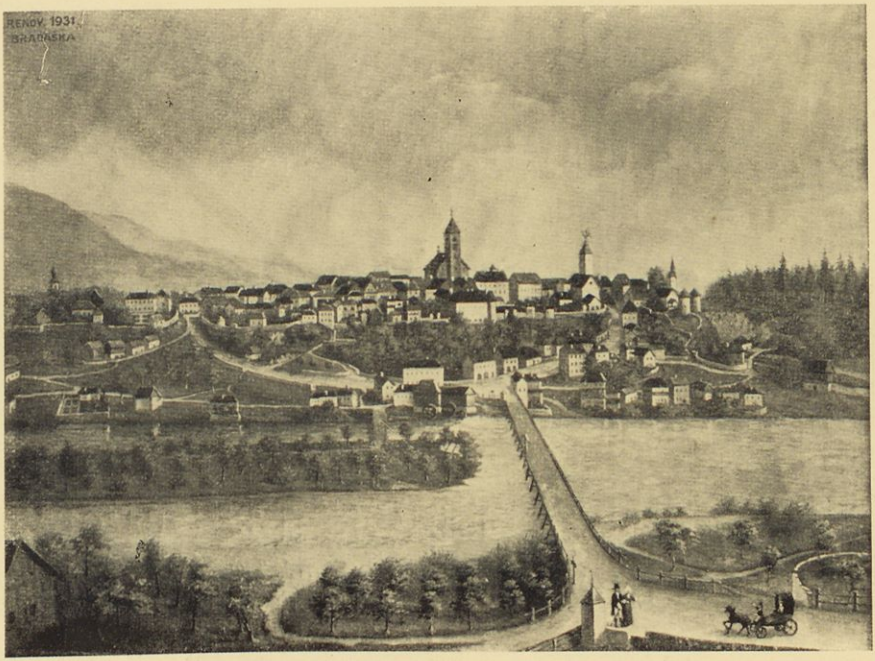

155. Kranj začetkom XIX. stoletja (slika v mestni hiši v Kranju).

156. Kranj na litografiji iz sredine XIX. stoletja (v mestni hiši v Kranju).

157. Anton Hayne, Kranj l. 1844 (Nar. muzej v Ljubljani).

Okoliš kranjskega političnega okraja (sreza) se je povečal l. 1920 za občino Jezersko, s 1. julijem 1927 pa se je začela osamosvojitev škofjeloškega sodnega okraja, ki je dobil lastno okrajno izpostavo, l. 1937 pa samostojno sresko načelstvo.[9]

V narodni državi so čakale mestno občino nove in težke naloge. C. Pirc, ki je bil l. 1921 izvoljen za župana, se je predvsem potrudil, da je dobilo mesto enega izmed bistvenih predpogojev za ustanovitev industrij, t. j. da je bil občini priklopljen kranjski kolodvor s pripadajočim svetom in vsem ozemljem ob desnem bregu Save od Gorenje Save do konca gaštejskega pašnika. Mestna občina je odprodala l. 1921 večino svojih njiv v Brezju in severni del gaštejskega pašnika, ki je bil po gradnji savskega mostu odrezan od ostalega, l. 1922 pa gaštejski pašnik v ožj. sm. snujoči se tekstilni d. družbi »Jugočeski«. L. 1923 je prepustilo mesto svojo vodno silo ob Savi ca. 40 KS s hišico vodne črpalke vred V. Majdiču, ki je pripravljal gradnjo hidroelektrične centrale. Nameravali so tudi odprodati gimnazijsko poslopje, toda država ga ni hotela prevzetl. L. 1919 so dali odstraniti vodnjak na Glavnem trgu, naslednje leto pa razširiti sejmišče na živinskem trgu. Nov dom je dobila občinska uprava l. 1921 z nakupom Ogrinčeve hiše (Mestni trg 1), ki jo je dal župan Pirc prirediti in prenoviti po načrtih prof. Grebenca. Tudi Mestna hranilnica si je uredila nove poslovne prostore v Dolenčevi hiši, ki jo je kupila l. 1924. L. 1922 je dosegla mestna občina, da je bila podržavljena kranjska pošta. Da bi pridobili garnizijo v Kranj, so kupili l. 1935 graščino Prevolo.[10]

Mestni dohodki so bili večinoma starejšega izvora in se niso dali po potrebah časa zvišati. Zato so rasle občinske doklade k neposrednim (1918: 40%, 1919: 60%, 1920: 200%, 1921—1929: 125%) in posrednim davkom (1918—1920: 30%, 1921: 150%, 1922: 143%, 1923: 286%, 1924—1926: 430%, 1927: 300%, 1928/29: 500%) do l. 1930, ko so uvedli občinsko trošarino na blagovni promet mesta; to so pa razširili štiri leta pozneje v občinsko trošarino. Odslej je imela občina najnižje doklade (35%) izmed vseh mest v banovini. Občinska trošarina je obetala postati prvovrsten vir dohodkov; ker je pa močno tangirala interese kranjskih tovarn, so jo ukinili l. 1936.[11]

Odkar je prenehala zaščita stanovanjskih najemnikov in so začeli v starem mestu vedno bolj pretvarjati stanovanjske prostore v poslovne (tako imenovana City tvorba), je skušala mestna občina pospeševati gradnjo malih stanovanjskih hiš na mestni periferiji. Pri tem sicer niso postopali po široko zasnovanem načrtu, marveč so sproti

skušali kriti nastajajoče potrebe po stavbnih prostorih. Tako so l. 1921 za prvo silo razprodali občinski pašnik pod »Jelenom«, l. 1925 poskrbeli za prostore pri pokopališču na Mayrjevi parceli, l. 1928 razdelili občinsko zemljišče pod gimnazijo in l. 1929 tako imenovani Likozarjev vrt nasproti pokopališča.[12]

Kranjska gimnazija, ki je postala šele s prevratom slovenska, je izgubila od šol. l. 1924/25 dalje postopoma humanistični ustroj in postala realna. Izgubljala je tudi vedno bolj one krepke kmečke fante, ki so ji dajali nekdaj obeležje in kvaliteto. Naraslo pa je število dijakinj. Nastajal je nov tip kranjskega dijaka, ki se je močno zanimal za šport.[13]

Prepotrebno izpopolnitev je dobilo mesto s strokovnimi šolami. L. 1921 je bila ustanovljena v Kranju drž. strokovna šola za puškarstvo, ki je imela namen vzgajati strokovno izvežban naraščaj za puškarsko obrt in industrijo. Imela je kovinarski (sprožilarski, celinarski, baskilerski), kopitarski in graverski oddelek. Čeprav ni dobila docela primernih prostorov na razpolago (teoretični pouk se je vršil v gimnaziji, praktični pa v prizemlju Narodnega doma), se je vendar lepo razvijala pod vodstvom ravnatelja J. Ravnika in bila l. 1925 odlikovana na mednarodni razstavi dekorativne umetnosti v Parizu. Ko pa ni bilo več upanja, da bi nastala v Kranju puškarska industrija, je bila premeščena drž. puškarska šola v Užice, kjer se pa ni mogla zasidrati in je bila l. 1934 ukinjena kot samostojen zavod in priključena srednji tehnični šoli v Sarajevu. Graverski oddelek pa je bil že l. 1930 uvrščen na ljubljansko srednjo tehnično šolo. Z ustanovitvijo tekstilnih tovarn je postala aktualna vzgoja domačega strokovno šolanega naraščaja za tkalske mojstre. Zato je zgradila mestna hranilnica do l. 1931 precej skromno šolsko poslopje, v katerem je bila otvorjena dvoletna drž. tekstilna šola.[14]

Narodnonapredna društva so uresničila svoj cilj, dobila so skupen »Narodni dom«, ki je bil zgrajen v l. 1922 do 1924 sredi drevoreda »Zvezde«. Narodna čitalnica je postala po prevratu dostopna vsem slojem, vendar se je zdelo, da je opravila svojo nalogo in je prešlo težišče na »Sokolsko društvo«, ki je prevzelo l. 1931 od čitalnice pevski odsek in orkester. V »Sokolu« se je delo krepko obnovilo. Novi načelnik Fr. Ažman je skušal čimprej izpolniti vrzeli, ki jih je zasekala vojska. L. 1924 je prejelo društvo moderno telovadnico v Narodnem domu. Zdaj je moglo nemoteno po preizkušenem načinu zasledovati svoje vzgojne namene in pritegniti šolsko mladino. Živahna delavnost je nastopila tudi v prosvetnem društvu. Izredno se je raz-

mahnil telovadni odsek »Orel« po zaslugi kaplana Jerneja Hafnerja in medicinca Val. Fistra († 1924). Smernice za novo delo je dajala Orlovska zveza. Februarja 1919 so ustanovili dijaški odsek in oživili okrožje, avgusta pa krožek Orlic. Vsi odseki so delali živahno. Tudi kranjska inteligenca je vneto pomagala. Jeseni in pozimi so se vršili fantovski in dekliški večeri. Septembra istega leta je bil ustanovljen vaditeljski zbor. Julija 1921 je bil prvi gorenjski tabor v Kranju, ki ga je otvoril dr. Ant. Korošec. Višek je doseglo delo l. 1924, ko je bila ustanovljena ekspozitura Orlovske podzveze, ki je združevala Krekovo, Triglavsko in Kranjsko okrožje. Zdravo tekmovanje pri javnih nastopih je vzgojno vplivalo na obrtniško in kmečko mladino v mestu in okolici, dokler ni bilo l. 1929 onemogočeno nadaljnje delo z ustanovitvijo Sokola kr. Jugoslavije.[15]

Župnik Anton Koblar je pozval l. 1926 namesto usmiljenk šolske sestre v Kranj; prevzele so zavod sv. Vinka (od 1929: Marijanišče) in uredile kmetijsko-gospodinjsko šolo. Ob petdesetletnici mašništva je izvolil občinski odbor Koblarja tik pred njegovo smrtjo († 1928) za častnega meščana in mu dal s tem priznanje za velike zasluge, ki si jih je pridobil za slovenski narod in za kranjsko mestno občino. Sledil mu je dekan M. Škerbec, ki je izvršil l. 1934 restavracijo župne cerkve. Pri tej priliki je postavil prof. Iv. Vurnik nov glavni oltar. S tem je padel še tabernakelj, zadnji ostanek oltarja njegovega starega očeta. L. 1936 je bila priključena kranjski župniji soseska Struževo.[16]

V razvoju industrializacije mesta Kranja moremo razlikovati dve dobi. Po prevratu nastopajoča doba inflacije je omogočila obstoječim industrijam velike investicije v strojne naprave, predvsem v usnjarski stroki. Pollak, ki je zgradil l. 1918 lastno elektrarno na Kokri za 200 KS, je uredil v l. 1923/24 veliko betonsko stavbo ob Savi in l. 1925 reorganiziral obrat, zlasti glede hitrejšega strojenja, da je narasla kapaciteta na 5000 kg dnevno. Tudi lesna industrija je lepo napredovala v Kranju (Fr. Heinrihar, Fr. Gorjanc). Le za mlinsko industrijo ni bilo več predpogojev. Majdičev mlin je izgubil svoje zaledje in prenehal obratovati. Ta prva doba je bila tudi polna poskusov, ko so mnogi ustanavljali industrijska podjetja in si obetali zaslužek, ne da bi imeli za to zadostni kapital, še manj pa potrebno strokovno znanje. Tako je nameravala l. 1920 ustanoviti zadruga rokodelskih obrtov tovarne za izdelovanje čevljev, obleke, pohištva itd. Fr. Šumi je nakupil v inozemstvu stroje za tovarno gumijastih izdelkov in jih namestil l. 1921 v bivši Florianovi pristavi. Nastala je tvrdka »Vulkan«, dr. z o. z., ki pa je prešla v tuje roke in se razvila pod imenom

»Semperit« od l. 1931 dalje v vodilno podjetje gumijeve stroke v državi, ker proizvaja nekako 80% vseh gumijevih izdelkov v Jugoslaviji. Ko je prišlo po koroškem plebiscitu nekaj boroveljskih puškarjev in učitelji tamošnje puškarske šole v Kranj, je bila l. 1921 ustanovljena puškarska zadruga, ki se je bavila z izdelovanjem lovskih pušk po boroveljskem načinu. Obrat so nameravali povečati s sodelovanjem »Zbrojevke« d. d. v Brnu in zgraditi na Gorenji Savi moderno tovarno lovskega in vojaškega orožja. Toda lepi upi so splavali po vodi, ker je državna uprava l. 1926 odločila, da ne kaže v obmejnem ozemlju razviti tovarne orožja. Zato je likvidirala tudi puškarska zadruga in prepustila stroje J. Pošingerju, ki se je preselil v Užice. V Kranju je ostalo le nekaj samostojnih puškarjev in tvrdka V. Omersa, dr. z o. zav. za izdelovanje lovskih potrebščin.[17]

Izobilje denarja in veliki zaslužki v prvi dobi so bili tudi povod, da so ustanovili razni bančni zavodi svoje podružnice v Kranju. L. 1919 je Jadranska banka prevzela Splošno kreditno društvo v Kranju, sledila je Slavenska, nato Ljubljanska kreditna banka, zadnja je odprla svojo podružnico l. 1927 Zadružna gospodarska banka.[18]

Druga doba ustanavljanja industrijskih podjetij je nastopila, ko je bila uveljavljena nova državna carinska tarifa in ni mogla več tkalniška industrija v češkoslovaški in poljski državi v prejšnjem obsegu izvažati svojih izdelkov v našo državo. Začela se je baviti z mislijo, da bi prestavila del svojih obratov k nam. Vprašanje je bilo le, kje bi ustanovila nova podjetja. Vodilnim gospodarskim krogom v Kranju je uspelo pritegniti konzorcij, pri katerem je bila udeležena praška banka Peček et Co. Kupili so l. 1922 od mestne občine gaštejski pašnik in ustanovili »Jugočesko« d. d. (glavni ravnatelji: A. Heller, od 1925 M. Horwitz). Prvemu podjetju so sledila kmalu nadaljnja: 1926 Inteks, dr. z o. z. (G. Horak, P. Markgraf iz Łódza, Poljska), na farovški Loki, 1928 Tekstilindus, dr. z o. z. (A. Heller) na Gašteju in Jugobruna, dr. z o. z. (Fr. Brůna iz Plavy, ČSR) na Gorenji Savi, 1929 Ant. Božič na Primskovem in J. Ev. Sirc v Kranju, 1930 Ad. Prah na Primskovem in Fr. Sirc v Stražišču pri Kranju. Tako je postal Kranj drugo največje središče tekstilne industrije v Sloveniji.[19]

Ugodno se je razvijala tudi industrija pletenin in konfekcija. Konfekcije perila so uredili poleg Edm. Kocbeka († 1933), ki je opustil obrat l. 1932, še Iv. Savnik, Fr. Crobath (od l. 1932) in Matija Kokl (od l. 1937). Industrije pletenin in trikotaže pa so ustanovili: l. 1923 Edm. Kocbek, A. Adamič in H. Jungmann pod imenom »Ika«, dr. z o. zav., ki je postala l. 1927 last rodbine Adamič. Ivan Savnik je začel

Število delavcev	1929	1930	1931	1932	1933	1936	1937
1) Industrija pletenin in konfekcija							
„Ika" mehanična tov. pletenin (trikotaže) dr. z o. zav. . .	195	212	96	103	108	116	145
Edm. Kocbek, tov. perila . . .	269	299	245	209	—	—	—
Matija Kokl, konfekcija perila	—	—	—	—	—	—	33
Fr. Crobath, ind. perila in splošne konfekcije, dr. z om. zav. .	—	—	—	—	16	19	44
Minka Ogrizek, (od 1933: Andrej Ogrizek), tov. pletenin	22	21	21	19	15	20	21
Iv. Savnik, tov. za izdelavo in predelavo pletenega, vezanega in tkanega blaga	23	32	30	27	37	37	114

Število delavcev	1929	1930	1931	1932	1933	1936	1937
2) Industrija usnja in čevljev							
Karl Pollak d. d. (od 1932: Standard, dr. z om. zav.)	129	125	125	72	78	53	63
Jadransko-posavska čevljarna, dr. z o. zav. (od 1937: Anton Štefe)	116	113	91	72	42	42	47
Iv. Prešeren, tovarna čevljev (od 1937: Janko Potočnik)	43	36	43	42	34	25	39
3) Industrija gumijevih izdelkov							
„Vulkan" tvorn. gumij. izd., dr. z o. zav. (od 1932: „Semperit", jugosl. tvorn. za proizvode iz gume, d. z o. z.	80	112	160	176	228	322	389

Tehnična ureditev obratov v začetku l. 1938	statev	predilnica	tkalnica	belilnica	barvarna	tiskarna	apretura	kalorična elektrarna	Število delavcev 1929	1930	1931	1932	1933	1936	1937
4) Industrija tkanin															
								KS							
Jugočeska, jugoslov. češka tekst. ind. d. d. *)	1025	—	„	„	„	„	„	1500	795	878	891	648	838	878	1018
Jugobruna, kranjske tekst. tov., dr. z o. zav., Gorenja Sava	1300	„	„	„	„	„	„	1650	33	318	376	508	591	1112	1231
Intex, tekstilna ind. dr. z o. zav.	400	„	„	„	„	—	„	—	288	364	280	266	291	282	425
Tekstilindus, kranjska tekst. ind. dr. z o. z. Stražišče-Kranj	400	—	„	—	„	—	„	—	131	138	162	163	199	244	273
Fr. Sirc, tekst. tov., Stražišče-Kranj	300	—	„	„	„	—	„	—	—	60	32	32	37	132	189
Ant. Božič, tkalnica voln. in bomb. tkanin, Primskovo .	40	—	„	—	„	—	„	—	3	4	4	7	—	44	40
Ad. Prah, tkalnica bomb. in voln. tkanin, Primskovo . .	60	—	„	—	„	—	„	75	—	5	17	24	26	32	35
J. Ev. Sirc, tkalnica tkanin iz jute	25	—	„	—	—	—	„	—	4	11	10	8	9	5	24
Jos. Koliaš in sin., barvarna	10	—	„	—	„	—	—	—	—	—	—	—	—	17	27

*) Ima tudi škrobarno in gravuro tiskarskih valjev.

XV. Glavne panoge industrij v Kranju.

l. 1929 z izdelovanjem naramnic in kravat, l. 1931 pa rokavic. Od povojnih podjetij je zrasla v večji pletilski obrat samo tvrdka M. Ogrizek, ki je bila ustanovljena l. 1921.[20]

Razvijajoči se kranjski industriji so oddajale električno energijo poleg Deželnih elektrarn domače javne elektrarne z mešanim pogonom: Mayr in drug, ki je povečala naprave v l. 1921 na 260 KS, in V. Majdič, ki razpolaga skupno s 3000 KS. V zadnjem času so se osamosvojile tri tekstilne tovarne.[21]

Z novimi državnimi mejami je izgubila t r g o v i n a Kranja mnogo. Odpadle so zveze s Primorsko. Sprva je še kazalo, da se bo naslanjala južna Koroška v gospodarskem pogledu na Gorenjsko. Trgovske vezi s Kranjem so se okrepile tako močno, da so nameravali ustanoviti na gaštejskem pašniku osrednji živinski trg. Po nesrečnem plebiscitu pa je bil trgovec Kranja predvsem navezan na bližnjo in daljno okolico. Zato pa je bila zanj največjega pomena industrializacija mesta. Število konsumentov je z njo naraslo. Obtok denarja se je dvignil. Povečala se je kupna moč in življenjske zahteve so se zvišale. Trgovina se je specializirala in hitro prilagodila novim razmeram. Zato se je povečalo število trgovcev v Kranju v primeri z l. 1914 za nekako 100%. V o b r t i, ki je pokazala zlasti v mizarski stroki lepe težnje za napredek, pa se število podjetnikov v mestu sorazmerno porastu prebivalstva ni zvišalo, nekoliko več se jih da ugotoviti v okoliških vaseh (Primskovo, Klanec). Stanje trgovskih in obrtnih podjetij v l. 1931 je razvidno iz sledeče preglednice.[22]

Kako bistvene panoge gospodarstva so obrt, industrija in trgovina za mestno naselbino, kaže statistika poklicev prebivalstva Kranja iz l. 1931: 66.1% prebivalcev je zaposlenih v omenjenih panogah, v javnih službah in svobodnih poklicih 11.2%, upokojencev je 9.7%, s kmetijstvom se jih peča 6.8%, s prometom pa 3.7%.

V razmerju s hitrim gospodarskim razvojem mesta ni naraslo število ustanov za s o c i a l n o s k r b s t v o. V prezidanih prostorih bivše Mayrjeve pivovarne so uredili l. 1930 »Delavski dom«, l. 1937 pa je bil dograjen »Zdravstveni dom« Osrednjega urada za zavarovanje delavcev. Izmed tovarn ima doslej samo »Jugočeska« delavsko in uradniško kuhinjo.[23]

Koliko človeških žrtev je zahtevala svetovna vojska med prebivalci Kranja, mi žal ni bilo mogoče ugotoviti. Kljub priseljevanju do l. 1926 ni bilo previška rojstev nad smrtnimi primeri, šele odslej je znašal letni previšek 24—27 na leto. Industrializacija mesta se je vršila ravno v času, ko je padla zaradi nizkih cen kmetijskih pridelkov

Trgovci					Živilske obrti					Izdelovanje obleke in obuvala					Kovinske obrti						
z meš. blagom	ostali (razen branjarji in kramarji)	od teh z manufakturo	z dež. pridelki	z lesom	peki	mesarji	gostilničarji	kavarnarji	medičarji (slaščičarji)	čevljarji	krojači	modistinje	klobučarji	vrvarji	ključavničarji	mehanične delavnice	kleparji	vodovodne instalacije	električne instalacije	zlatarji (urarji)	puškarji
54	46	8	5	4	5	12	40	4	4	16	28	3	2	1	6	1	5	2	2	4	1

Predelovanje kože in lesa								Predelovanje kamna in zemlje				Razne obrti							
strojarji	jermenarji, sedlarji, torbarji	tapetniki	mizarji	sodarji	kolarji	pleskarji (ličarji)	tesarji	kamnoseki	pečarji	izdelovalci cement. izdel.	zidarski podjetniki	milarji	svečarji	tiskarji	fotografi	knjigovezi	dežnikarji	vrtnarji	kemična pralnica
1	2	1	8	1	1	3	1	1	2	1	2	1	1	2	3	3	2	1	1

rentabilnost kmetijstva na najnižjo stopnjo in so se kmetje močno zadolžili, niso pa imeli nekdanje možnosti izseliti se v druge države. Zato je bil prvi učinek industrializacije beg z dežele v mesto. Dotlej niso poznali v kotlini Kranja razen tržiške okolice industrijskega delavstva, le poljedelce in poljedelske delavce. Nastopil je hiter razkroj kmečkega življa, ker je odhajal mlajši rod, zlasti dekleta, v tovarne v Kranju in začel posnemati v zunanjem načinu življenja meščane. Šele polagoma so pričeli industrijski delavci graditi hišice v okoliških vaseh poleg kmečkih naselbin. Drugi učinek industrializacije je bila torej urbanizacija. V okolici Kranja, ki je imela dotlej popolnoma kmečki značaj, so nastale delavske četrti. Naselbinsko-geografsko je seglo mesto preko predmestij na sosednje vasi. Čirčiče, ki so bile l. 1921 še izrazita kmečka naselbina, so štele l. 1937 med posestniki hiš le 32.2% kmetovalcev, 67.8% pa že delavcev. Dočim je seglo območje kranjske industrije (radij zaposlitve delavcev) do Radovljice in Medvod, so se razvile glavne naselbine kranjskih industrijskih delavcev: 1. v neposredni okolici mesta v vaseh Stražišče, G. Sava, Struževo, Primskovo, Klanec, Huje in Čirčiče, 2. v Drulovki, Bitnju, Virmašah, Veštru in pri Škofji Loki, 3. v Šenčurju, Vogljah in Smledniku ter 4. v Cerkljah.[24]

Razvoj populacije je razviden iz sledeče razpredelnice.[25]

V dobi od 1910 do 1920 je v mestu naraslo število za 12.6%, v okoliških vaseh pa še nič; v naslednjem desetletju pa je pridobilo

V letu	Mesto		Gorenja Sava		Primskovo		Gorenje		Klanec		Huje		Čirčiče		Rupa		Struževo		Skupaj	
	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev	hiš	prebivalcev
1921	288	2905	36	256	79	388	21	100	36	199	19	100	42	208	34	166	21	100	576	4422
1931	370	4190	35	220	155	1000	20	100	52	320	32	220	62	400	42	250	38	252	806	6952

mesto le za 44.2%, okolica pa za 82%. Ker je dobila okolica tako močan urbanski značaj, je postalo z novim zakonom o občinah aktualno vprašanje priključitve okoliških vasi k mestni občini Kranj. Po načrtu novega zakona naj bi bile občine tako obsežne in finančno tako močne, da bi prenesle brez posebnih težkoč bremena svojega delokroga. Zato je prejela proti koncu l. 1932 tudi kranjska mestna občina nalog, da se izjavi, katere kraje v neposredni okolici bi kazalo priključiti iz zemljepisnih, gospodarskih ali socialnih vidikov. Najširše stališče, ki je bilo z zemljepisnega vidika docela upravičeno, je zastopal v vprašanju priključitve ravnatelj Iv. Košnik; priključijo naj se ne le Čirčiče, Huje, Klanec, Primskovo, Gorenje, Rupa in Struževo, marveč tudi Stražišče. Večina občinskih odbornikov pa je menila, da je umestneje ustanoviti novo občino Kranj-okolica, ki bi obsegala one vasi na levem bregu Save, kjer je urbanizacija najmočnejša. L. 1935 se je izrekla večina prebivalcev omenjenih vasi za priključitev. Ko pa je bila l. 1936 ustanovljena samostojna občina Primskovo, ni šlo več za izločitev vasi iz ene občine in dodelitev k drugi, marveč za spojitev dveh občin v mejah istega sreza, ki je bila izvršena še isto leto. Sledila je naslednje leto še priključitev Struževega.[26] Tako je rasla postopno velikost površine občine[27]:

1826—1921	426 ha	1 a	86 m²
1921—1936	513 »	18 »	77 »
1936—1937	1533 »	26 »	67 »
1937—	1630 »	60 »	64 »

S tem so prišle v isto občino razne naselbinske in socialne skupine. Bodočnost bo šele pokazala, v koliko je uspelo vse te dele in sestavine prienačiti in jih spojiti v enotno, slovensko, meščansko skupnost. To pa spada že v poglavje — Velikega Kranja v razdobju visokega kapitalizma.

Obličje Kranja in njegov zgodovinski razvoj

Mesta so važen faktor v razvoju človeške družbe. Četudi jih lahko zasledujemo v pradavnino človeške zgodovine, je kljub temu nedvomno, da se porajajo šele na višjih stopnjah družabnega in kulturnega razvoja in se njih prvotni socialni značaj izraža predvsem v tem, da služijo obrambi in trgovini prebivalstva večjih geografsko zaokroženih ozemelj. Od davnine pa se veže nanje tudi simbolični pomen središča dane družabno organizirane skupine ljudi, ki se javlja posebno v osrednjem rodovnem svetišču in v rezidenci rodovnega ali upravnega poglavarja. Kot verska središča postajajo mesta naravno tudi kulturna središča, ker sta ti dve panogi v zgodovinski perspektivi človeške preteklosti ozko zvezani druga z drugo. Povišana kulturna aktivnost mest pa pomenja v primeri z okolico ali deželo že tudi povišano umetnostno aktivnost. Vsakemu mestu ustreza v okviru njegove relativne pomembnosti v družabnem organizmu rodu, naroda ali države tudi lasten del te aktivnosti. Kakor pa je pogosto že težko razpravljati o posebnem razvoju umetnosti v okviru danega naroda ali države, ker je umetnost podobno religiji in znanosti po svojem bistvu mednarodna in se duh, ki jo ustvarja, oplaja in poganja v razcvet, ne da vkleniti niti v rodovne, niti v državne, niti v svetovnonazorne meje, tako je tem težje govoriti o umetnostni zgodovini kakega mesta, če jo pojmujemo kot pragmatično, med seboj smiselno zvezano vrsto dogajanj. Mesto namreč ni prvenstven proizvajatelj umetnosti, ampak so umetnine v njem samo sporadični pojavi, ki so razumljivi samo v nepregledni vrsti drugih življenskih in kulturnih pojavov. Tla, iz katerih rastejo, pa je tisti družabni, gospodarski in duhovni miljé, ki je značilen za življenje mest in ki v svojem razpoloženju do umetnostnega ustvarjanja neprestano valovi od visokega zaleta stvariteljske volje do nižine trpnega sprejemanja modnih oblik. V glavnem pa prav mesta potencirano porajajo umetnost, ki je zato postala nekak samoumeven pridevek mestnega življenja, ne porajajo pa je vselej in

povsod iz lastnih predpogojev in iz pobud, ki bi ostale žive in tvorne skozi več rodov ter tako ustvarjale krajevno umetnostno izročilo; zato je umetnostno lice mest največkrat zrcalo tistih širših kulturnih tokov, ki so kot pobude od zunaj v posameznih dobah oblikovale kulturni milje kakega mesta.

Pri majhnem mestu, kakor je Kranj, se ta sporadičnost umetnostnih pojavov in njih valovanje v razmerju do mednarodnega umetnostnega ideala posameznih dob tembolj kaže in bi bil jalov poskus, napisati posebno umetnostno zgodovino Kranja. Zato smo se tudi odločili, da napišemo le nekaj posameznih poglavij, ki mogoče učinkoviteje odražajo kulturno in umetnostno tvorno silo v zgodovini tega mesta, kakor bi jo mogli izraziti v prisiljeno strnjenem opisovanju nekega namišljenega nepretrganega razvoja.

Kulturna vsebina kakega mesta pa se javlja že v njegovem realnem pojavu sredi obdajajoče ga prirode, v obličju, s katerim se nam kaže danes po preživetju toliko stoletij. Če torej pogledamo Kranj v okviru tipa in razvoja zapadnoevropskih, posebno srednjeevropskih mest alpskega ozemlja, moremo pač govoriti tudi o neprekinjeni umetnostni zgodovini tega mesta, ako pokažemo, kako se je njegovo življenje v posameznih dobah odzivalo na evropske umetnostne tokove. Podoba, ki se nam pokaže, priča, da si je to mesto, opirajoč se na predpogoje položaja, ustvarilo najprej svojo značilno lupino, tip svoje naselbine, pozornico za življenje, kateremu naj služi. Podobno kakor pri drugih mestih alpskega ozemlja[1], je ta pozornica v bistvu dolg, ob cesti razporejen trg, ki ga obdajajo na obeh straneh kulise meščanskih, predvsem trgovskih hiš; to jedro oklepata dve stranski ulici, na kateri mejijo na eni strani gospodarska poslopja naselbinskega (tržnega) jedrišča, na drugi pa manjše stanovanjske in obrtniške hiše. Ko je prvotni ob prometni žili nastali odprti trg dobil pravice mesta, se je prvotnemu jedru pridružil bistveni znak mestnih selišč poznega srednjega veka, obzidje. Njegov pomen je bil obramben in je zato zajelo geografski položaj v širšem krogu, kakor so to pač zahtevali oziri obrambe. Trgovina in obrt ter strateško oporišče so osnovni tvorci srednjeveških mest in njihovega lica. V tej osnovi pa je človek gradil dalje in ji v vidnih znakih, s katerimi je izrazil svojo socialno in duhovno organizacijo, dodelil značaj tiste izrazite fiziognomije, obličja, ki je ostalo veljavno za stoletja, in ga šele sodobnost, ki z novimi ideali prometa in gospodarskega življenja ustvarja nove tvorne sile za postanek, razvoj in gradbeni izraz mest, polagoma izpreminja. Pri Kranju posebej se ta fiziognomija izraža v gradbeno

poudarjenem trgovskem jedru, ki je v bistvu glavna prometna žila naselbine, obdana od meščanskih, predvsem trgovskih hiš, v dveh to jedro oklepajočih pomožnih prometnih žilah, stranskih ulicah in v obzidju, ki je po večini danes že razpadlo, ki pa je v zunanjem izrazu mesta še jasno vidno v posebni, geografsko nenavadno izraziti legi, s katero so ti elementi izredno posrečeno združeni. V okviru teh splošnih potez pa se prvenstveno uveljavljajo oni iz socialnega in duhovnega miljeja meščanov izvirajoči posebni znaki, ki se po njih izraža tista »prestolniška« fiziognomija, po kateri vsako mesto, ustrezno vlogi v življenju svojega ozemlja, instinktivno stremi in se ji nerado odreka: grad kot izraz fevdalnega družabnega reda, ki je veljal ob času postanka Kranja kot mesta in sedaj logično služi za sedež politične uprave okraja, mestna hiša kot izraz meščanske samozavesti in kot nujni in najvažnejši izraz socialne strukture mesta kot samoupravne meščanske naselbine ter župna cerkev. Za Kranj kakor za mnoga srednjeveška mesta je značilno, da cerkev prevladuje nad vsemi drugimi sestavinami in da je mesto na zunaj mnogo bolj vidno označeno kot cerkvena prestolnica kakor kot meščanska naselbina. Posebnost Kranja je tudi v tem, da stoji glavna cerkev ob trgu, dočim se pri drugih naših in srednjeevropskih mestih kaj rada umika pred tržnim hrupom na kak stranski položaj kakor v Škofji Loki, Radovljici, Novem mestu, Celju itd.

V tej obliki, ki je še danes merodajna za pojav Kranja v pokrajini, kjer leži, in za katero so posebno značilni lega na terasi, dvignjeni romantično nad izliv Kokre v Savo, obrambno obzidje in tri cerkve, je Kranj stopil v novi vek. Do zadnjih desetletij, ko so se po veliki vojni začele naglo razvijati predmestne naselbine, in ko so tovarne začele razdirati idilični značaj njegove okolice, je Kranj ohranil to svojo klasično obliko. Posamezni členi takratne enote mesta so sicer v poznejših stoletjih menjavali svojo obliko, kar velja zlasti za strehe zvonikov, v bistvu pa se podoba ni spremenila in ji je novi, po arhit. Ivanu Vurniku zasnovani zvonik pungerške cerkve ustvaril samo posebno varianto.

V svoji notranji podobi, v izrazu svojega trga in ulic je Kranj z malimi izjemami zamenjal svojo srednjeveško obliko z ono novejših stoletij, posebno vsiljivo pogosto z ono zadnjih desetletij XIX. in prvih XX. stoletja. Kljub temu pa je tudi tu njegova prvotna oblika tako močna, da je vsi požari, potresi in volje po uveljavljenju osebnega, pogosto zgrešenega okusa niso mogle razrušiti. Po svojem miljéju, po svojem gradbenem ozračju je Kranj še vedno srednje-

veško mesto, le da je izgubilo posamezne znake svoje preteklosti. Vendar ne vseh. Župna cerkev je v svojem resnem gotskem pojavu, ki je posebno pristen v neometanem zvoniku, tako močna, da prevladuje nad vso okolico. Razmeroma skromne, njej nasproti ležeče hiše, katerih nadstropja so naslonjena na konzole in značilno pomaknjena naprej, kljub brezsrčni obnovitvi še dihajo značaj prvotne arhitekture, ki je posebno močna v še dobro ohranjeni, za življenjski miljé stranskih ulic starega Kranja značilni hiši št. 31 v Bleiweisovi ulici. Za individualni izraz Kranja je važna tudi nekdanja mestna hiša s svojo lopo in stolpičem, čeprav je skoraj popolnoma izgubila starinski značaj. Tem večji poudarek pa dobiva njena miljejska vrednost s sosednjo hišo, ki je sedaj sedež občinske uprave; ta ima v pritličju še mogočen gotski portal, v nadstropjih pa obnovljeni balkon in dvojno okno s stebrom v sredi iz XVII. stol. Kljub temu, da so vse ostale zunanjščine hiš ob tržni magistrali Kranja že zdavnaj izgubile svoj starinski značaj, je učinek teh redkih stavb tako močen, da je še danes v izrazu gradbenega obličja mesta silnejši od svoje modernizirane okolice.

Posebno pozornost zaslužijo poleg treh cerkva hiše št. 1 in 13 na Mestnem trgu in župnišče. Vsaka od teh stavb zrcali svojevrstno kulturo v okviru meščanskega življenja.

Sedanja mestna hiša se že po zunanjščini odlikuje pred drugimi in kaže, da jo je ustvaril človek, katerega življenjski ideal je presegal navadni meščanski okvir. Arkadni motiv na dvorišču jo veže sicer z normalnim idealom boljše meščanske hiše, severnorenesansko, bogato mrežasto obokane veže in sobe, posebno bogato v lesu izdelana soba v 1. nadstropju iz l. 1638, pa daleč prekašajo okvir navadne meščanske hiše. Prvotna oprema te odlične sobe spada med najpomembnejše spomenike zgodnjebaročne življenjske kulture pri nas. Od prvotnih sestavin te hiše so se ohranili leseni kasetirani strop in dvoje vrat. Strop je po debelem tramu, glajtu, razdeljen v dve polovici, ki jih pokriva okrog štirilista v sredi sestavljena mreža težkih okvirov. V bogato rezbarsko okrašene portale vdelana vrata krasijo poleg odlične mizarske izdelave krasni kovinasti oboji, ročaji in ključavnice. V bistvu je oblika obojih vrat enaka, v podrobnostih pa opazimo mnogo razlik, h katerim je silila rezbarja želja po variaciji v navidezne enotnosti. Portali obstoje iz gladke pilastrske arhitekture z vodoravno preklado. To jedro je obogačeno na straneh z dekorativnimi krilnimi deskami, zgoraj pa s slemenasto atiko, kar prvotno jedro vsestransko poživlja in obogačuje. Konstruktivni pilastri pod-

158. M. Ruppe, Kranj začetkom XX. stoletja.

159. M. Ruppe, Kranj od Huj začetkom XX. stoletja.

Elektrarna V. Majdič. Delavski dom.

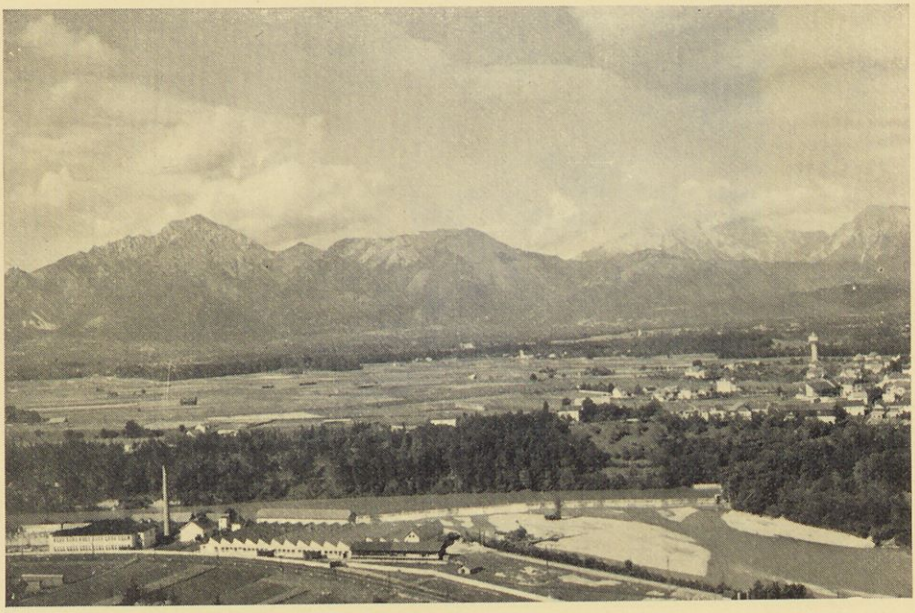

Jugobruna.

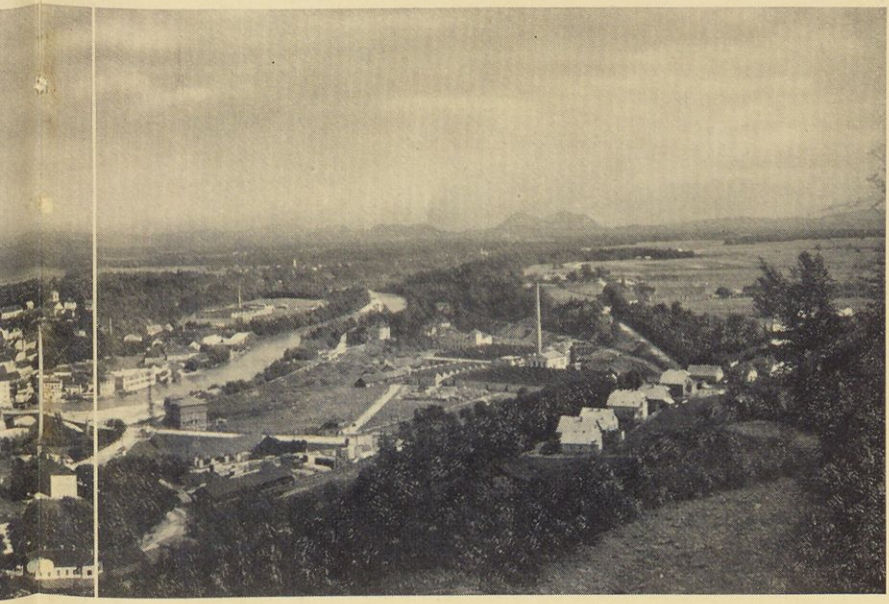

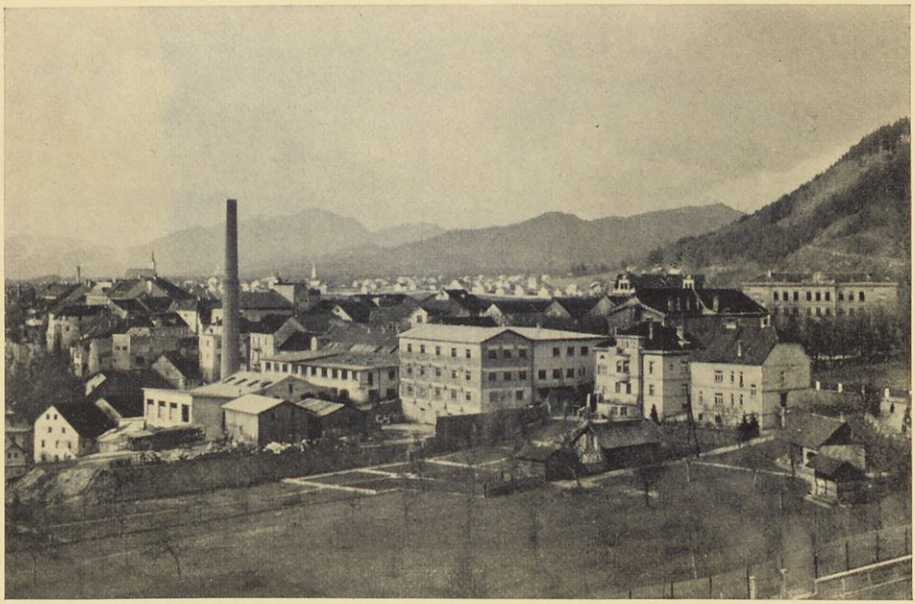

Semperit.

od savske in kokrške strani.

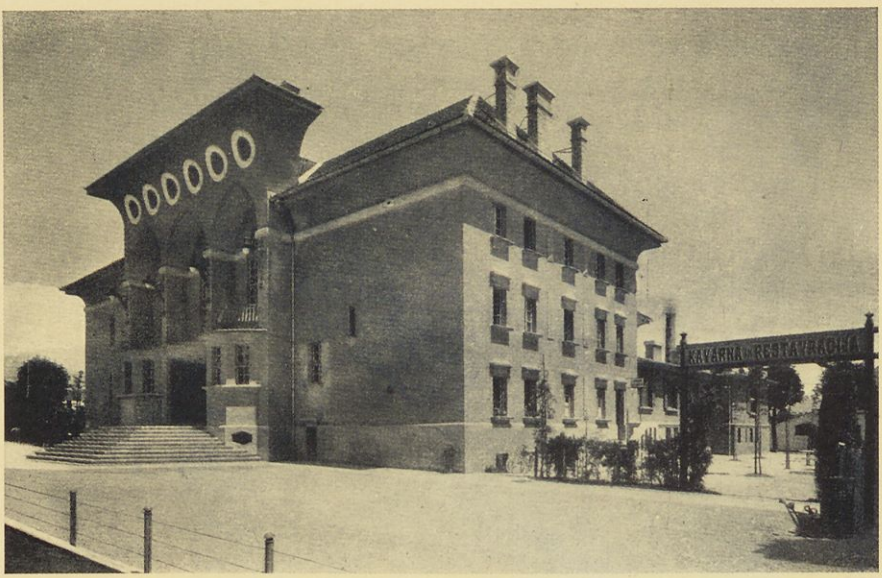

163. Arh. I. Vurnik, Narodni Dom.

164. Arh. H. Hus, Hotel „Stara pošta".

bojev so okrašeni z bogato rezljanimi ožjimi, čisto dekorativnimi prednjimi pilastri. Atika obstoji iz dveh slemenskih oglov, med katera je v sredi vdelana pravokotno vokvirjena v les vžgana podoba od smrti vstalega Zveličarja. Gladki deli prvih vrat in portala so okrašeni z intarzijo v raznobarvnem lesu. Tako je v arhitektonsko vokvirjenem spodnjem polju vrat na arabeskah stoječ dvoglavi orel s krono nad seboj. Na prsih ima srce s tremi žeblji in črke IHI. V zgornjem polju je simetrična arabeska, ki se zgoraj obojestransko končuje s stiliziranimi ptičjimi glavami. Pod preklado je nad vrati v notranjem obodu napis 16 HMARH 38, ki vsebuje v skrajšavah ime snovatelja ali izvršitelja tega odličnega dela. Ker se nahaja na drugem mestu nad vrati renesanski monogram HM, smemo sklepati, da pomenita prvi dve črki začetnici imena, ostale, ARH, pa mogoče poklic, ako jih smemo dopolniti z arhitekt. Na prekladi je v sredi maska, od katere se vije na strani trta s sadeži, v njo pa so vpletene jegulje in dve ptici v letu. Notranji lici podbojev krasi na vsaki strani podoba dvojih na pol odprtih vratc, kakor da so tam kake shrambe. Vrata, ki vodijo v sobo na dvoriščni strani stavbe, imajo v splošnem isto obliko, opazimo pa mnogo razlik v podrobnostih. Tako vidimo na vratih nasprotno razdelitev tonov kakor na prvih in je ozadje temno, okras pa svetal. Na prekladi je srce s tremi žeblji in Jezusov monogram IHS. V atiki pa je podoba Marije sedmerih radosti s sedmimi lilijami. Hiša št. 13 na Mestnem trgu je tip na zunaj skromne meščanske stanovanjske hiše, katere lepotnost se razživlja v intimnem dvorišču in slikovitih motivov bogatem stopnišču.

Župnišče je po svoji zunanjščini izrazita reprezentativna stavba. Po notranjščini pa služi deloma reprezentativnim, deloma vsakdanjim stanovanjskim in gospodarskim namenom.

Ta zanimiva, popolnoma enotno v baročnem duhu v drugi polovici XVIII. stol. nastala stavba se v svojem tipu naslanja na arhitekturo plemiških palač, ki je pa tu prilagojena posebnemu namenu, župnikovi rezidenci. V tlorisu predstavlja plitvo, pravokotno oblikovano, ob ulico položeno podkev, ki oklepa zadaj majhno, proti Kokri odprto dvorišče. V srednjem delu pritličja leži glavni vhod s skromnim kamenitim portalom. Proti dvorišču je v pritličju odprt arkadni hodnik. Že zunanjost z večjimi okni v prvem nadstropju in majhnimi v pritličju ter srednjevelikimi v drugem nadstropju kaže, da gre za stavbo, katere sorazmerja so strogo pretehtana po pravilih baročne stavbinske estetike in je zato za reprezentativne, uradne in stanovanjske namene polnovredno samo prvo nadstropje. V tem nadstropju je danes proti

dvorišču ležeč hodnik, ki spaja vse prostore. V traktu ob cesti sta dva manjša prostora namenjena arhivu in župnikovi privatni kapelici z dokaj okusno opremo 1. pol. XIX. stol. Vrata predstavljajo kar po vrsti odlične poznobaročne mizarske izdelke z lepimi kovinskimi oboji. V južnem dvoriščnem traktu sta se ohranila dva vse pozornosti vredna prostora. Prvi kaže s svojo belo okroglo pečjo in stensko slikarijo odličen primer biedermeierske stanovanjske kulture. Po raznih osnutkih, ki so se nam ohranili v arhivu Narodnega muzeja v Ljubljani, moremo domnevati, da je slikarija izdelek Goetzlove delavnice. Starejša je manjša sosedna soba, katere stene pokrivajo tiskane tapete iz 2. pol. XVIII. stol., predstavljajoče motiv kandelabrske ornamentike: na enostavni črti tal, od katerih visi navzdol troje zaves, stoji klasicističen podstavek; na njem stoji krilat putto (deček), ki drži iz cvetlic spletene uzde dveh na strani odskakujočih konj. Izza glave dečkove rastejo rastlinske perjanice, na steblu v sredi pa je osmerokoten okvir s pokončno postavljeno baklo; na vrhu okvira se nahaja gnezdo, iz katerega dviga mladič peruti in glavo nasproti materi, ki plava navzdol. Ob straneh dopolnjujejo zgornji del kandelabrske kompozicije cvetlični obeski. Ta odlična tapeta spada med najlepše, kar jih poznamo v Sloveniji.

Če gradbeno lice Kranja kratko označimo, bomo ugotovili, da mu je dal srednji vek osnovni okvir s tem, da je razporedil njegove hiše po načinu takratnih srednjeevropskih trgovskih selišč in s tem, da mu je dal z obzidjem za stoletja veljaven zunanji izraz. Gotska doba je ustvarila v svoji zadnji razvojni fazi najstarejše ohranjene zidane hiše, posebno pa najvažnejše, kar arhitektura Kranja ima, župno cerkev in dve manjši cerkveni stavbi, pungerško in roženvensko. Renesansa in zgodnji barok sta dala pomemben spomenik v arhitekturi in opremi hiše št. 1 na Mestnem trgu, barok v svoji zadnji dobi, klasicizem in biedermeier pa v gradbenem izrazu kar odlično župnišče. Že baročna doba je razširila mesto s predmestjem proti severu in dala temu delu nov poudarek s kapucinskim samostanom, katerega cerkev in glavna poslopja še stojijo. Baročna doba je ustvarila mestu tudi tisto še vedno harmonično, ker vseskoz do celote obzirno, skromno lice, ki je doživelo sredo XIX. stol. Od tod, posebno pa s prehodom v novo stoletje se začenja, kakor v drugih naših mestih, tudi v Kranju doba usodnih nesporazumov o tem, kaj je lepo in gradbeno upravičeno. Nove kičaste fasade in stavbe, ki z gimnazijo vred upoštevajo samo lastno individualnost, so začele izpodkopavati stoletno uglašenost celotnega naselja ali mu vsiljevati celo namiš-

ljeno pristne bahaške oblike. Za to je posebno zgovoren primer obnovitev vseh treh kranjskih cerkva, kjer je pristno staro prerastel plevel namišljene pristnosti novega in lepim prostorninam vzel nekdanjo samozavestno in prepričevalno učinkovitost. Tudi zunanjščina župne cerkve je mnogo izgubila na svoji resni mogočnosti, ko so odstranili poslopja, ki so jo poprej zakrivala na straneh, da je čim bolj učinkovala trpko resna prednja stran z zvonikom in portalom. Šele povojna doba je pokazala zopet nekoliko razumevanja za kvalitetna reševanja gradbenih problemov sodobnega Kranja.[2]

O zgodovinskem razvoju zunanje in notranje podobe Kranja imamo le malo nazornih prič. Še bolj redki pa so starejši opisi mesta, o katerega stavbinskem in pokrajinskem izrazu in spomenikih tudi J. W. Valvasor[3] nič bistvenega ne pove. Za razmerje starejše zemljepisne literature do Kranja je značilen opis v A. F. Büschings grosse Erdbeschreibung, XV. zv. (Brno 1786), str. 250, katerega izvor v Valvasorju je očividen. Ta se je prav tako stereotipno ponavljal iz knjige v knjigo, kakor je tudi Valvasorjeva ali Merianova slika mesta večkrat služila za oporišče pri poznejših upodobitvah. Opis pri Büschingu se glasi takole: »Krainburg, Krain, eine Landesfürstliche Stadt, auf einer Höhe an der Sau, in welche hier der kleine Fluß Kanker fällt. Aus diesen Flüssen muß die Stadt alles nöthige Wasser schöpfen, denn sie hat keine Quellen. Sie hat eine Pfarrkirche und noch vier andere Kirchen, und außerhalb liegt ein 1640 erbauetes Kloster. Ehedessen war sie der Sitz der Markgrafen von Krain oder Krainburg. In derselben liegt ein Schloß, Namens Kieselstein, welches von den Grafen Paradeisar von Neuhaus an die Grafen Barbo gekommen ist. 1668 brannte mehr als die Hälfte der Stadt ab, und 1749 ward sie von lüderlichem Gesindel angezündet, und ganz eingeäschert.«

Mnogo več kot ti stereotipno se ponavljajoči, nenazorni opisi pa nam povedó o razvoju pojavne fiziognomije ali obličja Kranja in o njegovem razvoju slike, katerih najstarejšo iz l. 1649 nam je ohranil znani topograf in vzornik Valvasorjev M. Merian[4]. Predstavlja nam mesto z njegove najučinkovitejše strani, gledano z brega pri Šmartinu; zajema torej tisti pogled, ki najbolje izraža že omenjene stalne in v pojavu Kranja skoraj neizbrisne poteze, ustvarjene po zemljepisnem položaju in zahtevah življenja, ki jim služi. Podrobno je izrisano mestno obzidje, ki v slikovitem, z mnogimi stolpi opremljenem pasu daje jedru mesta trden okvir. Na levi se vidi nekaj let poprej postavljeni kapucinski samostan, zvoniki štirih cerkva imajo pirami-

daste strehe, le sv. Boštjan na Pungertu je brez zvonika; nadomeščajo ga nad fasado odprte line, ki so udomačene na Krasu[5] (sl. 145).

Valvasor, ki je upodobil Kranj dvakrat,[6] je izbral pogled s klanca na Gašteju, ki je ostal po priljubljenosti za slikarje in fotografe do danes med prvimi razgledišči za Kranj. Na obeh slikah je podan Kranj v ožjem smislu brez kapucinskega samostana, zato so podrobnosti tudi bolj jasne; posebno pa se opaža, kako je narastla naselbina ob glavnem dohodu v mesto po roženvenskem klancu. Zunanja podoba cerkva se ni spremenila (sl. 146).

Nekako isti pogled nam nudi slika na formularjih za obrtniške diplome iz zač. XIX. stol. s podpisom: Jos. Jac. Weinman exc. in Laibach — A. v. Sommerfeld sculps. Obseg slike pa je širši od vseh dosedanjih. Novo nasproti njim je, da zvonika špitalske cerkve ni več videti, da imajo vse tri ostale cerkve na zvonikih enake baročne strehe zvončaste oblike in da se desno od župne cerkve kaže nižji stolpič, ki utegne pripadati h kostniški kapeli. Splošna podoba mesta se od Merianove sem sicer ni spremenila, le obzidje je že vidno v razpadu (sl. 147).

Iz časa okrog l. 1800 se nam je ohranilo več dragocenih slik, pri katerih sega zanimanje slikarjev že preko dosedanjega stereotipnega okvira splošne podobe mesta ter nas seznanja z več podrobnostmi, ki deloma izpopolnjujejo omenjeno sliko na obrtniški diplomi. Najstarejša med njimi je oljna slika na banderu pekovskega ceha iz 2. pol. XVIII. stol., ohranjena pri g. A. Engelmanu. Kaže nam približno isti pogled kakor cehovska, le da je stališče gledalca pomaknjeno bliže sedanjemu kolodvoru. Vse cerkve imajo zvončaste oblike streh na zvonikih (sl. 81). Samo glavni del te slike z nebistvenimi spremembami nam je ohranila slika na platnicah zapisnika pekovskega ceha iz l. 1772 (Liber Pistorum novo renovatus) v zbirki ge. Kumer. Predstavlja sv. Florijana, ki zliva vodo na roženvensko cerkev. Ta slika utegne biti mladostno delo Leopolda Layerja (sl. 82).

V 2. pol. XVIII. stol. spadajo tudi štiri slike v župnišču. Ena nam kaže pogled s trga proti župnišču, ki stoji že v sedanji obliki. Na levi je vrsta hiš, ki je zaslanjala pogled na južno steno župne cerkve, na desni je v pritličju zidana, v nadstropju lesena ogelna hiša, za katero se vidi ograjeni župnijski vrt. Na cesti je več oseb v takratnih nošah, žena s škafom vode na glavi, dvovprežna kočija, konjenik, otroci, dve ženski v razgovoru in piščeta — lep kos takratnega življenja (sl. 152).

Druga slika nam kaže pogled na župnišče in gospodarska poslopja s strani Kokre in vsebuje zopet več podrobnosti iz življenja. Pogled na del mestnih hiš za župnijskim vrtom kaže, da tod še prevladuje milje lesene arhitekture. Tretja slika nudi pogled na župnijsko pristavo pri kapucinskem samostanu s sadnimi in zelenjavnimi vrtovi in raznimi prizori iz življenja. Upoštevanja vredna je zaradi svoje značilnosti v pritličju zidana, v nadstropju lesena kmečka hiša ob reki na levi spodaj (sl. 151). Četrta slika nam kaže gospodarska poslopja na Farovški loki z raznimi podrobnostmi iz življenja in dvema zanimivima kmečkima hišama na levi (sl. 150). Te slike so dragocen prispevek k topografskemu razvoju bližnje mestne okolice, obenem tudi zanimiv primer porajajočega se realizma, ki je značilen za del teženj Layerjeve slikarske delavnice na prehodu od XVIII. v XIX. stol.

Vsebino prve teh slik dopolnjuje banderska slika s podobo sv. Florijana, ki gasi požar l. 1811. Slika predstavlja župno cerkev z baročno kritim zvonikom in vrsto hiš s šolo ob južni strani cerkve ter, kakor prva iz pravkar opisane vrste v župnišču, tudi prizore iz življenja. Naslikal jo je verjetno Leopold Layer (sl. 110). L. Layer je naslikal nekako istočasno tudi votivno sliko, ohranjeno v rodbini Pavšlar. Predstavlja sv. Florijana, ki gasi Skarjevo hišo s prehodom »pod velbom« (Mestni trg št. 13).

Na mestnem županstvu se nahaja slika celotnega pogleda na mesto s strani kolodvora, ki je verjetno še iz srede XVIII. stoletja. Zvonika župne in roženvenske cerkve imata še piramidaste oblike, pungerška cerkev ima že sedanji zvonik, pokrit z baročno streho. V ospredju se vidi kočija z damo in gospodom v takratnih nošah (sl. 155).

Večjo skupino slik imamo zopet iz srede XIX. stol. Najpomembnejša med njimi je oljna slika Antona Hayneja iz l. 1844 v Narodni galeriji v Ljubljani. Hayne je upodobil Kranj od Gašteja in ta pogled spredaj v smislu romantičnih teženj pokrajinsko in življenjsko obogatil. Njegova slika nam kaže mesto še vedno v bistvu v isti obliki, kakor ga poznamo iz XVII. stol. Obzidje je še bolj v razpadu, kakor smo to videli na slikah v začetku XIX. stol., svojo obliko pa je spremenil zvonik župne cerkve, ki kaže, kakor še dandanes, osmerokotni vrh s piramidasto streho; ta izpremememba se je izvršila l. 1831.[7] Roženvenski in pungerški zvonik pa imata obliko, kakor je ohranjena še danes na zvoniku roženvenske cerkve (sl. 157). Nekako isto stanje nam kaže akvarelna slika v lasti g. odv. Jožeta Aljančiča; na njej je že Majdičev mlin.

Važni so dalje trije litografirani pogledi na mesto Kranj, od katerih se nahajata dva v Narodnem muzeju v Ljubljani, eden pa v mestni hiši v Kranju. Vsi so iz srede XIX. stol. in predstavljajo mesto s treh nekoliko različnih stališč v bližini Gašteja. Njih razmerje je nekako isto kakor med Merianom in Valvasorjem. Najstarejša in tudi kot krajinska podoba zanimiva je slika v mestni hiši v Kranju, podpisana z Lauterbach pt — Hearwood sc., iz okrog l. 1840, ki je po pojmovanju pojava mesta v pokrajini nekoliko sorodna Hayneju. Kaže nam mesto z gorami v ozadju in Savo v ospredju, tako da pogled objame mesto od savskega mostu do pungerškega obrambnega stolpa. Stolp župne cerkve ima že sedanjo obliko, oba ostala pa baročni (sl. 156).

Po starosti sledi slika v Narodnem muzeju v Ljubljani. Risar predstavlja pogled na kranjsko mestno naselbino s stališča, ki je premaknjeno nekoliko proti levi. V ospredju je Sava, v ozadju gore. Kot pokrajinska podoba je to delo ena najboljših slik Kranja. Strehe cerkvenih zvonikov kažejo iste oblike kakor na prejšnji litografiji (sl. 148). Tretja in umetniško najmanj izrazita je slika v Narodnem muzeju, ki kaže pogled na glavni del mesta brez Pungerta z gorami v ozadju in Savo v ospredju. Zvonika župne in pungerške cerkve imata sedanji obliki, pri mostu se dobro vidi Majdičev mlin. Slika je podpisana z Josip Wagner gez. und lith. (sl. 154). Četrta litografirana slika Kranja je v zbirki A. Kumer.[8] Kaže v preprosti risbi izvršen pogled od Šmartina z gorami v ozadju in Savo z mostom v ospredju. Zvonik župne cerkve ima že sedanjo obliko, kar kaže na postanek po l. 1831, pungerški pa ima piramidno streho. Kljub litografsko primitivni izvedbi bo po starosti nekako sodobna s tretjo, pravkar opisano.

V umetni sliki v oljni tehniki je upodobil predvojni Kranj in pogled na mesto s tradicionalnega stališča na šmartinskem bregu A. Zeiler l. 1892, na sliki, ki jo hranijo v mestni hiši. Kaže celotno panoramo mesta s Savo spredaj in gorami v ozadju, po nekam neosebnem načinu izražanja pa se kaže tu že vpliv mehaničnega fotografskega posnetka na umetno podobo (sl. 149). Samostojno umetniško sta, kolikor nam je znano, zadnja napravila podobo sodobnega in zgodovinskega Kranja l. 1930 G. A. Kos in l. 1934 Božidar Jakac. Tudi nje je očaral že stoletja za najugodnejšega priznani položaj na bregu pod gaštejskim gostilniškim vrtom.

Za konec XIX. stol. in za naš čas pa nadomešča umetno sliko o Kranju in njegovem razvoju vedno bolj že fotografska slika, ki seve tudi hitreje in obilneje kakor njene prednice sledi njegovim spre-

membam. Značilno za te poglede je, da tudi fotografi redno izbirajo oba tradicionalna pogleda na mesto, onega z brega pri Šmartinu in razne poglede z Gašteja. In prav fotografski pogledi nam nazorno dokazujejo, kako trdožive so osnovne poteze v fiziognomiji mest in selišč. Fotografije iz časa prav pred izbruhom velike vojne kažejo Kranj v skoraj nespremenjeni podobi, kakor jo poznamo s pol stoletja starejše litografije. Nekdanji po trdnjavskem zidu dani trdni obod je še vedno v veljavi, breg proti Savi se skoraj nič ni spremenil, velika nova gmota gimnazije na levi pa se v celoti komaj zaznavno uveljavlja. Pri povojnih slikah se spreminja predvsem najbližje ospredje, kjer nastajajo tovarne; deloma pa tudi bregovi pod klancem, vse pa tako, da nikakor ni v korist tradicionalni, doslej še vedno harmonični podobi celote mesta.

Kakor se v notranjščini mesta starinski milje razmeroma naglo umika kvalitetno nedosegajočemu ga sodobnemu, tako opazujemo tudi v zunanjščini vedno večji in za staro harmonično podobo mesta vedno nevarnejši pritisk od industrijske okolice mesta. Vse to pa dokazuje tudi, da se nahajamo na zgodovinskem prelomu v razvoju mesta Kranja in so posledice tega preloma za gospodarsko in družabno strukturo, zaradi nje pa tudi za njegov gradbeni izraz še popolnoma nepreračunljive. Za enkrat se vsemu pritisku sodobnega življenja ni posrečilo zabrisati potez, ki jih je obličju Kranja zarezala menjajočih se usod polna tisočletna zgodovina.

Meščanske hiše

Seznam meščanskih hiš in njihovih posestnikov je važen za gospodarsko in socialno zgodovino mesta. Iz njega je deloma razvidno gibanje prebivalstva. Hitro so se menjavali posestniki. Meščanske rodbine so se le redko ohranile preko tretjega rodu, bodisi da so gospodarsko propadle in zato ne nastopajo več v seznamu hišnih posestnikov, ali pa so se izselile oziroma izumrle. Značilen je pogosten prehod posesti iz ene rodbine v drugo po ženskih članih.[1]

Žal seznam večinoma ne seže preko srede 18. stoletja nazaj. Srednjeveške hiše so označevali ob pravnih poslih s tem, da so navajali posestnike sosednjih stavb ali vrtov; podobno so postopali v 16. in 17. stoletju. Takrat so zapisali včasih tudi t. zv. domači (vulgo) naziv hiše, ki je bil navadno vzet od posestnikovega imena ali njegove obrti. Taki nazivi pa so mogli veljati oziroma se držati samo nekaj časa. Zato se tudi ne dá redno in natančno ugotoviti, kateremu stavbnemu prostoru hiše iz srednjega ali novega veka (do 1754) ustreza današnja stavba v mestu. Pri seznamu hišnih posestnikov iz l. 1569 in pogorelcev iz l. 1670 ni mogoče najti, po katerem krajevnem redu sta sestavljena.[2] Šele »Popis duš v mestu Kranju« iz l. 1754, ki ga je napravil župni vikar po vladnem nalogu, navaja skupine hiš po trgih in ulicah.[3] Še jasneje je to pri seznamu hišnih posestnikov iz l. 1758, ki razvršča hiše v te-le skupine: I. Kapucinsko (Kokrsko) predmestje, ki je začelo pri kokrskem mostu v Grabnu; II. Mesto od Zgornjih mestnih vrat mimo Mesarske ulice (od Mencingerjevega trga 14 do Bleiweisove ulice 5) skozi salva venia Svinjsko (Kokrsko) ulico proti župnišču; III. Župniščna ulica (od Strossmayerjevega trga 4 do Tavčarjeve ulice 13) proti Pungertu; IV. V Pungertu do Spodnjih mestnih vrat; V. Pod Spodnjimi mestnimi vrati (hiše in obrtne delavnice na mestni »gmajni«); VI. Od Sp. mestnih vrat proti trgu; VII. Spodnji trg (od Mestnega trga 10 do Prešernove ulice 3), nato Zgornji trg; VIII. Roženvenska ul. (do Jenkove ul. 11); IX. Rožna ul. (Layerjeva ul.); X. Konjska ul. (od Jenkove ul. 13 do Mencingerjevega trga 1).[4]

Prvo zaznamovanje hiš s številkami je bilo izvršeno v smislu patenta cesarice Marije Terezije iz l. 1770.[5] Razlikovati moremo dvojno numeracijo. Pri prvi so šteli hiše po posameznih delih mesta (ulicah in trgih), pri drugi pa neprekinjeno. V dobi Franca I. so sestavili za kataster uraden seznam, ki omogoča v zvezi s katastrsko karto točno ugotoviti meščanske hiše in njihove posestnike.[6] Izpremembe v posesti so razvidne od l. 1772 dalje v starih zemljiških knjigah (zlasti: Instrumentenbücher mesta Kranja od 1772 do 1844 in c. kr. zemljeknjižnega urada Kranja 1843 do 1851).[7] Tudi župni urad je razvrstil svoj »status animarum« po meščanskih hišah.[8] Od druge polovice 19. stoletja dalje je merodajen vpis v zemljiško knjigo (pri okrajnem [sreskem] sodišču), ki je vodena v smislu zakona od 25. julija 1871. Cerkvena in plemiška posest pa je razvidna iz deželne deske od srede 18. stoletja, v katero so vobče vnesli posestva, ki so bila dotlej vpisana v deželno giltno (imenjsko) knjigo.[9]

Starih nazivov ulic ni dala oblast, marveč prebivalci sami. Pogosto spominjajo na gospodarsko udejstvovanje v njej. Označbe niso bile ustaljene, nekatere ulice sploh niso imele nazivov. Zato so v drugi polovici 19. stol. večkrat načeli vprašanje novega označevanja ulic. Občutili so, da so nekatera imena »ne lepoglasna« (1863) oziroma »neestetska« (1878) in »nezanesljiva« (1897).[10] L. 1911 je izjavil župan F. Polak, da je novo zaznamovanje ulic izgotovljeno.[11] Zakaj se ni izvedlo, mi ni znano. Šele na podlagi zakona o imenih krajev in ulic in o oznamenovanju hiš s številkami z dne 18. februarja 1930 je izvršila občinska uprava l. 1935 popolnoma novo imenovanje cest, trgov in ulic ter določila številke hiš.[12]

Gradivo za seznam posestnikov hiš do 19. stoletja je zbral dekan A. Koblar. Vnesel ga je v stari »status animarum« kranjske župnije.[13] Po njem sem ga prevzel, primerjal z viri in dodal le podatke iz zemljiške knjige od l. 1870 do julija 1938.[14] Seznam je sestavljen po abecednem redu imen cest, trgov in ulic, ki so merodajna od l. 1935. Polkrepka številka je današnja hišna številka. V oglatem oklepaju sledé starejši nazivi hiš in mestnih delov. V kurzivi označena hišna številka se najde na priloženi kopiji katastralne karte mesta Kranja iz l. 1826. Ako je zrasla današnja stavba iz več starejših, so navedeni sestavni deli pod a) b) c). Izjemoma je bila prvotna stavba pozneje razdeljena, kar je poudarjeno z I, II, III. Pri hišnih posestnikih v oklepaju navedeni kraji pomenijo, od kod se je dotični priselil. Izmed kratic pomenijo: sr. = sredina, por. = poročil (-a) ali poročen (-a), zgr. = zgradil (-a).

Bleiweisova ulica

1 [a) Mesarska ul. 47; *Mesto št. 155* »Baumajster, Feflež«; b) Mesarska ul. 46; *Mesto št. 156*] a) sr. 18. stol. Ana Marija Gloss; hči Marija do 1781; Anton Lipuš, zidar. mojster (Celje); hči Suzana por. Stare; Tomaž Novak; Franc Novak do 1844; Antonija Novak 1844—1902, Frančiška Sattler 1902, Marjeta Česenj 1902 do 1916, Česenj Ana 1916—. b) sr. 18. stol. Ana Marija Gloss; hči Marija por. Lipuš; Anton Lipuš; Franc Tevželj do 1790; Aleš Pšec; Ignac Kremžar; Peter Wirth; Jernej Wayrer 1826.

2 [Zgornji trg 186; *Mesto št. 177* »Škurta, Mesar«] sr. 18. stol. Janez Šumi, mesar († 1785); hči Barbara por. s Tomažem Šumijem 1785—1788; Tomaž Šumi, mesar († 1830); sin Josip Šumi, mesar, prodal Jerneju Babiču (Velesovo) († 1871); Jernej Babič ml., trgovec 1873 do 1906; Ivana Colnar-Anderwald 1906—.

3 [Zgornji trg 185; *Mesto št. 178* »Beja, Pučnik«] sr. 18. stol. Anton Veja; Jožef Veja, trgovec († 1821); Franc Veja, krznar († 1832); Jožef Veja; Ivan Ullrich, krojač († 1843); vdova Marija roj. Geiger por. Mihaela Pučnika, krojača (Slov. Bistrica) († 1913) 1847—1901; Konrad Pučnik 1901—.

4 [Zgornji trg 184; *Mesto št. 179* »Okorn«] sr. 18. stol. Janez Lukan, lectar; Apolonija Lukan; Matej Lukan; Ignacij Okorn († 1814); vdova Frančiška roj. Crobath († 1846); sin Janez († 1855); vdova Katarina roj. Ambrožič por. Matevža Mayrja, pivovarnarja [Bleiweisova c. 10]; 1869 hiša na dražbi prodana; Andrej Jenko (Zg. Brnik) 1869—1871; Ivan Majdič, trgovec (Beričevo) 1871 do 1878; Konrad Pučnik 1878—.

5 [Kokrska ulica 45; *Mesto št. 157* »Kovač«] sprva skladišče; sr. 18. stol. Valentin Dolžan do 1781; Matej Povšnar 1781; Anton Malinovsky, pasar; Franc Kos; Anton Tomazin; Janez Svetina; Anton Svetina, lectar; Jakob Guttman, gostilničar 1826; Apolonija Kremžar; Franc Stopar; Henrik Quenzler (Ljubljana); Ana Marija Quenzler por. z Ivanom Pikhartom; Valentin Pleiweiss 1844; Franc Gogala, kovač 1844—1890; Jos. Gogala 1890—1907; Jera Gogala 1907 do 1912; Ana Omersa-Merk 1912—.

6 [Zgornji trg 183; *Mesto št. 180* »Lapajne«] sr. 18. stol. Urban Labacher; Katarina Farger por. z Jakobom Jalenom, trgovcem 1780—1791; Matija Zupančič (Radovljica); Matej Sporer; Andrej in Marija Tevželj; Janez Lapajne, trgovec († 1833); vdova Neža Lapajne († 1849); sin Teodor Lapajne, trgovec 1849—1865; na dražbi kupil Franc Koch, trgovec (Tenetiše), in žena Mary Ditchborn (Newcastle, Angleška); Viljem Killer; Jakob, Sigmund, Gabriel Killer 1884 do 1900; Jakob Killer 1900—1909; Mihaela, Viljem, Albert Killer 1909—1922; Ivan Zabret 1922—1923; inž. Rud. Pečlin 1923—1925; Spodnještaj. ljudska posoj. Maribor 1925; Edmund Kocbek 1925 do 1928; Anton Adamič 1928—.

7 [Zgornji trg 180; *Mesto št. 158*] ob koncu 18. stol. so zgradili hišo Janez Svetina z ženo Marijo; Anton Svetina; Jakob Guttman 1826; Apolonija Kremžar; Franc Stopar; Henrik Quenzler 1840; Ana Marija Quenzler por. z Ivanom Pikhartom 1843; Valentin Pleiweiss 1844; Franc Gogala 1850—1890; Jos. Gogala 1890—1907; Jera Gogala 1907—1912; Ivana Colnar-Anderwald 1912—.

8 [Zgornji trg 182; *Mesto št. 181* »Sable, Francelj Majer«] V prvem nadstropju hiše je bival v l. 1846—1849 dr. Fr. Prešern. Odvetniško pisarno je imel na Bleiweisovi ulici, stanovanje na Prešernovi ulici. Spodaj pa je bila kavarna Švicarja Florijana Pua († 1860), ki jo je prevzel Krist. Geiger. Posestniki: sr. 18. stol. Matej Veja, go-

stilničar; Jurij Benedik, trgovec, 1774; Jakob Terpinc, trgovec; vdova Katarina 1826; hči Karolina por. z davkarjem Jan. Schullerjem, ki prodal 1845 Fr. Mayrju, trgovcu. Ko na dražbi prodana, kupila vdova Marija Mayr; Robert in Franc Mayr 1873—1889; Fr. Roblek (Bašelj) 1889—1908; vdova Katarina 1908 do 1911; Anton in Marija Bidovc 1911 do 1927; Matija in Marija Kokl 1927—.

9 [Kokrska ulica 44; *Mesto št. 159* »Revc, Kocar«] sr. 18. stol. Tomaž Revc, ostrogar († 1785); sin Anton 1774—1792; sin Janez Revc, ostrogar 1792—1848 († 1851) por. z Marijo Mayr, hčerjo pivovarja Antona [Mestni trg 11]. Prodal kovačnico pri kokrskih stopnicah Maksu Focku. Jernej Remec, kocar (Rupa) 1849—1869; kocarija v Savskem predmestju [Kosovska c. 22 b)]; Jožef Remec 1869—1890; Kristina Pogačnik 1890 do 1907; Frančiška Pogačnik 1907—1930; Bele Marjeta 1930—.

10 [Zgornji trg 181; *Mesto št. 182* »Bobnar, Matevžek«] sr. 18. stol. Anton Gogala, trgovec in gostilničar († 1791). L. 1790 izročil s pristavo in njivami vred sinu Jožefu Gogala; vdova Marija Gogala se poročila z Jak. Valantom, gostilničarjem 1826; Matevž Mayr [gl. Bleweisova ul. 4]; Franc Mayr 1835—1861; Marija Mayr roj. Skarja 1861—1885; Franc Omersa 1885—1899; sprednji del hiše prezidal; notar Anton in Katinka Šlamberger 1899—1901; Ant. Šlamberger 1901—1921; Anton Šlamberger in Marinka por. Sabothy 1921—1929; Marinka in dr. Beno Sabothy 1929—.

11 [Kokrska ulica 42; *Mesto št. 161* »Dudelj«] sr. 18. stol. Josip Streicher, krznar; Jakob Streicher, krznar; Matej Skalar, postiljon in kočijaž 1838—1857; Marija Skalar 1858—1884; Tomaž Puhar (Žabnica), čevljar 1884—1894; Jakob in Neža Zupan (Paloviče), krojač 1894 do 1920; Jakob Zupan 1920; Marija Šifrer-Depoli 1920—.

12 [a) Zgornji trg 180; *Mesto št. 183* »Soklič«; b) Zgornji trg 179; *Mesto št. 184* »Pavlič, Plajvajs«] a) sr. 18. stol. Jurij Muli; vdova Marija prepustila 1789 hišo Janezu Svetini, možu hčere Marije; Anton Pavlin; Aleš Pavlin; Gregor Kastrašnik; major Jožef Ripper pl. Reinwald 1826 († 1838); Jožef Ripper ml. 1841; Jakob Soklič, trgovec 1841—1846; sin Andrej 1846—1851; Fr. Ks. Souvan 1851; Konrad Pleiweiss 1851—1865. L. 1856 je prezidal hiši št. 183 in 184 v eno stavbo. Hči Ivana Pleiweiss 1865—1888; Karel Pleiweiss, notar v Ljubljani 1888—. b) sr. 18. stol. Jernej Pavlič, trgovec († 1776); sin Jernej († 1822); Elizabeta Pavlič; Valentin Pleiweiss (Trstenik), trgovec 1825—1850, ko je odšel z ženo Nežo roj. Grabnar v Ljubljano; sin Konrad 1850—1865; združil obe hiši; hči Ivana por. Ferd. Sajovica (Celje), trgovca 1865—1888; Karel Pleiweiss 1888—.

13 [Kokrska ulica 41; *Mesto št. 162* »Bendač«] sr. 18. stol. pogorišče Olbenove hiše; uživa ga Jernej Šliber; 1780 prodal duhovnik Anton Šliber lv. Krst. Staberju, ki zgradil hišo; prodal hišo Izidorju Štularju, obdržal pa šupo z delom vrta; Uršula Štular; Tomaž Tomaževič (Lipnica), strugar 1826; Konrad Pleiweiss 1865; Ivana Pleiweiss 1865—1888; Karel Pleiweiss 1888—1926; Mihael Lužar 1926—.

14 [Zgornji trg 178; *Mesto št. 185* »Perk, Jerman«] sr. 18. stol. Luka Bodlaj, trgovec in fužinar do 1767; Luka Perg, kirurg 1767—1840; por. s Terezijo Hayne, hčerjo Fr. Hayne [Bleiweisova ul. 22]; Katarina Perg 1840—1841; Jernej Jerman (Zapoge) 1841—1873; Matevž Čadež (Hotovlje pri Poljanah) 1873 do 1909; Konrad Čadež, pek 1909—1921; 5 dedičev po $^1/_5$, 1921—1932; Mirko Čadež 1932—.

15 [šupa in del vrta pri Kokrski ulici 41; *Mesto št. 162*] Ivan Staber pridržal ob prodaji hiše I. Štularju; Konrad Pleiweiss 1849; Ivana Pleiweiss 1865—1888; Karel Pleiweiss in Albina Vodušek 1888 do 1912; Albina Vodušek 1912—1924; Lovrenc Semen, gostilničar 1924—1925; Frančiška Semen 1925—.

16 [a) Zgornji trg 177; *Mesto št. 186* »Iglar«; b) Zgornji trg 176; *Mesto št. 187* Štabar«] a) sr. 18. stol. Iv. Jernej Strupi († 1776); vdova Marija Ana prodala trgovcu Ivanu Pohru; Luka Bodlaj, trgovec; Jož. Stroj; Jož. Kremžar, iglar, kramar († 1828); vdova Apolonija; Jakob Henrik Höfler, podčastnik 1845—1847; Konrad Pleiweiss 1847 združil hiši št. 186 in 187 v eno stavbo; hči Ivana 1865 do 1888; Vodušek Albina 1888—1893; dr. Valentin Štempihar (Olševek), odvetnik por. z Ano Jugovic 1893—1922; dr. Jurij Štempihar 1922—; b) sr. 18. stol. vdova Katarina Jugovic († 1759); Janez Staber, trgovec († 1801); vdova Marija Ana; Valentin Pleiweiss 1810; sin Konrad 1843 združil sosednji hiši v eno; Ivana Pleiweiss 1865—1888; Albina Vodušek 1888—1893; dr. V. Štempihar 1893 do 1922; dr. Jur. Štempihar 1922—.

17 [Kokrska ul. 41; *Mesto št. 163* »Poguc«] sr. 18. stol. Jurij Pogovc, krojač; Marija Pogovc por. z Jernejem Šmajdom, dninarjem († 1832); vdova Marija; sin Jakob Šmajd, pek; Ivan Lokar 1871 do 1878; Fr. Globočnik (Kropa) 1878 do 1881; Jernej Globočnik 1881—1908; Ignacij Fock 1908—1919; Maks Fock 1919—.

18 [Zgornji trg 175; *Mesto št. 188* »Hauptman, Grošelj«] sr. 18. stol. Ivan Kren (Khrön); Nikolaj Adam Reich; Jos. Hauptman, trgovec 1776—1826; vdova Marija; Ign. Grošelj, trgovec († 1837); Filip Grošelj, župnik v Ljubnem 1837; Karel Pollak 1837—; Valentin Pollak; Florian Maurer, trgovec (Ljubljana); Karel Jäger, kavarnar (Samnaun, Graubünden, Švica) 1868—1914; uredil kavarno v pritličju; Otokar Jäger 1914—.

19 [Kokrska ulica 40; *Mesto št. 164* »Brem«] sr. 18. stol. Jakob Prezl; Fr. Resel, strojar 1775; Gašpar Brem, krznar; hči Marija por. z Urbanom Celarjem, krznarjem 1785; sin Ivan Celar 1810 do 1895; hči Marija Peharc 1895—1899; Stanko Peharc 1899—1908; Jos. Resman 1908—1910; Ignac Fock 1910—1919; Maks Fock 1919—.

20 [Spodnji trg 173; *Mesto št. 190* »Zmedenc, Pavlin«] sr. 18. stol. Iv. Karel Visintin; hči Marjeta —1777; njen soprog Anton Pavlin, trgovec († 1812); sin Jož. Pavlin 1812—; Jož. Stroj, trgovec (Dobrava pri Podbrezju) do 1844; vdova Jera por. dr. med. Antona Bežka (Postojna), prodala 1857 in se preselila v Ljubljano; Ivan Korošec; Jos. Pleiweiss prodal 1868; Franc Omersa, trgovec (Žužemberk) 1868—1911; prezidal v dvonadstropno hišo; Sajovic Pavla 1911 do 1912; Berjak Ivana 1912—.

21 [Kokrska ulica 39; *Mesto št. 165* »Boncelj«] sr. 18. stol. Ivan Wontzel (Boncelj), vrvar; hči Jera por. z Antonom Strosom, kmetom († 1844); sin Franc, voznik († 1862); Marija Stros 1863—1897; 4 dediči po 1/4, 1897—1898; Marija Jezeršek 1898—1901; Franc Jezeršek 1901 do 1920; Janez Jezeršek 1920—1927; Anton Jezeršek 1927—1931; Maks Fock 1931—.

22 [Spodnji trg 172; *Mesto št. 191* »Hajne, Koh«] sr. 18. stol. Franc Untersinger; hči Uršula por. z Jos. Ant. Gasperini; Uršula Gasperini 1766—1772; Helena Sumler 1772—1785; Marija Ana Jugovic ji zaseže hišo radi dolgov; Anton Hayne, mestni kirurg 1786—1832; hči Antonija por. z inž. Jan. Kochom (Dunaj, Mariahilf) 1832—1857; vdova Anto-

nija Koch 1857—1871; hči Leopoldina por. z Martinom Matjašičem, trgovcem (Brežice) 1871—1920; Ida Matjašič-Mišič 1920—.

23 [Kokrska ulica 38; *Mesto št. 166* »Šprajcer«] Rojstna hiša dr. Jan. Bleiweisa [prim. Instrumentenbücher mesta Kranja I. P f. 17 v registraturi sresk. sod. v Kranju; zato pravilno Fr. Perne, Trstenik Lj. 1903, 66; ne pa ZMS XI (1909) str. XXXIV]. posestnik hiše sr. 18. stol. Štefan Planina; vdova Uršula prodala l. 1782 Nikolaju Pleiweissu, trgovcu in tkalcu; Valentin Pleiweiss; Anton Heinricher; Ivan Pečnik, gostilničar († 1828); Fidelis Kreuzberger, trgovec; Maks Fock 1881—1882; hišo je prenaredil in prodal Stallmeyerju; l. 1884 mu je padla hiša nazaj; Ign. Fock 1893 do 1919; Maks Fock 1919—.

24 [Župniščna ul. 189; *Mesto št. 174* »Perne, Pišklež«] 1759 zgrajena na pogorišču Ivana Wazina; Fr. Simon Jugovic 1759—1793; sin Leopold, trgovec; Anton Jerman; Urban Jerman; Martin Stare; Jakob Stare; Leopold Perne, ključavničar († 1861); sin Leon Perne 1861 do 1881; Rajmund Krisper 1881—1882; Alojzij Korošec 1882—1926; Marija Korošec 1926—1929; Mestna občina Kranj 1929—.

25 [Kokrska ulica 37; *Mesto št. 167* »Berkerež«] sr. 18. stol. Jurij Layer; Fr. Köstl, usnjar; sin Janez Köstl, usnjar; Katarina Köstl por. z Valentinom Markičem, čevljarjem (Naklo) do 1874; Andrej Markič 1874—1908; Mihael Markič 1908—.

27 [Kokrska ulica 36; *Mesto št. 168* »Štinde«] sr. 18. stol. Nikolaj Mrak († 1770); sin Valentin, krojač († 1836); sin Ivan 1836—1839; Jos. Burger 1839; Fr. Mayr; Lambert Mayr; Valentin Prevc 1877—1891; Fr. Sajovic 1891—1902; Lovro Rebolj 1902; Rudolf Jeglič 1902 do 1918; Marija Jeglič 1918—1936; Maks Fock 1936—.

29 [a) Kokrska ul. 34; b) Svinjski trg 33; skupaj od konca 18. stol. *Mesto št. 170* »Podrtina, Franc Mayr«] a) sr. 18. st. Ivan Tolmeiner, duhovnik; 1772 Ivan Pitterle, nečak Tolmeinerja, prodal Luki Bodlaju, trgovcu; 1773 prodal Bodlaj Antonu Mayrju, pivovarju. b) sr. 18. stol. Jurij Mihelič; vdova Marija Ana prodala 1773 Antonu Mayrju. Anton Mayr, pivovar in gostilničar, združil obe hiši († 1789); vdova Kancianila roj. Bizjak; sin Leopold Mayr († 1817); vdova Marija roj. Klemenčič († 1850); sin Franc [prim. Bleiweisova 8] († 1850); sin Lambert; 1871 na dražbi kupila Marija Prevc 1871—1920; Urbanija in Rika Prevc 1920 do 1934; Rika Prevc (½); Danica Trošt, Vida Pfeifer (½) 1934—.

31 [Župniščna ul. 32; *Mesto št. 171* »Matjažek, Potočnik«] Državna mitniška hiša od l. 1527. V njej so stanovali drž. mitničarji. Najkasneje v 18. stoletju je prešla hiša v zasebno last, ostala pa vpisana v deželni deski. Proti koncu 18. stol. pos. Valentin Breznik; nato Jera Breznik in Andrej Sitar 1800—1808; Tomaž in Helena Brecelj 1808—; Tomaž Brecelj, ostrogar († 1847); hči Marjeta se poročila z Matijo Potočnikom, učiteljem glavne šole (Preddvor) 1853 do 1875; hči Marija Potočnik se poročila z Mihaelom Kustrom, učiteljem (Olševek) 1875—1902; Ivan Potočnik, čevljar 1902 do 1910; Franc Stirn 1910—1930; Josipina Stirn 1930—.

33 [Župniščna ul. 31; *Mesto št. 172* »Jugovc«] sr. 18. stol. Janez Rozman; Andrej Slamnik, duhovnik 1782; Marija Ana baronica Apfaltrern; Ignac Costa; Leopold Jugovic, senzal; dediči: Lovro, Franc, Katarina, Leopold; Anton Globočnik (Stražišče) 1847; Fr. Jugovic, trgovec; hči Leopoldina por. Šavnik 1881—1934; Anica Emmer 1934—.

Blejska cesta

1 [*Kokrsko predmestje 55*] Josip Fuso 1909—1910; Alojzij Švegelj 1910—.

2 [*Kokr. predm. 39;* »Vekselj«] Do srede 19. stol. pristava z znamenjem, ki je bilo poškodovano ob bojih s Francozi 30. avg. 1813. — Pos. Marija Stirn 1871—1890; Terezija Prevc 1890 do 1895; Jernej Mihelič 1895—1918; Antonija Mihelič 1918—1920; Anton Rebolj 1920—1928; Peter Jelenc 1928; Anton in Ana Boh 1928—.

3 [*Kokr. predm. 56*] Jos. Fuso zgradil 1904; Rud. Zeball 1911—1915; Helena Zeball 1915—1919; Marija Zeball 1919—1920; Anton in Marija Oražem 1920—1936; Anton Oražem 1936—.

4 [*Kokr. predm. 70*] Anton Krč 1911 do 1929; Marija in Ana Krč 1929—.

5 [*Kokr. predm. 38* »Martinc, Pantar«] Zgradil hišo prevoznik Ivan Golob, ki se je zadušil ob požaru 30. maja 1867 skupno z ženo Katarino in sinom Ivanom; Andrej Praprotnik por. z Valentino Golob; Mihael Pantar, mizar prezidal 1871—1910; Rudolf Kokalj 1910 do 1911; Antonija Albreht 1911—1924; Lovro Rebolj 1924—.

6 [*Kokr. predm. 50;* gostilna »pri Kroni«] Iv. Sirc 1896—1907; Marija Sirc 1907—1908; Peter Kobal 1908—1916; Lovro Rebolj 1916; Marica Bratuša 1916 do 1919; Anton Radi (Raka) 1919—1921; Rud. Rakovc 1921—1925; Alojzij Jenko (Cegelnica) 1925—.

7 (pristava) Ivan Savnik 1912—.

9 [*Kokrsko predm. 40*] prof. Fr. Komatar 1908—1911; Fr. Zeball 1911—1913; Helena Zeball 1913—1921; Marija Oražem 1921—1926; Andrej Černilec 1926 do 1933; Pavla Rakovc 1933—.

11 [*Kokrsko predm. 48*] Vinko Majdič 1910—1929; Marica Majdič 1929; Marija Sirc 1929—.

13 [*Kokrsko predm. 64*] prvotno pristava, ki je spadala med posesti svobodinov (Freisassen). Lovrenc Javh 1848 do 1890; Ivana Javh 1890—1909; Lovro Rebolj 1909—1910; Štefan Lubeinschegg 1910—1921, prezidal hišo; Terezija Fibbia 1921; Anton Majdič 1921—1922; Ivan Kappus 1922; Franja Kump, učiteljica 1922—.

15 [*Kokrsko predm. 31;* »Jalenova kajža« št. 28] Na koncu kmetijskih pristav nad Savo je bila hišica, ki je pripadala ob koncu 18. stol. Luku Bodlaju [prim. Bleiweisova ul. 29]; 1816 kupil Jakob Jalen star.; Jak. Jalen ml. od 1832; Marija Šušteršič; Rajmund Krisper 1876—1894; Jakob Jeglič (Duplje) 1894 do 1896; Rudolf Jeglič star., kamnosek 1896—1918; Rud. Jeglič ml., kamnosek 1918—.

17 [*Kokrsko predm. 32;* »Fider na polju«] V zač. 19. stol. gostilna Urbana Rakovca (Zabukovje); sin Matevž por. Jero Verdir († 1849); Marijana Rakovc 1850—1871; Ivan Orel, gostilničar (Trzin) 1871—1896; Marija Orel 1897—1898; Alojzija Potušek 1898—1916, prezidala hišo; Rajmund Potušek 1916—1917; Rudolf Jereb 1917—1925; Ivan Prešern, tovarnar 1925—.

19 [*Kokrsko predm. 78*] Ožbalt Gross 1921; Jernej in Lucija Ribnikar 1921 do 1927; Frančiška Prešern 1927—.

21 [*Kokrsko predm. 41;* »pri Perivniku«] Matej Veber 1857—1896; Jožefa Veber 1896—1897; Janez Šink 1897—.

Cerkvena ulica

1 [Župniščna ul. 25; *Mesto št. 18* »Luka«] sr. 18. stol. Jakob Killer († 1765); Helena Pitterle do 1792; Marija Šmon; sin Janez Šmon; Matija Zevnik do 1800; Andrej Köstl; Ivan Köstl, usnjar (1826); Luka in Elizabeta Zupan, grobar; Ivan Kne 1860—1900, obnovil hišo; Ivan Be-

denk 1900—1902; dr. Fr. Pernè, prof. 1902—1906; Martin Fortuna 1906—.

2 [Župniščna ul. 28; *Mesto št. 16* »Paradiž«] sr. 18. stol. Iv. Jur. Rauscher († 1781); hči Marija Rauscher por. Josek 1781; Simon Tadej Josek, pivovar; Fr. Hafner p. d. Bogataj 1795; Anton Nabernik († 1805); Blaž Pretnar, kramar (1826); Lovro Zupan, izdelovalec kocev († 1851); Jurij Zavrl 1852—1874; Marijana Kralj 1874—1885; Uršula Frantar 1885 do 1887; Jakob Razinger 1887—1891; Anton Šinkovec 1891—1930; Marija Šinkovec 1930—.

3 [Župniščna ul. 24; *Mesto št. 19* »Meštac, Nožar«] Tomaž Pitterle, čevljar 1734—1786; vdova Ana 1786—1792; Jakob Bradaška, nožar († 1843); hči Katarina por. Aleša Engelmana, nožarja († 1896); sin Anton Engelman, kovač 1885—1933; Anton Engelman ml., tajnik m. občine Kranj 1933—.

4 [a) Župniščna ul. 26; *Mesto št. 14* »Ovin«; b) Župniščna ul. 27; *Mesto št. 15*] a) sr. 18. stol. Matija Mali zgradil na pogorišču Jerneja Breclja, do 1773; Mihael Vajt, slikar 1773—1781; Tomaž Vajt; Ivan Ovin, pisar na gradu Kiselstein († 1835); Mihael Ovin, mizar 1844 do 1886, Frančiška Ovin 1886—1932; Franc Martinjak 1932—; b) Valentin Puher do 1789; Ivan Puher; Boštjan Žagar do 1795; Tomaž Pirc; Franc Pečnik, kramar (1826); Ivan Ovin; Mihael Ovin [odslej obe hiši pod eno štev.].

5 [Župniščna ul. 23; *Mesto št. 20* »Gradič, v kotu pri Tomažu«] Simon Rotar, sodar do 1780; sin Blaž Rotar 1781—1834; sin Luka, sodar († 1835); Simon Rotar do 1842; Alojzij Lampe 1842—1844; Andrej Debelak 1844—1858; Tomaž Tome 1859—1893; Anton Tome 1893; Jera Tome 1893—1897; Marija Tome 1897—1907; Ferdinand Polak 1907 do 1929; Vida Polak 1929—.

6 [*Mesto št. 97*] Viktor Bidovc, stavbenik 1930—.

7 [Župniščna ul. 22; *Mesto št. 21* »Tišler, pri Franceljnu«] sr. 18. stol.; Ivan Jelovšek; Jera Vrtec 1783—1790; Matej Bizjak 1790—1793; Florijan Sentimer, klepar (Francoz) por. z Uršulo Knoll (sin zdravnik dr. Florijan S. v Moskvi); Tomaž Bajt, mizar, por. z Ano Sentimer († 1849); Peter Bajt († 1867); Uršula Bajt 1868—1885; Jos., Tomaž in Marija Bajt 1885—1888; Helena Rogelj 1888; Fr. Berlic 1888—1927; Marija Turk 1927 do 1935; Franc in Marija Turk 1935—.

Cesta na Golnik

1 [*Kokrsko predm. 84*] Fr. Majdič, industrijalec (Vir pri Domžalah) 1925—.

3 [*Kokrsko predm. 72*] Jernej Tomelj 1911—1914; Josip Zmet 1914—1921; Apolonija Zmet 1921; Anton Colja 1921—.

5 [*Kokrsko predm. 102*] Na njivi, ki je bila stoletja last cerkve sv. Jerneja v Voklem, od 1909—1924 Tomaža Pavšlarja star., od 1924—1928 T. Pavšlarja ml., 1928 Zadružnega kredita, r. z. z o. z., je zgradila 1928 vilo Jugočeska, jugoslov.-češka tekstilna ind. d. d. Kranj.

12 Jernej Naglič (Zg. Bela) 1930—.

14 Jožef Javornik 1930—1932; Jan. Krničar 1932—.

16 Antonija Kozelj (Hotemaže) 1930 do 1931; Karel Pogačnik (Preddvor) 1931—1933; Ivan Grmek 1933—.

18 Julijana Kozelj (Hotemaže) 1930—.

20 Ernst Tuta (Predoslje) 1930—.

22 Viktor Pušavc 1930—1932; Janez Marinšek 1932; Angela Konc 1932—1938; Neža Koželj 1938—.

Cojzova cesta

2 [*Kokrsko predm. 101*] Hiša zgr. 1928 na travniku Florianove gilte; pos. Ana Žontar 1914—.

3 [*Kokrsko predm. 57*] župna nadarbina (stanovanje grobarja).

4 [*Kokrsko predm. 116*] Štefan Rovšek, fotograf 1929—.

5 [*Kokrsko predm. 60*] Zgr. 1907 na njivi, ki je pripadala gilti mestne komore; pos. Matevž Erman 1907—1916; Alojzij Erman 1916—.

6 [*Kokrsko predm. 117*] Stanislav Pollak, tovarnar (Tržič) 1929—.

7 [*Kokrsko predm. 27*] Št. 27 je imela v 18. stol. mitnica, ki je stala vrhu Jelenovega klanca pri Roossovem dvorišču. V 19. stol. je prejela št. 27 hišica (prvotno skedenj) v Kokrskem predm.; pos. Janko Sajovic 1917—1932; Amalija Fock 1932—.

8 [*Kokrsko predm. 118*] Frančiška Bidovec 1929—.

9 [*Kokr. predm. 119*] Ivanka Tavčar 1930—.

10 Valentin Benedik, duhovnik 1929—.

12 [*Kokr. predm. 122*] Anton Bertoncelj 1929—.

14 [*Kokr. predm. 126*] Mihael Oman 1929; Janez Bitenc 1929; Ivan Fujan 1929—1932; Filip Rotar 1932—.

16 [*Kokr. predm. 82*] Matija Černe star. 1914—.

17 Ivanka Grčman 1936—.

18 [*Kokr. predm. 136*] Tomaž Malovršnik 1932—.

19 Franc Roblek 1936—.

20 [*Kokrsko predm. 127*] Ciril Grajžar 1929—1935; Marinka Kokalj 1935—.

22 Janko in Minka Torkar 1933—1934; Janko Torkar 1934—.

24 [*Kokr. predm. 133*] Leopoldina Kuster 1933—.

— Božič Stanislava, soproga tovarnarja 1937—.

Gasilski trg

1 (Gasilski dom) Mestna občina Kranj 1934—.

2 [*Mesto št. 197*] gospodarsko poslopje gl. Mestni trg 9.

3 [Roženvenska ul. 92; *Mesto št. 44* »Grad Kieselstein«] L. 1256 so zgradili Ortenburžani ob savski strmini utrjen stolp, ki je prišel v 15. stol. v roke Celjanov. Ostal je plemiški dvorec do 16. stol., ko ga je kupil Janž Khisl, graščak s Fužin, svetnik dvorne komore, dedni lovski mojster na Kranjskem in v Slov. marki. L. 1578 mu je dovolil nadvojvoda Karel, da ga prezida v grad in imenuje po sebi »Khislstain«. Grad je bil izvzet iz sodstva mestnega sodišča in imel pravico azila. Njegovi lastniki so imeli pravico, dobivati drva za hišne potrebe iz deželnoknežjega »Vojvodnega boršta«. [HK 1597—XII—5]. L. 1592 je prepustil Janž Khisl grad s pritiklinami Krištofu in Francu pl. Mosconom z Ortneka [Horm. Arch. 1827, 582]. Ker sinova Janža Khisla Vid in Ivan Jakob nista rešila zastavljenega gradu l. 1601, so ga prodale hčere Franca pl. Moscona l. 1616 Ivanu Francu Berdariniju [List. 1616, 18. apr.; 1601, 18. maja Arhiv Kieselstein]. L. 1622 je pripadal grad Henriku grofu Paradeiserju z Neuhausa [List. 1622, 19. dec. A. Kieselstein]. H gradu so pripadale tri sosednje hiše, hlev nasproti gradu (Gasilski trg 2), mlin pri savskem mostu in kriški urad. [List. 1646, 19. febr. A. Kieselstein]. L. 1668 je prodala Eva Felicita pl. Saurau. roj. grofica Paradeiser, grad s pritiklinami baronu Karlu Francu Barbo [list. 1668, 24. apr. A. Kieselstein]. Za njim je imel grad v zač. 18. stol. grof Volk Eberhard († 1730), nato hčere: Julijana in Marija Cecilija baronici Barbo in Henrieta baronica Apfaltrern [1732, 9. avg. MuALj., Stanov. arh. fasc. 190]. Grad je prevzel Seifrid baron Apfaltrern; vdova Henrieta baronica Apfaltrern ga je pro-

dala l. 1764 Pavlu Alojziju grofu Auerspergu. L. 1792 je kupil graščino Natalis Pagliaruzzi pl. Kieselstein za 33.000 gold. [list. 1792, 17. sept. arh. Kieselstein]. Natalis je bil poročen s Frančiško Jenko pl. Jenkensheim iz Stražišča († 1823). L. 1830 je prepustil grad hčerkama Ivani († 1836) in Antoniji por. Kalker. Od l. 1836 je bila Antonija, ki je bila poročena s stotnikom Ferdinandom pl. Kalkerjem († 1872), sama lastnica (do 1876). Hči Frančiška Kalker, poročena s Pavlom del Negro (do 1904); Pavel del Negro (do 1913); od l. 1913 drž. erar, od 1923 drž. zaklad kr. Jugoslavije.

4 [a) Roženvenska ul. 91; *Mesto št. 46* »Ulrih«; b) Roženvenska ul. 90; *Mesto št. 45*] a) sr. 18. stol. Matej Pernè; Jožef Pernè; Žiga pl. Pagliaruzzi 1830; Peter pl. Pagliaruzzi 1844; Rudolf Lokar, trgovec s siti 1844—1858; ob gospodarskem propadu je odstopil hišo bratu Konradu in odšel v Zagreb († 1871); Konrad Lokar prodal 1860 Hieronimu Ullrichu, upravitelju barona Mihaela Zoisa (umrl 1866); Marija Ullrich 1869—1898; Pavlina in Fani Ullrich 1898—1908; Franja Ullrich 1908—; b) sr. 18. stol. Valentin Vrbnik; Anton Šifrer; Matej Pipan; Natalis pl. Pagliaruzzi; Ivana pl. Pagliaruzzi; Antonija Kalker 1849; Rudolf Lokar 1849 do 1858; Konrad Lokar 1858—1860; Hieronim Ullrich 1860—1866; Marija Ullrich 1869—1898; Pavlina in Fani Ullrich 1898 do 1908; Franja Ullrich 1908—.

5 [Roženvenska ul. 89; *Mesto št. 47* »Vovk, Sotlar, Florian«] Jurij Sporer 1758—1776; Matija Zupanc, kramar 1776 do 1783; Janez Jelovšek, Blaž Terpinc; Janez Volk, kočijaž (Grad) † 1847, por. z Ano Terpinc, nato z Jero Bodlaj; Ivan Kristan, sedlar († 1846); Rudolf Lokar, trgovec s siti do 1858; Konrad Lokar 1858—1866; Florijan Proj, sedlar (Pevno) 1866—1895; Florijan Proj ml., kovač 1895—1896; Amalija Proj 1896; Ernst Friderik in Elza Proj 1896—1899; Mihael Jakofčič, telegraf. uslužb. 1899 do 1937; Ludovik Jakofčič 1937—.

6 [a) Roženvenska ul. 97; *Mesto št. 48 II.* »Roš, Knedl«; b) Roženvenska ul. 88; *Mesto št. 48 I*] a) sr. 18. stol. Marjeta Benedik do 1790; Martin Benedik; Leonard Fömann; Jurij Vašar; Urban Roš, gostilničar; žena Uršula roj. Pečnik (Stara Loka) do 1842; Jernej Roš, gostilničar 1842—1866; Anton Roš 1866 do 1871; Ivan Jezeršek (Klanec), gostilničar in mesar 1871—1885; Franc Jezeršek 1885—1912; Marija Jezeršek 1912—. b) sr. 18. stol. Matija Grilc; Katarina Grilc do 1784; Blaž Terpinc por. s hčerjo Elizabeto Grilc; Jakob Strupi; Uršula Roš roj. Pečnik združila obe hiši (1826).

7 [*Mesto št. 92* »Fikuš«] L. 1826 še ni bilo stanovanjske hiše pod to številko. L. 1869 je kupil Anton Rakovec, trgovec z usnjem, hlev, ki je spadal k hiši Mestni trg 13, ter zgradil stanovanjsko hišo. Posestn. Mina Rakovec 1869—1916; Karolina Dobida 1916—1921; Ivan Potočnik 1921—1925; Jadransko-posavska čevljarna dr. z o. z. 1925—1932; Frančiška Štefe 1932—1933; Franc Rabič 1933—1934; Elizabeta Mergenthaler 1934—.

Gosposvetska cesta

1 [*Kokrsko predm. 74*] Ivan Zupančič 1911—1927; 4 dediči Zupančič po ¼, 1927—1938; Ana, Karolina, Marija Zupančič 1938—.

Grajska ulica

1 [Roženvenska ul. 94; *Mesto št. 43* »Gašper«] Gašper Podrekar († 1816); vdova Marija († 1829), pekarija; Gašper Podrekar, cerkovnik podružnične cer-

kve († 1883); vdova Marija 1884—1887; Jakob Podrekar 1887—1901; Marija Podrekar 1901—1933; Pavla Podrekar-Cimerman 1933—.

— [Roženvenska ul. 95; *Mesto št. 41*] Po požaru l. 1811 ni bila več obnovljena.

— [Roženvenska ul. 93; *Mesto št. 42*] Po požaru l. 1811 ni bila več obnovljena. Pos. sr. 18. stol. Matija Glavatič; vdova Marija, ki prodala 1779 hišo Valentinu Bernardu, kovaču; 1780 prešla v roke Karla Dovžana. Pogorišče je uporabil Fr. Hayne za vrt.

Jahačev prelaz

1 [*Kokrsko predm. 21* »Vranč, Jahač«] Hiša je stala pred zgornjimi mestnimi vrati v »grabnu«. Poleg nje je bila shramba za seno, pod, klet in svinjak. Pos. sr. 18. stol. Nikolaj Skopin, pek; Anton Hayne; Anton Tischman; Jernej Vranič, gostilničar (Tenetiše); Jakob Jalen, gostilničar; Anton Prevc, gostilničar († 1852); sin Franc Prevc, gostilničar 1852—1890; l. 1866 je docela prezidal hišo; po požaru l. 1867 pa še novo pristavo. Marija Mayr 1890—1921; Ciril Mayr 1921—1929; Dora Mayr 1929—.

2 [*Kokrsko predm. 22*] Hiša pred zgornjimi mestnimi vrati; pos. sr. 18. st. Marija Pustotar, pekarija; Jernej Vranč, gostilničar (1826); Anton Prevc, obnovil 1840 gospod. poslopje; Franc Prevc 1852—1890; Marija Mayr 1890—1921; Ciril Mayr 1921—1929; Dora Mayr 1929—.

3 [*Kokrsko predm. 34* »Špeh, Binkelj«] V 18. stol. je bila tu pristava, spadajoča pod gilto Visoko (Waisach). Hišo je zgradil l. 1823 Jurij Špeh. Za njim Jos. Rozman (1831); sin Valentin Rozman 1832—1869; Franc Prevc 1870—1890; Marija Mayr 1890—1921; Anica Masten 1921—.

Jenkova ulica

1 [Roženvenska ul. 87; *Mesto št. 49* »Luca, Nožar«] sr. 18. stol. Andrej Novak; v zač. 19. stol. deljena posest: nadstropje Helena Bernard, pritličje s hlevom Anton Kreuzberger, nožar. Od l. 1846 Anton Kreuzberger ml.; Ivan Köstl 1873—1876; Ivan Köstl ml. 1876 do 1908; Silvester Köstl 1908—1910; Ivan Köstl 1910—1920; Ana Köstl 1920 do 1930; Janko Barle, župnik 1930—1936; Alojzija Arnšek 1936—.

2 [Rožna ul. 99; *Mesto št. 91* »Tomažek«] Na pogorišču Luke Gabrca zgradil hišo sr. 18. stol. Franc Strupi, krojač; sin Jakob od 1791; Jernej Kušman; Lovrenc Kralj; Janez Pintar, iglar (1826); Tomaž Zupanc, čevljar († 1874); Uršula Starovašnik 1874—1907; Franjo Starovašnik 1907—1921; Marija Bučar 1921—.

3 [Roženvenska ul. 85; *Mesto št. 51* »Žganček, Miklaž«] sr. 18. stol. Jos. Ravnikar, mestni pot; Blaž Vidic; Leopold Layer; Tomaž Marz, kramar (1836); Janez Polajnar; Nikolaj Vistan, pismonoša 1844—1873; vdova Neža 1873 do 1881; Barbara Jagodic (Rupa) 1882 do 1904; Ivan Jagodic, fotograf 1904—1909; Marija Jagodic 1909—1915; Frančiška Jagodic 1915—1927; Franc Žagar 1927—.

4 [Roženvenska ul. 100; *Mesto št. 90* »Persnik«] sr. 18. stol. Primož Košec, zidar; Andrej Pleša (Struževo), trgovec z žitom (1826); Jakob Eržen (Naklo), postiljon 1850—; Matej Hudobivnik (Šenčur), branjevec; Ivan Rakovec 1865 do 1874; sestra Terezija Rakovc 1874 do 1882; Luka Rakovc 1882—1897; Franc Rakovc, čevljar 1897—1922; Ivana Rakovc 1922—.

5 [Roženvenska ul. 83; *Mesto št. 52* »Layer, Egartner«] sr. 18. stol. Franc Banko, pozlatar; Leopold Layer († 1828); vdova Marija († 1831); Jožef Egartner, slikar in kipar († 1849); Marija Egartner

1849—1856; Jož. Egartner, slikar in kipar 1856—1904; Antonija Malenšek 1904 do 1928; Ivan Malenšek 1928—1937; Marija Kobilica 1937—.

6 [Roženvenska ul. 101; *Mesto št. 89* »Belej, Sladka Marjanca«] sr. 18. stol. Jož. Zaplotnik; vdova Marija Zaplotnik do 1783; sin Simon Zaplotnik, usnjar; Jož. Rozman; Jurij Leben; Anton Ovsenk, tkalec in kramar († 1827); vdova Ana, roj. Terpinc 1827—1847; Jurij Zavrl (Zalog pri Cerkljah), zakupnik mlina in tovarne kocev 1847—1862; Jož. Zevnik (Drulovka), tesar, kupil za sina Avguština Zevnika, čevljarja 1862—1896; Marija Zevnik (Selnik) 1896—1921; Marija in Friderika Zevnik (Selnik) 1921—1936; dr. Jos. Štular, starešina sresk. sod. (Radovljica) 1936—.

7 [Roženvenska ul. 82; *Mesto št. 53* »Štrekelj, Krznar«] sr. 18. stol. Tomaž Štrekelj, klobučar († 1793); Janez Štrekelj, klobučar; Valentin Štrekelj; Andrej Šimnovc, tesar († 1840); Marija Ana Šimnovc 1840; Jož. Šimnovc († 1857); Tomaž Završnik, krznar (Kamnik) 1857 do 1885; Alojzija Završnik 1887—.

8 [Konjska ul. 104; *Mesto št. 86* »Cimperman«] sr. 18. stol. Janez Pavšlar; Jan. Kumer, Alojzij Kumer, Janez Holzer; Ivan Sekne, tesar (Voglje) do 1869; Martin Sekne, sedlar 1869—1876; Marjeta Vilfan 1876—1898; Ivan Bašar 1898 do 1903; Ivan Anzelc, krtačar (Podgozd pri Igu) 1903—.

vrt poleg št. 8 [Konjska ul. 103; *Mesto št. 87*] sr. 18. stol. Jur. Hauptman; Nikolaj Rotar; l. 1811 je hiša pogorela. Na pogorišču je nastal vrt, ki so ga imeli: Janez Stimer; Janez Holzer (1847), gl. pos. hiše št. 8.

9 [Roženvenska ul. 79; *Mesto št. 57* »Klobčar, Šiftar (= puškar)«] Deljena posest, pos. p r v e g a n a d s t r o p j a: sr. 18. stol. Ivan Götzl; Tomaž Formacher, klobučar; Franc Formacher, klobučar 1789—1836; dediči; Ivan Tiringer, sitar 1870—1903; Marija Tiringer 1903 do 1923; Helena Špenko 1923—1934; pos. p r i t l i č j a: sr. 18. stol. Matija Šifkovič, puškar; sin Fidelis Šifkovič, puškar, por. s Katarino Formacher († 1837); hči Marija por. z Jož. Effenbergerjem, zidarjem, pozneje policajem (iz Češkega) († 1859); Marija Effenberger 1860—1894; Helena Špenko 1894; s tem je prenehala t. zv. lastnina nadstropja. Pos. c e l e h i š e: Helena Špenko 1923—1934; Helena, Marija, Pavla Špenko 1934—1935; Marija in Pavla Špenko 1935—.

10 [Konjska ul. 102; *Mesto št. 88* »Piltaver, Čavlar«] Rodbina Čavlar v 16. st. [prim. prep. list. 1590, 18. sept. MA Kranj]. L. 1758 je zgradil Jurij Hauptman hišo na pogorišču Marije Opaškar († 1773); sin Ivan Hauptman, gostilničar 1773—1785; Ivan Stimer, kipar 1785—1851; Anton in Katarina Stimer 1851—1880; Urban Žebre (Huje) 1880—1907; Marija Žebre 1907—1921; Ivan Rozman 1921—1931; Mestna hranilnica v Kranju 1931—1933; Janko Bidovc 1933—.

11 [Roženvenska ul. 78; *Mesto št. 58* »Fortuna«] sr. 18. stol. Janez Fortuna, krznar († 1773); hči Marija Fortuna; Jurij Engelman; Jurij Rakovc; Franc Formacher, klobučar (1826); Luka Celar, krznar († 1866); Leopold Celar 1866 do 1877; Marija Okorn (Šenčur) 1877—1883; Franc Reš, knjigovez 1883—1896; 5 dedičev po eno petino, 1896—1897; Marjeta Vovnik 1897—1900; Matija Vovnik 1900—1919; Marija Vovnik 1919—1931; Peter Bajželj 1931—.

12 [*Mesto št. 95*] Mestna hranilnica v Kranju 1924—. Na bivšem Dolenčevem vrtu (gl. Prešernova ul. 9) je zgradila Mestna hranilnica po pogodbi s kranjsko mestno občino poslopje drž. tekstilne šole v Kranju (1926—1930).

šola se je vselila 1. febr. 1931. Poleg strokovne šole je v poslopju banovinsko preizkuševališče za tekstilno industrijo.

13 [Konjska ul. 77; *Mesto št. 59* »Kajdaž, Svečar«] V prvem nadstropju je bila po požaru l. 1811 dalje časa nastanjena ljudska šola. Pos. sr. 18. stol. Franc Kajdaž († 1776); hči Marija Kajdaž; Franc Pegam (Kropa); Marija Ana Pegam; Jakob Seitel star., kramar (1826); Jakob Seitel ml. († 1852); Ivan Gonce, svečar (Belovar) do 1865; Ignac Šumi 1865—1878; dediči 1878—1896; Marija Černe 1896—1924; Ana Brilly 1924—.

14 [Konjska ul. 105; *Mesto št. 85* »Pintar«] sr. 18. stol. Jak. Novak; sin Andrej Novak od 1774; Anton Glažič, sodar († 1840); sin Franc, sodar 1840—1864; Sebastijan Šavnik, lekarnar (Mače na Koroškem) 1864—1885; Karel Šavnik 1886—1924; Franc Šavnik 1924—1932; Slavka Šavnik 1932—.

15 [Konjska ul. 76; *Mesto št. 60* »Zalar, Stroj, Šmalc, Klobčar«] sr. 18. stol. Jakob Puhar, vrvar; Ferdinand Puhar; Kancijan Puhar, vrvar; Matej Pečnik, klobučar 1843—1876; Alojzij Pečnik, klobučar 1876—1938; Marija, Helena, Ema Pečnik 1938—.

16 [Konjska ul. 106; *Mesto št. 84* »Kozel, Pintar«] sr. 18. stol. Anton Lenartič († 1770); žena Helena 1770—1777; Valentin Kremžar, iglar 1777—1781; Ivan Stimpfel, kipar 1781—1783; Jurij Rubežnik 1783—; Jož. Kastelic, sodar (Gorje) do 1842; Neža Kastelic 1842; Janez Novak, sodar (Tacen) 1842—1881; Ivan Cof, merosodec 1881—.

17 [Konjska ul. 75; *Mesto št. 61* »Ještinček, Kucnar, Skledar«] Deljena posest; pos. prvega nadstropja: sr. 18. stol. Matija Mišica, klobučar; Jernej Rakovec; Andrej Rakovec, čevljar, pozneje policaj (Kucna pod Sv. Joštom, † 1846); vdova Elizabeta prodala 1857 Jakobu Černetu, kamnoseku; pos. pritličja: sr. 18. stol. Avguštin Lukan; Matej Lapajne, čevljar († 1837); Anton Lapajne prodal Jakobu Černetu, kamnoseku († 1896); Marija Černe 1896 do 1924; Franc Černe 1924—.

18 [Konjska ul. 107; *Mesto št. 83* »Pečar«] sr. 18. stol. Jož. Pernič —1759; sin Simon, trgovec, zgradil na pogorišču hišo; Primož Pernič, pek in voznik 1826 do 1856; vdova Marija, por. Andreja Trilarja 1859—1888; Frančiška Pernič, pekarija 1888—1934; Minka Celar 1934—.

19 [Konjska ul. 74; *Mesto št. 62* »Konc«] sr. 18. stol. Andrej Drinovc, klobučar († 1784); Andrej Konc; Luka Konc; Fidelis Konc, klobučar 1878; Franc Eksler, kupil na dražbi 1878—1885; Franc Eksler ml. 1885—1919; Frančiška Eksler 1919—1932; Karel Eksler 1932—.

21 [Konjska ul. 73; *Mesto št. 63* »Gradišar«] sr. 18. stol. Andrej Drinovc, gostilničar; Andrej Konc 1784; Simon Pierlnig; žena Marija Ana; Luka Konc 1792; Gašpar Gradišar, kmetovalec (Tenetiše) 1826; Janez Gradišar, kočijaž († 1860); sin Fidelis Gradišar 1860—1868; Jož. Sirc 1868—1875; Marija Aleš (Babni vrt) 1875—1906; Janez Kosiša 1906—1921; Frančiška Kosiša 1921—.

23 [Konjska ul. 72; *Mesto št. 64*] sr. 18. stol. zgradil Janez Kunisch hišo na pogorišču; Terezija Muhič, por. Simona Pečnika, klobučarja; Tomaž Pečnik (1826); Jožef Sirc 1840—; Franc Stallmeier; Marija Klinar (Podreča) por. Andreja Galjota, zidarja (Zg. Brnik) 1878—1906; Marijana Zima 1906—1907; Ivan Jagodic 1907—1915; Frančiška Jagodic 1915—.

25 [Konjska ul. 192; *Mesto št. 65* »Malar, Gecelj«] Ob požaru l. 1749 je zgorela hiša Tomaža Mulija; Franc Muli se je zavezal l. 1773 zgraditi tu novo hišo; l. 1777 pos. Janez Benedičič; sestra Katarina por. Hauptman; njen mož Ivan Hauptman, trgovec do 1791; Jos. Götzl,

slikar; Franc Götzl, slikar († 1855); Alojzij Götzl, slikar do 1879; Escompte banka 1879—1884; Franc Česenj 1884—1898; Ivan Česenj, sodar 1899—1929; Frančiška Česenj 1929—.

27 [Konjska ul. 71; *Mesto št. 66* »Žganček«] sr. 18. stol. Anton März, izdelovalec barovk (lasulj); vdova Elizabeta do 1780; sin Tomaž März, trgovec; Lenard Lenartek; Ivana Klančnik; Jernej Vrenk, mesar (1826), Ana Vrenk, mesar; Janez Polajnar (Sr. Bela) 1843 do 1857; dediči 1857—1885; Rotija Polajnar 1885—1917; Leopold Blaznik 1917—.

29 [Konjska ul. 70; *Mesto št. 67* »Nandek«] sr. 18. stol. Matej Zrimšek; Anton Ahčin 1777—1792; vdova Marija Ahčin; sin Anton, čevljar († 1826); vdova Frančiška; Ferd. Vistan, čevljar († 1850); Marija Vistan do 1869; Jož. Štirn, zidar 1869—1884; Marijana Stirn 1884—1915; Josip Štirn, ključavničar 1915—1935; Marija Pajer 1935—.

31 [Konjska ul. 69; *Mesto št. 68*] sr. 18. stol. Anton Lenartič; Blaž Švelc, kramar do 1788; sin Martin Švelc, kramar († 1830); Janez Švelc; Karel Florian 1842—1896; Karel Florian ml. 1896—1908; Katica Florian 1908—1933; Katarina Džanga 1933—.

33 [Konjska ul. 68; *Mesto št. 69* »Pot«] sr. 18. stol. Jak. Florjančič, čevljar; Gregor Jalen; Anton Jalen; Jož. Hirschenfelder; Lenard Lenartek; Matija Mrak; Jožef Pavšlar, mestni pot (1826); Tomaž Pavšlar, mestni pot 1845—1898; Antonija Pavšlar 1899—1903; Jožefina Pavšlar 1903—1923; Ivana Hubad 1923 do 1937; Zadruga drž. uslužbencev za nabavo potrebščin r. z. z o. z., Kranj 1937—.

35 [Konjska ul. 67; *Mesto št. 70* »Šuštarjev Jerni«] sr. 18. stol. Mihael Kopčaver; Jak. Vakar; Mihael Zaletel (umrl 1792); Marija Zaletel; Jernej Markun (Bašelj), čevljar, dninar do 1838; vdova Neža do 1839; Gregor Dolžan (Kokrica), trgovec z usnjem 1839—1878; Frančiška Dolžan 1878—1911; Ivan Lampe, lek. provizor 1911—1921; Jos. Lampe, učitelj mešč. šole 1921—.

Jezerska cesta

1 [*Kokrsko predm. 44*] Marija Soklič 1910—1922; Adolf in Marija Kern 1922—.

2 = Koblarjeva ul. 4 [*Kokr. predm. stara štev. 29, nova 30* »Žolar«] sr. 18. stol. Daniel Soller (Žolar); Krištof Soller; Andrej Nabernik, trgovec z žitom, se priženil 1788; Ivan Prosen, por. z Marijo Nabernik 1799—1871; Pavel Stanovnik (Lovsko brdo nad Poljanami) 1871 do 1893; Fr. Puhar 1893—1895; mestna občina 1895; župna nadarbina 1896— (prejela v zameno za pristavo, kjer so zgradili poslopje drž. gimnazije). Dekan A. Mežnarec je prezidal stanovanjsko in gospodarsko poslopje l. 1897.

3 [*Kokrsko predm. 73*] Konrad Fink, gostilničar 1911—1929; Josip Fink 1929—.

4 [*Kokrsko predm. 43*] Hišo je zgradil Jos. Fuso; pos. Ivan Volčič 1917 do 1919; Mina Volčič 1919—1924; Matija Kokl, trgovec 1924—.

5 [*Kokrsko predm. 75*] Franc Jezeršek 1914—1920; Janez Jezeršek 1920 do 1927; Zora Slavec 1927—.

6 [*Kokrsko predm. 47*] Cesare Marchesotti, trgovec z lesom (Mantua) 1886 do 1897; Jos. Fuso, stavbenik 1897 do 1915; Alojzija Pajer 1915—.

7 [*Kokr. predm. 62*] Hiša je zgrajena na zemljišču Florianove gilte; pos. Franc in Frančiška Jezeršek 1907 do 1914; Frančiška Jezeršek 1914—.

8 [*Kokrsko predm. 49*] Zabret in Huter, tovarna lanenega olja, Britof 1907 do 1917; Anton Adamič 1917—.

9 [*Kokr. predm. 129*] Alojzij Smolej, kleparski mojster 1933—.

10 [*Kokr. predm. 68*] Anton Markič 1909—1927; Anton Markič ml. 1927 do 1932; Anton Ropotar 1932—.

11 [*Kokr. predm. 130*] Ivan Bitenc 1933—1934; Andrej Žebre (Litija) 1934—.

12 [*Kokr. predm. 92*] Rozalija Seršen 1927—1938; Ivanka Podjavoršek 1938—.

13 [*Kokr. predm. 131*] Avguštin Nanut 1930—.

14 [*Kokr. predm. 135*] Franc Janša 1932—.

15 [*Kokr. predm. 87*] Anton Klemenc 1927—.

16 [*Kokrsko predm. 132*] Gabrijel Vajt 1932—.

17 [*Kokrsko predm. 14*] Po združitvi hiš v Kokrskem predm. št. 13 in 14 [Na Skali 2] je postala št. 14 prosta. Prejela jo je l. 1924 zgrajena restavracija »Kranjski dvor«; pos. Miro Peterlin 1922—.

18 [*Kokr. predm. 106*] Jernej Ribnikar 1928—1932; Lucija Ribnikar 1932—.

19 [*Kokr. predm. 94*] Franc Zupančič, inspektor katastra 1927—.

20 [*Kokr. predm. 88*] Pavla Kump 1927—.

21 [*Kokr. predm. 52* »Frančiškovo«] Franc Omersa 1896—1911; Pavla Sajovic 1911—1917; Ivana Colnar - Anderwald 1917—.

22 Ivan Pernuš, zgr. 1936—.

23 [*Kokr. predm. 109*] Franc Grošelj 1929—.

Koblarjeva ulica

2 [*Kokrsko predm. 61* »Marijanišče«] Dekan Anton Koblar je zgradil l. 1909 manjšo stavbo sirotišnice na zemljišču Vincencijeve družbe; l. 1913 je postavil v bližini, na nadarbinskem zemljišču, drugo zgradbo s kapelo in zavodom (sirotišnica, gospodinjska šola). To stavbo je podaljšal dekan Matija Škerbec l. 1937. Samo manjša stavba je last Vincencijeve družbe.

4 [*Kokr. predm. 76*] gl. Jezerska c. 1, pos.: Župna nadarbina.

Kokriško predmestje

1 [*Kokr. predm. 123 oz. 79*] Na njivi Florianove gilte zgradil Ivan Savnik, veletrgovec 1917—.

2 [*Kokr. predm. 59*] Franc Hafner 1876—1894; Pavel Stanovnik 1894—1903; Matevž Berčič 1903—.

3 [*Kokr. predm. 67*] Helena Sajovic 1909—1913; Marija Pristavc 1913—.

4 Bogdan Žilič, trgovec (Ljubljana) 1932—1938; Hranilno in posojilno društvo v Celju 1938—.

5 [*Kokr. predm. 121*] Frančiška Noč 1929; Janez Bitenc 1929—1932; Anica Vimpolšek 1932—.

6 [*Kokr. predm. 113*] Anton Korošec, živinozdravnik 1930—.

7 Ignacij Andrašič, veletrgovec 1924—.

8 [*Kokr. predm. 112*] Jak. Gabrič, kovač 1929—.

9 [*Kokr. predm. 63*] stanovanjska hiša za uslužbence elektrarne P. Mayr in dr.; pos. Pavel Mayr in dr. Fr. Šemrov 1930—1938; Pavel Mayr, Dravska banovina v Lj. 1938—.

10 Franc Šifrer 1937—.

11 Dagmar Novaček in Barbara Volenc roj. Novaček 1934—.

12 Ivan Savnik zgr. 1935 [prim. pod št. 1].

13 (Janko Perčič) zgr. 1936; pos. zemljišča Franc Perčič (Rupa) 1921—.

14 Anica Pernuš, zgr. 1936.

— [Zg. predm. št. 30; *Kokrsko predm. 33* »pri Franceljnu, Konjederec«] Od sr. 18. stol. pos. Tomaž Permoser, konjač (Šmohor na Kor.); Franc Permoser († 1839); Anton Permoser star. († 1843); Anton Permoser ml. († 1873); Franc

Šporn 1877—1891; vdova Marija 1891 do 1929; Franc Šporn ml. 1929—.

Kokrški breg

1 [*Zgornje predmestje v grabnu št. 8* »Kušman«] sr. 18. stol. Andrej Kušman, kovač; sin Andrej Kušman ml. († 1833); Katarina Pajer roj. Kušman 1836; Anton Pajer do 1838; Jakob Lavtar, trgovec z žitom, kupil na dražbi 1839; Jos. Tringola; Ign. Švelc; Marija Švelc 1873 do 1890; Matija Černe 1890; Marija Švelc 1890—1904; Matija Černe 1904—1926; Matija Černe ml. 1926—.

2 [*Zg. predm. 7* »Beja, Apè«] 1738 se je priženil Jurij Nachtigal, barvar iz Ljubljane; njegov sin Kancijan Nachtigal por. Elizabeto, hčer barvarja Jak. Kosa 1773 († 1831); Kancijan Nachtigal ml. 1831—1848; Terezija Kos 1848—1849; Ivan Veja, barvar, 1849—1858; Jos. Apè, barvar (Ljubljana) 1858—1866; Marijana Šimnovec, kramarica 1866—1872; njen brat Jos. Šimnovec (Voklo) 1872—1895; Marija Pintar 1895—1900 (Jan. Pintar, umetno mizarstvo); Ana in Marija Pintar 1900—1919; Viljem Požgaj, knjigovez 1919—.

3 Nova zgradba pos. Viljema Požgaja 1925—.

4 [*Zg. predm. 6* »Mah«] sr. 18. stol. Simon Dornik, kovač; sin Matija († 1791), ki je imel dve kovačnici; Jernej Dornik, kovač († 1818); Franc Dornik 1818 do 1845; sin Matej, 1845—1861; Franc Sirc, kolar (Primskovo) 1861—1865; Anton Jezeršek, mesar (Klanc) 1866—1882; Marija Jezeršek 1882—1901; Ivan Jezeršek, mesar 1901—1927; Stanko Jezeršek 1927—.

5 [*Zg. predm. 5* pri »Firbarju«] sr. 18. stol. Matija Hirsch, barvar, sin Jakoba Hirscha iz Radovljice; Tomaž Kos; hčer Terezijo Kos por. 1775 Simon Florjančič; Lovro Florjančič († 1847); Ivan Florjančič, barvar 1847—1893; Ana Florjančič 1894—1924; Jos. Weinberger 1924 do 1925; Ivan Kenda, brusač 1925—.

6 Nova stavba istega lastnika.

7 [*Zg. predmestje 3* »Mlin v pečeh«] Prvotno je imela štev. 3 stavba »v pečeh« ob Kokri, kjer je bil mlin (glej opis mlinarstva v knjigi), v 18. stol. tudi fužinica, ki je obratovala na dele (dneve). Pos. mlina: Ivan Stare († 1836), Gašper Prevc 1836—1868; Jurij Zavrl (Zalog pri Cerkljah) 1868—1882; Janez Smole 1882—1887; Vinko Majdič 1888 do 1927; stavbo je uničil l. 1915 skalni podor; prim. Gv. Sajovic, Podor skalovja v kokrski dolini pri Kranju, Carn. VI (1915) 236—241; IX (1918) 107 sl. Pos. Matilda, Marica, Demeter, Kornelij Majdič po ¼, 1927—1936; Marica Majdič ¾, Demeter Majdič ¼, 1936—. Štev. 3 je prejela l. 1921 nova stavba Ivana Grčmana 1921—1935; Frančiška Aljančič 1935—.

— [*Zg. predm. 2* »Sodarjeva kajža«] Stala je do zač. 19. stol. pri hujanskem mostu čez Kokro, pos. Karel Florian; pozneje je prejela to štev. hiša: Vidovdanska c. 2.

Komenskega ulica

1 Angela Auprich 1932—.

Kopališka ulica

1 [*Savsko predm. 50*] Leopold Lenardič 1926—.

2 Leopold Lenardič 1934—.

3 (pristava) Maks Fock 1919—.

4 Alojzij Zupančič 1931—.

5 [*Savsko predm. 54*] Franc Markič 1929—1934; Alojzij Premrov 1934—.

6 [*Savsko predm. 55*] Josip in Franja Serajnik 1929—.

7 [*Savsko predm. 56*] Alojzij Zakrajšek 1929—.

Kosovska cesta

2 [*Savsko predm. 47*] pivovarna in klet. Pos. zač. 19. stol. Tomaž Trebar; Lovro Kralj († 1831); vdova Katarina do 1870; Peter Mayr 1870—1886; Mavril Mayr star. 1886—1920; Mavril Mayr ml. 1921—1928; Stavbna zadruga »Delavski dom« r. z. z o. z. Kranj 1928—.

4 [Spodnje predm. 26; *Sav. predm. 33* »Vipavic, Kamničan, Zupan«] usnjarska delavnica, ki jo je zgradil sr. 18. stol. Lenard Naglič; Kancijan Naglič; Simon Zaplotnik; Uršula Zaplotnik; Anton Globočnik; Anton Krkovec (Vipava), usnjar; Ivan Polak (Kamnik), usnjar do 1882; Marija Polak 1882—1895; Janez Zupan 1895—1935; Leopold Zupan 1935 dalje.

6 [*Savsko predm. 34*] usnjarska delavnica. Pos. zač. 19. stol. Tomaž Pollak, usnjar; Kancijan Pollak; Franc Volčič (šk. Loka) 1886—1891; vdova Ivana 1891 do 1895; Leon Lavrič 1895—1914; Ivana Lavrič (šk. Loka) 1914—1917; Leon Lavrič 1917—1922; Filip Kristančič 1922 do 1927; Ana Kristančič 1927—.

8 [Sp. predm. 24; *Savsko predm. 35*] usnjarska delavnica. Pos. sr. 18. stol. Lenard Naglič; sin Kancijan Naglič; Valentin Kos; Franc Šifrer 1787; Ivan Köstl star. (1826); sin Ivan Köstl ml. (1846) do 1863; Iv. Nep. Pollak 1874—1893; Janez Rakovc 1893—1925; Mara Rakovc 1925 do 1927; Marija Zupan 1927—.

10 [Sp. predm. 37; *Sav. predm. 36*] usnjarska delavnica. Jos. Zaplotnik (Sp. Kokra), rojenjak graščine Brdo, usnjarski pomočnik, se je odkupil od zemlj. gospoda in prejel l. 1764 meščansko pravico v Kranju proti temu, da zgradi v roku 1 leta usnjarsko delavnico na pogorišču Katarine Jugovic ter izvršuje tam usnjarsko obrt (List. arh. Kumer, 1764, 10./7.). Za njim so bili pos. 1783 vdova Marija; sin Anton Zaplotnik, usnjar († 1841); Anton Zaplotnik, usnjar († 1855), Anton Zaplotnik, usnjar († 1878); Karel Engelman do 1883; Marija Polak 1883—1909; Ivan Rakovc 1909—1925; Mara Rakovc 1925—.

12 [Sp. predm. 23; *Sav. predm. 37*] usnjarska delavnica. Kancijan Köstl zgradil 1756 na pogorišču novo hišo; Gašpar Köstl, usnjar, por. z Marijo Boncelj, usnjar. Hiša je zgorela v začetku 19. stol. Nato je Matej Eržen dokupil svet, na katerem je stal pred požarom pod Martina Pečnika ter zgradil novo hišo; Matej Pirc 1868—1888; Edvard Šimnic 1888—1905; Matija Ažman 1905 do 1922; Karel Ažman 1922—.

14 [*Sav. predm. 62*] Franc Brulc 1926—1929; Anton Štefe 1929—1930; Jadransko-posavska čevljarna, dr. z o. z. 1930—1935; ing. Viktor Savnik, tovarnar 1935—.

16 [Sp. predm. 22; *Savsko predm. 38* »Pepelnjak«] usnjarska delavnica. Pos. sr. 18. stol. Štefan Planina; vdova Uršula prodala 1781 hišo in irharijo Ferd. Aljančiču, ki je imel ob Savi pod kapucinskim vrtom stope; Frančiška Aljančič; Jurij Schwarz (1826); Franc Krenner (1846), Jos. Krenner (1849); Franc Volčič (šk. Loka) 1884—1886; brat Janez Volčič 1886—1919; Mina Volčič 1919—1936; Rafael in Kristina Batistič 1936—.

18 [*Savsko predm. 48*] klavnica; pos. mestna občina Kranj 1902—.

20 [Sp. predm. v Lajhu 21; *Sav. predm. 39* »Zvonarija«] sr. 18. stol. zvonarska delavnica Iv. Kristij. Rieserja, ki jo je postavil na mestni »gmajni«. L. 1768 na dražbi kupil Fr. Ign. Jabornig; Mihael Florian 1775 kupil; Karel Florian prodal 1789 Mihaelu Križnarju; Peter Vidmar, kmetovalec (1826); [rojstna hiša knezoškofa dr. Jerneja Vidmarja (1802—1883)]; Jernej Vidmar 1845—1883; 4 dediči Vidmar 1884—1894; Tomaž Pavšlar ml. 1894 do 1913; Rudolf Kokalj 1913—1916; Ka-

rel Pollak, tovarna za usnje (Ljubljana) 1917—1920; Indus, d. d. za ind. usnja 1920—1925; Carl Pollak, d. d. Ljubljana 1925—1933; Mestna hranilnica ljubljanska v Ljubljani 1933; Indus, tovarna usnja in usnjatih izdelkov dr. z o. z., Ljubljana 1933—. Kamnitni križ ob cesti je bil postavljen l. 1885.

22 [a) *Sav. predm. 40* »Lajh«; b) *Sav. predm. 41* »kocarija«; c) Sp. predm. 51; *Sav. predm. 42* »Nace na gmajni«; č) *Sav. predm. 43*] a) mlin in žaga v Lajhu z mlinskim jarkom. 1. febr. 1881 se je odtrgalo na levem bregu Kokre nad »Podskalovcem« poleg mosta »v Lajhu« ogromno skalovje ter zasulo Kokro do 35 m visoko. Za skalovjem je nastalo jezero; mlin je bil v veliki nevarnosti. Voda se je polagoma odtekala, skalovje pa so morali razstreliti (Novice l. 1881, št. 6 str. 4). Pos. sr. 18. stol. Blaž Terpinc; sin Fidelis Terpinc; Karel Florian ml. 1832; Lovrenc Eržen; Jož. Eržen; Vinko Mally 1867 do 1879; Anton Ažman (Brezje) 1879—1890; Tomaž Pavšlar 1890—1913; dalje gl. pod št. 20; b) Blaž Terpinc je uredil tu »kocarijo«; podaril je podjetje 1832 Karlu Florianu ml.; po njegovi smrti je kupil Vinko Mally 1867—1879; Anton Ažman 1879—1884; Tomaž Pavšlar uredil tovarno lesnih žebljev, 1885—1913; dalje gl. pod št. 20; c) hiša s hlevom; pos. sr. 18. stol. Anton Kralj; Lucija Kralj; Tomaž Žalostnik (1826); Anton Hafner; vdova Jera; Ignacij Novak star. († 1872); Ign. Novak ml., lesni trgovec 1873—1898; vdova Marijana 1898; Karel Pollak 1898 do 1920; dalje gl. pod št. 20; č) Blaž Terpinc je kupil l. 1830 svet poleg mlina »v Lajhu« in napravil tam usnjarno in mlin za ježice; l. 1832 je podaril oboje Karlu Florianu ml. L. 1839 je kupil tržiški usnjar Karel Pollak (Korlač) za sina Jakoba to stavbo; Jakob Pollak je usnjarno preuredil († 1856); vdova Ana roj. Jäger, je vodila podjetje s pomočjo usnjarja Matija Kastelica do 1859, se poročila z bratom pok. moža Valentinom Pollakom v Tržič ter prodala usnjarno Alojziju Pollaku; po smrti Alojz. Pollaka 1865 kupil na dražbi Vinko Mally iz Tržiča, por. z Marijo Pollakovo; po njegovi smrti vdova Marija 1879—1893; l. 1893 je kupil podjetje sin prvotnega lastnika Jakoba Pollaka, Karel Pollak nazaj. L. 1920 se je pretvorila tvrdka Karel Pollak v družinsko deln. družbo »Indus«, d. d. za izd. usnja in usnj. izdelkov, Ljubljana, ki je prevzela l. 1925 zopet starejše ime »Carl Pollak d. d.« nazaj. Glavni delničarji: Karel ml., Jean in Pavel ter tri hčere kot manjšinski delničarji. L. 1932 je Mestna hranilnica ljubljanska oziroma po njej ustanovljena družba »Indus, tovarna usnja in usnjatih izdelkov dr. z o. z. Ljubljana« prevzela tovarno. Obratovanje nadaljuje v Kranju »Standard, dr. z o. z.«, ki je vzela tovarno v najem.

Kraljeviča Petra park

1 [*Kokr. predm. 85*] »Narodni dom«, zgrajen l. 1922 sredi drevoreda »Zvezda«; pos. »Narodni dom«, reg. zadr. z o. zav.

Layerjeva ulica

1 [a) Spodnji trg 132, *Mesto št. 120* »Zoks, Remar«; b) Sp. trg 131, *Mesto št. 121* »Mlinar, Šteflec«; c) Rožna ul. 130, *Mesto št. 122* »Zaverl«] a) sr. 18. stol. Nikolaj Sumler, mestni blagajnik; ker je napravil dolgove, mu je mestni sodnik s svetom zarubil in prodal hišo; Franc Šifrer († 1804); Jož. Šifrer, jermenar († 1844); vdova Marija († 1853); Franc Šifrer, jermenar († 1883); vdova Terezija 1883—1891; Ana Stückler 1891; Franc

šifrer 1891—1910; Viktorija Kocbek 1910—; b) sr. 18. stol. Primož Zorman, pek; Jurij Poguc (Pogovec), trgovec; Blaž Pretnar, kramar († 1837); hči Mina; Jak. Gorjanc, voznik; Franc Stare (Labore) 1863—1880; Ivan Stare 1880—1917; Rafael Thaler 1917—1919; Edmund Kocbek 1919—1924; Viktorija Kocbek 1924—; c) sr. 18. stol. Krištof Windschnur; Nikolaj Pleiweiss († 1781); sestra Marjeta Pleiweiss; Blaž Košnik; Jurij Sirc; Tomaž Anžič, kmetovalec († 1826); vdova Jera († 1846); Pavel Zaverl (Drulovka) 1846 do 1853; Ivan Dolenc 1853—1891; Terezija Konc 1891—1914; Viktorija Kocbek 1914—.

2 [Rožna ul. 126] L. 1758 je zgradil hišo Franc Muli na pogorišču Tomaža Mulija; Jož. Muli; Jernej Cegnar; Jurij Knez, kmetovalec († 1835); Magdalena Knez 1835—1836; Jurij Kepec (Cerklje) 1836—; Jakob Jalen; Jurij Zarnik (Krtina pri Dobu), trgovec z vinom 1868—1871; Jera Zorman, žena trgovca z usnjem 1871—1899; Jos. Likozar 1899—.

3 [Rožna ul. 129; *Mesto št. 123* »Kropar, Revc«] L. 1760 je zgradil Anton Gosar hišo na Strojevem pogorišču; Lovrenc Babnik, lectar, kupil 1790; Primož Jelenc; Janez Miklavčič, kramar (1826); Franc Stopar; vdova Katarina 1848; Luka Revc, ostrogar († 1880); Janez Šifrer 1885—1895; Matija Ažman, mizar 1895 do 1922; Franc Ažman 1922—.

4 [Rožna ul. 127; *Mesto št. 127* »Ribničan, Gecelj«] sr. 18. stol. Pavel Šifrer; Franc Šifrer do 1784; Marija Ana Dular roj. Vidic; Jos. Valant; Andrej Lesar (Ribnica), trgovec z leseno robo († 1849); vdova Marija; Janez Lesar; Franc Goetzl, slikar († 1865); Marija Goetzl 1866—1896; Marija Drukar 1896 do 1902; Jos. Likozar 1902—.

6 [Rožna ul. 128; *Mesto št. 126* »fini klobučar«] sr. 18. stol. Jos. Crobath; Boštijan Preslauer; Franc Volšak; Mihael Triller; Jernej Formacher, klobučar (Postojna) do 1847; Jernej Formacher ml., klobučar 1847—1857; Frančiška Mulej (Mully) 1857—1870; Gašpar Frantar, klobučar (Vopolje pri Cerkljah) 1870—1889; vdova Jera poročila Jož. Ovčjaka, klobučarja (Trboje pri Smledniku) 1890—.

8 [Rožna ul. 192; *Mesto št. 125* »Mušlinar, Kokalj«] L. 1749 se je zavezal Janez Pohr, da bo zgradil na pogorišču, kjer je stalo mestno »quasi casanen« poslopje (vojašnica), novo hišo, ker drugače ne bo prejel meščanskih pravic. Njegov stric Anton Gogala je izpolnil to obljubo in sezidal hišo l. 1776 ter jo prepustil Pohru, ki mu jo je kmalu vrnil. Gogala je zapustil hišo 1792 sinu Fidelisu; vdova Jera Gogala se poročila z Antonom Terpincem, tkalcem mušlina († 1825); dediči so prodali Antonu Legatu, tkalcu (Lesce) 1836—1856; Legatovi dediči; Blaž Lukman († 1874); vdova Neža; Jurij Krašovic, župnik (Šmartin); Gašpar Frantar do 1879; Anton Jenko (Draga pri Sori) 1879—1885, Matevž Čadež 1885—1894; Janez Gorjanc (Primskovo) 1894—1924; vdova Neža Gorjanc 1924—1928; Ivana Mihelič 1928—.

10 [Rožna ulica 191; *Mesto št. 124* »Smuk, Filauer« = pilar] L. 1779 se je zavezal Nikolaj Skopin, pek, da bo zgradil na pogorišču, kjer je stala prej tkzv. mestna vojašnica, hišo, ki bo po ces. resol. 10 let davka prosta (resol. 21. okt. 1769). Skopin je prodal hišo 1785 kirurgu Antonu Hayneju; Ignacij Okorn 1788—; vdova Franca do 1799; Anton Jalen; Urban Smuk (Kranjska gora) do 1813; vdova Marija do 1840; Janez Kralj do 1843; Janez Klančnik († 1874); Viljem Killer; Franc Kumer 1884—1887; Karel Sirnik (Ljubljana) 1887—1893; Marija Pikuš 1893—1930; Ana Tičar 1930—1936; Marjana Tičar 1936—.

Ljubljanska cesta

1 [Zg. predm. 21; *Kokr. predm. 26* »Jelen«] Gostilna z obsežnimi skladišči in hlevi, ki so prislonjeni na mestno obzidje, je igrala važno vlogo ob prevozniškem prometu iz Trsta v Celovec in Beljak. Že l. 1777 nastopa kot pos. Jakob Jalen (Lesce), gostilničar, ki je prezidal to hišo in napravil nov hlev in pod. Prva njeg. žena je bila Katarina Farger († 1796), druga Katarina Terpinc, sestra Blaža Terpinca († 1854). Jakob Jalen ml. 1817—1871, por. z Ano Prohinar († 1859), po njeni smrti z Nežo Mayr; izmed številnih otrok: Jožefa por. Dev, Kristina por. Rooss, Albina por. Prevc; Marija por. Valentina Šušteršiča, prodala l. 1876 Francu Kuraltu (Žabnica) 1877—1908; Franc Kuralt ml. 1908—1925; Ivan Zabret (Bobovk) 1925—1934 prezidal v »hotel Jelen«; Hranilnica in posojilnica, r. z. z n. z., Kranj 1934—.

— [*Kokr. predm. 25* »Špeh«] L. 1773 je prepustilo mesto Juriju Špehu kos sveta v izmeri 7 sežnjev dolžine in 3 sežnjev širine za 4 dukate pod pogojem, da zgradi hlev in šupo, vendar ne sme ovirati komercialne ceste in dostopa k meščanskim vrtovom. Špeh je uredil kovačnico tam, kjer je danes bencinski rezervoar trgovca Andrašiča. L. 1823 je prodal hišo kovaču Ivanu Tolmeinerju, sam pa zgradil hišo Jahačev prelaz 3. L. 1868 je kupil stavbo Jakob Jalen in jo podrl.

2 [Sp. predm. 6; *Sav. predm. 9* »Bognar«] sr. 18. stol. Antonija Wistan; prodala 1776 hišo z 2 vrtičkoma pod mestnim obzidjem Ferdinandu Florjančiču; Frančiška Aljančič; Jurij Schwarz; Jernej Šimnic (Bitenj) do 1846; sin Franc, kolar 1846—1866; vdova Frančiška Šimnic 1866—1882; Edvard Šimnic 1882 do 1889; Peter Majdič 1889—1891; Vinko Majdič 1891—1927; Matilda, Marica, Demeter, Kornelij 1927—1936; Marica Majdič ¾, Demeter Majdič ¼, 1936—.

3 [*Savsko predm. 7* »Barajt«] L. 1743 je napravil Anton Wahrheit (Jesenice) leseno bajto; vdova Marija; Franc Wahrheit izboljšal stavbo; hči Terezija por. z Jos. Zaplotnikom, čevljarjem in grobarjem 1839—1876; Helena Pogačnik 1876—1903; Ivana Pogačnik 1903—1916; Franc Švelc 1916—1925; Stanislav Pesjak 1925—.

4 [*Sp. predm. 2* »Mlin pri mostu«] Za starejšo zgodovino prim. opis mlinarstva v knjigi. V zač. 19. stol. se omenjajo: Luka Pogačnik; Fr. Janežič. Ko je pogorel mlin l. 1832, je zgradila graščina Kieselstein novega. Prešel je v posest Jos. Kožice, lesnega trgovca (Planina) do l. 1866; Leopold Jugovic, trgovec (Aleksandrija) 1866—1874; Peter Majdič 1874—1891; Vinko Majdič 1891—1927; Matilda, Marica, Demeter, Kornelij 1927—1936; Marica Majdič ¾, Demeter Majdič ¼, 1936—.

5 [Sp. predm. 3; *Sav. predm. 10* »Kralj, Mavril Majer«] Hišo je zgradil Tomaž Trebar, gostilničar sr. 18. stol. na vrtu, ki ga je kupil od Matije Ramovša († 1796). Gostilna se je imenovala »Zur Stadt Triest«. Kuhal je žganje, varil pivo, bil je tudi stavbenik; sin Tomaž Trebar ml. je prodal hišo Antonu Kališniku; Lovro Kralj, okr. sodnik († 1831); vdova Katarina je poročila Iv. Mavrila Mayrja, trgovca in prevoznika († 1871); gostilna se je začela imenovati »pri Triglavu«. L. 1871 je kupil hišo Gilbert Fuchs, rudarski podjetnik iz Kokre; Peter Majdič 1878—1891; nadalje kakor pod št. 2.

7 [*Savsko predm. 12* »Kosarna«] Leta 1787 je kupil Franc Rubežnik vrt bratovščine R. V. († 1808); sin Janez Rubežnik († 1842) por. z Rotijo Fock, sestro Maksa Focka; nato je bila skupna last Valentina Pleiweissa, Karla Floriana

in Mateja Eržena, dokler je ni l. 1847 prevzela mestna občina in jo kot »mestno vojašnico« uporabljala za nastanjevanje vojaštva. Prodala je hišo l. 1930 Francu Sircu, tovarnarju, ki jo je prezidal v hotel »Union«.

Maistrov trg

1 [a) Spodnji trg 171, *Mesto št. 192* »Adamovc«; b) Sp. trg 170, *Mesto št. 193* »Besničan«; c) Sp. trg 169, *Mesto št. 194* »Sodar, Florijan«] a) sr. 18. stol. Matija Kralj, vrvar († 1758); Lovro Kralj, vrvar 1758—1790; Jak. Cuderman, kramar 1790—; vdova Jera roj. Kokalj, poročila Marka Čebaška [gl. Stara cesta 17] († 1861); sin Martin Čebašek († 1883); sin Franc Čebašek 1884—1909; Ivan Savnik, trgovec 1909—; b) sr. 18. stol. Tomaž Sušnik, gostilničar; Andrej Sušnik, trgovec († 1783); Marija Ana Kalan roj. Pezdirc kupila na dražbi 1793; po smrti moža poročila Štefana Hostnika († 1807); Marija Ana Hostnik poročila Jakoba Obrekarja, čevljarja (»stari Besenčan«) 1851—1875; hči Terezija por. Luko Ekarja (Preddvor) 1875—1904; Viktorija Ekar 1905—; c) sr. 18. stol. Jernej Sodar; Mihael Florian, trgovec in gostilničar († 1784); sin Karel Florian star., posestnik gilte, poročen z Marijo Terpinc († 1842); sin Karel Florian ml., posestnik gilte, izdelovalec kocev († 1877), poročen s Katarino Eržen (Bitenj), ki je pos. do 1894 [hčere: Marija Karolina por. Kraelitz, Nikolaja Virgilija por. Karlin, Helena por. Pavšlar]; sin Karel Florian 1896—1914; Ivan Savnik 1914—. L. 1922 je prezidal a—c v eno veliko trgovsko hišo.

2 [a) Ob koncu Kokrske ulice 188; *Mesto št. 175* »Mubi, Nova pošta«; b) Kokrska ul. 187, *Mesto št. 176* »Škerbec«] a) Naziv »Nova pošta«, ker se je nahajal v spodnjem prostoru nekaj časa poštni urad. Pos. sr. 18. stol.: l. 1777 izročila vdova Marija Romaldt hišo sinu Ivanu, mesarju; Ivan Romaldt do 1788; Jos. Košnik (Primskovo) 1788—1792; Franc Resman; Matej Soklič, trgovec in gostilničar; Valentin Pavlič (Visoko) do 1867; Jakob Sajovic (Olševek) p. d. Mubi 1867—1876; Stern (Zagreb) 1876 do 1885; Franc Sajovic 1885—1902; Lovro Rebolj 1902; Rudolf Jeglič (Duplje) 1902 do 1918; vdova Marija 1918—1936; Amalija Fock, soproga industrijca 1936—; b) sr. 18. stol. Jos. Layer († 1773); vdova Neža 1773—1780; Jurij in Marija Layer († 1836); sin Josip; Marko Čebašek [gl. št. 1 a] do 1861; sin Martin do 1871; Jakob Sajovic 1871—1876; Stern (Zagreb) 1876—1885; nad. kakor pod a). L. 1937 je bila prezidana stavba v hotel »Evropa«.

4 [*Mesto št. 1* »rotovž«] Mestna občina Kranj. O stavbi prim. Steletovo pogl. Obličje Kranja in njegov zgodovinski razvoj.

Mencingerjev trg

1 [a) Konjska ul. 58; *Mesto št. 143* »Romalt, Lucni Jože«; b) *Mesto št. 144*] a) sr. 18. stol. Iv. Peter Romaldt, mestni sodnik; Jan. Nep. Romaldt, trgovec († 1785); vdova Suzana roj. Mihelič; sin Franc Gregor Romaldt, gostilničar (umrl 1825); vdova Marija († 1855); Jos. Kreuzberger, trgovec, poročen s Karolino, hčerjo Franca Gregorja († 1866), dovršil in združil obe sosednji poslopji; vdova Karolina; Viljem Killer, trgovec do 1884; Jakob, Žiga in Gabrijel Killer 1884 do 1900; Jakob Killer 1900—1909; Mihaela, Viljem in Albert Killer 1909—1922; Ivan Zabret 1922—1923; inž. Rud. Pečlin 1923 do 1925; Spodnještaj. ljudska hranilnica v Mariboru, r. z. z n. z. 1925; Edmund Kocbek 1925—1928; Anton Adamič 1928—; b) Hišo je sezidal na novo Franc

Gregor Romaldt († 1825); nadalje kakor pod a).

2 [*Mesto št. 145*] V Zgornjem predm. je stala do požara l. 1811 zgradba t. zv. Mestna tranča; že v drugi pol. 18. stol. je bila zapuščena; Fr. Jos. Hayne se je zavezal l. 1777 plačevati od nje mestu po 30 kr. Po požaru l. 1811 so stavbo podrli. Novo stavbo je zgradil šele l. 1840 Jos. Kreuzberger; l. 1870 jo je kupil Janez Knez, trgovec z žitom (Šiška) 1870—1885; Karel Puppo 1885 do 1910; Josipina Puppo 1910—.

3 [Med zgornjimi mestnimi vrati 55; *Mesto št. 146* »Cerkljanc, Fidrova Jera, Fidrovi Miha«] L. 1772 je prodalo mesto Francu Brolihu, gostilničarju, del mestnega jarka pod obzidjem v dolžini 15 sežnjev. Tu je zgradil hišo, ki jo je prodal Antonu Köstlu, usnjarju († 1816); vdova Kancianila poročila Jerneja Gogala († 1855); Anton Hafner, gostilničar (Šmartin); vdova Jera; sin Mihael, gostilničar; l. 1871 na dražbi kupilo mesto in prodalo Francu Prevcu pod pogojem, da podere kupec prednji del stavbe zaradi razširjenja trga. L. 1874 prenarejena hiša; Karel Puppo, trgovec (Trst) 1879—1910; Josipina Puppo 1910—.

— [Med zgornj. vrati 54] Hišo, ki je stala sredi trga in zapirala vhod v mesto, so posedovali v sredi 18. stol. Jakob Popal; Mihael Sajovic; Franc Žan; po požaru l. 1811 je niso več obnovili.

4 [*Kokr. predm. 23* »Dolinc«] Hiša je pripadala beneficiju sv. Nikolaja. Pos. sr. 18. stol. Jos. Kalče, kovač; vdova Helena izročila 1782 hišo s kovačnico sinu Ivanu Kalče, kovaču; Matej Skalar, voznik; Ivan Klinar (Jesenice), kmetovalec (1826); Gregor Klinar 1834—1875; Ivan Majdič 1875—1906; Ivan Majdič ml. 1906—1909; Kristina Omersa 1909; Ivan Pfeifer 1909—1918; Peter Majdič, industrijalec in trgovec (Celje) 1918—1930; Majdič Peter-Merkur, kovinska ind. in trgov. dr. z o. z., Celje 1930—.

5 [*Kokr. predm. 24* »Žumer«] sr. 18. stol. Jak. Žumer, pek; l. 1782 je prepustil hišo s pristavo, vrtom, njivami in pol kmetije v Tenetišah hčeri Tereziji, ki je bila poročena z Ivanom Gogalo, pekom; sin Ivan Gogala, pek do 1847 [tu je bil rojen dr. Iv. Gogala, ravnatelj semenišča, stolni kanonik, ki je bil malo pred svojo smrtjo 1884 imenovan za ljublj. škofa]; Ign. Gogala, gostilničar 1847—1879; Terezija Wirth roj. Gogala 1879—1910; Lovro Rebolj 1910—1924 (gostilna »pri slonu«); Ign. Andrašič 1924—.

6 [*Kokr. predm. 1* »Stara pošta«] Ces. Marija Terezija je dovolila l. 1770 Juriju Kodermanu napraviti poštno postajo v Kranju, kot srednjo postajo med Ljubljano in Tržičem. Sledil mu je Jan. Krst. Mayr (Glinje v Rožu), c. kr. poštar, upravitelj m. sodišča († 1806), por. s Katarino Kraner († 1788), nato s Katarino Razinger († 1809) 1806—1820; sin Emanuel Mayr, poštar in gostilničar († 1827) 1820—1828, por. z Nežo Pagon; sin Jan. Nep. Mayr, gostilničar († 1859) 1846 do 1861; vdova Neža roj. Pečar por. Jakoba Jalena († 1871) (gl. Ljubljanska c. 1) 1861—1873. Ob smrti je zapustila l. 1873 nečaku in nečakinjam Golob (Šenčur). Jožef Golob 1882—1921 izplačal ostale, sestri Amaliji por. Pezdič prepustil skladiščno hišico, ki jo je predelala l. 1882 v stanovanjsko hišo. Leta 1921 sta kupila Fr. Gorjanc (Čirčiče) in A. Tršan »Staro pošto«. L. 1923 je prešla posest v roke Marije Gorjanc, ki jo je prepustila l. 1930 bratu veletrgovcu Fr. Gorjancu. Isto leto je bil dovršen novi trakt hotela po načrtih inž. Herm. Husa.

7 [a) *Kokr. predm. 16* »Zorman, Urar«; b) *Kokr. predm. 17* »Jenko, Semen«] a) Pos. sr. 18. stol. Jurij Zorman, pek; sin Jos. Zorman († 1762); Ivan

Zorman, čevljar († 1814); vdova Suzana, gostilničarka († 1839); hči Kancianila por. z Jurijem Mesnerjem, urarjem (Rok na Kor.) 1840—1880; Janez Nadižar (Čirčiče) 1880—1885; Franc Puhar 1885 do 1902; Terezija Puhar 1902—1921; dr. Feliks Pucher 1921—; b) sr. 18. stol. Mihael Kuhar, pek do 1773; sin Pavel Kuhar 1774—1784; vdova Neža roj. Švelc; hči Marija por. Mateja Debeljaka (Škofja Loka) do 1857; Matija Puhar, vrvar 1857—1872; Franc Puhar 1872—1901; Terezija Puhar 1902—1921; dr. Feliks Puhar 1921—.

8 [*Kokr. predm. 18* »Mulej, Kompan, Stara Jahaška, Pijemontezar«] sr. 18. st. Mihael Jeran († 1795); Franc Muli, ključavničar († 1849); vdova Jera roj. Jeran in Fidel Muli; Lovrenc Muli 1850—1853; Marija Prevc (Pivka), gostilničarka, por. z Matijo Štirnom 1854—1890; Franc Šumi, mesar 1890—1913; Alojzija Šumi 1913—.

9 [Pri zg. mestnih vratih 54; *Mesto št. 147*] Po požaru l. 1811 je zgradil novo hišo Jan. Nep. Pavšlar, jermenar († 1828); vdova Frančiška roj. Mayr 1829—1849; hči Frančiška por. Pleško 1850—1856; Tomaž Pavšlar podedoval, 1856—1899; Marija Pavšlar 1899—1922; Josipina Pavšlar 1922—1924; Rudolf Rakovec 1924—.

10 [Med zgornj. mestn. vrati 52; *Mesto št. 149* »Juri v kotu«] sr. 18. stol. Gašpar Turk, nožar in puškar; vdova Katarina do 1790; Valentin Kremser, iglar 1790—1792; Luka Perg, kirurg; Aleš Pšec; Valentin Trelc († 1843); Matija Golob star.; vdova Katarina; Matija Golob ml.; Janez Rozman, gostilničar (Tabor pri Podbrezju) do 1866; Janez Obajdin 1866—1871; Jurij Kokalj (Goriče) 1871—1895; Ana Kokalj 1895—1896; Viktor Omersa 1896—1908; Alojzija Šumi 1908—1920; Janko Šumi 1920—1921; Narodni dom v Kranju, zadr. 1921; Tiskarna Sava 1921—1928; Anton Mušič 1928 do 1934; Rud. Rakovec 1934—1935; Mila Lovšin 1935—.

11 [Med zg. mestn. vrati 53; *Mesto št. 148* »Semen«] sr. 18. stol. Franc Danijelčič; Rozina Danijelčič; Simon Veja, krznar; vdova Kancianila; Anton Semen († 1806); Rozalija Semen († 1849) por. z Jos. Puharjem, vrvarjem († 1836); sin Matija Puhar, vrvar do 1854; Janez Rozman, gostilničar (Tabor pri Podbrezju) 1854—1866; Janez Obajdin 1866—1871; Jurij Kokalj 1871—1895; Ana Kokalj 1895 do 1896; Viktorija Omersa 1896—1902; Franc Šumi 1902—1908; Alojzija Šumi 1908—1920; Leopoldina Šumi 1920—1927; Andrej Kmetič 1927—.

12 [Med zgornj. mestn. vrati 51; *Mesto št. 150* »Žlajfar, Fabola«] sr. 18. stol. Simon Brolih do 1777; Blaž Cuderman 1778—1781; Valentin Kremžar, iglar 1781—; Jož. Kremžar, kramar (1826); Valentin Vavpotič, iglar in brusač (Klanc pri Komendi), por. s sestro Jos. Kremžarja († 1840); hči Marjeta; Ignacij Rubežnik († 1869); Marija Rubežnik 1870 do 1889; Antonija Gogala 1889—1921; Neža Gogala; Viljem in Marija Pfundner 1921—1926; Lovro in Uršula Dolžan 1926—.

13 [Pri zgornj. mestnih vratih 50; *Mesto št. 151* »Lucni Andrej«] Tu sta stali kapela in hiša meščanskega špitala. Polovica hiše št. 50 je zgrajena iz špitalske kapele, ki jo je kupil Anton Pavlin ob koncu 18. stol.; njegov sin Anton Pavlin ml. († 1834) je zgradil hišo in privzel zraven sosednje skladišče. Po njegovi smrti se je delila posest; polovico je prejel Blaž Pajer, čevljar do 1840; Anton Kreuzberger 1840— († 1865); hči Emilija 1866—1897 prodala očmu Jakobu Perissini, trgovcu (Gorica) 1897—1908; Ivan Potušek, brivec 1908—1910; Franc Zajc (Ljubljana) 1910—1914; Marjeta Seršen 1914—1922;

Marjana Seršen 1922—1924; Janko Bajt 1924—. Druga polovica hiše je prešla l. 1835 v roke Jerneja Roša, ki jo je prodal Antonu Ahčinu (gl. Mencingerjev trg 14).

14 [a) Pri zg. mestnih vratih 56; *Mesto št. 152* »Feflež, Voljhač«; b) *Mesto št. 195*] Prvotno je imela št. 56 hiša v Mesarski ulici pri špitalski kapeli; pos. sr. 18. stol. Lenard Novak, mesar († 1772); žena Terezija; sin Matej, mesar. Hiša je zgorela l. 1811; namesto nje je mesto dalo Francu Novaku za odškodnino špitalsko poslopje, ki ga je prezidal; zapustil je hišo sinu Tomažu, mesarju do 1846. Na dražbi prodano hišo sta kupila Franc in Frančiška Pezdič 1846 do 1886; Frančiška Pezdič ml. 1886—1894; Matija Golob, mesar (Bitenj) 1894—1929; Terezija Golob 1929—; b) Del hiše št. 50 je izgradil Anton Ahčin 1867 do 1883 [gl. Mencingerjev trg 13]; Matija Golob, mesar 1887—1929; Terezija Gólob 1929—.

15 [*Mesto št. 196*] prvotno le skladišče, nato stanovanjska hiša; pos. Jos. Bajt 1908—.

16 [Pri zg. mestn. vratih v Mesarski ul. 49; *Mesto št. 153*] sr. 18. stol. Jos. Romald, mesar († 1783); Anton Podjed 1783—1784; Jurij Markun, trgovec 1784—; hči Lucija por. z Ozvaldom Pipanom († 1851); Katarina Pipan por. Ivana Goloba (Šenčur) 1844—1851; Andrej Kreuzberger 1851—1896; Vinko in Adolf Kreuzberger 1896—1900; Karolina Geiger 1900 do 1901; Konrad Geiger 1901—.

17 [Pri zg. mestn. vratih v Mesarski ul. 48; *Mesto št. 154* »šnef, Glažar«] sr. 18. stol. Anton Kölbel, steklar (Bavarsko); Tadej Kölbl, steklar 1783; žena Ivana; Tadej 1789 kupil nazaj († 1804); vdova Elizabeta; sin Jos. Kölbl, steklar († 1843); hči Frančiška por. Antona Ahčina, steklarja 1844—1866; hči Marija Ahčin 1866—1890; Rudolf Ahčin 1890 do 1893; Marjeta Ahčin 1893—1900; Franc Zaplotnik, klepar 1900—1901; žena Antonija 1901; po moževi smrti († 1906) por. A. Belca do 1909; Antonija Zaplotnik ml. 1909—1914; Vinko Belec 1914 do 1920; Marija Belec 1920—.

Mestni trg

1 [Spodnji trg 167; *Mesto št. 2* »Merdovt, Kristelj«] Nova mestna hiša je bila prvotno zgrajena v gotskem slogu, nato prezidana v renesančnem. L. 1811 je pogorelo drugo nadstropje. V prvem nadstropju so ohranjeni deli hišne oprave iz l. 1638. O stavbi prim. še poglavje: Obličje Kranja, IMK III (1893) 157 sl., DS VI (1893) 514. V 16. in 17. stol. je bila hiša last nobilitiranih meščanskih rodbin Adlmann, Weinacht, Strupi. L. 1745 jo je prodal Iv. Jernej Strupi (list. 1745, 15. jan. MAK). L. 1758 se omenja pos. Fr. Simon Jugovic, trgovec († 1773), nato Karel, Ivan, Nikolaj, Gašpar in Katarina Jugovic; Anton Kumer, pek in gostilničar (1826), Janez Kumer 1835, Kristijan Geiger, trgovec in kavarnar; zabeležil je l. 1863 napis, ki je bil baje vklesan na kamnu. Glasi se v prevodu prof. A. Sovréta:

> Ko v tej je viteški dvorani
> nadvojvoda Ernest se gostil,
> v čuvarjev žlahtnih družbi izbrani
> prijazno dobre volje bil
> in na viteštva željé,
> na hrabrih bojev častno hvalo,
> na fevdov habsburških ime
> zlatega dolenjca pil.

Sledé pos. Ivan Ogrinc 1873—1884; Jos. Ogrinc 1884—1891; Marija Ogrinc 1891 do 1921; Mestna občina Kranj 1921—.

2 [Spodnji trg 166; *Mesto št. 3* »Jozek«] Proti koncu srednjega veka plemiška hiša Turjaških, od l. 1495 dalje pl. Egkhov, od začetka 18. stol. baronov Flödnig. Nato slede posestniki: Martin Gale 1766—1771; Nikolaj Gale, trgovec

1771—1786; Simon Tadej Josek, pivovar 1786—1834 († 1835). Rodbina je bila zelo bogata; po smrti staršev je bilo vse prodano in so živeli otroci v veliki revščini. Hišo je kupil Mihael Pagliaruzzi pl. Kieselstein in jo prezidal 1834 do 1847; Terezija Pagliaruzzi (Longo-Liebenstein) 1847—1855; Peter Mayr star. 1855—1883; Peter Mayr ml. 1883 do 1909; Marija Mayr vdova 1909—1921; Peter Mayr 1921—. V hiši so bili od l. 1846 prostori kazine, od l. 1863 narodne čitalnice, ki se je preselila v 70ih letih k »Jahaču«, l. 1877 pa se vrnila nazaj k »Peterčku«.

3 [Župniščna ul. 148; *Mesto št. 104* »Berkerež«] sr. 18. stol. Tobija Pitterle, čevljar († 1787); sin Matija, čevljar; Andrej Pitterle; Anton Pajer, kramar (Struževo) do 1850; Jos. Bergant, župnik (Košana) 1850—1882; podedovala Alojzija Završnik 1882—1891; Anton in Elizabeta Markič (prišla iz Španskega) 1891—1905; Lovro Pristavc 1905—1907; Jernej Ručigaj, gostilničar 1907—1928; Ernst Ručigaj 1928—1934; Albina Jamnik 1934—.

4 [Župniščna ul. 147; *Mesto št. 105* »Kampelmohar« = glavnikar] sr. 18. stol. Kancijan Köstl, usnjar in strojar († 1809) [prim. Kosovska c. 12]; Gašpar Köstl; Ivan Golob; Peter Bizjak, izdelovalec glavnikov (Tolminsko) do 1858; Marija Bizjak poročila Vaclava Přibila 1859 do 1877; Janez Kovač, gostilničar, hišo predelal 1877—1884; Martin Petan, trgovec (Brežice) 1884—1892; 4 dediči po ¼, 1892—1907; Ivan Globočnik 1907—1916; Mihael Osterman 1916—.

5 [Župniščna ul. 146; *Mesto št. 106* »Tancman, Stara lectarica«] sr. 18. stol. Jos. Tanzman, krojač; Luka Tanzman, čevljar († 1812); Helena Tanzman; Franc Jugovic (1826); Anton Globočnik (1843); Andrej Hauptman, svečar (1847); Marija Hauptman; Martin Papijan, uradnik do 1886; Luka Prelesnik, čevljar (Celovec) 1886—1893; Marija Prelesnik 1894—1916; Kristina Birk 1916—1919; Valentin in Kristina Rozman-Birk 1919—.

6 [Župniščna ul. 145; *Mesto št. 107* »Lectar«] sr. 18. stol. Janez Josek, pivovar († 1799); Simon Adam Josek; Simon Tadej Josek († 1835); Andrej Hauptman, lectar 1860; Ivan in Jožefa Šifrer 1860—1887; Jožefa Šifrer 1887 do 1899; Franc Šifrer 1899—1902; Janko Šink 1902—1915; Josipina Šink 1915—.

7 [Župniščna ul. 144; *Mesto št. 108* »Balant«] sr. 18. stol. Jos. Vidic, duhovnik; zapustil Mariji Vidic; v oporoki zapustila 1785 Alešu Zupancu, čevljarju; Aleš Zupanc 1785—1826; Matija Zupanc, čevljar 1826—1847; Matija Zupanc ml. 1847—1904; Apolonija Zupanc 1905 do 1930; Ignacij Zupanc, župnik (Predoslje) 1930—.

8 [Župniščna ul. 143; *Mesto št. 109* »Fojkar, Surgelj«] sr. 18. stol. Janez Jordan; hči Marija Jožefa prodala 1775; Tomaž Fojkar, klobučar († 1809); vdova Marija; Jos. Steiner, klobučar (Feldkirchen) do 1843; Anton Windischer, trgovec (Stražišče), poročil hčer Jos. Steinerja († 1869); Karel Windischer st. 1869—1907; Karel Windischer ml. 1907 do 1918; Kati Windischer 1918—1928; Franc Holchaker, dentist 1928—.

9 [Župniščna ul. 142; *Mesto št. 110*] sr. 18. stol. Leonard Naglič, strojar [prim. Kosovska c. 4 in 8]; Kancijan Naglič 1774—1788; Josip Lokar; Jakob Jalen; Anton Mayr, pivovar (1826); Leopold Mayr do 1856; Ivan Šifrer 1856—1887; Jožefa Šifrer 1887—1899; Franc Šifrer 1899—1934; Marija in Terezija Šifrer 1934—.

10 [Spodnji trg 141; *Mesto št. 111* »Revc, Pečnik«] sr. 18. stol. Franc Rejovic († 1789); Matija Streicher; Luka Revc, ostrogar do 1837; Valentin Čimžar 1837; Jernej Pečnik, čevljar 1837 do

1852; Ana Pečnik 1852—1878; Anton Rakovc, trgovec z usnjem 1878—1899; Ivan Rakovc 1899—1925; Mara Rakovc 1925—.

11 [Sp. trg 140; *Mesto št. 112*] sr. 18. stol. vdova Rozalija de Grandi; Simon Jugovic, trgovec; Janez Rechberger; Valentin Rechberger; Peter Prosen; Anton Mayr, pivovar († 1844); Peter Mayr, pivovar 1844—1886; l. 1871 prezidal gospodarska poslopja; Mavril Mayr 1886 do 1920; Mavril Mayr ml. 1921—.

12 [Spodnji trg 139; *Mesto št. 113* »Uršel, Prevc«] sr. 18. stol. hiša baronov Lazarini (Smlednik); l. 1758 Marjeta Thamer; 1778: Barbara Prevodnik roj. Rus in Marija Ana Rus; Jož. Zaplotnik; Marija Zaplotnik; Simon Zaplotnik; vdova Uršula poročila Blaža Zupana, usnjarja [prim. Kosovska c. 4]; Gašpar Prevc, učitelj v Šmartinu, trgovec z žimo in siti († 1856), poročen z Marijo Kanduč; hči Antonija por. Jerneja Jermana (Zapoge), davč. uradnika, ki je prodal hišo l. 1863; Primož Hudovernik, trgovec s siti (Radovljica) 1863—1890; Jož. Hudovernik 1890—1895; Ferdinand Hlebš, trgovec (Ljubljana) 1895—1914; Fani Hlebš 1914—1920; Rudolf Hlebš 1920—.

13 [Sp. trg 138; *Mesto št. 114* »Simonet, Škarja«] Prim. risbe in slike hiše v knjigi. Sr. 18. stol. Jurij Čebulj, m. sodnik; 1760: Jurij Mayr, ki je imel pristavo pred mestom in pivovarno ob Savi; 1780: vdova Marija Terezija Mayr, ki je dala spodnje prostore mestu v najem za »krušno kamro«; Janez Mayr; Blaž Terpinc, trgovec († 1836); sin Fidelis Terpinc, industrialec in trgovec, por. z Jožefino Zeschko († 1875) [prim. R. Andrejka, Fidelis Terpinc, Kronika slov. mest 1934, 114 sl.]. Hišo je prodal l. 1848 sestri Kancianili por. z Jožefom Skarja, poštarjem († 1861); hči Gabriela Skarja 1862—1900; l. 1869 je odprodala veliki hlev za hišo Antonu Rakovcu; Helena Pavšlar 1900—1937; Tomaž Pavšlar 1937—.

14 [Sp. trg 137; *Mesto št. 115* »Orehovnik, Križnar«] sr. 18. stol. Ivan Andrej Crobath, mestni sodnik († 1783); vdova Jera Crobath; hči Rozalija poročila Andreja Orehovnika, trgovca (Otok) († 1830); Matej Dolžan; Matevž Eržen, trgovec (Bitenj) do 1861; Katarina Florian (½), Bogdan in Darinka Bradaška (¼, ¼), 1861—1890; Katarina Florian 1890—1896; Helena Pavšlar 1896 do 1937; Tomaž Pavšlar 1937—.

15 [Sp. trg 136; *Mesto št. 116* »Foksnar«] sr. 18. stol. Ivan Hackl; hči Marija poroč. s kirurgom Antonom Schuglom; Tadej Josek; Gregor Klobčič; Karel baron Zois; Jernej Zevnik (1826); Matevž Eržen [prim. Mestni trg 14]; sin Jos. Eržen (Bitenj) do 1865; Katarina Florian 1866—1896; Marija Kraelitz pl. Greifenhorst 1896; Helena Pavšlar 1896 do 1937; Tomaž Pavšlar 1937—. V prvem nadstropju je bila v 19. stol. gostilna »pri foksnarju«.

16 [Sp. trg 135, *Mesto št. 117* »Oman, Mlakar«] sr. 18. stol. Nikolaj Oman; vdova Katarina; Ivan Oman, trgovec; Katarina Drobnič; Ferdinand Mlakar, učitelj v Šmartinu (Planina) 1834; vdova Marija; hči Frančiška Mlakar por. z Ant. Bavdekom; Tomaž Pavšlar star. 1845—1899; Tomaž Pavšlar ml. 1899 do 1913; Jean Pollak, tovarnar (Ljubljana) 1913—1914; Jos. Logar, trgovec 1914 do 1925; Ivanka Logar 1925—.

17 [Sp. trg 134; *Mesto št. 118*] sr. 18. stol. Franc Griessing, gostilničar; Anton Gosar, lectar do 1790; Lovro Babnik [prim. Layerjeva ul. 3]; Jož. Stroj (1826) [prim. Bleiweisova 20]; hči Helena, por. z Mihaelom Zupancem (Voglje) 1841 do 1886; Leopold Puhar 1886—1905; Karel Polajnar 1905—1907; Franc Lukeš 1907—1937; Fr. Lukeš ml. 1937—. V hiši je bila gostilna »pri raci«.

18 [Sp. trg 133; *Mesto št. 119* »Šmon«] sr. 18. stol. Kancijan Šmon, pek in stavbenik, napravil krido 1776; hišo je prevzela žena Marija roj. Visintin; Andrej Šmon, pek († 1844); vdova Helena poročila Ivana Dolenca, peka (Stražišče) 1845—1891; Terezija Konc 1891—1914; Viktorija Kocbek 1914—.

19 [Spodnji trg 125; *Mesto št. 129* »Remar, Blažur«] sr. 18. stol. Martin Gale; Andrej Šifrer; Katarina Šifrer; Anton Šifrer, jermenar (1826); Lucija Lustig (Trst) 1836; Jos. Legat (1845); Jakob Jalen 1845—1851 [prim. Ljubljanska c. 1]; Franc Pipan, trgovec (Čirčiče) 1851 do 1883; Marija Pipan-Steinbauer 1884 do 1918; Franc Steinbauer 1918—1919; Ivana Hubad 1919—1921; Franc in Terezija Školaris 1921—1923; Jurij Šorli 1923 do 1924; Franc Holchaker 1924—1928; dr. Ivan in Ivanka Eržen 1928—.

20 glej **Bleiweisova ul. 20.**

Na Skali

1 [*Zg. predm. 15* »Kompan«] sr. 18. stol. Martin Stigol, ključavničar; Matej Jeran, ključavničar 1777—; Jurij Jeran, ključavničar († 1847); sin Jurij († 1850); sin Vinko Jeran 1862—1921; Alfonz Pirc 1921—1929; Nadina Šumi 1929—.

2 [a) *Zg. predm. 13* »Kuferšmid«, b) *Zg. predm. 14* a) sr. 18. stol. Matija Killer, kovač; hiša pogorela. Hišo obnovil Krištof Hörner, kotlar († 1820); nečak Matija Fon, kotlar (Trbiž), ki je združil sosednji hiši († 1878); hči Marija por. v. davč. nadzornika Valentina Levičnika (Logatec) 1878—1915; dr. Alfonz Levičnik, gimnaz. profesor 1915—; b) sr. 18. stol. Tomaž Kos, barvar († 1780); vdova Helena 1780—1789; sin Valentin Kos; Andrej Köstl, usnjar († 1855); sin Mihael; Andrej Köstl; Matija Fon 1849—; nadalje kakor pod a).

3 [*Zg. predm. 12* »Bognar«] sr. 18. stol. Boštjan Ahec, ki je poročil vdovo Marijo Dornik; nato posinovil Valentina Bitenca in mu izročil hišo; Jurij Zorman, kolar († 1832); sin Simon Zorman, kolar († 1873); Janez Theuerschuh 1874 do 1908; Helena Polak 1908—1916; Fani Strgar 1916—1923; Frančiška Strgar 1923 do 1935; Zofija Čenčič 1935—.

4 [*Zg. predm. 11* »Volbenk«] sr. 18. stol. Ivan Pitterle, barvar († 1729); sin Ivan Pitterle ml., barvar († 1785); vdova Jera poročila Ivana Wieserja 1785 do 1787; hči Apolonija Pitterle poročila Volbenka Kosa, mizarja (Stara Loka) do 1858; sin Ferdinand Kos, mizar († 1883); vdova Marija poročila Andreja Žepiča (1883—1907); hči Marija poročila Franca Zadražnika, čevljarja 1907 do 1916; Franc Zadražnik 1916—1929; Franc Zadražnik ml. 1929—1934; Cecilija Regoršek 1934—.

5 [a) *Zg. predm. 9;* b) *Zg. predm. 10* »Anže na skali«] a) sr. 18. stol. Marko Zupan (Preddvor); Matej Zupan, kramar (Sr. Bela); Ivan Jelovšek; Karel Leon Jelovšek; Matija Štefe; Ivan Köstl, usnjar; Jakob Sitar 1863—1888; Neža Sitar 1888—1903; Marija Šliber 1903; Ivana Šliber 1903—1912; Janez Šipic 1912 do 1924; Ana Šipic 1924—; b) tu je stala do požara l. 1749 hiša beneficiata sv. Uršule; na pogorišču je zgradil hišo Matej Köstl, usnjar; sin Franc Köstl († 1814); sin Ivan Köstl, usnjar († 1855); hči Lucija do 1858; Marija Tomc (Rupa) 1858—1886; Lovro Hafner (Drulovka) 1886—1887; Marija Šlibar (Olševk) 1887—1903; Ivana Šliber 1903 do 1912; Janez Šipic, sedlar (Šenčur) 1912—1924; Ana Šipic 1924—.

Na Škrlovcu

1 [Roženvenska ul. 86; *Mesto št. 50*] sr. 18. stol. Franc Stockinger, mizar do

1807; hči Ivana; njen mož Simon Klančnik, pilar (Borovlje) 1809—1817; vdova Ivana Klančnik (1826); hči Antonija († 1875); Martin Miš (Mešek) 1875; 1878 je prodal prednjo hišo Juriju Jarcu 1878—1889; Marija Jarc 1889—1924; Jos. Kos, krojač 1924—.

2 [*Mesto št. 94*] Zadnji del hiše Martina Meška je dobil to štev. Pos. Martin Mešek († 1883); sestra Marija por. s Francem Verbičem 1883—1929; Anton Verbič 1929—.

3 [*Mesto št. 93* »Frickova Lenka«] V Roženven. ulici je bila pred požarom l. 1811 hiša št. 93; njeni posestniki od srede 18. stol.: Matija Glavatič; Valentin Wernach; Karel Dolžan; Janez Blaznik. Po požaru hiše niso več obnovili. Hiša št. 93 na Škrlovcu je bila zgrajena v drugi polovici 19. stol.; pos. Helena Jarc 1882—1910; Janez Bajt 1910—1924; Manica Špenko 1924—.

Poljska pot

1 [*Kokr. predm. 97*] Filip Pahor, živinozdravnik 1927—1928; Filip in Mara Pahor 1928—.

2 [*Kokr. predm. 86*] Slava Česenj, soproga ravnatelja bančne podružnice 1926—.

4 [*Kokr. predm. 124*] Milena Crobath-Prah 1929—.

5 Božena Čižek-Koršič 1936—.

Poštna ulica

1 [*Kokr. predm. 35*] To hiš. štev. je imela prvotno mitnica, ki je bila podrta l. 1841, pozneje gospodarsko poslopje, ki so ga prezidali za obratne prostore tiskarne »Sava«. Pos. Marija Stirn 1881—1890; Franc Šumi 1890—1913; Alojzija Šumi 1913—1920; Janko Šumi 1920—1921; Narodni dom v Kranju 1921; Tiskarna Sava 1921—.

3 [*Kokr. predm. 20*] Do požara l. 1811 je imela to štev. hiša pred Zgornjimi mestnimi vrati s kovačnico; posestniki: sr. 18. stol. Anton Killer († 1759); vdova Marjeta († 1787); Katarina Romaldt. Leta 1826 je pod št. 20 zaznamovana mestna shramba za brizgalno. Pozneje je prejelo št. 20 gospodarsko poslopje Pavle Sajovic (od 1911—), ki ga je prezidala v stanovanjsko hišo.

5 Gospodarsko poslopje; pos. Jernej Kušlan 1916—1935; Hranilnica in posojilnica, reg. z. z n. z. v Kranju 1935; Franc Ahačič, trgovec 1935—. Prezidal 1936 v stanovanjsko hišo.

Pot na kolodvor

1 [Roženvenska ul. 80; *Mesto št. 56* »Kampeljmohar, Tkavc«] V tej hiši je umrl 18. oktobra 1869 pesnik Simon Jenko. Pos. sr. 18. stol. Jernej Jelovšek; Jakob Grabnar 1780—; vdova Marija se poročila z Mihaelom Hafnerjem, izdelovalcem glavnikov († 1826); sin Mihael Hafner; Terezija Hafner 1841; Ivan Marenčič, glavnikar 1843; Franc Berčič, tkalec († 1867); vdova Marija 1882—1890 volila hišo mestu Kranju za reveže; mesto je hišo prodalo l. 1890; Marija Drukar 1890—1916; Anton Drukar 1916 do 1917; Marija Wendling 1917—.

2 [Roženvenska ul. 81; *Mesto št. 54* »Duričar«] sr. 18. stol. Jož. Strupi; Gregor Strupi do 1778; Jožef Goetzl; Jernej Pavlič do 1787; Luka Grašič († 1818); Jakob Grašič, tkalec († 1836); sin Martin Grašič 1849—1898; Mihael Grašič 1898—1920; vdova Helena Grašič 1920; 11 dedičev 1935—1937; Karel Završnik, nasl. Helena 1937—.

3 [Roženvenska ul. 81; *Mesto št. 55* »Žepàn na duricah«] sr. 18. stol. Ignac Wahrheit († 1788); Anton Čakar (Moravče); Mihael Čakar, gostilničar (umrl 1843); vdova Katarina 1844—1873; Mar-

tin Stirn, ključavničar 1873—1902; Ivan in Ivana Vončina 1902—1912; Anton Soklič 1912—.

Prešernova ulica

1 [Spodnji trg 124; *Mesto št. 130* »Kamničan«] V hiši so bili od l. 1827 do 1849 uradni prostori okr. gosposke. Pos. sr. 18. stol. Martin Gale, gostilničar († 1776); Nikolaj Gale, mestni sodnik († 1785); dediči prodali l. 1827 Jakobu Jalenu [prim. Ljubljanska c. 1] 1827—1871; hči Marija por. Šušteršič 1871—1876; Rajmund Krisper 1876—1887; Karolina Marinšek (Strahinj) 1887—1893; Viktor Globočnik, notar in dež. poslanec 1893—1898; brat Albert Globočnik, trgovec (Žalec), podedoval 1898—1900; Marija Pollak, soproga usnjarja Ivana (iz Kamnika) 1900—1918; Fani Schindler 1918—1930; Ljubljanska kreditna banka 1930—1932; Mara Rakovc 1932—.

2 [Zg. trg 174; *Mesto št. 189* »Grazeli, Pišklež, Pangerc, Kobencelj«] Hiša je vrinjena v št. 188 (= Prešernova 4) in ne seže do Bleiweisove ul.; tu je bil prvotno prehod. Pos. sr. 18. stol. Janez Weraus, pasar; vdova Barbara do 1778; sin Martin, pasar († 1793); vdova Neža; Jož. Hauptman; Jos. Stockinger; vdova Katarina poročila Andreja Grasellija, trgovca (Italija), prodala l. 1851 in odšla z njim v Ljubljano; Ivan Korošec, kramar 1851—1865; Jos. Pleiweiss, trgovec (Ljubljana) 1865; Matej Hudobivnik (Šenčur); vdova Marija; Jos. Jenko, branjevec (Voklo); Mihael Orel, sobni slikar (Trzin) do 1876; hči Marjana Orel por. Fantoni 1877—1888; Ivan Orel 1888 do 1898; Lovro Rebolj, krojač (Besnica) 1898—1910; Ivan Potočnik, čevljar 1910 do 1929; Antonija Šinkovec (drogerija) 1929—.

3 [Zg. trg 123; *Mesto št. 131*] sr. 18. stol. Jurij Rauscher, gostilničar; Jan. Benedičič (1771); Katarina Hauptman; Marjeta Hauptman por. z Jan. Omanom (1781); Franc Oman, trgovec (1826); dediči; Feliks Gadnar; dr. Jos. Burger, dvorni in sodni odvetnik 1868—1894, obnovil hišo; Jos. Pečnik, dežnikar 1895 do 1910; Marija Pečnik 1910—1929; Fanči Pečnik 1929—.

4 glej Bleiweisova ul. 18.

5 [Zg. trg 122; *Mesto št. 132* »Demšar, Čimžar«] sr. 18. stol. Matej Benedičič, gostilničar; Janez Benedičič; Marija Benedičič († 1785); Janez in Jož. Hauptman; Mihael Resman 1789; Marija Hauptman; Franc Demšar, kirurg († 1847); Mina Roblek 1847—1849; Valentin Čimžar, trgovec (Češnjevek pri Cerkljah) do 1861; Kunigunda Čimžar 1861—1881; Ivana Beranek 1881—1890; Pavla Bizjak 1890—1901; Marija Bizjak 1901—1908; Anton Bizjak 1908—.

6 glej Bleiweisova ul. 16.

7 [a) Zg. trg 121; *Mesto št. 133* »Šporar, Krišpar«; b) Zg. trg 120; *Mesto št. 134*] a) sr. 18. stol. Jernej Šlibar, gostilničar; Jurij Sporer, trgovec (1773); Matej Sporer († 1805); vdova Frančiška Sporer (1826); sin Vinko († 1838); Franc Killer 1842—; vdova Kancianila poročila kirurga Luko Perga [prim. Bleiweisova 14] do 1850; Franc Krisper, trgovec (Rogatec) 1850—1886 (poročen z Marijo Killer); Rajmund Krisper 1886—1911 (poročen z Jožefo Killer); 4 dediči po ¼, 1911—1919; Tiskarna »Sava«, reg. zadr. z o. zav. 1919—1920; Jos. Kapušin, trgovec 1920—; b) sr. 18. stol. Jakob Prešern, jermenar (iz radovljiške fare), sodni upravitelj († 1773); vdova Marija († 1780); Blaž Švelc, kramar; vdova Marija od 1792; Jož. Stroj in žena Elizabeta; Valentin Trojar; Frančiška Sporer; Vinko Sporer († 1838); dalje kakor pod a).

8 glej Bleiweisova ul. 14.

9 [a) Zg. trg 119, *Mesto št. 135* »Holcar, Dolenc«; b) Zg. trg 118, *Mesto št. 136* »Šravfar«] a) sr. 18. stol. Ivan Dular; Jož. Kralj; Jernej Pavlič [prim. Bleiweisova ul. 12]; Elizabeta Pavlič; Janez Blažir (Stražišče) 1826; Jan. Holzer (Ljubljana), gostilničar do 1862; Mihael Kastner (Ljubljana) 1862—1868; Franc Dolenc (Železniki), trgovec 1868 do 1901; Edvard Dolenc, trgovec 1901 do 1924; Mestna hranilnica v Kranju 1924—; b) sr. 18. stol. Anton Farger, trgovec († 1774); sin Janez Farger, trgovec; Franc Hauptman; Marija Hauptman; Andrej Hauptman; Janez Kummer, pek in gostilničar (1826); Anton Kummer, pek in gostilničar do 1881; Franc Dolenc 1881—1901; dalje kakor pod a).

10 glej Bleiweisova ul. 12.

11 [Zg. trg 117; *Mesto št. 137* »Apotekar«] sr. 18. stol. Matej Rakovec; Katarina Rakovec por. Slemic; mož Primož Slemic; Primož Pogačnik; Katarina Pogačnik por. Urbana Pirca, lekarnarja († 1832); vdova Katarina Pirc 1832—1835; Sebastijan Šavnik, lekarnar (Mače v Rožu) 1836—1871; sin Karel Šavnik, lekarnar, župan 1871—1924; sin Franc Šavnik 1924—1932; Slavka Šavnik 1932—.

12 glej Bleiweisova ul. 10.

13 [a) Zg. trg 115; *Mesto št. 138* »Lokar«; b) Zg. trg 116; *Mesto št. 139*] sr. 18. stol. Matija Petrič; Aleš Lokar, trgovec in gostilničar († 1787); Marija Ana Jenko; Luka Perg, kirurg; Jurij in Uršula Pernič; Peter Wirt; Anton Lokar, trgovec († 1835); sin Konrad Lokar, trgovec s siti. Podjetje je propadlo prvič l. 1857; hiša na dražbi prodana l. 1867; Franc Souvan, trgovec (Ljubljana) 1867—1879; Janez Jalen 1879; Anton in Frančiška Lindner 1879—1891; Karel Šavnik 1891—1924; Slavka Šavnik 1924—; b) združitev obeh hiš se je izvršila po požaru l. 1811.

14 glej Bleiweisova ul. 8.

15 [Zg. trg 114; *Mesto št. 140* »Puhlin, Pušavnik«] sr. 18. stol. Janez Kazmun, pek in gostilničar († 1787); njegova vdova; Jernej Peterman, trgovec; Jožef Piletič 1829—1834; Anton Prevc 1834; Franc Mayr 1834—1835; Franc Ahčin; Jernej Puhlin, trgovec († 1836); vdova Terezija se poročila s Simonom Puntigamom; Anton Ješe, gostilničar (Drulovka) 1861—1869; Rajmund Sušnik, trgovec, in Marija Sušnik (Primskovo) 1870—1905; Rajmund Sušnik 1905—1916; Frančiška Majdič 1916—.

16 glej Bleiweisova ul. 6.

17 [a) Zg. trg 113; *Mesto št. 141* »Potušek, Forgar«; b) Zg. trg 112; *Mesto št. 142* »Košak, Kilar«] a) Hiša je bila sredi 18. stol. razdeljena: prvo nadstropje hiše in polovico dvorišča so posedovali: Jakob Kralj; Jera Štempihar; Andrej Tevželj (1778); Jož. Muli, jermenar; vdova Katarina († 1832); Franc Gogala, jermenar († 1845); pritličje so imeli: sr. 18. stol. Jak. Veja; Ignac Forgar, kovač († 1858); Jož. Potušek, krojač (Češko), poročen s sestro Ign. Forgarja; sin Avguštin Potušek, krojač († 1873); Ivana Potušek 1874—1887; Rajko Potušek 1887; Alojzija Potušek 1887 do 1900; Franc Crobath 1900—1929; dr. Fred Crobath 1929—; b) sr. 18. stol. Gašpar Veja, krznar; vdova Katarina; Jernej Zupan 1777—1790; Franc Tevželj, trgovec († 1835); hči Frančiška, trgovka († 1850); Viljem Killer, trgovec († 1882) [prim. Mencingerjev trg 1]; hči Adalberta por. Frančič; Franc Crobath, trgovec (Stražišče) 1885—1929; dr. Fred Crobath 1929—.

18 glej Bleiweisova ul. 3 in 4.

20 glej Bleiweisova ul. 2.

Puharjeva ulica

1 [Konjska ul. 111; *Mesto št. 79* »Štancarjev Lorenc«] sr. 18. stol. Jan. Nep.

Romaldt do 1776; Lovro Pintar 1776 do 1778; Anton Puhar, kamnosek 1778—; Valentin Puhar, kamnosek (1826); Lovro Puhar, kamnosek 1841—1890; Vinko Puhar, kamnosek 1890—1897; vdova Ivana Puhar 1897—1920; Marija Crobath 1920 do 1935; dr. Fred Crobath, veletrgovec 1935—.

2 [Konjska ul. 59; *Mesto št. 78* »Zalar, Na prižnici«] sr. 18. stol. Jur. Jamšek († 1775); vdova Neža; Tomaž Kos; Neža Kos; Ferdinand Puhar, vrvar do 1844 († 1858); Leopold Puhar, vrvar 1844 do 1879; Janez Puhar [prim. Puharjeva ul. 5] 1879—1887; Leopold Puhar 1887—1929; Maks Fock 1929—1930; Angela Pravst 1930—1934; Mara Bidovc 1934—.

3 [Konjska ul. 110; *Mesto št. 80* »Andrejc«] sr. 18. stol. Filip Šumi, vrvar; Mihael Šumi, mesar 1788—; Filip Šumi († 1804); Marija Šumi; Andrej Šešek, dninar (Smlednik) do 1838; sin Andrej Šešek ml., strojar 1838—1849; Peter Šešek, ključavničar 1849—; vdova Neža do 1863; Anton Legat, vrtnar (Radovljica) 1863—1866; Mihael Puhar, policaj; železn. čuvaj 1866—1920; Gabrijela Potušek 1920—.

4 [Konjska ul. 60; *Mesto št. 77* »Luka«] sr. 18. stol. Jak. Puhar; Marjeta Vrtnik 1791—; Mihael Jalen; Jakob Jalen; Franc Pleša, trgovec z žitom (Struževo) do 1839; vdova Marija Pleša 1839—1840; sin Simon 1841—1847; Luka Bidovc, trgovec z usnjem (Rupa) 1847—1892; Miha Bidovc 1892; Cecilija Bidovc 1892—1924; Pavla in Mara Bidovc 1924—.

5 [Konjska ul. 109; *Mesto št. 81* »Bik, Reginca«] sr. 18. stol. Matej Tevželj zgradil novo hišo na pogorišču Matije Šifkoviča; sin Andrej do 1773; Jak. Puhar, kamnosek; Valentin Puhar († 1830); Tomaž Puhar († 1855); Jera Puhar 1856 do 1869; Ivan in Leopold Puhar 1869—; delež Ivana Puharja 1869—1887; prešel na Ivana Puharja ml. 1887—1900; Leopold Puhar združil oba dela 1900—1919; Leopold Puhar ml. 1919—.

6 [Konjska ul. 61; *Mesto št. 76* »Bitenc, Burgeš, Persnikovi Jaka«] Deljena posest od srede 18. stol. do 1886; posestniki enega dela hiše: Jak. Puhar, kamnosek († 1775); vdova Elizabeta do 1793; sin Gašpar; Jožef Puhar; Lenard Jelovšek; Franc Dagarin; Franc Gogala, jermenar (1826); Jan. Stirn, zidar (Huje) do 1836; Lovro Pazlar, krojač do 1863; Jož. Strniša, sitar do 1870; Marjeta Pleša do 1873; Lenka Kenda; Neža Rakovec (Struževo); Marija Vovnik (Predvor) 1886—1913; posestniki drugega dela: Valentin Lavrič, tesar († 1845); Marija Lavrič; Florijan Lavrič, čevljar; Karel Florian; Marija Vovnik 1886—1913; po združitvi obeh delov: Mihael Amon 1913—1921; Marija Levičnik 1921—.

7 [Konjska ul. 108; *Mesto št. 82* »Štangelj«] sr. 18. stol. Mihael Kopčaver; Jak. Lokar; vdova Helena 1778—1791; sin brata Jurij Režek 1791—1792; Jernej Markun 1792—1793; Jernej Pfeifer; Peter Vidmar; Jos. Puhar, kamnosek 1826 do 1851; sin Jakob 1851—1883; Peter Zorman (Rupa) 1883; Rajmund Sušnik 1883—1916; Frančiška Majdič 1916; Franc Crobath 1916—1917; Franc Crobath, družba z om. zav. v Kranju 1917—.

8 [Konjska ul. 62; *Mesto št. 75* »Fider«] sr. 18. stol. Jos. Zorman; Jan. Zorman, izdelovalec gosli do 1792; Jan. Zorman ml., izdelovalec gosli; Matej Rakovec, kramar, gostilničar († 1853); sin Matej 1854—1864; Franc Sirc, kolar (Primskovo) 1864—1865; Viljem Killer 1865—1882; Jakob, Sigmund, Gabrijel Killer 1884—1900; Jak. Killer 1900—1910; Mihaela, Viljem in Albert Killer 1910 do 1922; Ivan Zabret 1922—1923; Leopold Lenardič 1923—1926; Matija Golob 1926 do 1929; Terezija Golob 1929—1931; Janez in Marija Verdir 1931—1932; Marija Puhar 1932—.

9 [Konjska ul. 66; *Mesto št. 71* »Stancar, Jenko«] sr. 18. stol. Anton Puhar, kamnosek; Matej Puhar, kamnosek do 1778; Franc Puhar, kamnosek († 1829); vdova Elizabeta Puhar († 1856); Jožef Drinovc (Struževo) do 1876; dediči; Lovro Drinovc 1884—1894; Ivana Drinovc 1894—1911; Franc Rode 1911—.

10 [Konjska ul. 63; *Mesto št. 74* »Komatar«] sr. 18. stol. Luka Prester; hči Helena, poročena z Jurijem Rakovcem, čevljarjem; vdova Helena († 1842); sin Tomaž Rakovc, čevljar († 1859); hči Marija, poročena z Jos. Šparovicem, glavnikarjem 1860—1863; Marija Šparovic 1863—1904; Marija Šparovic ml. 1904 do 1910; Leopoldina Weinberger 1910—.

12 [Konjska ul. 64; *Mesto št. 73* »Vojka«] sr. 18. stol. Barbara Sodar († 1772); Marija Pohar; Andrej Knafl in žena Frančiška roj. Pohar; Jakob Cuderman, dninar (1826); Janez Janežič; Uršula Janežič 1844—1867; Franc Nadižar, mizar (Čirčiče) 1867—1911; Lucija Nadižar 1911; Janez Nadižar 1912—1923; Ana Nadižar 1923—.

14 [Konjska ul. 65; *Mesto št. 72*] Prvotno stanovanjska hiša; pos. Uršula Cuderman; Neža Cuderman do 1787; Franc Ruvan; Jernej Ruvan; Jakob Jalen ml.; nato gospodarsko poslopje; pos. Ivan Puhar 1878—1887; Ivan Puhar ml. 1887 do 1892; Franc Nadižar 1892—1911; Lucija Nadižar 1911—1913; Anton Nadižar 1913 do 1914; Ana Nadižar 1914—. Leta 1935 prezidana v stanovanjsko hišo.

— Rangus Blaž, zlatar 1937—.

Savski breg

1 [V Pungertu 7; *Mesto št. 38* »Fertaljnik, Belček«] Hiša je stala nad spodnjimi mestnimi vrati. Pos. sr. 18. stol. Matej Bradaška, nožar († 1791); sin Janez Bradaška, nožar († 1831); Fidelis Bradaška, nožar; Aleš Lah, usnjar 1840 do 1884; Klemen Schmoranzer (Češko) 1885—1888; Valentin Krmelj (Poljane) 1888—1918; Ana Ciglič 1918—1919; Hinko Ciglič 1919—1931; Neža Jezeršek 1931—.

2 [Sp. predm. 16; *Savsko predm. 21*] sr. 18. stol. Anton Vajt, ribič († 1784), zgradil na pogorišču svoje hiše novo hišo l. 1758; vdova Katarina prodala 1786 Mariji Bizjak; Marko Markovič, dninar († 1831); Jakob Notar, dninar († 1871); sin Jakob Notar ml., mizar, prenaredil hišo 1872—1894; Helena Notar 1894 do 1906; Mina Kozelj 1906—1908; Rajko Marenčič 1908—1922; Marija Marenčič 1922—1926; Andrej Ogrizek 1926—.

3 [Pri spodnjih mestnih vratih 4; *Mesto št. 39* »Remar«] sr. 18. stol. Mihael Banko, vrvar († 1780); Uršula Banko; Lucija Banko († 1834); Anton Šifrer jermenar († 1845); Katarina Šifrer 1846 do 1876; Karel Šifrer 1876—1892; Urban Mohorič (Praproče pri Ljubnem) 1892—1901; Peter Bajželj (Stražišče) 1901—1913; Karolina Bajželj - Macarol 1913—.

— [Nad spodnjimi mestnimi vrati št. 2] pos. sr. 18. stol. Adam Wistan; Kancijan Wistan, trgovec 1782—1788; hiša je stala na sedanji cesti. Po požaru l. 1811 je niso več obnovili.

— [Nad spodnj. mestn. vrati št. 1] pos. sr. 18. stol. Valentin Vajt, sedlar in cerkovnik 1784—1798. Hiša je stala na sedanji cesti in pogorela leta 1811. Pozneje ni bila obnovljena.

4 [Sp. predm. 15; *Sav. predm. št. 20* »Ferlež«] sr. 18. stol. Sebastijan Bernard; Matevž Leben, čevljar (Škofja Loka) do 1854; hči Marija se poročila s Primožem Grašičem, čevljarjem (Trstenik) 1855 do 1882; Marija Marenčič 1882—1888; Ana Brezar (Primskovo) 1888—1902; Mihael in Franc Brezar 1903—1905; Gregor Korat 1905—.

5 [Zraven spodnjih mestnih vrat št. 3; *Mesto št. 40* »Anžek, Lesjak«] sr. 18. stol. Matija Kamsor, nožar († 1760); Janez Kamsor, nožar († 1786); Jernej Ferjančič poročen z Marijo Kamsor († 1806); Janez Florjančič, kovač († 1843); Ivan Streicher, ključavničar († 1871); Apolonija Streicher 1872—1908; Vinko Soklič 1908—.

6 [Sp. predm. 14; *Savsko predm. 19* »Bernard«] sr. 18. stol. Jak. Bernard, kovač; sin Valentin Bernard, kovač († 1799); Anton Bernard, kovač (1826); sin Gašpar Bernard († 1847); hči Uršula por. z Ivanom Gonce, milarjem (Zagreb); Avguštin Engelman, učitelj (umrl 1875); Valentin Bogataj, železn. uradnik 1877—1894; Anton Jeršin, mesar (Naklo) 1894—1910; dvignil stavbo za eno nadstropje; Jan. Jeršin 1910—1923; Ivana Jeršin 1923—.

7 [Med spodnjimi mestn. vrati št. 17; *Savsko predm. 22* »Mohor«] sr. 18. stol. Primož Macher († 1775); Jurij Marenčič, trgovec († 1847); sin Ivan Marenčič, trgovec 1847—1883; Ivan Marenčič ml. 1883—1905; Rajko Marenčič 1905—1922; Marija Marenčič 1922—.

— [Mestna mitnica pod spodnj. vrati št. 18; *Sav. predm. 23*] Mitnica je stala na vrtu pod Marenčičevo hišo; pozneje je prejela štev. 23 nova stavba: Stara cesta št. 18.

8 [Sp. predm. 13; *Sav. predm. 18* »Prohinar, Poljak«] sr. 18. stol. Urban Radon, barvar (Tržič) do 1795; vdova Marija († 1802); Ivan Prohinar, barvarski mojster (1826); sin Josip Prohinar; Jos. Pollak (Tržič) 1860—1914; Ana Pollak 1914—1918; Prvo ljubljanj. delavsko konsumno društvo, r. z. z n. z. 1918—.

9 [Sp. predm. 30; *Sav. predm. 26* »Koder, Felner«] sr. 18. stol. Jakob Kodra, pek in gostilničar († 1795); vdova Uršula; Franc Pogačnik, pek († 1840); sin Ivan Pogačnik, pek in gostilničar 1841—1851; Andrej Hauptman 1851 do 1868; Aleš Feldner 1868—1871; vdova Marija 1871—1888; Neža Uranč 1888 do 1903; Marijana Engelman 1903—1910; Ivan Engelman 1910—.

10 [Sp. predm. 12; *Sav. predm. 17* »Boljtè, Podnartovec«] sr. 18. stol. Luka Tolmeiner; Baltazar Tolmeiner († 1777); Jakob Tolmeiner, kovač († 1807); Anton Tolmeiner, kovač do 1859; Anton Trebar 1859—1887; Ana Fister 1887—1895; Valentin Fister 1895—1918; Valentin Fister ml. 1918—1925; Milena Fister (½), Berta Fister (¼), Ana Pavlin (¼) 1925; Peter Kristan 1925—.

11 [Sp. predm. št. 31; *Savsko predm. št. 27* »Lovrenček«] Pos. sr. 18. stol. Lovro Pirc, barvar. mojster († 1783), poročen z Marijo Ano roj. Marenik († 1772); izmed otrok: Andrej, Tomaž, Simon in Marija, je prevzel dom Andrej, barvar. mojster († 1808), poročen z Rozalijo Begel; o Tomažu prim. Tavčarjeva ul. 17. Za Andrejem je sledil na domu Simon Pirc, barvar 1809—1851, poročen s Heleno Pečnik (Stara Loka); vdova Helena 1851—1862; sin Matej, ravnatelj rudnika na Toplicah pri Hotavljah, trgovec, župan, poročen s Katarino Hartl 1862—1891; vdova Katarina in Metod Pirc 1891—1892; Metodov delež prešel na Cirila Pirca 1892, drugi na istega 1915; odslej Ciril Pirc, trgovec in župan 1915—.

12 [Sp. predm. št. 11; *Sav. predm. 16* »Bajsgarbar, Krenar«] sr. 18. stol. Baltazar Kos († 1766); vdova Ana Marija; sin Valentin Kos († 1803); Marjeta Kos; Ivan Kos; Jurij Schwarz, irhar do 1846; Franc Krener 1846—1849; Jos. Krener star. (Škofja Loka), irhar († 1892); Jos. Krener ml. 1893—1911; Ela in Jožef Krener 1911—1930; Jož. Krener 1930—.

13 [Sp. predm. št. 32; *Sav. predm. 28*] V zač. 18. stol. Lovro Starovašnik, kovač; sin Matija († 1786); l. 1782 je iz-

ročil hišo z deležem (dnevom) pri fužinici »v pečeh« ob Kokri sinu Antonu; zaradi bolezni si je Anton I. 1788 pridržal pravice na vigence, bratu Jožefu pa dovolil izvrševanje kovaške obrti v hiši; Jož. Starovašnik, kovač († 1797); Anton Starovašnik, kovač († 1855); Neža Starovašnik do 1883; Jož. Pečnik, kovač 1883—1902; Karel Zupanc 1902—.

14 [Sp. predm. 10; *Sav. predm. 15* »pri Kačarju«] sr. 18. stol. Jurij Engelman, kovač-verižar; sin Jurij († 1835); sin Jurij, kovač-verižar († 1871); sin Janez, kovač 1872—1919; Frančiška Engelman 1919—1930; 6 dedičev po $^1/_6$, 1930 do 1934; 5 dedičev po $^1/_5$, 1934—.

15 [Sp. predm. št. 33; *Sav. predm. 29* »Kampelmohar (= glavnikar), Klobčar«] sr. 18. stol. Kancijan Killer (Stara Loka); Blaž Pečnik, glavnikar († 1823); Martin Pečnik († 1864) imel tovarno za spodij (kostno oglje) do 1848; Jož. Pristov 1848—1850; Gašpar Frantar 1851—1870; Ignac Švelc (Huje) 1870—1871; Valentin Fister 1871—1892; Franc Škerjanc 1893 do 1896; Jak. Ferjan 1896—1898; Jera Hafner 1898—1916; Marija Hafner-Šmajd 1916—.

16 [Sp. predm. št. 9; *Sav. predm. 14*] sr. 18. stol. Jur. Macher, kovač; Marija Macher; Štefan Macher; Martin Macher († 1860); Marija Rajgelj († 1866); Franc Rajgelj, kovač 1867—1884; Fr. Sirc, trgovec 1884—1899; Marija Magd. Sirc 1899 do 1919; Franc Ks. Sirc, trgovec 1919—.

17 [Sp. predm. 34; *Sav. predm. 30* »Gospodarič«] sr. 18. stol. Valentin Kos, barvar; Ivan Kos, barvar; Ivan Prohinar, barvar (1826); sin Josip Prohinar; Bernard Klander 1843—1844; Jur. Kronthaler 1844—1849; Frančiška Gospodarič (umrla 1861); dediči do 1869; dr. Valentin Prevc, odvetnik 1869—1901; Marija Prevc 1901 do 1920; Urbanija in Rika Prevc 1920 do 1927; Zdenka Sirc 1927—1929; Franc Jamnik 1929—.

18 [Sp. predm. št. 8; *Sav. predm. 13* »Kovač, Mev«] Hiša in kovačnica zgrajena l. 1788 od Franca Rubežnika; Matej Muli; Terezija Mulej poročena z Martinom Pfeiferjem, kovačem; Jak. Gabrič, kovač 1847—1880; Jak. Gabrič ml., kovač 1880—1904; Uršula Gabrič 1904 do 1913; Ignac Gabrič, kovač 1913—.

19 [Sp. predm. 35; *Savsko predm. 31* »Zorc«] sr. 18. stol. Andrej Kumer, gostilničar in pek, poročen z Nežo Bizjak; vdova Neža poročila Ivana Janežiča (Šmarje) do 1788; Franc Kumer star., pek in gostilničar, por. z Marijo Rus († 1834); sin Franc Kumer ml. († 1866); Ivan Kumer 1868—1912; Ivan Kumer ml. 1912—1935; Antonija Kumer 1935—. Pri hiši je bila stalno pekarija in gostilna.

Sejmišče

1 [Sp. predm. 25; *Savsko predm. 24* »Smenj, Nande«] usnjarna; pos. sredi 18. stol. Matija Šmajd; Marjeta Lebar poročila Franca Cudermana in dobila od strica za doto Šmajdovo usnjarno; Jakob Vranč, trgovec († 1853); Leopold Vranč, gostilničar; Lucija Rotar; Tomaž Pollak; Kancijan Pollak; Ivan Marenčič star., trgovec 1868—1883; Ivan Marenčič ml. 1883—1905; Rajko Marenčič 1905 do 1922; Marija Marenčič 1922—.

2 [Sp. predm. 28; *Savsko predm. 25* »Kilar, Romold«] sr. 18. stol. Uršula Tolmeiner; hči Katarina, poročena z Matijo Killerjem; Franc Killer, kovač; sin Danijel, kovač; Viljem Killer; Marija Marenčič 1877—1923; Albina Leskovec 1923; Anton Štefe 1923—.

Stara cesta

1 [*Sav. predm. 1*] Strojnica za dviganje vode v mestni vodovod; pos. mestna občina do 1923; Vinko Majdič 1923 do 1927; Matilda, Marica, Demeter, Kor-

nelij Majdič 1927—1936; Marica Majdičeva (¾), Demeter (¼) 1936—. Zraven je stala cesarska mitnica, last erarja, ki jo je kupil 1881 Peter Majdič; Vinko Majdič 1891—1906. L. 1906 razlaščena in podrta.

2 [Sp. predm. 5; *Sav. predm. 8* »Bastelj, Kovač, Gračan«] Hišo je zgradil l. 1756 Jakob Rubežnik; sin Franc Rubežnik; Boštjan Gabrič, kovač († 1851); sin Maks Gabrič, kovač; vdova Uršula prodala Martinu Pečniku; Jurij Založnik, trgovec z usnjem; Ivan Babič, kovač (Velesovo) 1865—1885; Jožefa Babič 1885—1899; Franc Babič, kovač 1899 do 1914; Kristijan Babič 1914—.

3 [*Sav. predm. 3*] Stanovanjska hiša; v pritličju pisarniški prostori prej valjčnega mlina, zdaj elektrarne V. Majdič. Pos. Peter Majdič 1882—1891; Vinko Majdič 1891—1927; Matilda, Marica, Demeter, Kornelij Majdič 1927—1936; Marica Majdičeva (¾), Demeter (¼) 1936—.

4 [*Sav. predm. 52*] Matija Bradaška, slikar 1928—.

5 [*Sav. predm. 44* »Fidrov Tone«] sr. 19. stol. Anton Hafner; Neža Veber 1867—1896; Vinko Majdič 1896—1927; dalje kakor pod št. 3.

— [*Sav. predm. 45* »Valjavka«] Pos. Krener 1849; Simon Krč († 1870); Blaž Mandelc 1871—; Jurij Mandelc do 1892; Ivan Cof 1892—1894; Vinko Majdič 1894 do 1927; dalje kakor pod št. 3. Štev. 45 je prejela stavba: Stara cesta 19.

6 [Sp. predm. 36; *Sav. predm. 32* »ledrar, Kocjan«] Prvotno je imela to štev. hiša poleg mostne mitnice ob savskem mostu; pos. sr. 18. stol. Jak. Rubežnik; Tomaž Kralj do 1773; Marija Bohinjec; Andrej Polak, usnjar; Tomaž Polak, usnjar († 1843), por. z Lucijo Rotar, do 1836; sin Kancijan Polak, usnjar († 1870); vdova Uršula roj. Močnik; sin Franc († 1903); vdova Helena Polak 1904—1905. Ob gradnji novega savskega mostu razlastili in podrli hišo. Št. 32 je prejela nato nova hiša na bivši mestni »gmajni«: pos. Franc Bernard 1925—.

7 [*Sav. predm. 5* »zotlar na gmajni«] zač. 19. stol. Anton Terpinc, tkalec (1826); Ivan Mandelc, sedlar (Zapuže); Valentin Oman, mizar (Studenec pri Šk. Loki) 1874—1904; sin Avguštin Oman 1904—1907; Vinko Majdič 1907—1927; nadalje kakor pod štev. 3.

8 [*Sav. predm. 4* »Poper«] sr. 18. stol. Ivan Bohinc, pek; vdova Marija do 1789; Urban Mrkun; Marija Ana Mrkun; Marija Mrkun; Franc in Katarina Praunsperger; Luka Praprotnik; Jožef Dobre, tesar (Okroglo) do 1835; vdova Jera poročila Lovrenca Javha (Javornik p. Sv. Joštom) 1864—1890; Ivana Javh 1890 do 1900; Vinko Majdič 1900—1923; Vinko Kranjc 1923—1935; Ada Gasperič (Pančevo) 1935—.

9 [*Savsko predm. 63*] Franc Krelj, mizar (Zg. Pirniče) 1931—.

10 [Spodnje predm. 7; *Sav. predm. 11*] Nekako do požara l. 1811 je imela to štev. hiša, ki je bila sr. 18. stol. posest družine Trebar (Katarina in Mihael Trebar); l. 1826 ni bilo več te hiše. Ponovno so dali to štev. l. 1923 novi stavbi na mestni »gmajni«, pos. Zinka Likar 1923—1932; Jela Pivk 1932—.

11 [*Sav. predm. 49*] Ignac Grašič (Duplje) 1926—.

12 [*Sav. predm. 51*] Ivan Pečenko 1926—1935; nato deljena posest stavbe: I. Ivan Pečenko 1935—; II. Franc Indihar 1935—.

13 [*Sav. predm. 41*] Glej Kosovska c. 22; nova stavba z isto štev., pos. Matija Ažman 1926—1934; 9 dedičev po 1/9, 1934—.

14 [*Sav. predm. 1*] Glej pod št. 1; isto štev. je prejela nova hiša Jož. Tesařik 1923—.

15 [*Savsko predm. št. 42*] Prvotno je imela št. 42 hiša: K o s o v s k a c. 22 pod c). Pozneje je prejela to štev. ta hiša; pos. Ignac Novak 1873—1898; Marijana Novak 1898—.

16 [*Sav. predm. št. 61*] Vinko, Alojzij in Leopold Batič 1923—1929; Vinko in Leopold Batič 1929—.

17 [*Sav. predm. 6* »Poderguc«] Pos. zač. 19. stol. Mihael Mulej († 1814); Marko Čebašek; Mihael Mulej ml. (umrl 1872); Marija Ravnik (Boh. Bistrica) 1873 do 1902; Franc Suhadolnik, vrtnar (Podpeč pri Preserjah) 1902—1918, povečal stavbo; Marija Suhadolnik 1918—1923; Janko in Ana Ravnik 1923—.

18 [*Sav. predm. 23*] Prvotno imela to štev. mestna mitnica pod spodnj. vrati; pozneje zopet nova stavba Ernsta Grudna 1929—.

19 [*Sav. predm. 45 a in b*] vrtnarija (cvetličnjak): Franc Suhadolnik 1886 do 1918; Ivan Suhadolnik 1918—1923; Pavla Ažman 1923—.

20 [*Sav. predm. 57*] Ant. Šorn 1929—.

21 »Zdravstveni dom«; Osrednji urad za zavarov. delavcev v Zagrebu 1937—.

22 [*Sav. predm. 58*] Avgust Zadnikar 1929—1932; Jož. Fajfar 1932—.

24 [*Sav. predm. 59*] Viktor Mihelčič 1929—.

26 [*Sav. predm. 60*] Marija in Justina Miklavčič 1929—.

Strossmayerjev trg

1 [Župniščna ul. 30; *Mesto št. 173* »Globočnik, Škofija«] Na vrtu za »škofijo« je stala do srede 18. stol. hiša beneficijata kostniške kapele. Pri župni cerkvi pa kostniška kapela do l. 1789, ki so jo podrli. Zadnji beneficiat Anton pl. Grandi († 1784) je zgradil novo hišo in jo postavil bolj proti cerkvi, vrt pa je dal napraviti za hišo. V hišo je bil vzidan grb baronov Egkh-Hungerspach, ki je ostal viden v zidu »škofije« na vrtni strani. L. 1785 je prevzel upravo kostniške gilte Anton Mayr, l. 1788 Jos. Hauptman, ki je postal 1796 lastnik hiše; nato so sledili: vdova Marija Hauptman; njen oskrbnik in poznejši posestnik Jernej Globočnik, ki se je poročil z Elizabeto Hauptman († 1840); vdova Elizabeta († 1857); njen nečak Franc Globočnik, trgovec in pek (Kropa) do 1867; žena Helena roj. Gašperin 1867 do 1873; ljublj. škof dr. Jernej Vidmar kupil hišo s hlevom in zraven spadajočo posest ter zgradil novo hišo »škofijo«. Tu je bival 1875—1883. V oporoki je zapustil hišo s posestvom župni cerkvi v Kranju za vzdrževanje cerkv. kora. Pos. škofa J. Vidmarja korna ustanova pri župni cerkvi 1884—. [Prim. A. Koblar, Kostniška kapela v Kranju, IK I (1914) 50—55.] Dekan A. Koblar je prizidal stanovanjsko hišo in v pritličju namestil l. 1912 bivšo l. Pr. Lampretovo, zdaj tiskarno in knjigoveznico zadruge »Tiskovnega društva« v Kranju.

2 [Župniščna ul. 29; *Mesto št. 17*] župnišče; župniščna gilta v deželni deski v Ljubljani. O stavbi prim. poglavje: Obličje Kranja. — Kapela med župniščem in škofijo je bila zgrajena l. 1891.

3 [Spodnji trg 165; *Mesto št. 4*] Štev. 165 je imela župna cerkev. Poleg nje je bilo šolsko poslopje in mežnarija (Sp. trg št. 164), ki so jo podrli l. 1808. Ob preimenovanju l. 1936 je prejelo št. 3 poslopje »Ljudski dom«, ki je bil dograjen l. 1909. Pos. župna nadarbina.

4 [Sp. trg 163; *Mesto št. 5* »Fende«] sr. 18. stol. Gašpar Veja; Marjeta Bokalnik do 1778; Jernej Kozjak, čevljar; Ivan Dovžan, mizar († 1862); sin Urban Dovžan, mizar († 1897); Katarina Žnideršič, Frančiška Dovžan, Ivana Dovžan 1899—1906; Frančiška Dovžan om. Kušlan

1906—1935; Hranilnica in posojilnica, reg. z. z n. z., Kranj 1935—.

Šavnikova pot

1 [*Savsko predm. 53*] Rozalija Lenardič 1928—.

Tavčarjeva ulica

1 [Župniščna ul. 162; *Mesto št. 6* »Marn«] sr. 18. stol. Matija Marn; Jurij Okorn, krojač do 1788; sin Matej Okorn, krojač († 1806); vdova Jera Okorn, poročila Ivana Geigerja, krojača (Köln o. Renu) † 1854; sin Sebastijan Geiger, krojač († 1867); dediči; Jož. Kovač 1881 do 1926; Marija Bučar, pekarija 1926—. V tej hiši je bival v 18. stol. slikar Jož. Goetzl.

2 [*Mesto št. 96*] Od srednjega veka dalje je bila tu hiša beneficiata bratovščine sv. R. Telesa, ki jo je prezidal dekan Avguštin Sluga v l. 1809—1811 v šolsko poslopje. Komaj je bilo delo dovršeno, je uničil l. 1811 požar stavbo. Zaradi velike revščine so popravili šolo šele do l. 1816. Deška in dekliška ljudska šola sta bili združeni od l. 1816 do 1883. Bila je najprej tro-, pozneje štirirazredna ljudska in obrtnonadaljevalna šola pod skupnim vodstvom. L. 1883 je postala dekliška šola samostojna dvorazrednica, l. 1890 trirazrednica, 1891 štirirazredna dekliška šola. V l. 1904 do l. 1918 se je razvila iz petrazredne v osemrazredno, nato pa postala zaradi pomanjkanja učenk od l. 1928 dalje šestrazredna dekliška ljudska šola. Deška šola je bila l. 1920 razširjena v petrazrednico. V drugem nadstropju je bila nastanjena kranjska nižja gimnazija v l. 1894 do 1897. V pritličju so stanovali v prvi polovici 19. stol. cerkovniki. Posestnik stavbe: mestna občina Kranj; od l. 1934: šolska občina v Kranju.

3 [Župniščna ul. 161; *Mesto št. 7* »Golar«] sr. 18. stol. Neža Golar; Lovrenc Golar, pek in gostilničar († 1796); Jak. Žerovnik, pek in gostilničar (Smlednik) do 1848; Ivan Žerovnik, pek (umrl 1865); Jos. Žerovnik 1866—1905; Ivan in Frančiška Novak 1905; Frančiška Novak 1905—1906; Franc in Antonija Žagar 1906—1907; Franc Benedik 1907—.

4 [Župniščna ul. 149; *Mesto št. 103* »Semen, Nacek«] sr. 18. stol. Blaž Semen, vrvar († 1781); vdova Marija; sin Anton, vrvar († 1806); Jož. Puhar, vrvar; Simon Dolenčič, čevljar († 1850); Ignac Šumi 1841—1892; Ivan Šumi, mesar 1896 do 1906; 9 dedičev 1906—1918; 8 dedičev 1918—1922; 7 dedičev Šumi 1922—.

5 [Župniščna ul. 160; *Mesto št. 8* »Kavselj«] sr. 18. stol. Janez Untersinger, zlatar († 1776); Martin Strupi, krojač († 1798); Franc Strupi, krojač (1826); Martin Strupi, trgovec († 1858); Terezija Šifrer 1859—1891; Ana Stückler 1891; Ivana Bizjak 1891—1919; Cirila Bizjak-Korbar 1919—.

6 [Župniščna ul. 150; *Mesto št. 102* »Ahačič«] sr. 18. stol. Andrej Ahačič, čevljar; Valentin Ahačič, čevljar (1829); vdova Marjeta († 1834); hči Katarina por. Zupanc; Matija Zupanc; Peter Bizjak; Jož. Bizjak († 1842); Marija Bizjak; Iv. Pintar 1869—1874; Ignac Šumi 1877 do 1894; dediči 1894—1896; Ivan Bedenk 1896—1905; Pavel Bizjak 1905 do 1914; Frančiška Cenčič 1914—1934; Anton in Marija Razpotnik 1934—.

7 [Župniščna ul. 159; *Mesto št. 9* »Malej«] sr. 18. stol. Matija Mali, mesar; hči Jožefa, poročila se z Jurijem Fuchsom, mesarjem; Jurij Fuchs († 1785); Anton Mrak, mesar († 1842); vdova Neža († 1848); Rozalija Mrak; Anton Dolžan 1883—1890; Jož. Mohar 1890—1907; Rudolf Kokalj 1907; Janez Mušič 1907 do 1909; Marija Kanduč 1909—1935; So-

nja Kanduč 1935; Slavko Brinovec in Marija Kanduč-Brinovec 1935—.

8 [Župniščna ul. 151; *Mesto št. 101* »Žavbelj, Jožek«] sr. 18. stol. Sebastijan Wistan; Rozalija Pičman do 1777; Martin Žavbelj; Luka Markič, kramar (Naklo) do 1846; Ivan Markič; Jos. Kokalj († 1855); Ignac Šumi 1857—1894; 8 dedičev 1894—1900; Franc Krener star. 1900—1921; Franc Krener ml. 1921—.

9 [Župniščna ul. 158; *Mesto št. 10* »Nacek«] sr. 18. stol. Jos. Celar; hči Marija, poročila Lovra Drinovca; Ignac Šumi, mesar († 1816); vdova Helena; sin Ignac Šumi; Ivana Šumi 1862—1881; Simon Šumi 1881—1902; Janez Šumi 1902 do 1908; Marijana Šumi 1908; Franc Bizjak 1908—1927; Jož. Bizjak 1927—.

10 [Župniščna ul. 152; *Mesto št. 100* »Tonček, Bahač«] sr. 18. stol. Gregor Reischer, gostilničar; hči Eva por. z Lovrencem Sollerjem do 1793; Franc Pintar, čevljar (1826); sin Jos. Pintar, čevljar; Anton Zaplotnik, usnjar; Jurij Permoser, gostilničar († 1858); Jernej Švelc, čevljar in gostilničar (Huje) 1859 do 1889; Ana Švelc 1889—1900; Ivan Rus 1900—1901; Franc Rus 1901—1902; Ivan Bedenk 1902—1925; Marija Bedenk 1925—1927; Vinko Bedenk, živinozdravnik 1927—.

11 [Župniščna ul. 157; *Mesto št. 11* »Nacek«] sr. 18. stol. Janez Rus, pek do 1777; vdova Marjeta; Apolonija Feldner; Ignac Šumi, mesar († 1848); Ivan Šumi, mesar 1849—1908; Ana Rus, roj. Šumi 1908—1912; Janez Jezeršek 1912—1927; Franc Jezeršek 1927—.

12 [Župniščna ul. 153; *Mesto št. 99* »Lipe, Mihovc«] sr. 18. stol. Ivan Banko, mesar; Marija Banko in Janez Fuchs; Jakob Fuchs; Mihael Šumi, mesar 1800 do 1836; vdova Katarina roj. Fock; Jos. Tavčar (Goriče) do 1871; Marija Tavčar poročena z Ivanom Paplerjem, železn. uslužbencem (Podnart) 1891—1917; Albert Papler 1917—1926; Peter in Albina Alešovec 1926—1930; Peter Alešovec 1930—.

13 [Župniščna ul. 156; *Mesto št. 12* »Lisjak, Zalar«] sr. 18. stol. Andrej Streicher († 1794); Anton Streicher, krznar; Jak. Streicher, krznar (1826); Franc Streicher, krznar; Andrej Trebar, vrvar 1853 do 1888; vdova Antonija Trebar 1888 do 1889; Marija Žontar (Škofja Loka) 1889 do 1894; Anton Šinkovec, vrvar (Duplica pri Kamniku) 1894—.

14 [Župniščna ul. 154; *Mesto št. 98* »Šternar, Dimnikar«] sr. 18. stol. Ivan Rus, pek do 1771; Jos. Robitaler; Terezija Robitaler poročila Jak. Trebarja; Ivan Salberger, pasar († 1842); Jos. Pock, klobučar (Ljubljana) 1844; Blaž Užnik (Koroško), dimnikar 1844—1885; Marija Užnik 1886; Jan. Hübl, fin. nadpreglednik (Češko); Marija in Emil Hübl 1933—1938; Slavko in Marija Brinovec 1938—.

15 [Župniščna ul. 155 (pred Rožensko cerkvijo); *Mesto št. 13* »Sladka Marjana, Žnidar«] sr. 18. stol. Gregor Peterman († 1798); Jernej Peterman; Jož. Zevnik, tesar (1826); Lovro Pašler, krojač 1862—1896; Marija Pašler 1896 do 1898; Anton Šinkovec 1898—.

16 [Pungert št. 5; *Mesto št. 37* »Lenard, Stara Nacetovka«] sr. 18. stol. Jurij Wögel, klobučar († 1784); Ivan Wögel 1788—; Leonard Fochman, kramar (Bitenj) do 1841; sin Kancijan; Leonard Fochman ml.; Ignac Šumi, mesar 1841; Elizabeta Šumi († 1849); dediči; Marija Šumi 1875—1921; Ana Rus 1921—.

17 [Pungert št. 21; *Mesto št. 22* »Tomažek, Majda; pri bognarju«] sr. 18. st. Jurij Kralj do 1784; Anton Pavlin, trgovec do 1794; Jernej Pajer (Struževo) do 1801; Anton Pajer; Jož. Eržen; Tomaž Pirc, barvar; sin Lovro Pirc († 1848) [prim. Savski breg 11], poročen z Magdaleno Likozar (Primskovo) [njegov sin

Tomaž, kirurg, glej P. Bohinjec, Tomaž Pirc, sloveči zdravnik, Gorenjska knjižnica 20. zv. 1913, 3—20]; sin Simon Pirc; Josipina Pirc 1880—1891; Viktorija Pirc 1891—1894; Janez Šuštaršič, kolar 1894—.

18 [Pungert št. 6; *Mesto št. 36* »Sežun«] sr. 18. stol. Ivan Layer, ključavničar; vdova Marija Ana Layer, poročila Volbenka Bradaško, ključavničarja; Andrej Sežun, dninar (Visoko) do 1864; Marija Sežun; podedovala cerkev M. B. v Roženvencu; Frančiška Mayr 1883 do 1910; dr. Avgust Mayr 1910—1932; Julij in Elfrida Mayr 1932—.

19 [a) Pungert št. 20; *Mesto št. 23* »Malar Goetzl«; b) Pungert št. 19; *Mesto št. 24* »Jurček«] a) sr. 18. stol. Andrej Lukman, lončar († 1783); vdova Marija Ana; Anton Pavlin; Franc Sorčan; Matija Sorčan; Urban Rihteršek; Lenard Lenartek; Peter Bizjak; Gašpar Goetzl, slikar († 1857); Karel Goetzl, kipar († 1892) prikupil tudi hišo št. 24 in združil v eno stavbo; Neža Goetzl 1892 do 1907; Ferdinand Polak, trgovec 1907 do 1929; Vida Polak 1929—; b) sr. 18. stol. Luka Jerala do 1775; Anton Dolcher do 1778; Jurij Fuchs do 1782; Ivan Fuchs do 1786; Martin Fuchs; Magdalena Fuchs, poročena z Jurijem Engelmanom, ključavničarjem († 1858); Kancianila Engelman; Marija Gogala; Karel Goetzl 1860—1892; dalje kakor pod a).

20 [Pungert št. 8; *Mesto št. 35* »Postiljon«] sr. 18. stol. Andrej Kamsor do 1786; Peter Perneš, postiljon (Hotemaže) do 1844; Jernej Perneš do 1849; Avguštin Perneš, mizar; Blaž Šušteršič († 1877); sin Ivan Šušteršič, kolar [prim. Tavčarjeva ul. 17] oz. Marija Šušteršič 1880—1894; Uršula Jekovc 1894—1920; Angela Jekovc 1920—.

22 [Pungert št. 9; *Mesto št. 34* »Čurnjek«] sr. 18. stol. Kancijan Dolcher, lončar († 1777); vdova Neža poročila se z Jak. Bercetom; Fidelis Berce, krojač in cerkovnik († 1834); Jernej Berce; Lovro Aljančič; Anton Andoljšek, čevljar 1850—1855; Helena Gogala 1856 do 1894; Ivan Galjot 1894—1902; Marija Galjot-Hudovernik 1902—1920; Ciril Hudovernik 1920—.

Trubarjev trg

1 [Pungert št. 18; *Mesto št. 25* »Cucek«] sr. 18. stol. Anton Dolcher, lončar († 1793); Marija Dolcher, roj. Starovašnik; Valentin Štrekelj; Ivan Drinovc; Jakob Avman, kočijaž (Lahoviče) do 1854; Mihael Zevnik (Olševek), voznik 1854—1871; vdova Apolonija; brat Valentin Zevnik do 1897; Neža Zevnik 1898.

2 [Pungert št. 17; *Mesto št. 26* »Špital«] sr. 18. stol. Tomaž Florjančič, kovač († 1776); Valentin Bernard do 1781; sin Anton Bernard; Aleš Zupanc, čevljar; Simon Hartman; Luka Zupan, delavec (1826); Franc Pezdič, glavnikar (Ljubno); 1851 kupila mestna občina za ubožnico.

3 [Pungert št. 16; *Mesto št. 27* »Lončar«] sr. 18. stol. Ivan Kralj, krznar do 1791; Andrej Mubi 1791—1793; Jož. Mrak (Čirčiče); Andrej Tevželj; Peter Oman; Peter Kuralt; Matej Weinberger, lončar (Ljubno) († 1855); Matej Weinberger ml. 1856—1890; Marija Weinberger 1890—1895; Mestna občina Kranj (bolniščni ubožni zaklad) 1895—.

4 [Pungert št. 15; *Mesto št. 28* »Pišklež, Cimperman«] Hiša je bila do l. 1794 mestna last in je služila za zasliševanje in mučenje pri kazenskem postopku mestnega oz. deželskega sodišča (Examenhäuslein). Po požaru leta 1811 je zgradil na vrtu (bivšem pogorišču) novo stavbo Jan. Krst. Mayr; Ign. Ažbe († 1836); Ivan Korošec, kramar (Cerklje) 1839; Blaž Kavčič, tesar; Ana Kavčič; Marija Zupan 1872—1897; Mina Zupan 1897—1903; Mestna občina (bolniščni zaklad) 1903—.

5 [*Mesto št. 29* »Mestni stolp«] Stolp je služil za mestne ječe in je bil v 19. stol. nekajkrat prezidan; last mestne občine.

6 [Pungert št. 13; *Mesto št. 30* »Jurij«] Po požaru l. 1749 je zgradil Matej Brecelj, nožar, novo stavbo († 1776); Neža Brecelj; Tomaž Brecelj; Jurij Požlep, dninar († 1850); Marjeta Požlep 1851; Leopold Požlep 1851—1880; Franc Gabrič 1881—1910; Neža Gabrič 1910 do 1915; Katarina Bevk omožena Kosmač 1915—.

7 [Pungert št. 12; *Mesto št. 31* »Vilfan«] Jos. Pachner, župnik v Landsbergu (1774); Franc Engelman, ostrogar (1780); Jera Brecelj, vdova Engelman; Jak. Brecelj; Andrej Bizjak (1826); Jak. Bizjak, krojač († 1857); Simon Šumi 1857 do 1902; Franc Šumi 1902—.

8 [Pungert št. 11; *Mesto št. 32* »Lončarjev Tine, Tone«] sr. 18. stol. Ivan Wistan, lončar († 1781); Apolonija Wistan († 1782); Luka Florjančič, lončar; Valentin Florjančič, grobar († 1836); Anton Florjančič, ključavničar 1837—1859; Janez Florjančič 1860—1882; Marija Florjančič 1882—1897; Rudolf Florjančič 1897—1936; Frančiška Florjančič 1936—.

9 [Pungert št. 10; *Mesto št. 33* »Posavc«] sr. 18. stol. Blaž Blaznik do 1774; Jos. Markič (Sebenje) 1774—1778; Tomaž Šumi, mesar do 1787; Ignac Šumi; Lovro Drinovec, tesar († 1844); Marija Drinovec († 1846); Franc Drinovec, trgovec 1847—1881; Alojzij Drinovec 1881 do 1922; Karel Drinovec 1922—1923; Rudolf Florjančič star. 1923—1935; Rud. Florjančič ml. 1935—.

Tyrševa cesta

1 [*Kokr. predm. 65*] Gospodarsko poslopje; pos. Rud. Kokalj 1909—1917; Franc Crobath, dr. z o. z., Kranj 1917—.

2 [*Kokr. predm. 36*] Tomaž Pavšlar 1856—1900; Marija Pavšlar 1900—1922; Josipina Pavšlar 1922—1924; dr. Fr. Hubad 1924—1925; Rudolf Rakovc, trgovec 1925—.

3 Skladišče in klet pivovarne Mavrila Mayr [prim. Kosovska c. 2]. Pos. Mavril Mayr 1891—1920; Mavril Mayr ml. 1920—.

4 [*Kokr. predm. 19*] Poslopje, ki je imelo to štev. pred l. 1811, je pogorelo; ponovno je prejelo štev. 19 gospodarsko poslopje, prezidano v stanovanjsko hišo Jele Holchaker 1920—.

5 [*Kokr. predm. 107*] Franc Kristan 1928—1938; Jos. Černelič 1938—.

6 pristava; pos. Josipina Puppo 1910—.

7 [*Kokr. predm. 93*] Franc Strniša 1927—.

8 [*Kokr. predm. 4*] gospodarska pristava za zemljiško posest rodbine Florian [prim. Maistrov trg 1, t. c.], ki je obsegalo ves kompleks od današnje tvornice »Semperit« do betonskega mostu čez Kokro. Karel Florian ml. je leta 1906 prezidal pristavo v prostorno dvorano, v katero se je preselila tiskarna Iv. Pr. Lampreta. Po l. 1911, ko je prevzelo »Tiskovno društvo v Kranju« tiskarno z »Gorenjcem« vred, sta napravila Marenčič in Windischer poizkus ustanoviti v teh prostorih tovarno čokolade in bonbonov, ki pa ni uspel. Zaradi gospodarskega poloma »Glavne posojilnice« v Ljubljani je prišlo do razprodaje nepremičnin Florianove posesti. Pristavo s pripadajočim zemljiščem je kupil l. 1914 Zdravko Krajnc, trgovec. L. 1920 ustanovljena družba »Vulkan«, tvornica gumijevih izdelkov dr. z o. z. je uredila tu svoje obratne prostore in kupila pristavo l. 1923. Obrat so prevzeli l. 1925 novi družabniki; družba se imenuje od l. 1931: Semperit, jugoslov. tvornice gumijevih

izdelkov, dr. z o. z. 1931—. Svoje obratne prostore je postopoma povečala in modernizirala.

9 [*Kokr. predm. 95*] Ludovik Race 1927—.

10 [*Kokr. predm. 125*] dr. Stanko de Gleria, zobozdravnik 1931—1938; Semperit, dr. z o. z. 1938—.

11 [*Kokr. predm. 91*] Janko in Ivanka Likar 1927—.

12 [*Kokr. predm. 99*] gospodarsko poslopje z vrtom; pos. Ignac Gogala 1866—1879; Terezija Gogala-Wirth 1879 do 1891; Mavril Mayr 1891; Matija Golob 1891—1925; Inka Sabothy zgradila vilo na vrtu; 1925—.

13 [*Kokr. predm. 98*] Franja Urbančič, učiteljica 1927—.

14 [*Kokr. predm. 128*] škofa J. Vidmarja korna ustanova pri župni cerkvi 1936—.

15 [*Kokr. predm. 90*] Mirko Kmet, profesor 1927—.

16 [*Kokr. predm. 96*] dr. Igo Janc, odvetnik 1929—1933; Vida Šavnik 1933—.

17 [*Kokr. predm. 100*] Marija Rus 1927—.

18 [*Kokr. predm. 83*] Jak. Slapar, šol. upravitelj 1925—.

19 [*Kokr. predm. 89*] Jos. Tajnik, davč. nadupr. 1927—.

20 [*Kokr. predm. 105*] Marija Pelko 1929—.

21 [*Kokr. predm. 134*] Mihael Šipic 1934—.

Vidovdanska cesta

1 [*Kokr. predm. št. 28* »Kapucinska cerkev, Bogentrutz«] Kapucinska cerkev je bila zgrajena v l. 1640—1644 in bila zaprta l. 1789. Na dražbo postavljena večkrat (l. 1788, 1792, 1793, 1795), jo je kupil šele l. 1796 Andrej Bolaj in uredil spodaj skladišče, hlev in eno sobo. Od njega je kupil l. 1804 hišo trgovec in spediter Fr. Wagentrutz, ki je uredil v zgornjem delu stanovanja. L. 1839 je kupil stavbo Jakob Jalen [prim. Ljubljanska c. 1], ki je prizidal nov trakt k cerkvi za pivovarno; hči Kristina, soproga trgovca Mateja Roossa (Jesenice pri Žetalah) je prevzela hišo l. 1871 ter prezidala pivovarno v stanovanjske prostore; l. 1879 6 dedičev po $^1/_6$; l. 1899 je prevzel 5 deležev Rudolf Rooss; l. 1906 pa je obdržala hišo Marija Rooss.

2 [*Kokr. predm. št. 2*] Stanovanjska hiša je bila zgrajena l. 1915 na zemljišču Jož. Goloba, pos. hotela »Stara pošta«, in je prišla l. 1921 v posest Fr. Gorjanca in Antona Tršana; dalje glej Mencingerjev trg št. 6.

3 [*Kokr. predm. št. 29* »Kapucinski samostan«] Zgrajen v l. 1641—1648, menihi so odšli po ukinitvi samostana leta 1786; prostore so nameravali uporabiti za ljudsko šolo in prepustiti samostan mestu. L. 1806 so prevzeli poslopje deželni stanovi na račun voj. kvartirnega fonda. Po požaru l. 1811, ki je uničil vse lesene dele, je bila stavba prepuščena razpadanju. Razvaline je kupil l. 1818 na dražbi najprej Fr. Wagentrutz, spediter, nato pa Jožef Skarja, poštar, ki je sezidal novo hišo v sprednjem delu l. 1847 ter uredil dva hleva s šupo in pristavo za pošto. L. 1849 je dosegel, da so se preselili državni uradi (okr. komisariat) v to hišo, kjer je sresko sodišče še danes. Po smrti Jos. Skarje († 1861) je bila posestnica hči Gabriela Skarja, ki je l. 1886 prodala Janezu Majdiču 1886—1906; Janez Majdič ml. 1906 do 1909; [v svoji oporoki je del stavbe prepustil Adolfu Rohrmanu; ta del hiše je prejel štev. 29 b, pozneje št. 25]; Anton Majdič 1909—.

4 [*Kokr. predm. št. 24*] Prim. Mencingerjev trg št. 6. Hišo je zgradila Amalija Pezdič, pos. 1882—1923; Ivan,

Franc in Ciril Pezdič 1923—1925; Franc in Ciril Pezdič 1925; Franc Gorjanc 1925—.

5 [*Kokr. predm. št. 25*] Prim. Vidovdanska c. 3. Adolf Rohrman star. 1909 do 1930; Adolf Rohrman ml. 1930—.

6 [*Kokr. predm. št. 35*] Hišo je zgradil Ivan Janša star. (Dovje); Ivan Janša ml. 1864—1883; Jos. Sušnik, trgovec (Ljubljana) 1883—1890; Anton Paichel 1891—1893; Ciril Pirc 1893—1895; Adolf Kreuzberger 1895—1906; Marija Mayr 1906—1911; Zdravko Krajnc 1911—1921; Franc Sirc 1921; Tiskarna »Sava« v Kranju 1921—.

7 [*Kokr. predm. št. 54*] Ivan Majdič 1897—1906; Ivan Majdič ml. 1906—1909; Josip Majdič 1909—.

9 [*Kokr. predm. št. 48*] Pristava z vrtom, deloma podložna meščanskemu špitalu. L. 1762 jo je kupil na dražbi posestev Fr. Untersingerja kranjski župnik in gener. vikar Jan. Ev. Kraškovic, ki jo je prepustil v oporoki l. 1780 župnišču. (Prim. list. 1762, 9. sept., 1781, 10. jul. ŽAK.) V l. 1896/7 je bilo na tem prostoru zgrajeno gimnazijsko poslopje; pos. m. občina Kranj 1896—.

11 [*Kokr. predm. št. 37* »Tišlar med pristavami«] Hišo je zgradil Ivan Dovžan, mizar († 1862), [prim. Strossmayerjev trg št. 4]; njegov sin Anton, mizar in gostilničar († 1902), Josipina Dornik 1903—1908; Josip Fuso, stavbenik 1908; Marija Sirc 1908—1935; l. 1935 delitev hiše v tri dele: I. pos. Jan. Ev. Sirc; trgovec in tovarnar; II. Marija Sirc; III. Jan. Bitenc, ključavničarski mojster.

13 [*Kokr. predm. št. 45*] Franc Omerša 1877—1910; Viktor Omersa 1910 do 1912; Viktor Omersa ml. 1912—1933; Marija Omersa 1933—.

15 [*Kokr. predm. št. 51*] gospod. poslopje, prezidano v stanovanjsko hišo; pos. Jurij Kokalj 1872—1895; Ana Kokalj 1895—1896; Viktor Omersa 1896 do 1912; Viktor Omersa ml. 1912—1933; Marija Omersa 1933—.

17 zgr. 1936; pos. dr. Jos. Bežek, zdravnik.

Vrtna ulica

1 [*Kokrsko predm. št. 71*] Jos. Fuso, stavbenik 1908; Marija Sirc 1908—1909; Lovro Rebolj 1909—1911; Janja Miklavčič, šolska upraviteljica 1911—.

3 [*Kokr. predm. št. 66*] Viktor Skrem 1910—1918; Franc Crobath star. 1918 do 1923; Viktor Crobath 1923—1925; Justina Skalar, Ciril Jakofčič 1925—.

5 [*Kokr. predm. št. 69*] Andrej Pernuš 1910—.

Zatišje

1 [Pri kokrskih durcih št. 35; *Mesto št. 169* »Svečar na skali«] sr. 18. stol. Anton Juh, organist; hči Katarina poročena s Simonom Gattrerjem, organistom; vdova Katarina Gattrer do 1775; Martin Strupi 1775—1776; Jos. Vaclav Fock, milar, kupil l. 1776 hišo z vrtom za 200 gold. dežel. veljave in 1 species tolar »darila«; 1778 se poročil z Marijo, hčerjo pivovarja Trebarja; sin Maks Fock, poročen z Uršulo Jalen [glej Ljubljanska c. 1] † 1859; sin Maks (Štefan Maks), milar, poročen z Ano Jalen (Kropa) do 1883; sin Ignac Fock, poročen z Marijo Alič (Pevno) 1883 do 1919; sin Maks Fock 1919—.

Zlato polje

1 [*Kokr. predm. št. 81*] stanovanjska hiša in tovarna; pos. Franc Berjak 1914—.

2 [*Kokr. predm. št. 103*] Jos. Pernuš, tesar. mojster 1922—1936; Frida Bidovec, soproga stavbenika 1936—.

3 [*Kokr. predm. št. 111*] Ivan Petrovič (Klanc) 1929—1931; Marija Škofič 1931—.

4 [*Kokr. predm. št. 110*] Valentina Žepič 1929—.

5 [*Kokr. predm. št. 120*] Na njivi, ki je spadala pod preddvorsko graščino in bila od 1854—1905 v posesti Valentina Drinovca, nato Ivana Drinovca, je bila zgrajena hiša l. 1931. Pos. Ivan Drinovec 1905—.

6 [*Kokr. predm. št. 108*] Jož. Rant 1929—.

7 [*Kokr. predm. št. 107*] Ivan Romšak 1929; Ivana Romšak 1929—.

8 [*Kokr. predm. št. 114*] Alojzija Kristan 1930—.

9 [*Kokr. predm. št. 115*] Marija Pogačnik 1928—.

10 Ciril Žepič, vrtnar 1928—1932; Marija Sešek 1932—.

11 [*Kokr. predm. št. 46*] Hišo je zgradil Mihael Eržen, drž. cestar (Visoko) 1895—1929; Anton Eržen 1929—.

Opombe

Kratice po SBL in DRW.

AöG: Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen. Wien 1848 sl. Od knj. 34 dalje: Archiv f. österr. Geschichte.
ArchKathKR: Archiv für kathol. Kirchenrecht, Mainz.
arh.: arhiv, arhivalije.
BALj: Arhiv bivše deželne vlade pri kr. banski upravi v Ljubljani.
BAM: Banovinski arhiv v Mariboru.
Bericht: Bericht der Handels- und Gewerbekammer f. Krain, Ljubljana I. za l. 1851 (1852), II. za l. 1852 (1853), III. za l. 1853 (1854), IV. za l. 1854—1856 (1857), V. za l. 1857—1860 (1861), VI. za l. 1870 (1872), VII. za l. 1875 (1878), VIII. za l. 1880 (1885).
BK: Blätter aus Krain.
BV: Bogoslovni vestnik.
Car.: Carinthia.
Carn.: Carniola.
CDI: P. Kandler, Codice diplomatico istriano, Trst.
Civ.: Civitatensia, oddelek v MuALj.
ČIKZ: Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino.
ČZN: Časopis za zgodovino in narodopisje.
DBLj: Državna študijska knjižnica v Ljubljani.
Dimitz: Geschichte Krains.
DRW: Deutsches Rechtswörterbuch, herausgegeben v. d. preuß. Akademie d. Wissenschaften, Weimar 1912 sl.
DS: Dom in svet.
f.: folij.
fasc.: fascikel.
Forsch. Tirol.: Forschungen u. Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs, Innsbruck 1904 sl.
FR Austr.: Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichtsquellen, hg. v. d. histor. Kommision d. Akademie d. Wissenschaften in Wien. II. Abt. Wien 1855 sl.
G: Gorenjec.
Gb: Gedenkbuch, oddelek v HKAW.
GK: Gorenjska knjižnica, Kranj.
gld: goldinar(jev).
GMS: Glasnik muzejskega društva za Slovenijo.
Gr.: Kos Fr., Gradivo za zgod. Slovencev v srednjem veku I.—V., Ljubljana.
Gruden: Zgodovina slovensk. naroda.
GubA: Gubernijski arhiv v MuALj.
GV: Geografski vestnik.
HK: Hofkammer, oddelek v LRAG.
HKAW: Hofkammerarchiv (arhiv dvorne komore na Dunaju).
IK: Izobraževalna knjižnica, Kranj.
IMK: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko.
J.: Jutro.
Jb: Jahrbuch.
JbAK: Jahrbuch für Altertumskunde, Wien.
Jber: Jahresbericht.
JbZK: Jahrbuch der Zentralkommission für Kunst u. Denkmalpflege, Wien.
JGGPÖ: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich.
K: Kranj.
KapALj: Kapiteljski arhiv v Ljubljani.
Kidrič: Zgodovina slov. slovstva.
Klun DC: Fr. Klun, Diplomatarium Carniolicum, priloga k MHK 10. l.
KO: Katoliški obzornik.
kod.: kodeks.
Komatar I., II.: Fr. Komatar, Kranjski mestni arhiv, Jber. kranjske gimnazije 1913, 1914.
KrAM: Kreisarchiv München.
Lichnowsky: Geschichte des Hauses Habsburg I.—VIII. Wien 1841 sl.

list.: listina.
Lj.: Ljubljana.
LMS: Letopis Matice Slovenske.
LRAG: Landesregierungsarchiv (arhiv deželne vlade) v Gradcu.
LZ: Ljubljanski zvon.
LZg: Laibacher Zeitung.
MAK: Mestni arhiv v Kranju.
MALj: Mestni arhiv v Ljubljani.
Mal: Zgodovina slovenskega naroda.
MCarinth: Monumenta historica ducatus Carinthiae, Celovec 1896 sl.
MHK: Mitteilungen des histor. Vereines für Krain.
MHSt: Mitteilungen d. histor. Vereines für Steiermark.
MIÖG: Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung, Wien.
Misc.: Miscellanea, oddelek v LRAG.
MMK: Mitteilungen d. Musealvereines für Krain.
MStat.: Mitteilungen aus dem Gebiete d. Statistik, herausgegeben v. d. administrativen Statistik im k. k. Handelsministerium, Wien.
MuALj: Muzejski arhiv v Ljubljani.
MZK: Mitteilungen d. Zentralkommission f. Kunst- u. histor. Denkm., Wien.
N: Novice.
NE: St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, Zagreb 1929.
N. F.: Neue Folge.
N. Z.: Numismatische Zeitschrift, Wien.
Obč. zap.: Zapisniki sej občinskega odbora mesta Kranja, v MAK.
o. d.: omenjeno delo.
odd.: oddelek.
op.: opomba.
Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant I—VIII.
ÖstStat: Österreichische Statistik, hg. von d. k. k. Statistischen-Centralcommission, Wien.
ÖstUrb.: Österreichische Urbare, hg. von der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien 1904 sl.
Prijatelj: Janko Kersnik, njega delo in doba, Ljubljana 1910.
prim.: primerjaj.
PZ: M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935.
Rad: Rad, izd. Jugoslovanske akademije v Zagrebu.
RDHV: Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede, Ljubljana.
RK: Registri Repräsentation u. Kammer v MuALj.
rkp.: rokopis.
S: Slovenec.
SBL: Slovenski biografski leksikon, Lj. 1925 sl.
Schiviz: Der Adel in den Matriken von Krain.
Schumi, Arch.: Archiv für Heimatkunde I—II.
Schumi, KUB: Urkunden- u. Regestenbuch des Herzogthumes Krain.
sign.: signatura (znak).
SL: Slovenski list.
SN: Slovenski Narod.
SP: Slovenski pravnik.
StA: Staatsarchiv (državni arhiv).
StanA: Stanovski arhiv v Narodnem muzeju v Ljubljani.
StAM, StAW: državni arhiv v Münchenu, na Dunaju.
škALj: Škofijski arhiv v Ljubljani.
TT: Trgovski tovariš, Ljubljana.
Valvasor: Ehre des Herzogtums Krain.
VicA: Vicedomski arhiv v Narodnem muzeju v Ljubljani.
Vošnjak: Spomini I—II.
VSWG: Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftgeschichte, Stuttgart.
Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserth. Österreich.
Zap: Zapisniki vizitacij (odd. v škALj).
Zb: Zbornik.
ZD: Zgodnja danica.
ZFerd.: Zeitschrift d. Ferdinandeums 3. Folge, Innsbruck 1853 sl.
Zft: Zeitschrift.
ZMS: Zbornik Slovenske matice.
ZRG: Zeitschrift d. Savignystiftung für Rechtsgeschichte, kanonistische, germanistische Abteilung.
ZSteir: Zeitschrift d. histor. Vereins für Steiermark, Graz 1906 sl.
ZZ: Zgodovinski zbornik.
ZZR: Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani.
ZUZ: Zbornik za umetnostno zgodovino, Ljubljana.

PREDGOVOR.

1. Arhivsko gradivo (med oklepaji sem navedel osebe, ki so mi dale gradivo na razpolago):

Aachen, mestni arhiv (prof. dr. Fr. Huyskens);

Augsburg, mestni in Fuggerjev arhiv (prof. dr. Jak. Strieder, München);

Brdo, grajski arhiv (gradivo prof. Fr. Komatarja; Mimi Rooss, posestnica in učiteljica v pok., Kranj);

Celovec (Klagenfurt), arhiv zgodovinskega društva za Koroško (ravnatelj dr. M. Wutte, Emerik Zenegg-Scharffenstein, svetnik v dežel. arh., podpolkovnik Pavel pl. Schneditz, Annabichl pri Celovcu);

Dunaj (Wien), državni arhiv [Haus-, Hof- u. Staatsarchiv] (vseuč. prof. in podravnatelj dr. Lotar Groß, čigar ljubeznivost in naklonjenost ni poznala meja); arhiv dvorne komore [Hofkammerarchiv] (ravnatelj dr. Jos. Kallbrunner, drž. arhivar dr. Frid. Walter); arhiv bivšega notranjega ministrstva; narodna biblioteka [Nationalbibliothek];

Duplje, župni arhiv (gradivo prof. Fr. Komatarja; Mimi Rooss, posestnica in učiteljica v pok., Kranj);

Gradec (Graz), arhiv deželne vlade [Landesregierungsarchiv] in Joanej (ravnatelj dr. Ign. Nößlböck, drž. arhivar dr. Fritz Popelka; generalni konzulat kr. Jugoslavije v Gradcu mi je nad vse ljubeznivo pošiljal arhivalije v Ljubljano);

Inomost (Innsbruck), arhiv deželne vlade (ravnatelj dr. O. Stolz);

Kolovrat, župni arhiv (župni upravitelj Jos. Markič, Sv. Trojica);

Köln ob Renu, mestni arhiv (ravnateljstvo);

Kranj, arhiv mesta Kranja (predsednika občine Ciril Pirc, Karel Česenj); arhiv gradu Kieselstein (po sporočilu sresk. načelnika dr. Fr. Ogrina z dne 20. nov. 1934 ni znano, kje se nahajajo arhivalije; zato sem uporabil prepise prof. Fr. Komatarja); župni arhiv in dekanijska knjižnica (vikar dr. P. Simončič, dekan in mestni župnik M. Škerbec); arhiv rodbine Florian (pok. Helena Pavšlar, posestnica); arhiv rodbine Kumer (M. Kumer, posestnica); arhiv rodbine Sajovic (po prepisih prof. Fr. Komatarja); stara registratura sreskega sodišča [zbirka zemljiških knjig] (starešina sresk. sodišča sv. Jurij Gregorc in s. Jos. Pfeifer); katastrski urad pri sreskem načelstvu (inspektor katastra Fr. Zupančič);

Križe, župni arhiv (gradivo prof. Fr. Komatarja; Mimi Rooss, posestnica, Kranj);

Ljubljana, Narodni muzej [muzejski, vicedomski, stanovski, Erbergov, brdski, gubernijski itd. arhiv] (ravnatelj dr. Jos. Mal, kustos dr. R. Ložar); škofijski in kapiteljski arhiv (gener. vikar Ign. Nadrah, vseuč. prof. dr. Jos. Turk, arhivar prof. M. Miklavčič); mestni arhiv (deloma po prepisih doc. dr. Fr. Zwitterja); arhiv bivše deželne vlade (dr. Fr. Senekovič, banski svetnik); državna študijska knjižnica: gradivo pok. dek. Ant. Koblarja, Levčeva mapa itd., (ravnatelj dr. J. Šlebinger, bibliotekar dr. Jos. Rus); katastrski mapni arhiv pri finančnem ravnateljstvu (arhivar Jos. Kostanjevec); registratura okrožnega sodišča in deželna deska (pis. ravnatelj Fr. Kuštrin);

Maribor, banovinski arhiv (arhivar prof. Fr. Baš); študijska knjižnica (ravnatelj prof. Janko Glaser);

Milan (Milano), drž. arhiv (vseuč. prof. dr. Fabio Cusin, Trst);

München, drž. arhiv [Bayer. Hauptstaatsarchiv, zlasti oddelek Kreisarchiv, Himbselstrasse 1 a] (ravnateljstvo, ki mi je izredno ljubeznivo poslalo arhivalije v Kranj);

Naklo, župni arhiv (gradivo prof. Fr. Komatarja; Mimi Rooss, posestnica, Kranj);

Nürnberg, državni arhiv (ravnateljstvo);

Praga, državni arhiv (ravnateljstvo);

Solnograd (Salzburg), arhiv deželne vlade (ravnatelj dr. Fr. Martin);

Šenčur, župni arhiv (gradivo prof. Fr. Komatarja; Mimi Rooss, posestnica, Kranj);
Trst (Trieste), mestni arhiv in knjižnica [Archivio comunale, Biblioteca comunale] (prof. dr. F. Cusin);
Videm (Udine), nadškofijski arhiv [Archivio arcivescovile] (arhivar mons. Jos. Vale, prof. dr. Ivan Trinko); arhivalije v mestni knjižnici [Biblioteca comunale] (prof. dr. Ivan Trinko);
Zagreb, gradivo prof. Ant. Kaspreta (vseuč. prof. dr. L. Hauptmann, Zagreb).

2. Pri sestavljanju knjige so mi zlasti pomagali: gimnaz. prof. Jak. Šolar (Št. Vid nad Ljubljano), ki je pregledal in popravljal rokopis v jezikovnem pogledu, gimnaz. prof. Fr. Planina (Ljubljana), ki mi je risal karte in fotografiral razne zgodovinske predmete, vseuč. prof. dr. Fr. Stelè (Ljubljana), ki mi je ljubeznivo dajal razne tehnične nasvete in odbral slike, gimnaz. prof. Pavel Slapar (Kranj) in gdč. Marija Vodnik (Kranj), ki sta skrbno sestavila register oseb in krajev, gimnaz. prof. M. Kmet (Kranj), ki mi je nad vse ljubeznivo in potrpežljivo ob vsakem času izposojal knjige iz učiteljske knjižnice na drž. gimnaziji v Kranju, in A. Prosen (Ljubljana), ki mi je vedno z veseljem postregel s knjigami in arhivalijami Narodnega muzeja v Ljubljani. Zahvalo dolgujem nadalje: načelniku dr. R. Andrejka (Beograd), vseuč. prof. dr. H. Aubinu (Breslau), vseuč. prof. dr. M. Dolencu (Ljubljana), trgovcu Edv. Dolencu (Kranj), vseuč. prof. A. Dopschu (Dunaj), vseuč. asistentu inž. Stojanu Globočniku (Ljubljana), vseuč. prof. dr. L. Hauptmannu (Zagreb), diplom. filozofu Cir. Jezeršku (Kranj), vseuč. prof. dr. Fr. Kidriču (Ljubljana), ravnatelju dr. inž. Fr. Hočevarju (Kranj), vseuč. prof. dr. M. Kosu (Ljubljana), vseuč. prof. dr. Eberh. pl. Künßbergu (Heidelberg), vseuč. prof. dr. Fr. Ks. Lukmanu (Ljubljana), gimnaz. prof. M. Miklavčiču (Št. Vid nad Ljubljano), ravnatelju dr. Jos. Pogačniku (Ljubljana), vseuč. prof. dr. J. Polcu (Ljubljana), nadzorniku V. Ropretu (Kranj), prof. dr. A. Slodnjaku (Ljubljana), vseuč. prof. dr. H. F. Schmidu (Gradec), strokovn. učitelju M. Stupica (Kranj), vseuč. prof. dr. H. Volteliniju (Dunaj), pok. mons. Tomu Zupanu (Okroglo pri Kranju), doc. dr. Fr. Zwitterju (Ljubljana), končno vsem župnikom in učiteljem kranjskega sreza, ki so mi pomagali pri sestavljanju statistik, vsem uradnikom in uslužbencem javnih ustanov in zasebnih podjetij, ki so mi šli vedno in povsod nad vse ljubeznivo na roko.

I. OD ZAČETKOV DO REFORMACIJE.

1. Kranj v davnini.

1. Chlingensperg, Das Gräberfeld v. Reichenhall in Oberbayern, Reichenhall 1890, 96. — **2.** H. Kühn, Die vorgeschichtliche Kunst Deutschlands 1935, 470, 566. — **3.** W. Schmid, Ein Dreifuß aus Krainburg, Eiszeit u. Urgeschichte VII (1930) 111—113; isti, Funde d. älteren Hallstattperiode in Krainburg, Carn. I (1908) 213 sl.; W. A. Neumann, D. Krainburger Goldfund, MZK N. F. XXVI (1900) 135—141; J. Szombathy, Grabfunde d. Völkerwanderungszeit vom Saveufer bei Krainburg, MZK III. F. I (1902) 226 sl.; A. Riegl, Die Krainburger Funde, JbZK I (1903) 217 sl.; J. Žmavc, Das Gräberfeld im Lajh b. Krainburg, JbZK II (1904) 233 sl.; W. Schmid, Die Reihengräber von Krainburg, JbAK I (1907) 35—77. O langobardski umetni obrti prim. Nils Aberg, Die Goten u. Langobarden in Italien, Upsala 1923; A. Götze, Gotische Schnallen, Berlin 1908; H. Kühn, Die vorgeschichtliche Kunst Deutschlands 1935; M. Ebert, Die frühmittelalterlichen Spangenhelme, Prähistor. Zft. I (1909) 75 sl.; M. Ebert, Südrussland im Altertum 366 sl.; I. Werner, Münzdatierte austrasische Grabfunde (German. Denkmäler d. Völkerwanderungszeit 3.) Berlin-Leipzig 1935, H. Zeiss, Zur ethnischen Deutung frühmittelalterlicher Funde, Germania XIV (1930) 21 sl. domneva, da bi utegnilo pripadati grobišče v Kranju Alemanom, ki so bili l. 496 premagani

od frankovskega kralja Chlodowecha in so odšli pod zaščito Gotov. Teodorik pa jih je naselil v hrvatski Posavini. Prim. L. Hauptmann, Entstehung u. Entwicklung Krains (Erläuterungen z. histor. Atlas d. österr. Alpenländer I. 4) 332. Proti Zeissovemu nazoru govori pretežno langobardski značaj kranjskih starin, ki pa še ni tako izrazit kakor pri starinah 7. in 8. stoletja v Italiji. Prim. še Egger, Ausgrabungen in Feistritz a. d. Drau (Duel), Oest. Jahreshefte XXV (1929) Beibl. 213 sl. Za splošni pregled prim. M. Kos, Zgodovina Slovencev 1933, 12—27; L. Hauptmann, Kroaten, Goten u. Sarmaten, Germanoslavica III (1935) 315—353.

2. Zibel mesta.

1. Morfološki opis po nalogi dipl. fil. C. Jezerška iz seminarja vseuč. prof. dr. A. Melika. O terasah prim. O. Ampferer, Über die Saveterrasen in Oberkrain, Jb. d. geolog. Reichsanstalt, Wien 1917, 406, 430 sl.; Sv. Ilešič, Terase na Gorenjski ravnini, GV XI (1935) 145 sl., 148 sl. Za pregled priporočljivo: J. Rus, O tipu našega mesta na pomolu, LZ 50 (1930) 685—691, 739—747. — **2.** W. Schmid, Aus Krainburgs Vorzeit, Carn. II (1909) 154 sl. in prvo poglavje knjige. — **3.** W. Schmid, Das Gräberfeld v. Krainburg, MMK 18 (1905) 81—103; isti, Bericht d. röm.-german. Kommission VII (1915) 326, XV (1925) 190—193. O latènskih grobovih na Gorenji Savi prim. R. Ložar, GMS XI (1930) 22; o keltskih naselbinah glej R. Ložar, Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v luči zbirke Mecklenburg, GMS XV (1934) 75 sl. — **4.** O najdbah prim. A. Müllner, Emona 1879, 20; IMK III (1893) 120, IV (1894) 128, VII (1897) 36. Najdbe iz Ladje so v Nar. muz. v Lj., ostanki rim. groba v ljudski šoli v Naklem. O rimskih cestah glej: Corpus inscript. lat. III. supl. 2, karta VIII.; XV. Bericht d. röm.-germ. Komm. 1925, 182 sl. 4, Oest. Jahreshefte XXI/XXII (1922—24) Beibl. 283—286 (W. Schmid); M. Kos, Zgodovina Slovencev, karta slov. zemlje v rimski dobi (B. Saria). — **5.** W. Schmid, Emona, JbAK VII (1913) 65 sl., U. Kahrstedt, Studien z. polit. u. Wirtschaftsgesch. d. Ost- u. Zentralalpen vor Augustus (Nachrichten d. Gesellschaft d. Wiss. zu Göttingen, philol. histor. Kl. 1927) 7, 14 sl. Iz rimske dobe so glavne najdbe: novec Augusta (MHK 1854, 93), možnar, noži, žage in dr. (MZK 1894, 184), predmeti iz rimskega groba na dvorišču Mestni trg 13 (zbirka Pavšlar), ročni mlin, najden v Lajhu jeseni 1935 (v mestni hiši). Nagrobni kamen (Corp. inscr. lat. III št. 3895) so dali vzidati pl. Egkhi na svoji hiši Mestni trg 2. O »Carnium« prim. Fr. Kos, Zgodov. črtice o kranjski deželi, IMK XI (1901) 8, Gr. I. 223 sl.; M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, GMS X (1929) 25 in strokovno mnenje vseuč. prof. dr. H. Zeissa, vodje instituta za prazgodovino na univerzi v Münchenu (pismo z 19. sept. 1935). — **6.** M. Kos, Zgod. Slov. 24, L. Hauptmann, Entstehung u. Entwicklung Krains 336 sl. — **7.** M. Kos, o. d. 33, 40 sl. O slovan. grobovih na Gorenji Savi R. Ložar, GMS XI (1930) 34 sl. — **8.** L. Hauptmann Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende d. sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte d. neunten, MIÖG 36 (1915) 229—287; isti, Karantanska Hrvatska, Zb. kr. Tomislava jug. akad. Zagreb 1925, 297—317; Jos. Žontar, Skupna podlaga zgodovine slovanskega prava, SP 47 (1933) 166—170. O kosezih prim. L. Hauptmann, Die Herkunft d. Kärntner Edlinger, VSWG XXI (1928) 245—279; o njihovih naselbinah na Gorenjskem prim. MMK III (1890) 44—48, Schumi, KUB II. 123 št. 160; briks. urbar iz l. 1253 (kod. 226 StAM f. 174), K. Fajkmajer, Studien z. Verwaltungsgesch. d. Hochstiftes Brixen im Mittelalter, Forsch. Tirol. VI (1909) 329; list. 1306 StAW, 1421, 22. maja MuALj; fevdne knjige Ortenburžanov in Celjanov 1436—1447 (StAW sign. 963 [313], LRAG, prepisi v BAM). Th. Mayer, Die Entstehung des »modernen« Staates im Mittelalter u. die freien Bauern, ZRG germ. 57. (1937) 218 sl., 252 sl., 271 sl., 287, nisem mogel več upoštevati. — **9.** L. Hauptmann, Entstehung u. Entwicklung Krains 341—348. — **10.** Gr. IV. 177 št. 338. O utrdbah v splošnem prim. O. Piper, Burgenkunde 2. A. München 1906, C. Schuchhardt, Die Burg im Wandel d. Weltgeschichte (Museum d. Weltgeschichte) Potsdam 1931. Za naše kraje še ni strokovnih raziskavanj. — **11.** Gr. III. v registru pod »Chreina« n. pr. 129 št. 209; E. Planer, Recht u. Richter

in d. innerösterr. Landen, Steiermark, Kärnten u. Krain, Graz 1911, 356; L. Hauptmann, o. d. 379; isti, O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj, Šišićev zbornik 1929, 97—100; M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske 25. — **12.** C. Brinkmann, Wirtschafts- u. Sozialgeschichte, München 1927, 37 sl. K problemu rodov dinastov prim. O. Dungern, Adelsherrschaft im Mittelalter, München 1927. — **13.** M. Kos, Zgod. Slov. 121 sl. O krajevnih in osebnih imenih prim. urbar samostana Velesovo iz 1458 f. 10, 30 sl. in gospostva pl. Egkhov iz 1552 oz. 1558 (oba v MuALj), list. 1367, 30. nov. in 1387, 1. marca (StAW). Prim. J. Zahn, Urkundenbuch d. Herzogtums Steiermark I. 1875, 968 v registru pod »Chadalhoh«. — **14.** O nazivu »Prerassel im Freithof« prim. list. 1497, 16. maja StAW, glej tudi karto iz l. 1826 v mapnem arh. v Lj. O ureditvi obratov splošno glej: Wl. Levec, Pettauer Studien III (Mitteilungen d. Anthrop. Ges. in Wien 35, 1905) 162 sl., L. Hauptmann, Über d. Ursprung v. Erbleihen in Österr., Steiermark u. Kärnten (Forschungen z. Verfassungs- u. Verwaltgsgesch. d. Steierm. VIII. 4. 1913) 3 sl., G. Below, Probleme d. Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1920, 35—41. Za naše kraje bi rabili primerjalno študijo po vzgledu A. Mell, Beiträge z. Gesch. d. Unterthanwesens in Steiermark I. die Robot, II. die Natural- u. Geldabgaben d. Unterthanen, MHSt XL (1892), 135—206, XLI 140—211. — **15.** H. Wopfner, Beiträge z. Gesch. d. alpinen Schwaighöfe, VSWG 24 (1931) 36—70. — **16.** A. Koblar, Loško gospostvo frizinških škofov, IMK I (1891) 56—86; isti, Meje loškega gospostva freis. škofov, GK 11. zv. 35—44; P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, 1928, 14 sl. Viri: Gr. II. 337 št. 444, 339 št. 445, 381 sl. št. 490, III. 5 sl. št. 9. — **17.** O briksenski posesti prim. Gr. III. 13 št. 17, 20 št. 28, 73 št. 106, 168 št. 274, 154 št. 258, 216 št. 370, 99 št. 143, briksenske urbarje iz 1253 f. 175, iz 1320 f. 73' (oba v StAM), iz 1602—5, Carn. n. v. II. 169, iz 1694—1709 (last vseuč. prof. dr. I. Plemlja), listine 1367, 30. nov., 1438, 17. dec. StAW. — **18.** L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, Rad 250. knj. (1935) 216, 226 sl. — **19.** Ni dokazov za A. Mellovo mnenje (Entwicklung Krains 17), da bi imel Wernhard Kranj. — **20.** Luschin v. Ebengreuth, Österr. Reichsgeschichte 2. A. 1914, 89; M. Kos, Zgod. Slov. 141 sl. — **21.** O investiturnem boju prim. Fr. M. Mayer, Die östl. Alpenländer im Investiturstreite 1883, 7, 90 sl.; O. Redlich, Zur Geschichte d. Bischöfe v. Brixen v. 10. bis in d. 12. Jahrh., Z Ferd. III. F. 28 (1884) 20—37; L. Hauptmann, o. d. 215 sl.; E. Oefele, Geschichte d. Grafen v. Andechs 1877, 66 sl., M. Kos, o. d. 109 sl.; K. Tangl, Die Grafen v. Ortenburg, AöG 30 (1863) 203—312; A. Jaksch, Gesch. Kärntens II. 417, rodovnik na tab. VI.; L. Santifaller, Die Urkunden d. Brixner Hochstiftsarchive (Schlernschriften 15) Innsbruck 1929, 54 št. 46. O Poponu II. Gr. IV. 102 št. 169. — **22.** O Henriku in Wezali prim. Gr. III. 147 št. 244, 154 št. 258, 154 št. 259, 155 št. 260, 182 št. 299; Santifaller, D. Brixner Domkapitel in s. persönl. Zusammensetzung im Mittelalter (Schlernschriften 7) 1924, 61 op. 71, 64. — **23.** K problemu ministerialov in vitezov prim. Schröder, RG[6] 472—483; K. Fajkmajer, Die Ministerialen d. Hochstiftes Brixen, Z Ferd. III. F. 52 (1908) 99 sl., 102—113, 120—125, 134, 159, 173 sl., 180 sl.; isti, Studien z. Verwaltungsgesch. d. Hochstiftes Brixen, Forsch. Tirol. VI (1909) 1—21, 117—125, 329 sl. in dr.; A. Pöschl, Die Entstehung d. geistl. Benefiziums, Arch. Kath. KR 106 (1926) 17 sl., 27 sl., 57, 62 sl., 95, 379 sl.; A. Dopsch, Beneficialwesen u. Feudalität, MIÖG 46 (1932) 1—36. — **24.** P. Blaznik, o. d. 20. — **25.** Prim. FR Austr. II. 36, 195 št. 189, 433 št. 397; Santifaller, Urkunden ... 116 št. 108. — **26.** A. Stegenšek, O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja, ČZN VII (1910) 1—33; Gr. IV. 94 sl. št. 157. — **27.** Waldenberg: Gr. V. 245 št. 489, 259 št. 522, 346 št. 711; Schumi, KUB II. 99 št. 131, 195 št. 247, Santifaller, Urkunden 123 št. 116, Dimitz I. 216 in dr. Gutenberg: Gr. IV. 187 št. 366, V. 60 št. 96, 72 št. 124, 181 št. 348, 192 št. 371; Schumi, KUB II. 158 št. 200, 217 št. 278, 228 št. 291, 308 št. 399, Arch. II. 264 št. 78; M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske 38 in dr. Gutenau: Schumi, KUB II. 159 št. 200, 237 št. 299, 289 št. 373, 292 št. 377, ortenburška fevdna knj. v BAM f. 31'; list. 1399, 18. maja StAW. Lancovo: na kat. mapi iz 1826. Njiva »v hribu« je posest Fr. Strupija, Strahinj 51; gozd na Žejski Dobravi Petra Koširja, Žeje 2; utrdba nad Pivko »na gradiši« posest Fr. Zupana, Pivka.

O tem gradišču prim. Vrhovnik-Koblar, Zgodovina nakelske fare 1885, 19; Kres VI (1886) 92. Kovor: Gr. V. 181 št. 348. Duplje: Gr. V. 60 št. 96, list. 1353, 19. dec., 1374, 19. jul. StAW in dr., Vrhovnik, Zgod. duplj. fare 1885, 125. Naklo: Gr. V. 125 št. 232. Malijevo gradišče v posesti J. Dovžana, Golnik; gradišče pri Letenicah v gozdu K. Zaplotnika, Letenice 2. Vrhovnik, Zgodovina goriške fare 1885, 154. Goriče: Gr. V. 180 št. 348. Trstenik: Gr. IV. 171 št. 324. Bela: Gr. V. 149 št. 276. Breg: Gr. IV. 138 št. 246, V. 72 št. 123, 149 št. 276. Novi grad: Gr. IV. 187 št. 366, Schumi KUB II. 108 št. 141, 158 št. 200. Preddvor: Gr. V. 149 št. 276. Kokra: Gr. IV. 131 št. 235, 188 št. 366, V. 72 št. 123; IV. 138 št. 246. Kamnik: Gr. V. 192 št. 371; Schumi, KUB II. 211 št. 272. O tem rodu je mnogo listin v StAW. Velesovo: Gr. V. 337 št. 699. Tupaliče: list. 1306, brez dat. StAW. Hotemaže:Gr. V. 72 št. 123. Visoko: Schumi, Arch. II. 264 št. 78, 265 št. 84. Olševek: Gr. IV. 176 št. 335, 336; V. 72 št. 123, 149 št. 276, list. 1306, s. d.; 1308, 25. marca; 1329, 29. avg.; 1331, 25. maja; 1337, 9. jun.; 1376, 17. jan. StAW. Češnjevek: Gr. V. 335 št. 698, 337 št. 699. Pešata: list. 1338, 6. dec.; 1345, 28. avg.; 1374. 2. marca StAW. Cerklje: Schumi, KUB II. 119 št. 155, 238 št. 301. Poženek: Gr. IV. 208 št. 411; Schumi, KUB II. 116 št. 149, Arch. II. 243 št. 2, 248 št. 13, 257 št. 54, 263 št. 71 in dr. O gradišču prim. I. Lavrenčič, Zgodov. cerkljanske fare 1890, 8 op. 1. Strmol: Schumi, Arch. II. 253 št. 41, list. 1310, 23. jun.; 1319, 31. okt.; 1334, 21. jan.; 1348, 12. marca; 1359, 19. nov.; 1381, 24. apr. StAW., Lavrenčič, o. d. 6 sl. Šenčur: Gr. V. 181 št. 348, Schumi, Arch. II. 243 št. 2, 261 št. 66. Brniki: Gr. IV. 177 št. 338, V. 337 št. 699 in dr. Zalog: Schumi, Arch. II. 243 št. 2, 261 št. 67. Koseze: Schumi, KUB II. 278 št. 356, Orožen, Oberburg 1876, 48. Sv. Valpurga: Orožen, o. d. 102. Voglje: Oefele, o. d. 69; F. Krones, Die Freien von Saneck u. ihre Chronik als Grafen v. Cilli, Graz 1883, 163. Smlednik: VI. Levec, Schloss u. Herrschaft Flödnig, MMK 9 (1896) 5 sl., Gr. V. 125 št. 232, 142 št. 261. Kranj: Schumi, KUB II. 108 št. 141, Santifaller, Urkunden... 123 št. 116, Carn. n. v. IV. (1913) 173. Huje: list. 1306 s. d. StAW. — **28.** Jaksch, Geschichte Kärntens II. 293 sl. — **29.** Gr. IV. 138 št. 247. — **30.** Gr. IV. 171 št. 324, 176 št. 336. — **31.** Gr. IV. 177 št. 338. — **32.** Gr. IV. 131 št. 235. — **33.** Gr. V. 71 št. 123, 72 št. 123. — **34.** Gr. V. 148 sl. št. 276. — **35.** Schumi, KUB II. 183 sl. št. 230. Halleck pri Celovcu, prim. Weiß, Kärnthens Adel bis 1300, 75. — **36.** Gr. IV. 187 sl. št. 366. — **37.** Gr. V. 60 št. 96. — **38.** Gr. V. 180 sl. št. 348. — **39.** M Carinth. IV. 451 št. 2557. — **40.** K navedenim urbarjem iz 1541 in 1631 (MuALj) je dodati še starejšega iz l. 1488 (v arhivu zgodov. društva za Koroško v Celovcu, sign. 3/16 f. 128'—132), na katerega me je blagovolil opozoriti med tiskom vseuč. prof. dr. M. Kos. — **41.** Gr. V. 417 št. 883; list. 1270, 7. avg.; 1273, 5. sept. v arh. zgod. dr. v Celovcu. — **42.** Gr. IV. 70 št. 116, 77 št. 128, V. 243 št. 488, 245 št. 490. — **43.** Orožen, Oberburg 72. — **44.** Schumi, KUB II. 278 št. 356. — **45.** List. 1313, 30. nov. LRAG; Orožen, o. d. 91. — **46.** Orožen, o. d. 306 sl. — **47.** Schumi, KUB II. 211 sl. št. 272; Fr. Komatar, Copialbuch d. Klosters Freudenthal, MMK 13 (1900) 42 št. 2, 64 št. 58. O Bistri prim. Wl. Milkowicz, Die Klöster in Krain, AöG 74 (1889) 307 sl. — **48.** List. 1368, 3. apr. StAW. — **49.** Gr. V. 334 sl. št. 698, 336 št. 699. — **50.** V MuALj. — **51.** List. 1330, 25. maja; 1348, 5. avg. StAW. — **52.** List. 1347, 4. jul. StAW. — **53.** List. 1357, 13. dec. StAW. — **54.** List. 1386 (?) StAW. — **55.** List. 1425, 20. apr. MuALj. — **56.** List. 1458, 29. sept. MuALj. — **57.** Schumi, Arch. II. 261 št. 67. Greifenfels pri Celovcu; prim. Weiß, o. d. 70. — **58.** Schumi, KUB II. 114 št. 145. — **59.** List. 1313, 28. febr. StAW. — **60.** List. 1349, 20. dec. StAW. — **61.** List. 1368, 19. marca StAW. — **62.** Schumi, KUB II. 123 št. 160. — **63.** Schumi, Arch. II. 253 št. 41 = list. 1301, 12. marca StAW. Podkrnos prim. Weiß, o. d. 73 sl. — **64.** List. 1333, 9. jun. StAW. — **65.** List. 1346, 15. jun. StAW. — **66.** List. 1414, 29. okt. StAW. — **67.** List. 1459, 16. avg. StAW. — **68.** List. 1313, 20. sept. StAW. — **69.** List. 1382, 25. jul. StAW. — **70.** List. 1471, 10. okt. StAW. — **71.** Gr. V. 351 sl. št. 718. — **72.** Schumi, KUB II. 114 št. 145. — **73.** Istotam II. 119 sl. št. 155. — **74.** List. 1377, 22. jun. StAW. — **75.** List. 1297, 16. maja StAW. — **76.** List. 1321, 21. dec. StAW. O Schrabasu prim. Orožen,

Dekan. Drachenburg 254; Fr. Kovačič, ČZN XXVII. 74 nepravilno. — **77.** List. 1329, 14. jun. StAW. — **78.** List. 1353, 23. apr. StAW. — **79.** List. 1360, 23. febr. StAW. O gradu Sumereck ob Millstattskem jezeru prim. Weiß, o. d. 143. — **80.** List. 1366, 28. okt. StAW. — **81.** List. 1375, 28. jan. StAW. — **82.** List. 1383, 12. jul. in 1389, 27. maja StAW. — **83.** List. 1342, 25. maja StAW. — **84.** List. 1369, 21. marca StAW. — **85.** List. 1376, 4. sept. StAW. — **86.** List. 1402, okt. StAW. — **87.** List. 1324, 29. jun. StAW. — **88.** List. 1362, 4. apr. StAW. — **89.** List. 1327, 24. febr. StAW. — **90.** List. 1355, 4. okt. StAW — **91.** List. 1299, 8. dec. StAW. — **92.** List. 1385, 24. apr. StAW. — **93.** List. 1423, 30. marca StAW. — **94.** List. 1373, 11. jul. StAW. **95.** List. 1351, 30. jul. StAW. — **96.** List. 1407, 17. apr. StAW. — **97.** List. 1384, 24. apr. StAW. — **98.** List. 1450, 17. jul. StAW. — **99.** List. 1421, 26. avg. StAW. — **100.** List. 1418, 21. apr. StAW. — **101.** List. 1404, 12. jan. StAW; MMK III. 49. — **102.** List. 1447, 20. apr. StAW. — **103.** Prim. velesovski urbar iz l. 1458; MMK III. 48. — **104.** Vetrinjska kopialna knj. (arh. zgod. dr. v Celovcu) I. št. 389, 392, II. 481, 483; list. 1402, 29. jul., 1454, 14. sept., 8. nov. MuALj. — **105.** Schumi, Arch. II. 246 št. 12; list. 1307, 15. okt. StAW. — **106.** List. 1405, 27. jan. StAW. — **107.** List. 1329, 29. avg.; 1331, 25. maja StAW. — **108.** Schumi, Arch. II. 263 št. 73. — **109.** List. 1368, 1. maja; 1402, 14. sept. StAW; 1406, 26. jun. regest v Erbergiana MuALj. — **110.** Schumi, KUB II. 259 št. 331. — **111.** AöG 30 (1863) 319, 36 (1866) 117 sl.; Hauptmann, Entstehung ... Krains 401 sl.; list. 1310, 23. jun. StAW in omenjene fevdne knj. Ortenburžanov v BAM. — **112.** AöG 30 (1863) 329, M Carinth. IV. 419 št. 2516, Gr. V. 369 št. 764. — **113.** List. 1367, 30. nov. StAW; S. Rutar, Die Herren v. Kreyg ... MMK XII (1899) 70 sl.; Carn. n. V. II. 162. — **114.** Gr. V. 124 sl. št. 232, 132 št. 245. — **115.** Gr. V. 131 št. 243; Die deutsche Freisinger Bischofschronik hrgb. v. I. Schlecht (XVI. Sammelblatt d. hist. Ver. Freising 1929) 14. — **116.** Schumi, KUB II. 149 sl. št. 192. — **117.** P. Blaznik, Bitenj GV IV (1928) 89; isti v: Škofja Loka in njen okraj, 1936, 14 (karta). — **118.** AöG 30 (1863) 262; Gr. V. 7 št. 11 (datiral bi med l. 1192 in 1197, Wartenberg pri Kranju). — **119.** AöG 30 (1863) 313; Jaksch, Gesch. Kärntens II. 40. — **120.** FR Austr. II. 31, 238 sl. št. 226; FR Austr. II. 36, 168, 170—172, 193. — **121.** Prim. list. 1368, 20. jul. StAW; ortenburško-celjske fevdne knjige (1436—1447) f. 27. v BAM. — **122.** Obseg nakelskega in primskovskega urada po urbarjih pl. Egkhov (MuALj) in listinah, ki navajajo pri krajih pripadnost k uradom. — **123.** List. 1304, 21. oz. 22. marca StAW. — **124.** List. 1369, 22. dec. StAW. »Naschauitzach« morda Nasoviče? — **125.** AöG 36 (1866) 109; list. 1316, 15. maja StAW. — **126.** List. 1311, 18. oz. 22. febr. StAW. — **127.** List. 1310, 23. jun.; 1348, 4. maja; 1374, 1. jun.; 1428, 26. apr. StAW; 1392, 22. apr.; 1397, 7. okt. ŽA Križe; urbar križkega urada iz 1498 f. 5', LRA Innsbruck, fevdne knj. v BAM. — **128.** List. 1338, 27. avg.; 1359, 1. marca; 1365, 22. apr.; 1369, 8. apr.; 1370, 4. febr.; 1376, 4. oz. 12. jul. StAW. H. Pirchegger, Geschichte d. Steiermark (1283—1740) 1930, 24; Wambrechtsamer-Kovačič, Planina in njeni prvi gospodarji, ČZN XXVII (1932) 76 sl., J. Žontar, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije GMS XIII (1932) 24. O celjskih fevdih prim. fevdne knj. v BAM. — **129.** O sporu glej list. 1453, 16. okt. StAW.; o smledniškem gospostvu prim. splošno VI. Levec, Schloss u. Herrschaft Flödnig. MMK 9 (1896) n. pr. 52—54 in urbarje pl. Egkhov v MuALj. — **130.** Krones, o. d. 163 št. 45, 164 št. 58, 164 št. 63, 168 št. 120; ČZN XXVII (1932) 75 ima napačni datum 1328, 25. jul. — **131.** Krones, o. d. 167 št. 100; list. 1313, 30. nov., 1340, 23. sept. StAW. — **132.** Krones, o. d. 164 št. 64; ist. 1334, 20. jun. StAW. — **133.** Krones, o. d. 165 št. 73; list. 1337, 18. jan. StAW. — **134.** List. 1359, 14. febr. StAW. — **135.** List. 1351, 9. jan. StAW. — **136.** Krones, o. d. 169 št. 145, 171 št. 174; list. 1349, 12. okt., 1353, 24. marca StAW. — **137.** List. 1353, 4. jul. StAW. — **138.** Urbarji križkega urada: ok. 1420 [rokopis 401 v StAW, tiskan MMK III (1890) 41—50], 1498 [v LRA Innsbruck sign. 199; prepis mi je dal ljubeznivo na razpolago vseuč. prof. dr. J. Polec] in 1569 [VicA I. 43 v MuALj.]. — **139.** [Ob koncu drugega odstavka str. 30] Carn. n. V. II (1911) 165; P. Radics, Zur Geschichte d. Herrschaft Neumarktl (poseb. odtis) 4 sl. L. Hauptmann, Das Schöffentum auf slowen. Boden, Z. Steir. X (1912) 187 sl.; isti, Karantanska Hrvatska,

Zb. kr. Tomislava 1925, 297—306. O pravicah kosezov prim. še fasc. 134 (karton 139) LRAG. — **140.** O gospostvu Turen prim. list. 1408, 23. jan; 1417, 2. avg.; 1455, 28. sept.; 1464, 17. jul.; 1495, 3. avg. MuALj., prepis list. 1415, 25. jun. ŽAK; fevdna knj. Celjanov f. 16' BAM. — **141.** O Lobmingerju prim. list. 1387, 1. marca StAW; dalje Pichler, Il castello di Duino 1882, 222, 227 sl.; Doblinger, Die Herren v. Walsee, AöG 95 (1906) 334, 529; Fr. Kos, Iz zgodovine devinskih gospodov, RDHV I (1923) 132; Pirchegger, o. d. 36 sl. — **142.** 1387 (list. 1387, 1. marca StAW), 1455 (list. 1455, 28. sept. MuALj), 1500 (list. 1500, 30. jul. MuALj), 1552 oz. 1558 (urbarji pl. Egkhov v MuALj). Pri ugotovitvi kmetij mi je pomagal Flor. Zaplotnik, drž. cestar, Primskovo. — **143.** V 16. stol. se sklicujejo podložniki obeh uradov na to oprostitev; prim. fasc. 134 (karton 139) LRAG. — **144.** M. Kos, Zgod. Slov. 179 sl. — **145.** Gb. 3 a f. 145 sl. HKAW. — **146.** Osebe so se pogosto menjavale. V upravi N o v e g a g r a d u najdemo 1464 Ahaca Peisserja [AöG II (1849) 463 št. 183], 1467 oz. 1470 Ahaca Hertenfelserja [AöG X (1853) 442 št. 983; rokopis R 58, f. 100 StAW], 1478 Andreja Hertenfelserja [list. 1478, 28. okt. StAW], 1481, 1491, 1495 Lenarta Raumschüssla [rokopis B 532, f. 87 StAW, vetrinjska kop. knj. I. št. 273, II. št. 364]; za s m l e d n i š k o gospostvo prim. Vl. Levec, MMK IX (1896) 8 sl.; v n a k e l s k e m uradu 1457 celjskega vicedoma Gregorja Dienstla [D 72 f. 25, 73; list. 1457, 30. marca StAW], 1492 Gregorja Lamberga [list. 1492, 23. nov. StAW], nato Ivana Lamberga [VicA I. 43]; v p r i m s k o v s k e m uradu 1478 Ahaca Hertenfelserja [list. 1478, 28. okt. StAW], 1480 Gašparja iz Kamnika [list. 1480, 21. dec. StAW], 1481, 1491 Lenarta Raumschüssla [list. 1481, 17. okt.; B 532, f. 87 StAW], 1493 Janžeta Kellerbergerja [list. 1493, 20. apr. StAW]. — **147.** List. 1484, 15. maja MuALj, neurejene list. — **148.** Prim. Lazarinijev rodovnik v dež. arh. v Gradcu, Kneschke, Deutsches Adelslexikon, pod Egg. — **149.** List. 1429, 5. apr.; 1436, 4. nov. StAW. — **150.** AöG II (1849) 462 št. 173, AöG X (1853) 202; VicA I 43 (1523). — **151.** List. 1495, 20. maja MuALj; reg. 1504, 23. nov. MuALj. Erbergiana. Istotam se omenja mlin pod Kranjem, ki ga je dal I. 1447 v fevd kr. Friderik. — **152.** List. 1494, 21. marca StAW; 1497, 11. okt. MuALj; 1498, 6. jul. StAW; 1519, 30. maja HKAW. — **153.** List. 1503, 21. avg. oz. 15. sept. HKAW; Gb. 2 b, f. 115, 116 HKAW; MHK 20 (1865) 17; fasc. 134 LRAG; IÖ Herrschaftsakten N 1, HKAW; list. 1519, 30. maja HKAW. Davčna napoved Jurija pl. Egkha za l. 1516 (Ansagen seiner Hueben in Crain) v MuALj. — **154.** List. 1500, 30. jul. MuALj; 1500, 3. avg. StAW; MHK 20 (1865) 17; 1513, 6. marca MuALj. — **155.** List. 1510, 28. sept. MuALj; reg. v. Erbergiana. — **156.** List. 1499, 10. nov. MuALj. — **157.** Prep. list. 1497, 16. maja ŽAK. — **158.** List. 1508, 28. apr. MuALj; zapis pod 1785, 20. apr. v ŠkALj odd. Kranj. — **159.** Gb 2 b, f. 115, 116 HKAW. — **160.** Prep. list. 1531, 23. jun.; 1540, 13. sept.; 1547, 18. jan. fasc. 134 (karton 139) LRAG; list. 1519, 30. maja HKAW, 1526, 24. febr. MuALj, Erbergiana, 1526, 6. marca, istotam. — **161.** List. 1514, 19. maja MuALj, arhivalije Brda; MHK 20 (1865) 22.

3. Mestna naselbina.

1. Gr. III. 147 št. 244; list. 1423, 30. nov. MuALj. Koblar, Kostniška kapela v Kranju, IK I (1914) 43 sl. — **2.** List. 1422, 2. maja MuALj; reg. Hormayrs Arch. II (1827) 572. O gradbenem razvoju mestnih naselbin v splošnem prim. H. Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark, Graz 1932, 9—30; W. Uhlemann, Stand u. Aufgaben d. Stadtplanforschung f. die Geschichte d. Städtewesens, VSWG 24 (1931) 185—212. Prim. tudi priloženi načrt iz l. 1826. — **3.** List. 1423, 30. nov. MuALj. — **4.** »offen kamawn« list. 1511, 29. avg., fasc. 13 št. 2 ŠkALj; »stuben des rathaus« Komatar II. 25 št. 49. — **5.** List. 1745, 15. jan. MAK. — **6.** Primeri iz 16. stoletja v sodni knj. mesta Kranja od 1517—1519 str. 105, 111, 226 (prepis sodne knjige v Koblarjevi zapuščini z navedbo, da je izvirnik v MuALj; toda tam ga dotlej niso mogli najti). — **7.** M. Carinth. IV. 495 sl. št. 2632. — **8.** Prim. ledinsko ime na kat. karti iz l. 1826 (Cerklje) v map. arh. Lj; za Gradec: Popelka, Geschichte d. Stadt Graz I (1928) 257; za Linc: Fünfter Bericht a. d. Museum Francisco-Carolinum, Linz 1841, 113; splošno A. Püschl, Das Anwachsen d. deu-

tschen Städte in d. Zeit d. mittelaterl. Kolonialbewegung 1910. — **9.** Prim. načrt iz l. 1826; splošno M. Kos, Stari trg in sorodna krajevna imena, GV V-VI (1930) 164 sl. — **10.** Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Lj. 1929, 19. MHK 10 (1855) 42 št. 56; list. 1431, 16. jul. StAW; 1484, 15. maja MuALj; spomenica Kranja (zač. 16. stol.) VicA I. 95. — **11.** Opis brambnih naprav deloma po spisu dipl. fil. C. Jezerška. — **12.** Prim. zap. sej občin. odbora (1874—1893) pri l. 1879 v MAK. — **13.** Na savski strani: »pey dem klayn Türleyn gegen der Saw, in der hell«, sodna knj. 113, 220; na kokrski: »klayn Tirl als man zw dem pad gett«, istotam 225. O nazivu »Pekel« v mestih prim. Popelka, o. d. 199. — **14.** List. 1404, 30. jun. MuALj; prepis v ŽAK. — **15.** List. 1298, 24. nov. StAW. — **16.** List. 1495, 20. maja MuALj; HK 1670 X 18 LRAG; MHK 20 (1865) 18; prim. Schematismus d. landtäflichen u. Großgrundbesitzes v. Kärnten u. Krain, Wien 1902. — **17.** Schumi, KUB II. 164 št. 205; M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, GMS X (1929) 36; isti, Zgod. Slov. 151. — **18.** Dopsch-Mell, Öst. Urbare 2. Gesamturbare d. Steiermark, Wien 1910, XXX, LX, LXI, 50 op. 4, 51 op. 3. Mitniške knjige iz Kranja (1408—1453), ki jo omenja Dopsch, ni v StAW. — **19.** M. Kos, Zgod. Slov. 157; M Carinth. IV. 570 sl. št. 2761. — **20.** FR Aust. II. 31, 165 sl. št. 168; M Carinth. IV. 435 št. 2535. — **21.** FR Austr. II. 31, 278 št. 258. — **22.** M Carinth. IV. 495 sl. št. 2632. — **23.** M. Kos, o. d. 161, 164. List. 1315, 13. jun. StAW. — **24.** List. 1357, 24. apr. StAW. — **25.** Rkp. 15. f. 91, 103 StAW; list. 1365, 22. apr. StAW. Lichnowsky III. 509 št. 1896. — **26.** List. 1365, 26. apr. StAW; Lichnowsky IV. 639 št. 670; Dimitz I. 233. — **27.** V list. 1400, 29. jun. MuALj poudarja Herman Celjski, da mu je mesto zastavljeno; prim. še Komatar I. 17 št. 14, 18 št. 15; Krones, o. d. 156 sl., Pirchegger, Geschichte d. Steiermark 1283—1740, Graz 1930, 50. — **28.** List. 1431, 16. jul. StAW; Carn. n. V. II (1911) 166; Lichnowsky V. 263 št. 3006; Dimitz I. 264. — **29.** Notizenblatt. Beilage z. AöG 1851, 48; Chmel, Geschichte K. Friedrichs IV. Hamburg I (1840) 497. — **30.** O Erazmu Stainerju prim. list. 1428, 26. apr.; 1437, 23. avg. = Lichnowsky V. 328 št. 3762; 1437, 24. avg. = Lichnowsky V. 328 št. 3768; 1440, 23. avg. = Lichn. VI. 36 št. 119 (vse list. v StAW); list. 1394, 31. maja; 1446, 16. okt.; 1458, 8. avg.; 1479, 24. marca v MuALj.; Carn. n. V. I (1910) 233 št. 508. MMK III (1890) 49; fevdna knj. Celjanov v BAM. Pirchegger, o. d. 50 sl. — **31.** Krones, Die Freien v. Saneck u. ihre Chronik 86. — **32.** Prep. list. 1445, 5. jul. MuALj. — **33.** Krones, o. d. 89 sl., Dimitz I. 267 sl. — **34.** Rkp. D 92 f. 58, 1083 f. 40' StAW; AöG X (1853) 204; Carn. n. V. I (1910) 24 sl. št. 448, 449. — **35.** Dimitz I. 284—288; Fr. Levec, Die Türkeneinfälle in Krain u. Istrien, Lj. 1891, 20, 24, 30 sl., 32 sl., 35 sl., Pirchegger, o. d. 77, 83, 89, 347; M. Kos, o. d. 226 sl. — **36.** Prim. Fr. Levec, o. d. 30 sl., 33 sl., Argo III (1894) 136—138 (Šmajdov grad); IMK XIII (1903) 101 sl.; VicA I 43 (1509: taber na Visokem); Gb. 3 a f. 163 HKAW. — **37.** Rkp. B 528 f. 236', 237 StAW; VicA I 43 (1523), 1484 fasc. Kranj, nadškof. arh. Videm. Chmel, Monum. Habsburg. I. 2, 894. — **38.** F. Cusin, I rapporti tra la Lombardia e l'impero dalla morte di Francesco Sforza all'avvento di Lodovico il Moro, Trieste 1934, 103 op. 6. O Baumkircherju in vojski na Češkem prim. Gruden, Zgod. slov. naroda 277 sl., Pirchegger, o. d. 62, 72 sl. — **39.** K vprašanju o nastanku meščanskega sloja prim. H. Pirenne, Les villes du moyen age, Bruxelles 1927, 95—115. — **40.** Gr. V. 181 št. 348. Iz nemških dežel so n. pr. Walter der Teuczsche, Mychel der Tewzs v 14. stol.; prim. list. 1329, 28. okt., 1331, 5. avg.; 1336, 1. maja; 1341, 4. jul. StAW; Komatar I. 7 št. 2; vizitacijsko poročilo 1631, 30. avg. pri bratovščini krznarjev. ŠkALj št. 4. — **41.** MMK III (1890) 41—50. — **42.** Rkp. 963 f. 14' StAW. — **43.** N. pr. Ivan pl. Liebenberg, Erazem Stainer, list. 1444, 15. nov. MuALj: Civitatensia Kranj. Turjaški, Paradeiser, pl. Egkhi, pičenski škof, samostani Bistra, Velesovo. C. Brinkmann, Wirtschafts- u. Sozialgeschichte, München, Berlin 1927, 47-59; prim. list. 1495, 7. dec. 1516, 20. dec. MuALj. — **44.** Prim. list. 1298, 24. nov.; 1299, 8. dec.; 1302, 10. okt., 1308, 25. marca StAW; Schumi, Arch. II. 261 št. 66. — **45.** O mestnem patriciatu splošno prim. Luschin, Österr. Reichsgeschichte 348, Pirchegger, o. d. 281. — **46.** H. Brunner, »Luft macht frei« (Festgabe d. Berliner jurist. Fakultät f. Otto Gierke) Breslau 1910, I. 1—46; Zwitter, o. d. 24—26. — **47.** VicA I. 95. —

48. Zwitter, o. d. 26. — **49.** Spomenica iz 16. stol. VicA I. 95. — **50.** H. Pirenne, o. d. 149 sl.; Schröder, RG⁶, 689 sl. — **51.** Zwitter, o. d. 17 sl.; MMK III (1890) 49. — **52.** L. Hauptmann, Über den Ursprung v. Erbleihen in Österr., Steierm. u. Kärnten 58—92; isti, die Freileute, Carinthia I. 100 (1910) 12—20, 31 sl.; A. Mell, Grundriß d. Verfassungs- u. Verwaltungsgesch. Steiermarks, Graz 1930, 271 sl. — **53.** DRW II. 609 sl. — **54.** J. Pajk, Stari rokopis kranjskega mesta, Programm d. Gymnas. Marburg 1870, 27. M. Dolenc. PZ 215, 266 sl. — **55.** M. Dolenc, PZ 93. Trditev o židih v Kranju pri H. Schulsinger, O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371—1496 (Jevrejski almanah za god. 5686) Vršac 1925, 109 ni podprta z dokazi. — **56.** Rkp. 963 (313) f. 14' 15 StAW; prep. list. 1464, 5. dec. arh. zgodov. dr. v Celovcu; reg. Arch. f. vaterl. Gesch. u. Topographie 7 (1862) 110 št. 410. — **57.** VicA I. 54 a. — **58.** Arhivalije Brda v MuALj. — **59.** VicA I. 43. — **60.** MuALj. — **61.** O pristavku »burg« k starejšemu imenu »Creina« prim. Fr. Beyerle, Zur Typenfrage in d. Stadtverfassung, ZRG Germ. 50 (1930) 32, 34 op. 3, 36—38; A. Wretschko, istotam 391—393. — **62.** Zwitter, o. d. 11. — **63.** O andeškem in deželnem grbu prim. J. Mal, Grb in barve dežele Kranjske, Ljubljana 1916, 4 sl.; Melly, Beiträge z. Siegelkunde d. Mittelalters I (1846) 105. Najstarejši ohranjeni veliki mestni pečat na listini 1344, 28. marca v StAW mi je fotografirala Österr. Lichtbildstelle. Vseuč. prof. dr. L. Groß zatrjuje, da pripadajo uncialne črke na pečatu izrazito 13. stoletju. Uporabljali so to obliko pečata na nebarvanem in zelenem, ne pa na rdečem vosku. O poznejših mestnih grbih prim. H. Ströhl, Städtewappen v. Österreich-Ungarn, 2. A. 1904, 43. — **64.** Komatar I. 6 št. 1; prim. tudi list. 1331, 5. avg. StAW — **65.** List. 1299, 24. dec. StAW; 1318, 17. febr. LRAG. — **66.** List. 1301, 28. jun. MuALj; 1301, 1. avg., arh. nem. vitešk. reda na Dunaju; 1328, 28. jun., not. knj. Gubertina de Novate v Bibl. comunale, Udine (Videm) f. 14; list. 1348, 3. dec. StAW; MHK 15 (1860) 98; IMK III (1893) 61. Podobno za štajerska mesta prim. Pirchegger, o. d. 223. — **67.** Prim. Komatar I. 6 št. 1; list. 1329, 28. okt. StAW; 1364, 8. maja ŽA Naklo; Komatar I. 11 št. 9; 1393, 20. maja MuALj; 1403, 23. dec. VicA I. 43; Komatar I. 19 št. 17. — **68.** H. Brunner-Cl. v. Schwerin, Grundzüge d. deutschen RG 1930, 167 sl.; list. 1414, 29. okt. StAW. — **69.** List. 1364, 18. febr. drž. arh. v Pragi; Vl. Levec, Die krainischen Landhandfesten, MIÖG XIX (1898) 269. — **70.** List. 1421, 3. febr. ni ohranjena; znana le v reg. Hormayrs Arch. II (1827) 572; list. 1423, 15. febr. MuALj. — **71.** List. 1421, 10. sept. MuALj; VicA I 43; Komatar I. 24 št. 23; II. 4 št. 25; VicA I. 43; 1490, 20. jul. MuALj. — **72.** Prep. list. 1426, 13. marca ŽAK. — **73.** Podobno v Lj.; prim. 1485, 9. jul. MALj. — **74.** Prep. list. 1424, 22. maja ŽAK.

4. Mesto in cerkev.

1. O problemu pokristjanitve in organizacije fara prim. J. Gruden, Akvilejska cerkev med Slovenci v dobi njihovega pokrščevanja, DS XV (1902) 19—23, 96—101, 148—154, 218—222, 289—294; M. Miklavčič, Teritorij kranjskih fara do Jožefa II. (v rokopisu, ki mi ga je dal pisec ljubeznivo na razpolago); H. Schäfer, Pfarrkirche u. Stift im deutschen Mittelalter, Kirchenrechtl. Abhandlungen hrgb. v. U. Stutz, 3 (1903); Fr. Künstle, Die deutsche Pfarrei u. ihr Recht zu Ausgang d. Mittelalters, istotam 20 (1905); A. Werminghoff, Verfassungsgeschichte d. deutschen Kirche im Mittelalter (Meisters Grundriß d. Gesch. wiss. II. 6) 1914. — **2.** E. Klebel, Zur Geschichte d. Pfarren u. Kirchen Kärntens, Carinthia I. 116 (1926) 105. — **3.** H. F. Schmid, Die Entstehung d. kirchlichen Zehentrechts auf slav. Boden, Księga pamiątkowa ku czci prof. Wł. Abrahama, Lwów 1930, 23—46; isti, Die rechtlichen Grundlagen d. Pfarrorganisation auf westslav. Boden u. ihre Entwicklung während d. Mittelalters, ZRG Kanon. 20 (1931) 303. — **4.** List. 1500, 30. jul. in urbarji pl. Egkhov v MuALj. — **5.** Urbar v ŽAK. — **6.** List. 1304, 21. oz. 22. marca StAW; Schumi, Arch. II. 266 št. 86; list. 1455, 31. avg. ŽA Križe; 1418, 21. apr. StAW; 1421, 4. maja ŠkALj; 1458, 29. sept.; 1500, 30. jul.; 1506, 8. apr.; 1539, 1. jan. MuALj. — **7.** List. brez datuma (ok. 1281) v StAW, repert. II. Omenja arhidiakona Peregrina (prim. Valvasor VIII. 691),

ki razsodi spor med Velesovim in vikarjem gl. vzdrževanja ter prisodi vikarju desetino na Hujah. — **8.** M. Kos, Zgodovina Slovencev 191. — **9.** List. 1427, 25. nov.; 1455, 31. avg.; 1494, 10. jun.; 1500, 7. maja; 1502, 7. maja ŽA Križe; 1461, 31. avg. VicA I. 43. — **10.** J. Žontar, Problem lastniških cerkva in samostanov, SP XLIX (1935) 432, 438 sl. — **11.** List. 1346, 16. febr. StAW. — **12.** Vrhovnik-Koblar, Zgodov. nakelske fare 1885, 186 sl.; E. Klebel, o. d. 17. — **13.** J. Lavtižar, Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj, Lj. 1901, 130, 208; Klebel, o. d. 17 sl.; list. 1397, 6. sept. StAW; IMK II (1892) 92. — **14.** J. Gruden (DS XV. 293 op. 3) trdi, da je bila šmartinska cerkev krstna cerkev celega okrožja. — **15.** Gr. V. 224 št. 449, 450; M Carinth. IV. 157 št. 1906; Klebel, o. d. 16. — **16.** O brambi pravic do preddvorske cerkve pričajo prepisi listine iz 1226 v MuALj in ŽAK. — **17.** Lavtižar, o. d. 100; Klebel, o. d. 42, 107. — **18.** Gr. V. 336—338 št. 699; list. 1353, 4. jan., 1386, 19. nov.; 1360, 21. apr.; 1359, 19. nov.; 1388, 8. dec.; 1478, 2. jun.; 1479, 24. febr.; 1396, 8. nov.; 1401, 23. dec.; 1397, 15. marca; 1425, 4. maja StAW; J. Lavrenčič, Zgodov. cerkljanske fare, Lj. 1890, 28—27. — **19.** Komatar I. 7 št. 2, 9 št. 5, 6; 10 št. 7; 23 št. 22; Chmel, Gesch. K. Friedrichs IV. Hamburg 1840 I. 198. — **20.** Vizitacij. poročilo 1631, 30. avg. ŠkALj; J. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljublj. škofije 1908, 101. — **21.** Komatar I. 8 št. 4, 16 št. 13, 21 sl. št. 20; list. 1357, 30. okt. arh. Florian. — **22.** Komatar I. 7 št. 2, 18 št. 15. — **23.** Komatar I. 11 št. 9. — **24.** Komatar I. 20 št. 18, 22 št. 21. — **25.** Komatar II. 21 št. 42. — **26.** Komatar I. 21 št. 19. — **27.** List. 1498, 6. jun. MuALj. — **28.** List. 1369, 6. febr. MuALj; 1497, 21. dec. ŠkALj; Komatar I. 11 št. 8. — **29.** Chmel, o. d. 198. — **30.** List. 1437, 3. jun. arh. Florian; 1466, 4. maja MuALj, neurejene list.; Gruden, o. d. 11. — **31.** Komatar I. 10 št. 7. — **32.** Gruden, o. d. 101. — **33.** List. 1374, 2. febr. MuALj. — **34.** O pravnih oblikah prim. K. Frölich, Die Rechtsformen d. mittelalterl. Altarpfründen, ZRG Kan. 20 (1931) 457—543. — **35.** List. 1397, 6. apr. ŠkALj.; 1400, 29. jun. MuALj; fasc. 90 št. 8 KapALj. Komatar I. 12 št. 10, 11; 15 št. 12, 16 št. 13; 17 št. 14. — **36.** List. 1435, 20. maja StAW. — **37.** List. 1444, 15. nov. MuALj, Civitatensia Kranj. — **38.** List. 1445, 3. jun. ŠkALj; prepis v ŽAK. — **39.** List. 1445, 14. sept. ŠkALj; Gruden, o. d. 17. — **40.** List. 1499, 12. jun. ŠkALj. Koblar, Bratovščina sv. R. Telesa v Kranju, Vzajemnost 1925, št. 9, 10; Fr. Ušeničnik, Slov. »očitna izpoved« v liturgiji, BV VI (1926) 265—301. — **41.** List. 1463, 21. avg. MuALj, neurej. list. — **42.** List. 1476, 16. jan. MuALj, Civitatensia; Komatar II. 5 št. 26. — **43.** Reg. Horm. Arch. II (1827) 563. — **44.** List. 1486, 26. maja MuALj. — **45.** List 1508, 15. jun., 22. jun. MuALj; 1508, 3. jun. MuALj. Civitatensia; 1508, 8. apr. ŽAK. — **46.** Reg. 1508, 31. maja v seznamu listin bratovščine, MuALj Civitatensia. — **47.** List. 1467, 18. febr. MuALj; omenjeni seznam listin. — **48.** List. 1497, 21. dec. ŠkALj. — **49.** Reg. Horm. Arch. II (1827) 564. — **50.** List. 1537, 20. okt. MuALj neurej. list. — **51.** List. 1495, 6. avg. MuALj. O vprašanju »pravice prve prošnje« prim. Srbik, Die Beziehungen v. Staat u. Kirche in Österreich während d. Mittelalters (Forschungen z. inneren Gesch. Österr. 1) 1904, 199 sl.; H. E. Feine, Papst, erste Bitten u. Regierungsantritt d. Kaisers seit d. Ausgang d. Mittelalters, ZRG Kan. 20 (1931) 19—26. — **52.** List. 1445, 18. sept. MuALj. — **53.** Frölich, o. d. 509 sl. — **54.** List. 1452, 13. sept. ŠkALj; 1452, 5. nov. StAW; 1453, 1. febr. arh. Florian; fasc. 97 št. 33 KapALj; VicA I. 4 Eccles. — **55.** Komatar I. 23 št. 22 — **56.** List. 1530, 14. sept. ŠkALj. — **57.** Komatar II. 6 št. 27. — **58.** Istotam II. 8 št. 28. — **59.** Istotam II. 10 št. 30. — **60.** Fasc. 156 št. 6 KapALj. — **61.** Lenart Puchelsperger (Uranitsch) je dodal I. 1492 še 28 cekinov; prim. IMK III. (1893) 25; Gruden, o. d. 143 sl. — **62.** Libri gest. XV. f. 424 (nadškof. arh. v Vidmu). — **63.** Fasc. 13 št. 1 ŠkALj; Komatar II. 22 št. 43. — **64.** Urbar iz 1770 v ŽAK. — **65.** Komatar II. 24 št. 47. — **66.** Libri gest. XVI. f. 371; IMK III (1893) 26; Komatar II. 12 sl. št. 32, 14 sl. št. 33, 24 št. 46. — **67.** Fasc. 97 št. 33 KapALj. — **68.** Komatar II. 19 št. 39. — **69.** Pripis na list. 1452, 13. sept. ŠkALj. — **70.** Komatar II. 4 št. 25, 13 št. 32, 25 št. 48. — **71.** Komatar II. 25 št. 49, 50; reg. Horm. Arch. II (1827) 573. — **72.** N. pr. list. 1511, 13. jan. arh. Florian. — **73.** Ko-

matar II. 22 št. 44. — **74.** Radics, Christoph v. Rauber, odt. iz Österr. Ung. Revue XXVII. Wien 1900, 23. — **75.** Prep. list. 1518, 18. dec. ŠkALj. — **76.** Komatar II. 23 št. 45. — **77.** Koblar, Kostniška kapela v Kranju, IK I (1914) 43—55; Klebel, Zur Geschichte d. Pfarren u. Kirchen Kärntens III., Carinthia I. 117 (1927) 110 sl.; M. Ferstel, Die bauliche Entwicklung d. österr. Alpenländer v. Mittelalter zur Neuzeit (Wissenschaft u. Kultur 1. die österr. Alpen) 1928, 289; Buchberges Lexikon f. Theologie u. Kirche 2. A. II (1931) pod »Beinhaus«. — **78.** List. 1308, 25. marca StAW. — **79.** List. 1312, 1. avg. StAW. — **80.** List. 1317, 16. nov. StAW. — **81.** List. 1365, 10. marca MuALj. — **82.** List. 1366, 27. jan.; 1368, 18. jan. StAW. — **83.** List. 1446, 16. okt. MuALj. — **84.** Vetrinjska kop. knj. I. 407, II. 197. — **85.** Fasc. Kranj, spis iz l. 1483 v nadškof. arh. v Vidmu. O Pankraciju Eckerju prim. list. 1486, 17. sept. MuALj; IMK I (1891) 25. — **86.** List. 1483, 1. marca, nadšk. arh. Videm. — **87.** Urbar iz 1552 v MuALj, iz 1777 v ŽAK. — **88.** Koblar, o. d. 46 sl. — **89.** Komatar II. 9 št. 29, 14 št. 32; list. 1452, 13. sept. ŠkALj; Libri gest. XVI. f. 14 v nadšk. arh v Vidmu; prep. list. 1368, 24. jun. MAK, fasc. 133 št. 21 KapALj. — **90.** IMK VI (1896) 130; Vrhovec, Meščanski špital, LMS 1898, 4 sl. — **91.** N. pr. list. 1476, 10. jan. MuALj. — **92.** List. 1528, 15. jul. MuALj. — **93.** List. 1549, 24. okt. ŽAK. — **94.** List. 1460, 17. marca MuALj. — **95.** Prep. list. 1474, 30. dec. ŽAK. — **96.** Komatar II. 5 št. 25, 20 št. 40. — **97.** Komatar II. 18 št. 36. — **98.** List. 1404, 30. jun. MuALj. — **99.** List. 1502, 7. jan. 1542, 6. dec. arh. Florian. — **100.** Prep. list. 1508, 4. dec. ŽAK. — **101.** List. 1481, 14. marca MuALj; prim. tudi urbar špital. mojstra iz 1757 v ŽAK. — **102.** List. 1497, 21. dec. ŠkALj. — **103.** Giltna knj. 1 (1539) iz registrature okrož. sod. v MuALj. — **104.** Prim. S. Reicke, Das deutsche Spital u. sein Recht im Mittelalter, Kirchenrechtl. Abhandlungen hrgb. v. U. Stutz 111—114 (1932) I. 196 sl., 277 sl., II. 53 sl., 117 sl., 152 sl., 187 sl. — **105.** Prep. list. 1528, 29. sept. ŽAK. — **106.** Bratovščina se večkrat omenja, n. pr. Komatar II. 4 št. 25. — **107.** List. 1483, 16. sept. MuALj; prep. v fasc. 97 št. 33 KapALj; list. 1485, 14. avg. MuALj. — **108.** List. 1415, 28. avg. StAW; o Viljemu Naimhoferju prim. Komatar I. 21 št. 19. — **109.** Horm. Arch. II (1827) 572. — **110.** List. 1483, 16. sept. MuALj. — **111.** Komatar II. 8 št. 28. — **112.** Prep. list. 1485, 28. marca, fasc. 97 št. 33 KapALj. — **113.** O romanju Slovencev v Porenje prim. Luschin v. Ebengreuth, Windische Wallfahrer a. Niederrhein, Schumi, Arch. II. 72—108; Gruden, o. d. 102 sl.; St. Beissel, Die Aachenfahrt (Ergänzungsheft 82 zu Stimmen aus Maria Laach) Freiburg i. Br. 1902, 86 sl., 103; H. Schiffers, Kulturgeschichte d. Aachener Heiligtumsfahrt, Köln 1930, 47 sl.; G. Schreiber, Wallfahrt u. Volkstum in Geschichte u. Leben (Forschungen z. Volkskunde hrgb. v. G. Schreiber 16/17) Düsseldorf 1934. — **114.** Sodna knj. mesta Kranja (1517—1519) 96. — **115.** Fasc. 264, MALj; Valvasor XI. 712. — **116.** Komatar II. 26 št. 53. — **117.** Klebel, Zur Geschichte d. Pfarren u. Kirchen Kärntens. B. die kirchliche Organisation im Patriarchat Aquilea, Carinthia I. 116 (1926) 16, 18, 29. — **118.** Gr. V. 228 št. 458. — **119.** Not. knj. Gubertina da Novate f. 14 (biblioteca Comunale, Udine). Vrhovec, Zgodov. šentpeterske fare, ZMS V (1903) 13 op. 1 ni razumel poročila. — **120.** List. 1348, 5. febr. StAW. — **121.** Zahn, Austro-Friulana, FR Austr. II. 40 (1877) 92 sl. št. 78; CDI pod 1356, 9. okt.; Srbik, o. d. 92—94; Dimitz I. 228 napačno. — **122.** Gruden, o. d. 1 sl., 7 sl. — **123.** Gruden, o. d. 20, 134. — **124.** Repertorium germanicum, Regesten a. d. päpstl. Archiven z. Geschichte d. deutschen Reiches u. s. Territorien im XIV. u. XV. Jahrhundert. Pontifikat Eugens IV. Berlin 1897, 419 št. 2607; rkp. št. 4139 (35) f. 307—308: Instrumentum litis pertinens ad parrochialem ecclesiam S. Canciani Krainburgae dioecesis Aquilegiensis. Peter Polec je bil arhidiakon, njegova sestra Barbara opatica v Mekinjah; prim. Gruden, o. d. 76, MMK XIV (1901) 52, XIX (1906) 150; IMK VI (1896) 134. — **125.** List. 1448, 30. avg. StAW; Gruden, o. d. 21 sl. — **126.** Klebel, o. d. 18. — **127.** Gruden, o. d. 41 sl.; ČZN V (1908) 111 op. 1; J. Turk, O početkih ljublj. škofije, ČZN XXXII (1937) 75 sl. — **128.** Reg. vol. IX. f. 261 (1479, 18. febr.) nadškof. arh. Videm. — **129.** O inkorporaciji prim. A. Pöschl, Die Inkorporation u. ihre geschichtlichen Grundlagen,

Arch Kath KR 107 (1927) 44, 108 (1928) 27, 31, 57, 75 sl., 80; R. Kušej, Cerkveno pravo, 2. izd. Lj. 1927, 168 sl.; J. Turk, O početkih ljublj. škofije, ČZN XXXII (1937) 99 sl. — **130.** Fasc. 111 št. 1 KapALj. — **131.** Fasc. 63 št. 64 KapALj; fasc. 13 št. 1 ŠkALj; IÖ Urkunden HKAW. — **132.** Dimitz II. 9 sl. — **133.** VicA I. 4 št. 1, 11 (dva prepisa). — **134.** List. 1529, 18. jan. ŠkALj; fasc. 63 št. 68 KapALj. — **135.** J. Supan, Das Verhältnis d. Domprobstei Laibach zur Probstei-Stadtpfarre Radmannsdorf in Oberkrain, Laibach 1884. — **136.** List. 1516, 23. jun. ŠkALj; Komatar II. 25 sl., št. 50, 51. — **137.** List. 1515, 8. maja ŠkALj; fasc. 156 št. 6 KapALj. — **138.** Komatar I. 6 št. 1. — **139.** List. 1336, 1. maja StAW; IMK XIII (1903) 10 sl.; GMS X (1929) 39 sl. — **140.** Gr. V. 224 št. 449, 450; Schumi, KUB II. 140 št. 176. — **141.** Horm. Arch. II (1827) 571; rkp. Bianchi v Bibl. comun. Udine (1318, 29. dec.); Bianchi, Indice dei documenti per la storia del Friuli, Udine 1877, 47 št. 1389. O rodbini de Portis me je obvestil prof. dr. I. Trinko v Vidmu. — **142.** Bianchi, Doc. per la storia del Friuli II. 218 št. 107, 248 št. 535; IMK XIII (1903) 27 št. 13. — **143.** List. 1347, 11. nov. MuALj. — **144.** 1356, 17. febr. not. knj. Gubertina da Novate f. 4 (Bibl. Comunale, Udine). — **145.** Not. knj. Petra di Locha f. 3 (bibl. Comunale, Udine; prepis LRAG: Zahn No. 3256 b), Orožen, o. d. VIII. 145, IMK XI (1901) 104. — **146.** List. 1400, 29. jun. MuALj; IMK III (1893). 240. — **147.** Po ljubeznivem sporočilu vseuč. prof. dr. Lot. Groša, podravnatelja drž. arh. na Dunaju, z dne 9. jun. 1936. — **148.** List. 1423, 13. dec. HKAW, 1425, 15. jul. StAW; Komatar I. 19 št. 17; IMK III (1893) 240. — **149.** List. 1429, 25. marca ŠkALj. — **150.** Komatar I. 19 št. 17. — **151.** List. 1423, 30. nov. MuALj; 1424, 22. maja ŽAK; Koblar, Šole v Kranju, IMK XIII (1903) 40. — **152.** List. 1412, 3. marca MuALj. O nagrobniku prim. Stele, ZUZ VI (1926) 240. — **153.** Prim. str. 65 sl. — **154.** List. 1458, 29. sept. MuALj. — **155.** Podatke mi je ljubeznivo preskrbel univ. doc. dr. Fabio Cusin v Trstu. Prim. še F. Cusin, o. d. 103 sl. — **156.** Prim. str. 43. — **157.** List. 1485, 4. apr. ŽAK; Chmel, Monum. Habs. I. 2, 902, 905, 907, 914; IMK I (1891) 11. — **158.** Reg. vol. IX. f. 261, nadškof. arh. Videm. — **159.** Formularium notariorum forojuliensium saec. XV. et XVI. f. 37 (mestna knjižnica v Čedadu, prepis v Šumijevi zbirki MuALj). — **160.** Libri gest. 10 f. 67, 11 f. 215, 16 f. 74; nadškof. arh. Videm. — **161.** Libri gest. 11 f. 189. — **162.** 1477, 28. dec. fasc. Kranj, nadškof. arh. Videm; IMK II (1892) 35. — **163.** Reg. vol. IX. f. 265, nadšk. arh. Videm. — **164.** Libri gest. 12. f. 361. Gen. vikar se sklicuje na sv. Auguština (non excomunicabitur uxor et familia pro delicto mariti) in Ezekiel 18, 20 (anima, quae peccaverit, ipsa morietur). — **165.** 1490, 27. avg. fasc. Kranj, nadšk. arh. Videm; IMK II (1892) 32 sl., 58 sl. — **166.** Komatar II. 17 št. 35. — **167.** Koblar, Farovška Loka pod Kranjem, IK III (1915) 61 sl., Komatar II. 19 št. 38; list. 1502, 6. sept. ŠkALj. — **168.** Koblar, o. d. — **169.** P. Radics, Christoph v. Rauber, Bischof, Krieger u. Staatsmann, Wien 1900; P. Hitzinger, Das Quecksilberbergwerk Idria, Laibach 1860, 12, 14; list. 1517, 18. apr. ŠkALj; fasc. 90 št. 6 KapALj. — **170.** List. 1517, 18. apr. ŠkALj, fasc. 126 št. 24, fasc. 90 št. 6 KapALj. — **171.** List. 1526, 28. apr. ŠkALj. — **172.** Fasc. 90 št. 6; 156 št. 6, 78 št. 23 KapALj. — **173.** Koblar, Šole v Kranju, IMK XIII (1903) 40; Gruden, o. d. 59, 108 sl., 110. — **174.** IMK XII (1902) 12; Kušej, o. d. 142. — **175.** IMK VIII (1898) 15 sl. — **176.** Prep. list. 1484, dec. MAK. — **177.** Gruden, o. d. 83. — **178.** Prim. o njih Kušej, o. d. 146 sl. — **179.** Gruden, o. d. 31 sl.; Srbik, Beziehungen von Staat u. Kirche... 96—131. — **180.** List. 1423, 30. nov. MuALj. — **181.** Zwitter, o. d. 39 sl.; Srbik, o. d. 131—166. — **182.** Komatar I. 6 št. 1; Horm. Arch. II (1827) 571; list. 1445, 3. jun. ŠkALj; 1458, 29. sept. MuALj. — **183.** Naziv že v list. 1452, 13. sept. ŠkALj. — **184.** Kušej, o. d. 535 sl. — **185.** List. 1423, 30. nov. MuALj; MIÖG XXX (1909) 634, Bianchi, Doc. per la storia del Friuli I. 590 sl., 360; Schumi, Arch. I. 95 št. 40. — **186.** Giltna knj. 1 (1539, iz registr. okrož. sod. v MuALj.). — **187.** Istotam. — **188.** Zwitter, o. d. 43 sl. — **189.** List. 1509, 31. jan. MuALj. — **190.** Chmel, Materialien zur österr. Geschichte I. 69. — **191.** IMK II (1892) 58. — **192.** Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti I. 1526, IMK V (1895) 20—33; Carn. n. v. V. (1914) 179 sl.

5. Mesto in pravni red.

1. K problemu sodstva prim. splošno H. Voltelini, Entstehung der Landgerichte im baierisch-österr. Rechtsgebiet, AöG 94 (1907) 3—38; Planer, Recht u. Richter in den innerösterreichischen Landen, Graz 1911, 356; R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte[6], 605 sl., 652 sl.: H. Hirsch, Die hohe Gerichtsbarkeit im deutschen Mittelalter, Prag 1922; M. Dolenc, PZ 123 sl. — **2.** MMK III (1890) 46; Hauptmann, Karantanska Hrvatska, Zb. kr. Tomislava, Zagreb 1925, 297 sl. — **3.** Hirsch, o. d. 69 sl. — **4.** Hirsch, o. d. 221—238. — **5.** O pojmu »imunitete« prim. M. Dolenc. PZ 80 sl. O imuniteti freisinske in briksenske posesti prim. Santifaller, Urkunden d. Brixner Hochstiftsarchive (Schlernschriften 15) 1929, 38 št. 33; Hauptmann, Entstehung u. Entwicklung Krains 454 sl.: M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, GMS X (1929) 38 sl. — **6.** FR Austr. II. 31, 194 št. 188. — **7.** FR Austr. II. 31, 328 sl. št. 306; Srbik, Beziehungen... 50, 53 sl. — **8.** FR Aust. II. 31, 346 št. 323, 391 št. 366. — **9.** Koblar, Loško gospostvo friz. škofov, IMK I (1891) 61; MHK 7 (1852) 41 sl.; Srbik, o. d. 53 op. 4. — **10.** Schumi, KUB II. 223 sl. št. 290; Hauptmann, o. d. 458, 463; list. 1508, 15. jun. MuALj. — **11.** MMK III (1890) 49; urbar iz l. 1494, B 518 StAW. — **12.** Hauptmann, o. d. 462; Hirsch, o. d. 56, 62. — **13.** M. Kos, Creine mons — Krainberg — Kranjska gora, GV IV (1928) 115. — **14.** MMK III (1890) 49; Müllner, Geschichte d. Eisens in Krain, Görz u. Istrien von d. Urzeit bis z. Anfange d. XIX. Jahrhunderts, Wien-Leipzig 1909, 122; Hauptmann, o. d. 455 sl.; list. 1458, 8. avg.; 1479, 24. marca MuALj. — **15.** O. Stowasser, Zwei Studien zur österr. Verfassungsgeschichte, ZRG, Germ. Abt. 44 (1924) 150 sl. Ortenburžani so prejeli tudi pravico, postopati proti obče nevarnim tujcem, prim. Hirsch, o. d. 90—104. — **16.** List. 1415, 11. apr. StAW. — **17.** IMK V (1895) 116 sl., 145 sl.; MMK IX (1896) 144 sl., list. 1476, 22. febr.; urbar kamniške gospoščine iz 1571, VicA I. 58. — **18.** Dopsch, Österr. Urbare I. 1. die landesfürstl. Urbare Nieder- u. Oberösterreichs, Wien 1905, CXXXIV sl.; Mell, Grundriss d. Verfassung- u. Verwaltungsgeschichte d. Steiermark, Graz 1931, 217 sl. — **19.** A. Kaspret, O večah, ČZN IV (1907) 215—220; J. Kelemina, Staroslovenske pravde, GMS XVI (1935) 49, 55; M. Dolenc, PZ 137. O pomenu hišne kapi prim. DRW II. 685 sl. — **20.** Gr. V. 360 sl. št. 740. List. 1256, 10. jan; 1334, 31. marca; 1341, 24. okt. StAW. Hudodelca izroče »nudus accinctus cingulo«, ali »was der Gurtel umbfangen hat«. — **21.** Schumi, KUB II. 211 sl. št. 273; list. 1360, 18. jul., 1366, 17. okt., 1396, 23. okt. 1414, 9. marca, 1443, 2. avg. StAW; Milkowicz, Die Klöster in Krain, AöG 74 (1889) 285 sl., 372 sl. — **22.** Gr. V. 336—338 št. 699; list. 1396, 8. nov.; 1406, 30. dec.; 1414, 29. jan., 1444, 29. jan., 1473, 5. apr., 1526, 14. avg. StAW; Chmel, Mon. Habsb. I. 2 (1855) 888 sl.; Milkowicz, o. d. 418—423. — **23.** O obgradju prim. DRW II. 617 sl. Opis obgradja Prevole v VicA, Cameralia XXII ni več ohranjen. — **24.** A. Hoffmann, Die oberösterr. Städte u. Märkte, Jahrbuch d. oberösterr. Musealvereines, Linz 84. Bd. 1932, 82—85. — **25.** Fasc. 127, 134 IÖHA LRAG, Hauptmann, o. d. 453; Pirchegger, o. d. 44; Vizedomverhöre 1561 MuALj. — **26.** O težkočah pri izvrševanju deželskega sodstva prim. fasc. 211 register iz l. 1519 št. 441, 176 MuALj. — **27.** J. Polec, Razpored sodnih instanc v slov. deželah od 16. do 18. stol. ZZR VI (1928) 119 sl., 128. — **28.** O upravnih pravicah prim. H. Wopfner, Das Almendregal des Tiroler Landesfürsten (Forschungen zur inneren Gesch. Österreichs 3) Innsbruck 1906. O »panwasser« DRW I. 1226 sl., o ribolovu prim. spomenico Kranjčanov VicA I. 95, o hišicah za ptičji lov prim. VicA I. 101, o »reisgejaid« fasc. 134 LRAG, MMK IX (1896) 132. — **29.** O »panwald« Schröder, o. d. 582, ČZN IV (1907) 224. Tenetišče = lovišče; GMS XIV (1933) 86, Komatar II. 16 št. 34. — **30.** Prep. list. 1396, 11. nov. MAK. — **31.** Prep. list. 1414, 10. marca; 1493, 19. apr. MAK; 1521, 24. marca VicA I. 72; 1522, 4. jun. VicA I. 43; 1524, 15. jan. VicA I. 72; spomenica Kranjčanov VicA I. 95, MMK II (1889) 90. — **32.** Prep. list. 1414, 24. jun. ŠkALj. odd. Kranj; 1464, 7. dec. vetrinjska kop. knj. I. št. 382, II. št. 473; urbar pl. Egkhov iz 1552 MuALj: opomba pri proščenju sv. Tilna na Beli »den soll man behueten

und denen von Krainburg keines Eingriffs gestatten«. O proščenjih v smledniškem gospostvu prim. MMK IX (1896) 133 sl., 146. — **33.** O karalnem postopanju prim. MIÖG XIX (1898) 258, M. Dolenc PZ 186. Pritožbe radi motenja nižjesodnih okolišev prim. VicA I. 101 (zlasti iz 17. stol.). — **34.** FR Austr. II. 36 (1871) 171 sl., IMK I (1891) 64 sl., 83, Fr. Pokorn, Cerkev na Šmarjetni gori, IMK XIII (1903) 49 sl.; isti, Besnica pri Kranju 1909, 22. — **35.** List. 1347, 28. okt. StAW (Svetec Sajovec iz Kranja dve kmetiji ob Savi pod Šmarjetno goro). — **36.** O sporu prim. Fr. M. Mayer, Über die Correspondenzbücher d. Bischofs Sixtus v. Freising, AöG 68 (1886) 413—501; fasc. 36 št. 192 KrAM; K 2/12 HKAW; spomenica Kranjčanov v VicA I. 95. — **37.** Fasc. 36 št. 192 f. 1—10 KrAM. Okroglo je spadalo k freisinskemu gospostvu; prim. FR Austr. II. 36 (1871) 168 sl. — **38.** Fasc. 36 št. 192 f. 11'—12'. — **39.** O Laborah prim. fasc. 37 št. 201 KrAM; o paši v Šmarjetni gori prim. tudi list. 1459, 4. avg. MuALj, neurejene list. O sporu prim. fasc. 36 št. 192, f. 10'—11, 12'—15. — **40.** Istotam f. 15'—24'. — **41.** Istotam f. 27'; o besniških toplicah prim. Pokorn, Besnica 11 sl. — **42.** Istotam f. 25; Komatar II. 11 št. 31. — **43.** Ravnotam f. 27'—30. — **44.** Ravnotam f. 25'. — **45.** O pravnem postopku istotam f. 94—160. — **46.** O »Gewere« prim. Schröder, o. d. 782 sl., 847 sl.; «unde vi« prim. H. Dernburg, Pandekten 1892, 427 sl. — **47.** V. v. Kraus, Itinerarium Maximiliani I. (1508—1518), AöG 87 (1898) 298. — **48.** Spomenica K 2/12 HKAW. — **49.** Fasc. 211 register iz 1519 št. 450 MuALj. O sporu s Prebačevci prim. prep. list. brez dat. (16. stol.) MAK. — **50.** Fasc. 36 št. 192 f. 85—98 KrAM. — **51.** Spomenica Kranjčanov VicA I. 95. — **52.** Zwitter, o. d. 18, 37 sl. — **53.** Komatar, Das städtische Archiv in Laibach, Jber. d. Oberrealschule Laibach 33 št. 40; Zwitter, o. d. 18 sl., 38. — **54.** B. Seuffert, Drei Register aus den Jahren 1478—1519, Innsbruck 1934, 265—270. — **55.** IMK II (1892) 60; IMK XI (1901) 199 sl.; Srbik, Beziehungen... 96—118, 127; fasc. 63 št. 65 KapALj. — **56.** J. Polec, o. d. ZZR VI (1928) 129—134; M. Dolenc, PZ 126 sl. — **57.** Luschin, Österr. Reichsgeschichte 2. izd. 161; MMK XVIII (1905) 58; Zwitter, o. d. 28; Dolenc PZ 137 sl.; fasc. 211 (register iz l. 1519) f. 38 št. 36 MuALj; sodna knj. mesta Kranja iz l. 1517—1519, str. 77, 81, 302. O »Banntaiding« prim. DRW I. 1223 sl. — **58.** Prim. prep. list. 1494, 17. jan. VicA I. 95; VicA I. 72; sodna knj. Kranja n. pr. str. 5, 15, 29. — **59.** List. 1493, 21. marca; 1494, 20. jan. MuALj; Gb. 2 b, f. 78 HKAW; Klun, DC 68 št. 100, Zwitter, o. d. 34. O pomenu »Bann und Acht« prim. DRW I. 366 sl., 1200 sl. Kdaj je prejelo mesto deželsko sodstvo, ni znano; Ljubljana I. 1450 prim. kop. knj. 43 (D 70) f. 62. — **60.** J. Pajk, Stari rokopis kranjskega mesta, Programm d. Gymn. Marburg 1870, 27 sl. — **61.** Zwitter, o. d. 39. — **62.** Prep. list. 1509, 21. jan. VicA I. 72. — **63.** Sodna knjiga mesta Kranja, str. 87, 255. — **64.** Gb. 28, f. 117 HKAW; prep. list. 1639, 16. apr. VicA I. 95; Zwitter, o. d. 33, 35. — **65.** Kod. B 53 f. 154', 159 StAW; list. 1527, 3. febr. ŽA Naklo. — **66.** O običajnem pravu prim. M. Dolenc PZ 32, Zwitter, o. d. 1, 5; svoboščine prim. spomenico meščanov VicA I. 95, priobčena v izvlečku od A. D(imitza) v BK 1865, 138 sl.; list. 1494, 13. jun. VicA I. 72; 1516, 20. okt. VicA I. 43, 1524, 11. apr. VicA I. 72. — **67.** List. 1420, 19. marca ŽA Naklo; dokaz z vpisom v sodni knj., prim. sodno knj. str. 62, 68, 116, 168; prepoved orožja za študente, sod. knj. str. 14; M. Dolenc PZ. — **68.** O nagradi za odkrito tatvino prim. list. 1509, 21. jan. VicA I. 72, Dolenc PZ 39, O prenosu posesti n. pr. 1420, 5. febr. VicA I. 43; Dolenc, PZ 41, 155 sl., 162. O oblikah solastnine prim. Fr. Novak, Das Stockwerkeigentum im Wiener Rechte des Mittelalters, ZRG, Germ. Abt. 54 (1934) 89—116; H. Oppikofer, Eigentumsgemeinschaften im mittelalterl. Recht, insbesondere an Wohnhäusern, Beihefte z. VSWG 2 (1924) 33—44, list. 1413, 29. okt. StAW, sodna knj. str. 16, 48, 56. O retraktni pravici prim. J. Polec, O retraktni pravici na našem ozemlju, SP XLIII (1929) 112 sl.; M. Dolenc PZ 94, 158 sl. O starejši zastavi prim. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 113, M. Dolenc PZ 159 sl. O prodaji na odkup prim. Polec, o. d. 120; o klavzuli jamčevanja, Polec, o. d. 122 sl. O likofu M. Dolenc PZ 164 sl. Edini primer »obstagium« med ministeriali v Kranju, prim. list. 1308, 25. marca StAW. — **69.** O rejencih prim. sod. knj. str. 80, 298;

o doti, jutrni itd. prim. sod. knj. str. 29, 274, 284. O dedovanju med meščani in kmeti »das ... di burger nit zu den paurn auf das land erben«, fasc. 211 (register iz l. 1519) št. 209 MuALj; M. Dolenc PZ 152. O delitvi dediščine prim. prep. list. 1419, 6. jan. VicA I. 43 (1523), sod. knj. str. 6, M. Dolenc PZ 151. O imovini brez dedičev Gb. 56 f. 225, 226 HKAW. O oporokah prim. sod. knj. str. 49, 262. — **70.** O spravni pogodbi prim. Dolenc PZ 417, 434; list. 1380, 19. avg. MAK; 1425, 27. apr. StAW; Komatar I. 18 št. 16. — **71.** Schröder, Lehrbuch d. deutschen RG[6], 641; Pirchegger, o. d. 367; H. Hirsch, o. d. 52 sl.; M. Dolenc PZ 45 sl., 176; fasc. 211 (register iz l. 1519) št. 440 MuALj; sod. knj. str. 291. — **72.** N. pr. sod. knj. str. 42, 180, 206, 290. — **73.** Dolenc, PZ 174 sl., J. Polec. Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 102. »Gavgarica« je last posestnika Blaža Jarca, Naklo 35. — **74.** Primer postopanja Komatar I. 20 št. 18. O besedniku prim. Kelemina, GMS XIV (1933) 54. Prisega priče po J. Pajku, o. d. — **75.** Fasc. 211 (register iz l. 1519) št. 112 MuALj; M. Dolenc PZ 186; sod. knj. n. pr. str. 117—120, 125, 225—230, 234—240. — **76.** Zwitter, o. d. 42; Klun, Archiv f. Landesgeschichte v. Krain II. 207; MHK VI (1851) 37. — **77.** Prim. giltno knj. 1 (1539) iz registr. okrož. sod. v MuALj.; prep. list. 1516, 20. okt. VicA I. 43; 1530, 20. marca MuALj; 1542, 17. jan. MuALj. — **78.** O dajatvah za uporabo mostu čez Kokro prim. HK Graz 1640-I-10. — **79.** FR Austr. II. 36 (1871) 170; list. 1423, 30. nov. MuALj; Komatar I. 8 št. 3, list. 1454, 1. marca MuALj. — **80.** MMK III (1890) 49; Popelka, o. d. I. 210. — **81.** Gb. 2 b f. 79, 80 HKAW, potrdil Maksimilijan I. prep. list. 1494, 17. jan. VicA I. 72, I. 95. — **82.** Prep. list. 1509, 21. jan. VicA I. 72. — **83.** MMK III (1890) 49; o davkarstvu prim. Fr. v. Mensi, Geschichte d. direkten Steuern in Steiermark bis z. Regierungsantritte Maria Theresias I (1910), III. 1. (1921), III. 2 (1922) Besteuerung d. landesfürstl. Städte u. Märkte. — **84.** Mensi, o. d. III. 1 (1921) 8—16, Pirchegger, o. d. 278 sl.; Popelka, Geschichte d. Stadt Graz I. 399 sl.; Zwitter, o. d. 45 sl.; Gb. 36 f. 296, Gb. 37 f. 200, Gb 43 f. 175', 176, HKAW; Chmel, Materialien z. österr. Geschichte, I (1837) 82 sl., 95; vicedomski urbarji iz l. 1496, 1514—7, 1527 VicA I. 54 a. — **85.** Chmel, Materialien I. 69 ima pri »urbar so in das lantgericht gehort« napačno število 1 namesto L = 50. O nakladah prim. kod. B 53 f. 204'—206 StAW, C 1/13 HKAW. — **86.** Spomenica Kranjčanov VicA I. 95. — **87.** Oprostilna pisma n. pr. list. 1445, 18. sept. MuALj; kod. 523, f. 86; Chmel, Regesten d. K. Friedrichs III. II. d. 585 št. 6022; fasc. 50 št. 13 KapALj. Zwitter, o. d. 43; Srbik, Beziehungen ... 131—165. — **88.** List. 1422, 8. maja MuALj, 1534, 24. jul. MuALj, 1534, 28. jul. ŠkALj, prep. list. Friderika III., Maksimilijana I., Ferdinanda I. VicA I. 72, I. 95. — **89.** O delovanju mestnega sodnika priča sodna knj. iz l. 1517—19 str. 1, 2, 3, 249, 251; o blagajniku prim. list. 1423, 30. nov. MuALj. Zastopniki Kranja med dež. stanovi prim. Wl. Levec, Die krainischen Landhandfesten, MIÖG XIX (1898) 269 sl. Meščan Ivan Inditsch iz Kranja je zastopal l. 1525 kranjska mesta na generalnem (meddeželnem) odbornem zboru v Augsburgu, M. Mayr, Der Generallandtag d. österr. Erbländer zu Augsburg, Z. Ferd. III. F. 38 (1894) 19. O notarju Chyletzu prim. Komatar II. 25 sl. št. 49, 51; list. 1508, 4. dec. ŽAK; 1511, 13. jan. MuALj in dr. O mestnem potu prim. sod. knj. str. 108. — **90.** G. v. Below, Die städtische Verwaltung d. Mittelalters, Histor. Zeitschrift LXXIV (1895) 396—463.

6. Mesto in gospodarstvo.

1. Za gospodarskozgodovinski razvoj prim. H. Bechtel, Wirtschaftsstil d. deutschen Spätmittelalters, der Ausdruck der Lebensform in Wirtschaft, Gesellschaftsaufbau u. Kunst von 1350 bis um 1500, München u. Leipzig 1930; Zwitter, o. d. 19; A. Melik, Slovenija I. 2, Lj. 1936, 599 sl. — **2.** G. v. Below, Probleme der Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1920, 79 sl.; Pirenne, o. d. 185 sl. — **3.** Zwitter, o. d. 22, 50. — **4.** MHK 19 (1864) 9 št. 8, MMK IX (1896) 139; K 2/12 št. 18.375 HKAW; fasc. 134 LRAG. — **5.** K 2/12 št. 18.375 HKAW. — **6.** Zwitter, o. d. 54. — **7.** Prep. list. 1556, 6. febr., Acta magistr. fasc. 7 MALj; Hormayrs Arch. II (1827) 574. — **8.** List. 1493, 20. apr. MuALj; Zwitter, o. d. 22. — **9.** Spo-

menica Kranjčanov VicA I. 95; prep. list. HK 1730-VIII-44 LRAG. Zwitter, o. d. 62 sl. — **10.** Deželnoknežji ukazi: Klun, DC 21 št. 17, 30 št. 38, 34 št. 47, 34 sl. št. 48, 33 št. 45, 47 št. 68, 48 št. 70, 71, 49 št. 72, 56 št. 86. Komatar, Das städt. Archiv 22 sl. št. 22, 32 sl. št. 39, 33 sl. št. 41, 36 sl. 43, 44; 34 št. 42; Wl. Levec, o. d. MIÖG XIX. (1898) 270. Prim. tudi spomenico v VicA I. 95; Zwitter, o. d. 50 sl. — **11.** Beiträge z. Kunde steiermärk. Geschichtsquellen XII (1875) 160 sl. — **12.** Klun, DC 47 št. 68. — **13.** Spomenica Kranjčanov VicA I. 95. — **14.** Notizenblatt II (1852) 158 št. 359; Monum. Habsb. I. 2, 907; Komatar, o. d. 22 št. 20. — **15.** Komatar, o. d. 34 sl. št. 42. O pojmu »Bannmeile« DRW I. 1218. — **16.** O oddajanju deželskih sodišč plemičem n. pr. list. 1476, 21. apr., 1478, 13. jun., 1479, 18. sept., 1492, 17. jan., 1500, 11. jan. StAW, MHK 20 (1865) 17; o krčmah prim. spomenico Kranjčanov VicA I. 95. — **17.** Knjiga patentov (v Nar. bibl. na Dunaju) f. 146', 147'; prim. E. v. Strobl-Albeg, Bericht über das Fondsgüterarchiv zu Mannersdorf, Jb. d. Gesellschaft f. neuere Geschichte Österreichs über das 5. Vereinsjahr 1908/9, 1909. — **18.** O trgovskih potih prim. M. Kos, Zgodov. Slov. 205 sl., FR Austr. II. 40, 222 sl., Carn. n. V. II (1911) 165; Nozze Musoni-Velliscig, Udine 1897, 16 sl. — **19.** Zwitter, o. d. 11. — **20.** O trgovini s Hrvatsko prim. Tkalčić, O staroj zagrebačkoj trgovini, Rad 176 (1909) 177 sl. O pomenu ceste preko Krasa, Kurz, Österreichs Handel in älteren Zeiten, Linz 1822, 355 sl.; Tamaro, Storia di Trieste, Roma 1924 I. 172, 212 sl., 226. — **21.** Quellen zur Geschichte der Stadt Wien II. 1 št. 590 a, 711, 733 a, 712, 676 a, 749, 733 b; Kurz, o. d. 356 sl.; Zwitter, o. d. 60 sl. — **22.** Kurz, o. d. 358 sl.; Popelka, o. d. 350; Lichnowsky IV. 788 št. 2317. — **23.** Prep. list. 1366, 17. maja; 1396, 9. nov. HK 1724-I-137 LRAG; list. 1414, 8. marca MuALj. — **24.** Komatar, Das städtische Archiv... 17 št. 6, 18 št. 9. — **25.** List. 1418, 2. jul. StAW; AöG 63 (1882) 11 sl., 90 sl.; W. Altmann, Die Urkunden Kg. Sigmunds 1410-37 (Regesta imperii B. 11) št. 3307, 3307 a; Schiff, Kg. Sigismunds italien. Politik 1909, 68, 74, 98 sl., 128 sl., 134; Kandler, CDI 1419, 20. maja; H. Heimpel, Zur Handelspolitik K. Sigismunds, VSWG 23 (1930) 145—156. — **26.** Kandler, CDI 1439, 17. nov.; 1426, 22. avg.; Tamaro, o. d. I. 223, 335 sl.; Dimitz I. 298 napačno. — **27.** Tamaro, o. d. I. 343 sl. — **28.** Tamaro, Documenti inediti di storia Triestina, Arheografo Triestino XLIII (1930) 44 sl.; isti, Storia di Trieste I. 344; Kandler, CDI 1461, 12. jun. — **29.** Kod. 44 f. 276 HKAW. — **30.** Tamaro, o. d. I. 351 sl., Kandler, CDI, 1463, 17. nov., 23. nov.; 1478, 22. febr.; 1486, 26. jul.; 1489, 28. marca; 1496, po 25. jan.; 1500, 4. okt.; AöG II (1849) 99 št. 55; Monum. Habsb. I. 2, 923. — **31.** S. Gigante, Fiume nel secolo XV. (Bulletino della deputazione fiumana di storia patria IV. 1918) 103 sl.; Gb 3 a f. 435', 436 HKAW. — **32.** Potrebna bi bila podrobna študija o trgovskih družbah, ki so se udejstvovale na Gorenjskem, n. pr. Rumpler, Drmota, Spenglavec iz Ljubljane, Marenzi iz Brescie, Marzeta iz Pesare, Vid Perl iz Dinkelsbühla itd. Prim. Kandler, CDI; kod. B 528 f. 4', 13 StAW; Libri gestorum XII. f. 181 (nadškof. arh. Videm) in dr. — **33.** O pomenu dunajskega monopola prim. Zwitter, o. d. 59 sl. — **34.** O gospodarski ekspanziji Nemcev v 16. stoletju v južnoslovanskih deželah pripravljam posebno študijo na podlagi gradiva iz arhivov v Aachenu, Augsburgu, Kölnu, Münchenu in Nürnbergu; iz tiskanega gradiva prim. 1445 Parunger de Norimberga, habitator Labaci; Fiume, rivista semestrale della società di studi fiumani IX (1931) 37. — **35.** Klun, DC 38 št. 55, 58 sl. št. 89, 59 št. 90; 1510, 4. apr. Acta magistr. fasc. 6 MALj. — **36.** Klun, DC 54 št. 82; Gb 3 a, f. 326, 326' HKAW. — **37.** K 2/12 HKAW. — **38.** N. pr. Gb 25 f. 82' HKAW (Štefan Krabat je pripeljal iz Kranjske v Augsburg za Ferdinanda I. 20 tovorov rebole, 6 tovorov vipavca, 6 tovorov rožaškega vina, 2 tovora fig in breskev, 1 tovor rozin). — **39.** Le izjemoma je mogel po posredovanju Jurija pl. Eghka ljubljanski trgovec Peter Reicher izvoziti 1510 še 150 tovorov kož in 50 tovorov železnih izdelkov v Jakin (Ancono) in Pesaro v Italiji (list. 1510, 4. maja HKAW). — **40.** F 1/19 IÖHA, HKAW; Kandler, CDI 1512, 6. apr. — **41.** Dimitz II. 112 sl.; Gruden, Zgodovina slov. naroda 561 sl. — **42.** S. Gigante, Monumenti di storia Fiumana II. Libri del Cancelliere 1. Fiume 1912, 7, 15, 102, 108 sl., 129, 132, 163, 170, 174,

Narodna in univerzitetna knjižnica

216 sl., 218. — **43.** Jac. Cavalli, Commercio e vita privata di Trieste nel 1400. Trieste 1910, 105, 257, 357, 376, 405. — **44.** Gb. 2 b, f. 79/80 HKAW; VicA I. 72. — **45.** Notizenblatt II. (1852) 138 št. 327, 184 št. 397. — **46.** Dimitz I. 258 sl., H. Srbik, Studien zur Geschichte d. österr. Salzwesens (Forschungen z. inneren Gesch. Österreichs 12) 1917, 120; Ing. C. Schraml, Das oberösterr. Salinenwesen vom Beginne d. 16. bis z. Mitte d. 18. Jahrhunderts, Wien 1932, 341; A. Jaksch v: Gedenkschrift aus Anlass d. Feier d. 25 jährigen Bestandes der Section Eisenkappel d. österr. Touristenclub. Eisenkappel 1902, 3—14. Tudi vino je prihajalo preko Kranja-Kaple v Velikovec; prim. H. L'Estocq, Beiträge z. Geschichte des Weinbaues in Unterkärnten. Carinthia I. 118 (1928) 125. — **47.** K. Kaser, Eisenverarbeitung u. Eisenhandel (Beiträge z. Geschichte d. österr. Eisenwesens, hrgb. v. M. Loehr, A. Mell, H. Riehl) II. 1. Wien-Berlin 1932; Zwitter, o. d. 61; kop. knj. 43 (D 70) f. 65 StAW. — **48.** Klun, DC 50 št. 74, 53 št. 81, 55 št. 84; I. Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih Lj. 1886, 159. — **49.** Prim. K 2/12 št. 18.375 HKAW. — **50.** Blaznik, Kolonizacija selške doline, Ljubljana 1928, 78 sl. — **51.** C 1/14 in K 2/12 št. 18.375 HKAW; giltna knj. 1 (1539) iz registr. okrož. sod. v MuALj. — **52.** List. 1316, 15. maja StAW. — **53.** List. 1426, 30. jun.; 1427, 5. jul. StAW; MHK 17 (1862) 51. — **54.** Prep. list. 1426, 13. marca ŽAK; kod. 41 f. 50, 51 StAW; Lichnowsky V. 226 št. 2558, 230 št. 2604. — **55.** Prep. list. 1462, 20. jun. VicA I. 43 (1523); K 2/12 IÖHA, HKAW; urbarji vicedom. urada v VicA I. 54 a; list. 1480, 16. sept. MuALj; Gb. 56 f. 130. — **56.** Primerjaj urbarje v VicA I. 54 a. — **57.** O mestnih kopelih prim. G. Zappert, Über das Badewesen mittelalterlicher u. späterer Zeit, AöG 21 (1859) 3—160; A. Martin, Deutsches Badewesen in vergangenen Tagen, Jena 1906. O »padarju« v Kranju prim. Komatar I. 24 št. 23. — **58.** MMK III (1890) 49 ima napačno 10 namesto 15 pekov; Klun, DC 56 sl. št. 86. — **59.** Vizitacijski zapisnik od l. 1631 ŠkALj. — **60.** Prep. list. 1436, 6. dec. VicA I. 148, 1525, 28. nov. ŠkALj; vizitac. zapisnik od l. 1631 ŠkALj. Prim. op. 40 pogl.: Mestna naselbina. — **61.** Gruden, Cerkvene razmere... 106 sl.; nepravilno je mnenje, da so kranjski cehi iz 16. stoletja; Gruden, Zgod. slov. nar. 406 sl. O razmerju med bratovščinami in cehi prim. Kötzschke, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte d. Mittelalters 1924, 422, 585; Mell, Grundriß d. Verfassungs u. Verwaltungsgeschichte d. Steiermark 90; H. Lentze, Die rechtliche Struktur d. mittelalterlichen Zunftwesens in Wien und den österr. Städten, Mitteilungen d. Vereines f. Geschichte d. Stadt Wien XV (1935) 15 sl., P. S. Leicht, L'origine delle »arti« nell'Europa occidentale. Rivista di storia del diritto italiano VI (1933) 5—16. — **62.** Prep. list. 1522, 4. apr. VicA I 147; Zwitter, o. d. 56. — **63.** Prim. Fr. Popelka, Geschichte des Handwerkes in Obersteiermark bis zum Jahre 1527, VSWG XIX (1926) 86—144; Zwitter, o. d. 57. — **64.** Prep. list. 1522, 4. apr. VicA I. 147. — **65.** Kop. knj. 43 (D 70) f. 60' HKAW. — **66.** Prim. določbe v cehovskih (bratovščinskih) pravilih. — **67.** IMK XII (1902) 183. — **68.** Zwitter, o. d. 55—59. — **69.** Ledinska imena na karti kranjskega polja; naziv »Zlato polje« se najde tudi pri Šenčurju, Trbojah in Kamniku. — **70.** List. 1423, 30. nov. MuALj; Künstle, Die deutsche Pfarrei... 82 sl. — **71.** List. 1458, 10. jan. ŠkALj; 1459, 4. okt. VicA I. 43 (1523); 1460, 5. okt. (istotam); 1461, 22. febr. fasc. 1 št. 9, 15 KapALj; 1461, 16. marca ŠkALj; 1461, 22. avg. VicA I. 43 (1523); 1478, 7. jul. Chmel, Monum. Habsb. I. 2, 914; 1499, 26. apr. fasc. 134 (karton 139) LRAG; 1505, 18. jul. VicA I. 43 (1523); Koblar, Farovška Loka pod Kranjem, IK III (1915) 61 sl. — **72.** VicA I. 43 (1523). — **73.** List. 1481, 14. marca MuALj; 1497, 21. dec. ŠkALj. — **74.** Prep. list. 1524, 14. nov. ŽAK. — **75.** Rodbina Harrer je izvirala morda iz Loke; prim. list. 1470, 7. maja ŽA Stara Loka. — **76.** Komatar II. 18 št. 37. — **77.** Gb. 22 f. 476' HKAW. — **78.** Archiv f. vaterländ. Geschichte... Kärntens 7 (1862), 93; list. 1421, 22. maja; 1458, 22. maja MuALj. — **79.** List. 1414, 9. dec.; 1421, 10. sept. StAW; 1520, 3. okt., 1525, 26. sept. MuALj. — **80.** Kod. B 528 f. 236', 237; B 53 f. 372 StAW; prim. še list. 1422, 10. maja ŽA Naklo; 1480, 18. marca MuALj. — **81.** List. 1428, 14. marca StAW; prepis fevdne knjige Ortenburžanov BAM f. 71;

kod. 963 (313) f. 9' StAW. — **82.** List. 1374, 19. nov.; kod. 963 (313) f. 29 StAW. — **83.** List. 1331, 4. maja StAW. — **84.** List. 1498, 6. jun. MuALj; fasc. 211 (register iz l. 1519) št. 258 MuALj. — **85.** List. 1392, 10. apr., 1. maja; 1393, 9. maja, 18. maja StAW. — **86.** Komatar II. 16 št. 34; list. 1491, 7. sept. MuALj. — **87.** List. 1481, 25. jan., 8. marca; 1489, 25. jun. VicA I. 43; 1491, 23. sept.; 1492, 9. jun. StAW.

7. Srednjeveška umetnost v Kranju.

1. Prim. str. 54 knjige. — **2.** Prim. str. 64 knjige. — **3.** Visitatio generalis prima dioc. Labac. ŠkALj št. 4: »Crucifixum, qui in medio ecclesiae reperitur, in ipso chori ingressu ad arcus fornicem et super trabem accomodari.« Križ so stavili na tram pod slavolokom, za kar imamo v starih cerkvah dosti primerov. — **4.** Fr. Stelè, Monumenta artis slovenicae I. Ljubljana 1936, 5—6. — **5.** A. Codelli v. Fahnenfeld, Die jüngsten Restaurationen in der Stadtpfarrkirche zu Krainburg, BK I (1857) 94—96. — **6.** G. Vonbank. Die Kirchen in Dvor und Krainburg, BK III (1859) 131 sl. — **7.** IK I (1914) 47. — **8.** List. 1452, 13. sept. ŠkALj. — **9.** Prvi del: »Dy kirchen ze Krainburg gem... haben (ali »lassen«) machen (ali »mallen«) und bauen... e ... dy zeit purger... nach Christi gepurd«... (sledila bi letnica). Drugi del: Ihus · hilf · uns... — **10.** Iz. Cankar, Zgodovina likovne umetnosti v zahodni Evropi II. d. Lj. 1933, 203; R. K. Donin, Die Bettelordenskirchen in Oesterreich, Baden pri Dunaju 1935, 209—212, 330 do 344. — **11.** R. K. Donin, o. d. 331. — **12.** R. K. Donin, o. d. 331—333. — **13.** Istotam. — **14.** R. K. Donin, o. d. sl. 255, 266, 290/1, 326/7, 252/3, 221, 311/2, 321. **15.** R. K. Donin, o. d. 338/9. Ta je mišljena tudi mesto pomotoma imenovane cerkve sv. Petra na str. 41. — **16.** O. d. 340; H. Rosemann, Die Hallenkirche auf germanischem Boden, München, disertacija 1924. — **17.** Donin, o. d. 340. — **18.** ZUZ III (1923) 3-4. — **19.** Fr. Stelè, Slikani svodovi gotskih prezbiterija u Slovenačkoj, Starinar za 1928-30, 70-87. — **20.** Fr. Stelè, Freske v cerkvi sv. Duha na Čelovniku, ČZN XXXV (1930) 89-98. — **21.** Fr. Stelè, o. d. — **22.** Kronika slov. mest III. 83/4 sl. 2 in 3. — **23.** Kronika III. 85, sl. 7 in 8. — **24.** H. Bechtel, Wirtschaftsstil d. deutschen Spätmittelalters. München u. Leipzig 1930, 57—90 (Kunst und Gemeinschaftsleben). — **25.** K. Gerstenberg, Deutsche Sondergotik 1913. — **26.** O. d. 67. — **27.** O. d. 75. — **28.** Istotam. — **29.** H. Bechtel, o. d. 65 sl. — **30.** Fr. Stelè, Stavbar Andrej iz Loke, ZUZ V (1925) 47—49. — **31.** Fr. Stelè, Magister Martinus Petr(ich), ZUZ VI (1926) 147—156. — **32.** V. Steska v ZUZ II (1922) 3. — **33.** K. Künstle, Ikonographie der christlichen Kunst I. Freiburg i. Br. 1928, 226. — **34.** Lavtižar, Zgodovina župnij v dekaniji Kranj, Lj. 1898, 34. — **34 a.** Komatar II. 4 št. 25. — **35.** Komatar II. 22 sl. št. 44. — **36.** L. Baldass, Oesterr. Tafelmalerei der Spätgotik 1400—1525, 17 sl., 35 št. 91 in 92. — **37.** Fr. Stelè, Slike gotskega krilnega oltarja iz Kranja, ZUZ VI (1926) 191—214. — **38.** ZUZ VIII (1928) 66—69. — **39.** O. Pacht, Oesterr. Tafelmalerei, Augsburg 1929, 61, 64 sl., 83. — **40.** O. Benesch, Der Meister d. Krainburger Altars, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte zv. VII (1930) 120—199, VIII (1931) 17—68. — **41.** Acta sanctorum maii coll., dig. a Godefr. Henschenio et Daniele Papebrochio e S. I. Tom. VII. (Paris in Rim 1868) 420 sl. — **42.** Vizitacijski zapisnik 28. maja 1684 ŠkALj št. 30. — **43.** Komatar I. 19 št. 17. — **44.** K. Künstle, Ikonographie der christlichen Kunst I. 486—90; ČZN XXVIII (1933) 169—171; Mladika XV (1934) 260; Monumenta artis slovenicae I. 26, 42. — **45.** Otto Schmitt, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, Stuttgart 1933, 79 in sl. 2 na str. 82; Gert von der Osten, Der Schmerzensmann, Typengeschichte eines deutschen Andachtsbildwerkes von 1300—1600. Forschungen zur deutschen Kunstgeschichte, Berlin 1935, 27, 28. — **46.** ZUZ V (1925) 173 slika 70 in str. 174. — **47.** E. Panofsky, Imago pietatis. Ein Beitrag zur Typengeschichte des »Schmerzensmannes« und der »Maria Mediatrix«, v Festschrift für Max J. Friedländer zum 60. Geburtstage, Leipzig 1927, 264 sl. — **48.** K. Oettinger, Der Illuminator Erzherzog Ernsts des Eisernen,

Goldschmidt-Festschrift 1935, 60, 62/63, sl. 10 in 13. — **49.** O. d. 61. — **50.** Fr. Stelè, ZUZ VI (1926) 240. — **51.** M. Kos-Fr. Stelè, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, Ljubljana 1931, 152. — **52.** Oettinger, o. d. 57—63. — **53.** Prim. str. 68 te knjige. — **54.** Oettinger, o. d. 58. — **55.** Podrobneje o tem glej Kos-Stelè, o. d. 154—158. — **56.** Vizitacijski zapisniki: 1631, ŠkALj št. 4; 1661, 30. jun. ŠkALj št. 1; 1665 ŠkALj št. 2; 1684, 28. maja, ŠkALj št. 30. — **57.** Sl. 36 v G. Weise, Mittelalterliche Bildwerke des Kaiser Friedrich-Museums und ihre nächsten Verwandten, Reutlingen 1924. — **58.** Prim. tab. 49 a in 56 v H. Wilm, Die gotische Holzfigur, ihr Wesen und ihre Technik, Leipzig 1923. —

II. OD REFORMACIJE DO NAPOLEONOVE ILIRIJE.

1. Zgodnji kapitalizem.

1. R. Kötzschke, Grundzüge d. deutschen Wirtschaftsgeschichte 2. A. (Meister, Grundriss d. Geschichtswissenschaft II. 1) Leipzig 1921, 178—184; M. Weber, Wirtschaftsgeschichte, München 1924, 161 sl.; H. Bechtel, Wirtschaftsstil d. deutschen Spätmittelalters, München 1930, 202 sl.; Jak. Strieder, Studien zur Geschichte kapitalist. Organisationsformen, 2. A. München 1925, 3, 12 sl., 24, 31 sl., 35 sl., 77, 84; isti, Werden u. Wachsen d. europäischen Frühkapitalismus (Propyläen Weltgeschichte IV.) 3—25; isti, Der schwäbische Kaufmann im Zeitalter der Fugger, Schwabenland I (1934) Augsburg 197—216; L. Scheuermann, Die Fugger als Montanindustrielle in Tirol u. Kärnten (Studien zur Fuggergeschichte herausgegeben v. J. Strieder 8.) München 1929, 25, 123 sl., 160, 222, 230 sl., 282, 315, 332 sl.; dež. glavar Ivan Kacijanar je imel delež pri rudniku srebra na Hrvaškem, ki ga je vodil nemški »faktor« (1530, 28. apr.) MuALj. O rudarskih združbah priobčim posebno razpravo. — **2.** P. Hitzinger, Das Quecksilberbergwerk Idria, Lj. 1860, 11 sl.; Jak. Strieder, Studien z. Gesch. kapit. Organ. 22, 80, 292—359, 458 sl., 463 sl., 467, 513 sl. — **3.** Müllner, Geschichte d. Eisens 202, 135, 139, 77 sl., 639. — **4.** Müllner, o. d. 476. — **5.** Müllner, o. d. 501 sl. — **6.** MMK XVI (1893) 124. — **7.** Wl. Milkowicz, Die Klöster in Krain, AöG 74 (1889) 421 op. 4; list. 1585, 5. apr., 18. jul., 12. avg. StAW. — **8.** Gruden, Zgodov. slov. naroda 425; preglednica gorenjskih fužin iz srede 16. stol. v VicA I 72. — **9.** Sodna knjiga m. Kranja str. 220 (1519: Jur. Altdorfer); M. Dolenc, PZ 260 sl., Müllner, o. d. 162. — **10.** Müllner, o. d. 134, 145—158; J. Polec, Razpored sodnih instanc, ZZR VI (1928) 137 sl.; fasc. 156 št. 6 KapALj. — **11.** Müllner, o. d. 146. — **12.** Istotam, 157 sl. — **13.** Prim. trgovsko knjigo Ludvika Ysenhausena iz dobe 1515 do 1580 f. 65 ŽA Kolovrat; J. Kenner, Bruchstücke über die Linzer Jahrmärkte, Fünfter Bericht über das Museum Francisco-Carolinum, Linz 1841, 111 sl.; 247; G. Probszt, Innerösterreichs Münzpolitik von 1564 bis 1619, N. Z. 57 (N. F. 17, 1924) 24 sl.; Tamaro, Storia di Trieste II. 60, 64, 68, 72, 74, 100 sl.; VicALj I 92, I 142 (1561). — **14.** L. Jahne, Die Eisenindustrie im Vellachtale (Kärnten), Montanistische Rundschau XXII (1930) 1—7; K. Kaser, Eisenverarbeitung u. Eisenhandel (Beiträge z. Geschichte d. österr. Eisenwesens herausgegeben v. M. Loehr, A. Mell, H. Riehl II. 1) Wien 1932, 97—140. — **15.** Müllner, o. d. 488 sl., 282, 250, 257, 716; fasc. 18.285, 18.381 HKAW. — **16.** 1545, 19. dec. VicALj I 72. — **17.** MHK 19 (1864) 89; IMK III (1893) 218 sl.; Dimitz II. 293, III. 224. — **18.** IMK V (1895) 138, Carn. II (1909) 159. — **19.** HK 1570—II—118. — **20.** Prim. pisma Viljema Raspa, upravitelja idrijskega rudnika iz l. 1538—1540 lv. Jos. pl. Egkhu, ki so se nahajala v arhivu gradu Brda. L. 1913, ko sem pomagal g. prof. Fr. Komatarju zapisovati arhivalije Brda, sem jih pregledal. Zdaj tega fascikla ni več med brdskimi arhivalijami v MuALj; G. Probszt, Der Münzbetrieb in Innerösterreich von 1564 bis 1620, N. Z. 55. Bd. (N. F. 15, 1922) 38 sl. — **21.** J. Strieder, Zur Genesis d. modernen Kapitalismus 2. A. München 1935, 2. d. I. 4, III. 12. Pismo

Höchstetterjem se omenja tudi v Ysenhausenovi trgov. knjigi f. 186'. — **22.** O Khislu prim. SBL I. 454. Imel je mlin, steklarno, papirnico, fužino; prim. IMK VII (1897) 49, HK 1595-VI-9; Jak. Strieder, Studien... 352 sl. — **23.** 1609, 7. avg. VicA I 68. — **24.** HK 1573-X-62. — **25.** VicA I 137, 138; Müllner, o. d. 714 sl. — **26.** O problemu pripravljam posebno študijo, ker se na zgodovini enega kraja ne da poglobiti. Prim. A. v. Globočnik, Geschichtliche Übersicht d. österr. Geld- u. Münzwesens, Wien 1897, 23—32, XXII. M. Weber, o. d. 219 sl., G. Probszt, Münzbetrieb... 33—44, Münzpolitik... 21—61; Handwörterbuch d. Staatswissenschaften 4. A. VII (1926) 202 sl.; za Kranjsko problem sploh še ni obdelan razen J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 125—128. — **27.** O cenah prim. fasc. 134 (kart. 139) LRAG; VicA I 95, 149; HK 1570-II-118; Valvasor XV. 483, 505; Müllner, o. d. 701, VicA I 92. — **28.** G. Probszt, Münzbetrieb... 33 sl. — **29.** VicA I 92; Brinkmann, Wirtschafts- u. Sozialgeschichte 87. — **30.** Prim. o pojmu vezanega mestnega gospodarstva A. Bilimovič, Uvod v ekonomsko vedo, Lj. 1933, 67—70; o njegovem razkroju v. Below, Untergang d. mittelalterl. Stadtwirtschaft (Probleme d. Wirtschaftsgeschichte) 1921, 501—550. — **31.** 1534, 1. nov. Acta mag. fasc. 6 MALj. — **32.** Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Lj. 1929, 52; Landshandvest d. I. Hertzogthums Crain 1598, f. 75/6; VicA I 97; Vrhovec, Ljubljanski meščanje 162 sl. — **33.** Prim. omenjeno Ysenhausenovo knjigo v ŽA Kolovrat; J. Polec, o. d. 43 sl. — **34.** VicA I 149. — **35.** Prim. A. Kaspret, Über die Lage d. oberkrain. Bauernschaft b. Ausgange d. XV. und im Anfange d. XVI. Jahrh., MMK II (1889) 69—148; isti, Razmere gorenjskih kmetov okoli 1500, LZ 1891, 202 sl; poseb. odtis Lj. 1893; Dimitz II. 20—29, 109—111, III. 30—36; Gruden, Zgodov. 535—538, 753—766; M. Kos, Zgodov. Slovencev 180 sl., 230 sl., A. Dopsch, Die ältere Wirtschafts- u. Sozialgeschichte d. Bauern in den Alpenländern, Oslo 1930, 147—150; isti, Die freien Marken in Deutschland, Wien 1933, 104; G. Franz, Der deutsche Bauernkrieg, München 1933, 53—70, 254 sl.; recenzija Th. Mayerja v VSWG 29 (1936) 322—324. — **36.** Fasc. 134 (karton 139) LRAG. — **37.** Prim. urbar kriškega urada iz l. 1569, VicA I 43, I 95. — **38.** Prim. za smledn. gospostvo MMK 9 (1896) 131—139; mandat za kranjsko deželsko sodišče od 18. dec. 1561 v izvodu dež. ročina v knjižnici MuLj. — **39.** O pr. razmerju prim. J. Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, ZZR XIII (1937) 141—144; odstotki so preračunani po spisih o prevedbi zakupnih kmetij v kupne, VicA I 44, fasc. 134 (kart. 139) LRAG. — **40.** Chmel, Urkunden... zur Geschichte Maximilians I. (Bibl. Lit. V. 10) Stuttgart 1875, 423 št. 285; gl. tudi istotam 406 št. 273 in fasc. 212 (1519) št. 367 MuALj. — **41.** Fr. M. Mayer, Der innerösterr. Bauernkrieg d. Jahres 1515, AöG 65 (1883) 70—114. — **42.** K 2/12 (18.375) HKAW. — **43.** List. 1515, 6. avg. MuALj neurejene list. — **44.** 1516, 6. jan. fasc. 134 LRAG. — **45.** H. Braumüller, Der Bauernaufstand v. 1525—26 in Kärnten, Car. I. 116 (1926) 89—110; Gb. 25 f. 168 HKAW. — **46.** Fasc. 18.381 HKAW. — **47.** Prim. J. Polec, o. d. ZZR XIII (1937) 144—152; gradivo za nakelski in primskovski urad v fasc. 134 LRAG, VicA I 57, za kriški urad VicALj I 43, za smledniško gospostvo VicA I 44 in MMK 9 (1896) 131—139. — **48.** Brdski urbar iz l. 1552 MuALj. — **49.** Prim. davčne registre viced. urada iz l. 1567, 1581, 1583, 1592, 1595 v VicA I 43, I 72. — **50.** VicA I 95. — **51.** istotam. — **52.** VicA I 72. — **53.** VicA I 72, 95; list. 1548, 26. avg. MuALj. — **54.** Prim. rokod. red krojačev 1581, 3. jul. VicA I 149, mesarjev 1598 VicA I 148; kovačev, zlatarjev, ključavničarjev in nožarjev 1497, 10. marca W 567 f. 104—107' StAW. — **55.** R. Kötzschke, o. d. 184, Wörterbuch d. Volkswirtschaft herausgegeben v. L. Elster III. 178 sl. — **56.** O založništvu prim. Zwitter, o. d. 53, Bilimovič, o. d. 70; o platnarstvu in sitarstvu v okolici Kranja gl. VicA I 148. — **57.** O cenah prim. op. 27; o kameni soli: 1593, 10. maja VicA I 92. — **58.** VicA I 92, 95, 137, 138; Müllner, o. d. 700; Acta mag. fasc. 6 MALj. — **59.** 1569, 14. jul. VicA I 72. — **60.** Prim. Luschin v. Ebengreuth, Ein Protokoll d. Stadt Stein in Krain aus d. J. 1502/3, MMK XVII (1905) 38 sl., isti, Stadt Stein um die Mitte d. 16. Jahrh.,

MMK XIX (1906) 81 sl. — **61.** IMK XVII (1907) 57. — **62.** Valvasor XI. 717, XV. 464, Vizedomverhöre 1555, 1563 MuALj; IMK I (1891) 50; Dimitz II. 188. — **63.** VicA I 72 (1569), Komatar II. 30 št. 61, list. 1553, 2. dec. MuALj. — **64.** HK 1572-I-60, 1573-I-28, J. Polec, o. d. ZZR XIII (1937) 147. — **65.** 1595, 20. marca VicA I 91, giltna knj. IV. t. č. v MuALj. — **66.** List. 1553, 2. dec. MuALj. — **67.** VicA I 72 (1568, 10. jun.), I 43; HK 1575-XII-56, 1581-I-40; 1580, 8. dec. MuALj; Misc. 1576, 3. jul. Kart. 178 LRAG, HK 1576-VII-24; giltna knj. IV.; 1584, 24. sept. VicA I 4. Müllner, o. d. 149, 157 sl. — **68.** Fasc. 134 LRAG, Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 38 op. 157; fasc. 54 št. 15, 16, 17 KapALj; Valv. XI. 284; VicA I 72 (1592, 9. jan.), I 95, giltna knj. IV. Rodovnik: Ptiček-Uranič-Harrer je sestavljen na podlagi fasc. 54 št. 16 in 17 KapALj, sodne knj. mesta Kranja str. 55, list. 1590, 18. sept. MAK, urbarja župnišča iz 1600 v ŽAK, SBL I 292. — **69.** 1595, 20. marca, VicA I 91. — **70.** HK 1573-IV-21. — **71.** List. 1578, 24. apr. arhiv Kieselstein; Horm. Arch. 1827, 582; HK 1597-XII-5; urbar krškega urada iz l. 1569 VicA I 43; 1566, 12. maja VicA I 72, fasc. 134 LRAG, Misc. 1582 3/III Kart. 180; HK 1582-III-29; V. Thiel, Die innerösterr. Zentralverwaltung 1564—1749, AöG 105 (1916) 32. — **72.** List. 1555, 2. nov. arh. Kieselstein; Polec, Svobodniki 34. — **73.** Österr. Akten, Krain, fasc. 1 StAW; giltna knj. IV., 1561, 1. nov. (prepis v zbirki Šumi) MuALj. — **74.** 1575, 29. marca MuALj. — **75.** Vizedomverhöre 1552—1557 v MuALj. — **76.** 1579, 7. sept. VicA I 4. — **77.** Polec, Svobodniki, GMS XVII (1936) 46. Rodovnik pl. Schneditz objavljam z ljubeznivim dovoljenjem g. Pavla pl. Schneditza, podpolkovnika v pok., grad Annabichl pri Celovcu. — **78.** 1569, 14. jul. VicA I 72. — **79.** Gb. 27, f. 135 HKAW, urbar krišk. urada VicA I 43, Österr. Akten, Krain, fasc. 2 StAW., Vizedomverhöre 1554—1557 MuALj; list. 1548, 26. avg. MuALj, giltna knj. I.—III. — **80.** List. 1568, 7. sept.; 1597, 2. marca, VicA I 72, 95; MuALj, ŠkALj odd. Kranj. — **81.** Zwitter, Starejša kranjska mesta ... 36; MHK 22 (1867) 60 sl.; LMS 1885, 236; 1585, 26. jul. VicA I 95; 1579, 7. sept. VicA I 4. — **82.** Prim. 1581, 13. okt. VicA I 95; Polec, Razpored sodnih instanc v slov. dež. ZZR VI (1928) 120 sl. — **83.** M. Dolenc, Postanek in pomen instrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, ČZN IX (1912) 98 sl., isti, PZ 237 sl., 294, 262 sl.; Fr. Byloff, Die Land- u. peinliche Gerichtsordnung Erzherzog Karls II. f. Steiermark von 24. Dezember 1574. Forschungen z. Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte d. Steiermark VI. 3 (1907), 58, 60; 1669, 26. avg. VicA I 101. — **84.** MHK 18 (1863) 4; Vizedomverhöre 1554—57 MuALj. — **85.** Prim. VicA I 101. — **86.** Fasc. 126 LRAG. — **87.** Vizedomverhöre 1561/2 MuALj; Komatar II. 28 št. 55 z nekaj pogreškami. — **88.** Fasc. 36 št. 192, f. 349—367 KrAM. — **89.** Prim. giltne knjige tč. v MuALj I. f. 462', II. f. 460', III. f. 239', IV. f. 302', V. f. 299', VI. f. 473. — **90.** J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 17-20; davčni zastanki mesta l. 1539 v giltni knj. I. f. 462'/463. — **91.** Mensi, Geschichte d. direkten Steuern in Steiermark bis z. Regierungsantritte Maria Theresias, I (1910) 438, III. 1 (1921) 50 sl. — **92.** 1569, 14. jul. VicA I 72. — **93.** MHK 22 (1867) 92 sl.; prim. podobno na Štajerskem, Mensi o. d. III. 2 (1922) 2-10. — **94.** List. 1542, 17. jun. MuALj; giltna knj. I f. 463. — **95.** C 14 (fasc. 18. 361) HKAW; VicA I 72 (1550, 15. marca, 1569, 14. jul.); HK 1570-II-118. — **96.** Vizedomverhöre 1563 MuALj. — **97.** HK 1583-IV-9. — **98.** VicA I 72 (1599, 25. okt., 1567, 20. apr., 1568, 10. jun.) — **99.** Fasc. 13 št. 11 ŠkALj. — **100.** Gb. 56 f. 36 HKAW; HK 1570-II-118, Misc. 1570 8/III Kart. 178. — **101.** HK 1586-IX-62; 1586, 6. okt. VicA I 95. — **102.** Mandat o kresovih in streljanju iz l. 1542 glej v knjigi patentov Nar. bibl. Dunaj; HK 1585-IV-21. — **103.** Müllner, o. d. 306; MHK 18 (1863) 51; 22 (1867) 92 sl.; HK 1577-II-9, 1580-V-11, 1582-XII-16, 1586-III-29, 1589-II-58. — **104.** 1570, 27. jan. VicA I 95, HK 1570-II-13, 1575-III-29. — **105.** A. Kaspret, Die landesfürstlichen Forste u. Jagdgebiete in Krain, LZg 119 (1900) št. 2-10. — **106.** VicA I 68, 95; Argo VIII. 54 sl., HK 1586-IX-62; HK 1597-XII-5. — **107.** Argo VIII. 31 sl., 35; VicA I 68 (1592); HK 1641-VI-37; podobno K. Kaser, Der Kampf um das Waldregal in d. Steiermark im 16. u. 17. Jahr-

hundert, ZSteir 25 (1929) 25-36. — **108.** Nakladničarji: 1526 P. Teufenpacher, 1532 M. Preinperger, 1553-1566 J. Pökhl, 1566-1576 V. Burger, 1576-1581 M. Harrer, 1581-1583 A. Tavčar, 1583-1584 A. Gotscheer, 1585-1602 P. Avnič; nakladn. pisarji: 1553 J. Gneditz, 1571-1575 J. Čavlar, 1575-1578 M. Krabat, 1579-1581 A. Gotscheer, 1581—1585 J. Rainfall, 1585—1592 F. Stockzandt, 1592—1602 Kr. Harrer; prim. HK 1583-III-27; Jahrb. d. herald. Ges. Adler N. F. 21 (1911) 140 št. 97; 1575, 16. maja MuALj; Gb. 27. f. 135, 39. f. 39' HKAW; list. 1559, 6. jan. ŠkALj; HK 1575-V-14; VicA I 72; HK 1578-X-30; 1581-IV-44, 1583-III-27, 1576-V-25, 1587-X-70; 1571-II-51, 1581-IV-5, 1594-III-24, 1594-IV-13, 1588-VII-68, 1571-IV-49; 1598, 5. dec. MAK. — **109.** HK 1571-IV-49, 1581, aprila, 1582, 23. jun. VicA I 72. — **110.** HK 1578-X-30. — **111.** O državnih uslužbencih te dobe prim. K. Kaser, Eisenverarbeitung u. Eisenhandel 72-75; 1582, 20. sept., 1583, 8. maja VicA I 72; HK 1584-XI-45; 1609, 29. sept., 1622, 19. dec. Arh. Kieselstein.

2. Protestantska reformacija.

1. K problemu mesto in Cerkev v dobi reformacije prim. Jos. Žontar, Cerkev in ustavni razvoj naših mest, Kronika I (1934) 189-192; Alfr. Schultze, Stadtgemeinde u. Reformation (Recht u. Staat in Geschichte u. Gegenwart 11. Hft.) Tübingen 1918. — **2.** List. 1539, 2. febr. ŠkALj. — **3.** List. 1541, 6. jan. KapALj fasc. 162 št. 27. — **4.** List. 1542, 18. marca ŠkALj. — **5.** List. 1543, 5. avg. ŠkALj; nadaljnje primere zastavitve dohodkov kranjske fare glej: list. 1561, 11. dec. ŠkALj; list. 1567, 23. apr. LRAG. — **6.** O stikih z j. Nemčijo prim. Fr. Minařik, Celjska družina Klausov, ČZN XXXII (1936) 53. O dijakih v Tübingenu prim. Th. Elze, Die Universität Tübingen u. die Studenten aus Krain, Tübingen 1877, 72 (Jurij Kern iz Kranja l. 1575) 73, 75 (pl. Egkh-Hungerspachi), 74 (Barbo-Wachsenstein), 83 (Krištof Knafelj, sin kranjskega pastorja Jerneja Knaflja v Tübingenu in Strassburgu v l. 1591—1599); v Wittenbergu prim. Album Academiae Vitebergensis II. 269 (Jurij Fistulator iz Kokrice); v Leipzigu prim. G. Erler, Die Matrikel d. Univ. Leipzig III. 373, 496, 532, 567. — **7.** Za dobo reformacije prim. glavna dela: Fr. Kidrič, Zgodovina slov. slovstva od začetkov do marčne revolucije. Lj. 1929, 20-89; isti, Ogrodje za biografijo Pr. Trubarja, RDHV I 179-272; Loserth, Reformation u. Gegenreformation in Innerösterreich, Stuttgart 1898; Gruden 718-721 (za Kranj). — **8.** Za Steirerja prim. 1505, 19. avg. (nadškof. a. v Vidmu, Chiese a parte imperii 49); 1516, 23. jun. ŠkALj. — **9.** List. 1526, 20. febr. nadškof. arh. Videm. — **10.** KapALj fasc. 90 št. 6, fasc. 126 št. 24. — **11.** List. 1538, 1. apr. ŠkALj. — **12.** Komatar II. 25 št. 49. — **13.** O Rokavcu prim. IGGPÖ XXI (1900) 187 sl., Kidrič 25, 29, 45. — **14.** MHK 19 (1864) 4. — **15.** Glušičevo pismo škofu 1554, 30. junija, StAW, Österr. Akten, fasc. 1.; o škofu Tekstorju prim. J. Gruden, Urban Tekstor in prvi spor z luteranstvom, Čas III (1909) 3-9. — **16.** Dimitz II. 220. — **17.** Prep. list. 1551, 10. jun., 7. jul. ŽAK. — **18.** Dimitz II. 224-226. — **19.** Fasc. 111 št. 1 KapALj. — **20.** Fasc. 80 št. 1 KapALj. — **21.** Jos. Turk, O početkih ljublj. škofije, ČZN XXXII (1937) 100. — **22.** List. 1555, 25. marca, nadšk. arh. Videm. — **23.** List. 1555, 17. maja, istotam. — **24.** Dimitz II. 226. — **25.** Th. Elze, Primus Trubers Briefe (Bibliothek d. litterar. Vereines in Stuttgart CCXV.) 1897, 122 op. 1. — **26.** Fasc. 13 št. 8 ŠkALj. — **27.** Dimitz II. 234; Rokavec je bil član odbora, ki je podal strokovno mnenje o Trubarjevem književnem delu. — **28.** Th. Elze, o. d. 113 sl. št. 18; Řupel, Slov. protest. pisci, Lj. 1934, 159 sl. — **29.** MHK 16 (1861) 68; Dimitz II. 252. — **30.** A. Koblar, Luterani v Kranju, IK I (1914) 20. — **31.** Elze, o. d. 142 sl. — **32.** Elze, o. d. 196. — **33.** MHK 8 (1853) 43 sl.; MHK 16 (1861) 68; IMK XVII (1907) 8 sl.; Kostrenčić, Urkundliche Beiträge z. Gesch. d. protest. Literatur d. Südslaven, Wien 1874, 97; Elze, o. d. 337 sl. — **34.** Fasc. 109 št. 3 KapALj (1564, 25. avg.), št. 4; Elze, o. d. 428. — **35.** »Canonicus ad baculum« je kanonik, ki ga je imenoval in potrdil ljublj. škof sam; Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stol. in ustanovitev ljublj. škofije,

Lj. 1908, 45 sl., Jos. Turk, o. d. 85. — **36.** Vjesnik zemalj. ark. u Zagrebu XV (1917), 36, 40, 44; I. 1582 je prenočila v Kranju na potu iz Tübingena družina Nikodema Frischlina, rektorja protestantske stanovske šole v Ljubljani; prim. Argo IX (1902) 149; SBL I. 190-192. — **37.** Vizedomverhöre 1552—1557 v MuALj (za I. 1557); VicALj I 72 (1565). — **38.** Fr. Bučar, Račun Fab. Kirchbergera u pogledu hrv. i slov. protestant. tiskare u Urachu-Tübingenu za god. 1562/63, Carn. n. V. IX (1919) 143-144. — **39.** O Klombnerju prim. SBL I. 464; Elze, o. d. 67. — **40.** Kostrenčić, o. d. 155; Elze, o. d. 343 op. 2. — **41.** Kostrenčić, o. d. 65. — **42.** Kostrenčić, o. d. 65 sl.; Elze, o. d. 134 op. 8. — **43.** 1569, 14. jul. VicALj I 72. — **44.** Prim. Elze, Die evangel. Prediger Krains im XVI. Jahrh. IGGPÖ XXI (1900) 175 sl.; SBL I. 470. — **45.** Giltna knj. 4 (1546-1618) f. 323'; pod 1631, 11. sept. izpisek iz urbarja cerkve na Rupi (ŽAK). — **46.** IK I (1914) 29 sl. — **47.** MHK 19 (1864) 53; HK 1597-XII-5; Valvasor XI. 166. — **48.** L. Hauptman, Slov. pokrajine, NE IV. 214 sl. — **49.** O protestantski šoli v Kranju prim. A. Koblar, Šole v Kranju, IMK XIII (1903) 41 sl.; isti, Luterani v Kranju, IK I (1914) 20—22; fasc. 54 StanA v MuALj; spisi v zbirki Civ. MuALj (1574, 25. febr., 5. marca, 28. marca). — **50.** Zadnje prezentacije za kostn. kaplana prim. Komatar II. 28 št. 54; list. 1548, 1. febr. ŠkALj. — **51.** Komatar II. 29 št. 56, 57; fasc. 133 št. 6, 156 št. 13 KapALj. Gruden 601, 607, 672; VicA I 4. — **52.** Fasc. 80 št. 2, 3; 83 št. 1; 1568, 6. avg. ŠkALj odd. Kranj; 1568, 16. nov. ŽAK. — **53.** A. Koblar, Farovška Loka pod Kranjem, IK III (1915) 62 sl.; fasc. 134, karton 139 LRAG; VicALj I 3 (1569), VicA I 4 (1569-1572). — **54.** O cerkvenopolitičnih vprašanjih, ki so se obravnavala na drž. zborih, prim. Dimitz II. 217 sl., 220 sl. III. 8. sl. — **55.** Fr. M. Mayer, Der Brucker Landtag d. Jahres 1572, AöG 73 (1888) 469 sl. — **56.** 1572, 10. okt. fasc. 3 št. 10 ŠkALj. O Marcini prim. Kidrič 54 in SBL II. 45—47; pogodba Marcine o kranjski fari 1573, 14. nov. ŠkALj odd. Kranj. — **57.** Civ. MuALj (1577). — **58.** Fasc. 80 št. 3 KapALj (1577, 11. jun.). — **59.** Civ. MuALj (1578); Dimitz III. 72. — **60.** SBL II. 45; Fr. Kidrič, Trije prispevki k zgodovini sloven. pismenstva v 16. stol. (Južnoslov. Filolog II. 1921) 303—306, M. Rupel, Slov. protest. pisci 146 sl. — **61.** Odgovora škofa Glušiča na pritožbo proti Marcini v fasc. 36 št. 39 KapALj nisem našel. — **62.** Civ. MuALj (1578/79). — **63.** Dimitz II. 219, 234, 264; Elze, Briefe 323, 428. — **64.** Civ. MuALj (1579). — **65.** Civ. MuALj (1579, 2. maja); Dimitz III. 73. — **66.** Civ. MuALj (1579, 20. febr., 17. marca, 20. marca). — **67.** Dimitz III. 79; FRAustr. II. 50, 42 sl. št. 16, 46 sl. št. 20; odd. Civ. MuALj (1579). — **68.** Nedatiran spis v VicALj I 135. — **69.** O pritožbah in postopku l. 1579 in 1580 prim. MHK 22 (1867) 57 sl., 59 sl.; Dimitz III. 74 sl., 79; FRAustr. II. 50, 48 št. 23; Civ. MuALj (1579, 29. avg.); VicALj I 4. — **70.** FRAustr. II. 50, 64 št. 39; IMK I (1891) 50. — **71.** Civ. MuALj (1580); 1588, 18. nov. ŠkALj odd. Kranj; fasc. 111 št. 1 KapALj. — **72.** Značilna je n. pr. tožba notarja Gašparja Stingili-ja zoper Marcino, da mu je vzel v župnišču v Kranju plašč, ga zmerjal in metal kamenje za njim; MHK 18 (1863) 9. — **73.** IMK XVII (1907) 54 sl., 57 sl., 64, 121—123, 129; A. Battistella, I prodromi della spartizione del patriarcato d'Aquileia nei ultimi anni del sec. XVI. Memorie storiche forogiuliesi IX (1913) 42, 70, 73. — **74.** VicA I 95. — **75.** FRAustr. II. 58, 924; MHK 22 (1867) 63. — **76.** VicALj I 95 (1581, 13. okt.) — **77.** Dimitz III. 87; FRAustr. II. 50, 442 št. 327; 1583, 1. marca, Civ. MuALj. — **78.** Dimitz III. 83; MHK 22 (1867) 63. — **79.** FRAustr. II. 50, 343 sl. št. 237; Dimitz III. 89, 93; MHK 22 (1867) 64 sl. — **80.** Civ. (1585, 1590) MuALj; VicALj I 95 (1585, 27. apr., 26. jul.). — **81.** VicALj I 72 (1586, 14. febr.). — **82.** MHK 22 (1867) 66 sl., 70. — **83.** IMK II (1892) 60; Komatar II. 31 št. 63; 1591, 11. sept. nadšk. arh. Videm. — **84.** 1591, 20. jun. ŽAK. — **85.** MHK 18 (1863) 68; Gruden 685. — **86.** Fasc. 99 št. 5 (1593, 23. marca) KapALj. — **87.** Gruden 809; Turk, o. d. 78; fasc. 19 št. 3 KapALj; FRAustr. II. 60, 940; fasc. 13 št. 12 ŠkALj (1594, 22. sept., 7. dec.). — **88.** Turk, o. d. 100; VicALj I 4 (vrsta spisov od l. 1595 do 1597); fasc. 13 št. 12 (1595, 22. marca, 12. maja) ŠkALj; list. 1595, 13. okt. odd. list. ŠkALj; 1595, 6. okt. VicA I 95. — **89.** MHK 22 (1867) 74; FRAustr. II. 58. zv. 609, 928; Gruden 716.

3. Gospodarski zastoj.

1. Dimitz III. 269—381, Gruden 815—846; M. Prelesnik, Protireformacija na Kranjskem, KO V (1901) 10 sl., 99 sl.; J. Loserth, Akten u. Korrespondenzen z. Geschichte d. Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II., FRAustr. II. 58 (1906), 60 (1907); MHK 22 (1867) 80 sl. — **2.** MHK 18 (1863) 84, Dimitz III. 299, FRAustr. II. 58 (1906) 235, 609, 642; IK I (1914) 38; 1601, 10. jan., 1609, 23. apr. ŠkALj odd. K. — **3.** Fr. Kidrič, Jurij Kobila, ČIKZ II (1920) 277, 280. — **4.** Mentor XV (1927/8) 3. — **5.** Prim. koledarje škofa Hrena v ŠkALj in MuALj; MHK 17 (1862) 17 sl., FRAustr. II. 60 (1907) 133 sl.; 1595, 6. okt. VicA I 95. — **6.** Prim. koledarje škofa Hrena. — **7.** MHK 22 (1867) 114 sl., Dimitz III. 342, 356; Elze, Truber Primus u. die Reformation in Krain, Real-Encycl. f. protest. Theol. u. Kirche² (1885) XVI. 376; FRAustr. II. 60 (1907) 166, 169; »Gravamina de annis 1604—1609«, f. 171 sl., 182, 317 sl., 456 MuALj, fasc. 111 št. 1 KapALj. — **8.** MHK 22 (1867) 109, FRAustr. II. 60 (1907) 632; giltna knj. 4 (1566—1618) f. 323', fasc. 111 št. 1 KapALj; ista načela prim. Loserth, Die Reformationsordnungen d. Städte u. Märkte Innerösterreichs a. d. J. 1587—1628, AöG 96 (1907) 101—133. — **9.** Dimitz III. 350 sl., FRAustr. II. 60 (1907) 456. — **10.** MHK 22 (1867) 116, Dimitz III. 354, 366; FRAustr. II. 60 (1907) 725; fasc. 54/17 KapALj; fasc. 13/18 ŠkALj. — **11.** Dimitz III. 375 sl. — **12.** Weiss, Kärnthens Adel bis z. Jahre 1300, 295 sl.; Dimitz III. 377; Vl. Levec, Schloss u. Herrschaft Flödnig in Oberkrain, MMK 9 (1896) 130 sl., 141 sl., 175 sl.; 1626, 18. maja, brdske arh. MuALj; 1607, 15. marca, 1619, 3. dec., 1624, 24. apr. ŠkALj odd. K. — **13.** Valvasor XI. 129, SBL I. 200 sl.; 1670, 27. jun., 1721 18./4., 1726 28./4., 1743 27./4., 1744 28./2. ŽAK, urbar 1678—88, brdske arh. MuALj; giltne knj. istotam. — **14.** 1667, 25. marca ŽAK; 1667, 18. maja, arh. grad Turen. — **15.** Valvasor XI. 419; 1647, 12. jun. ŽA Stara Loka, 1677, 16. okt. ŽAK. — **16.** Valvasor XI. 283 sl.; giltna knj. IV. f. 7' MuALj, fasc. 14 KapALj; 1606, 30. jun. arh. Erberg, MuALj; 1609, 2. apr. arh. Florian, 1738 4./8. ŽAK. — **17.** Splošno: Below, Der Untergang d. mittelalterlichen Stadtwirtschaft (Probleme d. Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1920) 501 sl.; Argo VIII (1900) 54 sl., fasc. 54 št. 17 KapALj, brdski urbar 18./5. 1626, MuALj. — **18.** I. Vrhovnik, Gostilne v župniščih, GMS X (1929) 39—44, XI (1930) 81; Joh. Kachel, Herberge u. Gastwirtschaft in Deutschland bis z. 17. Jahrh., Beihefte z. VSWG VII (1924); 1697, 10. jul. ŽAK; HK 1627-I-23, 1628-IX-162, 1668-V-35; poročilo o upravi špitala iz začetka 18. stol. (brez datuma), ŽAK; 1724 3./5. fasc. 190. StanALj. — **19.** Vl. Fabjančič, Ljubljanski pivovarji od XVI. do XIX. stoletja, Kronika slov. mest IV (1937) 140 sl.; Verordneten Sessions u. Verhörsprotocol 1653 f. 315—317 ni dokaz za obstoj pivovarne v Kranju, kakor trdi Dimitz III. 483. — **20.** W 567, f. 104—107' StAW. — **21.** Vizedomverhöre 1561 MuALj, Zap. št. 4 (1631, 30. avg.) ŠkALj; 1620, 9. jan. ŽAK. — **22.** Koblar, Cehi v Kranju, IMK XII (1902) 181—184, IMK IV (1894) 99; Zap. št. 4, ŠkALj; 1665, 22. jun. arh. Kumer. — **23.** Koblar, o. d. 183 sl.; fasc. 77/8 KapALj; 1635, 14. dec., 1636, 3. febr., 1640, 7. jun., 1644, 12. sept., 1645, 25. jan., 25. okt., 1646, 7. sept. VicA I 150. — **24.** 1581, 3. jul., 1677, 7. jul., 1679, 27. jan., 2. marca VicA I 149; 1699, 5. dec. VicA I 95. — **25.** 1638, 10. marca, arh. Florian in ŽAK; 1645, 15. jun. ŽAK. — **26.** Zap. št. 4 (1631, 30. avg.) ŠkALj; 1746, 7./1. VicA I 148. — **27.** Misc. 1618—10/II, Kart. 195 LRAG; Zap. št. 4. ŠkALj; 1601, 14. nov.; 1603, 8. nov., 9. dec. VicA I 146; 1611, 8. febr. VicA I 68. — **28.** 1725 13./7. VicA I 146. — **29.** 1702, 22./9. VicA I 146. — **30.** 1584, 12. dec., 1607, 6. sept., 1610, 26. avg., 1611, 22. nov., 1630, 9. apr., 5. maja, 30. jul., 19. avg., 1631, 17., 28. marca, 1633, 7. jul. VicA I 149. — **31.** 1647, 28. dec., 1666, 4. febr., 1680, 14. febr. MAK; 1650, 18. okt., 1652, 14. maja, 1658, 26. maja, 31. okt., 1660, 9. jul. VicA I 148. — **32.** 1645, 15. jun. ŽAK; ok. 1646, VicA I 148; 1659, 19. sept. (v posesti župnika Fr. Avseca, Lesce). — **33.** 1682, 18. nov., 1692, 27. nov. VicA I 146. — **34.** Za cehovska pravila prim. VicA I 146, 149, 150; prim. druge cehe, n. pr. Fr. Schumi, Beiträge z. inneren Geschichte d. Zünfte in Krain, Schumi, Arch. II (1884) 56 sl. — **35.** O skupnih napravah cehov prim. E. Wege, die Zünfte als Träger wirtschaftlicher Kollektivmaßnahmen, Beiheft 20. z. VSWG 1930. — **36.** Prim. cehov-

sko knjigo pekov v arh. Kumer. — **37.** 1643, 20. apr. VicA I 150; 1661, 5. jul. VicA I 147, 1698, 17. nov. arh. Kumer. — **38.** Prim. rokodelska pravila omenjenih cehov v VicA I 149. — **39.** HK 1703-IV-43; 1701 4./11., 2./12., 1703 7./5. VicA I 95; 1739 24./10. VicA I 150. — **40.** Fr. Pirc, Gradivo za zgodovino kranjskih cehov, Koblarjevo gradivo, DBLj. — **41.** H. Lentze, Die rechtliche Struktur d. mittelalterlichen Zunftwesens in Wien u. den österr. Städten, Mitteilungen d. Vereines f. Geschichte d. Stadt Wien XV (1935) 15 sl. Za slov. kraje pogrešamo izčrpne študije o pravnem značaju naših cehov. — **42.** Valvasor II. 117, 120, 125, 139, 141; Dimitz IV. 64 sl. — **43.** Valvasor XI. 406; Horm. Arch. 1827, 565; HK 1685-XII-24; 1663, 11. apr. Civ. in ŽAK; 1660, 4. sept., 1662, 4. jan. arh. Kumer. — **44.** VicA I 97. — **45.** Argo VII (1899) 68 sl., Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 34 sl.; 1618, 10. jan. VicA I 97. — **46.** MHK 22 (1867) 110/111; Vrhovec, Ljubljanski meščanje 165 sl., FRAustr. II. 60 (1907) 376—386; Zwitter, Starejša kranjska mesta 53 sl., 75 št. 11.; Acta mag. fasc. 6 MALj. — **47.** 1620, 24. marca MAK. — **48.** VicA I 97. — **49.** Vrhovec, o. d. 169 sl., Acta mag. fasc. 6 MALj, 1620, 24. marca MAK, VicA I 97 (Geyhandel). — **50.** Gospodarski vpliv Nemcev se je umikal italijanskemu, prim. Th. Mayer, die deutsche Volkswirtschaft vor d. dreißigjährigen Kriege, MIÖG 41 (1926) 216—230; o apaltih prim. H. v. Srbik, der staatliche Exporthandel Österreichs v. Leopold I. bis Maria Theresia, Wien u. Leipzig 1907, XXXI sl.; FRAustr. II. 60 (1907) 380 sl., VicA I 72, 90, 97; register za obravnave deželnih zborov, zlasti 1625/6, 1636 MuALj; 1616, 3. dec. MAK. — **51.** O davkarstvu prim. Mensi, Geschichte d. direkten Steuern in Steiermark bis zum Regierungsantritte Maria Theresias, I. II. III. 1, III. 2, Graz 1910—1912, 1921, 1922; Ganz kurz gefaßte Beschreibung von dem Herzogthume Krain, MuALj., MHK 4 (1849) 47 sl. — **52.** Dimitz III. 416, Gruden 878, Argo I (1892) 7, Starine 34, 141 št. 76; Fr. Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke, Lj. 1894, 152 št. 222, 144 št. 209; Fr. Pokorn, Šmartin pri Kranju, G 1912 št. 21; Zap. št. 1 b, f. 180—182 ŠkALj; fasc. 190 StanALj (1734, 10./8.), HK 1617-X-18, 1633-VI-54; VicA I 57, I 72, I 95, Hrenov dnevnik 1617 ŠkALj. — **53.** Kos, o. d. 139 št. 202, 141 št. 209, Dimitz III. 431, Gruden 879, MHK 17 (1862) 13 sl. — **54.** HK 1649-V-23, VicA I 68, I 95 (1649, 6. maja). — **55.** O »požarnem davku« prim. Mensi, o. d. I. 313, III. 2, 56; 1673 brez datuma, MAK; HK 1668-X-13, 1669-X-21 (tudi v VicA I 95), 1670-III-39, 1670-VI-43, 1670-X-18; 1672, 11. avg. ŠkALj, 1672, 14. dec. VicA I 95, 1688, 9. dec. VicA I 97. — **56.** 1624, 1. marca, 1. maja, 1625, 4. dec., 1626, 3. marca ŠkALj. — **57.** Valvasor XV. 601, Dimitz III. 435 sl., MMK XIII (1900) 23. — **58.** Prim. m. račune v MAK. — **59.** Za Kranjsko ta doba še ni obdelana; prim. G. Probszt, Die Kipperzeit in Kärnten, N. Z. 52 (1919) 2—25; isti, Der Münzbetrieb in Innerösterreich von 1564 bis 1620, N. Z. 55 (1922) 33 sl.; isti, Innerösterreichs Münzpolitik v. 1564 bis 1619, N. Z. 57 (1924) 37, 41, 62; Luschin v. Ebengreuth, Das lange Geld o. die Kipperzeit in Steiermark, ZSteier. XXVIII (1890) 26—75; Valvasor XI. 719, Müllner, Geschichte d. Eisens in Krain, Görz u. Istrien, Wien u. Leipzig 1909, 702, Gruden 876; Globočnik, Geschichtliche Übersicht d. österr. Geld- u. Münzwesens, Wien 1897, 32 sl., Polec, Svobodniki na Kranjskem, 126, M. Dolenc, Ljubljanska rokopisna zbirka pravnih obrazcev, Kronika II (1935) 106, 195 sl.; HK 1611-X-16, 1629-VI-45, 1637-VII-16, 1637-XI-73; acta mag. fasc. 6, acta pol. fasc. 12. MALj; 1638, 19. febr. VicA I 90. — **60.** 1675, 14. maja, 21. jun. VicA I 101; problem oskrbnikov, ki so obogateli na račun svojih gospodarjev, n. pr. Urbančiči, Čebulji, Orehovniki itd. bi bilo potrebno zajeti v posebni študiji. — **61.** Zwitter, Starejša kranjska mesta ... 67. — **62.** E. Zenegg pl. Scharffenstein, Geschichte d. Familie v. Schneditz 1927 (rkp. Pavla pl. Schneditza, grad Annabichl pri Celovcu); Jos. Matasović, Knez Lenard, kaptoloma Zagrebačkoga kramar, Narodna starina 28 (1934) 99—114, 29 (1935) 169—204, 32 (1936) 187—252, 33 (1937) 15—32. — **63.** IMK X (1900) 89. — **64.** Fasc. 97 št. 13 KapALj, urbarji župnijske cerkve in špitala v ŽAK. — **65.** MHK 9 (1854) 62 sl., Dimitz III. 369; fasc. 97 št. 33 KapALj; fasc. Lehensachen: Spital Krainburg (neurejeni del bivšega arh. dež. vlade, zdaj v MuALj). — **66.** Fasc. 90 št. 12, 97 št. 13 KapALj; n. pr. beneficij sv. Nikolaja in

sv. Uršule je plačal od kosmatega dohodka 121 gld. 17 kr. 2 pfg. 86 gld. 54 kr. 2 pfg. davkov; podobno 1716 1./10. ŠkALj odd. K.: benef. sv. Fabij. v Pungertu 127 gld. 30 kr. dohodkov, 110 gld. 35 kr. davkov. — **67.** Mensi, o. d. III. 2 (1922) 45 sl., Landtags- und Verordnetenauschussprotokol nº. 8, f. 285 MuALj; 1604, 10. avg. VicA I 72, 1606, 21. nov. ŠkALj. — **68.** »Gravamina« 1609—1618, f. 924, 979 MuALj; Horm. Arch. 1827, 574; VicA I 72. — **69.** 1637, 16. dec., 1638, 4. sept. VicA I 72. — **70.** HK 1639-IV-7, 1639-VIII-72, Misc. 1639-V-14; o dajatvi ovsa in ajde, ki je bila s tem v zvezi, prim. HK 1668-VIII-51, 1669-I-49. — **71.** Komatar II. 32 št. 66, VicA I 95. — **72.** HK 1660-III-17; 1600, 27. okt., 23. nov., 1688, 9. dec. VicA I 97; za »Mitlding« prim. J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, 262 op. 2. — **73.** HK 1611-VII-54, 1628-VIII-94; 1611, 25. okt. VicA I 68. — **74.** HK 1633-III-23, 1637-VIII-54; 1615, 6. apr. VicA I 68. — **75.** HK 1611-VII-54, 1611-X-16, 1626-I-30, 1628-VII-26, 1639-IV-7, 1639-VIII-72, Misc. 1639-14/III, 1668-VIII-51; 1616, 22. marca, VicA I 95. — **76.** HK 1636-VI-122, 1648-IV-68, VicA I 68 (n. pr. 1626, 30. jan.). — **77.** Argo VIII (1900) 30 sl., IMK IX (1899) 158 sl., A. Kaspret, die landesfürstlichen Forste u. Jagdgebiete in Krain, LZg 119 (1900) št. 10/11; Vrhovnik-Koblar, Zgodovina nakelske fare 29 sl., HK 1602-IX-36, 1617-I-37, 1636-VI-122, 1641-IX-92, 1655-VIII-71, 1668-VII-78, 1617-IV-107, 1674-IX-12, 1674-IX-15, 1675-I-52, 1675-IV-37, 1691-VII-63; o sporu vasi s turjaškimi grofi prim. spis iz 1675 v ŽAKriže. — **78.** Preglednica m. financ je sestavljena na podlagi m. računov v MAK. O odhodnini prim. DRW I. 62; omenja se tudi v m. računih 18. stol. večkrat. Naziv »mala pravda« pri J. Polcu, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem, ZZR XIII (1937) 167 in op. 93. Tarife mitnin v MAK in VicA I 72, HK 1724-III-80. O merici žita prim. VicA I 95 (1745 18./5.), o desetini v Strahinju: VicA I 101, ribištvu v Besnici: 1705 31./5. MAK, biri ajde še: HK 1665-IV-25, 1667-X-24, 1672-I-74. Pobožne ustanove so sestavljene po seznamih v ŽAK in MAK in listinah v ŠkALj odd. K. in KapALj; mestni dolgovi po zapisih v MAK. — **79.** 1708, 5./12. VicA I 95; starejša naprava, ki je bila l. 1605 že nerabna, se omenja 1605, 30. jan. ŠkALj odd. K. — **80.** Valvasor XI. 514 sl., Gruden 895. — **81.** Mensi, o. d. I. 342 sl., III. 1 (1921) 86, 121 sl., Polec, Svobodniki na Kranjskem 20; fasc. 190 StanALj, VicA I 139. — **82.** Prim. sezname v MAK. — **83.** O zadolžnicah s klavzulo na imetnika prim. Polec, o. d. 113; o klavzuli obče deželne obveze za škodo (Landschadenbund), ki jo vsebujejo navadno zadolžnice mesta, prim. M. Dolenc, Pravni institut »Klausel d. allgemeinen Landschadenbundes« v slov. deželah, ZZR VII (1930) 32—63, J. Polec, o. d. 103—107; 1681, 30. jul. 1692, 5. marca, 1732 28./4. ŽAK; 1694, 13. febr. MAK; 1677, 6. sept. VicA I 97. — **84.** 1682, 22. febr. VicA I 97. — **85.** Mensi, o. d. III. 1 (1921) 88, 90; 1637, 16. nov. VicA I 3. — **86.** Fasc. 190 StanALj. — **87.** HK 1662-IX-60, 1667-III-4; 1688, 9. dec. VicA I 97. — **88.** Valvasor XI. 112 sl., Dimitz IV. 57; Verordeten Sessions Protocol nº 16, (1635, 15. okt.) f. 340 MuALj, HK 1640-IV-80, VicA I 101 (1625, 9. dec.), Acta mag. fasc. 664 a št. 6/7; 1637, 23. nov. VicA I 95, Civ.; 1661, 12. marca, Civ.; Horm. Arch. 1827, 575. — **89.** Prim. m. račune v MAK in žup. matice. — **90.** IMD II (1892) 60, HK 1628-VI-90, 1629-II-61; 1646, 19. febr. arh. Kieselstein, 1682, 22. febr. VicA I 97; 1734 10./8. fasc. 190 StanALj. — **91.** LMS 1885, 254; Zwitter, o. d. 36; 1628, 7. dec. fasc. 190 StanALj, 1652, 5. dec. VicA I 95, 1682, 22. febr. VicA I 97. — **92.** Fr. Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke, v registru 353 s. v. Puecher; Ivo Striedinger, Hans Georg Puecher, ein Freisinger Diplomat des 17. Jahrhunderts, XII. Sammelblatt d. histor. Vereins Freising, Freising 1920, 1—130; GMS XV (1934) 121; fasc. 34 št. 149 KrAM; 1628, 7. jan. arh. Florian; 1625, 12. jun. prepis (gradivo prof. A. Kaspreta v zbirki vseuč. prof. dr. L. Hauptmanna, Zagreb). — **93.** N 1864, 384. — **94.** Loški urbar iz 1630, f. 249'—250', 286 (zbirka vseuč. prof. dr. M. Kosa, Ljubljana). — **95.** M. Dolenc, Postanek in pomen instrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, ČZN IX (1912) 99; 1639, 9. apr., 16. apr. VicA I 95. — **96.** VicA I 101, fasc. 190 StanALj. — **97.** Planer, Recht u. Richter... 323, Gruden 916 sl., fasc. 50 št. 14 KapALj; bila je tudi pri kranjskem žup. vikarju Jan. Mih. Ferriju († 1689); prim. o njem

GMS VII/VIII (1926/7) 49—51. — **98.** VI. Levec, Upori gorenjskih kmetov v 17. in 18. stoletju, Gorica 1896; MMK 9 (1896) 180, IMK XI (1901) 73 sl; o smledniškem uporu prim. tudi fasc. Misc. Innerösterr. Akten. LRAG.

4. Katoliška reformacija.

1. O škofu Hrenu prim. SBL I. 344-351; 1598, 9. marca; 1600, 16. dec., 1601, 7. febr., 16. febr., 1602, 21. febr., 1609, 6. okt. ŠkALj. — **2.** Fasc. 19 št. 6 KapALj. — **3.** Za problem najbolje J. Turk, O početkih ljubljanske škofije, ČZN XXXII (1937) 78/9, 85, 92—94, 99—106; Hrenovi dnevniki v ŠkALj. — **4.** 1602, 15. apr., 10. sept. ŠkALj zbirka listin. — **5.** IMK I (1891) 12. — **6.** Gruden 814; fasc. 19 št. 6, 111 št. 1 KapALj. — **7.** Turk, Breve Pavla V. Tomažu Hrenu z dne 27. nov. 1609, Bogoslovna akademija XI. Lj. 1930, 35, 40, 42, 47; 1602, 10. sept. nadšk. arh. Videm. — **8.** 1603, 19. marca, 11. maja, 23. jul. fasc. 111 št. 1, KapALj. — **9.** Fasc. 111 št. 1 KapALj. — **10.** 1603, 4. marca, 2. jun., 15. jun. fasc. 111 št. 1 KapALj. — **11.** Ravno tam. — **12.** 1603, 15. jun., 28. jul. fasc. 111 št. 1 KapALj. — **13.** Fasc. 19 št. 6., 111 št. 1 KapALj. — **14.** 1603, 12. dec., 20. dec. fasc. 111 št. 1 KapALj. — **15.** Turk, Breve 39 sl., računska knjiga vik. Klemena 1604—1608 v ŠkALj, fasc. 111 št. 1 KapALj. — **16.** Turk, O početkih ljubljanske škofije, 86 sl. — **17.** Turk, o. d. 78 sl., fasc. 111 št. 1 KapALj. — **18.** Ravno tam. — **19.** 1606, 10. jul., 31. dec. ŠkALj odd. K., 1606, 10. dec. fasc. 111 št. 1 KapALj. — **20.** 1607, 17. marca, ŠkALj odd. K. — **21.** Gr. Rožman, Apostolska vizitacija pod graškim nuncijem Salvagom v l. 1607 in 1608, BV VI (1926) 197—207, M. Premrou, Vatikanski dokumenti iz 1603—21 o vladiki Hrenu in cerkveni vizitaciji Kranjske 1607—8, ČIKZ VI (1927) 205 št. 80; Turk, Breve 58. — **22.** Fasc. 157 št. 39, 111 št. 1 KapALj. — **23.** MHK 17 (1862) 88; Premrou, o. d. 217 št. 108; fasc. 157/39, 43 KapALj. — **24.** IMK V (1895) 113, fasc. 25 št. 45, 43 KapALj. — **25.** Turk, Breve 31, 57, 74 št. 1; fasc. 157/39, 53. — **26.** MHK 17 (1862) 101; 1620, 24. sept. ŠkALj odd. K., fasc. 48 št. 25 KapALj. — **27.** 1622, fasc. 13 ŠkALj. **28.** O odvisnosti patriarhov od beneške republike prim. IMK XI (1901) 201, fasc. 19 št. 8, 9, 11, 48 št. 45 KapALj. — **29.** Urbar iz l. 1601 v ŽAK; Andrej Hren je prihajal z bolno ženo Ano, ki se je zdravila v besniških toplicah, SBL I. 342; 1619, 20. jul. ŠkALj odd. K. — **30.** Valvasor XI. 468; o reviziji in upostavitvi v prejšnji stan prim. M. Dolenc, Ljublj. rokopisna zbirka, Kronika II (1935) 105; o nepristranskem sodišču prim. Polec, Razpored sodnih instanc, ZZR VI (1928) 126; o zakrižanju prim. M. Dolenc, PZ 287, 329; fasc. 54 št. 15, 17, 1604, 8. maja; 1631, 24. okt. ŽAK. — **31.** Fasc. 79 št. 46; 157 št. 39. — **32.** O vizitacijah prim. Zap. št. 4 ŠkALj, fasc. 27 št. 12 KapALj (1631); fasc. 23 št. 7 KapALj (1652); fasc. 23 št. 12 KapALj (1656); Zap. št. 1 ŠkALj (1661); Zap. št. 2 ŠkALj, fasc. 43 št. 22 KapALj (1665); fasc. 43 št. 27 KapALj (1672), fasc. 43 št. 29 KapALj (1674), Zap. št. 30 ŠkALj (1684), fasc. 82 št. 16 KapALj (1693); o skupnih molitvah: fasc. 43 št. 27 KapALj, 1682, 27. okt., Zap. št. 27, 324 ŠkALj; o skrbi škofa Hrena za versko življenje kranjskih meščanov: fasc. 54 št. 17, 87 št. 5 KapALj; o duhovnikih iz Kranja: IMK XII (1902) 19 sl.; o uvajanju rimskega obrednika: Fr. Ušeničnik, Obrednik oglejske cerkve v lj. škofiji, BV IV (1924) 1—35, 97—127; o oddajanju kostniške kaplanije: fasc. 97 št. 50; 1609, 4. jul.; 1620, 11. sept. ŠkALj odd. K. — **33.** O F. Terpinu prim. 1639, 5. okt., 9. okt., 1640, 23. jun. ŽAK, fasc. 21 št. 8 KapALj 1643, 20. dec. fasc. 23 ŠkALj in disertacijo dr. P. Simončiča (Ljubljana) o Filipu Trpinu, ki mi jo je dal avtor ljubeznivo na razpolago. Za Terpinom je bila kranjska fara zopet oddana v zakup; nastopile so nevšečne razmere; prim. 1647, 15. apr. Zap. št. 9 f. 9, 123 ŠkALj; 1650, 12. marca MAK, fasc. 23 št. 97, 40 št. 94, 126 št. 8 KapALj, HK 1653-VIII-43, VicA I 4. — **34.** O kranjskih vikarjih prim. Koblarjevo gradivo v DBLj; Lavtižar, Zgodovina župnij v dekaniji Kranj I. 20/21, MHK 16 (1861), 44, ZMS V. 63—68, IMK X (1900) 53, Gruden 961; Horm. Arch. 1827, 575, fasc. 50 št. 23, 156 št. 6 KapALj, Zap. 37/2, 231; 1716 25./8. ŠkALj odd. K.; 1701 6./6. Civ., 1677, 13. jul.; 1706 14./7., 1711 30./11., in vrsta spisov iz 1714/15 v

ŽAK. O Skalarju prim. Kidrič 104 in Koblarjevo gradivo v DBLj. — **35.** Valvasor XI. 16; Fr. Kos, Doneski 136 št. 198; 1609, 7. dec. arh. Kieselstein; HK 1613-VII-75, 1639-XI-83, 1639-XII-16, 1640-III-61, 1640-V-118. — **36.** HK 1641-VII-93, 1641-IX-23, 1641-IX-92, 1647-II-23, 1647-XII-18, Misc. 1640-24/IV. — **37.** Lavtižar, o. d. 29 sl., IMK IV (1894) 231, ZUZ VI (1926) 239/240, 1640, 12. jul. VicA I 3, HK 1656-VI-24, 1657-IV-14. — **38.** HK 1641-IX-23, 1641-IX-92; 1648, 28. dec. nadšk. arh. Videm, fasc. 43 št. 29 KapALj. — **39.** HK 1735-V-120, 1647-XII-18, 1761, 28./4. ŽAK; 1686, 23. avg., 1702 12./6. 1719 29./11. ŠkALj odd. K. mestni računi v MAK. — **40.** IMK I (1891) 36 sl.; fasc. 50 št. 15 (1686, 27. dec.), fasc. 71 KapALj; 1643, 23. jan., s. d. 18. stol., 1716 24./3. ŽAK. — **41.** 1629, 12. dec. ŽAK, 1666, 9. dec. ŠkALj odd. Preddvor. — **42.** 1631, 11. sept., Zap. št. 4 ŠkALj, 1685, 27. in 29. maja ŽAK. — **43.** 1690, s. d. ŽAK. — **44.** O preureditvah splošno Fr. Ušeničnik, Katoliška Liturgika, Lj. 1933, 18, 39, 54 sl., o kranjskih cerkvah prim. 1697, 10. jul. ŽAK, fasc. 21. št. 8, 23 št. 7, 12, 13, fasc. 43 št. 27, 29 KapALj, Zap. št. 30, št. 2; 1605, 30. jun., 1623, 21. okt. ŠkALj odd. K., 1667, 23. maja, MuALj, seznam listin bratovščine sv. R. T. (1644) Civ.; 1609, 26. jul. arh. Florian. — **45.** 1609, 28. apr. ŠkALj odd. K., fasc. 23 št. 12 KapALj. — **46.** Zap. št. 2 (1650, 26. sept.) ŠkALj. — **47.** 1625, 20. maja MAK. — **48.** 1662, 18. avg., fasc. 133 št. 22 KapALj. — **49.** 1626, 3. marca ŠkALj odd. K., Zap. št. 4, f. 205 sl. ŠkALj, fasc. 43 št. 29 KapALj; 1688, 17. sept. ŽAK; 1648, 31. maja MAK. — **50.** R. Kušej, Cerkveno pravo katoliške cerkve, 2. izd. Lj. 1927, 324; Komatar II. 31 št. 64; 1620, 7. dec., 1688, 17. sept. ŽAK, fasc. 77 št. 5 KapALj, seznam listin bratovščine sv. R. T. v Civ.; 1645, 28. maja ŠkALj odd. K. — **51.** Kranjski zvon, K. 1932, št. 2; Zap. št. 2 (1650) ŠkALj, fasc. 23 št. 7 KapALj, 1702 23./9. ŽAK. — **52.** Fasc. 43 št. 29, 50 št. 25, 156 št. 6 KapALj; mestni računi v MAK. — **53.** Fasc. 40 št. 29, 97 št. 33 KapALj. — **54.** O pasijonskih igrah prim. A. Koblar, Pasijonske igre na Kranjskem, IMK II (1892) 110—125, Jos. Mantuani, Pasijonska procesija v Loki, Carn. n. V. VII (1916) 222 sl. — **55.** A Koblar, Šole v Kranju, IMK XIII (1903) 44 sl.; 1649, 9. febr., 1691, 13. avg.; 1697, 10. jul. ŽAK; 1688, 17. sept. ŠkALj odd. K. — **56.** O kostniški kaplaniji prim. brdska urbarja MuALj; 1609. 6. okt., 1632. 16. marca. ŠkALj odd. K.; 1651, 12. sept. VicA I 4, fasc. 10 št. 2, 23 št. 7 in 12, 40 št. 21, 54 št. 17, 90 št. 11, 126 št. 8 KapALj. — **57.** Prim. m. račune 18. stol. v MAK, Verzeichnis d. berichtigten Stiftungen d. Landes Krain, GubALj; 1685, 10. jun.; 1691, 7. jan., 1692, 22. febr.; 1696, 18. jul., 1689, 22. dec.; 1760 1./12., 1788, 31./10. ŠkALj odd. Kranj. — **58.** Fasc. 13 št. 23 ŠkALj, Zap. št. 2 (1665), 30 (1684) ŠkALj; fasc. 97 št. 33 KapALj; 1687, 18. jun., 1688, 17. febr. ŽAK. — **59.** Fasc. 43 št. 27 in 29 KapALj. — **60.** Kušej, o. d. 606, 619; Zap. 25, 344; fasc. 10 št. 12, 21 št. 8 KapALj. — **61.** Fasc. 40 št. 56, 147 št. 9 KapALj, 1690, 7. in 9. jan. ŠkALj.

5. V območju merkantilizma in prosvetljenstva.

1. K vprašanju merkantilizma splošno prim. Fr. M. Mayer, die Anfänge d. Handels u. d. Industrie in Oesterreich u. die orientalische Kompagnie, Innsbruck 1882; A. Tautscher, Volkswirtschaft u. Weltwirtschaft im deutschen Merkantilismus, VSWG 30 (1937) 313—346; H. v. Srbik, der staatliche Exporthandel Österreichs, Wien u. Leipzig 1907; Kulischer, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters u. d. Neuzeit II. München u. Berlin 1929, zlasti 102 sl., 399 sl.; Brinkmann, Wirtschafts- u. Sozialgeschichte, München u. Berlin 1927, 94 sl. — **2.** Kulischer, o. d. 180 sl., 270; Vrhovec, Ljubljanski meščanje 172 sl. — **3.** 1710 5./3. VicA I 97. — **4.** 1708 23./1. VicA I 90. — **5.** 1711, s. d. MAK, 1702 17./6. VicA I 97. — **6.** 1704 26./11. VicA I 139; 1729 6./8. VicA I 95. — **7.** 1701 17./6., 1704 29./4., 1704 31./8. MAK, o drugih upnikih prim. cartae biancae v MAK, fasc. 190 StanALj in VicA I 95. — **8.** Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 101; 1742 17./2., 1746 8./7. VicA I 101. — **9.** 1708 5./12. VicA I 95. — **10.** Fasc. 190 StanALj, 1714 20./8. VicA I 139, 1714 13./12. VicA I 95. — **11.** Fasc. 1714 12./12., 1742 17./2., 1746 8./7. VicA I 101, fasc. 190 StanALj. — **12.** VicA I 95.

— **13.** HK 1723-IV-69, 1722 11./10. MAK; VicA I 95. — **14.** IMK XI (1901) 181, 183 sl., VicA I 95, VicA I 101. — **15.** Vl. Levec, Cesta od Šmarijine gore v Kokro, IMK V (1895) 138—140, IMK VI (1896) 62—68; MHK 19 (1864) 89; J. Ivanić, Das Straßenwesen in Krain im 18. Jahrhundert, Carn. I (1908) 153 sl.; HK 1733-V-54; 1722 11./10. MAK. — **16.** HK 1725-VII-32. — **17.** IMK VI (1896) 62—68. — **18.** Fasc. 190 StanALj. — **19.** Ravno tam. — **20.** Perizhoffer, Erbhuldigungsactus in Krain, 1739, 30; A. Koblar, Cesta čez Ljubelj in ljubeljski piramidi, IMK III (1893) 222 sl., Dimitz IV. 150; fasc. 190 StanALj. — **21.** Kulischer, o. d. II. 103; HK 1707-VIII-60, 1714-II-4, 1718-II-109, 1718-IV-43; 1724 15./7., 20./11. VicA I 72; 1728 18./3. MAK. — **22.** Kulischer, o. d. II. 235 sl.; Tamaro, Storia di Trieste II. Roma 1924, 160—186; Argo VIII (1900) 154; HK 1728-V-26. — **23.** 1728 9./3., 14./5., 23./7., 1730 13./6., 1731 22./12., 1736 13./4., 24./11., 1738 1./4. MAK; 1730 7./8., 1733 6./7., 13./7. VicA I 95, 1728 3./3., 17./1., 9./2., 3./2., 1736 12./4., 1737 27./4., 1739 2./11., 5./12., 1746 1./6., 7./5. VicA I 72; 1727 17./12. VicA I 83, 1704 3./10. VicA I 101, HK 1728-III-13, 1730-VIII-44. — **24.** Kulischer, o. d. II. 104 sl., 146 sl., 156, 161 sl. — **25.** Fr. M. Mayer, o. d. 64 sl., Luschin-Ebengreuth, Die Freiherren v. Raigersfeld, GMS XI (1930) 37, XII (1931) 21. — **26.** R. Andrejka, Najstarejše ljubljanske industrije, Kronika I (1934) 58 sl. — **27.** Dimitz IV. 152, 179; Iv. Slokar, Geschichte d. österr. Industrie u. ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914. — **28.** Argo VI (1898) 14, 47 sl., 60 sl., 78 sl.; MHK 7 (1852) 61; 1708, 17./9. VicA I 90, 1735, 12./11. brdske arh. v MuALj, HK 1725-V-2, 1726-IV-64; Luschin v. Ebengreuth, Ein Zusammenstoß d. Landstände von Krain mit der Orientalischen Kompagnie 1722—23, Carn. n. V. VIII (1917) 192—202. — **29.** Fasc. 190 StanALj (1735 23./11.), HK 1724-III-80, 1731-IV-56, 1734 5./6. VicA I 95; IMK XII (1902) 31; Schiviz 189. — **30.** 1724 4./2. fasc. 190 StanALj, 1725 13./11. VicA I 95. — **31.** 1724 3./5. fasc. 190 StanALj. — **32.** Ravno tam. — **33.** 1728 21./12. VicA I 95, 1729 16./1. fasc. 190 StanALj. — **34.** 1728 2./3., 13./4., fasc. 190 StanALj, 1730 18./1. VicA I 95. — **35.** 1732 16./12. fasc. 190 StanALj, HK 1732-X-32; 1733 2./3., 5./5., 13./9. VicA I 95. — **36.** 1734 7./4., 19./5., 20./5., 31./5., 1./6., 8./6. fasc. 190 StanALj. — **37.** Ravno tam; 1734 30./7. MAK. — **38.** 1731 14./5., 20./6., 21./6., 1732 16./12. fasc. 190 StanALj, 1734 12./4. VicA I 95. — **39.** Fasc. 190 StanALj, 1745 25./10., 1746 1./6. VicA I 72, 1734 5./6. VicA I 95; RK 1748, 11; 1749, 76; fasc. 232 (1794) GubALj. — **40.** 1734 30./7. MAK. — **41.** Fasc. 190 StanALj, VicA I 95. — **42.** Fasc. 190 StanALj; O nasprotstvih med centralnimi uradi na Dunaju in v Gradcu prim. V. Thiel, Die innerösterr. Zentralverwaltung 1564—1749, AöG 105 (1916) 579. — **43.** 1735, 7./4., 23./11., 1736 17./1. fasc. 190 StanALj. — **44.** Podatki zlasti po žup. maticah in mestnih računih. O Prešernih prim. Kidrič, Prešerni od konca 15. do srede 19. stoletja, ČIKZ VI (1927) 134, 178, 187. — **45.** 1736 17./1., 10./2., 15./2., 26./2., 10./3., 31./3., 2./6., 9./6., 15./6., 1737 30./7., 27./8. fasc. 190 StanALj, VicA I 95; 1738 22./3. VicA I 95. — **46.** 1743 14./6. VicA I 95. — **47.** Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke 279 št. 548, 280 št. 551; Iv. Vrhovec, Iz domače zgodovine III. Vojaška nastanitev, LZ 1888 277 sl.; HK 1702-VI-20; m. računi v MAK; 1734 9./4. VicA I 95. — **48.** 1741 7./9., 1743 14./5., 1745 15./1. MAK; 1743 22./4., 18./5., 14./6., 1744 17./4. VicA I 95. — **49.** 1746 4./6., 9./7. VicA I 95; Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. st. do današnjih dni, RDHV 14 (1936) 10 sl., Dimitz IV. 163 sl. — **50.** MMK 5 (1892) 71, Carn. n. V. I (1910) 267; RK 1747, 119; 1748, 9; 1749, 11, 18; 1747 18./3. MAK, 1749 19./5. ŽAK, RK 1750, 40, 78. — **51.** Giacomo Braun, I diari di Antonio Scussa II. 1739—1749, Archeografo Triestino XLIII (1931) supl. 355, XIII; Misc. fasc. IX. v bivšem arh. v Ravnah; A. F. Büsching, Grosse Erdbeschreibung, XV., Brünn 1786, 250; RK 1750, 120, 122; 1753, 22; 1754, 99; Mrl. knj. II. 102. — **52.** 1722 18./11., 1745 30./1., 3./7., 6./8. VicA I 95; 1706 24./2. Civ., Horm. Arch. 1827, 575; 1719 23./9. fasc. 190 StanALj. — **53.** Vrhovnik-Koblar, Zgodov. nak. fare, Lj. 1885, 63 sl.; podobno v 17. stol. Perne, Trstenik, Lj. 1903, 13 sl.; 1741 28./4.; J. Polec, O retraktni pravici na našem ozemlju, SP XLIII (1929) 112 sl. — **54.** 1758 10./2. MAK, 1746 7./3. VicA I 72. — **55.** IMK XIII (1903) 147. — **56.** Fasc. 190 StanALj; 1714 20./8. VicA I 139, 1709 14./10. arh. brdske MuALj, 1744 7./11. MAK. — **57.** Fr. Byloff, Das Fleischhackerkreuz von Krainburg

und seine Wandlungen, Tagespost, Graz 1928 8./4. nº 98 (str. 29); 1745 8./11. VicA I 95. Ostale arhivalije so v LRAG. — **58.** Beidtel, Über österr. Zustände in den Jahren 1740—1792 (Sitzungsberichte d. Wiener Akademie der Wissenschaften, philos. histor. Kl. 8 (1852) 32—38, 181—192; Beidtel-Huber, Geschichte d. österr. Staatsverwaltung 1740—1848, Innsbruck 1896—1898, I. 29—50, 80—83, 151 sl.; Veröffentlichungen d. Kommission f. neuere Geschichte Österreichs. Die österr. Zentralverwaltung II. Abt. Von der Vereinigung d. österr. u. böhm. Hofkanzlei bis zur Einrichtung d. Ministerialverfassung (1749—1848), 2. Bd. Die Zeit d. Directoriums in publicis et cameralibus (1743—1760), Wien 1925; 3. Bd. Vom Sturz d. Directoriums in publicis et cameralibus 1760/61 bis zum Ausgang d. Regierung Maria Theresias, Wien 1934; J. Polec, Razpored sodnih instanc v slov. deželah od 16. do 18. stoletja, ZZR VI (1928) 138 sl.; RK 1751, 12, 42, 131; 1754, 995. — **59.** Polec, Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, 130—135; Zwitter, Prebivalstvo 29 sl. — **60.** Polec, o. d. 132 op. 3., 133, 135; 1783 6./6. ŽAK; fasc. 1 (1784—6) GubALj. — **61.** Polec, o. d. 131 sl.; isti, GMS XVIII (1937) 153; dopis komisarja naborn. okrožja Martina Urbančiča 1789 5./12., fasc. 272 GubALj. — **62.** Steuerregulierungsakten IÖ, fasc. V. št. 287 (1785/6) HKAW. Podatke mi je dal na razpolago prof. M. Miklavčič (Št. Vid), za kar se mu iskreno zahvaljujem. Potrebno bi bilo obdelati problem jožefinske davčne regulacije izčrpno v celoti. — **63.** Alphabetisch-sinoptischer Auszug aller seit d. J. 1755 bis letzten Oktober 1783 an die krainischen Kreisämter erlassenen höchsten Resolutionen, Verordnungen u. Befehlen, Laibach, Kleinmayr (ŠkALj), [citiram: Auszug . . .] 182 sl.; 1768 27./3., 11./4., 1774, febr., 1781 ok. 6./5. Civ. — **64.** 1759 22./1. ŠkALj odd. K.; m. računi MAK. — **65.** Špitalski urbarji za l. 1757 in 1765 ŽAK; 1760 22./10. MAK in ŠkALj odd. K.; 1760 s. d., 1760 28./7., 7./11., 1761 s. d., 1761 2./7., 1762 17./2., 24./3., 21./6., 20./12., 1763 17./1., 22./1., 1767 29./10., 1768 3./8., 27./10., 1769 26./1., 18./11., 1770 30./6., 1772 30./6. ŽAK. — **66.** Arh. Florian. — **67.** Deželna deska III. 81, MuALj; RK 1756, 250; fasc. 297 (1793), 76 (1797), 79 (1799—1801) GubALj; Ganz kurz gefaßte Beschreibung von dem Herzogthume Krain, MuALj; 1773 29./5., 9./8., 17./10., 24./12, 1774 8./4. ŽAK. — **68.** Ganz kurz gefaßte Beschreibung . . .; Beidtel-Huber, o. d. I. 274; 1770 19./12., 1771 27./2., 1772 29./7. ŽAK. — **69.** Po proračunih m. v MAK. — **70.** Enako; prim. seznam pasiv 1760 20./9. MAK. — **71.** A. Beer, Die Zollpolitik u. die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter M. Theresia, MIÖG XIV (1893) 237—326; Auszug . . . 148; RK 1754, 136; 1794 15./2. Civ.; 1746 1./6. VicA I 72; 1760 17./11., 1759 30./7., 1790 15./12., 1791 26./11. MAK, 1785 9./4. ŽAK. — **72.** 1736 29./12., 1738 26./10., 1739 10./1. VicA I 101, m. račun 1787 MAK; RK 1754, 91; 1762, 201. — **73.** RK 1748, 2; 1756, 118; 1746 1./3. MAK. — **74.** V. Steska, P. Gabriel Gruber, IMK XV (1905) 41—46; V. Kopatin, Gabriel Gruber S. J. in njegov prekop, Kronika II (1935) 8 sl.; fasc. Brunn- u. Wassermaschine 1771—1781 (med neurej. fasc. bivšega arhiva deželne vlade, zdaj v MuALj), na katerega me je opozoril Ant. Prosen, muzejski sluga, za kar se mu zahvaljujem; 1771 20./4., 1781 2./6., 1755 13./12., 1750 19./6., 1751 2./9., m. računi za 1751, 1771, MAK; RK 1749, 119; 1750, 77; 1751, 103. — **75.** RK 1763, 140; fasc. 232 (1794) GubALj. — **76.** 1780 2./10., 14./10., 1781 8./1., 5./2., 7./2., 1783 27./11. MAK. — **77.** RK 1749, 16. — **78.** M. Dolenc, Postanek in pomen inštrukcij za krvna sodišča . . ., ČZN 9 (1912) 98 sl.; o nameravani preosnovi deželskih sodišč 1760 prim. ČZN 4 (1907) 218 sl. — **79.** Dolenc, PZ 239. — **80.** Procesni akti 1775 28./12., 1776 27./2., 28./3., 1779 3./2. MAK. — **81.** 1783 12./2. MAK, 1784 12./6. Civ. — **82.** Auszug . . . 94/5, Beidtel-Huber o. d. I. 306 sl.; Domin-Petrushevecz, Neuere österreichische Rechtsgeschichte, Wien 1869 111 sl. — **83.** 1787 5./7., m. računi 1787, MAK. — **84.** Polec, Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, 259. — **85.** 1796 9./1. MAK. — **86.** Beidtel-Huber, o. d. I. 274 sl.; podobno v Ljubljani, Vrhovec, Meščanski špital, LMS 1898, 92; fasc. 282 (1787, 1790, 1792), 283 (1787, 1790) GubALj. — **87.** Fasc. 294 (1790) GubALj, 1786 12./1., 25./1., 14./10., 1789 14./9., 1790 5./3., 15./7., 1791 17./9., 23./11. MAK, 1787 6./9. ŽAK. — **88.** Beidtel-Huber, o. d. I. 278, 282; Koblar, Šole v Kranju, IMK XIII (1903) 45 sl.; SBL I. 583 sl., LMS 1894, 296, 299, 305; Kidrič, Zgodovina 154, 156, 166, 175, 187,

190; HK 1739-III-67; 1788 20./8., brdske arh. MuALj, 1787 21./10., 1788 14./8. ŽAK; fasc. 190 StanALj (1733 27./8); 1750 14./5. MAK; fasc. 76 (1787) GubALj. — **89.** 1782 15./7., 1783 19./5., 2./10., 1787 17./3., m. račun 1787 MAK; J. Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, ZZR XIII (1937) 135—202, in tam (199 op. 133) navedeni fasc. 39/288 StanALj; Diversa 1741—53, fasc. brez številke iz neurejenega dela bivšega BALj v MuALj. — **90.** 1784 14./10., 1785 6./4., 18./4., 2./5., 1794 26./4., 1796 9./1., 14./3., 21./7., 25./8., m. računi 1783—1795 MAK. — **91.** Fasc. 52 (1806) GubALj. — **92.** 1785, 14./3. ŽAK. — **93.** 1785. 9./4. ŽAK. — **94.** Polec, Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, 135; GMS XVIII (1937) 153. — **95.** 1785 9./8., 1787 17./3., 1788 10./3., 1790 5./6., 2./12., 1791 25./2. MAK. — **96.** 1785 4./9., 1787 4./10. MAK. — **97.** MMK IX (1896) 281 sl., fasc. 26 (1788) GubALj. — **98.** Beidtel-Huber, o. d. I. 337, A. Domin-Petrushevecz, o. d., 91, 97 sl. 101., J. Polec, Razpored sodnih instanc v slov. deželah od 16. do 18. stol., ZZR VI (1928) 139 sl.; prim. tudi kriminalne tabele v MAK. — **99.** Domin-Petrushevecz, o. d. 169 sl.; A. Mell, Die Kriminalgerichtsorganisation K. Josefs II. in den böhmisch-österr. Erbländern, ZSteir XXIV (1928) 61 sl.; 1788 15./2. MAK, fasc. 246 (1787) GubALj. — **100.** Liber confraternitatis Rosarianae v ŽAK; 1712 24./4., 1726 9./10., 18./10., 1727 7./8. Civ.; 1725 7./3., 1727 24./12., 1736 19./9., MAK, fasc. 259 (1792) GubALj, 1737 9./12., 1738 25./7., 28./7., 10./11., 1766 20./12., 1768 13./9., ŠkALj, fasc. 156/6 KapALj; 1756 24./6., 1760 1./12., urbarji bratovščine sv. R. V. in sv. R. T. v ŽAK; MHK 4 (1849) 15, MHK 12 (1857) 69, LZ VI (1886) 91 sl., IMK II (1892) 114; Kidrič, Zgodovina 107; urbar bratovščine sv. R. V. 1752, 1709 4./4., 9./11., 1707 28./1., 1731 3./8., 1749 18./10. ŽAK, m. računi I. 1760 MAK; MHK 4 (1849) 37, 1719 29./11. ŠkALj odd. K., HK 1735-V-120; 1707 8./1., 1709 4./4., 9./11., 1710 15./6., 1723 12./2. ŽAK, Zap. 38, 74 ŠkALj. — **101.** 1748 1./8., 1761 10./7. ŽAK. — **102.** Lavtižar, Zgodovina župnij v dekaniji Kranj 1. (1898) 21, 36 sl.; 1728 13./5. MuALj neurejene list., knjiga protokolov škof. ordinariata 56 (49) 142, 165; 1703 17./7. arh. Florian, 1703 20./7. arh. Kumer, 1714 24./9. ŽAK, 1728 13./5. MuALj, 1729 29./11. arh. Florian. — **103.** SBL I. 305 sl., 309; J. Gruden, Pričetki našega janzenizma, Čas X (1916) 121—133; isti, Janzenizem v našem kulturnem življenju, ravno tam 177—194; R. Čebulj, Janzenizem na Slovenskem in frančiškani, Lj. 1922, 8, 15, 17, 19; Kidrič, Zgodovina 119; računska knjiga bratovščine sv. R. V. 1756 18./10. do 1757 30./9. ŽAK, 1757 21./11., 1760 16./6., 1761 10./7., 1762 9./9., 1771 21./8., 1781 10./7. — **104.** SBL I. 330, Čas X (1916) 180, Kidrič 263; 1782 20./12., 1784 7./4., 1787 21./6., 27./11., 1788 7./3. ŽAK. — **105.** R. Kušej, Josef II. und die äußere Kirchenverfassung Innerösterreichs, Kirchenrechtl. Abhandlungen hrgb. v. U. Stutz, zv. 48./49. 231 sl., 277; A. Koblar, Kostniška kapela v Kranju, IK I (1914) 53; fasc. 34 (1786), 364 (1787—1790), 272 (1791) GubALj, 1783 25./10. ŠkALj odd. K., 1787 17./11., 1789 7./1., 7./9. ŽAK. — **106.** 1787 10./3., 21./3. ŽAK. — **107.** SBL I. 34; 1787 25./7., 24./9., 1788 16./1., 6./2., 3./3., 15./4., 27./8., 22./12., 1789 7./12., 1796 14./5. ŽAK; 1792 7./9. Civ. — **108.** Fasc. 76 (1792), 282 (1793) GubALj, 1786 13./12., 1787 14./2., 21./3., 11./7., 1795 31./8. ŽAK. — **109.** Ganz kurz gefaßte Beschreibung von dem Herzogthume Krain (cenilne vrednosti bratovščinskih posestev) MuALj, 1787 14./5., 1789 6./7., 14./9. MAK, 1787 27./3. ŽAK, 1795 27./7. ŠkALj odd. K., fasc. 272 (1785—87, 1791/2), 294 (1792), 259 (1785, 1786, 1791), 46 (1817) GubALj, fasc. 4 (1793), 9 (1793), 59 (1793, 1798), 63 (1793—1798) StanALj. — **110.** R. Kušej, o. d. 14 sl., 48 sl., 250 sl., 289 sl.; Gruden, Zgodovina 267; 1773 16./10., 1786 30./6., 28./8., 9./10., 17./11., 18./12., 1788 1./9., 1794 8./1., 2./6. ŽAK, 1782 12./12. ŠkALj odd. K. — **111.** Odar, Dušni pastirji ekspoziti, zlasti v ljubljanski škofiji, BV XI (1931) 219—274, zl. 259; o načelih ureditve župnij prim. Auszug... 184; fasc. 272 (1787, 1792, 1794) GubALj, 1786 25./10., 1787 15./2., 1./3. ŽAK, 1793 13./5. ŽA Šenčur, 1793 31./5., 1794 22./1. 30./I., 24./2. 10./4., 12./4., 7./5., 13./5. ŠkALj odd. K. — **112.** 1796 9./5., 16.,5., 18./11. ŠkALj odd. K. — **113.** Fasc. 293 (1790), 272 (1786, 1788) GubALj, 1794 23./4., 1795 28./1., 5./2., 1796 19./12. ŠkALj odd. K. — **114.** Fasc. 117/10 KapALj. — **115.** Urbar mesta iz 1758 MAK. — **116.** Notaten o. eigentlich Materialien zu weiterer

Ausarbeitung das Herzogthum Krain betrefend, MuALj.; fasc. Ecclesiastica, brez navedbe štev., MuALj; 1769 20./10. ŽAK. — **117.** ok. 1782, brez dat. ŠkALj in MAK. — **118.** Seznam gostilničarjev iz 1786 v MAK; predpis obrtnega davka in seznam obrtnikov iz istega leta v prilogi k m. računu 1787, MAK. — **119.** Fasc. 32 (1798) GubALj. — **120.** Argo VI (1898) 168 sl.; prim. tudi davčni register za l. 1765 v MAK. — **121.** 1754 12./10., 21./10., 1760 23./4., 1764 15./9., 1769 28./3., 1782 18./4. arh. Florian, 1779 13./1., 1781 9./2. ŽAK. — **122.** R. Andrejka, Fidelis Terpinc, Kronika I (1934) 114 sl., isti, Doneski k trgovski zgodovini Fröhlichovih hiš v Ljubljani, TT XXXIII (1936) 128; matice žup. urada v K. — **123.** Notaten... MuALj, MHK 4 (1849) 44 sl.; Müllner, Geschichte d. Eisens 700, HK 1724-I-137, 1725-III-30, 1728-I-93, fasc. 190 StanALj, VicA I 72; Auszug... 144. — **124.** Po prilogah mestnih računov 1787/8 MAK. — **125.** Ben. Fr. Hermann, Reisen durch Österreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien im J. 1780, Wien 1781, II. 8; J. Wester, V naših krajih pred 150 leti, Mladika XI (1930) 212. — **126.** Carn. n. V. III (1912) 228, 231; fasc. 183/3 KapALj, 1775 17./5. arh. Florian. — **127.** Jos. Benkovič, Koledarji in koledarniki, DS VIII (1895) 25; Kidrič, Razvojna linija slov. preporoda v prvih razdobjih, RDHV V/VI (1930) 58 op. 5; fasc. 40 (1792) GubALj, 1792 7./8., 14./9., 19./10. MAK. Rodbina Kremžar: Ignac in ž. Marija roj. Golob; otroci: Marija, roj. 14./12. 1788 na h. št. 112, Marija, roj. 6./1. 1791 na h. št. 150, Anton, roj. 9./5. 1793 na h. št. 25, Katarina, roj. 10./4. 1796 na h. št. 46, Marija, roj. 12./8. 1798 na h. št. 46, Leopold, roj. 11./4. 1800, Franca, roj. 22/2. 1802, oba istotam; kmalu nato se je preselil knjigovez Kremžar v Ljubljano. — **128.** Prim. 1784 17./3. ŽAK, Auszug... 28 sl.; matice žup. urada v K. — **129.** Fasc. 20 (1784/6) GubALj, fasc. 23 (1793, 1795/6) StanALj in matice žup. urada. — **130.** A. Koblar, dr. Gregor Oglár, DS 1889, 149; LZ 1895, 207 sl.; IMK XI (1901) 178. — **131.** Fasc. 236 (1787) GubALj. — **132.** RK 1760 147; Koblar, Doneski k zgodovini pošte na Kranjskem, IMK III (1893) 59; I. Vrhovec, Zgodovina pošte na Kranjskem, LZ 1888, 652 sl. — **133.** J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 59 sl., 128. seznam svobodnikov v Hauptausweis über landschaftliche Freisassen 1800, MuALj; fasc. 63 (1796), 9 (1798) StanALj. — **134.** Below, Probleme d. Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1920, 108 sl.; Kulischer, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte II (1929), 44, 55; m. računi 1758/9, 1783/4, MAK, RK 1750, 145; 1751, 138; 1760, 130; 1761, 6; Auszug... 72 sl., knj. patentov 1768—78 v BALj; Kidrič, Zgodovina 156. — **135.** To je razvidno iz fasc. 117/10 KapALj. — **136.** IMK XII (1902) 181—184, 1756 24./1.; Protocol d. ehrsamen Pökhenhandtwercks von anno 1750 Jahrs, Protocol einer ersamen Bekenzunft zu Krainburg, Böckengesellenprothocoll 1772, arh. Kumer, 1759 3./3. MAK. — **137.** 1730 18./10., 1734 26./7., 27./11., 5./8., 1735 6./8., 11./7., 1737 27./7., 1744 19./8., 1745 29./1., 5./11. VicA I 149. — **138.** J. Apih, K obrtni politiki 18. veka, IMK IV (1894) 99 sl., 1738 21./2., 9./4., 29./4., 1740 9./4., 1741 20./3., 4./7., 1742 7./3., 14./4., 16./8., 1744 3./8., 19./12., 1745 30./1. VicA I 147, RK 1763, 145. — **139.** Below, o. d. 541 sl., 550; Mischler-Ulbrich, Österr. Staatswörterbuch II. 464 sl.; K. Pribram, Geschichte d. österr. Gewerbepolitik von 1740 bis 1860 I. (1740—1798) Leipzig 1907; A. Voigt, Handwerk u. Handel in der späteren Zunftzeit, Stuttgart 1929; 1732 21./6. Generalhandwerkspatent VicA I 97; preglednica cehov v Kranju 1785 25./5. arh. Kumer. — **140.** Kulischer, o. d. II. 141 sl., fasc. 55 (1787) GubALj, 1735 3./2. VicA I 150, RK 1754, 72; 1776 9./5., 1787 20./1. MAK; 1714 16./1., 1745 12./2., 1746 28./1. 1788 24./2., 11./8. arh. Kumer. — **141.** Kidrič, Zgodovina 216 sl.; B. Fr. Hermann, o. d. 7 sl., ZMS XI (1909) XXXII sl., 1786 29./12. MAK. — **142.** 1724 24./9. arh. Sajovic; Argo X (1903) 2 sl., 9 sl., 18; Müllner, o. d. 502, 508, 520, 541. — **143.** Müllner, o. d. 752—762; Kidrič, Zgodovina 177, 193 sl., 261; SBL I. 200; A. Fournier, Eine amtliche Handlungsreise nach Italien im J. 1754, AöG 73 (1888) 232 sl.; deželna deska I. 469, IX. 141 v MuALj; 1735, 12./11.; 1739 8./4.; 1760 2./9., 6./9., 1773 27./3., 26./7. brdske arh., MuALj. — **144.** Gruden 1035. — **145.** V Predosljah n. pr. valjalnica Jak. Rozmana, pod-

ložnika kranjskega župnišča, prim. urbar kranj. župn. 1751 ŽAK; HK 1723-XII-9; 1733 11./7. VicA I 97, RK 1761, 243; Commercien Commission, Lit. S, nº 2 vol. 1. (Siebmacher u. Roshaarene Bindel Manufacturen betreffend, MuALj. — **146.** Mladika XI (1930) 294. — **147.** Splošno o gospodarski politiki poleg Pribrama A. Beer, die österr. Handelspolitik unter Maria Theresia u. Jos. II., AöG 86 (1898) 3—202; F. Cusin, Precedenti di concorrenza fra i porti del mare del Nord ed i porti dell'Adriatico [Annali della r. università degli studi economici e commerciali di Trieste, III (1931)], 263—328; celoten problem za slovenske dežele nameravam prikazati na podlagi arh. HKAW in StAW (Staatsratsakten) na drugem mestu. — **148.** Prim. Commercien Commission, O, I. 1. (Operationsplan in Commercii u. Manufacturs Sachen betreffend), MuALj. — **149.** Istotam. — **150.** V. Hoffmann, Beiträge z. neueren österr. Wirtschaftsgeschichte 2. T. die Anfänge d. österr. Baumwollwarenindustrie in den österr Alpenländern im 18. Jahrh., AöG 110 (1926) 417—742, zl. 574, 581. — **151.** Argo VI (1898) 40. — **152.** Mladika XI (1930) 294. — **153.** Pribram, o. d. 130 sl. — **154.** A. Müllner, Geschichte d. Eisens, 385 sl., Commerciencommission, O I. 1., 2. MuALj. — **155.** Commercien Commission, Lit. S nº 2, vol. 1. MuALj. — **156.** Matič. knj. župn. Šmartin; fasc. 63 (1793, 1801) StanALj, 1792; 17./9. arh. Kieselstein. — **157.** Auszug... 29—31, 117, 188; Beidtel-Huber, o. d. I. 142 sl., Gruden 952. — **158.** 1737 14./12. VicA I 97; Argo VI (1898) 168 sl., VII (1899) 71 sl.; Vrhovec, Ljubljanski meščanje 172—198. — **159.** Auszug... 83, Beidtel-Huber I. 316, 349, 363 sl.; Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, RDHV 14 (1936) 84; J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, ZZR IX (1933); 1784 7./7., 1787 10./1. ŽAK; fasc. 52 (1795) GubALj.

6. Slikarska in podobarska obrt v Kranju.

1. Prim. A. Koblar, Slikarji v Kranju, IK I (1914) 10—14; V. Steska, Slov. umetnost I. Slikarstvo, Mohorj. knjižnica 16. (1927) 195; popravi rojstna in smrtna data Alojzija Goetzla. Prim. matične knj. žup. urada v K. — **2.** V. Steska, Leopold Layer in njegova šola, Carn. n. V. V (1914) 4—35. — **3.** V. Steska, Slov. umetnost, I. Slikarstvo (1927) 178—197. — **4.** Iz. Cankar, Potočnikove risbe, ZUZ IV (1924) 124—128, 165—175; Fr. Stelè, Slikar Franc Kavčič, DS n. knj. III (1935) 496—505. — **5.** Fr. Stelè in M. Pivec, Doneski k Layerjevi biografiji, ZUZ III (1923), 124—128. — **6.** Fr. Vidic, Ponarejevalska afera Leopolda Layerja, ZUZ XI (1931) 30—44; M. Pivec, ZUZ III (1923), 127/8. — **7.** Fr. Stelè, Marijino vnebovzetje pri frančiškanih v Ljubljani, Kronika slov. mest II (1935), 224—226.

III. OD NAPOLEONOVE ILIRIJE DO JUGOSLAVIJE.

1. Pod francosko oblast.

1. Knobl je služboval v Kranju od 1796 (po 16./4.) do 1802. Pred 4. apr. 1802 je odšel v Stari trg pri Ložu; prim. gradivo za življenjepise slov. učiteljev do 1869 pok. šol. nadz. Jos. Novaka (Vižmarje), ki mi ga je ljubeznivo preskrbel prof. M. Miklavčič. O Knoblu prim. SBL I. 472, Kidrič, Zgodovina 381, 455 sl., 686. — **2.** V registru GubA (1793) omenjenega fasc. 26 št. 2083 in 2996 nisem našel. — **3.** Reise von Venedig über Triest, Krain, Kärnten, Steiermark u. Salzburg, Frankfurt u. Leipzig 1793, 59; Hoff, Histor. statistisch-topogr. Gemälde vom Herzogthume Krain, Laibach I (1808) 73—76, 153; fasc. 50 (1792) StanALj; J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, 130 sl., 134 sl.; 1796 22./6., 29./7., 1809 4./8. MAK, fasc. 33/2 (1817) GubALj; 1801 9./4., 1803 27./6., 30./6. MAK; Planer, Recht u. Richter in den innerösterr. Landen, Graz 1911, 36 sl., 1801 9./4. MAK; fasc. 76 (1801) GubALj., fasc. 9 (1798), 64 (1800) StanALj. — **4.** Fasc. 52 (1806) GubALj, 1794 15./2. Civ., mestni računi v MAK. — **5.** Fasc. 39 (1793/4)

StanALj, 232 (1793/4), 54 (1806) GubALj. — **6.** Fasc. 76 (1794) GubALj, fasc. 6 šol. aktov konzistorija ŠkALj, 1807 27./6. MAK. — **7.** 1791 2./1., 1793 15./1., 1794 26./4., 15./11. MAK. — **8.** Fasc. 52 (1801/2) GubA, 1794 6./10., 24./10., 1799 3./9., 5./9., 1801 2./6., 4./9., 1802 23./6. MAK. — **9.** Fasc. 242 (1793), 69 (1792/3), 21 (1799), 54 (1802, 1804) GubA, fasc. 33 (1793) StanA, m. računi v MAK, ognjegasni red 1795 28./1. pri Hempel, Alphabetisch-chronolog. Übersicht d. k. K. Gesetze u. Verordnungen 1740—1821, VIII. 531. — **10.** 1792 18./8., 1793 30./4., 24./5., 1800 17./7. MAK, fasc. 54 (1796) GubA. — **11.** O šolstvu splošno prim. J. Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, LMS 1894, 253—317, Kidrič, Razvojna linija slov. preporoda v prvih razdobjih RDHV V/VI (1930) 102 sl., Zgodovina 116—122; posebe A. Koblar, Šole v Kranju, IMK XIII (1903) 46 sl.; 1786 28./12., 1787 31./10., 22./10., 5./11., 1787 21./10., 1788 14./3., 21./3., 17./11., 1793 19./10. ŽAK, fasc. 76 (1793/4) GubA, Car. I 113 (1923) 35—37. — **12.** 1799 26./11., 1800 3./3. ŠkALj odd. K., 1803 24./9. ŽAK; Lavtižar, Zgodov. župnij v dekaniji Kranj I. (1898) 22—25. — **13.** 1802 2./10., 23./10., 1803 24./9., 1805 24./10., 1806 23./8. ŽAK; fasc. 42 (1802, 1804, 1805) GubALj, fasc. 6. šol. aktov konzistorija ŠkALj. — **14.** 1802 23./10., 1803 24./9., 1807 9./7., 1808 4./10., fasc. 13 (1806/7), StanALj, fasc. 42 (1805) GubALj, fasc. 6 konzistor. aktov ŠkALj. — **15.** Istotam. 1807 20./4., 25./4. ŽAK. — **16.** 1806 27./10., 1807 8./1. 1808 9./2., 13./8., 5./10., ŠkALj odd. K., 1807 9./7., 1808 11./6., 2./11., 12./12., 1826 17./2. ŽAK, fasc. 18 (1808/9) StanALj; 1818 2./6. ŽAK; 1798 23./7., 1801 30./9., 1802 11./1., 2./4. ŽAK. — **17.** Kidrič, Zgodovina 380, Dobrovsky in slov. preporod njegove dobe, RDHV 7 (1930) 202 op. 108; SBL I. 28 (popravi Bedenčič, župnik v Kamniku) prim. DS (1920) 246—251; GMS XIII (1932) 97; Lavtižar, o. d. 22, 24; Prijatelj, Profili 42. — **18.** Vrhovnik-Koblar, Zgodov. nakelske fare, Lj. 1885, 35; Lavtižar, o. d. 39; 1801 9./12., 1804 21./12., 1808 5./3., 8./8. ŽAK; 1802 11./5., 26./7., 1805 9./2., 1807 8./1., 6./11., 1808 10./2., 1809 27./3., 1839 22./5., 4./6., 11./6., 1840 30./7., 1842 30./9., 1843 16./3., 12./9. ŠkALj odd. K., fasc. 63 (1807) GubALj. — **19.** 1784 5./8. ŽAK, fasc. 40/239 (1842) GubALj, fasc. 6 konzistor. aktov ŠkALj, fasc. 9 (1798) StanALj, 1803 29./12., 1804 4./1., 30./1., 4./2. ŠkALj odd. K.; fasc. 82 (1804) GubALj., 1811 1./10., 1818 2./6. ŽAK. — **20.** 1792 3./7., 1801 24./12. MAK, fasc. 26 (1792), 33 (1802, 1804) GubALj. — **21.** Gradivo Fr. Pirca v Koblarjevi zapuščini, DBLj. — **22.** Fasc. 51 (1792), 32 (1795/6) GubALj. — **23.** Fasc. 33 (1800, 1802) GubALj, 1800 23./5. arh. Kumer; Slokar, o. d. 57. — **24.** Fasc. 32 (1827) GubALj. — **25.** Argo X (1903) 48. — **26.** Hoff, o. d. I. 155, Argo VII (1899) 60 sl., 75. — **27.** Prim. matice žup. urada v K. — **28.** Hoff, o. d. I. 153, Wurzbach XXI. 174, Dimitz IV. 288, 341, Schiviz v registru pod Pagliaruzzi; Slokar, o. d. 538. — **29.** SBL II. 245 sl. (popravi tiskovno pogreško rojstn. l. v 1781); Kidrič, Franc. ilirska loža prijateljev kralja rimskega in Napoleona v Lj., Slovan XII (1914) 11 sl. — **30.** Slokar, o. d. 628; fasc. 54 (1808) GubALj. — **31.** Hoff, o. d. I. 155—160; ZMS XI (1909) XXXII-XLIII. — **32.** Kidrič, Zgodovina 278, 385, 455 sl., SBL II. 74; Jereb, P. Knobelj, slov. pisatelj in skladatelj, LZ XII (1892) 672. — **33.** Podatke o Jalenu in Mayrju mi je dal nač. dr. R. Andrejka (Beograd), za kar se mu iskreno zahvaljujem; Andrejka, Trgov. zgodovina špitalske ulice v Ljubljani, TT XXXII (1935) 81 sl., GMS XII (1931) 49, Carn. n. V. I (1910) 78, n. V. V (1914) 34 sl., IMK XVII (1907) 33, 67; LZ 1895, 80 sl.; SBL I. 299, vendar sorodstvo z nemškim pesnikom H. Heinejem ni ugotovljeno. — **34.** Die Illyr. Provinzen u. ihre Einwohner, Wien 1812, 334; fasc. 52 (1806) GubALj., TT XXXI (1934) 51. — **35.** Fasc. 54 (1808) GubALj. — **36.** Vrhovnik-Koblar, o. d. 4; 1806 13./12. ŽAK, 1806 15./12. ŠkALj odd. K., fasc. 56 (1807) GubALj. — **37.** Dimitz IV. 247 sl., Mal 18—24, J. Bučar, Francozje v Kranju, G VII (1906) št. 11; MMK X (1897) 3, LMS 1885, 272 sl.; 1794 13./1., 1797 11./4., 1798 23./2. ŽAK, fasc. 25 (1805) GubALj. — **38.** Dimitz IV. 262 sl., Mal 32—35; fasc. 69 (1807) StanALj, fasc. 25/2 (1822) GubALj, Instrumentenbuch mestn. komorn. urada (reg. sresk. sod. v K.) IV F fol. 2, P fol. 1.; Effektive- u. Rangierungsliste Bürgerkorps Krainburg 1803 20./7. (fasc. Bürgerkorps Ljubljana, Mu knjižnica); fasc. 39 (1804),

25 (1805) GubALj. — **39.** Dimitz IV. 269, 273, 275; Mal 45, 49, 56, 58—61; Sandri, Franzosenkämpfe in Krain 1809, Carn. n. V. III (1912) 247, 250; fasc. 21 (1809) 25/15 (1817), 25/1 (1819/20), 23/11 (1825), predsedstv. spis št. 1081 (1821) GubALj; 1809 18./5., 17./6., 21./6., 4./7., 6./9., 14./9., 22./9., 1819, 10./3. ŽAK, 1810 22./2. škALj odd. K. — **40.** S. Puchleitner, Die Territorialeinteilung d. illyr. Provinz Krain unter franz. Verwaltung, MMK XV (1902) 103—122, 129—144; B. Vošnjak, Ustava in uprava ilirskih dežel, ZMS XII (1910) 69—75, 158—168; J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, 72 sl. 158 op. 2; Dimitz IV. 335 sl., Mal 87 sl., M. Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813) suivie d'une bibliographie critique. Paris 1930, 15 sl.; Zwitter, Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc, GMS XIII (1932) 59, fasc. 18/71 (1824) GubALj. — **41.** GMS VII/VIII (1926/7) 7; 1813 12./4., 11./8. ŽAK. — **42.** Vošnjak, o. d. 69, 71 sl., 74 sl.; Pivec-Stelè, o. d. 29, 220, 251 sl., 255—263; 1811 15./9. ŽAK, 1839 11./6. škALj odd. K., 1811 19./12. MAK, fasc. 33 (1819) GubALj, DS XXV (1912) 426. — **43.** Instruction relative à la formation des budjets des communes de l'Illyrie pour l'année 1812, fasc. 3 franc. aktov MuALj; proračun mesta Kranja po prepisu, ki mi ga je dal na razpolago doc. dr. Fr. Zwitter iz Archives Nationales, Paris, F^{IE} 63, d. 4; prevod prof. Jak. Šolarja (Št. Vid). Moji dodatki za razlago so v okroglem oklepaju. Kurziva so opombe intendanta. Odtis franc. izvirnika pri J. Žontar, Kranjska gimnazija v dobi Napoleonove Ilirije, Izvestje drž. gimnazije v Kranju 1931, 14—17. — **44.** H. Costa, Die Justizverwaltung in Illyrien, zunächst in Krain, während d. Napoleonischen Regierung (Verhandlungen u. Mittheilungen d. jurid. Gesellschaft in Laibach) II. 241—245; Dimitz IV. 315; Vošnjak, o. d. 169—180, 139, 187—190; J. Polec, o. d. 129; Mal 100 sl., LMS 1885, 276; M. Dolenc, O jezikovnem vprašanju pri sodiščih franc. Ilirije, ČZN XXXII (1937) 143—153. — **45.** J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slov. univerzo, Zbornik univerze kr. Aleksandra, 1929, 20 sl.; Pivec-Stelè, o. d. 14, 32, 39 sl., 318 sl.; Polec, Kraljestvo Ilirija, 191; Mal 106 sl.; Fr. Zwitter, Les origines de l'illyrisme politique et la création des provinces illyriennes, Paris 1933, 65 sl. Za šolstvo v Kranju prim. J. Žontar, o. d. 1—10, ki je sestavljeno predvsem na podlagi korespondence abbéja Rafaela Zellija, glavnega nadzornika javnega šolstva Ilirskih dežel, v DBLj. — **46.** A. Aškerc, Ljudsko šolstvo v Ij. okrožju 1810, Carn. n. V. I (1910) 224; I. Vrhovec, Franc. ljudska šola na Kranjskem, LMS 1897, 149 sl.; O Albrechtu prim. SBL I. 5., fasc. 6 konzist. aktov škALj; o Mikšu glej SBL II. 123. — **47.** Dimitz IV. 329 sl., Koblar, Mesto Kranj 1911, 10 sl., Mal 139 sl., DS XXV (1912) 426; 1811 20./5., 25./5., 29./6., 29./7., 1812 17./7., 1815 10./3. ŽAK, 1811 20./5. škALj odd. K. — **48.** Enrégistrement = pristojbina od prenosa nepremičnin, 1812 31./3. tisk. MuALj; 1813 12./4. ŽAK. — **49.** MHK 15 (1860) 89 sl., LMS 1885, 279, IMK XII (1902) 135 sl., Vošnjak, o. d. 240; 1814 21./6. tisk. MuALj., 1816 29./1. škALj odd. K. — **50.** 1810 brez dat. ŽAK. — **51.** 1813 11./6. ŽAK, 1813 23./12. škALj. — **52.** Pivec-Stelè, o. d. 13, 57 sl., 71, 278 sl., 297; GMS XII (1931) 55—57; Zwitter, Soc. in gospod. problemi..., GMS XIII (1932) 66—69., Kidrič, Zgodovina 369 sl. — **53.** Argo IV (1895) 211. — **54.** Mal 117. — **55.** Ben. Fr. Hermann, Reisen durch Österreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien im J. 1780, Wien 1781, II. 4 sl.; J. Wester, o. d. Mladika XI (1930) 212; Hoff, o. d. I. 55; Pivec-Stelè, o. d. 118 sl., 277; Šemrov, Ljubljanska pošta, 1927, 43; Dimitz IV. 340; Mal 124 sl., fasc. 11 (1800, 1802/3), 7 (1817), GubALj. — **56.** Dimitz IV. 316; Mal 115 sl., Bericht (1852) 22, Pivec-Stelè, o. d. 78 sl.; TT XXXI (1934) 186. — **57.** Pivec-Stelè, Doneski k Layerjevi biografiji, ZUZ III (1923) 125 sl.; Vie économique... 23 sl. 127; Fr. Vidic, Ponarejevalska afera Leop. Layerja, ZUZ X (1931) 30—44.; Mal 206. — **58.** Pivec-Stelè, o. d. 19 sl., 87 sl., fasc. 5 franc. aktov (1809) MuALj. — **59.** MHK 6 (1851) 39, 63 sl., 72 sl.; Dimitz IV. 365—373; LMS 1885, 280—287; MMK X (1897) 5 sl., G VII (1906) št. 15; Polec, Kraljestvo Ilirija 129 sl. op.; Mal 84—86, 206; Mrliška knj. župnije K. III. 223; 1817 7./3. ŽAK, fasc. 33 (1818), 25 (1825); predsedstv. spis št. 161 (1814) GubALj.

2. Od restavracije do revolucije.

1. Schumi, Arch. II. 117—120. — **2.** Jos. Apih, Deželni stanovi kranjski od 1818—1847, LMS 1890, 135, 140, J. Polec, Kraljestvo Ilirija I. Lj. 1925, 259, 267 sl., Mal, 235 sl. Glavni register za I. 1814 GubALj omenja prošnjo Kranjčanov, vendar brez navedbe štev. fasc. — **3.** Za organizacijo uprave v bivših ilir. pokrajinah prim. zlasti Polec, o. d. 146 sl., 156 sl., 213 sl., 314 sl.; Mal, 214 sl., 196, 242, 244, 249 sl.; E. Mayrhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst[5] II. (1896), 421 op. 2, 423 sl., 427, 429. — **4.** O merjenju prim. IMK XVII (1907) 91, DS XXV (1912) 427, katastrske zapisnike iz I. 1826 v mapnem arhivu v Lj. — **4a.** Večina podatkov po maticah župnega urada in Instrumentenbücher mestnega komornega urada v registraturi sreskega sodišča v Kranju; za rodbino Fock po gradivu dr. R. Andrejke, načelnika min. v Beogradu, in fasc. 14/26 (1834) GubALj. O Karlu Florianu prim. spis 1824 6./7. (arh. Florian): Übersicht meiner Geschichte u. Thatsachen während meiner Minderjährigkeit u. Großjährigerklärung durch veniam etatis meines Kurators u. Mitwissen Lukas u. Franz Wodlay in Krainburg, eingesandt an Franz Gallé zur Einsicht nach Laybach. — **5.** Polec, o. d. 213—217; fasc. 33/2 (1817), 33/7 (1819) GubALj. — **6.** Fasc. 11/15 (1833), 33/201 (1839), 34/191 (1845), 34/46 (1846) GubALj. — **7.** Polec, o. d. 240 sl., fasc. 15/9 (1845/6) GubALj, 1844, 22./10. ŠkALj. — **8.** 1844 14./8. ŠkALj odd. K. — **9.** Fasc. 34/191 (1847) GubALj. — **10.** Vrhovnik-Koblar, Zgodovina nakelske fare 38; o Pajkovi strogosti so pripovedovali starejši Kranjčani še pred 25 leti. — **11.** Fasc. 33/60 (1825) GubALj, 1824 28./1., 1825 23./2. MAK. — **12.** Fasc. 55/59 (1823) GubALj. — **13.** Prim. mestni račun I. 1836, 1842 17./8. MAK, fasc. 33/4 (1840) GubALj. — **14.** Prim. m. račune, 1844 14./6. MAK; fasc. 33/205 (1831/2), 33/30 (1835), 15/9 (1845) GubALj. — **15.** 1837 8./5., 1839 17./7. MAK, fasc. 30/11 (1819), 31/2, 33/60, 33/146 (1825), 33/23 (1833) 33/4 (1840) GubALj. — **16.** Fasc. 33/36 (1827) GubALj. — **17.** Prim. m. račune. — **18.** Fasc. 33/97 (1837) GubALj. — **19.** Prim. m. račun I. 1835 MAK, fasc. 33/371 (1844), 33/118 (1845) GubALj. — **20.** Fasc. 28/112 (1827), 28/230 (1828) GubALj; DS XXV (1912) 427: Ovin se moti, da je bil zgrajen 1826 in se podrl 1827; I. 1843 so nameravali zidati nov kokrski most; prim. IMK XIX (1909) 170. Drž. oblast se je tudi zanimala za izboljšanje ljubeljske oz. kokrske ceste, prim. predsedstv. spis št. 407 (1828) fasc. 28/5 (1842), 25/1 (1843), 28/26 (1843) GubALj, DS XXV (1912) 427. — **21.** Costa H., Reiseerinnerungen aus Krain, Lj. 1848, 149, fasc. 11/279 (1819), 33/169 (1836), 33/18 (1837/38) GubALj. — **22.** Fasc. 33/299 (1839/40) GubALj. — **23.** Fasc. 11/279 (1819) GubALj. — **24.** Fasc. 33/137 (1837/8), 33/99 (1839) GubALj. — **25.** Fasc. 33/183 (1838) GubALj. — **26.** DS XXV (1912) 429. — **27.** Fasc. 33/235 (1848) GubALj. — **28.** GMS VII/VIII (1926/7) 37; fasc. 21/14 (1817), 21/10 (1842) GubALj. — **29.** 1823 29./1., 1824 28./1., 1826 27./12., 1828 23./2. MAK, 1826 26./5. ŠkALj odd. K., fasc. 18/71 (1824), 18/86 (1823/4), 28/63 (1827) GubALj. — **30.** Mal 579 sl.; najbrž od I. 1832. L. 1835: 7% užitnina od vina, žganja in mesa, prim. m. račun MAK, 1843 10%, fasc. 33/1 (1843) GubALj. — **31.** Fasc. 15/9 (1845) GubALj. — **32.** Fasc. 33/20 (1820), 33/118 (1845), 29/8 (1846) GubALj. — **33.** Fasc. 33/260 (1838), 33/118 (1846), 33/140 (1847) GubALj. — **34.** 1813 8./11., 2./12. ŽAK, Mal 202. — **35.** Mal 372 sl., 380, 385 sl., 405; 1814 16./4., 26./8., 19./12., 1816 23./2., 23./3., 10./4., 16./4., 28./5. ŽAK. — **36.** Fasc. 11/487, 41/51 (1818), 41/9 (1819/20) GubALj. — **37.** 1816 27./8., 16./10., 1818 17./3., 19./9., 1819 8./6., 1821 27./4., 1830 23./1., 1831 12./7., 1833 17./7., 5./11. ŽAK, 1830 12./4., 1835 18./7., 1./8. ŠkALj odd. K. — **38.** 1816 1./4., 13./8., 27./8., 1817 7./7., 1818 12./5., 1820 8./5., 1821 27./4., 1835 28./3. ŽAK, 1826 1./3., 22./8. MAK. — **39.** O katehetih prim. rkp. o kranjskih duhovnikih (Koblarjeva zapuščina v DBLj), za Grabnerja še SBL I. 239. — **40.** Stattin, roj. 15./9. 1794, dovršil pripravniški tečaj v Lj. 1815; 23./6. 1815 prov. učitelj 2. razr. v Kranju, 27./8. 1816 defin. učitelj 3. razr., 25./5. 1821 premeščen na vzorno glavno šolo v Lj. (po rkp. pok. šol. nadz. Josipa Novaka [Vižmarje]); Fr. Keesbacher, Die philharmonische Gesellschaft, Lj. 1862, 46. — **41.** Mal 402 sl., 1820 20./6. ŽAK, 1820

18./5., 1847 25./9. ŠkALj odd. K., N 1847, 83 sl. — **42.** 1819 24./12., 1820 27./10. ŽAK. — **43.** 1816 28./5., 1818 19./1., 1819 16./7., 1831 8./2., 1839 17./8., 1841 1./4., 1842 13./1., 21./1. ŽAK, 1826 1./3. MAK. — **44.** Mal 421 sl., fasc. 55/59 (1823) GubALj. — **45.** Mal 202, 256 sl., 1815 17./11., 1816 29./1. ŠkALj odd. K. — **46.** 1816 8./4., 3./9. ravno tam. — **47.** 1818 8./10. ŽAK, 1839 28./12. ŠkALj. — **48.** 1819 23./4., 1820 21./2., 1821 13./7. ŠkALj, 1819 12./5. ŽAK, fasc. 40/156 (1820) GubALj. — **49.** Mal 265 sl., 1818 18./5. ŠkALj odd. K. — **50.** SBL I. 330. — **51.** Prijatelj, Baraga med jožefinci in janzenisti, ZMS IX (1907) 9—14, Mal 313 sl., Lavtižar, Zgodovina 23, IMK XVII (1907) 17. — **52.** Vormerkbuch d. kanon. Dioecesanbereisung... 90, ŠkALj. — **53.** Argo II (1893) 1—6, Mal 370. — **54.** Prim. catalogus cleri dioec. labacensis v DBLj. — **55.** 1819 24./5. ŽAK, 1845 5./4. ŠkALj odd. K. — **56.** 1814 29./3., 1836 14./3. (1722 3./5.), 1849 27./1. ŠkALj odd. K., 1821 21./2. ŽAK. — **57.** 1821 12./11., 1822 20./4., 4./5. ŽAK, 1834 28./8. ŠkALj odd. K. — **58.** Vormerkbuch... 60. — **59.** 1818 2./6., 1819 20./8., cerkv. računi I. 1827, 1834 14./4., 1835 5./5. ŽAK, IMK XVII (1907) 21, 24; DS XXV (1912) 427. — **60.** 1835 29./6., 25./9., 15./12., 1837 15./11., 1838 20./1., 1839 5./11., 7./12. ŠkALj, 1838 12./8. ŽAK. — **61.** Polec, Kraljestvo Ilirija 310 sl., Hauptausweis über die Eintheilung d. Laibacher Gouvernementsgebiethes... im J. 1817 (BALj in DBLj). — **62.** Mal 500 sl., DS XXV. 428, 1816 11./6. ŽAK, 1818 24./7. ŠkALj. — **63.** Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stol. do današnjih dni, RDHV 14. (1936) 47, 85. — **64.** 1833 27./3., 1836 8./7. ŠkALj, DS XXV (1912) 428. — **65.** Dež. vladni list za kranjsko vojvodino VI (1854), II. razdélek, 3. del. — **66.** Predsedstv. spis št. 1390 (1848) GubALj; drugače fasc. 33/243 (1848). — **67.** Bericht (1852) 23; LMS 1890, 153; Slokar, o. d. 66 sl., 105 sl., Mal 528 sl., TT XXXI (1934) 187; urbar usnjarskega in pekovskega ceha v arh. Kumer; fasc. 32/234 (1841) GubALj. — **68.** Fasc. 32/139 (1844), 32/366 (1844) GubALj. — **69.** Fasc. 32/72 (1842), 32/19, 15/3, 32/374, 32/500 (1844), 32/253 (1845) GubALj, Slokar, o. d. 133 sl. — **70.** Fasc. 32/328 (1839); register iz I. 1814 brez navedbe fasc. GubALj. — **71.** Fasc. 32/148 (1835) GubALj. — **72.** Fasc. 11/163 (1839) GubALj. — **73.** Fasc. 32/47 (1823), 32/4 (1825) GubALj. — **74.** Fasc. 32/72 (1842) GubALj.— **75.** Prim. seznam zemlj. posestnikov iz I. 1826 v map. arh. v Lj. in Bericht (1854) 22, (1878) 68. — **76.** Fasc. 15/13 (1835) GubALj, 1835 7./7. arh. Florian. — **77.** Mal 361; Polec, Kraljestvo Ilirija 216; fasc. 28/112 (1827) GubALj, Bericht (1852) 6, 16, 20 sl. — **78.** Fasc. 24/5 (1829) GubALj. — **79.** Slov. Čebela, Lj. II (1874) 67; po pripovedovanju mojega pok. očeta Primoža seže najbrž v trideseta leta nazaj. — **80.** 1839 13./6. MAK; Komatar II. 32 št. 67. — **81.** Predsedstv. spis št. 407 (1828) GubA, Bericht (1852) 25. — **82.** Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die dritte zu Laibach im J. 1844 veranstaltete... Industrieausstellung... eingeschickt worden sind, Grätz 1845, XXVI., 80 sl.; N 1845, 106; Slokar, o. d. 628. — **83.** Bericht über sämtliche Erzeugnisse ... XXXII, 80, 74. — **84.** Istotam XXV, 84., Slokar 356 sl. — **85.** ZMS XI (1909) XXXII sl., R. Andrejka, Znameniti slov. trgovci. 1. Souvani, TT XXXIII (1936) 135—139. — **86.** R. Andrejka, Fidelis Terpinc, Kronika I (1934) 114 sl.; fasc. 23/1 (1833) GubA. — **87.** Polec, o. d. 219 sl., Bericht über sämtliche Erzeugnisse... XXXII, 81, fasc. 56/10 (1834) GubALj, zapiski Fr. Pirca 8./8. 1901 (Koblarjevo gradivo DBLj). — **88.** R. Andrejka, o. d.; Slokar, o. d. 438, Mal 542. — **89.** Mal 532; Bericht über sämtliche Erzeugnisse... XIII sl., XXV sl., XXX sl., XXII sl., 80 sl., 84 sl., 91; N 1844, 178, 191, 199; 1845, 106. — **90.** IMK XVII (1907) 101, 105; P. Bohinjec, Tomaž Pirc, sloveči zdravnik, GK 20 (1913) 3—20; fasc. 36/24 (1835) GubALj; matice žup. urada v Kranju. — **91.** N 1846, 160; Jos. Mal, Prešernovo odvetništvo in še kaj, DS XXXXII (1929) 308; Kidrič, Prešernove odklonjene prošnje za advokaturo, RDHV III (1926) 45 sl., 94 sl., isti, Prešeren I (1936) 357 sl. št. 49; Žigon, Francè Prešeren, poet in umetnik, Celovec 1914, dostavek 10 sl. — **92.** Kidrič, Prešéren I. 360 št. 51, 375 sl., Žigon, Zapuščinski akt Prešernov, Jber. kranjske gimnazije 1903/4, 39, E. Jelovšek, Spomini na Prešerna, Lj. 1903, 37; T. Zupan, Lenka Prešernova o bratu (Mohorjeva knj. 57) 28 sl., Kidrič, Smole, J 1926, 30. maja; Instrumentenbuch mestne komore (v registraturi sresk.

sodišča v Kranju) X fol. 19 (3./11. 1847). — **93.** Po stroškovniku dr. Prešerna, Žigon, o. d. 23—27., Slokar, o. d. 468 sl., 486; IMK XIX (1909) 176. — **94.** 1841, 15./6. ŽAK, ZUZ X (1930) 8; o preporoditeljskem gibanju prim. Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporoditeljev, Lj. 1935, 32, 34. — **95.** IMK XV (1905) 18 sl. — **96.** Kidrič, Jurij Kobila, ČIKZ II (1920) 277, 280; prepis pisma 1815, 11./12. mi je dal vseuč. prof. dr. Fr. Kidrič na razpolago, za kar se mu zahvaljujem. O Jarniku prim. SBL I. 386 sl. — **97.** Raccolta di diverse orazioni tradotte per la prima volta in Italiano da una quinta edizione tedesca stampata in Clagenfurt, Padova 1824; SBL II. 245; en izvod ima gdč. Kat. Jugović, drugega gdč. Fr. Ullrich v Kranju. — **98.** Seznam naročnikov v N 1843/44. — **99.** Prim. J. Žontar, Prešeren in Kranj 1846—1849, ČZN XXXII (1937) 204—212. — **100.** Fasc. 54/26 (1847) GubALj, N 1847, 68; P-k = Potočnik. — **101.** Fasc. 32/235 (1847) GubALj. — **102.** Jož. pl. Vest je bil posestnik Šentpetra od 1816, Schiviz 324; o Mariji Gasparini: Žigon, Potočnik iz svojih spominov o Prešernu, DS XXXVIII (1925) 278; Jer. Ullrich je prejel od Prešerna rkp. »Nebeške proces'je«, zdaj v DBLj; o Florianu: Vošnjak, Spomini I. 67, 217, LZ, 1901, 492; o Hueberju prim. SBL I. 359; Mal, 358 sl., 715; o Jur. Grabnerju prim. SBL I 239. Seznam Prešernovih znancev je po zapisih Killerja in Gogale v Levčevi mapi, DBLj. — **103.** Mal, Slavinja, Apostel kranjski in Iskre, Čas XX (1925) 249; isti, Zgodovina 358 sl., 1846 25./10. ŠkALj odd. K. — **104.** SBL II. 246, Kidrič, Prešéren 228, Levčeva mapa DBLj. — **105.** Žigon, Fr. Potočnik iz svojih spominov, DS XXXVIII (1925) 277 sl., T. Pirčevi zapiski v Levčevi mapi, E. Jelovšek, Spomini 55, 118; Prijatelj, Duševni profili 113. — **106.** Prijatelj, o. d. 114 sl., Betty Kogl, Kakšen je bil Preširen, SN 1875 št. 72 (24. aprila); pisma J. Gogale Levcu 1872/3, Levčeva mapa, DBLj.

3. Od revolucije do ustavnosti.

1. Mal, 301; Iv. Prijatelj, »Mladoslovenci« in »Mlada Evropa«, LZ 44 (1924) 30. — **2.** R. Charmatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1895 I. (Aus Natur und Geisteswelt 651. Bd.) 1918, 3; Mal, 480 sl., fasc. 14 št. 26 (1833) GubALj; 1847 12./8. ŠkALj odd. K. — **3.** IMK XVI (1906) 160; istočasno je bil tudi v Smledniku upor; prim. MMK X (1897) 8; Mal, 666. — **4.** Fasc. 40 št. 243 (1848) GubALj; 1848 4./2., 6./7. ŠkALj odd. K., 1848 15./6. ŽAK. O pozivni tožbi glej G. Neumann, Kommentar zu d. Zivilprozeßgesetz v. 1. Aug. 1895, 389 sl., 954, 965, 972. — **5.** Al. Turk, Dva Prešernova verza iz l. 1848, LZ 43 (1923) 720; N 1848, 43. — **6.** O marčnih dogodkih v Kranju prim. Mal, 671 sl.; tajni predsedstv. spis št. 50 (1852), fasc. 34 št. 191 (1848) GubALj, spomine Mihaela Pučnika [G II (1901) št. 8—13, S 21. marca 1913], Karla Floriana [G VIII (1907) št. 19]; IMK XVI (1906) 160. — **7.** Vrhovnik-Koblar, Zgodovina nakelske fare 38, IMK XVI (1906) 160; T. Zupan, Lenka Prešernova o bratu, Mohorjeva knjižnica 57 (1933) 31. — **8.** Fasc. 34 št. 191 GubALj. — **9.** N 1848, 55 sl., 67 sl., 146; Mal, 682, 691; fasc. 33 št. 243 (1848) GubALj. — **10.** Predsedstv. spis št. 728 št. 263 in 1390 (1848) GubALj; Fr. Stelè, Donesek k spominom na Prešerna, DS XXXXIII (1930) 309. — **11.** Predsedstv. spis št. 2893 (1848) GubALj. — **12.** N 1848, 174, 220; DS XXV (1912) 430. — **13.** N 1848, 146; Mal, Ljubljana in l. 1848, GMS XIV (1935) 115; o dr. Bleiweisu prim. SBL I. 42 sl. — **14.** J. Apih, Slovenci in l. 1848, Lj. 1888, 79 sl.; Mal, 760 sl., LZg 1848, 8. aprila št. 43; J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slov. univerzo (Zbornik univerze kr. Aleksandra, 1929) 56 sl. — **15.** LZg 1848, 11. aprila št. 44. — **16.** Fasc. 34 št. 191 GubALj. — **17.** Mal, 732, 736, 842 sl.; isti, Ljubljana in l. 1848, 118 sl. — **18.** Iv. Lah, Josipina Turnograjska, Maribor 1921, 10 sl.; Čas II (1908) 226. — **19.** Mal, o. d. 122; seznam članov »Slov. društva« v MuALj. — **20.** Mal, 734, 783, 793. — **21.** J. Apih, o. d. 105 sl., 154; Mal, 848—850; isti, Ljubljana in volitve za frankfurtski drž. zbor, Kronika slov. mest II (1935) 19 sl.; isti, Prešernovo odvetništvo in še kaj, DS XXXXII (1929) 310; predsedstv. spis št. 1177 (1848) GubALj, na katerega me je opozoril ravnatelj dr. Jos. Mal. — **22.** Apih, o. d. 282 sl. — **23.** Fasc. 33 št. 252 (1848) GubALj. — **24.** Kidrič, Prešeren v Laschanovi korespondenci,

LZ 55 (1935) 187 sl.; DS XXXXIII (1930) 308 sl.; Ern. Jelovškova, Spomini na Prešerna, Lj. 1903, 57 sl.; T. Zupan, o. d. 32, 35, 37 sl.; Žigon, Zapuščinski akt Prešernov, Jber. kranjske gimnazije 1903/4, 16 sl. — **25.** Mal, 928, 933 sl. — **26.** J. Polec, Kraljestvo Ilirija 251 op. 1, 252 op. — **27.** N 1850, 61; nasprotno pa razmerje do župnika Kosa, prim. Arhiv za zgodov. in narodopisje, Maribor I. 329 sl. — **28.** Mal, 808 sl. — **29.** Planer, Recht u. Richter in den innerösterr. Ländern, Graz 1911, 113 sl., 117; Polec, o. d. 249, 250 op. 1, 253; fasc. 32 št. 2 (1850) BALj. — **30.** Mal, 940, 945 sl.; fasc. 52 (1852) BALj; prim. tudi op. 6. — **31.** Polec, o, d. 192; Charmatz, o. d. 26; Mal, 935 sl.; Mayrhofer's Handbuch f. den polit. Verwaltungsdienst, 5. A. II. 1896, 429 sl. — **32.** N 1850; Mal, 701; Obč. zap. 1850. — **33.** Mal, 939. — **34.** N 1855, 291; obč. zap. 1855/6; fasc. 7 št. 3 (1857) BALj. — **35.** Dež. vlad. list za Kranjsko 1859, št. 143; obč. zap. 1859. — **36.** Obč. zap. 1908. — **37.** Obč. zap. 1851. — **38.** Mal, 516; 1850 31./10., 9./11., 12./11. ŠkALj odd. K. — **39.** N 1853, 59; Mal, 549, MStat 3 (1854) 13. — **40.** N 1853, 327; 1860, 370; obč. zap. 1853. — **41.** N 1859, 276. — **42.** Obč. zap. 1857, 1884; N 1884, 121; Gumplowicz, Das österr. Staatsrecht, 3. A. Wien 1907, 216. — **43.** Prim. obč. zap. 1850—1860. — **44.** Mal, 909, 912, 915 sl., 922. — **45.** N 1859, 316; 1860, 303. — **46.** Prijatelj, Duševni profili preporoditeljev 1935, 29 sl.; Mal, 894, 902 sl.; Charmatz, o. d. 26 sl. — **47.** SBL I. 221. — **48.** SBL I. 110 sl.; 1850 28./12. ŠkALj odd. K. in A. Koblarjevo gradivo v DBLj. — **49.** Fasc. 31 št. 8 (1859) BALj. — **50.** Predsedstv. spis št. 903 (1854) MuALj; Vošnjak I. 69. — **51.** Mal, 947; o Lovru Pintarju prim. Drag. Lončar, Politično življenje Slovencev, 2. izd. 1921, 145, 148. — **52.** Žigon, Fr. Prešeren, Celovec 1914, dostavek 11 sl.; isti, Prešernova čitanka, Prevalje 1922, Komentar 81; Šenoa, Karanfil s pjesnikova groba (Klasična dela, srbskohrv. slovstvo 1, Lj. 1934) 47—53; o Alf. Moschetu prim. SBL II. 155 sl. — **53.** N 1854, 319; 1855, 388; 1858, 351, ZD 1855, 217; 1858, 173; 1850 28./12. ŠkALj odd. K., BK 1857, 94 sl., 1859, 119, 131; o spremembah, ki so nastopile v gospodarstvu župnije z zemljiško odvezo, prim. 1851 2./9., 1855 18./2., 23./2. ŠkALj odd. K. — **54.** O tehnični revoluciji prim. Brinkmann, Wirtschafts- u. Sozialgeschichte, München—Berlin 1927, 116 sl., 128 sl.; o razvoju strojnega obrata v tekstilni industriji prim. O. Johannsen, Die Geschichte der Textilindustrie, Leipzig—Stuttgart—Zürich 1932, 31 sl., 163 sl., 273 sl., 394 sl.; Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, RDHV 14 (1936) 85; DS XXV (1912) 431. — **55.** Bericht (1852) 16, 21; Slokar, o. d. 356, 382. — **56.** Zwitter, o. d. 85 sl. — **57.** Obč. zap. 1853. — **58.** Obč. zap. 1856, SN 1891 št. 25. — **59.** K. Kaser, Der innerösterr. Eisenhandel in d. ersten Hälfte d. 19. Jahrhunderts (Forschungen z. Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte d. Steiermark X. 3) Graz 1927, 38—70; MStat. 5 (1856) 20, Bericht (1857) 27 sl. — **60.** Obč. zap. 1850—1860, fasc. 21 št. 4 (1851 sl.) BALj. — **61.** Alban Stolz, Gesammelte Werke 9, Wilder Honig, Freiburg (Breisgau) 1900, 581 sl.; M. Pivec, Alban Stolz v naših krajih, Mladika XI (1929) 151; A. Šenoa, o. d. 29; Jos. Vošnjak I. 67. — **62.** Obč. zap. 1850—1860; prim. tudi pogl. Meščanske hiše. — **63.** Fasc. 16 št. 5 (1853) BALj. — **64.** N 1856, 55; Vodnikov spomenik 1895, 158. — **65.** Bericht (1861) 9, 133. — **66.** Obč. zap. 1850; o Krisperjih po podatkih načelnika dr. R. Andrejke (Beograd). — **67.** Obč. zap. 1850; fasc. 21 št. 4 (1850) BALj in po zapisih g. Jeanna Pollaka v Lj.

4. V območju meščanskega liberalizma.

1. O političnem življenju v Avstriji po l. 1860. prim. Iv. Prijatelj, Janko Kersnik, njega delo in doba, Lj. 1910, 1914; Drag. Lončar, Politično življenje Slovencev 2. izd. Lj. 1921, 26 sl.; Fr. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Lj. 1928; Vošnjak I. 66—69, 74—77, 94; N 1861, 65; 1862, 136; 1863, 39. — **2.** N 1863, 420; fasc. 7 št. 3 BALj; N 1865, 38, 47 sl., 56, 104; 1863, 275; 1866, 242; obč. zap. 1866; Jos. Pfeifer, Die Landtagsabgeordneten d. Herzogtums Krain 1861—1901, Lj. 1902, 6, 10, 13, 17, 22, 25, 29, 33, 37, 41; Obravnave dež. zbora za Kranjsko 5 (1866) 31, 170—174, 177 sl.; predsedstv.

spisi št. 3751, 3910 (1866) BALj; Obravnave 6 (1867) 6 sl.; Vošnjak I. 238; predsedstv. spis št. 2576 (1867) BALj; N 1867, 115, 128; N 1869, 387, 396; 1870, 90 sl.; o Janku Pajku prim. SBL II. 251 sl. — **3.** Vošnjak I. 94; N 1860, 370; 1863, 167; fasc. 31 št. 12 (1862) BALj; N 1861, 269; obč. zap. 1863; N 1862, 142; obč. zap. 1864/5; N 1863, 420; 1864, 384 sl., 401; 1865, 56, 104; Obravnave 4 (1865) 80, 105; N 1863, 373; 1866, 306 sl.; obč. zap. 1866; N 1868, 54; fasc. 22 št. 6 (1865) BALj; Stenogr. Protokolle über die Sitzungen d. Hauses d. Abgeordneten des Reichsrathes, IV. Session, Wien 1869, 2021. — **4.** N 1860, 206, 217, 303; 1861. 202, 269, 356; ZD 1869, 383; Dav. Karlin, Kratka zgodovina c. k. nižje gimnazije v Kranji, LMS 1887, 65—87; gimnazija v Kranju (zapis v Koblarjevi zbirki DBLj); obč. zap. 1861; N 1862, 136, 253, 269, 395; 1864, 221; 1866, 299; ZD 1870, 321; 1872, 351; o Jan. Globočniku prim. SBL I. 221, o Val. Konšku SBL I. 494 sl., o Blažu Grči SBL I. 247; Fr. Remec je bil rojen na Rupi 1850, umrl 1883 v Lj.; bil je poštni uradnik in pisatelj. — **5.** M. Pirnat, Narodna čitalnica v Kranju 1863—1913, Kranj 1913; N 1863, 39, 159, 167, 273 sl., 308, 413, 420; 1862, 437; 1865, 123; 1866, 15, 259; Koledarček družbe sv. Mohora za nav. l. 1865, XLVII.; Fr. Levčev rokopis »Slov. slovstvo« v DBLj, str. 329 sl.; pismo J. Gogale Levcu 1872/3 v Levčevi mapi, DBLj; Glonar, Simon Jenko, Zbrani spisi 1921, 329 sl.; SBL I. 399 sl.; N 1864, 7, 46, 328; 1866, 429; 1867, 413; predsedstv. spisi 3832, 3985 (1866) BALj. — **6.** V. Zaletel, Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva, Lj. 1933, 181—192; N 1864, 220 sl.; 1865, 22, 31, 187; G 1906, št. 16—17; N 1866, 15. — **7.** 1864 13./9. ŠkALj odd. K.; Lavtižar, Zgodovina župnij v dekaniji Kranj, 1. zv. 1898, 40; ZD 1884, 35; G 1904 št. 32. — **8.** N 1861, 187; 1867, 188, 307, 356; 1869, 351; D XXV (1912) 474; GMS VII/VIII 1926/7) 47. — **9.** N 1860, 215; 1863, 327; 1865, 202; Bericht (1872) 153, 256, (1878) 193; stroji Florianove izdelovalnice odej po pripovedovanju pok. gospe Helene Pavšlar; N 1863, 373; 1865, 218; o žebljarstvu na Zg. Beli prim. G 1915 št. 6, 7, 9. — **10.** N 1869, 47; 1865, 218; 1863, 183. — **11.** Šuklje I. 61 sl.; J. Logar —A. Ocvirk, Levstikov zbornik, Lj. 1933, 211; fasc. 22 št. 14 (1869, 1870) BALj; DS XXV (1912) 474; N 1864, 364; G 1903 št. 5. — **12.** O Hohenwartu prim. SBL I. 331 sl.; o Fr. Dolencu G 1901 št. 3; N 1871, 317; 1872, 379, 387, 395. — **13.** N 1875, 24; GMS XI (1930) 68 št. 38; N 1877, 313, 373; Obravnave 19 (1878) P. 187; Šuklje I. 85 sl. — **14.** N 1879, 87; Spezialortsrepertorium v. Krain, Wien 1884, 52. — **15.** Obč. zap. 1875—1880; fasc. 16 št. 5 (1871—1873) BALj; M. Pirnat, Dr. J. Mencinger v Kranju, Slovan XI (1913) 118 sl., 140; N 1872, 29; N 1876, 306; 1878, 309. — **16.** Obč. zap. 1875; Uvaževanja vredna pojasnila k vodovodnima projektoma mesta Kranja, 1898, 13—15. — **17.** Po zapisih v arhivu ljudske šole v Kranju, obč. zap. 1870—1880; učitelj P. Čebin se je trudil širiti znanje cirilice, N 1873, 136. — **18.** Prijatelj, II. 20; N 1873, 285; 1875, 293; 1876, 23; 1877, 61 sl., ČZN XXIX (1934) 8 sl.; o prof. Karlu Glaserju prim. SBL I. 215 sl., A. Dolar, Prof. dr. K. Glaser, ČZN XXIX (1934) 8—11; Laib. Tagblatt 1877, št. 158 (12. julija); predsedstv. spis dež. vlade št. 1699 (1877) BALj; N 1877, 264; 1878, 14, 213, 245; 317; obč. zap. 1878—79; Prijatelj II. 37, 189, 191; Obravnave 19 (1878) 69, 85, 332; N 1878, 14; 1879, 79, 290, 329; Stenograph. Protokolle IX (1879—1885) 697, 3341; obč. zap. 1880; N 1880, 96; 1881, 282. — **19.** N 1870, 90 sl.; 1871, 14, 38; 1873, 86 sl.; M. Pirnat, o. d. 217. — **20.** N 1868, 75 sl.; Zaletel, o. d. 189—192; N 1877, 31; 1874, 45; fasc. 16 št. 7 (1874) BALj; razmere v čitalnici in kazinskem društvu po pripovedovanju gdč. F. Ullrich v Kranju; o dr. Mencingerju prim. SBL II. 92 sl., M. Pirnat, dr. J. Mencinger v Kranju, Slovan XI (1913) 117 sl., T. Zupan, Dr. Mencingerjeva priprava na odhod in še nekaj spominov nanj, DS XXV (1912) 230 sl. — **21.** ZD 1874, 101, 413; N 1877, 400; o delovanju župnika Mežnarca prim. cerkv. račune v ŽAK, Kranjski zvon 1935 št. 9; o gradnji t. zv. škofije prim. Koblar, Kostniška kapela IK I (1914) 54 sl.; o prodaji gotskega velikega oltarja gl. pisma 1884 26./6., 18./11. v ŽAK. — **22.** N 1878, 103; obč. zap. 1879; za gibanje prebivalstva prim. Imenik krajev vojvod. Kranjske, Lj. 1874, 33, 34; Obširen imenik krajev na Kranjskem, Wien 1884, 52—53. — **23.** N 1876, 306; Bericht

(1878) 5, 7, 10, 16, 18, 19, 23, 25, 29, 31—34, 36, 38, 40, 42—44, 47, 49 sl., 61. — **24.** N 1873, 288; obč. zap. 1879; R. Andrejka, Trgovska zgodovina Schellenburgove ulice v Ljubljani, TT XXXIV (1937) 36—40; Bericht (1878) 194; Dr. Potočnik, Iz zgodovine ljublj. bank, Kronika IV (1937) 169 sl. — **25.** N 1870, 90 sl.; 1873, 91, 288; 1874, 255; 1877, 128; obč. zap. 1875; SBL II. 26. — **26.** N 1877, 374; DS XXV (1912) 474 sl.; N 1876, 306, 386; obč. zap. 1878, 1908; G 1910 št. 39. — **27.** O načrtih za gradnjo železnic prim. fasc. 22 št. 14 BALj in zbirko C 17 (železnice na Kranjskem) v knjižnici Nar. muz. v Lj. n. pr. Ant. Ahčin, Die Emanzipation des Triester Hafens, Lj. 1871, Denkschrift d. Handels- u. Gewerbekammer f. Krain über die Predil u. Lackerbahn, Lj. 1872, Militär Zeitung »Vedette« 1871 št. 79 (16. dec.), 1875 št. 4 (4. aprila); L. Buzzi, Laak oder Predil, Triester Eisenbahnbriefe, Triest 1872; C. Combi, Die Triester Eisenbahnfrage, Triest 1874; gl. tudi Stenogr. Protokolle VII (1871—1873) 842, 942; GMS XI (1930) 65; G 1903 št. 5; N 1871, 219; 1872, 204 sl. — **28.** Prijatelj II. 179 sl.; N 1879, 213; 1882, 183; 1885, 251; SN 1882 št. 87, 1884 št. 68. — **29.** N 1882, 183; SN 1882 št. 98; Specialortsrepertorium v. Krain, Wien 1894, 47. — **30.** O V. Globočniku prim. SBL I. 221 in obč. zap. — **31.** Obč. zap. 1880/1, 1883, 1886, 1891/2, 1894/5, 1897/8. — **32.** Obč. zap. 1880, 1883—1886; Obravnave 20 (1880) P. 316; SN 1882 št. 291; G 1901 št. 13. — **33.** Obravnave 21 (1881) 92, 540, 22 (1882) P. 152; obč. zap. 1889; o Rud. Maistru SBL II. 14. — **34.** N 1887, 254 sl., 271, 278 sl., 294 sl., 407; obč. zap. 1887, 1889; Neue Freie Presse 1887, št. 8273 (8. septembra); Prijatelj II. 226 sl., 230 sl., 233 sl., 238 sl.; Obravnave 28 (1888) 7, 52, 252, 30 (1889) P. 158, 40, 109. — **35.** Literarnozabavni klub je razlikovati od Mencingerjeve »akademije«. Za prvega je dal pobudo dr. Iv. Tavčar (po pripovedovanju gdč. F. Ullrichove v Kranju); o Mencingerjevi »akademiji« prim. LZ II. (1882) 447; M. Pirnat, Dr. Jan. Mencinger v Kranju, Slovan XI (1913) 246; o prof. Iv. Franketu prim. SBL I. 185 sl., o M. Karlinu, SBL I. 429 sl. O V. Parmi prim. SBL II. 262; o čitalnici SN 1883 št. 1, 296; o bralnem društvu gl. fasc. 16 št. 7 (1886) BALj, N 1886, 44; o pismenosti v kranjskem sodnem okraju prim. Öst. Stat. I. (1882) 2. Heft, 29. — **36.** 1884 6./11., 1893 14./3., 1898 22./1., 1904 10./5., 20./5., 22./7., 1905 23./3., 10./5. ŠkALj odd. K.; G 1900 št. 13. — **37.** Imenik krajev vojvodine Kranjske po štetju 31. dec. 1869, Lj. 1874, 33 sl.; Obširen imenik krajev na Kranjskem, Wien 1884, 52 sl., Specijalni repertorij krajev na Kranjskem, Wien 1894, 46—48; Leksikon občin za Kranjsko, Dunaj 1906, 52, 54, 56; Spezialortsrepertorium f. Krain, Wien 1919, 40 sl. — **38.** Jos. Vošnjak, Poročilo o kmetijski anketi 17. in 18. aprila 1884 v Lj., Lj. 1884, 32 sl.; isti, Socijalni problem in kmetski stan, LMS 1885, 1—93, zlasti 11, 88, 90, 92. — **39.** O Pavšlarju po navedbah gospe Hel. Pavšlar. — **40.** Po rokopisu Iv. Pr. Lampreta, o zgodovini tiskarstva v Kranju (1934), ki mi ga je dal pisec na razpolago. — **41.** N 1882, 95; 1885, 22 sl.; Cäsar Combi, Über die Eisenbahnfrage von Triest gelegentlich der am 5. Juli 1887 stattfindenden Eröffnung der Linie Triest—Herpelje, nebst Beleuchtung der übrigen in Project befindlichen Bahnverbindungen mit Triest, Wien 1887; Stenogr. Protokolle IX. Session (1879—1885) 6503; obč. zap. 1884; Obravnave 22 (1882) P. 102; 23 (1883) P. 88; 24 (1884) P. 76; 25 (1886) 306—312; 28 (1888) 191, 251 sl.; 30 (1889) P. 126; TT XXXIV (1937) 37—40; o K. Luckmannu prim. SBL I. 685; S. Rieger, Die Bestrebungen zur Erlangung einer Bahn nach Neumarktl in Oberkrain, Lj. 1896. — **42.** SN 1890 št. 64; 1891 št. 67; predsedstv. spis št. 1020 (1892) BALj. — **43.** SN 1891 št. 42, 48, 251; Prijatelj II. 581 sl., J 1925 št. 41; obč. zap. 1896; o Ant. Globočniku pl. Sorodolskem gl. SBL I. 219 sl., o dr. A. Mahniču SBL II. 7 sl., o dr. Danilu Majaronu SBL II. 20 sl. — **44.** O Ant. Koblarju prim. SBL I. 478 sl., SL 1898 št. 49; Šuklje II. 100, Prijatelj II. 373, 381, 576, 581, 585, 588—590; o Iv. Hribarju SBL I. 353 sl. in njegove Spomine, o škofu dr. Jak. Missia, SBL II. 135 sl., o dr. A. Ferjančiču SBL I. 175. — **45.** SN 1898 št. 243; predsedstv. spis št. 7305 (1896) BALj; G 1900 št. 35, 1901, št. 9, 10; SL 1899 št. 34. Sestav kranjske občinske uprave je kritikoval tržaški Brivec IV. (1899) št. 32: Pobožne misli iz Kranja. »Ne toguj, o Kranj,

po zlatih časih, Tvoj senat že ves je v togah.« Zoilus. — **46.** Obč. zap. 1894—1896; spisi iz iste dobe v ŽAK; Fr. Perne, Gimnazijska kapela v Kranju, DS XII (1896) 248—250. Gimnazijska kapela je bila zgrajena zlasti po prizadevanju prof. dr. Fr. Perneta. — **47.** Obč. zap. 1892, 1896—1898, SL 1898 št. 59, 1899 št. 2, SN 1898 št. 260; Obravnave 40 (1898/9) 420; Uvaževanja vredna pojasnila k vodovodnima projektoma mesta Kranja, izdal in založil Tomo Pavšlar, lastnik valjčnega mlina v Kranju, 1898. — **48.** Obč. zap. 1890 do 1896; DS XXV (1912) 477; Koblarjeva ostalina pod št. LXV v DBLj; P. v. Radics, Die k. k. Post in Krain und Ihre geschichtliche Entwicklung, Lj. 1896, 144, 148 sl.; Obravnave 48, II. (1912/13) 779; obč. zap. 1912. — **49.** Prijatelj II. 242, 539 sl., 547, 551, 553; Obravnave 32 (1892) 339 sl., 33 (1893) 28, 192; SN 1890 št. 52; obč. zap. 1896/7; DS XXV (1912) 476 sl., SL 1897 št. 49. — **50.** O Jos. Hubadu prim. SBL I. 356 sl., o Jos. Hacinu SBL I. 284, o Mil. Marjanoviću NE II. 791; o literarnih krožkih Jan. Langerholz, Med mladimi literati, Mentor XV (1928) 16—20, 59. Splošno o dijaštvu te dobe gl. Jos. Puntar, Slov. narod, njegova inteligenca in dijaštvo, Čas II (1908) 280—290, 331—354. Odstavke o dijaštvu na kranjski gimnaziji sem napisal na podlagi gradiva, ki sem ga zbral s pomočjo pismene ankete o življenju kranjskih dijakov v posameznih desetletjih. V ta namen sem razposlal vprašalne pole nekako 60 bivšim kranjskim dijakom. Enako število sem osebno povprašal o njihovih spominih iz srednješolskih let in prejel od velike večine izredno obsežne in bogate referate. Posebno sem hvaležen za prispevke gg.: slikarju M. Bradašku (Kranj), ravnatelju Iv. Dolencu (Ljubljana), prof. M. Kmetu (Kranj), odvetniku dr. R. Krivicu (Ljubljana), župniku Jan. Langerholzu (Stranje), prof. Fr. Planinu (Ljubljana), odv. dr. Avg. Reismanu (Maribor), restavraterju M. Rešu (Kranj), odv. dr. B. Sabothyju (Kranj), vseuč. prof. dr. Fr. Steletu (Ljubljana), načelniku prosv. odd. kr. ban. uprave dr. L. Sušniku (Ljubljana), uredniku Fr. Terseglavu, tajniku M. Tomazinu (Ljubljana); prim. tudi letna poročila drž. gimn. v Kranju; S. Tiro, Iz dnevnika starega profesorja, Mentor XV (1928) 2, 4—6, 51 sl., 76 sl.; Fran Javh-Kern, Spomini, Lj. 1937, 14—19; o preiskavi zaradi ruskih tečajev prim. predsedstv. spis št. 5491 (1900) BALj. — **51.** Predsedstv. spis št. 2732 (1893) BALj, dopis škofijstva župniku pod št. 234 (1893) v ŽAK, SN 1893 št. 185; SN 1894 št. 166, 1898 št. 212; predsedstv. spis št. 4043 (1898) BALj. — **52.** Zaletel, o. d. 199 sl.; predsedstv. spis št. 1835 (1896) BALj; o V. Murniku prim. SBL II. 178 sl.; G 1901 št. 1, 1910 št. 13. — **53.** Dr. Potočnik, Ljublj. banke 1900—1913, Kronika IV (1937) 240 sl.; Obč. zap. 1895; DS XXV (1912) 476; SN 1890 št. 269, 1892 št. 137. — **54.** O Majdičevih prim. SBL II. 26; o K. Pollaku po podatkih Jeanna Pollaka (Ljubljana); o Schmidovem podjetju prim. fasc. 23 št. 11 (1891) BALj. — **55.** SN 1890 št. 109, 110; obč. zap. 1891—1893; Fr. Teller, Geologie des Karawankentunnels, Denkschriften d. k. Akad. d. Wiss., mathem. naturwiss. Klasse 82. Bd. (1914) 1—7; fasc. 22 št. 14 (1893) BALj; SN 1893 št. 260; obč. zap. 1894—1896; Stenogr. Protokolle über die Sitzungen d. Hauses d. Abgeordneten d. österr. Reichsrathes XI (1891—1897) 13.272, 23.581—23.583, 28.928—28.930; Fr. Gašpršičeva in Combijeva korespondenca v Koblarjevi ostalini pod LXV v DBLj; tudi Combijevo pismo 1896 13./5. ŠkALj (v ta arhiv je prišlo omenjeno pismo najbrž po župniku Fr. Pokornu, ki je urejal Koblarjevo zapuščino; bilo je prej v zasebni lastnini dekana Koblarja); obč. zap. 1897; C. Combi, Die südösterreichische Eisenbahnfrage 1896; isti, Laak oder Wocheiner Bahn, 1896; Österr. ungar. Militär Ztg »Die Vedette« 1896 št. 36, Klagenfurter Ztg. 1896 št. 262; Obravnave 34 (1893/4) 287 sl., 37 (1896) 359 sl., 469 sl., 472, 518 sl.; 38 (1896/7) 205, 363 sl., 340 sl., 40 (1898/9) 263 sl.; G 1901 št. 17; Technischer u. commerzieller Bericht f. die normalspurige Localbahn von Lees über Radmannsdorf u. Vigaun nach Neumarktl in Oberkrain 1898; Erläuterungsbericht z. Vorproject d. normalspurigen Localbahn von Lees über Neumarktl nach St. Anna 1897; o A. Gassnerju prim. SBL I. 206, o E. Glanzmannu SBL I. 214 sl. — **56.** Predsedstv. spis št. 80 (1900) BALj; G 1901 št. 17, 19, 20, 37, 38; 1903 št. 23; 1904 št. 13. — **57.** O dr. Jan. Ev. Kreku prim. SBL I. 559 sl.; G 1902

št. 11; 1904 št. 29; 1907 št. 40; 1908 št. 9. V narodnih vprašanjih te dobe je zastopal župan K. Šavnik zmerno stališče; prim. obč. zap. 1908 o vprašanju odstranitve dvojezičnih napisov, kar je zahteval dr. Jos. Kušar. — **58.** Obravnave 41 (1899—1900) 346 sl.; Šuklje II. 42 sl.; G 1900 št. 4, 5; 1901 št. 4; 1902 št. 19, 25; 1903 št. 44; 1906 št. 1, 3; 1908 št. 44; Obravnave 46 (1905—1907) 18, 98; predsedstv. spis št. 4852 (1905) BALj. — **59.** G 1900 št. 23, 31, 38; 1901 št. 45; 1902 št. 2, 3, 25; 1903 št. 9, 16; 1908 št. 40; 1910 št. 6, 15; obč. zap. 1909, 1910, 1913, 1914. — **60.** Prim. tudi op. 50; Koderman, O razvoju narodno radikalnega gibanja, Omladina III (1906/7) 84 sl., Iv. Prijatelj, Slovenci v 60 letih s posebnim ozirom na vlogo dijaštva v našem javnem življenju, Omladina VI (1910) 180; Omladina II (1904/5) 47, III (1905/6) 29, IV (1908) 8 P, 39 P, VI (1910) 168; Osa I (1906) št. 46 (22./9.). O Fr. Albrechtu prim. SBL I. 5 sl., o dr. Jos. Debevcu SBL I. 126 sl., o Ant. Dermoti SBL I. 128 sl., o Iv. Dolencu SBL I. 141, o Ot. Fettich-Frankheimu SBL I. 177, o dr. J. Gnidovcu SBL I. 223 sl., o dr. Iv. Grafenauerju SBL I. 243 sl., o V. Hybašku SBL I. 360; o Evg. Jarcu SBL I. 385, o dr. R. Krivicu SBL I. 574, o dr. Drag. Lončarju SBL I. 680; o Lenardu Lotriču SBL I. 682, o Iv. Mazovcu SBL II. 77, o dr. Jak. Mohoriču SBL II. 147. — **61.** G 1900 št. 27, 28; 1907 št. 2, 3, 4; 1910 št. 1; Zaletel, o. d. 205 sl.; o Mirosl. Ambrožiču prim. SBL I. 11. — **62.** Jos. Debevec, Spomini na početke prosvetnega dela v Kranju (rokopis prof. M. Fortune v Kranju); Mentor XV. (1928) 130; G 1903 št. 3; Zaletel, o. d. 115 sl.; zapiski sej telov. odseka »Orel« v arhivu prosvetnega društva v Kranju. O Ant. Doklerju prim. SBL I. 139, o M. Bajuku SBL I. 22. Izmed kupletov, ki jih je spesnil dr. Jos. Debevec, je bil s stališča »malkontentov« najbolj značilen:

Drugod grade tovarne,
centrale, elektrarne,
pri nas pa: Ne tovaren,
Nur langsam, langsam fahren!

Z elektriko, industrijo,
ljudje drugod bogatijo,
pri nas pa: Ne tovaren,
Nur langsam, langsam fahren!

63. G 1903 št. 16. — **64.** O Fr. Bernekerju prim. SBL I. 34. — **65.** O kranjski družbi te dobe prim. sodbo dr. Jos. Debevca, Mentor XV (1928) 3 sl.; o raznih načrtih prim. G 1900 št. 16, 1901 št. 8, 12, 39, 45; 1903 št. 10; 1904 št. 40, 1910 št. 48; SL 1901 št. 11; obč. zap. 1903—1910; fasc. 22 št. 14 (1904/5) BALj. O Jos. Lenarčiču prim. SBL I. 633 sl. — **66.** G 1903 št. 7; zapiski J. Pollaka in Iv. Pr. Lampreta. — **67.** Po podatkih zadružnega registra. Tvrdka Zabret in Huter je tudi prva uporabljala tovorni avto v Kranju in okolici; prim. G 1910 št. 24. — **68.** Fasc. 22 št. 14 (1904/5) BALj; G 1900 št. 21, 22; 1901 št. 20, 29; 1903 št. 12, 29; 1904 št. 23; 1905 št. 1; 1906 št. 37; 1908 št. 27; 1910 št. 26; obč. zap. 1910/11; Obravnave 48 I. (1911/12) 412. — **69.** Leksikon občin za Kranjsko, Dunaj 1906, 54. — **70.** Obč. zap. 1910—1914. — **71.** Prim. tudi op. 50; Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije 1912—1918, Lj. 1936, 110—112. O »Preporodovcih« prim. Iv. Jan. Kolar, Preporodovci 1912—1914, Kamnik 1930, zlasti 49 sl., 113 sl., 142 sl. — **72.** Prim. sejne zapisnike obeh telovadnih društev v društv. arhivih. — **73.** Obč. zap. 1911. Glede brezuspešnih poskusov domačinov ustanoviti industrijska podjetja je sodil pravilno že H. Tuma, Morituri vos salutant, Slov. tehnik, glasilo kluba slov. tehnikov v Pragi I (1906) št. 3. Brezuspešno so se potegovali tudi meščani Kranja za novo jadransko progo. Pojavile so se razne variante starega loškega načrta: Polzela—Kamnik—Cerklje—Kranj—Žiri—Idrija—Sv. Lucija—Gorica—Trst, ali: Velikovec—Železna kapla—Jezersko—Kranj—Šk. Loka—Poljane—Idrija—Ajdovščina—Trst. Domžalci so bili proti zvezi preko Kranja; prim. O. v. Apfaltrern, Die Eisenbahnverbindungen Österreichs mit Görz und Triest, Lj. 1911; G 1911 št. 6—8. — **74.** Zaletel, o. d. 117 sl.; Vl. Fugina, Nar. čitalnica v Kranju, Kranj 1933, 16. — **75.** Obč. zap. 1915—1916; letna poročila drž. gimnazije v Kranju 1915—1918. Dogodki od l. 1914 dalje so le pregledno in na kratko očrtani, ker gradivo še ni popolnoma dostopno. Za opis te dobe prim. zlasti A. Prepeluh, Pri-

pombe k naši prevratni dobi, Sodobnost II (1934) 46—52, 113—120, 168—175, 214—221, 314—317, 416—420, 520—528; III (1935) 262—267, 422—425, 468—471, 532—540; IV (1936) 30—34, 64—69, 113—117; S. Kranjec, Kako smo se zedinili, Celje 1928. — **76.** »Gorenjec« je izšel zadnjič 17. marca 1916; prošnja za pomilostitev župnika Koblarja v ŽAK. Stavek v narekovaju po govoru C. Pirca z dne 21. septembra 1918. — **77.** A. Krauß, Das »Wunder von Karfreit« 2. A. München—Berlin 1937, zlasti 23, 35. — **78.** Obč. zap. 1916—1918; F. Uratnik, Socialno skrbstvo in socialna zakonodaja, Slovenci v desetletju 1918—1928, 462 sl. — **79.** S. Kranjec, o. d. 84 sl.; obč. zap. 1917; zapiski prof. Fr. Planine (Ljubljana). — **80.** S. Kranjec, o. d. 120; obč. zap. 1918; o. dr. A. Korošču prim. SBL I 517 sl.; govor g. C. Pirca po konceptu, ki ga je ljubeznivo dal sam na razpolago. O delovanju dr. Ant. Trumbiča in Jugoslov. odbora, prim. B. Vošnjak, U borbi za ujedinjenu narodnu državu. 1928.

5. Kranj v Jugoslaviji.

1. O prevratni dobi prim. splošno K. Fr. Nowak, Chaos, München 1923; E. v. Glaise-Horstenau, Die Katastrophe, Zürich—Leipzig—Wien 1929; A. Prepeluh, o. d., Sodobnost II (1934) zl. 323, 326 sl., 418 sl., III (1935) 262 sl., 266, 423 sl., 470 sl.; Jos. Mal, Slovenci v desetletju 1918—1928, Lj. 1928, zl. Jos. Jerič, Narodni svet 144—160; S. Kranjec, o. d. 124 sl.; Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, Lj. 1936, 217 sl.; E. Mejak, V boju za našo severno mejo, 1937, 7—14. O krajevnem odboru Narodnega sveta v Kranju prim. arhiv Narodnega sveta v MuALj; predsedstv. spis št. 6529 (1918) BALj. O R. Marnu prim. SBL II. 61. — **2.** Po navedbah g. J. Bedenka, poveljnika drž. policije (Ljubljana) in kanonika dr. T. Klinarja (Ljubljana). — **3.** V. Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, v Jos. Mal, Slovenci v desetletju 1918—1928, Lj. 1928, 269—295. — **4.** Po spisih Narodnega sveta v MuALj in navedbah ravnatelja Ant. Zupana (Vrba); Drag. Lončar, Simon Jenko, Sodobnost III (1935) 592. — **5.** Po poročilih dr. R. Marna med spisi Narodnega sveta v MuALj, in navedbah ravnatelja A. Zupana, polic. pov. J. Bedenka in trgovca A. Mohorja (Kranj). — **6.** Po navedbah raznih članov kranjske narodne straže; Boroevićev arhiv sem pomagal urejati pok. dekanu Koblarju. Ponovno mi je pripovedoval dekan Koblar o odklonilnem stališču dr. J. Brejca; prim. J. Brejc, Od prevrata do ustave (Mal, Slovenci v desetletju 1918—1928) 160 sl. zlasti 169. — **7.** V. Andrejka, o. d. 278 sl., Sodobnost IV (1936) 456 sl., Kladivarji 600 sl., St. Petelin, Maršírala legija koroška, Mentor 20 (1932/3) 24—27, 60—62, 102—104, 132—134, 161—165. Prof. St. Petelinu sem hvaležen za podrobne podatke o dijaški legiji. O Rud. Badjuri prim. SBL I. 21, o dr. S. Dolarju, SBL I. 139. — **8.** O Val. Kosu prim. SBL I. 529. — **9.** L. Bogataj, Uprava dravske banovine, Krajevni leksikon dravske banovine, Lj. 1937, 1. — **10.** Obč. zap. 1919—1923. — **11.** Po obč. zap. 1918—1937, ki mi jih je dal g. poslovodja Ant. Engelman ljubeznivo na razpolago. Obč. davščina na blagovni promet je bila odobrena 30. jun. 1930, obč. trošarina pa 30. nov. 1934. — **12.** Prim. obč. zap. — **13.** N. Velikonja, Razvoj šolske uprave (Slovenci v desetletju 1918—1928) 723. — **14.** Ilustrir. Slovenec IV (1928) št. 32; Deutsche Graveur und Stempelzeitung, Leipzig 53 (1928) št. 14. — **15.** Fr. Erjavec, Naše društveno življenje (Slovenci v desetletju 1918—1928) 750 sl.; Vl. Fugina, Nar. Čitalnica 1863—1933, Kranj 1933, 20; Zaletel, o. d. 123 sl. — Delovanje »Sokola« in »Orla« po kronikah obeh društev. — **16.** Po obč. zap. 1928; Kranjski zvon 1936 št. 4. — **17.** Prim. splošno o gospodarskem razvoju: Iv. Pless, Trgovina, obrt in industrija, Krajevni leksikon dravske banovine, Lj. 1937, 56 sl.; J. Jovan, Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije (Slovenci v desetletju 1918—1928) 524, 527; Iv. Slokar, Valutne razmere, devizna politika in bankarstvo, istotam 552 sl.; s posebnim ozirom na Kranj: -y (dr. Beno Sabothy), Kako je Kranj postal industrijsko mesto in kako postaja letovišče, Gorenjska, izdal »Progres«, Novo mesto 1931, 150—163. — **18.** Po podatkih, ki mi jih je

dal g. bančni ravnatelj in župan Karel Česenj na razpolago. Slavenska banka je šla l. 1927 v konkurz, podružnica Jadransko-podunavske banke je likvidirala l. 1933. — **19.** Industrija po podatkih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, Industriecompass 1937/8 in po lastnih ugotovitvah. — **20.** Enako. — **21.** Enako. — **22.** Po obč. zap. in podatkih pri sreskem načelstvu v Kranju. — **23.** A. Melik, O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije, GV XII—XIII (1936/7) 189 sl.; v prometnem pogledu je ostal pomen mesta manjši, ker se niso uresničile obnovljene težnje po železnici: Šmartno ob Paki—Gornji grad—Tuhinjska dolina—Kamnik—Kranj; prim. spomenico združenih železniških odborov v Kranju, Kamniku, Gornjem gradu in Mežici, brez letnice. O soc. ustanovah prim. Kranjski zvon 1929 št. 12. — **24.** Alb. Šmajd, Okolica Kranja se proletarizira, S 1934 št. 75. Statistiko Čirčič mi je sestavil visokošolec A. Nadižar (Čirčiče). — **25.** Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. jan. 1921. god., Sarajevo 1932, 300; za okoliške vasi mi je dal podatke ljubeznivo na razpolago g. dr. Rud. Andrejka, načelnik obče drž. statistike v Beogradu. Za l. 1931 sem povzel po Krajevnem leksikonu dravske banovine, Lj. 1937, 239, 243, 247. — **26.** Po obč. zap. 1932—1937. — **27.** Po podatkih katastrskega urada v Kranju.

6. Obličje Kranja in njegov zgodovinski razvoj.

1. H. Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark. Graz 1932. — **2.** Fr. Stelè, Kronika slov. mest III (1935) 85 sl. 5 in 6; isti, Kranjski zvon 1934 št. 5 (Obnova župne cerkve v Kranju). — **3.** I. W. Valvasor, Ehre... XII. 109—113. — **4.** Topographia Prov. Austriacarum Austriae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Tyrolis etc. Frankfurt a. Main 1649, 118. — **5.** To sliko ponavlja v mnogo bolj okorni obliki slika neznanega izvora v Koblarjevi zbirki, izrezana verjetno iz kakšne obrtniške diplome 18. stoletja. — **6.** Valvasor, Ehre... XII. 110 in Topographia Duc. Carniolae modernae, Wagensperg 1679. — **7.** BK I (1856) 94—96. — 8. Bila je razstavljena na kulturno-prosvetni razstavi l. 1937.

7. Meščanske hiše.

1. Ta pojav je v mestnih naselbinah splošen, vendar v Kranju posebno značilen. — **2.** 1569, 14. jul. VicA I 72; HK 1670-X-18. — **3.** Fasc. 117/10 KapALj. — **4.** Davčni register iz l. 1758 v MAK. — **5.** Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem, 19, 24. — **6.** V katastrskem mapnem arhivu v Lj. — **7.** V registraturi sreskega sodišča v Kranju. — **8.** V pisarni župn. urada v Kranju. — **9.** Giltna knjiga in stara deželna deska v MuALj. — **10.** N 1863, 420; N 1878, 309; obč. zap. 1897. — **11.** Obč. zap. 1911. — **12.** Uradni list l. 1930 št. 45; pri tem so prejele nekatere hiše po več številk, ena pa nobene nove. — **13.** Prim. op. 8. — **14.** Pomagal mi je pri tem g. sod. oficial Fr. Istenič; za trud se mu iskreno zahvaljujem.

Résumé

L'étude présente de l'« Histoire de la Ville de Kranj », essaye de montrer les origines et le développement de la ville, en prenant en considération toutes les formes et toutes les expressions de sa vie relatives à l'histoire générale de toute la nation. L'introduction archéologique fut rédigée par M. Walter Schmid, professeur de l'université à Graz, les parties relatives à l'histoire des beaux-arts furent contribuées par M. François Stelè, professeur de l'université à Ljubljana, le reste par M. Joseph Žontar, professeur de lycée à Kranj.

L'unité du terrain est marquée, dans le bassin de Kranj, par une série de terrasses fluvioglaciales en gravier qui avaient formé, au confluent de la Save et de la Kokra, une langue de terre sur laquelle furent créés les premiers établissements de la ville. Les fouilles ont montré une série presque ininterrompue d'établissements, à partir de ceux des Illyriens de Norique à l'époque de Hallstatt aux 6e et 5e siècles, et ceux des Taurisques celtiques au 4e siècle, jusqu'à l'époque romaine où nous trouvons, à une date tardive de l'antiquité, la petite station routière de Carnium. Des traces précieuses, on les doit aussi à l'époque des Ostrogoths et des Lombards à « Lajh », lieu de sépulture (broches, colliers, peignes d'un art spécial au pays) (p. 3—11). Au 6e siècle, le mouvement migratoire des Slaves y fit établir, en définitive, la tribu des Slovènes qui, au 10e siècle déjà, durent se soumettre à la domination allemande. Une Marche y fut fondée, ayant pour centre aux 10e et 11e siècles « Creina » (i. e. Kranj). Selon l'opinion de l'auteur, il y existait une ceinture de petits castels (forts) qui entouraient, à l'ouest, en demi-cercle ce premier centre de la Marche; l'auteur a effectué, ensemble avec M. Raymond Ložar, conservateur du musée à Ljubljana, des fouilles minutieuses au castel de Pivka, non loin de Naklo, M. Edouard Dolenc, commerçant à Kranj, en a entreprises au castel de Bašelj (cf. tabl. 16), tandis que, pour d'autres, désignés sur la carte III (p. 21) comme « gradišča » (= castels), les fouilles nécessaires devraient être poursuivies.

Avec la domination politique allemande, des domaines des dignitaires ecclésiastiques et séculiers furent formés dans le bassin de Kranj (celui des évêques de Freising et de Brixen, des margraves de la Savinja, de Weimar-Orlamünde, d'Andechs et de Spanheim). Nombreux furent aussi les ministériels, les chevaliers et les vassaux que l'auteur a réunis sur la carte III en soulignant les lieux dont ils tiraient leurs noms. Aux 14e et 15e siècles, les possessions des ministériels et des chevaliers se désagrégèrent dont quelques-unes

passèrent aux mains des églises et des monastères (Vetrinj, Gornji grad, Bistra, Velesovo, Mekinje, Studenica). Deux familles de nobles, les Ortenbourg et les comtes de Celje, agrandissaient leurs propriétés; c'est ainsi que se réunirent, sous leur administration, les districts de Naklo, de Primskovo, de Smlednik, et aussi celui de Križe. Ce dernier se développa du reste de l'ancien district du comté carniolien, avec, comme centre, Kranj, qui était devenu le fief officiel des Andechs et, plus tard, excepté Kranj, le district de Križe donné en fief aux ducs de Babenberg et de Spanheim. Les limites des domaines étaient loin d'être fixes, les propriétaires rivalisant entre eux. Sous cet égard, le rôle du château de Wartenberg (Stražišče) sur la Šmarjetna gora était très remarquable. Des propriétés plus petites, situées aux bords du nord, à l'entrée dans la vallée de la Kokra, furent administrées par les chateaux de Novi grad et de Turn près de Novi grad. Après la chute des comtes de Celje, la possibilité d'un développement plus vigoureux fut donnée encore à une famille de nobles: celle des barons d'Egk ou d'Ecker (à partir de 1560 barons d'Egk et de Hungerspach) qui firent construire un nouveau château à Brdo (Egg) près de Predoslje.

C'est dans cette «région de la ville» (Stadtlandschaft), montrée ci-dessus et formant un «hinterland» pour le recrutement de la population et l'économie de la ville, que s'établit, sur la langue de terre à Kranj, une bourgade, appelée en vie par les nécessités du service de transport international (transport à grandes distances) dans l'époque inquiète du haut moyen âge; en ce temps-là, le transport des marchandises se retira du large ravin de la Pannonie à l'abri du coin de la Haute-Carniole. Les routes des cols de Ljubelj et de Jezerski vrh, animées grâce aux transports plus intenses, se réunirent au confluent de la Save et de la Kokra et se prolongèrent vers l'Italie par la vallée de la Sora ou par Bohinj. Un fait de grande importance fut, au début du 13e siècle, la construction des ponts franchissant la Save et la Kokra, ce qui ne tarda pas à attirer dans le domaine économique de la bourgade presque tout le bassin au nord de la Save, y compris, surtout, à l'est, la plaine s'étendant vers Kamnik. Les contributions en avoine et en sarrasin, imposées pendant tout le moyen âge aux sujets paysans et aux domaines en échange du libre usage des ponts à Kranj, en font témoignage (p. 11—35).

La ville même était en possession des comtes d'Andechs, de Babenberg et de Spanheim; en 1335, elle passa aux mains des Habsbourg, par lesquels elle fut mise en gage aux comtes de Celje; ceux-ci voulaient en faire une possession définitive, leurs plans d'un état indépendant ne furent déjoués que par la mort du dernier descendant de la famille (p. 40—43).

Se fondant sur le plan de la ville, datant de 1826, et se servant des données des archives, l'auteur réussit à établir la place la plus ancienne du marché, les rues parallèles et transversales, le nouveau marché, la rue de défense et les murailles avec leurs fortifications. Le château d'Ortenbourg, datant de 1256, ne joue aucun rôle considérable dans la construction de la ville (p. 36—40).

La nouvelle classe sociale, la bourgeoisie, fut formée par des commerçants et artisans voyageurs étrangers (allemands et italiens), auxquels se joignirent des ministériels, des chevaliers, mais des paysans du bassin surtout.

La classe exclusive des «patriciens» fut inconnue à Kranj. La diversité des rapports juridiques continua à caractériser les habitants de la ville dont seule une partie participait aux pleins droits de bourgeois. Les armes de la ville doivent leur origine à la famille d'Andechs (un aigle) et, jusqu'à 1463, furent même celles du pays.

L'administration municipale adopta les formes déjà établies dans les régions de l'Allemagne méridionale. Au commencement, la «communitas civium» et le juge, celui-ci en qualité de fonctionnaire du souverain, existent l'un à côté de l'autre. C'est de celle-là que se développa, au milieu du 14e siècle, le conseil municipal, tandis que le début du siècle suivant (vers 1420) apporta aux bourgeois le droit d'élection de leur juge; en même temps, le conseil municipal est divisé en conseils intérieur et extérieur (p. 48—49).

Au chapitre de «la Ville et l'église», l'auteur a montré l'ancienne paroisse de Kranj, et la formation des paroisses de Naklo, de Preddvor, de Križe, et de Podbrezje, faisant au début partie de celle de Kranj, ainsi que le développement des paroisses de Smlednik, de Vodice, de Šenčur, de Cerklje et de Velesovo. Pour les églises de Kranj (l'église paroissiale, celle des SS Fabien et Sébastien à Pungert et celle de Notre-Dame du Rosaire), l'auteur a constaté les formes juridiques, à partir des confréries d'autel jusqu'aux bénéfices d'autel au 15e siècle. Une curiosité de notre région fut, au cimetière, l'ossuaire et une colonne portant une veilleuse des défunts. L'hôpital municipal de Kranj date du 14e siècle; à côté de lui on bâtit la chapelle de l'hôpital, dans laquelle un bénéfice fut fondé au 15e siècle. L'influence croissante des bourgeois sur l'administration de l'hôpital est à noter. L'histoire de la ville a des rapports aussi avec le bénéfice, fondé en 1495 en l'église de Notre-Dame à Aix-la-Chapelle que les habitants des pays des Alpes orientales aimaient à fréquenter à l'occassion des pèlerinages jubilaires. Le droit de présentation du bénéfice fut commun aux conseils municipaux de Kranj et de Ljubljana. Un problème intéressant de jurisprudence est celui du «ius advocatiae et patronatus» à l'église paroissiale; au commencement, la paroisse fut conférée par le patriarche d'Aquilée. Aussi les curés de cette époque appartiennent-ils pour la plupart à la nationalité italienne. C'est au 14e siècle que commença la lutte du droit de présentation dans la paroisse de Kranj; dès lors, des nobles allemands y apparaissent en fonction de curés [p. ex. le baron d'Apfaltrern, Koloman de Manswerd de la ligne des ministériels de Manswerd près de Schwechat, qui donna à l'église de précieux manuscrits enluminés (aujourd'hui dans les Archives paroissiales)]. Après le déclin du pouvoir séculier des patriarches, au 14e siècle, le droit viager — depuis 1459 probablement droit héréditaire — du patronat à l'église de St Cantien fut obtenu du pape par Frédéric III. C'est à cette époque que nous trouvons, en qualité de curé à Kranj, l'humaniste bien connu Prosper da Camogli qui joua un rôle important dans l'histoire de Milan et de Trieste et ne séjourna qu'en passant à Kranj. Il eut pour successeur Mathias Operta. Maximilien Ier incorpora, en 1507, la paroisse dans la «mensa episcopalis» de Ljubljana, mais ce changement n'amena point une séparation de l'évêché d'Aquilée: l'évêque de Ljubljana était devenu curé de la paroisse de Kranj, mais n'en fut pas l'ordinarius. Comme,

probablement, le patriarche d'Aquilée n'avait pas consenti à cette incorporation, admise déjà par le pape, la paroisse ne fut accordée, après la mort de Mathias Operta en 1511, à l'épiscopat de Ljubljana qu'avec la collaboration du juge et du conseil de la ville, qui s'y réservèrent des privilèges particuliers concernant l'administration des biens ecclésiastiques et la présentation des vicaires, en exigeant surtout que l'évêque de Ljubljana, en qualité de curé de leur paroisse, s'obligeât à instituer des vicaires à leur gré ou de les destituer sur leurs exigences (p. 50—73).

Au chapitre de «la Ville et l'organisation juridique», l'auteur essaye de montrer, pour le bassin de Kranj, les origines et le développement des circonscriptions des tribunaux provinciaux issues de celles de l'ancien tribunal comtal. Les immunités, les exemptions et les «Burgfrid» augmentaient encore la diversité (cf. carte VI p. 75). Les droits judiciaires (justice criminelle, pâturage, chasse, fêtes patronales) donnèrent lieu, aux frontières des possessions de Freising et de celles de la ville, à des différends graves, se prolongeant durant plusieurs siècles, qui, rudes maintefois, montraient clairement de quelle manière on parvenait, au moyen âge, aux frontières et aux «droits»; ces différends ne furent point réglés jusqu'au début du 16e siècle (p. 79—88). Peu à peu se développa dans la ville un tribunal qui, de sa forme ancienne de «veče», aboutit à la forme postérieure, dans laquelle le pouvoir judiciaire passa aux mains du juge et du conseil intérieur. Au 15e siècle, au plus tard, la ville reçut aussi le pouvoir de justice criminelle pour la circonscription du tribunal provincial de Kranj.

Faute de données suffisantes, il est impossible de donner un tableau complet du droit en vigueur dans la ville. Parmi les particularités, l'auteur se borne à noter celle de démonstration appuyée sur le livre judiciaire de la ville, celle de propriété d'étage et de «denarius sanguinis». Pour l'histoire du droit, les serments du juge et des bourgeois, rédigés en slovène depuis le début du 16e siècle, sont fort intéressants (p. 88—98).

La politique économique des bourgeois tendait à se procurer le privilège exclusif d'exercer les métiers et le commerce dans tout le bassin de Kranj. De là, l'interdiction du commerce aux villages et la concentration du trafic des marchandises aux foires hebdomadaires et annuelles de la ville. De même, les transports à grandes distances devraient être dirigés par la ville pour s'y arrêter au profit des habitants; les résultats de ces efforts furent les règlements routiers et le «ius depositionis» qui, toutefois, ne tarda pas à être perdu par la ville. Dans la lutte contre les métiers et le commerce des paysans, la ville ne put pas l'emporter à cause de son faible développement et faute d'appui de la part des seigneuries du bassin, qui, pour la plupart, possédaient aussi le droit de juridiction supérieure. Aussi cette lutte est-elle constante et menée avec un succès changeant.

Pour les transports à grandes distances, la ville n'était que d'une importance subordonnée, puisque les routes, qui avaient décidé la fondation des bourgs de la Haute-Carniole, n'aboutissaient jamais à des routes de premier ordre. Dès la fin du 13e siècle, l'ancienne ligne de communication entre les pays du Danube et le Littoral adriatique et l'Italie par le Kras (Karst) avait repris sa vigueur. Le commerce de la ville commença à se diriger vers Ljubljana, assumant déjà son rôle prépondérant, vers la route du Kras qui avait

toute la chance de devenir sans difficultés la plus importante et aussi la plus courte route de communication entre les pays des Alpes, la Bohême et la Pologne d'un côté, le Littoral et Venise de l'autre. Mais ce développement favorable fut empêché par la politique commerciale des Habsbourg. Au milieu du 14e siècle, ils fermèrent la route du Kras aux transports des produits de l'Italie et du Levant, pour accorder à Vienne le monopole d'échange des marchandises. Les marchandises en transit furent dirigées sur la route de Semmering—Judenburg—Beljak (Villach)—vallée de Kanal, ce qui entrava fortement le développement économique de Kranj, qui n'avait, comme ligne commerciale principale, que la route de Carinthie (St. Vid, Velikovec). Mais dès la seconde moitié du 15e siècle, des commerçants italiens, et surtout ceux de l'Allemagne méridionale, entrent en scène et finissent par anéantir le monopole de Vienne; c'est le début du capitalisme.

Pour les origines des métiers de la ville, il est impossible de donner un jugement, faute de données suffisantes. Il paraît que, chez nous aussi, les artisans aient réussi à se soustraire, peu à peu, au pouvoir du seigneur de la ville. Dans quelques-uns des métiers, de particulière importance, la forme du «fief» continue longtemps à être en usage. De même, les origines des corporations des artisans ne sont pas encore étudiées. Sans doute, l'évolution ne fut point pareille dans tous les cas. Quelques-uns des corps de métiers avaient des précédents dans les confréries d'artisans, à d'autres, les franchises furent données par le souverain du pays sous la forme de règlements. Le but principal des corporations était d'acquérir l'adhésion des membres obligatoire (p. 99—114).

Dans l'histoire des beaux-arts, Kranj est important pour le développement du groupe carniolien des églises gothiques à nefs d'égale hauteur (Hallenkirche), parce que l'église paroissiale de Kranj, à côté des églises de Škofja Loka et de Crngrob, correspond le mieux à cette conception. Dans ce type-là se reflète l'influence exercée par la culture florissante des villes de l'Allemagne méridionale, qui a pu venir à Škofja Loka par ses relations avec Freising et, indirectement, par la même voie, à Kranj, ou bien par des rapports commerciaux, et aussi par des pèlerinages à Aix-la-Chapelle et à Cologne. Le maître-autel gothique de l'église paroissiale, qui se trouve dans la Galerie nationale de Vienne, représente une oeuvre caractéristique de l'activité artistique du début du 16e siècle dans les Alpes du Sud-Est. Les précieux manuscrits enluminés des archives paroissiales (les «Moralia» du pape Grégoire de 1410, l'Antiphonaire de 1491 et un Missel) doivent leur origine à l'influence de l'ornementation de l'école tchèque du 14e siècle, adoptée par l'atelier de Vienne et sa succursale à la cour du duc Ernest le Fort (115—150).

II

Pendant le début du capitalisme, l'industrie minière de la Haute-Carniole prit des proportions considérables. Des nobles et des bourgeois prenaient part aux entreprises métallurgiques. Les grandes sociétés commerciales de l'Allemagne méridionale (celles d'Augsbourg surtout) s'attribuèrent les droits de monopole, et les affaires atteignirent leur point culminant au milieu du 16e siècle.

Dans la vie économique aux formes conservatives, la ville continuait ses luttes contre le commerce et les métiers, exercés par les paysans. Les points de vue économiques influencèrent aussi l'attitude des bourgeois pendant les soulèvements des paysans au 16e siècle. D'esprit étroit, les artisans se cramponnaient à leurs corporations qui devaient les aider à retenir, à un nombre restreint de membres, les droits d'exercer les métiers. Néanmoins, une nouvelle forme d'organisation se fit voir, celle de service d'intermédiaire, non seulement dans les métiers métallurgiques, mais aussi dans la fabrication de la toile et des tamis (153—166).

L'administration fut calquée sur celle de Ljubljana, on introduisit la mutation. Les divergences entre les deux conseils (intérieur et extérieur) allaient grandissant; aux limites des propriétés de Freising et de celles de la ville, le différend concernant les droits de la justice supérieure n'aboutit pas non plus à un règlement. Les bourgeois perdirent leurs droits de possession de «la forêt du duc» et leurs droits d'administration des Bureaux de chargement (166—173).

En même temps, la Réformation luthérienne commença à pénétrer dans la ville, profitant de la situation ecclésiastique et politique en désordre, ainsi que de la négligence de l'évêque de Ljubljana. Les propagateurs principaux du protestantisme étaient G. Rokavec et B. Knafelj. L'influence du juge et du conseil sur la présentation des bénéfices ne fut que favorable au nouveau mouvement religieux. En 1595, les autorités de la ville se réclamant de la convention de 1511, allèrent jusqu'à fermer l'église paroissiale, interdisant au vicaire, envoyé par l'évêque de Ljubljana, d'y dire la messe.

Ce n'est que sous Ferdinand II que les bourgeois luthériens furent obligés, sous la pression des commissions de la réforme catholique et de l'évêque Hren, de rentrer dans la religion catholique ou d'émigrer. Après la victoire en Bohême (1620), ce fut le tour des nobles. Mais, pendant la guerre de trente ans déjà, les métiers étaient tombés en décadence, le nombre de corporations avait augmenté. Le commerce rural ne cessait pas de se développer en toute indépendance et au détriment du marché de la ville. Au surplus, une grande partie du commerce à grande distance avait passé aux mains des apaltateurs italiens. De nouveaux fléaux apparurent sous la forme de guerres, d'incendies et d'épidémies. La crise des finances s'accentuant, la ville recourut à l'argent déposé et destiné aux institutions pieuses pour couvrir les dettes croissantes. Dans l'administration, l'ancien ordre juridique, en apparence, subsistait encore. En 1635, la ville courut le danger de passer sous l'autorité des états du pays. La mauvaise situation économique affaiblit la ville dans sa lutte contre l'évêque de Freising, et Kranj consentit à un compromis assez désavantageux, conclu avec l'habile diplomate J. G. Puecher baron de Walkersaich et de Thann, doyen à Freising. La ville ne garda que les droits de pâturage et de coupe (ius lignandi) dans le bois de Besnica (193—210).

La Réforme catholique posa également le problème de l'autorité ecclésiastique compétente, qui fut résolu, par l'intervention énergique de l'évêque Hren, en faveur de l'évêché de Ljubljana qui s'appropria la paroisse de Kranj (211—215). Au cours des réformes ecclésiastique et religieuse du

17e siècle, on établit à Kranj un couvent des capucins, on rénova l'intérieur des églises, on ressuscita les confréries et on introduisit surtout la procession dite de la Passion le vendredi saint. En 1601, la ville dut abandonner ses droits, datant de 1511, concernant les affaires ecclésiastiques, et toutes ses tentatives d'un renouvellement échouèrent (215—221).

Lorsque, vers la fin du 17e siècle, l'Etat autrichien commença à propager la politique économique du mercantilisme, il dut venir aussi en aide aux villes déclinantes de la Carniole. D'abord, on avait l'intention de donner à Kranj un moratoire (de 12 ans) pour le payement de ses dettes, plus tard, on organisa un conseil intérieur permanent, et la direction des biens de la ville fut confiée à un administrateur nommé par l'Etat dont la tâche était de régler et de payer les dettes. Mais, grâce à leurs liaisons avec les autorités centrales de Graz, les milieux dirigeants de Kranj savaient s'en débarrasser. C'est également l'Etat qui donna les nouvelles directives économiques: constructions des routes, abolition du droit d'octroi, subventions aux établissements de manufacture et aux usines. L'ancien ordre juridique subsistait avec tenacité; le procès intéressant du sacrilège de 1742—1745 en fait témoignage, de même que l'usage de la croix des bouchers (222—234).

Par l'institution du Bureau cantonal d'administration et des arrondissements de recrutement en Haute-Carniole, l'impératrice Marie-Thérèse posa le fondement de l'état policier, qui abolit aussi l'ancien ordre juridique.

La constitution de la ville fut réorganisée; l'hôpital fut obligé de vendre ses immeubles et cessa d'exister en 1787. Les dettes de la ville menacèrent d'amener la municipalisation; l'école de la ville passa aux mains de l'Etat. L'auteur s'efforce de montrer les effets des réformes de Marie-Thérèse et de Joseph II sur la constitution et l'administration de la ville (234—241). Dans la vie religieuse, les courants du jansénisme et du joséphinisme se font sentir. On supprima les couvents anciens (Bistra, Velesovo, Mekinje), celui des capucins à Kranj, la chapelle de l'hôpital et l'ossuaire, on liquida les biens des confréries et réorganisa les évêchés, les paroisses et les vicariats locaux, surtout celui de Primskovo. L'intérieur des églises fut également transformé (242—246). Les corporations de la ville résistèrent aux réformes de l'Etat. La vie économique se concentra dans la campagne (industrie minière, toilerie, draperie, tamiserie). L'Etat s'efforçait d'améliorer la production des métiers déjà existants (métiers à domicile) et d'en introduire d'autres. Mais, chez nous, l'esprit d'entrepreneur faisait défaut. Pour la tamiserie, il faut mentionner J. Demšar et Natalis Pagliaruzzi (247—253). L'époque baroque donna à la ville le plus beau des chefs-d'oeuvre encore existants: les Saints protecteurs contre la peste (St Sébastien, St Fabien et St Roch) — de J. M. Kremser dans l'église de Pungert. A partir du 17e et jusqu'au début du 19e siècle, les métiers de peinture et de sculpture existaient à Kranj, et atteignirent leur apogée dans les ateliers des familles Layer, Egartner et Goetzl; leurs traditions furent conservées par Mikše, Goričnik, Vurnik, Bizjak, jusqu'à Bradaška, L'auteur a démontré l'influence considérable exercée par J. M. Kremser-Schmidt sur le développement de L. Layer, connu non seulement par ses images pieuses (p. ex. celle de la Vierge à Brezje, peinte d'après L. Cranach aîné), mais aussi par ses portraits qui touchent à l'art populaire (254—274).

III

Au déclin du 18e siècle, la ville était complètement sous la surveillance du Bureau cantonal d'administration; en 1808, l'Etat s'appropria aussi les droits d'octroi des ponts sur la Save et la Sora. Le curé Augustin Sluga, ancien cistercien, eut le mérite principal de la fondation de l'école primaire supérieure à Kranj; dans l'éducation religieuse, il s'opposa au rigorisme des jansénistes. Depuis Léopold II, l'économie politique n'eut plus d'innovations. Les corporations existaient encore, et la ville était importante par sa foire hebdomadaire. Passée sous l'autorité française en 1809, des réformes radicales se firent sentir concernant les impôts, l'administration (arrondissement communal, canton), et le pouvoir judiciaire (abolition du tribunal provincial; juge de paix, tribunal de première instance). L'état des finances de la ville est montré par le budget de 1812 (p. 285—287). Le gouverneur Marmont, maréchal de France, fit établir à Kranj un lycée à deux classes; mais, à cause de l'incendie de 1811 et des nouvelles directives concernant l'instruction publique, le lycée cessa d'exister en 1812. La vie économique subissait les conséquences du blocus continental et de l'abolition des franchises des corporations (277—291). Sous la restauration autrichienne, l'administration politique, la justice et le Bureau des contributions ne furent plus restitués à la ville. Toutes ces fonctions passèrent aux autorités cantonales (Brdo, Kieselstein). Et c'est en 1826, après l'échec de celles-ci, que l'Etat concentra à Kranj l'administration aussi pour l'arrondissement de Velesovo; en 1844 on y établit le commissariat de l'arrondissement de Kranj. Avec la somme, reçue en 1824 comme compensation des privilèges d'octroi perdus, la ville paya la plupart de ses dettes. L'école primaire supérieure fut reconstituée par le curé Sluga, mais la tentive de fonder un lycée échoua. Comme on ne savait plus s'expliquer la question du «ius patronatus et advocatiae» sur l'église paroissiale, un arrêté du gouvernement décida, en 1821, que les autorités de la ville devaient se charger du «ius advocatiae». Dans la vie économique, l'Etat favorisa la liberté, ne prenant pas d'égards aux prétentions des artisans. Des manufactures de tamis et de housses furent créées; le premier des grands industriels en Carniole, Fidelis Terpinc, appartenant à une famille originaire de Kranj, fut le fondateur de l'industrie de papier à Vevče et à Goričane. C'est à Kranj qu'exerça sa profession d'avocat le plus grand des poètes slovènes, François Prešern (1846—1849). En 1846, on fonda le Cercle du Casino comme centre de la vie sociale (292—307). Pendant la révolution de mars de 1848, la ville aussi vécut des journées inquiètes et vit des troubles violents. Le représentant de la ville, Charles Florian, exigea, dans la diète provinciale, l'autonomie des villes, l'affranchissement des paysans et une université slovène à Ljubljana. Les habitants de la ville prirent part aux élections pour la diète de Francfort, tandis que les paysans de la Haute-Carniole protestèrent contre elles. L'administration de la ville fut organisée conformément à la loi municipale provisoire du 17 mars 1849, plus tard, en 1859, on y introduisit des changements selon la nouvelle loi municipale, mais celle-ci n'entra pas en vigueur. C'est alors que la ville eut l'occasion de se faire restituer l'autorité municipale. Le Cercle du Casino fut, pendant l'époque de l'absolutisme, le lieu de rencontre des fonctionnaires et des milieux conser-

vatifs de la bourgeoisie. Le gouvernement avait peur des meneurs de la révolution de 1848, et inculpa, p. ex., le vicaire de Preddvor, Pintar, de préparer avec ses adhérents la fondation d'un Etat slovène. La tombe du poète Prešern devint lieu de pèlerinage de la jeunesse, tirée de sa torpeur nationale. Dans la vie économique, les premières traces de la révolution technique se firent voir grâce à la construction du chemin de fer du Sud, le déclin des métiers à domicile et de ceux de la ville et le progrès dans l'activité du commerce (308—317). A partir de 1860, ce fut un réveil dans le mouvement national. Les Slovènes, par malheur, n'avaient pas de grands chefs politiques et de directives uniformes. A la politique communale prirent part surtout M. Pirc, L. Jugovic et Ch. Šavnik. En 1861, un lycée incomplet, comprenant les 4 premières classes (les classes de 6e à 3e en France) fut fondé à Kranj. Sous l'influence du réveil national, le Cercle du Casino déclinait, et on fonda, en 1863, le Cercle national de lecture («Čitalnica») qui comptait, parmi les collaborateurs, aussi le poète Simon Jenko († 1869). A la fondation de l'Association gymnastique, «Sokol du Sud», ne tarda pas à suivre, en 1870, celle du «Sokol de la Haute-Carniole». Pour le développement économique de la ville, la solution du problème des communications était d'importance vitale. Aussi l'auteur a-t-il montré, en quelques traits, l'histoire de la construction du chemin de fer de la Haute-Carniole et les essais de la construction d'une ligne adriatique (Pontabel, Predil, Loka). Une solution idéale du problème serait la ligne Trieste - Divača - Škofja Loka - Kranj - Ljubelj - Celovec - Launsdorf avec la bifurcation à Kranj pour Kamnik - Celje - Hongrie, mais une telle solution fut empêchée par les partisans du Chemin de fer du Sud, craignant de perdre leur monopole. La résistance nationale des Slovènes fut mise à l'épreuve dans les années 1870—80 pendant le ministère d'Auersperg et de Lasser. Le lycée aussi faillit être fermé. La vie économique de Kranj, comparée à celle de Tržič, était en décadence, ce qui est démontré aussi par la statistique de la population. La seule entreprise industrielle fut celle du grand moulin de Léopold Jugovic, depuis 1874 en possession de la famille Majdič. Dans la vie politique, le parti national radical du notaire V. Globočnik et de ses partisans (C. Pirc surtout) a fait des progrès. Un coup terrible fut la fermeture du lycée en 1890, rouvert, complet cette fois, par grands sacrifices, en 1894. Quant à la construction du chemin de fer adriatique, la décision du gouvernement de construire celui de Bohinj—Caravanques—Tauern fut funeste à la ville. Kranj ne devint que le point de départ de la ligne locale Kranj—Tržič. Parmi les affaires communales, notre attention est tirée sur la solution du problème de l'aquéduc. Après la fondation du lycée, s'élevant bientôt au niveau d'un établissement de premier ordre, la ville est caractérisée par l'affluence de lycéens; ceux-ci ne manquaient d'approfondir, en dehors de l'école, leurs connaissances dans leurs cercles littéraires et culturels. Le niveau du lycée atteignit son point culminant au début du 20e siècle. La différenciation des esprits sous les aspects politiques et philosophiques amena un nombre grandissant d'organisations politiques et culturelles (Association gymnastique de l'Orel, sociétés chorales). Les hebdomadaires locaux, «Gorenjec» et «Sava» commencèrent à paraître.

Ce n'est qu'au début du 20e siècle que l'intérêt des citadins aux entreprises industrielles de proportions plus grandes commença à grandir. Les ten-

tatives de T. Pavšlar de fonder sur la Save une grande usine électrique échouèrent. Les seuls grands industriels étaient les familles Majdič (meunerie) et Pollak (peausserie) (318—359). La grande guerre interrompit le développement normal industriel et politique. Les milieux nationaux subissaient de lourdes épreuves; mais, peu à peu, la pensée yougoslave, se frayant la voie et trouvant son expression dans la Déclaration de mai en 1917, a attiré et conquis toutes les classes de la nation (359—361). Mais ce n'est que la révolution d'automne 1918 qui fournit à la Haute-Carniole la possibilité de s'incorporer, ensemble avec les autres régions yougoslaves, dans le royaume des Serbes, Croates et Slovènes sous la dynastie des Karađorđević. Après la mort du roi Pierre Ier le Libérateur, la ville de Kranj s'acquitta la première en Slovénie de son devoir de reconnaissance en lui inaugurant un monument devant le Foyer national «Narodni dom» le 1er août 1926 ou assistèrent même le roi Alexandre Ier l'Unificateur et la reine Marie. Les rapports entre la ville et la dynastie nationale devinrent plus cordiaux encore depuis que le prince-régent Paul avait choisi comme sa résidence d'été le château de Brdo. Dans l'Etat national, le progrès de la ville dans l'industrie et l'urbanisme fut rapide (cf. ci-joint la carte des environs de Kranj). Kranj est devenu le deuxième centre de l'industrie textile dans la banovine de la Drave. On y fonda aussi une Ecole d'industrie textile. Les branches principales d'industrie sont citées au tableau XIX. Le nombre croissant d'habitants aux villages environnants posa le problème de l'incorporation des lieux avoisinants, ce qui fut effectué en 1936 et 1937 et par cela la superficie de la commune, comparée à celle de 1921, augmenta dans une proportion de 382%. C'est l'origine du Grand Kranj.

Depuis les premiers plans et durant des siècles entiers, l'aspect de la ville est resté extrêmement conservatif et n'a changé que par suite d'une situation nouvelle, créée par le développement rapide de la vie économique. Les familles dirigeantes de la ville à travers les siècles sont réunies à la page 113 ss., 164—166, 208, 230, 294 et 339. Dans un chapitre particulier suit une liste des maisons de la ville, mises en ordre suivant les routes et les rues et avec leurs propriétaires à partir du 18e siècle (p. 384 ss.).

Abkürzungen: J. = Jahr,
Jh. = Jahrhundert.

Zusammenfassung

Die »Geschichte der Stadt Kranj« sucht die Entstehung und Entwicklung der Siedlung mit Berücksichtigung aller Lebensäußerungen derselben und im Zusammenhange mit der gesamten Volksgeschichte zu schildern. Die archäologische Einleitung (S. 3—8) schrieb Univ. Prof. dr. W. Schmid (Graz), die kunstgeschichtlichen Teile (S. 115—150, 254—274, 373—383) steuerte Univ. Prof. dr. Fr. Stelè (Ljubljana) bei, das übrige aber Prof. dr. jur. et phil. Jos. Žontar (Kranj).

Das Becken von Kranj bildet eine geographische Einheit, welche durch Reihen fluvioglazialer Schotterterrassen gekennzeichnet ist. Sie bilden an der Mündung der Kokra in die Save eine Landzunge, auf welcher die städtische Siedlung entstanden ist. Ausgrabungen beweisen eine fast ununterbrochene Folge der Besiedlung von der Wohnstätte der illyrischen Noriker in der Hallstattperiode des 6. u. 5. Jh., der keltischen Taurisker im 4. Jh., bis zur Römerzeit, wo in der Spätantike »Carnium« eine kleine Straßenstation war. Reiche Spuren hinterließ die Ostgoten- und Langobardenzeit im Gräberfeld »im Lajh« (Funde: Spangen, Perlen u. Kämme, welche von der hiesigen Hausindustrie erzeugt wurden) [S. 3—11]. Im 6. Jh. langte ins Becken die Siedelungswelle der Slowenen an, welche hier ihre ständigen Sitze gründeten, jedoch im 10. Jh. die deutsche politische Herrschaft anerkennen mußten. Die Markgrafschaft, welche eingerichtet wurde, hatte im 10. u. 11. Jh. ihren Mittelpunkt in »Creina« (heutigen Kranj). Der Verfasser vertritt die Ansicht, daß diesen ersten Mittelpunkt der Markgrafschaft im Westen eine Reihe kleiner Kastelle umgab; er erforschte mit dem Musealkustos dr. R. Ložar (Ljubljana) die Befestigung über dem Dorfe Pivka bei Naklo [S. 13], der Kaufmann Edv. Dolenc (Kranj) grub am Kastelle über dem Dorfe Bašelj [vgl. Bild 16.], für die übrigen Befestigungen, welche auf dem Kärtchen III. [S. 21] als »gradišča« eingezeichnet sind, stehen Detailforschungen noch aus.

Mit der deutschen politischen Obergewalt entstanden im Becken von Kranj auch Grundherrschaften kirchlicher und weltlicher Würdenträger (der Bischöfe von Freising, Brixen, der Markgrafen an der Savinja, der Weimar-Orlamünde, Andechser und Spanheimer). Zahlreich war auch die ritterliche Gesellschaft im Becken von Kranj (Ministerialen, Ritter und ritterliche Knappen), welche der Verfasser auf dem Kärtchen III. darzustellen suchte, indem er jene Ortschaften unterstrich, nach welchen sie sich nannten. Im 14. u. 15. Jh. zerbröckelte der kleine Besitz der Ministerialen u. ritterlichen Geschlechter und ging teilweise in die Hände der Kirchen und Klöster (Vetrinj, Gornji grad,

Bistra, Velesovo, Mekinje u. Studenice) über. Unaufhaltsam erweiterten jedoch ihre Grundherrschaften zwei adelige Geschlechter: die Ortenburger und die Grafen von Cilli. Sie vereinigten als Verwaltungsämter: das Amt Naklo, Primskovo, Smlednik, aber auch den letzten Rest des einstigen Amtssprengels der Markgrafen von Krain mit dessen Mittelpunkte Kranj. Dieser Sprengel wurde Amtslehen der Andechser, dann aber ohne der städtischen Siedlung als Amt Križe Lehen der Babenberger und Spanheimer. Die Grenzen der einzelnen Grundherrschaften waren nicht fest; an manchen Stellen rangen die Kräfte ums Obergewicht. Bemerkenswert war dabei die Rolle der Burg Wartenberg auf dem St. Margaretenberge bei Kranj. Kleinere Grundherrschaften bildeten sich am Nordrande des Beckens bei dem Eingange in das Kokratal; sie hatten ihre wirtschaftlichen Mittelpunkte in den Schlössern Novi grad (Neuburg) und Turn unter Neuburg. Nach dem Aussterben der Cillier Grafen bestand die Möglichkeit einer kräftigeren Entfaltung für die Familie Ecker oder v. Eck (seit 1560 Freiherren v. Egk und Hungerspach), welche sich in der Ebene bei Predoslje ein neues Schloß Brdo (Egg) erbauten.

In der geschilderten »Stadtlandschaft« als Wirtschaftsraum und Quelle slowenischer Bevölkerung, erstand auf der Landzunge von Kranj eine Marktsiedlung, hervorgerufen durch einen Fernhandelsweg des frühen Mittelalters. Damals zog sich der Handelsverkehr aus dem breiten pannonischen Graben in den Schutz des Oberkrainer Keiles zurück. Rege wurde es auf den Saumwegen über den Ljubelj [Loibl] und Jezerski vrh (Seeberg Sattel); diese Verkehrslinien vereinigten sich bei der Mündung der Kokra in die Save, überschritten an günstigster Stelle die Flüsse und setzten sich nach Italien durch das Tal der Sora oder durch Bohinj fort. Von außerordentlicher Bedeutung wurde es, als die Bewohner von Kranj zu Beginn des 13. Jahrh. Brücken über die Kokra und Save schlugen und dadurch in den Wirtschaftsbereich der Siedlung fast das ganze Becken nördlich der Save zogen. Besonders weit reichte die Stadtlandschaft gegen Osten, in der Richtung gegen Kamnik. Dies bezeugt die Abgabe von Hafer und Heiden (Buchweizen), welche die bäuerlichenn Hintersassen und Grundherrschaften als Entgelt für die freie Benützung der Brücken bei Kranj entrichteten [S. 11—35]. Die städtische Siedlung hielten die Andechser, Babenberger und Spanheimer; 1335 kam sie in den Besitz der Habsburger und blieb landesfürstlich, obwohl sie den Grafen von Cilli versetzt wurde und in die Gefahr geriet vollkommen untergeordnet zu werden. Doch durch das Aussterben des mächtigen Geschlechtes wurde das Entstehen eines geschlossenen Reiches verhindert [S. 40—43].

Auf Grund des Stadtplanes von 1826 und mit Benützung archivalischer Quellen stellt der Verfasser den ursprünglichen Markt, die Quer- und Wirtschaftsgassen, den neuen Markt, die Wehrgasse, die Stadtmauern und Türme dar. Die Befestigung der Ortenburger vom J. 1256 spielte im Baue der Siedlung keine bedeutendere Rolle [S. 36—40]. Das Bürgertum als Stand erwuchs aus fahrenden fremden (deutschen und italienischen) Händlern und Handwerkern; ihnen gesellten sich Ministerialen, Ritter, vor allem aber bäuerliche Hintersassen aus dem Becken von Kranj zu. Einen geschlossenen Stand von Erbbürgern (Patriziat) gab es in Kranj nicht. Nur einen Teil der städtischen Bevölkerung bildeten die vollberechtigten Bürger [S. 43—47]. Das städtische Wappen rührt von den Andechsern her und bildete bis zum J. 1463 auch das

Landeswappen (Adler). In der städtischen Verfassung äußern sich jene Formen, welche sich in den süddeutschen Gebieten bereits eingebürgert hatten. Ursprünglich bestand die »communitas civium« (Gemain der purger) und getrennt von ihr der Stadtrichter als landesfürstlicher Beamte. Aus der »Gemain« erwuchs Mitte des 14. Jh. der Stadtrat, im zweiten Jahrzehnt des 15. Jh. erhielten die Bürger das Recht den Stadtrichter zu wählen. Gleichzeitig tritt neben den inneren ein äußerer Stadtrat [S. 48—49]. Im Abschnitte: Stadt und Kirche stellte der Verfasser die Urpfarre Kranj und ihre Auflösung in kleinere Pfarrsprengel (Naklo, Preddvor, Križe, Podbrezje) dar; ähnlich verlief die Entwicklung in den Pfarren Smlednik, Vodice, Šenčur, Cerklje und Velesovo. In den Kirchen von Kranj (Pfarrkirche St. Kanzian, Kirche St. Fabian, Sebastian und Rochus in Pungert und M. Gotteskirche im Rosenkranz) konnte der Verfasser ähnlich wie K. Frölich die folgenden Rechtsformen von Altarpfründen feststellen: ursprünglich Altarbruderschaften, dann Meßkaplaneien (14. Jh.) und schließlich Lehen o. Benefizien (15. Jh.). Neben der Pfarrkirche war ein Beinhaus (carnarium) auf dem Friedhofe und ein Steinkandelaber für das »Elendlicht«. Das Bürgerspital von Kranj rührt aus dem 14. Jh. her; es stand in Verbindung mit der Spitalkapelle, in welcher ebenfalls im 15. Jh. ein Altarbenefizium gegründet wurde. In der Spitalsverwaltung wuchs allmählich der Einfluß des Bürgertums. Mit der Geschichte der Stadt Kranj steht in Beziehung ein im J. 1495 gegründetes Altarbenefizium in der M. G. Kirche zu Aachen, wohin man zu Jubiläumszeiten aus den Ostalpenländern in großer Zahl wallfahrte. Das Präsentationsrecht zum Benefizium erhielten die beiden Stadträte von Kranj und Ljubljana. Rechtsgeschichtlicht interessant ist das Problem »jus advocatiae et patronatus« bei der Pfarrkirche in Kranj. Ursprünglich gehörte die Pfarre Kranj zu den Pfründen, welche der Patriarch von Aquilea frei verlieh. Daher finden wir in diesem Zeitraume meist Italiener als Pfarrer. Im 14. Jh. entbrannte der Streit um das Präsentationsrecht zwischen dem Landesfürsten und dem Patriarchen. Wir bemerken nun Angehörige deutscher Adelsgeschlechter unter den Pfarrern von Kranj (z. B. v. Apfaltrern, Koloman de Manswerd aus dem Geschlechte der Ministerialen de Manswerd bei Schwechat, welcher der Pfarrkirche kostbare illuminierte Handschriften hinterließ). Als die weltliche Macht der Patriarchen im 15. Jh. zusammenstürzte, erhielt Friedrich III. 1448 vom Papste zunächst das lebenslängliche, im J. 1459 noch das erbliche Patronatsrecht an der Pfarrkirche. Jetzt finden wir als Pfarrer von Kranj den bekannten Humanisten Prospero da Camogli, welcher in der politischen Geschichte Mailands und Triests eine bedeutende Rolle spielte. Ihm folgte Dr. Mathias Operta. Maximilian I. aber inkorporierte im J. 1507 die Pfarre von Kranj der »mensa episcopalis« des Bischofs von Ljubljana. Dadurch wurde sie nicht aus dem Aquileier Patriarchate ausgeschieden. Der jeweilige Bischof von Ljubljana wurde nur Pfarrer von Kranj, nicht aber der zuständige »ordinarius« (Bischof). Da der Patriarch von Aquileia dieser Inkorporation förmlich nicht zustimmte, gelangte der Bischof von Ljubljana nach dem Tode des Pfarrers Dr. Operta im J. 1511 mit Hilfe des Stadtrichters und Rates von Kranj in den Besitz der Pfarre. Die Stadt hatte sich jedoch dabei Vorrechte in der Verwaltung des Kirchenvermögens ausbedungen; besonders charakteristisch war die Forderung, daß der Bischof von Ljubljana als Pfarrer in Kranj einen Vikar bestellen müsse, welcher den

Bürgern genehm sein wird, sonst müsse er ihn auf Verlangen der Bürger abberufen [S. 50—73].

Im Abschnitte: Stadt und Rechtsordnung stellte der Verfasser die Entwicklung der Landgerichtsbezirke aus dem Sprengel des alten Grafengerichtes von Kranj dar. Immunitäten, Exemptionen und Burgfride zerstörten die Einheitlichkeit noch mehr [vgl. das Kärtchen VI. S. 75]. Um das Grenzgebiet zwischen Freisinger Besitz und der Stadt Kranj zog sich ein hundertjähriger Streit um die hohe Gerichtsbarkeit und die damit in Verbindung stehenden nutzbaren Rechte (Jagd, Weide, Holzfällung, Kirchtagbehütung) hin. Er wurde in Form von Recht u. Gewalt geführt und zeigt, wie im Mittelalter Grenzen und »Rechte« entstanden [S. 79—88]. In der Stadt entfaltete sich das Stadtgericht aus älterer Form der »veča« (Umstand) zur jüngeren, in welcher die Gerichtsbarkeit der Stadtrichter mit dem inneren Rate ausübte. Die Stadt erhielt spätestens im 15. Jh. auch die Blutgerichtsbarkeit im Sprengel des Landgerichtes Kranj. Das in der Stadt geltende Recht konnte aus den kümmerlichen Quellen nicht dargestellt werden; als Besonderheiten bezeichnete der Verfasser: die Beweisführung mit dem Stadtgerichtsbuche, den »blutigen Pfennig« und das Stockwerkeigentum. Rechtsgeschichtlich wichtig sind die Schwurformeln für den Stadtrichter und Bürger in slowenischer Sprache aus dem Beginne des 16. Jahrhunderts [S. 88—98].

Die Wirtschaftspolitik der Bürger strebte darnach, das ausschließliche Recht zur Ausübung der Gewerbe und des Handels im Bereiche der Stadtlandschaft zu erreichen. Deswegen wurden Vorkaufsverbote auf dem Lande erlassen. Der wirtschaftliche Verkehr sollte auf den Wochen- und Jahrmärkten der Stadt konzentriert werden. Auch der Fernhandel sollte durch die städtische Siedlung geleitet werden; diesem Zwecke dienten Straßenzwangsordnungen und Niederlagsrechte, welche aber die Bürger nicht dauernd behielten. Der Kampf gegen den »Gayhandel« und die Gewerbe auf dem Lande war langdauernd und schwer. Im Fernhandel gelangte die Stadt zu keiner größeren Bedeutung, da die Verkehrswege, welche die städtischen Siedlungen Oberkrains ins Leben gerufen hatten, nicht zu Handelssträngen ersten Ranges heranwuchsen. Schon Ende des 13. Jh. benützte der Fernverkehr für die Handelsbeziehungen der Donauländer mit der adriatischen Küste und Italien wieder den Karstweg. Auch der Handelsverkehr von Kranj nahm die neue Richtung auf Ljubljana zur Karststraße, welche sich zur kürzesten und wichtigsten Verbindung der Alpen- und böhmisch-polnischen Länder mit den Küstengebieten und Venedig hätte entwickeln können, wenn dies nicht die Verkehrspolitik der Habsburger verhindert hätte. Mitte des 14. Jh. sperrten die Landesfürsten die Straße über den Karst für den Handel mit italienisch-levantinischen Produkten und gewährten der Stadt Wien eine Vorrechtsstellung. Daher leiteten sie den Transitverkehr auf den Weg über Semmering—Judenburg—Villach nach Oberitalien. Dies schadete auch der wirtschaftlichen Entwicklung unserer Stadt, welche als einzigen bedeutenderen Handelsweg nur noch die Verbindung nach Kärnten (Št. Vid [St. Veit a. d. Glan], Velikovec [Völkermarkt]) zur Verfügung hatte. In der zweiten Hälfte des 15. Jh. gelang es jedoch den süddeutschen und italienischen Kaufleuten, den Handelsverkehr auf dem Karstwege zu beleben und das Verbot zu brechen. Es setzte die Periode des Frühkapitalismus ein.

Über die Entstehung der städtischen Gewerbe kann auf Grund der lückenhaften und späten Quellen für die Geschichte der Stadt Kranj noch kein endgültiges Urteil gefällt werden. Es scheint, daß auch bei uns eine langsame Verselbständigung der Handwerker gegenüber dem Stadtherrn vor sich ging. Bei einigen besonders wichtigen Gewerben blieb die Lehensform noch lange in Gebrauch. Auch über die Entstehung der Handwerkszünfte fehlen noch vergleichende rechtsgeschichtliche Studien. Sicher war die Entwicklung bei allen nicht gleich. Einzelne hatten als Vorläufer kirchliche Bruderschaften der Handwerker, anderen Zweigen gab der Landesfürst Privilegien in Form von Handwerksordnungen. Das wesentliche Ziel war der Zunftzwang [S. 99—114].

Vom kunstgeschichtlichen Standpunkte war Kranj von Bedeutung in der Entwicklung der krainischen Gruppe spätgotischer Hallenkirchen, da die Pfarrkirche von Kranj neben jenen in Škofja Loka und Crngrob am folgerichtigsten unter allen ausgeführt wurde. In diesem Typus der Kirchen äußert sich der Einfluß süddeutscher bürgerlicher Kultur, welche nach Škofja Loka durch die Verbindungen mit Freising, nach Kranj aber mittelbar auf demselben Wege oder durch Handelsbeziehungen mit Süddeutschland und durch Wallfahrten nach Aachen und Köln gelangen konnte. Den gotischen Hochaltar der Pfarrkirche (Flügelaltar), welcher sich in den Sammlungen der Wiener Nationalgalerie befindet, betrachtet man als hervorragendes Beispiel der Malerei in den südöstlichen Alpenländern zu Beginn des 16. Jh. Die kostbaren illuminierten Handschriften des Pfarrarchivs von Kranj (Moralia des Papstes Gregorius aus d. J. 1410, Missal aus d. J. 1412, Antiphonar von 1491) entstanden unter dem Einflusse der böhmischen Miniaturornamentik des 14. Jh., welche von der Wiener Schule und ihrer Zweigstelle auf dem Hofe Herzog Ernst d. Eisernen übernommen wurde [S. 115—150].

II. Teil.

Im Zeitalter des Frühkapitalismus begann in Oberkrain eine lebhafte Bergbautätigkeit. Adelige und bürgerliche Kreise beteiligten sich an Unternehmungen (Handelsgesellschaften), welche Metalle abbauten und verarbeiteten. Große Handelsgesellschaften aus Süddeutschland (besonders aus Augsburg) erhielten auch hier eine Monopolstellung. Die wirtschaftliche Blüte dauerte bis gegen Ende des 16. Jh. In der Stadtwirtschaft erhielten sich mittelalterliche Formen; der Kampf gegen den Handel u. das Gewerbe auf dem Lande hielt an. Diese wirtschaftlichen Fragen beeinflußten auch die Stellungnahme der Bürger in den Bauernaufständen des 16. Jh. Die Handwerker hielten engherzig an der Zunftverfassung fest, um dadurch die Gewerbeberechtigung in den Händen eines begrenzten Kreises zu behalten. Trotzdem trat besonders auf dem Lande eine neue Organisationsform auf, das sog. Verlagssystem, nicht nur im Metallgewerbe, sondern besonders in der Leinenweberei und Siebmacherei [S. 153—166]. In der städtischen Verfassung näherte man sich der Form, welche die Stadtverfassung von Ljubljana besaß. Der Gegensatz zwischen dem äußeren und inneren Rate wuchs. Der Streit um die hohe Gerichtsbarkeit mit den Freisinger Bischöfen dauerte fort. Die Bürger verloren jedoch das Behölzungsrecht im sog. »Herzogsforste« und die Verwaltung des Aufschlagsamtes in Kranj [S. 166—173]. Gleichzeitig verbreitete

sich aus Deutschland der Protestantismus. Das ungeregelte Verhältnis der kirchlichen Zugehörigkeit der Pfarre Kranj und der geringe Eifer der Bischöfe von Ljubljana trugen dazu bei, daß die neuen Lehren rasch festen Fuß faßten. Die protestantische Kirchengemeinde organisierten die Prädikanten Kaspar Rokavec und Bartholomäus Knafelj. Als der Stadtrat eine protestantische Mehrheit besaß, wurden die Einkünfte der Benefizien, bei welchen die Stadt das Präsentationsrecht ausübte, nur für protestantische Zwecke verwendet. Im J. 1595 ließ der Stadtmagistrat die Pfarrkirche sperren und erlaubte nicht dem Vikar, welchen der Bischof von Ljubljana sandte, die Ausübung der Seelsorge. Dabei beriefen sich die Bürger auf das Übereinkommen vom J. 1511 [S. 174—192]. Erst unter Ferdinand II. wurden die protestantischen Bürger durch die Reformationskommission unter Leitung des Bischofs Hren gezwungen, zur katholischen Religion zurückzukehren oder auszuwandern. Nach dem Siege in Böhmen (1620) mußte der Adel denselben Weg gehen. Das bürgerliche Gewerbe war im Zeitalter des 30jährigen Krieges im starken Rückgang begriffen. Die Zahl der Handwerkszünfte nahm aber zu. Unabhängig vom Stadtmarkte wuchs der Handel der Bauern (Gayhandel) in der Stadtlandschaft. Ein bedeutender Teil des Fernhandels gelangte in die Hände italienischer Apaltatoren. Neues Unheil brachten die Kriege, Feuersbrünste und Epidemien. Die städtische Finanzwirtschaft geriet in schwere Krisis. Der Magistrat verwendete die bei der Stadtkammer »ad pias causas« hinterlegten Gelder zur Tilgung wachsender Schulden. Die städtische Verfassung behielt nur scheinbar das alte Antlitz. Im J. 1635 war die Stadt in Gefahr, ihre Freiheiten zu verlieren, da die Landstände dieselbe zu einer Festung verwenden wünschten. Infolge schlechter wirtschaftlicher Lage erlahmte auch die Widerstandsfähigkeit der Bürger im Streite mit den Freisinger Bischöfen; sie schlossen einen ungünstigen Kompromiß mit dem Freisinger Diplomaten Joh. G. Puecher v. Walkersaich und Thann. Den Bürgern blieb nur ein geringes Weide- u. Behölzungsgerecht (jus lignandi) in der Besnica [S. 193—210]. Durch die Rekatholisierung der Stadt wurde auch die Frage der kirchlichen Zugehörigkeit der Stadt ins Rollen gebracht und dank der Tätigkeit des energischen Bischofs Hren entschieden. Die Pfarre von Kranj wurde durch Ersitzung zum Bestandteile des Bistums Ljubljana [S. 211—215]. Im Zeitalter der kirchlichen und religiösen Erneuerung des 17. Jh. wurde in Kranj ein Kapuzinerkloster gegründet, das Innere der Kirchen umgestaltet, die Bruderschaften belebt, auch eine Passionsprozession eingeführt. Im J. 1601 mußten die Bürger feierlich ihren Rechten in kirchlichen Angelegenheiten aus dem J. 1511 entsagen und konnten dieselben trotz mehrfacher Versuche nicht mehr erneuern [S. 215—221]. Als der österreichische Staat am Übergange aus dem 17. ins 18. Jh. die Wirtschaftspolitik des Merkantilismus ins Werk zu setzen begann, mußte er auch den darniederliegenden krainischen Städten aufhelfen. Zuerst dachte man Kranj ein 12jähriges Moratorium für die städtischen Schulden zu gewähren, dann richtete man einen ständigen inneren Stadtrat ein (perpetuatio) und stellte einen Zwangsverwalter für das städtische Finanzwesen auf. Die führende Bürgerschichte verstand es jedoch durch ihre Verbindungen in Graz seiner loszuwerden. Der Staat war bestrebt den Verkehr zu beleben durch Straßenbauten, Abschaffung von Mauten und Straßenzöllen; er unterstützte ferner die Gründung von Manufakturen und Fabriken. Die alte

Rechtsordnung suchte sich zähe zu halten; dies beweist der interessante Prozeß wegen Gotteslästerung aus d. J. 1742 bis 1745 und die erneuerte Verwendung des Fleischhackerkreuzes [S. 222—294]. Maria Theresia wurde durch ihre Reformen (Kreisamt für Oberkrain, Werbbezirke) zur Begründerin des Polizeistaates, welcher mit der alten Rechtsordnung entgültig brach. Die Verfassung der Städte wurde gleichförmig, das Bürgerspital unter Aufsicht gestellt, sein Besitz verkauft und das Spital 1787 aufgelassen. Wegen ihrer Schuldenlast drohte der Stadt die Munizipalisierung. Der Staat entzog der Stadt auch das Schulwesen. Der Verfasser zeigte im einzelnen die Folgen der Reformen Maria Theresias und Josephs II. für die städtische Verfassung und Verwaltung [S. 234—241]. Im kirchlichen Leben trat die Richtung des Jansenismus hervor. Die alten Klöster (Bistra, Velesovo, Mekinje) wurden aufgehoben, ebenso das Kapuzinerkloster, die Spital- und Karnerkapelle (das Beinhaus) in Kranj. Man liquidierte den Besitz der Bruderschaften, regulierte die Bistümer und Pfarreien und gründete mehrere Lokalkaplaneien, darunter in Primskovo. Auch im Inneren der Kirchen nahm man Änderungen vor [S. 242—246]. Die städtischen Zünfte widerstrebten den staatlichen Reformen. Der wirtschaftliche Schwerpunkt wurde auf das Land verlegt (Bergbau, Leinenweberei, Wollweberei, Siebmacherei). Der Staat war bestrebt die Produktion der bestehenden Hausgewerbe zu bessern und neue einzuführen. Zur Gründung von Industrien fehlte noch der nötige Unternehmungsgeist. In der Siebmacherei sind Jos. Demšar und Dr. Natalis Pagliaruzzi hervorzuheben [S. 247—253]. Das Barockzeitalter gab der Stadt das schönste noch bestehende Kunstwerk Joh. M. Kremser-Schmidts Fürsprecher gegen die Pest (hl. Sebastianus, Fabianus u. Rochus) aus d. J. 1773 in der Kirche im Pungert. Vom 17. bis zum Beginn des 19. Jh. bestand in Kranj ein starkes Maler- und Bildhauergewerbe, welches seinen Höhepunkt in den kunstgewerblichen Werkstätten der Familien Layer, Egartner und Goetzl erreichte. Ihre Traditionen hielten sich über Mikše, Goričnik, Vurnik, Bizjak bis zu Bradaška. Der Verfasser bewies den bedeutenden Einfluß Kremser-Schmidts auf die künstlerische Tätigkeit Leopold Layers, welcher nicht nur durch seine religiösen Bilder bekannt wurde (z. B. Mutter Gottes in Brezje nach Lukas Cranach d. Ä.), sondern auch durch seine Porträts, welche die Kunst dem Volke annäherten [S. 254—274].

III. Teil.

Ende des 18. Jh. war die Stadt vollkommen unter der Aufsicht des Kreisamtes; der Staat übernahm im J. 1808 auch die bedeutendste städtische Einnahmsquelle, die Maut auf der Save- und Sora-brücke. Für die Eröffnung der Hauptschule in Kranj erwarb sich besondere Verdienste der Exzisterzienser, Pfarrer Aug. Sluga, welcher auch in der Seelsorge gegen den jansenistischen Rigorismus wirkte. In der Wirtschaft können seit Leopold II. keine neuen Richtlinien entdeckt werden. Das Zunftwesen hielt sich noch immer. Kranj hatte als Wochenmarkt, besonders für Getreide, größere Bedeutung. Als aber im J. 1809 die Stadt unter französische Herrschaft (Napoleons Illyrien) kam, folgten umfassende Reformen im Steuerwesen, in der Verwaltung (arrondissement communal, Kanton) und Gerichtsbarkeit (Abschaffung

der Landgerichte, Friedensgericht, Tribunal). Die städtischen Finanzen sind aus dem Budget vom J. 1812 ersichtlich [S. 285—287]. Marschall Marmont regte die Gründung eines zweiklassigen Gymnasiums in Kranj an; die Anstalt wurde jedoch wegen der Feuersbrunst im J. 1811 und infolge anderer Richtung im Unterrichtswesen aufgelassen. In wirtschaftlicher Hinsicht äußerten sich die Folgen der Kontinentalsperre und Abschaffung der Zunftprivilegien [S. 277—291]. Unter österreichischer Restauration erhielt die Stadt ihre politische Verwaltung, Gerichtsbarkeit und Steuerverwaltung nicht mehr zurück. Der Staat überließ diese Agenden den Bezirksobrigkeiten (Brdo, Kieselstein); als aber dieselben entsagten, errichtete man im J. 1826 die vereinigte Bezirksobrigkeit Velesovo in Kranj, im J. 1844 jedoch ein staatliches Bezirkskommissariat in Kranj. Mit der Entschädigung, welche die Stadt im J. 1824 für die entzogenen Mautprivilegien erhielt, bezahlte man die meisten Stadtschulden. Die Hauptschule erneuerte Pfarrer Sluga; sein Versuch, ein Gymnasium in Kranj zu gründen, mißlang. Die Frage des Patronats und das »jus advocatiae« bei der Pfarrkirche verstand man nicht mehr zu lösen; das Gubernium entschied im J. 1821, daß die »advocatia« von der Stadtvorstehung übernommen werden müsse. In wirtschaftlicher Hinsicht führte man ohne Rücksicht auf die Bestrebungen der Handwerker die Gewerbefreiheit ein. Es entstanden Manufakturen für Siebe und Kotzen; der erste große Industrielle Krains Fidelis Terpinc, entstammte einer bürgerlichen Familie von Kranj; er wurde Begründer der Papierindustrie in Vevče und Goričane. In unserer Stadt wirkte als Advokat der größte slowenische Dichter Dr. Franz Prešeren (1846—1849). Im J. 1846 wurde der Kasinoverein als Mittelpunkt des geselligen Lebens der Bürgerschaft gegründet [S. 292—307]. Zur Revolutionszeit im März des J. 1848 erlebte die Stadt ihre besonderen stürmischen Tage. Der Stadtvertreter Karl Florian forderte im Landtage neben der Selbstverwaltung der Städte, Abschaffung von Frohnden und Zehnten auch eine slowenische Universität in Ljubljana. An den Wahlen in das Frankfurter Nationalparlament beteiligten sich die Bürger, die Bauern Oberkrains protestierten jedoch dagegen. Die städtische Verfassung wurde nach dem provisor. Gemeindegesetz vom 17. März 1849 eingerichtet, im J. 1859 aber Änderungen nach dem neuen Gemeindegesetz geplant, doch trat das Gesetz nicht mehr in Wirkung. Es war der Stadt die Gelegenheit geboten die alte Magistratsverfassung zurückzuerhalten. Der Kasinoverein wurde im Zeitalter des Absolutismus zum Mittelpunkte des Beamtentums und der konservativen Kreise unter den Bürgern. Die Regierung fürchtete sich vor den nationalen Führern des J. 1848 und beschuldigte unter anderen den Kaplan Pintar (Preddvor), daß er mit seinem Anhange einen slowenischen Staat zu gründen bestrebt sei. Das Grab des Dichters Prešeren wurde zum Wallfahrtsorte und Ziele der national bewußten Jugend. In der Wirtschaft zeigten sich bereits die ersten Spuren der technischen Revolution seit der Erbauung der sog. Südbahnlinie. Das Gewerbe in der Stadt und auf dem Lande ging zurück, der Umfang des Handels nahm zu [S. 308—317]. Seit dem J. 1860 erneuerte sich die freiheitliche und nationale Bewegung. Den Slowenen fehlten jedoch erprobte politische Führer weiten Blickes und einheitliche politische Richtlinien. In der Kommunalpolitik beteiligten sich vor allem Matthäus Pirc, Leop. Jugovic und Karl Šavnik. Im J. 1861 wurde in Kranj ein Untergymnasium gegründet. Unter dem Einflusse des wachsenden Nationalbewußt-

seins siechte der Kasinoverein, im J. 1863 gründete man die »Narodna čitalnica«, in welcher auch der Dichter Simon Jenko († 1869) wirkte. Es folgte der Turnverein »Južni Sokol«, seit 1870 »Gorenjski Sokol«. Für die wirtschaftliche Entfaltung der Stadt war von besonderer Bedeutung die Lösung der Verkehrsfragen. Daher stellte der Verfasser in kurzen Zügen auch die Geschichte der Eisenbahnbauten, vor allem der Oberkrainer sog. Rudolfsbahn und die Versuche von Adriabahnbauten dar. Die ideale Lösung der Verkehrsfrage vom Standpunkte der Stadt Kranj wäre gewesen die Linie: Triest—Divača—Škofja Loka—Kranj—Ljubelj [Loibl]—Celovec [Klagenfurt]—Launsdorf, mit Abzweigungen Kranj—Kamnik—Celje nach Ungarn. Dies alles verstanden die Anhänger der Südbahn zu verhindern. Die nationale Widerstandsfähigkeit der Slowenen wurde in den siebziger Jahren unter dem Ministerium Auersperg—Lasser auf eine schwere Probe gestellt. Auch das Gymnasium von Kranj war in Gefahr geschlossen zu werden. Wirtschaftlich äußerte sich in der Stadt ein starker Rückgang im Vergleich zum industriellen Markte Tržič. Das einzige industrielle Unternehmen der Stadt war die Kunstmühle des Leop. Jugovic, welche im J. 1874 in die Hände der Familie Majdič gelangte. Im politischen Leben trat seit den achziger Jahren die national-radikale Richtung des Notars V. Globočnik und seiner Anhänger (besonders C. Pirc) immer mehr hervor. Ein schwerer Verlust war, als der Stadt im J. 1890 die Mittelschule entzogen wurde; mit großen Opfern wurde sie als Obergymnasium im J. 1894 zurückgewonnen. Für die Frage der adriatischen Bahn war der Regierungsbeschluß die Wocheiner-Karawanken-Tauernbahn zu bauen verhängnisvoll. Kranj wurde nur Ausgangsort einer Lokalbahn nach Tržič. Unter den lokalen Kommunalangelegenheiten verdient besondere Aufmerksamkeit die Lösung der Wasserleitungsfrage. Mit der achtklassigen Mittelschule, welche zu einer hervorragenden Unterrichtsanstalt gedieh, wurde Kranj eine charakteristische Studentenstadt. Die Studenten waren bestrebt auch außerhalb der Schule in literarischen und kulturpolitischen Zirkeln (Vereinen) eine möglichst gediegene Bildung zu gewinnen. Seinen Höhepunkt erreichte die Anstalt zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Mit der Scheidung in politischer und weltanschaulicher Richtung wuchs auch die Zahl der politischen und kulturellen Organisationen unter den Bürgern (Moško pevsko društvo »Kranj«, prosvetno društvo, Orel). Es begannen zwei Lokalwochenblätter »Gorenjec« und »Sava« zu erscheinen. Erst zu Beginn des 20. Jahrhunderts wuchs das Interesse der Bürger für größere, besonders industrielle Unternehmungen. Erfolglos waren die Versuche von T. Pavšlar an der Save eine große hydroelektrische Zentrale zu erbauen. Die einzigen Industriellen in der Stadt waren die Familie Majdič im Mühlwesen, Pollak in der Lederbranche [S. 318—359]. Als der Weltkrieg ausbrach, war die normale wirtschaftliche und politische Entwicklung der Stadt unterbrochen. Die nationalbewußten Kreise der Bevölkerung mußten viel leiden. Dadurch reifte aber allmählich die jugoslawische Idee heran; sie kam in der Maideklaration des J. 1917 zu besonderem Ausdrücke und riß alle Schichten der Bevölkerung in ihren Bann [S. 359—361]. Erst der Umsturz im Herbst des J. 1918 gewährte die Möglichkeit, das Becken von Kranj mit den übrigen südslawischen Ländern im Königreiche der Serben, Kroaten und Slowenen unter der nationalen Dynastie der Karagjorgjević zu vereinigen. Als S. M. König Peter., Befreier genannt,

gestorben war, weihte die Stadt Kranj als erste unter den Städten Sloweniens seinem Andenken ein Denkmal, welches am 1. August 1926 in Gegenwart S. M. Königs Alexanders I. und I. M. Königin Maria enthüllt wurde. Besonders herzlich wurden die Beziehungen der Stadt zur Dynastie, als sich im J. 1935 S. Kgl. H. Prinzregent Paul das Schloß Brdo zu seiner Sommerresidenz erkor. Im Nationalstaate Jugoslawien machte die Stadt Kranj kräftige Fortschritte. Es setzte eine starke und rasche Industrialisierung und Urbanisierung ein (vgl. die Karte des Feldes von Kranj in der Beilage). Kranj wurde zum zweiten Mittelpunkte der Textilindustrie in dem Dravabanat. Die Stadt erhielt auch eine Textilschule. Die Hauptzweige der Industrie sind aus der Tabelle XIV. zu ersehen. Infolge des raschen Wachstums der Einwohnerzahl in den Nachbardörfern, wurde die Frage der Vereinigung der nachbarlichen Siedlungen mit der Stadt aktuell. Durch den Zusammenschluß derselben im J. 1936 und 1937 wuchs der Gemeindekomplex um ca. 382%, es erstand Groß-Kranj [S. 362—372].

Das Stadtbild blieb durch Jahrhunderte, seitdem wir Abbildungen zur Verfügung haben, äußerst konservativ und änderte sich erst, seitdem die veränderte wirtschaftliche Lage die Stadt aus dem alten Geleise geworfen hat [S. 373—383]. Die führenden bürgerlichen Familien der einzelnen Jahrhunderte verzeichnen die Tabellen auf S. 113 fg., 164—166, 208, 230, 294 und 339. Die Bürgerhäuser und ihre Besitzer seit dem 18. Jahrh. folgen im besonderen Abschnitte, geordnet nach Straßen, Gassen und Plätzen [S. 384 fg.].

(Kratice: r. = rod, rodbina; gl. = glej; o. = občina; številke označujejo strani.)

SEZNAM OSEBNIH IMEN

r. Adamič 386, 397, 404
Adamič Anton 368
r. Adlman 407
Adlman Andrej 215
— Feliks 215
— Tomaž 190
— Volk Nikolaj 223, 226
Agneza Meranska 40
r. Ahačič 411, 420
Ahačič Andrej 204, 220
— L. 248
r. Ahčin 397, 407, 413
r. Ahec 410
Alberon iz Gutenberga 20
Albert Tirolski 26
Albrecht, slikar 259
Albrecht Andr. 288
— Fr. 353
Albrecht Habsburški gl. Habsburški
r. Albreht 390
Aleksander I. Zedinitelj 364
Aleksander VII., papež 219
r. Aleš 396
r. Alešovec 421
r. Aljančič 399, 400, 403, 422
Aljančič Jož. 381
Altdorfer Martin 106
Altvin, škof 17
Ambrožič Mir. 354
Amigoni, slikar 265
r. Anderwald 398
r. Andoljšek 422
r. Andrašič 398, 405
Andrej, vikar 70
Andrej iz Loke, stavbenik 130, 132
Andrioli, pl., 307
r. Anzelc 395
r. Anžič 402
r. Apè 399
r. Apfaltrer(n) 389, 392
Apfaltrern Leopold 55, 68
Arhar Matija 259
r. Arnšek 394
Atalarik 2
Auer Rupreht 85
Auerspergi (gl. tudi Turjaški) 236, 251, 283, 293
r. Auprich 399
r. Avman 422
Avnič Peter 173
r. Ažbè 422
r. Ažman 400, 401, 402, 418, 419
Ažman Franc 366

r. Babič 386, 418
Babič Jurij 49
r. Babnik 402, 409
Badeni, grof 347
Badjura Rudolf 364
r. Bajt 391, 407, 411
Bajuk Marko 354
r. Bajželj 395, 428
r. Banko 394, 415, 421
Banko Franc 259
— Ivan 246, 259
— Jernej 164, 187, 189, 191
— Tomaž 164
Baraga Frid., kaplan 301
Barbarigo Anton 226
Barbaro Franc, patriarh 191, 211
r. Barbo 392
r. Barle 394
Basaj 352
r. Bašar 395
r. Batič 419
r. Batistič 460
Baumgartner 155
Beauharnais Evgen 291
r. Bedenk 390, 420, 421
Bedenk I. 362
Bedenčič Iv. 279, 280
r. Bele 387
r. Belec 407
Bellouard Bern. 288, 289
Belotti 291
Below pl. Oton 360
r. Benedičič 396, 412
Benedičič Al. 248
r. Benedik 387, 392, 393, 420
Benesch O. 134, 135, 138
r. Beranek 412
r. Bercè 412
r. Berčič 398, 411
r. Berdarini 392
Berdarini Elizabeta 204
r. Bergant 408
Bergant Fortunat 273
r. Berjak 388, 425
Berjak Franc 362
r. Berlic 391
Bernadotte 283
r. Bernard 394, 415, 416, 418, 422
Bernard iz Raven 85
Berneker Franc 355
Bernik, dr. med. Anton 244, 249
Berthis de Ursin 212, 213, 214
Bertold Andeški 19, 20, 22, 53
Bertold, škof 82
Bertold Meranski 25
r. Bertoncelj 392
Bertrand 289, 290
Beust, grof Ferd. 323
r. Bežek 388, 425
Bežek dr. Ant. 305
r. Bidovec 387, 391, 395, 414, 425
r. Birk 408
r. Bitenc 392, 398, 410, 425
Bizancij Luka 177, 178
— Pavel 164, 189, 190
r. Bizjak 391, 408, 412, 415, 417, 420, 421, 422, 423
Bizjak Anzelm 261
— Edvard 262
— Franc 261
Blagoviški Ivan 24
Blanka Marija 57
r. Blaznik 397, 411, 423
Blaznik Baltazar 202
— Blaž 300, 305
— Fr. 280
Blažir 413
Bleiweis, dr. Jan., 304, 310, 389
Bobnar Pavel 226, 229
r. Bodlaj 387, 388, 389, 390
Bodlaj Fr. Ks. 282, 290
— Luka 248, 282
r. Bogataj 416
Bogataj L. 253
r. Boh 390
r. Bohinc 418
Bohinc Franc 354
r. Bohinjec 418
r. Bokalnik 419
r. Bolaj 424
Bolaj Andrej 244
Bona Helena 55
r. Boncelj 400
Bonifacij IX., papež 68
Bonomo Peter 106, 188
Born 347
Boroević Svetozar 362, 363
Bosnić, dr. L. 360
r. Božič 392
Božič Anton 368
r. Bradaška 391, 409, 415, 418
Bradaška Ant. 265
— Matija 261, 264, 265, 271, 329
r. Bratuša 390
Braunbart Erazem 87
— Lenart 40, 78
r. Brecelj 389, 391, 423
Brecelj Jurij 259
Brecken, pl. Franc 241
Breg, Friderik z 25
Brejc, dr. Janko 364
r. Brem 388
r. Brezar 415
r. Breznik 389
Breznik Jos. 351
Brigido, nadškof 281
r. Brilly 396
Brinovec 421
Brnik, Bertold z 24
Brnik, Henrik z 24

Brodar Ivan 362
Brodnik Anton 321
r. Brolih 405, 406
r. Brulc 400
Brůna Fr. 368
Bucceleni Orfej 199
Buchheim Oton, grof, škof ljublj. 216, 219, 221
r. Bučar 394, 415, 421
Burgar Jernej 199
r. Burger 389, 412
Burger Volk 164, 173
Büsching 232, 379

Camogli da Prospero 43, 69
Cankar Izidor 123, 134
Carcanus Sikst 214, 219
Carli Peter 61
Cattin Peter 210
Cebej Anton 256, 273
r. Cegnar 402
r. Celar 388, 395, 396, 421
Celikar Anton 244, 280
Celjani 20, 33, 41, 52, 66
Celjski grofje:
Friderik 29, 35, 42
Herman 41, 55, 68, 76
Ulrik II. 42
Cenčič V. 343
Cerar 252
Cerklje, Konrad iz 23
Cibavit Andrej, vikar 70, 175
r. Ciglič 415
Codelli 228
Codelli A. 122
— Peter A. 225
r. Cof 396, 418
Cof Iv. 348
r. Colja 391
r. Colnar 386, 398
Combi Cesare 348
r. Costa 389
Costa H. 297
r. Cuderman 404, 406, 415
Chabrol, grof 285
Chatzpeck Jakob 139
Chlingensperg 8
Chranchperg, pl. Henrik 28
Chranschrott Nikolaj 24
Christalnigg, grof 224, 319
Chrobath 14
Chrobath Fr. 368
— Iv. Andrej 236, 244
— Jan. Ev., župnik 244, 280
Chyletz Franc 98
Cranach Luka star. 268, 270
Crespi, slikar 257
r. Crobath 402, 409, 413, 414, 423, 425
Crobath, dr. Blaž 312

r. Čadež 387, 402
r. Čakar 411
r. Čavlar 395
r. Čebašeek 404, 419
r. Čebulj 409
Čebulj Jernej 225, 252
— Jurij 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 250
r. Čenčič 410, 420
Čermelj Feliks 226
r. Černe 392, 396, 399
Černe, dr. F. 362
r. Černelič 423
r. Černilec 390
r. Česenj 386, 397, 411
r. Čimžar 408, 412
r. Čižek-Koršič 411
Čop Matija 307, 358

Dachs Ivan 183, 191, 193, 194
r. Dagarin 414
Dagarin Jož. 288, 289, 306, 311, 315
r. Danijelčič 406
r. Debelak 391
Debeljak Anton 259
— Ivan 259
Debevc, dr. Jos. 351, 353, 354
Decij Hieronim 106
Del Negro 392
Demberger Fr. 347
r. Demšar 412
Demšar Fr. 305
— Jos. 253
— Matevž 253
r. Depoli 387
Derbitsch Jos. 313, 315, 318, 319, 324, 325, 331
Dermota A. 352
Desselbrunner 253
Detela Oton 327, 332
Dev O. 359
Dienstmann, dr. Mihael 206
Dietbald de Chagere 19
Dietrich Fr. Ks. 251
Dietrich, pl. Jos. 295, 305
r. Dietrichstein pl. 153
Dinzl Adam, pl. Angersburg 195
r. Doboda 393
r. Dobre 418
Dokler Anton 354
Dolar Lenart 153
Dolar, dr. Simon 364
r. Dolenc 402, 413
Dolenc Fr. 323, 324, 325, 328, 332, 335, 339, 365
r. Dolenčič 420
Dolenec Iv. 351
r. Dolher 422
r. Dolžan 386, 394, 397, 409, 411, 420, 425
Donadoni Domenico 200
r. Dornik 399, 410, 425
r. Dovžan 419
r. Drinovc 396, 415, 421, 422, 423, 426
r. Drobnič 409
Drtina 352
r. Drukar 402, 411
r. Dular 402, 413
Dular Iv. 248
r. Džanga 397

Ebenperger Ambrož 164
r. Ecker, Egkh, pl. (baroni Egkh in Hungerspach) 33, 79, 153, 168, 183, 195, 203, 407
— Adam 35, 187, 191
— Bonaventura 35
— Franc Josip 35
— Ivan Josip 35, 174, 179, 184, 186, 187
— Jakob 33
— Jernej 35
— Jurij 33, 34, 35, 54, 57, 62, 68, 91
— Jurij Žiga 205
— Krištof 33
— Magnus 183
— Nikolaj Volk 46
— Vid Jakob 46
Ecker Pankracij 61
r. Effenberger 395
r. Egartner 394
Egartner Jožef (Pessentheiner) 257, 260, 266, 271, 302
— Jožef ml. 261, 262, 264
— Marija 266
Eger 249, 282
Egker Andrej 57
r. Ekar 404
r. Eksler 396
Eleonora, cesarica 237
Ellacher Vid 85
r. Emmer 389
Endlicher Iv. 358
Engelbert Pratenovški 21
r. Engelman 249, 391, 395, 400, 416, 417, 422, 423
Engelman A. 299, 380
Erjavec Jakob 33
r. Erman 392
Ernst Železni gl. Habsburški
r. Eržen 394, 400, 401, 403, 404, 409, 410, 421, 426
Eržen Gašper 345
Evgen IV., papež 65

Fajdiga Ignacij 359
r. Farger 403, 413
Farger A. 248
Fatiga Martin 175
Feichtinger Gašper L. 240
r. Feldner 416, 421
Feldner Aleš 308
Feliks V., papež 65
Fellman Andrej 211
Ferdinand nadvojv. gl. Habsburški
Ferdinand I. in II. gl. Habsburški
r. Ferjan 417
r. Ferjančič 416
Ferjančič, dr. A. 339
Fettich-Frankheim Oton 351
r. Fibbia 390
Filip, škof iz Freisinga 85, 87, 88
Filip III., kralj 200
Filip Švabski 40
r. Fink 397
Fink Jurij 164
Finžgar Fr. S. 340
Fischer Atanazij 226, 249
r. Fister 416, 421
Fister Val. 359, 367
Fleischaker Jakob 160
Flohel 71
r. Florian 49, 114, 397, 399, 400, 401, 403, 404, 409, 414, 423
Florian Jurij 106
— Karel 244, 248, 287, 294, 298, 305, 307, 308, 310, 322, 330
— Karel ml. 294, 356
— Katarina 342
— Mihael 237, 244
Florjančič Janko 354
r. Florjančič 397, 399, 403, 416, 422, 423
r. Flödnig 407
r. Fochman 421
r. Fock 387, 388, 389, 392, 399, 403, 404, 414, 425
Fock Andrej 294
— Dominik 294
— Ig. 350, 356
— Jos. 290, 294
— Maks 294, 303
r. Fojkar 408
r. Fon 410
r. Formacher 402
r. Fortuna 391, 395
r. Fömann 393
Franc I. gl. Habsburški
Franke Iv. 329, 335
Franken pl. 309
r. Frantar 391, 402, 417

Freiberger Marija 204
Freudenschuss 188, 211
Fricel 49, 114
Friderik Babenberški 40
Friderik iz Kraljevca gl. Kraljevec
Friderik Ortenburški gl. Ortenburški
Friderik vojv. gl. Habsburški
Friderik III. gl. Habsburški
Fritzlein Klara 63, 114
r. Fuchs 403, 420, 421, 422
Fuggerji 182
r. Fujan 392
r. Fuso 390, 397, 425
Fürenpfeil 205

r. Gaberc 394
r. Gabrič 398, 417, 418, 423
Gaeta Anton, patriarh 55
r. Gadnar 412
r. Gale (Galle) 407, 410, 412
Gale (Galle) Franc 282, 305
— M. 248
— Nikolaj 282
r. Galjot 396, 422
Galli (Gallenberg) 25, 26, 29, 158
Gall Konrad 29
Gall Janez 55
Gallenberg, pl. Baltazar 195
— Jošt 84
— Jurij Žiga 195
— Volbenk 57
— Volk Vajkard 195
Gallenfels bar. Neža Rebeka 248
Gallo Konrad 20
Gandini J. Nep. 282
Garzarolli, dr. Fr. Jos. pl. Garzarollshofen 216
Gasparini Marija 307
r. Gasperič 418
r. Gasperini 388
Gassner A. 347
r. Gattrer 425
Gautsch 334, 342
Gebhard Kokrški 20
r. Geiger 407, 420
Geiger Konrad 313
— Kristijan 317
Gerdinič Fr. 334, 335
Gerloh iz Kamnika 20
Gerloh iz Radovljice 68
Gerstner Jurij 81
Giorgi Gilbert, škof 54
Glanzmann E. 347
Glaser Karel 327
r. Glavatič 394, 411
r. Glažič 396
r. Gleria de 423
r. Globočnik 388, 389, 400, 408, 412, 419
Globočnik Ant. 304
— Helena 329
— Janez 320, 321
— Jernej Iv. 282, 294, 315
— Lovro 282
— Viktor 332, 333, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 347, 348
Globočnik Anton pl. Sorodolski 338
r. Gloss 386
Glušič Konrad 176, 177, 178, 184, 186, 188
Gnidovec Ant. 358
— dr. Iv. 351
r. Goetzl (Götzl) 340, 378, 395, 397, 402, 411, 422
— Aleksander 263
— Aleksander ml. 263
— Alojzij 263 sl., 329
— Avgust 263
— Franc Ser. 262, 263
— Gašper Luka 262, 263
— Ivan 262
— Josip 262
— Karel 263
— Karel ml. 263
— Karel, učitelj 299
— Leopold 263
— Tomaž 262
r. Gogala 386, 387, 402, 405, 406, 414, 422
Gogala A. 248
r. Golar 420
Gollmayer Jožef 246, 279
r. Golob 390, 405, 407, 408, 414, 424
r. Gonce 396
Gonce Iv. 317
Goriče, Konrad iz 24
Goričnik Matej 261
r. Gorjanc 402, 405, 424, 425
Gorjanc Fr. 354, 367
Gornji grad, opat Albert 23
Gorschik Jurij 109
r. Gosar 402
r. Gospodarič 417
Gotscheer Andrej 173
Goya Francisco 272
r. Grabnar 411
Grabner Jurij 299, 307
r. Gradišar 396
Gradnik, Bertold iz 23, 25
Grafenauer, dr. Iv. 351
r. Grajžar 392
Gralant Henrik 29
Gralant Ulrik 29
r. Grandi de, pl. 409, 419
Grandi, de Iv. Bonaventura 226
— Peter Anton 61
r. Graselli 412
Grasso, slikar 265
r. Grašič 411, 415, 418
Grča Blaž 320
r. Grčman 392, 399
Grebenc O. 365
Gregor, patriarh 74
Gregor, škof pičenski 54
Greifenfels, Dietmar in Ulrik iz 23, 27
— Gašper iz 23, 24
r. Griesing 409
Griesing Fr. 226
r. Grilc 393
Grimano Dominik, patriarh 66, 212
r. Grmek 391
r. Gross 390
r. Grošelj 388, 398
Gruber Avg., škof 300
— Gabriel D. J. 238, 256, 357
— Iv. 175
r. Gruden 419
Gruden Maks 353
Grundner V. 344
Gruss Matija 225
Gstettenhofer dr. Mih. 338
Gubanec Tomaž 23
Gusič Jurij 193
Gutenberg, Lenart Zaepel iz 24
— Konrad Zaepel iz 54
r. Guttman 386
Gutman p. N. 281

Habsburški Albreht (II.) 41, 65
— Albreht (Albert) III. 104
— Albreht VI. 42
— Ernst Železni 49, 69, 78, 109, 142, 143, 145
— Ferdinand, nadvojv. (Ferdinand I.) 35, 67, 73, 88, 91, 106, 110, 113, 178, 179
— Ferdinand, nadvojv. (Ferdinand II.) 46, 166, 193, 194, 199, 207, 212, 216
— Franc I. cesar 246, 385
— Friderik (Lepi) 41
— Friderik, vojv. (Friderik IV. Tirolski) 109
— Friderik III., cesar 42, 44, 57, 65, 66, 69, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 96, 97, 107, 113, 134, 225
— Jožef I. 232
— Jožef II. 236, 239, 241, 243, 246, 253, 277, 281
— Karel V. 78, 88, 106, 168, 185
— Karel VI. 224, 232
— Karel, nadvojv. Notranjeavstrijski 153, 155, 165, 166, 171, 172, 184, 185, 190
— Karel, nadvojvoda avstr. 283
— Leopold I., cesar 200, 201, 203, 206, 207, 237
— Leopold II., cesar 281
— Leopold III., vojvoda 41
— Maksimilijan I. 33, 34, 35, 57, 60, 66, 73, 85, 86, 87, 91, 94, 96, 97, 106, 214, 232
— Maksimilijan II. 165, 179
— Marija Terezija 231, 232, 234, 239, 250, 251, 385
— Rudolf I. 17, 75
— Rudolf II., cesar 190
— Rudolf IV., vojvoda 104
— Viljem, vojvoda 78
Hacin Jos. 344
r. Hackl 409
r. Hafner 391, 398, 401, 410, 411, 417, 418
Hafner Erhard 49
— Jernej 362, 364, 367
— Jos. 349
Haleška, Ana 57
Haleški, Henrik 20, 40
— Reinprecht 28
— Ulrik 28
Harisch Ivan 23
r. Harrer 113, 202
Harrer Felicita 215
— Janž 165
— Jurij 165, 190, 191
— Krištof 191, 194, 199, 215
— Mihael 190, 193
— Sebastijan 215
Harrer Mihael, pl. Adelsbüchel 154, 160, 164, 165
Hartvig, škof 15
Haug-Langenauer 155, 182
Hauman Matija 199
r. Hauptman 388, 395, 396, 408, 412, 413, 416
Hauptman Andrej 294
— Ivan 248
— Josip 245, 282
r. Hayne 387, 388, 394, 402, 405
Hayne Ant. 244, 249, 271, 283, 311, 381
— Franc Josip 236, 237, 241, 249, 271
— Jos. 271, 283
Hedviga Bogenska 25

Heinricher 193
Heinrihar Fr. 367
r. Heinriher 389
Heinriher Janž 154, 165
Heller Artur 368
Hema, bl. (sv.) Koroška 15
Henrik Andeški 20, 26, 40
Henrik Koroški 23, 64, 109
Henrik, škof 169
Henrik, župnik 68
Herberstein Jurij 159
— Karel, škof 243
— Žiga, škof 221
Herlin, dr. Maks 85
Hermann Fr. B. 251
Herrlein Anton 272, 273
Hertenfelser pl. Ahac 81, 101
— pl. Jurij 69
Herschel Jurij 58
Herwart 155
Hladnik Janže 49
r. Hlebš 409
Hlebš Fr. 348, 356
r. Hirsch 399
r. Hirschenfelder 397
Hočevar Maks 364
Hofman Mihael 243, 301
r. Holchaker 408, 410, 423
r. Holzer 395, 413
Holzer Fr. Jos. 249
— Iv. 306, 308, 309
Hohenwart, K. S. grof 422
Horak Gustav 368
Horwitz Maks 368
r. Hostnik 404
Houssin 283
Höchstetter 155
Höffer 195
Höffern, pl. 319
r. Höfler 388
Hölzl Jos. 228
r. Hörner 410
Hradecky dr. V. 313
Hrasky, inž. I. V. 342
Hren Tomaž, škof 51, 193, 194, 199, 200, 202, 203, 206, 211, 212, 213, 214, 215, 219, 258
Hribar Iv. 339
r. Hubad 397, 410, 423
Hubad Jos. 344, 350, 352
r. Hudobivnik 394
r. Hudovernik 409, 412, 422
Hudovernik Primož 317, 330
Hueber Kajetan 307
Hugon iz Devina 30
Humbert, klerik 20
Hungerspach gl. Ecker, Egkh.
r. Huter 356, 397
r. Hübl 421
Hybašek Vojteh 353

r. Indihar 418
Inteks, dr. z o. z. 368
Isenhausen Matija, vikar 175
Ivan Luksenburški 41
Ivan, patriarh 52
Ivan, škof freisinski 80
Ižanec Jeronim 259

r. Jabornig 400
Jabornig Fr. Ign. 249
Jadranska banka 368
r. Jagodic 394, 396
Jakac Božidar 382
Jakob, škof pičenski 61
r. Jakofčič 393, 425
r. Jalen 386, 390, 394, 397, 402, 403, 408, 409, 412, 413, 414, 415, 424
Jalen Ana 312
— Jak. 248, 294, 295, 309, 311, 313, 317, 339
— Simon 282
r. Jamnik 408, 417
r. Jamšek 414
Janc dr. I. 424
Janez Ljubljanski 127, 128
r. Janežič 403, 415, 417
Janežič Iv. 250
r. Janša 398, 425
r. Jarc 411
Jarc Evgen 351, 353, 354
Jarnik Urban 193, 306
r. Javh 390, 418
r. Javornik 391
Javornik Matija 62
r. Jäger 388, 401
r. Jeglič 389, 390, 404
Jeglič, dr. Ant. B., škof 361
Jemec Val. 361
r. Jelovšek 391, 393, 410, 411, 414
Jelovšek Franc 273
Jelovšek Gabrijel 339
r. Jenko 386, 390, 402, 412
Jenko Simon 321
Jenko Frančiška, pl. Jenkensheim 253
— Ivan Josip, pl. Jenkensheim 252, 253
r. Jekovc 422
r. Jerala 422
r. Jeran 406, 410
r. Jereb 390
r. Jerman 387, 389, 409
r. Jeršin 416
r. Ješe 413
Jeterbenk, Oton z 28
r. Jezeršek 388, 393, 397, 399, 415, 421
Jež Fr. 352
Jireček Jos. K. 326
r. Jordan 408
r. Josek 391, 408, 409
Josek Sim. 248, 287, 290, 294, 300
Jožef I. in II. gl. Habsburški
Jugobruna, dr. z o. z. 368
Jugočeska, d. d. 365, 368, 370
r. Jugovic 388, 389, 400, 403, 407, 408, 409
Jugovic Fr. 304
— Fr. S. 248
— Frančiška 330, 342
— Leopold 318, 319, 321, 324, 328, 330, 339
— dr. Maks Anton 237
r. Juh 425
Junauer Ivan 187, 189, 190
— Jernej 132
Jungmann H. 368
Jurko, stavbenik 126, 132
Južina 61

r. Kacijanar 195
Kacijanar, vitez 41
Kacijanar Baltazar 174
— Franc, škof 175
— Krištof 174
r. Kajdaž 396
r. Kalan 404
Kalbsor Peter 85
r. Kalče 405
r. Kališnik 403
r. Kalker 393
Kamnik, Gerloh iz 20, 23, 24
— Ivan iz 29
— Nikolaj iz 22, 23
— Osterman iz 24
— Seifrid iz 24
r. Kamsor 416, 422
Kancijan 84
r. Kanduč 420
Kanduč Gašper 296
r. Kapušin 412
r. Kappus 390
Karl Veliki 12
Karl IV. Luksenburški 49
Karl V. in VI. gl. Habsburški
Karl, nadvojvoda , Notranjeavstrijski gl. Habsburški
Karlin Martin 334, 335
Karadjordjevići 368
r. Kastelic 396, 401
Kastner 341
r. Kastrašnik 387
Kavalier Urban 242
r. Kavčič 422
Kavčič, škof ljublj. 281, 290
r. Kazmun 413
Kazmun Jan. Nep. 250
Kawrein Klemen 49, 55
Kefer Matija 56, 57, 66, 69
Kejhič Matija 165
Kempen, baron Jan. 315
Kerč Matija 299
r. Kenda 399, 414
r. Kepec 402
r. Kern 397
Khisl Janž 155, 160, 165, 392
r. Killer 386, 390, 402, 404, 410, 411, 412, 413, 414, 417
Killer A. 305
— Jakob 204
— Lovro 205
— V. 305, 307, 323, 335
Kimovec Urban 199
Kitzpühel Jurij, župnik 57
Klaffenau pl. Iv. K. 243
r. Klančnik 397, 402, 411
r. Klander 417
Klarman Jera 62
— Kancijan 62
Klebel 50, 66
Klein 335
Klemen Jan. Frid. 211, 212, 213, 214, 215, 219
r. Klemenc 398
Klemenc 19
r. Klinar 396, 405
Klinar Tomaž 344, 362
r. Klobčič 409
Klochelein 40
Klocker Štefan 87
Klombner Matija 182
r. Kmet 424
r. Kmetič 406
Knafelj Jernej 182, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193
r. Knafl 415
Knauer Peter 84
r. Kne 390
r. Knez 402, 405
Knez M. 283
Knobl Pavel 277, 282
r. Kobal 390
r. Kobilica 395
Kobilikar Peter 164
r. Koblar 398
Koblar Anton 122, 271, 339, 340, 347, 348, 349, 350, 354, 356, 357, 359, 360, 362, 364, 367, 385
r. Kocbek 386, 402, 404, 410
Kocbek Edmund 356, 368
r. Koch 386, 388, 389
Kocuvan, dr. I. 325
Kodelja Peter 79

r. Koderman 405
r. Kodra 416
Kodra Jakob 250
r. Kokalj 390, 392, 400, 406, 420, 421, 423, 425
r. Kokl 387, 397
Kokl Matija 368
Kolovec, Viljem iz 23
Komar Gregor 154
r. Komatar 390
Komotar 109, 160
Komotar Jernej 54
r. Korošec 388, 389, 398, 412, 422
Korošec dr. Anton 361, 367
r. Kos 386, 399, 400, 410, 411, 414, 416, 417
Kos Anton 315
— G. A. 382
— Tine 364
r. Kosiša 396
r. Kosmač 428
r. Košec 394
r. Košnik 402, 404
Košnik Ivan 372
r. Košorok 160
Košorok Marko 165
— Matevž 165
— Sebastijan 165
Kotnik dr. Jak. 359
r. Kovač 408, 420
r. Kozelj 391, 415
r. Kozjak 419
r. Koželj 391
Koželj Matija 127
r. Kölbel 407
r. Köstl 389, 390, 394, 400, 405, 408, 410
Krabat Gregor 175
— Krištof 113
— Kunc 113
— Matevž 153, 154, 165
— Mihael 187
— Pankracij 175
— Tomaž 113
r. Kraelitz-Greifenhorst 409
Krainburger Jurij 57, 62
r. Kralj 391, 394, 400, 401, 402, 403, 404, 413, 418, 421, 422
Kralj dr. Andrej 202, 204
Kralj Ivan 219
Kraljevec (Chunigsperch) Friderik iz 29
— — Ivan iz 29
Kramer Ivan 114
r. Kraner 405
r. Kranjc 418, 423, 425
r. Kraškovic 425
Kraškovic Janez Ev. 237, 242, 243
Krašovic Jurij 299
r. Krašovic 402
r. Krč 390, 418
Krek dr. Jan. Ev. 340, 349, 354
r. Krelj 418
Krelj S. 182
r. Kremser 406
Kremser-Schmidt Ivan Martin 254—257, 260, 262, 264, 266—269, 272
Kremžar Ign. 249, 277, 282
r. Kren (Khrön) 388
Kren Vinko 226
Krenner 325, 330
r. Krenner 400, 416, 418, 421
r. Kreuzberger 389, 394, 404, 405, 406, 413, 425
Kreuzberger Ad. 350, 355
r. Kreutzer (Kreuzer) 114
Kreutzer (Kreuzer) Ivan 175, 187
— Janž 166
— Jurij 165
— Kancijan 86
Kreyg pl. 79, 109
Kreynich Jeronim 58
r. Krisper 389, 390, 412
Krisper Ant. 317, 323
— Franc 317, 323
r. Kristan 30, 32, 393, 416, 423, 425
Kristanc Gregor 425
— Jurij 49
r. Kristančič 400
Křivanec inž. 357
Krivic R. 352
Križanič (Chrisanich) Erman 106
— — Urban 106
r. Križnar 400
Križnar Jos. 211, 322
r. Krkovec 400
r. Krničar 391
Krob Lovro 320, 327
Krulec Gašper 113
— Janez 113
— Tomaž 113
r. Kuhar 406
Kumberg, pl. Mihael, škof 217
r. Kumer 249, 395, 402, 407, 413, 417
Kumer A. 380, 382
— Ant. 249
— Fr. 244, 250, 283
Kumerdej Blaž 240, 279, 280
r. Kump 390, 398
r. Kunisch 396
Kunstl Janž 204
— Matej 200
— Matevž 166
r. Kuralt 403, 422
r. Kuster 389, 392
Kuster Mihael 326, 334
r. Kušlan 411, 419
r. Kušman 394, 399
Kušman Blaž 204, 214
— Jernej 283

r. Labacher 386
Labhart 249
Lacheiner Edm. 335
Ladislav Posmrtnik 42
r. Lah 415
Lah M. 248, 305
r. Lamberg 30, 42, 153, 166, 226
Lamberg pl. Gašper 83, 85, 159
— pl. Ivan 82
— pl. Jakob 81
— pl. Sigismund, škof 55, 81, 84, 87
r. Lampe 391, 397
Lamprecht 61
Lampret Iv. 348, 356
Langenauer 182
Langerholz Jan. 344
Langus Matevž 273
Lanthieri 222
r. Lapajne 386, 396
Lapicida Franc 191
Lauterbach 382
r. Lavrič 400, 414
r. Lavtar 399
Lazar Mihael 320
Lazzarini, bar. 332, 409
Laybacher A. 248
r. Layer 389, 394, 404, 422
Layer Andrej 259
— Anton 259, 265
— Gregor 259
— Josip 259
— Jurij 259
— Leopold 246, 253, 257, 260, 261, 262, 264, 265—271, 281, 291, 380, 381
— Marko 238, 257, 259, 260, 262, 264, 265, 267
— Valentin 259, 265, 267
r. Lebar 417
r. Leben 396, 415
r. Legat 402, 410, 414
Leinberger Hans 150
Lenarčič Jos. 355
r. Lenardič 399, 414, 420
r. Lenartek 396, 397, 422
r. Lenartič 396, 397
Leon, škof iz Freisinga 169
Leopold I. in II. vojv. gl. Habsburški
r. Lesar 402
r. Leskovec 417
r. Levičnik 410, 414
Lichtenberg pl. Aleksander, patriarh 65
— pl. Lovrenc, patriarh 56, 65
Liebenberg pl. Ivan 55, 56
r. Likar 418, 423
r. Likozar 402
Likozar Jos. 365
r. Lindner 413
Lipar Blaž 352, 358
r. Lipuš 386
Liskutin Iv. Krištof 224
Ljublj. kreditna banka 368
Ljudevit Posavski 12
Lobminger Ernst 30
r. Logar 409
r. Lokar 388, 393, 408, 413, 414
Lokar Al. 248, 305
— Ant. 282, 294, 304
— Konrad 294, 304, 306, 309, 311, 312, 318, 319, 339
— Rudolf 304, 308, 311, 315, 317
Lončar, dr. Drag. 352, 363
Lotrič Lenard 352
— Martin 61
Lovretič 194
r. Lovšin 407
r. Lubeinschegg 390
Luckmann Karel 337, 347
Ludovik I. Anjou 41
Ludovik, patriarh 54, 93, 96
— II., patriarh 65
— III., patriarh 65
Ludovik XII. 35
r. Lukan 386, 396
r. Lukeš 409
r. Lukman 402, 422
r. Lustig 409
r. Lužar 387

Madeyski, minister 342
Mac Neven, bar. 309, 310
r. Macher 416, 417
Magnasco, slikar 257
Mahnič, dr. Ant. 338
Maister Rudolf 334
Majaron, dr. Danilo 338
r. Majdič 386, 390, 391, 399, 403, 405, 413, 414, 418, 424, 425
Majdič Iv. 335
— Janko 345, 348
— Peter 326, 330, 333, 336, 339, 355, 356

— Vinko 333, 335, 336, 339, 341, 346, 355, 357, 359, 365, 367, 370
Majhen Iv. 353
Majnhard, grof 26
Majnhard Šabab 19
Majnhard Tirolski 74
Maksimian 136
Maksimilijan gl. Habsburški
r. Malenšek 395
r. Mali 391, 420
Mali Pavel 159
r. Malinovsky 386
r. Mally 305, 401
Mally V. 317, 325
r. Malovršnik 392
r. Mandelc 418
Mandelc Jan. 190
de Manswerd Koloman 37, 65, 68, 69, 71, 72, 139, 140, 141, 142, 149
Marchburger Jurij 63
r. Marchesotti 397
Marcina Matija 185, 186, 187, 188, 190, 191
r. Marenčič 411, 415, 416, 417
Marenčič Ivan 318, 323, 326, 333
— Jurij 294, 316, 359
Marija, kraljica Jugoslov. 364
Marija Terezija gl. Habsburški
r. Marinšek 391, 412
Marjanović Milan 344
Markež A. 344
Markgraf Pavel 368
r. Markič 389, 398, 399, 408, 421, 423
Marko 114
r. Markovič 15
r. Markun 397, 407, 414
Marmont 284, 287, 290, 291
r. Marn 420
Marn, dr. R. 362
Martin V., papež 55
Martin, škof pičenski 55
r. Martinjak 391
r. Marz 394, 397
Massenberger Weigand 29
r. Masten 394
Matajc L. 335
r. Matjašič 389
Matutsch Ambrož 109
r. Maurer 388
Maurer pl. 210
Mazovec I. 352, 353
r. Mayr 217, 386, 387, 389, 394, 398, 400, 403, 405, 408, 409, 413, 422, 424, 425
Mayr Anton 248
— Emanuel 290
— Franc 294, 305, 306, 308, 311, 313
— Jan. Krstn. 243, 248, 282, 290, 294
— Jožef 282
— in drug 370
— Iv. Mavr. 248, 294, 309, 313
— Marija 355, 361
— Matevž 306
— Mavrilij 336, 351, 356, 361, 365, 370
— P. 303, 344
r. Mesner 406
Messrer Mikse 109
r. Mešek 411
Metzinger Valentin 256, 257, 259, 260, 266, 267, 268, 272, 273
Mežnarec Anton 328, 329, 338, 340
r. Mihelčič 419
r. Mihelič 248, 389, 390, 402
Mihelič Jurij 227, 228, 229, 233, 234
r. Miklavčič 402, 419, 425
Mikš Jože 288, 289
Mikše Jakob 261
Mikuš 194
Miniator nadv. Ernesta Železnega 142
Misel Jurij 49
Missia dr. Jak. 339, 345
r. Miš 411
r. Mišica 396
r. Mišič 389
r. Mlakar 409
r. Mohor 420
Mohor Anton 354
— Mihael 345, 354
r. Mohorič 415
Mohorič Jak. 352
Mojster oltarja sv. Jerneja 135
Mojster slike Virgo inter virgines 135
Moline K. 397
Monaco Pietro 265
Montagnana de Felicita 165
— de Polidor 165
Moschè Alf. 315
Mosconi pl. 160, 194, 392
Moser Luka 273
Movia Jurij 113
r. Mrak 389, 397, 420, 422
r. Mrkun 418
r. Mubi 422
r. Muhič 396
r. Mulej 417, 419
r. Muli 387, 396, 402, 406, 413, 417
Murnik dr. V. 345
r. Mušič 406, 420
Mühlbacher Janž Lenart 202

r. Nabernik 390, 397
r. Nachtigal 399
r. Nadižar 406, 415
r. Naglič 391, 400, 408
Naimhofer pl. Friderik 24, 25, 54, 63
— pl. Viljem 63
r. Nanut 398
Nascimbene Sebastijan 56
Napret dr. 305
Neumann Viljem 71
Neff Gašper 154, 166, 180, 182
Net A. 322
Nič Karel 249, 283
Nikolaj iz Črneteža 40
Nikolaj, župnik 68
Nikolaj, patriarh 65
Nodier Charles 284
r. Noč 398
Nogari, slikar 257
r. Novaček 398
r. Novak 386, 394, 396, 401, 407, 419, 420
r. Notar 415

r. Obajdin 406
r. Obrekar 404
Oettinger K. 142
Oglar, dr. med. Gregor (Carbonarius de Wiesenegg) 249
r. Ogrinc 365, 407
r. Ogrizek 415
Ogrizek M. 370
r. Okorn 386, 395, 402, 420
Olben Andrej 217
— Jakob 190
r. Oman 392, 409, 412, 418, 422
Oman N. 248
r. Omersa 386, 387, 388, 398, 405, 406, 426
Omersa Fr. 323, 333
— Fr. ml. 345
— Viktor 345
— V. dr. z o. z. 368
r. Omerza 160
r. Opaškar 395
Operta Gregor 57
— dr. Martin 57
— Matija, župnik 35, 58, 63, 66, 67, 69, 77, 177, 184
r. Oražem 390
Orehek Andr. 351
r. Orehovnik 409
Orehovnik Andr. 284, 287, 294
r. Orel 390, 412
Ortenburžani 17, 20, 26, 32, 37, 40, 41, 46, 51, 52, 53, 66, 76, 109, 113
— Friderik I. 27, 40, 52, 76
— Henrik III. 27, 40
— Majnhard 28, 41
— Oton II. 27
Orzon Henrik, grof 231
r. Osterman 408
Oton, škof iz Freisinga 40
Oton Meranski 26
r. Ovčjak 402
r. Ovin 391
r. Ovsenk 395

r. Pagliaruzzi 393
Pagliaruzzi Mihael 294, 304, 305, 408
— Natalis 193, 241, 253, 282, 283, 284, 287, 288, 292, 293, 294, 295, 305
— Žiga 282, 283, 291, 298, 304, 393
r. Pahner 423
r. Pahor 411
r. Paichel 425
r. Pajer 397, 399, 406, 408, 421
Pajk Ivan 294, 298, 306, 308, 309, 312
— Janko 318, 320
Palma 256
Palmulis de Butij 64
r. Pantar 390
r. Papijan 408
r. Papler 195, 421
Papler Mihael 216
r. Paradeiser 30, 153, 392
Paradeiser Lovrenc 193
Paravicini Erazem 214
Parilo Klemen 49, 58, 113
Parma Viktor 335
r. Parula 160, 177
— Andrej 58
— Peter 113
r. Pašler 421
Pauker 313
Paumann 199
Pavel, župnik 68
Pavel V., papež 202
Pavle Karadjordjević, knez namestnik 364
r. Pavlič 387, 404, 411, 413
Pavlič Fr. 351
— Jernej star. 248
— Jernej ml. 244
r. Pavlin 387, 388, 406, 416, 421, 422
Pavlin Anton 244
r. Pavšlar 391, 395, 397, 400, 401, 406, 409, 423

Pavšlar Tomaž, star. 317, 318, 319, 325, 332, 333, 338, 339, 340
— Tomaž ml. 336, 339, 341, 348, 349, 355, 356, 357, 359, 381
Pawmburger Jeronim 49
r. Pazler 414
Pächt O. 134
Peer Ivan pl. Pernburg 210
Pec Karel 321
Peckenschlager Ivan, škof 81
Pečar Andrej 199
Peček et Co. 368
r. Pečenko 418
r. Pečlin 386, 404
r. Pečnik 389, 391, 395, 400, 408, 409, 412, 417
Pečnik M. 303
r. Pegam 396
Pegam Fr. 244, 248, 290
r. Peharc 388
Peharc Jos. 305
r. Pelko 424
Peregrin, patriarh 53
r. Perčič 398
r. Perg 387, 406, 413
Perg Luka 305
Perger Maks 226
Peric,p. Arhangel 243
r. Perissini 406
r. Permoser 398, 421
r. Perne 389, 391, 393
r. Perneš 422
r. Pernič 396, 413
r. Pernuš 398, 425
r. Pesjak 403
Pessentheiner gl. Egartner
r. Petan 408
Peter, magister, župnik 68
Peter I. Osvoboditelj 364
Peter Veliki 449
r. Peterlin 398
r. Peterman 413, 421
Peterman Jan. Krstn. 226
Peternel 234
Peternel Iv. 259
r. Petrič 413
r. Petrovič 426
Peutl Jakl 22
r. Pezdič 405, 407, 422, 424, 425
Pezdič Ivan 342
r. Pfeifer 389, 405, 414, 417
r. Pfundner 406
Piazzetta 257, 265
Piber Štefan 187, 190
r. Pičman 421
Pičman M. 248
r. Pierling 396
Pij II. (Enej Silvij Piccolomini), papež 166, 213, 214
r. Pikhart 386
r. Pikuš 402
r. Piletič 413
r. Pintar 394, 399, 414, 420, 421
Pintar Ivan 355
— Lovro 311, 315
r. Pipan 393, 407, 410
r. Pirc 391, 400, 410, 413, 416, 421, 422, 425
Pirc Ciril 338, 339, 348, 349, 350, 357, 359, 361, 362, 365
— Matej 316, 318, 319, 321, 324, 325, 329, 339
— Tomaž 305, 309
— Urban 294, 305
Pirker A. 205
Pirnat Makso 353, 354
r. Pitterle 389, 390, 391, 408, 410
Pisanic Matej 169, 184
Pitterle Urban 223
r. Pivk 408
r. Planina 389, 400
Planina Fr. 361
Plantan Iv. 345
r. Pleiweiss 386, 387, 389, 402, 403, 412
Pleiweiss Konrad 304, 305, 306, 308, 311, 313, 319
— Marija Jožefa 304
— Nikolaj 251
— Val. star. 244, 282, 294, 304
— Val. ml. 304, 305, 311, 326, 333
r. Pleša 394, 414
r. Pleško 406
Ploedel Matej 61
Pochlenech 106
r. Pock 421
Podržaj Iv. 288
r. Podjavoršek 398
r. Podjed 407
Podkrnos, Henrik iz 23
r. Podrekar 394
Poegl Mihael 55, 56
Poelan Henrik 60
r. Pogačnik 387, 391, 403, 413, 416, 426
Pogačnik dr. Lovro 364
— Matej 200, 201
r. Pogovc 388
r. Poguc 281, 402
r. Pohar 415
r. Pohr 388, 402
Poklukar, dr. V. 334, 335
r. Polak 391, 400, 410, 418, 422
Polak Ferd. 332, 339, 357, 385
Polec Jurij 69
— Peter 65, 69
r. Pollak 388, 392, 400, 401, 409, 412, 416, 417
Pollak Jak. 305, 317, 346
— J. N. 333
— Karel 305, 317, 346, 349, 356, 361, 367
Ponte de 214
r. Popal 405
Popon II. Vovbrški 17
Porenta Lovro 160
— Ožbolt 160
Porta della Angelo 200
Porta de Vincencij 161
Portis de Nikolaj 68
Pramontan 68
Porzia de Hieronim 212, 214
Posarelli 199
Pošinger J. 368
r. Potočnik 389, 393, 412
Potočnik Andrej 299
— Franc 306
— Janez 266, 273
r. Potušek 390, 406, 413, 414
Potušek Iv. 354
Povarel Sebastijan 165
Povše Fr. 349
Povšnar 386
r. Požgaj 399
r. Požlep 423
Poyebnuz Matej 49, 109
r. Prah 411
Prah Adolf 368
r. Praprotnik 390, 418
r. Praunsperger 418
r. Pravst 414
Prebil Ferd. 359
Preczner Florian 56
r. Prelesnik 408
Prelesnik Matija 294
r. Premrov 399
Přemysl Otokar II. 74, 75, 82, 83, 84
Prepeluh Albin 352
r. Preslauer 402
r. Prester 415
Presterl 296
r. Prešeren 390, 412
Prešeren, dr. France 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 315, 321
— Jakob 220, 248
— Jurij 312
— Katra 305
r. Pretnar 391, 402
Pretnar Janko 344
r. Prevc 389, 390, 394, 399, 403, 405, 406, 409, 413, 417
Prevc Gašper 294, 304, 317
— dr. Valentin 321, 335
r. Prevodnik 419
r. Prezl 388
Pribislav, grof 15
r. Pristavec 398, 408
r. Prohinar 403, 416, 417
Prohinar Ivan 294
r. Proj 393
r. Prosen 397, 409
r. Pšec 386, 406
Ptiček Mihael 57, 62, 113
Pua Florian 306
Puchelsberger 59
r. Pučnik 386
Pučnik Konrad 335
Puecher Jurij, pl. Walkersaich in Thann 209
r. Puhar 387, 391, 396, 397, 406, 409, 414, 415, 420
Puhar Iv. Avg. 301
r. Puhlin 413
r. Puntigam 413
r. Puppo 405, 423
r. Pustotar 394, 414

Queiser A. 337
Quenzler 386

Rabatta, škof 219, 221
Rabenberger 50
r. Rabič 393
r. Race 38
Račič Al. 328
Radecki 309
r. Radi 390
Radlic 188
r. Radon 416
r. Rajgelj 417
Rainhard Ostroviški 41
Rainfall Janž 166
r. Rakovc 390, 393, 394, 395, 396, 400, 406, 409, 412, 413, 414, 415, 423
Rakovc Iv. 338
r. Ramovš 403
r. Rangus 415
r. Ranocher 391, 412
r. Rant 426
Rant Fr. 358
Rasp Pavel 85, 87
Ratajc 196
Ravbar Krištof, škof 57, 60, 66, 68, 70, 85, 87, 98, 177
Ravbar, župnik 70
r. Ravnik 419
Ravnik Janko 365
r. Ravnikar 394
Ravnikar Val. 311
r. Razinger 391, 412
r. Razpotnik 420
r. Rebolj 389, 390, 404, 405, 412, 425

r. Rechberger 409
Rechberger Ivan 244, 448
Redeskini 282
r. Regoršek 410
r. Reich 388
Reigersfeld pl. Fr. 238, 239
— pl. Fr. Henrik 225
r. Reischer 421
Reitlinger Lambert 65
Rejc Gregor 246
Rejovic 408
Rekar 30, 31
Rembrandt 255, 257
r. Remec 387
Remec Bog. 351, 354
— Fr. 320
r. Resel 388
r. Resman 388, 404, 412
Resman Marija 204
r. Reš 395
Reš Jan. 315, 322, 328, 337
r. Revc 387, 402, 408
Reze pl. Rezenstein Sebastijan 204, 205
r. Režek 414
Režek Jurij 335
Ribarič Jos. 344
r. Ribnikar 390, 398
Ribnikar Adolf 351
Rieger 347
r. Rieser 400
Rieser Ivan Kristijan 238, 248, 249
Rihar Jožef 243
r. Rihtaršek 422
Ripper pl. 387
Rizzi Sebastiano 265, 268
Robba Franc 273
r. Robitaler 421
Robič Ign. 282
r. Roblek 387, 392, 412
r. Rode 415
Rodl Adam 214
r. Rogelj 391
r. Rohrman 424, 425
Rojc Peter 315
Rokavc Gašper 175—180, 182, 188
r. Romaldt 404, 405, 407, 411, 414
Romaldt Ivan P. 250
— J. Nep. 248
r. Romšek 426
r. Rooss 403, 424
r. Ropotar 398
Rosenbach pl. Beneglia 195
Rossa Jurij 204, 225, 233
Rostohar Mih. 344
r. Roš 393, 407
r. Rotar 392, 395, 417, 418
Rottaler Štefan 150
r. Rovšek 392
r. Rozman 394, 395, 406, 413
Rozman Anastazija 62
— Janez 214, 215
— Janže 62
— Primož 187
Ruardi 253
Ruard V. 305
r. Rubežnik 396, 403, 406, 417, 418
r. Ručigaj 408
Rudolf Andrej 305
Rudolf Habsburški gl. Habsburški
Ruessenstein pl. 227, 228, 229
r. Rus 409, 417, 421, 424
Rus Jan. Krstn. 250
— Vilko 345, 358
r. Ruvan 415
r. Sabothy 386, 424
Sacchi 155
r. Sajovic 387, 388, 389, 392, 398, 399, 404, 405, 411
Sajovic Evgen 344, 353, 354
— Ferd. 323, 325, 332, 335, 339, 342, 345
— Gvidon 344, 354
— Hani 354
— Janko 339
r. Salberger 421
Salvago Jan. Krstn. 214
Sandendorfer, dr. Štefan 85
r. Sattler 386
r. Saurau, pl. 392
Sauer Nikolaj 29
r. Savnik 390, 398, 400, 404
Savnik Ivan 193, 368
Scarlichi, škof 217, 218
Schemerl Jos. 246
Scherberg Kristijan 65
Schiffrer Jos. Anton pl. Schiffrerstein 237
Schilling dr. Iv. Jakob 216, 225, 233, 242
r. Schindler 412
Schlagen Boštjan 187, 191
Schmerling 318
Schmid 195
Schmidburg Jož., bar. 297
Schmidt gl. Kremser-Schmidt
r. Schmoranzer 415
Schneider Ahac 40
— Peter (Kropfhauser) 107
Schorn Boštjan 109
Schrabas Rapot 23
Schranz, dr. Volbenk 188, 191
r. Schrott 79
Schrott Bernhard 23, 30
— Friderik 30, 56
— Jernej 30, 34
— Jurij 30
Schrottenbach Doroteja 210
r. Schuler 387
Schuler Martin 82
r. Schwarz 400, 403, 416
Schwarz Jurij 283, 294
— Volbenk 85
Schwegel Jos., bar. 337, 347
Scussa Anton 232
Seebach Peter 178, 179, 180, 184
Sebriach pl. Sigmund 81
Seidlini Nikolaj 52
r. Seitler 396
r. Sekne 395
r. Semen 388, 406, 420
Semen Marija 204
Semperit, dr. z o. z. 368
r. Sentimer 391
Sentimer dr. med. Florian 283
r. Serajnik 399
r. Seršen 398, 406, 407
r. Sešek 426
Severolli 284
r. Sežun 422
Sforza Franc 69
r. Siegersdorf pl. 209
Sigmund, cesar 76, 82, 105
Sigmund I., poljski kralj 60
Sikst, škof 80, 82, 83
r. Sirc 390, 396, 399, 402, 404, 414, 417
Sirc Franjo 368
— Jan. Ev. 368
r. Sirnik 402
r. Sitar 389, 410
Skaberne Fr. 328, 335
r. Skalar 387, 405, 425
Skalar Adam 216
r. Skarja 409, 424
Skarja Ignacij 240, 287, 294
— Jos. 248, 290, 294, 295, 299, 310, 311, 319
— Viljemina 326, 333
r. Skopin 394, 402
r. Skrem 425
r. Slapar 424
r. Slavec 397
Slavenska banka 368
r. Slejko 49, 114
r. Slemic 413
r. Sluga 420
Sluga Avg. 279, 280, 281, 284, 288, 290, 292, 298
— Ivan 49, 58, 59, 61, 63, 114
Smrekar, inž. 333
Smrekar H. 352
r. Smole 399
Smole Andrej 305
r. Smolej 397
r. Smuk 402
Snedic Blaž 202
— Jakob 166, 189, 190
— Jurij 202
— Matija 226, 250
Snoj Andr. 353
r. Sodar 404, 415
Sodar Jakob 160
— Jernej 160
Sok Matija 49
r. Soklič 387, 397, 404, 412, 416
Soklič Gašper 299
— Primož 305
r. Soller 397
Soller Matija 226
Sommerfeld A. v. 380
r. Sorčan 422
r. Souvan 387, 413
Souvan Fr. Ks. 304
r. Spanheim 17
Spanheim Bernard 26, 65
— Filip 26
— Ulrik III. 27, 37, 40
Sparawitz Nikolaj 59
Spauer, dr. Gašper 61
Spauer, pl. dr. Gregor 69
Spindler Krištof 192
r. Sporer 386, 393, 412
r. Staber 387, 388
Staber J. K. 248
Stadler, dr. Iv. 81
Steiner Erazem 42, 55, 56, 62
r. Stallmeyer 389, 396
r. Stanovnik 397, 398
Stanonik Iv. 352
Stanovnik Luka 311
r. Stare 386, 389, 399, 402
Stare Jakob 210
— Primož 159
r. Starovašnik 394, 416, 417
Starovašnik Jan. Krstn. 259
Stattin Leop. 299
r. Steinbauer 410
r. Steiner 408
Steinmetz Jurij 180
Steirer, dr. Erazem 175
Stele Fr. 352, 353
Stendler Gregor 281, 301
Steska Viktor 268
Stethaimer Hans 125, 132
r. Stigol 410
r. Stimer 395
Stimer Anton 259
— Ivan 246, 259
r. Stimpfel 396
r. Stirn 389, 390, 411, 412, 414
r. Stockinger 410, 412
Stockzandt Feliks 187

Stolz Alban 316
r. Stopar 386, 402
r. Strauss 191
Streicher 387, 408, 416, 421
Streit gl. Jurko
r. Strgar 410
Strmol Friderik iz 22
— Ivan iz 25
— Jakob iz 24
r. Stroj 388, 409, 412
Stroj, dr. I. Jos. 249, 305
r. Stros 388
Strossmayer Jos. Jur. 320
r. Strozzi 155
Strozzi Bernardo 268
Strupi, dr. Iv. Frid. 227, 228
— Iv. Jernej 204, 225, 227, 228, 229, 233
— Jakob 305, 311
— Matija 204
r. Stückler 401, 420
Stwoz-Stoss Vit 150
r. Suhadolnik 419
Sulejman II. 73
Sumereker Nikolaj 23, 24, 27
r. Sumler 388, 401
Supan V. C. 331
r. Sušnik 404, 413, 414, 425
Sušnik Anton 354
— Lovro 352, 353
— R. 283
r. Svetina 386, 387
Svibenski, Henrik 23, 28
— Ulrik 28
Sv. Peter, Panzl od 24
Swartzfuess Ivan 64

r. Šavnik 389, 396, 413, 424
Šavnik, dr. Edvard 333, 334, 335, 339, 341, 342, 343
— Janko 354
— Karel 321, 325, 327, 332, 338, 339, 340, 348, 349, 357
— Pavel 344
— Sebastijan 305, 318, 319, 339
r. Šemrov 398
Šemrov Franc 362
Šenk Blaž 159
Šenoa Avg. 315, 317
r. Šešek 414
Šetina Janez 49, 59, 62, 133
— Janž 207
r. Šifkovič 395, 414
r. Šifrer 393, 398, 400, 401, 402, 408, 410, 415, 420
Šifrer Franc 319
r. Šimnic 401, 403
r. Šimnovc 395, 399
Šinigoj Iv. Frid. 215
— Nikolaj 215
r. Šink 390, 408
r. Šinkovec 391, 412, 421
r. Šipic 410, 424
Škerbec Matija 367, 398
r. Škerjanc 417
Škerl Iv. 332, 335
Škerl Križe 86
r. Škofič 426
Škofja Loka, Andrej iz 130, 132
r. Školaris 410
r. Šlamberger 387
r. Šlibar 387, 410, 412
r. Šmajd 388, 417
r. Šmon 390, 410
Šmon Kancijan 250
r. Šorli 410
r. Šorn 419
r. Šparovic 415
r. Špeh 393
Špendal Franc 326
r. Špenko 395, 411
r. Štefe 393, 400, 410, 417
r. Štempihar 388, 413
Štempihar dr. Val. 357
Štembov 358
r. Štirn 397
r. Štrekelj 395, 422
Štrekelj, dr. Karel 352
Štritof Ant. 345
r. Štrukelj 110
Štrukelj Ant. 49, 62
— Janž 166
— Simon 106, 113
r. Štular 387, 388, 395
Šubic Janez 261, 265
— Jurij 261, 265
— Štefan 261, 264
Šugelj Anton 249
Šuklje Fr. 342
— Iv. 334
r. Šumi 249, 386, 396, 406, 410, 411, 414, 420, 421, 423
Šumi Fr. star. 348
— Fr. ml. 367
— Ign. 316
— Iv. 316
— Pr. 363
r. Šušteršič 390, 403, 422
Šušteršič, dr. Iv. 338
r. Švegelj 390
r. Švelc 397, 399, 412, 417, 421
Švelc Jernej 335

Taafe, minister 331
r. Tajnik 424
Tanzman 408
r. Tavčar 392, 421
Tavčar, dr. Ivan 325, 332, 335, 338, 339
Tavčar Jurij 260
Tekstilindus, dr. z o. z. 368
Tekstor Anton 184, 188
— Janez 189, 191, 192
— Urban, škof 171, 175, 177 sl.
Telban Gašper 204
Teller Fr. 346, 347
Teoderik Vel. 2
Tercy François 284, 290
r. Terpinc 386, 395, 402, 403, 409, 418
Terpinc Anton 251
— Blaž 248, 251, 290, 298, 305, 393, 401
— Fidelis 248, 295, 305, 310
— Katarina 248
— Kancijanila 248
— Marija 248
— Marko 248
Terseglav Franc 344
r. Tesařik 418
Teufenpacher Peter 166, 169, 187
Teutsche, der Michael 110
r. Tevželj 386, 413, 414, 422
r. Thaler 402
r. Thamer 409
Thanhäuser Florijan 279
r. Theuerschuh 410
Thierry, pl. Aleksander 238
Thomas, palier, stavbenik 125
Thurn Fr. Seifrid, grof 225, 229
— Karel 210
r. Tičar 402
Tiepolo 265
Tintoretto 256
r. Tiringer 395
Tiringer Ivan Baltazar 259
— Mihael 259
r. Tischman 394
Tolhopf Feliks 154
r. Tolmeiner 389, 403, 416, 417
r. Tomc 410
Tomc Matej 315
r. Tome 391
r. Tomelj 391
Toman, dr. Lovro 315, 323
r. Tomazin 386
Tomazin Matej 352
r. Tomaževič 387
Tominšek, dr. Jos. 353
Toperzer Gregor 215
r. Torkar 392
Toussaint P. 225
Töttinger Gregor 222, 223, 225, 278
Traven Anton 280
r. Trebar 400, 403, 416, 418, 421
Trebar Tomaž 248
Trebuhan Sebastijan 211, 212, 213, 214
Treiber Krištof 191, 193
r. Trelc 406
r. Triller 402
Triller, dr. K. 357
r. Tringola 399
r. Trojar 412
Trpin Filip 216
— Filip Jakob 216
r. Tršan 405, 424
Trubar Felicijan 192
— Primož 175, 179, 180, 186
Truden 49, 110
Trumbić, dr. Anton 361
Turjaški, Ivan 85
— Viljem 33, 84, 85
— Volk Engelbert 203
r. Turk 391, 406
r. Tuta 391

r. Ullrich 386, 393
Ullrich Jeronim 307
Ulrik, župnik 68
Ungnad Ivan, bar. 180, 182
r. Untersinger 388, 420, 425
Untersinger Iv. 248
r. Uranč 416
Uranič Jeronim 113
— Lenart 106, 113
— Pavel 165
r. Uranič-Puchelsperger 166
r. Urbančič 424
Urbančič Alojzij 292
— Edvard 307, 323
— Ivan 323
Urbančič-Turnograjska Josipina 311
Usher Gilbert 252
— James 252
Ušlakar Ivan 344
r. Užnik 421

r. Vaclav 425
Vaclav, kralj 76
Vadiga Pankracij 58
r. Vajt 391, 398, 415
Vajt Mihael 259
r. Vakar 397
r. Valant 387, 402
Valvasor Ivan Vajkard 207, 379, 380
Vasilij IV. 60
r. Vašar 393
r. Vavpotič 406
r. Veber 390, 418
Veber Jurij 69
r. Veja 386, 399, 406, 413, 419

Vencegoj 15
Venceslav, župnik 68
r. Verbič 411
Verbnik Anton 259
— Ivan 259
— Valentin 259
r. Verdir 414
Ves Marko 80
Vest, pl. Jož. 307
— pl. Viktor 307
r. Vetter 195
r. Vidmar 400, 414, 419
Vidmar Jernej, škof 329
r. Vidic 394, 408
Vidovec Ivan 113
r. Vilfan 395
Viljem, vojv. gl. Habsburški
r. Vimpolšek 398
r. Visintin 388
Visintin Iv. K. 228, 248
r. Vistan 394, 397
Višnar 293, 296, 297, 330
Vitovec Jan. 42
Vodnik Valentin 289
r. Vodušek 388
Vodušek Matej 228
Volbank Andrej 237
— Franc 237
— Karel 237
r. Volčič 397, 400
r. Volenc 398
r. Volk 393
r. Volšak 402
Vomberger Blaž 299, 322, 332 336
Vonbank 122
r. Vončina 412
Vošnjak Ambrož 176
— dr. Jan. 315, 316
r. Vovnik 395, 414
r. Vranč 394, 417
r. Vranič 394
r. Vrbnik 393
Vrbnik Val. 238
r. Vrenk 397
r. Vrtec 391
r. Vrtnik 414
Vulkan, dr. z o. z. 367
Vurnik I. 328
— Iv. 367, 375
— Jan. 261, 315, 316

Wagentrutz Fr. 299, 424
Wagner Jos. 382
r. Wahrheit 403, 411
Waizin Jurij 205
Walch Jurij 113
Walker John 252
Walsee, pl. 31, 77, 125
Walter 20
Wassermann Sigmund 183, 190
r. Wazin 389
Wazin Ivan 226, 227, 228, 229
r. Wayrer 386
r. Weihnacht 206, 231, 407
Weihnacht Ivan Fr. 207
Weikard, dr. med. Karel 249
r. Weimar-Orlamünde 15, 16, 26
Weimar-Orlamünde Popon 17
— Ulrik 15
r. Weinberger 399, 415, 422
Weinberger Matej 296
Weingarten Jos., bar. 295
Weinman Jos. Jak. 380
Welzer Vid 85
r. Wendling 421
r. Weraus 412
Werd pl. Herman 26
v. Werd Joannes (iz Augsburga) 143, 146
r. Wernach 411
Wernecker pl. Ulrik 87
Wernhard, grof 15
Werth, de 225
Wezala 17
Widerkhern, pl. Avgust Ludv. 226, 227, 229
Wiesthaler Fr. 334
Wilson 362
r. Windischer 408
Windischer Karel 359
Winkler Andrej 327
r. Windschnur 402
r. Wirt 413
r. Wirth 386, 405
Wirth Fr. 335
Wissent Nikolaj 24
r. Wistan 403, 415, 421, 423
Wolgemut, slikar 134
Wolf A., škof 301, 302, 307
— Jurij 179
Wolfgang, slikar 274
Wontzel (Boncelj) 388
Wouwermans Alv. 327
r. Wögel 421
Wurzner Urban 192

r. Zabret 356, 386, 397, 403, 414
r. Zadnikar 419
r. Zadražnik 410
Zadružna gospodarska banka 368
r. Zajc 406
Zajc Jurij 64
Zajec Franc 329
r. Zakrajšek 399
Zalar M. V. 352
r. Zaletel 397
Zalokar Gregor 49
— Vekoslav 351, 352
r. Založnik 418
Zamblek Jurij 187
Zanetti 252
r. Zaplotnik 395, 400, 403, 407, 409, 421
r. Zarnik 402
Zarnik, dr. Val. 328
r. Zaverl 402
r. Zavrl 391, 395, 399
Zavrl 160
r. Završnik 395, 407, 411
Zändel Jurij 29
Zbrojevka, d. d. 368
r. Zeball 390
Zeiler A. 382
Zeno, cesar 2
r. Zevnik 390, 395, 409, 421, 422
Ziherl Urban 297
r. Zima 396
Zipperl Marjeta 113
r. Zmet 391
Zois Anton 305
— Karel 293, 301, 409
— Michelangelo 195, 225, 251
— Žiga, bar. 251, 290, 309
r. Zorman 402, 405, 410, 414
Zozter Štefel 24
r. Zrimšek 397
Zucchi 284
Zulgenriter (p. d. Vipavec ali Jugovec) 70
r. Zupan 387, 390, 391, 400, 410, 413, 422
Zupan Anton 353
— Jurij 289
— Tomo 318, 320, 326, 327
r. Zupanc 393, 394, 408, 417, 420, 422
r. Zupančič 386, 393, 398, 399

r. Žagar 391, 394, 420
r. Žalostnik 401
r. Žan 405
r. Žavbelj 421
r. Žebre 395, 398
Železnikar 340
r. Žepič 410, 426
Žerjav, dr. Gregor 351
r. Žerovnik 420
Žigon Matija 205, 223
r. Žilič 398
Žirovnik Janko 320
Žirovšek 187
Žlogar Anton 340
Žmavc, dr. J. 343
r. Žniderščič 419
Žolar 160
r. Žontar 391, 421
r. Žumer 405

KRAJEVNO KAZALO

Aachen 64, 119, 134
Admont 70
Amstetten 337
Augsburg 105, 106, 107, 138, 143, 146, 182, 185
Aussee 107, 161

Babni vrt 20, 21, 114
Bača 36, 154
Baden 148
Baker 89, 104
Barcelona 106
Bašelj 12, 21, 51, 61, 114, 166
Bazovica 331
Begunje 26, 324, 348
Bela (Zg., Sr., Sp.) 19, 21, 25, 35, 54, 55, 57, 77, 79, 153, 166, 236, 249, 251, 293
Beljak 71, 104, 106, 154, 155, 180, 199, 249
Beograd 202
Berlin 148
Besnica (Zg., Sp.) 28, 58, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 169, 205, 209, 236, 249, 259, 268, 284, 296, 304, 316, 320, 329, 336
Biberach 85
Bistra 22, 25, 45, 77, 243, 282
Bistrica (o. Kovor) 19, 21, 28, 42, 174, 348
Bitenj (Bitnje Zg., Sr., Sp.) 192, 198, 201, 236, 242, 252, 253, 284, 371
Bled 71, 222, 248, 355
Bobovek 25, 35, 51, 54, 55
Bohinj 36, 78, 79, 171, 337, 347
Borovlje 367
Braslovče 216, 268
Breg (o. Preddvor) 15, 19, 20, 21

Breg (o. Stražišče) 29, 76, 161, 201, 284, 355
Breslau (Vratislava) 141, 148
Brezje (o. Kovor) 12, 30
Brezje (o. Mošnje) 267, 268, 270
Breznica 348
Brezovica (o. Ovsiše) 82
Breže 69
Brežice 262
Brdo 29, 34, 35, 61, 77, 182, 186, 187, 190, 193, 236, 240, 251, 292, 320, 364
Briksen 15, 17, 26, 74, 142, 148
Britof (o. Predoslje) 14, 21, 29, 30, 51, 161, 172, 245, 252, 284, 356
Brniki (Brnik Zg., Sp.) 23, 25, 30, 199, 236, 268, 278
Brno 368
Bruck o. M. 185, 187
Budějovice 387
Bukovski hrib 9
Bukovica 59, 236, 312, 360
Bukovščica 108, 153, 154

Carnium 11
Celje 28, 32, 33, 128, 155, 156, 284, 331, 355, 356, 375
Celovec 97, 107, 154, 155, 196, 241, 249, 277, 305, 331, 337, 346, 347
Cekinov (Szögyenyev) grad 282, 307
Cerklje (pri Kranju) 14, 19, 22, 23, 25, 29, 37, 69, 77, 153, 236, 245, 278, 281, 284, 308, 315, 356, 359, 371
Cerknica 125, 213, 261
Cerkno 102
Creina 12, 17, 48
Crngrob 125, 126, 127, 129, 132, 219, 268
Custozza 309

Čadovlje (o. Preddvor) 14, 15, 25, 26, 30, 158
Čedad 68, 102
Čelovnik 128
Čemšenik 31, 51
Češnjévek (o. Cerklje) 9, 22, 25, 192
Češnjica (o. Boh. Srednja vas) 12
Češnjica (o. Ovsiše) 82, 242
Čirčiče 28, 38, 51, 59, 70, 161, 170, 209, 217, 240, 245, 246, 247, 283, 284, 299, 304, 311, 315, 320, 322, 334, 355, 357, 371, 372
Črna 58
Črnelo 166
Črni vrh 154
Črnomelj 229
Črnuče 10

Davča (o. Sorica) 338
Delft 135
Dinkelsbühl 105, 107
Divača 331, 337
Dobovo 261
Dobrava, Blejska 12
Dobrava, Komendska 312
Dobrava (o. Ovsiše) 262
Dobrava, Žejska 19
Dobrave ob Savi 9
Dobrča 324
Dobrin 346
Dobršnik 15
Dol (pri Ljubljani) 257
Domžale 54
Dosloviče 62
Dovje 30, 158
Draga (pri Trstu) 98
Dragočajna 28
Dravograd 106
Drulovka 249, 284, 324, 355, 371
Duel (pri Paternionu) 8
Duplje 19, 25, 27, 28, 30, 52, 55, 60, 62, 72, 164, 166, 172, 174, 204, 236, 245, 249, 296, 346
Dunaj 87, 104, 105, 123, 124, 134, 142, 148, 207, 229, 231, 272, 283, 305, 308, 310, 312, 314, 324, 326, 327, 329, 342, 347, 348, 351
Dunajsko Novo mesto 142
Duplica 59
Dvorje (o. Cerklje) 14, 24, 25, 236

Emona 10
Enns 124, 125

Florenca 69
Fritzlar 140
Fužine (pri Ljublj.) 155, 305

Gabrovec (o. Kostrivnica) 114
Gallenstein 26
Genova 69, 337
Glinje (o. Komenda) 165
Gmünd (na Koroškem 260, 266
Golica 364
Golnik 58, 236, 308
Gorenje (o. Kranj) 25, 27, 161, 165, 172, 240, 245, 246, 247, 299, 301, 302, 334, 372
Gorenja Sava 11, 79, 80, 83, 84, 87, 88, 161, 209, 302, 304, 320, 365, 368, 371
Gorenja vas 113, 114
Gorica 154, 173, 185, 212, 331, 337, 347, 359, 362
Goriče 15, 19, 20, 27, 28, 33, 42, 52, 54, 57, 60, 61, 63, 236, 245, 315, 329
Goričane 15, 17, 305
Gôrje 12, 80
Gornji grad 21, 182, 211, 257, 266, 269
Gospa Sveta 128
Gosteče 26
Gozd (o. Križe) 29, 30, 236
Gradec 81, 104, 124, 127, 128, 142, 168, 169, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 196, 213, 227, 229, 283, 305, 351, 352
Gradež 135, 136
Gradnik (Kor.) 22
Greifenfels 21
Gutenau 19, 28
Gutenberg 18, 19, 21, 30, 42, 54

Heiligenkreuz 124
Herpelje 337
Hoischhügel 8
Hof 107
Hotedršica 331
Hotemaže 19, 24, 25, 30, 62, 164, 224
Hrastje (o. šenčur) 57, 161, 182, 209, 236, 320, 255, 257
Hrašče (o. Preddvor) 35, 57
Hraše (o. Smlednik) 29, 199
Hrib (o. Preddvor) 165, 195, 282
Hruševo 58
Hrušica (o. Jesenice) 15
Hudo (o. Kovor) 13, 30
Huje 20, 28, 51, 60, 61, 161, 166, 170, 199, 209, 217, 236, 240, 245, 246, 247, 283, 284, 289, 290, 296, 299, 301, 302, 303, 304, 314, 320, 322, 329, 334, 344, 349, 371, 372
Hüttenberg 154

Idrija 196, 260, 331, 359
Ig 261
Iiovka 27, 35, 59, 299
Imbach 124
Imen (o. Smlednik) 29
Innsbruck 268, 270

Jama (o. Mavčiče) 26, 62, 236, 284, 356
Jamnik (o. Besnica) 82, 88, 209
Jarše (o. Homec) 330
Javornik (planina) 30, 32
Javornik (o. Kor. Bela) 154, 199, 251
Jesenice 154, 158, 199, 356, 362
Jeterbenk 26
Jezerski vrh 10, 36, 100, 102, 154, 161, 360
Jezersko 30, 75, 138, 155, 236, 296, 331, 359, 365
Ježica 262
Judenburg 57, 62, 104

Kalvarija (pri Kranju) 209
Kamen (na Kor.) 69
Kamen (o. Begunje) 26, 27
Kamna gorica 153, 166, 198, 251, 282, 323
Kamnik 18, 19, 22, 28, 38, 41, 48, 61, 89, 97, 107, 129, 130, 132, 135, 149, 164, 229, 284, 293, 331, 357, 359
Kapla (Slovenska, Železna na Kor.) 104, 107
Kaplja vas (o. Komenda) 25, 96, 236
Karlovec 359
Khislstein (Kislstein, Kieselstein) 165, 172, 182, 203, 219, 253, 282, 283, 291, 307, 313
Klanec (o. Kranj) 25, 51, 56, 57, 63, 72, 108, 113, 161, 164, 170, 175, 209, 217, 224, 240, 245, 246, 247, 278, 283, 284, 288, 299, 302, 303, 304, 320, 322, 329, 334, 349, 370, 371, 372
Klanec (pri Trstu) 105
Kobarid 102, 130, 253, 360
Kočevje 91, 334
Kokra 19, 30, 31, 32, 50, 51, 77, 101, 102, 153, 154, 192, 203, 219, 224, 236, 245, 282, 316, 341, 349
Kokrica 25, 27, 35, 51, 54, 55, 57, 61, 62, 63, 72, 78, 175, 203, 215, 217, 236, 237, 238, 250, 284, 296, 299
Komenda 10, 245
Koper 69
Konstanz 105
Koseze (o. Vodice) 12, 20, 22
Kostanj (o. Tuhinj) 59
Kostanjevica 41, 229, 240, 306
Kostrivnica 114
Kovor 19, 29, 53, 57, 214, 236, 245, 324
Kožentaver 346

Köln 64, 105, 119, 135, 138
Kranjska gora 129, 154, 268, 311, 334, 340
Kreuzhof (= Golnik) 165, 182
Križ (o. Komenda) 236
Križe 12, 30, 51, 114, 194, 217, 220, 236, 245, 262, 268, 281, 300, 324
Križna gora (pri Stari Loki) 138
Krka (na Kor.) 69
Krka, Gornja 288
Krško 229, 240
Kropa 153, 154, 173, 198, 199, 251, 282, 323

Laa 237
Labore 82, 88, 161
Ladja 10
Lajh 2, 8, 10, 108, 305, 332, 336, 341
Lahoviče 10, 24, 25, 29, 62, 113, 114, 202, 237, 278, 312
Lancovo (pri Žiganji vasi) 19
Landar 130
Landsberg (Bavarsko) 22
Laško 129
Launsdorf 331, 337
Leipzig 175
Lesce 248, 249, 337, 347, 348, 355
Letenice 15, 19, 27, 51, 78, 114, 172, 174, 215
Lilienfeld 124
Linc 87, 106, 154, 199, 225, 337
Lipniški grad (Pusti grad) 19, 27
Ljubelj 10, 12, 36, 75, 100, 102, 107, 154, 156, 161, 224, 291, 323, 331, 337, 346, 360, 364
Ljubljana 10, 11, 28, 33, 38, 54, 60, 61, 64, 65, 73, 75, 80, 87, 89, 90, 97, 102, 104, 105, 106, 107, 145, 164, 170, 173, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 189, 192, 196, 199, 202, 203, 206, 209, 210, 223, 224, 225, 228, 233, 240, 241, 243, 244, 246, 248, 249, 252, 256, 257, 259, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 279, 282, 283, 284, 287, 292, 293, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 322, 327, 331, 335, 339, 340, 346, 352, 355, 358, 360, 362, 363, 364, 365
Ljubno (o. Mošnje) 51, 174, 196, 219, 245, 252, 271, 281, 300
Loka (Zg. pri Primskovem) 27, 113, 165
— (Sp. ali farovška) 70, 113, 184, 195, 368, 381
Lom (o. Sv. Katarina) 245
Lož 229
Luže 15, 24, 25, 29, 30, 57, 62, 88, 202, 236, 237, 349
Łódz 368

Mače 14, 15, 20, 21, 51, 127, 305
Madrid 272
Malocepiče (Pristava, o. Križe) 21, 30, 55, 158
Mali grad (Kamnik) 149
Maribor 28, 129
Mavčiče 284, 334
Medvode 10, 224, 228, 239, 309, 371
Mekinje 25, 77, 243
Mengeš 291
Městek N. (Neustadt, Češko) 288
Metlika 261, 182, 229
Milan 69
Mile (o. Šenčur) 27, 61
Mlaka (o. Predoslje) 21, 27, 42, 61, 113, 165, 299
Mokovo 105
Moravče 65
Moskva 283
Moste (o. Komenda) 107, 236, 278
Moše 28, 57
Mošnje 54, 296
Motnik 17
Možjanca 20, 21, 88
München 107, 199

Naklo 10, 12, 13, 16, 19, 26, 27, 33, 52, 66, 68, 69, 78, 91, 113, 114, 169, 172, 187, 209, 235, 236, 245, 262, 268, 281, 284, 292, 296, 308, 309, 324, 356
Nasoviče 24, 25, 278
Neapelj 154, 155
Neuhaus (Tržič) 30, 182
Nova štifta (o. Gornji grad) 182
Nova vas (o. Preddvor) 97, 129, 207, 229, 375
Novi grad (Istra) 105
Novi grad (o. Preddvor) 19, 30, 31, 33, 34, 35, 42, 50, 77, 101, 195
Novo mesto 97, 129, 207, 229, 375
Nürnberg 71, 105, 134, 138, 199, 206

Oglej 58, 68, 71, 135, 136
Oiševek (o. Šenčur) 12, 19, 22, 23, 25, 88, 236, 249, 294
Okroglo (o. Naklo) 27, 53, 74, 81, 83, 84, 87, 88, 209, 236, 333
Orehek (o. Stražišče) 82, 88, 161
Orehovlje 61, 114, 172
Ortnek 160
Oslica 36
Otoče 249, 259
Ovsiše 53, 82

Padova 69, 306
Pariz 365
Pečice 60
Pekel (o. Sevnica) 114
Perovo (o. Kamnik) 54
Pešata (o. Cerklje) 19, 24, 25, 26, 29, 66, 76, 295, 236
Pirniče 236, 283, 312
Planina 28
Planina (grad) 104
Plavý 368
Podbrezje 51, 56, 62, 174, 182, 215, 217, 245, 252, 281, 300, 315
Podhom 12, 158
Podkoren 224
Podkrnos 22, 30, 60
Podljubelj 346
Podnart 271
Podreča 17, 29, 53, 76, 170, 236, 242, 248
Podrožca 364
Polhov gradec 8
Polica (o. Naklo) 23, 25, 27, 29
Poljane (nad Šk. L.) 261, 264, 359
Poljčane 26
Poljče (o. Begunje) 57, 261, 348
Polje (o. Vodice) 29, 312
Poljšica 12
Polzela 357, 359
Pontabelj 283
Popovo (o. Kovor) 12, 30
Popovo (o. Preddvor) 14, 31
Poreber 22
Postojna 105, 357
Potoče (o. Preddvor) 31, 174, 236
Povlje 20, 21, 25, 106, 114
Poženek 19, 24, 25, 28, 29, 42
Pöllauberg 125
Praga 337, 351
Prapreče 127
Praše 26, 284
Prebačevo 25, 28, 33, 87, 159, 161, 209, 304, 320, 357
Preddvor 14, 15, 19, 20, 21, 30, 42, 53, 165, 166, 195, 217, 224, 236, 245, 281, 284, 292, 300
Predil 331
Predjama 331
Predoslje 14, 21, 27, 30, 33, 34, 35, 51, 55, 57, 61, 114, 169, 174, 175, 193, 204, 236, 245, 251, 284, 291, 296, 341, 356
Prévola 62, 77, 113, 165, 166, 202, 215, 365
Primskovo 25, 28, 51, 102, 159, 161, 169, 172, 174, 178, 217, 236, 240, 242, 245, 246, 247, 281, 284, 299, 301, 302, 315, 322, 334, 336, 342, 368, 370, 371, 372
Pristava (o. Križe) 14, 21, 174, 305
Prusnik 232
Ptuj 129, 154, 182
Ptujska gora 129
Pungert 2, 10, 26, 37, 38, 64, 132, 147, 149, 218, 262, 269, 289, 295, 314, 329, 333, 342, 350, 358, 360, 380
Puštal 7

Radovljica 19, 62, 82, 125, 154, 172, 196, 198, 219, 240, 249, 250, 261, 284, 311, 312, 315, 328, 364, 371, 375
Rakitnik (o. Breznica) 268
Rakovica 26, 63, 83, 209, 225, 352
Rašica (o. Šmartno p. Šmarno goro) 9
Ravne (o. Cerklje) 25
Razdrto 331
Reka 104, 105, 182, 224, 248, 347,
Repnje 25, 62, 236, 312
Retnje 29
Retz 124
Ribno 248, 249
Rizmanje 105
Rim 60, 64, 93, 136, 140, 212, 213, 214, 219, 242
Rodine 249, 348
Rottenmann 337
Rož 158, 337, 346
Rupa 21, 25, 27, 30, 35, 54, 160, 172, 182, 204, 217, 240,

245, 247, 284, 296, 299, 301, 302, 322, 333, 349, 352, 372

Salzburg 64, 106, 125, 145, 154, 155, 199, 206, 248
Sarajevo 366
Sava (o. Jesenice) 253, 305
Schwaz (na Tirolskem) 106, 124
Schwechat 62, 142
Schweidnitz 107
Sebenje (o. Križe) 25, 54, 57, 63, 172, 174,
Selca 57, 262
Selo (pri Ljublj.) 225, 253
Selzthal 337
Semmering 104
Senično 15, 19, 28, 42, 51, 174
Senožeče 331
Senj 104
Sevnica 114
Sidraž 24
Siget 188
Sinigaglia 251, 252
Skaručina 219, 236
Slovenska Bistrica 317
Slovenj Gradec 140, 210
Smlednik 16, 17, 20, 28, 57, 59, 66, 102, 187, 199, 236, 245, 268, 271, 284, 312, 316, 336, 355, 362, 371
Smledniški hrib 9, 11, 20
Smokuč 348
Snakovo 25, 30, 158
Sopotnica 346
Sostro 260
Spitall (na Semmeringu) 272
Spittal (na Kor.) 106
Srakovlje 21, 35, 59, 114, 172
Srednja vas (o. Šenčur) 22, 24, 25, 30, 63, 88
Stara Loka 216, 248
Stara Fužina 251
Stična 77, 195
Stiška vas 236
Stob 54, 296
Straheča dolina 108, 161, 195, 344
Strahinj 19, 22, 25, 27, 52, 59, 70, 204, 296
Strassbourg 135, 175
Strassburg (na Kor.) 69
Stražišče (grad) 26, 27
Stražišče 15, 27, 74, 79, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 161, 198, 199, 233, 236, 241, 242, 253, 260, 282, 284, 368, 371, 372
Strmol (o. Cerklje) 20, 69, 182, 183, 192, 210, 227, 251
Struževo 9, 28, 57, 109, 172, 173, 209, 283, 296, 299, 302, 304, 320, 367, 371, 372
Studenice 26
Suha (o. Predoslje) 22, 27, 35, 51, 69, 159, 252, 293, 296
Suhadole (o. Komenda) 25, 29
Sužid (pri Kobaridu) 130
Sv. Ana (pri Tržiču) 236, 245, 346
Sv. Duh (o. Stara Loka) 144
Sveta gora 8, 260
Sv. Ivan v Čelè 130, 132
Sv. Janez (na Kor.) 319
Sv. Jošt 26, 63, 80, 82, 88, 236, 251, 284
Sv. Katarina (pri Tržiču) 236
Sv. Križ (o. Jesenice) 261
Sv. Lenart 346
Sv. Lovrenc (nad Bašljem) 15, 61
Sv. Lucija 337, 359
Sv. Marjeta 248
Sv. Primož (o. Kamniška Bistrica) 129, 130, 132, 135, 138
Sv. Tomaž (za Škofjo Loko) 62, 202, 237
Sv. Valpurga 20, 28, 271

Šenčur 20, 23, 25, 26, 70, 164, 165, 172, 235, 236, 245, 251, 278, 284, 296, 331, 349, 371
Šentpeter (grad, o. Stražišče) 206, 307
Šenturška gora 16, 24—26, 114
Šinkov turen 236, 251, 312
Škofja Loka 7, 27, 36, 37, 57, 74, 75, 80, 81, 85, 96, 114, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 149, 150, 191, 192, 196, 198, 200, 212, 215, 236, 240, 243, 250, 252, 253, 262, 268, 284, 296, 311, 316, 318, 331, 336, 337, 338, 340, 356, 357, 359, 362, 365, 371, 375
Šmarjetna gora 26, 42, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 171, 206, 209, 243, 251, 320
Šmarna gora 9, 59, 219, 224, 262, 324
Šmartin (o. Cerklje) 25, 30, 77, 236
Šmartin (o. Stražišče) 53, 66, 70, 80, 236, 257, 268, 296, 345, 379
Šmartno (pod Šmarno g.) 312
Štefanja gora 16, 22, 25, 153, 236
Štiavnica Baňská 316
Št. Jakob v Rožu 352
Št. Rupert 125, 126, 127, 128
Št. Vid (ob Glini) 104, 107, 154, 155, 331
Št. Vid (n. Ljubljano) 10, 268, 271, 315, 350

Tacen 312
Tatinec 25, 35, 48, 57, 68, 72, 83, 88, 164, 209
Tenetiše 25, 30, 42, 51, 54, 57, 62, 63, 114, 158, 172, 236, 249, 329
Tolmin 68, 102, 130, 138
Toplice pri Hotavljah (o. Trata) 316
Trbiž 11, 283, 323, 331
Trboje 22, 28, 29, 88, 236, 245, 268
Trbovlje 70
Trier 85
Trojane 284
Trst 69, 98, 104, 105, 154, 224, 248, 282, 284, 323, 330, 331, 336, 337, 347, 348, 359
Trstenik (o. Preddvor) 15, 19, 29, 51, 114, 236, 245
Tržič 12, 15, 61, 154, 193, 194, 196, 198, 199, 206, 214, 236, 245, 249, 251, 252, 268, 271, 272, 281, 283, 284, 289, 305, 317, 329, 331, 337, 346, 347, 348, 356, 371
Tulln 124
Tunjice 236, 271
Tupaliče 15, 19, 20, 24, 25, 30, 53, 282, 349
Tuštajn 268
Turn (grad, o. Preddvor) 30, 34, 42, 195, 292
Tübingen 175

Urach 179, 180, 182
Utik 149
Užice 365, 368

Vače 1, 8
Vadiče 29
Vašca 25
Velesovo 19, 22, 25, 30, 172, 236, 240, 243, 245, 251, 252, 257, 266, 268, 269, 281, 293, 295, 331
Velikovec 104, 107, 154, 155, 359
Vesca 312
Vešter 371
Veterne 28, 29, 42
Vetrinj 20, 25, 30, 53, 76
Vevče 305
Videm (Udine) 68, 71, 102 177, 211
Vipava 20, 331
Virmaše 114, 371
Virunum 10
Visoko 19, 24, 25, 30, 42, 60, 61, 63, 127, 236, 251, 349
Višnja gora 33, 41, 222, 229, 253, 262
Vodice 22, 25, 29, 66, 96, 149, 236, 252, 284, 312
Voglje 20, 23, 25, 28, 96, 236, 341, 349, 371
Vojvodni gozd 12, 78, 165, 171, 172, 203, 216, 236, 239, 283, 292, 329
Voklo 23, 25, 28, 88, 175, 224, 349
Vopolje 24, 25
Vranja peč 25
Vrhnika 33, 104, 355

Weidenau 327
Waldenberg (Waldenburg, Wallenburg) 18, 19, 26, 27
Wartenberg (Stražišče, grad) 27
Wasserburg (ob Innu) 199
Wittenberg 175
Worms 57

Zabukovje (o. Lukovica) 58
Zader 104
Zadraga (o. Križe) 19, 27, 57, 172, 236, 296
Zagorje (ob Savi) 232
Zagreb 132, 350, 354, 359, 360, 364
Zalog (o. Komenda) 20, 24, 25, 29, 57, 165, 236, 312
Zapoge 25, 29, 236, 251, 262
Zasip 268, 270, 271, 289
Zbilje 28, 53, 259, 312
Zeltweg 331

Žabnica (o. Stara Loka) 236
Žablje 15, 26, 30, 158
Žalec 284
Žeje (o. Naklo) 19, 25, 42, 53, 55, 57, 62, 169, 209, 312
Železna Kapla (prej Slovenska K.) 104, 107, 155, 156, 359
Žiganja vas 12, 19, 29, 55, 172, 174, 236
Žihpolje 246
Žiri 331, 357, 359
Žirovnica (o. Breznica) 12, 324, 347, 348, 356
Žrelec 21
Žužemberk 22, 62, 263

»akademija« 335
almenda (»gmajna«) 77—79, 233, 296
antifonar, rokopis iz l. 1491, 143 sl.
apalto 199 sl.
arhitektura bavarska 132
arrondissement communal 284

Bann und Acht 89
banke 368
beneficiji oltarni 57 sl., 177 sl., 220 sl., 244, 300
— slovan. oltarja v Aachenu 64 sl.
beneficium perpetuum 57
bira ajde in ovsa 96, 204, 296
boj za svetno investituro 16 sl.
bolezni (kolera, kuga, legar) 180, 185, 189, 201, 302, 316
bolnišnica 244, 342, 350
bralno društvo slov. 336
bratovščine oltarne 54 sl., 73, 175, 205, 219, 242, 244
— rokodelske 110
brzojavna postaja 320
burgenses 43, 46

carina 203, 238
carnarium 60
cehi, rokodelski 110 sl., 160 sl., 195 sl., 250—253, 281, 291, 303
cerkev, župna v Kranju 36, 54, 115—132, 217 sl., 242, 246, 301 sl., 315, 328 sl., 367
— v Pungertu 59, 132 sl., 218, 254—257, 302, 328 sl.
— v Rož. Vencu 59 sl., 133 sl., 182, 219, 302, 328
— na Primskovem 242
— na Rupi 302
— v Šmartinu 242
cerkvica na Šmarjetni gori 243
ceste 10, 104—106, 223 sl. gl. tudi pota
communitas civium 48
conseil de fabrique de l'église 290
Constitutio Criminalis Carolina 168
crimen laesae maiestatis divinae 233 sl.
— Theresiana 239

časopisi (»Gorenjec«, »Sava«) 348, 357, 360
čitalnica, narodna 321, 324, 328, 335, 339, 345, 353 sl., 359, 366

davki (in doklade na davke) 73, 96—98, 169—171, 200, 204—206, 277, 284 sl., 314, 319, 341, 350, 358, 365
dekanija kranjska 245, 281, 301
deklaracija majniška 361
delavnice umetno-obrtne 258 do 274, 330
denar, sodni 90 sl.
denarius sanguinis 80, 93 sl.
desetina kanonična 50 sl., 72
dijaška kuhinja 342
dijaški krožki, literarni 320, 344, 353, 361
— kulturnopolitični 351 sl.
dijaštvo kranjske gimnazije 343—345, 350—353, 358—359, 366
distrikt 284
dolgovi mestni 205—207, 222 sl., 229, 238 sl., 298
drevoredi 314, 334, 342
družbe trgovske 105, 155
dvoransko stavbarstvo gotske dobe 123—126, 128 do 132

eksemcija 76 sl.
elektrarne 341, 350, 357 sl., 370

finance mestne (politične občine, arrond. comm.) 96 do 98, 169—171, 202—207, 240 sl., 278 sl., 285—287, 295 sl., 298, 314, 319 sl., 325, 332, 365
frankovske najdbe 8
fužinarstvo 153, 160, 199, 251, 282, 290, 316, 323, 330

gasilsko društvo 329
gasilstvo 278, 297
gimnazija 279, 288—290, 299 sl., 320 sl., 326—328, 333 do 335, 340 sl., 342 sl., 350 sl., 358—360, 365 sl.
glavarstvo, okrajno 313
gostilne, gostilničarji 195, 248, 317
gotski veliki oltar župne cerkve 134—138, 329
gozdovi mestni 78 sl., 172 sl., 209, 283, 304, 320
gradišča 12, 19 sl.
gradovi 19 sl.
grb, mestni 48
grobišče ilirskih Noričanov 10
— keltskih Tavriskov 10

hallstattske najdbe 3
hidroelektrične centrale 355 sl., 361, 365, 367
hišni posestniki 46 sl., 161 do 164 in poglavje Meščanske hiše
hranilnica, mestna 326, 333, 341 sl., 345, 365

imuniteta 74
industrializacija mesta 365 do 367, 370 sl.
industrija čokolade in kanditov 359
— gumijevih izdelkov 367 sl.
— konfekcije 356, 368 sl.
— lesa 367
— pletenin 368 sl.
— tkanin 368 sl.
— usnja 317, 346, 356, 359, 361, 367, 369
inflacija 155 sl.
inkorporacija 66 sl.

janzenizem 242 sl., 280, 301
jurati 38
jus depositionis 101
jus lignandi 203
jus primarum precum 57

kanalizacija 326, 350, 358
kanton 284
kapela, špitalska 63 sl., 218 sl., 243, 296
kapitalizem zgodnji 153 sl.
— visoki 372
kaplanija, špitalska 63
kaplanije, mašne 55 sl., 244, 281
kapucini 216 sl., 241—244, 246
kavarne 306, 317
kazinsko društvo 306 sl., 315, 321, 328, 335
keltske najdbe 4
kirurgi gl. ranocelniki
klavnica, mestna 350
klub, literarno-zabavni 335
— godbeni 335
kmetijstvo 112—114, 201, 249 sl., 283, 304
knjiga, sodna mesta Kranja 91 sl.
knjigarji 249, 282
komisija, reformacijska 194 sl.
kopališče, mestno 342, 350
kosezi 12, 194
kostnica 60 sl., 218, 243 sl.
krajina (marka) 12 sl.
kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev 364
»Krvavi penez« 80, 93 sl.

langobardsko grobišče 4—8
langobardski mejni pas 8
legija, koroška 364
lekarnarji 249, 305
lov 78

magistrat 239 sl., 277, 281, 284, 313 sl.
manufakture 225, 304, 330
mejni grof Kranjske 17
mensa episcopalis 66
merkantilizem 222 sl.
měr 284 sl.
mesnice, mestne 296
mestna hiša (rotovž) 37, 241, 365, 376 sl.
meščanstvo 43 sl.
milarne 317, 356
miniature 139,—146
miniaturna šola, češka 142 do 146
ministeriali 17 sl., 44
misale, rokopis XV. stol. 142 sl.
mitnine 96, 170, 203, 224 sl., 238 sl., 241, 278, 296
Mittelding 203
mlinarstvo 108 sl., 195, 248 sl., 326, 330, 333, 336, 346, 356, 359, 367
monopol, obrtni meščanov 101
— trgovski meščanov 102
Moralia papeža Gregorija, rokopis 139—143
mostnina 170, 203, 278
mostovi 96, 171, 203, 278, 296 sl., 314, 320, 323, 330 sl., 356
municipalizacija 240
mutacija 207—209

narodna zavednost meščanov 306, 315, 318 sl., 321, 332, 357
Narodni svet 362
naselitev Slovencev 11 sl.
Nemčija, Velika 311
notar, javni 98
notarski urad 313

občina, davčna 236, 241, 284
— krajevna, politična 293, 313 sl.
obgradje 77, 88
obiski vladarjev 206, 224, 333, 364
oblastvo, okrajno 234 sl.
obrt, kmečka 101 sl., 156 do 158, 198 sl., 330
— mestna 108—112, 160, 195, 247, 250, 281 sl., 303 sl., 316 sl., 329, 359, 370 sl.
obzidje, mestno 38 sl., 171, 241, 296
oder, sramotni 94, 194
odhodnina 204, 241
odvetniki 305 sl.
odvetništvo (jus advocatiae) 52, 65 sl., 221, 281, 300
okraj, naborni 234 sl.
— politični 365
okrajni urad 295, 310—312
»Orel« 354, 359, 367

patronat 52, 65 sl., 281, 300
perpetuacija mestnega sveta 209, 226
pevsko društvo »Kranj« 340, 345
pivovarne 195, 248, 317, 346, 356, 361
placitum (sodni zbor) 74
platnarstvo 161, 251, 282, 290, 316, 336
pojezd 79
pokopališče, župno 280, 302
politika, gospodarska meščanov 99 sl.
poroka, civilna 290
postopanje, izvršilno 95
— sodno 94 sl.
pošta 249, 290, 342
pota, prometna 4, 10 sl., 36, 100, 102—104, 154 sl., 223 sl., 278, 314
potres l. 1895, 346
požari 200 sl., 232, 289, 296, 302, 322, 329
»požarni davek« 201
prafara, kranjska 50 sl.
pravila, rokodelska 110—112, 196—198
pravo, dedno 93
— kazensko 93
— mestno 91 sl.
— obligacijsko 92 sl.
— rodbinsko 93
— stvarno 92
predmestje 39
Preporodovci 358 sl.
prevozništvo 290, 323
prevrat l. 1848, 308 sl.
— l. 1918, 362 sl.
prisega, meščanska 46, 90
prisilna uprava mesta 226
proanimatus 60
procesija, pasijonska 219 sl., 242 sl.
prosvetno (izobraževalno) društvo »Kranj« 354, 367
proščenje, cerkveno 79
puškarska šola 366, 368

ranocelniki 109, 249
razsvetljava, mestna 297, 320
realizem poznogotski 138
rečne stopnjevine 9 sl.
red, deželskosodni 168
regulacija škofij in fara 245 sl.
retraktna pravica 92, 232, 253
revolucija, tehnična 316
— velika francoska 277
ribolov 296, 332 sl.
rimske najdbe 4, 10 sl.
rodbine, vodilne meščanske (plemiške) 113 sl., 164 do 166, 208, 230, 294, 339
rokopisi, iluminirani 139—146
rokovnjači 239, 292, 295
»rožne device« 291
rudarstvo 153 sl., 251, 282

salvum conductum 94
samostan, kapucinski 216 sl., 243, 299
sejem, letni 100, 248, 253, 304, 350
— tedenski 100, 102, 253, 283, 304
sindik, mestni 230, 239, 241, 277 sl.
sirotišnica 333, 350, 354. 359, 367
sitarstvo (žimarstvo) 161, 253, 282, 304, 317, 330, 336
slike mesta 379—383
socialna struktura prebivalstva 46, 164, 201 sl., 247, 329, 370
sodišče, cerkveno 89
— deželsko 51, 74—88, 90, 168 sl., 171, 204 sl., 209, 239, 241, 277, 288, 292
— mestno 88 sl., 168, 204 sl., 209 sl., 241, 277, 292, 298
— nepristransko 91
— ograjno 89
— okrajno 313
— okrajno kolegialno 313
sodnik, mestni 48, 98 sl., 207 do 209, 230, 236 sl.
— mirovni 288
— rudarski 154
— srenje 207 sl.
— zunanjega sveta 207 sl.
»Sokol«, Južni 321 sl.
— Gorenjski 322, 328, 345, 354, 359, 366
spomeniki, srednjeveški kiparski 146—150
srenja, meščanska 148
stotnik, mestni 208
stranka, gospodarska (obrtna) 340, 348, 357
— katoliško-narodna 338, 357
— narodno-napredna 332, 357
— socialno-demokratska 340
straža, narodna l. 1848, 309 sl., 313
— l. 1918 363 sl.
strelci, meščanski 171, 241, 283
suknarstvo 251 sl., 304 sl., 316, 322 sl., 330
svet, mestni 48 sl., 89, 166 do 168, 207—209, 233
sviloreja 322
svoboščine, duhovske 72
— meščanske 45 sl., 91 sl., 207, 232, 253
Schenkhandwerke 196, 303

šola, glavna 240, 243 sl., 279 sl., 288, 290, 298 sl., 314 sl., 320, 326, 334, 342, 358
— kmetijsko-gospodinjska 376
— protestantska mestna 172 sl., 193
— župnijska 71
špital, meščanski 61—64, 171, 202, 237, 240 sl., 277, 285
špitalski fond 314
štetje hiš in duš 247, 302, 316, 322, 329, 336, 355, 371 sl.
štolnina 72

tekstilna šola 366
tiskarne 337, 356, 359
titulus mensae 71
tovarne 225
tovorništvo 101 sl.
trgovina, splošno 99—108, 154 sl., 248, 317
— kmečka 101 sl., 156—158, 199, 253
— s kovinami 154 sl., 225, 251, 282, 290, 356
— s kožami 107
— lesa 330
— s platnom 107
— s soljo 107
— s tkaninami 107 sl.
— z žitom 107, 317
— z živino 107, 317, 370
trošarine, mestne 204, 241, 278, 285, 298, 365

ubožnica, občinska 314, 326, 333
ulice, mestne 37
— brambne 38
— gospodarske 37
— prečne 37
upori, kmečki 158—160, 210, 308
uprava, mestna 95—98, 202 do 207, 237 sl., 277, 292, 319
urad, nakladniški 173
— okrožni 234, 277, 312
urbanizacija 371
ustanove, pobožne 204
— za socialno skrbstvo 370
ustava, mestna 48 sl., 166, 169—171, 175 sl., 236, 277, 292, 312
užitnine, mestne gl. trošarine

»veča« 89
Veliki Kranj 372
vicedom 90, 207, 225 sl., 231
»videm« 59
Vincencijeva družba 354
vitezi 18 sl., 44
vodnjaki, mestni 297, 314, 355, 365
vodovod, mestni 171, 206, 238, 278, 297, 319, 326, 333, 339, 341, 349 sl., 357
vojašnica 238, 280, 297
vojske 200, 283 sl., 291, 359
volitve, deželnozborske 318 sl., 324 sl., 332, 338, 340, 349
— državnozborske 324, 331, 338 sl.
— frankfurtske 311 sl.

— občinske 313, 318 sl., 324 sl., 332, 338 sl., 349
vpadi Turkov 42 sl.
vseučilišče v Ljubljani 310, 339

zadružništvo 356
založništvo 161, 282
zapora, cehovska 198
— celinska 290
zavod, ubožni 314
zdravniki, 249, 305
zedinjenje Jugoslovanov 364
zemljepisna lega mesta 9 sl., 374 sl.
zemljiška gospostva, splošno 14 sl., 51
— Andeških 17, 29 sl.
— Bistre 22, 243
— Briksena 15
— Celjskih 28 sl., 32 sl.
— Egkh-Hungerspach 33—35
— Freisinga 15
— Gornjega grada 21 sl.
— Mekinj 25 sl., 243
— Ortenburžanov 26—28
— savinjskih mejnih grofov 15
— Spanheimov 17
— Studenic 26
— Velesovega 22—25, 243
— Vetrinja 20 sl.
— Weimar-Orlamünde 16
zemljiška posest mesta 296
— župne cerkve 72, 202, 215, 244
znamenje, mesarsko 210, 233 sl.
zvonarna 249

žandarmerija 288, 292, 313
železnice 316, 320, 323 sl., 329—331, 337, 346—348, 350, 355—357
župnija, kranjska 53, 211 sl., 217, 242, 300, 328 sl., 367
župniki, kranjski 68—71 sl., 242 sl., 246, 279 sl., 298 do 301, 315, 322, 328 sl., 340, 348, 354, 367
župni vikarji, kranjski 70 sl., 174, 176, 185, 188, 191, 211 sl., 216
župnišče, kranjsko 242, 377 sl.

SEZNAM SLIK IN RISB — TABLEAU DES FIGURES ET DESSINS — VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN UND ZEICHNUNGEN

(Slike so vložene med označene strani.)

Anton Koblar . . . . . 4—5

1.—4. Trinožnik iz ilovice, bržčas darilnik. Vzhodno-alpska certosa — zapona iz brona. Zapona z ovnovo glavo, bron. Zapona z zmajevo glavo, bron . . . . . 4—5

Trépied d'argile, probablement table aux offrandes; fibule, type Certosa, bronze; fibule avec tête de bélier, bronze; fibule avec tête de dragon, bronze.

Dreifuß aus graphitiertem Ton, wahrscheinlich ein Räuchergefäß; Ostalpine Certosafibel, Bronze; Widderkopffibel, Bronze; Drachenkopffibel, Bronze.

5. Meč, konica ščita, sulica, puščica in noži iz železa . . . . . 12—13

Epée, haut d'un bouclier, lance, flèche et couteaux de fer.

Schwert, Schildbuckel, Lanze, Pfeilspitze u. Messer, Eisen.

6. Srebrna zapona. Bronasta spona. Lasna igla in zlata uhana; a) bronasta lasnica. Srebrni okovi bodalca (a—d); okov nožiča (e, f). Pozlačena srebrna ploščica. Del bronaste zapone . . . 12—13

Fibule d'argent; broche de bronze; épingle à cheveux et boucles d'oreilles d'or; épingle à cheveux de bronze; garnitures d'argent d'un stylet (a—d); garniture d'un petit couteau (e, f); plaquette d'argent, dorée; partie d'une fibule de bronze.

Silberfibel; Bronzeschnalle; Haarnadel und goldene Ohrringe; a) bronzene Haarnadel; Dolchbeschläge aus Silber (a—d); Messerbeschlag (e, f); vergoldete Platte aus Silber; Fragmente einer Bronzefibel.

7. Okrogle zapone, leva vložena z granatnimi ploščicami. Zapona s ptičjimi glavami, iz pozlačenega brona. Okrogle zapone, nekatere vložene z almandini in granatnimi ploščicami, iz zlata in srebra. Križec iz pozlačenega srebra. Zapona, vložena z emajlom. Zlat prstan z almandinom . . . . . 20—21

Fibules rondes, celle de gauche incrustée de plaquettes de grenats; fibule avec têtes d'oiseaux, bronze doré; fibules rondes d'or et d'argent, quelques-unes incrustées d'almandins et de plaquettes de grenats; petite croix d'argent doré; fibule incrustée d'émail; bague d'or avec almandin.

Rundscheibenfibeln, links stehende mit Granateinlagen; Fibel mit Vogelköpfen, vergoldete Bronze; Rundscheibenfibeln, einige darunter mit Almandinen u. Granatplatten, Gold, Silber; Kreuz aus vergoldetem Silber; Fibel mit Emaileinlage; Goldring mit Almandin.

8. Zapona s kraki. Spodaj: konec zapone z živalsko glavo iz pozlačenega srebra . . . . . 20—21
Fibules à boutons; en bas: bout d'une fibule d'argent doré avec tête d'animal.
Knopffibeln; unten rechts: Fibelfragment mit Tierkopf aus vergoldetem Silber.

9. Ptičje zapone iz pozlačenega srebra. Ptičje zapone v podobi črke S. Pisane steklene koralde . . . . . 28—29
Fibules d'argent doré avec têtes d'oiseaux; fibules avec têtes d'oiseaux en forme de S; chapelets de corail de verre multicolore.
S Fibeln mit Vogelkopf aus vergoldetem Silber; bunte Glasperlen.

10. Koralde: 8 zapona s ptičjo glavo v podobi črke S; 17 okrogla zapona; Z vijček iz gline, istotako pod št. 8 . . . . . 28—29
Chapelet de corails: 8 fibule avec tête d'oiseau en forme de S; 17 fibule ronde.
Halsbänder aus Glasperlen: 8 S förmige Fibel mit Tierkopf; 17 Rundscheibenfibel; Z Tonwirtel; ebenso unter No. 8.

11. Koščeni glavniki . . . . . 36—37
Peignes d'os.
Kämme aus Bein.

12. Glavniki iz kosti; spodnji s podobami. Spodaj dleto in središčna os s črtalom . . . . . 36—37
Peignes d'os; en bas peigne avec figures. En bas, ciseau et foret.
Kämme aus Bein; der letzte figuralverziert; unterhalb ein Meissel und Zentralbohrer.

13. Srebrnik vzhodnogotskega kralja Atalarika (526—534) . . . . 36—37
Monnaie d'argent du roi ostrogoth Atalaric (526—534).
Silbermünze des Ostgotenkönigs Atalarich (526—534).

14. Srebrnik langobardskega kralja Clepha (573—575) . . . . . 36—37
Monnaie d'argent du roi lombard Cleph (573—575).
Silbermünze des Langobardenkönigs Klef (573—575).

15. Črepinjica s frankovskim pečatnim ornamentom (Nar. muzej, Ljubljana) . . . . . 44—45
Morceau d'un vase avec ornement franc estampé (Musée National, Ljubljana).
Bruchstück mit fränkischem Stempelornament (Nationalmuseum, Ljubljana).

16. Najdbe iz gradišča nad Bašljem; železni predmeti: orožje (puščica, sulična ost), dva steklena odlomka ter črepinje posod (Nar. muzej, Ljubljana) . . . . . 44—45

Trouvailles provenant du hameau fortifié près de Bašelj; objets de fer: armes (flèche, pointe de lance), deux fragments de verre et morceaux de vases (Musée National, Ljubljana).
Funde aus dem Ringwall »gradišče« bei Bašelj; Gegenstände aus Eisen: Waffen (Pfeilspitze, Lanzenspitze), zwei Glasfragmente und Scherben von Tongefäßen (Nationalmuseum, Ljubljana).

17. Grad Brdo s planinami v ozadju . . . . . 44—45
Le château de Brdo avec au fond les Alpes.
Schloß Brdo mit den Bergen im Hintergrunde.

18. Grad Brdo pri Kranju . . . . . 44—45
Le château de Brdo près de Kranj.
Schloß Brdo bei Kranj.

19. Pogled na Kranj z zvonika župne cerkve proti severu . . . . 52—53
Vue sur Kranj prise du clocher de l'église paroissiale, direction Nord.
Aussicht vom Glockenturm der Pfarrkirche gegen Norden.

20. Kranj iz ptičje perspektive (po Selanovem reliefu mesta Kranja) 52—53
Kranj, vue à vol d'oiseau (d'après le relief de la ville de Kranj exécuté par Selan).
Kranj aus der Vogelperspektive (nach dem Selan'schen Relief der Stadt Kranj).

21. Brambni stolp v severnovzhodnem kotu s sledovi mestnega jarka 52—53
Le donjon à l'angle Nord-Est, avec traces de la fosse de la ville.
Der Wehrturm an der nordöstlichen Ecke der Stadtmauer mit Spuren des Stadtgrabens.

22. Vrh starega brambnega zidu v Puharjevi ulici . . . . . 52—53
Le faîte de l'ancienne muraille dans la rue Puhar.
Auf der alten Wehrmauer in der Puhar-gasse.

23. Brambni stolp na Šifrerjevem vrtu . . . . . 60—61
Le donjon dans le jardin de Šifrer.
Der Wehrturm im Šifrerischen Garten.

24. Pungert z brambnim stolpom iz kokrške globeli . . . . . 60—61
Pungert avec le donjon, vue du ravin de la Kokra.
Pungert mit dem Wehrturm aus der Kokra-Schlucht.

25. Najstarejši pečat mesta Kranja (iz l. 1344; v drž. arh. na Dunaju) 60—61
Le plus ancien sceau de la ville de Kranj, de 1344 (Archives d'Etat, Vienne).
Das älteste Stadtsiegel von Kranj; a. d. J. 1344 (Staatsarchiv Wien).

26. Tržna roka (v mestni hiši v Kranju) . . . . . 60—61
La main, symbole du droit de tenir marché (Hôtel de ville, Kranj).
Marktfreiheitsschwert (im Rathause von Kranj).

27. Meč deželskega sodišča (v Nar. muzeju v Ljubljani) . . . . . 60—61
L'épé du tribunal provincial (Musée National, Ljubljana).
Das Landgerichtsschwert (Nationalmuseum, Ljubljana)

28. Sodni pečat mesta Kranja (15. stol.) . . . . . 68—69
Sceau du tribunal de la ville de Kranj (XVe siècle).
Gerichtssiegel der Stadt Kranj (15. Jahrh.).
29. Veliki mestni pečat iz 16. stoletja . . . . . 68—69
Grand sceau de la ville (XVIe siècle).
Das große Stadtsiegel aus dem 16. Jahrhundert.
30. Pečat rodbine Adlman (17. stol.) . . . . . 68—69
Cachet de la famille Adlman (XVIIe siècle).
Petschaft der Familie Adlman (17. Jahrhundert).
31. Pečat župnika dr. Matije Operta iz l. 1494 . . . . . 68—69
Sceau du curé Mathias Operta, de 1494.
Siegel des Pfarrers dr. Matthias Operta aus d. J. 1494.
32. Pečat mestnega sodnika Antona Štruklja (15. stol.) . . . . . 68—69
Sceau du juge de la ville Antoine Štrukelj (XVe siècle).
Siegel des Stadtrichters Anton Štrukelj (15. Jahrhundert).
33. Pečat pekovskega ceha iz 17. stoletja . . . . . 68—69
Sceau de la corporation des boulangers (XVIIe siècle).
Siegel der Bäckerzunft aus d. 17. Jahrhundert.
34. Pečat barvarskega ceha iz 18. stoletja . . . . . 68—69
Sceau de la corporation des teinturiers (XVIIIe siècle).
Siegel der Färberzunft a. d. 18. Jahrhundert.
35. Pečat tkalskega ceha iz 17. stoletja . . . . . 68—69
Sceau de la corporation des tisserands (XVIIe siècle).
Siegel der Weberzunft aus d. 17. Jahrhundert.
36. Pečat mestnega sodnika Andreja Slejko (1490) . . . . . 68—69
Sceau du juge de la ville André Slejko (1490).
Siegel des Stadtrichters Andreas Slejko (1490).
37. Pečat rodbine Kumer (18. stol.) . . . . . 68—69
Cachet de la famille Kumer (XVIIIe siècle).
Petschaft der Familie Kumer (18. Jahrhundert).
38. Prezbiterij župne cerkve z oltarjem po načrtu arh. I. Vurnika . 76—77
Le sanctuaire de l'église paroissiale, avec l'autel projeté par l'architecte J. Vurnik.
Das Presbyterium der Pfarrkirche mit dem Hochaltar nach Entwürfen des Arch. J. Vurnik.
39. Ladja župne cerkve . . . . . 76—77
Nef de l'église paroissiale.
Das Kirchenschiff.
40. Ladja župne cerkve . . . . . 84—85
Nef de l'église paroissiale.
Das Kirchenschiff.
41. Oboki ladje župne cerkve . . . . . 84—85
Les voûtes de la nef de l'église paroissiale.
Gewölbe im Kirchenschiff.

42. Zvezda »lepih angelov« na oboku župne cerkve (okr. 1460) . . 84—85
La voûte en étoile, avec la peinture des « beaux anges », de l'église paroissiale (1460 env.).
Stern der »schönen Engeln« am Gewölbe der Pfarrkirche (um 1460).

43. Slikarija na oboku nad slavolokom župne cerkve (kon. 15. stol.) 84—85
La peinture de la voûte au dessus de l'arc triomphal de l'église. paroissiale (fin du XVe siècle).
Die Malerei am Gewölbe über dem Triumphbogen der Pfarrkirche (Ende d. 15. Jahrh.).

44. Del zvezde »lepih angelov« na oboku ladje župne cerkve . . 92—93
Partie du groupe des « beaux anges » sur la voûte de la nef de l'église paroissiale.
Ein Teil des Sternes »der schönen Engeln« am Gewölbe des Schiffes der Pfarrkirche.

45.—51. Sklepniki, kapiteli stebrov in konzole v ladji župne cerkve 92—93
Clausoirs, chapiteaux des colonnes et consols dans la nef de l'église paroissiale.
Schlußsteine, Kapitelle und Konsolen im Schiffe der Pfarrkirche.

52. Sklepnik s podobo sv. Janeza Ev. iz neznane kapele v Kranju 100—101
Clausoir avec relief de St Jean Evangéliste, provenant d'une chapelle non identifiée de Kranj.
Schlußstein mit Reliefbilde d. hl. Johannes Evang. aus einer unbekannten Kapelle in Kranj.

53.—54. Dva sklepnika z obokov ladje župne cerkve . . . . . 100—101
Deux clausoirs des voûtes de la nef de l'église paroissiale.
Zwei Schlußsteine von den Gewölben des Schiffes der Pfarrkirche.

55. Relief Oljske gore nad glavnim vhodom v župno cerkev . . . 100—101
Relief du Mont des Oliviers au-dessus du portail de l'église paroissiale.
Ölbergrelief über dem Haupteingange der Pfarrkirche.

56. Spodnji del zvonika in glavni portal župne cerkve . . . . . 100—101
Partie inférieure du clocher et portail de l'église paroissiale.
Der untere Teil des Glockenturmes und das Hauptportal der Pfarrkirche.

57. Nagrobna plošča župnika Kolomana, vzidana v steno župne cerkve . . . . . 108—109
Pierre tumulaire du curé Koloman, conservé dans le mur de l'église paroissiale.
Grabstein des Pfarrers Koloman, an der Außenwand der Pfarrkirche.

58. Leseni poznogotski kip sv. Ane Samotretje v župnišču . . . 108—109
Statue de bois de la fin du gothique, représentant Ste Anne avec la Vierge et l'Enfant (au presbytère).
Holzstatue der hl. Anna Selbstdritt aus d. Periode d. Spätgotik (im Pfarrhause).

59. Beg patronov kranjske župne cerkve na krilnem oltarju iz Kranja v Narodni galeriji na Dunaju . . . . . 108—109
La Fuite des patrons du retable de l'église paroissiale de Kranj (à la Galerie Nationale de Vienne).
Flucht der Schutzheiligen auf dem Flügelaltare der Pfarrkirche von Kranj (in der Nationalgalerie, Wien).

60. Mučeništvo patronov kranjske župne cerkve na krilnem oltarju iz Kranja v Narodni galeriji na Dunaju . . . . . 116—117
Le Martyre des patrons du retable de l'église paroissiale de Kranj (à la Galerie Nationale de Vienne).
Märtyrertod der Schutzheiligen auf dem Flügelaltare der Pfarrkirche von Kranj (in der Nationalgalerie, Wien).

61. Oljska gora na krilnem oltarju iz Kranja v Nar. gal. na Dunaju 116—117
Le Mont des Oliviers du retable de Kranj (à la Galerie Nationale de Vienne).
Ölberg auf dem Flügelaltare von Kranj (Nationalgalerie, Wien).

62. Vstajenje na krilnem oltarju iz Kranja v Nar. galeriji na Dunaju 124—125
La Résurrection du retable de Kranj (à la Galerie Nationale de Vienne).
Auferstehung auf dem Flügelaltare von Kranj (Nationalgalerie, Wien).

63. List s sliko darovalcev, župnika Kolomana in njegove sestre (?) v rokopisu Moralia... iz 1410 v župnijskem arhivu . . . . . 124—125
Page du manuscrit Moralia..., de 1410, avec les portraits des donateurs, le curé Koloman et sa soeur (?). (Archives paroissiales).
Blatt der Handschrift Moralia... a. d. J. 1410, mit Donatorenbildern: Pfarrer Koloman u. s. Schwester (?) (im Pfarrarchive).

64. Uvodna slika v legendo o pobožnem Jobu v rokopisu Moralia... iz 1410 v župnijskem arhivu . . . . . 132—133
Miniature au début de la légende de Job, dans le manuscrit Moralia..., de 1410 (Archives paroissiales).
Miniatur am Anfange der Legende vom frommen Job, in der Handschrift Moralia a. d. J. 1410 (Pfarrarchiv).

65. Zaključna slika k legendi o pobožnem Jobu in grb župnika Kolomana v rokopisu Moralia... iz 1410 v župnijskem arhivu 132—133
Miniature à la fin de la légende de Job, et armes du curé Koloman, dans le manuscrit Moralia..., de 1410 (Archives paroissiales).
Schlußminiatur der Legende vom frommen Job und das Wappen des Pfarrers Koloman in d. Handschrift Moralia... a. d. J. 1410 (Pfarrarchiv).

66.—69. Kanonska slika (križanje) iz misala iz l. 1412 in tri slike iz legende o pobožnem Jobu iz rokopisa Moralia... iz 1410 v župnijskem arhivu v Kranju . . . . . 140—141
Crucifiement du Missel de 1412, et trois miniatures de la légende de Job, dans le manuscrit Moralia..., de 1410 (Archives paroissiales).

Kreuzigungsbild aus d. Messbuch v. J. 1412 und drei Miniaturen der Legende vom frommen Job aus d. Handschrift Moralia... v. J. 1410 (Pfarrarchiv, Kranj).

70. Prva stran antifonarja iz l. 1491 v župnijskem arhivu . . . . 140—141
Première page de l'Antiphonaire de 1491 (Archives paroissiales).
Erste Seite des Antiphonariums a. d. J. 1491 (Pfarrarchiv).

71. Platnice antifonarja iz 1491 v župnijskem arhivu . . . . . 148—149
Couverture de l'Antiphonaire de 1491 (Archives paroissiales).
Einbanddeckel des Antiphonariums v. J. 1491 (Pfarrarchiv).

72. Iniciala S z miniaturo Vnebohoda Gospodovega v antifonarju iz 1491 v župnijskem arhivu . . . . . 148—149
Initiale S avec miniature de l'Ascension, dans l'Antiphonaire de 1491 (Archives paroissiales).
Anfangsbuchstabe S mit Miniatur der Himmelfahrt Christi im Antiphonar a. d. J. 1491 (Pfarrarchiv).

73. Slovenski tekst na listu 150 evangeliarja iz okr. 1450 v župnijskem arhivu . . . . . 148—149
Texte slovène sur la page 150 de l'Evangéliaire de 1450 env. (Archives paroissiales).
Slowenischer Text a. d. Blatte 150 des Evangeliars aus beiläufig 1450 (Pfarrarchiv).

74. Skrinja pekovskega ceha iz 17. stoletja (zbirka gospe Kumer, Kranj) . . . . . 148—149
Coffre de la corporation des boulangers, XVIIe siècle (Collection de Mme Kumer, Kranj).
Truhe der Bäckerzunft a. d. 17. Jahrhundert (Sammlung d. Frau Kumer, Kranj).

75. Del glavnega trga s staro in novo mestno hišo in zvonikom župne cerkve . . . . . 156—157
Partie de la place du marché, avec vieux et nouveau hôtel de ville, et avec le clocher de l'église paroissiale.
Teil des Hauptplatzes mit dem alten und neuen Rathause und dem Glockenturme der Pfarrkirche.

76. Stare hiše na Mestnem trgu . . . . . 156—157
Vieilles maisons sur la place de la ville.
Alte Häuser am Stadtplatze.

77. Stara hiša v Bleiweisovi ulici št. 31 . . . . . 156—157
Vieille maison, rue Bleiweis 31.
Altes Haus in der Bleiweisgasse 31.

78. Hiša, v kateri je bila nekdaj Layerjeva in Egartnerjeva delavnica v Jenkovi ulici št. 5 . . . . . 156—157
Maison où se trouvait jadis l'atelier de Layer et d'Egartner, rue Jenko 5.
Haus der einstigen Werkstätte von Layer-Egartner in der Jenkogasse 5.

79. Arkadno dvorišče hiše št. 13 na Mestnem trgu . . . . . 164—165
Arcades dans la cour de la maison située place de la ville 13.
Bogengänge an der Hofseite des Hauses Stadtplatz 13.

80. Rojstna hiša škofa dr. Jerneja Vidmarja, Kosovska cesta št. 20 164—165
Maison où nacquit l'évêque Barthélemy Vidmar, rue Kosovo 20.
Geburtshaus des Bischofs dr. Barthol. Vidmar, Kosovostraße 20.

81. Kranj na banderu bratovščine pekov iz 2. pol. 18. stol. (zbirka A. Engelman, Kranj) . . . . . 164—165
Kranj sur le drapeau de la confrérie des boulangers, 2e moitié du 18e siècle (Collection A. Engelman, Kranj).
Kranj auf der Kreuzfahne der Bäckerbruderschaft a. d. zweiten Hälfte des 18. Jahrh. (Sammlung A. Engelman, Kranj).

82. Platnice zapisnika pekovskega ceha iz l. 1772 (zbirka gospe Kumer, Kranj) . . . . . 164—165
Couverture des procès-verbaux de la corporation des boulangers, de 1772 (Collection Mme Kumer, Kranj).
Umschlagbild des Zunftbuches der Bäcker a. d. J. 1772 (Sammlung Frau Kumer, Kranj).

83. Rezljani portal v mestni hiši iz l. 1638 . . . . . 172—173
Portail sculpté dans l'hôtel de ville, 1638.
Portal mit Holzschnitzereien im Rathause a. d. J. 1638.

84. Z intarzijami okrašena vrata v mestni hiši iz l. 1638 . . . . . 172—173
Porte ornée de marqueterie dans l'hôtel de ville, 1638.
Türe mit Intarsien im Rathause a. d. J. 1638.

85. Naslovna slika bratovščinske knjige svetega rožnega venca iz 17. stol. (župnijski arhiv v Kranju) . . . . . 172—173
Frontispice du livre de la confrérie du Rosaire, XVIIe siècle (Archives paroissiales).
Titelbild des Rosenkranzbruderschaftsbuches, 17. Jahrh. (Pfarrarchiv).

86. Peter Anton de Grandi, beneficiat kostnice († 1784), grba baronov Egkh-Hungerspach in de Grandi. (Urbar kostniške kaplanije iz l. 1777 v župnijskem arhivu v Kranju) . . . . . 172—173
Pierre Antoine de Grandi, bénéficiaire de la chapelle de l'ossuaire († 1784), armes des barons d'Egkh-Hungerspach et de Grandi (Cadastre de la chapellenie de l'ossuaire de 1777 aux Archives paroissiales).
Peter Anton de Grandi, Benefiziat der Karnerkapelle († 1784), Wappen der Barone Egkh-Hungerspach und de Grandi (Urbar d. Karnerkaplanei a. d. J. 1777 im Pfarrarchive Kranj).

87. Dr. Iv. Jak. Schilling, generalni vikar in kranjski župnik († 1754), (v župnišču v Kranju) . . . . . 180—181
Jean Jacques Schilling, vicaire général et curé de Kranj († 1754), (au presbytère de Kranj).
Dr. Joh. Jakob Schilling, Generalvikar u. Pfarrer von Kranj († 1754), (im Pfarrhofe von Kranj).

88. L. Layer, Anton Hayne (1762—1832), mestni kirurg z ženo in sinom (v rodbini Koch v Ljubljani) . . . . . 180—181
Léopold Layer, Antoine Hayne (1762—1832), chirurgien de la ville, avec femme et fils (Propriété de la famille Koch, Ljubljana).
Leopold Layer, Anton Hayne (1762—1832), Stadtchirurg, mit Frau und Sohn (Eigentum der Familie Koch, Ljubljana).

89. Leop. Layer, lastna podoba slikarja z ženo . . . . . 180—181
Léop. Layer, Portrait du peintre avec sa femme, fait par lui-même.
Leop. Layer, Selbstbildnis mit Frau.

90. Leop. Layer, risba rok, 1793 (Nar. muzej v Ljubljani) . . . . 180—181
Léop. Layer, Etude de mains, 1793 (Musée National de Ljubljana).
Leop. Layer, Händestudie, 1793 (Nationalmuseum, Ljubljana).

91. Leop. Layer, portretna risba (zbirka Ban. spomeniškega referata v Ljubljani) . . . . . 188—189
Léop. Layer, Portrait, dessin (Collection du Conservateur des monuments, Ljubljana).
Leop. Layer, Porträtzeichnung (Sammlung des amtlichen Konservators f. Kunst- u. Denkmalpflege, Ljubljana).

92. Leop. Layer, skica za oltarno sliko sv. Mohorja in Fortunata (zasebna last) . . . . . 188—189
Léop. Layer, Esquisse pour le tableau de SS Hermagoras et Fortunatus (Propriété privée).
Leop. Layer, Skizze für ein Altarbild der Hl. Hermagoras u. Fortunatus (im Privateigentum).

93. Leop. Layer, skica za oltarno sliko sv. Mohorja in Fortunata (zasebna last) . . . . . 188—189
Léop. Layer, Esquisse pour le tableau de SS Hermagoras et Fortunatus (Propriété privée).
Leop. Layer, Skizze zu einem Altarbilde der Hl. Hermagoras u. Fortunatus (im Privateigentum).

94. Leop. Layer, Zadnja večerja (župnišče v Kranju) . . . . . 212—213
Léop. Layer, La Cène (presbytère de Kranj).
Leop. Layer, Das letzte Abendmahl (Pfarrhof Kranj).

95. Leop. Layer, Čigav je denar (župnišče v Kranju) . . . . . 212—213
Léop. Layer, A qui est l'argent? (presbytère de Kranj).
Leop. Layer, Der Zinsgroschen (Pfarrhof, Kranj).

96. Jos. Egartner?, skica za sliko za veliki oltar župne cerkve v Kranju (zasebna last) . . . . . 212—213
Jos. Egartner?, Esquisse pour le tableau du maître-autel de l'église paroissiale de Kranj (Propriété privée).
Jos. Egartner?, Skizze zum Bilde des Hochaltars der Pfarrkirche in Kranj (im Privateigentum).

97. Leop. Layer, skica za sliko Marijinega vnebovzetja (Nar. muzej v Ljubljani) . . . . . 220—221

Léop. Layer, Esquisse pour l'Assomption de la Vierge (Musée National, Ljubljana).
Leop. Layer, Skizze zum Bilde Mariä Himmelfahrt (Nationalmuseum, Ljubljana).

98. Marko Layer, osnutek za oltar (Nar. muzej v Ljubljani) . . . . 220—221
Marc Layer, Projet d'autel (Musée National, Ljubljana).
Markus Layer, Altarentwurf (Nationalmuseum, Ljubljana).

99. Alojzij Goetzl, osnutek za oltar (Nar. muzej v Ljubljani) . . . 228—229
Aloïse Goetzl, Projet d'autel (Musée National, Ljubljana).
Alois Goetzl, Altarentwurf (Nationalmuseum, Ljubljana).

100. Jožef Egartner, osnutek za tabernakelj (Nar. muzej, Ljubljana) 228—229
Joseph Egartner, Projet de tabernacle (Musée National, Ljubljana).
Josef Egartner, Entwurf zu einem Sakramentshäuschen (Nationalmuseum, Ljubljana).

101. Leop. Goetzl, osnutek za tabernakelj (Nar. muzej, Ljubljana) . 228—229
Léop. Goetzl, Projet de tabernacle (Musée National, Ljubljana).
Leop. Goetzl, Entwurf für ein Sakramentshäuschen (Nationalmuseum, Ljubljana).

102. Gašpar Goetzl, osnutek za oltar (Nar. muzej v Ljubljani) . . . 236—237
Gaspard Goetzl, Projet d'autel (Musée National de Ljubljana).
Kaspar Goetzl, Altarentwurf (Nationalmuseum, Ljubljana).

103. J. M. Kremser-Schmidt, patroni zoper kugo (1773) v cerkvi v Pungertu v Kranju . . . . . 236—237
J. M. Kremser-Schmidt, Les Patrons contre la Peste (1773), église de Pungert à Kranj.
J. M. Kremser-Schmidt, Die hl. Fürsprecher gegen die Pest (1773), Kirche in Pungert, Kranj.

104. Biedermeierska soba v župnišču . . . . . 244—245
Chambre en style Biedermeier au presbytère.
Zimmer im Biedermeierstile (Pfarrhof, Kranj).

105. Alegorično-poučna slika, izdelek Layer-Egartnerjeve delavnice (zbirka Pavšlar v Kranju) . . . . . 244—245
Tableau allégorique et didactique, provenant de l'atelier Layer-Egartner (Collection Pavšlar, Kranj).
Allegorisch-didaktisches Bild aus der Werkstätte Layer-Egartner (Sammlung Pavšlar, Kranj).

106. Biedermeierska sobna slikarija v župnišču . . . . . 244—245
Chambre décorée en style Biedermeier au presbytère.
Wandmalerei im Biedermeierstile, Pfarrhof Kranj.

107. Tapeta iz konca XVIII. stoletja v župnišču . . . . . 244—245
Tapisserie de la fin du XVIIIe siècle, au presbytère.
Wandmalerei aus dem Ende d. 18. Jahrhunderts, Pfarrhof Kranj.

108. Slika na stropu stopnišča v nekdanji Egartnerjevi hiši iz l. 1840 (Jurij Tavčar) . . . . . 252—253

Peinture en haut de l'escalier dans l'ancienne maison d'Egartner, (Georges Tavčar, 1840).
Deckengemälde über der Stiege im Egartner Hause aus d. J. 1840 (Georg Tavčar).

109. Jan. Franč. Gladič, Mihael Dienstmann na mrtvaškem odru (1660); Nar. galerija v Ljubljani . . . . . 252—253
Jean François Gladič, Michel Dienstmann sur le catafalque (1660); Galerie Nationale, Ljubljana.
Joh. Franz Gladič, Michael Dienstmann auf dem Totenbette (1660); Nationalgalerie, Ljubljana).

110. Leop. Layer, sv. Florijan gasi požar ob župni cerkvi v Kranju l. 1811. (Last dr. B. Sabothyja v Kranju) . . . . . 252—253
Léop. Layer, St Florien éteint l'incendie auprès de l'église paroissiale de Kranj en 1811 (Propriété de M. B. Sabothy, avocat, Kranj).
Leop. Layer, Hl. Florian löscht das Feuer bei der Pfarrkirche in Kranj im J. 1811 (Eigentum des dr. B. Sabothy, Kranj).

111. Gaštej pri Kranju l. 1876 . . . . . 252—253
Gastej près de Kranj 1876.
Gastej bei Kranj im J. 1876.

112. Gotski relief v Savnikovi hiši (XV.—XVI. stol.) . . . . . 260—261
Relief gothique dans la maison Savnik (XVe—XVIe siècle).
Gotisches Relief im Savnik-Hause (15.—16. Jahrhundert).

113. Napis na hiši meščana in nakladničarja Avniča (Struževo 14) 260—261
Inscription sur la maison du bourgeois Avnič (Struževo 14).
Inschrift am Hause des Bürgers und Aufschlägers Avnič (Struževo 14).

114. Proslava otvoritve novega gimnazijskega poslopja l. 1897 . . 260—261
Fête de l'ouverture du nouveau bâtiment du lycée en 1897.
Feier anläßlich der Eröffnung des neuen Gymnasialgebäudes im J. 1897.

115.—116. Leop. Layer, Karolina Steiner om. Windischer (1810—1886), Anton Windischer, trgovec (1799—1869); (Nar. muzej, Ljubljana) 260—261
Léop. Layer, Caroline Windischer née Steiner (1810—1886), Antoine Windischer, commerçant (1799—1869) — Musée National, Ljubljana.
Leop. Layer, Karoline Windischer, geb. Steiner (1810—1886), Anton Windischer, Kaufmann (1799—1869) — Nationalmuseum, Ljubljana.

117. Karel Florian (1808—1877), last Hilde Kraelitz pl. Greifenhorst, Dunaj . . . . . 268—269
Charles Florian (1808—1877) — Propriété de Hilda Kraelitz de Greifenhorst, Vienne.
Karl Florian (1808—1877) — Eigentum d. Hilda Kraelitz v. Greifenhorst, Wien.

118. L. Layer, Anica Florian (1808—1834), zbirka Pavšlar, Kranj . . 268—269
Léop. Layer, Annette Florian (1808—1834) — Collection Pavšlar, Kranj.
Leop. Layer, Anna Florian (1808—1834) — Sammlung Pavšlar, Kranj.

119. Portret Katarine Eržen, soproge Karla Floriana (1831—1894). Last Hilde Kraelitz pl. Greifenhorst, Dunaj . . . . . 268—269
Portrait de Catherine Eržen, femme de Charles Florian (1808—1894) — Propriété de Hilda Kraelitz de Greifenhorst, Vienne.
Porträt der Katharina Eržen, Gemahlin des Karl Florian (1831—1894) — Eigentum d. Hilda Kraelitz v. Greifenhorst, Wien.

120. Ana Prohinar por. Jalen (1808—1859). Last svetnika O. Ketteja, Ljubljana . . . . . 292—293
Anne Jalen née Prohinar (1808—1859) — Propriété de O. Kette, Ljubljana.
Anna Jalen, geb. Prohinar (1808—1859) — Eigentum O. Kettes, Ljubljana.

121. Jakob Jalen, trgovec in posestnik (1808—1871). Last svetn. Ot. Ketteja, Ljubljana . . . . . 292—293
Jacques Jalen, commerçant et propriétaire (1808—1871) — Propriété de O. Kette, Ljubljana.
Jakob Jalen, Kaufmann und Grundbesitzer (1808—1871) — Eigentum O. Kettes, Ljubljana.

122. M. Langus, Blaž Terpinc, trgovec (1758—1836), zbirka Pavšlar, Kranj . . . . . 292—293
Mathieu Langus, Blaise Terpinc, commerçant (1758—1836) — Collection Pavšlar, Kranj.
Matthäus Langus, Blasius Terpinc, Kaufmann (1758—1836) — Sammlung Pavšlar, Kranj.

123. Andrej Herrlein, Jos. Skarja, poštar (1792—1861), zbirka Pavšlar, Kranj . . . . . 292—293
André Herrlein, Joseph Skarja, directeur du bureau de poste (1792—1861) — Collection Pavšlar, Kranj.
Andreas Herrlein, Jos. Skarja, Postmeister (1792—1861) — Sammlung Pavšlar, Kranj.

124. Podpisi na Prešernovi spomenici notranjemu ministrstvu na Dunaju z dne 7. junija 1848 (Gub. arh. v Nar. muzeju v Ljubljani) 300—301
Les signatures du mémoire de Prešeren adressé au Ministère de l'Intérieur à Vienne, le 7 juin 1848 (Archives du Musée National, Ljubljana).
Unterschriften auf der Eingabe dr. Prešeren's an das Ministerium des Innern vom 7. Juni 1848 (Gubernialarchiv im Nationalmuseum Ljubljana).

125. Konrad Pleiweis, trgovec (1817—1865) . . . . . 300—301
Conrad Pleiweis, commerçant (1817—1865).
Konrad Pleiweis, Kaufmann (1817—1865).

126. Franc Krisper, trgovec (1818—1898) . . . . . 300—301
François Krisper, commerçant (1818—1898).
Franz Krisper, Kaufmann (1818—1898).

127. Iv. Mavr. Mayr, trgovec in gostilničar (1798—1871) . . . . . 300—301
Jean Maur. Mayr, commerçant et aubergiste (1798—1871).
Joh. Maur. Mayr, Kaufmann u. Gastwirt (1798—1871).

128. Rodbina Hieronima Ullricha (1812—1866). Poleg njega sin Gaber (padel pri Kraljevem Gradcu 1866), hči Pavlina in mlajši sin Ferdinand . . . . . 300—301
La famille de Jérôme Ullrich (1812—1866). Auprès de lui son fils Gaber (tombé à Sadowa en 1866), sa fille Pauline et le fils cadet Ferdinand.
Familie des Hieronymus Ullrich (1812—1866). Neben demselben der Sohn Gaber (gefallen b. Königgrätz 1866), die Tochter Pauline u. der jüngere Sohn Ferdinand.

129. Franc Kumer, pek in trgovec (1795—1866) . . . . . 308—309
François Kumer, boulanger et commerçant (1795—1866).
Franz Kumer, Bäckermeister u. Kaufmann (1795—1866).

130. Tomaž Pirc, kirurg (1813—1880) . . . . . 308—309
Thomas Pirc, chirurgien (1813—1880).
Thomas Pirc, Chirurg (1813—1880).

131. Boben kranjske narodne straže iz l. 1848 (Nar. muzej, Ljubljana) 308—309
Le tambour de la Garde nationale à Kranj en 1848 (Musée National, Ljubljana.
Die Trommel der Nationalgarde von Kranj aus d. J. 1848 (Nationalmuseum, Ljubljana).

132.—133. Nagrobna spomenika pesnikov dr. Fr. Prešerna in Simona Jenka na pokopališču v Kranju . . . . . 308—309
Les tombeaux des poètes François Prešeren et Simon Jenko au cimetière de Kranj.
Die Grabdenkmäler der Dichter dr. Fr. Prešeren u. Simon Jenko auf dem Friedhofe in Kranj.

134. Matija Bradaška, slikar (1852—1915), lastna podoba (1893) . . 316—317
Mathias Bradaška, peintre (1852—1915), portrait fait par lui-même (1893).
Matthias Bradaška, Maler (1852—1915), Selbstbildnis (1893).

135. Literarno-zabavni klub v Kranju l. 1880 . . . . . 316—317
Le «Cercle de littérature et d'amusement» de Kranj (1880).
Der »Klub für literarische Betätigung und Vergnügung« in Kranj (1880).

136. »Gorenjski Sokol« v Kranju ob tretji ustanovitvi l. 1896 . . . 324—325
Le «Gorenjski Sokol» à Kranj à sa troisième fondation (1896).
»Gorenjski Sokol« in Kranj anläßlich seiner dritten Gründung (1896).

137. Prostovoljno gasilno društvo v Kranju l. 1898 . . . . . 324—325
Corps des pompiers volontaires à Kranj (1898).
Verein der freiwilligen Feuerwehr in Kranj (1898).

138. Mešani zbor Narodne čitalnice l. 1897 . . . . . 324—325
Choeur de la «Narodna čitalnica» (1897).
Chor der »Narodna čitalnica« (1897).

139. Moško pevsko društvo »Kranj« l. 1899 . . . . . 332—333
Association chorale «Kranj» (1899).
Männergesangsverein »Kranj« (1899).

140. Prvi osmošolci drž. gimnazije v Kranju l. 1901 . . . . . 332—333
Les premiers bacheliers du lycée de Kranj (1901).
Die ersten Oktavaner des Staatsgymnasiums in Kranj (1901).

141. Godbeni klub skladatelja V. Parme l. 1882 . . . . . 340—341
Le cercle des musiciens du compositeur Victor Parma (1882).
Musikklub des Komponisten Viktor Parma (1882).

142. Ob 25 letnici županovanja lekarnarja Karla Šavnika l. 1899 . . . 340—341
Le 25e anniversaire du maire et pharmacien Char. Šavnik (1899).
Der Gemeindeausschuß von Kranj anläßlich der 25. Jahrfeier des Bürgermeisters u. Apothekers Karl Šavnik (1899).

143. Odbor »Narodne čitalnice« ob 50 letnici društva l. 1913 . . . . 340—341
Le comité de la «Narodna čitalnica» au 50e anniversaire de cette société (1913).
Ausschuß der »Narodna čitalnica« zur 50. Jahrfeier des Vereins (1913).

144. Telovadni odsek »Orel« ob ustanovitvi l. 1909 . . . . . 340—341
La fondation de l'association gymnastique «Orel» (1909).
Der Turnverein »Orel« bei seiner Begründung im J. 1909.

145. Kranj v M. Merianovi, Topographia Provinciarum Austriacarum Austriae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Tyrolis etc. Frankfurt a. M. 1649 . . . . . 348—394
Kranj dans l'ouvrage: M. Merian, Topographia...
Kranj im Werke: M. Merian, Topographia...

146. Kranj v I. W. Valvasorja, Ehre d. Herzogtums Krain, Nürnberg 1689 348—349
Kranj dans l'ouvrage: I. W. Valvasor, Ehre d. Herzogtums Krain.
Kranj im Werke: I. W. Valvasor, Ehre d. Herzogtums Krain.

147. Kranj na cehovski diplomi iz konca XVIII. stoletja . . . . . 348—349
Kranj sur un diplôme des corporations de la fin du XVIIIe siècle.
Kranj auf dem Formular für Zunftausweise vom Ende des 18. Jahrhunderts.

148. Kranj na litografiji iz srede XIX. stoletja (Nar. muzej v Ljubljani) 348—349
Une lithographie de Kranj du milieu du XIXe siècle (Musée National, Ljubljana).
Kranj auf einer Lithographie aus der Mitte des 19. Jahrhunderts (Nationalmuseum, Ljubljana).

149. A. Z(eiler), Kranj l. 1892 (mestna hiša v Kranju) . . . . . 348—349
A. Z(eiler), Kranj en 1892 (Hôtel de ville, Kranj).
A. Z(eiler), Kranj im Jahre 1892 (Rathaus, Kranj).

150. Farovška pristava na Spodnji Loki v 18. stoletju (zbirka v župnišču v Kranju) . . . . . 356—357
La métairie de la paroisse à Spodnja Loka au XVIIIe siècle (Collection du presbytère, Kranj).
Die Pfarrhofmeierei auf der Spodnja Loka im 18. Jahrhundert (Sammlung im Pfarrhof, Kranj).

151. Farovška pristava pri kapucinskem samostanu z mestno gmajno ob Savi v 18. stoletju (zbirka v župnišču v Kranju) . . . . . 356—357
La métairie de la paroisse auprès du couvent des capucins au XVIIIe siècle (Collection du presbytère, Kranj).
Die Pfarrhofmeierei bei dem Kapuzinerkloster im 18. Jahrhundert (Sammlung im Pfarrhof, Kranj).

152. Župnišče in šola v l. 1753 (zbirka v župnišču) . . . . . 356—357
Presbytère et école en 1753 (Collection du presbytère, Kranj).
Pfarrhof und Schulhaus im J. 1753 (Sammlung im Pfarrhof, Kranj).

153. Župnišče in škofija z župno cerkvijo od jugovzhoda . . . . 356—357
Presbytère, le palais épiscopal et l'église paroissiale, vue du Sud-Est.
Pfarrhof, Bischof Vidmar's Palast und Pfarrkirche von Südosten.

154. Kranj na litografiji iz sredine XIX. stol. (Nar. muzej v Ljubljani) 364—365
Une lithographie de Kranj du milieu du XIXe siècle (Musée National, Ljubljana).
Kranj auf einer Lithographie aus der Mitte des 19. Jahrhunderts (Nationalmuseum, Ljubljana).

155. Kranj začetkom XIX. stoletja (slika v mestni hiši v Kranju) . . 364—365
Kranj au début du XIXe siècle (Tableau à l'hôtel de ville, Kranj).
Kranj zu Beginn d. 19. Jahrhunderts (Bild im Rathause, Kranj).

156. Kranj na litografiji iz sredine XIX. stol. (v mestni hiši v Kranju) 364—365
Une lithographie de Kranj du milieu du XIXe siècle (Hôtel de ville, Kranj).
Kranj auf einer Lithographie aus der Mitte des 19. Jahrhunderts (Rathaus, Kranj).

157. Anton Hayne, Kranj l. 1844 (Nar. muzej v Ljubljani) . . . . . 364—365
Antoine Hayne, Kranj en 1844 (Musée National, Ljubljana).
Anton Hayne, Kranj im J. 1844 (Nationalmuseum, Ljubljana).

158. M. Ruppe, Kranj začetkom XX. stoletja . . . . . 376—377
M. Ruppe, Kranj au début du XXe siècle.
M. Ruppe, Kranj zu Beginn des 20. Jahrhunderts.

159. M. Ruppe, Kranj od Huj začetkom XX. stoletja . . . . . 376—377
M. Ruppe, Kranj au début du XXe siècle, vue de Huje.

M. Ruppe, Kranj zu Beginn des 20. Jahrhunderts von Huje aus gesehen.

160.—162. Industrijski Kranj od savske in kokrške strani . . . . . 376—377
Les parties industrielles de Kranj, vue de la Save et de la Kokra.
Die Industrieanlagen in Kranj vom Save- und Kokraflusse aus.

163. Arh. I. Vurnik, Narodni Dom . . . . . 376—377
Archit. J. Vurnik, «Narodni Dom» (Le Foyer National).
Arch. J. Vurnik, »Narodni Dom« (Das Nationalhaus).

164. Arh. H. Hus, Hotel »Stara pošta« . . . . . 376—377
Archit. H. Hus, Hôtel «Stara pošta» (L'Ancienne poste).
Arch. H. Hus, Hotel »Stara pošta« (Alte Post).

Risbe v besedilu. — Dessins dans le texte. — Zeichnungen im Text.

I. Gradišče nad Pivko pri Naklem (risba dr. R. Ložarja) 13
Le hameau fortifié au-dessus de Pivka près de Naklo.
Der Ringwall über dem Dorfe Pivka b. Naklo.

II. Zemljiška gospostva v 11. in 12. stoletju (risba prof. Fr. Planine) 16
Les seigneuries au XIe et XIIe siècle.
Die Grundherrschaften im 11. u. 12. Jahrhundert.

III. Zemljiška gospostva v 14. in 15. stoletju (risba prof. Fr. Planine) 21
Les seigneuries au XIVe et XVe siècle.
Die Grundherrschaften im 14. u. 15. Jahrhundert.

IV. Grad Brdo pri Kranju z ribniki (risba Mire Kostanjevec) . . . 34
Le château de Brdo près de Kranj avec les étangs.
Schloß Brdo bei Kranj mit den Teichen.

V. Kranjska prafara (risba prof. Fr. Planine) 52
L'ancienne paroisse de Kranj.
Die Urpfarre Kranj.

VI. Deželska sodišča v začetku 16. stoletja (risba prof. Fr. Planine) 75
Les tribunaux provinciaux au début du XVIe siècle.
Die Landgerichte zu Beginn des 16. Jahrhunderts.

VII. Kranj v omrežju trgovskih potov srednj. veka (risba A. Mesar) 103
Kranj et les routes commerciales du moyen-âge.
Kranj und die Handelswege des Mittelalters.

VIII. Tloris župne cerkve v Kranju (risba župnika Fr. Avseca) . . . 117
Plan de l'église paroissiale de Kranj.
Grundriß der Pfarrkirche in Kranj.

IX. Tloris pungerške in rožnovenske cerkve (risba župnika Fr. Avseca) 131
Plan des églises du Pungert et du Rosaire.
Grundriß der Kirchen in Pungert und Rosenkranz.

X. Dvorišče stare meščanske hiše na Mestnem trgu 13 (risba cand. tehn. K. Kavčiča) 167
La cour de la vieille maison bourgeoise, Mestni trg 13.
Der Hof des alten Bürgerhauses, Mestni trg 13.

XI. Tloris stare meščanske hiše na Mestnem trgu 13 (risba cand. tehn. K. Kavčiča) 181
Plan de la vieille maison bourgeoise, Mestni trg 13.
Grundriß des alten Bürgerhauses, Mestni trg 13.

XII. Vzdolžni prerez stare meščanske hiše na Mestnem trgu 13 (risba cand. tehn. K. Kavčiča) 197
Section longitudinale de la vieille maison bourgeoise, Mestni trg 13.
Längsschnitt des alten Bürgerhauses, Mestni trg 13.

XIII. Jožefinske davčne občine v kotlini Kranja (risba prof. A. Polenca) 235
Les circonscriptions des bureaux de recette de Joseph II au bassin de Kranj.
Steuergemeinden in der Zeit Josephs II. im Becken von Kranj.

XIV. Diagram dijaštva na drž. gimnaziji v Kranju v l. 1861 do l. 1938 (risba prof. Fr. Koširja) 343
Diagramme de la fréquentation du lycée de Kranj de 1861 à 1938.
Diagramm der Studentenschaft am Staatsgymnasium in Kranj vom J. 1861 bis 1938.

XV. Glavne panoge industrij v Kranju 369
Les industries principales de Kranj.
Die Hauptindustrien in Kranj.

Zemljevida v prilogi. — Cartes ci-jointes. — Karten als Beilagen.

A. Kranj po katastrski karti iz l. 1826.
Kranj d'après la carte de cadastre en 1826.
Kranj nach der Katastralkarte a. d. J. 1826.

B. Kranjsko polje po katastrskih kartah iz l. 1826 in 1937.
Campagne de Kranj d'après les cartes de cadastre en 1826 et 1937.
Das Feld von Kranj nach den Katastralkarten a. d. J. 1826 und 1937.

VSEBINA — TABLE DES MATIÈRES — INHALTSVERZEICHNIS

Predgovor . . . . . VII—VIII
Préface. — Vorwort.

I. Od začetkov do reformacije . . . . . 1—150
Des origines à la réformation.
Von der ältesten Zeit bis zur Reformation.

Kranj v davnini . . . . . 3—8
Kranj dans la nuit des temps.
Kranj in der ältesten Zeit.

Zibel mesta . . . . . 9—35
Le berceau de la ville.
Die Wiege der Stadt.

Mestna naselbina . . . . . 36—49
La colonie municipale.
Die städtische Siedelung.

Mesto in cerkev . . . . . 50—73
La ville et l'église.
Stadt und Kirche.

Mesto in pravni red . . . . . 74—98
La ville et l'organisation judiciaire.
Stadt und Rechtsordnung.

Mesto in gospodarstvo . . . . . 99—114
La ville et la vie économique.
Stadt und Wirtschaft.

Srednjeveška umetnost v Kranju . . . . . 115—150
L'art médiéval à Kranj.
Die mittelalterliche Kunst in Kranj.

II. Od reformacije do Napoleonove Ilirije . . . . 151—274
De la réformation à l'Illyrie napoléonienne.
Von der Reformation bis zu Napoleons Illyrien.

Nove gospodarske sile . . . . . 153—173
Les nouvelles forces économiques.
Neue Wirtschaftskräfte.

Protestantska reformacija . . . . . 174—192
La réformation protestante.
Protestantische Reformation.

Gospodarski zastoj . . . . . 193—210
La stagnation économique.
Der wirtschaftliche Stillstand.
Katoliška reformacija . . . . . 211—221
La réforme catholique.
Die katholische Reformation.
V območju merkantilizma in prosvetljenstva . . . . . 222—253
Le mercantilisme et le siècle philosophique.
Im Bereiche des Merkantilismus und der Aufklärung.
J. M. Kremser-Schmidt . . . . . 254—257
Slikarska in podobarska obrt v Kranju . . . . . 258—274
Peintres et sculpteurs artisans à Kranj.
Das Maler- und Bildhauergewerbe in Kranj.
III. Od Napoleonove Ilirije do Jugoslavije . . . . 275—383
De l'Illyrie napoléonienne à la Yougoslavie.
Von Napoleons Illyrien bis Jugoslawien.
Pod francosko oblast . . . . . 277—291
Sous le gouvernement français.
Unter die französische Herrschaft.
Od restavracije do revolucije . . . . . 292—307
De la restauration à la révolution.
Von der Restauration bis zur Revolution.
Od revolucije do ustavnosti . . . . . 308—317
De la révolution à la constitutionnalité.
Von der Revolution bis zur Verfassungsperiode.
V območju meščanskega liberalizma . . . . . 318—361
Le libéralisme bourgeois.
Im Bereiche des bürgerlichen Liberalismus.
Kranj v Jugoslaviji . . . . . 362—372
Kranj en Yougoslavie.
Kranj in Jugoslawien.
Obličje Kranja in njegov zgodovinski razvoj . . . . . 373—383
L'aspect de Kranj et son développement historique.
Das Antlitz von Kranj und seine historische Entwicklung.
Meščanske hiše . . . . . 384—426
Maisons bourgeoises.
Die Bürgerhäuser.
Opombe . . . . . 427—473
Notes. — Anmerkungen.
Résumé . . . . . 474—483
Zusammenfassung . . . . . 484—493
Seznam osebnih imen . . . . . 494—503
Table alphabétique des noms de personnes.
Alphabetisches Personennamenverzeichnis.

Krajevno kazalo . . . . . 503—506
Table alphabétique des noms géographiques.
Alphabetisches Ortsnamenverzeichnis.
Stvarno kazalo . . . . . 507—509
Répertoire. — Sachregister.
Seznam slik in risb . . . . . 510—526
Tableau des figures et des dessins.
Verzeichnis der Bilder u. Zeichnungen.
Vsebina . . . . . 527—529
Table des matières. — Inhaltsverzeichnis.

POPRAVKI

Stran	Vrsta	Napačno	Pravilno
7	39	prostor	prizor
14	25	(Payer) Praznik	(Payer), Praznik
18	18	važno	važno,
19	8	Lipniškega gradu	Pustega gradu
27	24	gradu Lipnici	Pustem gradu
30	12	(Paradeiserjem)	(Paradeiserjem)[139]
49	31	zadevah.[74]	zadevah.[73]
49	36	Misel.[73]	Misel.[74]
77	36	„gmajno"	„gmajno",
149	1	1420[57]	1420[58]
163	rodovnik	Gvidon, predsednik dež. sodišča	Gvidon, dvorni svetnik pri dež. sodišču
200	30	Gonzaga	Gonzaga.
319	23	delavnost	delavnosti
332	12	bili	bile
335	26	obstojal	obstajal
430	18	Prosen	Prosenc
430	25	Hočevar	Kočevar
458	41	Prosen	Prosenc

DODATKI

17	30	prim. sedaj tudi Lj. Hauptmann, Mariborske studije, Rad 260 [(117) 1938] 103 sl., 83 sl.
510 sl.		Med slikami sem želel priobčiti tudi: a) napisano kranjsko meščansko prisego in b) napis, koliko mora tehtati v Kranju kruh (17. stoletje). Obe sliki je izročilo mestno županstvo v Kranju l. 1913 Nar. muzeju v Ljubljani, kjer jih niso mogli najti.

Knjižnica za umetnostno zgodovino Ljubljana

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
COBISS 2
00000192276

Inv. št. p. 613

NAŠA ŽENA
LJUBLJANA
Erjavčeva 12

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
U
494 847
199812123
COBISS